
3 1761 07277021 7

UNIVERSITY OF TORONTO
VELUT ARBOR ÆVO

HISTORISKT-GEOGRAFISKT OCH STATISTISKT LEXIK

ÖFVER

SVERIGE.

Andra Bandet.

STOCKHOLM,
Expeditionen af Konversations-Lexikon,
Trångsund N:o 8, 2 tr. upp.

STOCKHOLM,
tryckt hos Joh. Beckman,
1860.

C—F.

C. *)

Calix elf. Flod uti Norrbotten, upprinner från fjällen ur sjön Ladjojaur och bildar derpå sjöarna *Pajtasjaur, Olmosjaur* och *Linajaur* eller *Kaalasjaur* och flyter först i sydöstlig, sedan i rakt sydlig rigtning ned till Bottniska Viken, der floden faller ut i Bredviken, ¼ mil från Neder-Calix kyrka. Den stora elfvens bifloder äro *Kaitomelf,* från Kaitom-Träsk, och *Lina-elf,* som upprinner på Kaitom-fjället och i nedra loppet heter *Ängeså-elf.* Calix-elf företer derjemte ett märkvärdigt förhållande, som eljest högst sällan förekommer, eller en s. k. *bifurcation,* i det Calix-elfven och den dermed parallelt löpande Torneå-elfven vid den punkt, der den förra gör sin afvikelse åt söder, förenas genom *Tärende-elf,* som sålunda tillhör bägge floderna, hvilket också gifvit Agardh anledning att räkna bägge dessa systemer till Torneå-elfvens stora dal. I sitt nedra lopp bildar Calix-elfven de sjölika utvidgningarna Räcktjerf och Kamtunge-Träsk. Höjden öfver hafvet är vid Öfver-Calix 153 fot, bredden på en del ställen ända till 510 alnar, hela längden, ifrån Linajaur, omkring 38 mil. Elfven har många och långsluttande forssar, men blott få verkliga vattenfall.

Calix, Neder-. Socken i Calix fögderi af Norrbottens län, genomfluten af Calix elfvens nedra lopp, har en areal af 439,205 tunnland, af hvilka 38,000 äro sjöar och kärr. Kusten mot hafvet omgifves af en vacker skärgård. Utom den redan nämda Calix-elfven har socknen åtskilliga smärre vattendrag, bland hvilka *Sangis-* och *Töre-åarne* äro de vigtigaste, tillika med ett antal sjöar, här, som öfver allt i Norrland, kallade *träsk* och *tjärnar.* Bland de större öarna vid kusten märkas Rånön och Bergön, af hvilka den sistnämda till hälften räknas till Råneå socken. Några berg af betydenhet förekomma icke åt hafs-sidan; men uppe i socknen finnas många ansenliga sådana; särskildt nämnes *Raggdynan* mellan Töreå och Månsbyn. Socknens näringar äro åkerbruk, boskapsskötsel, tjärubränning och fiske. I slutet af 1700-talet bestod Neder-Calix socken af 52$^5/_{12}$ mantal och hade 2,800 invånare; f. n. består socknen af 66$^{13}/_{24}$ oförmedlade mantal och beboddes 1856 af 6,342 invånare. Socknen hade samma år både fasta och ambulatoriska skolor; i den förra undervisades af 2 examinerade och 1 oexaminerad lärare 56 gossar och 25 flickor, i den ambulatoriska af 1 oexaminerad lärare 24 gossar och 19 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk och 468 gossar samt 493 flickor undervisades i hemmet. Såsom i saknad af undervisning uppgifvas 18 gossar och 14 flickor. — Neder-Calix socken utgör ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen i Vesterbottens Tredje kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, 9 mil från Luleå, vid Calix-elfvens östra strand, är af sten, utan torn, och lärer först vara anlagd i 14:de århundradet, ehuru det antages, att något kapell redan förut funnits härstädes; år 1595 nedbrann kyrkan med prestgården, men återställdes och har sedan varit flera gånger reparerad. Några egentliga märkvärdigheter finnas icke i kyrkan, om man undantager de vanliga minnestaflorna öfver Carl XI och XII, som träffas i alla Norrlands kyrkor, tillika med

*) De namn, som icke återfinnas under C, sökas under K.

Gustaf III:s tal vid revolutionen 1772. Ett epitaphium finnes öfver kyrkoherden Birger Erici, som underskref Uppsala möte 1593 och är den *Herr Börje*, som af Carl IX fick 8 tunnor korn årligen till frukost, eftersom han klagade deröfver, att hans hustru icke ville bestå honom frukost. — Inom socknen har ett kopparverk, Eriksberg, varit bearbetadt först på 1690-talet, sedan 1769, men åter blifvit nedlagdt. Kalkbrott upptogs 1778 på de i hafvet belägna holmarna Hvitgrundet och Lutskäret och innehades 1781 af prof., kapit. Meldercreutz. År 1764 upptogs en mineralbrunn $^1/_8$ mil från kyrkan och kallades Eriksnäs. Bland sågverken i socknen märkes *Björkfors* (se denna artikel). Socknen har icke många forntidsminnen, dock är Ryssarnes härjningståg 1716 och 1717 i friskt minne. Carl XI reste igenom socknen 1694, Adolf Fredrik 1752. — Från Neder-Calix kyrka är nyligen en väg uppbruten på östra stranden af Calix elf till Öfver-Morjerfsby, der denna väg sammanträffar med den, som går från Töre gästgifvaregård på vestra sidan af elfven till Öfver-Calix kyrka. — Adress: Neder-Calix.

Calix, Öfver-. Socken i Calix fögderi af Norrbottens län, genomfluten af Calix-elf, har en areal af 794,610 tunnland, af hvilka 50,000 äro sjöar och kärr. Socknens egentligen bebodda del ligger n. och n. v. om kyrkan, som ligger på en i Calix-elfvens utvidgning, sjön Räcktjerf, utskjutande udde. Socknen har åtskilliga smärre sjöar och inneslutes på alla sidor af berg, hvilka dock icke äro synnerligen märkliga, om icke derföre, att man på de högre bland dem ser solen hela natten vid midsommarstiden. I Rödingsberget, 7 mil ofvanför kyrkan, skall blyerz hafva varit bruten, och trodde man sig på 1780-talet der hafva funnit silfvermalms-anledningar. Näringsfången äro desamma som i Neder-Calix. Socknen, som år 1784 bestod af 16 hemman och hade 1,229 invånare, består nu af $23\,^{109}/_{256}$ oförmedlade mantal med 2,796 invån. och afskiljdes 1644 som en egen socken från Neder-Calix. Enligt ett Kungabref af den 21 Juli 1854 äro åtgärder vidtagna för att af åtskilliga till Öfver-Calix, Öfver-Torneå och Pajala församlingar hörande byar och hemman bilda en särskild kapellförsamling (Korpilombola), hvartill Riksens Ständer anslagit 3,000 rdr rmt till kyrkobyggnad och 2,000 rdr samma mynt till inköp af boställe åt predikanten. Öfver-Calix hade 1856 fast skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 17 gossar och 20 flickor, samt ambulatorisk dito, hvari 32 gossar och 22 flickor njöto undervisning; i allmänt läroverk undervisades 2 gossar, i hemmet 325 gossar och 322 flickor. — Öfver-Calix utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Vesterbottens Tredje kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, af trä, 13 mil från Luleå, anlades 1630, var kapellkyrka 1637 och har varit moderkyrka från 1644; hon nedbrann 1690, men uppbyggdes åter samma år; några märkvärdigheter finnas icke i kyrkan. Äfven socknen saknar märkvärdigheter, dock ihogkommer man äfven här Ryssarnes blodiga påhelsning Jultiden år 1716. — Sommaren är här vacker med ljusa nätter, hösten och vintern svåra; i December äro dagarne så korta, att man knappt 2 timmar middagstiden ser att läsa utan ljus. — Det lärer för närvarande vara fråga om att i Calix-socknarna anskaffa jord åt ett antal Tyska nybyggare, som ämnat utvandra till Amerika, men hvilkas uppmärksamhet i stället blifvit fäst på det Svenska Norrland. — Adress: Neder-Calix.

Calix. Fögderi uti Norrbottens län, innefattar Öfver- och Neder-Calix samt Råneå, Jockmocks och Gellivare socknar och beboddes 1856 af 18,276 personer.

Capellshamn. God hamn, vid nordvestra kusten af Gotland, uti Hangvar socken, $^3/_4$ mil från kyrkan, der en ansenlig hafsvik skjuter inåt landet. På östra sidan om Capellshamn anträffas korallstränder, hvilka bestå af hvit och grå klapper, »och hvar sten är intet annat än en korall eller Madrepora», säger Linné i sin »Gotländska Resa». Hamnen erhöll 1827 förmånen af fri

import- och exporthandel med lofgifna varor.

Carlanda (*Karlanda*). Socken i Wärmland, Nordmarks härad, 12 1/4 mil v. n. v. från Carlstad, har en areal af 38,672 tunnland, hvaraf 2,780 äro sjöar och kärr. En del af socknens östra del gränsar till sjön Stora Gla; den omgifves för öfrigt af Jernskog i norr, Östvallskog och Holmedal i vester samt Silbodal i söder. Af de talrika vattendragen inom socknen har sjön Rinnen aflopp åt norr. Socknen, som 1856 hade 2,516 invånare, är annex till Holmedals konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Nordmarks kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan, af trä, var en gammal redkyrka och omnämnes af Fernow såsom stående efter Digerdöden. — I socknen ligger *Löfstadfors* jernbruk. — Om åtskilliga sedvänjor i denna och de till Holmedals pastorat i öfrigt hörande socknarna berättas följande: »Seden vid bröllopp och begrafningar i denna och nästgränsande socknar, hörande till Holmedals pastorat, är den, att gästerna förblifva samlade i 2—4 dygn, då det ätes, sofves och supes. Den fordom brukade brudkronan, af silfver, är urmodig vid bröllopp, emedan bruden nu i stället utstyres med hvarjehanda lånadt osmakligt prål. Vid bröllop dansas mycket, ty dans är allmogens käraste tidsfördrif. En så kallad bröllоppsskål går omkring i bröllоppslaget, då till brudfolket penningar insamlas, hvilket uppgår stundom till flera 100 riksdaler. Fordom reste de nygifta från hus till hus i den socken, der de hade sitt hemvist, och emottogo, jemte god fägnad med mat och bränvin, gåfvor af ull, lin och andra förnödenheter. — Mankönet kläder sig i gråa vadmalsrockar och mörka underkläder. Qvinnorna begagna mest hemväfda kläder, men stundom äfven utländska tyger, till och med siden. De efterapa alla moder på sin klädedrägt. — Allmogens lynne är trögt, makligt och mycket envist. I allmänhet sakna de ordningssinne och omtanka, handla och vandla gerna, äro föga händiga, men dyrlejda. Sällan nämnes någon vid sitt rätta namn, ty hvar och en får sitt öknamn. Kloka gubbar och gummor anlitas ofta, och skrock samt vidskepelse bibehålla sig. Så måste man skjuta Påskaftonen, stryka kors med tjära på fähusdörrarna, spotta när hästen skakar sig och icke lemna en dödad orm obegrafven. Grofva lagbrott, hemgång, mord och rån äro sällsynta. Rättegångslystnaden har på sednare åren tilltagit, sedan förliknings-kommittéer blefvo inrättade. Man stämmer likt och olikt, i förmodan, att förlikningsmännen kunna bilägga det.»

Carlberg. Kongl. lustslott och kadettskola, kallad »Krigsakademi», i Solna socken och Danderyds skeppslag af Stockholms län, utgjorde fordom ett hemman, kalladt *Bålstompta*, hvilket, tillika med hemmanen Lundby och Örby i Solna socken, donerades till riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhjelm, som der anlade ett herresäte och kallade stället *Carlberg*. Han påbörjade den nuvarande slottsbyggnaden 1637, men hann icke att fullborda den. Efter hans död 1650 innehades Carlberg af hans arfvingar till 1669, då rikskansleren Magnus Gabriel De la Gardie inköpte det för 25,000 rdr specie. Att egendomen efter honom en tid varit kallad *Magnusberg*, lär vara origtigt; detta namn skall grefven hafva gifvit åt en af honom bebyggd lägenhet å hemmanet Glisbo i Flo socken, som hörde till hans grefskap Leckö. Grefve Magnus fulländade slottet och anlade trädgården, men sålde godset 1680 till riksmarskalken Johan Gabriel Stenbock, hvilken omkring 1690 måste afträda Carlberg till kronan, som allt sedan dess disponerat egendomen.

Sedan den af konung Adolf Fredrik på hans egen bekostnad 1748 inrättade kadettskolan i Stockholm blifvit 1756 flyttad till Carlskrona, och Gustaf III:s plan att på Ulriksdal inrätta en kadettskola blifvit om intet genom konungens död, upprättade hertig Carl, sedermera kon. Carl XIII, på Carlberg en sådan skola under benämningen *akademi*. Uti September månad 1792 utnämdes till en början 50 kadetter, af hvilka 10 voro bordpager, 22 ka-

detter från Carlskrona och de öfriga andra mindre bemedlade ynglingar, hvilka med lärare och befäl (1 major och 2 kapitener) ställdes under inseende af generalmajor Piper som guvernör och öfverste Nils Cronstedt som viceguvernör. För inrättningen vidtogos åtskilliga behöfliga byggnader, deribland två 3 våningar höga flyglar på östra och vestra sidorna om slottet. Den ena af dessa flyglar inreddes till logementer, till handtverks- och sjukrum m. m., den andra till boningsrum för guvernören, befälet och lärarne, matsalar m. m., hvaremot sjelfva slottet apterades till lärosalar för klasserna, bibliothek, danssal och andra erforderliga rum. Akademien stod först under förvaltning af en direktion; men 1794 tog hertig Carl sjelf högsta inseendet öfver densamma, och efter åtskilliga förändringar ställdes inrättningen 1811 under öfverstyrelse af en kansler. Enligt Kongl. Reglementet af den 8 April 1799 och deri vidtagna förändringar, sednast genom Kongl. Brefvet af d. 18 Januari 1850, består nu akademiens öfverstyrelse af kansler med kanslers-sekreterare. Befälet och staben utgöras af en guvernör, en major, en qvartermästare, en adjutant, en kamrer, en kassör, en slotts-inspektor, en kammarskrifvare, en bibliothekarie, en läkare och en väbel. Kompagnistaten utgöres af 2 kompagnichefer, 6 ordinarie och 2 extra-kompagni-officerare; lärarestaten af 5 informations-officerare, 4 lektorer och 1 adjunkt samt 9 lärare i åtskilliga ämnen, tilllika med 5 extra-lärare. Härtill kommer ytterligare en särskild s. k. betjeningsstat. Intill hösten 1821 bestod akademien af 4 klasser, med samtidig flyttning från den ena till den andra, men sedan 1821, då läroverket indelades i två afdelningar, den Nedra och den Öfra, blef flyttningen fri; för närvarande utgöra klasserna 4, af hvilka de två lägsta äro hufvudsakligen afsedda för den humanistiska bildningen, de bägge högre för den militära. Krigsakademiens inkomster uppgingo 1856 till 113,660 rdr bko (deraf statsanslag 38,456 och influtna pensions-afgifter 70,092), hvaremot utgifterna uppgingo till 116,901 rdr bko. Korpsen bestod den 31 December 1855 af 184 och d. 31 December 1856 af 192 kadetter. Pensions-afgiften för de betalande utgjorde år 1856 en summa af 396 rdr bko. Högsta antalet kadetter, som får mottagas, är 200, deraf 180 betalande och 20 frikadetter; men tio af dessa sistnämda få delas i s. k. halfbetalande. Dessutom få 2 kadetter antagas på Riddarhusets och en på den s. k. Noréenska Fondens bekostnad.

Carlbergs slott saknar icke historisk märkvärdighet. Efter reduktionen beboddes det stundom af Carl XI och oftare af hans gemål, Ulrika Eleonora den Äldre, som afled på Carlberg den 26 Juli 1693 och stod lik derstädes. Från denna tid berättas i Loenboms Samlingar till Carl XI:s Historia, 1:sta Delen, en tilldragelse, hvilken vi här meddela:

»Landshöfdingen, hofmarskalken m. m. grefve Axel Lilljes enkegrefvinna, Maria Elisabeth Stenbock, Kongl. rådets m. m. grefve Johan Gabriel Stenbocks syster, var hofmästarinna hos drottning Ulrika Eleonora och stod hos henne i mycken nåd samt behandlades icke såsom undersåte, utan såsom en kär och trogen vän. Under den tid, som drottningens lik var på Carlberg, låg denna hofmästarinna sjuk i Stockholm. Hon hade en liten hund, vid namn Camillo, den hon mycket hållit af. En natt, då kapitenen vid Kongl. Gardet, Stormcrantz, hade sin vakt hos det Kongl. liket på Carlberg, hände sig, att en sorgvagn ifrån hofvet, med facklor omkring och förespänd tvänne par hästar samt ett fruntimmer uti, kom farandes, hvilket strax rapporterades till kapitenen vid vakten, som, då han såg vagnen komma och stanna utanför stora trappan vid slottet, gick ut för att taga emot den, som satt i vagnen; och när han såg, att det var hofmästarinnan Stenbock, den han kände, och att hon hade sin lilla hund, Camillo, på armen, tog han henne i handen och förde henne trappan uppföre samt släppte henne in uti den salen, der drottningens lik stod, men stadnade sjelf utanför i förstugan. När hofmästarinnan varit någon stund inne

hos liket, och kapitenen började undra af hvad orsak hon dröjde der så länge allena, föll det honom in af nyfikenhet att se genom nyckelhålet in i salen, der hon var, och fick då se, som han tyckte, hofmästarinnan och drottningen stå tillsammans vid ett fönster i salen och talas vid, dervid han blef så förskräckt, att han strax begynte spotta blod; han rapporterade likväl allt detta dagen efter till konungen. Den förmenta hofmästarinnan kom sedermera icke tillbaka utur salen, utan hon, tilllika med vagn, hästar och hela ekipaget, försvann utur de närvarandes åsyn, utan att någon kunde säga, hvart alltsammans tog vägen. Före sin död berättade kapiten Stormcrantz, att då han vid trappan tog den förmenta hofmästarinnan i handen, har hennes hand varit liksom en svamp. Bemälte kapiten dog tre dagar derefter; men hofmästarinnan, som låg sjuk i Stockholm och om denna händelse på Carlberg icke egde någon kunskap, afled 6 veckor efter Hennes Maj:ts död. — Denna händelse är så mycket mer märkvärdig, som hela den på Carlberg kommenderade vakten sett vagnen, hvaruti den förmenta hofmästarinnan kom åkande, och derom rapporterat kapitenen; hvartill kommer, att när konungen sjelf derom erhöll kunskap, skola ordres blifvit vid Kongl. Gardet utgifna, det ingen skulle understå sig derom tala eller denna händelse utsprida.»

Sedan Stockholms slott afbrunnit den 9 Maj 1697, flyttade konungen, Carl XII, med enkedrottningen och hela Kongl. familjen till Carlberg, der Carl XII:s syster Hedvig Sophia den 2 Juni 1698 förmäldes med hertig Fredrik af Holstein. — På Carlberg förvarades också Carl XII:s lik, då det från Norge hemfördes till Stockholm; det kungliga liket inträffade på Carlberg den 26 Februari 1719. — Fredrik I och Ulrika Eleonora den Yngre vistades ofta på Carlberg; men sedermera hafva sällan kungliga personer bebott detta slott. — Under Carlbergs kungsgård lyda följande lägenheter, som tillsammans utgöra 4 mantal, nämligen torpet Ekelund, lägenheten Ingenting, torpen Stenbrottet och Norrbacka, lägenheten Tomteboda, lägenheten Fogdevreten, värdshuset Stallmästargården, jemte några s. k. »lotter».

Carlberg, Carlsberg eller **Carlsborg**. Ett af hertig Carl, sedan Carl IX, anlagdt »hertigsäte» på Tingvalla-ön, der Carlstads domkyrka nu står. Hertigsätet byggdes ungefär vid samma tid som Carlstad (1584) erhöll sina stadsprivilegier af hertig Carl, hvilken stundom vistades der samt derifrån utfärdade flera bref och privilegier. »Det är väl troligt, — säger Fernow, — att, ehuru gården var byggd af trä, han icke dess mindre efter den tidens sed var vacker, emedan alla härader i Wärmland skulle underhålla honom både utan och inan, hvarför han ock framdeles för oss visar sig såsom ett värdigt landshöfdingesäte». Så underhöll t. ex. Wisnums härad taket på östra sidan af salen och inredningen med spjäll, spisel och 6 stolar; Elfdalen höll hälft i köket och 2 stolar; Fryksdalen höll vestra kammaren med byggnad, tak, fönster, spjäll, spisel och lås samt en stol och ett grönt sattinsbordkläde; Kihls härad höll 2 stolar, sängkläder i en säng, spisel och spjäll i en kammare; Ölme härad höll en sal och förnämsta kammaren; Jösse härad bagarstugan och 2 andra rum, o. s. v. — Olof Christophersson till Degeberg och Gårstad var 1606 ståthållare och höfvitsman öfver Wärmland, Carlstad och Carlbergs gård, på hvilken också Bo Ribbing († 1640) satt i samma värdighet. Wärmland hörde imellertid från 1634 till 1638 under Örebro landshöfdingdöme; men det sistnämda året, då man misstänkte Wärmland för upproriska stämplingar, tillsattes i Carlstad en särskild landshöfding, hvilken dock icke qvarstadnade längre än till 1654, då Wärmland återförenades med Nerike. Först 1779 fick Wärmland åter sin egen landshöfding i Carlstad.

Carlberg. Sätesgård i Wärmland. Se *Karlberg*.

Carlbergs och **Gustafsbergs kopparverk.** En ansenlig possession, belägen

i Jemtland vid Åreskutan, omkring 10 mil från Östersund, i Kalls, Åhre, Undersåkers och Mörsills socknar, utgöres dels af bruks-, dels af landtegendom. Bruksegendomen består af två smältverk, Huså och Slagså, samt af flera grufvor och skärpningar. Smältverken hemta sin malm hufvudsakligen från tvänne grufvefält, Bjelkes och Gustafs eller Fröå. Det förra ligger på norra sluttningen af Åreskutan och har bland andra skärpningar Bjelkesgrufvan, upptäckt 1740 och bearbetad sedan 1746, samt Bernhardsgrufvan, upptäckt 1857; det sednare grufvefältet, på sydöstra sidan om Åreskutan, utgöres af Gustafs grufva med flera andra skärpningar. — Kopparverkets landtegendom innefattar en areal af 244,440 tunnland. Verket har sitt hufvudkontor vid Huså i Kalls socken, der ett corps-de-logis finnes uppfördt, hvilket äfven är fallet vid Mo hemman och vid odaltorpet Ede i Undersåkers socken. Vid Sunds-strömmens utlopp i Kallsjön har bruket en större fi[illegible]ladig såg och derjemte åtskilliga kolhus och magasiner. Kopparverkets värde kommer sannolikt att icke obetydligt höjas genom den nya kommunikationsled, som för ett af ständerna beviljadt anslag om 244,500 rdr rmt och af Norges storthing likaledes beviljade 58,500 speciedaler är under utförande från Östersunds stad genom sjöarna Storsjön, Liten, Östra och Vestra Kalln och Anjen samt vidare landvägen förbi Suul till Værdalsören vid Trondhjems fjord. — Vid Carlbergs och Gustafsbergs kopparverk brötos 1857 16,692 sk℔ malm, och vid smältverken tillverkades 1,956 sk℔ viktualievigt skärsten samt af denna 276 sk℔ 5 l℔ 15 ℔ råkoppar, som lemnade 263 sk℔ 11 l℔ 6 ℔ viktualievigt garkoppar eller 329 sk℔ 9 l℔ 2 ℔ stapelstadsvigt. — Kopparverket har särskild kapellkyrka, som tillhör Undersåkers pastorat af Jämtlands Norra kontrakt. — Gustafsbergs- eller Hjerpe-bolag är det äldsta bland dessa kopparverk, men fick 1747 en concurrent i Henådals- eller Carlbergs-bolaget, hvilka bägge 1752 förenades till det nuvarande Carlbergs och Gustafs eller Gustafsbergs kopparverk.

Carleby, *Ö.* och *V.* Socknar i Malmöhus län. Se *Karaby*.

Carlevi-Runsten. En märkelig runristning vid Carlevi gård uti Wickleby socken på Öland, hvars ristning man trott skola förvara minnet af kon. Erik Ejegods hämdetåg till Öland mot Asbjörn Jarl derstädes, hvilken år 1086 mördat kon. Knut den Helige, Eriks broder, inför altaret i Odense kyrka. Att inskriften skall handla om detta krigståg mena Broocman, Langebek, Tuneld m. fl. Man har öfversatt inskriften som följer: »*Den krönte ur krönta landet i Danmark, Thotils telning, månde vredgas på en ryggstark rånesman, hvilkens trötta vålnad tråkar i denna hög och är vägvisare för många slagna fiender. De flesta i krigsflockarna följde hans lik. Denna sten är satt efter Sibe Udson, jordad i högen. Krigsfolket satte honom på denna ö.*» Liljegren läser inskriften, — hvilken är ett fornnordiskt *Drottquædi* efter alla konstens reglor, som följer:

⁝+ Fulkin : likr : hins : fulkþu :
flaistr : visi þat : maistar :
taiþar : tulka : þruþar :
traukr : i : þaimsi : huki :
munat : raiþ : riþar : raþa :
rukstarkr : i : Tanmarku :
Vantils : iarmun kruntar :
urkrontari : lanti.

Stan : var . satr : aiftir : Sibi : uþa : sun : fultar : i : in ho is : liþi : fati : at . u : tausa.

och öfversätter: »Vålnaden af den sällskapssälle (anföraren), det största fiendtliga folkslags förödare, — de flesta veta det, — ligger gömd i denna hög; driftiga kämpen från grundare (lägre) landet (hvi) månde han ej råda öfver Vendils fruktbara tegar i Danmark. — Denna sten var satt efter Sibbe Udson o. s. v. — I ättehögen vid denna runsten har man funnit ett utmärkt vackert spänne, aftecknadt i Sjöborgs Samlingar, II, pag. 15, fig. 52, 53, 54. — Strax norr om Carlevi by finnas åtskilliga andra fornlemningar, om hvilka vi hänvisa till Ahlqvists Ölands Beskrifn., II, 2, pag. 229. Enligt samma förf. är Carlevi-stenen af granit, 2¼ alnar

hög, 1—1 ¼ aln bred på hvarje sida och 4 alnar i omkrets. Han står i kanten af en rund, till åker uppbruten ättehög.

Carl Gustaf. Socken i Marks härad af Elfsborgs län, har en areal af 14,187 tunnland, deraf 2,350 äro sjöar och kärr. Socknen är annex till Kongsäters pastorat i Marks och Bollebygds kontrakt af Göteborgs stift. Socknen kallades förut *Skedeskamma*, men erhöll den 24 Sept. 1828 tillstånd att utbyta detta namn mot det nuvarande. Folknummern uppgifves för 1856 till 1,022 personer. Socknen hade samma år ambulatorisk skola med 1 oexaminerad lärare, som undervisade 40 gossar och 45 flickor; i hemmet undervisades 34 gossar och 41 flickor, medan 4 gossar och 3 flickor saknade undervisning; en följd af »ovilja och försummelse», som det officielt uppgifves. — I socknen ligger säteriet *Stackenäs*. — Se vidare *Kongsäter*. — Adress: Borås.

Carl Gustaf. Socken i Torneå fögderi af Norrbottens län, belägen på Torneå elfs Svenska strand, 18½ mil från Luleå stad och norrut från Haparanda, beboddes 1856 af 2,188 invån. och bestod af 21 31/128 oförmedlade mantal. Socknen, som fordom utgjorde Carunge kapellslag till Neder-Torneå socken, blef den 18 December 1782 afskiljd från denna socken och förvandlad till regalt pastorat samt utgör nu ett sådant af 3:dje klassen i Vesterbottens Fjerde kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, af trä, ligger vid Torneå elf och uppfördes 1745 under namnet Carunge kapell. I socknens ambulatoriska skola undervisades 1856 af 1 examinerad lärare och 1, som derjemte var klockare och orgelnist, tillsammans 58 gossar och 46 flickor, medan 1 gosse hade undervisning i allmänt läroverk, 1 gosse och 1 flicka undervisades i hemmet samt 161 gossar och 122 flickor saknade undervisning. — Adress: Haparanda.

Carl Gustafs stad. Gevärsfaktori och jernbruk uti Forss socken och Vester-Rekarne härad af Nyköpings län. Bruket är beläget vid norra ändan af Eskilstuna stad, och manufakturverket grundlades af konung Carl X, som utfärdade privilegier derå för F. Rademacher från Riga 1654, och hvilka privilegier utvidgades åren 1656, 1658 och 1659. Verket erhöll jord vester om ån och omfattade den areal, som nu upptages af Eskilstuna Fristad och Ny-stad, samt försågs med en ansenlig mängd underlydande hemman. Efter Rademachers död kom det åter till kronan, blef 1688 upplåtet åt Port och Dassau, sednare åt Lagersparre, hade redan 1721 47 verkstäder, hvaraf 19 der från början befintliga, »uppdrogs» 1731 åt fru Woynarowski, såldes af henne 1739 till Rothoff och dennes bror Ridderhoff samt förblef länge i denna slägt. År 1770 eller 1771 afyttrades en del lägenheter till den nybildade Eskilstuna Fristad; men verket hade ännu omkring 1780 två härdar med en ämneshammare, 4 brännstålsugnar, 5 knipp- och 5 spikhamrar, tillverkade stål, spik, bultjern och åtskilliga redskap, erlade hammarskatt för 400 sk℔ smide och disponerade flera hemman. Från bergsrådet B. F. Rothoff återköpte kronan åren 1812 och 1813 verket, der ett gevärsfaktori anlades 1814, sedan krono-gevärsfaktoriet vid Söderhamn blifvit nedlagdt och åtskilliga dervarande arbetare flyttade till Carl Gustafs stad. Gevärsfaktoriet ställdes under en särskild kommitté, i hvilken statsrådet grefve C. Lagerbring förde ordet. Verket stod sedan någon tid under Krigs-kollegium, men fick 1824 sin egen direktion, från hvilken uppsigten 1846 öfvergick till general-fälttygmästaren. Från år 1836 uppfördes ny faktoribyggnad af sten, der omkring 200 personer vanligen sysselsättas. Under loppet af 1856 tillverkade faktoriet 2,605 gevär (deribland 1,479 af 1845 års modell, resten nya pistoler, miniégevär o. s. v.) samt refflade 2,954 st. infanterigevär. Gevärspriset utgjorde 22 rdr 2 sk. 11 rst. banko. Styresmannen på stället är vanligen en artilleri-officer. Särskild brukskyrka fanns till år 1741. — Kronan är likaledes egare af Carl Gustafs Stads Qvarnverk, anlagdt på Gredby egor, och för hvil-

ket 100 tunnor spannmål erläggas i årligt arrende.

Carlholm. Jernbruk uti Örbyhus härad och Wessland socken af Uppsala län, vid Tierps-åns utlopp, hade 1768 1 hammare, 2 härdar, 1 masugn, 1 sågqvarn, allt på Finnarångers säteris egor. Bruket har allt ifrån början tillhört slägten De Geer, som 1728 här först anlade en masugn, ditflyttad från Leufsta, och 1735 äfven stångjernshammare, ditflyttad från Hilleboda; masugnen har sedan blifvit flyttad till Utansjö. Bruket tillverkar i medeltal omkring 1,400 sk℔ af tackjern från Wesslands och Utansjö masugnar och exporterar sin tillverkning från Snattra lastplats, öster om Tierps-åns utlopp. Under egendomen brukas *Finnarånger* (Finnersånger?) 1 1/8 mantal frälse-säteri och 1/2 frälse, samt *Holmsånger*, 3 1/2 mant. frälse-säteri, bägge tillhöriga slägten De Geer från 1725, m. m. I Elfkarleby socken har bruket underlydande 9 1/4 mantal.

Carlholm. På 1300-talet ett starkt och »tämmeligen» stort slott eller fästning, på en udde i Teljeviken, som bildar Lina-sundet, nära 1/4 mil ifrån Södertelje. Slottet var anlagdt för att skydda emot fiendtliga infall i Mälaren. Den vanliga vägen ifrån Östersjön till Mälaren var denna tid öfver landtungan vid Telje. Öfver sundet voro anbringade låsta bommar, både öfver och under vattnet. Uti konung Erik XIII:s morgongåfvobref till drottning Philippa benämnes denna fästning Telje slott, och af samma konungs jordabok synes, att under detta slott legat en del af Södermanland, som kallades Telje län. En Jöns Rut, riddare, förekommer år 1400 såsom höfvidsman på Telje. Olaus Petri räknar i företalet till sin Krönika detta slott bland kronans hus, med dessa ord: »Carlholm ligger i Teljeviken vti frisk siö»; hvaraf den slutsats kan dragas, att det, den tid detta nedskrefs, eller i konung Gustaf I:s tid, ännu var i stånd. Efter detsamma synes ännu lemningar af vallar och grafvar.

Carl Johan, eller **Kustförsamlingen.** Socken i Säfvedals härad af Göteborgs län, belägen vid Göteborg, på Elfsborgs Kungsladugårds egor i Örgryte socken och på de s. k. Majorna, utgöres af de förenade f. d. Mariæbergs och f. d. Amiralitetsvarfs-kyrkorna samt byggde sin egen kyrka 1824 och följande åren, sedan gamla Amiralitetsvarfskyrkan nedbrunnit den 29 September 1820 och den 1787 uppförda Mariæbergskyrkan befunnits bristfällig och otillräcklig. Den nya kyrkan, som invigdes 1829, kallades *Carl Johan*, och socknen är annex till Örgryte regala pastorat i Domprosteriets Södra kontrakt af Göteborgs stift. Utom kyrkan finnes i församlingen ett bönehus, uppfördt af egaren till de i församlingen liggande fabrikerna, Carnegie. Carl Johans församling, som 1856 räknade 7,998 invånare, hade samma år 4 fasta skolor, i hvilka 130 gossar och 65 flickor undervisades; 2 gossar bivistade allmänt läroverk; men 237 gossar och 150 flickor uppfostrades i enskilda undervisnings-anstalter. Dessutom aflönar bolaget D. Carnegie & C:o lärarinnan i en småbarnsskola. Församlingen utgör i det hela en af Göteborgs förstäder och lyder under dess polismyndighet samt har flera gånger förgäfves gjort ansökan, om att få bli som förstad förenad med Göteborg. Att Göteborgs invånare sjelfva betrakta Carl Johans församling som sådan, finner man bland annat deraf, att samma okända välgörare, som 1856 till Göteborgs stad skänkte 100,000 rdr till uppförande af nya arbetarbostäder, åt Carl Johans församling anslog en summa af 50,000 rdr till samma ändamål.

Carlsborg. Centralfästning i Vestergötland, på Wanäs udde, mellan sjön Wettern och Bottensjön, anlagd på det att, sedan Sverige förlorat Finnland, riket »måtte ega en befäst ort, der landtarméens förråder kunde i säkerhet uppläggas, utan fara att vid första anfallet borttagas eller förstöras», och såsom en basis för det nu nödvändigt befunna centralförsvaret. Såsom bäst lämpligt i detta hänseende ansågs Wanäs, hvilket ligger bakom den i norr och

söder 15 mil långa Wettern samt på Göta-Kanal-linien, hvarigenom sjökommunikationer kunna påräknas med så väl Norge som Östersjön. Kon. Carl XIV Johan besåg i September 1819 stället och gillade planen, hvarefter byggnaden började och sedan har blifvit oafbrutet fortsatt. Den 23 Juli 1832, då samma konung befann sig på resa till Norge, besåg han åter fästningen, lade dervid hörnstenen till en af de kolonner, som uppbära hufvudporten, och gaf fästet namnet Carlsborg. Fästningens hufvudvallar följa Wanäs udde och bilda en oval månghörning. Genom vallarna leda sju portar, och framför dessa befinnas så kallade tamburer. Hufvudbefästningen består af en kolossal jordvall, uppförd af sand och besådd med qvickrot, hvarigenom sanden sammanhålles och vunnit fasthet. Utanför denna vall befinnes en stenmur med skottgluggar för handgevär, allt detta åt sjösidan. Åt landsidan är försvaret ännu mer sammansatt och bildas af flerdubbla verk. Arealen inom vallarna utgör icke mindre än 84 tunnland. Sednaste riksdagen anslog 100,000 rdr årligen under 3 år till fästningsbyggnaden. Det vill imellertid synas, som skulle andra åsigter angående rikets försvar nu hafva blifvit rådande, sedan man börjat bli betänkt på Stockholms befästande och ständerna anvisat medel dertill. Uti en nyligen utkommen skrift om »Stockholms Befästande» af löjtnant Mankell finnas i detta hänseende åtskilliga tänkvärda saker att läsa, hvarföre vi taga oss friheten att hänvisa till denna bok.

Carlsborgs garnisonsförsamling, hvars folknummer icke finnes officielt uppgifven, hade 1856 fast folkskola, i hvilken 16 gossar och 17 flickor undervisades af en examinerad lärare. Tre gossar hade derjemte undervisning i allmänt läroverk, 3 gossar och 5 flickor i enskild undervisnings-anstalt och 5 gossar samt 6 flickor i hemmet. Icke något barn i garnisonsförsamlingen saknade undervisning.

Carlsborg. Fordom ett i Sveriges häfder berömdt fäste, af hvilket nu blott lemningar återstå vid gården Röe, nära Åbyfjorden, uti Bro socken och Sotenäs härad af Bohuslän, dit Holmberg (Bohus Läns Beskrifning, I, pag. 99, 108) på, som det tyckes, goda grunder förlägger stället för detta fäste, hvilket andra velat förlägga till Hornborg i Qville. Den klippa, på hvilken fästet varit beläget, utgör en del af Röes trädgård och är omgifven med en nu nästan igengången vallgraf. Öfverst samt på nordöstra sluttningen påträffas murverk af ovanligt stora tegelstenar, lagda i ett flinthårdt kalkbruk, jordvallar och en vattencistern. Vid gräfningar hittas vapen och redskap från den yngre medeltiden samt en myckenhet halfförbrända ben, som vittna om fästets tragiska fall 1531. En liten slät plan mellan klippans eller, såsom hon af allmogen kallas, *slottets* fot och vallgrafven kallas *Kyrkogården* och förvarar lemningar efter en mängd der jordade lik, förmodligen af stupade knektar. — *Carlsborg* anlades af riksmarsken Thord Bonde vintern 1455 eller 1456 under konung Carl Knutssons krig med Danmark och uppkallades efter konungen. Det måste strax efter sin anläggning utstå fiendtliga belägringar, men försvarade sig, tilldess herr Thord vid pingst-tiden mördades af sin tjenare, Dansken Jösse Boson, då fästet öfvergafs af sin besättning och sannolikt förstördes. År 1523 var borgen åter i stånd och eröfrades af Gustaf Wasa, som förlänade den åt Nils Krumme och sedan åt Jakob Krumme, sannolikt den förres bror. Under slottet lydde då det så kallade *Carlsborgs län*, sannolikt mellersta och en del af norra Bohuslän. Sista höfdingen var Åke Claësson Tott, som innehade slott och län mot en årlig skatt af 600 mark örtug; han stupade, då Christian II eröfrade och i grund förstörde Carlsborg, som sedan dess legat i ruiner.

Carlsdal. Kapellförsamling till Carlskoga pastorat i Carlskoga bergslag af Örebro län, upprättades år 1736. Redan 1728 hade åtskilliga hemmansåboer i Carlskoga och Nora socknar, som hade lång och oländig väg till Carlskoga och Nora stads kyrkor, anmält sin önskan

att få bygga sin egen kyrka; men deraf blef ingenting vidare, förrän öfverdirektören C. D. Luthman blef egare af Kortfors bruk och Nya Elfhyttan, då han och hans med-interessenter hos konungen gjorde ansökning i denna sak och lyckades att d. 10 December 1736 få sin önskan bifallen. Kapellet skulle, enligt konung Adolf Fredriks resolution 1761, lyda under Carlstads konsistorium, och plats för kapellet utsågs på en vacker sandkulle litet söder om Nya Elfhytta eller det sedan s. k. Carlsdal; gudstjensten hölls likväl länge i en stor sal vid gården Carlsdal, hvarom se närmare under *Kortfors.* — Carlsdals kapellförsamling består af $3\,^{15}/_{48}$ oförmedlade mantal med 285 invånare inom Carlskoga bergslag samt af $1\,^{25}/_{96}$ oförmedlade mantal med 128 invån. inom Nora socken och bergslag. — Kapellpredikanten är gemensam för Rockesholm i Grythytte socken.

Carlsdal. Se *Helleforsverken.*

Carlsforss. Jernbruk i Östbo härad och Wernamo socken af Jönköpings län, vid Häråns förening med Laga-å, anlades 1733 af assessor H. von Lindt, som ditflyttade en af hamrarna vid det något nordligare i Laga-å belägna Hörle bruk, och utvidgades 1736 med manufakturverk. Carlsforss lyder under Hörle bruk, hvarföre vi hänvisa till beskrifningen om detta. Bruket köptes 1819 af grefvarne John och Jakob Essen Hamilton; nuvarande egaren är öfverståthållaren grefve Jakob Essen Hamilton. År 1828 uppfördes i stället för de äldre förfallna byggnaderna nya af sten på ny grund. »Alla ställningarna i nya smedjan», — heter det i sednaste bearbetningen af Tunelds Geographi (Stockh. 1832), — »äro af jern och fastsatta i stora stenar, af hvilka den största, som väger 90 sk℔, är med nästan otrolig möda och betydlig kostnad till bruket transporterad ¼ mil.» — Se vidare *Hörle.*

Carlsforss. Jernbruk i Wärmland, Nordmarks härad och Silleruds socken. Se *Karlsforss.*

Carlsforss. Nyligen anlagdt sågverk vid Hosjön i Wika tingslag och socken af Stora Kopparbergs län. Sågverket är anlagdt af ett bolag, bestående af handelshuset Tottie & Arfwedson, possessionaten J. G. Lundgren samt grosshandlarne Lars Montén och Louis Guillemot; den 15 April 1859 blef Bolagsordningen fastställd af Kongl. Maj:t.

Carls Graf. Kanal-anläggning till undvikande af de öfra vattenfallen i Göta elf, de s. k. fallen vid Rånnum. Ifrån sjön Wassbotten gick fordom en rännil ned till Göta elf, ½ mil nedanför det så kallade *Elfsåget,* eller Göta elfs begynnelsepunkt vid Wenern, och denna rännil blef på Carl IX:s befallning utvidgad till en kanal, hvilken efter honom fick namnet Carls Graf, samt genom hvilken det näs, på hvilket staden Wenersborg ligger, förvandlades till en ö, som med Dalsland sammanhänger genom Dalbo-bron, med Vestergötland, på andra sidan Göta elf, genom Rånnums bro. Carls Graf är 6,000 alnar lång och har vid Brinkebergs Kulle 2 slussar, kallade *Gustafs Slussar.* Den första slussen i Carls Graf, som derigenom blef segelbar, byggdes 1753.

Carlshamn. Stad i Blekinge län och Bräkne härad, 52½ mil från Stockholm, 6¼ mil från Carlskrona, privilegierad 1664. Sedan Sverige genom freden i Roeskilde 1658 erhållit Bleking, beslöt Carl X Gustaf att i denna provins anlägga en ny stad och lät Dahlberg utse plats till en sådan. Dahlberg utsåg dertill Bodekull, der en god hamn fanns, och ehuru konungen plötsligt afled, upptogs dock planen af förmyndareregeringen, som 1666 skänkte staden de bägge kronohemman, Bodekull och Bodestorp, på hvilkas egor den blifvit grundlagd, hvarefter den nya staden af enkedrottning Hedvig Eleonora uppkallades efter hennes son Carl XI och fick namnet Carlshamn; stapelstadsprivilegier utfärdades för densamma år 1668, då staden erhöll skattehemmansdelen och mjölqvarnen Strömma. Staden befästes af Dahlberg, som 1675 på Frisholmen anlade Carlshamns

skans. Redan 1676 landstego imellertid Danskarne i Skåne, och det dröjde icke länge, innan Carlshamns skans blef beskjuten och måste gifva sig åt dem. Detta skedde den 8 Oktober, och staden var nu i Danskarnes händer. Bröderna Hans och Axel Wachtmeister fingo af Carl XI befallning att fördrifva fienden ur Bleking, och ehuru deras första försök att befria Carlshamn misslyckades (i medlet af Februari 1677), hade de dock efter eröfrandet af Christianopel, der de vunno ett antal kanoner och mörsare, bättre lycka och tvungo den 19 Mars Danska kommendanten i Carlshamn att kapitulera. Det dröjde imellertid icke längre än till följande året, förrän Danskarne kommo åter. En Dansk styrka af 8—900 man landsteg i Juli 1678 vid Sandvik, ¼ mil öster om staden, under befäl af öfverste Stuart, blef af en förrädisk borgare ledsagad till staden och satte eld på denna, så att rådhuset, skolan och 18 andra hus lades i aska, hvarjemte klockstapeln nedbrann, så att urverket förderfvades och klockan smälte upp. Denna tilldragelse inträffade på en söndag; och då stadens invånare hunnit komma ut ur kyrkan samt fått undsättning af det utom norra stadsporten förlagda Svenska krigsfolket, lyckades man snart åter drifva ut de Danska, af hvilka flera togos till fånga. Dessa utpekade också sin förrädiska vägvisare, en gammal man, född i Småland och kallad Piskedala-Ola efter sin födelsebygd; stadens borgerskap straffade honom på det sätt, att hans hus nedrefs till hälften, hvarefter man af bjelkarna utanför staden uppstaplade ett bål, på hvilket Ola brändes, medan det återstående af huset fick qvarstå, andra förrädare till varnagel. I September 1679 återställdes det inre lugnet genom freden i Lund, och år 1682 utfärdades en kunglig befallning om utvidgande af Carlshamn. Här vistades Carl XII 1700, då han fick underrättelse om czar Peters krigsförklaring mot Sverige, och här gick han äfven den 1 Oktober med sin lilla här om bord till Liefland. Redan nio år derefter, sedan Carl lidit nederlaget vid Pultava, hemsöktes Carlshamn åter af kriget. Fredrik IV af Danmark hade med en här landstigit i Skåne, och Danska generalen Reventlow anlände den 19 Januari till Carlshamn, der 1,200 man infanteri inqvarterades tillika med artilleri, medan Danska kavalleriet förlades i byarna omkring. Strax på morgonen meddelades åt Svenska kommendanten på skansen den underrättelsen, att, om han lossade ett skott, skulle hela staden brännas ned. Danskarne bemägtigade sig allt, hvaraf de kunde hafva nytta, spannmål, kött, salt, fisk m. m. och tröstade dervid borgrarne dermed, att »blott landet blifvit deras konungs egendom, skulle de få betalning för alltsammans». Derjemte lades på staden en brandskatt af 20,000 rdr, hvilken dock nedsattes till 12,000, sedan den stora summan, motsvarande 80,000 rdr nu, befunnits omöjlig att utkräfva. Sextusen rdr erlades genast, för det återstående måste fyra af stadens förnämsta borgare (Mesterton, Hegardt, Aschenborn och Wildschjött) medfölja Danskarne som gisslan. Dessa utverkade så mycket, att ytterligare 3,000 rdr afprutades; men de återstående 3,000 måste Carlshamns-boerna slutligen betala för att återfå sina medborgare, som blifvit förda till Helsingör. Den 25 Januari lemnade slutligen Danskarne staden, och efter Stenbocks seger vid Helsingborg måste de, som bekant, helt och hållet utrymma Sverige. — Kort derefter hemsöktes den redan tillräckligt olyckliga staden (1711) af pesten, som bortryckte 1,000 personer derstädes, och föranledde ett upplopp, hvilket dock snart stillades.

Från Carlshamn öfverfördes 1712 Svenska trupperna till Pommern, vid hvilket tillfälle Magnus Stenbock genom sin vältalighet förmådde borgerskapet att till flottans utrustande förskjuta lifsmedel och penningar. Såsom ett bevis på Carlshamns-boernas patriotism förtjenar det nämnas, att en enda borgare, handlanden P. Schvey, ensam lemnade ett förskott af 12,000 daler silfvermynt. Ett par år sednare (1714) landsteg prins Fredrik af Hessen, sedermera kon. Fredrik I, i Carlshamn, och tre år derefter sökte en Dansk fregatt att intaga skansen och bränna

staden, dock förgäfves. Vid samma tid hemsöktes Carlshamn af en annan landsplåga, en hop efter Stralsunds kapitulation dit öfverförda krigsfångar af allehanda sammanrafsadt byke, Tyskar, Polackar, Judar, Greker och Turkar, hvilka mördade hvarandra och på allt sätt gjorde stadsboerna förfång, tilldess de ändtligen aflägsnades år 1719. År 1720 gjordes åter ett försök att öfverrumpla Carlshamn medelst en Rysk fregatt, som låg utanför Köpenhamn, redo att afgå till Blekingska kusten; men denna fara blef dock afvärjd genom ändamålsenliga anstalter. Hädanefter blef visserligen Carlshamn skonad för krigets olyckor; men i stället hemsöktes staden 1763 och 1790 af svårare eldsvådor. Det lilla samhället höll sig imellertid icke allenast uppe, utan tilltog till och med i välstånd. Der anlades skeppsvarf (redan 1679, sedan flyttadt 1735 från Näseviken till grannskapet af Fiskartorget), och staden var derjemte den första i riket, som 1752 bildade ett fiskeribolag, hvilket utsände fartyg på sillfiske i Bohus skärgård, hvarefter exemplet snart följdes af Stockholm, Carlskrona, Uddevalla m. fl. städer.

Bland byggnader i Carlshamn märkas: *Carl Gustafs-* eller *Stadskyrkan*, efter ritning af grefve Dahlberg anlagd i stället för den korskyrka af trä, som stadsboerna begagnat (före Carlshamns grundläggning begagnade Bodekullsboerna Asarums kyrka). Den nya kyrkan invigdes 1702; hon är en korsbyggnad, med koppartak och trätorn, 152 fot lång och 142 fot hög, från grunden till tornspetsen. Af den gamla träkyrkan, som såldes till kyrkoherden i Mjellby, uppsatte denne boningshus på prestgården. Carlshamns församling utgör, tillika med annexet Asarum, ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Listers och Bräkne kontrakt af Lunds stift; — *Rådhuset*, uppfördt vid stadens stora Torg 1682, i stället för det af Danskarne 1678 uppbrända; — *Cellfängelset*, sedan 1854 upplåtet till fångars mottagande och försedt med 32 ljusa celler; — *Tullhuset*, nyligen uppfördt med en kostnad af 17,000 rdr bko; — *Fattig-*, *Arbets-* och *Korrektionshuset* o. s. v.

Staden Carlshamn beboddes 1856 af 5,214 invånare och bestod af 541 hus och tomter samt innehade derjemte 2,011 tunnland jord, alltsammans uppskattadt till ett värde af 860,722 rdr bko. Handel och sjöfart äro stadens vigtigaste näringsgrenar och voro till följd af de fördelaktiga konjunkturerna före handelskrisen högeligen vinstgifvande. Trävaror utgjorde den hufvudsakligaste exportartikeln. För handelns och sjöfartens befrämjande har man varit betänkt på att genom kanaler och jernvägar åstadkomma en lättad kommunikation med det inre af Kronobergs län ända upp till Wexiö, hvilket dock icke kan verkställas utan bidrag af statsmedel. Stadens hamnbyggnad fullbordades 1851. Tull-intraderna, som åren 1848—1850 utgjorde i medeltal 2,248 rdr banko för utskeppade och 85,381 rdr bko för införda varor, hafva sedan till 1855 uppgått i medeltal till 3,221 rdr bko för de förra och 84,559 för de sednare; efter denna tid hafva tull-intraderna fallit betydligt (i slutet af Maj 1857 uppgick t. ex. tulluppbörden vid samtliga tullkamrar i Bleking till 104,000, i slutet af Maj 1858 till blott 51,000 rdr rmt.) Staden hade 1856 62 handlande män och 13 qvinnor, hvilka i bevillning erlade 2,573 rdr bko. Af stadens handelsflotta användes sistnämda år till utrikes sjöfart 21 fartyg om tillsammans 2,000 läster. Handtverkarnes antal uppgick s. å. till 93 män och 5 qvinnor, med 59 gesäller, 120 lärlingar och 7 andra arbetare. Bland fabriker och näringar funnos 1856: ett *skeppsvarf*, ställdt på aktier, med 50—60 ständiga arbetare, hvilket 1850—1855 byggde 4 nya fartyg om 215 läster, sålda för 27,000 rdr, och verkställde reparationer för ett värde af 80,000 rdr, men som efter handelskrisens utbrott nästan alldeles afstadnat, — en *segelduks-* och *buldansfabrik* med 15 stolar och en tillverkning af omkring 10,000 rdr bko, — 4 *färgerier* och *chemiska blekerier*, — 3 *tobaks-* och *snusfabriker*, med 55 arbetare och en tillverkning af 82,668 rdr bko. I Asarums socken ligger derjemte *Strömma bomullsspinneri*, hvilket kan på visst sätt betraktas som tillhö-

rande staden. Detta spinneri åstadkom 1856 en tillverkning af 1,217,538 ℔ bomullsgarn.

Carlshamns stads styrelse utgöres af en borgmästare och 3 rådmän, jemte en magistrats-sekreterare; dess inkomster utgöra årligen något öfver 13,000 rdr bko, deraf hamn- och muddringsmedel 7,412 rdr bko, anslagna till amortering af hamnbyggnadslånet (20,000 rdr bko) och till hamnens underhåll. Stadens samtliga statsbidrag uppgå till 36,375 rdr banko, hvaraf bevillningen upptager 6,508 rdr samma mynt.

För barn-undervisningen finnes en lägre elementarskola, med rektor och 2 kolleger, besökt af omkring 50 lärjungar. Staden har derjemte navigationsskola och folkskola för både gossar och flickor. Enligt officiela uppgifter förhåller det sig med folkskoleväsendet som följer:

	Gossar.	Flickor.
I fasta skolor	158.	150.
I allmänna läroverk . .	82.	—
I enskilda undervisnings-anstalter	122.	222.
I hemmet	30.	34.
Utan undervisning . .	3.	2.

Lärarne äro 2 examinerade och 8 oexaminerade; af de 15 lärarinnorna anses 3 lika med dem, som blifvit utexaminerade vid seminarium.

Sjukvården besörjes af 2 stadsläkare, af hvilka en derjemte är anställd vid den här befintliga afdelningen af länets lasarett, som 1854 inrättades på egendomen *Gustafsborg*, der sjuka från staden och vestra delen af länet erhålla vård, och der patienterna 1855 utgjorde ett antal af 114 personer.

Staden har i öfrigt *helsobrunn, apothek, badhus, sparbank* (som 1855 hade ett kapital af 11,678 rdr banko, och hvari 158,975 rdr samma mynt voro insatta), *enke-* och *pupillkassa* m. m.

Fattigvården ordnades efter en förbättrad plan 1855, då i Juli månad en arbets- och fattigförsörjnings-anstalt öppnades på egendomen Gustafsborg. Utgifterna för fattigvården, som hittills gått till 10,190 rdr bko, anses hädanefter komma att uppgå till ett mindre belopp.

Stadens marknader hållas den 15 Juni och den 4 November. Stadens vapen är ett lejon, som med halfva kroppen synes öfver vågorna och i sina ramar håller ett ankare, samt ofvanför vapenskölden ett träd, hvars stam omgifves af 3 kronor. Nummern vid riksdagarna är 17 och staden hörer till tredje klassen.

Carlshof. Gård uti Elfvestads socken och Bobergs härad af Linköpings län, 1 5/8 mantal frälse-säteri med derunder afhysta 3 1/4 mantal skatte Kölja. Under namn af Riddaregården har säteriet från urminnes tider varit bebodt af adliga personer och innehades 1636 af jungfru Susanna Frenseyn, 1686 af sekreteraren Hadorph, 1700 af enkefru Hadorph, 1726 af J. B. von Roxendorffs enka Märta Braun, på 1750-talet af friherre C. G. von Roxendorff, som lät uppföra hufvudbyggnad af sten och anlägga trädgård; ännu 1818 och 1825 tillhörde gården en friherre Roxendorff. Nu eges gården af grefve Isr. W. Malcolm Sinclair, gift med grefvinnan Alfhild Spens.

Carlshult. Skatte-säteri uti Motala socken och Aska härad af Linköpings län, 1 mantal med tegelbruk och 5 torp på egorna; egdes 1642 af Lars Grubb, tillhörde sedan öfverste Claës Kugelhjelm och hans enka K. Griis, derpå general C. G. von Delvig och de efter honom följande egarne af Bergsäter i samma socken samt innehades 1853 af sekreteraren Nordström.

Carlsjö. Sätesgård i Alsheda socken och Östra Härad af Jönköpings län, 1 mantal säteri, fordom kalladt Skäggaby, är ett gammalt gods, som tillhört slägten Ulfsax. I nyaste bearbetningen af Tunelds Geographi uppgifves en Klase som egare till Skäggaby; namnet ändras af Wieselgren till (Olaus) Cotte, hvilken, enligt Gahm, sannolikt varit en Ulfsax och år 1369 skänkt *terram suam in Skeggaby* till Alsheda kyrka. År 1679 bodde här en kapten Ulfsax, år 1700 en fändrik Ulfsax, 1770 fru Ulfsax. Sedan kom gården i andra egares händer, t. ex.

kronofogden Hültmans, lagman Hummelhjelms, öfverstlöjtnant Lagercrantz', fältkamrer Porats (1828) och brukspatron Carl Aschans, som förbättrat gården på utmärkt sätt.

Carlskoga. Härad af Örebro län, tillhörande Nora fögderi och bestående af socknarna Carlskoga och Bjurkärn samt en del af Carlsdals brukskapellförsamling, har en areal af 148,554 tunnland, hvaraf 20,830 äro kärr och sjöar, består af 64½ mantal och beboddes 1856 af 9,783 invånare. — Häradet tillhör landskapet Wärmland.

Carlskoga. Socken i Örebro län och Carlskoga bergslags härad, omkring sjön Möckeln och Svart-elfven, har en areal af 111,062 tunnland, hvaraf 10,850 äro sjöar och kärr. Landet genomstrykes från norr till söder af flera höjdsträckningar, hvilka dock icke höja sig betydligt öfver vattnen, som ligga 300 till 500 fot öfver hafsytan; i södra och mellersta delarne utbreda sig höjderna på vidden och lemna rum för moras eller odlade slätter. Förnämsta vattendraget är Svart-elfven, som på östra gränsen, mot Nora socken, bildar Carlsdals-sjöarna, derpå kastar sig utföre Kort- eller Brattforssen och slutligen faller ut i sjön Möckeln, efter det han upptagit den från sjön Elgsimmen kommande Åm- eller Elgsims-ån. I samma sjö utfaller Tims-elfven, som kommer från Alkvettern genom Lanen, upptager Trös-ån från norr och bildar ett vackert fall vid Bofors. Af Möckelns utlopp, Let-elfven, hör blott öfra delen till socknen, likasom af Ölens vattendrag i sydost och Wismens i sydvest. Socknen är med sin omvexling af vildskön och leende natur en af länets och hela rikets vackraste delar. Näringarne äro åkerbruk, äfven på slättbygden otillräckligt för eget behof, och bergs- samt skogsbruk; bränvinsbränning idkas som binäring. Carlskoga socken består af 45½ mantal och beboddes 1810 af 4,447, 1840 af 6,172 och 1856 af 7,473 invånare. Socknen har både fasta och ambulatoriska folkskolor med 1 examinerad och 3 oexaminerade lärare, som 1856 undervisade i fasta skolan 77 gossar och 74 flickor, i de ambulatoriska 479 gossar och 503 flickor, medan 11 gossar bivistade allmänt läroverk, 2 gossar och 4 flickor hade enskild undervisning samt 108 gossar och 128 flickor undervisades i hemmet. — Carlskoga, som haft egen kyrka och kyrkoherde från 1590-talet, utgör nu tillika med Bjurkärn och Carlsdals kapell ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen i Wisnums kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan är belägen vid Möckelns nordvestra strand. — Bland gårdar och verk i socknen märkas: *Björkborns hytta* vid Tims-elfven, — *Boforss,* — *Wahlåsen,* — *Carlsdal* och *Kortforss* jernbruk, — *Degersforss* och *Strömsnäs* bruk, m. fl. Vid Möckelns sydöstra strand, vid Knutsbol, förekommer ett sandstensbrott. *Malmhöjdens* jerngrufvor i norr hafva tidtals varit begagnade, tidtals öfvergifna; de talrika hyttorna i socknen hemta sin malm helst från Nora och Philipstad.

Om första bebyggandet af Carlskoga bergslag hafva vi berättat under artikeln *Boda Skog;* hela landsträckan på ömse sidor om Let-elfven och vesterut till Wisnums, Warnums och Fernebo socknar var en 3½ mil lång och 3 mil bred ödemark, när »Store Carl» gjorde sitt första besök i Wärmland. Bland sägner om Carlskogas första bebyggande anför Fernow följande: »en gammal berättelse är än i dag bland allmogen, att bland de första, som bebott Carlskoga-orten, varit tvänne grannar, den ena vid Qväggen eller Svensviken och den andra vid Alkvettern. Dessa nyttjade fiske ihop i den så kallade Tolåsbäcken (Tåbäcken); men de förlikades ej, utan den ena satte sig för den andra i förväg uti ett träd och, vid det han gick förbi, högg honom till döds. På stället offras ännu i dag (Fernow skref 1773) qvistar på ett bål, och mången räddhogad bär än fasa för att gå derförbi, sedan solen är nedgången, ty de frukta för *Tholås-gubben* (mannen, som blef dödad, skall hafva hetat Thol). — Längre ned i Carlskoga och på östra sidan om sjön Möckeln är ännu en annan berättelse, att en Finne, Törnes Jöns från Packrabo, kommit först

till orten med en yxa och en båga, den han drog eller spände upp med ryggen (all sin egendom) och hustrun en skära. De togo sitt stamhåll i *Dufvedalen*, byggde sig en badstuga och köpte bostaden af kronan. Slutligen kom Jöns sig så före, att han började träta med Nysunds bönder om eganderätten i Degerforssen (vid Let-elfven) och vann så mycket emot dem, att hans råskilnad blef en half mil längre söder vid Strömsnäs, der ännu bägge socknarne skiljas åt.» — De bägge första gårdarne i Carlskoga voro *Boforss* och *Alkvettern* (nu *Alquittern*), som skall hafva tillhört en »Jungfru Brita på Pinetorpet», om hvilken Fernow säger sig icke veta mer, än att Bo Ribbing var hennes förmyndare. Kyrkan byggdes af trä, och första kyrkoherden blef Olof Hansson, som sannolikt underskrifvit Uppsala Mötes Beslut, och hvars barn kallade sig Sylvius. Ännu på Fernows tid qvarstod vid Knapp-ed, der sjön Alkvettern genom Knappforssen förenar sig med Lanen, den ek, under hvilken Johan III och Carl IX uppgjorde förbundet mot konung Erik; den var vid ofvannämda tid 5 ¼ alnar tjock vid roten. — Carlskoga fick bergslags-privilegier 1650. — Vid Trösan eller Trös-ån har funnits en silfvergrufva och hytta, i hvars ställe en jernmasugn anlades 1685. — Adr.: Christinehamn eller Örebro.

Carlskrona. Stapelstad, landshöfdingsäte i Blekinge län och station för örlogsflottan, ligger vid 56° 10′ nordl. br., 50 ½ mil från Stockholm och 6 ⅜ mil från Carlshamn. Sedan Bleking kommit under Sveriges välde och Carl XI hunnit afsluta kriget med Danmark, gaf han, som i likhet med sina företrädare fullkomligen insåg allt det ofördelaktiga i att rikets flotta hade sin station i Stockholm, amiralen grefve Hans Wachtmeister befallning att inkomma med förslag till ny stationsplats för flottan. Det berättas, att amiralen genom tvänne bönder från Nättraby, som voro dömda till döden för sjöröfveri, fått anvisning på ett ställe, der en god hamn kunde anläggas, och att han derför utverkat benådning åt dem. De uppgåfvo Trossö, en ö, belägen vid Blekinges kust, på gränsen af Östra och Medelstads härader, som, bestående af ⅜ mantal skatte. under Augerums by, då tillhörde bonden Vittus Andersson. Carl XI gjorde sjelf i November 1679 ett besök i trakten, fann stället lämpligt och tillsporde Vittus, om han ville sälja sin ö. Bonden svarade nej och envisades i sitt motstånd så länge, att konungen, för att bryta hans tjurskallighet, lät insätta honom på Carlshamns fäste under den förevändningen, att han genom falska fyrar nattetid förvillat seglare och plundrat dem, sedan de lidit skeppsbrott. Detta gjorde Vittus mjuk; han sålde sin ö mot en betydlig summa och mot vilkor, att det mot honom anhängiggjorda målet blefve nedlagdt, flyttade till Listerby och skall ligga begrafven på Nättraby kyrkogård. En gata i Carlskrona bär ännu hans namn, och i en af stadens östra packhusgårdar qvarstår en liten fiskarstuga af gråsten, hvilken han skall hafva begagnat.

Nu började anläggandet af den nya staden på Trossö samt de vid dennas norra kust belägna Pott- och Pantarholmarna, af hvilka den sistnämda ligger närmare intill Wämö och det blott genom en kanal derifrån skiljda fastlandet. Den 10 Augusti 1680 utfärdades de första privilegierna, genom hvilka den nya staden fick fullkomlig religions-, närings- och nederlagsfrihet, befriades från skråtvånget, från lilla tullen och accisen m. m., allt för en tid af 20 år, hvilka sedan ytterligare förlängdes med 6. Derjemte anbefalldes borgrarne i staden Rottneby (Ronneby) att flytta in till Carlskrona, och derigenom förvandlades Ronneby till köping (1687), sedan en eldsvåda förut härjat densamma. Redan 1679 hade under ledning af riksamiralen Stenbock några örlogsskepp blifvit flyttade till Trossö, och 1680 öfverflyttades hela flottan från Stockholm till Carlskrona, der man genast började att bygga nya och reparera gamla skepp, till hvilket ändamål 3 tunnor guld anslogos. — Det giek imellertid långsamt med sjelfva stadens uppbyggande. Först omkring 1688 eller 1689 ditflyttades Amirali-

tets-kollegium, som sedan 1683 haft sitt säte i Kalmar och nu till 1776 förblef i Carlskrona, då det återflyttades till Stockholm, der det haft sitt säte före 1683.

Såsom station för rikets flotta, måste Carlskrona nödvändigt förses med fästningsverk, och de första sådana anlades af Sveriges då varande utmärktaste fortifikations-officer, den ryktbare Erik Dahlberg. Efter hans ritning uppfördes fästena Kungsholm och Drottningskär, det förra 1687, det sednare 1696, det förra vid Tjurkö, det sednare på Aspölandet. Drottningskär bibehåller ännu nästan samma skick, som Dahlberg föreslog, och består af ett två våningar högt torn, täckt med koppar och omgifvet med bastioner; Kungsholmen är deremot helt och hållet ombyggd sedan 1821, och fortgår byggnaden derpå ännu med det allvar, att rikets sednast församlade ständer för fästnings-byggnaderna vid Carlskrona anslagit 80,050 rdr rmt årligen under åren 1858, 1859 och 1860, sedan de vid 1854:års riksdag anvisat 39,375 rdr rgs årligen under åren 1854—1857. Carlskronas fästningsverk bestå för närvarande af följande delar: ytterst, 3 mil från fasta landet, tornet på Utklipporna, uppfördt 1840—1842, dernäst Kungsholm och Drottningskär, som bevaka stora inloppet mellan Tjurkö och Aspö, närmare staden fästena Getskär och Söderstjernan, till försvar för sjelfva örlogsflottan, och slutligen den genom broar med staden sammanhängande skansen Kungshall, hvars höga torn nu begagnas till proviantmagasin. — Utom det s. k. stora inloppet, inkommer man till Carlskrona genom ytterligare 4 andra farleder, Båldö- och Aspösund vester-, Skällö- och Djupasund österifrån. Djupasund är nu försänkt, vid Aspösund ligger en liten skans på Hästholmen, och de öfriga sunden äro tillgängliga endast för smärre fartyg.

Carl XI:s nya skapelse förkofrade sig och tillväxte. I synnerhet flottan vann på sin förändrade station, och härifrån utlopp t. ex. den af 38 rangskepp, utom fregatter och smärre fartyg, bestående flotta, som vid Carl XII:s angrepp mot Danmark år 1700 genom sin hotande segling mot Köpenhamn betydligt bidrog till att förmå Danskarne till freden i Trawenthal. Efter kung Carls nederlag vid Pultava, bragtes Carlskrona i fara genom Danskarnes inbrott i Skåne; men denna fara undanröjdes lyckligen genom Stenbocks seger vid Helsingborg 1710. Redan i November 1711 utlopp åter från Carlskrona en ny flotta af 24 linieskepp och 5 fregatter, hvars utrustande konung Stanislaus af Polen i egen person påskyndat. Omkring samma tid begyntes anläggningen af Gamla Dockan, och 1775 lade Gustaf III grunden till Nya Dockbyggnaden. Men år 1790 den 17 Juni inträffade en fruktansvärd vådeld, som bragte staden till branten af dess undergång och på ett enda dygn förstörde Tyska kyrkan, storamiralens och landshöfdingens hus, rådhuset, kadettkorpsens hus, Tyska skolan, skeppsgosse-, navigations- och artilleri-skolorna, apotheket, boktryckeriet, det till sjukhus inredda kronobränneriet och 413 enskilda gårdar samt gjorde 2,094 hushåll och 1,065 ogifta personer husvilla. Varfvets och amiralitetets byggnader räddades genom rådigheten hos häradshöfdingen Samuel Ståhl, som med tillhjelp af en ryttare och 2 båtsmän lyckades nedhugga den till dessa byggnader ledande bron, fastän elden redan fattat i denna och 3 gånger uppbrände de båtar, i hvilka de behjertade männen befunno sig. Flottan sjelf var vid olyckstillfället i Finska Viken. Men vid sin hemkomst året förut hade hon till staden medfört sjukdomar och farsoter, som rasade på det fruktansvärdaste, så att under åren 1789 och 1790 öfver 6,300 menniskor bortrycktes. Sedan denna tid har staden varit förskonad för eldsvådor, med undantag af smärre sådana; men i stället har choleran spridt sina förödelser äfven hit och bortryckte 1853 icke mindre än 880 personer.

Staden Carlskrona är belägen på 9 holmar, hvilka sins imellan förenas genom broar, ehuru dessa i det hela äro föga anmärkningsvärda. Från det förut omnämda Wämö eller från fasta landet leder en stenbro till *Pantarholmen*, hvilken man betraktar som en förstad till

Carlskrona, och hvilken holme med Trossö eller egentliga staden sammanhänger medelst en stenbro om 1,100 alnars längd, färdigbyggd först 1839. Genom en träbro sammanbindes med Trossö den s. k. *Pottmakarholmen*, der Cellfängelset och Fattigvårds-inrättningen äro belägna. Andra broar leda från staden till *Stumholmen* och derifrån till *Laboratoriiholmen* i öster, likasom till *Lindholmen*, som innefattar Gamla Dockan, Repslagarbanan och Wasaskjulet m. m., och dermed sammanhängande holmar; men dessa äro af föga betydenhet. Staden har tvänne torg, det illa planerade *Stortorget* och den s. k. *Amiralitets-slätten*, hvilka dock egentligen kunna sägas utgöra ett enda, emedan enda skilnaden dem imellan består i en brant backe. Midt på Amiralitets-slätten reser sig ett berg, med en derpå stående klockstapel, och nedra delen af slätten slutar vid Högvakten, der ingången är till Örlogsvarfvet. Strax inom stadsporten, när man kommer från fastlandet, ligger den vackra promenaden *Hoglands Park*, fordom kallad Maden, sedan Neptuni Torg, men genom landshöfding von Brinckmanns försorg i början af detta århundrade planterad med lindar, lönnar och kastanier samt ämnad att upptaga ett monument öfver slaget vid Hogland, hvilket dock aldrig kommit till verkställighet.

Bland *byggnaderna* i Carlskrona märkas följande:

1. *Storkyrkan* eller *Fredriks kyrka*, invigd 1744 under kon. Fredrik, byggd efter ritning af C. G. Tessin med 2:ne torn, af hvilka det ena skadades vid branden 1790, reparerad 1850. Storkyrkan utgör sedan 1846 tillika med Tyska församlingen ett s. k. regalt-privilegieradt pastorat af 2:dra klassen, till hvars kyrkoherde konungen nämner en af de tre, som församlingen föreslagit. — 2. *Tyska* eller *Fredricæ Dorotheæ Wilhelminæ kyrka*, först uppförd af Nic. Tessin och invigd 1689, nedbrunnen vid 1790:års brand och sedan åter uppförd i rotundaform, likt den gamla, samt invigd 1793, med altare och predikstol ornerade af Sergels lärjunge, den utmärkte skeppsbildhuggaren J. Törnström. Bägge de sammanslagna församlingarna räknade år 1856 tillsammans 5,921 invånare. — 3. *Amiralitetskyrkan*, egentligen *Ulrica Pia*, den äldsta bland stadens kyrkor, invigd 1685, uppförd af trä och försedd med en altartafla af värde; församlingen räknar 8,250 medlemmar. — Vidare 4) *Kungshuset*, tillhörigt Kronan, boställe för befälhafvande amiralen, — 5) *Landshöfdingresidenset* och *Landskansliet*, — 6) *Rådhuset*, vid Stora Torget, uppfördt efter 1790:års brand, — 7) *Tullhuset*. Vidare märkas den redan 1760 inrättade *Amiralitets-Barnhusskolans* under sednare åren uppförda hus, *Skeppsgossekasernen*, *Skeppsgosse-skolan*, alla tre af trä, *Folkskolan*, *Elementarskolans lokal*, efter 1790:års brand någon tid begagnad som rådhus och uppförd på samma plats, der Vittus Andersson hade sitt boningshus, hvilket nedrefs 1773, — *Cellfängelset*, öppnadt 1851, — *Frimurarelogen*, — *Societetshuset*, — *Theaterhuset*, egentligen en Kronan tillhörig materialbod, som redan på 1770- eller 1780-talet inreddes till theater och af amiralen grefve Ehrensvärd blifvit ornneradt med fresker i Etruskisk stil, — *Länslasarettet*, — *Flottans sjukhus*, — *Båtsmanskasernen* på Stumholmen o. s. v. Vigtigast af allt i Carlskrona är imellertid *Örlogsvarfvet*, öfver hvilket vi låna en omständligare beskrifning ur T. G. Rudbecks »Försök till Beskrifning öfver Sveriges Städer, Stockholm 1857»; der det heter:

»*Örlogsvarfvet*. För att få bese detta, är det nog för en Svensk att af varfschefen erhålla inträdespollett; men för utländningar fordras härtill sjöministerns tillstånd. Då man inkommer, är det första, som möter ögat, artillerigården med sina kanoner och kulstaplar. Härinvid ligger tyghuset, af trä, hvilket väl år 1837 undergick reparation, men såsom öfver 120 år gammalt redan för 50 år sedan lärer blifvit utdömdt. Rustkammaren, på östra sidan, innesluter en mängd skjutgevär af flera slag, sablar, änterbilor, m. m., hvilka, på smakfullt sätt uppsatta, bekläda väggarna. På vestra sidan äro verkstadshusen belägna, hvarest förfärdigas lavetter samt annat tillbehör för flottans

artilleri-materiel, äfvensom handgevär och blanka vapen. En ångmachin af 10 hästars kraft drifver svarfstolar, borrmachiner, fläkt för bläster i smedshärdarna, machin för söndersvarfning af kasserade kanoner, slipstenar m. m. Midtemot artillerigården ser man de så kallade nya inventarie-kamrarna, ett 4-våningars stenhus, hvartill Ehrensvärd år 1778 gifvit ritning. Dessa innehålla allt hvad till örlogsfartygens utredning är nödvändigt af ankartåg, kablar, vant, stag och segel m. m. I närheten häraf äro äfven gamla inventarie-kamrarne och gamla mastkranen, för upplyftande af skeppsmaster. Härifrån kommer man längs träbron till stora skeppsbron, vanligen kallad Brobänken, der å norra sidan linieskepp, fregatter och större ångfartyg, å den södra korvetter och smärre fartyg ligga förtöjda. Denna vår örlogsflotta utgör för närvarande 6 linieskepp, lika många fregatter, 4 korvetter, ett lika antal briggar, 5 skonerter, 3 ångkorvetter och slutligen 9 mindre ångfartyg från 140 till 6 hästkrafter eller tillsammans med både stora och små 37.

Ett litet här i närheten beläget hus måste för sin egna, för inbyggarne högst farliga, men i och för belägenheten nödvändiga konstruktion, omnämnas. Det är nämligen vakthuset för det befäl och underbefäl, som har tillsynen vid reparationer eller utrustning af de vid brobänken liggande fartygen. Ehuru försedt med eldrum, är det dock, i och för närheten till de dyrbara fartygen, så inrättadt, att det vid minsta sig yppande eldfara genast kan, förmedelst undanslåendet af några pålar, kastas i sjön.

Öfver en flottbro kommer man härifrån till Lindholmen, hvilken, utom en mängd större förrådshus och virkesskjul, rymmer trenne i sitt slag ganska anmärkningsvärda byggnader. Repslagarbanan, uppförd af trä år 1696, har en längd af 160 famnar, oberäknade de tvänne stenhusen, kallade banhufvuden, vid hvardera ändan. Uti denna kunna årligen tillverkas öfver 3,000 sk℔ tågvirke; härtill hörer äfven en nyttig, på andra ställen okänd inrättning, att tjära garnet, hvaraf tågvirket sedan slås. Den andra anmärkningsvärda byggnaden, Wasaskjulet kallad, är ett med tak försedt, i början af 1700-talet uppfördt hus, för att deruti bygga skepp, eller en vanligtvis så kallad fregattbädd. Slutligen har man äfven här gamla eller reparationsdockan. Efter en plan, uppgjord af kommersrådet Polhem och skeppsbyggmästaren G. Sheldon, började dåvarande presidenten och amiralen grefve G. H. Wachtmeister år 1716 anläggningen af densamma. Den är utsprängd i sjelfva klippan samt var till en början 80 fot djup och öfver 200 fot lång. En pumpmachin för handkraft uppsattes i och för dockans länsning uti en tätt bredvid belägen byggnad, och 3 dagar samt öfver 800 dagsverken åtgingo då härtill. Detta jätte-arbete fullbordades på 8 år med en kostnad af den då för tiden ganska betydliga summan 57,900 rdr specie eller 231,600 rdr rgs. Under Sheldons och Thunbergs ledning blef dockan ännu ytterligare utvidgad. En af de många triumfer, ångkraften i närvarande århundrade äfven i vårt fädernesland firat, var då denna docka 1848 förseddes med en ångpump af 25 hästars kraft samt trenne sug- och tryckpumpar. Denna verkställer nu på 6 timmar det arbete, hvartill fordom med handkraft fordrades 3 dagar.

Ifrån gamla dockan, denna storartade skapelse från Carl XII:s tid, kommer man till ett litet galleri af galjonsbilder eller sådana, som varit anbringade i fören af numera utdömda örlogsfartyg. Här har man tillfälle att, i synnerhet vid jemförelsen med de förra otympliga bilderna af detta slag, beundra de ur Törnströms hand utgångna, ibland hvilka de af Galathée och Euridice i synnerhet förtjena uppmärksamhet.

Från Lindholmen leder en med vindbrygga försedd stenbro till vestra delen af varfvet, der man anträffar den beryktade ankarsmedjan, hvilken icke bekommit sitt namn deraf, att ankaren der förfärdigas, utan emedan upplagsplatsen för sådana fordom varit utanför densamma. Största delen af arbetarne vid denna smedja utgöres af lifstidsfångar. I dess tvänne byggnader,

hvilka innehålla 2 grofsmedjor och en klensmedja, arbeta vanligen omkring 200 personer. Midtemot är uppfördt ett större stenhus för en hydraulisk sträckningsmachin till pröfvande af ankarkettingar m. m. Detta sammanhänger med 5 stora skjul för tillverkande och förvarande af master och rundhult. Nära härintill är ett hus, i hvars undra våning en ångpanna är inrymd, hvilken lemnar ånga till tvänne så kallade *baskistor*, för uppmjukning af virke till skeppsbyggnad. I öfra våningen äro sågmachin samt slipstenar och färgqvarnar, hvilka alla drifvas med ånga. Bland den mängd byggnader, som i denna del af varfvet förekomma, egnade åt verkstäder, ämbetsrum och förråder, märkas segelsömmare- och bildhuggare-verkstaden samt metall- och jerngjuteriet. Detta, försedt med 2 kupolugnar, fullbordades år 1845.

I Mönstersalen, så kallad, emedan mönstringen med varfsfolket derstädes förrättas, ser man, i hvit marmor, general-amiralen Trolles bröstbild af Sergel. Deröfver läses: »Upprest af konung Gustaf III», och på piedestalen: »Henrik af Trolle, General-Amiral och Commendör med Stora Korset af Kgl. Svärds-Orden, född den 24 Nov. 1730, död den 12 Mars 1784.» I öfra våningen är modellsalen, innehållande en rik samling modeller af in- och utländska fartyg. Midtför ingången är upprest en minnesvård åt amiral Chapman. Öfverst synes hans bröstbild å en medaljong af hvit marmor och derunder följande inskrift: »Fredr. Henr. af Chapman, Vice-Amiral, Kommendör med Stora Korset af Wasa-Orden, Riddare af Svärds-Orden. Hans snille och fosterlandskärlek, verksamma till Gustaf III:s ändamål, gåfvo Sverige nya flottor efter förbättradt byggnadssätt. Då arbetet efter konungens förordnande fortsattes, ägnade Carl, Hertig af Södermanland, Svea Rikes Stor-Amiral, uppfinnarens bild åt odödligheten.» Nära härintill är telegrafen, som korresponderar med den å Kungsholms fästning.

Nya Dockan, eller rättare Dockorna, belägna i vestligaste delen af varfvet, äro nära ett sekel yngre än varfvets anläggning, och grunden dertill lades af Gustaf III den 1 Okt. 1775. Arbetet började under ledning af Thunberg samt fortsattes af öfverdirektören Anckarsvärd. Till år 1805, sedan dock flera uppehåll i arbetet ifrån år 1792 skett, medhanns uppförandet af svajningsrummet, af 4 dockor, af hvilka två med tak, samt af portöppningarna till fjerde och femte dockorna. Detta svajningsrum är genom en mur afdeladt i tvänne delar, och i hvar och en af dessa äro på den afrundade sidan 5 öppningar med sina slussportar, tjenande till ingång för skeppen. Innanför hvar och en af dessa ingångar äro tvänne dockor å rad, med en *sätt* mellan hvarje docka. Så kallas en machin af trä i halfcirkelform, hvilken sättes utanför portarna, på det vattnet vid sitt påträngande ej må skada dem. Hela dockbyggnaden är således från början afsedd för 20 linieskepp och har, i fråga om sin plan, utseende af en utslagen solfjäder. År 1784 började arbetet å andra dockan. År 1797 lades grundstenen till den tredje och år 1801 till den fjerde, bägge af Gustaf IV Adolf. Åren 1802 och 1805 fullbordades andra och tredje dockorna. Kostnaden hade då uppgått till 3½ millioner rdr banko. År 1839 väcktes fråga om att fullborda dock-anläggningen, och, sedan anslag af Ständerna blifvit beviljadt, påbörjades arbetet 1841. Sedan dess äro fjerde och femte dockorna fulländade, till hvilken sednare grundstenen lades den 1 December 1846. I särskilda anslag hafva under de sista 10 åren till och med 1851 utgått en summa af 391,893 rdr bko. Ehuru statsanslagen upphörde, fortsattes arbetet imellertid af de för flottan i allmänhet anslagna medlen och påräknades vara afslutadt med år 1856, då dockorna på östra sidan om nya mastkranen borde vara fulländade. Denna kran uppfördes åren 1804 och 1805 efter ritning af öfverstelöjtnant J. Liedströmer och är 138 fot hög. Nya ångmachinshuset uppfördes mellan åren 1821 och 1822, hvarefter en ångpump af 40 hästars kraft, förfärdigad af Owen, insattes deruti. Hela detta varf omslutes med en mur af 2,500 alnars längd, som skiljer det från staden.

Förutom denna sistnämda beundransvärda inrättning, tillhörig Kronan, har staden äfven ett varf, på hvilket, ehuru litet, synnerligen i proportion mot örlogsvarfvet, ganska vackra handelsfartyg på sednare tider blifvit byggda efter ritning af den för få år tillbaka aflidne skicklige skeppsbyggmästaren löjtnant Pettersson.»

Stapelstaden Carlskrona består af 1,419 hus och tomter med dertill hörande 1,062 tunnland jord, alltsammans uppskattadt till 1,585,489 rdr bko och i statsbidrag erläggande 70,004 rdr samma mynt. Staden styrdes till 1851 af 2 borgmästare och 4 rådmän, nu af en borgmästare och 6 rådmän, af hvilka en är polismästare, en magistrats-sekreterare och en stadsnotarie. Staden beboddes 1850 af 14,097 personer, hvilkas antal 1855 sjunkit till 11,117, men 1856 åter höjt sig till 14,513. Stadens näringar hade från 1850 till 1855, enligt Landshöfdingens Berättelse för dessa år, snarare af- än tilltagit, och påstås den omständigheten, »att flottans handtverkare, till tjenstgöring uppfordrade kronobåtsmän och gemenskapen af här förlagde marinregimente dela arbetsförtjensten med stadens borgare af handtverksklassen, hafva till följd, att dessa sednare icke kunna uppnå det oberoende, som deras vederlikar i andra städer förvärfvat.» Staden hade 1856 inalles 119 handlande (deraf 21 qvinnor), som erlade en bevillning af 1,442 rdr banko (Carlshamns 75 handlande erlade samma år i bevillning 2,573 rdr banko), och af dess handelsflotta sysselsattes med utrikes sjöfart 26 fartyg om 1,350 läster, medan 4 fartyg om 60 läster användes till inrikes sjöfart. Föremålet för utskeppningen är i synnerhet trävaror från Smålands skogstrakter; men denna export är vida underlägsen den från grannstäderna Kalmar och Carlshamn. Importen består hufvudsakligen af kaffe, socker, risgryn och andra specerier, konjak, rhum, vin, tobak, ylle- och bomullsväfnader, hampa, sill o. s. v. Tullintraderna, som åren 1848—1850 i medeltal utgjorde 1,466 rdr banko för utskeppade och 57,205 för införda varor, uppgingo åren 1851—1855 för de förra till 2,736, för de sednare till 45,904 rdr bko i årligt medeltal, men hafva sedan dess sjunkit ansenligt. — Handtverkarnes antal var 1856 inalles 220, deribland 20 qvinnor, med 118 gesäller och 216 lärlingar samt 15 andra arbetare. År 1855 funnos i staden 4 tobaksfabriker; kofferdivarfvet, som under åren 1851—1855 var i liflig verksamhet, har sedermera nästan afstadnat till följd af dåliga konjunkturer. Staden hade 1855 2 boktryckerier och 2 apothek.

För ungdomens undervisning finnes ett lägre elementarläroverk samt, för flottans räkning, artilleri-, styrmans-, konstruktions- och skeppsgosse-skolor. I stadsförsamlingens folkskola undervisades (1856) 122 gossar och 97 flickor af 2 examinerade och 2 oexaminerade lärare, medan 52 gossar njöto undervisning i allmänt läroverk och 154 i enskilda undervisnings-anstalter. Amiralitetsförsamlingens folkskola är beräknad för omkring 400 barn. Härtill komma en söndagsskola för handtverkeri-lärlingar med flera och ett skeppsbyggeri-institut på kungliga varfvet med två lärare. Fordom hade Carlskrona en 1756 inrättad kadettskola, der 100 kadetter af både frälse och ofrälse börd åtnjöto fri undervisning, hälften af dem till och med beklädnads-penningar. Denna kadettskola införlifvades 1792 med krigsakademien på Carlberg. — Genom särskild donation underhålles en småbarnskola.

Sjukvården besörjes för Kronans manskap å flottans sjukhus; staden saknar sådant, men aflönar två läkare, och patienter, som ej kunna vårdas hemma, få intagas på länets lasarett. Stadens bidrag till fattigvården utgör omkring 9,500 rdr årligen, hvarjemte statsverket dertill bidrager med 3,000 rdr; för 1854 beviljades derjemte ett extra anslag af 3,500 rdr, allt banko. På stadens fattighus försörjas årligen omkring 150 personer, och genom fattigvårdens försorg äro 200 fattiga barn utaccorderade till uppfostran och vård hos fosterföräldrar i staden och på landet. Med fattigvårds-inrättningen är en arbets-inrättning förenad. Till behöfvande af borgareklassen utgå från

tvänne särskilda gåfvofonder årliga understöd, och år 1855 bildades en förening till belöning och understöd för troget tjenstefolk. Två enke- och pupill-kassor, en för handlande och en för fabriks- eller handtverksidkande borgare, finnas, och af den i Jönköping inrättade pensionsföreningen finnes en, ehuru föga tillitad, afdelning i Carlskrona.

I ekklesiastikt hänseende är staden, som ofvan sades, delad i två församlingar, stads- och amiralitets-församlingarne.

Stadens inkomster och utgifter förvaltas af en Drätselkommission, och uppgick de under densammas förvaltning stående kassornas verkliga behållning 1855 till 28,285 rdr bko. Derjemte står under vård af borgerskapets äldste en borgerskapets enskilda kassa, som bestrider båtsmans-vakans-afgift för borgerskapet och arfvode till stadens riksdagsmän.

Carlskrona har derjemte *sparbank*, som vid 1855 års slut hade en egen fond af 13,012 rdr, hvarförutan 3,216 delegare deri insatt 205,202 rdr, allt bko. Smålands privatbank har ett afdelningskontor i staden, der dessutom den s. k. *Filialbanken i Bleking* 1853 började sin verksamhet, hvilken uppgifves såsom rätt liflig och för orten gagnande.

Carlskronas vapen är ett ankar, Carl XI:s namnchiffer och konglig krona deröfver. — Staden har marknader den 5 April (kr. m.), den 30 Juni, den 14 Oktober och den 20 December.

Till slut torde böra anmärkas, att år 1856 Carlskronas Mosaiska församling hade 16 ledamöter.

Carlskyrka, i Stockholms län. Se *Söderbykarls* socken.

Carlskyrka. Socken i Åkerbo härad af Westerås läns Södermanlands-andel, i norr begränsad af Mälarfjärden Galten och Arboga Å, i öster af Torpa socken, tillhopa med hvilken den utgör ett pastorat, innefattar tillika med Torpa en areal af 29,554 tunnland, hvaraf 200 äro sjöar och kärr. Närmast ån består socknen dels af bördig slätt med lerjord, dels af sank ängsmark, och derpå vidtager en bergås med rigtning från vester till öster, tämligen brant mot norr, sagta sänkande sig åt söder och som egentligen utgör en ojemn, stenbunden högslätt, hvarifrån små vattendrag leta sig norrut ned till Arboga-Å. I rät vinkel mot bergåsen går den sandiga Hedåsen från Kungsör till Öija. Socknens hufvudnäring är åkerbruk; en vigtig binäring är båtfart. Socknen består af 31⅛ mantal och beboddes 1810 af 1,375, 1840 af 1,545 och 1856 af 1,570 invånare. Om skolväsendet saknas underrättelse. — Carlskyrka moderförsamling utgör, tillika med annexet Torpa, ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Vester-Rekarnes kontrakt af Strengnäs stift; hela pastoratet, 73½ förmedlade mantal, beboddes 1856 af 2,817 personer. Socknen har sitt upphof, likasom sitt namn, af Carl XI; hela trakten hörde förut till Torpa, och den nya socknen var först annex till denna; men Gustaf IV Adolf omvände förhållandet, ehuru kyrkoherden ännu har sitt boställe i Torpa och komministern här. Kyrkan, äfven kallad Kungsörs kyrka, 1½ mil från Arboga, 1½ från Köping och 6 mil från Strengnäs, byggd från 1691 af Nicodemus Tessin på Carl XI:s bekostnad, under kungens vistande på Kungsör, är åttkantig, 50 alnar lång och bred, 30 alnar hög, med kupol och talrika fönster, samt en af rikets vackraste kyrkor. Altartaflan är af Ehrenstrahl. — Socknen är rik på fornminnen; utmed ån ligga grafhögar på flera ställen; lemningar efter borgar finnas vid Hogsta och Rå i söder; vid Svarthäll invid ån eller, enligt andra, midt emot Asphäll, längre ned, anses det af Dalkarlarne under Engelbrecht förstörda Högvalla hafva legat. Denna borg anses af Tham (Beskrifning öfver Sveriges Rike, Westerås Län, sid. 115) hafva varit densamma med Åkersborg, hvarom vidare på dess ställe. Om Carl XI lefva åtskilliga sägner i socknen, hvars förnämsta gård är *Kungsör* (se denna artikel), fordom kallad Ulfvesund och Ören, hvartill komma *Svarthäll* och ett par smärre gårdar. — Adress: Köping.

Carlslund, i Wärmland. Se *Karlslund*.

Carlslund. Välbelägen och välbyggd gård i St. Ilians socken af Norrbo härad och Westerås län, belägen norrifrån staden Westerås på dennas egor, har sin egentliga märkvärdighet genom sin prydliga åbyggnad och genom den undervisnings-anstalt för fruntimmer, som der blifvit upprättad af nuvarande egaren, grefve G. Lewenhaupt, och hans grefvinna, Eva Augusta Cronstedt.

Carlslund. Två mantal säteri med underlydande samt qvarn, tegelbruk, bränneri m. m. uti Längbro socken af Örebro härad och län, är en välbyggd egendom med trädgård, orangeri, schäferi m. m. Godset, som 1815 egdes af enkefru Günther, tillhör nu grefve C. H. Anckarsvärd, hvarjemte öfversten friherre Leuhusen har del deri. Från herrgården, som är belägen $1/4$ mil i vester från Örebro, invid Svart-elfven, har man den vackraste utsigt öfver Örebro stad och Hjelmaren å ena sidan samt Kihlsbergen å den andra. En salong i huset är af egarens bror, öfverste Anckarsvärd, målad med Svenska vyer. På gården förvaras ett icke oansenligt bibliothek.

Carlstad. Stapelstad och säte för biskop och gymnasium, belägen på Tingvalla ö vid Klar-elfvens utlopp i Wenern (59° 22′ br.), $32 1/2$ mil från Stockholm, anlades 1584 af hertig Carl, som till sin nya stad skänkte hela Tingvalla ö samt norr om Klar-elfven Färjestads och Ruds egor med Heden, dock Kroppkärr undantaget. Sedermera tillades till staden de närbelägna byarna Wåxnäs, Rumstad och Sundstad. Staden var till att börja med uppstad, men fick stapelstads-privilegier 1840. Det gamla namnet på den ö, der staden är belägen, Tingvalla, antyder, att platsen af gammalt varit ett ställe för ting och vapensyner, och landslagen stadgade, att sådana skulle hållas af konungen måndagen efter Midfasto-söndag. Om icke konungen sjelf infunne sig, så skulle hans ställe företrädas af biskopen i Skara och tvänne riksråd, hvilket oftast torde hafva inträffat. Med tinget var här, som annorstädes, marknad förenad, och denna fick under katholska tidhvarfvet benämningen Fasting (Fasteting), emedan den inföll midt under fastan. Stadens andra marknad, Persmessan, har likaledes under katholska tiden blifvit uppkallad efter St. Peter, som tillika med S:ta Brita och S:ta Lucia lärer hafva varit Wärmlands skyddspatron.

Hertig Carls nyanlagda stad, upprättad, »hans undersåtare utöfver hela Wärmland, som lång och besvärlig köpstadsväg hafva, till godo och omliggande land till förbättring», samt försedd med vidsträckta privilegier, styrdes i början af 2 borgmästare och 8 rådmän, hade kyrka, hvars första pastor var hr Sigfrid Canuti, och skola, som 1586 af hertigen fick ett nytt hus, ehuru skola funnits på ön redan före stadens anläggning, och uppblomstrade snart. Sedan hafva åtskilliga olyckor dels öfvergått staden, dels hotat densamma. År 1642 härjade t. ex. pesten nästan hela året i Carlstad, och under det krig med Danmark, som slutade genom freden i Brömsebro, och som icke medförde någon fara för staden, var man imellertid der så uppskrämd, att en mängd stadsbor hals öfver hufvud flydde sin kos. Sedan freden lyckligen undanröjt alla vidare farhogor för krigsolyckor, fortfor staden att i lugn utveckla sig, tilldess den 1719 nästan helt och hållet lades i aska, utan att ens domkyrkan, gymnasium, skolan och rådhuset förskonades. År 1752 hemsöktes staden af en ny eldsvåda, och samma olycka upprepades åren 1805, 1822 och 1827, ehuru i lindrigare grad. Äfven Carlstad har varit hemsökt af de sednaste årens pest, choleran, 1853, ehuru denna farsot der icke anställde några svårare härjningar. — Enligt riksakten af 1815 är Carlstad samlingsorten för Sveriges och Norges ombud, 36 personer från hvartdera riket, hvilka, i händelse af konungahusets utgång och val af olika personer i bägge rikena, skola sammanjemka meningarna och genom omröstning välja thronföljare.

Öfver Klarelfvens bägge grenar leda

tvänne broar, af hvilka den östra är både en bland de vackraste och största stenbroar i Sverige. I stället för den fordom genom sin aflägsenhet (3/4 mil från staden) obeqväma hamnen, anlades 1835 en ny hamn vid östra stranden af den nära staden belägna Hammarösjön och fullbordades 1837 med en kostnad af 32,700 rdr bko. En kanal af 3,000 alnars längd leder derifrån till östra grenen af Klarelfven. — Bland Carlstads byggnader märkas:

Domkyrkan. År 1347 nämnes redan en kyrka på Tingvalla-ön; men sannolikt byggdes en ny kyrka vid stadens anläggande. Vestergötland, Wärmland och Dal lydde ända till 1580 under biskopen i Skara, men sistnämda år skiljde hertig Carl Wärmland, Wadsbo och Walla härader ifrån Skara stift och utnämde öfver dessa landsdelar en egen super-intendent, som fick sitt säte i Mariestad. Super-intendents-sätet flyttades 1647 till Carlstad, der Sven Elfdalius blef första super-intendenten, och som kyrkan nu förvandlades till domkyrka, anslogos af Kronan medel till hennes reparation. År 1772 fick superintendenten i Carlstad titel af biskop. Efter 1719 års brand var den gamla kyrkan så förfallen, att man måste vara betänkt på en ny, och en sådan grundlades 1723 på den s. k. Herregårdsbacken samt var fulländad efter 7 års förlopp. Hon är byggd i form af ett Grekiskt kors och har en vacker kupol, som icke uppbäres af någon enda pelare; till vestra gafveln sluter sig ett ansenligt högt fyrkantigt torn, betäckt med en lanternin. Den vackra och ljusa kyrkan har en altar-dekoration, bestående af ett förgyldt kors, omgifvet med tvänne af Sergel i gips modellerade figurer. Så väl stads- som landsförsamlingen äro prebenden åt biskopen, och räknade 1856 tillsammans 4,971 invånare; — vidare: *Landshöfding-residenset,* en tvåvånings träbyggnad med borggård, — *biskopshuset,* likaledes af trä, — *rådhuset,* fullbordadt 1780, af sten, — *elementar-läroverkets hus,* en vacker stenhusbyggnad med observatorium och icke oansenligt bibliothek, — *skolhuset,* bygdt 1840, — *frimurarehuset,* — *theaterhuset,* — *hypotheks-föreningens lokal,* af sten, fullbordad 1835, — *länslasarettet,* fullbordadt 1842, och *cellfängelset,* begagnadt sedan 1847.

Carlstad, som 1736 beboddes af 1,594, 1843—1847 i medeltal af 3,415 och 1856 af 4,128 invånare, består af 207 hus och tomter samt innehar dessutom 1,174 tunnland jord, alltsammans uppskattadt till 962,840 rdr bko och i statsbidrag erläggande 30,515 rdr samma mynt. Handel och handtverkerier äro stadens egentliga näringar; handeln bedrifves med köpmansvaror af allehanda slag, som hufvudsakligen hemtas från Stockholm och Göteborg, och äfven med spannmål, som uppköpes dels inom länet, dels från Öster- och Vestergötland samt afsättes till provinsens norra orter, dit trafiken nu blifvit betydligt lättad genom Klarelfvens och sjön Frykens sammanbindning medelst Frykstads jernväg. I slutet af förra århundradet utskeppades årligen i medeltal omkring 40,000 sk℔ jern och 14- till 1500 tolfter bräder; år 1855 mottogos å stadens våg, för afsändning till Göteborg, 38,474 sk℔ stång- och manufakturjern och utskeppades från Carlstads hamn 39,403 tolfter plankor, 17,616 tolfter bräder och bakar, 14,657 tolfter sågblockar, 1,821 stycken bjelkar och 6 mastspiror. Stadens sjöfart bedrefs detta år med 2 ångfartyg och 14 seglande fartyg om 519 läster (1856 24 fartyg om 837 läster). Staden hade 1856 inalles 52 handlande, deribland 5 qvinnor, med 49 biträden, och hvilka i bevillning erlade 665 rdr bko; handtverkarne voro 85, deribland 5 qvinnor, med 87 gesäller, 69 lärlingar och 16 andra arbetare. Uti staden funnos två tobaks- och snusfabriker, som producerade för 52,000 rdr banko i medeltal om året, en klädesfabrik, med en produktions-summa af 31,000 rdr bko, och två Baierska ölbryggerier, som årligen producerade för 14,450 rdr bko. På stadens grund anlades 1854 ett ångsågverk, med fyra finbladiga ramar, som sysselsätter ett stor antal arbetare. I Carlstad funnos 1856 två boktryckerier.

Carlstad har ett högre elementarläroverk, en vexelundervisningsskola och en flickskola. Om skolväsendet uppgifves för 1856, att 2 examinerade och

1 oexaminerad lärare undervisade 129 gossar och 137 flickor i fasta skolor, medan 80 gossar undervisades i allmänt läroverk, 8 gossar och 52 flickor i enskild undervisnings-anstalt samt 6 gossar och 24 flickor i hemmet. — Å stadens fattighus voro 23 fattiga och bräckliga personer inhysta, hvarförutan ett ansenligt antal äldre fattiga och värnlösa barn voro utaccorderade på landet, och ett stort antal mindre arbetsföra personer erhöllo understöd af fattigvården. Omkostnaderna för fattigförsörjningen uppgifvas för 1855 till 6,534 rdr bko. Kostnaden för stadens styrelse uppgår till 7,192 rdr bko. — I staden finnes det ena af länets bägge lasaretter, och Carlstad är derjemte station för en af länets två provincialläkare.

Carlstad är sätet för en mängd sällskaper, föreningar och inrättningar, af hvilka följande må nämnas: Hushållnings-sällskapet, stiftadt 1803, musikaliska sällskapet Harmonien, 1816, Wärmländska Bibelsällskapet, 1817, och ett dermed förenadt Fruntimmers-bibelsällskap, Sällskapet till spridande af nyttig folkläsning, Föreningen för befordrande af nykterhet och goda seder, Trädgårdsföreningen m. fl. I Carlstad sammanträder likaledes direktionen för Wärmlands Provincialbank, och här har derjemte Wärmländska Hypotheks-föreningen sitt säte. Stadens sparbank hade vid 1855:års slut en fond af 35,223 rdr banko, och utgjorde insättningen i densamma inalles 507,968 rdr bko.

Carlstads marknader voro för 1859 utsatta till den 10 Februari, den 12 Juli, *Permessan*, den 11 Oktober och den 29 November.

Carlstads landsförsamling, omkring staden, på bägge sidorna om elfven, är annex till stadsförsamlingen och håller sin gudstjenst i stadskyrkan. Socknen innefattar 13 ½ mantal och beboddes 1840 af 456, 1856 af 843 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 45 gossar och 31 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk och 3 gossar samt 7 flickor undervisades i hemmet. — Uti denna församling befanns 1855 en lakeringsfabrik med 24 arbetare och ett tillverkningsvärde af 6,835 rdr bko. — Denna socken hette af ålder Tingvalla, hvars katholska Curatus sannolikt haft ett visst inseende öfver de öfriga kyrkoherdarne i landet; till den gamla socknen hörde de nuvar. socknarna Grafva och Hammarö samt troligen Bommestads kapell, på gränsen åt Grums härad, hvilket sannolikt blifvit öde efter reformationen. På den norr i socknen belägna gården *Stora Vågnäs* berättas ett nunnekloster hafva varit; Fernow tror dock, att »på denna beqväma orten någon slags schola eller lärohus varit inrättadt för landets hederligare flickor.»

Carlstads län. Se *Wärmland.*

Carlstads stift. Detta stift, det 10:de i ordningen, innefattar hela Wärmland och Dal samt af Örebro län Carlskoga pastorat och 16 ¼ hemman i Edsbergs och Lekebergs härader, hörande till Nysunds socken af Rudskoga pastorat, sålunda 1:o hela Wärmlands län, 2:o Dal af Elfsborgs län och 3:o Carlskoga bergslag samt en del af Edsbergs och Lekebergs härader i Örebro län, alltsammans innefattande en areal af 209 qvadratmil land och 20 qvadratmil sjö samt 1856 bebodt af 321,186 personer, af hvilka på Wärmland komma 232,521, på Dal 76,658 och på Örebro-läns-andelen 12,007. Wärmland lydde under Skara stift till 1580, då hertig Carl af denna provins samt af Walla och Wadsbo härader upprättade en så kallad super-intendentia med säte i Mariestad; år 1647 flyttades stifts-styrelsen till Carlstad (se stadens beskrifning) och år 1658, då Wadsbo och Walla härader åter lades till Skara stift, fick Carlstads stift i stället Dal och 9 härader af Bohuslän, hvilka sistnämda år 1693 förenades med Göteborgs stift. År 1772 fick super-intendenten biskopsnamn. — Stiftet bestod 1856 af 12 prosterier, innefattande 42 pastorater, nämligen 29 i Wärmland, 1 i Örebro län och 12 på Dal samt 1 socken, Råda, som i civilt hänseende lyder under Wärmlands län och i afseende på ekkle-

siastik-styrelsen hörer till Carlstads stift, men i öfrigt till Amnehärads pastorat af Skara stift (komministern i Råda tillsättes af domkapitlet i Carlstad). Socknarna äro, med bruks- och kapellförsamlingarna, tillhopa 134, hvartill komma 4 städer och 1 köping. Komministersbeställningarne äro 61, bruks- och kapellpredikants-sysslorna 10, hvartill komma 1 grufpredikantstjenst och 11 beständiga pastorats- och socken-adjunkturer. Af pastoraterna äro 9 regala, 29 konsistoriela och 4 prebenden, nämligen 2 för biskopen och 1 för hvardera af 2 lektorer. År 1856 hörde 6 pastorat till 1:sta klassen, 25 till 2:dra och 7 till den 3:dje; prebendena äro icke klassificerade. Stiftets läroverk äro: högre elementar-läroverket i Carlstad, Åmåls lägre elementar-läroverk samt läroverken i Philipstad och Christinehamn.

Carlstads tingslag består af socknarna: Carlstads landsförsamling, Grafva och Hammarön i Mellansysslets fögderi, med tings-ställe i Carlstad. Arealen uppgifves vara 58,274 tunnland, af hvilka 3,800 äro sjöar och kärr; befolkningen steg 1856 till 6,243 personer.

Carlsten. Om detta »Sveriges Gibraltar», som man kallat det, anföra vi helst följande beskrifning af en känd författare.

»Vester om Marstrands stad resa sig ifrån öns högsta platå de väldiga massorna af det fasta Carlsten, anlagda på 90 till 150 fots höjd öfver hafsytan. Med sina ända till 60 fots höjd af ofantliga gråstensblock uppdragna murar och sitt öfver 130 fot höga torn erbjuder denna fästning, ej mindre genom sina kolossala murverk än genom sitt dominerande läge, en den mest imposanta anblick, ifrån hvilket håll man än vill fatta den. Den omkring fästningen ledande rundgatan eller betäckta vägen är på sina ställen nedsprängd i berget ända till 35 fot, och hvart man i densamma vänder sig, bekikas man af döden ur creneauernas och embrasurernas aldrig slutna argusögon, hvilka öfvertyga, att för en fiende är denna väg den ginaste till evigheten.

Man känner icke med säkerhet tiden, då början gjordes till dessa försvarsverk. Dock synes antagligt, att de funnos till redan under Erik XIV:s krig. Att de voro i stånd år 1612, upplyser Brännefejdens historia, emedan Svenska fältöfversten Jesper Cruus, som då härjade och brände Bohuslän på det oerhördaste, derunder blef anbefalld att företaga en expedition mot Marstrands fästning, den han likväl, i brist af belägrings-artilleri, måste lemna oantastad. Imellertid utgjordes, såsom man vill veta, fästningen, då kallad »Hyrle-skans», till år 1667 endast af jordverk; men vid denna tid anlades den donjon, som, beherrskande den angränsande delen af Kattegat, ännu utgör fästningens hufvudparti. Då var den likväl ej högre än 20 fot med öppen vallgång, hvarunder voro bomfasta hvalf för besättningen, ammunitionen och provianten. På den reduttformiga donjonens östra sida uppfördes samtidigt dermed ett fyrkantigt torn med 5 bombfria etager, hvaraf 4 voro bestyckade med hvardera 8 kanoner, nämligen 2 på hvarje sida. Utanverken voro uppförda af lös sten *en tenaille* och ganska svaga; men det hela biträddes af tre skansar, nämligen *Gustafsborg* vid södra hamn-inloppet, *Malepert* på östra sidan om norra hamngapet och *Hedvigsholm* på det i hamnen liggande skäret af samma namn, hvarförutan ett blockhus fanns i hvardera af stadens ändar, den norra och södra.

I sådant skick befunno sig dessa försvarsverk, då de i Juli månad 1677 eröfrades af Danskarne under Gyldenlöwe, hvilka sedan af denna eröfring gjort mycket väsen. Sedan fästningen blifvit återlemnad till Sverige, vidtogos, särdeles åren 1681—1682, vigtiga åtgärder till dess försättande i bästa försvarstillstånd, hvilket Danskarne, under den tid de varit mästare deröfver, redan påbörjat. Tornets skapnad förändrades ifrån fyrkantig till rund, och dess murar fingo ända till 28 fots tjocklek, hvarjemte det erhöll sin nuvarande höjd. De fyra batteriernas embrasurer igenmurades, och i deras ställe erhöll

tornet ett rymligt batteri ofvanpå det gamla tornhvalfvet, hvilket batteri täcktes med ett spheriskt hvalf, som medgaf ännu en sjunde etage, numera bärande namnet *Kongssalen* till minne af en frukost, som kon. Gustaf IV Adolf der en gång intagit. Ofvanpå detta hvalf uppfördes ytterligare ett batteri, som sålunda bildade tornets åttonde etage. År 1837 blefvo likväl dettas bröstvärn borttagna och tornet försedt med koppartak, omkring hvars list ett lätt jernstaket uppsattes till förekommande af olyckshändelser genom de starka luftströmmar, som äfven i lugnt väder spela öfver detta upphöjda ställe. Åren 1685—1687 förstärktes äfven donjonens murar, så väl utåt fältet som inåt borggården. Batteriet på vallgången kasematterades, och under samma bombfasta hvalf bildades en tredje etage, afsedd till spannmåls förvarande, och hvaraf en del, sedan längre tider tillbaka, blifvit begagnad såsom kyrka. Vid samma tid blefvo äfven tvenne vattenreservoirer, uti två af de under batteriet befintliga hvalfven, minerade till 36 fots djup.

Nedra enveloppen, eller de öfriga fästningslinierna, tillkommo åren 1694—1697, i stället för de förut befintliga jordverken, och brötos uti in- och utgående vinklar, lämpade efter terrainens fordringar. Under vallgångarne anbragtes bombfria hvalf, som nu begagnas dels till logementer, dels till kokhus m. m. Hufvudpunkterna af dessa linier voro bastionen *Minerva*, tenaillen *Pallas* och fyrkanten *Apollo*, hvars norra och vestra linier beströkos af 2 bombfria caponnierer. En ravelin betäckte östra utfallsporten. Alla dessa äldre verk äro till större delen att tillskrifva fortifikations-generalen grefve Erik Dahlberg.

Mot slutet af år 1833 vidtogos brådskande åtgärder, för att sätta fästningen i provisionelt försvarstillstånd. I synnerhet egnades omsorger åt bestyckningen och fästningens yttre försvar, hvarföre pallisaderingar uppsattes på flera ställen. Nu blef man imellertid uppmärksam på behofvet af förstärkta utanverk, och sedan dess har ock fästningen blifvit försedd med sådana, hvilka, uppförda af gråsten och bombfria, bestryka de nu fullbordade betäckta yttre kommunikationerna samt förvandla de förut döda vinklarna vid verkens fot till dödande. För verkställande af denna plan, till större delen uppgjord och utförd af fortifikationsbefälhafvaren på stället, löjtnant Lindman, med biträde af löjtnanterna Björkman och Nycander, nedrefvos de ofvannämda caponniererna, som befunnos föga motsvarande sitt ändamål. Vattengrafvarna, hvilka redan påbörjades af Dahlberg, men ej fullbordades (de hunno blott 5 fots djup), äro nu utsprängda i berget till den ansenligaste bredd och djuplek och äro, märkvärdigt nog, oaktadt sitt höga läge, städse vattenfyllda. Åtskilliga ytterligare arbeten äro äfvenledes utförda.

Till hamnens försvar äro uppförda 2:ne strandverk, försedda med bombfria hvalf och logementer, nämligen *Fredriksborg* vid norra och *Gustafsborg* vid södra hamn-inloppet. Åren 1737—1738 byggdes det förra i stället för ett dervarande blockhus, och det sednare kom år 1781—1782 att intaga ett äldre jordverks plats. Af de fordna skansverken *Malepert, Hedvigsholm* och *St. Erik* synas nu endast ruinerna.»

På Carlsten, som är bestämd att inrymma 1,258 mans garnison, ligga i fredstider föga öfver ett par hundra man om året, oberäknadt de arbetskommenderingar, som stundom ditbeordras. Fästningen har från längre tid tillbaka varit straff- och förvaringsort för grofva brottslingar; redan omkring år 1700 var här en dépôt för fångar, hvilka då voro så talrika, att de ansågos vådliga för fästningens säkerhet i händelse af ett fiendtligt angrepp. Under Frihetstiden och efter Gustaf III:s mord förvarades här åtskilliga för grofva brott dömda personer. Sedan har man ditsändt endast gröfre förbrytare, hvilkas antal stundom uppgått ända till 200 och derutöfver (1850 var t. ex. antalet 254, 1835 blott 125). Nu mer förvaras inga fångar på Carlsten; när Sverige var på väg att inveckla s i det sednaste Orientaliska kriget, förflyttades de nämligen 1854, 200 till antalet, till skansen Kronan vid Göteborg och kom-

ma sannolikt att förblifva derstädes. Ännu qvarstå dock fånglogementerna med sina fånggårdar och bidraga till att föröka otrefnaden af fästningens inre utseende. Holmberg berättar i »Bohusläns Beskrifning» förfärliga saker om den rättvisa, som fångarne i sina hvalf utöfvade inom sig sjelfva, och hvilken blodigt bestraffade hvarje förseelse af fånge mot fånge, särdeles stöld och sqvaller. Ett af dessa barbariska *hvalfstraff* bestod deri, att »den olyckliges hufvud och axlar sammanpressades mellan hans knän, hvarigenom kroppen fick skapnaden af en boll; sålunda sammanbunden, upphängdes han öfver latrinen, med hufvudet neråt, och lemnades i denna rysliga ställning natten öfver. En genomprygling plägade gerna åtfölja denna tortyr, och om, såsom det flera gånger händt, den olycklige härvid måste släppa lifvet till, upphängdes han helt enkelt i någon vrå af hvalfvet, då det sedan hette, att han expedierat sig sjelf. Sjelfva hyste fångarna en sådan bäfvan för undergåendet af detta barbariska straff, att de af fruktan derför och för att genom förflyttning till ett annat hvalf kunna undgå detsamma, begingo brott, belagda med dödsstraff, t. ex. befälets sårande med knif.» — Carlsten utgör en egen församling, till hvilken nu, sedan inga fångar mer förvaras här, slotts-staten och garnisonen räknas; församlingens folknummer utgjorde 1856 blott 278 personer, deribland 95 qvinnor. Kyrkoherden i Marstrand är slottspastor. — Specielt må nämnas, att en optisk telegraph uppsattes på Carlsten redan år 1801, och att på fästningstornet är uppsatt en roterande spegelfyr.

Carlsten har sedan 1658 tvänne gånger varit i fiendtliga händer, först 1697, då Gyldenlöwe eröfrade fästet d. 16 Juli och der tog 84 kanoner, och sedan 1719, den 15 Juli, då kommendanten Dankwardt utan trångmål uppgaf slottet åt Tordenskiold. Den första eröfringen blef Danskarne dyrköpt, ty Gyldenlöwe förlorade dervid en stor del af sin belägringsarmée. I sammanhang dermed berättas en anekdot om kyrkoherden i Marstrand, Fredrik Bagge, som fick Gyldenlöwes befallning att i stadens kyrka hålla Te Deum för fästningens eröfring och ganska rigtigt beträdde predikstolen, men i stället bad för Svenska vapnens framgång. Förd inför Gyldenlöwe, höll Bagge ett så slående försvarstal, att en Dansk officer trädde fram och yttrade till generalen: »bed kun ham tie, hvis han ikke maa göre os till Tyve og Skjelme alle Mand!» Bagge dömdes till döden, fördes till Norge, men återsändes hem välbehållen och blef stamfader för den vidtutgrenade Bagge-slägten.

Att Dankwardt 1719 uppgaf fästningen, kom sig väl icke egentligen af förrädiskhet, utan mer af skrämsel och hufvudlöshet, ty Tordenskiold, hvilken, förklädd till fiskare, varit inne i Marstrand och underrättat sig om ställningen, lät tillställa Dankwardt ett bref, hvari honom lofvades 3,000 dukater, om fästningen uppgåfves, medan i motsatt fall slottet skulle stormas af 20,000 man. Dankwardt valde att kapitulera mot fritt aftåg för besättningen, och när denna ryckte ut, gycklade Tordenskiold med officerarne och skänkte dem åtskilliga fruntimmerssaker. Åt Dankwardt gaf han ett hamprep med orden: »Här, bror Dankwardt, har du dig en halsduk». Den 5 September samma år fick också Dankwardt vid Göteborg med hufvudets förlust »umgälla sin snöda lättsinnighet».

Carlstorp. Socken i Småland, belägen till en del i Östra Härad af Jönköpings län, till en del i Aspelands härad af Kalmar län, hvilken sistnämda del kallas *Carlstorps Skate.* Hela sockens areal uppgifves till 23,327 tunnland, af hvilka 2,340 äro sjöar och kärr. Marken är ojemn och bergaktig; här framlöper den ås, som fordom utgjorde gränsen mellan Småland och Götalandet; vattendragen höra till Emmåns flodsystem. Om den genom socknen rinnande Bonnäs-ån berättas, att den stannat i sitt lopp 1674, den 1 Januari 1684 och den 20 November 1701 samt äfven sednare. Jordmånen består af grusblandad mulljord, mer tjenlig för lin- och gräsväxt än för sädesodling. På skog var redan 1810 ringa tillgång. Den i Jönköpings län

belägna delen af socknen bestod 1856 af 20½ mantal med 722 invånare; Carlstorps Skåte i Kalmar län hade deremot 732 invånare på 15¾ mantal. — Carlstorp utgör tillika med Kråkshult i Södra Wedbo härad ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassens 2:dra afdelning och tillhörande Östra Härads kontrakt af Wexiö stift; eftersom annexet ligger i S. Wedbo och en del af moderförsamlingen i Östra Härad af Jönköpings län, är sålunda pastoratets Jönköpingsdel delad mellan 2 domsagor, hvilka derjemte tillhöra 2 olika fögderier. Kyrkan byggdes af sten år 1760, sedan den gamla träkyrkan blifvit nedtagen. Socknen hade 1856 ambulatorisk skola med 1 examin. lärare, som undervisade 66 gossar och 57 flickor, medan 2 gossar undervisades i allmänt läroverk, 56 gossar och 76 flickor i hemmet. — I Kalmar-läns-andelen af socknen ligga säterierna *Husnäs* och *Gripslund;* socknens prestgård är bekant i historien om Dackefejden, emedan två af Dackens höfdingar, Peder Skegge och Peder Djup, en natt 1534 uppehöllo sig der och, ehuru ifrigt förföljda af konungens folk, dock undkommo, varnade af en der boende Måns Skåningh, hvaremot 10 af deras följeslagare omkommo. I Carlstorps Skate märkas *Paulisiröms* bruk, säteriet *Flenshult* och säteriet *Fluxerum,* hvilket berättas hafva tillhört den bekanta fru Ingrid Ylfva, som också skall hafva byggt socknens äldsta träkyrka; en berättelse, som man vill stödja derpå, att vid kyrkans ombyggnad en bjelke blifvit funnen med de inhuggna bokstäfverna I. M. S. (Ingrid Minnisköld) och årtalet 1252. Socknen, som ligger 11 mil från Wexiö och 10 från Jönköping samt omkring 4 mil sydvest från Wimmerby, är födelseort för marinmålaren Marcus Larsson, hvars der uppförda atelier, en tornformig byggnad af trä, inredd äfven till boningsrum, nedbrann i April 1859. — Adress: Hvetlanda.

Carlström, rätteligen **Kallström,** i hvars ställe Rhyzelius i *»Sviogoth. Munita»* skrifver det först anförda namnet. Han säger, att denna skans blifvit först anlagd år 1659 på generalmajor Stjernskölds föranstaltande. Skansen har varit belägen i Kalls socken af Undersåkers tingslag i Jämtland på ett näs mellan sjöarna Kalln och Jufuln. Den har bestått i ett blockhus af trä, hade 1710 garnison af Helsinge regimente, men blef kort derefter ödelagd och är nu öfvervuxen med skog. Kallströms skans låg 4 mil från Kalls kyrka och 13 mil från Frösön.

Carlström. Bruksegendom i Krigsbergs socken och Bobergs härad af Linköpings län, belägen vid sjön Vensterns utlopp, utgör tillika med Qvarngård, Carlsby, Nordsjö vid Vestra Stråken och andra en betydlig egendom, taxerad till 43,000 rdr och tillhörig slägten Tisell. Carlsby, som fordom hört under Ulfåsa, utbyttes före reduktionen af generalen och guvernören Carl Sparre, hvilken i dess grannskap anlade bruket 1682 och 1684 äfven masugn, allt på allmänningen. Gården tillhörde sedan länge slägten Bergenstråle, derpå J. G. Victorin, från 1798 genom köp P. C. af Burén, som 1805 anlade det nuvarande bruket. Egendomen tillhörde från 1815 A. J. Busch, 1818 hans arfvingar, 1845 N. F. Tisell och Malmqvist. Bruket har 1 härd och 1 hammare för 600 sk℔ stångjerns-smide, qvarn och såg. Ännu 1845 var smidet 1,600 sk℔; men 1848 nedlades det äldre s. k. öfra brukets tvänne härdar med 1,000 sk℔ smide. — Nordsjö har varit reduceradt med Norrby.

Carlsviks fabrik. För två år sedan såg man vid Kungsholmstullen grund läggas för denna storartade fabrik, som redan sexton månader derefter var i gång och nu är fullt färdig. Säkert har ingen fabrik af sådan omfattning blifvit i vårt land och knappt i något annat land på så kort tid fullbordad. Om man besinnar, att anläggningen till större delen skett under en tid af allmänt financielt betryck, utan att detta i ringaste mån inverkat på fortgången deraf, måste man skänka sin byllning åt dem, som stått i spetsen för ifrågavarande anläggning och, oaktadt de svårigheter, med hvilka alla företag under senare tiden mer eller mindre haft

att kämpa, förstått att leda arbetena på ett så klokt och följdriktigt sätt. Fabriken, som är beräknad för tillverkning af tyger, för hvilkas importerande betydliga summor hittills årligen gått ur landet, är anlagd af ett bolag, med ett inbetaldt aktiebelopp af 1,200,000 rdr rmt, och aktie-egarne utgöras till stor del af i hufvudstaden bosatta kapitalister. Konsul Heineman har haft den närmaste tillsynen öfver fabrikens anläggning, och honom tillkommer i främsta rummet förtjensten af den i alla hänseenden lyckade anläggningen. Herr Heineman är bolagets verkställande direktör och har sin bostad inom fabriken.

Carlsvik är belägen vid Handtverkaregatan på Kungsholmen, å fri och egen grund med en areal af 20 tunnland, samt skild genom parallelt löpande inhägnader från Hofjaktvarfvet och Rålambshof. Anblicken från sjösidan är en af de vackraste vid Mälarens stora segelled. Ingången från Handtverkaregatan leder genom två grindstugor på en 1,600 fots lång chaussé, som löper rundtomkring fabriken, och efter tillryggalagda 400 fot befinner man sig vid ingången till stora fabrikssalen. Denna sal, som å ömse sidor af ingången har samlingsrum för arbetspersonalen, innehåller 60,000 qvadratfot och är 17 fot hög samt beräknad att rymma icke mindre än 700 machinstolar, som hafva betydligt större mellanrum än man består inom dylika fabriker i England. Tretton särskilda i vinkel stående tak uppbäras af 133 jernkolonner, genom hvilka regnvattnet afledes till en underjordisk vattenledning; taken hvila för öfrigt på jernbjelkar, hvilka ock tjena såsom vattenrännor; dagsljuset inkommer genom 13 fönsterrader, upptagande norra sidan af taken; hvarje rad innehåller 158 rutor, tre qvadratfot stora och af en half tums tjockt Engelskt glas. Genom fönstrens läge åt norr hindras solstrålarna ifrån att intränga i fabriken och blända under arbetet eller för mycket upphetta lokalen. För luftvexling är sörjdt genom i taket anbragta 65 ventiler. Längs efter taket löpa flera tusen fot värmrör af tre tums diameter jemte alla utvex-

lingar och gasrör. Med de sinnrika inrättningarna inom sjelfva fabriksbyggnaden har man beräknat att göra öfversigten så lätt som möjligt, undvika mödosamma transporter och motsvara alla billiga sundhetsanspråk.

Väfnaderna bestå af orleans, paramatta, satin och façonnerade tyger till fruntimmers-klädningar, gardiner och möbler, af hel- och halfylle samt blandadt med silke. Dessa tyger stå i intet hänseende efter Engelska väfnader af samma slag, utan torde tvärtom utmärka sig framför dessa genom dertill använda bättre råämnen, på sätt med de Svenska klädesfabrikaterna är fallet. Detta förhållande härleder sig derifrån, att utländska fabriker måste bestå täflan på hela verldsmarknaden, och till följd deraf uppbjuda de allt för att gifva varan ett lysande utseende, medan ofta på varaktighetens bekostnad sämre råämnen dertill användas.

Carlsviks fabrik bär öfverallt prägeln af största ordning och renlighet; allt går som ett urverk; arbetspersonalen, som hufvudsakligen utgöres af unga flickor, sköter med förnöjdt utseende sina arbeten. En del af machinstolarna äro af Jacquards sinnrika konstruktion, hvartill en lika sinnrik machin slår mönsterkartorna.

Närmaste byggnad innehåller tre ångmachiner, deraf två om 200 hästars kraft, af utmärkt beskaffenhet. Öfre delen af denna byggnad innesluter en jerncistern om 32,000 kannors rymd, hvarifrån allt vatten till ångpannorna och färgeriet tages, och den tredje ångmachinen, om 12 hästars kraft, förser denna cistern jemnt med vatten från Mälaren; den uppfordrar 384,000 kannor under 12 timmars tid. Från samma cistern nedlöpa flera vattenrör till fabriken och färgeriet, för att, i händelse af eldsfara, förse de derstädes befintliga släcknings-anstalterna med vatten. De mot eldsfara vidtagna anordningarne kunna framhållas såsom ett mönster, ty brandmurar och jerndörrar äro anbragta öfverallt der de kunna vara af nytta, och förutom nämda stationära sprutor finnas äfven dylika transportabla samt till och med en brunn i sjelfva fabrikssalen.

Härefter följer i ordningen ångpannehuset med 4 pannor af ny konstruktion och 200 hästars kraft; dernäst komma appretur- och färgeribyggnaderna med sina oräkneliga machiner, bestående af svedjeugnar, krabbor, skölj-, färg-, tork- och appreturmachiner, hvilka alla drifvas med ånga och erhålla sitt behof af kallvatten från den stora reservoiren samt varmvatten från ångpannorna, och slutligen pressrummet med sin anmärkningsvärdt konstruerade ugn samt två hydrauliska pressar.

Sedan fabrikaterna genom dessa mångfaldiga lokaler hunnit till sin förädling, komma de slutligen till öfra våningen af fabrikshuset, der de mätas på machin och efter konstens reglor förses med papper samt läggas till varulagret.

Alla dessa byggnader innesluta en stor gård, som genomskäres af en railväg, hvilken går från ångpannehuset till Mälaren och är 700 fot lång, deraf de sista 300 fot löpa öfver taket till ett kolskjul. Vid sjökanten finnes en kran om 30 skeppunds lyftningskraft. Vattnet vid bron är tillräckligt djupt för de största på Mälaren gående fartyg.

Som fabriksbyggnaderna hvila på granitberg, är anläggningen betryggad mot sättning, hvilket är af oskattbart värde vid en fabrik med så långa utvexlingar och kolossala machiner som vid Carlsvik.

Utom de andra byggnaderna, hvilka bestå af corps de logis, flera boningshus, magasiner, smedja, snickareverkstäder, orangeri och stallbyggnader, tillkomma ännu under byggnad stående, på andra sidan om landsvägen belägna arbetarebostäder, som komma att innehålla 60 rum. För fabrikens behof är ett särskildt gasverk anlagdt, som i mån af behof dagligen kan tillverka 30,000 kubikfot gas. (Aftonbl., d. 22 Mars 1859.)

Carlsvärd. Fordom en liten fästning på Eneholmen vid inloppet till Slitehamn på Gotland, länge sedan raserad. Fästet anlades af Carl X, och dertill hörde skansen *Carlsbälte*, försedd med 5 batterier: Baljan, Klingan, Doppskon, Fästet och Haken. Carl XII lärer hafva ämnat att här anlägga en stad. Se *Eneholmen*.

Carlsön, *Stora* och *Lilla*. Tvänne öar, belägna $1/2$ mil vesterut från Gotland, utanför Eista socken, fordom bekanta för sina stenbrott, hvarifrån stenen blifvit hemtad till de Gotländska kyrkobyggnaderna. Kalkbergen vid öarnas stränder stå som höga, sönderbrutna murar mot hafvet. Bägge öarna äro nästan kala. Stora Carlsön är hög och brant samt har öfverst ett jemnt och skarpt fält, på hvilket några stenhögar finnas hoplagda. På vestra sidan befinnes det så kallade *Tjufhålet*, inanför hvilket ligger en grotta, så stor, att 100 personer skola kunna rymmas derinne. Lilla Carlsön ligger $1/4$ mil från den Stora, närmare Gotland, och liknar Stora Carlsön. Öarne begagnas till fårbete; man har bland deras växter anmärkt *Gypsophila fastigiata* och *Artemisia rupestris*. Då Erik XIII år 1443 reste från Gotland till Söderköpings riksdag, uppkom en stark storm, och det skepp, på hvilket konungen sjelf befann sig, förlorade masten, innan det hann under Carlsön, der konungen med möda kunde komma i land. Skeppet sjönk genast, tillika med ett annat, som hade 120 man ombord.

Casimirsborg. Herrgård i Gamleby socken af Södra Tjust härad och Kalmar län, hette fordom Mem och har vackert läge vid Gamleby-viken. Gården är ett gammalt herregods, och redan år 1421 pantsatte grefve Hans' af Eberstein husfru, fru Ermegård, Mem till Nisse Pedersson, hvilken upplät gården åt Albrecht Styke. Grefve Casimir Leijonhufvud, som egde Mem 1632, gaf sannolikt stället dess nuvarande namn; gården egdes 1677 af grefve Ludvig Lewenhaupt och har allt sedan tillhört denna familj. I stället för det gamla stenhuset är ett större, nytt sådant uppfördt. På det till Casimirsborg hörande frälsehemmanet Helgsjö egor var ett glasbruk anlagdt; men detta nedlades redan 1810. — Godset består af 2 mantal säteri med underlydande.

Castellegården. Denna historiskt märkvärdiga egendom, med tillhörande *Gullö*, *Rangle-* och *Munkholmarna*, 6 mantal kronosäteri, är belägen i Ytterby socken af Inlands Södra Härad, vid Kongelf i Bohuslän. Egendomen var förr öfversteboställe vid Bohusläns regimente, men är numera indragen till detta regimentes aflöningsfond. Efter berättelse skall den vara skänkt eller utbytt till kronan af fältmarskalken R. von Ascheberg, emot vissa föreskrifter, hvilkas ändring eller öfverträdelse skulle medföra säteriets återgång till Aschebergs ättlingar. Godsets egovidd är inalles 1,600 tunnland. Jordmånen består mestadels af djup mylla på lerbotten. Tillgången på lermergel och skälsand är ganska god. Skog saknas; men bristen derpå ersättes genom en förträfflig torfmosse om 14 tunnlands vidd. Castellegårdens läge vid elfven är behagligt. Manbyggnaderna, hvilka omgifvas af vackra, till större delen nya trädgårdsanläggningar, äro af trä och medelmåttiga; men deremot äro ladugårds- och öfriga byggnader, så väl invid sjelfva gården som på andra ställen af godset, uppförda dels af sten och dels af trä till en ganska ansenlig storlek och soliditet.

Der Castellegården för närvarande är belägen, på Nordre-elfs låga strand och en föga bred slätt, som i vester begränsas af en naken bergås, *Brattåsen*, hvilken begynner åt norr, vid nuvarande Kongelf, och löper sydvest ut mot Ytterby kyrka, samt framför hvilken holmarna Rangleholmen (fordom Ragnhildarholm) och Munkholmen äro belägna i elfven, låg sannolikt Kongahell, i 12:te seklet Norges praktfullaste och vigtigaste stad. Fastän dennas historia kommer att afhandlas i sammanhang med det nuvarande Kongelfs, anse vi oss dock här böra efter Holmberg införa en beskrifning öfver dess fordna läge på »Castellegårdens klassiska mark.»

Holmbergs ord lyda: »Från Castellegården ned mot Ytterby kyrka ligger en mängd kringspridda stenar, som sannolikt beteckna förstörda tomtningar efter der belägna hus. Man menar äfven, att namnen på ett par vid Ytterby belägna torp, *Skansarne*, skola erinra om ett försvarsverk, som slutat Kongelfs stad på detta håll. Åt motsatt sida, eller åt öster, har man för icke länge sedan sett tydliga spår efter en gata, omgifven af tomtningar, sträcka sig upp i Kongelfs komark. Stadens längd synes häraf hafva varit öfver $^3/_8$ mil. Hvad bredden åter beträffat, vet man, att staden icke gick öfver Brattåsen, till hvilken förmodan man annars kunnat blifva föranledd af namnet på en å andra sidan om denna ås liggande lägenhet, *Porten*. Tvärtom gifver allt vid handen, att staden varit ganska smal. Den vigtigaste delen af staden har otvifvelaktigt, så väl före som efter katastrophen af år 1135, legat vid sjelfva Castellegården eller omkring den af konung Sigurd Jorsalafar uppförda borgen. Strax öster om nämda gård, mellan Klosterkullen, som utvisar stället, der kastellet stått, och elfven, ligger ett jordstycke af sju tunnlands vidd, kalladt *Tomterna*. Här har man i våra dagar funnit ganska väl stensatta och breda gator samt en myckenhet huggen sten, liggande i kalkbruk. Öster om detta fält ligger ett annat, *Torneflaten*, skiljdt ifrån det förra genom en dalgång, men som alldeles saknar tomtlemningar, hvilka förmodligen för längre tid tillbaka äro bortodlade. En massa sten och kalk, som man påträffat, sträckande sig i sydvestlig rigtning ifrån ofvannämde kulle till elfven, har måhända varit efter en mur, som här gått fram. Nedanför de så kallade Tomterna, i elfbädden och nästan i niveau med dess vatten, är en sumpig afsats, derur man äfven upptagit huggen qvadersten och funnit grundvalar efter hus. Helt nyligen påträffades uti Tomterna en spiraltrappa och en rak dylik, båda af huggen sten. Uti Castellegårdens trädgård, kålgård och bakom dess ladugårdsbyggnader äro uppgräfna en oerhörd myckenhet menniskoben, hvilka en arrendator af nämda boställe utskeppade till England såsom gödningsämne. Man kan föreställa sig ansenligheten af detta fynd och deraf sluta till det fordna Kongahells folkrikhet, då man hör, att denna till sin skamlöshet exempellösa handelsspekulation lärer inbragt i den »fördoms-

frie» säljarens fickor omkring — 4,000 rdr bko. Med allt skäl kan man antaga, att en stor del af dessa ben, hvilka på sina ställen lågo i nästan kompakta massor, voro qvarlefvor efter de, vid stadens förstöring år 1135, omkomna Kongahellsboer och Wender; detta hindrar icke, att ju traditionen kan äfven hafva rätt, då den här utvisar den fordna stadens begrafningsplats.

Imellertid kan det vara tvifvel underkastadt, huruvida här uppräknade fornlemningar utmärka det äldsta Kongahell eller detsamma under en yngre period, — troligen bådadera. Så väl till det förra som till det sednare hör ofvanberörde *Castelle-* eller *Klosterkullen,* hvarmed förstås en ej långt från elfven belägen, af natur och konst gemensamt tilldanad höjd af några hundrade famnars omkrets. Denna höjd är lemningen efter det kastell, Sigurd Jorsalafar lät omkring år 1125 uppföra till köpstadens värn. Det bestod af en med djupa grafvar omgifven ringmur af torf och sten, hvarinom uppbyggdes en kongssal och en präktig korskyrka af trä, *Castellekyrkan* kallad, som invigdes år 1128. Denna kyrka begåfvades med de helgedomar, konungen hemfört från sin Jorsalafärd, nämligen en altartafla af silfver och koppar, prydd med perlor och flusser, hvilken han låtit förfärdiga i Grekland, ett relikskrin, en kostbar messebok och ett kors, som inneslöt en förment spån af Frälsarens kors m. m. Alla dessa härligheter togo en ända med stadens förstöring.

Sedermera intog ett Franciskanerkloster kastellets plats. Man har sig icke fullkomligt bekant tiden, då detta *Castellekloster* (fordom *Kastala-Klaustr),* såsom det kallades, blef anlagdt; men att detta skett före år 1180 synes deraf, att konung Sverre vid denna tid pliktfällde härvarande abbot till betydliga penningböter för hans politiska vinglerier. Omkring år 1204 begrafdes i samma kloster den i Forshälla kyrka mördade länsherren Jon Drouning. Till hvad reglor det ifrån början bekänt sig, är obekant. Att det icke då tillhört uppgifna orden, är uppenbart, emedan denna stiftades omkring år 1220; men år 1291 nämnes det såsom Franciskanerkloster uti en påflig bulla, som tillägger detsamma, jemte tre andra i Norge af samma brödraskap, privilegium på aflatsutdelning. Med tiden blef Castellekloster ganska rikt på jordegendom. Dess präktiga kyrka var uppförd af sten, liksom flera af dess byggnader, hvilka lågo nedom den på Castellekullen belägna hufvudbyggnaden. Det upphäfdes år 1533, och dess egendomar indrogos till kronan. Klosterbyggnaderna nedbrötos långt derefter, för att lemna materialier till Bohus' befästande, och år 1733 jemnade generalmajoren Axel Roos' odlingsflit dess sista murar med jorden.»

Cathrinæ kapellförsamling. Se *Rönö.*

Cathrinebergs brukskapell. Se *Hanebo* socken.

Cathrinebergs bruk. Se *Ockelboverken.*

Cathrineberg. Sätesgård i Wärmlands län. Se *Katrineberg.*

Cathrineberg. Kungsgård i Låstad socken af Wadsbo härad och Skaraborgs län, 2 mantal, anslagen till löningshemman åt Konungens Befallningshafvande i länet. Stället har sin hufvudsakligaste märkvärdighet såsom Torbern Olof Bergmans födelseort. Han föddes här den 9 Mars 1735.

Cathrineholm. Bruksegendom på säteriet Dingelviks egor i Steneby socken och Wedbo härad af det till Elfsborgs län hörande grefskapet Dal. Redan på 1770-talet hade bruksegaren Samuel Kock på Södra Dingelviks egor i Steneby socken anlagt en slaggugn med dertill nödiga inrättningar till stångjerns utdragande ur hammarslagg, och 1794 fick bruksegaren Anders Utterholm tillstånd att på samma stock få åter upptaga den derstädes varande knipp- eller spikhammaren och der årligen förädla högst 20 sk㏈ köpestångjern till spik, hästskor, söm, spadar o. s. v. År 1841 erhöll Upperuds bolag tillstånd och privilegium att här uppföra en stångjernshärd med hammare

för 600 sk℔ smide, och år 1843 fick samma bolag från Billingsfors hitflytta 1 härd med hammare och 533 sk℔ 6 l℔ smide. Bruket, som är beläget i strömdraget mellan sjöarna Laxsjön och Rogvarpen, hade 1858 1,133 sk℔ smide med 2 stångjernshärdar, mjölqvarn om 2 par stenar, såg med 2 grofbladiga ramar samt tegelbruk och $^4/_9$ mantal jordegendom af säteri-natur. Det tillhörde då dels Upperuds bolag, dels kreditorerna hos detta bolags disponent, Henry de Reverony St. Cyr.

Cathrineholm, fordom **Horsnäs.** Fideikommiss inom grefliga ätten Bonde till Björnö, beläget i Marbecks socken af Norra Wedbo härad och Jönköpings län, består af *Cathrineholm*, 3 mantal säteri, *Stora Herrestad* och *Äng* med *Lindeskog*, 6 mantal säteri och 5,75 mantal frälse, Herrestads qvarn med 3 par stenar och enbladigt sågverk, Gustafsfors jernmanufakturverk samt ett tegelbruk. — Enligt ett i Linköpings bibliothek förvaradt köpebref, försåldes Horsnäs af en Daniel Nilsson till Bo Jonsson Grip. Gården tillhörde sedan Olof Göstafsson, son af Göstaf Olofsson till Holma, och egdes på 1580-talet af Matts Larsson Kafle samt, efter honom, af hans dotter och dennas man, Erik Eriksson Ulf till Låstad och Utansjö, hvilkas son, Johan Eriksson Ulf, ärfde godset och innehade det till sin död 1673. Denne Johan Eriksson introducerades på riddarhuset år 1625 och dog ogift. Horsnäs kom efter hans död till hans bror, Matts, som bortbytte det till tredje brodern, Knut; dennes son Anders sålde Horsnäs 1690 till en friherrinna Cruus, som blef gift med riksrådet Christer Bonde, hvars son, lagmannen friherre Christer Bonde till Laihela, af Bordsjö i Askeryd socken, Hästeryd i Frinnaryds socken och Horsnäs i Marbecks socken stiftade ett fideikommiss till förmån för grefliga ätten Bonde af Björnö. Han gaf Horsnäs gård namnet *Cathrineholm* efter sin fru, född Catharina Wrangel. Fideikommiss-stiftaren dog 1712, och efter honom innehades fideikommisset af riksrådet grefve Bonde, dennes son Carl, hofmarskalken Thord Bernhard Bonde, hans son Gustaf Ulf, riksmarskalken Carl Bonde och, sedan 1832, af hans exc. grefve Gustaf Trolle-Bonde, som inköpt flera gods och lagt dessa till fideikommisset samt derigenom gifvit detta dess nuvarande storlek, nämligen 15 mantal säteri, 18 mant. frälse samt rå och rör, flera qvarnar med 10 par stenar, 2 enbladiga sågar, 1 jernmanufakturverk till 20 sk℔ årlig smidesrätt samt ett tegelbruk, alltsammans erläggande bevillning för 120,450 riksdaler. Efter hans excellens' död tillföll fideikommisset grefve Gustaf Trolle Bonde af Björnö, gift 2:dra gången med Julie Banér. — Cathrineholm ligger i Svartådalen, på åns vestra sida, och har goda, men till betydlig del sanka egor. Mangården ligger på en åslik upphöjning i dalen. Boningshuset är af trä, brädbeslaget, 2 våningar högt och säges vara 150 år gammalt (Tunelds nyaste utgifvare uppgifver, att den skall vara uppförd år 1709 af lagmannen friherre Christer Bonde); man har derifrån en vacker utsigt öfver sjön Ralången och den mycket öppna dalsänkningen med å ömse sidor liggande löfbeklädda sluttningar. Trädgård finnes icke; men byggnaderna omgifvas af vackra träd- och buskplanteringar. — *Herrestad* egdes 1698 af ryttmästaren Axel Pistohl, sedan af fröken Beata Pistohl och 1773 af Adam Rothkirk. Gården har sedan tillhört kronofogden Bortheij, öfverste Rosenborg och hans son, kapten Rosenborg, major Rosenqvist och grosshandlaren Leffler, som sålde gården till hans exc. grefve Bonde. Sätesbyggningen är af trä och i sednare åren tillbyggd; med denna gård följer jus patronatus i Marbeck. *Äng* och *Lindeskog* egdes af en Göran Hildebrand, som 1691 sålde dem till Christer Bonde, hvilken 1731 gjorde dem till ladugård under Cathrineholm.

Cathrineholm, fordom **Fulbonäs.** Ett mantal frälse-säteri i Stora Malms socken och Oppunda härad af Nyköpings län, beläget i norra delen af socknen vid sjön Näsnarn, 6⅓ mil ifrån Nyköping. Var redan 1663 säteri under sitt nuvarande namn, hvilket det erhållit efter dåvarande egaren, öfverstelöjt-

nanten friherre Jakob von der Lindes fru, Catharina Gyllenhorn. Efter von der Lindes död 1676 ärfdes denna gård af mågen, amiralen Peder Eriksson Rosenholm, död 1699, gift med Catharina von der Linde, och sedan af deras dotter Sigrid Märta Rosenholm, som först var gift med ryttmästaren Svante Rosenstråle och sedan med kornetten Johan Klingstedt, hvilken drunknade 1721. Egendomen blef af enkan 1737 försåld till lagmannen Isak Salmoon, † 1758, samt af dennes arfvingar, qvartermästaren M. L. von Block och assessoren Sal. Schüzer, år 1765 till ryttmästaren David Hildebrand. Gården har sedan hört under Eriksberg. Egendomen hade år 1749 6 underliggande hela frälsehemman och 12 torp, men ingen utmark; utsädet var denna tid blott 7 tunnor. — I sednare tider har denna gård blifvit närmare bekant såsom en af hufvudpunkterna på den påbörjade jernvägen mellan Stockholm och Göteborg. Denna jernväg skall från Stockholm gå till Södertelje och derifrån till Cathrineholm, och har Kongl. Maj:t under d. 20 Mars 1858 anbefallt kommittéen för statens jernvägsbyggnader att företaga undersökningar om lämpligaste sträckningen mellan Cathrineholm och den punkt vid Göta Kanal i Vestergötland, der jernvägen kommer att skära kanalen.

Cathrinenäs, eller **Kattnäs.** Socken i Daga härad af Nyköpings län, belägen på ömse sidor om sjön Klämmingen och i söder begränsad af de till Trosa-åns vattendrag hörande sjöarna Storsjön, Tuna- och Frösjöarne, har en areal af 4,814 tunnl., af hvilka 1,110 äro sjöar och kärr. Landet imellan sjöarna är dels jemnt, dels småkulligt; på andra sidan Klämmingen ligga tämligen bergländiga och höga skogsmarker. I den jemna bygden är lera rådande jordmånen; näringar äro åkerbruk, något skogsbruk, fiske, m. m. Socknen består af 14$^3/_4$ mantal och beboddes 1810 af 301, 1840 af 336 och 1856 af 301 invånare. Socknen har fast folkskola, hvari 1856 undervisades 6 gossar och 5 flickor, medan 7 gossar och 9 flickor undervisades i hemmet. — Cathrinenäs är annex till Frustuna och utgör med denna socken ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Daga kontrakt af Strengnäs stift. Redan omkring 1314 förekommer *Kattynæs* eller *Kattænæs* som annex till Frustuna; kaplaner nämnas sedan 1587. Den gamla gråstenskyrkan, med spetsigt torn, har en graf för slägten Wijnbladh till Norrtuna och i vapenhusdörren en runsten med fragmentarisk inskrift. — Förnämsta gårdarna i socknen äro *Norrtuna* och *Kattnäs*. — Adress: Södertelje.

Cedersberg. Se *Säby* i Linköpings län, Hanekinds härad och Wist socken.

Cederslund. Gård i Skredsvik socken och Lane härad af Bohuslän, vid Gullmar-fjorden, tillhörde i Carl XI:s tid krigsrådet Sommer, som blef adlad under namnet Cederfeldt, och i hvars efterkommandes ego gården förblifvit, tilldess den 1847 köptes af nuvarande egaren, herr E. Jacobi. Gården består af 1 mantal Röd, 1 dito Knähammar, bägge kronoskatte-rusthåll, och $^3/_4$ hemman Helleby, kronoskatte-båtsmanshåll, samt kallas i Jordeboken Röd. — På egendomen ligger, tätt vid Saltkällefjorden, ett berg, kalladt »Smörkullen», som, fastän i rät linie beläget 2 mil från hafvet, likväl tjenar till landmärke. På detta berg finnes, utom flera smärre, en jättegryta, som är en aln i diameter och ännu 4$^1/_2$ alnar djup; folket påstår, att hon är ofantligt djup och tillstoppad med sten, som ock ses deruti, hvarjemte, om det också regnar i längre tid, vatten aldrig synes i grytan, så att uppgiften nog kan hafva grund. Vid en afsättning af »Smörkullen», minst 150 fot öfver hafvet, ligger ett stort lager af musselkalk, som begagnas till egornas förbättring; på detta berg och äfven på andra sådana, hvilka tillhöra Cederslund, växer »balind». Om ett annat på Cederslunds egor beläget berg, »Ormskred», vet folksägnen berätta, att der i en håla fordom funnits en orm eller drake, hvilken lagt sig tvärt öfver hafsviken mellan berget och Tungenäset samt tillsperrat detta sund så, att icke något fartyg kunde komma fram.

En af ortens höfdingar lät då beslå kölen på sitt fartyg med svärdsklingor och satte af för fulla segel, så att ormen skars midt itu. Ormens blod och inälfvor flöto i land på Tungenäsets strand uti en vik, som deraf kallas *Gårvik*, och i Skredsviks kyrka förvaras ett refben af ormen, — rätteligen af en hval. — En klyfta i Smörkullen kallas »Tjufhålet», till minne af 7 rånesmän, hvilka skola tagit sin tillflykt hit och röfvat till sig en flicka från Gunnarby, som visserligen aflagt ed att icke upptäcka röfrarnes tillhåll, men, när hon fått tillåtelse att besöka sina anhöriga, icke desto mindre på ett fintligt sätt röjde dem och befordrade dem till straff utan att bryta sin ed.

Charlottenberg, eller **Morastforssen.** Jernbruk, beläget i Eda socken och Jösse härad af Carlstads län, anlades af framlidne fältkamreraren L. D. Larsson i den så kallade Wrangs-elfven å Morast hemmans grund och erhöll sitt namn efter anläggarens fru, Charlotte Berg. Privilegium å detta verk är utfärdadt den 6 November 1827, och för närvarande befinnas derstädes trenne smälthärdar med tvänne hamrar, vid hvilka smidet är oinskränkt. Tillverkningen, som drifves med köpt tackjern och till största delen med köpkol, uppgick under år 1858 till 2,451 sk℔. Under bruket lyder en del af hemmanet Morast, och dess nuvarande egare, herr Bredesen, som bor i Norge, har ganska betydligt förbättrat denna egendom och utom annat äfven härstädes anlagt ett stort ölbryggeri.

Charlottenborg. Herresäte i Winnerstads socken och Aska härad af Östergötlands län, på en holme i Motala ström, 3¼ mantal frälse-säteri, bildadt af Wräknebro, Kråksten och Torpa, sammanbyggda 1662, Wräknebro 1¾ mantal frälse, Dufvedals qvarn, såg och urfjäll.

Säteriet innehades ofvannämda år af fältmarskalken grefve Ludvig Lejonhufvud, som samma år (Widegren uppgifver 1660) uppförde åbyggnaden af sten, hvilken sedermera blifvit förändrad. Godset reducerades till största delen från arfvingarne, dels såsom f. d. kloster-, dels kronohemman, som 1632—1652 hört under Motala kungsgård; det utbyttes likväl och tillhörde 1687 och 1700 grefve Adam Lewenhaupt, 1726 hans enka, B. D. Lewenhaupt, på 1750-talet frih. Germ. Cederhjelms enka A. M. Lewenhaupt, derpå öfverste Boij, öfversten friherre Israël Lagerfelt, kapitenen friherre M. O. Lagerfelt omkring 1820, major Odencrantz omkring 1830, 1850 direktör Fraser, 1853 dennes arfvingar och 1856 generalmajoren grefve C. G. Löwenhjelm.

Charlottenlund, fordom **Snårestad,** i Snårestads socken och Ljunits härad af Malmöhus län, är en af Skånes nybildade gårdar. Under namnet Snårestad har det från lång tid tillbaka haft säteri-privilegier, men har dock, så långt man kan spåra dess historia, alltjemt hört under Marsvinsholm. Med bestämdhet känner man detta ända från den tid, då provinsen blef Svensk, och först under det sednaste decenniet har Charlottenlund blifvit afsöndradt från Marsvinsholm. Hela dess historia sammanfaller derföre med sistnämda gårds, och det enda, som under denna period om Snårestad förtjenar nämnas, är att excellens Ruuth utbytte det gamla namnet Snårestad mot Charlottenlund, uppkallande stället efter sin hustru, Charlotta Wahrendorff.

Charlottenlund, hvars åbyggnader då utgjordes af ladugårdshus och ett obetydligt envåningshus, köptes 1841 af konsul C. J. Hemberg och handlanden F. Hemberg i Ystad till ena hälften samt af f. d. inspektoren på Marsvinsholm, befallningsman J. Berlin, till andra hälften. Konsul Hemberg tillbytte sig brodern Fr. Hembergs andel i Charlottenlund mot sin egen, efter fadern ärfda, andel i Smedstorp. Hemberg och Berlin frånsålde derpå en stor del af bondgodset; säteriet och återstoden af godset köptes 1846 af konsul Adolf Hemberg, som, sedan han återköpt en del af bondegodset, försålde Charlottenlund 1848 till grefve Arvid Posse, nuvarande egaren.

Grefve Arvid Posse, son af landshöfdingen i Malmöhus län, grefve Fr.

Posse, gift med grefvinnan Amalia Carolina De la Gardie, är den egentliga skaparen af denna vackra egendom. Han har ytterligare köpt tillbaka af det försålda bondegodset, äfvensom han uppfört den smakfulla slottsbyggnaden samt, lyckligt begagnande de medel, som den natursköna trakten erbjöd, framtrollat ett litet Eldorado vid stränderna af Östersjön. Det nyuppförda slottet, bygdt 1849—1850 efter ritning af architekten Strömberg, är beläget på en höjd, omkring 800 alnar från hafsstranden. Utåt denna strand ligga flera kullar, bevuxna med ek- och småskog; trenne af dessa, som ligga slottet närmast, hafva genom gallringar och nya planteringar blifvit inredda till park, och, sinsimellan förbundna genom sandade gångar, hvilka slingra sig genom ängen, stå de äfven i förbindelse med en framför slottets södra sida gjord plain-anläggning. Slottet är uppfördt af tegelsten med grund af qvader. Det är bygdt i qvadrat; hvarje sida håller 40 alnar, höjden är 20 alnar, utom tornet, som håller 34 alnar. Detta torn, som höjer sig ur midten af huset, kan betraktas som den kärna, kring hvilken byggnaden slutit sig. Norra eller hufvudfaçaden afbrytes å midten af en liten tornformig utbyggnad, som dock icke skjuter utom façadens linie; derå är ingången. Öfver dörren är en tvådelt fönsteröppning med rundbågig betäckning och under fönstret en blindbalustrad, uppburen af trappbågar. Tornbyggnadens öfra våning har tre rundbågiga fönsteröppningar. Så väl denna som byggnadens alla sidor äro crenelerade. Den ifrågavarande façaden har två våningar och entresol; på ömse sidor om tornet är den genom hörnpilastrar och små midtelpilastrar indelad i två fält, och dessa äro öfver entresolen afskurna af tandsnitt, så att 8 fält sålunda uppkomma. I hvardera af de 4 yttersta äro två fönster; i de 4 mellersta blott ett. Gesimsen består af karnis och är platt, uppburen af en dubbel tagglist; denna gesims går rundtom hela byggnaden och är endast afbruten i de fält af norra façaden, som ligga på ömse sidor närmast dörrfältet; ty der består gesimsen af trebladiga rundbågar, uppburna af konsoler. Vestra sidan, så väl som den södra, äro genom pilastrar afdelade i tre fält, afskurna af tvärlisten, som här är uppburen af trappbågar; hvarje våning har tre fönster i mellersta fältet, men i hvartdera sidofältet finnes på vestra sidan blott ett, på den södra två; å ingendera af dessa sidor är entresolen fortsatt; men bägge hafva källarvåning; här finnas inga midtelpilastrar, tvärlisten är lik den på norra sidan. — Taket är lågsluttande och skifferbelagdt; öfver detsamma höjer sig midteltornet med ännu en våning; det har å hvardera sidan tre rundbågiga fönsteröppningar och öfver dem runda bågslag; hörnen upptagas af ett slags tinnade toureller. Gesimsen består af tandsnitt.

Träder man in i det inre af huset, så befinner man sig efter några steg uti det vackra, genom alla våningarna gående tornrummet, som lämpligast kan jemföras med en inre borggård; det har hvalfbetäckning och får sin belysning genom en öfver hvalfvet anbragt »lanternin». Alla våningarne öppna sig medelst arkader utåt detta rum; den andra våningens hafva en genombruten bröstning, och den tredjes eller tornvåningens äro tvådelta. Inredningen är särdeles ändamålsenlig och beqväm; de flesta rummen hafva utom förbindningsdörrar sinsimellan äfven dörrar till korridoren.

Vester om borgen ligger det gamla envånings-boningshuset. Norr derom är ladugården, uppförd 1854—1855; den består af en nybyggd loge och en tegelstenslänga med två flyglar; vester om den sednare är en grundmurad gråstenslänga. Ett tegelbruk ligger norr om gården. Öster om slottet äro köksträdgård samt nybyggda orangerier och spaliermur.

På Charlottenlund finnes ett bibliothek af omkring 5,000 volymer; det utgör den del af Löberöds-bibliotheket, som vid delningen föll på grefve Posses lott. Bland här förvarade konstsaker förtjena nämnas: ett porträtt af Axel Oxenstjerna, måladt af en Holländsk mästare, porträtter af Carl XI och Carl XII, ett porträtt af Carl XIV Johan, måladt af Westin, af konungen sjelf

skänkt till excellens De la Gardie. Men den förnämsta dyrbarheten inom Charlottenlunds murar är dock Gustaf III:s byst i marmor af Sergel. — En stampsamling, en mindre myntsamling samt åtskilliga af de kuriositeter, som fordom tillhört Löberöds-samlingarna, finnas nu här.

Vid södra sidan af Snårestad kyrkomur ligger en ansenlig hög, »Kyrkohögen» kallad, om hvilken folktraditionen har följande att berätta. Tvänne jättar, *Kampe* och *Sigurd Snåren-Sven*, träffades en gång på denna plats och råkade i tvist, hvarpå snart följde ett envig. Snåren bet i gräset och blef högsatt, der han stupat, men erhöll dymedelst den hedern att få sitt minne bevaradt uti socknens och byns namn. Sedermera uppbyggdes en kyrka invid högen; men det oaktadt togo trollen den i besittning. En dag gick en bonddräng och plöjde utmed Kyrkohögen och fann der liggande en sönderslagen grissla. Han stannade, hopsatte grisslan och lade den åter på högen. Då han återkom, var grisslan försvunnen; men fjerdedelen af en pannkaka stod på dess plats. Drängen lät sig väl smaka och bjöd äfven »plogköringen»; men denne vägrade att äta och blef då strax som »forstyrret». — En liknande historia omtalas om Tullahögen i Nöbbelöf samt om Helleberga-backe vid Sinclairsholm.

Trollen i Kyrkohögen hade mycken boskap, som om sommaren gick på marken tillsammans med Snårestad byhjord och vaktades af samma herde. Då turen kom till trollen att skaffa »vannaherde» (den, som skulle vattna boskapen), så gick byherden till högen och klappade på den och sade: »Snäcka, du skall skaffa vannaherde i dag», och strax kom ut ur högen en stor svart hund. Byherdens årslön hemtade han alltid en gång om året på en viss sten i kyrkomuren, der trollen lagt den. Mot slutet af 1600-talet blef en piga bergtagen, som tjenade i den strax invid liggande Hofgården. Hon hade om aftonen sjungit Ella-visan, och derföre hade trollen makt med henne. Natten tillbragte hon hos trollen; men om morgonen, då byherden skulle gå upp och ringa »Mavreklockan», fann han henne liggande uppe på högen, och var hon sedan en lång tid nästan som tokig. Först då man från Dybeck hemtat en Ellaskål *) och gifvit henne att dricka af den, kom hon till sig, dag efter dag.

Nu mer hafva trollen dött ut uti Snårestad; man känner till och med det sista trollets ömkliga slut. Detta troll var en gammal qvinna, som länge öfverlefde hela familjen och sysselsatte sig med att spinna för bönderna. En dag hade gumman varit inne hos en byqvinna och aflemnat spånad. Qvinnan bjöd henne mat; men hon sade sig icke hafva tid att äta, emedan åskan började att gå. Byqvinnan sökte väl att öfvertala henne; men trollgumman hade mycket brådtom att komma hem. Hon hann dock ej längre än till en bäck, utmed hvilken hon träffades af åskan; och sedan har man icke hört omtalas troll i Kyrkohögen.

På Charlottenlunds egor, nära landsvägen mellan Ystad och Malmö, stodo några höga stenar i aflång fyrkant; platsen kallades »Disas Thing», emedan en jungfru Disa der fordom skulle hafva hållit thing. En stendyss i Snårestads socken vid Murbräcksledet kallades Disas slott. En stor sten hvilar der på tre mindre, och på den öfra sades jungfrun brukat naken sitta och kamma sitt långa gyllene hår. Nu kallas denna sten »Höga-sten». En inspektor föll en gång på det orådet att spränga den; men den, som antände krutet, dödades, och de andra deltagarna blefvo mer eller mindre sjuka.

Nära stranden är en backe med

*) Vid Dybecks gård visas en sådan Ellaskål, som blifvit funnen af en arbetare. Den tyckes vara en ledskål af något större djurs skelett. Förr förvarades alltid en sådan skål vid Dybeck, hvilken af folket begagnades att dricka ur, då de råkat ut för »något i väret», och medförde detta vanligen tillfrisknande. Ellaskålen, som ansågs af Ellen (Elfven) vara uppkastad på stranden, begagnades på följande sätt: den sjuke skulle utan att tala gå till en bäck eller källa, som rinner åt norr, så skrapa några spån af skålen och blanda dem i det vatten, som ur källan med skålen upphemtades; tre gånger skulle detta upprepas och tre skålar tömmas hvarje gång.

många hålor, der Snapphanar anses hafva haft sitt tillhåll.

Uti 1697 års rusttjenst-jordebok upptages Snårestad till 44 tunnor rågs och korns samt 30 tunnor hafres utsäde, 200 lass äng, 400 svinsollon och fiske, anslaget till 1 tunnland hardtkorn. — År 1765 utgjorde Snårestad $4\frac{1}{8}$ mant. säteri, $13\frac{1}{8}$ mant. insocknefrälse, hade 27 torp och 8 fiskarehus, Skarviken (här har grefve Arvid Posse låtit plantera flera 100 tunnland med gran- och furuplantor) kallade. — Den 28 Juni 1841 köptes Charlottenlund af herrar C. J. och F. Hemberg samt Berlin för 345,000 rdr. Det utgjorde då: säteri $4\frac{1}{8}$ mant. samt alla frälsehemman i Snårestad utom N:o 18, sammanräknade till $18\frac{1}{8}$ mantal, upptagande en areal af 1,985 tunnland. — Sedan en del af bondegodset blifvit frånsåldt, köpte konsul A. Hemberg återstoden d. 30 April 1846 för 154,308 rdr 24 sk. samt inköpte sedan bondhemman för 20,000 rdr. Den 7 Febr. 1848 köptes detta af grefve Arv. Posse för 233,333 rdr 16 sk.; af honom äro ytterligare bondhemman inköpta för 24,441 rdr 32 sk. För närvarande utgöres Charlottenlund af följande: säteri $4\frac{1}{8}$ mantal, insockne-frälse i Snårestad socken och by N:o 17 $\frac{103}{192}$ mantal, N:o 19 $\frac{5}{8}$, N:o 21 $\frac{5}{8}$, N:o 28 $\frac{5}{16}$, N:o 30 $\frac{5}{8}$, N:o 31 $\frac{5}{8}$ och N:o 37 $\frac{103}{384}$ mant.; Balkåkra socken och by, N:o 1 $\frac{3}{32}$ mant., N:o 5 $\frac{1}{112}$, N:o 6 $\frac{5}{192}$ och N:o 7 $\frac{1}{8}$ mantal. Arealen är 1,113 tunnland 5 kappl., af hvilka 534 tunnland åker, 91 tunnl. äng och torfmosse samt 67 tunnland skog brukas under gården. Park och trädgård upptaga 18 tunnland; de öfriga 403 tunnl. äro utarrenderade på 20 år till arbetsbönder och torpare, som till gården göra 7,800 dagsverken. Högsta afkastningen är 2,800 tunnor säd utom rotfrukter. Å gården födas 44 hästar, 170 fäkreatur, 60 får och 30 svin. Taxeringsvärdet är 90,000 riksdlr rgs. Skola för godsets underhafvande och sjelfegande bönder i byn är uppförd år 1854. Herrligheterna utgöras af tegelbruk, som producerar årligen omkring 150- à 200,000 tegel; fiske i Östersjön. (Hemtadt ur »Skånska Herregårdar».)

Christberg, eller **Krigsberg**. Socken i Östergötland, innefattande delar af flera härader, har en areal af 34,576 tunnland, af hvilka 4,639 äro sjöar och kärr. Socknen är belägen på stora landthöjden, som skiljer Motala ströms dal från Finspongs-ådalen, och består till större delen af mo-lika eller bergkulliga skogsmarker med större eller mindre dalgångar och vattendrag samt smärre slätter, så att socknen i sin helhet är en på berggrund hvilande skogsbygd. Socknens bästa bygd är belägen söderut mot sjön Boren, der de med sluttande hagar, rika på ek och annan bokskog, omvexlande bergkullarne bilda en vacker strandbygd, men åt hvilken sida blott mindre betydande vatten hafva sitt aflopp. På norra sluttningen går deremot ett betydligare vattendrag från sjön Salstern genom Carlström östligt till Stråken och vidare nordöstligt till Ommen, allt tillhörande Hellestads-åns vattendrag. De nu uppräknade sjöarna upptaga från alla håll smärre vattendrag; Möjesjön, Sjöbo- och Hafssjön utfalla t. ex. i Salstern; den af två hälfter utmed hvarandra, bägge i ställning från sydvest mot nordost, bestående Stråken upptager Ål-, Dik-, Qvarn-, Holm- och Lillebo-sjöarna m. fl. Carlströms-ån har fall vid Carlström, Litsqvarn, Qvarns bruk och såg. — Näringar äro åker- och bergsbruk, boskapsskötsel och bränvinsbränning, hvartill i norra bygderna komma kolning och stångjernstillverkning; vidare fiske och förfärdigande af åkerredskap, laggkärl m. m. Af socknen, som 1815 beboddes af 1,524 personer, 1840 af 2,090 och 1856 af 2,187 invånare på 49 förmedlade mantal, höra $3\frac{1}{4}$ förmedl. mantal med 221 invånare till Gullbergs härad, $1\frac{1}{2}$ förmedl. mant. med 67 invån. till Hellestads och Tjellmo tingslag, $6\frac{1}{8}$ förmedl. mantal med 634 invånare till Aska härad och $37\frac{3}{8}$ ($32\frac{1}{8}$?) mantal med 1,245 invånare till Bobergs härad. Christbergs socken hade 1856 ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 110 gossar och 116 flickor, medan 4 gossar bivistade allmänt läroverk, 1 gosse och 2 flickor undervisades i hemmet. — Socknen, hvars rätta och egentliga namn är

Christberg, såsom man finner af bref och tingsprotokoller af åren 1461 och 1479, utgör för närvarande ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen uti Gullbergs och Bobergs kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, byggd tätt intill Borens strand, är en gammal stenkyrka, hvars chor 1725 tillbyggdes af brukspatron Gabriel Bergenstråle; slägterna Bergenstråle, Skytte och Tigerklou hafva sina grafvar i kyrkan, der dessutom kapitenen »vid Östgöta» Pär Garp till Kalsby och hans fru Maria Musla hvila. Från katholska tiden finnes ett rökelsekar af messing i behåll. — Af fornlemningar nämnas qvarlefvor efter befästningar å Borgölsberget nära Litsqvarn och en stensättning å en kulle vid Olivehult. Många hemman och lägenheter omnämnas i handlingar från katholska tiden; år 1382 dömdes t. ex. konungsdom mellan biskopen i Linköping och konungens fogde angående räntorna af omkring 80 olika bol här och i kringliggande delar af skogsbygden. Ungefär vid samma tid synes biskopen här hafva innehaft en gård och tvänne kloster tillsammans 2 gårdar inom Aska och Gullbergs härader. På 1600-talet hade en del kommit under Norrby, annat under Ulfåsa eller till adliga gods inom socknen; men en del återkallades vid reduktionen, och en ej ringa del hade förblifvit krono och skatte. — Bland gods och egendomar i socknen märkas: *Olivehult*, fordom Hult, — *Qvarn, Elgmyra, Nordsjö, Carlströms bruk,* m. fl. — Adress: Linköping.

Christdala. Socken i Tunaläns härad af Kalmar län, n. v. från Oscarshamn, vid sjön Humlen och Wibo-ån, har en areal af 47,396 tunnland, bestående af bergiga, steniga och skogbevuxna höjder, med derimellan liggande större och smärre sjöar, hvilka sistnämda, tillika med kärren, uppgå till en areal af 4,880 tunnland. Hvarifrån socknens namn härledes, är svårt att uppgifva; den gamla kyrkan var belägen i en af ekar beskuggad vacker dal, hvari man vill söka anledningen till namnet »de Christnas dal»; andra härleda namnet från något krig, ehuru sägnen icke vet att omtala något sådant af någon vigt. Socknens hufvudnäring är icke åkerbruk, emedan berg, sten och vatten hindra odlingar; men icke desto mindre bearbetas den ländiga marken, och de vattensjuka dälderna utdikas med mycken ihärdighet. Boskapsskötsel och skogsbruk äro hufvudnäringarne; socknen har tillika sågar; men skogarna äro redan ansenligt medtagna. Nästan alla sjöar innehålla jernmalm, och i socknen finnes (vid Malghult) ett rikt kalklager, inmutadt af egarne till Hagelsrum och Storebro. Socknen består af $37\frac{3}{8}$ förmedl. mantal och beboddes 1810 af 2,267, 1840 af 2,500 och 1856 af 3,995 invånare. — Christdala utgör ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Tuna läns och Sevedes kontrakt af Linköpings stift. Den gamla kyrkan, af trä, låg, som ofvan sades, dystert och skuggrikt i en dal; hennes byggnadsår är okändt; men målningarne och bildhuggeriet tillkännagifva hennes katholska ursprung. Nya kyrkan uppfördes af sten 1790 eller 1792, ett stycke norr om den gamla. — I socknen ligga säteriet *Hägersrum* och *Bråhult* eller *Bråbygden*, nu rusthåll, fordom bestående af 12 hela hemman och tillhörigt slägten Sabelschjöld, men reduceradt från denna slägt. I socknen ligger derjemte ett halft mantal *Qvarngården*, hvilket i 162 år varit ansedt som skatte, men 1840 förklarades för krono och måste lösas af egaren. — Vid Christdala kyrka hålles årligen marknad i början af November månad. — Christdalabon är, liksom Smäländningen i allmänhet, lätt till kropp och sinne, arbetsam, ihärdig, förslagen, men ock envis, snart uppretad och hämdgirig, om han blir förfördelad. Nästan hvar och en kan något handtverk. Män och qvinnor deltaga i samma arbete. Den mörka årstiden spinna äfven männerna aftnar och morgnar, och om dagen äro qvinnorna med dem åt skogen. Männernas klädedrägt är jacka, eller kort rock, långbyxor, och då det skall vara väl — stöflor. Qvinnorna visa sig aldrig i samqväm utan silkeskläden och klädningar af köpetyg. Sparsam hvardagslefnad ger tillgång till detta öfverflöd. Större gä-

stabud vid bröllopp, begrafningar och barnsöl äro högst sällsynta; blott närmaste slägtingar bjudas, och i mat och dryck är intet öfverdåd. Fordom inträffade vid dessa tillfällen oordningar af alla slag, till och med gröfre brott; tilläfventyrs har en anstrykning af läseri, som inrotat sig, verkat fördelaktigt i denna del. Socknen hör till 3:dje klassens konsistoriela pastorat och oaktadt denna egenskap har en oafbruten slägtföljd allt ifrån år 1598 intill närvarande tid innehaft detta pastorat. Nikolaus Duræus blef pastor sistnämda år. Den nuvarande innehafvaren, prosten Carl Meurling, hans sonsons dotters sonsons son, eger en silfverpokal, hvilken gått i arf inom denna preslslägt ifrån Nikolaus Duræus. Stället anses vara mycket sundt; de flesta pastorerna hafva hunnit öfver 80 år och blifvit efterträdda af sin yngsta son.

Christianopel. Köping i Östra Härad af Blekinge län, 3½ mil o. n. o. från Carlskrona, vid hafvet. Köpingen anlades 1600 af Danska kon. Christian IV i stället för den fordna staden Avaskär, befästes 1606, hade stadsprivilegier, kallades af Danskarne för Styr-Kalmar, var säte för landshöfdingen öfver Norra Bleking och eröfrades 1611 af Gustaf Adolf som kronprins. Den nuvarande socknen Christianopel har en areal af 17,751 tunnland, af hvilka 125 äro sjöar och kärr. Den utgör ett regalt pastorat af 3:dje klassen uti Östra Kontrakt af Lunds stift och beboddes 1856 af 3,169 personer (år 1805 af 1,761). Marken är i strandbygden jemn och sandig, i skogsbygden bergig och mager; mellanbygden är socknens bästa del och har bördigare jordmån, bestående af sand- och lermylla; denna del af socknen har också mer skog, mest af gran. Socknen hade 1856 ambulatorisk skola med 2 examinerade lärare, som undervisade 235 gossar och 191 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk, 18 gossar och 12 flickor hade enskild undervisning och 24 gossar samt 52 flickor undervisades i hemmet. — Köpingen, äfven kallad *Nopeln* eller *Nobeln*, belägen på ett näs vid hafvet, lyder under Carlskrona stad och hade 1855 blott 2 handlande samt obetydlig rörelse. Hamnen är liten och af föga god beskaffenhet. Vid början af innevarande århundrade fanns i köpingen ett ylle- och linnefärgeri; den hade då 8 gator och gränder, höll i längd 300, i bredd 100 famnar och hade en areal af 24 tunnland. — Köpingen har en marknad i början af November. — Adress: Carlskrona.

Christianstad. Residens- och stapelstad i Christianstads län, säte för Hofrätten öfver Skåne och Bleking, 55½ mil från Stockholm, 9¼ mil från Malmö, under 56° nordl. br. (detsamma som Edinburgh i Skottland), vid Helgeå, som här utvidgar sig till en ansenlig sjö (Sjöviken af Helga-sjön) 2 mil från åmynningen, der stadens hamn, Åhus, är belägen. Christianstad leder sitt ursprung från den äldre staden Wä, som låg ½ mil från den nuvarande staden och afbrändes af Gustaf Adolf 1612 under kriget mellan Sverige och Danmark. Sedan freden blifvit sluten i Knäred, beslöt Christian IV att, till skyddande af sitt rikes gräns åt denna sida, anlägga en befäst stad i stället för Wä. Till plats för den nya staden utsåg han den dåvarande ön Allö, nu ett på tre sidor af Helga sjön omgifvet näs. Anläggandet af fästningen började 1613, och redan efter 4 års förlopp var staden omgifven med vallar, ehuru man på det ytterligare befästandet arbetade ända till 1641. Borgerskapet i Wä anbefalldes 1615 att flytta in i den nya staden, der det skulle åtnjuta 7 års skattefrihet. Den nya staden fick sitt namn efter konungen och i vapnet ett krönt C med en 4 inuti, uppehållet af 2 gula lejon i blått fält. Christianstad fick ytterligare stapelrätt 1622, och 1624 förordnades, att Åhus, såsom stadens lastageplats, skulle lyda under dess jurisdiktion. Flera andra förmåner bevilljades derjemte staden; men icke desto mindre gick det långsamt med dess befolkande, emedan alla skydde en stad, som ständigt var utsatt för att bli sköflad, så snart någon oenighet uppstod grannrikena imellan. Staden kom 1658 genom freden i Roeskilde under

Sverige; men fastän Svenska regeringen gjorde allt för att upphjelpa densamma, låg ännu 1670 halfva staden öde. Nu lades Sölvitsborgs kämnersrätt under Christianstads jurisdiktion, och så väl Sölvitsborg som Cimbritshamn förlorade sin utländska seglationsrätt. Christianstad tycktes också börja repa sig; men Carl XI:s krig mot Danmark utbröt 1676, och den 6 Augusti samma år tågade en Dansk styrka mot Christianstad, hvilken stad 9 dagar efteråt stormades af fienden utan någon föregående belägring. Svenskarne under Wulfklo försvarade sig raskt; men 500 man af dem stupade, 300 togos till fånga, och Christian V lät sina soldater plundra den tagna staden. Efter segern vid Lund blokerade Carl XI Christianstad 1677, men kunde ingenting uträtta mot Danska kommendanten Meerheim och måste i slutet af Maj upphäfva belägringen, emedan konung Christian V nalkades till stadens undsättning med en öfverlägsen här. Redan följande året stod imellertid Carl, som nu vunnit segern vid Landskrona, åter utanför Christianstad; stadens nuvarande kommendant, Osten, försvarade sig tappert i hopp om undsättning af den vid Önnestad stående Danska arméen; men då denna icke vågade leverera batalj, och sedan hungersnöden inom staden stigit till den höjd, att man måste slagta hästar och kattor, kapitulerade slutligen Osten den 4 Augusti och ryckte denna dag ur staden med de 1,100 man, som återstodo af hans garnison. Efter freden 1679 raserades Christianstads fästningsverk, så att staden nu blef en öppen plats. Oklokheten af detta steg visade sig icke långt derefter. År 1709 inbröt åter en Dansk här i Skåne, och Christianstad föll genast i händerna på de Danska, hvilka, då de i sin ordning nödgades draga sig tillbaka för Stenbock, lade på staden en brandskatt af 9,000 rdr och medtogo 8 af de förmögnaste borgrarne som gisslan. Staden undgick likväl plundring, emedan ryktet berättade, att Svenskarne nalkades. Brandskatten var imellertid tung nog för den utarmade staden, fastän andra af Skånes obefästa städer måste bidraga till dess utredande. Vis af skadan, började man åter befästa Christianstad 1748, och detta arbete fortfor ännu 1767. Staden har sedan blott en gång spelat en vigtigare roll uti historien, nämligen 1772, då Christianstads kommendant, Hellichius, sedermera adlad Gustafssköld, genom sitt på Tolls inrådan tagna steg, att uppsäga ständerna trohet och lydnad, väsendtligen bidrog till Gustaf III:s i Stockholm utförda revolution.

Bland andra tilldragelser i Christianstad omnämner man konung Stanislai af Polen vistande derstädes 1711, då han med sin familj residerade i det s. k. Kungshuset. — År 1847, den 5 Juni, härjades staden af en eldsvåda, som ödelade 34 gårdar och gjorde 800 personer husvilla; den nedbrända delen uppfördes imellertid åter i prydligare skick än förut, och ständerna beviljade dertill ett byggnadslån af 100,000 rdr. Samma år påbörjades raseringen af stadens fästningsverk.

Christianstad, som med fasta landet sammanbindes genom den 734 alnar långa och $12^3/_4$ alnar breda Långebro (till en ny bro öfver Helge-å hafva ständerna beviljat 100,000 rdr), ligger på en sidländt slätt och genomskäres af en murad kanal, som delar staden i tvänne hälfter, af hvilka den norra ligger i Willands, den södra i Gärds härad. Staden har 3 torg, är reguliert byggd, består af 340 hus och tomter, med till staden hörande 1,503 tunnland jord, är uppskattad till 1,818,346 rdr banko och erlägger i statsbidrag 34,282 rdr samma mynt. Bland Christianstads byggnader märkas: *Trefaldighetskyrkan*, grundlagd 1617 och invigd 1628, stor och rymlig, med hvalf, hvilande på 12 åttkantiga stenpelare, af hvilka de bägge till dörren närmaste äro hela, ehuru af 12 alnars höjd. De öfriga bestå af tvänne stycken. I staden finnas 3 församlingar, stads-, garnisons- och slottsförsamlingen; men alla dessa begagna kyrkan gemensamt. Staden utgör tillika med Wä ett regalt pastorat af 1:sta klassen. Till stadsförsamlingen och Wä hörde år 1856 5,957 personer, till Garnisonsförsamlingen 1,266 och till Slottsförsamlingen

136 personer; — *Kronohuset,* en vacker byggnad om 3 våningar, som intager hela norra sidan af Stortorget, begagnas gemensamt af Hofrätten och garnisonen, som utgöres af Kgl. Wendes Artilleri-regimente; — *Landshöfding-residenset,* vid Lilla Torget, till större delen nybygdt 1748; riksdagen 1854 anslog 55,000 rdr bko till ett nytt länsresidens; — *Rådhuset,* uppbygdt 1728 i stället för det 1678 afbrunna; — *Länslasarettet* och *Kurhuset,* hvars nya byggnad öppnades 1833 och utvidgades 1838—1840, — *Garnisons-sjukhuset* i Kronhuset, — *Cellfängelset,* bygdt 1842—1846, — *Nya Tyggårds-byggnaderna,* innefattande i 22 större och mindre byggnader samt 10 fästningskasematter det af Svenska arméens tre hufvudförråder, som är förlagdt i Christianstad; — *Skolhuset,* fullbordadt 1850, — *Theatern,* — *Fattighuset,* — *Frimurare-Ordens lokal,* — kaserner, gymnastikhus, kronobageri, m. m.

Christianstads hufvudsakliga näringar äro handel, handtverk och fabriker. Redan i äldre tider var stadens handel icke obetydlig; den hade visserligen år 1680 blott ett fartyg; men i början af 1700-talet egde Christianstad flera så kallade »Spanie- och Fransfarare», sannolikt till större delen tillhörande stadens dåvarande rikaste handlande, Cortemeyer. Oaktadt alla de förluster, som blefvo en följd af Carl XII:s krig, uppblomstrade stadens handel och sjöfart allt mer och idkades med 7 fartyg om tillsammans 212 läster på Holland, England och Frankrike, till och med på Spanien och Portugal. Efter 1738 aftog handeln i följd af de stränga förbuden mot införsel af utländska varor; men ännu 1749 hade Christianstad 25 handlande, hvilkas antal 1767 sammansmält till 20. Dessa hade likväl 13 fartyg, af hvilka 4 gingo på Medelhafvet. Till detta förhållande bidrog troligen den omständigheten, att staden 1765 erhöll obehindrad nyttjanderätt till Landö hamn, en mil från Åhus, och befrielse från åtskilliga afgifter. Men handelsrörelsen minskades ansenligt, sedan Helge å på 1770-talet banat sig ett nytt utlopp, hvarigenom den blef ofarbar till och med för båtar. Denna tid måste alla varor forslas på vagn mellan Åhus och Christianstad, och handeln aftynade, så att staden i slutet af 18:de århundradet hade blott 9 fartyg och 1850 endast 5. Men år 1852 fullbordades hamnen vid Åhus, för hvilken staden användt ansenliga summor, och sedan segelleden derimellan och staden blifvit återställd, repade sig åter sjöfarten och handeln. Alla dessa arbeten hafva kostat staden 133,394 rdr bko; för segelledens öppnande genom Hernestads Gryft erhöll dock staden ett statsanslag af 20,000 rdr rmt. Varutransporten mellan Åhus och staden sker nu med pråmar, som bogseras af ångbåt, alltsammans tillhörigt ett bolag. År 1856 hade staden 6 fartyg om 240 läster, som begagnades till utrikes-sjöfart, och samma år voro 45 handlande bosatta i staden. De hufvudsakligaste exportvarorna äro spannmål, bräder, bjelkar, tjära m. m. — Handtverksmästarnes antal uppgick 1856 till 127, och af fabriker egde staden 1855 tre garfverier, 5 färgerier, 1 urmakeri, 2 spegelfabriker, 1 tobaks- och 1 vagnsfabrik. Härtill kommo ytterligare två boktryckerier.

Staden, som har elementar-läroverk, folkskola, flickskola, garnisons-skola och fattigskola, styrdes ända till 1696 af 2 borgmästare, men hade sedan blott en borgmästare, 4 rådmän och en magistrats-sekreterare. Statsbidraget utgjorde 1855 sammanlagdt 34,282 rdr bko. Fattigvården är organiserad i förening med arbetsinrättning, der fattighjonens arbetskrafter tagas i anspråk, men medför icke desto mindre en dryg beskattning för staden, som derför år 1855 erlade icke mindre än 10,000 rdr bko. — Staden är skyldig att underhålla 10 båtsmän.

Uti Christianstad finnes länets sparbank, hvars ansvarighets-summa vid 1854 års slut uppgick till 814,051 rdr bko. År 1854 inrättades i staden en filialbank.

Stadens folkmängd är uti det föregående uppgifven efter de sednaste officiela källorna, deri inbegripna invånarne i Näsby och Nosaby byar (2,376 tunnl. med 840 invånare) samt Åhus'

lastageplats, som lyda under Christianstads jurisdiktion. — Staden har marknader den 25 Jan., den 15 Juni och den 4 Oktober.

Christianstads län, 55 qvadratmil med 196,300 invånare (1855), innefattar norra och östra delarne af Skåne. Det gränsar i norr till Halland och Småland, i öster till Bleking och Östersjön, i söder till Malmöhus län och Östersjön samt i vester till Kattegatt och Malmöhus län; hela länets areal uppgifves till 1,323,416 tunnland, deraf 70,639 tunnland sjöar och kärr. Till naturbeskaffenhet är det olika i olika trakter, i nordvestra och norra delarne egentligen skogsbygd, liknande Kronobergs- och Hallands län, med större och mindre, vanligtvis platta åsryggar samt derimellan smärre sjöar, kärr och mossar; mellersta och östra delarne äro omvexlande skogsbygd och bördigare slättbygd, södra delen åter en nästan skoglös slättbygd; närmast kusterna, särdeles den östra, ligga vidsträckta, fordom bördiga fält, nu öfvertäckta med *flygsand,* hvars ytterligare utbredning man söker hämma genom planteringar (se nedan). — Från Halland skiljes Christianstads län genom *Hallandsås,* och imellan denna samt *Söderåsen,* Kullabergens fortsättning och gränsåsen mot Malmöhus län, utgöra sand, grus och klappersten den öfversta ytbetäckningen. Gränsen mot Småland utgöres till en del af den söder om sjön Möckeln framstrykande Göingeåsen, som bildar de s. k. *Getaryggarna,* kortsträckta åsar eller låga kullar, hopvräkta af gneiss och rullsten. I länets mellersta del består jordmånen i skogstrakten af sandmylla, på slätten af lera, lersand och sandmylla, medan södra delen, med undantag af kusttrakterna, är betäckt med ypperlig lera och lermylla. Slätten kring Christianstad består till stor del af sandfält, omvexlande med lerfält; längre i söder, på Cimbritshamns-slätten, träffas trapp, basalt, sandsten och alunskiffer. Länet har inga bestämda hvarken höjdsträckningar eller dalgångar och genomskäres af endast smärre vattendrag. Utom de redan nämda åsarna märkas bland höga berg *Balsberget,* bestående af musselkalk, strax nordost om den till Helgasjöns system hörande Råbbelöfsjön, och *Stenshufvud* vid östra kusten, högsta punkten af en der utlöpande liten granit-ås. — De vigtigaste vattendragen äro *Helge-å,* hvars källgrenar samla sig i sjön Möckeln, hvarefter vattendraget bryter igenom de ofvannämda Getaryggarna; ån upptager från vester *Wissjöns* och *Menja-sjöns* vattendrag, från öster *Orsjöns* vattendrag och längre ned, från vester, den från *Finja-sjön* kommande *Alma-ån,* tillika med *Skeinge-* och *Wrams-åarna.* Ån bildar slutligen *Helga-sjön,* som utbreder sig i tre afsatser, af hvilka den nedersta kallas *Yngsjön,* och faller sedan vid Åhus ut i Östersjön. I detta haf utfaller likaledes *Ifvetofta-å,* afloppet för *Ifö-sjön,* som upptager *Oppmanna-sjöns* och *Immelens* vattendrag. I Kullaviken af Kattegatt utfaller den från Ringsjön kommande *Rönne-å.* — Mellan Finja- och Ifö-sjöarna förekomma spridda lager af musselkalk, som till största delen bestå af utdöda mussle-arter, blandade med echinit-taggar och fisktänder.

Länets befolkning är i allmänhet trög och långsam, men likväl flitig och arbetsam, i synnerhet vid mognare ålder; seder, bruk och folklynne omvexla imellertid efter de olika folkstammar, som från början satt sig ned i länets olika trakter, och hvilkas olikheter tiden ännu icke varit i stånd att utplåna. Mellan hvarje härad finnas sålunda skiljaktigheter i afseende på liflighet, språk, klädedrägt, till och med ansigtsbildning; dock råder den största olikheten mellan skogsbon och slättbon. Den sistnämde är trög, kall och betänksam, men också öppen, lugn och mer pålitlig än skogsboerna, bland hvilka i synnerhet invånarne i gränshäraderna mot Småland, de s. k. Göinge-häraderna, i många hänseenden skilja sig från de öfriga Skåningarne samt med höflighet, liflighet och tilltagsenhet förena en viss högt utbildad förmåga att beräkna. Från detta län förefalla ofta utflyttningar, dels till Amerika (åren 1851—1855 utfärdades pass för 1,342 till Amerika utflyttande personer, deribland ensamt för året 1854 åt 653 personer),

dels till Danmark, dit i synnerhet tjenstehjon utflytta, dock nu mindre än förr, sedan de lockande förespeglingarne om större förmåner i det främmande landet än de kunnat åtnjuta hemma börjat befinnas temligen illusoriska. Så väl i detta län som i Skåne uti allmänhet finnes en stor mängd herresäten, hvilka gifvit upphof till en talrik klass af arrendatorer och torpare, af hvilka många befinna sig i en ytterligt beroende ställning. På de sednare åren har imellertid allmogens välstånd blifvit ökadt, och sedligheten befinner sig egentligen icke på någon låg ståndpunkt; åtminstone har fylleriet minskats och i sammanhang dermed äfven brottens antal aftagit. — Länets *hufvudnäring* är jordbruket, hvilket på de sednare åren förkofrat sig; råg, korn och potates äro de vigtigaste sädena, och år 1855 skördades, sedan utsädet blifvit afräknadt, inom Christianstads läns landsbygd 29,000 t:r hvete, 273,000 t:r råg, 228,000 t:r korn, 123,000 t:r hafra, 54,000 t:r blandsäd, 59,000 t:r ärter och 440,000 t:r potates, hvartill kommo på städernas jord skördade 257 tunnor hvete, 1,186 t:r råg, 1,563 t:r korn, 744 t:r hafra, 190 t:r blandsäd, 168 t:r ärter och 699 tunnor potates. Potates-odlingen beror af bränvinsbränningen samt ökas eller minskas med denna, som på många orter inom länet är allmogens vigtigaste binäring. Christianstads län är nämligen det som mest idkar bränvinsbrännande i Sverige, och i November månad 1857 hade t. ex. 40 större och 1,059 smärre brännerier anmält sig till att under de följande bränningsmånaderna tillverka icke mindre än nära 2 millioner kannor. Till följd af bränvinsprisernas fall träffades också detta län vid den s. k. handelskrisens utbrott af mycken penningebrist; i Konungens Befallningshafvandes derom afgifna berättelse heter det t. ex. ordagrannt: »I flera af länets härader (Ö. och V. Göinge, Willands, Gärds och Albo) tillverkades 1857 öfver 3,360,000 kannor, för hvilka i skatt erlades 976,386 rdr. När priset faller en half rdr på hvar kanna, minskas sålunda penningetillgången genast med 1,650,000 rdr, och derjemte hafva kontrakterna om bränvinsleverans med thy åtföljande förskotter alldeles upphört. Man motser med bekymmer den tid, då bränvinsskatten skall utgå och draga en del af det redan otillräckliga myntet från provinsen.» — *Boskapsskötseln* befinnes icke på någon hög ståndpunkt, om man undantager hästafveln; på Årup, 2 mil från Christianstad, befinnes ett schäferi af elektoralfår. Länet hade år 1855 omkr. 37,000 hästar, 21,000 oxar, 52,000 kor, 45,000 ungnöt, 97,000 får och 71,000 svin. — De enda ställen inom länet, der jernmalmer träffas, äro sjöarne i Helgeådalen, och den enda bruksrörelse, som här idkas, är *Andrarums alunverk*, som år 1856 tillverkade 1,610 tunnor. Derjemte ligger inom länet kopparhammaren *Kopparmöllan*, som samma år tillverkade 83 sk℔. — Länet tillhör 9:de eller Södra Bergmästardistriktet. Den enda fabriken af betydenhet är *Klippans* pappersbruk. — *Binäringar* äro: linne- och blångarnsväfveri uti Åsbo härader, tillverkning af laggkärl, smiden, kistor och mattor af nöthår samt, i länets nordostliga del, handel med byggnadstimmer och bräder samt tjära och beck. — *Skogen*, i norra delen bestående af gran och tall, i den södra af ek och bok, kan ännu anses tillräcklig för behofvet, ehuru bränvinsbränningen medtagit ansenligt deraf. Lands- och härads-allmänningar finnas icke i länet, som har blott en socken-allmänning. Bland flygsandsfält med skog, som stå under allmän uppsigt, märkas utmed östra kusten vid Åhus två små parker om tillsammans 139 tunnland, två andra parker, kallade Gamla och Nya Espet, om tillhopa 747 tunnland, Yngsjöfältet, likasom de förra i Willands härad, om 1,924 tunnland, blott till en del skogbevuxet; på vestra kusten finnas vid Engelholm fyra flygsands-planteringar, tillsammans innehållande 1,622 tunnland, indelade till trakthuggning, likasom Espet, m. fl. smärre. Deremot hafva planteringarne i Löderups och Borrby socknar af Ingelstads härad icke kunnat fredas. — Statens södra jernvägs-stambana kommer att genomskära detta län tätt förbi Finjasjön.

Christianstads län består af 2,996

förmedlade och 3,560 oförmedlade hemman samt 14,727 lägenheter, verk och inrättningar, alltsammans uppskattadt till 15,562,266 rdr bko och i statsbidrag erläggande 715,626 rdr banko, hvaraf fattigvården upptager 47,568. Städerna med deras jord uppskattas till 2,351,204 rdr och erlägga i statsbidrag 45,489 rdr bko. Folkundervisningen går framåt; den nya fattigvårdslagstiftningen visar tillfredsställande resultater, och kringstrykandet har minskats så, att medan de för olofligt kringstrykande upptagna personernas antal åren 1845—1847 i medeltal utgjorde 340, detta antal under åren 1852—1855 utgjort i medeltal blott 200. Imellertid är fattigvården särdeles betungande. Helsovården, hittills skött af två ordinarie- och en extra-provincial-läkare, bestrides sedan 1855 utom af dessa äfven af en extra-provincial-läkare i Östra Göinge och en distrikt-läkare i Willands härad. Vid länets i Christianstad förlagda lasarett och kurhus, som hafva 100 frisängar, äro 2 läkare anställda. — I öfrigt finnas inom länet brandstods-föreningar, sparbank i Christianstad med sju filialkontor, sparbanker i Östra och Vestra Göinge härad, filialbank i residens-staden m. m. Länets cellfängelse är beläget vid staden Christianstad.

Christianstads län, bestående af 4 fögderier (Ingelstads och Jerrestads häraders, — Willands, Gärds och Albo dito, — Östra och Vestra Göinge samt Norra och Södra Åsbo med Bjäre häraders fögderi), är indeladt i 10 härader, bildade af 153 socknar. Dessa, bildande 78 pastorater, af hvilka 3 äro stadsförsamlingar, utgöra tillsammans 9 prosterier af Lunds stift. Länet lyder under Hofrätten i Skåne och Bleking och är i militäriskt hänseende indeladt på 947 rusthåll af Skånska Husar- och Dragon-regimentet samt 733 rotar af Norra och Södra Skånska Infanteri-regimenterna. Det har 3 städer: *Christianstad, Cimbritshamn* och *Engelholm.*

Christianstads läns indelningar åskådliggöras bäst af följande tabell.

Domsagor.	Fögderier.	Socknar.	Pastorat.	Prosterier.
Jerrestads och *Ingelstads* härader, med tingställe i Hammenhög.	*Jerrestads* och *Ingelstads.*	Ingelstorp och Walleberga; — Löderup och Hörup; — Hofby; — Hammenhög och Hannas; — Qverrestad och Smedstorp; — Glemminge och Tosterup; — Stora Köpinge; — Öfraby och Benestad; — Ullstorp och Bollerup; — Östra Herrestad och Ingelstad; — Tryde och Spjutstorp; — Cimbris och Nöbbelöf; — Cimbritshamn och Jerrestad; — Wallby och Bolshög; — Gladsax och Tomerup; — Borrby, (tillhörande Albo och Jerrestads prosteri samt Jerrestads härad); — Stiby; — Wemmerlöf (tillhörande Albo och Jerrestads kontrakt samt Jerrestads härad).	11.	*Ingelstads* (Christianstads län, utom Tryde och Stora Köpinge, som tillhöra Malmöhus).

Domsagor.	Fögderier.	Socknar.	Pastorat.	Prosterier.
Willands, med tingställe i Fjelkinge.	*Willands,*	Ifvetofta; — Ifö och Kiaby; — Vestra Ljungby och Gualöf; — Oppmanna och Wånga; — Fjelkinge och Nymö; — Fjelkestad och Råbelöf; — Åhus; — Rinkaby och Gustaf Adolf (eget pastorat sedan d. 29 Sept. 1854); — Nosaby; — Österslöf; — Christianstad och Wä.	11.	*Willands.*
Gärds, med tingställe i Nöbbelöf.	*Gärds*	Träne och Djurröd; — Vestra och Östra Wram; — Efverröd och Sönnarslöf; — Huaröd och Svensköp; — Hörröd och Maglehem; — Widtsköfle och Degeberga; — Köpinge och Lyngsjö; — Åsum och Skepparslöf; — Esphult och Linneröd.	9.	*Gärds.*
Albo, med tingställe i Brösarp.	och *Albo.*	Raflunda och Brösarp, — Mellby och Hvitaby; — Andrarum och Eljeröd; — [Stiby (Jerrestads här.)] och St. Olof; — [Wemmerlöf (Jerrestads härad) och] Rörum; — [Fogeltofta (annex till Löfvestad, i Malmöhus län, Färs härad)].	11.	*Albo* och *Jerrestads.* (Se ofvan, socknarna i Jerrestads och Ingelstads Domsaga.
Vestra Göinge, med tingställe i Röringe.	*Östra* och	Hästveda och Farstorp (i Vestra Göinge härad); — Broby och Emitslöf; — Glimåkra och Örkened; — Ousby och Loushult; — Hjersås och Knislinge; — Qviinge och Gryt; — Färlöf och Strö.	7.	*Östra Göinge.*
Östra Göinge, med tingställe i Broby.	*Vestra Göinge.*	Önestad; — Sörby och Gumlösa; — Winslöf och Näflinge; — Mälby och Tjörnarp; — Brönnestad och Matteryd; — Finja och Hörje; — Röke och Torup; — Wankifva och Igneberga; — Åkarp och Wittsjö; — Wisseltofta och Werum; — Stoby och Sandby; — Häglinge (annex till Södra Rörum i Malmöhus län); — Norra Rörum (blott 5 mantal, det öfriga tillhör Malmöh. län.)	11.	*Vestra Göinge.*

Domsagor.	Fögderier.	Socknar.	Pastorat.	Prosterier.
Norra och *Södra* *Åsbo*, med tingställe i Åby.	*Norra* och *Södra*	Östra Ljungby och Kellna; — Gråmanstorp och Wedby; — Riseberga och Färingtofta; — Oderljunga och Pehrstorp; — Örkelljunga och Rya; — Örsjö och Tossjö; — Munkaljungby, annex till Engelholms stad; — Tostarp, annex till Hjernarp i Bjäre härad; — Röstånga, en del, annex till Billinge i Malmöhus län; — Fagerhult, annex till Hishult i Hallands län.	7.	*Norra* *Åsbo.*
	Åsbo	Höja och Starby; — Ausås och Ströfvelstorp; — Björnekulla och Broby; — Norra Wram och Bjuf (Malmöhus län); — Quidinge och Sönnarslöf.	5.	*Södra* *Åsbo.*
Bjäre, med tingställe i Engelholm.	samt *Bjäre.*	Vestra Karup och Hvarf; — Färslöf och Grefvie; — Engelholm och Munkaljungby (i Norra Åsbo härad); — Barkåkra och Rebbelberga; — Hjernarp och Tostarp (uti Ingelstads härad); — Båstad och Torekow.	6.	*Bjäre.*

Christineberg, fordom **Munkagård.** Posthemman i Bredestad socken af Norra Wedbo härad och Jönköpings län, med tämligen vackert läge och goda egor, en längre tid innehafdt af slägten Humble, nu (1857) af bonden Anders Gustaf Andersson, skall, enligt sägnen, i fordna tider hafva varit platsen för ett kloster. Man vill bevisa denna sägen med, för det första, gårdens fordna namn och sedan med namnet på en der befintlig källa, Munkekällan, hvarförutan en backe också kallas Munkabacken. Likaledes påstås det, att den sista af de fordna klosterbyggnaderna nedtogs 1776, så att den följaktligen skall varit minst 300 år gammal, — allt föga troligt. Sannolikt har någon af gårdens fordna egare hetat Munk, och härleda sig benämningarne från honom. I åttonde upplagan af Tuneld berättas det, att »den sista egaren, allmänt kallad Munk, hade 12 döttrar och dog på den yngsta dotterns bröllopsdag».

Christineberg. Egendom på Stadshagen å Kungsholmen, under N:o 7 i qvarteret Mälaren. Har vackert läge emellan vägen till Drottningholm och Ulfsunda-fjärden; är bebyggdt med ett stort tvåvåningars stenhus samt ladugård och uthus af trä; har stor trädgård med orangeri, drifhus och vackra alléer till sjön. Arealen utgör 95 tunnland 8,3 kappland, till största delen ängs- och hagmark. Platsen blef af drottning Christina den 20 Mars 1647 donerad till riksrådet och fältmarskalken grefve Lennart Torstenson, som bebyggde den med »sköna» träbyggningar, uppodlade en äng och trädgård,

hvilken sednare han lät »med rara örter planteras». Ärfdes af sonen, riksrådet och presidenten i Åbo Hofrätt, grefve Anders Torstenson, hvilken gaf stället namn efter sin grefvinna, Christina Stenbock. Egendomen blef vid reduktionen indragen till kronan och kom sedan till en Frants Zink, som år 1683 bortbytte den till öfverste Hastfer emot Skurö. Tillhörde 1718 sekreteraren Broman och 1739 fru A. C. Lilljeblad. Gården kom någon tid derefter i handlanden Anders Hollstens händer, hvilkens enkas, Catharina Feifs, arfvingar 1748 försålde densamma till kryddkrämaren Roland Schröder, död 1773, af hvilken det nuvarande stenhuset blef uppfördt och egendomen mycket förbättrad. Från hans arfvingar blef densamma 1779 inköpt af superkargören Jakob Hahr, af hvilkens arfvingar fru Catharina Kuiper 1786 tillhandlade sig densamma. Efter hennes död öfvergick egendomen år 1797 till grosshandlaren P. D. Pommeresche, som 1810 försålde den till grosshandlaren J. F. Julius. General-majoren friherre Conrad Schultzenheim inköpte egendomen 1816 af den förras kreditorer, och efter hans död blef general-adjutanten friherre Carl Gustaf Fletwood, genom köp med den förras enka, 1840 egare deraf. Han förbättrade egendomen, gjorde stora och kostsamma odlingar och förskönade mycket detta vackra ställe, hvilket han åter 1850 försålde till nuvarande egaren, grefve Paul Athanase Fouché D'Otrante, emot 50,000 rdr bko.

Christineberg. Frälse-säteri om 1½ mantal i Borrlunda socken och Frosta härad af Malmöhus län, förut kalladt *Bränneslöf*, har åbyggnad af föga betydenhet, men god åker och äng, skog, torfmosse och betesmark. Säteriet tillhör för närvarande grefve C. F. Dücker, gift med grefvinnan Mariana von Rosen, egare af Ellinge.

Christineberg, fordom **Åsen.** Ett mantal frälse i Steneby socken af Wedbo härad, Dal och Elfsborgs län, kallades redan år 1681 gammal sätesgård och egdes då af fru Karin Svenske, år 1683 af Ingeborg Silfversvärd. År 1664 var det Linnart Svinhufvuds säteri. År 1697 egdes det af prosten Nils Hesselgren, som sålde hemmanet åt häradshöfdingen J. Leijonbjelke för 765 daler silfvermynt. Prosten Wallstedt innehade det 1805, kommissionslandtmätaren A. Marin 1850.

Christinedal, fordom kalladt *Stenarsbyn* (Stennsbyen). Ett mantal säteri med qvarn, såg och jernverk i Fröskog socken af Tössbo härad på Dal och i Elfsborgs län, har sitt nya namn sedan den 18 Mars 1840. Gården egdes år 1672 af kronofogden Er. Liedeman, 1681 af hans arfvingar och kallades då nytt säteri. Den köptes af friherre Hermelin för Dals-bergsocietet på 1770-talet och såldes sedan till brukspatron Christopher Sahlin. Af honom öfverläts den 1815 till hans son Mauritz Sahlin, som 1837 erhöll konungens tillstånd och Bergs-kollegii privilegium att å Bodane egor eller ock vid Stenarsby qvarn anlägga två stångjernshärdar för 900 sk℔:s tillverkning, med vilkor att en stångjernshärd nedlades vid Hvitlanda (hvilket bruk också tillhörde Sahlin). Bruket består af 2 härdar, 2 stångjernshamrar, 1 styckehammare med 1,200 sk℔ smidesrättighet, mot 9 sk℔ hammarskatt.

Christineforss. Jernbruk i Tjellmo socken och Finsponga Läns Härad af Östergötlands län, i närheten af Annsjön, vid en från Skönnarbo-sjön utfallande å, anlades år 1776 af en bland egarne till Skönnarbo bruk strax ofvanföre vid samma å, kapten Lagersvärd, som nämde år der anlade en stångjernshammare och manufakturhammare 1784, men 1793 sålde bägge verken till Per Persson, hvars son, brukspatron P. Wassrin, byggde ännu en hammare vid Christineforss, der nyligen en masugn blifvit anlagd för egna malmer från Hellestads och Godegårds socknar. Bruket hade 1855 2 härdar, 2 hamrar och 1,200 sk℔ privilegieradt smide samt manufakturverk med 1 knipphammare och 2 spikhamrar. Nuvarande egare är brukspatron P. A. Wassrin, tillika egare af Skönnarbo bruk.

Christineforss i Wärmland. Se *Kristineforss.*

Christinehamn. Uppstad i Wärmland, 28 mil från Stockholm, 4 ½ mil öster från Carlstad, vid Warnans och Löt-elfvens utlopp i Wenern, fordom en bekant marknads- och lastageplats, i synnerhet för Vestgötarne, och kallad Warnums eller Warnhems hamn. Här höllos årligen marknader Tjugondedag Jul och vid Mattsmessan. Stället kallades äfven Bro, sannolikt efter de kafvelbroar, som till de trafikerandes beqvämlighet blifvit lagda öfver den mosse, som då fanns härstädes. Här lät hertig Carl anlägga *Bro gård* eller så kallade hertigsäte, der han ofta vistades (se *Bro hertigsäte).* Det var riksdrotset Gabriel Oxenstjerna, som, nedsänd till Wärmland af anledning, hvilken omtalas i nyssnämda artikel, beslöt att föreslå regeringen att härstädes anlägga en stad. Detta bifölls, och redan i Mars månad följande året utstakade riksskattmästaren Bengt Gabrielsson Oxenstjerna och landshöfdingen Stake platsen för den nya staden, som den 29 Oktober 1642 fick sina privilegier och namnet *Christinehamn.* Dess vapen blef ett fartyg eller s. k. »bojort» för fulla segel. Under första århundradet af sin tillvaro förskonades staden för svårare olyckor, om man undantager en i Juni månad 1663 inträffad öfversvämning, som härledde sig från ett ymnigt regn, förstörde broar och dammar samt ryckte med sig hamrar, qvarnar och sågar. Under detta sitt första sekel såg staden inom sina murar Carl XII, som här för sista gången träffade sin syster Ulrika Eleonora och i Mars 1718 med egen lifsfara räddade sin mest älskade systers son, den unga hertig Carl Fredrik af Holstein, från att drunkna. År 1742 firade staden med glädje en jubelfest till minne af sin grundläggning; men redan 1777 ödelades den af en eldsvåda; en olyckshändelse, som sedermera inträffat tre gånger, nämligen åren 1804, 1811 och 1812. Sedan dess har staden varit förskonad för vidare olyckor.

Christinehamns stad är anlagd i form af en rektangel, hvars längd utgör 1,100 alnar, medan bredden uppgår till vid pass 900. Öfver Warnan och Löt-elfven leda broar, och ifrån hamnen i Warnums-viken är sedan år 1849 en segelränna uppmuddrad till staden, hvilken till den ändan undfått ett lån om 24,000 rdr banko. Bland byggnader märkas stadens *nya kyrka,* uppförd i stället för Warnums gamla träkyrka, som vid stadens anläggning hitflyttades och ombonades; den nya kyrkan, af sten, uppförd efter ritning af professor Brunius, blef färdig i September 1857 och anses kosta omkring 250,000 rdr rmt. Vidare: *Rådhuset,* uppfördt efter 1777, *Theatern, Assembléehuset* och det s. k. *Nilssonska Arbetshuset,* beläget öfver källrarna under Bro fordna hertigsäte. Detta hus inköptes 1828 för Nilssonska donationsmedlen. Samma välgörare åt Christinehamn lade genom testamente äfvenledes grunden till den s. k. *Nilssonska Fattigskolan,* som besökes af vid pass 200 barn, medan 32 flickor i en särskild flickskola erhålla undervisning i handaslöjder. Staden har derjemte ett lägre elementarläroverk, besökt af omkring 50 lärjungar. — En annan stadens välgörare bör äfvenledes här ihogkommas, nämligen herr S. Laurentz, som år 1858 på egen bekostnad anlagt en vattenledning.

Handel, handtverkerier och sjöfart äro Christinehamns förnämsta näringsfång; men derjemte har staden ansenlig inkomst af den i Mars hvarje år der hållna stora s. k. *Fastings-marknaden,* vid hvilken tackjernspriserna bestämmas och stora köpslut om så väl tack- och stångjern som trävaror uppgöras. Den egentliga handeln i staden drifves med tackjern, årligen omkring 90,000 sk℔ från Carlskoga, Nora och Fernebo bergslager; denna jernqvantitet afsättes till bruken i vestra delen af Wärmland och på Dal. Derjemte afyttras spannmål från omkringliggande trakten samt Vestergötland och Nerike till Dalarne. Sill och saltsjöfisk hemtas från Norge. Handelns liflighet har på de sednare åren höjt sig till följd af de lättade kommunikationerna genom segelrännans uppmuddring och anläggningen af jernvägen till Sjöändans

lastageplats, hvilken jernbana öppnades i September 1850. Från stadens metallvåg och den derunder lydande vid Hults lastageplats utskeppas årligen omkring 80,000 skॡ stång- och manufakturjern, hufvudsakligast till Göteborg.

Christinehamns' handelskorps utgjordes 1856 af 26 personer, med 23 biträden, hvilka i bevillning erlade 305 rdr banko. Handtverk idkades af 45 män och 2 qvinnor, med 45 gesäller och 46 lärlingar. Samma år använde staden 5 fartyg om tillhopa 134 läster till inrikes sjöfart. På stadens 642 tunnland jord drifves dessförutan ett lönande landtbruk. — Uti Christinehamns sparbank voro år 1855 insatta 114,252 rdr bko, hvarförutan hjelpfonden uppgick till 3,715 rdr s. m.

Christinehamns stad, som har en ljus- och tvålfabrik, en tobaksfabrik och ett boktryckeri, beboddes 1856 af 2074 invånare och hade 324 hus och tomter, uppskattade, tillika med stadens jord, inalles 3,622 tunnland, deraf 2,980 tunnland skog, till 521,554 rdr bko samt i statsbidrag erläggande 18,790 rdr samma mynt. Kostnaden för stadens styrelse uppgår till 3,886, för fattig-försörjningen till 2,800 rdr bko. — Stadens marknader hållas den 13 Januari, den 15 Mars och den 5 Oktober.

Christinehamns stad utgör tillika med Warnum ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Wisnums kontrakt af Carlstads stift. Hela pastoratet beboddes 1856 af 5,149 personer.

Christinehof. Herregods i Christianstads län, Albo härad och Andrarum socken, förut kalladt Andrarum och sammanslaget af tvänne mindre gårdar, Sjöstorp och Kullstorp. Den ansenliga byggnaden på godset grundlades och uppfördes år 1730 af grefvinnan Christina Piper, född Törnflycht, enka efter Carl XII:s minister, Carl Piper, som dog i Rysk fångenskap. Byggnaden består af ett tvåvånings-stenhus med sammanbyggda flyglar, som bilda en på tre sidor sluten borggård, och omgifves med vattenkanaler, murar och upphöjda stenplaner, inom hvilka en i terrasser delad trädgård om 3 tunnlands vidd stöter intill husets tre sidor. Efter grefvinnan Pipers död tillföll egendomen, såsom fideikommiss, hennes son, presidenten i Kammar-kollegium, grefve Carl Fredrik Piper, som förbättrade egendomen på allt sätt, och efter hvars död 1770 gården tillföll öfverkammarherren grefve Carl Gustaf Piper, som dog år 1803. Gården innehades efter honom af generalmajoren, grefve Carl Claës Piper, och nu af grefve C. Erik Piper, gift med miss Elisabeth Augusta Baker.

Presidenten grefve Piper har på godset nedlagt betydlig kostnad, låtit utdika kärr och ängar, låtit jemna oländiga ställen samt åstadkommit en torfmosse genom djupa vatten-afledningar; derjemte lät han anlägga dammar på sådant sätt, att en stor äng nära utom trädgården kan när som helst förvandlas till sjö, detta så väl till prydnad för trakten som till nytta för gräsväxten.

Till Christinehof hörer Andrarums alunverk (se detta ord), som kom till slägten Piper i början af 18:de seklet. På herrgården förvaras ännu tre prydliga och förgyllda jernhackor, med hvilka konungarne Carl XI, Carl XII, Fredrik och Adolf Fredrik märkt transportfärdiga alunfat. — Godset består af $^7/_8$ mantal säteri med underlydande utsockne-frälsehemman: Breabeck, Loppehuset, Skålholmen, Strömstorp, Svensboa, qvarnen Öremölla om 1 par stenar samt åtskilliga insockne mindre lägenheter, till ett antal af cirka 40.

Christineholm. Ett mantal skatterusthåll, $^1/_2$ mantal augment samt $2^1/_2$ mantal frälse-säteri med qvarn och såg uti Lohärads socken och Lyhundra härad af Stockholms län; kallades fordom *Östersättra.* Friherre Svante Stenbock egde denna gård 1623 och bortbytte den till Jonas Bureus den Äldre. Den yngre Jonas Bureus' dotter, Anna, ärfde egendomen och blef gift med amiralen friherre Hans Clerk; sedan kom den likaledes genom gifte till friherre Appelbom 1711, och af den sistnämdas enka såldes den 1732 till landshöfdingen friherre Taube och af honom till

landshöfdingen friherre G. Oxenstjerna till Harg, med hvilken egendom Christineholm sedan varit förenadt.

Christineholm. Gods i Allhelgona socken och Rönö härad af Nyköpings län, vid Nyköpings-ån, består af 2 mantal frälse-säteri, f. d. Hvarf och Holmen, med qvarn och såg, samt utgör tillika med underlydande 8¼ mantal och lägenheter inom Allhelgona socken, 10 mantal i Råby, 8¼ i Runtuna och 4⅛ i Lid ett gods om 143,000 rdr banko taxering. Gårdarne Hvarf och Holmen egdes 1546 och 1580 af Hans Claësson Bjelkenstjerna och tillföllo sedan hans måg, riksrådet Jöran Stjernsköld, som skall hafva först byggt säteriet och gifvit det dess namn efter sin fru, Christina Bjelkenstjerna. Godset gick i arf till deras son, riksrådet Nils Stjernsköld (÷ 1627), tillhörde sedan hans systerdotter M. Stjerna, gift med Arvid Isaksson Silfverhjelm och enka 1657, hennes dotter Maria (÷ 1712), gift med riksrådet G. Horn (÷ 1665) och derpå med riksrådet friherre E. J. Creutz (÷ 1684), samt den sistnämdes son, riksrådet grefve E. J. Creutz. Af hans arfvingar såldes godset 1742 till grefve G. Bonde på Wibyholm och förpantades af honom 1752 till hofrådet C. G. Warmholtz (÷ 1785), som här hade ett rikt bibliothek, hvilket skingrades efter hans död. Godset tillhörde sedan Warmholtz' måg P. Schönström, kom genom köp till kammarherren friherre Louis de Geer (÷ 1830) och sedan till hans måg, nuvarande egaren, öfverstlöjtnant grefve Gustaf Wachtmeister, gift med friherrinnan Lovisa Fr. de Geer.

Christinelund. Gård i Arby socken af Södra Möre härad och Kalmar län, båtsmansrusthåll, krono-skatte, består, med i andra socknar liggande hemmansdelar, af 5½ oförmedlade hemman. Läget är vid en å, särdeles behagligt. Har år 1799 tillhört archiatern J. C. Wahlbom. Generalmajor M. J. Björnstjerna, egare år 1829, har mycket förskönat och förbättrat egendomen. Denna tillhör nu öfversten, kammarherren A. L. Rappe, gift med Lisette Emilia Augusta Björnstjerna.

Christvalla. Socken i Norra Möre härad af Kalmar län, 3 mil nordvest från Kalmar, har en areal af 21,106 tunnland, af hvilka 180 äro sjöar och kärr. Marken är ojemn och stenbunden; imellertid finnas här inga berg; rådande jordmånen är sand med klapper, på några få ställen svartmylla, men ingenstädes lera. Skog finnes af gran och tall. Socknen, som består af 25¼ förmedlade mant., beboddes 1810 af 1,249, 1840 af 1,615 och 1856 af 1,858 personer. Socknen har ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 42 gossar och 36 flickor, medan 16 gossar och 21 flickor hade undervisning i hemmet. — Socknen, som i äldre tider kallades Gunnabo och var kapell under Förlösa, utgör nu ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Norra Möre kontrakt af Kalmar stift. År 1647 skänkte drottning Christina kronohemmanet Gunnabo till boställe åt en kapellan härstädes, hvarefter socknen började kallas efter hennes namn, Christvalla. Genom bref, dat. Frauenburg den 14 Oktober 1656, gjorde kon. Carl Gustaf socknen till särskildt pastorat. En ny kyrka, vacker och anspråkslös, invigdes den 17 Maj 1795. — I socknen ligga gårdarne *Kopparbo, Maltebo, Gunnabo* och *Skånebo* samt *Christvalla helsobrunn*, som begagnas af ortens invånare. — Adress: — Kalmar.

Cimbris. Socken i Järestads härad och Christianstads län, icke långt s. s. v. från Cimbrishamn, invid hafvet, har en areal af 2,592 tunnland, af hvilka blott 10 äro sjöar och kärr. Marken är dels jemn, dels backig; rådande jordmånen hård lera. Socknen, som består af 12 mantal, hade 1805 441 invån.; 1856 var invånarnes antal 931. Uti fast folkskola med 1 examinerad lärare undervisades sistnämda år 60 gossar och 64 flickor, medan 3 gossar bivistade allmänt läroverk. — Cimbris moderförsamling och Nöbbelöfs annex utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Albo och Järestads kon-

trakt af Lunds stift. — Bland fornlemningar i socknen befinnas 2 runstenar i kyrkogårdsmuren. — Adr.: Cimbrishamn.

Cimbrishamn. Sjöstad i Christianstads län, 64 ¼ mil från Stockholm och 6 mil från Christianstad, invid Östersjön, på Skånes östra kust, har sannolikt hög ålder, och vi vilja visst icke alldeles förneka möjligheten af vissa antiqvariers förmodan, att staden fått sitt namn af de Cimbrer, som i århundradet före Christi födelse tågade till Italien och der blefvo slagna af Marius. Sannolikare låter det dock, att stadens grundläggning härleder sig från det här fordom idkade gifvande sillfisket, med hvilket troligen också laxfiske var förenadt, emedan staden har en lax i sitt vapen. Dess namn förekommer i äldre tider skrifvet på flerehanda sätt, såsom Cemmershafen, Sömmershaffen, Simmershaffven, Cimbris, Cimbrishaffen, till och med Cimbricehamn; det officiela skrifsättet varierar för närvarande mellan Cimbrits- och Cimbrishamn. En tradition vill veta, att Cimbrishamn varit en lastageplats för staden Tomerup eller Tomarp; första gången det bestämdt nämnes som stad, är 1378, då Premonstratenserklostret i »Tummetorp» (sannolikt Tomerup) försäkrades om bibehållandet af Nicolai socken i Cimbrishamn, och vid ungefär samma tid Hanseaternas utliggare klagade öfver förfång af konungens fogde i Cimbrishamn. Från denna period härleder sig sannolikt det vid tullporten belägna kapell, som skall hafva blifvit uppfördt af Lübeckarne, då de lågo här för sillfiske. På riksdagen i Köpenhamn 1536 hade staden ombud, men lärer icke hafva varit af synnerlig betydenhet, eftersom den befriades från underhållandet af lansknektar mot erläggande af blott 150 mark, då Trelleborg vid samma tid betalade 500. Att den ytterligare sjunkit, bevisas deraf, att staden 1565 för armods skull fritogs från rustnings-skyldighet och 1569 ytterligare befriades från skattebördor samt, 1635, fick det antal bysseskyttar, som den skulle hålla, nedsatt från 8 till 4. Till anläggande af en hamn anslog Christian IV 1642 skatterestantier till ett belopp af 450 daler och eftergaf stadens alla utskylder för 4 år. Men hamnarbetet afstadnade med anledning af kriget, stadsboerna måste flytta från hus och hem, och 1655 härjades staden till råga på eländet af pesten, så att, när staden kom under Sveriges krona, den hade blott 34 borgare.

Svenska regeringen var betänkt på stadens upphjelpande, och den erhöll åren 1675 och 1686 inrikes-seglationsrätt, hvarigenom Cimbrishamn fick en betydlig handel med spannmål, som väckte till och med Christianstads och Ystads afund. På Stenbocks föranstaltande anlades 1700 söder om hamnen en skans, hvilken år 1715 under kriget med Danmark bidrog till stadens skyddande mot ett fiendtligt anfall. Hamnens upphjelpande var föremål för flerfaldiga ansökningar åren 1697 och 1719, emedan tre Svenska fregatter under de sednare åren der förolyckats. Kriget drabbade också den lilla staden hårdt. Den hade tunga inqvarteringar; Danskarne borttogo 1710 derifrån icke mindre än 700 tunnor säd; den måste med 300 daler silfvermynt bidraga till den Christianstad ålagda brandskatten, o. s. v. Snart hemsöktes staden (1733) af en svår eldsvåda, hvilket olycksöde förnyades 1741. Staden fick bägge gångerna 8 års frihet från båtsmanshållet.

Redan 1752 byggdes på kronans bekostnad en skeppsbro; men det öfriga arbetet på hamnen afstadnade och påbörjades åter icke förr än 1843, men afstadnade flera gånger, dels i följd af olyckshändelser, dels af brist på medel till arbetets fortsättande. Hamnen blef ändtligen färdig den 2 November 1854 och hade kostat 104,252 rdr bko, hvartill staten bidragit med 51,596 rdr 32 sk. som anslag och 30,000 rdr som lån. Denna hamnbyggnad är stadens egentliga synvärdhet; dertill komma vidare *Rådhuset* och *Kyrkan*, kallad *St. Nicolai*, af gråsten, sannolikt från 11:te århundradet, åtminstone tillhörde hon 1161 Tomerups kloster. Pastoratet, hvari Järestad är annex, är regalt af 3:dje klassen och tillhör Albo och Jä-

restads kontrakt af Lunds stift. Om skolväsendet meddelas officielt, att i folkskolan undervisades 1856 af en examinerad lärare 84 gossar och 25 flickor, medan 15 gossar bivistade allmänt läroverk, 25 gossar och 47 flickor enskilda undervisnings anstalter.

Cimbrishamns stad, som 1856 hade 1,373 invånare, eger, utom folkskolan, ett lägre elementarläroverk och lefver hufvudsakligen af sjöfart, handel och handtverkerier. Staden utskeppar den kringliggande ortens säd, bränvin, fläsk och andra varor till Göteborg, Stockholm och Gefle; fastän staden saknar stapelrätt, får den likväl till Bornholm utföra vissa varor och derifrån införa sådana. Staden hade 1856 inalles 15 handlande med 22 biträden, som i bevillning erlade 95 rdr bko; handtverkarnes antal utgjorde 32 män och 1 qvinna, med 7 gesäller, 52 lärlingar och 1 annan arbetare; handelsflottan utgjordes af 4 fartyg om 64 läster. Fabrikerna bestodo 1855 af 4 färgerier, 3 garfverier, 1 tegelbruk och en urfabrik, hvilka tillsammans hade 34 arbetare och tillverkade för 20,000 rdr bko. Samma år utskeppades från staden 33,000 tunnor spannmål. — Afgifterna för fattigvården uppgå till 600 rdr bko om året.

Cimbrishamn består af 163 hus och tomter med 676 tunnland jord, är uppskattad till 244,133 rdr bko och erlägger i statsbidrag årligen 5,457 rdr samma mynt. — Staden har årliga marknader i Juni och Oktober.

Claëstorp. *) Sätesgård i Östra Wingåkers socken och Oppunda härad af Nyköpings län, utgör med underlydande lägenheter ett fideikommis af $20^7/_{16}$ mantal, som innehafves af grefliga familjen Lewenhaupt. Åbyggnaden, af sten, är uppsatt på 1750-talet af fideikommissets stiftare, riksrådet grefve Claës Stromberg, som var gift med Ulrika Lewenhaupt, men dog barnlös. Gården ligger nära Östra Wingåkers kyrka, omgifven af trädgård, park och vidsträckta odlingar, men saknar vatten. Till egendomen höra Krämbohls jernbruk, 2:ne qvarnar och en såg, hvarjemte på egorna finnes ett kalkstensbrott samt ett tegelbruk med kalkugn nära gården.

Claëstorp anses vara uppbygdt på hemmanet Bonneruds område och kallades förut Lasstorp. I början af 1600-talet innehades egendomen af majoren Knut Claësson Uggla, en son till befallningsmannen på Gullbergs fästning, Claës Arwidsson Uggla, och stamfader för nuvarande adliga ätten Uggla, å hvars vägnar han introducerades på riddarhuset år 1625. Han var gift med Anna Gyllenhorn, en dotter af Josua Arendtson Gyllenhorn till Sjöholm och Djulö, samt skref sig till Lasstorp. Efter hans död år 1634 bibehölls gården af enkan, och under hennes tid synes namnet blifvit förändradt till Claëstorp. Då fru Anna Gyllenhorn mot slutet af 1660-talet afled, utan att efterlemna barn, öfvergick Claëstorps egendom till hennes systerdotter, Sigrid Gyllenstierna på Sjöholm, som vid samma tid blef enka efter riksrådet friherre Göran Fleming, men snart derefter trädde i nytt gifte med Kongl. rådet och fältmarskalken Johan Jakob Hastfehr, hvilken förökade egendomen genom inköp af Krämbohls bruk år 1678.

Sedan fru Gyllenstierna öfverlefvat äfven sin andra man, och sjelf slutat sina dagar år 1704, ärfdes Claëstorp jemte hälften i Krämbohls bruk af hennes dotter med första giftet, Anna Catharina Fleming, hvilken utomdess fick det angränsande lilla säteriet Götboda, troligen såsom arf på fädernet. Denna fröken Fleming var 3:ne gånger gift, först med en Hastfehr, slägting till stjuffadern, derefter med en Cronskjöld och slutligen med Kongl. rådet grefve Nils Stromberg, som betydligt utvidgade Claëstorps egendom. Han inköpte af löjtnanten Carl Magn. Drake det närgränsande säteriet Fostorp, med derunder lydande hemman, år 1715. Derefter tillhandlade han sig af landshöfdingen Erik Sparres sterbhus-intressenter Bodaholms sätesgård, äfven belägen i Claëstorps grannskap inom Östra Wingåker, men begärde år 1721

*) Meddeladt af C. G. Indebetou.

tillstånd att afhysa denna gård, hvarefter den förenades med Fostorp. Vidare inlöste Nils Stromberg hälften i Krämbohls bruk från sin svåger, kammarrådet friherre Johan Casimir Fleming och förskaffade sig Kongl. tillåtelse att begagna en del af Oppunda härads allmänning såsom rekognitionsskog till bruket, till följd hvaraf en areal, uppgående till mera än 2,000 tunnl., belägen dels inom Östra Wingåkers, dels inom Stora Malms socken, afrösades för Krämbohls bruk år 1718. Nils Stromberg afled år 1723 och hans fru det påföljande året. Claëstorps egendom öfvergick då till sonen, Claës Stromberg, som ännu var helt ung; men Fostorp med Bodaholm ärfdes af dottern, Anna Catharina Stromberg, som blef gift med landshöfdingen friherre A. Koskull till Engaholm, hvilken dock efter några års förlopp försålde sin hustrus arfvejord till svågern.

Grefve Claës Stromberg synes varit använd i rikets tjenst till början af 1740-talet och tyckes intill den tiden föga hafva vistats på sin egendom i Östra Wingåker. Efter det olyckliga Ryska kriget, då Svenska hären vid Willmanstrand måste sträcka gevär och gifva sig fången, uppstod ett allmänt missnöje i landet mot de maktegande herrarne, som föranledt fredsbrottet, och bland dessa lärer Stromberg varit räknad. Då Dal-allmogen tågade ned mot hufvudstaden, uppstod der en panisk förskräckelse, så att de för folkets ovilja utsatta herrarne började tänka på att skyndsamt lemna fäderneslandet. Det säges, att Claës Stromberg då affärdat befallning till sin gårdsfogde på Claëstorp att ofördröjligen föryttra hvad han kunde af fastigheten. Sedan imellertid den odisciplinerade hären från Dalarne låtit instänga sig på Norrmalms torg i Stockholm och der nödgats gifva sig på nåd och onåd, fick förvaltaren på Claëstorp kontra-order från sin husbonde; men då voro redan några bondhemman försålda till Djulö, med hvilken egendom de alltsedan varit förenade. Denna förlust ersatte Stromberg derigenom, att han år 1744 uppgjorde lifstidsköp med baron Gustaf Christ. Falkenberg om Barksäters egendom. Vid denna tid synes Stromberg, som då var riksråd, hafva nedsatt sig på Claëstorp och ingått gifte med Ulrika Lewenhaupt, sedan han i yngre dagar haft kärlekshandel med en Hessisk prinsessa, en utmärkt skönhet, hvars porträtt ännu förvaras på Claëstorp, och en syster till den då regerande Svenska konungen Fredrik I.

År 1754 nedbrann genom vådeld hela åbyggnaden vid Claëstorp, under det egaren vistades i hufvudstaden. Elden uppkom i snickareverkstaden, der arbete då var under händer för den nyss förut nybyggda Östra Wingåkers kyrka. Efter denna brand uppförde Claës Stromberg den nuvarande solida och prydliga åbyggnaden på Claëstorp och nedlade derpå stor kostnad, som, enligt hans eget yttrande, nära nog öfversteg gårdens värde på den tid, då han ärfde densamma. Således förlorade egendomen ingenting på eldsvådan; men en mängd handlingar gingo upp i rök, hvarigenom de äldsta underrättelserna om gården blifvit torftiga.

På sin ålderdom stiftade Claës Stromberg af Claëstorps egendom, med alla derunder lydande gårdar och lägenheter, det nuvarande fideikommisset, hvars stiftelse-urkund daterar sig från år 1776. Sjelf barnlös, utnämde han till fideikommissarie sin hustrus systerson, grefve Claës Axel Lewenhaupt, hvars far, generalmajoren Mauritz Casimir Lewenhaupt, var gift med en fröken Lewenhaupt, syster till grefvinnan Stromberg. Systerbarnen till Stromberg, löjtnanten baron Anders Koskull till Engaholm, och hans syster, Eleonora Koskull, gift med kommendör-kapitenen C. D. von Breitholtz, erhöllo lösen för sina arfsanspråk med 96,000 daler kopparmynt, som ansågs svarande mot den egendom, hvilken Claës Stromberg ärft efter sin fader. Denna transaktion uppgjordes redan på 1750-talet, vid den tid, då Stromberg företog sin nybyggnad på Claëstorp.

Det anses hafva varit Claës Strombergs afsigt att förskaffa sig patronatsrätt till Östra Wingåker, som år 1754 blef ett eget pastorat, skiljdt ifrån det Vestra; men detta förhindrades hufvudsakligen derigenom, att egaren till Skall-

torps säteri, öfversten baron Adolf Gyllenpistol, skänkte prestgård till församlingen.

Stromberg råkade på äldre dagar i tvistigheter med en granne, brukspatronen Carl Gustaf Indebetou, egare till Beckershof och Forssa bruk, hade med honom åtskilliga rättegångar, hvilka han dels förlorade, dels icke öfverlefde, och slutade sina dagar år 1782, vid hög ålder. Han ligger begrafven i ett grafchor, som han låtit uppsätta på Östra Wingåkers kyrkogård för sig och kommande innehafvare af Claëstorp.

Hans efterträdare, den förenämda grefve Claës Axel Lewenhaupt, gift med en slägting, fröken Mariana Koskull från Engaholm, en skönhet, såsom de flesta af familjen, innehade fideikommisset till år 1808, då han hastigt afled i Stockholm. Sonen, Claës Casimir Lewenhaupt, då nyss myndig, tillträdde derefter Claëstorps egendom, men derjemte en ansenlig skuld, som hans fader åsamkat sig. Till dess betäckande erhöll han kungligt tillstånd att från fideikommisset afsöndra och försälja Barksäters egendom och några andra smärre lägenheter. På grund af denna tillåtelse såldes Barksäter år 1820 till Lewenhaupts svärfader, grefve Corfitz Beckfriis på Börringe kloster i Skåne, men förvaltades fortfarande af mågen och återgick till hans fru såsom arf, då svärfadern dog på 1830-talet.

Grefve Claës Casimir Lewenhaupt, som någon kort tid varit militär och derefter blef kammarherre samt slutligen öfverste-kammarjunkare, började på 1820-talet att utvidga sin egendom, först genom nya anläggningar vid Krämbohls jernbruk, derefter genom odlingar och sjösänkningar på Claëstorps mark och slutligen genom inköp af nya egendomar. Sålunda köpte han först Carlshofs egendom i Östergötland, kort derefter Torpshammars jernbruk i Medelpad, vid samma tid kobolt-grufvor i trakten af Askersund och andelar uti Isåsa kopparverk i Nerike samt blef derjemte disponent öfver Gustafs och Carls koppargrufvor i Jämtland. Under tiden arrenderade han ock Forssjö jernbruk i Södermanland af baron Carl Carlsson Bonde på Eriksberg.

Dessa företag voro dock alltför vidtomfattande, för att med fördel kunna skötas af en person. Lewenhaupt arbetade visserligen rastlöst, gjorde stora nya anläggningar vid bruket i Medelpad och syntes någon tid hafva framgång; men då en olycklig eldsvåda vid Torpshammar lade hans nya hammarsmedja i aska mot slutet af 1830-talet, och då en missgynnande brukskonjunktur tillstötte snart derefter, kunde Lewenhaupt ej längre, oaktadt yttersta bemödande, uppehålla sina vidlyftiga affärer, utan blef nödsakad att afstå sin egendom till borgenärer. Denna stora motgång bräckte hans sinnesstyrka, och med försvagade lifskrafter förde han sedermera ett aftynande lif intill år 1848, då han afled och lemnade fideikommisset till sin äldsta son, Claës Magnus Lewenhaupt, som redan några år förut innehaft det på arrende af faderns kreditorer. Denna nuvarande innehafvaren af Claëstorp är gift med fröken Sophia Bergenstråle, en dotter till grefvinnan Wilhelmina Posse på Fogelvik, och han har under sednare åren verkställt betydliga odlingar på sin egendom, hvilken nu mera lemnar en afkastning af närmare 2,000 tunnor säd årligen.

Grefven har vid Claëstorp anlagt en fabrik för tillverkning af flygtiga oljor, hartser, kimrök m. m., som tillvunnit sig en större uppmärksamhet, och fabrikaterna hafva vunnit pris vid åtskilliga Europeiska industri-expositioner. Hvad som deremot ännu torde vara mindre allmänt kändt, är den i förening med terpentinfabriken påbörjade tillverkning af s. k. *tändspån,* motsvarande — icke svafvelstickor, såsom man möjligen föreställer sig, utan torrved eller tändstickor, och tillverkad af harts m. fl. ämnen. Särdeles i städerna, der det icke alltid är så lätt att erhålla tändved, skall säkert detta beqväma och billiga tändmedel blifva ganska välkommet. Ett ℔, innehållande tändspån till omkring 150 eldningar, lärer ej kosta mera än 6 sk. rgs. Hvarje låga brinner 5 à 10 minuter och är tillräckligt stark att itända ordinärt torr ved. Så vidt kändt är, tillverkas dylik tändspån icke på något annat ställe i riket.

Clara kloster. På samma ställe, der nu St. Clara kyrka i Stockholm står (se artikeln *Stockholm*), på vestra sluttningen af Brantberget (det nuvarande Brunkeberg), grundlade konung Magnus Ladulås år 1282 ett kloster, helgadt åt den Heliga Clara (född i Spoleto uti Italien 1193, † 1253, kanoniserad 1263) och upplåtet åt *»alla renlifviis Jungfrur»*, som ville inträda deri. Klostret var färdigt och invigdes 1285, då den rätttroende konungen, som för sina stora förtjenster om kyrkan af påfven erhöll hederstiteln *»Kyrkans lydigaste son och salighetens tjenare»*, deri insatte sin egen dotter Richissa, som sedan blef abbedissa. Klostret riktades på allehanda sätt af konungen och af andra personer af alla klasser. På en plansch i Nordbergs »Clara Minne» finnes klostrets och kyrkans utseende aftecknadt; kyrkan, mindre än den nuvarande, hade ett lågt, men spetsigt torn; de egentliga klosterhusen lågo på vestra och södra sidorna om kyrkan, från nuvarande skolhuset till och med kyrkoherdehuset; flera smärre byggnader funnos rundt omkring, och det hela var omgifvet med en mur. Porten till kloster- och kyrkogården var på södra sidan. Större delen af byggnaderna nedbrann på Pingstdagen 1446, och klostret kom derefter i sådan nöd, att abbedissan Anna Reinholdsdotter Leuhusen år 1508 klagade deröfver och anhöll om hjelp hos magistraten i Stockholm och ärkebiskopen i Uppsala. Påfven sjelf anmodades slutligen om hjelp och utfärdade den 29 November 1516 ett aflatspatent för alla dem, som på vissa dagar besökte klostret och medelst gåfvor bidrogo till klosterbyggnadernas iståndsättande. Men så väl St. Clara klosters som de öfriga klostrens tid var snart ute, och efter utfärdandet af Westerås Recess 1527 blef Clara kloster det första, som indrogs. Den 15 Augusti 1527 blef, enligt Messenius, klostret nedrifvet, sedan det egt bestånd i 242 år. Nunnorna fingo dock en fristad i Gråmunke-klostret på Riddarholmen, hvarifrån Franciskaner-munkarne utdrefvos. Nunnorna nödgades likväl, enligt beslutet på riksdagen i Örebro 1531, hädanefter vara verksamma som sjukvårderskor, ty Gråmunkeklostret förvandlades detta år till ett Helgeandshus eller hospital. Denna hospitalsinrättning flyttades 1551 till Danviken; men de öfverlefvande nunnorna stadnade dock sannolikt ännu qvar i klostret, der de vistades ännu i konung Johans tid, höllo klosterordningen sins imellan och hade sin abbedissa. Detta var förhållandet ännu 1573; sedan känner man ingenting med bestämdhet. På ruinerna af den fordna klosterkyrkan byggdes den nuvarande Clara kyrka på Johan III:s bekostnad åren 1572 och 1576.

Clara sjö. Benämningen på den vik af Mälaren, som sträcker sig mellan Kungsholmen och fasta landet af Norrmalm vid Clara församling i Stockholm samt fram till det smala sund, hvilket leder till Carlberg.

Clashögen. Ättehög i Träslöfs socken af Himble härad och Halland, på gärdet sydvest från Clastorps by, skall, enligt folksägnen, vara begrafningsstället för den man, efter hvilken byn fått sitt namn. Högen har haft ättehäll och fotkedja, hvilka blifvit bortförda vid de omkring högen liggande åkerfältens uppodling. Högen är öppnad af penningsökare, och man fann då deruti en ovanligt starkt sammansatt askvård, hvars stenar, 3 till 4 alnar långa, nu ligga i Lerbäcksbron, midtför Clastorps by. I grannskapet af Clashögen befinnas på en ås de vackra fornlemningar, som i orten äro kända under namnet *Hofstenarne.* De äro 12 till antalet, den högsta 4 alnar hög, den lägsta 1 aln, och stå uti en 29 alnar lång och 8 alnar bred krets, som bildar en rektangel, hvars ena sida saknas. I midten af denna stensättning stå 3 stora stenhällar så, att de likaledes formera en rektangel, hvari ena sidan saknas. Af namnet *Hofstenarne* sluter Bexell (Hallands Beskrifn., I, 569), att stället varit en offerplats eller en tempelkrets. — I sydvest från Clastorps by ligger den s. k. *Stenstugan*, med en takhäll af 5½ alnars längd, 3 alnars bredd och 1 alns tjocklek, som hvilar på 3 block af 2 alnars

höjd. Monumentet har fordom haft vårdhållare och varit omgifvet med en fredsbana; men efter dessa synas nu endast märken i jorden. Se vidare *Träslöf.*

Clemestorp, eller **Klämmestorp.** Sätesgård i Jerstorp socken och Tveta härad af Jönköpings län, 1½ mantal säteri, har fordom varit klosterhemman, men på 1600-talet blifvit genom utbyte af egendomar förvandladt till säteri. Gården har tillhört Carl Carlsson Gyllenhjelm. Bland sednare egare nämnas öfverjägmästaren F. A. Silfverhjelm, hofrättsnotarien Roos, fröknarna Klercker, major Kulberg (1828) och löjtnant G. A. Reutersvärd (1844). Här afled 1677 landshöfding Magnus Dureel på en resa till Stockholm. I sednaste bearbetningen af Tunelds Geographi uppgifves, att man i jorden härstädes funnit offerknifvar, urnor med aska, o. s. v., hvarjemte åtskilliga på egorna funna saker tyckas bevisa, att Danskarne haft läger här under sina fiendtliga påhelsningar på Jönköping. Likaledes skall det finnas en tradition derom, att Göta Hofrätt haft sina sessioner på Clemestorp, under det pest gått i Jönköping.

Conradsberg. Egendom på Stadshagen å Kungsholmen mellan Drottningholmsvägen och Mälaren under N:o 5 i qvarteret Mälaren. Stället är bebygdt med flera boningshus af sten och trä; har 3:ne trädgårdar, flera ängar och en beteshage. Egendomen utgör 11 tunnland. Stället upptogs omkring år 1750 från Stadshagen af en murare-gesäll, Conrad Heisman, som här uppsatte en liten träbyggnad och år 1766 derpå af Magistraten erhöll upplåtelse. Efter honom fick stället sitt namn. Det kom genom hans enkas gifte i gulddragare-gesällen Michaël Hempfstengels händer, och dennes arfvingar försålde detsamma 1795 till handlanden Josef Marcus, som tillade Stadshagslotten N:o 5, af hvilken han år 1796, genom arrende af staden, blef innehafvare. Han anlade här ett kattunstryckeri och uppförde boningshus af trä. Genom köp från hans kreditorer, blef kapitenen och riddaren Jacob Westin år 1818 egare af detta ställe, hvilket han, jemte förenämda Stadshagslott, år 1820 friköpte. Det blef af honom med stor kostnad uppodladt, bebygdt med tvänne nya boningshus af sten utmed sjön och förskönadt med vackra planteringar. Han förenade detsamma med sin tillgränsande egendom Hedvigsberg. — Sedan ständerna anslagit 225,000 rdr bko till en kurativ anstalt för vansinniga, hvartill Danviken blifvit ansedd otjenlig, och Conradsberg samt Hedvigsberg blifvit inköpta för detta ändamål, hafva nu dertill tjenliga storartade byggnader blifvit här uppförda, och kommer Danviks dårhus att dit förflyttas.

Conradsfors. Jernbruk, anlagdt af herr C. B. Fitinghoff i Östmarks socken och Fryksdals Öfra Tingslag af Carlstads län. Det privilegierades först den 21 Juni 1838, men har sedermera blifvit utvidgadt, så att för närvarande finnas härstädes 2:ne smälthärdar och 2:ne stångjernshamrar med oinskränkt tillverkningsrätt, 6 spikhamrar, 3:ne knipphamrar och 1 klippsax, vid hvilka år 1858 tillverkades 1,138 sk℔ stångjern och 494 sk℔ spik. Tackjernet äfvensom största delen af kolen uppköpas, och en stor del af tillverkningen afyttras till Norge. — Bruket, som är uppfördt i den så kallade Rögdelfven å Östmarks hemmans grund, blef genom ett starkt vattenflöde år 1844 alldeles förstördt, hvarföre egaren erhöll så väl af Rikets Ständer ett lån å 45,000 rdr rmt som skattefrihet för 2:ne år. Det har äfven en gång varit hemsökt af eldsvåda. — Under bruket lyda åtskilliga hemmansdelar, tillsammans utgörande $^{729}/_{1920}$:dels mantal, till hvilka höra 200¼ tunnl. åker, 525⅝ tunnl. naturlig ängsmark och 5,346 tunnland skogsmark. Till egendomen höra garfveri, såg och tullmjölqvarn. Egendomen förvaltas för närvarande af brukspatron Fitinghoffs konkursmassa.

D.

Dackebo. Gård i Madesjö socken och Södra Möre härad af Kalmar län, förmodas hafva fått namn efter den beryktade Nils Dacke; dock nämner traditionen ingenting derom, fastän Dackens namn icke är obekant för folket i socknen.

Dackehall. Berg i Arby socken och Södra Möre härad af Kalmar län, på Säfsjö egor, 3 mil från Arby kyrka. Här var år 1543 samlingsställe för den af upprorskonungen Dacke medelst budkaflar sammankallade allmogen från Wissefjärda och Thorsås socknar, tillika med dem, som bodde i Arby och Mortorps skogsbygder.

Dackemåla. Så kallas ¼ mantal krono, Henstorp, fändriksboställe i Sandsjö socken af Konga härad och Kronobergs län, efter Nils Dacke; jordeboken har imellertid namnet Henstorp, hvilket synes bevisa, att jordeboken är äldre än benämningen Dackemåla. Mellan 2 sjöar visas en murad källare, der Dacke hållit sig gömd. Sedan Dacke fallit, lades Henstorp under kronan.

Daga. Härad i Nyköpings län, mellan Rönö och Willåttinge i söder, sydvest och vester, Akers och Selebo i norr samt Öknebo af Stockholms län i öster, till större delen omkring Trosa-åns öfra grenar, består af socknarna Gåsinge, Dillnäs, Björnlunda, Frustuna, Cathrinenäs samt delar af Gryth och Hyltinge, omfattar en areal af 101,112 tunnland, hvaraf 17,090 äro sjöar och kärr, och beboddes 1856 af 6,351 personer. Tillika med Åkers och Selebo härader utgör Daga härad ett fögderi, tillhopa med de nyssnämda häraderna samt Vester- och Öster-Rekarne en domsaga. Häradet har eget tingshus i Gåsinge by.

Daga. Prosteri uti Strengnäs stift (Nyköpings län), innefattar socknarna Björnlunda, Frustuna och Cathrinenäs, Gryth (till en mindre del i Willåttinge härad), Gåsinge och Dillnäs, Trosa landsförsamling och Wagnhärad, Trosa stad och Vesterljung. Pastoratet beboddes 1856 af 10,306 personer.

Daglösen. Insjö i Wärmland, 430 fot öfver hafvet; en länk i det stora system af åar och sjöar, som genom Tims-elfven afbördar sig i sjön Möckeln i Carlskoga Bergslag samt derifrån genom Let-elfven inledes i sjön Skagern och slutligen genom Gullspångs-elf har sitt aflopp i Wenern. De i Möckeln utfallande sjöarna bilda i Wärmlands östra del tvänne kedjor, en östlig, bestående af Långbans-sjön, Yngen och Östersjön, en vestlig, bestående af Siksjön, Daglösen och Lungen; bägge grenarne förena sig i Öijevettern, och vattendraget fortgår vidare genom Ullvettern, Frövettern och Alkvettern samt Lanen medelst Tims-elfven till centralsjön Möckeln. Vid Daglösens norra ända ligger Philipstad, och genom en derifrån ledd jernbana sammanhänger Daglösen med Yngen. Från Yngens södra ända går Kroppa-jernvägen till Östersjön, hvarifrån man genom jernvägar och vattenleder kommer till Sjöändans lastageplats, från hvilken slutligen en jernväg går till Christinehamn vid Wenern, så att genom dessa kommunikationer Philipstad och Christinehamn stå i omedelbar förbindelse med hvarandra samt genom Wenern, Trollhätte-kanal och Göta elf med Göteborg och Nordsjön.

Dagsberg. Socken i Lösings härad af Östergötlands län, belägen på det så kallade Wikbolandet, på Bråvikens södra strand, och i den stora viken utskjutande med en udde mellan Svinsundsfjärden i nordvest och Pampus i nordost; till socknen hör i den förra fjärden ön Svinnerön, i den sednare hit-

höra Djurön, Harön, Kårholmen, hvarjemte Esterön norrut i sjelfva Bråviken också hör hit. Socknens areal uppgifves till 4,629 tunnl., hvaraf 20 tunnl. sjöar och kärr. Socknens vestra och södra delar äro af vanlig Wikbolandsnatur, slätter med spridda kullar och med sidländta marker i vester och sydost; den i nordost mellan Bråvikens fjärdar utskjutande udden är mer bergkullig, men omvexlar också med slätter och sidländta sjöstränder, likasom de till socknen hörande öarne. Lera och klapperstensjord är den rådande jordmånen; åkerbruk, med foderodling och boskapsskötsel, hufvudnäringen. Binäring är fiske i Bråviken, hvilket dock alltjemt aftagit, — för ångbåtsfartens skull, som det heter. Vid gården Lilla Sidus arbetades för några år sedan i en silfvermalms-anledning. Socknen, som består af 47⅝ förmedlade mant., hvaraf 10 lyda under Bråborgs kungsgård, beboddes 1815 af 825, 1840 af 936 och 1856 af 1,054 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 45 gossar och 15 flickor, medan 2 gossar besökte allmänt läroverk, 2 gossar och 2 flickor hade enskild undervisning samt 25 gossar och 52 flickor undervisades i hemmet. — Dagsberg utgör tillika med annexet Krokek ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Lösings, Bråbo och Memmings kontrakt af Linköpings stift. Under namnet *Daxbergh* förekommer socknen redan 1330 och 1377, under namnet *Dagonsberg* 1481. Kyrkan är synnerligen gammal; om hennes första grundläggning känner man ingenting; men det vet man, att långt derefteråt Ulf Ambjörnsson Sparre år 1330 skänkt henne jordegendom till själamessors hållande för honom och hans husfru, Christina. Vid åtskilliga reparationer, t. ex. 1778—1779, har kyrkan blifvit moderniserad och försedd med torn, hvilket dock icke förmår uppbära klockorna, som hänga i stapel. Det gamla altarskåpet ersattes 1807 med en ny altartafla af Hörberg, föreställande, huru Jesus för sina lärjungar visar ett barn och talar om den störste i himmelriket. Uti kyrkomuren sitta två runstenar inmurade och så öfversmetade, att blott några ord af ristningen kunna läsas. — Bland andra fornminnen i socknen märkas ättekullar på Egby egor samt, på en holme i Bråviken, icke långt från Bråborg, murar efter *Etla-* eller *Attilaborg* (se *Bråborg*). Under katholska tiden egde kyrkliga stiftelser och kloster i denna socken 6 hemman af dåvarande 52¼; på 1600-talet hörde en del under Bråborg, en del under Stegeborg; det öfriga innehades af adel. — Bland gårdar i socknen märkas: *Bråborg* (se denna artikel), *Djurö*, fordom Branäs-Ö (se denna artikel), *Mannheim*, *Dagsberg*, m. fl. Gårdar i Beteby, Brånestad, Unnerstad, Stora och Lilla Sidus, Marby och Tångestad hafva lydt under pfalzgrefve Johan Casimir och hans hus. — Adress: Norrköping.

Dagsholm, eller **Dagsgerde.** Ett mantal säteri uti Ödeborgs socken och Walbo härad på Dal, egdes 1563 af Erik Månsson på Bro, 1577 af Nils Nilsson på Säby, 1625 af Jöns Bonde, 1681 af fru Maria E. Uggla, 1684 af Johan Sparre, 1716 af friherrinnan Brita Christina Bonde, 1736 af fru Elsa von Mentzer, 1757 af löjtnanten C. O. Stjernhjelm, sista ättlingen af Georg Stjernhjelm, gift med Eva von Brandten, 1801 af öfversten Hay på Onsjö, sedan af fanjunkaren J. Renström. — Enligt Kongl. Brefvet af d. 9 November 1854 inrättades på Dagsholm en lägre landtbruksskola för Elfsborgs län; skolan öppnades den 24 April 1855 för 12 lärjungar. Egendomen arrenderas på 20 år af skolans föreståndare, som mot ett årligt statsanslag af 2,000 rdr bko meddelar undervisning, biträdd af en underlärare. Läro-anstalten bivistas derjemte af betalande elever.

Dagsmossen. Stor mosse invid östra sidan af Omberg i Östergötland, innehåller 1,864 tunnland 28 kappl. jord, hvaraf Kronan eger öfver 1,600 tunnland, hvilka åren 1823 och 1824 i södra hälften aftappades, utdikades och fördelades i rutor till omkring 18 tunnland hvardera; kostnaden uppgick till 13,230 rdr. Efter branden år 1826

blefvo de mest svedda och brända rutorna, till omkring 140 tunnland, besådda med säd, som lemnade Kronan en behållen inkomst af 1,140 rdr 36 sk. 11 rst. bko. Enligt Kongl. skrifvelse den 19 December 1827 är en del af mossen föreslagen till ersättning åt de hemmansegare och boställs-innehafvare, som från uråldriga tider haft rätt till bete och skog i den fordna Ombergs Djurgård. Dagsmossen har i norra delen bränntorfsämnen. Se vidare *Omberg*.

Dagsnäs. Säteri uti Bjerka socken och Skånings härad af Skaraborgs län, förut tillhörigt Mårby f. d. socken af Gudhems härad, midt imellan städerna Skara och Falköping, ovanligt vackert beläget vid Hornborga-sjön, är en gammal gård, som uppgifves hafva blifvit af konung Carl Knutssons dotter Magdalena 1491 skänkt till Hans Åkesson Tott. Gården tillhörde sedan Lars Åkesson Soop och ärfdes 1607 af dennes måg, landshöfdingen Bengt Kafle, gift med Magdalena Soop och död 1636. År 1762 inköptes gården af öfverintendenten P. Tham, som derjemte till gården köpte 10 $1/8$ hemman. Han började genast reguliert anlägga gården och lade år 1772 grunden till manbyggnaden, af sandsten, invändigt reveterad med tegel, hvarefter flyglar uppfördes, likaledes af sandsten, och derjemte alla öfriga behöfliga byggnader; vidare byggdes orangeri och anlades trädgård samt tvänne parker. Tham, som var en väldig fornforskare, lät till denna park förflytta flera runstenar, bland hvilka följande särskildt nämnas: en från Saleby kyrkomur, hvars inskrift skall, enligt Sjöborg, handla om korstågen i 12:te seklet, men hvilken tolkning Liljegren förklarar origtig, tilläggande, att slutmeningen af inskriften är svår att radsätta och läsa; — en, som varit tröskel i Smula kyrka; — en från Timmelheds kyrka och slutligen en, som legat der Häreneds kyrka fordom stått. Stenen innehåller, att »Rifnikr och Kiali och Brunulfr och Kifulfr satte stenen efter sin fader Fut, en »harda godan thegn». Derefter komma ett par rader, hvilka Liljegren läser som följer: **Sva : hifiR : osa : as : igi : mun : sum · kvin : ift : Vir : siþon : kaurun :** och tillägger, att man icke trott sig kunna bestämma deras betydelse, medan Sjöborg öfversätter: »så anstår ingen af oss, man som qvinna, sedan vi antagit andra seder» och tror, att »man häraf på förfädrens sätt öfvertygas, att, sedan christendomen börjat tillväxa, det ansågs otillbörligt att begrafvas i ättehögar eller under runstenar.» I parken befinnes också en förstenad ekstubbe, som legat nära Hulteby och Eksjö i Småland. — Vid början af den upp till gården ledande vägen lät Tham uppresa tvänne stenar, af hvilka den ena har inskriften: »lyckelig resa för den, som har ett godt ändamål och är barmhärtig mot hästar», medan den andras inskription lyder: »Deo Mercurio saxum quadratum more Attico dedicavit P. Tham.» — Då den på godset, som till större delen ligger i Bjerka socken, befintliga kyrkan år 1781 sammanbyggdes med Härlunda, önskade egaren, att Dagsnäs måtte i ecklesiastikt hänseende få höra till den nya kyrkan, som kallades Bjerklunda (se *Bjerka* socken), och hvars pastor tillika är domprost i Skara, hvilket af Kongl. Maj:t bifölls. Tham hade på Dagsnäs samlat ett stort bibliothek, gravyrer, antiqviteter och mynt, hvilket allt försåldes och skingrades efter hans död. Gården tillhörde 1856 majoren P. S. Tham.

Dagstorp. Ett mantal säteri uti Frinnaryds socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län, var år 1649 frälse under Hästeryd i samma socken, men löstes af slägten Pistohl till säteri 1682 och eges nu af bönder.

Dagstorp. Socken i Harjagers härad af Malmöhus län, har en areal af 1,851 tunnland, och utgör 9 $1/8$ mantal. Socknen ligger 1 $3/4$ mil o. s. o. från Landskrona och består af Dagstorps och Särslöfs byar samt Hufvudstorp. Särslöf har skarp och sandig åker, någon höfångst och torfjord, Hufvudstorp god åker och ängsmark. Socknen, som 1856 beboddes af 470 personer och har fast skola med en examinerad lä-

rare, som samma år undervisade 32 gossar och 19 flickor, medan 2 gossar och 4 flickor undervisades i hemmet, 1 gosse och 4 flickor hade enskild undervisning, är annex till Norrviddinge och utgör tillika med denna socken ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Harjagers kontrakt af Lunds stift. Sockenkyrkan ligger strax utom Dagstorps by, är högt belägen och begagnas som sjömärke. — Uti en stor stenhög vid Hylle-led, som gränsar till Särslöfs bys egor, säges konung Harald Hildetand vara begrafven. — Adress: Lund.

Dagsås. Socken i Faurås härad af Hallands län, 1 ½ mil o. s. o. från Warberg, omfattar en areal af 5,207 tunnland, af hvilka 775 äro sjöar och kärr. Igenom socknen rinner en å, som har sitt ursprung från en af socknens talrika sjöar och här kallas Dagsås-ån, längre ned heter Strömma-å och slutligen faller i hafvet under namnet Tvååkers-å. Ån drifver alla socknens qvarnar, af hvilka en finnes nästan till hvarje hemman. Jordmånen är allmännast sand- och grusblandad mylla, på några ställen torfmossejord. Jordbruk är hufvudnäringen; men spannmålsproduktionen är icke tillräcklig för behofvet; lin och hampa odlas till husbehof. Qvinnorna äro flitiga i väfstolen och vid spinnrocken. Socknen, som består af 16 ¼ mant., beboddes 1840 af 325, 1856 af 345 personer. Skolan, som har en examinerad lärare (gemensamt med Sibbarp), räknade 1856 21 gossar och 15 flickor; 2 gossar undervisades i allmänt läroverk, 1 flicka enskildt och 1 gosse i hemmet. — Dagsås socken är annex till Sibbarp, som tillika med Dagsås utgör ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Warbergs kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, af sten under tegeltak, har trätorn; bland i densamma befintliga epitaphier märkas ett öfver major Orrbane och ett öfver Claudius Morman. — Socknens bägge förnämsta gårdar äro säterierna *Öströ* och *Ottersjö*. — Bland fornlemningar nämnes en på Öströ skog befintlig bautasten, vid hvilken, enligt traditionen, en man skall vara begrafven, som bott på Öströ, och som här stupat i envig med sin granne, hvilken bott på Holmaö uti Byasjön. Vid stenen har man uti jorden funnit en lerurna med brända ben uti, hvilket, enligt Bexells anmärkning i »Hallands Beskrifning», gör det troligt, att monumentet utvisar stället, der den i enviget öfvervunne stupat. — Adress: Warberg.

Dagöholm. Sätesgård uti Lerbo socken och Oppunda härad af Nyköpings län, vid Långhalsens öfversta ända, 2 ½ mantal kronosäteri, fordom kalladt *Båresta* och *Bronäs*, tillika med ⅝ mantal krono. Båresta förekommer kanske 1319, då en Ulf af *Boresta* bestämde om egornas fördelning mellan sig och Juleta kloster; sednare synas hemmanen hafva tillhört friherre Hogenschild Bjelke († 1600) och kanske hafva blifvit indragna till kronan; de donerades 1626 till Peder Svensson Falk († 1638), derpå till Carl Carlsson Gyllenhjelm och till landshöfding Axel Thuresson Natt och Dag, gift med Elisabeth Gyllenhjelm, hertig Carl Philips dotter med Elisabeth Ribbing, Carl Carlssons svägerska; Elisabeth Gyllenhjelm innehade godset 1663, hennes andra man, Balthasar Marschalk, 1685, jemte andra Ribbingska arfvingar, tilldess gården reducerades. Den var öfversteboställe från 1693; innehades 1857 af öfverstlöjtnant A. M. Nordenstolpe.

Dahl. Socken i Södra Ångermanlands fögderi och Botheå tingslag af Vester-Norrlands län, 4 ¾ mil n. n. v. från Hernösand, består, såsom redan namnet antyder, af en med sjöar och smala vattendrag genomskuren däld, som på alla sidor inneslutes af höga berg. Två smärre vattendrag ifrån flera insjöar sammanstöta i socknen och gå nedåt Lännäsfjärden i Ångermanelfven. Skogen är vidsträckt och uppfylld med berg och oländig mark. Näringarne äro boskapsskötsel och skogsbruk; jordmånen består mest af hård lera. Socknen, som består af 14 $^2/_9$ mantal, beboddes 1840 af 666 och 1856 af 750 personer. I fasta skolan undervisades sistnämda år 19 gossar och 29 flic-

kor, i hemmet 17 gossar och 23 flickor. — Dahls socken är annex till Thorsåker, som tillika med Ytter-Lännäs och Dahl utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Ångermanlands Östra Kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, af sten, kallad Agneta, är liten, men försedd med vackra prydnader. Till 1725 predikades der blott hvar tredje helgedag; men ifrån sistnämda år hålles gudstjenst hvarje söndag. — I socknen märkes Tunsjö by såsom födelseort för öfverdirektören *D. Thunberg*, en af dem, som odödliggjort sina namn genom deltagandet i anläggningen af Göta kanal. — Adress: Hernösand.

Dahl. Säteri med underlydande, $25\frac{3}{4}$ hemman, i Fjärås socken och Fjäre härad af Hallands län, ligger, omgifvet af ek- och bokskog, i en dal nära till en vik af sjön Lygnern. Egendomen, hvars corps de logis är af trä, har god trädgård och är fideikommiss inom friherrliga ätten Silfverskjöld. Godset innehafves för närvarande af frih. N. A. Silfverskjöld, gift med friherrinnan S. Charl. Ramel.

Dahla. Sätesgård uti Grebo socken och Bankekinds härad af Östergötland, nära sjön Wien, 3 mantal frälse-säteri med Hemmingstorp, m. m., beläget $\frac{3}{4}$ mil från kyrkan, tillhör friherre Adelsvärd på Adelsnäs. Dahla, äfven kalladt *Stora Dahla*, synes hafva tillhört riksrådet och guvernören Erik Svensson Ribbing, som skref sig till Stora Dahla år 1612, samt landshöfdingen Bengt Ribbing år 1660. Säteriets egare hafva sedan varit: general Sinclair (osäkert), assessor B. Gyllenankar (egde gården som säteri 1683), presidenten Joh. Rosenhane (1720), ryttmästar G. Leyonhjelm, öfverstlöjtn. E. Cederberg (1735), kornetten G. M. Fock, och år 1760 major J. Gripenwaldt, hvars arfvingar sålde det till riksrådinnan grefvinnan Bjelke, född von Düben; det tillhörde sedan hennes måg, kammarherren friherre L. De Geer, död år 1830, och dennes måg, grefve G. Wachtmeister, till 1848. Till gården finnes en betydlig trädgård.

Dahlby. Masugn i Hammars socken af Örebro län, $1\frac{1}{2}$ mil från Askersund, med en trecylindrig blåsmaschin för varm luft, rostugn och krossverk, tillhör bergsmän, men är nu öfverlemnad åt ett bolag, som verkställer tackjernsblåsning omkring hvart 3:dje år, mest med köpekol och malmen fraktad långa vägar, mest till sjös. — Nära masugnen ligger en kulle, *Kungsalakullen* kallad, hvilket antyder, att någon konung der fordom haft sitt säte. — Nedanför masugnen är nyligen en spikhammare anlagd.

Dahlum. Socken i Redvägs härad af Elfsborgs län, genomfluten af Ätrans öfra lopp, har en areal af 4,721 tunnland, af hvilka 288 äro sjöar och kärr. Åkerjorden är svag, likasom ängsmarken; hafra det hufvudsakligaste sädet. Socknen, som består af $22\frac{3}{4}$ mantal, beboddes 1840 af 695 personer, 1856 af 766 och hade sistnämda år fast folkskola med en lärare, som undervisade 23 gossar och 22 flickor, medan 9 gossar och 7 flickor undervisades i hemmet. — Dahlum socken är annex till Blidsberg, som tillika med Dahlum och Humla utgör ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Redvägs kontrakt af Skara stift. Kyrkan, $1\frac{3}{4}$ mil n. n. o. från Ulricehamn, är gammal och försedd med torn; men klockorna hänga likväl i stapel. — Inom socknen märkas säterierna *Winsarp* och *Silarp*. — Af minnen från forntiden nämnas en runsten på Nöre bys egor och ett domarsäte vid Dahlums bro, på den s. k. Tingvalla Hed. — Adress: Ulricehamn.

Dal (mindre rigtigt *Dalsland*). Landskap i Göta Rike, i norr gränsande till Wärmland, i öster till Wenern, i söder till Bohuslän samt en liten del af Vestergötland, i vester till Bohuslän och Norge, $9\frac{1}{12}$ mil i största längd från norr till söder, $5\frac{4}{7}$ mil i största bredd från öster till vester, beboddes 1856 på en yta af $36\frac{813}{1000}$ qvadratmil af 75,117 invånare. Landet är blott i sydöstliga delen, mot Wenern, ett egentligt slättland, *Slättdal;* men denna slättbygd upptager endast $\frac{1}{12}$ af ytan, så

att de öfriga $^{11}/_{12}$, i äldsta tider kallade *Marker*, utgöra en verklig bergsbygd, hvars djupare sänkningar innesluta flera större och en stor mängd smärre sjöar och kärr samt en mängd stora och små mossar. Genom landet stryka tvänne bergskedjor, en östlig och en vestlig, och genom dessa bildas tvänne stora fördjupningar, som sträcka sig från norr till söder och egentligen bestämma provinsens natur. Den östra af dessa sänkningar, närmast Wenern och i vester begränsad af provinsens östliga bergskedja, som kommer från Wärmland och stryker mot Bohuslän, håller i södra delen 2, i den norra ej fullt 1 mil i bredd och bildar det så kallade *Östra Dal*. Den vestra dalsänkningen, *Vestra Dal* (benämningarne *Östra* och *Vestra Dal* förekomma redan år 1480), ligger omkring 200 fot högre än den östra och inneslutes mellan provinsens östra bergskedja och gränskedjan mot Norge och Bohuslän. Östra Dal, som innefattar Sundals, Nordals och större delen af Tössbo härad, är genom en lägre bergsgren, som går nedåt Wenern och kallas *Köpmannefjäll*, afdeladt så, att Tössbo härad ligger på norra sidan om detta fjäll, Nordals och Sundals härader i söder derom. Vestra Dal, innefattande Walbo och Wedbo härader, är på samma sätt afdeladt genom en landthöjd af nära 1 mils bredd, kallad *Ödskölds Moar*, hvilka dela vattnen åt norr och söder. Genom Köpmannefjäll och Ödskölds Moar afdelas sålunda landet från vester till öster; men eljest hafva alla bergåsar och större vatten en sydlig rigtning.

Provinsens högsta berg ligga i den östra bergskedjan, hvilken är högst i norra delen. Der finnas, på ett afstånd af 1 à 1 $^1/_2$ mil från Wenern, sjöar och kärr, som ligga 430 à 450, samt bergkullar, som höja sig 700—778 fot öfver hafvet. De högsta bergen äro *Gölkullen* (631 fot öfver Wenern, omkring 776 fot öfver hafvet), *Hinsknatten*, 590 fot öfver Wenern, bägge i östra bergskedjans nordliga del, *Hägersknatten*, vid sjön Lelångens östra strand, *Buterudsaxlan*, *Wännestången* m. fl. Denna Dals östra bergskedja saknar egen benämning i hela sin utsträckning och har olika namn på olika ställen. Så heter t. ex. en del deraf mellan sjöarna Vestra Silen och Lelången *Öxefjället;* i Dalboredden (se denna artikel), kallas kedjan *Gatefjäll* och *Kölfjället;* längre i öster, i Hesselskogs socken, heter hon *Linhedshöjden* och *Hafsåsen;* andra benämningar äro, i kedjans sydligare delar inom provinsen, *Dalskogsfjället, Högsätersfjället* och *Kroppefjället*. Af gränsbergkedjan i vester kallas en del, vester om sjön Stora Lee, för *Knipefjäll;* andra stycken af samma kedja heta *Klefmarks-* och *Töftedalsfjället*.

Rådande bergarten i provinsen är gneiss eller Sveriges allmänna gråberg; graniten är sällsynt, öfvergångs- och flötsbergarter saknas alldeles. Öfre delen af provinsen har talrika tälgstensbrott (Töksmark, Torrskog, Östermark; äfven i Ödeborg socken, vid sydliga gränsen, finnes tälgsten). På flera ställen visa sig koppar- och silfvermalmer (i Silbodal, Torrskog, Fröskog, Hesselskog m. fl.), dock alltför litet rikhaltiga att kunna bearbetas. På Dals nedra terrass ligga vidtutbredda skifferlager, och hela den östra bergskedjan innehåller mer eller mindre skiffer. Af synnerlig märkvärdighet äro provinsens stora lager af fossila hafssnäckor, hvilka, mer eller mindre betäckta med växtmylla, lera eller sand samt skogbeväxta, ligga ofvanpå eller vesterut från östra bergskedjan och vid ansenliga höjder. Ett sådant lager af mussleskal ligger t. ex. vid 240 fots höjd i den s. k. Tusendalersbacken vid sjön Rogvarpen i Steneby socken, ett annat på 340 fots höjd vid Sandviken vid Stora Lee; liknande lager förekomma också i Torrskogs socken vid hemmanet Bråtenäs nära Wärmlandsgränsen, i Vårviks socken, i Gunnarsnäs och Ödeborgs socknar och andra ställen. Af jättegrytor känner man 75 stycken, af hvilka icke mindre än 55 ligga inom Walbo och Wedbo härader eller provinsens vestra del. Utom de öfver allt i Sverige vanliga flyttblocken träffas härstädes äfven s. k. *stenharg*, stora stensamlingar af gneiss (kross-sten), ett slags söndergrusad vräksten (Geschiebe, »qvarlefvor efter isperioden»), t. ex. i Dalskogs, Ödskölds och Eds socknar. I bergen förekomma

här och der större remnor, t. ex. den s. k. »Fägatan» i Eds socken och Klefmarkens skog, omkring 250 alnar lång och 10 alnar bred mellan de ända till 20 alnars höjd sig resande bergväggarna, och »Prestklefven», genom hvilken landsvägen går öfver Töftedalsfjället. Såsom en egenhet för provinsen bör man äfven nämna dess saltkällor, af hvilka en ligger vid Svalhede i Grinstads socken, nära Dalbergså, en annan vid Hede i samma socken, ett par vid Bön i Rölanda socken, en vid hemmanet Bäcken i Bäcke socken, m. fl.

Provinsen är rik på vattendrag; Wenern oberäknad, upptaga landets sjöar vid pass 4 qvadratmil. De vigtigaste bland vattendragen äro: sjön *Stora Lee,* längst i vester, som inom Dal håller ungefär 3½ mil i längd, stiger uppåt Wärmland och der har sitt aflopp i *Lelången,* hvilken inom Dal är 2¾ mil lång. I samband med Lelången stå de likaledes Wärmland till en del tillhörande sjöarne *Vestra* och *Östra Silen,* och alla de nu uppräknade sjöarne förena sig i *Laxsjön,* som, 1¼ mil lång samt ⅜ mil bred och omgifven af utmärkt vackra stränder, från vester (genom *Steneby*-ån) upptager *Ivägs-sjön* och *Grann,* hvarefter vattendraget genom *Upperuds-ån,* som utvidgar sig till sjöarne *Aklången* och *Rogvarpen* (Råvarpen), faller in i den östligare *Ånimmen* och afleder hela den samlade vattenmassan i Wenern vid Köpmannebro. I Wenern utfalla likaledes *Åmåls å,* afloppet för *Ömmeln* och flera sjöar, *Berga-* eller *Snapperuds-ån,* som faller ut i Åmåls-viken, *Dalbergsån,* de förenade *Örs-* och *Frendeforsåarne,* som falla ut i Sundal, nära till det fordna Dalaborg. Till hafvet leta sig följande åar väg: *Töftedals Vestra* eller *Svartån,* som afleder de på Norska gränsen liggande *Bok-* och *Kornsjöarnas* vatten i Södra Bullaren (inom Bohuslän) och faller ut uti Idefjorden, — *Töftedals Östra, Örlogs-, Örils-* eller *Her-ån,* som upprinner vid Norska gränsen och efter omkring 3 mils lopp inom Dal faller in i Bohuslän, der den först kallas *Örekils-,* sedan *Qvistrums elf* och faller ut i Gullmarfjorden; — *Walbo-* eller *Högsäters-ån,* i Bohuslän kallad *Munkedals-ån* och der förenande sig med Qvistrums elf, m. fl.

Jordmånen inom provinsen är af högst skiljaktig beskaffenhet; i norra hälften af Dal, synnerligast på och vester ut från östra bergskedjan, består den till större delen af sand och andra lösa jordarter, stundom blandade med lera, mot Wenern af lermylla. I södra hälftens vestra del förekommer mer lermylla och mot söder är jordmånen bättre; Slättdal består af god lermylla. Klimatet är lika mildt som på andra ställen i Sverige under samma bredd, 59:de graden, och vinterkölden skall under de sednare åren hafva blifvit ansenligt förmildrad mot förut. Provinsen är i öfrigt en bland de vackraste, ehuru också bland de minst kända i hela riket. »Vill man lära känna orten och njuta af dess natur-rikedom», — säger Lignell i »Beskrifning öfver grefskapet Dal», — »måste man vika af vägen mellan Wenersborg och Åmål vesterut, i synnerhet till vestra delen af Nordal och Tössbo, östra och norra delen af Wedbo samt den södra af Walbo. Färden blir visserligen besvärlig upp- och nedför höjder, som träffas allestädes, men lönas rikligen för den, som har öga och känsla för en vacker natur. Märkliga, storartade utsigter träffas flerestädes, men i synnerhet i Härskogsbräckan, ⅛ mil norr om Ånimskogs kyrka, — å Sörknatten, rakt i vester från samma kyrka på vestra sidan af sjön Ånimmen, — å Linhedshöjden i Hasselskogs socken, — å Gölkullen i samma socken, — å Hägersknatten i Ärtemarks socken, — samt vid hemmanet Hafden och många andra ställen i Steneby, Hesselskogs och Laxarby socknar. Stränderna vid Laxsjön äro framför allt hänförande vackra. Der finner man äfven, på en udde i samma sjö, det af naturen och konsten i förening så rikt begåfvade Baldersnäs med Billingsfors jernbruk på sjöns andra strand. Sistnämde socknar torde i allmänhet vara de med inbjudande och starkt omvexlande belägenheter bäst lottade i landet. De voro det ännu mer för 50 år tillbaka, då yxan och elden ännu icke hunnit blotta så mången naken klippa och bergsrygg, hvilkas för-

svunna grönska sent, om någonsin, torde återkomma.»

Dal har sannolikt fått sin *befolkning* i vestra delen från Bohuslän, i den östra från Vestergötland, och provinsens nuvarande invånare skilja sig med afseende på det yttre icke i något hänseende från befolkningen i det öfriga Sverige. »Hufvuddraget här, — såsom allmänneligen i Sverige, — är det ljuslagda, blå ögon, ljust eller brunt hår». »Folklynnet är på det hela stillsamt, mildt och vänligt. Det härifrån någon gång afvikande är hufvudsakligen föranledt genom öfverflödigt bruk af starka drycker». I Östra Dal skola likväl så väl i äldre som nyare tider spår af ett vildare lynne hafva visat sig, så att å en del ställen vid Bohusläns gräns till och med nidingsvapnet knifven då och då begagnas och, fastän läseriet här är tämligen allmänt och sedligheten sålunda borde vara större, tjufnadsbrotten under de sednare årtiondena snarare till- än aftagit, fastän af sådana brott blott ett ringa antal kommer inför rätta, emedan man icke kommer upphofsmännen på spåren. De äldsta uppgifter, som man har öfver befolkningens antal (dock med uteslutande af alla under 15 och öfver 60 år), äro af år 1605, då den uppgafs till 7,430 personer. Efter tabellverkets inrättande 1749 uppgifves hela befolkningen (utan det ofvannämda undantaget) till 31,650 år 1750; detta hade 1850 stigit till 70,629 och 1856, såsom ofvan finnes uppgifvet, till 75,117. Provinsens hufvudnäringar äro jordbruk och boskapsskötsel. Södra och Mellersta Dal äro bördiga, och här har vexelbruket nästan allmänt blifvit antaget. Hafra är hufvudsädet, och enligt sednaste Landshöfdingberättelsen (1851—1855) trädas af åkern vanligen $^{12}/_{100}$, medan $^{12}/_{100}$ besås med råg eller hvete, $^{3}/_{100}$ med ärter och vicker, $^{7}/_{100}$ med korn, $^{36}/_{100}$ med hafra och $^{6}/_{100}$ med potates, så att i vall äro liggande $^{24}/_{100}$, hvaraf någon del betas. Odlingar af ny jord fortgå årligen med mycken drift; men på Södra Dal användas de alltför uteslutande till frambringande af spannmål, utan att den odlade jorden igenlägges till gräsväxt. Dalskogs socken odlar mycket humla; ärter, lin och hampa sås obetydligt. Provinsen har en för hela Elfsborgs län gemensam landtbruksskola på Dagsholm i Walbo härad (se *Dagsholm*). Landskapet Dal består af inalles 993 $^{1}/_{96}$ hemman, hvaraf 721 äro skatte, 55 krono, 158 frälse, 41$^{3}/_{16}$ frälse-säterier samt 7 $^{1}/_{4}$ rå- och rörshemman. Hela provinsens taxeringsvärde uppgick 1849 till 6,599,242 rdr bko, deraf 315,718 för staden Åmål. — *Boskapsskötseln* var fordom högt drifven, och man sålde kreatur och ladugårdsprodukter icke blott till Norge, utan också till andra länder ifrån Lödöse, den tidens stapelplats vid Nordsjön. Nu mer är husdjursafveln icke så god och icke heller så högt drifven som under 15:de och 16:de århundradena. Provinsens hästar uppgifvas dock vara af någorlunda god art, i synnerhet norrut, der den inhemska stammen är mycket blandad med den bättre Norska hästracen. Får underhållas till stort antal på Vestra Dal och i Tössbo härad. I Södra Dal hållas derjemte gäss till stort antal. — Dals skogar utgöra tillsammans 233,000 tunnland, af hvilka det mesta (120,000 tunnland) förekommer i Wedbo, det minsta (8,000 tunnland) i Nordals härad. Utom Nordals har äfven Sundals härad brist på skog. Trävaru-exporten från Wedbo härad har i det närmaste upphört, och bristen på träkol är redan så stor, att bruksegarne på norra Dal använda stenkol. I Sundals härad finnes imellertid god tillgång på bränntorf, och i Walbo härad användes bränntorf i hammarsmedshärden. — Till *bergsrörelsen* höra Dals enda masugn, vid *Billingsfors,* samt jernverken Upperud, Billingsfors, Bäckefors, Gustafsfors, Loviseholm, Katrineholm, Forsbacka, Persby, Hanefors, Hvitlanda och Gisefors manufakturverk, Christinedal, Rådanefors, Öxnäs och Giljenbergsfors manufakturi samt Håfreströms bruk och manufakturi. Till bergsrörelsen räknas i öfrigt mindre betydande tälgstensbrott i Wedbo och Walbo härader, två skifferbrott i Nordals härad, hvarifrån takskiffer säljes för 3,000 rdr årligen, samt qvarnstensbrott inom samma härad. — Vid Upperud och Skåpefors finnas be-

tydande *sågverk*, hvilka tillika med några andra större sågverk ännu 1850 afverkade årligen timmer till minst 20,000 tolfter plank samt 10,000 tolfter bräder, men hvilkas tillverkning till följd af skogarnas aftagande nu blifvit betydligt förminskad. Provinsen har utom 11 större sågverk omkring 40 af mindre betydenhet samt öfver 200 mjölqvarnar. Bland binäringar märkas kolning, tjärubränning, skutbyggeri, fiske o. s. v. Åtskilliga garfverier, färgerier och vallmars-stampar äro anlagda på landsbygden, likasom några tegelbruk. I öfrigt idkas fiske, fraktfart, bränvinsbränning till husbehof, ylleväfveri (som husslöjd i Wedbo härad samt på andra ställen, dock obetydligt till afsalu). Utom handeln med landtmannavaror idkades 1855 så kallad landthandel å Dal af 34 personer, hvilka dock icke hade tillstånd att minutera ut bränvin.

Äldsta *folkskolan* på Dal inrättades år 1761 vid Billingsfors, och i följd af Kongl. stadgan af den 28 Juni 1842 angående folkundervisningen i riket, är denna anstalt nu mer öfver allt i gång inom provinsen. Antalet af barn inom skolåldern beräknas till omkring 10,000, och på ett obetydligt antal när undervisas dessa i dels fasta, dels ambulatoriska skolor af något öfver 40 lärare. Provinsens fattigvård handhafves efter sednaste förordningar, och utgjorde år 1850 de på allmän bekostnad underhållna fattiga ett antal af 2,200. Hvad sjukvården beträffar, har provinsen sitt lasarett i Wenersborg, och i Åmål har en provincial-läkare sin station. Öfriga till det s. k. politiet hörande inrättningar få vi närmare omnämna vid Elfsborgs län af Vestergötland, under hvilket län provinsen lyder.

Provinsen Dal, i forntiden kallad *Markerna*, skogarne, har sannolikt i äldsta tider lydt under Sverige. Isländarne berätta väl, att Harald Hårfager eröfrat landet; men denna eröfring har sannolikt icke varit af lång varaktighet. Hvad man med bestämdhet vet, är att Norska konungen Magnus Barfot gjorde anspråk på Markerna, och att han år 1099 härjade och brände bygderna der, hvarigenom folket tvangs att svärja honom lydnad. Men konung Inge Svenske jagade snart bort den på Qvaldinsö inlagda Norska besättningen, och år 1100 hade alla »Markmännen» på nytt underkastat sig Svea konung. Under de Norska partistriderna togo de besegrade partierna stundom sin tillflykt till Markerna, om hvilka historien och sagorna under dessa äldsta tider hafva föga att berätta. Enligt Ericus Olai och Johannes Magnus hafva Wärmland och Dal af ålder varit räknade för Sveriges femte konungarike; men först omkring 1276 nämnes Dal uti historien och tillhörde då det rike i Götaland, som konung Waldemar fick behålla, då han af Magnus Ladulås undanträngdes från thronen i Svea Rike. Redan 1279 kom äfven Dal under Magnus' spira, och sedan nämnes ingenting om landet förrän under brödrastriden mellan Birger och hans bröder, hertigarne, hvilka härjade Dal och 1304 anlade fästet Dalaborg vid Dalbergs-åns utlopp i Wenern. Fästet eröfrades följande året af Torkel Knutsson och konung Birger sjelf, och mellan bröderna slöts förlikningen i Kålsäter (vid Bohusläns gräns, i Gesäters socken). Förlikningen efterföljdes af den bekanta Håtuna-leken, och sedan de kungliga bröderna åter en gång försonat sig (1310) och delat riket, fick hertig Erik (1315) äfven Dal, utom Vestergötland, Wärmland, Halland och Småland. Dalboerna förtrycktes hårdt; men efter hertig Eriks död i fångenskapen på Nyköpings slott, år 1318, återföll hertigdömet till kronan, och inkomsten af Dal blef, sedan Albrecht lösgifvit sin morbror Magnus II ur fångenskapen, anslagen åt denne, som åtnjöt den från 1371 till sin död 1374. Under Albrechts tid sköflades och härjades Dal, tillika med Vestergötland och Wärmland, af Danskar och Norrmän, under det Albrecht å sin sida inföll i Skåne och Halland. År 1388 valdes Margaretha till Sveriges drottning, och till detta val lemnade, dagen efter Palmsöndagen ofvannämde år, riksmarsken Erik Kettilsson Puke, sedermera Albrechts besegrare vid Falköping, sitt bifall genom ett bref, dateradt Dalaborg slott. Under Erik XIII:s tid sattes Danska fogdar på Dalaborg, hvilket förstördes genom Engelbrechts

underhöfding Peder Ulfsson år 1434. Under den öfriga Unionstiden förekomma högst sparsamma uppgifter om Dal, hvars invånare dock 1521 reste sig för Gustaf Eriksson mot Christian II, hvilkens sednare försök att återvinna kronan icke heller uppmuntrades af dem, medan Dalboerna deremot bistodo Gustaf Wasa i Dackefejden. Under kon. Eriks Danska krig led Dal mycket, och 1568 blefvo icke mindre än 281 gårdar plundrade och brända i 21 socknar på Dal; samma öde öfvergick år 1570 Töftedals socken. Efter freden i Stettin, December 1570, hade Svenska gränsorterna mot Norge längre tids lugn; men i det åter utbrustna kriget med Danmark blef Dal åter sköfladt 1611 och 1612, då Sundals, Nordals och Walbo härader tvungos att hylla konungen af Danmark, och 2,000 oxar af Danskarne röfvades derifrån. De Nordalsboer, som svurit Danska kungen trohetsed, förflyttades af konung Gustaf Adolf till Vestergötland, der de fingo ödeshemman att upptaga. Vid freden 1613 fick den hårdt medtagna provinsen åtskilliga lättnader. Äfven i Danska kriget 1644—1645 blef Dal icke förskonadt i den s. k. Hannibalsfejden, och i »Krabbe-kriget» (1657—1660) plundrade Norrmännen inom Dal på gammalt vanligt sätt. Äfven »Gyldenlöwefejden» (1675—1679) lemnade förfärliga spår efter sig på Dal, hvilken »rika spiskammare» Norrmännen icke kunde afhålla sig från att hemsöka. Under Carl XII:s sista krigsår var Dal likaledes utsatt för plundringar, och genom de oupphörliga krigen hade provinsen blifvit så utarmad, att åkerbruket råkat i ödesmål. Man hade till krigstjenst uttagit icke blott alla drängar och bondesöner, utan äfven bönder på 1/4 hemman, och 1719 var spanumålsbristen så stor, att en svår hungersnöd stod för dörren. — Efter Carl XII:s vistelse i Eds socken 1717 och 1718 finnas ännu åtskilliga minnen qvar, deribland en träskål, hvarur han druckit, och en kista, på hvilken han hvilat hos Halvord Bryngelsson i Klefmarken, som fick detta kronohemman för sin skicklighet att fortskaffa bref. I 1788 års Danska krig besatte fienden Åmål; men denna gång led likväl provinsen mindre än under Gustaf IV Adolfs krig 1808—1809, då landtvärnet från Dal delade samma öde med det, som utskrefs inom riket i öfrigt. Af Dansk-Norska kriget 1812—1814 hade Dal ingen svårare känning än skjutsningar och inqvarteringar.

Provinsen Dal är rik på fornminnen. Man har der funnit talrika verktyg af gneis, tälgsten, flinta, koppar och brons samt jern; grifter från forntiden, hällekistor, stenrör och grafhögar träffas der på flera ställen, likasom så kallade tingsbanor, tingshögar, offerhällar vid Håfresten i Ödeborg socken och Walbo härad, qvarlefvor efter borgar (t. ex. »Slottet» vid Östersby i Fröskogs socken af Tössbo härad, Hofsten på Borgåsberget i Ödeborgs socken, Vägne vid sjön Grann i Håbols socken, med dubbelmur vid ingången ännu till en del i behåll och märke efter 2 portöppningar, m. fl.), fotangelformer, hällristningar (på en liten udde i sjön Råvarpen samt vid gården Högsbyn, bägge i Tissleskogs socken af Wedbo härad) o. s. v. Äfven från Medeltiden hafva åtskilliga dyrbarheter blifvit uppgräfda i provinsens jord.

Det nämdes i det föregående, att Dal tillhört konung Waldemars Göta Rike och sedan varit förlänadt åt hertig Erik samt Magnus Smek, hvars son, konung Erik (XII) från 1357 till 1359 likaledes innehade Dal. Magnus Smek uppbar inkomsterna deraf till sin död och likaledes drottning Margaretha, som den 20 September 1396 fick provinsen (jemte Öster- och Vestergötland samt Wärmland m. m.) till »morgongåfva med all kunglig rätt». Johan II:s gemål, drottning Christina af Sachsen, innehade mellan 1499 och 1501 Dal som lifgeding. Sedan innehades Dal af Gustaf I:s son hertig Magnus; hertig Carl (sedan Carl IX) tog landskapet i pant för medel, som han försträckt åt kronan; derpå tillhörde landet hertig Johans af Östergötland furstendöme, men återgick till kronan år 1609, efter hvilken tid provinsen icke varit förlänad åt någon furstlig person. Under Gustaf Adolfs tid lemnades hela landskapet i arrende till fogden Erik

Andersson (1620), som derför skulle erlägga $4,729\frac{1}{2}$ daler $14\frac{4}{5}$ penningar om året i 6 år, samt ytterligare till andra arrendatorer (Per Byrgersson, Per Andersson och Nils Jönsson, till 1634), »hvilka voro allmogen till fattigdom och förderf genom sin snikenhet efter profit och vinst». — Under medeltiden utgjorde Dal och Nordmarken ett län, kalladt *Dalaborgs län;* men från 1567 förenades provinsen än med Vestergötland, än med Wärmland, än med bägge tillhopa. År 1619 kom den till Elfsborgs län, 1639 åter till Wärmland; 1680 tillhörde den Bohuslän, men blef d. 4 September samma år förenad med Elfsborgs län och har sedan dess tillhört detsamma.

Provinsens vapen är en röd oxe i hvitt fält; den bär titeln grefskap sedan Erik XIV:s tid.

Landskapet Dal indelas för närvarande på följande sätt:

Domsagor.	Fögderier.	Härader.	Socknar.	Pastorat.	Prosterier.
Nordals, Sundals och Walbo härader.	Sundals, Nordals och Walbo häraders.	Nordals härad och tingslag, med tingställe i Mellerud.	Ör ($46\frac{2}{16}$ mant., med 2,780 invånare) med Skållerud, Dalskog (13 mantal, med 1,354 invånare), Holm, Gunnarsnäs och Jern.	1.	Södra Dals af Carlstads stift.
		Sundals h:d o. tingslag, med tingställe i Östebyn.	Bolstad med Grinstad, Gestad och Eriksstad; — Frändefors med Brålanda och Ryr. ($\frac{1}{8}$ mantal af Ör).	2.	
		Walbo härad och tingslag, med tingställe i Tångelanda.	Högsäter med Jerbo, Rennelanda, Råggärd ($8\frac{3}{4}$ mantal), Lerdal ($12\frac{7}{8}$ mant.); — Färglanda och Ödeborg; — Torp och Ryr.	3.	Vestra Dals kontrakt.
Tössbo och Wedbo härader.	Wedbo och Tössbo häraders.	Wedbo härad och tingslag, med tingst. i Alltorp.	Ed med Nössemark, Håbol och Töftedal; — Rölanda och Gesäter.	2.	
			Steneby med Ärtemark, Billingsfors, Tisselskog, Ödsköld och Bäcke.	1.	Norra Dals kontrakt.
			(Torrskog och Vårvik, tillhörande Nordmarks kontrakt, — $3\frac{1}{8}$ mant. af Dalskog, $4\frac{3}{8}$ mant. af Råggärd, $6\frac{3}{8}$ mant. af Lerdal; Laxarby.)		
		Tössbo härad och tingslag, med tingst. i Åmål.	Hesselskog, Laxarby (i Wedbo härad), Mo och Fröskog; — Åmåls stads- och landsförsamling; — Tössö, Tydje och Åminskog.	3.	Norra Dals kontrakt.

Dala. Socken i Gudhems härad af Skaraborgs län, 1 ½ mil söderut från Sköfde, har en areal af 5,253 tunnland, af hvilka endast 10 äro sjöar och kärr. I socknen ligger det till Billingen hörande Plantaberget, liknande de öfriga Vestgötabergen deri, att det har sina regelbundna hvarf af sandsten, skiffer, kalk och trapp. Norra ändan af Plantaberget är bevuxen med löfskog, och nedanför berget finnes s. k. bleke eller hvitjord, som användes till hvitlimning. Socknen har god åkerjord af svartmylla med någon blandning af sand; råg, korn och ärter odlas mest, lin och hampa till husbehof. Ängarne äro magra och betet svagt; skogen icke af synnerligt värde. I socknen finnas kalkstensbrott. Jordbruk är hufvudnäringen och säd den enda handelsvaran; kornet förvandlas mest till malt och säljes till största delen i Borås. Dala socken, som består af 29 mantal, beboddes 1840 af 620 och 1856 af 716 inbyggare. Socknen hade sistnämda år tillika med Borgunda och Högstena en examinerad lärare, som i fast skola undervisade 45 gossar och 42 flickor, medan 3 gossar hade allmän och 1 flicka enskild undervisning samt 13 gossar och 21 flickor undervisades i hemmet. — Dala socken, moderförsamling, utgör, tillika med Borgunda och Högstena, ett patronelt pastorat af 2:dra klassen i Billings kontrakt af Skara stift. Patronrättigheten tillhör Dala gård, och hela pastoratet består af 75 mantal samt beboddes 1856 af 1,979 invånare. Kyrkan, af sten med torn, 1½ mil från Sköfde och 3¼ mil från Skara, är af obekant ålder; korskyrkan, som utgöres af Ribbingska grafchoret, byggdes 1646 af öfversten och landshöfdingen i Jönköpings län B. Ribbing, och choret jemte sakristian ombyggdes och utvidgades 1755. På kyrkogården är en minnesvård öfver den store läkaren P. af Bjerkén, som afled i Jönköping 1818. Vid ett torp under Dala säteri, som ännu kallas Kapellet, har fordom stått ett kapell, hvars kyrkogård ännu omkring medlet af 1700-talet var omgifven med en ringmur, som nu förfallit. Vid samma tid stod ett kors af jern inanför ringmuren, och strax derinvid har en offerkälla varit belägen. På flera ställen inom pastoratet finnas tingsplatser. Vid landsvägen från Kyrketorp till Kongslena ligga i Dala södra åkergärde två högar, kallade *Stora* och *Lilla Kungshögen*, sannolikt deraf, — förmenar Lindskog i Skara Stifts Beskrifning, — att kon. Sverker Carlsson här levererade konung Erik Knutsson den bekanta drabbningen (vid Lena?). Högarne ligga vid pass ⅜ mil nordvest från Kongslena. I den större högen har man vid gräfning funnit åtskilliga urnor, hvarjemte värjuddar och sporrar blifvit träffade der och hvar i åkrarna. Åtskilliga flintstensredskap hittades likaledes vid åkergräfning i Dala gärde 1783. På heden mellan Dala och Kyrketorp ligger den s. k. *Ragvalds Graf*, som tjenar till råmärke mellan de bägge socknarna. Grafven består af en stor häll, hvilande på underlagda stenar; hvilken Ragvald, som derunder skall vara begrafven, känner man icke; det gissas, att han i lifstiden varit konung Inge Stenkilssons son Ragvald, om hvilken sägner lefva i Vestergötland. Åtskilliga stensättningar förekomma likaledes i socknen. På en backe i öster från Dala by restes 1745 en sten, med nu mer oläslig inskrift, till minne af dem, som härstädes dogo i pesten 1710 och 1711. — Bland gårdar inom socknen märkas säterierna *Dala, Häggetorp* och *Wallstorp*. — Adress: Sköfde.

Dala. Två mantal säteri uti Dala socken och Gudhems härad af Skaraborgs län, med underlydande 13 hemman rå och rör samt 3 frälsehemman i Borgunda socken, är en gammal gård, bland hvars egare nämnas riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhjelm 1636, öfversten och landshöfdingen baron Ribbing, på 1640-talet; fru Anna Bonde, på 1660-talet; häradshöfding J. von Hoffdahl, på 1690-talet; fru Gyllenstjerna, år 1706; friherrinnan Gustava Fleming omkring år 1722 (hon fick d. 10 April detta år Kammar-kollegii resolution på patronatsrätten i socknen); hr B. Horn, 1726; kommersrådet Seb. Tham, på 1730-talet; hans son, P. Tham, på 1740-talet; dennes son, öfver-intendenten Per

Tham, † 1820. Godset egdes 1831 af enkefru Ch. Treffenberg, född Tham, och beboddes af hennes måg, majoren L. G. Silfversvärd. Nu eges godset af löjtnant G. N. G. Silfversvärd. — På gården har fordom stått ett stenhus, hvilket ansågs vara uppbygdt af någon af Folkungaslägten; huset var 24 fot långt och i öfversta våningen försedt med styckegluggar; det nedtogs på 1740-talet, då det nu stående huset uppfördes. En till säteriet hörande vacker och väl vårdad, inhägnad skogstrakt kallas Djurgården, och hafva i början af 1700-talet rådjur funnits derstädes. — Egaren af Dala utöfvar sedan 1715 patronatsrätten i Dala församling af den orsak, att församlingens kyrka ligger på säteriets område.

Dalaborg. Fordom slott på Dal, anlagdt vid Dalbergs-åns utlopp på en klippa vid Wenerns strand, af hertigarne Erik och Waldemar. Slottet låg på det nuvarande hemmanet Slottsbackens mark och omgafs på tre sidor af vatten samt skyddades på landsidan af en omkring 10 alnar bred, djup försänkning i berget. Från Dalaborg utfärdade marsk Erik Kettilsson Puke, som sedan förde drottning Margarethas här i slaget vid Falköping mot konung Albrecht och besegrade denne, måndagen efter Palmsöndag 1388 en skrifvelse, hvari han gaf sitt samtycke till Margarethas val till drottning i Sverige. Under Engelbrechts frihetskrig innehades slottet af en Dansk fogde, Palne Jönsson, och blef (sannolikt i September) 1434 angripet af Engelbrechts fälthöfding Peder Ulfsson. Belägringen hade räckt i tre dagar, under hvilka man anlagt bröstvärn och satt eld på slottet, då Palne måste gifva sig. Hans lif kunde med möda räddas af Peder Ulfsson, och med lifvet ensamt kom han undan. Slottet nedbröts, sedan det stått i 130 år. Efter grundmurarna synas blott obetydliga spår.

Dalarne. Landskap i Svealand, beläget mellan 59° 50′ och 62° 14′ n. br. samt 29° 42′ och 34° 20′ östl. l., har på en areal af 288 qvadratmil 158,755 invånare. Landskapet, hvilket i norr omgifves af Herjeådalen, i öster af Gefleborgs län, i söder af Westmanland, i sydvest och vester af Wärmland och Norge, kan, såsom äfven namnet gifver vid handen, rättast betraktas som en stor dalbotten, i hvilken Dalselfven och dennas grenar beteckna de lägsta punkterna. Landskapets vestra gräns, Fjällryggen, sänker sig här betydligt, och söder om *Svuckustöt* (5,922 Sv. fot) finner man icke något fjäll, som uppstiger till 4,000 fots höjd. Dalarnes södra gräns utgöres af den ås, som under namnet *Almebergen* från Hemfjället vid Transtrand fortsättes i sydöstlig rigtning inåt Sverige. Provinsen har imellertid ansenlig höjd öfver hafvet; vid Norska gränsen antages denna till 2,500 fot, — derutöfver resa sig fjällbergen ansenligt, t. ex. *Städjan* till 3,261, *Svucku* till 5,922; — men landet sänker sig imellertid betydligt både åt öster och söder, så att t. ex. sjön Runn nära Falun har blott 439 fots höjd. »Landet är bergigt och, företrädesvis i de intill fjällen närmare delarna, uppfyldt med sandiga, steniga höjder, med ringa, senväxt skog samt derimellan vidsträckta, sumpiga och ofruktbara myrtrakter, af hvilka en stor del icke förtjenar att odlas eller icke kan det af ortens fattiga befolkning i anseende till kostnaden för vattnets afledande.» Provinsens allmänna berggrund är gneiss, likasom öfver allt i Sverige, och jordmånen följaktligen mindre bördig. Den bäst lottade trakten är den kring sjön Siljan, der en Silurisk formation aflagrat sig nästan i en halfcirkelbåge norr omkring sjön och i nordvest hvilar mot en likaledes sannolikt Silurisk sandstensformation, den största och vidsträcktaste i Sverige, som likväl ingalunda förbättrar bördigheten, snarare försämrar densamma. Närmare fjällen (i Transtrand, Idre, Venjan) finnes sandsten, som möjligtvis tillhör den formation, hvilken af de Engelska geologerna kallas Devonisk. Nedra delen af Dalelfvens dal består i allmänhet af gneiss och granit med mycken rikedom på malmer, koppar (vid Falun i glimmerskiffer), jern, äfven silfver; öfre delen består af yngre bergarter, hufvudsakligast i Siljans bassin,

samt af plutoniska bergarter, *felsitporphyr* (i Elfdal, Mora, Transtrand, Särna, Idre, m. fl. socknar), *dioritporphyr* (Gopshusberget i Mora socken), grönsten, *phonolith* (vid Elfdals porphyrverk förekommande som rullsten och der kallad *serpentin)* m. m. — Landets klimat beror af dess större eller mindre höjd öfver hafvet, närheten till fjällen samt däldernas öppna eller sammanträngda belägenhet, tillika med flera andra i detta fall inverkande omständigheter. Vestra och nordvestra delarne hafva ett hårdt klimat; i Öster-Dalarne äro deremot både klimat och växtlighet af mer sydlig natur; men nästan öfver allt träffar man naturskôna trakter och härliga utsigter. Främst i detta hänseende står sannolikt sjön Siljan med sin bördiga Sollerö och »Dalarnes Arkadien», Rättvik, på sin nordöstliga strand. Tysken Schubert yttrar i berättelsen om sin Dalresa, att han vid Siljan trodde sig förflyttad till Lemansjöns stränder.

Genom de större dalbildningarna fördelas provinsen i fyra hufvuddelar: *Öster-* och *Vester-Dalarne*, omkring Dalelfvens bägge grenar, hvilka hufvuddelar inom provinsen egentligen kallas »Dalorten» och deras invånare »Dalfolk», hvarjemte »Finnar» bo i de så kallade »Finnmarkerna»; — vidare *Öster-Bergslagen*, det fordna *Jernbäraland*, omkring Dalelfven efter bägge grenarnas förening, samt slutligen *Vester-Bergslagen*, sydvestra delen, hvars vattendrag genom sjön Barken ledas ned i Mälaren. — Bland provinsens *berg* hafva vi redan omnämt gränsfjället, på hvilket märkas *Svuckustöt*, *Herjehågna* och *Fulufjäll;* från Svucku utgår *Wångsjögusten* och bildar provinsens gräns mot Herjeådalen och Helsingland, hvarjemte det redan anförda *Almeberget* likaledes utgår sydostut från det i Transtrands socken belägna och brynstens-skifferbrott innehållande *Hemfjället.* Inne i landet ligga *Städjan* (3,904 Sv. fot), *Amsbergsklack*, *Bispbergsklack* m. fl. — Vigtigast bland provinsens vattendrag är *Dalelfven* (se denna artikel), bildad af två rotgrenar, *Öster-* och *Vester-Dalelfven*, som förena sig vid Djursmo i Gagnefs socken och förenade bilda den praktfulla flod, hvilken med namnet Dalelfven under ett lopp af 18 mil vidgar sig till ansenlig bredd, slutligen till stora sjöar, kallade fjärdar (Fernebo- och Hedsunda-fjärdarna) och ändtligen en mil före sitt utlopp i hafvet bildar det storartade *fallet vid Elfkarleby.* Af de till Dalelfvens system hörande sjöarna nämna vi här, utom den 6 mil långa och 3 mil breda *Siljan*, som innesluter den täcka Sollerön och omgifves af de ryktbara socknarna Mora, Leksand och Rättvik, äfven sjön *Runn*, vid hvilken Falu stad är belägen, och som upptager vattnen från sjöarna *Ljugaren* i vester samt *Åmungen* och *Balungen* i öster, hvilka förena sig i *Svärdsjön*, derefter bilda sjön *Toften* och sedan falla ut i Runn. En annan biflod till Dalelfven är *Venjan-ån.* Inom Dalarne ligga äfven källorna till Kolbäcksån, sjöarna *Wessman*, *Barken*, en del af *Aspen*, m. fl., likasom källorna till åtskilliga bland Klarelfvens tillflöden.

Provinsens talrika *malmtrakter* ligga alla i söder från Siljan; norr om Dalelfven ligga imellertid de flesta kopparmalmfälten, hvaremot söder om elfven för det mesta jernmalm förekommer. Bland kopparmalmfälten märkas Stora Kopparbergs malmfält vid Falun, Insjö kopparverk i Åhls socken, Löfås silfver- och kopparmalmfält, Svartviks malmfält i Svärdsjö socken, Garpenbergs kopparmalmsgångar och Bläsinge malmfält; hit höra vidare Östra Silfberget samt talrika smärre malmfält mot gränsen af Norbergs socken i Westmanland. Bland jernmalmfälten märkas: Grangärdes jernmalmstrakt, Kärrgrufvan och Siksjöberget i Norrberkes socken samt Vestra Silfbergets malmtrakt. I Säters socken ligger Bispberget. Kalk förekommer på flera ställen inom länet, och af dess sandsten förfärdigas goda qvarn- och slipstenar. Af bly har provinsen föga och derjemte något zink, hvilken dock icke brytes.

Dalarnes *invånare* äro i allmänhet kraftfulla, manliga, förnöjsamma, idoga och sparsamma, derjemte ärliga, pålitliga, stolta och sjelfständiga; dock råder i särskilda delar af landet mycken olikhet hos befolkningen. Öster- och Vester-Bergslagen äro befolkade med inflyttare från Folkländerna, hvilka lik-

na dessas invånare; det egentliga *Dalfolket* har ett eget språk, som tydligen härstammar från Isländskan och har mycken likhet med Låg-Skottskan; men Öster-Dalkarlen är mer allvarsam och »tung på foten», Vester-Dalkarlen deremot mer gladlynt och »lätt på foten» samt till sina seder icke olik Norrmannen. Folklynnet är imellertid olika icke blott i landets särskilda större afdelningar, utan äfven i de särskilda socknarna. Så brukar man t. ex. säga, att Mora-karlarne äro sturska, Rättviks-karlarne enfaldiga, Svärdsjö-karlarne beskedliga, Gagnefs-boerna lata, Leksands-boerna flitiga, Vesterdals-karlarne lifliga o. s. v. I afseende på seder och vanor råder mycken olikhet icke allenast mellan socknarna, utan mellan byarna i samma socken, och alla dessa olikheter bibehållas med omsorg. Det kan med all rätt om Dalkarlarne sägas, att deras lands natur på dem tryckt sin stämpel och gjort dem till hvad de mångfaldiga gånger visat sig vara, fria och sjelfständiga, viljekraftiga och dugtiga, med ett ord »till män för sig». Det förtjenar anmärkas, att qvinnornas antal, i synnerhet de äldres, ansenligt öfverstiger karlarnes. Att en stor del af befolkningen årligen utvandrar för att söka arbete (det så kallade »herrarbetet») är bekant, och torde dessa utvandringar hafva i någon mån bidragit till att försämra befolkningens charakter. Detta utvandringsarbete utgör imellertid en nödvändig och allmänt anlitad binäring. — Till provinsens *hufvudnäringar* hörer företrädesvis *jordbruket,* nu ansenligen utvidgadt och på flera ställen idkadt efter nyare och bättre methoder. Hafra är länets hufvudsäde, och odlingen af rotfrukter, i synnerhet af potates, har tilltagit med hvarje år. Trädgårdsväxter odlas föga, och planteringen af ädlare fruktträd hör till sällsyntheter. Lin och hampa odlas så mycket, att de motsvara behofvet; humle finnes i allmänhet föga, ehuru några trakter hafva så mycket deraf, att de kunna afsätta humle till andra orter. — Spannmåls-afkastningen har genom åkerbrukets förbättring och utvidgande genom odlingar blifvit ansenligt tillökad; dock måste en tiondedel af hvad inom provinsen förbrukas, årligen hemtas från andra orter. Följande tablå meddelar en öfversigt af utsädet och skörden 1855:

Utsäde:	Hvete . .	470	tunnor.
	Råg . . .	11,700	»
	Korn . .	7,300	»
	Hafra . .	36,800	»
	Blandsäd	16,900	»
	Ärter . .	858	»
	Potates .	22,400	»
Skörd:	Hvete . .	2,880	tunnor.
	Råg . . .	70,200	»
	Korn . .	36,500	»
	Hafra . .	165,600	»
	Blandsäd	76,050	»
	Ärter . .	3,400	»
	Potates .	134,400	»

Provinsen har sedan 1856 en landtbruksskola på Wassbo, 1 mil från Falun. — *Boskapsskötseln* befinnes i allmänhet på en ganska låg ståndpunkt, hufvudsakligen genom bristen på tillräckliga och närande betesmarker samt på foder för kreaturens vinterfodring. En förändring i detta förhållande lärer icke heller vara att vänta, så framt icke de skogar, som icke äro odlingsbara, bli upplåtna till betesmarker, och så framt icke vinterutfodringen kommer att hemtas från den plogbara jorden, hvilket skulle vara enda medlet att öfvervinna de hinder, som ställa sig i vägen för boskapsskötselns utveckling. Sommartiden drifves boskapen till de s. k. »fäbodevallarna», vid hvilka en stor del af befolkningen då uppehåller sig, och som äro provinsens bästa betesmarker. Provinsen hade 1855 inalles 13,900 hästar, 2,400 oxar, 52,500 kor, 15,900 stycken ungnöt, 93,000 får, 12,700 svin och 39,500 getter. — *Skogarne* äro ännu tillräckliga för alla ortens behof, men förödas i allmänhet obetänksamt, i synnerhet der tillfällen till afsättning af skogsprodukter underlätta misshushållningen. I några socknar är behofvet att köpa skogseffekter redan ganska känbart, och om icke detta behof snart skall utvidgas äfven till andra delar af provinsen, måste snart en ny lagstiftning för skogarnas

vård verksamt mellankomma. Det vanligaste skogsträdet är tallen; granen förekommer blott på den bättre jorden, mer aflägset från de grusiga höjderna och de sandiga flodstränderna. Det allmännaste löfträdet är björk; grå-al och sälg förekomma i provinsens öfre, asp i dess nedra delar, och rönn växer äfven allmänt i vissa trakter. Det öfliga byggnads- och stängselsättet anlitar skogen hårdt; bränntorf begagnas högst obetydligt. — En af länets vigtigaste näringar är *bergsbruket,* som afser tillgodogörandet af både koppar-, silfver- och jernmalm. Inom länet tillverkades 1856 inalles 5,192 sk℔ koppar af malm från Stora Kopparbergs, Tomtebo och Garpenbergs grufvor, deraf 4,447 sk℔ ensamt vid Kopparberget, det öfriga vid Löfåsen, Korsnäs, Berggården, Smedstugan, Sågbyttan och Garpenberg. *Silfvertillverkningen* vid Gustaf III:s Silfververk i Falun uppgick samma år till 463 lödiga marker, och ur 136 grufvor brötos derjemte 508,747 sk℔ tackjernsvigt jernmalm, af hvilken vid 51 masugnar tillverkades 212,709 sk℔ tackjern och vid 130 härdar smiddes 121,480 sk℔ stångjern. (Under bergsåret 1857 tillverkades 5,379 sk℔ koppar, 595 marker silfver, 71 ort 99 korn guld (vid Gustaf III:s Silfververk); 475,110 sk℔ jernmalm brötos i provinsens grufvor, vid dess 54 masugnar tillverkades 206,306 sk℔ tackjern, och vid 183 härdar smiddes 125,027 sk℔ stångjern). Den vigtigaste bland länets kopparhamrar är *Avesta.* Sedan 1851 bearbetas tvänne skärpningar på *nickelmalm* inom Leksands och Stora Tuna socknar, och deraf tillverkades 1856 vid *Sågmyra* i Bjursås socken 155 sk℔ nickelspeis (1857: ingen uppgift). Af andra fabriker hade provinsen 1855 ett glasbruk, 1 pappersbruk (Grycksbo), 15 tegelbruk, 3 svafvelbruk, 3 krutbruk, 1 rödfärgsverk, 8 kalkugnar, o. s. v. *Binäringar* äro: kolning, malmbrytning, ved- och virkeshuggning, forsling af brukseffekter och varor, arbete vid *Elfdals porphyrverk,* hvilket dock är af ringa inflytande, och utvandringarne på »herrarbete». Dal-allmogens händighet bevisas genom laggkärls- och väggurstillverkningen i Mora, förfärdigandet af plogar och liar i Hedemora socken, linspånads-tillverkningarna i Svärdsjö, Tuna och Gagnef, slipstens-tillverkningen i Orsa, o. s. v. Spånads- och väfnadsslöjden samt linodlingen uppmuntras dels genom premier af allmänna medel, dels med årliga räntan af en år 1838 för sådant ändamål skänkt fond af 2,300 rdr bko. *Handel* på landet idkas i nästan alla socknar, som ligga vid föreskrifvet afstånd från stad. — Bland de sednast öppnade vägkommunikationerna inom provinsen bör uppmärksamhet egnas åt väg-anläggningen mellan Elfdalen och Särna samt mellan Leksands och Tuna socknar genom Sophia Magdalena socken, men företrädesvis åt *jernvägen mellan Falun och Gefle,* som, af staten understödd med låneanslag, nu är färdig till Korsnäs och har den märkvärdigheten att vara den första Svenska jernväg, på hvilken trupper blifvit transporterade, hvilket skedde i April 1859, då en truppstyrka på denna väg gick från Korsnäs till Gefle. Af kanal-anläggningar inom provinsen märkas *Strömsholms-Kanal* (se denna art.) samt *Gagnefs-* eller *Gråda-Kanal,* mellan Gagnef och Leksand, började 1824.

Provinsen Dalarne utgör i administrativt hänseende ett län, kalladt *Stora Kopparbergs län,* hvilket, bestående af 7 fögderier och 4 domsagor, innefattar 1,830 hela hemman och 846 lägenheter, verk och inrättningar, alltsammans uppskattadt till 14,128,599 rdr banko och i statsbidrag erläggande 680,808 rdr samma mynt. Länet har 3 städer, Falun, Hedemora och Säter, hvilka, med dertill hörande 16 mantal, äro uppskattade till 1,156,081 rdr bko och i statsbidrag erlägga 125,487 rdr bko. Fordom hade hemmansklyfningen i Dalarne gått så långt, att de små och spridda jordlotterna omöjligen kunde ändamålsenligt häfdas, och derföre började inom detta län 1802 *storskiftesdelningen,* hvilken sedan oafbrutet fortgått samt till 1855:års slut kostat staten allena 573,396 rdr bko, hvaremot jordegarne till skiftesförrättningarna bidragit blott med dagsverken, hvilka dock för de hittills skiftade socknarna kunna uppskattas till ett värde af

400,000 rdr bko. — För *undervisningen* finnes inom länet ett högre elementarläroverk i Falun och lägre läroverk i de öfriga städerna; i alla socknar finnas nu mer folkskolor, och undervisnings-anstalter för tillverkning af åkerbruksredskap samt snickare- och smides-arbeten finnas i Bjursås och Sundborns socknar. Af största vigt är praktiska *Bergsskolan* i Falun, som i årligt anslag, dels af staten, dels af bruks-societeten, uppbär 11,500 rdr bko. — För helsovården i länet äro 3 provincial-läkare anställda, stationerade i Falun, Hedemora och Nås. Derjemte finnes en extra-provincial-läkare i Rättviks socken, och på Smedjebacken bor en af enskilde aflönad distriktläkare. Länet har i Falun sitt lasarett och kurhus med särskild läkare, och i samma stad har länets djurläkare äfven sin bostad. I Vestra Bergslagen och i Hedemora finnas likaledes djurläkare, dock icke aflönade af staten. — Fattigvården ombesörjes enligt Kongl. Förordningen af den 13 Juli 1853, och uppgår fattigförsörjningen på landet till en summa af 33,721, i städerna till en summa af 9,492 rdr bko. Genom framlidne ärkebiskop J. O. Wallins föranstaltande samlades 1838 för tjugotvå af länets socknar eller dem, som äro mest blottställda för missväxt, en nödhjelpskassa, som vid slutet af år 1855 hade en behållning af 28,000 rdr bko, och samma kassas direktion förvaltar derjemte en till understöd för vissa fattiga i Leksands, Rättviks och Mora socknar af enkefru M. L. Svensson i Jönköping skänkt fond, som 1855 hade en behållning af 13,000 rdr bko. En annan fond, som samma år hade en behållning af 2,464 rdr banko, har af Fruntimmers-föreningen i Uppsala blifvit skänkt till anskaffande af rudimaterier för spånad och dylikt åt behöfvande inom de ofvannämda 22 socknarna, och härtill kommer en fond af 5,000 rdr bko, insamlad i Skåne 1813 till Dalortens understöd genom befrämjande af rågsäde derstädes. — Utom Stora Kopparbergs läns sparbank, som 1855 hade en behållning af 26,647 rdr bko, har länet en sparbank i Falu stad med en insatt summa af 165,479 och en hjelpfond af 17,510 rdr bko, samt en dylik i Husby socken, inrättad redan 1837, hvari 22,152 rdr bko voro insatta vid 1855 års slut. I Falun befinnes derjemte Stora Kopparbergs Läns och Bergslags enskilda Bank, inrättad 1835, samt länets Brandstodsbolag till försäkring af åbyggnad och lösegendom, hvars ansvarighetsbelopp 1855 uppgick till 28,782,580 rdr rmt. — Å Smedjebacken i Norrberkes socken befinnes den s. k. Hagstedtska arbetsinrättningen, hvars tillgångar 1855 uppgingo till 137,372 rdr rmt, och på hvars bekostnad 22 värnlösa barn uppfostrades hos välkända arbetarefamiljer, hvarjemte omkring 20 ålderstigna eller eljest mindre arbetsföra personer vid inrättningen hade bostad och underhåll.

Utom de ofvannämda 3 städerna har länet en köping, *Smedjebacken*, belägen i Norrberkes socken vid sjön Norra Barken, och vid södra ändan af Södra Barken ligger en mindre köping, *Wik*, med postkontor. Länet lyder i juridiskt hänseende under Kongl. Svea Hofrätt, i ekklesiastikt under Westerås stift och består af 7 prosterier med 37 socknar, 1 annex och 18 kapellslag. Med undantag af Stora Kopparbergs grufva, tillhör länet 4:de Bergmästardistriktet. Af dess 1,405 rotar tillhöra 1,200 Kongl. Dalregimentet, 205 Kgl. Westmanlands regimente. — Af länets hemman äro 1 1/4 frälsesäteri, 10 frälse, 118 bergsfrälse, 16 krono och 1,599 kronoskatte.

Provinsen Dalarne kallades fordom *Jernbäraland*, hvarmed likväl blott förstods nuvarande Öster-Bergslagen. Det öfriga var då en vild skog. Huruvida Dalarne i fordna tider haft sina egna fylkeskonungar, är obevist (Messenius nämner som sådana »Drotte Dimar» och »Gudröd, konung öster till Söderskog, Norder i Dalarne»); men det har varit ett eget hundari, haft sin särskilda Dalelag och varit ett särskildt lagmansdöme, tilldess Nils Ambjörnsson Sparre 1351 blef lagman öfver både Vestmanland och Dalarne. Den äldsta handling, hvari namnet Dalarne förekommer, är påfliga legaten Wilhelms af Sabina öppna bref af d. 1 Mars 1248, om biskopens rättighet till gästning,

hvari Vester-Dalarne särskildt nämnas. Uti det egentliga Svea Rike är Dalarne det sist bebyggda och befolkade landskapet, och att större delen deraf är nytt land, synes deraf, att ättehögarne icke gå högre upp än i Tuna och vid Thorsångs kyrka. Bland de få minnen efter den af Svearne undanträngda gamla befolkningen, som träffas i Dalarne, räknas de s. k. »Lappgrafvarne», små gräsbevuxna jordgrafvar, som träffas nära sjön Hinsen i Svärdsjö och Sundborns socknar samt i Nås församling af Vester-Dalarne. När Olof den Helige färdades genom landet 1030 och konung Sverre 1177, var norra delen deraf nästan vildmark och djup skog. I södra delen af landet lät Erik den Helige predika christendomen genom den Hel. David redan omkring 1160. Konung Albrecht pantsatte hälften af Dalarne och hälften af Kopparberget och Jernbergen till grefve Henrik af Holstein, ifrån hvilken Bo Jonsson Grip inlöste dem. År 1396 fick drottning Margaretha Dalarne till lifgeding. Sedan uppträda Dalkarlarne uti historien som Sveriges befriare med Engelbrecht och Sturarne samt Gustaf Wasa, mot hvilken de framdeles tillställde åtskilliga uppror, bland hvilka Daljunkarens eller falska Sturens 1527 var det svåraste. Under tvisterna mellan Sigismund och Carl voro Dalkarlarne hertig Carls trogna anhängare och behandlade med grymhet dem, hvilka ansågos såsom hans fiender (det beryktade *Näftåget* t. ex., se *Stora Tuna)*. Om det beryktade *trolldomsväsendet* i Dalarne under Carl XI:s tid hafva vi redan meddelat det vigtigaste under artikeln *Blåkulla.* Sista gången Dalkarlarne uppträda såsom upprorsmän var 1743, då de gingo till Stockholm, för att åstadkomma ändring i thronföljden, men i hufvudstaden blefvo så allvarsamt mottagna, att de nödgades falla till föga och utlemna sina uppviglare att straffas. Dessa uppviglare och anförare voro riksdagsmannen Per Andersson från Mora, major Wrangel och bruksbokhållaren Schedin (se vidare *Falun)*. Huru Dalkarlarne på Gustaf III:s uppmaning 1788 voro beredvilliga att deltaga i hans och rikets räddning, är bekant genom historien. — Med de uti Sveriges historia minnesvärda orter, som till stort antal finnas i Dalarne, t. ex. *Ornäs, Rankhyttan, Isala, Marnäs, Mora* o. s. v., skola vi framdeles göra bekantskap på vederbörliga ställen.

Provinsen Dalarne eller Stora Kopparbergs Län indelas på följande sätt:

Administrativ och Juridisk Indelning.			Ekklesiastik Indelning.	
Domsagor.	Härader och Tingslag.	Socknar.	Prosterier.	Socknar.
Öster-Dalarnes Domsaga.	Gagnefs sockens tingslag; tingställe vid Komtillmåtta gästgifvargård.	Gagnef och Mockfjärds kapell.	Leksands.	Leksand med Djura kapell; Gagnef med Mockfjärds kapell; Åhl; Bjursås.
	Leksands, Åhls och Bjursås tingslag; tingst. Leksands Noret.	Leksand, Djura kapell, Bjursås och Åhl.		

Administrativ och Juridisk Indelning.			Ekklesiastik Indelning.	
Domsagor.	Härader och Tingslag.	Socknar.	Prosterier.	Socknar.
Öster-Dalarnes Dom-saga.	Mora, Sophia Magdal. och Wenjans tingslag; tingställe: Mora Strand.	(en del af Loos socken, med 457 invån.; det öfriga, med 630 invånare, tillhör Gefleborgs län), Mora, Wåmhus kapell, Wenjan, Sophia Magdal. eller Sollerön.	Mora.	Mora med Wåmhus kapell; Elfdalen med Evertsbergs kapell; Sophia Magdalena eller Sollerön; Wenjan; Särna med Idre kapell.
	Rättviks och Ohre tingslag; med tingst. Lerdahl i Rättvik.	Ohre, Rättvik, Boda kapell.	Rättviks.	Rättvik med Boda kapell; Orsa med Skuttunge kapell; Ohre.
	Orsa sockens tingslag; tingst. i Orsa by.	(en del af Loos), Orsa, Skuttunge kapell.		
	Elfdals och Särna tingslag; tingst. i Elfdals kyrkby.	Särna med Idre kapell, Elfdalen med Evertsbergs kapell.		
Stora Tuna, Gustafs och Säters tingslags Dom-saga.	Stora Tuna och Gustafs socknars tingslag; tingst. i Stora Tuna sockenstuga.	Stora Tuna med Amsbergs och Silfbergs kapeller, $^1/_{16}$ af Aspeboda, Gustafs, af Grangärde 7 $^1/_2$ mantal med 625 invånare.	Stora Tuna.	Stora Tuna med Amsbergs och Silfbergs kapeller; Stora Schedvi; Svärdsjö med Enviks kapell och Svartnäs bruksförsamling; Falu stad och Stora Kopparbergs församling; Säthers stads- och landsförsaml.; Thorsång med Aspeboda; Wika med Hosjö eller Sandviks kapell; Gustafs; Sundborn med Korså bruks-kyrka.
	Säthers sockens tingslag; tingställe i Säthers sockenstuga.	Säthers landsförsamling.	Vester-Dals.	Nås; Järna; Äppelbo; Lima med Transtrand; Malung med Ytter-Malungs och Öje kapeller; Floda.

Administrativ och Juridisk Indelning.			Ekklesiastik Indelning.	
Domsagor.	Härader och Tingslag.	Socknar.	Prosterier.	Socknar.
Vester-Bergslagens och Vester-Dalarnes Domsaga.	Malungs m. fl. socknars tingslag; tingst. i Öfver-Malungs sockenstuga.	Lima, Transtrand, Öfver-Malung med Ytter-Malungs och Öje kapeller, Äppelbo.	Norrbärkes.	Norrbärke; Söderbärke med Malingsbo brukskapell; Grangärde med Ludvika kapell; Säfsnäs.
	Nås m. fl. socknars tinglag; tingställe i Nås.	Järna, Nås, Floda, Säfsnäs.		
	Grangärdes sockens tingslag; tingställe i Grangärdes kyrkby.	Grangärde (större delen m. 6,327 invånare), Ludvika kapell.		
	Norrbärkes sockens tingslag; tingställe i sockenstugan.	Norrbärke.		
	Söderbärkes sockens tingslag; tingställe i sockenstugan.	Söderbärke, Malingsbo kapell.		
Stora Kopparbergs och Näsgårds fögderiers Domsaga.	Stora Schedvi sockens tingslag; tingställe i sockenstugan.	Stora Schedvi.	Hedemora.	Hedemora stads- och landsförsaml. med Norns bruk; Husby med Stjernsund; Folkärna; By; Garpenberg; Grytnäs och Avesta.
	Thorsångs sockens tingsl.; tingst. i sockenstugan.	Thorsång.		
	Wika sockens tingsl. samt Hosjö och Knifva Bergslag; tingst. i Wika sockenstuga.	Wika, Hosjö eller Sandviks kapell.		

Fögderier.

Kopparbergs fögderi: Stora Schedvi, Thorsångs, Wika, Stora Kopparbergs, Aspeboda,

Administrativ och Juridisk Indelning.

Domsagor.	Härader och Tingslag.	Socknar.	Fögderier.
Stora Koppar-bergs och Näsgårds fögde-riers Dom-saga.	Stora Kopparbergs och Aspeboda socknars tingslag; tingställe i Falun (gästgifvargården.)	Stora Kopparberg, större delen af Aspeboda (16 mantal med 930 invånare.)	Svärdsjö och Sundborns socknars tinglag, med 17,279 invånare. *Näsgårds läns fögderi:* Folkare härad, Hedemora och Husby socknars tingslag, med 22,411 invånare.
	Svärdsjö sockens tingslag; tingst. i sockenstugan.	Svärdsjö, Svartnäs, Enviks kapell, $\frac{1}{64}$:del af Sundborn.	*Säthers läns fögderi:* Gagnefs, Stora Tuna, Gustafs och Säthers socknars tingslag, med 21,061 invånare.
	Sundborns sockens tingsl.; tingställe i sockenstugan.	Sundborn $\frac{63}{64}$.	*Nedan-Siljans fögderi:* Leksands, Åhls och Bjursås' samt Rättviks och Ohre socknars tingslag, med 28,465 invånare.
	Folkärna härad och socken; tingst. i Folkärna socken, Lund.	By, Garpenberg, Folkärna, Grytnäs, Avesta.	*Ofvan-Siljans fögderi:* Mora, Sophia Magdalena och Wenjans, Orsa samt Elfdals och Särna socknars tingslag, med 21,901 invånare.
	Hedemora sockens tingsl.; tingst. i Hedemora sockenstuga.	Hedemora landsförsamling m. Norns bruksförsamling.	*Vester-Bergslagens fögderi:* Grangärdes och Norrbärkes socknars tingslag samt Söderbärkes Bergslag, med 19,725 invånare.
	Husby sockens tingslag; tingst. i Smedby.	Husby med Stjernsunds bruksförsaml.	*Vester-Dals fögderi:* Malungs och Nås m. fl. socknars tingslag, med 21,691 invånare.

Dalarö. Kapellförsamling i Sotholms härad af Stockholms län, består af den med fasta landet nu sammanhängande fordna ön Dalarön och några smärre skär, allt bergbunden mark, blott här och der odlad eller odlingsbar å lerjord. Socknen består af $3\frac{3}{4}$ mantal samt hade 1856 blott 583 invånare (1815: 526, 1840: 601). Socknen, som 1856 hade fast folkskola med 1 examinerad lärare, hvilken undervisade 23 gossar och 5 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 13 gossar och 28 flickor undervisades i hemmet, är annex till Tyresö patronela pastorat af 3:dje klassen i Söder-Törns kontrakt af Strengnäs stift och har sedan år 1667 egen komminister, hvars syssla är förenad med garnisons-predikantstjensten på Dalarö Skans. Afståndet från Stockholm är $4\frac{1}{4}$ mil landvägen, men 10 mil sjövägen, stora segelleden, ehuru blott 5

mil för fartyg, som passera Södra Stäket. — I socknen ligger gården *Små Dalarö*, ½ mantal frälse, med tillhörande ¾ mantal, utom ½ mantal i Tyresö socken, och på denna gårds egor ligger tull- och lotsplatsen *Dalarö*, som varit tullplats åtminstone från 1630-talet, blef poststation 1750 och nu mer äfven är telegraphstation. Orten består af ett icke obetydligt antal bebyggda tomter, dock af inskränkt omfång, mest på kala berg, invid en djup och säker hamn; här finnes en väl anordnad bad-inrättning, och invånarne, som mest bestå af lotsar och fiskare, idka sedan gammalt fiske, äfven i yttre skären, utanför Ornön, till ex. vid Hufvudskär, hvars tullplats är taxerad under Dalarö. Kyrkan skall vara hitflyttad från Hufvudskär och ligger i en däld vid hafsstranden. — På en holme ¼ mil söderut ligger *Dalarö-Skans*, som beherrskar segelleden och består af ett torn med omgifvande verk. Skansen, som synes vara af tämligen hög ålder, omnämnes åtminstone 1657 och 1675; men redan 1565 omtalas stället såsom en hvilostation för flottan. En liten garnison af artilleri är här förlagd under befäl af en kommendant. — Adress: Stockholm.

Dalbergs-å. Större å på Södra Dal, bildad af tvänne grenar, *Örs-ån* i norr och *Frendefors-ån* i söder, hvilka förena sig en mil från Wenern, hvarefter ån faller ut i denna sjö uti Sundals härad, nära till det fordna fästet Dalaborg. Örs-grenen uppkommer i Marsjö samt går genom Teåkers-, Kappebo- och Örs-sjöarna; Frendefors-ån afleder vattnet från sjöarna Långhalmen, Bollungen, Rådanesjön och Hästefjorden. Denna gren har fall vid Lefors, Rådanefors och flera andra ställen; Örs-grenen vid Bäckefors och vid inloppet i Örs-sjön. Efter rotgrenarnas förening förekomma smärre fall i Bolstads socken.

Dalbo-bron. Så benämnes den bro öfver sundet vid Wassbotten, som förenar den till en ö förvandlade landtunga, på hvilken staden Wenersborg är belägen, med provinsen Dal. Med Vestergötlands fasta land sammanbindes samma landtunga dels genom *Grop-bron*, som leder öfver Carls Graf, dels genom *Rånnumsbro* öfver Göta elf.

Dalboredden. Med detta namn betecknas några hemman af Svanskogs socken och Kila pastorat i Wärmland, som höra till Elfsborgs län och Tössbo härad på Dal. Dalboredden innehåller 0,526 qvadratmil och består af 9⅛ förmedlade mant. med 806 invånare. Inom densamma ligga delar af sjöarna Öfra Kalfven, Ömmeln, Dalsjön, Emneskogs-sjön och Vestra Svan samt 8 så kallade kärn. Reddens längd är 1½, största bredden ⅝ mil. Genom Bäckån, som löper från Emneskogs-sjön till Vestra Svan, skiljes Redden i norra delen från Wärmlands-sidan af Svanskogs socken. En å förenar Dalsjön med Ömmeln i gränsen mot Laxarby socken och en annan å Ömmeln med Öfra Kalfven i gränsen mot Hesselskogs socken. Dalboredden har kyrka, gemensam med Wärmlandsdelen af Svanskogs socken; det är en träkyrka, byggd i korsform 1733.

Dalbosjön. Med namnet Dalbosjön betecknas sydvestra delen af Wenern, som från den stora sjön skiljes genom Wärmlands Näs, Lurö Skärgård och Kållandsö samt håller 8 mil i längd och 4 i bredd. Dalbosjön är ansenligt grundare än den öfriga Wenern, eller blott 12 till 15 famnar, då östra Wenerns djup uppgår till 20 eller 30. I Dalbosjön, som har sitt namn af landskapet Dal, hvars stränder den sköljer, utfalla de genom denna provins rinnande vattnen, hvarom se art. *Dal*.

Dalby. Socken i Hagunda härad af Uppsala län, belägen vid Mälarfjärdarna Ekoln och Oxen, upptager en areal af 5,045 tunnland, af hvilka endast 30 äro sjöar och kärr. Socknen utgöres af till största delen jemna, der och hvar något bergkulliga bygder vid sjön och kring ett i Ekoln utfallande vattendrag; på norra gränsen är mer bergländig skogsmark. Rådande jordmånen är dels lera, dels svartmylla; hufvudnäringen är åkerbruk, hvarjemte något fiske idkas. Socknen består af 34¾

förmedlade hemman och beboddes 1840 af 584, 1856 af 525 invånare. I församlingens fasta skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 24 gossar och 24 flickor. — Dalby socken är annex till Vesteråker och utgör tillika med denna ett patronelt pastorat af 3:dje klassen i Hagunda kontrakt af ärkestiftet. Innehafvaren af Hammarskogs gård i socknen kallar kapellan. Dalby nämnes 1314 såsom hörande till *Hagund,* men 1317 till *Ullerakir;* socknen kallades äfven *Dalbo,* och egna kyrkoherdar deri nämnas åren 1290 och 1460; men efter reformationen förekomma blott kaplaner, från år 1593. Kyrkan, uppförd af gråsten och tegel på en bergklippa nära invid Hammarskogsviken, är urgammal och torde vara anlagd i konung Inge den Äldres tid; hon reparerades 1659 på bekostnad af riksrådet friherre Knut Posse till Hammarskog († 1664), som hitskänkte predikstol m. m., och öfver hvilken här finnes en minnesvård. I kyrkan förvaras den s. k. Hammarskogsboken, hitskänkt år 1690 af friherre A. G. Leijonhufvud, då egare till Hammarskog; boken innehåller handlingar, som röra kyrkan. — Att socknen är gammal bygd, bevisas deraf, att flera hemman deri nämnas i en handling från 1303, och af de talrika runstenar, som der förekomma. En sådan är inbyggd i sakristians mur, andra förekomma i Hollberga äng, vid Wigby och Wigby bro samt vid Hässle. — Uti socknen lefva talrika sägner om Knut Posse, upphofsmannen till den s. k. »Wiborgska Smällen», som i dessa sägner alltid framställes som en stor trollkarl. Huruvida han varit egare af socknens enda herrgård, *Hammarskog,* är tvifvelaktigt; men den mortel, hvari han, enligt sägnen, beredde trollpulvret till »Smällen», lär länge hafva varit förvarad på Hammarskog och begagnades slutligen till ringklocka derstädes. — Adress: Ekolsund och Wijk.

Dalby. Socken i Torna härad af Malmöhus län, 1 mil o. s. o. från Lund, har en areal af 5,832 tunnl., af hvilka endast 6 äro sjöar och kärr. Socknen består af Dalby och Sjötorps byar samt Dalby kungsgård, tillsammans $18^{25}/_{32}$ mantal, har mycken och god åker, godt höbol och betesmark samt beboddes år 1840 af 1,218, 1856 af 1,374 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola, der 2 examinerade lärare undervisade 103 gossar och 59 flickor, medan 10 gossar och 12 flickor hade enskild undervisning, 20 gossar och 40 flickor undervisades i hemmet. — Dalby socken är, tillika med Bonderup, annex till Hellestads prebende-pastorat af 2:dra klassen i Torna kontrakt af Lunds stift. Socknen är den folkrikaste, största och märkvärdigaste i pastoratet samt har fordom varit moderförsamling och haft många omvexlande öden, hvilka dock äro föga bekanta. Under Carl Knutssons härjningståg i Skåne 1452, då han brände Lund och hela trakten deromkring, lärer Dalby hafva lidit ansenligt; han tillfogade i Dalby samlade allmogen ett så allvarsamt nederlag, att 200 nedhöggos och 2,000 togos till fånga, hvarefter de öfriga förskonades mot löfte om skatt och gisslan. Socknens största märkvärdighet är hennes kyrka, belägen i sydvestra ändan af Dalby by och anlagd omkring år 1065 af Danska konungen Sven, hvilken samma år förordnade en Egino till biskop i Dalby och Henrik till biskop i Lund. Mellan dem delades stiftet så, att Blekinge och södra Skåne hörde till Dalby biskops-stol, norra Skåne och Halland till Lunds. Dalby biskopsstift hade likväl icke länge bestånd, emedan biskop Henrik afsattes för sin straffbara lefnad och Egino sedan blef ensam biskop öfver hela stiftet. Kyrkan, kallad *Helig Korskyrka,* har fordom varit dubbelt så lång som nu och har ett 42 alnar högt torn med tre loft. Bland kyrkans märkvärdigheter nämnes en mellan altaret och predikstolen stående dopfunt af $1^{3}/_{4}$ alnars höjd och 1 alns 10 tums diameter upptill; funten är rund, ungefär liknande en kalk, urgröpt i en stor flis-sten, har utanpå öfra delen illa huggna figurer och vid öfversta kanten följande Latinska inskrift: *»Jam. res. declarat. quid. quondam significarat. in- cruce. productus. Christi. de. vulnere. fluctus.»* (Nu förklarar verkligheten, hvad

det fordom skulle betyda, att på korset utgick en vattuström ur Christi sår.) I likhet med Lunds domkyrka, eger Dalby också en så kallad Kraftskyrka (crypta), anlagd under sjelfva tornet, hvilket hvilar på cryptans murar, hvalf och fyra pelare. I Kraftskyrkans nordvestra hörn finnes ett särskildt rum, hvilket någon tid blifvit begagnadt till begrafningsplats, och hvarest, jemte andra förmultnade lik, ända till 1827 visades den balsamerade kroppen af, som det uppgafs, häradshöfding Tigersköld, nedsatt den 8 Februari 1723. Alla dessa liklemningar äro nu hopsamlade och nedlagda i en graf på kyrkogården. I nordöstra hörnet af Kraftskyrkan finnes en liten källa med klart och godt vatten, murad med huggen sten, alldeles rund och omkring halfannan aln djup. Vattnet är vida beryktadt för sin helsogifvande kraft, och på midsommarsdagen bruka enfaldiga sjuka infinna sig här för att dricka af vattnet och offra sina gåfvor till kyrkan, som deraf har några riksdalers årlig inkomst. Sannolikt har Kraftskyrkan så väl här som i Lund varit begagnad vid katholska gudstjenstens Långfredags-ceremonier, då man gifvit en bildlig framställning af Christi begrafning. Uti Dijkmans »*Ant. Eccl.*» säges det, »att de andliga Påskdagen gingo omkring kyrkogårdarna och sjöngo: jag såg vatten utgå af templet på högra sidona, halleluja!» och vidare, »att de Påskmorgonen kommo i kyrkan att likasom besöka Christi graf och smörja hans till lik lagda beläte med välluktande balsam». Det påstås, att från Dalby kyrka en underjordisk gång fordom gått till Lund; men sannolikare är, att den igenmurade dörr, som påstås hafva ledt till denna gång, varit en utgång från kyrkan för munkarnes enskilda behof. Palmsköld menar, att denna dörr ledt till »ett förborgadt rum, der munkarne afhört hemliga skriftermål, enkannerligen af qvinnfolk, och sedan dem absolverat.» Österut från kyrkan, några stenkast från ruinerna efter grunden till hennes äldsta gafvel, visas den år 1080 aflidne Danska konung Harald Heins graf, hvaröfver ligger en sten i form af en likkista. Carl XII har låtit omgifva denna sten med en liten mur. Tuneld säger, att Danska konungarne Harald Svensson och Harald Knutsson blifvit begrafna i Dalby kloster, hvilket bestyrkes af Rhyzelius och Messenius, medan Lagerbring bestrider uppgiften om att Harald Knutsson skall vara begrafven derstädes. Se vidare *Hellestad.* — Adress: Lund.

Dalby. Kungsgård i ofvannämda socken, var fordom kloster, kalladt *Stæ Crucis*, och anlades sannolikt samtidigt med kyrkan; det innehades först af Augustiner-munkar. Klostret hade rika inkomster, och dess munkar voro högt ansedda. Klostret blef sedan ett Dominikaner-kloster, och under detsamma lydde alla hemman i Dalby socken. Uti Christian III:s tid reducerades klostret, då en stor del af byggnaderna nedbrötos (1537), hvarjemte alla handlingar och minnesmärken från klostertiden af det ovisa nitet förstördes. Uti Gillberg-Bruzelii beskrifning öfver Malmöhus län berättas, att den qvarstående förfallna klosterbyggnaden omkring år 1840 begagnades till bränneri. Då klostret indrogs till Danska kronan, förlänades det åt herr Anders Bilde, som derstädes bland andra goda saker fann 240 tunnor hafra, 13 pund malt, $2\frac{1}{2}$ pund korn, 8 tunnor sill, 3 tunnor smör, 2 tunnor torsk, 1 tunna ost, o. s. v., så att de goda munkarne åtminstone icke haft brist på matvaror. Huru Danska regeringen begagnat klostrets egor, är okändt; men sedan Skåne blifvit Svenskt, blef Dalby Kongl. stuteri och stallgård, likasom Flyinge. Krigsoroligheter hindrade imellertid inrättningens fortgång, och Dalby bortarrenderades; afgiften deraf utgår till Flyinge stuteri. Kungsgården består af $4\frac{7}{16}$ hemman kronosäteri och $9\frac{13}{32}$ underlydande hemman skatte.

Dalby. Socken i nordligaste delen af Wärmland, gränsar i öster till Stora Kopparbergs län, i norr till Norge, i vester till Hvitsands och i söder till Ny socknar af Carlstads län. Socknen innehåller, efter Forssell, jemte Norra och Södra Finnskoga kapeller, 405,670 tunnland, deraf omkring $\frac{1}{3}$:del utgöres

af sjöar och kärr. Dalby socken ligger cirka 550 fot öfver hafvet och består af $20^{17}/_{24}$ hela mantal, med en folkmängd år 1856 af 2,379 mantalsskrifna personer. Socknen utgjorde förr en del af Elfdals pastorat, som då omfattade hela Elfdals härad; men år 1814 förordnades, att Ny och Dalby skulle utgöra ett särskildt pastorat. Sedermera eller år 1826 afsöndrades de nordligaste delarne af Dalby socken, och bildades af dem tvänne kapellslag under namn af *Norra* och *Södra Finnskoga* (se dessa rubriker). Kyrkan i Dalby socken har förut varit byggd vid Persby; men den förbiflytande Klarelfven hotade med dess förstöring, hvarföre hon flyttades till hemmanet Wingäng och kallades då: *Kyrkan ofvan sjön*, till skilnad från det söderut belägna *Likenäs kapell* (se denna rubrik); man beslöt slutligen att sammanbygga bägge kyrkorna, och sålunda fullbordades år 1726 den nuvarande träkyrkan. — Under katholska tiden var vid Dalby en mötesplats för pilgrimer, hvilka vallfärdade till St. Olofs graf i Trondhjem och här emottogos af munkar; detta skedde vid Botvidsmessan, och återtåget egde rum vid Michaëlimessan, då de så kallade Wallaremännen (pilgrimerna) i flera dagar fröjdade sig öfver den förvärfvade syndaförlåtelsen och sannolikt öppnade ny räkning. — Igenom hela socknen flyter Klarelfven, som ofvanför kyrkan vidgar sig och bildar den lilla så kallade Wingäng-sjön. Här ofvanför har elfven ett stort antal större och mindre forssar; men nedanför Wingäng vidtager lugnvatten. På östra sidan infalla i Klarelfven Likån och den så kallade Tösan, hvilken sednare kommer från den i Lima socken belägna Tisjön; icke långt från sin förening med Klarelfven gör Tösan ett ganska stort fall af ett högst egendomligt utseende. På vestra sidan infalla Waråu, Höljes-ån och Let-ån i Klarelfven; den sistnämda hemtar sitt vatten ur den betydliga sjön Letten äfvensom Kindsjön. Inom socknen ligga äfven sjön Rangen och Blidskogs-ån; men dessa vända sig vesterut och förena sig slutligen med elfven Glommen i Norge. — På båda sidor om Klarelfven är ett smalt slättland; men ej långt derifrån höja sig kullarne, och man ser spår efter ett högre vattenstånd; här äro nu åter några plana ytor; men snart börja väldiga höjder, som stundom stiga till 1,000 fot öfver hafvet; dessa hafva förr varit skogbeväxta; men timmersäljarens yxa har glesnat dem, och skogshatarens brand har ödelagt en stor del af dem. — De intill Klarelfven gränsande trakterna utgöra det egentliga odlade landet eller bygden, och här förekommer ett på sandjord drifvet åkerbruk, som i allmänhet gifver god afkastning genom en ovanligt stark gödsling. Boskapsskötseln skulle här kunna högt uppdrifvas, om man icke nästan uteslutande egnade sig åt timmerförsäljning och flottningar af virke. På längre eller kortare afstånd, ända till flera mil från Klarelfven, hafva hemmansegarne sina så kallade Sättror eller Sätterstugor. Dit föras kreaturen under sommaren, och der har man äfven några korn- och potatesland, men hufvudsakligast ängsvallar, eller, som de här kallas: sättervallar, hvilka gödslas och, jemte skogsängarna, lemna det foder, hvarmed kreaturen skola vinterfödas. Under den tid, som bete här finnes, vistas vanligen hela familjen i Sättrorna, och på sin höjd får någon gammal medlem stanna qvar i det egentliga hemmet. Under de sednare åren har hogen för odlingar stigit inom denna ort, och de aftagande timmerskogarne sätta väl innevånarne i behof af att vända sina krafter till säkrare näringsgrenar. Det är långt ifrån afgjordt, huruvida timmerhandeln och den deraf tidtals uppkommande större tillgången på penningar varit för ortens befolkning gagnelig; men säkert är, att de här spridda ganska betydliga penningesummorna icke höjt allmänna välståndet så, som man skulle haft skäl att förmoda.

I äldre tider klädde sig allmogen i denna socken uti ljusgrå, nära hvita, rockar med röd krage och uppslag; nu mera synes denna vackra nationela drägt blott på några gubbar.

Inom socknen finnas tvänne jernbruk: *Letafors* och *Likanå* (se dessa rubriker).

Dalby socken är annex till Elfdals konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Elfdals kontrakt af Carlstads stift. — Om skolväsendet, se modersocknen. — Adress: Råda.

Dal-elfven. Denna, en bland Sveriges största floder, 42 mil lång med ett flodområde af 279 Svenska qvadratmil, bildas af tvänne stora, på fjällryggen upprinnande grenar, en i norr, kallad *Öster-Dalelfven*, och en i söder, *Vester-Dalelfven*, bägge ungefär lika långa eller 24 mil. — *Öster-Dalelfven* uppkommer ur små fjällsjöar omkring Svucku-fjäll, bildar *Idre-* (1,527 Par. fots höjd) och *Särna-sjöarna*, flyter först östligt och sedan sydligt till Elfdalen, der den förenar sig med den norrifrån kommande *Rotelfven*, fortsätter sedan sitt lopp åt sydost, upptager *Orsasjön* (523 Par. fot), faller ut i *Siljan* (591 Par. fot), bildar derefter *Insjön* och fortsättes sedan hufvudsakligast i sydlig rigtning, tilldess den vid Djursmo (480 Par. fot) förenar sig med *Vester-Dalelfven*. Denna har sina källor nära intill Öster-Dalelfvens, heter i öfversta loppet *Fulu-elf*, flyter i sydlig rigtning genom Transtrands (1,439 Par. fot), Lima och Malungs socknar, vänder sig derpå mot öster, upptager den nordvest ifrån kommande *Wenjans* vattendrag och fortsätter vidare sitt lopp till Djursmo i Gagnefs socken. Efter föreningen upptager den nu s. k. Stora Dalelfven afloppet från sjön *Runn*, fortgår derpå först sydöstligt, sedan mot nordost utefter en sträcka af 18 mil och vidgar sig till ansenlig bredd, slutligen till sjöar, som bära namnet fjärdar, *Fernebo-* och *Hedsunda-fjärden*, bildar det praktfulla vattenfallet vid *Elfkarleby* och faller en mil derifrån ut i Bottniska Viken. Utom fallet vid Elfkarleby märkas *Nupåfallet* i Vestra Dalelfven, *Forshufvud* i Stora Tuna socken och *Styggforsen* i vattendraget från *Oresjön*, hvilken, tillika med sjön *Skatungens* aflopp, faller ut i Siljan vid denna sjös östra ända. Sjön *Siljan*, Dalarnes största sjö, håller 5 mil i längden och 3 mil i bredden; den innesluter den täcka *Sollerön* och omgifves af de historiska socknarna Mora, Leksand och Rättvik. Sjön *Runn* (347 Par. fot) upptager vattnen från sjöarna *Ljugaren* i vester samt *Åmungen* och *Balungen* i öster; dessa bägge sjöars vattendrag förena sig i *Svärdsjön* (477 Par. fot), bilda derefter sjön *Toften* och falla derifrån ut i Runn, som längre i öster ytterligare upptager *Rogsjöns* och *Warpans* vatten. Fernebofjärden ligger 178, Hedsundafjärden 161, Öns bruk, en mil från flodens utlopp, 96 Par. fot öfver hafvet. — Dalelfven flödar tvänne gånger om året; det första flödet kallas *hemfloden*, det andra *fjällfloden*, då snön och isen smälta på fjällen. Dessa flöden äro stundom ansenliga och hafva ofta anställt stor skada (t. ex. 1764). Uti elfven förekomma talrika smärre forssar, så att den icke kan göras segelbar utefter någon längre sträcka. Forssarna vid Grådaby, nära Gagnefs kyrka, undvikas genom *Gråda kanal*.

Dalfors. Jernbruk i Ohre socken af Rättviks och Ohre socknars tingslag i Stora Kopparbergs län, beläget i en vacker dal vid Böle-ån, fick sina första privilegier åren 1727 och 1734 samt anlades af generalmajoren och landshöfdingen friherre A. S. Gripenhjelm med interessenter. Bruket hade på 1840-talet 5 härdar och 2,400 sk℔ privilegieradt smide af eget tackjern, med utskeppning på Stockholm och Söderhamn. Frälsesmidet var 15 sk℔, och bruket hade oinskränkt rättighet att förädla stångjern till spik och annan manufaktur mot afräkning på hammarskatten, hvilken uppgick till 23 sk℔ 16 l℔. Nu 5 härdar och fritt smide. Arbetarne vid bruket härstamma från invandrade främlingar och skiljde sig länge till seder och klädedrägt från de ursprungliga Dalkarlarne.. — Bruket tillhör för närvarande hr W. A. Didron.

Dalhem. Socken på Gotland, i Halla Ting och länets Norra Fögderi, 2 mil sydost från Wisby, har en areal af 5,068 tunnland, af hvilka 1,240 äro kärr och sjöar, består af $21\frac{1}{4}$ mantal och beboddes 1840 af omkring 500, 1856 af 454 personer. Jordmånen består af lera och sand. I socknens fasta skola undervisades sistnämda år 24

gossar och 19 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 2 gossar och 4 flickor undervisades i hemmet. Skolan hade 1 examinerad lärare, som tilllika var klockare. — Dalhems socken utgör, tillika med Ganthem och Halla, ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen i Medelkontraktet af Wisby Stift. Kyrkan, byggd af sten, enligt Strelows uppgift 1046, men säkerligen mycket yngre, är vacker och har portaler af slipad marmor; fönsterglasen äro försedda med målningar. Åtskilliga reliker förvaras i det så kallade helgonarummet, och i kyrkan finnas ett par grafstenar med munkstils-inskrift. På den gamla dopfunten stå de fyra Evangelisternas namn med runor öfver deras insignier. — Adress: Wisby.

Dalhem. Socken i Norra Tjust härad af Kalmar län, $4^1/_4$ mil n. v. från Westervik, $1^3/_4$ mil från hafvet, har en areal af 31,035 tunnland, af hvilka 4,570 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af $26^1/_8$ mantal i Kalmar län och $1^1/_8$ mant. i Östergötland, beboddes 1840 af 1,528, 1850 af 1,605 och 1856 af 1,781 invånare. Jordmånen är blandad af sand och lera; skog finnes. Utom åtskilliga såg- och ett par husbehofs-mjölqvarnar finnas inom socknen Larums nu ödelagda koppargrufvor. — Dalhems socken utgör ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Norra Tjust kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, af sten och af okänd ålder, har målningar i hvalfvet. — Bland gårdar inom socknen märkes *Tyllinge* säteri. — Adress: Åtvidaberg.

Dalkarlsberget. Odalgrufvefält uti Nora landsförsamling af Nora och Hjulsjö Bergslags härad i Örebro län, består af 7 stycken bearbetade grufvor på en areal af omkring 200 famnars längd i öster och vester samt 150 famnars bredd, hvarur årligen brytas omkring 40,000 sk℔ (1857: 42,650 sk℔) god jernmalm för Nora, Carlskoga och Lekebergs Bergslagers behof. Inom gruf-fältet finnas derjemte flera äldre grufvor, som igenrasat och ligga öde; tre af dessa rasade på samma gång den 31 Augusti 1694 och neddrogo i djupet så väl alla byggnader, som en stor del af den uppbrutna malmen; 6 andra hafva på samma sätt igenrasat från 1685 till 1762. När grufvorna i Dalkarlsberget först började upptagas, är obekant; enligt traditioner i orten skall man i slutet af 14:de århundradet hafva börjat bearbeta de äldsta, och denna tradition tyckes bekräftad genom en relation till Bergs-kollegium från 1669, hvari det talas om en 7 år förut upptagen gammal grufva, som redan då »från urminnes tider legat öde». År 1825 sammanslogos de särskilda 7 grufvelagen till ett enda, som nu består af 1,000 delar, tillhörande Ölsboda, Laxå och Wahlåsa bruk samt åtskilliga bruksegare och bergsmän i de ofvannämda Bergslagerna. Vattnet uppfordras ur grufvorna med en konstgång till hvarje grufva; drifvattnet till dessa ledes genom en 500 famnar lång dels sprängd, dels gräfd kanal, som, tillika med en i sammanhang dermed uppförd byggnad, lär hafva kostat omkring 60,000 rdr rgs. Bergsuppfordringen sker med hästvindar och s. k. spel, som pådrifvas med vatten. Grufvornas djup är allmännast 70—95 famnar. Malmarten är olika i hvarje grufva; svartmalm och blodsten, fin- och grofkornig, äro blandade om hvarandra, och den rikaste malmen håller öfver 60 à 70 procent. Hällearten består af »qvarzrådande glimmerskiffer, som närmast fyndigheten öfvergår till lös, småfjällig och fet glimmer», Grufvebyggnaden är ovanligt kostsam, emedan bergväggarne äro så lösa och sköliga, att, i stället för vanliga band- och bergfästen, stora förtimringar måste uppföras, hvilka årligen medtaga öfver 2,000 stycken byggnadstimmer och omkring 100 sk℔ stångjern, och hvaraf följer, att bergbrytningen kan förehafvas endast om sommaren, medan byggnadsarbetet nere i grufvorna förrättas om vintern» (Tunelds Geographi, uppl. 1828, II, sid. 404). Förvaltningen af det hela är uppdragen åt en öfver-gruffogde, under hvilken särskilda underfogdar för hvarje grufva lyda. — Gruf-arbetarne hafva samlat en s. k. Besparingskassa för orkeslösa arbetare samt enkor och barn.

Dalkarlshyttan. Nu mer nedlagdt jernbruk i Lindesbergs landsförsamling af Lindes Bergslags härad och Örebro län, nära staden Linde, söderut, hade 1 härd, 1 hammare och $533\frac{3}{10}$ sk℔ stångjernssmide af eget tackjern samt spik- och manufaktursmide; till bruket hör ett mantal skatte. Gården, som har stor och vacker trädgård, har tillhört herrarne Öjer, Lindberg, Smaræus, derefter slägten Cederborgh (bland dennes medlemmar märkes författaren till »Uno von Trasenberg» och »Ottar Tralling»), sednast herrar A. och C. Lindberg. — På den s. k. Rynheden å hemmanets egor befinnes en stor, jordfast sten, kallad »Elfstenen» och känd af allmogen såsom offerställe för sjuka barn; i stenen finnas 7 djupa, koniska hål, och hvartill han varit ämnad, lärer nu mer vara svårt att bestämma.

Dalkarlssjöhyttan. Tackjernshytta eller masugn, med hemman af samma namn, belägen till en del i Rämens och till en del i Nordmarks socken af Philipstads Bergslag och Carlstads län. Den är belägen $2\frac{3}{4}$ mil norr om Philipstad och eges till största delarne af Rämens och Lesjöfors bruksbolag. Till hemmanet höra $9{,}277\frac{1}{2}$ tunnl. skogsmark, och här funnos år 1856 mantalsskrifna 312 personer. Masugnen privilegierades år 1642, och tillverkningen har varit skattlagd till 16 l℔ per dygn. Tackjerns-tillverkningarne hafva under de sednare åren uppgått till något mer än 3,000 sk℔; men fråga har uppstått om masugnens nedläggande.

Dalkarls-Åsen, äfven kallad **Åsen.** Sandås vid Enköping, följer Altuna-ån och går derefter fram mot Dalelfven samt vidare inåt Helsingland.

Dalköpinge. Socken i Skytts härad af Malmöhus län, 3 mil s. s. o. från Malmö, vid hafvet, har en areal af 764 tunnland och består af Dalköpinge by, som utgöres af $5\frac{3}{4}$ mant. med en husbehofs-vattenqvarn samt har god och tillräcklig åker, men svagt höbol. Socknen, som 1840 hade 169 invånare, beboddes 1856 af 194 personer och hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 8 gossar och 12 flickor, medan 6 gossar och 5 flickor undervisades i hemmet. — Dalköpinge utgör tillika med annexet Gislöf ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Skytts kontrakt af Lunds stift; Lunds domkapitel har fordom haft jus patronatus till pastoratet. — Adress: Trelleborg.

Dals härad af Linköpings län, beläget mellan sjön Tåkern och Lysings härad i söder, Wettern i n. v., Aska och Göstrings härader i öster, sträcker sig från och med Ombergs norra hälft i sydvest till och med Mölna-åns bägge stränder, under åns hela lopp från Tåkern till Wadstena-viken, och innefattar en areal af 27,145 tunnland, af hvilka 6,980 äro sjöar och kärr. Hela häradet är, med undantag af det dithörande af Omberg, ett jemnt och bördigt land, hvars hufvudnäring är åkerbruk, på några ställen i förening med boskapsskötsel och bränvinsbränning. Häradet består af följande socknar och sockendelar: Örberga, Nässja, $10\frac{1}{2}$ förmedlade mantal af St. Pehr, $14\frac{3}{8}$ förmedlade mantal af Strå, Roxlösa, Väfversunda, Herrestad, Källstad och 5 förmedlade mantal af Hof. Invånarnes antal uppgick 1856 till 4,345 personer. Häradet, som tillika med Aska utgör en domsaga, har sitt tingställe vid Nyby gästgifvargård i Roxlösa socken; tillika med Lysings och Aska härader utgör Dals härad ett fögderi. — Dals härad tillhörde hertig Magnus Gustafssons hertigdöme.

Dalsjön. Sjö i Herjeådalen, hörande till Ljungans vattendrag. — Bland andra sjöar med samma namn har en sitt aflopp till sjön Likstammen i Södermanland.

Dalskog. Socken i Nordals och Wedbo härader af Elfsborgs län och Dal, belägen ofvanpå provinsen Dals östra bergskedja, har en areal af 12,752 tunnland, af hvilka 2,396 äro sjöar och kärr. Bland de större sjöar, af hvilka delar tillhöra socknen, märkas Erven, Näsöl, Kappebosjön m. fl., hvarjemte man här räknar minst 32 s. k. kärn

eller småsjöar. Ingen å finnes, men flera vattenrika bäckar. Den fordom rika skogstillgången är ansenligt förminskad. Jordmånen är grund, lös och svag. Bland höjder nämnas Grinhultsberget och Funnebohögen som de högsta. Inom socknen träffas åtskilliga af de på Dal icke sällsynta jättegrytorna, och vid hemmanet Hedan befinnes en stalaktitgrotta, som, 3 alnar bred och 4 alnar hög, sträcker sig 23 alnar inåt berget. I Lunnebo skog inom socknen träffas en så kallad »stenharg» (se provinsen *Dals* beskrifning) af $^1/_8$ mil i längd och omvexlande bredd. Dalskogs socken består af $16^1/_2$ förmedlade hemman, af hvilka $13^1/_4$ höra till Nordals, $3^1/_4$ till Wedbo härad (dessa hemmman kallas *Wedbo-räppen).* Socknen beboddes 1840 af 1,440 och 1856 af 1,631 invånare. Den hade sistnämda år ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 52 gossar och 108 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 47 gossar och 43 flickor undervisades i hemmet. — Dalskog utgör, tillika med Holm, Skällerud, Gunnarsnäs och Jern, annex till Örs regala pastorat af 1:sta klassen i Södra Dals kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan, af trä, nybyggdes 1747. Krigsrådinnan Margaretha Fryxell, född Langensköld, har 1839 skänkt $^1/_4$ af hemmanet Högebo till sockuens komministersboställe, Blekan, och bonden Johan Larsson i Källhult skänkte likaledes genom testamente 1847 $^1/_{12}$ hemman Källhult som bidrag till adjunkts- eller skolmästarboställe i församlingen. — Socknens kända ålder går icke längre tillbaka än till 1540-talet; i 1545:års jordebok heter socknen »Dalskoff». Uti en af prosten Lignell utgifven beskrifning öfver Dalskogs socken meddelas följande: »boningshusen bestå allmännast af två rum, en stuga med kammare, hvilken kallas sängstuga. Välbyggda hus äro sällsynta. Stugan är låg, gisten till golf, väggar och tak; födan, vanligen tarflig, består af tunnt osyradt hafrebröd, välling, gröt, mjölk och en till två gånger i veckan af sofvelrätter. Man gör 3 mål om dagen, och sommartiden nyttjas derjemte frukost och aftonvard. — Klädedrägten är, för mankönet, en grå, blå, stundom svart vallmarsrock med knappar och underkläder af samma färg; qvinnorna bruka randiga ylletygs- eller bomullskjortlar med tröjor. — Folket är ärligt, böjligt, tjenstaktigt, arbetsamt och i allmänhet nyktert. Till kyrkan går man gerna. Allmogen är mån om barnens undervisning uti innanläsning och christendom. Dialekten är släpande och vidrig. De flesta femininer och infinitiver sluta sig på a.» — Adress: Åmål eller Wenersborg.

Dalskogens källa. Helsobrunn på Lindesbergs stads egor; i en närbelägen mosse finnes gyttja, lika god som den vid Loka.

Dals kontrakt. De prosterier, som benämnas på detta sätt, äro följande:

I Carlstads stift och på Dal:

Norra Dals kontrakt, bestående af Steneby med Östmark, Ödsköld, Tisselskog, Bäcke och Billingsfors bruksförsamling; Hesselskog med Laxarby, Mo och Fröskog; Tösjö med Tydje och Ånimskog; Åmåls stads- och landsförsamling. Invånarnes antal var 1856: 22,854.

Södra Dals kontrakt: Ör med Holm, Dalskog, Skållerud, Gunnarsnäs och Jern; Bolstad med Grinstad, Gestad och Eriksstad; Frändeforss med Brålanda och Ryr. Befolkningen 1856: 26,791.

Vestra Dals kontrakt: Högsäter med Jerbo, Rennelanda, Lerdal och Råggärd; Ed med Nössemark, Håbol och Töftedal; Färglanda med Ödeborg; Rölanda med Gesäter; Torp med Ryr. Befolkningen 1856: 23,200.

I Vesterås stift:

Vester-Dals kontrakt: Nås; Järna; Äppelbo; Lima med Transtrand; Malung med Ytter-Malungs och Öje kapell; Floda. Invånarnes antal 1856: 18,785.

I Linköpings stift:

Dals kontrakt: Wadstena stad med St. Pehr och Strå; Wadstena Centralhospital; Orlunda; Herrestad och

Källstad; Roxlösa (Rogslösa) och Väfversunda; Örberga och Nässja. Invånarnes antal utgjorde 1856: 7,679 personer.

Dalstorp. Socken i Kinds härad af Elfsborgs län, $2\frac{1}{4}$ mil s. s. o. från Ulricehamn, har en areal af 10,507 tunnland, af hvilka 457 äro sjöar och kärr. Socknen, som 1840 hade 875, 1856 914 invånare och fast folkskola, hvari 1 examinerad lärare undervisade 49 gossar och 49 flickor, består af $21\frac{7}{16}$ mantal och utgör, tillika med annexerna Hulared, Nittorp, Ölsremma och Ljungsarp, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Kinds kontrakt af Göteborgs stift. Hela pastoratet beboddes 1856 af 3,026 invånare. Skolläraren är gemensam för Ölsremma och Hulared. Dalstorps kyrka, $10\frac{1}{2}$ mil från Wenersborg, af sten och mycket gammal, tillbyggd 1821, ligger på en jemn plan vid stranden af en liten sjö och erbjuder från chorets fönster en vacker utsigt. — I socknen ligger säteriet *Borrarp*. — Adress: Svenljunga.

Damhyttan. Tackjernshytta eller masugn, med hemman af samma namn, belägen i Fernebo socken och härad af Carlstads län, $1\frac{3}{4}$ mil från Philipstad. Den skall varit anlagd år 1600, men ödelades till följd af resolution den 27 Januari 1791, då interessenterna flyttade sina tillverkningar till Borns- och Långbanshyttan. Hemmanets areal utgör 1,590 tunnland 15 kappland, deraf omkring 1,500 utgöra skogsmarker, och år 1856 voro här mantalsskrifna 91 personer.

Damkällan. Källa vid Ekelunda by i Sandby socken af Ölands Södra Mot, anses anmärkningsvärd derföre, att hon aldrig uttorkat och att hennes vatten, som rinner fram ur hårda berget, sedan det runnit några 100 alnar, åter faller ned mellan några små skrefvor i hällen, utan att sedan komma fram på något annat ställe.

Danaborg. Detta af Thord Bonde eröfrade fäste, som anladès af Christian I 1455, förlägges af Tuneld till Tofta bro i Täfvelsås socken af Kinnevalds härad och Kronobergs län. När herr Thord eröfrade fästet, nedhögg han tillika hela Danska besättningen, hvarföre folket i bygden kallade det *Danasorg*.

Danabäck. Vattendrag i Vestergötland, som från hemmanet Danhult i Elfsereds socken till Bäckarp i Fagereds socken för närvarande utgör gränsen mellan Elfsborgs och Halmstads län, utgjorde fordom gränsskilnaden mellan Sverige och Danmark och nämnes i urkunden om Danaholms möte. Enligt Schlyter har gränsestenen vid Danabäck stått nära der Gryteryd kyrka i Westbo härad af Jönköpings län gränsar till Halland. (Se *Danaholmen.*)

Danaholmen. Omkring $\frac{5}{16}$ mil sydost ifrån sydligaste udden af Hönön uti Öckerö socken af Hisingens Vestra Härad och Bohus län, ligger den märkvärdiga *Danaholmen*, numera kallad *Dannemark* eller *Dannemarkslilja*. Detta i sig sjelft högst obetydliga skär var fordom gränsskilnad emellan Svenska, Danska och Norska väldena, hvilka egde hvar sin andel deraf. Här skola konungamöten icke sällan blifvit hållna, och några bland våra äldsta lagar, såsom Vestgöta- och Borgarthings-lagen, påstå, att dervid varit bruklig den ceremoni, att Danska konungen hållit i betslet och den Norska i stigbygeln åt den Svenska konungen, då han steg till häst. De äldsta Danska landskapslagarne åter omvända förhållandet, i det de mena, att det var Danmarks konung, som af de andra åtnjöt denna hedersbevisning. Denna blomständighet, som uppenbart är en sednare tiders dikt, och, äfven om den egde någon sannolikhet för sig, skulle vara alldeles betydelselös, har imellertid föranledt skarpa strider mellan bägge rikenas historici, hvilka hvar för sig sökt förfäkta sin konungs förmenta heder och dervid anfört alla möjliga skäl för och emot, utom det enda, som skulle slitit hela tvisten, nämligen att någon häst sannolikt aldrig med sin fot trampat det knappt 100 famnar långa och hälften så breda, i öppna fjorden liggande skäret, och att det väl var lika-

litet brukligt förr som nu, att rida ur och i båten, när man ville i land på en liten holme. Sin största ryktbarhet har Danaholm vunnit genom det bekanta Danaholmsmöte, hvilket man föregifver hafva blifvit hållet härstädes omkring år 951 mellan konungarne Sven Otto i Danmark och Erik Segersälls medregent Emund i Uppsala, hvilken för sin här åt den förre gjorda afträdelse af Skåne, Halland och Blekinge m. fl. skall förvärfvat sig det honom i häfderna tillagda vedernamnet *Slemme.* Mötet var beramadt för att uppgöra en gränsskilnad mellan Sverige och Danmark, hvilken ock verkställdes af tolf bofasta män ifrån bägge rikena. Gränsrösen bestämdes i Sunturwasa, Danabäck, Kinnesten, Uraksmåse, Hvitasten och Brimsesten, hvarigenom berörda landskap med hela landet till Wenern och Wettern afsöndrades från Sverige och lades till Danmark. Denna delning stadfästes genom påfven Agapeti II:s bulla, hvilken ännu är i behåll. Imellertid är berättelsen om denna händelse ingenting mindre än tillförlitlig. Att en gränsskilnad mellan Sverige och Danmark kunnat, vid bemälta tid, blifvit uppgjord vid ett möte på Danaholmen, kan vara ganska möjligt, särdeles som flera historiska källor förena sig härom; men att dervid det då mäktiga Sverige afträdt några landsträckor till Danmark, låter sig icke utan svårighet antaga. Det är särdeles den åberopade påfliga bullan, som ställer hela händelsen i en tvetydig dager. Huru påfven i Rom kunnat blanda sig i nordens angelägenheter och kalla dess furstar »sina älskeliga söner» i en tid, då christendomen här ännu icke var införd, är obegripligt. Dessutom finnas i denna fornhandling åtskilliga historiska motsägelser mellan tiden och personerna. Imellertid åberopades den af Danska konungen Waldemar Atterdag, såsom stöd för hans anspråk på Skåne 1351, och när allt kommer omkring, lär detta interessanta dokument blifvit tillverkadt af honom sjelf, eller åtminstone på hans föranstaltande. Att det redan då ansågs misstänkt, visar tre Svenska biskopars vägran att, på Waldemars begäran, vidimera afskrifter af detsamma, hvilket likväl verkställdes af 6 biskopar i Danmark. Brefvets äkthet är ock underkänd nästan af alla historici, och kanske borde vi göra detsamma med hela berättelsen om Danaholms möte af år 951. På Danmarkslilja fanns imellertid för några år tillbaka bottenlagret till ett stenrör, hvilket kallades *Kungaringen,* och berättades derom, att de tre nordiska konungarne, vid berörde möte, der hållit sin måltid, hvarunder hvar och en af dem suttit uti sitt eget konungarike. En upprest låg stenhäll, vester på den lilla jemna gräsrika holmen, torde vara ett af de gamla riksråmärkena. — Så långt Holmberg i »Bohusläns Beskrifning». Wieselgren deremot, i »Ny Smålands Beskrifning», förklarar sig bestämdt för gränsregleringen på Danaholmen år 951 och förmenar, att der närvarit de hedniska kungarne i Uppsala och Norge samt de christna kungarne i Syd-Skandinavien, Leirekungen och Wirdalandskungen (kungen vid Birca), samt att dessa bägga christna kungar sökt stadfästelse af påfve Agapetus II, hvilken stadfästelse också blifvit af honom utfärdad den 27 September 954. Den konung, som då regerade vid Birca, uppgifves af Wieselgren hafva varit Emund, Rings son, hvilken af Lagerbring antages som underkonung under Erik Segersäll. Gränsen reglerades, tillägger W., 1:o mellan Ingjaldsväldet (Svea och Vestergötland) och Norge (i trakterna af Wenern); 2:o mellan Ingjaldsväldet och Danmark (der Vestergötland och Halland sammanstöta); 3:o mellan Ingjaldsväldet och Småland (der Vestergötland och Småland råkas) samt 4:o mellan Småland och Danska provinserna Halland, Skåne och Bleking. — Vi hänvisa för vidare upplysning till Wieselgren, Ny Smålands Beskrifning, I, 307 ff.

Danderyd. Skeppslag i Stockholms län, beläget i norr och nordost från Stockholms stads område, mellan Sollentuna härad i vester, Wallentuna i nordvest, Åkers skeppslag i nordost samt Saltsjön i öster och sydost, består dels af skärgård med större och mindre öar, dels af smala kuststräckor, san-

nolikt fordom likaledes skärgård och ännu genomskarna af fjärdar och vikar, samt omfattar en areal af 51,446 tunnland, af hvilka 2,528 äro sjöar och kärr. Danderyds skeppslag består af större delen af Kgl. Djurgården, hvars öfriga del lyder under hufvudstadens jurisdiktion, samt af följande socknar: Täby, Danderyd med Lidingö, Östra Ryd, Solna med Carlbergs slott, alla hörande till Östra Roslags prosteri af Ärkestiftet, tillika med $2\frac{1}{8}$ mantal af Fresta och 2 mantal af Wallentuna socknar, med tillsammans 5,138 invånare. Den till Danderyds skeppslag hörande delen af Kongl. Djurgården hade vid 1855:års slut en folkmängd af 371 personer, enligt Landshöfding-embetets uppgift, enligt pastors 618, deribland 121 elever vid Allmänna Institutet för Döfstumma och Blinda. — Danderyds skeppslag utgör, tillika med Sollentuna, Wallentuna och Färentuna härader, första fögderiet af Stockholms län samt tillika med Färentuna, Sollentuna, Åkers och Wermdö härader och skeppslag en domsaga. Danderyds skepps- och tingslag har sitt tingställe vid Ensta gästgifvargård i Täby socken.

Danderyd. Socken i Danderyds skeppslag och Stockholms län, mellan Stocksund och Edsviken i sydvest, Stora och Lilla Wärtan i öster och sydost, omfattar en areal af 8,887 tunnland, af hvilka 320 äro sjöar och kärr. Landet består hufvudsakligen af dalgångar, små slätter eller sidländta trakter, mellan bergkullar, tämligen låga inåt bygden, högre och brantare utmed sjön, samt ej utan skog; några smärre vattendrag gå åt olika håll. Rådande jordmånen är sandblandad lera; näringar äro åkerbruk, ängs- och något skogsbruk, trädgårdsskötsel, fiske och något sjöfart. Socknen, som består af $15\frac{7}{8}$ förmedlade mantal, beboddes 1815 af 342, 1840 af 598 och 1856 af 625 personer. Danderyds socken hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 23 gossar och 19 flickor, medan 3 gossar bivistade allmän, 2 flickor enskild undervisnings-anstalt och 15 gossar samt 17 flickor undervisades i hemmet. — Danderyds moderförsamling utgör, tillika med Lidingö, ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Östra Roslags kontrakt af Ärkestiftet. Redan 1314 förekommer *Danarø* såsom hörande till *Sollendahundæri* och torde då äfven hafva omfattat Lidingön. Efter reformationen har Danderyd med halfva Lidingön varit annex till Täby, tills år 1653 bägge i sin helhet förklarades för särskilda socknar och tillsammans ett pastorat, hvartill egaren af Djursholm hade patronatsrätt. Men sedan Djursholms gods blifvit förskingradt och ombytt egare, blef Danderyd för sig regalt pastorat af 3:dje klassen (sacellaniet är konsistorielt, enligt uppgift af Tham, Stockholms Läns Beskrifning, 1850). Kyrkan, af gråsten, är gammal, i sednare tider utvidgad och reparerad. I kyrkan har ätten Banér till Djursholm sin graf, med Johan Banérs kista af marmor, två äldre Banérska grafvårdar från 1500-talet, en gammal sköld af trä med Banérska vapnet, en i jorden funnen jernkask, en del af en runsten m. m. Af runstenar förekomma en i kyrkodörren, en i Rinkaby gård, midt emot kyrkan, samt en runristning i Nora berg med följande inskrift: **Þiurn . FinviþaR sun lit . haukva hili þisa aftiR Ulaif bruþur sin. Hon varþ svikvin o Fina- . þi . Kuþ hialbi on hös. IR þisi biR þaiRa uþal uk atrfi . FinviþaR suna o Ilhiastaþum.** — Bland gårdar inom socknen märkas *Stockeby, Djursholm,* m. fl. — Afståndet från Stockholm är 1, från Uppsala 6 mil. — Adress: Stockholm.

Danebyholm. Gods i Björkviks socken och Jönåkers härad af Nyköpings län, vid en vik af sjön Yngarn, består af 4 mantal frälsesäteri, deraf 2 sedan 1826, Laggarbo $\frac{1}{2}$ mantal ladugård, Bro 1 mantal och Grönkärr 1 mantal frälse, tillika med Torp 1 mant. frälse och underlydande $13\frac{1}{2}$ mantal samt Wedeby, alltsammans taxeradt till 78,000 rdr banko. *Danebi* nämnes 1401; omkring 1591 skref sig Måns Sivertson Kruse till gården; 1630 bestod den af 4 mantal, hvaraf ett ärfdes af Johan Månsson och derpå af hans son Axel Kruse, som bytte sig till ytterligare 2

mantal och förvärfvade sig säterifrihet; 1686 egdes godset af Axels son Johan, och efter honom tillhörde det slägten Kruse till 1704. Egendomen kom då genom köp till J. M. de Besche och tillhörde hans ätt ända till 1790, då den från enkefru de Besche, född Meijerhjelm, ärfdes af hennes dotter, gift med kammarherren grefve A. L. Hamilton († 1802), hvars sonson, grefve Ad. Hamilton, egde godset 1851. — Hufvudbyggnaden, afterknad i Thersners Verk, är från början af 1700-talet; men spår efter en äldre finnas på en holme i sjön; på stället förvaras en samling böcker, handskrifter m. m., deribland grefve A. L. Hamiltons memoirer. Bro och Grönkärr bebyggdes till säterier af Axel Kruse på Daneby och innehades 1686 af hans döttrar, men kommo sedermera åter till hufvudgodset; 1826 flyttades säterifriheten till 2 mantal af Daneby. Laggarbol hörde redan 1686 under Grönkärr. Torp har varit säteri, tillhörigt C. von Gröninger och (1686) fru A. M. Rosenhane; säterifriheten flyttades 1757 till ett mantal af byn Hagby i samma socken, som nu utgör en del af säteriet Hagbyberga dersammastädes.

Danmark. Holme i det s. k. Halfkaks-sundet mellan Wermdön och Sickla församling; gränsen mellan dessa bägge socknar framgår i det nämda sundet mellan holmarna Danmark och Sverige. Om denna berättas i »Svenskt Konversations-Lexikon», att der på 1830-talet bott en torpar-enka, Greta Jakobsdotter, född i Westmanland 1728. Hon och hennes man samt ett barn utgjorde de enda invånarne på holmen. Barnet dog vid 10 års ålder; efter 32 års äktenskap drunknade mannen, och nu bodde Greta ensam qvar på holmen, der hon förde ett verkligt eremitlif. Hennes sällskap bestod af en get och en katt; men den förra måste hon slagta, emedan hon icke kunde föda den. Hon tillbringade höst- och vinteraftnarna utan ljus, men kände ingen ledsnad. I anledning af en påkommen sjukdom flyttades hon 1835 öfver till fasta landet till en annan gumma; hon tillfrisknade visserligen från sjukdomen; men det förändrade lefnadssättet och smaken för kaffe, hvilket hon här oftare kunde få, undergräfde hennes helsa, och hon afled 1836 vid 108 års ålder.

Danmark. Socken i Waksala härad af Uppsala län, på Fyris-åns östra strand, mellan Bondkyrko socken i vester, Waksala i nordvest, Funbo i nordost samt Lagga, Knifsta och Alsike socknar af Stockholms län i sydost och söder, har en areal af 11,201 tunnland, af hvilka blott 20 äro sjöar och kärr. Näst Fyris-ån är det vigtigaste vattendraget Funbo-ån, som först utgör sydöstliga gränsen, men sedan går hufvudsakligen i vestlig rigtning genom socknen och faller ut i det s. k. Lilla Föret. Stränderna kring så väl denna å som kring Fyris-ån äro sidländta och bestå af vidsträckta sädes-slätter; längst i söder och åt nordost, bortom ett tillflöde till Funbo-ån, är något bergländig utmark. Lera är rådande jordmånen, åkerbruk hufvudnäringen. Socknen innefattar $78\frac{7}{8}$ förmedlade hemman och beboddes 1840 af 1,088, 1850 af 986 och 1856 af 1,067 invånare. — Danmarks socken är præbende-pastorat af 2:dra klassen i Waksala kontrakt af Uppsala Ärkestift. Under namnet *Danmarke* eller *Datmarke* förekommer socknen 1314 och 1316 såsom hörande till *provincia Vaxaldh* af *Tiundia* och ärkestiftet, dock som prebende. Socknen synes likväl tidtals hafva haft egna kyrkoherdar, men är från 1635 åter prebende och räknas till 2:dra klassens pastorater. Kaplaner nämnas från år 1593. Kyrkan, rymlig och välbyggd, är uppförd af tegel samt håller inom muren 14 alnar i bredd och 64 alnar i längden. Kyrkobyggnaden börjades år 1161 och uppfördes enligt berättelsen af bytet från de under Carl Sverkerssons anförande slagna Danskarne samt kallades Danmarks kyrka, till minne af det fältslag, hvilket året förut, den 18 Maj, här stod mellan konung Erik IX eller den Helige och Danska prinsen Magnus Henriksson, som var gift med Inge den Yngres enka Brigitta och son af Inge den Äldres sondotter Ingrid samt af denna anled-

ning gjorde anspråk på Svenska kronan. Enligt sägnen, skall kyrkan förut varit kallad *Nonna* och stått på en backe vid Nontuna by, midt emot Ultuna kungsgård, hvilken ligger på andra sidan Fyris-ån. Härifrån skall kyrkan efter det nämda slaget hafva blifvit flyttad till det ställe, der hon nu står, hvarefter hon fått benämningen Danmarks kyrka; men denna berättelse saknar all trovärdighet, och ej ett enda historiskt bevis kan uppdagas derför. Den höga tornspetsen och de fyra småtornen på hvardera pelaren omkring choret afbrunno den 5 Juni 1699 genom åskeld och äro sedan icke återställda. Tornmuren, som remnade genom det häftiga åskslaget, blef sedan förstärkt med ett väldigt jernband. Ursprungligen har kyrkan icke varit så stor, som hon nu är. Hon har inuti varit prydd med åtskilliga målningar ur bibliska historien och med kyrkobilder m. m., men är nu öfver allt hvitlimmad. Flera grafstenar finnas i kyrkan; den öfver pastor Olaus Johannis af år 1577 är äldst. Flera runstenar anträffas äfven invid kyrkan och i trakten deromkring, till ett antal af 17 stycken. På runstenen vid Tjockstad finnes en ristning, föreställande ett djur, som ser sig tillbaka. — I församlingens fasta skola undervisades 1856 af en examinerad lärare 48 gossar och 24 flickor, medan 5 gossar undervisades i allmänt läroverk, 1 gosse och 1 flicka af enskilda lärare samt 27 gossar och 48 flickor i hemmet. — Ur äldre skrifter anföra vi för öfrigt följande uppgifter om denna socken. Folket i allmänhet är gästfritt och gifmildt samt älskar renlighet och snygghet; dess hufvudkarakter är en viss sjelfständighet, hvilken sträfvar att lösgöra sig ifrån allt, som sätter dem i något beroende eller lägger band på deras frihet, och att Danmarks-boerna merändels äro de första i hela fögderiet, som på utsatt dag erlägga sina krono-utskylder och andra utlagor, kommer snarare häraf än af det, att de äro bättre lottade än grannarne i orten. Klädedrägten är enkel och snygg, ehuru den närmar sig till bruket i städerna. — *Giftermål* afslutas dels med och dels utan ordentliga förlofningar. Sedan kontrahenterna erhållit giftomans samtycke, följa de hvarandra till staden och köpa vexelvis fästningsgåfvor, bestående af ring och kläder, stundom ock några silfverpjeser. På andra och tredje lysningsdagen mottager den blifvande bruden gåfvor af sina ungdomsvänner bland flickorna. Aftonen näst före bröllopsdagen infaller den så kallade svenqvällen, då brudgummen skall, såsom det heter, dansa ifrån sig alla flickor. I hans hem är då lika stor tillrustning som i brudgården. Bittida på morgonen bröllopsdagen samla sig hos brudgummen, jemte presten, alla de han å sin sida bjudit till bröllopet. Efter intagen frukost reser man till brudgården, för att åter sätta sig till bords; ju större skaran är, som åtföljer brudgummen, desto hederligare anses det. Under vägen hör man toner från klarinetten och fiolen, och vid hvarje grind, som genomfares, utströr brudgummen rikeligen löspenningar. Hans föräldrar förblifva hemma och undfägna dem, hvilka äro bjudna endast på utridningskalaset; de komma ej till brudgården förrän dagen derpå. Bröllopet firas merändels på någon söndagseftermiddag höstetid eller under julhelgen. Är bruden, såsom det heter, kronbrud (har rättighet att bära krona), hvilket börjar blifva allt mer sällsynt, så klädes hon uti närmaste gård i byn, dit presten, med brudgum och gäster, under musik begifver sig, för att fullborda vigseln, som numera alldeles försvunnit från kyrkan. Så snart bruden förnimmer, att brudgummen är i antågande, skyndar hon, att, obemärkt af honom, genom fönstergardinen eller dörrspringan skåda sin utvalde, innan han får se henne, annars glömmer hon aldrig den olyckliga händelsen, och äktenskapet blir icke lyckligt. Efter fullbordad vigsel och lyckönskning af hvar och en särskildt återvänder presten med de nygifta åter till brudhuset, der han, jemte brudparet, tager plats vid bordet på högra sidan om brudgummen och sitter så en halftimma under väntan på gästerna, hvilka måste uppsökas af värdarne ute på gården samt tvingas och ledas till bords. Brudpa-

rets välgångsskål drickes vid bordet under musik, merändels i vin och punsch. Af brudgummen och gästerna insamlas penningar åt bruden, och gåfvor af föräldrarne aflemnas till brudparet. Måltiden börjas med en välsignelsebön af presten och slutas med tacksägelse och sång. Derefter öppnas dansen af presten och bruden. Ungefär klockan 2 à 3 på morgonen andra dagen dansas kronan af bruden, då hon med förbundna ögon, omgifven af alla flickor, under ringdansen sätter kronan på en af dessa, hvilken tros blifva brud dernäst, och fortfar så intill den sista. Hvar och en, med hvilken hon dansar, måste då erlägga penningar åt spelmännen. Under tiden lyftes bruden på en stol och dricker, under de andras hurrarop, alla flickors afskedsskål samt *»alla gummors tillkommande skål»* (meningen är: alla tillkommande gummors skål). Nu göra gummorna anspråk på bruden, som fasthålles så länge som möjligt af flickorna, hvilka slutligen utlemna henne, och dansen börjar ånyo. Enahanda är förhållandet med brudgumsdansen, ehuru den går något hurtigare och lifligare till väga, och då gubbarne skola taga brudgummen ifrån gossarne, är striden ofta nog så häftig, att den icke slutas förr, än brudgummens kläder brista och han sjelf fått någon skråma. Sedan aflägsnar sig brudparet och inkommer, efter en stunds förlopp, i ungfars- och ungmors-kläder, åtföljdt af brudtärnorna och brudsvennerna, hvilka taktmessigt efter musiken svänga de brinnande ljusen, dem de bära till ära för det unga paret, hvilket nu skall traktera gästerna med ungmorsmaten, bestående af äpplen, konfekt, bakelse och sirapsbränvin. Derefter börjas ungfars- och ungmorsdansen, och när den är slutad, sker ordentlig bordsittning, hvarvid qvällsvard intages. Klockan 6 på morgonen blir allt tyst. De unga tu gå i brudsäng; men de ogifta lägga sig i syskonbädd öfver hela brudstugan på halmkärfvar, gossar och flickor om hvarandra. De gifta söka hvilan i angränsande rum eller granngårdar. Vid middagstiden börja lif och rörelse på nytt. Ungparet är då först i ordning och kommer med frukost till alla gästerna på sängen. När dessa åter samlat sig i brudgården, begynnes dansen å nyo och fortsättes, tilldess man på eftermiddagen klockan 4 à 5 sätter sig till bords för att förtära stekdoppet. Tvänne vidunderliga masker, en man och en qvinna, inträda nu och räcka hvar sin löjligt utstyrda håf till gästerna, som deri måste offra några slantar, hvilken insamling tillfaller den så kallade diskvasken; men det komiska paret har sedan flera lustiga upptåg för sig, och ju mer det lyckas att narra gästerna till skratt, desto bättre har det spelat sin roll. Dansen, som åter börjar efter slutad måltid, fortgår sedan hela natten. På tredje dagen bryta några gäster upp och återvända hem. Ännu är likväl icke bröloppet slutadt; ungmor skall särskildt en dag undfägna alla flickor, hvilka gifvit henne lysningsgåfvor och icke varit bjudna till bröllopps. För deras skull sker åter gästabud och dans. Så firar, efter gammal sed, allmogen i det Svenska Danmark sina bröllopp. För 40 till 50 år sedan skedde alltid vigsel i kyrkan vid gudstjenst; alla kommo då till häst, med brudgummen i spetsen framför sig. Bruden åkte i täckt åkdon och så långsamt, egentligen på hemvägen, att hela brudskaran två och två i sender hann fram till bröllopsgården och emottog undfägnad samt kom tillbaka igen i sina led, innan brud och brudgum trädde inom brudgården. — *Barndop* ske ständigt hemma eller i prestgården, aldrig i kyrkan. I fordna dagar redo faddrarne med barnet i famn till kyrkan på en sön- eller helgedagsmorgon, och skedde döpelseakten före gudstjensten; den ogifta qvinnfaddern förde sedan barnet hem till modern. Vanligen förrättas nu barndop på någon söcknedagseftermiddag. Presten mottager barnet af den gifta qvinnfaddern och lemnar det efter vattenbegjutningen till ungfaddern, som slutligen frambär det till modern. De så kallade tvålpenningarna åt den nyfödde insamlas icke vid bordet, såsom i många andra socknar är brukligt, utan går hvarje gäst, efter slutad måltid, till barnaföderskan och tackar för maten, under det han trycker en

sedel i hennes hand. På större barnsöl är icke ovanligt, att denna afgift stiger till 20 à 30 rdr rgs. Dagen efter återkomma grannarne på frukost. — *Graföl* eftergifva icke bröllopp i tillredning. Är huset bergadt, så begrafves den aflidne på en söndagsmorgon. Presten reser då jemte gästerna på frukost till grafölsgården, hvarifrån han begifver sig med liket så tidigt, att icke gudstjensten uppehålles. Under sammanringningen bäres liket på bår till grafven. Likkistan är alltid prydd med en fot- och hufvudplåt och ett kors på locket, stundom äfven med stjernor och försilfrade fötter. Efter predikans slut hållas personalier öfver den aflidne, och på den grafvård, hvilken sedermera uppreses öfver den döde, fästas korset och plåtarna, på hvilka födelse- och dödsdagen samt en lämplig psalmvers äro skrifna. Efter slutad gudstjenst reser man åter till grafölsgården på middag. Sällan ser man då den efterlefvande maken vid bordet, och så länge sorgetiden räcker, finner man aldrig de sörjande med den öfriga församlingen i kyrkan stiga upp, när tron och evangelium läsas. Qvinnorna se icke en gång upp, utan sitta, såsom tecken till djup sorg, med höljda och nedböjda ansigten i sin kyrkobänk. — Ibland säterier i socknen är *Hammarby* märkvärdigt genom den store naturforskaren Carl von Linné, som egde det. — *Falebro* är från hednatiden härstädes känd under åtskilliga namn, såsom Fagra eller Fagrada bro, emedan orten eller byn förmodas då hafva blifvit kallad Fagra efter en vid Danmarks kyrka belägen åker, hvilken i Uppsala domkyrkas jordebok af 1498 kallades Fagra Wreta. — Adress: Uppsala.

Dannemora. Socken i Olands härad af Uppsala län, 4 mil n. n. o. från Uppsala, belägen kring en del af Fyrisåns öfra lopp, mellan Morkarla i sydost, Tensta i söder, Wendel i vester, Tegelsmora i nordvest, Film i nordost, har en areal af 13,284 tunnland, af hvilka 1,850 äro sjöar och kärr. Till Fyris-åns vattendrag höra inom socknen Dannemora Grufsjö samt större delen af Dannemora-sjön, bägge med rigtning åt sydsydvest; den sistnämda upptager inom socknen åtskilliga tillflöden, af hvilka det största kommer från Harviksdammen i öster. Vester om sjöarna är bygden jemn, något sidländt vid vattendragen; i gränstrakten mot vester, norr och öster förekommer för det mesta bergländig och kärraktig skogsmark. Vid Grufsjöns östra sida, på gränsen mot Film, i en låg bergås, befinnes det ryktbara gruffältet, som är ortens vigtigaste näringskälla. I sammanhang med grufrörelsen idkas i öfrigt dels skogsskötsel, dels åkerbruk å svag, sandblandad lerjord, svartmylla och mojord. Socknen, som innehåller 20 förmedlade mantal, beboddes 1840 af 1,057, 1850 af 1,051 och 1856 af 1,073 invånare. Socknen har fast skola med en examinerad lärare, tillika klockare, som 1856 undervisade 36 gossar och 28 flickor, medan 24 gossar och 30 flickor undervisades i hemmet. — Dannemora socken, hvilken 1314 nämnes såsom hörande till *provincia Norundh* af *Tiundia*, utgör för närvarande ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Örbyhus kontrakt af Uppsala Ärkestift. Kyrkan, gammal, af gråsten, med måladt hvalf, ligger $4^{3}/_{4}$ mil från Östhammar och $5^{1}/_{4}$ mil från Uppsala. Socknens största märkvärdighet är *Dannemora Gruffält.* — Adress: Uppsala.

Dannemora Gruffält, beläget i Dannemora och, till stor del, i Films socknar af Olands härad och Uppsala län, är sannolikt det förnämsta jernmalmfältet i Sverige, men dock troligen icke något af de äldsta. De äldsta säkra underrättelserna derom gå icke längre tillbaka än till 1400-talet, då man finner ett »silfverberg i Film» omtaladt, af hvilket riksföreståndaren Sten Sture den Äldre 1481 skänkte en fjerdedel åt ärkebiskop Jakob Ulfsson, »för St. Erik konungs böns skull till Gud om bergets tilltagande gagnelighet och nytta för riket». Det silfver och de blyglanser, som träffades i jernmalmen, föranledde, att man länge ansåg grufvan som rik på silfver, och ännu Johan III förehade 1579 en anläggning till verkstad för silfvermalmens tillgodogörande. Imellertid hade man då redan länge

arbetat på jernmalm, och kon. Gustaf Wasa gaf 1532 riksrådet E. Flemming, tillika med åtskilliga Tyskar, Joachim Piper från Stralsund, Staffan Saxen, Holst med flera, tillstånd att bearbeta Dannemora jernverk; men dessa ådrogo sig snart konungens missbelåtenhet derigenom, att de till Tyskland utskickade både malm och tackjern, hvilket ock blef uttryckligen förbjudet. Nu tog konungen sjelf saken om händer, införskref Tyska arbetare, höll dem under sträng uppsigt och befordrade Osmundssmidets utbytande mot stångjernssmide. Hvad han påbörjat, tyckes imellertid hafva under hans söner gått föga framåt, ty ännu 1613 tillverkades vid de omkringliggande bruken, Österby, Gimo och Löfsta, endast 3—400 sk℔ stångjern. Ändtligen utarrenderade kronan 1627 dessa bruk till Welam Gilinsson och Louis de Geer; år 1633 mottog den sistnämde ensam arrendet, och år 1643 köpte han bruken i afräkning på sin fordran hos kronan. Nu kom nytt lif i hela rörelsen vid grufvor och bruk; de Geer införskref Walloner, hvilkas afkomlingar ännu fortfara med sina förfäders yrke, och anordnade allt på det bästa. Omkring 1640 lär det dåvarande »general-bergs-amtet» (sedan Bergskollegium) hafva uppgjort en fördelning af gruffältet mellan ortens alla bruk; men denna fördelning har sedermera undergått många förändringar. År 1740 skiljdes mellan »enskilda grufvor», tillhöriga de ofvannämda tre verken, hvilka alla då ännu voro i De Geerska slägtens händer, och »compagnie-grufvor», tillhöriga de öfriga. Nu tillhöra alla grufvorna ett bolag, bestående af egarne till Löfsta, Österby, Gimo, Elfkarleö, Söderfors och Wattholma i Uppsala län, till Schebo, Rånäs, Forssmark och Harg i Stockholms län samt till Gysinge i Gefleborgs län. De flesta bland de grufvor, som nu bearbetas, äro upptagna på 1600-talet, icke få i det följande seklet, en och annan 1576, några i nyaste tiden, till en del utom det gamla fältet, såsom vid Prestgården och vid Persbo. Det gamla fältet indelas i norra, mellersta och södra fältet, af hvilka det mellersta, hufvudsakligen i Films socken, nu mest bearbetas. Tham (»Beskrifning öfver Uppsala län, 1850») uppräknar som de vigtigaste grufvorna följande och uppgifver de år, då bearbetandet af dem begynte, som följer:

Norra fältet:

Sjögrufvan	från	1731.
Hagströmsgrufvan .	»	1742.
Kungsgrufvorna . .	»	1576.
Bondegrufvan . . .	»	1645.

Mellanfältet:

Jord- och Ödesgrufvorna	»	1628.
Storrymningen . . .	»	1671.
Hjulvind	»	1669.
Dammsgrufvan . . .	»	1674.
Jungfrugrufvan . .	»	1618.
Ungkarlsgrufvan . .	»	1716.
Örnersgrufvan . . .	»	1742.

Södra fältet:

Machinsgrufvan . .	»	1743.
Norra Silfbergsgrufv.	»	1692.
Wattholmagrufvan .	»	1670.
Kaptensgrufvan . .	»	1669.
Djupgrufvan . . .	»	1669.
Södra Silfbergsgrufv.	»	1669.
Hargs Skärpning . .	»	1709.

Dannemora grufvefält, — säger en äldre beskrifning, — ligger i en från n. n. o. till s. s. v. sig sträckande bergsrygg, obetydligt högre än de nära kringliggande Films-, Gruf- och Dannemorasjöarna och af vid pass en fjerdedels mils längd samt från 500 till 1,000 alnars bredd. Fyndigheten utgöres af större och mindre klumpar eller körtlar, utkastade i malmfältets förutnämda stryktning, och på några ställen närmande sig till ordentliga gångar, med den största eller sjelfva kärnan i formationen uti det s. k. Mellanfältet, der dess största mägtighet är omkring 180 fot; körtlarne aftaga sedan mer och mer i förhållande till deras afstånd från detta ställe. Malmstreckets vanligaste fall eller vinkel är 60 till 70 grader åt vester. Den allmänna hälle-arten, hvari det befinner sig, består hufvudsakligen af grofkornig gneiss och gångarten af kalk; malmen håller från 20 till 80 procent jern-oxid-oxidul, utom

mangan, kalk, talk, lerjord, kiselsyra samt litet svafvel och kolsyra. Genom malmens ringa halt af svafvel och phosphorsyra har Dannemora-jernet sin utmärkta beskaffenhet att hvarken bli kall- eller rödbräckt. Manganhalten anses föranleda dess ovanliga användbarhet till stål. Dannemora-malmen har derjemte den ypperliga egenskapen att vara »sjelfgående», d. v. s. bestå af sådana bergarter, att den kan smälta utan tillsats af andra ämnen. Likväl är det nödvändigt att blanda rikare och fattigare malmer, för att erhålla en ordentlig masugnsgång. I stort gifver malmen 40 till 50 proc. på masugnen, och af tackjernet i tackjernsvigt erhålles i allmänhet 99 proc. stångjern i bergsvigt. Malmen bröts ända till omkring 1728 genom eldning, hvarigenom flera särdeles stora gruföppningar finnas. Sedan den tiden har den hufvudsakligen varit bruten genom sprängning med krut, hvartill årligen åtgå 120 centner. Årliga brytningen utgör i medeltal 45,000 kubikfot fast berg, hvaraf 39,5 proc. äro ren malm. Årliga malmfångsten har under åren 1830—1839 utgjort 108,340 sk℔ viktualievigt, under åren 1840—1847 122,880, under åren 1851—1855 105,614 sk℔ i medeltal; 1857 uppgick den till 114,939 sk℔. Hela grufveförlaget har under de fem åren 1851—1855 uppgått till en sammanräknad summa af 786,849 rdr rgs, deraf i kontanta penningar 534,305, spannmål 239,399, och materialier, lemnade in natura, 13,144 rdr, eller i medeltal för året 157,369 rdr rgs. Malmens brytningspris uppgick i medeltal till 1: 23. 6 rgs för 1 sk℔ v. v.

Någon anledning att befara brist på malmtillgång är icke att frukta, ehuru de rikaste och lättast åtkomliga tillgångarne äro utbrutna, så att arbetet nu sker med ökad kostnad på djupet och på sidorna om de gamla tömda arbetsrummen. Grufvornas djup är olika, från 44 till 96 famnar. Arbetarne utgjorde 1854 ett antal af 346, af hvilka 200 arbetade under jord. Arbetet bedrifves genom beting. Malmuppfordringen sker endast genom hästkraft samt med tämligen allmänt begagnande af jerntrådslinor, tillverkade på stället. Arbetarnes ställning är i allmänhet god; de erhålla sin aflöning dels i pengar, dels i spannmål samt hafva derjemte egen bostad, foder för 1 eller 2 kor och några får samt ett jordstycke. Grufdrängarne hafva särskildt små torp, och den, som vid dessa anbringar stängsel af sten, undfår särskild belöning af bolaget. Barnen få arbetsförtjenst genom malmsoffring. Slutligen utdelas gratialer till arbetslösa arbetare, enkor och barn. Hela den folkmängd, som har sitt underhåll af grufvan, uppgick 1855 till 1,420 personer.

Emedan en del af grufvans öppningar ligga på föga höjd öfver och en del under Grufsjöns yta, hafva grufegarne allt sedan slutet af 1600-talet måst vidkännas ansenliga kostnader för vattnets uteslängande från grufvorna. Bland annat sökte man 1694 (Tham uppgifver 1757) att urtappa sjön, till hvilket ändamål vattendraget uppmuddrades på en sträcka af 2 mil ända till Wattholma bruk; men vinsten blef icke större än att sjön sänktes med 4 fot, hvaremot förlusten var icke blott arbetskostnaden, utan evärdliga ersättnings-afgifter för några förstörda vattenverk. Nu har man vunnit ändamålet derigenom, att man utanför alla tre fälten uppfört ansenliga, med puzzolancement murade stendammar, hvilka vid sin högsta punkt, vid Storrymningen i Mellanfältet, hafva en höjd af 35 fot. Genom dessa kostsamma anläggningar äro Dannemora grufvor nu vida mindre besvärade af vatten än de flesta öfriga inom riket. Vattnet upp-pumpas omvexlande ur alla tre fälten genom en konstledning, som inrättades redan år 1679 och drifves af ett vattenhjul. Konstledningen är 2,500 alnar lång och delar sig i närheten af grufvefältet i 3 armar, af hvilka en går till norra, en till södra och en till mellanfältet. Vattenhjulet, som håller 40 fot i diameter, är konstrueradt för s. k. infall och drifves af en obetydlig vattenqvantitet, som inifrån rinner in i de på hjulets omkrets befintliga hyllorna. Pumpsättningarne äro 30 till 32 fot djupa, och 19 sådana finnas i den dju-

paste grufvan, Machingrufvan på södra fältet. Endast när drifvatten saknas för konsthjulet och då detta icke förmår att ensamt undanhålla vattnet från alla tre grufvefälten, användes den år 1805 uppbyggda ångmaschinen, den första i Sverige och uppsatt af Samuel Owen.

Hela antalet grufvor inom Dannemora-fältets odal-utmål uppgår till 79, af hvilka för närvarande endast 16 arbetas i 30 särskilda arbetsrum.

Dannemora-Sjön. En af sjöarna i Fyris-åns öfra lopp; mottager sitt vatten från Filmsjön och Grufsjön, upptager från öster Harviken och har sitt aflopp genom Fyris-ån åt *Stock-* och *Knifstasjöarna* samt *Wattholma bruksdamm.* Se vidare *Fyriså.*

Dannicke. Socken uti Kinds härad af Elfsborgs län, 3 mil öster från Borås, har en areal af 10,484 tunnland, af hvilka 1,240 äro sjöar och kärr. Socknen består af $8\frac{5}{8}$ mantal och beboddes 1840 af 728, 1850 af 819 och 1855 af 804 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, tillika klockare, som undervisade 37 gossar och 45 flickor. — Dannicke är annex till Länghems patronela pastorat af 2:dra klassen i Kinds kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, af sten, ej långt från allmänna landsvägen mellan Sexdräga och Arnungareds gästgifvargårdar, ligger på en jemn och vacker plan, är gammal och försedd med målningar i taket. — Adress: Svenljunga.

Dannäs. Socken i Westbo härad af Jönköpings län, $9\frac{3}{4}$ mil s. s. v. från Jönköping, till en del på ett i sjön Bolmen utskjutande näs, till en del vid denna sjös nordöstra hörn, har en areal af 9,419 tunnland, af hvilka 2,130 äro sjöar och kärr. Socknen genomskäres af ett från sjön Tyllen till Bolmen gående vattendrag och har i öfrigt några smärre sjöar; blott en och annan mindre mosse finnes, särdeles på nordvestra gränsen mot Thorskinge socken. På säteriet Dannäs' egor förekommer en mosse, som genom svedjande blifvit beröfvad all växtlighet; den innefattar 106 tunnland och kallas Svarte Mosse. Jordmånen är mycket stenbunden, men stycketals ganska god; skog finnes till husbehof, mest af bok och gran; betesmarkerna äro bland de bättre i häradet. Socknen består af $11\frac{3}{8}$ förmedlade mant. och beboddes 1840 af 585, 1850 af 614 och 1856 af 610 personer. Sistnämda år undervisades i fasta folkskolan af en prestvigd lärare 35 gossar och 42 flickor, medan 12 gossar och 17 flickor undervisades i hemmet. — Dannäs socken är annex till Bolmsö konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Westbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, med torn af sten, utvidgad 1810, ligger $9\frac{1}{4}$ mil från Wexiö, $8\frac{3}{4}$ mil från Halmstad och omkring 18 mil från Göteborg. Kyrkan utvidgades 1844, och vid detta tillfälle måste Rosenbjelkeska och Kyleska grafchoren vid vestra gafveln raseras, hvarföre liken uttogos och nedsattes i kyrkogården. På Dannäs kyrkogård finnes en grafsten öfver bonden Jöns Ambjörnsson på hemmanet Jonsboda i denna socken; mannen var stamfader för Linné samt för slägterna Lindelius och Tiliander. Jöns Ambjörnsson hade 3 söner, Ambjörn, Anders och Lars. Ambjörn kallade sig Ambertus Lindelius och dog 1684 som pastor i Långaryd; Lars, som låtit resa stenen öfver fadern, dog som pastor i Jönköping år 1672. Denne hade 2 söner, af hvilka en, Daniel, adlades till Lindeblad 1692. Dottern Märtha blef gift med astronomen A. Spole. Ambjörns andra son, Anders, förblef bonde och hade en dotter, Ingrid, gift med bonden Bengt Andersson i Stigaryd, Hvittaryds socken. Deras son Bengt, likaledes bonde, gift med Ingerd Ingemarsdotter från Jonsbo i samma socken, hade en son, Nils, som antog namnet Linnæus och var fader till Carl von Linné. Dennes farmor hade 2 bröder, Carl och Sven, som kallade sig Tiliander (af *Tilia,* lind), efter samma lind mellan Boda och Linnegård, af hvilken, enligt Linnés anteckningar, namnet Linnæus hemtades. — Af fornlemningar finnas inom socknen blott några smärre griftkullar nära kyrkan och en s. k. jätte-

stuga på Stensabo egor vid torpet Svärnabben. — Inom socknen ligga säterierna *Dannäs* samt *Stora* och *Lilla Gafle*. — Adress: Wernamo.

Dannäs. Urgammalt herresäte i Dannäs socken af Westbo härad och Jönköpings län, 1804 förmedladt från 5 till $2^3/_4$ mantal med 6 till $3^5/_8$ förmedlade underliggande hemman, qvarn med 2 par stenar och 26 torp. Gården har sina inegor på det i Bolmen utgående näset (se *Dannäs* socken) och derutanför en vacker bokskog samt är i öfrigt försedd med tillräcklig skog. Till gården hörer den i Bolmen belägna ön Danö. Egorna äro rätt goda, men mycket stenbundna. Äldsta kända egaren af Dannäs var en Arvid Elufsson Rosenbjelke, hvars son Jöns, som skref sig till Lestad, egde gården ihop med brodern Olof till år 1588, men sedan var ensam egare till slutet af 1590-talet. Efter honom fick hans måg, Erik Hansson Kyhle, egendomen och efterträddes i dess besittning af sin son, Hans, assessor i Göta Hofrätt, död 1673. Den sista af ätten Kyhle, som egt Dannäs, var öfverste Gabriel Kyhle. I början af 1700-talet egdes godset af general-amiralen baron Er. Sjöblad, gift med en friherrinna Palbitzsky, och derefter af Sjöblads dotter, Regina, och hennes man, friherre Christer Horn. Efter Horn innehades Dannäs af assessor Eckermann, sedan af hans son, sekreteraren Eckermann, som omkring 1800 sålde det till brukspatron P. Dahlgren, död 1818. Efter honom tillföll godset kammarherren baron C. Barth. Fägerskiöld, gift med Eva Dahlgren, och nuvarande egaren är löjtn. frih. C. Ph. Fägerskiöld.

Dansjö. By uti Lekaryd socken af Allbo härad och Kronobergs län, tros hafva fått sitt namn af Danskar, som här lidit nederlag under någon af de strider, till hvilka sägnen om Blenda hänför sig, — kanske snarare, — menar Wieselgren i Ny-Smålands Beskrifning, — »deraf, att här, förrän Blenda besegrade Danskar, varit en Tanfanas eller Tans sjö, der bad hållits, och dit en Frejs hustru (prestinna) för denna ort åkt ifrån de tre högarna vid Hjertanäs (en forntida helig plats i samma socken). På byns egor ligger det s. k. *Kungsröret.* »Möjligen, — säger Wieselgren, — hafva qvinnor deltagit i alla drabbningar, som stått vid Dansjöns, Salens och Åsnens stränder; men den drabbning, som bäst bibehållit sina enskilda drag i folkminnet, torde hafva stått här.» Se vidare *Wärend.* — Sjön *Dansjön,* mellan Stråken och Salen, hörande till det vattendrag, som från den stora sjön Åsnen afbördar sig genom Mörrums å, är rik på malm, som föres till Braås.

Danska Stäket. Ett smalt pass mellan Emmån och skogen i Högsby socken och Handbörds härad af Kalmar län, är bekant genom den olycka, som der träffade Danskarne under Ranzow i 1612:års krig. Ranzow hade vid Tingebro öfver Emmån, nära Högsby kyrka, eröfrat och förstört en af de Svenska anlagd skans och trängde sedan fram på en obanad skogsväg mot Sunnerbo härad, men fann sig uppehållen genom förhuggningar vid de så kallade *Jutebackarna* och måste vända om, hvarigenom flera gårdar i socknens sydvestra del räddades undan den förödelse, som i öfrigt drabbade Högsby socken. Ytterligare förhuggningar på stora vägen ofvanom Högsby kyrka nödsakade de Danska att vika af åt höger, nedåt dalen vid Emmån; men här hade bönderna i passet vid torpet Besebacke på Yttre Walåkra egor gräft en graf tvärt öfver ängen och täckt densamma med stänger och torf. De undanskyndande Danskarne rusade midt i försåtet och omkommo. Stället kallas ännu Danska Stäket. Ranzow led på detta återtåg ansenlig förlust, ty bönderna hade gömt sig i skogarna utmed vägen och angrepo de flyende, så att vägen låg full af döda och sjuka, som icke voro i stånd att följa med.

Danviken. Det berättas, att då konung Christian I, som från Danmark inkallades af den med Carl VIII missnöjda, mäktiga ärkebiskopen Jöns Bengtsson Oxenstjerna, år 1471 den 11 Oktober kämpade i slaget vid Brunkeberg

med riksföreståndaren Sten Sture den Äldre, skall han, illa sårad, hafva låtit föra sig till ett ställe som var i Danskarnes våld, och der hafva låtit utdraga en pil, som skadat honom i munnen och halsen, så att flera tänder fallit ut. Stället blef derefter kalladt »*Tandviken*» och påstås hafva varit der nu Danvikens hospital är beläget, öster om Södermalm mellan Saltsjön och Hammarby sjö. — Det hospital eller »Helig-Andshus», uti hvilket fattiga och sjuka intogos och underhöllos, som konung Gustaf I år 1531, efter Gråbrödraklostrets indragning, i samma kloster inrättade, förflyttades år 1551 till Danviken, hvarest konungen låtit uppbygga hospitalet och kyrkan. All den ränta, som förut ingått till St. Clara kloster, Helig-Andshuset, St. Görans Hospital, Själagården samt Söndags- och Fredagsallmosehusen, blef detta hospital underlagd, och konungen skänkte sedermera till detsamma af sina arfvegods de i grannskapet belägna hemmanen Hammarby, Sickla, Järla, Skurö och Dufvenäs, hvilken gåfva bekräftades af drottning Christina år 1636 och af konung Carl X åren 1653 och 1660. Af konung Gustaf II Adolf anslogos äfven åtskilliga andra hemmansräntor och förmåner åt hospitalet, hvarå Carl XI år 1682 meddelade bekräftelse; äfvensom drottning Ulrika Eleonora, sedan hospitalshusen och kyrkan förfallit, år 1719 lät af sten uppbygga dessa hus, hvilka ännu begagnas för ändamålet. Kyrkan invigdes år 1725. — Dårhuset vid Danviken är en i sednare tider tillkommen, med hospitalet förenad sjukvårdsanstalt. — Fastän hvarken Gustaf I:s grundläggningsbref för hospitalet, eller de sedermera för detsamma stadgade reglorna innefatta någon anledning, att ett dårhus skulle förenas med hospitalet, hafva dock de olycklige, som nu mottagas derstädes, blifvit ifrån hospitalets början i dess sjukstuga intagna, likväl endast vansinniga. När dessas antal, hvilket ej är kändt före år 1706 och då var 19 personer, sedermera ökades, så att behofvet erfordrade en lämpligare dårhusvård, befordrades detta ändamål derigenom, att konung Gustaf III anslog dertill 5,000 rdr, hvarefter särskilda summor ditskänktes dels af Seraphimer-orden och af öfverståthållaren m. m. friherre Carl Sparre, dels insamlades medelst en ibland Stockholms stads invånare utgången stambok, hvarefter det nära intill Danviken belägna så kallade Saltbruket år 1785 inköptes för 10,000 rdr och sedermera inreddes till dårhus; och hade konungen derförut (år 1773) förordnat, att Seraphimer-Ordens-Gillet skulle hafva öfverinseende öfver detta och alla hospitaler i riket. År 1808 lemnade Gillet styrelsen till Kongl. Direktionen öfver Stockholms Stads Allmänna Fattigvård, hvilken upphörde 1812, då hospitalet kom under general-direktören doktor Brandts ledning, som varade blott till följande året, då en särskild direktion tillförordnades, med öfverståthållaren till ordförande.

År 1816 inrättades här ett försörjningshus för Stockholms stads ämbets- och tjenstemäns enkor och döttrar i den ålder och torftighet, att de ej kunna försörja sig sjelfva. Till detta försörjningshus skänkte enkefru Knigge 10,000 rdr bko för ålderstigna, fattiga och oförsörjda borgaredöttrar af gross- och kramhandelsklasserna i Stockholm.

För närvarande innefattas i Danviks hospital 3:ne särskilda anstalter, nämligen: 1) Det vanliga s. k. *Hospitalet*, som till vård emottager lytta, ålderdomssvaga eller med obotliga åkommor behäftade, till ett antal af 160—200. De flesta underhållstagarne njuta, såsom alldeles medellösa, kostnadsfritt underhåll. Afgiften för allmänna kosten och gemensamt rum är 80 rdr bko per år. — 2) *Dårhuset*, som emottager vansinniga till ett antal af 100—130 personer, de flesta likaledes kostnadsfritt. I allmänhet utgå 20—30 årligen återställda, eller 24 à 30 bland 100 sjuka. Bästa kosten kostar 150, den allmänna 80 rdr bko årligen. — 3) *Enkhuset*, der sjukliga eller ålderstigna fruntimmer inackordera sig för en afgift af 150 rdr för enskildt och 120 rdr bko för gemensamt rum årligen. Tre eller 4 medellösa underhållas på Kniggeska fonden. — Så kallade *inköp på lifstid* kunna ske endast gen-

om särskild med Kongl. direktionen träffad öfverenskommelse.

Förnyad Kongl. instruktion för direktionen af Danviks hospital, med dertill hörande dårhusinrättning, är utfärdad den 19 Augusti 1845, enligt hvilken instruktion direktionen nu utgöres af öfverståthållaren såsom ordförande, polismästaren i Stockholm, i kraft af hans ämbete, samt 5 ledamöter, som af Kongl. Maj:t förordnas. Direktionens medlemmar åtnjuta för denna befattning icke någon löningsförmån. — Till tjenstgöring äro hos direktionen anställde 1 sekreterare samt, vid hospitalet och dårhusinrättningen för dess angelägenheter: 1 inspektor, 1 kontorsskrifvare, 1 ombudsman, 1 öfverläkare och 1 underläkare, 1 ordningsman, 1 pastor, som tillika är kyrkoherde i Sickla församling, 1 orgelnist och kantor samt 1 klockare, som tillika skall vara vaktmästare hos direktionen. Pastor antages af direktionen, i den ordning särskildt stadgadt är, och anmäles hos Stockholms stads konsistorium till undfående af fullmakt. Öfriga tjenstemännen och betjente förses af direktionen med konstitutorial och äro samtligen aflönade af hospitalsmedel.

Bland betydligare gåfvomedel, som tid efter annan tillflutit inrättningen, äro, utom förenämda fru Knigges donation, friherre Faltzburgs testamente år 1754, 18,000 daler kopparmynt, grosshandlaren Knigges dito 1,500 rdr bko, viktualiehandlaren Boman-Erikssons dito 10,000 rdr bko, och gåfva af Stockholms stads Femtio Äldste, i anledning af kronprinsen Gustafs födelse år 1799, 8,333 rdr 16 sk. bko, m. fl. — Inrättningen eger dessutom jordegendomar inom Uppsala län $43^3/_4$ mantal, Stockholms län $46^3/_4$, Södermanlands län $5^2/_3$ och Westmanlands län 3, eller tillsammans $99^3/_8$ mantal, samt derjemte följande fastigheter:

Hospitals-inrättningens alla hus och byggnader, brandförsäkrade för	65,000: — —
Dårhusinrättningen, försäkrad för . . .	19,831: 16. —
Transp. bko rdr	84,831: 16. —
Transp. bko rdr	84,831: 16. —
samt inom Stockholms stad egendom i Jakobs, Johannis, Ladugårdslands och Maria församlingar, försäkrade för tillsammans	5,698: 5. 4.
Summa bko rdr	90,529: 21. 4.

Antalet af underhållstagare år 1852 var 333 personer, hvaraf på det egentliga hospitalet 187, på dårhuset 108 och i det så kallade enkhuset 38; utom tjenstehjonen, 18. Den 20 Augusti 1854 utgjorde personalen tillsammans 362, deri inberäknad betjeningen. — Om dårhusets förflyttning till Conradsberg på Kungsholmen, se artikeln *Conradsberg*.

Daretorp. Socken i Wartofta härad af Skaraborgs län, på landryggen Hökensås, $2^3/_4$ mil sydvest från Hjo, har en areal af 21,662 tunnland, af hvilka 850 äro kärr och sjöar. Skogen på Hökensås var redan 1812 mycket uthuggen; socknens jordmån består på de flesta ställena af sand, och åkerbruket kan sålunda icke idkas med synnerlig fördel, utan måste spannmål köpas från Falbygden. Befolkningen brukar derföre efter slutadt vårarbete söka sig förtjenst genom uppodlande af jord eller s. k. hackning på flerfaldiga ställen utom församlingen, ofta på längre afstånd. Andra utvägar till förtjenst äro försäljning af skogseffekter samt tillverkning af tjära och beck. Lindskog berättar i »Beskrifn. om Skara Stift», att materialet till becket upphemtas ur de på Allmänningen befintliga oländiga mossarna, i hvilka s. k. »törerötter» eller stubbar uppgräfvas ofta på 2 eller 3 alnars djup. Dessa rötters storlek bevisar, att de träd, som fordom vuxit i dylika marker, varit af ovanlig storlek. Marken, der dessa träd vuxit, är nu så sank, att man icke kan gräfva en aln djupt ned i jorden, utan att gropen genast fylles med vatten, och i mossarna finner man ofta på 2 alnars djup tvänne stubbar eller rötter, af hvilka den ena står öfver den andra; under dessa 2 har man stund-

om funnit den tredje, och på en sådan tredje stubbe hittades en gång en brynsten af en half alns längd, en annan gång en koskälla m. m. Socknen, som enligt 1825 års jordebok består af 20 ¼ hemman, med en plåthammare, en mjölqvarn och en såg, beboddes 1850 af 1,106, 1855 af 1,122 personer och hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, tillika klockare, som undervisade 32 gossar och 26 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 32 gossar och 39 flickor undervisades i hemmet. — Daretorps modersocken utgör tillika med Welinge och Brandstorp ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Kåkinds kontrakt af Skara stift. Hela pastoratet beboddes 1856 af 2,695 personer. Kyrkan, 5 ½ mil från Skara, 2¾ mil från Hjo och 3¾ mil från Skötde, ligger i en dal mellan Hökensås och en annan höjd, kallad Elgerås, ombyggdes år 1761 af sten och har orgelverk. — Inom socknen ligger Kjellefalls plåthammare. — Efter någon drabbning, troligen mellan Svenskar och Danskar, har man på den s. k. Gåsslätten vid Aplaliderna, mellan Hornbäcken och Klefvabrott, hittat sporrar och kanonkulor, likasom qvarlefvor efter förskansningar träffades der ännu år 1812. — Inom socknen bo flera faktorismeder, som arbeta för Husqvarns gevärsfaktori. *Darratorps* socken omnämnes 1380, då Arvid Birgersson sålde ett hemman Savarratorp derstädes. — Adress: Sköfde.

Darsbo. Nedlagd bergsmanshammare i Skinnskattebergs härad och socken, öster om Storsjön, anlades 1610. Hamrarne voro då 2 med 3 härdar; men den ena hammaren utdömdes redan 1717, den andra nedlades i sednare tider.

Davidshyttan. Jernmanufakturverk uti Hedemora socken i Dalarne, ½ mil från Hedemora stad, anlagdt af myntmästaren Marc. Kock och privilegieradt år 1655 för ståltillverkning, sedan Kock ödelagt en förut år 1642 här anlagd hammarsmedja; på 1690-talet egde fru Chr. Cronström här 2 manufakturhamrar. Sedan har bruket undergått många förändringar under flera egare, bland dem brukspatronerna Sack, Ask, Wittmark, auditör Sundel och amiralitetsfiskal M. Brock, hvilken här anlade en bleckkärlsfabrik. Verket inlöstes 1758 af kronan som understöd för Avesta, men försåldes 1763 till Falu Bergslag, hvarefter så väl det gamla som det år 1765 privilegierade nya manufaktursmidet flyttades till Avesta. Se artik. *Avesta.*

Dede. Ting i Gotlands Norra Härad och Tingslag, sydost från Wisby stad, innefattar socknarna Roma och Björke, Follingbo och Akebäck.

Degeberg. Sätesgård i Rackeby socken och Kållands härad af Skaraborgs län, invid Wenern, bestående af 3 mantal frälse och, med dertill hörande säteriet Stensholmen i samma socken, af 8⅝ mantal, tillhörde år 1814 enkefru Ramsay. År 1835 anlades här ett landtbruks-institut, hvartill Ständerna anslagit 5,000 rdr banko årligen, och som sedermera fick ett årligt anslag af 10,000 rdr banko; dess föreståndare blef herr Edvard Nonnen. På Degeberg inrättades ett stamschäferi af Southdowns-får och ett finulligt elektoral-schäferi. Två mantal militiebostälIen tillarrenderades på 30 år, hvarigenom hela den areal, som här kunde användas för undervisningen, uppgick till 2,050 tunnland. Institutet stod under en särskild öfverstyrelse, bestående af länets landshöfding och tre eller fyra af honom valda jordegare, bosatta i närheten. Eleverna voro dels betalande, hvilka årligen erlade 366 rdr 32 sk. bko, dels fri-elever; blott 3 sådana platser funnos likväl. Dessutom mottogos rättarelärlingar, af hvilka de betalande erlade 66: 32 banko årligen; men 24 lärlingsfriplatser funnos. Kontraktet med hr Nonnen utgick den 1 Oktober 1852, och sedan afslöts nytt kontrakt, i enlighet med hvilket undervisning lemnas blott åt rättarelärlingar, 24 till antalet. Ifrån inrättningens början hafva härifrån utgått 187 elever och 263 rättarelärlingar, utom 7 betalande elever.

Degeberga. Socken i Christianstads län och Gärds härad, $2^1/_4$ mil sydsydvest från Christianstad, har en areal af 9,697 tunnland, af hvilka 250 äro sjöar och kärr. Socknen består af $17^{13}/_{16}$ mantal och beboddes 1840 af 1,018, 1850 af 1,189 och 1856 af 1,253 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk skola; i den förra undervisades af en examinerad lärare 62 gossar och 46 flickor, i den sednare, likaledes af en examinerad lärare, 40 gossar och 38 flickor, medan 12 gossar och 21 flickor undervisades i hemmet. — Degeberga är annex till Widtsköfle patronela pastorat i Gärds kontrakt af Lunds stift, och hänvisa vi för vidare upplysningar till *Widtsköfle*. Kyrkan ligger 2 mil från Christianstad. — Adress: Christianstad.

Degeersfors. Se *Godegård.*

Degela, fordom **Degeladh.** Herrgård i Lommaryd socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län, icke långt från sjön Noen, har goda egor, en större trädgård och vacker belägenhet. Degela var en ibland de många egendomar, som grefve Pehr Brahe den Yngre år 1673 testamenterade till grefve Nils Brahe; men fastän testamentet sanktionerades af Carl XI, blef gården likväl sannolikt reducerad, emedan den i slutet af 1600-talet innehades af rådmannen i Göteborg Henrik Arvidsson och år 1702 af Arvidssons måg baron Hugo Hamilton, hvilken inkom till Sverige 1680, började som fänrik vid Elfsborgs regimente och slutade som generalfälttygmästare och kommendant i Göteborg. Hamilton dog 1724, troligen barnlös, emedan kort derefter Degela innehades af hans svåger, hofjägmästaren Gustaf Hammarberg. Efter hans död 1730 mottogs det af hans son, hofrättspresidenten H. Hammarberg, † 1768. Denne hade före sin död sålt gården till sin son, major C. F. Hammarberg, hvilken sålde den till några bönder, som snart afyttrade densamma till häradshöfdingen L. M. Munthe. Denne försåg gården med vackra åbyggnader och satte den i godt stånd. År 1819 köptes Degela af kronoläns-mannen Sam. Lindblad, på hvars konkursauktion gården inköptes af handelsbolaget Hernlund i Ekesjö. Degela består af 3 hemman säteri.

Degelrör. Stensättningar i Thorslunda socken af Ölands Södra Mot, hvilka af Ahlqvist beskrifvas på följande sätt: »Mellan byarna Kåtorp och Täfvelsrum finnes på utmarken en hög ås, utmärkt med stensättningar från vester till öster. Stället kallas *Degelrör.* Stenvårdarne utgöra flera större och mindre stenrör, planerade rektangelformer med större kantstenar, planerade stenkretsar (offerkretsar), som på afstånd ega fredsbanor. Åtskilliga stenrader omsluta dessa fornminnen och sträcka sig i flera rigtningar utåt åsen. Öster om Täfvelsrums by finnas på en höjd några spridda ättehögar och bautastenar; äfven en domring af 22 alnars diameter, som består af 9 pelarformiga stenar, utan centralsten.

Degelsten. En stor klumpformig granitsten vid Spjuterums bygata i Runstens socken af Ölands Norra Mot. Enligt Ahlqvist har stenen varit en så kallad Skaresten, vid hvilken vapnen hvässtes.

Degensborg. En stenborg i Vestra Husby socken och Hammarkinds härad af Östergötlands län, belägen i skogen på ett berg norr om hemmanet Jäfverstad, skall hafva blifvit anlagd af en smed, Casper eller Jesper Degen, hvilken derinom haft sin vapenverkstad. Om denna Degen berättas, att han och Söderköpings öfriga borgerskap med honom vid något krigstillfälle tagit sin tillflykt till en annan förskansning af lagda stenar och en jordvall, som i samma socken går från Lillsjön vid Hylinge säteri till sjön Asplången. Han och hans följeslagare lade sedan ihop den ringmur, som nu kallas Degensborg. Man har här funnit gamla mynt af Erik den Heliges och Carl VIII:s samt kulor, sporrar, pilar o. s. v., hvilket allt torde bevisa, att någon drabbning stått här i trakten.

Degerforss. Socken i Vesterbottens län, första fögderiet och Degerforss soc-

kens tingslag, 6 mil n. v. från Umeå, omkring Umeå- och Windel-elfvarne före deras förening, har fordom varit kapell under Umeå socken och fick år 1770 sin egen kyrka, byggd på Degerby hemmans egor. År 1789 beboddes kapellförsamlingen af 32 bönder och 37 nybyggare, utom sockenlappar, som vistades deromkring. Nu mer är Degerforss ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Vesterbottens Första Kontrakt af Hernösands Stift och beboddes 1850 af 2,782, 1856 af 3,198 personer. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 42 gossar och 19 flickor, medan 340 gossar och 304 flickor undervisades i hemmet. Socknen består af *24* $^{19}/_{96}$ oförmedlade mantal. Kyrkan är af trä. — Marknad hålles årligen i Januari. — Socknen är i hela provinsen bekant för sitt goda åker- och ängsbruk. Ett fordom der befintligt beckbruk är nu nedlagdt. — Zetterstedt berättar i sin »Resa i Vesterbotten» 1833, att socknen led mycket af Lapparne, som på sina flyttningar från Norska fjällen ned till Umeå skogsland företrädesvis uppehöllo sig i Degerforss, der renarne nedtrampade och förstörde de åkrar och ängar, som de öfvervandrade.

Ur samma skrift hemta vi följande underrättelse om det s. k. *Degerforss-mjölet*, hvarom Zetterstedt yttrar sig som följer:

»Redan i Nordanås ofvan Lycksele hade jag hört berättas, att i *Degerforss* socken skulle nyligen vara funnet ett *jordmjöl*, som inbyggarne derstädes använde till födoämne. Jag var derföre nu angelägen om att få närmare kännedom om detta besynnerliga fynd, hvarom ryktet hade utspridt vidt och bredt de mest bugnande underrättelser. Dess upptäckt skulle skett på följande sätt. En hemmansåbo i socknen, omkring 2:ne mil från kyrkobyn, hade i sistlidne Juli månad vid en nära dess hus belägen stor mosse nedhuggit en tall, hvilkens yfviga grenar vid trädets fall hade sopat jorden och blottat några fläckar af mossen. Dessa hvita fläckar ådrogo sig genast mannens uppmärksamhet, och han trodde sig i den massa, som utgjorde dessa fläckar, hafva funnit ett verkligt sädesmjöl. Nu undersöktes stället vidare, mossen eller öfversta jordskorpan aftogs, och ett ungefär halfalnsdjupt lager blottades, som befanns innehålla omkring 50 tunnor af detta jordmjöl. Menniskor, åkande, gående, ridande, kommo när och fjerran ifrån, för att kostnadsfritt hemta af det så oförmodadt upptäckta mjölet. Man skyndade sig att baka bröd deraf, man kokte äfven gröt och välling, och den fromma vidskepelsen trodde sig genom ett underverk hafva i den välsignade jordskatten fått af himmelen en rik ersättning för förra årets hårda missväxt. Men snart började man misstänka, att det funna ämnet icke kunde vara något verkligt mjöl, utan endast en *jord-* eller *lerart*, och en bonde nedifrån landet (jag vill minnas, att han var från Jämtland), hvilken händelsevis nu uppehöll sig här å orten, försäkrade, att det var så kalladt *bleke*, som icke skulle vara sällsynt i hans hembygd. Nu kom konungens befallningshafvandes i Vesterbotten kungörelse, som innehöll en varning till allmogen för användandet af det förmenta mjölet till föda, inan behörig undersökning om dess egenskap föregått. I *Hjuken* och *Eckornträsk* hörde jag också folket säga, att »man åt sig döden deraf»; men på flera andra ställen fortfor man, oaktadt den varnande författningen, att baka bröd och koka välling af det så lätt fångna Degerforss-mjölet. Imellertid hade ingen sjuklighet ditintills försports af dess förtäring, som likväl fortsatt troligen kan hafva vådliga följder och i alla hänseenden aldrig blifva någon sund eller närande spis för kroppen. Mjölet, som icke fräser med syror och således icke innehåller något kalkämne, är till färgen hvitgult, och mjöldoften, sedda under förstoringsglas, mer platta eller fjäll-lika än runda. Brödet deraf är ljusare, nästan hvitt, stötande föga i gult. Då deri icke blifvit lagd någon portion af vanligt sädesmjöl, smakar det ganska torrt och kärft.

Ett utdrag af den upplysande not rörande beståndsdelarne i detta mjöl, hvilken förekommer i den berättelse om

Svenska Trädgårdsföreningen, som Förste Lifmedikus och Riddaren af Pontin afgifvit i Stockholm den 30 Augusti 1832, sid. 12, torde vara tillåtet att här få meddela; noten är af följande innehåll: »Vid chemisk undersökning, som af professoren och kommendören Berzelius blifvit anställd, utröntes, att detta ämne (Degerforss-mjölet) består af en fint fördelad kiseljord och fältspat, jemte en ringa del af ett mineral, sammansatt af kalk, lera och jernoxid. Men tillika ingår deruti, som det synes, genom chemisk förening, ett ämne af organiskt, närmast liknande animaliskt ursprung, som med alkali utdraget lemnar ett extract, innehållande qväfve, hvadan derutur distilleras ett ammoniakaliskt vatten och en vidbränd olja.» — Adress: Umeå.

Degerforss. Jernbruk i Piteå socken af Norrbottens län, förr med 1 härd och 450 sk℔ privilegieradt smide af köpetackjern, tillika med spik- och manufaktursmide. Hammarskatten utgjorde 4 sk℔ 10 l℔. Nu fritt.

Degerforss. Jernbruk i Carlskoga. Se *Degernäs.*

Degerhamn, på Öland. Se *Ölands alunbruk.*

Degerhof, eller **Degerhufvud.** Två mantal skatte-säteri med Vesterängen, qvarn med 2 par stenar, Karlstorp 1 $1/2$ och Lilla Bottna $1/8$ mantal skatte, i Skällviks socken och Hammarkinds härad af Östergötlands län, beläget vid Bottnafjorden, har varit ladugård under Stegeborgs slott, men bortbyttes 1627 af hertig Carl Philip till Carl de Wijk mot Tärnby i Wallby socken af Södermanland. Sedan blef hertig Adolf Johans ståthållare Isak Enefeldt egare af gården till 1671. Hertig Adolf Johan köpte godset af Arvid Jönsson 1685 för 2,000 rdr. Efter hertigens död egdes Degerhof af lagmannen Daniel Sparrsköld, hof-intendenten Hellmich Roman, öfverjägmästaren G. Boye, grefvinnan M. C. Fleming (på 1750-talet), m. fl. Godset egdes 1825 af hofkamrer Löwgrén, 1853 af P. G. Ringström. Boye anlade här 1743 en lerkärlsfabrik och ett porslinsbruk, hvilket dock snart måste nedläggas, »eftersom materien var thertil mycket skör», för att nyttja Broocmans ord. — Vesterängen har hört till Stegeborg och var 1687 afhyst under Degerhof; Karlstorp och Bottna hafva likaledes hört under Stegeborg på 1600-talet.

Degerlundsfors. Tackjernshytta eller masugn, hvilken blef år 1731 privilegierad att anläggas i elfven Ufvan i Ekshärads socken och Elfdals härad af Carlstads län, men sannolikt aldrig kommit till stånd.

Degernäs. Ett halft hemman, med derunder i sambruk lydande *Degernästorp,* $1/4$ hemman, och *Qvarnberg,* $1/8$ hemman, alla kronoskatte, är beläget i Wärmland, men inom Nerikes län, i Carlskoga socken och härad, samt har utmärkt vacker belägenhet vid sjön Möckeln och dess utlopp i Letelfven eller Svartelfven, som den ofvanom Möckeln kallas. Åbyggnaden består af 2-vånings charakters-byggnad med flyglar af trä och beklädda med tegel; de flesta byggnaderna vid gården äro i sednare tider nybyggda. Vacker trädgård och park om cirka 8 tunnland finnas. Under egendomen hör *Öfre Degerforss bruk* med oinskränkt smidesrätt, 1 franche-comté-härd, 1 smält- och 1 räckhammare samt manufakturverk med 2:ne spikhamrar. Bruket, som är beläget vid Letelfven, inom ofvannämda härad och socken, anlades år 1660 af då varande borgmästaren Görgen Camitz, bördig från Tyskland, och har, liksom ofvannämda egendom, sedan varit inom Camitz'ska slägten till år 1844, då det genom köp öfvergick till brukspatron J. Strokirk och sedan vid hans död till ryttmästaren C. Strokirk, som för närvarande innehar egendomen. Under densamma lyda i ofvannämda härad och socken belägna *Lervik,* $7/16$ hemman, *Norrhult* $1/8$, *Strömtorp* $11/163$, *Råbeck* $1/24$ och *Krontorp* $10/39$ hemman, alla kronoskatte; — i Nysunds socken och Wissnums härad af Carlstads län: *Lideforss bruks Öfre hammare,* med

1 franche-comté-härd och oinskränkt smidesrätt, belägen vid Letelfven, $^1/_4$ i *Lidens qvarn*, *Hållunda* $^1/_2$ hemman, *Liden* $^1/_8$, *Högbergstorp* $^1/_{24}$, *Norrhöjden* $^1/_4$ hemman, alla kronoskatte, *Säfsjön* $^{11}/_{64}$ hemman frälse; — i Rudskoga socken och Wissnums härad af Carlstads län: *Östra Guttebohl* $^1/_4$ och *Vestra Guttebohl* $^1/_4$ hemman, bägge frälse. Hela ofvannämda egendomars areal utgör cirka 4,000 tunnland, deraf omkr. 900 tunnland åker och äng samt 3,100 tunnland skog. — Adress: Åtorp och Degernäs.

Degerö. Herregods i Malsta socken och Lyhundra härad af Stockholms län, 1 mantal skatte-säteri, 2 mantal augment och 2 mant. frälse-säteri, med stor åbyggnad, belägen mellan Lomaren och Malstasjön. År 1673 pantsatte fröken Ebba Banér Storgården i Degerö till grefvinnan Anna Oxenstjerna på Mellingeholm. Säteriet grundades af en Hjulhammar och tillhörde år 1685 Weltz; skattehemmanen reducerades dels från Stjernskiöld, dels från Ortala grefskap; år 1700 tillhörde Degerö Stjernkrona, derpå Rosensköld, från år 1702 Ekebom (adlad Ekenstjerna), från 1731 landshöfding J. v. Brehmer, från 1751 Arfvidson, Adlerberg, från 1761 Gripenstjerna, från 1773 Leuhusen och egdes 1825—1849 af Engelcrantz, med underlydande $1^1/_2$ mantal frälse. Här förvaras en fint arbetad guldkedja om 23 lods vigt, som tillhört abbedissan i Clara Kloster, Anna Reinholdsdotter Leuhusen, hvilken vid Stockholms belägring 1522 med ett hvitt kläde om dagen och en brinnande lykta om natten gaf signaler åt Christians anhängare. Till straff derför indrog Gustaf I Clara Kloster tidigare än de öfriga. Abbedissans radband af guld och silfver äro likaledes i behåll. På Degerö förvaras äfven ett porträtt af konung Magnus Ladulås' dotter Richissa, som konungen gaf till nunna i Clara Kloster. År 1804 fanns här en större boksamling.

Dejefors. Sågverk i Nedra Ulleruds socken och Kils härad af Carlstads län, beläget omkring 3 mil norr om Carlstad, i Klarelfven, som här gör ett ganska betydligt fall. Sågverket drifves hufvudsakligen med timmer, som uppköpes dels i Norge, dels i Wärmland, och flottas på Klarelfven till verkstäderna, hvilka äro i förträffligt skick. De tillverkade effekterna föras på Klarelfven genom Forshaga slussar till Carlstad och vidare till Göteborg. — För att göra Klarelfven segelbar ända till Munkfors bruk, är början gjord med en kanal- och sluss-anläggning på Klarelfvens vestra sida vid Dejefors, och hvilket arbete oafbrutet fortdrifves. — I de härvarande fallen är ett särdeles fördelaktigt laxfiske inrättadt, hvars afkastning under sednare åren blifvit något minskad, sedan man vid elfvens utlopp och i dess södra delar börjat fånga samma fiskslag.

Dejerör. Stenrör i Gudhems socken i Vestergötland, nu nästan alldeles bortfördt. Man skall på bottnen deri hafva funnit en värja af koppar med handkafle och klinga.

Dellen, *Norra* och *Södra.* Två betydande sjöar i Helsingland, den förra med en areal af $^7/_{10}$, den sednare af $^6/_{10}$ qvadratmil. Sjöarne omgifvas af Norrbo, Forssa, Delsbo och Bjuråkers socknar, hafva 124 till 126 Par. fots höjd öfver hafvet, upptaga talrika vattendrag, äro förenade genom Norrbosundet och hafva sitt aflopp genom Bölesströmmen vid Skyttnäset i Forssa socken till Forssa Vatten och sedan till Bottniska Viken genom tvänne utlopp, det ena vid Delånger uti Idenors socken, det andra vid Iggesunds bruk i Njutånger socken. Mellan Hudiksvalls stad och Dellen-sjöarna framgår i närheten af Forssa kyrka en jernväg, till hvilken 1856—1858:årens Ständer anvisade ett lån af 370,000 rdr rmt.

Delsbo. Socken i Norra Helsingland och Delsbo tingslag, vid sjön Södra Dellen, i söder gränsande till Jerfsö och Arbrå, i vester till Ljusdal, i norr till Norrbo och Bjuråker samt i öster till Forssa, har en areal af 89,000 tunnland, af hvilka 16,200 äro sjöar och kärr. Näst intill kyrkan, som lig-

ger på ett i sjön utskjutande näs, är landet slätt och odladt, hvarföre det kallas Slättsocknen; det öfriga, söder om Dellen och Afvasjön, är bergigt och skogbevuxet samt uppfyldt med mossar, kärr, moras, små tjärnar, strömmar och bäckar; denna del af socknen kallas Bobygden, af de boland och fäbodställen, som der finnas. Socknen är i allmänhet rik på sjöar, af hvilka icke färre än 64 hafva namn; den förnämsta bland dem är Södra Dellen, som med Norra Dellen sammanhänger genom Norrbo-Sundet; i Södra Dellen afbörda sig Stämme- och Afva-sjöarne genom sundet vid Norrbron. Af bergen äro 31 stycken namngifna, deribland Järnklint, Långboberget och Vålåsberget, på hvilka fordom vårdkasar funnits, samt *Blacksåsberget*, som är högt och vidsträckt, på östra ändan tvärbrant och efter högsta ryggen ituremnadt till sådant djup, att man icke kan finna botten, — heter det. »En karl, som försökte att mäta djupet med ett trådnystan, blef öfverfallen af ett oväder och hörde en röst, som ropade: »om du flera gånger vill mäta Blacksås, så skall du bli så mäten, att du ej skall kunna bära dig hädan!» Delsbo karlar, som varit i Falun, sägas hafva hört ett troll i Falu grufva ryta: »Jag är väl rik; men min syster i Blacksås är ännu långt rikare.» På Blacksåsberget skall man äfven kunna se solen om natten vid midsommarstiden. En beryktad grotta i Delsbo är *Klättehålet*, vid Sjulgård, en half mil från kyrkan, nära landsvägen från Delsbo till Ljusdal. Ingången till den i en låg kulle liggande hålan är trång; men sedan vidgas hålan till en liten kammare med stenbänkar på sidorna. År 1655 gick en djerf Skotte, kapiten Dauith Seaton, med ett par Svenska knektar in i hålan och tyckte sig se ett jerngaller; men djupare in vågade han sig icke. Andra, som försökt intränga i Klättehålet, skola hafva blifvit afskräckta derifrån genom en dof röst, som ropat ur djupet: vänd om! vänd om! — Om den skogbevuxna åsen *Gottland* berättas, att der skall finnas en underbar trädgård med allehanda obekanta träd och frukter; men det förhåller sig med denna, som med andra dylika »älfträdgårdar», att ingen får se den, som söker derefter, utan att den blott tillfälligt visar sig för en eller annan lycklig invigd. — Socknens vigtigaste näring är boskapsskötseln; men äfven åkerbruket idkas med allvar och drift, ehuru skörden ofta blir knapp; lin odlas i ansenlig mängd. Befolkningen, som ännu bibehåller en särskild drägt, karlarne mörkblå tröja och byxor med röda sömmar och röda strumpeband, qvinnorna grå, blå eller svarta kjortlar, likaledes med röda prydnader och rödt lif, är arbetsam och ihärdig och saknar icke bildning, utan alla kunna läsa och skrifva, känna derjemte ett och annat ur geographien och historien samt följa med sin tid och läsa tidningar. Men Delsbo-boerna äro derjemte sluga och beräknande, försigtiga, styfsinta och stolta; »aristokrater äro de alla.» Socknen består af $122^{47}/_{48}$ mantal och beboddes 1840 af 3,730, 1850 af 3,970 samt 1856 af 4,022 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola. I den förra undervisades af 1 examinerad lärare 73 gossar och 41 flickor, i den sednare af 3 oexaminerade lärare 278 gossar och 240 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmänt läroverk, 2 gossar och 1 flicka hade enskild undervisning samt 29 gossar och 25 flickor undervisades i hemmet. — Delsbo socken utgör ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen i Helsinglands Norra Kontrakt af Uppsala Ärkestift. Kyrkan uppbrann, tillika med prestgården, genom vådeld den 26 Februari 1740, men uppbyggdes åter under inseende af då varande kyrkoherden, Knut Nilsson Lenæus, en lärd och duglig man, som beskrifvit sitt pastorat under titeln *»Delsboa illustrata»*. En gammal tradition berättar, att en af Delsbo sockens fordna klockor, 18 sk℔ i vigt, skall ligga nedsjunken i Bergviken, på hvars is hon sjunkit under forslingen till Stockholm, dit klockan skulle föras, emedan hon »för sitt makalösa ljud blifvit skattad alltför god att betjena bönder». — Socknen har åtskilliga krigsminnen, ända ifrån det Delsbo-karlarne deltogo i att drifva ut den Danska fogden på

Faxehus, då Erik Puke var Helsingarnes anförare 1433, ända till Balzarfejden, 1714—1721, hvilket sistnämda år allmogen från Delsbo och de kringliggande socknarna var uppbådad att mota Ryssen, med hvars Kosacker de voro i handgemäng vid Hudiksvall den 18 Maj detta år, då flera Ryssar stupade, medan en Delsbo-bonde blef dödskjuten, flera blesserades och en fördes som fånge till Petersburg, der han dog. Dessa de sista åren af det stora Nordiska kriget kallas Balzarfejden af böndernas anförare, underofficern Balzar från Forssa socken. Ett annat historiskt minne behåller socknen sedan den tid, den sista katholska ärkebiskopen Johannes Magnus reste omkring i Norrland med stor ståt, för att styrka Norrländningarne i den »gamla tron» och i deras obenägenhet mot Gustaf Wasa och hans nyhetsmakerier. Häri tyckes ärkebiskopen hafva tämligen lyckats; åtminstone lät han sig förnimma om sådant. Men konungen tillrättavisade först honom med allvarsamma ord och for sedan omkring för att hålla landsting med allmogen. Från Stora Tuna red han med 14,000 man krigsfolk till Delsbo, dit han stämt Helsingar, Medelpadsboer och Ångermanländningar sig till möte, och här höll han nu landsting den 12 Mars 1528. Konungen bodde hos kyrkoherden, herr Elavus, hvars son Sven Elofsson sedan blef sekreterare hos både konung Gustaf sjelf och hans bägge äldsta söner. Det *loft*, der konungen bodde, qvarstod under namnet *Kungaloftet* ända till 1740:års brand, hvilken förtärde det tillika med det för ärkebiskopens räkning under hans vistande i Delsbo uppförda »biskopsstallet». Konungen höll samtal med bönderna, hvilka han »kättade i ring», såsom han gjort med Dalkarlarne på »Tuna gärde», och lofvade att låta på Dellen hugga en vak och deri dränka dem allesammans, om de »icke ville sina gamla fördömliga vidskepelser och falska gudstjenst med allvar afsäja samt försäkra om att afstå från allt upproriskt väsende.» Med dessa barska ord förmådde Gustaf bönderna att ödmjukt kasta sig på knä samt bedja om nåd och förskoning, hvilket utlofvades. I Delsbo utfärdade Gustaf äfven den »ordinantia», hvari han förbjuder arf efter prester att gifvas till kyrkan. — Äfven Delsbo var på 1600-talet inblandadt i det s. k. »trolldomsväsendet», och kyrkoherden derstädes, Jonas Korbelius, satt i den af Carl XI den 18 Januari 1683 tillsatta kommission, som skulle ransaka i trolldomsprocesserna. Icke mindre än fem bondhustrur aflifvades som trollpackor. — I Delsbo tilldrog sig också den bekanta händelsen med ärkebiskop Svebilius och bondgossen, som med sitt svar på frågan om kärleken till nästan nödsakade den vördige mannen att med fyra blanka silfverkaroliner lösa sin pels, hvilken gossen, i sin egenskap af ärkebiskopens nästa, fordrade af honom, för det han på Svebilii ord gifvit sin yttertröja åt en annan tunnklädd och frysande gosse.

Ur en uppsats af den kända pseudonymen »Norna Gest» hemta vi slutligen följande lifliga skildring af »fäbodevallarna» i Delsbo, hvilka tillika kunna anses som en typ för dessa Sveriges »Sennhütten», samt tillägga vidare, efter samma författare, ett och annat om allmogens seder och bruk.

»Låtom oss först kasta en blick på en *fäbovall.* Ordet klingar prosaiskt; men saken är så poëtisk och romantisk som någon »alphydda».

Stället ligger högt uppe bland bergen under den renaste himmel och har vidsträckt utsigt öfver lägre liggande nejder. Der resa sig höga berg med mörk furuskog; der på sluttningarna hvifta hvitstammiga björkar; der i dalen sorlar en silfverbäck mellan gröna småängar och gömmer sig stundom under mörka alar; längst bort lyser en spegelblank sjö, bestrålad af morgonsolen, som lägger öfver vågorna en gnistrande guldbro, der sjöråen dansa.

Der sitter »Skogjejäntan», som vårdar djuren, ensam på en sluttning, vid foten af en hundraårig fura, och blickar fram med sina klara ögon i den rena luften och ser öfver skogstopparna ända ned till kyrkan, ett par mil.

Hon är dock ej ensam, ty hon har till biträde en riktigt hederlig »*fähund*». Denne är uppfödd i ladugården; som

valp har han fått komjölk och insupit dermed omedveten kärlek till sina ammors slägte; han spetsar sina öron för minsta buller, han gifver akt på kornas gång och skyndar, med hviftande svans och vänligt skall, att föra tillbaka det djur, som vågar sig för långt bort. Kalfvarne behandlar han som kusiner.

Korna, små, men väl födda, de flesta hvita, äta de läckra, välluktande örter, som frodas på de skyddande klippornas solsida; skällan knäpper emellanåt, på afstånd höras tjädrar och orrar spela, och hackspettar picka i barken. Skogjejäntan stickar eller syr flitigt, men tittar upp ibland, än på den vidsträckta utsigten, än åt sidan, och ryser, ty hennes minne är fullt af sägner om underbara varelser i skogen.

Somliga äro väl icke farliga, såsom *vittrorna,* ett slags tomtar eller alfer, som vilja menniskorna väl och jaga bort bromsen från korna; *utbördingar,* eller vålnader af barn, som mördats eller bortröfvats af trollen och låta höra klagande ljud mellan klyftorna; men andra äro värre, såsom *Skogsrået,* som skymtar mellan träden med grön kappa och förtörnas, om en ko gnager på något af dess träd; *Skråmt* eller gengångare af menniskor, hvilka fäst sig vid något föremål på jorden så starkt, att de hållas qvar härnere. Om dessa tror hon, att de kunna vara till gagns, ty de kunna »göra igen», ifall hon skulle förlora något, »göra för iråk», om hon skulle råka ut för något ondt, såsom bulnader och utslag, som man får genom onda menniskors önskningar. Hon ryser helt hastigt, ty allt sådant der med grafven beslägtadt följe är obehagligt för en lefvande; men hon är dock icke rädd; inan hon gick ut på morgonen, läste hon sin morgonbön och »bet i något», för att icke råka ut för något ondt, och för att icke blifva »magstulen». Om valljäntan får se en orm slingra sig på marken, så hoppar hon upp som en retad get och slår ihjäl honom strax med en käpp, ty det anses som stor synd att icke slå ihjäl en orm, som man ser, emedan det var ormen, som narrade Eva. Men skulle hon få se en groda vid bäcken, så rör hon icke henne, ty hon menar, att grodan är en förtrollad menniska.

Men märker hon något ljud. som liknar sig att härröra från odjur, lo, varg eller björn, så blåser hon med alla krafter, så att kinderna blifva röda, i sin »näfverlunn» eller lur, så att det genljuder mellan bergen.

Skogjejäntan är oftast bondens dotter och således fullt pålitlig. Icke är hon dyrfödd, ty hennes förnämsta kost är *tunnbröd,* bakadt af gråärter eller hafra, i kakor, tunna som gråpapper. Mjölk har både hunden och hon till öfverflöd, nämligen den skummade, ty att samla smör är hennes hufvudsak; smöret är Helsingens guld, som vexlas mot bankosedlar i staden.

Hela dagen går hon omkring med hjorden; hon har ofta, utom sin faders kreatur, äfven »yttraväs-kor», främmandes mot betalning; på ryggen bär hon en rensel af näfver, kallad näfverkuns, hvari hon har sin mat, jemte sticksöm och sysaker. När korna äro mätta, sätter hon sig och stickar; hunden sitter vid hennes fötter; i en krets omkring henne hvila sig korna och idisla.

På qvällen blir det brådska; då skall hon tjärna smör och ysta ost i fäboden. Hon har så mycket att göra, att hon aldrig har tid att jäspa af ledsnad; men menniskan är skapad för umgänge med likar; hon skulle bli vemodig, om hon ej hvarje söndag finge besök af de hemmavarande unga, som då komma »klöfjandes» på hästar skogstigen upp till fäboden, för att muntra upp henne i ensligheten. Då händer det, att de dansa *backbinna,* en vals från venster till höger i någon backe. När hösten kommer, packas det insamlade smöret och osten i »bändskruckor», som läggas på hästryggen och föras till hemmet.» — —

»Alldenstund folket här alltid vill noga besinna sig och pröfva alla förhållanden, inan de skrida till handling, gå frierierna härstädes ganska långsamt och omständligt. På söndagarna gör en ungkarl flitiga besök, än här, än der, hos jäntorna, för att lära känna många och hafva fritt val; men slutligen kommer han hvar söndag till samma jänta och låter henne så småning-

om, under ordande om allt hvad han eger och förmår, förstå, att han vill bygga äktenskap med henne, och då råder hon honom att vända sig till vederbörande målsman. Då kommer han en dag, vanligen ridande på sin bästa häst, väl putsad och försedd med en »plunta», full med något starkt; vidare har han hvetebröd och kringlor och undfägnar husets folk och dagtingar det bästa han kan. Vinner friaren ja, så fäster han jäntan med ring och bok m. m., och sedan får han besöka henne fritt, när som helst, och slipper alla medtäflare, hvilka afvisas af henne med snäsor. Sedan hon någon tid pröfvat honom, låtsar hon, för att göra pepparen dyr, vilja slå upp och bjuder honom taga igen alla gåfvor han gifvit. Tager han icke emot gåfvorna, så anses han som riktig fästman och får nu större rättigheter än förut. Sådana på ära och tro förlofvade, såsom det heter här och i Dalarne, kallas sedan gammalt *govänsfolk*.

Brölloppet hålles vanligen i den gården, der brudparet skall bo. Vänner och anförvandter bjudas med vilkor att ha kost med sig för så många personer, som de äro. Denna sed är urgammal och var fordom allmän. Ordet kalas hette förr *Collats,* af Latinska ordet collatium, sammanskott. När bonden bjudes, så är ock hans rotesoldat bjuden; bonden skall ha kost med sig för soldaten, men icke för dennes hustru; utan vill hon vara med på brölloppet, så skall hon sjelf föra med sig tillräcklig täring. Brudgummen bjuder imellertid två ogifta drängar, sina bästa vänner, att komma med på brölloppet, dock utan kost. Om dessa drängar hafva förhinder, så kunna de skicka andra, mer bröllopshugade, i sitt ställe. Dock måste alltid dessa objudna, men hugade, köpa sig rättighet af de bjudna, och denna handel kallas att sälja och köpa *vånen*. Om någon annan, som icke köpt vånen, dristar komma in i bröllopslaget, så blir han utdrifven, och om han envisas, får han hugg, tilldess han viker. Dagen före brölloppet, som kallas möqvällen, väljas trenne ordentliga hustrur till *matstillgummor,* att mottaga och använda den kost, som gästerna lemna, att de sjelfva må få njuta bröllopsglädjen utan besvär. Värden bekostar alla dryckesvaror, förr endast bränvin och öl, men nu för tiden, genom landtkrämarnes försorg, äfven färgadt bränvin med lockande utländska namn. I rika hus räcker brölloppet flera dagar, ja, någon gång, som Simsons, i sju dagar. Fordom nyttjade brudgummen, då han inställde sig i kyrkan på vigseldagen, en lång prestkappa och prestkrage; men detta aflades genom ett enhälligt beslut af socken-allmogen 1760. Bruden har här, som annorstädes, en förgylld silfverkrona. Till och från kyrkan på brölloppsdagen rida brudgum och brud med hela skaran. En sådan brudskara är en ståtlig syn. Karlarnas rockar äro lika prestrockar, med ståndkragar, långa och smala skört, och sammanhållas öfver bröstet med häktor. Hustrurna bära en högst egen högtoppig mössa af kläde, röda lifstycken, långa snöhvita lintygsärmar, mörka vida kjortlar, röda strumpor, skor med silfverspännen och höga klackar. Brudpigorna hafva ej mössor, utan uppstruket hår, hopbundet med röda band, fladdrande långt öfver venstra axeln. De rida, antingen det är sommar eller vinter. Vid brudfärder hör till ordningen sedan gammalt, att qvinnorna stiga upp och af till venster och karlarne till höger; annorlunda skulle anses högst oanständigt. När bruden kommer vigd ur kyrkan, undfägnar hon med bröd och bränvin ur silfverkanna dem, som, utom slägtingarna, vid hennes in- och utgång ur kyrkan uppvaktat som brudpigor, men icke äro bjudna på brölloppet. I brölloppsgården står bordet dukadt hela dagen med ofantliga trafvar af bullar, stora smörtårtor, tre alnar tvärsöfver, ostkakor, smör i halfpundsklimpar och osthögar. Dricka och öl bjudes ur ämbar och såar. Hvarje gäst, från presten till den minsta pojken, erhåller af brudgummen små lerpipor, hvarur de bolma »Röda Tuppen» och »Chandeloupe». Här, liksom annorstädes, sitter brudparet under thronhimmel, nu blott en prydnad, men fordom nödvändig, då man icke hade panel i taket, utan en hög takås, hvarifrån spindlar och andra

kryp lätt kunde falla ned. Naturligtvis krusas äfven härstädes; värdarne måste med halft våld draga in åtskilliga gäster och nödga dem att stiga så långt upp vid bordet, som deras frändskap eller rikedom fordrar.

Sedan, efter mycket bråk och trängsel, hvarunder några fått sina kläder sönderslitna, sitta alla stilla och tysta, derefter läsa brudsvennerna bordsbönen. Sedan äta och dricka de rundeligen, med bergsboers friska matlust och magar, som kunna smälta gråsten, tilldess presten tager upp en lämplig psalm, hvarefter sällskapet reser sig upp och skingras, tilldess brudgåfvorna skola lysas; sedan börjas dansen. Så länge bröllopet räcker, uppvakta brudgum och brud gästerna hvarje morgon med undfägnad, och när det slutar, få alla gäster, som medfört kost, af matstillgummorna något bröd, stek och ost till matsäck på hemvägen.

Alla egenheter i seder och klädedrägt, som ännu bibehållas af så väl Delsbo-boarne, som folket i Bjuråker, Jerfsö och Ljusdal, äro mera än tusenåriga och hafva Norskt ursprung.» — Adress: Hudiksvall eller Ljusdal.

Demingarum. Sju åttondels mantal utsockne frälse i Broby socken och Östra Göinge härad af Christianstads län, med underlydande Hemmestorp $1/4$, Brunstorp $1/4$, Snöarp $13/16$ mantal utsocknefrälse, Möllarp $1/6$ mantal med Östanå pappersbruk, allt i Broby socken, samt Måssaröd 1 mantal och Sjöaskog $3/8$ mantal i Ousby socken, tillhör regiments-bokhållaren L. Littorin, som ansenligen förbättrat egendomen. Så har han t. ex. på Brunstorp genom en murad kanal af 133 famnar gjort omkring 25 tunnland mad odlingsbar och på Måssaröd genom en liknande kanal 70 tunnland sank mad, af hvilka 22 tunnland år 1857 buro sin första skörd. Till Demingarum och Måssaröd finnes vacker timmerskog. Demingarum har tillhört familjen Hoppenstedt; Östanå pappersbruk är anlagdt af en friherre Staël von Holstein, och Måssaröd är uppbygdt af lagman Testrup.

Deutersta. Se *Lagmansö.*

Dettern. Vik af Wenern på kusten af Skaraborgs län, i Åse härad samt Flo och Näs socknar, förenad med Wenern genom sundet mellan Frugården och Sjöryd. Detta sund, ehuru 900 alnar bredt, är likväl så grundt, att man kan färdas deröfver med vagn, och det kan sålunda med större skäl sägas, att Dettern är en särskild insjö, med en yta om 6,000 tunnland, ehuru djupet icke på något ställe öfverstiger 3 fot. Sjön har på 100 år så tilltagit i vidd, att den skurit bort en stor del af landet i de kringliggande socknarna. Redan 1763 började man bli uppmärksam på den skada, som sjön gjorde i sin omgifning, och en charta upptogs öfver Dettern; men sedan blef ingen ytterligare åtgärd företagen förrän 1842, då socknemännen i Flo, Åhs, Sahl och Näs, hvilkas egor under tiden blifvit betydligt minskade genom Detterns utvidgning, hos regeringen begärde anslag till förebyggande af vidare skada. Huruvida någon åtgärd i detta fall blifvit tagen, är oss obekant.

Didriksfors var ett år 1814 privilegieradt manufakturverk, beläget vid Rämshyttan i Rämens socken och Philipstads Bergslag af Carlstads län, men hvilket sedermera blifvit nedlagt.

Digerflisan. Grafsten, liggande vid södra dörren till Persnäs kyrka i Ölands Norra Mot, fyrkantig, slätslipad, $3\frac{1}{2}$ alnar lång och $2\frac{1}{2}$ alnar bred, ett minne sedan Digerdödens härjningar på Öland. Det berättas nämligen, att i hela församlingen icke flera undkommo Digerdöden än några få, som kunde rymmas på Digerflisan.

Dillnäs. Socken i Daga härad af Nyköpings län, på ömse sidor om sjön Klämmingen, i vester begränsad af sjön Nyckeln, har en areal af 7,915 tunnland, af hvilka 1,760 äro sjöar och kärr. Mellan de bägge sjöarna bildar socknen ett långt och smalt näs, hvilket omvexlar med jemna trakter och bergkullar, som stundom höja sig ansenligt nog (vid Berga 185 fot); öster om Klämmingen är blott oländig skogsmark af 2—300 fots höjd, genom hvars

små dalgångar bäckar gå åt olika håll, till Klämmingen, Yngen, o. s. v. Rådande jordmånen är sämre lera; näringarne åkerbruk, skogsbruk, fiske m. m. Socknen består af 11½ förmedl. mantal och beboddes 1810 af 398, 1840 af 393 och 1856 af 395 invånare. Socknen hade sistnämda år fast skola med en examinerad lärare, tillika klockare, som undervisade 25 gossar och 3 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 13 gossar och 28 flickor undervisades i hemmet. — Dillnäs är annex till Gåsinge konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Daga kontrakt af Strengnäs stift. *Dyllenæs in prepos. Nicopensi* förekommer omkring 1314, men synes mestadels, åtminstone på 1400-talet, hafva varit annex till Gåsinge. Kaplaner nämnas från år 1627. Kyrkan, 2¼ mil söder från Mariefred, är gammal, af gråsten. — Af fornlemningar nämnes en runsten. — Bland gårdar i socknen märkes *Heby-Ytterby*, med ladugårdsfrihet under Heby säteri uti Gåsinge. — Adress: Mariefred.

Dimbo med **Ottrava**, fordom två, nu en sammanslagen socken i Wartofta härad af Skaraborgs län, vid foten af Gisseberg, på södra delen af Billingens platå, 1¾ mil öster från Falköping, har en areal af 7,660 tunnland, af hvilka blott 35 äro sjöar och kärr. Församlingen är till största delen skoglös, jordmånen omvexlande, så att af de tre nu mer storskiftade byalag, af hvilka den består, Dimbo by har jordmån af sand och svartmylla, Ottrava sandjord och Dvärstorp mest svartmylla. Dimbo och Ottrava socknar bestå tillsammans af 35 9/16 mantal och beboddes 1810 af 833, 1840 af 814 och 1856 af 910 personer, af hvilka 606 bodde i Dimbo, 304 i Ottrava. Dimbo hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 28 gossar och 22 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk, 2 gossar och 1 flicka hade enskild undervisning samt 25 gossar och 29 flickor undervisades i hemmet. — Dimbo utgör tillika med Ottrava ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Wartofta kontrakt af Skara stift. Den nu befintliga kyrkan, som är gemensam för bägge socknarna, grundlades 1813, sedan man allt ifrån 1766 hade påyrkat uppförandet af en ny kyrka i stället för de bägge förfallna gamla. Den nya kyrkan står vid pass 200 alnar i nordost från Dimbo gamla kyrka på en höjd, der Dimbo Kungsgård fordom stått, och hvilken församlingen tillbytt sig mot vederlag af kyrkans jord. Dimbo gamla kyrka var uppbyggd på föranstaltande och bekostnad af biskop Bengt den Gode, som afled år 1190. Hon var till formen cirkelrund, men hade i öster ett chor af fyrkantig form. Grefve Per Brahe till Wisingsborg, till hvars grefskap Dimbo socken hörde, hade öfver kyrkdörren låtit insätta en sten med en minnesskrift öfver biskopen. De främsta bänkarne i kyrkan voro ämnade åt det grefliga herrskapet, såsom man kunde se af inskriften på dem: *Förstens Stoll* och *Förstinnans Stoll*, ty inom grefskapet hedrades grefve Per och hans gemål med furstligt namn. Ottrava gamla kyrka började nedtagas på hösten 1812, och stenen användes till nya kyrkobyggnaden. Denna kyrka var utanpå beklädd med huggen sandsten och hade ett vackert torn; det berättas, att den dyrbara kyrkan blifvit byggd af en viss Antonius, hvars bild i trä stod uti ett skåp på ett särskildt altare i kyrkan (månne ej en katholsk helgonbild?). Den nya kyrkan är korskyrka, med torn. — Inom Dimbo socken befinnes tingsstället för Wartofta härad. — Nära intill prestgården, österut, befinnes en mängd små, låga kullar, tätt intill hvarandra, så att blott en smal gångstig slingrar sig imellan dem. Af allmogen kallas de för *småbackarne*. Några äro runda, med 3—4 alnar i diameter, de flesta mindre och aflånga. De likna vanliga grafvar på nutidens kyrkogårdar och hafva sannolikt blifvit uppkastade vid tillfälle af någon stor dödlighet, såsom vid Digerdöden, eller efter något fältslag, möjligen slaget vid Gestilren, som stod en knapp fjerdingsväg från stället, i Hvarfs församling. Ingen tradition om dem finnes. Vid gräfning har man hittat kol och stycken af lerkärl. Redan år 1812 var en stor del af dessa små kul-

lar uppbackad till åker, så att de för närvarande förmodligen äro helt och hållet försvunna. — I socknen märkas: *Dimbo* s. k. Kungsgård, *Anneberg* och *Olstorp*. — Adress: Sköfde.

Dimbo Kungsgård, som den kallas i jordeboken, förr ett frälse-säteri om 2 mantal i ofvannämda socken. Gården har tillhört grefskapet Wisingsborg, hvars första innehafvare var riksdrotset grefve Per Brahe, grefve 1561, död 1590. Efter honom egde grefve Abraham Dimbo, som efter hans död, 1630, länge disponerades af hans enka, Elsa Gyllenstjerna. Godset tillföll sedan deras son, grefve Per Brahe den Yngre, som jemt upplefde det märkvärdiga reduktionsåret 1680. Han egnade särskild uppmärksamhet åt Dimbo och lät der uppföra ett rundt torn om 3 våningar, 48 alnar i omkrets och 30 alnar högt, för att derifrån hafva fri och obehindrad utsigt till de nästgränsande församlingarna, som tillhörde grefskapet, och derjemte till Brahehus på andra sidan Wettern. Tornet nyttjades sedan till spannmålsmagasin ända till 1812, då det nedtogs, och stenen användes till kyrkbyggnaden. På Jungberget, österut från kungsgården, har fordom stått en sedan i Dimbo by befintlig sten af 6 alnars höjd, som burit följande inskrift: *Petrus Brahe, Comes in Wisingsborg, Regni Sveciæ Drotzetus, Natus 1602. Vivit, Deo Laus, 1677.* Efter reduktionen förvandlades Dimbo till frälse, troligen genom något byte, och i sednare tider kom friherrliga slägten Rudbeck i besittning deraf. Nu har gården imellertid undergått så stora förändringar, att den kan sägas vara försvunnen. Åbyggnaden på Dimbo är nämligen sedan 1790 flyttad till halfva frälsehemmanet Winberga, der sätesgården *Anneberg* (se denna art.) anlades. Denna sätesgård består af ett helt hemman af fordna Dimbo kungsgård, andra hälften af denna är lagd under säterirusthållet Olstorp, och på sjelfva tomtplatsen står socknarnas nya kyrka. — Anneberg egdes de sednare åren af C. G. Millqvist på Olstorp och A. J. Millqvist på Dvärstorp.

Dimperö. Ett mantal skatte och 3 frälse i Hellestads socken och Finsponga Läns Härad af Östergötlands län, lyder för närvarande under Lemneå bruk i Tjellmo socken af samma härad och län. Dimperö donerades år 1645 till Lars Sparre och köptes 1651 af Louis de Geer, hvars arfvingar fingo behålla det vid reduktionen.

Dingelvik. Landtegendom i Steneby socken och Wedbo härad på Dal, Elfsborgs län, bestod 1858 af Södra Dingelvik $^5/_9$ och Norra Dingelvik $^{190}/_{240}$ mantal säteri med $^1/_8$ mantal Jusketorp, $^1/_8$ mantal Östra Mon och $^1/_8$ mant. Geplanda, rå och rör, med prydlig mangårdsbyggnad, utsäde af 25 tunnor höst- och 120 tunnor vårsäd, utom potates, och tillhörde aflidne brukspatronen Henry de Reverony St. Cyrs konkursmassa. Norra Dingelvik är en gammal gård, hvars namn år 1449, då den egdes af väpnaren Sven Jonsson, skrefs *Dyngowiik.* År 1563 tillhörde gården välborna fru Karin, som utom bägge Dingelviksgårdarna egde flera andra hemman i socknen. År 1577 tillhörde Norra Dingelvik Nils Månsson på Bro, 1664 fru Margaretha Svenske, 1783 hofjunkaren Reuter, 1809 ryttmästaren Sam. Kafle, 1825 kronolänsman Wennerlöf, 1827 Carl Pet. Åberg, 1850 baron St. Cyr och grefvinnan Ramel, född Lewenhaupt. Södra Dingelvik har till det mesta haft samma egare som det Norra, men innehades 1681 af major Ahlfeldt, 1768 af brukspatron Sam. Kock.

Dingtuna. Socken i Tuhundra härad af Westerås län, mellan Asköviken och Mälarfjärden Blacken i sydost, Barkarö, Lundby och St. Ilians socknar i öster, Skerike i nordost, Lillhärad i nordvest, Svedvi och Säby i vester samt Rytterne i sydvest, omfattar en areal af 16,617 tunnland, af hvilka endast 80 äro sjöar och kärr. Socknen är till största delen en slättbygd med god lerjord; blott i norr finnes något bergländig mark och längst i söder enstaka bergkullar. Socknen har blott några obetydliga vattendrag. Åkerbruk är hufvudnäringen. Hemmantalet är 96 för-

medlade mantal; folkmängden år 1840 var 1,816, 1856 1,780 personer. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola, den sistnämda med 3 oexaminerade lärare. I fasta skolan undervisades 36 gossar och 14 flickor, i den ambulatoriska 27 gossar och 30 flickor; medan 2 flickor hade enskild undervisning och 56 gossar samt 60 flickor undervisades i hemmet. — Dingtuna, på 1300-talet kalladt *Dyngetuna*, är för.närvarande sedan år 1680 ett prebendepastorat af 2:dra klassen till biskopsstolen i Westerås. Kyrkan, vacker, med torn och uppförd af sten, ligger 1 mil från Westerås. — Bland minnen från forntiden märkas åtskilliga ättebackar, stensättningar och qvarlefvor efter skansar och borgar vid Wendle i sydvest, Fåcksta i vester, Stockkumla och Nedervi uti norr samt på Hallsta södra gärde och i ängen derstädes, der man på det s. k. *Sörängsberget* ser tydliga lemningar efter en borg af större och mindre granitstenar, som varit oval till formen. På *Näsbyberget* i socknens södra del ligger den s. k. *Näsby Sten*, en ofantlig sten, upplagd på tre smärre sådana. Mälarens vatten skall fordom hafva stått högre än nu, och vrak efter farkoster lära hafva blifvit funna djupt inåt landet. — Bland gårdar i socknen nämnas *Gillberga, Hallsta* m. fl. Af socknen höra 21 ½ mant. till Uppsala universitet. — Adress: Westerås.

Dintestorp. Säteri uti Sandhems socken och Wartofta härad af Skaraborgs län, 4 mant., beläget 4 mil från Jönköping vid stora landsvägen och tämligen högt, så att man har vidsträckt utsigt inåt Falbygden, har tillhört friherrliga ätten von Salza ännu år 1830. Egendomen hade då en skattlagd enbladig såg och qvarn med 2 par stenar.

Diskarfvet. En liten bergsfrälsegård i Wika socken af Kopparbergs fögderi uti Dalarne, namnkunnig som Georg Stjernhjelms födelseort år 1598. Den byggnad, der han föddes, lär för icke länge sedan hafva stått qvar; deri fanns en större stuga med panelade väggar och tak, försedda med målningar.

Distorp. Ett mantal frälsesäteri uti Rystad socken och Åkerbo härad af Östergötlands län, har varit doneradt till fru Elin Ulfsparre, född Tott, och såldes af hennes son, Åke Hansson Ulfsparre (✝ 1657), till biskop A. Prytz, hvars son, adlad Preutz, 1658 var egare af gården och skänkte hälften deraf i morgongåfva åt sin hustru, Anna de Palm till Smestad. Hon behöll hela gården i sin lifstid; men sedan tillföll Distorp hennes dotter Greta Sophia och dennas man ryttmästaren Johan Edelfeldt, som dog på Distorp 1700. Enkan gifte sig sedan med ryttmästaren A. Reutersvärd; men Distorp tillföll hennes son med första giftet, ryttmästaren J. G. Edelfeldt, hvars enka innehade gården efter honom. Bland sednare egare nämnas friherre Mörner 1783, handlanden Bergman 1825, enkefru Williams 1850 och 1852. Under säteriet brukas Karstorp, 1 mantal frälse och 3 utjordar, som vid reduktionen förklarades för frälse och då egdes af fru Helena Rosenhjelm, född Jakobssköld, sedan af hennes arfvingar.

Djefvulsvägen. På Axholmen, mellan Mörkön och Sorunda socken, i Himmerfjärden och Södertörn, befinnes denna sällsamma naturbildning, som består i en 9 alnar bred öppning genom en hög klippa, och hvilken på Sorundalandet motsvaras af en dylik, hvilka bägge sannolikt uppkommit genom hafvets inverkan eller genom verksamheten hos någon annan naturkraft. Allmogen i trakten förklarar imellertid uppkomsten så, att djefvulen med hästar och vagn åkt fram genom klippan och på detta sätt öppnat vägen. På höjden af densamma står en hög konisk sten, och rundt omkring denna äro flera smärre stenar lagda.

Djuckerö. Bergsmanshammare i Hellestads socken och Finsponga Läns Härad af Östergötlands län, privilegierades den 28 September 1725 på 30 sk℔ redskapssmide; tillhörde i sednare åren inspektor A. J. Peterson på Ljusfallshammar i samma socken. Af Djuckerö, 1 ½ mantal skatte och ½ mant. frälse, har en gård tillhört G. Johanson Ulf-

sparre, det öfriga lydt under Finspong. För närvarande är det mesta deraf i allmoges händer.

Djufvarp. Säteri uti Svartarps socken och Tveta härad af Jönköpings län, 3 mantal, fick säterifrihet 1643, tillhörde 1680 en fru Beata Skytte, 1770 generalmajor Qveckfeldt, 1792 hofrättsrådet Adlerbrant, som sålde det till G. G. Adlerbeth, hvarefter Djufvarp varit förenadt med Ramsjöholm i samma socken. — Vid Djufvarp finnas två ringformiga stensättningar.

Djula, eller **Djulö, Stora.** *) Sätesgård i Stora Malms socken och Oppunda härad af Nyköpings län, belägen 6 mil från länsresidenset, vid Djulö-sjön, utgör med underlydande något öfver 12 mantal och är en af de äldsta gårdar i orten. Det kallas gemenligen Stora Djulö, till skilnad från Öster-Djulö, en mindre gård på andra sidan om Djulö-sjön, som hör till Eriksbergs fideikommiss.

Redan i början af 1300-talet nämnas »Østra och Vestra Dyla» såsom hörande till Wårfruberga kloster vid Strengnäs. En Carl Bengtsson, som synes varit af hög börd, upplät 1333 jord i »*østredyulum*» och »*vestredyulum*» till (riddaren) Sigge Magnusson (till höger half lilja, till venster två snedbjelkar), hvilken 1334 tillbytte sig af Wårfruberga kloster 1 öres- och 6 penningeland i »*wœstredylum*» och 10 penningeland i »*östrœdylum*», emot gårdar i »*gamblœklosters* (Fogdö) socken» och samma år af förenämda kloster ytterligare en del i »*Dylum*» emot Wäräng i sistnämda socken. Samma man lemnade 1338, bland annan jord, $7\frac{1}{2}$ örtugland i »*Dyulum*» till sin hustru Elena Gisledotter såsom ersättning för hennes mönernegods i Södermanland. Längre fram i samma sekel innehades Stora eller Vestra Djulö af riddaren Peder Porse, hvars son, riksrådet Porse Geet, fick gården efter fadern och dog år 1390 samt ligger begrafven i Stora Malms kyrka. Hans son och efterträdare var Erik Geet, gift med Lucia Henriksdotter Lilje, som var enka efter Gillick Håkansson, af hvilken hon som morgongåfva erhöll Wik i Stigtomta år 1430. Deras son, Jöns Geet, innehade Djulö under sednare delen af 1400-talet. Ofvanpå hvalfvet i Malms kyrka skall ännu förvaras en bjelke med inskription af innehåll, att »under denna »minnesvård varit begrafna Porse Geet »till Djulö, dess son Erik och sonson »Jöns.» Djulö gick sedan i arf till den sistnämdas dotter, Ingrid Geet, gift med Josef Pedersson, hvars slägtnamn af somliga uppgifves varit Björn, af andra Pinaur. De egde gården i början af 1500-talet. Derefter blef egendomen skiftad, så att en del tillföll Ingrid Geets dotter, Gertrud, gift med Jöran Knutsson, efter en uppgift af slägten Svan, men mera sannolikt benämd Laxman. En annan del kom genom gifte till Michel Svarte Skåning, äfven en måg till Ingrid Geet. Dennes dotter Brita, gift med Arvid Claësson Uggla, sålde sin andel i Djulö till mostern Gertrud år 1555. Den lott, som då gick i köp, lärer utgjort $^2/_3$:delar af egendomen; den öfriga $^1/_3$:delen egde fru Gertrud förut genom arf, så att hon nu blef egarinna till hela Djulö. Hennes son Mauritz, som kallade sig Laxman, fick gården efter modern mot slutet af 1500-talet. Under hans tid brann Malms kyrka år 1608, men blef af egaren till Djulö återställd. Tre år sednare dog Mauritz Laxman. Han efterlemnade en dotter, Gertrud, som ärfde Djulö och blef gift med Josua Arendtson Gyllenhorn till Sjöholm och Hacksta. Han egde äfven Krämbohls bruk.

Redan under Mauritz Laxmans tid hade hans syskonbarn, Arvid Michelsson Svarte Skåning på Barksäter i Östra Wingåker, företagit sig att på Djulö egor anlägga det nuvarande Dufveholm, som då likväl var endast en obetydlig lägenhet och kallades Henstorp. Första anläggningen skedde år 1585. Sedermera lärer bemälte Arvid Michelsson gjort ett större intrång på Djulö område, så att Josua Gyllenhorn år 1619 fann sig föranlåten att mot

*) Meddeladt af C. G. Indebetou.

denne sin hustrus frände begära skyddsbref af Carl Philip, dåvarande hertig till Södermanland. Man är oviss, om icke de ruiner af en påbörjad, men ej fullbordad större byggnad, som finnas på södra sidan om sjön, midt emot Djulö, tilläfventyrs kunna vara lemningar efter detta Arvid Michelssons företag; allmogen anser dem vara uppförda af »skogsfrun».

Carin Gyllenhorn, en af herr Josuas döttrar, gift med Jakob von der Linde, ärfde sedan Djulö. Efter henne uppkallades år 1663 säteriet Cathrineholm, i närvarande tid bekant såsom en tillärnad jernvägs-station på den föreslagna och mycket omtvistade banan söder om Mälaren. Stället hette förut Fulbonäs. (Se art. *Cathrineholm.*)

Efter fru Carin Gyllenhorn tillföll Djulö hennes son, friherre Gustaf von der Linde, hvilken utom mödernearfvet äfven egde Wegersbergs säteri i Floda socken. Han dog barnlös år 1676, och Djulö skiftades då för andra gången mellan 2:ne mågar, amiralen Erik Rosenholm och generalmajoren Johan von Fitinghoff, båda gifta med hvar sin dotter till fru Carin Gyllenhorn. Den förre fick, utom sin lott i Djulö, äfven Cathrineholm, som han bebodde, och den sednare erhöll, jemte sin andel af Djulö, äfven Wegersberg. General Fitinghoff, chef för Södermanlands regimente, hvilket han hade anfört i den stora batalj, som stod vid Warschau under trenne dagars tid mellan konung Carl X och Polackarne, hade 2:ne gånger varit gift, inan han blef måg åt fru Gyllenhorn. Hans första hustru var Christina Eriksdotter Ryning, med hvilken han fick Broby egendom i Bettna socken år 1627. Derefter blef han gift med Brita Dufva, en dotter till landshöfdingen Johan Bengtson Dufva, som egde Fredriksnäs säteri i Östergötland, äfvensom det i grannskapet af Djulö belägna Dufveholm, hvilket af honom fick sitt namn. Bägge dessa gårdar öfvergingo genom Brita Dufva till Fitinghoffska slägten, sedan hennes fader med hustru och fem barn hade drunknat på en isfärd öfver Saltsjön. Fitinghoffs 3:dje fru blef Gertrud von der Linde, dotter till fru Carin Gyllenhorn på Stora Djulö. Han dog 1685, etthundradefem år gammal; under de sista åren bebodde han Broby, der han slutade sin långa lefnad.

Sonen, friherre E. von Fitinghoff, ärfde faderns andel i Djulö och tillhandlade sig den Rosenholmska lotten, äfvensom Dufveholm. Han egde Djulö i 50 år och uppförde den nuvarande åbyggnaden af sten, hvars något ovanliga form påstås skola utgöra initialbokstafven af hans namn, ett Latinskt F. Man förmenar, att det varit hans afsigt att uppföra 2:ne byggnader, i form af 2:ne mot hvarandra vända F, ehuruväl endast den ena hann bli färdig. Efter hans död år 1736 återföll Djulö egendom med Dufveholm till amiral Rosenholms son, kapitenen Carl Eriksson Rosenholm, gift med Brita von Berchner, hvars tvänne döttrar delade gårdarna sig imellan, så att Märtha Elisabeth Rosenholm fick Djulö och systern Brita Christina erhöll Dufveholm. Den förstnämda blef gift med generaladjutanten Hildebrand Uggla, och efter hans död med majoren Måns Ulfsparre från Johanneslund. Systern fick lagman E. Rosenstam till Wärhulta.

Märtha Elisabeth Rosenholm öfverlefde bägge sina män och lemnade vid sin död år 1786 Djulö egendom, med hvilken hon tio år förut återförenat Dufveholm, till sonen med första giftet, kammarherren Carl Hildebrandson Uggla, hvars fru var af familjen Ehrensvärd. Deras son, hofmarskalken Carl Uggla, mottog gården efter moderns död 1808, och egendomen innehafves nu af hans äldsta dotter, Augusta Uggla, gift med kapitenen Fredrik von Post från Frängsäter.

Det torde finnas få egendomar i riket, som under femton generationer icke blifvit sålda utom slägten, såsom förhållandet är med Djulö, ehuru egarnes namn ofta förändrats, en följd deraf, att gården åtta särskilda gånger genom giften öfvergått till andra familjer. Under femhundrade år, som förflutit, sedan Djulö i medlet af 1300-talet innehades af Peder Porse, har gården haft tjugo olika egare, hvilka likväl alla varit med hvarandra eller med sina företrädare beslägtade, och bland

dessa egare har, såsom vi sett, funnits mer än en utmärkt man.

I parken står en minnesvård öfver general-amiralen C. A. Ehrensvärd, död 1800. På egorna finnas, i skogen på ett näs vid Djula-sjön, lemningar af en byggnad af gråsten, kallad Trolleträsk eller Trolleborg, hvilken anses varit vikinganäste, samt ett högt och brant berg, som förmodas varit en ättestupa. Om detta berg är en sägen, att Josef Persson Pinaur på Djulö, då han en Julmorgon skulle fara till kyrkan, blifvit vid förbifarten af detta berg af trollen borttagen och der uppehållen i 4 dagar, hvarefter han blifvit utkastad, sedan de först brutit ett finger af honom, i hvilket tillstånd han skall blifvit funnen af sina betjenter. Efter denna händelse fick berget namn af Pinaursberg.

Djula-ån. Afloppet för den till Nyköpings-ån hörande sjön Wiren i Wingåkerstrakten af Södermanland, som bildar Djula-, Forss-, Kårtorps- och Eriksbergs-sjöarna samt slutligen under namnet *Åkeforss-ån* faller ut i sjön Yngaren.

Djulö, Östra. Ett mantal gammalt frälse-säteri i Stora Malms socken och Nyköpings län, 5 ½ mil ifrån Nyköping, på östra sidan af Djula-sjön. Egendomen har god åker och äng, vacker skog, tegelbruk och något fiske i Djula- och Kolberga-sjöarna. Under densamma lydde år 1749 1¾ hela på rå och rör byggda frälsehemman samt 5 jordtorp. I första hälften af 1300-talet hafva en Carl Bengtsson och Wårfruberga kloster här haft jord, hvilken riddaren Sigge Magnusson 1333 och 1334 tillbytte sig (se *Stora Djula*). Tillhörde omkring 1590 ståthållaren på Tawastehus, Sten Fincke, hvilken, såsom anhängare af konung Sigismund, blef på hertig Carls befallning halshuggen i Åbo 1599, då troligen denna egendom blef indragen till kronan. Uppläts 1620 till en Jakob Ek; egdes 1663 af riksrådet, presidenten i Göta Hofrätt, friherre Gust. Knutsson Posse, † 1676, och 1686 af hans enka, Märtha Berndes, som försålde gården till egaren af Eriksberg, Kongl. rådet och öfverståthållaren grefve Christopher Gyllenstjerna, † 1705, till hvilket gods egendomen lärer lydt, tills den, omkring 1720, blef förpantad till nyssnämda herres sekreterare, hof-auditören And. Carl Nordman (adlad Ehrenfelt och död 1741). Kom 1739 genom öfverlåtelse till ryttmästaren Hildebrand och har sedan varit förenad med förenämda gods.

Egendomen har en skog, kallad *Grisa mo*, hvilket namn den skall hafva efter en jättinna Grisa, som der ligger begrafven; hennes grafhög, som der visas, är 12 fot lång och har vid hvardera ändan två stora gråstenar. Här omtalas ock en Grisas källare, hvilken varit i en däld vid landsvägen, der nu är ett djupt kärr.

Djupadal. Remna af 8—10 fots bredd, genom hvilken Ronneby-ån i Bleking bryter sig fram. Remnans lodräta bergväggar äro förenade med ett klippstycke, som imellan dem bildar en naturlig bro. Se vidare *Ronneby-å.*

Djupsås. Ett mantal säteri uti Essunga socken och Barne härad af Skaraborgs län, tätt invid Nossan, har vacker trädgård, torfmosse icke långt från gården, men föga skog. Gården tillhörde 1813 enkefriherrinnan Björnberg, född Fleetwood.

Djura. Kapellförsamling i Nedan-Siljans fögderi af Stora Kopparbergs län, 4 mil vester från Falun, annex till Leksands pastorat i Leksands kontrakt af Westerås stift. Kapellförsamlingen hade 1856 icke mindre än 1,151 invånare, till hvilket antal befolkningen höjt sig från 880, som den utgjorde omkring 1850. Se vidare *Leksand.* Kyrkan ligger 1,6 mil från Leksands kyrka. — Adress: Gagnef.

Djurby. Fyra mantal skatte, hvaraf 2 berustadt säteri, uti Litslena socken och Trögds härad af Uppsala län, tillhörde omkring 1741 assessor Hedengren, 1850 von Paykull, som der hade schäferi.

Djurgatan. Väg på Gotland, mellan Sanda och Klinte, nära öns vestra kust, söderut från Wisby. Namnet härleder sig från en munksaga, enligt hvilken tre män, som år 1411 gått ut på jagt påsknatten och icke velat komma till kyrkan i ottesången, der blifvit förvandlade till stenar, tillika med sina hundar och sin jagtredskap.

Djurgården, Kongl. Denna bekanta lustpark utanför Stockholm, som med skäl väcker utländningens beundran och sannolikt är den skönaste i sitt slag, som någon hufvudstad kan uppvisa, består af 2:ne hufvuddelar, den *Södra* och den *Norra*. Den förra, som i äldre handlingar benämnes »Walmunzön», »Wadmalsön», »Wallmarsön» och sist »Waldemarsön», skiljes från den norra genom det vattendrag, som går från Ladugårdslandsviken, Djurgårdsbrunnsviken och vidare genom den nedanföre Djurgårdsbrunn löpande kanalen, som faller ut i Saltsjön eller i den så kallade Isbladsviken; Norra Djurgården sträcker sig utefter stranden af Lilla Wärtan till Norra Brunnsviken och Ålkistan och innesluter Djurgårdsbrunn, Ladugårdsgärdet, Ropsten, Fiskartorpet m. m. Flera egare synas hafva varit till »Walmunzö»; men största delen af ön torde hafva lydt under Djursholms säteri. Gården »*Husarne*» och byn »*Unnaröra*», som i sednare handlingar kallas *Helgansledaren*, och ett torp *Wreta* m. fl., voro belägna uti och innefattade större delen af Djurgårdens norra trakt, hvilken äfven lärer hafva tillhört Djursholm, som af äldre bytes- och köpebref upplyses. — St. Clara kloster, som på 12- och 1300-talen dels genom förläningar och dels i byte och köp bekommit Waldemarsön och derefter jemväl norra trakten af Djurgården, innehade och brukade alltsammans såsom ladugård under klostret, intilldess detta genom Gustaf I:s reduktion blef indraget och kom under kronan, hvarefter egendomen förvandlades till kungsladugård. Under sednare hälften af 1600-talet upphörde ladugårds-inrättningen, och hela trakten inhägnades till djurgård. Vid samma tid, således för nära 200 år sedan, väcktes tillika fråga om anläggning af en lustpark å södra delen af Djurgården. Konung Carl X Gustaf gaf architekten Jean de la Vallée instruktion derom i bref, dateradt Göteborg den 3 Juni 1658, innehållande bland annat: »*Uppå Walmars Öön skall, efter deruppå giord dessein, en Lustgård förfärdigas*, låtandes afjämna, förhöja och mura emot jorden der som afsatzer komma, gräfva dambar, införa springande vatten till Fontainers och Grottors förfärdigande, plantera träd och annat sådant, som till Lustgårds exeqverande reqvireras, och hela verket låta instängja, såsom ock hugga advenuer igenom skogen, der så behöfves, densamma afjämbna och med Trään besättja och plantera låta.» Detta synes ock hafva till någon del gått i verkställighet, ty 5 år derefter eller 1663 anför öfverståthållaren baron Rosenhane uti sin till Kgl. Maj:t afgifna ämbetsberättelse följande: »att desseinen, af de la Vallée författad, blifvit af enkedrottning Hedvig Eleonora och konung Carl XI:s förmyndare underskrifven och arbetet så till vida påbegynt, att platsen till huset och trädgårdarne blifvit utstakad och planerad, vägarne genom skogen huggne och rensade, stenen till fundamentet framkörd och i beredskap, samt 6,377 d:rs kostnad då redan dertill använd; om de till denna byggnad år 1658 anordnade tullpenningar, som årligen uppburos vid Blockhustullen, belöpande sig till omkring 30,000 daler silfvermynt, sedan den tiden utgått, förmentes, att byggnaden år 1663 skulle kunnat vara färdig; utlofvande slutligen, att om 10,000 daler smt årligen dertill, jemte slottsbyggnaden anslogs, utom architekternas lön, och om knektarne vid gårdsfanan, efter kon. Carl X:s resolution, oafbrutet finge nyttjas, skulle han ansvara för att det ena med det andra efter handen så upprätta, att konungen deraf skulle finna sin största lust och delectation.» — Orsaken till att detta arbete, som lärer pågått å Biskopsudden, sedermera helt och hållet afstannade, är obekant. Djurgården fortfor att från Ålkistan till Blockhusudden och stadstomterna vara en jagtmark, omvexlande med mer och mindre höga berg, dalar, träsk och slätt-

marker samt uteslutande bebodd af jägeribetjente. Få förändringar före konung Gustaf III:s tid gjorde afbrott i detta förhållande. Vid denna tid började dock Stockholms-boerna fatta smak och böjelse för anläggande af sommarnöjen på Djurgården. Detta fortgick sedermera småningom, men erhöll en förvånande fart, sedan kon. Carl XIV Johan år 1817 köpt Rosendal och genom smakfulla anläggningar gifvit uppmuntrande efterdömen, hvarigenom allmänna uppmärksamheten och hogen för det sköna väcktes. Både Södra och Norra Djurgården hafva från denna tid fått ett nytt utseende. Ladugårdsgärdet blef afröjdt och ordnadt till afsedt ändamål. Drottningberget bebyggdes. Den förr sanka dalen vid Rosendal rensades, omplanterades och blef en täck promenadplats. Slottet dervid uppfördes, kanalen anlades; med ett ord, den största omsorg jemte ospard kostnad användes på förskönandet af Waldemarsön, men i synnerhet trakten omkring Rosendal, der konung Oscar på sednare åren låtit uppföra ett större växthus och en vinterträdgård.

Djurgården, som år 1824 på konungens befallning afmättes och å ny karta affattades, innehåller tillsammans 2,900 tunn- och $22\frac{1}{2}$ kappland.

Kongl. Amiralitetets Krigsmanshuskassa erhöll af drottning Christina det område, som nu utgör *Djurgårdsstaden*, till uppbyggande af ett sjukhus, äfvensom nödiga byggnader för sjömän och andra personer, som lydde under deras styrelse, enligt Kongl. Br. af den 31 Oktober 1646 och ytterligare af den 18 Februari 1648, stadfästa af konung Carl XI den 28 Maj 1683 och den 11 Maj 1696. Platsen bestod för det mesta af kala klippor, här och der några gräsvallar samt oländiga stränder. Som flottan, tillika med amiralitetet, sedermera blef förflyttad till Carlskrona, indrogs detta sjukhus, och amiralitetet var egentligen icke mer i behof af lokalen; eftersom denna likväl en gång var donerad, ansåg förvaltningen sig böra draga all möjlig fördel deraf; den sökte och erhöll derföre bestämdare besittningsrätt derå genom Kongl. Förordn. 1696, som i 2 § innehåller, att som amiralitetets krigsmanshuskassa erhållit öppet bref på platsen å Djurgården, der de sjuka båtsmännen varit skötta, så egde den att densamma bortarrendera eller eljest göra sig till nytta. — År 1724 erhöll bryggare-åldermannen Johan Lampa tillstånd att få intaga platsen. Grosshandlaren Lodsach köpte af Lampa åbyggnaderna år 1735 och erhöll transport på platsen af amiralitetet mot tomt-ören. Han inrättade här ett skeppsvarf, hvilket sattes i gång med största drift och troligen stor penningestyrka, ty eljest skulle resultaterna ej på så kort tid kunnat bli så stora. Denna anläggning drefs med stor personal och föranledde liflig kommunikation med allmänheten. Amiralitetet lät indela hela området uti 8 qvarter och dessa i tomter samt några ordentliga gator. Att detta skett på Lodsachs föranstaltande eller på annat sätt genom honom, kan man sluta deraf, att tomterna bebyggdes af skeppare, skeppstimmermän, tjärvräkare, smeder och andra, som hade sin förtjenst vid varfvet, äfvensom från anläggningen på Beckholmen, som erhöll sina privilegier den 6 Maj 1692. Lodsach var äfven interessent deruti. Om han just ej anlade staden, så kan man med skäl anse honom som dess stiftare, dess grundläggare, ty nästan alla de första invånarne lefde för det mesta genom honom. Man kan bestämdt antaga, att varfvets anläggande var den mest verkande orsaken. Skada, att anläggningen ej skedde mer reguliert; men lokalen var bergig; en del gammalt, som stod i vägen, borttogs väl; men allt kunde icke rubbas. Efter Lodsachs frånfälle inträdde rådmannen, sedermera borgmästaren i Stockholm, Gustaf Kjerrman såsom delegare med enkan. Efter deras död inköptes detta varf af ett bolag, bestående en tid af 16 interessenter, såsom Wahrendorff, Kysel, Grill, Chapman m. fl., der hvarje aktie gällde 29,200 dlr kopparmynt. Omkring år 1800 började John Burgman att tillhandla sig aktier, så att 1810 egde statssekreteraren Lagerbring $\frac{1}{8}$:del, grosshandlaren Björkman $\frac{1}{8}$:del, grosshandlaren S. T. Georges $\frac{3}{8}$:delar och Burgman $\frac{3}{8}$:delar, hvilken sednare dock omkring år 1820

utlöste Georges, så att Burgman egde ³/₄:delar. Den resterande fjerdedelen inköptes af Burgmans måg, grosshandlaren Fredholm, som efter Burgman blef egare af hela varfvet.

Sedan staden blef uppbyggd, hade dess invånare egen gudstjenst uti första byggningen på varfvet, inom ingången till venster från Gamla Varfsgränden. Kongl. Br. af den 19 Maj 1759 förordnade om en skolas inrättande på Djurgården, men upptager ej anslag till lön åt läraren eller lokal för skolan. Någon ordentlig och beständig skola var der ej heller, förr än konung Carl XIV Johan, genom resolution af den 24 Augusti 1827, anslog 6½ kappland af hofjägareboställlet Apothekare-husets tomt, mot 40 rdr banko årlig afgift. Det nuvarande skolhuset uppfördes af grosshandlaren John Burgman och blef af honom genom gåfvobref af den 18 Februari 1830 skänkt till Djurgårdsförsamlingen, med rättighet att begagna skolrummet och dess arkiv till kyrka och sakristia. Gudstjenst hålles här hvarannan söndag. Skolan, som lyder under Kgl. Direktionen för Stockholms stads undervisningsverk, har en lärare, som på Stockholms allmänna barnhus stat har ett löneanslag af 400 rdr bko, samt dessutom af bemälta Direktions fonder åtnjuter 130 rdr, jemte fria boningsrum i skolhuset. Barnens antal varierar imellan 65 och 80.

Folkmängden inom Djurgårdsstaden, som tillhör Stockholms stad och Ladugårdslands församling samt innefattar qvarteren Fyrkanten, Skeppsholmsviken, Masten, Trädgården, Trehörningen, Kyrkogården, Djurgården, Halsen, Bergsklippan och Grönland, utgjorde, enligt 1853 års mantals- och skattskrifningslängd, 942 personer, hvaremot befolkningen å den öfriga delen af Djurgården, som upptages och mantalsskrifves å särskild längd under Danderyds socken, 1856 uppgick till 618 personer. — De lägenheter å Kongl. Djurgården, som i nämda afseende äro lagda under sistnämda socken, äro: Alberget, Alnäs, Andra Torpet, Apothekshuset, Bellmansro, Blockhusporten, Bergshyddan, Lilla Blåporten, Stora Blåporten, Kaptensudden, Kräftriket, Diorama, Djurgårdsbrunn, Djursborg, Drottningberget, Eolskulle, Fjeldstuen, Fiskartorpet, Framnäs, Frescati, Fridhem, Grindstugan, Gröndal, Hasselbacken, Helsingberg, Johannisberg, Kaknäs, Komötet, Källhagen, Laboratoriihagen, Ladugårdslandsporten, Lejonporten, Lejonslätten, Lido, Listonhill, Ludvigsro, Lugnet, Lusthusporten, Magasinsstugan, Manhem, Öfra Manhem, Manilla-holme, Matts- eller Sirishof, Novilla, Nya Manhem, Oakshill, Planterhagsporten, Plommonbacken, Pohlsro, Portstugan, Ropsten, Ropstensport, Rosendal, Rosenhill, Rosenvik, Sevilla, Skarfven, Skeppsbroäng eller Experimentalfältet, Skolhuset, Skuggan, Stärkelsebruksbacken, Söderbrunn, Söderport, Tegeludden, Theaterhuset, Träskporten, Täcka Udden, Waldemarsudden och Villan.

Kongl. Djurgården har egen fördelning i afseende på *jurisdiktionen.* Sålunda lyda, enligt Kgl. Brefvet den 8 September 1736, under öfverståthållareämbetet och till hufvudstadens domstolar: Båtsmanstomterna, Blockhusudds tullplats, Ladugårdsgärdet samt den bredvid Biskopsudden liggande så kallade Waldemarsudden; men allt det öfriga hörer till landet, hvari äfven inberäknas de till Ladugårdsgärdet gränsande bebyggda trakterna, der Konungens befallningshafvande i Stockholms län åligger handhafvandet af alla förekommande utsökningsmål, samt Danderyds Skeppslags tingsrätt af alla domstolsärender, med undantag af dem, som kunna röra Kongl. borgen.

I afseende på polisuppsigten öfver Djurgården är genom Kongl. kungörelsen af den 26 April 1814 stadgadt, att Stockholms stads fiskaler och polisbetjening ega att till hela Djurgården och Ladugårdsgärdet sträcka den tillsyn och handräckningsåtgärd, hvarigenom lugn och ordning ibland inträffande folksamlingar må bibehållas, förbrytelser och brott, som derstädes varda föröfvade, upptäckas, lösa och misstänkta personer, äfvensom tjufgods, efterspanas och sökas, samt i dylika ärender göra behörig anmälan och förbrytaren till laga ansvar inkalla eller inställa hos Öfverståthållare-ämbetet, som eger öfver sådana förbrytelser och brott hålla för-

hör och ransakning, inan desamma till vederbörande domstols pröfning öfverlemnas. Polisbetjeningen eger för dessa ändamål direkte påfordra och erhålla biträde af närmaste kronobetjente, utan att göra anmälan hos landshöfdingen.

På Djurgården, hvars förnämsta lägenheter särskildt beskrifvas, restes år 1829 vid östra ändan af slätten en minnesvård öfver Carl Michaël Bellman, bestående af skaldens på en fotställning stående byst i bronz efter modell af Byström.

Djurgårdsbrunn. Denna helsobrunn är belägen å den så kallade Norra Djurgården, på gränsen mellan Waldemarsön och Södra Djurgården, vid den s. k. Djurgårdsviken. Den äldre och mineralhaltigaste helsokällan lärer redan på 1500-talet varit känd, men icke upptagen till allmänt bruk förrän år 1690 utaf archiatern Urban Hjärne. Den starkare ådran, hvilken sedermera ensam varit i bruk, igenfanns å nyo år 1750, sedan den, såsom man tror, af ålder varit en offerkälla, hvilken vid reformationstiden blifvit igenlagd. Fordom lärer Djurgårdsbrunnen varit oftare tillitad såsom helsokälla, någon gång jemväl af Kongl. personer, såsom konung Adolf Fredrik, drottning Lovisa Ulrika, kronprinsessan Sophia Magdalena, m. fl. Under sednare åren hafva allt färre ståndspersoner besökt densamma för brunnsdrickningens skull. Den äldsta befintliga handling om Kongl. Djurgårdens helsobrunn är en riksmarskalksämbetets resolution af d. 5 Juni 1742, hvarigenom doktor Lithéen erhöll tillstånd att der upprätta nödiga hus och byggnader; 1780 egdes den af hof-apothekaren Schultz; 1821 af grosshandlaren Schultz; 1826 blef professor N. Åkerman egare af brunnsegendomen, hvarefter hof-chirurgen G. Herbert någon kort tid innehade den; men Åkerman tillhandlade sig åter densamma. År 1830 försåldes egendomen till ett då bildadt aktiebolag, mot en summa af 23,000 rdr banko; eganderätten till tomten tillhör Djurgården. Till förmån för de fattiga, som nyttja helsovattnet, gjordes år 1790 ett testamente af kofferdikapitenen Ahlströmer, hvilken dertill skänkte ett hus i Kolmätaregränd, som gaf omkring 2,900 daler koppar-mynt i årlig hyra. Redan före år 1800 hade utvägar blifvit vidtagna, för att understödja de fattiga sjuka, som härstädes begagnade brunns-inrättningen. Sedermera gaf Narcissaner-orden, hvilken numera upphört, understöd åt ett antal sjuka ståndspersoner, under den tid de här uppehöllo sig. År 1832 uppbyggdes här äfven ett vackert badhus. Omkring brunnshuset, hvilket nu hufvudsakligen begagnas till värdshus, ligga talrika byggnader, begagnade till s. k. sommarnöjen.

Djurgårdskanalen. Kanal mellan Surbrunnsviken och Lilla Wärtan, — var fordom en naturlig båtled. År 1624 utkom en förordning, att alla segelleder från Östersjön till Stockholm skulle igenpålas, utom den förbi Blockhusudden. I anledning deraf lärer denna båtled blifvit stängd omkring år 1650. Konung Carl XIV Johan ansåg detta såsom ett högst olämpligt hinder för ortens gemenskap med hufvudstaden, äfvensom för traktens odling och förskönande, samt förordnade år 1825, att en kanal härstädes skulle gräfvas. Löjtnant Brandenburg erbjöd sig att verkställa detta för 16,666 rdr 32 sk. banko; men andra uppgjorde förslaget till 12,000 rdr. Öfverste Ljungberg åtog sig att fullborda kanalen för något öfver 11,000 rdr. Efter några hundrade alnars gräfning afstannade likväl arbetet. Genom resolution af den 1 December 1832 beslöts, att som kanalen, enligt det nyare förslaget, skulle kosta 14,000 rdr bko, skulle Djurgårdskassan och dåvarande strömrensnings-kommittéen deruti deltaga med 7,000 rdr hvardera, och man tillät upptagandet af ett lån å 7,000 rdr. Efter åtskilliga vexlingar blef kanal-arbetet fortsatt under kapiten Oldenburgs inseende och alldeles färdigt på eftersommaren år 1834. Kostnaden, jernbron och det lilla vaktmästarhuset inberäknadt, uppgick slutligen till en summa af 15,978 rdr banko, hvaraf 7,500 rdr utgått ur Djurgårdskassan. Kanalen är 2,000 alnar lång, 20 fot bred i botten, minst 50 vid ytan och 4 fot djup. Den un-

derhålles af Djurgårdskassan och anslaget till allmänna väg- och vattenbyggnader gemensamt.

Djurhamn. Se *Djurö kapell.*

Djurmoklack. Berg i Gagnefs socken i Dalarne.

Djurröd. Socken i Gärds härad af Christianstads län, $1\frac{3}{4}$ mil vester från Christianstad, har en areal af 7,290 tunnland, af hvilka blott 30 äro sjöar och kärr. En del af hemmanen i socknen, som äfven kallas *Giörröd*, hafva nödtorftigt utsäde och höfångst, andra svagt utsäde och mager åker; ek- och bokskog finnes inom socknen, som derjemte har eller har haft äkta perlfiske i en bäck vid hemmanet Åröd. Socknens hemmantal uppgår till $15\frac{1}{6}$; folkmängden, som 1840 uppgick till 788, utgjorde 1850: 961 och 1855: 977 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 38 gossar och 24 flickor, medan 30 gossar och 40 flickor hade enskild undervisning, 20 gossar och 18 flickor undervisades i hemmet. — Djurröd socken är annex till Träne konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Gärds kontrakt af Lunds stift. — Inom socknen ligger säteriet *Ölstorp;* en stor del af hemmanen lyda under Widtsköfle och Åkesholm. — Adress: Christianstad.

Djursberg. Gård i Wist socken och Hanekinds härad af Östergötlands län, äfven kallad *Cedersberg.* Se *Säby* i samma socken och härad.

Djursborg. Jägmästar-boställe på Kgl. Djurgården vid Stockholm, strax utanför Ladugårdslandstullen, anslogs år 1680 till boställe åt andre hofjägmästaren; derunder lydde då 53 tunnland $20\frac{1}{2}$ kappl. jord. Husen stodo sedan och förföllo, så att det 1802 beslöts, att de skulle ombyggas; men då detta ej kom till verkställighet, lärer hofjägmästaren af Ström hafva på egen bekostnad och med kännbar uppoffring nybyggt nästan hela bostället.

Djursdala. Socken i Sevedes härad af Kalmar län, $1\frac{1}{4}$ mil norr från Wimmerby, har en areal af 15,459 tunnland, af hvilka 5,420 äro sjöar och kärr; egentliga namnet torde vara Juttersdala af sjön Juttern, som tillika med en del af sjön Krön och andra sjöar befinnes i socknen. Djursdala består af $17\frac{3}{4}$ mantal och hade 1840 en folknummer af 980 personer; år 1850 hade befolkningen tillväxt till 1,065, år 1856 till 1,095 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 31 gossar och 14 flickor, medan 1 gosse åtnjöt allmän undervisning, 4 gossar och 15 flickor undervisades i hemmet. — Djursdala socken är annex till Södra Wi konsistoriela pastorat af 1:sta klassen af Tuna läns och Sevedes kontrakt i Linköpings stift. Kyrkan, af trä, skall vara byggd 1692. — I socknen ligga militärboställena *Lillevi* och *Marstad.* — Adress: Wimmerby.

Djursholm. Sätesgård i Danderyds socken och skeppslag af Stockholms län, nära Stora Wärtan, 3 mil sjö- och 2 mil landväg från Stockholm, 2 mantal frälsesäteri med qvarn och underlydande $3\frac{1}{2}$ mantal samt Stocksunds bro, synes hafva tillhört en Oxenstjerna 1433, men skall egentligen vara grundadt omkring 1500 af riksrådet Nils Eskilsson Banér († 1520) och tillhörde hans slägt i flera leder, likväl med afbrott för åren 1600—1612, då godset var indraget till kronan i följd af den dom, som öfvergått riksrådet G. Banér. Sista egaren af slägtens äldre gren var general-fälttygmästaren J. G. Banér, † 1706, och året derpå försåldes godset till en slägting af en annan gren, generalmajoren J. Claësson Banér, som gjorde Djursholm till fideikommiss år 1731. Godset ärfdes sedan af fideikommiss-stiftarens son, friherre Johan Mauritz Banér, och af dennes son, friherre J. Gustaf Banér; fideikommissegenskapen öfverflyttades år 1774 på Björkvik i Östergötland (se denna artikel), och en del af det underlydande godset bortsåldes, deribland Lidingön. Slutligen utbyttes sjelfva säteriet mot

Sjö i Uppsala län (1813). Djursholm såldes derefter till brukspatron Rosenborg och af honom 1815 till baronerna Wirsén och Nordin. Sedermera blef statsrådet grefve G. F. Wirsén genom köp ensam egare af godset, som nu tillhör grefve Wirsén. — Åbyggnaden, belägen tätt invid sjön, är af sten, från 1500-talet, men sedermera förändrad. — Under Johan III:s tid höllos Gustaf och Sten Banér under bevakning på Djursholm, och på Djursholm föddes den 23 Juni 1596 den namnkunniga riksfältherren Johan Banér. Alla minnen efter ätten Banér, rustkamrar, samlingar och dylikt äro förskingrade; sjelfva Johan Banérs rustning berättas hafva fått dela ödet att bli försåld på auktion, men räddades och lär nu befinnas i fältherrens graf i Riddarholmskyrkan. — Egaren af Djursholm har jus patronatus till Danderyd, och i denna sockens kyrka ses ätten Banérs graf.

Djurshyttan. Stångjernsbruk mellan sjöarna Djurshyttesjön och Långbogen i Hellestads socken af Finsponga Läns Härad och Östergötlands län, skall vara anlagdt år 1650, men stadfästes 1690, och 1737 resolverades, att smidet skulle förblifva vid 300 sk℔. År 1855 hade bruket 2 härdar, 1 hammare och 345 sk℔ privilegieradt smide samt hörde under Finspong, hvilket det tillhört åtminstone sedan 1750. Se *Finspong.* — Vid Djurshyttesjön ligger också *Djurshyttan*, ett mantal frälse gästgifvargård med såg. — Djurshyttesjön tillhör Finspongs-elfvens vidlöftiga vattendrag och afbördar sig genom Djurshytte-ån i sjön Stor-Trons aflopp, Borggårdsström, hvarefter hela vattendraget slutligen faller ut i sjön Glan.

Djursnäs, eller **Jursnäs.** Nu kyrkoherdeboställe i Mogata socken af Hammarkinds härad och Östergötlands län, $1/_8$ mil från sockenkyrkan och 1 mil från Söderköping, har ett historiskt minne sedan Erik XIII:s tid, då stället varit antingen en hamn eller ett herregods. Vid riksdagen i Söderköping år 1436, under oenigheten mellan Erik af Pommern och Svenskarne, hade nämligen drotset Christer Nilsson och de Danska herrarne här ett sammanträde. Så snart drotset fick underrättelse om marsken Carl Knutssons ankomst till staden, skickade han genast bud till honom med begäran, att han skulle komma ut till Djursnäs, hvilket han efterkom. Marsken yttrade, att man borde göra sig försäkrad om slotten, eftersom länsherrarne nu voro församlade; men drotset anmärkte, att han aftalat med de Danska, att den förut uppgjorda dagtingningen borde hållas, antingen konung Erik var död eller lefvande. Detta bifölls, och alla de närvarande bekräftade så väl drotset som marsken i deras ämbeten, hvarefter de församlade begåfvo sig till Söderköping. — Så berättas i 1831:års upplaga af Tunelds Geographi efter Lagerbring, Sv. R. H., IV, 147, 166.

Djursnäs. Gods uti Ösmo socken och Sotholms härad af Stockholms län, nära den efter stället uppnämda viken af Svärdsfjärden, $2^1/_4$ mantal frälsesäteri med qvarn och såg, torde under medeltiden hafva varit kyrkligt gods, eftersom år 1686 en del kallades Biskopsgården, och alltsammans säges hafva varit prebendehemman; blef sedan frälse genom donation. Godset egdes från 1637 af Didrik Yxkull, omkring 1686 af hans sonsons, Wolmar Yxkulls, och i andra giftet Nils Bååts enka, Helena Fleming, reducerades, utbyttes för framtiden af landshöfdingen friherre Duwall, tillhörde sedan slägten Törnflycht, Hildebrand 1772, Löwen 1825, friherre Trolle-Löwen 1850; under gården lydde då $5^{17}/_{24}$ mantal inom socknen och rentor af $2^3/_4$ mantal i Sorunda.

Djursten. Fyrbåk vid den s. k. Öregrundsgrepen, vid Vesterby på Gräsöns vestra kust, norr om kyrkan; var i äldre tider en s. k. *kase*, sedan en *känningsbåk* och uppfördes af sten 1767 af friherre Koskull, med en kostnad af 35,000 daler kopparmynt. Båken underhålles af kronan och hör till Norra Lotsdistriktet under Öregrunds Fördelning.

Djurström. Sätesgård i Wärsås socken och Kåkinds härad af Skaraborgs

län, vid ån Djuran, har stor och vacker sätesbyggnad af trä, men rappad och reveterad, så att den liknar sten, uppförd af riksrådet friherre Palmstjerna, god åker och ängsmark, skog af tall och gran, betydlig trädgård o. s. v. Bland sednare egare nämnas 1813 stallmästaren M. von Törne, sedan häradshöfding J. Svalander.

Djursö. Frälse-säteri uti St. Annæ socken och Hammarkinds härad af Östergötlands län, består af de i Östgötaskären belägna öarna Djursö, 1 $^3/_4$ mantal frälse, med liten åker, men god äng och bete, godt fiske samt tillräcklig skog, i synnerhet af ek, med derunder afhysta Globolmen, 1 $^1/_2$ mantal frälse, Risö, Öfra och Nedra Yxnö, Marö, Ugglö, tillsammans 7 $^5/_8$ mantal frälse, samt Rimmö, $^1/_6$ mantal skatte, alltsammans taxeradt till 35,640 riksdaler. Djursö har varit doneradt till Axel Banér, tillhörde 1683 hans andra fru Catharina Bielke, som utbytte det från reduktionen; 1687 tillhörde gården Cl. Hägerstjernas arfvingar. Den tillföll 1736 genom arf riksrådet grefve Arvid Horns grefvinna, Margaretha Gyllenstjerna; men år 1755 sålde hennes måg, grefve Löwen, godset till lagmannen grefve Göran Gyllenstjerna. Godset hade sedan samma egare som Thorönsborg i samma socken ända till 1828, då det tillföll grefve C. G. Mörners son, öfverstlöjtnanten grefve Nils Mörner, gift med Mar. Smedberg. År 1853 innehades godset af deras dotter, Louise Mörner, gift med kammarjunkaren grefve Jul. Oscar Mörner. — Yxnö och Ugglö torde hafva haft till största delen samma egare som Djursö; Risö och Marö hafva tillhört Stegeborg och sedan Thorönsborg.

Djurö. Kapellförsamling i Wermdö pastorat af Stockholms län, belägen i skärgården, 5 mil österut från Stockholm, består af öarna *Djurö* (som sammanhänger med den till Wermdö socken hörande Windön och i öster omgifven af Haröfjärden), *Runmaren* eller *Runmarö, Svenska Sandön* m. fl., tillsammans kallade Rumbo Fjerding; och dertill komma ytterligare delar af Hemmesta och Wäsby på Wermdö-landet m. m. Landet har den i denna skärgård vanliga naturen, omvexlande med större och mindre berg- och skogsbackar af ringa höjd, men i allmänhet högre än de nordliga skeppslagerna och nu mer föga skogbevuxna; vidare kala klippor och skär, små vattendrag, dalgångar eller sidländta betesmarker och föga vidsträckta åkerfält. Rådande jordmånen är dels sandblandad lera, dels svartmylla, dels sand; näringarne äro åkerbruk, ängs- och skogsbruk, trädgårdsskötsel vid herrgårdarna, strömmingsfiske, skälfångst, sjöfart (Djurö socken deltog 1848 i sjöfarten med 6 båtar). Socknen, som består af 11 $^1/_8$ förmedlade mant., beboddes 1815 af 616, 1850 af 809 och 1856 af 848 personer. Socknen hade sistnämda år fast skola med 2 examinerade lärare, som undervisade 30 gossar och 32 flickor, medan 2 gossar hade enskild undervisning och 16 gossar samt 15 flickor undervisades i hemmet. — Djurö socken utgör för närvar. kapell under Wermdö pastorat i Östra Roslags kontrakt af Ärkestiftet. Den hörde till Wermdö moderförsamling intill början af 1680-talet; kapellkyrkan, af trä, invigdes år 1683; byggnaden började på bekostnad af rådmannen i Stockholm Joseph Månsson och hans hustru, Maria Furubom; den fulländades af kapitenen Erik Furugren. En del af inredningen är sedan 1840; altartaflan, ett bildhuggeriarbete, är okänd till ålder och upphof. — Clara kloster i Stockholm egde flera af de till socknen nu hörande öarna, bland hvilka Svea Sandø, Rødhmæ (Runmarö), Skæparødmæ (Skarp-Runman), Wirdashø m. fl. nämnas såsom 1288 och 1289 skänkta till klostret af konung Magnus Birgersson. Vid reduktionstiden innehades större delen af Rumbo fjerding af slägten Torstenson, en del af ätten Stenbock. — I socknen märkas: *Djurö*, nu styckadt, fordom 2 mantal frälse, innehafdt 1646 till en del af L. Fleming, 1685 till en del af Lichton, på 1780-talet af riksrådet Höpkens enka och 1792 bebodt af dåvarande kongl. sekreteraren Ehrenström, som var inblandad i den s. k. Armfeltska konspirationen; — *Djurhamn*, —

Sandhamn, tull- och lotsplats på Sandön. — Adress: Stockholm.

Djurö. Se *Branäs Ö.*

Diö. Jernbruk med manufakturverk i Allbo härad och Stenbrohults socken af Kronobergs län, privilegieradt den 3 Januari 1734, består af masugn, stångjernshammare med 2 härdar, knipp- och spikhamrar, mjölqvarn och sågverk. Tillhör grefvarne Malcolm Casimir och Hugo Diedrich Hamilton.

Dofvern. Smal, milslång sjö uti Risinge socken af Finsponga Läns Härad och Östergötlands län, mottager Finspongs-ån och faller sjelf genom Dofversund ut i den vestra af den stora sjön Glans nordliga vikar. Sjön mottager dessutom åtskilliga tillopp, t. ex. i sin norra del ett vestligt från Mörtsjön och andra genom Mäseln, Lillsjön m. fl. och sydligare andra mindre, alla från det bergländiga och skogiga landet mot gränsen af Wånga och Hellestads socknar i sydvest. Före utloppet genom Dofversund delas sjön genom öar i två hälfter.

Dofverstorp. Två mantal frälseskatte i Risinge socken af Finsponga Läns Härad och Östergötlands län, tillhöra allmoge. På egorna ligga flera ödelagda jerngrufvor, Garpe-, Getterns-, Henne-, Abrahams-, Elge- och Kettlegrufvorna.

Dohnaforss. Jernbruk i Askersunds socken och Sundbo härad af Örebro län, 7 mil från Örebro, $1/2$ mil vester om Askersunds stad, vid det från sjön Örgaggen kommande vattendraget, har först blifvit anlagdt af öfversten grefve C. A. Dohna, som år 1725 egde Stjernsunds gods, till hvilket äfven Sigridstorps frälsehemman med sin skog Myrmarken lydde, och der anläggningen af bruket skedde. Uti arfskifte efter framlidne egaren af hela Stjernsund, brukspatronen och riddaren af Wasa-Orden Ol. Burenstam, blef Dohnaforss egendom år 1822 utbruten från det öfriga godset och tillföll då bergsrådet, sedan v.-presid. af Robson med dess fru, M. Carolina Burenstam. Bruket, som sedan ombytt egare, tillhörde 1859 C. J. Björkegren; 1849 hade det 1 härd, 1 hammare, $395\,1/4$ sk℔ stångjernssmide af köpetackjern och utskeppning på Stockholm och Göteborg. Till bruket höra såg och qvarn med 3 par stenar. Nybyggnader och reparationer vid bruket anställdes med ansenlig kostnad åren 1825—1827. I 1828:års upplaga af Tunelds Geographi berättas om Dohnaforss bruk följande: »Af den gamla smedjan är ej mer öfrigt än blåsmaschinen, hvilken under magister Åkerréns inseende vid början af 1790-talet var den första, som byggdes af framlidne Widholm, och hvilken sedermera varit en föresyn för många. En bruket tillhörig och nära detsamma belägen frälselägenhet, *Kullängen*, är synnerligen anmärkningsvärd för sin åbyggnad; grindstolparne, likasom stolparne vid portarna och stöden under knutarna vid husen, befinnas vara afhuggna maste- eller storverksträd, hvilka ännu i dag stå fast med rötterna i jorden och tjena fullkomligt till sitt ändamål; åbyggnaden är helt och hållet af runda eller oskrädda stockar, hvilka efter långsidan hålla några och 30 alnar samt ofta 32 tum i diameter vid rotändan och 18 tum i toppändan och deröfver, samt i bredden af huset träd af nära 30 tum i roten och 21 i toppen; den så kallade kroppåsen är grof och tung. Det har varit en sägen i orten, att någon hexmästare i fordomtima bebott detta ställe, och att han med en till utseendet svag häst likväl förmått framskaffa allt timret och ensam upplagt kroppåsen, medan de för detta arbete bekymrade timmerkarlarna frukosterade; knutskallarne äro ej afhuggna hvarken på mangårds- eller uthusen; de sitta merändels långt ut från byggnaden, som för öfrigt är väl sammanlagd; alla dessa grofva träd äro troligen växta på det ställe, der husen blifvit uppförda, hvilket för öfrigt nu endast utvisar en långländ, lerblandad slättmark. Regementspastorn Jakob Grahl, som för halftannat århundrade sedan var kyrkoherde i Askersunds landsförsamling, har antecknat, att den märkvärdiga nybyggaren i Kullängen då ännu lefde vid

ovanligt hög ålder. — På Dohnaforss bruks egor ligger *Borgaberget* (se denna artikel), och vid det derunder lydande frälsehemmanet Gårdshyttan, 1/4 mil från Wetterns östra strand, åt Östgöta-sidan, ligger *Murberget* (hvarom vidare se denna artikel), bägge sannolikt fordna röfvarnästen sedan den tid, då Tiveden var tillhåll för flyktingar och fridlösa, som lefde af att plundra vägfarande, hvilka också, då de från Östergötland begåfvo sig in till Nerike, aldrig försummade att först anbefalla sin själ i Guds hand uti det då befintliga kapellet vid Husbyfjöl.

Dollby. Ett mantal frälse i Hultsjö socken och Vestra Härad af Jönköpings län, från äldre tider brukadt af allmoge, bebyggdes år 1740 af kyrkoherden Stickman i Hultsjö. Gården tillföll hans måg, sergeant G. Wickström, som på spel förlorade gården åt en A. C. Klöfverfelt, hvilken 1787 sålde den till fändrik Pihl. Dennes enka sålde Dollby 1792 till Befallningsman Laurell, som förbättrade gården, och till hvars måg, löjtnant L. M. Ulfsax, den sedan gick i arf.

Domare-eken. En vördnadsbjudande ek under Brofjellet i Bro socken och Stångenäs härad af Bohuslän, berättas hafva fått sitt namn deraf, att forntidens domare i skygd af dess grenar fortsatt sina göromål, då oväder hindrade dem att sitta på tingshögen, som ännu finnes qvar strax bredvid på Noläugen, på Bro prestgårds mark. Trädet är imellertid icke så gammalt som sägnen, men kan nog vara uppvuxet från rötterna till det träd, på hvilket sägnen syftar. Eken har varit utsynad till fällning, men räddades af egaren till Wese, som bytte ut den mot andra träd, så att Domare-eken, i fall den nu står qvar, bör tillhöra Wese säteri.

Dommeberg. Kulle af 798 Svenska fots höjd i Habo socken och Wartofta härad af Skaraborgs län, märkvärdig såsom den punkt, der den så kallade Landryggen, som förut strukit fram utmed Wettern, böjer sig inåt Småland. Berget ligger 1/8 mil från Domså, vid pass 1/4 mil vester från Wettern och är på alla håll isoleradt. Man har från detsamma den härligaste utsigt 3, 4 ända till 8 mil bortåt i alla väderstreck. »I norr sluter Wettern synkretsen och omgifver i nordost den med sin kyrka, sitt fordna gymnasiihus, sina byar, lundar och åkerfält prunkande Wisingsö. Längre bort, på ungefär 7 mils afstånd, höjer sig i samma väderstreck det höga Omberget med sin kullriga hjessa, och derifrån löper Östergötlands och Smålands med dalar, åkrar och skog omvexlande bergssträckning längs öster om Wettern till Husqvarna vattenfall, hvilket lyser silfverhvitt i dagen; äfvensom hela landsträckan, prydd med Brahehus ruiner, Grenna stad, Vestanå och Husqvarna, jemte en mängd andra herrgårdar och hemman samt Wista kulle och Skärstadsjön, bjuder åskådaren den mest skiftande och behagliga anblick. Sydöstra, södra och sydvestra taflan af landskapet innefattar, utom aflägsna höjder och kyrktorn m. m., dels den vackra Bankeryds-dalen, der Attarps, Månseryds och flera säterier samt sockenkyrkor visa sig ibland de täckaste omgifningar af löfskog, granlundar och sädesfält, dels det höga Taberg och talrika andra ställen synas. Slutligen ser man i vester och nordvest Habo och Gustaf Adolfs kyrkor samt hela nejden, lik en Engelsk park, skiftande med blomsterrika dälder, höga grönskande kullar, en mängd vackra landtställen och en stor, i romantiska krökningar slingrande å, allt på nära håll.» Dommeberget besöktes förr mer än nu af resande och artister, som afteknat det sköna landskapet. — På sjelfva berget uppförde år 1826 dåvarande egaren af 1/8 mantal skatte Dommeberg en tvåvånings, hvitrappad charaktersbyggnad med altan på taket, hvarifrån man njuter af den härliga utsigten öfver hela den omgifvande trakten. Dommeberg egdes år 1833 af hofrättsrådet J. Wetterbergh, fader till den bekanta doktor Wetterbergh, hvars under pseudonymen »Onkel Adam» utgifna skrifter sannolikt icke äro okända för någon af våra läsare.

Domö. Två mantal säteri med underlagda rå- och rörshemmanet Lilla Domö, i Hjerpås socken och Kållands härad af Skaraborgs län, 1¼ mil från Lidköping, 3¼ mil från Skara, har god åkerjord, vattenqvarn och fiske i Lidan. Gården egdes 1812 af häradshöfding J. Th. Sundler, i slutet af 1820-talet af doktor A. Forssell.

Dormsjö. Masugn, hammare och gjuteri uti Stora Kopparbergs län, Folkärna härad och Garpenbergs socken, privilegierades 1782 för 1 härd och 1 hammare. Se *Garpenbergs-verken.*

Dorothea. Lappmarks-pastorat i Vesterbottens Läns Lappmarks Fögderi, innefattar en areal af 374,683 tunnland, af hvilka 30,000 äro sjöar och kärr. Socknen har tillhört Åsele socken, som fordom var kapell under Anundsjö i Ångermanland, men först omkring 1700 blef eget pastorat; detta delades under Gustaf IV Adolfs regeringstid i 4 socknar, *Åsele, Fredrika, Wilhelmina* och *Dorothea.* Socknen, som ligger 22 mil v. n. v. från Umeå, består af 19⁵⁄₄₈ oförmedlade mantal och beboddes 1840 af 900, 1850 af 1,156 och 1855 af 1,276 invånare. Folkskolan har af brist på lärare icke varit öppen på 2½ års tid. — Dorothea socken tillhör i ekklesiastikt hänseende Ångermanlands nordvestra kontrakt af Hernösands stift. — Se vidare *Åsele.* — Adress: Umeå eller Sollefteå.

Dragesholm, eller **Dragsholm.** Berustadt säteri om 1⅓ mantal i Stenestad socken och Södra Åsbo härad af Christianstads län, tillhörde i medlet af 1700-talet en inspektor Holmström, som bördat gården på sin hustrus, von Fräsers, vägnar; sednast uppgifves som egare öfverste Siwers. Gården, som fordom varit omgifven med grafvar, är bebyggd med korsverkshus under tegeltak; ladugården grundmurad, med halmtak. Till godset höra trädgård, något fiske i en stor damm, vacker bok- och ekskog, godt bete och en husbehofsmjölqvarn.

Draggen. Två sjöar i Dalarne, den ena i Orsa, den andra i Lima socken.

Dragsmark. Socken i Bohuslän, ytterst på Bokenäset, den minsta i provinsen, innefattar en areal af 2,268 tunnland, af hvilka 20 äro sjöar och kärr. Socknen ligger 2¾ mil v. s. v. från Uddevalla, består af blott 6⅞ förmedlade mantal och beboddes 1840 af omkring 500, 1855 af 533 invånare. Socknen hade 1856 fast folkskola, hvari en examinerad lärare undervisade 44 gossar och 53 flickor. — Dragsmark är annex till Bokenäs regala pastorat af 3:dje klassen af Elfsyssels Norra kontrakt i Göteborgs stift. — Folksagan uppgifver, att socknen fått sitt namn, — det skrefs fordom *Draxmörk,* — af en drake, som ännu tros vakta en silfverskål i det s. k. *Skålberget.* — Bland lemningar från äldre tider träffas i socknen några hällkisterör på de till socknen hörande öarna, ett par half-förstörda grafkullar på *Kättorps vallar* samt spår efter dylika vid *Oxvik.* På Hultås egor ligger Borråsberget, hvars inbyggare, jätten, betar sina hjordar på ängen nedanför berget, der höet af denna anledning alltid är magert. På Örtorps skog synes stubben efter en ovanligt stor bok, som ansågs för helig, tilldess ändtligen det med hundratals namn fullristade trädet blåste omkull. Om denna bok berättas, att när den första Lutherska presten reste till Dragsmarks kyrka för att predika, möttes han vid trädet af Satan, som ville skräma honom från hans afsigt. Presten lät sig imellertid icke förskräcka, utan grep den lede frestaren och band honom vid boken, der han måste stå, tilldess presten vid hemfärden från kyrkan af barmhertighet löste honom. Sannolikt syftar traditionen på något puts, som munkarne försökt spela den Lutherska prestmannen. — Men Dragsmark har från äldre tider ett annat minne, minnet af det i den romantiska Dragsmarksdalen fordom befintliga *Augustinerklostret* och riddar Axel Thordsons samt Skön Walborgs dermed sammanhängande historia. Vi anse oss göra läsaren en tjenst med att ur Holmbergs »Bohusläns Beskrifning» anföra, hvad han härom har att berätta:

»Lika obetydliga äro de skrifna underrättelser, hvilka vi ega om detta

märkvärdiga ställes öden, som de ruiner efter dess byggnader, hvilka blifvit bevarade till våra dagar. Sjelfva klostrets murar äro numera jemnade med jorden, och endast en del af kyrkans, — i häfderna och folksagan kallad Mariækyrkan, — norra mur qvarstår af all den fordna härligheten. Hvad man med visshet vet, är att denna helgedom uppbyggdes i medlet af 13:de seklet af Norska konungen Hakon IV Hakonsson, hvilken hitflyttade den af honom i Tönsberg anlagda Barfotabrödernas kyrka och tillika inrättade här ett kloster, hvilket, jemte kyrkan, helgades åt Jungfru Maria och begåfvades med ett jordagods af 50 manatabol.

Kort efter sin anläggning blef detta kloster af stor betydenhet och af en mer välgörande inflytelse på tidens bildning än de Nordiska klostren i allmänhet. Munkarne inrättade nämligen här en högskola, hvars lärosalar, enligt en sägen på stället, skola varit uppförda på Hultås Hit samlades de adliga ynglingarne från Norska och Danska väldet, och här bibringades dem de kunskaper samt den humana bildning, som höfdes den tidens riddersmän. Äfven ifrån Sverige besöktes troligen denna läro-anstalt, särdeles vid den tid, länet lydde under Gustaf Wasas spira, emedan vi finna klostergodset då ökadt med egendomar på Dal; men för öfrigt är denna högskolas historia alldeles obekant. Måhända kunna vi här söka det seminarium, i hvilket södra Norges presterskap hemtade den lilla upplysning, hvarmed det uppträdde under den yngre medeltiden. Mariækyrkan lärer gjort anspråk på att anses såsom kathedral för Wiken, och på fornhandlingar finna vi »bröder från Dragsmark» gemensamt med kaniker från Opslo utöfva domsrätt i tvistefrågor rörande Wikens kyrkor. Omedelbart lydde derunder två kapell; det ena var nuvarande Bokenäs kyrka, och det andra var uppbygdt på stranden vid Oxvik, helt nära Hultås, efter hvilket man såsom lemningar ännu utvisar några grofva stenblock.

De fordna abboterna i klostret hafva nästan alla förlorat sig i glömska. De enda man kan få reda på äro Niclis vid år 1423, Claws 1434, Thore 1492 och en »brodher Helge medh Gudz naadhe Abbede i Draxmark» år 1500, hvilkas namn finnas på bevarade fornhandlingar. På ett af den förstnämda utfärdadt qvittobref hänger ett vaxsigill, föreställande en abbot i full ornat, hvaromkring kan dechiffreras: *sabbati .... o ... astomarie,* hvilket utan tvifvel är *Sigillum Abbatis Monasterii Mariæ,* ehuru de båda sista orden lätt kunna läsas: *Drascemarce.*

Dragsmarks kloster blef med tiden ett af de rikare i Norge. Konung Hakons hederliga gåfva ökades oupphörligt af personer, hvilka i Mariækyrkans berömda helgedom åstundade hviloställen och själamessor. Vid tiden för reformationen egde klostret öfver hela norra Bohuslän, på Oroust och på Dal m. fl. orter jordagods, hvilket endast i landskyld räntade 1 tunna råg, 183 tunnor malt, 22 tunnor korn, 57½ tunnor mjöl, 95½ ℔ smör, 1 tunna hafre och 48 hårda dalrar, oberäknadt alla öfriga derifrån utgående inkomster, som visserligen flerfaldigt öfverstego detta i värde. Naturligtvis stodo klostrets dyrbarheter och lösa egendom i ett öfverensstämmande förhållande till dess fastigheter, och ett och annat gåfvobref, som ännu finnes i behåll, visar, att det icke sällan var föremål för de frommas runda frikostighet. Endast af drottning Dorothea i Danmark, konungarne Christophers af Baiern och Christians af Oldenburg enka, hugnades det med en gåfva af 500 mark, emot vilkor att hålla evärdliga messor för hennes och hennes anhörigas själar. Men långt ifrån att dessa rikedomar kunde freda klostret från verkningarne af den storm, som utgick ifrån Luthers lärosal, påskyndade de snarare dess fall. År 1533 öppnades Dragsmarks klosterportar för dem, som ville gå derur; men de qvarblifna munkarne fingo dock — sannolikt för kanonikatets skull — behålla större delen af sina inkomster, likväl med vilkor att deraf aflöna en Luthersk predikant vid kapellet i Bokenäs. Men denna då ovanliga medgörlighet blef af kort varaktighet. Röfvare, höljda i läronitets mantel, infunno sig snart, »för att föra något silfver af det gamla afguderiet till Danmark»,

och plundrade Mariækyrkan på hennes dyrbarheter, deraf likväl en del, under transporten derifrån, råkade stanna i händerna på några odokumenterade kamrater ifrån Burgund. Munkarne utdrefvos, högskolan upphäfdes, och klostergodsen förvandlades till eget kronolän under särskild länsherre. Följande sekel fullbordade förstörelsen. Klosterbyggnaderna nedbrötos, och en rå egennytta skändade Mariækyrkans kungliga rundbågar, hvars ämnen öfverfördes till Bohus af Danska länshöfdingen Ivar Krabbe och der hopfogades till tvänne försvarstorn, på hvilka — liksom till straff för vandalismen — Svenska fanan ett par år derefter svajade.

Ännu för ett århundrade sedan voro Mariækyrkans ruiner uti så bibehållet skick, att de åskådliggjorde den märkliga byggnadens utseende i bättre dagar. De visade, att denna, som varit uppförd i rundbågsstil och med all den prakt, medeltidens fromma byggnadskonst slösade på sina helgedomar, varit 80 fot lång, 40 fot bred och vid gaflarna haft öfver 60 fots höjd. På östra gafveln var ett tredeladt fönster, hvars särskilda afdelningar voro 50 (?) fot höga och $2\frac{1}{2}$ fot breda. De finpolerade posterna och rundhvalfven voro prydda med rika löfverk och englahufvud. Å vestra gafveln, som qvarstod till 36 fots höjd, syntes en 28 fot hög dörröppning och derofvanför ett rundt fönster, deladt i tolf radier. En sten, som för ett par år sedan uppgräfdes, der den fordna dörren varit, visade, att denna sistnämdas infattning varit prydd med smärta fristående pelare. Af kyrkans norra sidomur var bibehållet endast ett stycke af 50 fots höjd och 32 fots längd, och af den södra en ännu obetydligare qvarlefva, som icke kunde upplysa något om de fönster, hvilka byggnaden haft på denna sida. Vid sydöstra hörnet syntes grundmuren efter ett litet sanctuarium. Murarne, hvilket kan skönjas af den ännu befintliga qvarlefvan, bestodo af dubbelmurar af tillslagen gråsten med mellanfyllnad; men dörr- och fönster-infattningarne med deras prydnader voro af finhuggen tälgsten. Alltsammans var nu mosslupet, och en grönskande krans af rönnar, som uppspirat på de halfförstörda murarna, omgaf, såsom minnets symbol, den ärevördiga lemningen; men inom ruinen höjde sig resliga askar och skuggade med lummiga kronor de hänsofnas stoft, deruti deras rötter frodades. Men år 1752, då socknens träkyrka ombyggdes, behöfdes sten till tomtning och golffyllnad, och den vördnadsbjudande ruinen plundrades då så grundligt, att den enda qvarlefva deraf, man nu finner, är ett stycke af norra muren, på hvars spets en liten mar-rönn och en förtorkad fura sucka i vinden. Denna murlemning är 26 fot lång och 34 fot hög. Det nästliggande stycket af kyrkogårdsmuren består af återstoden utaf ruinens östra gafvel.

I närheten af den förstörda Mariækyrkan, som ligger på hemmanet Klosters egor, har man vid odlingar påträffat grundmurar och tomtningar efter det gamla klostrets byggnader, hvilka varit uppförda af både sten och trä. På något afstånd härifrån är belägen en bondgård, som kallas Munkeby. Der skall, enligt sägnen, varit munkarnes bostad en tid, då ett nunnekloster fanns vid Mariækyrkan, och man har äfven på detta hemmans egor funnit spår efter betydligare byggnader. Mellan Munkeby och Dragsmark sträcker sig ett smalt färskvatten, benämdt Klosterdammen, som allmogen tror beteckna en igenrasad underjordisk gång, hvarigenom nämda ställen stått i hemlig gemenskap med hvarandra; men traditionens utsago i allt värde, tyckes dock namnet angifva vattensamlingens tillkomst och bestämmelse. Den fordna begrafningsplatsen har varit, der nu gården Klosters trädgård är, hvilket synes af den myckenhet menniskoben, som der ständigt uppgräfves, ehuru hvarken på detta eller annat ställe i trakten några forntida grafstenar finnas. Deremot skall Dragsmarks nuvarande kyrkogård varit den gamla klosterträdgården, och några ovanligt stora benvedsträd (*Evonymus Europæus*), som der växa och af folket betraktas med stor vördnad, sägas hafva blifvit ditplanterade af klosterbröderna. Ingen, som vallfärdar dit, återvänder hem, utan att såsom ett minne hemföra en qvist af

dessa träd. Trädgården och kyrkogården hafva således med tiden utbytt bestämmelse. Der munkarnes *De profundis* fordom ljöd, leka nu barnen i fruktträdens skygd, och der de förra i ångan från sina blomstersängar vederqvickte sig från messa och penitens, äro yngre slägter hvarftals nedbäddade.

Af klostrets och kyrkans fordna tillhörigheter finnes högst obetydligt qvar. Det säges i orten, att generalguvernören grefve R. von Ascheberg låtit till sina egendomar bortföra åtskilligt deraf, i synnerhet grafstenar, som i hans tid funnos qvar. Socknens ännu begagnade kalk och patén torde ursprungligen varit Mariækyrkans. Kalkens ovanligt låga men vida skål och fotens konstiga utarbetning samt det drifna paténet, hvaruti man ser en hand med två uppräckta fingrar imellan solen och månen, röja en högre ålder, som dock icke upplyses af något slags inskription. Öfver altaret i kyrkan hänger en liten madonnabild af alabaster, hvilken otvifvelaktigt fordom prydt någon klostercell. Jungfrun föreställes sittande under en himmel, kringsväfvad af fyra englar, och öfver henne nedkommer dufvan, andens symbol. Dessutom förvaras vid kyrkan 2 groteska hufvud, sittande i stenblock, hvilket visar, att de varit ornamenter på någon byggnad. Det ena af dem har mössa och skägg; det andra åter är bart och skägglöst. Vid gården Kloster förvaras ett tälgstenshufvud med ett godlynt uttryck i sina drag, äfvensom 4 stycken af en refflad pelare, och hos den kringboende allmogen träffas icke sällan fragmenter af fordna byggnadsprydnader, såsom kapiteler, löfverk och dylikt. För icke så länge sedan fanns på nyssnämda gård ett stort pergamentsbref med många vidhängande blysigill, men som numera har bortkommit; troligen var detta ett donations- eller förläningsbref rörande klostret eller Dragsmarks län.

Detta är återstoden af det berömda Dragsmark. Nu lutar äfven den sista muren till fall, och om några år finnes icke mera någon lemning efter Mariækyrkan. Årligen plundras den fridlysta ruinen på sten, och försök lära icke sällan göras att få den att kullstörta, emedan den hindrar planeringen af gården, på hvilken den är belägen. Om likväl en sträfpelare å murens ömse sidor uppdroges, skulle denna ännu länge kunna glädja älskaren af forntidens höga minnen. Omkostnaderna derför blefve obetydliga och skulle troligen ganska lätt kunna anskaffas genom subskription. Det är icke för stenmassans värde i sig sjelf, som hon bör bevaras, utan för det minnes skull, som hon representerar, sagominnet nämligen om Axels och Skön Walborgs olyckliga kärlek och ädla uppoffringar, — ett af de skönaste från förgångna tider.

Vida bekant är den rörande sången om Axel och Walborg, som likväl på intet ställe klingar så skönt som omkring Mariækyrkans ruin uti Dragsmarksdalen. I medeltiden var denna sång allmän öfver hela Norden, och många ställen täflade ifrån då och till nu om den äran att hafva varit skådeplats för den besjungna händelsen, utan att dock kunna bestrida Dragsmarks säkrast grundade anspråk derpå. Äfven om denna händelse, hvilken vi känna endast genom berörda folkvisa och genom den muntliga traditionen, blifvit med tiden så vanställd af diktade tillsatser, att man är villrådig till hvad tidpunkt den bör förläggas, ja, till och med ifrågasatt dess verklighet, så kunna vi icke neka, att ju för densamma ligger *något* historiskt till grund; och månne det icke vore ett helgerån att med en kall kritik bortjaga den sköna illusionen af detta minne, som skänker Mariækyrkans gråa murlemning ett så högt interesse i den känslofulles och inbillningsrikes ögon? Visserligen! Och derföre må det vara nog att här utan vidare kommentarier införa i korthet traditionen om Axel och Walborg, sådan den på stället anföres och till en del återgifves i den bekanta visan, hvars längd icke tillåter henne att här inryckas:

»På Hultås bodde den sköna Walborg Ingemarsdotter, bördig af Harald Gilles kungliga ätt och redan som barn älskad af sitt syskonbarn, riddaren Axel Thordsson, hvilken tjente i Tyska kejsarens gård. Men Walborg begärdes ock af Norska konungasonen Hakon,

hvilken, då han såg sina förhoppningar på hennes kärlek felslagna, förstod, genom tillämpande af den i Norden förr okända Gudsiwolagen, att slita de bägge frändernas förbindelse. Utom sin verkliga slägtskap voro Axel och Walborg nämligen dopsyskon, imellan hvilka nämda lag förbjuder äktenskap. — Upphäfvandet af förlofningen skedde med all högtidlighet i Mariækyrkan; men de båda älskandes hjertan förblefvo dock ständigt oförändrade mot hvarandra. Då en tid derefter fienden inföll i landet, skyndade Axel att ädelmodigt bistå den furste, af hvilken han blifvit så grymt förorättad, och då denne föll, hämnar han hans död, men blir sjelf dödligt sårad. Ifrån Lyse socken, der striden skall hafva stått, öfverfördes han till Bokenäs, för att ännu en gång få återse sin Walborg, men dog vid Lökås. Då utdelade Skön Walborg alla sina dyrbarheter till anhöriga och fromma ändamål och gick sjelf i Dragsmarks kloster, der hon inneslöt sig för sin återstående lefnad.

Såsom Skön Walborgs graf utvisades för icke så länge sedan en liten jordkulle vester om kyrkruinen, täckt med en fyrkantig, åt ena ändan afsmalnande stenhäll; men öfver stället, der denna låg, hafva Klostergårdens åboer sedermera uppfört ett uthus. En fingerring af bronz, prydd med en inristad figur, som liknade ett inbundet A och W, hittades på stället för flera år sedan, och troddes af folket hafva tillhört Walborg eller hennes riddare.

Då Mariækyrkan raserades, uppfördes en liten träkyrka utmed ruinen. År 1752 nedrefs äfven denna, som af ålder var förfallen, och en annan upptimrades och förseddes med ett anspråkslöst torn. Altartafla och predikstol äro väl gamla, men dock icke från katholska tiden. På väggen hänga 3 oljefärgstaflor, föreställande Christi dop, korsfästelsen och en gubbe, som värmer sig öfver ett fyrfat. Äfven hänger här ett svärd med denna inskrift på klingan: *Ensem si perdas, famam servare memento.* Dopfunten, med sin pyramidformiga takprydnad af trä, torde icke vara så gammal. Ringklockan är gjuten år 1698.»

Drakaryd. I Hångers socken och Östbo härad af Jönköpings län, söderut i hemmanet Drakaryds skog, befinnes en bergås, på hvilken ett ställe har en jemn, något åt söder lutande yta, fri från remnor, i hvilken man ser figurer, som af folket anses huggna af menniskohand och föreställande drakar, hvilka skola hafva blifvit tillbedda af menniskor. Af denna anledning har också hemmanet fått namnet Drakaryd. Huru vida figurerna äro en lek af naturen eller huggna af menniskor, är svårt att säga; men vid deras betraktande kan man icke gerna neka det sednare, — säger Allvin i sin Beskrifn. öfver Östbo Härad, Jönköping 1852, der Drakaryds-ristningen finnes aftecknad. Figurerna; af hvilka några hafva 10 alnars längd och derutöfver samt äro till omkring ½ tums djup nedsänkta i berget, hafva i allmänhet formen af ormar, och somliga se fullkomligen så ut, som skulle de vara bildade genom intryckning i berget af en orm. En af figurerna är oval och ligger inne ibland de öfriga.

Drakerör. Nu mer bortfördt stenrör i Sibbarps socken och Faurås härad af Hallands län, på Folkareds utmark, var ett bland de största af dessa i Halland ofta förekommande fornminnen. Då röret bortfördes, — man har användt stenen deri till hägnader, — fanns derinuti en af stenhällar väl sammanfogad hällekista, och uti denna stod en lerurna, fylld med aska, brända ben och kol. — Uti Hallaryds socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län skall ett annat *Drakerör* befinnas, ett berg med sällsamma urhålkningar, hvilka påstås vara märken efter en drake, som blifvit utmanad af en student. »Draken kröp då genom en sten, släpade sig långsåt berget, höjde sig småningom och for slutligen sin kos till Stenshufvud i Skåne.» Sjöborg förmodar, att åskan här slagit ned och bildat ihåligheterna i berget.

Dref. Socken i Kronobergs län och, till största delen, i Uppvidinge härad, har en areal af 6,827 tunnl., af hvilka 1,080 äro sjöar och kärr. Drefs soc-

ken ligger $2\frac{3}{4}$ mil från Wexiö, gränsar i vester till Gårdeby och Söraby, i norr till Hornaryd, i öster till Sjösås och i söder till Dädesjö; bland sjöar märkas *Örken*, som stöter till Dref i öster, likasom *Wartorps-sjön* i vester, och den lilla *Drefs sjö*. Genom denna socken sträcker sig, likasom genom flera andra, en hög, brant och smal ås, hvars geologiska beskaffenhet skall, enligt Wallmans anteckningar, intyga, att den blifvit bildad genom fornverldens ebb och flod. Socknen, som består af $12\frac{1}{2}$ mantal, af hvilka ett hör till Norrvidinge härad, beboddes omkring 1840 af 430 personer, 1850 af 552 och 1855 af 539. Dref hade 1856 ambulatorisk skola med en oexaminerad lärare, gemensam för Dref, Sjösås och Hornaryd; i skolan undervisades 2 gossar och 2 flickor, i hemmet 41 gossar och 37 flickor. — Drefs socken är tillika med Hornaryd annex till Sjösås konsistoriela pastorat i 2:dra klassen af Uppvidinge kontrakt i Wexiö stift. Kyrkan är byggd af sten och står på frälsegrund; hennes lilla klocka har med vänderunor inskriften *Afe Maria grasia* på ena sidan och på den andra *Broþir Sibbi Gesus Kristus*. Sannolikt har Broder Sibbe gjutit klockan eller varit kyrkoherde, då hon förfärdigades. I en fönstermålning ses en biskopsmössa och staf. — Af fornminnen inom socknen märkas de på Gullhögsskog belägna *Gullhögarne*, nästan lika höga som Uppsala Högar. Det antages också, att konungarne här fordom mottagit hyllningen på sina Eriksgator, och såsom ett minne deraf vill man anse »en glob af metall med många spiror och bilder på», som nämnes i äldre Smålandsbeskrifningar (af Rogberg). — I socknen ligga *Braås* bruk och *Böxholms* säteri. — Adress: Wexiö.

Drefviken. Betydlig insjö uti Södertörn, Brännkyrka, Tyresö och Öster-Hanninge socknar, mottager tillopp af Södertörns största vattendrag, som inledes i Drefviken genom sjöarna Örlången och Magelungen, samt afbördar sig åt öster till Kallfjärden, hvilken åter genom Elgmorasundet, Hvitvass-fjärden och Morviken utgår åt sydost och öster till Granö-fjärden. Alla dessa vattendrag upptaga tillsammans en areal af 3 qvadratmil och hafva 3—4 mils längd. De gå igenom tämligen bergländiga trakter med 60—120 fots medelhöjd.

Drengsered. Socken i Åhrstads härad af Hallands län, $3\frac{3}{4}$ mil norr från Halmstad, $4\frac{3}{4}$ mil o. n. o. från Falkenberg, har en areal af 24,138 tunnland, af hvilka 1,375 äro sjöar och kärr. Trakten är rik på smärre insjöar, och socknen utgör en af Hallands minst bördiga trakter. Bland bergen nämnes *Ramnareds Klef*. Hemmanen ligga dels mellan bergen, dels på höjderna och dels på sluttningarna, spridda och enstaka; några hafva ett vackert läge vid stränderna af löfskogbekransade insjöar, andra stå deremot på kala, vidsträckta ljunghedar. Jordmånen är stenbunden och steril; allmogen gifver de olika slagen deraf namnen *grus, femjord, ör* och *vattenör*, med hvilket namn den allrasämsta betecknas. Imellan bergen finnas dalar, så djupa och tätt omslutna af höjder och skog, att solen sällan förmår utöfva någon mer betydande inverkan. Hafra är hufvudsädet. Socknen, som består af $34\frac{1}{8}$ mantal, beboddes omkr. 1840 af 1,858 (?), 1850 af 1,224 och 1856 af 1,248 invånare. Sistnämda år fanns i socknen ambulatorisk skola med en oexaminerad lärare, som undervisade 79 gossar och 88 flickor. — Drengsered, i äldre tider skrifvet *Drangsryth* och *Drängröd*, är tillika med annexet Krogsered ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Halmstads kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen i en af löfskog omgifven nejd nära en sjö, ombyggdes 1781 och fick då namnet *Sophia Magdalena*. Som egen i sitt slag anmärkes den af malm gjutna dopfunten, på hvilken man läser årtalet 1517. — Fornlemningar saknas alldeles i pastoratet. — Adress: Halmstad.

Drettinge. Gammalt säteri uti Dädesjö socken och Uppvidinge härad af Kronobergs län, omnämnes redan 1386, då riddaren och riksrådet Carl Snakenberg gaf sitt gods *Drätinge* till Wadstena kloster. År 1571 bytte Hans

Kyhle det då af 14 hemman bestående Drettinge till sig af konung Johan III mot 10 hemman på Öland. Egendomen bebyggdes 1626 och tillhörde slägten Kyhle till 1668, då fru Wendla Kyhle, gift med E. F. Rosen, sålde den till drottn. Kjerstins bekanta f. d. skräddare, dåvarande öfverintendenten Lejoncrona. Gården egdes sedan af dennes arfvingar, först af sonen, skalden Christopher Lejoncrona, Svensk minister i London. Vid slutliga arfskiftet 1724 tillföll »Drettingelotten», 21 ⁵/₈ hemman i Kronobergs och 5 ¼ i Uppsala län, till direktören C. Gyldenstedts och fru C. G. Lejoncronas barn och barnbarn, i hvilkas händer den förblef till 1770, då fru Torpadius, född Gyldenstedt, sålde det af 23 ⅛ hemman bestående godset i Kronobergs län till sin måg, landshöfdingen i Kalmar län, baron Carl Rappe. Efter honom har godset tillhört ryttmästaren baron G. F. Rappe, majoren baron C. Gustafsson Rappe, dennes enka, friherrinnan Emmy Rappe, och tillhör nu löjtnanten baron A. Fr. Rappe.

Drettinge. Gård om 3 ½ mantal frälse i Skärstad socken och Wista härad af Jönköpings län, skall år 1383 hafva tillhört en Lasse Ulfsson, men kom sannolikt sedan i allmoges ego och inköptes af vice-presidenten i Göta Hofrätt, baron A. J. Köhler, som förvandlade den till herrgård och införlifvade den med Lyckås säteri uti samma socken, med hvilket den sedan varit förenad. Se *Lyckås.*

Drothem. Socken, till större delen belägen i Hammarkinds härad af Östergötlands län och innefattande invid sin östra gräns Söderköpings stad med dennas egor, har en areal af 17,843 tunnland, af hvilka 690 äro sjöar och kärr. Socknens norra rand utgöres af berg- och skogsåsen Ludden, hvars östra fortsättning norr om Söderköpings stad invid denna bildar den nästan lodräta, tämligen höga och ofvanpå platta *Ramundershäll* (se denna artikel). På Luddens-ås befinnas åtskilliga kärr och gölar, ifrån hvilka små bäckar rinna nedåt dalen i söder, och i denna dal framgår, vid åsens fot, Göta Kanal, som kommer från Vestra Husby och stryker igenom Drothem med östlig och sydöstlig rigtning. Nästan parallelt med kanalen rinner den s. k. Lillån, som uti Söderköpings stad faller in i Storån, hvilken kommer från sjön Ångarn i Husby socken. Längst åt söder ligger sjön Wispolen, som är öfver ½ mil lång och har utlopp genom Skönberga. I allmänhet är blott en mindre del af socknen slättbygd; men denna del har förträfflig jordmån af lera och mylla; äng och bete samt skog finnas här icke så mycket som i de yttre skogs- och bergsbygderna, der det återigen är mindre utrymme för åker. Socknens hufvudnäring är åkerbruk med boskapsskötsel och bränvinsbränning; men allmogen har derjemte förtjenst af tillförsel till staden och till St. Ragnhilds helsobrunn, af skjuts och foror o. s. v. Flera qvarnverk finnas i åarna. Drothems socken består af 45 ⅓ mantal, hvaraf 43 ⅓ höra till Hammarkinds, 2 till Björkekinds härad. Den beboddes 1815 af 1,379, 1850 af 1,852 och 1856 af 1,803 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 50 gossar och 22 flickor, medan 1 gosse undervisades i allmänt läroverk, 4 flickor hade enskild undervisning samt 34 gossar och 61 flickor undervisades i hemmet. — Drothems socken utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Hammarkinds kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan är troligen den *Trinitatis-kyrka,* som i äldre tider nämnes i Söderköping och kallas ännu i en böneskrift till Johan III af år 1586 för Trefaldighetskyrka; hon kallades äfven Drotand eller St. Dorothea; men rätta benämningen är otvifvelaktigt Drothem eller Drotthem, af *Drottin,* Herren, Gud. Den nuvarande gamla kyrkan, byggd af tegel och gråsten, ligger inom Söderköpings stad, har en altarprydnad i bildhuggeri och föga betydande grafminnen. Hon ombyggdes 1512 och 1586; sednaste reparationen skedde 1843—1844. Drothems socken har alltid varit särskildt pastorat, utom från 1629 till 1652, då socknen var annex till staden; kyrkoherden i Drot-

hem har likaledes varit predikant vid det hospital, som legat inom socknen invid staden, och under hvars fond, som nu står under Serafimerlasarettets disposition, flera gårdar och lägenheter lyda. Detta hospital indrogs år 1786 (1784?). Socknen har fattighus och en arbets-fattigkassa, stiftad af framlidne häradshöfdingen J. Forssman. — Vid prestgården, fordom kallad »Clostret» eller »gamla Spetalen», finnas qvarlefvor efter det äldre St. Örjansklostret och hospitalet (se *Söderköpings stad)*, och på en del ställen i socknen förekomma grafhögar. — Vid katholska tidens slut lydde af socknens $46\,^{13}/_{24}$ hemman $7\,^1/_2$ under kyrkliga stiftelser, $2\,^1/_2$ under hospitalet (vid Bosgården) och 2 under Wadstena kloster; på 1600-talet tillhörde det mesta dels pfalzgrefliga slägten på Stegeborg, dels adel. — Bland gårdar i socknen märkas *Bosgård* (se denna artikel), *Mariehof, Tomtaholm,* m. fl. — Adress: Söderköping.

Drottningberget. En höjd på Ladugårdsgärdet utanför Stockholm med en år 1818 uppförd paviljong för Kgl. familjen, som der vistas under öfningsläger o. s. v.

Drottningberget. Ett berg vid södra stranden af Nottar-ön, belägen mellan Utö och Landsort. På södra sidan af berget finnes en grotta eller öppning, kallad *Drottningstugan.* Ehuru fabelaktig den föregifna orsaken till detta namn kan anses vid första påseendet, är den likväl för mycket märkvärdig att förbigås med tystnad. Berättelsen härom, hvilken hela ortens och i synnerhet öns inbyggare behållit man ifrån man af sina fäder, är följande. En Svensk drottning skall fordomdags hafva rymt från Sverige till Preussen och under sin flykt följt med en Nottaröbonde på båt från staden (hvilken stad nämnes ej med visshet), tillika med ett tungt juvelskrin och andra dyrbara nipper. Hon hade gifvit honom hederliga drickspenningar för hans beredvillighet. Men som hon var rädd att blifva upptäckt, skall hon ej velat följa honom hem, utan hållit sig på södra sidan af ön vid skogskanten samt tagit sin första tillflykt i denna grotta, medan hon väntade på ett utländskt fartyg, hvilket skulle hemta henne. Det anlände och förde henne bort. Bonden, som rott henne till ön, hade af regeringen blifvit straffad till lifvet. I grottan visas ännu tvänne stänger i bredd, tvärtöfver mot hvalfvet, på hvilka drottningen skall hafva torkat sina kläder. På den ena stången skall ett grannt flor hafva hängt, qvarglömdt af henne, till minnesmärke hvaraf en svartbrun multnad slarfva suttit der intill medlet af förra århundradet. En och annan af öboerna berättade 1796, att de sett och hört talas om detta flor och förmodade, att det tillhört drottning Kerstin (eller Christina); men man vet, att de så kalla alla drottningar, emedan de icke känna namnet på flera Det är troligare, att det varit drottning Christinas moder, Maria Eleonora, konung Gustaf II Adolfs enkedrottning, om hvars besynnerliga flykt ur riket olika berättelser äro gängse. Hon förstod likväl att för regeringen dölja spåren efter sin flykt, och i stället att resa till Gripsholm, tog hon sannolikt vägen till Trosa, der hon väntade ett Danskt fartyg sig till mötes; men troligen hann fartyget ej dit på bestämd tid, och hon vågade icke, af fruktan att bli upptäckt, vänta der i flera dygn. Det är ock möjligt, att hon i Trosa träffat en Nottarö-bonde och följt med honom, för att på ön afbida fartyget. Huru många personer hon haft med sig på båten, förmäler ej berättelsen. Det synes mindre troligt, att det Danska fartyget hemtat drottningen direkte från Trosa; ty detta hade säkert gjort så stort uppseende, att ryktet derom snart hunnit till Stockholm. Maria Eleonora har förmodligen rest med ganska litet medfölje och så, som här gissas. När man tillika besinnar, att Nottarö ligger endast 5 mil från Trosa, att bönder från det förra stället ej sällan fara till Trosa, samt att samma segelled, som går imellan Trosa och Gotland, går förbi Nottarö på blott $^1/_2$ mils afstånd från Drottningberget, så finnes häruti ingenting osannolikt. — De, som påstått, att öppningen i berget varit en grufva, hafva

aldrig sett detta berg, ty då skulle der anträffas malm-anledningar, hvartill intet tecken finnes. Grottan är ofvan jord, på sidan af berget, i form af en förstuguqvist, vid pass 2 famnar hög i öppningen och ungefär lika lång inuti, samt 1 famn bred. Man har trott, att en vikinga-drottning bott i detta berg i hednatiden; men sådana drottningar begagnade visst ej flor, och ej en maska deraf skulle hafva återstått så länge.

Drottningebacken. Stensättning på Österhvarfs egor i Hvarfs socken och Aska härad af Östergötland, under hvilken, enligt folksägnen, en drottning skall ligga begrafven.

Drottningeviken. Vik af Östersjön, som går upp till Gryts prestgård i Hammarkinds härad af Östergötland. Uti viken finnes en holme, kallad *Drottningeholmen.* Både viken och holmen skola hafva namn deraf, att en drottning fordom lidit skeppsbrott i viken och blifvit räddad på holmen.

Drottningholm. Kongl. lustslott på Lofön, i Mälaren, 1 mil land- och sjöväg från Stockholm, består af 4 ½ mantal ladugård med 13 mantal underliggande och har sin upprinnelse af tvänne hemman, Glie och Wäggeby, samt kallades fordom *Thorssund* eller *Torfvesund.* Det nuvarande namnet har det erhållit af konung Johan III:s gemål, Catharina Jagellonica, hvilken här byggde ett stenhus, och med hvars samt konungens goda minne Jesuiterna här hade en fristad. År 1603 lemnades denna egendom, såsom vederlag för Kastellholm på Åland, åt konung Carl IX:s enkedrottning Christina, hvarefter den, med hela ön, tillföll riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhjelm i förläning, sedan den genom upplåtande åt arrendatorer råkat i lägervall. Drottning Christina, hvilken åter inlöste ön, gaf den år 1649, jemte Svartsjö, åt sin moder, enkedrottning Maria Eleonora, såsom tillökning i hennes stat. År 1651 öfverlemnades gården af riksdrotset grefve Magnus Gabriel De la Gardie, hvilken ett år haft densamma i förläning, åt dåvarande kronprinsen, sedermera konung Carl X Gustaf, i byte mot Säfveneds gård. Drottning Hedvig Eleonora lade år 1661, efter gamla stenhusets brand, grunden till den nuvarande byggnaden, som uppfördes efter Nicodemus Tessins plan. I synnerhet slottets vestibuler och dess stora trappa äro mästerstycken af smak och prakt. Drottning Lovisa Ulrika blef, kort efter sin hitkomst, egarinna deraf genom gåfva af konung Fredrik, hvilken erhöll Drottningholm af sin aflidna gemål, drottning Ulrika Eleonora. Det Kongl. huset brukade här tillbringa en stor del af sommaren. I följd häraf hafva flera händelser inom Svenska konungahusen tilldragit sig på detta slott. Kronprinsen, sedermera konung Adolf Fredrik, höll här 1744 d. 29 Augusti, eller den 18 efter gamla stilen, sitt biläger med Lovisa Ulrika; vigseln förrättades af ärkebiskop Jakob Benzelius. År 1750 den 7 Juli, g. st., föddes här prins Fredrik Adolf, hertig af Östergötland, och år 1782 den 25 Augusti prins Carl Gustaf, hertig af Småland, hvilken dog den 23 Mars året derpå. Här föddes ock, den 16 Juni 1858, hertigen af Wärmland, Oscar Gustaf Adolph. — Slottet har en taflesamling af utmärkta både inhemska och utländska mästare, såsom Ehrenstrahl, Joh. Silvius, Lemke och Wertmüller (originalet till »Ariadne»), samt ett så kalladt marmorkabinett, jemte modeller i kork af ruinerna i Pæstum. Uti ett långt galleri äro Carl X:s märkligaste fältslag, synnerligast det vid Warschau, afbildade, tillika med konungens rådslag, då han skulle tåga öfver Bält, och sjelfva tåget samt kon. Carl XI:s krigsbedrifter, såsom slagen vid Halmstad, Lund och Landskrona; en stor tafla uti ett af slottets rum föreställer konung Carl XI, då han emottog riksstyrelsen; vidare finnas taflor, föreställande samma konungs trolofning, bröllopp, m. fl., alla af Ehrenstrahl. Öfriga samlingar, hvilka funnits härstädes, hafva blifvit flyttade dels till myntkabinettet på Stockholms slott, dels till Kongl. Vetenskaps-akademien och universitetet i Uppsala. — Här finnes en vacker trädgård, anlagd på starka stenhvalf, 1,200 alnar lång och 300 alnar bred; en En-

gelsk lustpark; en orangeri-trädgård; fordom vackra vattenkonster, afstannade alltsedan 1760-talet; ett theaterhus från 1762, då ett äldre afbrann; en liten by af vackra landthus, kallad Kanton, der Adolf Fredrik och hans gemål läto anlägga flera fabriker, som upphörde med deras död, samt det s. k. Götiska Tornet i parken, med en vacker utsigt. Dessutom China slott, bestående af paviljonger i Chinesisk smak. Om de fester, hofvet här firat, torde förtjena omnämnas följande (enligt ett utdrag af L. von Hauswolff) ur en berättelse, som anses uppsatt efter år 1800 af kapiten P. M. Adlerfelt (född 1735, död på Fånö 1808). »Konung Adolf Fredrik gjorde 1752 till surprise åt sin drottning en fête på hennes namnsdag, hvars make ingen då sett och ej sedan såg. Festen kostade konungen tre tunnor guld, och ansåg A. att den, när han skref, ej skulle kunnat verkställas för 18 tunnor guld. Konungen lät fylla kärret, der China nu ligger vid Drottningholm, och planera vägen dit. Arbetet hade fortgått i 4 år. Chinaslottet byggdes af trä på gamla arsenalsgården i Stockholm under öfver-intendenten Adlercrantz's inseende. Möbler voro hemligen beställda hos flera handtverkare af hoffolk i deras namn. Kungen hade gifvit ritning till allt och bestod pengar till allt. Chinaslottet förklarades skola flyttas till Åkerö, varande beställdt af grefve Tessin. När de 3 husen voro färdiga, fördes de på »flåtar» hemligen bort, ingen visste hvart. Äfven byggdes nära, der Chinesiska slottet skulle uppsättas, en theater. På denna theater spelade Italienaren Crotzi, vacker tenorstämma, och castraten Sqalgi, som hade den finaste röst, som kunde gifvas. Kapellmästaren Bülo spelte second åt honom på flacholette, då han sjöng premier, och en Italienska, mademoiselle Fabritz, agerade Alexander Magnus m. fl. karlrôler, som den gröfsta karl. Derjemte många Franska aktörer och dansörer. Decarge var först premier-dansör, fick sedan krypa tillbaka till premier-figurant. Utom Gallodier, var der Frossard, en luftspringare, som ofta for bort och kom åter. Mamsell Morelli, sedan gift med aktören Du Lantel, var ock utmärkt dansös. Vid den stora fêten kommenderades alla kadetterna, hvaribland nu A. befann sig, till Drottningholm och förlades i fruktträdgården med full frihet att behandla den som occuperad. Doktorn allena kunde inskränka friheten att äta frukt; men ingen fick, om ej civilklädd, gå utom trädgården eller låta sin betjening i livrée så göra. Af de 36 kadetterna utvaldes de 12 största att göra tjenst vid theatern, der under de 14 dagarna före namnsdagen, som här tillbragtes, dessa dagligen skulle infinna sig på repetitionen; de andra jemte deras förmän inlärdes af löjtnant baron Duwalt att exercera på chinesiska. Den stora namnsdagen väcktes de klockan 2 om morgonen, fingo en frukost, lik middag, klockan ½ 4, med tillsägelse att stoppa på sig hvad möjligt var, ty der vankade sedan ej mat den dagen. Marscherade så fram med musik, 16 patroner i patronköken och 2 vackra kanoner samt 8 skott i hvarderas lavettlåda till lustträdgården på stora gången midt i trädgården. Der möter konungen klockan 5. De hade fått stora grenadiersmössor med en silfverplåt och konungens namnchiffer främst och 4 itända granater på sidorna. Konungen exercerade piltarna en stund. De måste sedan stå orörliga till klockan 11, derunder de uppåto sin torrmat i ledsnaden. Nu kom kung och drottning med stor svit, deribland Franska ambassadören, gamle baron Breteuile. Blefvo sedan omklädda som Chinesare och förda till Chinaslottet. Dit kom kronprinsen, klädd som en Mandarinprins, i spetsen för pager, klädda som Mandariner. Man intågade nu i fullfärdiga rum. I fonden af theatern sågs en tafla, målad af hof-intendenten Pasch i limfärg, ett mästerstycke af 52 alnars längd och 36 alnars höjd, föreställande ett stort vattenfall. Nedanför i det lugnare vattnet summo svanar. Bergen voro äkta Svenska. På afstånd kunde en hvar illuderas. Om 4 år fick Pasch sin tafla åter, då den delades och kringspriddes. Svanarne och ett stycke af bergen och vattenfallet uppsatte Rehn ännu 1771 efter P:s död, på parterren

vid Bellevue. Klockan 6 kommo de kungliga åkande till China. Kronprinsen gick nu emot drottningen, så snart hon stigit ur vagnen, med slottets nycklar (förgyllda), hvilande på en röd sammetsdyna med breda guldfransar. Hon kände honom ej strax. Lossade så de arma kadetterna ur sitt tvång; blott 2 skulle stå vakt, de öfriga fingo springa omkring hvart de behagade, blott de ej aflägsnade sig längre än att de kunde höra trumpeten. Nu åto de kungliga i China, hvarunder den bästa musik, Sverige då kunde åstadkomma, uppfördes; men musikanterna voro osynliga (de stodo under grenar). Klockan 8 började operan, som varade till klockan 2 om morgonen; derpå bal till kl. 6. Der uppfördes 2 operor; en hette: Le berger devenu roi; den andra handlade om Alexander den Store. Allt bestod af 16 akter, utom alla intermederne, 32 variationer i dekorationerna, 32 olika baletter och 300 figuranter, utom de vanliga aktörerna. De spelande voro omkring 50. Men kadetterna fingo — ingen mat; ej heller andra dagen, utom hvad de kunde smyga åt sig. Derefter om aftonen frossade de med besked och blefvo så öfverlastade, att de ej kunde retirera sig, utan måste bli liggande under bar himmel om natten, hvilket mycket misshagade konungen. Först efter 8 dagar hemförlofvades de. Drottningen flyttade nu till China med sitt broderi, och konungen följde derefter med sin svarfstol. A. fick under tiden den nåden att draga svarfhjulet. Andra aftonen uppfördes ett präktigt fyrverkeri under en Bal masqué. Drottningen antände sjelf en hvit dufva, som flög mot konungen.» — Konung Adolf Fredrik och hans gemål läto vid Drottningholm på egen bekostnad anlägga flera slags fabriks-inrättningar, såsom en eggjerns- och poler-smides-fabrik, hvarest förfärdigades allehanda instrumenter och nipper af finaste slag; ett Holländskt spetsmakeri samt sidenbandfabrik. Alla dessa fabriker äro nu nedlagda. — Vid Drottningholm finnes postkontor, då hofvet vistas derstädes. Slottet har en ståthållare. Vid ladugården märkes: Hemmet, ett landtställe, upplåtet åt ståthållaren. På denna ladugårds gärde hade konung Gustaf I ett af sina läger, under den tappre öfversten Peder Fredags befäl, då han år 1521 belägrade Stockholm. Flera af ladugårdens utarrenderade hemman äro bebyggda, t. ex. Barkarby, Edeby och Lunda.

Drottningholm. Kapellförsamling i Lofö socken och Färentuna härad af Stockholms län, består af Drottningholms slott och den så kallade Drottningholmsmalmen, hvilken liknar en liten stad, har särskild skola, småbarnskola, grundlagd af enkedrottning Desirée, m. m. Kapellförsamlingens kyrka befinnes i en af slottets rundlar och är tillika slottskapell. Se vidare *Lofö.*

Drottningholms Bro. Broanläggning på den s. k. Gustaf III:s väg, som från Stockholm leder genom Bromma socken till slottet Drottningholm; vägen går öfver Kersön, hvilken sammanbindes med Bromma sockens fasta land genom Nockeby bro, med Lofön genom Drottningholms bro. Till ombyggnad af den sistnämda bron anvisade riksdagen 1856—1858 en summa af 61,000 rdr riksmynt.

Drottningskär. Fäste på en holme vid inloppet till Carlskrona, nära Aspö, anlagdt af grefve Erik Dahlberg och det första bland stadens fästningsverk, som blef färdigt. Öfver kastellets port sattes en inskrift, så lydande: *Augustissimi Caroli XI Svec. Goth. Vandal. que Regis felicibus Auspiciis, Universale munitionum Moderamen per Sveciam ejusque Provincias gerente Illustrissimo Comite Erico F. Dahlberg, S. R. M. Senatore, Campi Maresc. et Gener. Livon. Gubern. hoc maritimum castellum a fundamentis surrexit A:o MDCXCVI.* — Till fästningsbyggnads-arbetena vid Carlskrona anvisade riksdagen 1856—1858 en summa af 80,050 rdr årligen under åren 1858—1860. — Se *Carlskrona.*

Drögen. Sjö uti Östergötland af 1 mils längd, hvilken genom Hallsta-ån faller ut i sjön Jernlunden. Sjön uppgifves vara den högst belägna bland alla Östergötlands sjöar.

Dröminge. Gård i Woxtorps socken och Östbo härad af Jönköpings län, om hvilken Allvin i »Beskrifning öfver Östbo Härad» anför följande: »På gärdet vid Dröminge Smeagårds kyrkoväg står ett kors af trä, från uråldriga tider underhållet af byamännen, och hvilket måste underhållas, så framt de skola hoppas god äring. Traditionen förmäler, att tvänne bröder, under resan till kyrkan för att vigas, kommit i träta och här slagit ihjäl hvarandra. Till höger om vägen midtemot korset är ett kummel, 130 alnar i omkrets, nästan orubbadt och vid pass 6 alnar högt. Man skall hafva försökt att öppna det, men blifvit afskräckt genom något spökeri. Tretio alnar i söder från korset står ett enträd af 8 alnars höjd och 2 alnars tjocklek, hvilket af folket anses lika heligt som korset; man tror sig veta, att denna en stod här redan för 400 år tillbaka och då var lika stor som nu. Längre söderut i samma gärde, 200 alnar från korset, träffas åter ett kummel, lika stort som det nyssnämda, men rubbadt, som det tros af en bonde, vid namn Börtil, hvilken i föret hittat ett skrin med silfversaker, deribland skedar, som ännu finnas hos efterlefvande slägtingar. Möjligtvis har detta silfver blifvit i ofredstider gömdt i stenröset, som ursprungligen varit en grafvård.» Allvin uppgifver, att man i Finveden icke sällan träffar ett slags gamla skedar, med ett blad af vid pass 2 decimaltums längd, men föga djuplek, och ett skaft af 3 tum, massivt, vanligast 6- eller 8-kantigt, i ändan försedt med en ciselerad knapp, svår att hålla uti med fingrarna, och ytterst ofta utrustadt med en liten ring, alltsammans af silfver och ofta förgyldt. Bland Antiqvitets-akademiens samlingar förvaras några sådana skedar, som hafva blifvit hittade i grafvar.

Dufeds Skans. Denna skans uti Åre socken af Jämtland anlades invid Dufeds-elfven (Handöls- eller Underåkers-elfven) i Åre socken år 1658, 2 mil från Dufeds eller Åre gränstull och 1 mil från Åre kyrka, men blef efter Ständernas beslut ödelagd 1734. I Rhyzelii *Sviogothia Munita* uppgifves det, att skansen blifvit uppbyggd för andra gången år 1700. Vid Häggån, 2 mil i n. v. från Dufed, har äfven ett försvarsverk varit anlagdt år 1700, men blifvit förstördt följande året. — Vid Dufed är för närvarande marknadsplats, der årlig marknad hålles i början af Januari.

Dufeke. Frälsesäteri uti Halmstads socken och Luggude härad af Malmöhus län, består af $3^1/_8$ mantal frälsesäteri med underlydande, har 2 skattlagda mjölqvarnar, god åker, förträffligt höbol samt fiske och skog till husbehof. Gården, på tre sidor omgifven af en graf, på den fjerde af en sjö, består af 2 grundmurade envåningshus samt har en ansenlig trädgård. Bland egare nämnas på 1760-talet kommersrådet Steuch, sedermera majoren Berg von Linde och hofrätts-assesorn A. Berg von Linde. Under Dufeke lyder *Bulstofta* eller *Bolstofta* säteri uti samma socken, som har ett envånings boningshus af korsvirke, god åker och äng samt fiske och skog till husbehof.

Dufnäsfladan. Så kallas det sund, som i sydost omgifver Sicklaön i Sickla församling och Svartlösa härad af Stockholms län.

Dufnäs-klack. Berg i Stora Tuna socken i Dalarne.

Dufveheden. Med detta namn betecknas den sänkning af landet, som befinnes mellan Hallands största sjö, Lygnern, och hafvet. Dufvehedens botten ligger 10—15 fot under sjön Lygnerns vattenyta, och dalgången skyddas mot öfversvämningar genom en grusås, kallad *Fjäråsbräcka.*

Dufveholm. Frälsesäteri uti Stora Malms socken och Oppunda härad af Nyköpings län, fordom kalladt *Stenstorp,* lärer år 1585 hafva blifvit upptaget på Stora Djula egor såsom torp, bebyggdes sedan som säteri omkring år 1643 af landshöfding Johan Bengtsson Dufva, som gaf stället dess nuvarande namn. Se vidare artikeln *Stora Djula* eller *Djulö.*

Dufveled. Hemman i Byarum socken och Östbo härad af Jönköpings län, bekant genom en nära byggnadstomten stående helig lund, hvilken ingen vågar vidröra med yxan. I kanten af landsvägen midt för Dufveled ligger en stor sten, hvilken folket säger hafva blifvit från en höjd vid Jönköping kastad af en jätte, som ämnade dermed nedslå Byarums kyrka, men kastade med alltför stark fart, så att stenen flög en mil längre bort.

Dufvenäs, eller **Dufnäs.** Ett halft mant. frälsesäteri med qvarn och åbyggnad af sten, i Sickla socken och Svartlösa härad af Stockholms län, har i sednare tider tillhört kommersrådet Finlay, 1825 Dubbe och 1850 Hägg. Stället har historisk märkvärdighet med anledning af den seger, som Sten Sture den Yngre här vann öfver konung Christian II år 1517. Detta år var ärkebiskop Trolle hårdt insperrad på Stockholms slott, och en Dansk flotta kom för att befria honom. Herr Sten ryckte då ut emot fienden, träffade honom vid Dufvenäs, der han landstigit, och angrep honom med sådan kraft, att han måste draga sig tillbaka. Gustaf Wasa deltog här för första gången i striden, och hans tapperhet bidrog icke litet till segern.

Dumme-Mosse. En af Smålands större mossar, till större delen belägen i Tveta, till den mindre i Mo härad af Jönköpings län, innefattar en areal af 4,250 tunnland (af dessa höra blott 0,415 till Mo härad), ligger minst 300 fot öfver Wettern och håller från 6 ända till 26 fots djup, inan fast botten påträffas, hvilken består mest af sand, stundom af lera eller blålera. Mossen har tre aflopp: 1) genom *Dumms-ån*, som utgör gränsen mellan Skaraborgs och Jönköpings län samt vid Fiskebäcks bro flyter ut i Wettern; 2) genom *Dunkehalla-ån*, som drifver 9 qvarnar med 20 par stenar, ett jernmanufakturverk, en kopparhammare, en stamp och ett sågverk samt utfaller $^1/_8$ mil vester om Jönköping i Wettern; 3) genom *Sandseryds-ån*, som, förenad med Tabergsån, flyter i Munksjön och genom kanalen derifrån ut i Wettern. Den gamla uppgiften, att Nissa-ån har sitt ursprung ur Dummemosse, är origtig; Nissan upprinner, i vester om Taberg, ur norra ändan af den s. k. Hestra eller Tubbebo-Mosse, ur hvars södra ända Tabergs-ån upprinner. Jönköpings Läns Hushållnings-Sällskap lät åren 1818—1820 afmäta, chartlägga samt afväga de olika djupen på Dummemosse, uti ett af hvars utlopp afledningskanal för vattnet utstakades och afvägdes; i sammanhang dermed upprättades äfven kostnadsförslag till så väl afledningskanal som utdikning. Arbetet fortsattes imellertid icke; men de egentliga hindren hafva sannolikt varit dels mossens stora djup, dels de på dess botten qvarstående stora furustubbarne, som säkerligen gå till tusental. Om bildandet af de mossar, på hvilka i synnerhet Finveden är rikt, har Allvin en annan åsigt än den vanliga, eller att mossar äro fordna sjöar, som vuxit igen. Han tror, — se Vestbo Beskrifn., sid. 6, — att nedfälld skog, som lemnats att på stället förruttna, är grunden till mossars uppkomst. »Jag har sjelf i våra stora skogar sett grunden till hvitmossar förnyas. Sammanförd skog, som lemnats åt förruttnelse, har först öfverdragits med en torr, gröngul trädmossa, ofvanpå hvilken hvitmossan slagit rötter och i flera större och mindre fläckar begynt utbreda sig. Troligen skall, inom få år, hvitmossan hafva utbredt sig deröfver samt slutligen, ostörd lemnad, fortfara att växa så väl i höjd som vidd. Äfven på botten af de sjöar eller gölar, hvilka ligga inuti eller bredvid mossarna, har funnits stor skog. De på dessa ännu qvarvarande stubbarne öfvertyga tillräckligt derom. Häraf sluter man lätteligen, att mossarne sjelfva äro de egentliga skaparne af dessa sjöar. Det behöfs icke heller hvarken stor naturkunnighet eller djup slutkonst för att besvara frågan: huru?» — Öfver Dummemosse går, utefter en sträcka af $^1/_4$ mil, landsvägen, den s. k. Nissastigen, mellan Jönköping och Halmstad. Denna väg, som förut gick söder om Dummemosse, uppbroades år 1568 af Danskarne, der han nu går till Jönköping.

Dunkefors. Uti Lindskogs Beskrifning öfver Skara Stift läses om denna i Warnhems pastorat af Vestergötland belägna bäck följande: »Mellan Klostret (så heter den invid Warnhems kyrka belägna byn) och Ulunda är den af prof. Thorb. Bergman uti Tilläggningarna till dess Beskrifning öfver Jordklotet, sid. 522, omnämda Ulunda bäck, Dunkefors kallad, som nedrinner uti en flokalksränna, går under en åkerlycka vid pass 200 alnar, framkommer åter ur jorden och drifver en nedanföre belägen qvarn. Uti Dunkefors, der vattnet, som vid flod ej rymmes i sin vanliga gång, nedströmmar, upptäcktes efter en ovanligt häftig flod år 1811 i början af Juli månad, förorsakad af så kalladt skyfall, att botten på några ställen består af sådan sten, som nyttjas till skrifhällar. Några stenkörtlar, liknande svarfvade askar, blefvo då ock genom vattnets nötning upptäckte.»

Dunke-Hallar. Med detta namn betecknas åtskilliga ansenliga backar vid Jönköpings stad.

Dunker. Socken i Willåttinge härad af Nyköpings län, mellan Årila socken i norr och Hyltinge i söder, på stora landhöjdens bägge lutningar, har en areal af 26,214 tunnland, af hvilka 2,980 äro sjöar och kärr. Största delen af socknen hör till området för Dunkers- eller Berga-ån, hvars grenar här förena sig i Skundern, hvarifrån ån går östligt till Dunkern, som i sydöstlig rigtning går inåt den i öster tillstötande Gryts socken. I sydvest från Dunkern ligger Ösjön, med aflopp till Gryt, och Henaren, med utflöde till Hyltinge. Längst i vester ligga Björken och Fräkentorps-sjön, hvarur Malmköpings-ån går till Lilla Malma. Omkring de sistnämda sjöarna, likasom kring de nordligaste af dem, som höra till Dunkers-ån, ligga ganska bergländiga skogs- och kärrtrakter, deribland Hedmossen; från och med Skundern blir hufvuddalen jemnare skogsmark med mellanliggande slättbygd; men bortom Dunkern och Henaren, längst i sydost, tar bergmarken åter öfverhand. Rådande jordmånen är dels sandblandad lera, dels mojord; näringar äro åkerbruk, ängs-, skogs- och bergsbruk, fiske m. m. Socknen består af 43 förmedlade mantal, hvartill komma Starrsäters jerngrufva, Björndams masugn, Stålboga bruk och åtskilliga vattenverk; $^1/_4$ mantal och några torp höra till Årila socken af Öster-Rekarnes härad. Invånarnes antal uppgick år 1810 till 1,365, 1850 till 1,786 och 1856 till 1,805 personer. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 80 gossar och 50 flickor, medan 1 gosse hade allmän, 3 gossar och 1 flicka enskild undervisning samt 17 gossar och 31 flickor undervisades i hemmet. — Dunkers socken utgör tillika med Lilla Malma ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen i Domprosteriet af Strengnäs stift; hela pastoratet beboddes 1856 af 3,522 invånare. *Dunker in prepos. Strengnensi* nämnes omkring 1314 och oftare; en och annan kyrkoherde är känd från medeltiden, kaplaner från 1565 och 1627. Kyrkan, $^7/_8$ mil från Malmköping, 6 mil från Nyköping och 3 $^1/_2$ mil från Strengnäs, ursprungligen gammal, är ombyggd 1737, reparerad efter en eldsvåda 1809 och har åtskilliga adliga grafminnen. — Af fornlemningar nämnas grafhögar i trakterna kring Henaren och Dunkern, en runsten på Wadsbo skog, lemningar efter borgar vid Dunkern, deribland vid Ekensholm, o. s. v. — Största godset i socknen är *Ekensholm* med *Stålboga bruk.* — På prestgårdens äng finnes en helsobrunn, upptagen 1680 och sedermera nyttjad samt genom domprosten Hallmans försorg försedd med brunnshus. — Adr.: Mariefred.

Dunkern. Sjö i Södermanland, Dunkers socken och Willåttinge härad, tillhörande Dunkers-åns system. Sistnämda å, äfven kallad *Berga-ån,* kommer dels från *Nolångs-* och *Hende-sjöarna,* dels från *Akaren,* går genom *Skundern* (111 fot) i östlig rigtning till *Dunkern* (68 fot), $^1/_2$ mil lång, som äfven upptager *Magsjön* (152 fot) och *Morasjön* från norr, allt å stora landthöjdens södra sluttning inom Willåttinge härads skogs- och bergmarker mot Rekarne

och Åker, mellan höjder af 2- till 300 fot. Från Dunkern utgår ån sydöstligt genom Daga härads vestra gränstrakter, bildar sjöarna *Misteln* (67,5 fot), *Gryts Kyrksjö* (67 fot), som från vester upptager *Ricksjön*, samt *Naten* (61 fot), som från norr förstärkes af *Malsnaren*. Hela det ungefär 3 mil långa vattendraget faller ut i Jälundsviken af sjön *Båfven*.

Dunkersheden. Betydlig skogsmo i Willåttinge härad af Nyköpings län.

Duseborg, fordom **Winäs.** Gammalt frälsesäteri, beläget uti Gammalkils socken och Walkebo härad af Östergötlands län, har i början af 1600-talet utgjort ett större gods, då derunder lydde, som äldre köpebref utvisa, sex frälse och fem skattehemman uti Gammalkils och Nykils socknar. Egendomens kända äldsta egare var majoren vid Östgöta kavalleri Matthias Stackelberg, som år 1632 skref sig herre till Winäs; hans enka, Ingeborg Grubb, sålde Winäs med underlydande hemman år 1696 till löjtnanten Christer Samuel Duse, som ändrade gårdens namn till Duseborg. I denna slägt var Duseborg till år 1762, då det, dels genom köp, dels genom gifte, kom till kapitenen Carl G. Pereswetoff Morath, hvars efterkommande egde gården till år 1829, då den inköptes af hofjägmästaren J. Forssbeck, som mycket förbättrat denna egendom. Genom arf har den år 1850 öfvergått till nuvarande egaren, öfverjägmästaren Fr. Aug. Forssbeck. — Duseborg, 1 mantal säteri, med qvarnar, enbladig såg, tegelbruk och räckhammarsmedja med vattendrift, är naturskönt beläget på ett näs mellan Duseborgs Stor- och Lillsjö, och består hufvudbyggnaden, hvilken omgifves af parker och kanaler, af ett 2-våningars stenhus, under de sednare åren med smak och omsorg uppfördt af konduktörerna Nyström; till gården lyda 1 mantal säteri Bomedal, 1 mantal frälse Ulfsberg, 1 mantal frälse Ullstorp, 1 mantal frälse Grimstorp och $1/4$ mantal skatte Släntom, som upptaga tillsammans en areal af 2,000 tunnland, hvarå utsås 150 tunnor diverse spannmål, hvilka lemna i medeltal sjette kornet. Egendomen brukas af 20 stycken jordtorpare, och godt fiske finnes i de omgifvande sjöarna.

Dusgård. Hemman i Qville härad och socken af Bohuslän, bekant genom en på gårdens utmark, vid vägen till Fjellbacka, liggande hög af 40 stegs omkrets, i hvars midt lemningar synas efter en 4 alnar lång stenkista. Af denna återstod år 1843 endast norra vägghällen; men några år förut var monumentet orubbadt och befanns, då det förstördes, omsluta ett obrändt skelett. Holmberg finner i detta förhållande ett nytt skäl för den meningen, att de sparsamt förekommande grafvarne af detta slag tillhöra en sednare period af hedendomen, då man upphört att bränna liken.

Dybeck. Sveriges sydligaste säteri, beläget i Östra Wemmenhögs socken och Wemmenhögs härad af Malmöhus län, ligger på en leende slätt, knappt $1/4$ mil från hafsstranden. Byggnaden består af flera gamla, med hvarandra hoplappade delar af skilda byggnadsstilar; den är omgifven af grafvar, och utmed dem ligga på trenne sidor gamla trädgårdar, hvilka på afstånd tyckas bilda en lund, som kringsluter gården. Vester om gården flyter den lilla Dybecks-ån ned mot hafvet; den säges genom gräfning hafva erhållit sin nuvarande flodbädd. Strax vid dess utlopp ligger den gamla Hörtehamn, ett minne från början af 12:te århundradet, då de ofantliga sillstimmen gingo utmed Skånes kuster och då sillen, enligt Saxos berättelse, så fyllde Öresund, att man knappast kunde ro fram med båt samt, långt ifrån att behöfva nät, med blotta händerna kunde taga fisken. Lübeckarne hade då af konung Waldemar II erhållit frihet att drifva fiskfångsten utan annan förpligtelse än att betala vanlig tull och hade många nederlagsplatser utåt kusten; en af dessa har troligen varit vid Hörtehamn. Nu är hamnen alldeles uppgrundad; den tyckes icke hafva varit mycket stor, ehuru den troligen gått längre inåt land; på redden är dock en förträfflig ankarplats.

Strax der invid på den höga strandbacken synas obetydliga ruiner efter en tegelstensbyggnad, som folket kallar »Rödhusa» och påstår hafva varit ett förrådshus; fiskrarne hafva här långa tider igenom hemtat tegelsten för uppförandet af sina kojor. Utåt denna strandbacke har man derjemte på flera ställen upptäckt källrar. Man kan deraf sluta, att Hörte eller, som det ock kallas, Hörtehus varit en icke obetydlig plats med många magasiner och byggnader.

Huruvida Dybecks gård redan i dessa äldre tider var grundad, känner man väl icke med bestämdhet; men säkert är, att den har hög ålder. Från år 1374 känner man en Johannes Sasterson af Djubæk, som lånat penningar till då aflidne riddaren Anders Jonson af Näsbyholm. I en gammal slägtbok säges, att Dybeck jemte Smedstorp, Löfvestad och Kattesnable (Trolleholm) voro de gods, som innehades af den i äldre tider blomstrande Binge-slägten; men af de Bingar, som innehaft gården, känna vi endast den sista egaren, *Åke Bing*. Han sålde 1487 Dybecks gård, 12 gårdar i Dybeck och Nöbbelöfs mölla till Danska riksrådet Tage Hollunger till Bromma, Dybeck och Jordberga, hvilken säges hafva uppfört det stora stenhuset på Dybeck. Han var riddare, riksråd och befallningsman på Nunnekloster i Norge samt erhöll af konung Hans föreståndareskapet öfver Bosjökloster, der han och hans hustru, Carin Törnekrands, ligga begrafna. Tage Hollunger dog 1493 och antages gemenligen vara den sista af sin ätt. Tages hustru, fru Carin, öfverlefde honom, och har hon upprest råstenarna kring gårdens egor, hvilka af de der inhuggna fem stegen (hennes familjevapen) kallades »femstia-stenarna». Hr Tage hade flera döttrar, af hvilka Helle, gift med Peder Marsvin, fick Dybeck. *Peder Marsvin,* genom sin hustru egare till Dybeck, var son af Jörgen Marsvin och Anna Passow. Han var Danskt riksråd och befallningsman på Dragsholms slott. Han dog 1528 och hans fru, Helle, 1556; de ligga bägge begrafna i Lunds domkyrka. De hade en enda son, *Jörgen Marsvin,* Danskt riksråd och befallningsman på Helsingborgs slott 1566 och på Landskrona 1573, bekant som mindre lycklig härförare under Ranzows-fejden. På Dybeck uppförde han norra tornet. Han var gift med Carin Gyllenstjerna och hade med henne många barn; den märkligaste bland dessa var Elin, som, gift med Ludvig Munk, blef moder till den ryktbara Christina Munk, konung Christian IV:s morganatiska gemål; i denna sin dotters historia spelar Elin en vigtig roll. Äfven de andra döttrarna gjorde förmånliga giften. Sönerna voro Otto och Peder. — *Otto Jörgensson Marsvin* ärfde Dybeck efter broderns död; Borsöe köpte han af sin syster Brita, uppförde der en ny slottsbyggnad 1644 och kallade gården Marsvinsholm; Krageholm fick han del uti med sin hustru, Metta Brahe, och tillhandlade sig de öfriga delarne af sina svågrar. Derjemte egde han Sandby och Sinclairsholm och var sålunda på sin tid en bland de största egendomsherrar i Skåne. Icke underligt då, att fattiga auktorer vände sig till honom; en Christopher Sivendssön tillegnade honom ett i Köpenhamn 1622 tryckt arbete med titel: »Militia spiritualis eller Guds Börns aandelige Strid», och skattar honom i dedikationen lycklig såsom den der med ära bär »det priselige Marsvins-Tillnaffn», i det han »i gierningen beviser en ret marsvinsnatur.» Härmed menar han icke så illa som det låter; ty Marsvin är äfven en benämning för delphin, och författaren påminner om att en sådan, tjusad af lyrans toner, förde den spelande Arion i land; hvilket till det Skånska marsvinets efterrättelse borde lända. Otto Marsvin hade med Metta Brahe en son Jörgen, som dog 1629 på en utländsk resa, samt fyra döttrar, af hvilka Pernilla, gift med Lave Bille, fick Dybeck, Carin, gift med Ivar Krabbe, fick Krageholm, och Margareta, gift med Jörgen Urne, fick Marsvinsholm; fjerde dottern, Hedvig, blef gift med Hans Friis. Otto Marsvin och hans hustru ligga begrafna uti ett grafchor i Östra Wemmenhögs kyrka.

Dybeck tillföll *Lave Bille* genom hans giftermål med Pernilla Marsvin.

Han var Christian IV:s hand- eller kammar-sekreterare och blef sedan landsdomare öfver Låland och Falster. Af honom skall den byggnad vara uppförd, som nu intager vestra och norra sidorna af gården. Hans hustru, fru Pernilla, afled 1650, och Lave Bille gifte sig med sin piga, Dortha Skov. Då Skåne blef Svenskt, undandrog han sig att aflägga ed till Svenska kronan på grund deraf, att Dybeck var hans omyndiga sons egendom. År 1679 dog han på sin egendom Havrelöcke på Låland. På Dybeck ser man hans och hans svärmors, fru Metta Brahes, porträtter; det förra har ett verkligt konstvärde, det sednare är genom restaurering förderfvadt. Lave Bille efterlemnade tre söner, af hvilka den ena, Mandrup, var svagsint och underhölls af bröderna till sin död 1694; de bägge andra sönerna, Jörgen och Christian, öfverenskommo att dela Dybeck.

Delningen verkställdes den 7 Juni 1684, och alltsedan har Dybeck haft tvänne egare, hvilka båda bott på gården och sällan råkat vara rigtigt goda vänner. I den mellan bröderna uppgjorda öfverenskommelsen står, att Christian skulle besitta den nya byggningen, som går i vester och norr, tillika med det »söndersta» porthuset; Jörgen skulle hafva det gamla huset i öster tillika med porthuset och östra längan af tvärhuset. På samma sätt delades uthusen, trädgårdarna och hela godset. I slutet af förra århundradet, då en Gyllenkrook innehade Jörgen Billes del och en Ehrensparre Christian Billes, uppkommo bland allmogen benämningarne »Krokeparten» för den förra delen och »Sparreparten» för den sednare.

Krokepartens första egare, *Jörgen Bille*, Laves äldsta son, var gift med Regitza Beck från Tosterup på Låland. De lära haft fem barn, af hvilka två dogo tidigt; bland de andra, Christian, Metta och Pernilla Margaretha, har endast den sednare vunnit ryktbarhet, ehuru en föga hedrande. Hon blef gift med öfverjägmästaren Hammarberg; men så väl fru Regitza som hennes dotter, fru Hammarberg, ansågos »närmare, än anständigt var, engagerade» med dansmästaren vid Lunds akademi Paul Wulfenhertz. Då besagde dansmästare af en eller annan anledning blef nödsakad att rymma ur landet, fann hans hustru bland hans samlingar äfven en del ömma bref från fruarna på Dybeck, på grund af hvilka hon yrkade skiljsmessa från mannen. Öfverjägmästar Hammarberg begagnade sig af tillfället att blifva qvitt sin hustru, Pernilla M. Bille, som 1706 — modern Regitza hade redan 1702 aflidit — blef dömd att fyra söndagar å rad sitta på pliktepallen. Straffet hade ännu 1712 icke gått i fullbordan, och det skrifves från denna tid om fru Pernilla, att hon »slagit sig till liderligt lefverne uti melancholi och bränvin, och befarande var, att något värre kunde med henne blifva, efter hon var i svår tentation.» Om ännu en dylik tilldragelse inom denna familj upplyser ett bref från general-guvernören M. Stenbock af den 5 Juni 1708 till domhafvanden i trakten. Deri omnämnes, att häradshöfding Peter Sillnecker i Jordberga under äktenskapslöfte häfdat Jöran Billes dotter — hvilken af dem nämnes icke — och att han sedan stämt fröken Bille till tinget för det, att hon om honom utspridt ett dylikt rykte. Sillnecker hade vid denna tid med penningar biträdt de skuldsatta herrarne Bille och i början af 1708 fått inteckning i Christian Billes del. Jörgen Billes dödsår är obekant; förmodligen har han öfverlefvat sina, såsom han sjelf skrifver, »olycklige och odydige» barn; ty hans del öfvergick troligen 1712 till brodern Christians barn. Dessa voro: *Christian Bille* den Yngre, *Metta* och *Petronella Catharina.* De hade förut afhändt sig andra delen af Dybeck, som de ärft efter fadern. Christian dog 1712 af pesten, och hans lik blef icke nedsatt i familjgrafven, utan nedmylladt på en afsides plats å kyrkogården. Systrarna Metta och Petronella Catharina förpantade d. 30 Juni 1713 för 12- à 14,000 daler kopparmynt Krokeparten till professor Thomas Ihre, som samma år i Augusti gifte sig med Petronella Catharina Bille. — *Thomas Ihre,* af en Skottsk slägt, var rådmansson från Wisby, studerade i Köpenhamn, blef 1685 magister i Uppsala

och företog sedan en utländsk resa som guvernör för tvänne ädlingar. Efter återkomsten blef han 1692 extra-ordinarie professor i theologien i Uppsala och följande året ordinarie professor i Lund. År 1716 utnämdes han till domprost i Linköping. Han var utmärkt för lärdom och stora talegåfvor, hade mycken sjelfständighetskänsla, men lät ofta hänföra sig af sitt häftiga lynne. Af ungdomen var han mycket älskad; det var han, som genom sitt råd befriade Lunds studenter från utskrifning under Carl XII:s tid. Hans första hustru var Brita Steuch, med hvilken han hade många barn. Andra äktenskapet var barnlöst. Han afled 1720. Efter hans död gifte sig fru Pernilla 1724 med häradshöfdingen i Bara, Torna och Harjagers härader *Nils Langelius,* som år 1736 blef assessor i Göta Hofrätt. Han hade förut varit gift med Sara Brita Ehrenpreus, enka efter packhusinspektoren Göthenstjerna. År 1727 blef han adlad och antog namnet *Bildensköld,* hvars första del är hustruns namn. Han dog 1740. Äfven denna sin man öfverlefde fru Pernilla, och som hon icke hade några barn, öfvergingo vid hennes död 1746 Dybeck och Snogeholm till hennes syster Mettas yngsta son, Carl Johan von Löven. — Kapiten *C. J. von Löven,* äfven egare till Simonstorp, var gift med Magdalena Gyllengahm och dog 1781. Han var en egen kurre och brukade aldrig tilltala sina underhafvande utan att dundra och svärja, och gerna tog han till käppen; men visade bonden ett fast mod, så vågade han icke slå, och om han under hösttiden på marken öfverraskades af ett åskväder, kröp han alltid förskräckt under höstvagnarna. — År 1774 sålde kapiten von Löven sin del af Dybeck till hofmarskalken baron *Gustaf Fredrik Gyllenkrook,* gift med Eva Bjelke. Under hans tid uppstod fråga om bägge delarnas återförenande, i det Sparrepartens egare, Gustaf Ehrensparre, 1777 ville sälja sin del för 150,000 daler silfvermynt; men underhandlingarne förde icke till något resultat. Gyllenkrook dog 1795. — Äldsta sonen, baron Axel Gyllenkrook, fick Svenstorp och Björnstorp. Andra sonen, kapitenen, baron *Johan Anders Gyllenkrook,* erhöll Krokeparten af Dybeck. Hans egotid var upptagen af jemna tvister med Sparrepartens egare. Gyllenkrook nedref 1802 det norra porttornet, som hörde till hans del; men källaren derunder tillhörde Sparreparten, hvars egare fordrade, att Gyllenkrook skulle iståndsätta källarens tak, hvilket vid tornets nedrifning blifvit förstördt. Då G. vägrade, kom det till process, under hvars utförande källaren stod utan tak, till stort mehn för bägge parterna, emedan just öfver källaren gick inkörseln till borggården. Gyllenkrook vistades mest på sin egendom Abusa; endast då gässen skulle slagtas, infann han sig på Dybeck, emedan han gerna personligen deltog i denna högtid. Han dog ogift på Abusa 1820 och ärfdes af sin brors barn, baronerna Gyllenkrook, samt systersonen, auditören Fredrik von Hermansson. Dessa sålde Krokeparten 1822 till grosshandlaren *Albrecht Baltzar Wallis* i Stockholm. Han dog 1836 vid 48 års ålder, och hans efterlemnade hustru, fru *Fredrika Catharina Johanna Wallis,* är nu egarinna af denna part, hvilken arrenderas af hennes son, herr *Alb. Baltzar Wallis,* som ombyggt Hörte mölla, sedan han tillhandlat sig Ljungfeltska delen deraf, inrättat mejeri, bierbryggeri m. m., och har sålunda bidragit till förkofrande af denna del, som bibehållit sin ursprungliga storlek, under det att den andra delen betydligen hopsmält.

S p a r r e p a r t e n s första egare var *Christian Bille,* en af de herrar, som underskrefvo Malmö recess, och 1664 introducerades han på Svenska riddarhuset. Under kriget blef, det oaktadt, Dybeck plundradt af Svenskarne. I Oktober 1676 var Bille hr Jörgen Krabbe följaktig till Malmö, der de å Skånska adelns vägnar gjorde föreställningar mot den utfärdade befallningen, att adeln med sina fruar och barn skulle begifva sig öfver gamla Svenska gränsen. Utom Dybeck egde han äfven Simonstorp och Snogeholm samt fick Jordberga med sin hustru, Carin Wind. Ehuru han således hade betydliga egendomar, var han dock ständigt försänkt i skuld. En del

af Jordberga pantsatte han 1684 och sålde 1686 till von Buchwaldt; återstående delen af denna gård öfverlät han till Sillneckerska slägten. Hans andel i Dybeck var belånad i Rikets Ständers Bank; häradshöfding Sillnecker åtog sig 1708 att betala skulden mot det vilkor, att Billarne förbundo sig att åt Sillnecker i första rummet hembjuda Christian Billes del i Dybeck, derest det blefve fråga att sälja den. Under tiden tog Sillnecker denna del i pant och begärde samt erhöll år 1710 på tinget i Skifvarp ett uppbud derå; men samma år dog han. Christian Bille lär hafva gått öfver till Danmark och dött i Köpenhamn den 17 Augusti 1714. Carin Wind dog redan 1698; med henne hade Bille barnen Christian, Metta och Petronella Catharina. Det hvilade ett oblidt öde öfver de sista Skånska ädlingarne af denna berömda Danska ätt. Väl tyckes såväl Christians dåliga hushållning som det osedliga lefnadssättet inom Jörgen Billes familj hafva varit de förnämsta vållande orsakerna till slägtens obestånd; men kanske hafva de Svenska herrarne, som vid denna tid öfversvämmade Skåne, om icke orsakat, åtminstone vetat att förträffligt begagna sig af de erbjudna medlen för att uttränga ett par bland den eröfrade provinsens förnämsta jord-drottar. — Efter Sillneckers död blef hans syster, *Catharina Elisab. Sillnecker*, enka efter borgmästaren Bengt Langh, pantinnehafverska af Sparreparten; hon blef sedan omgift med guvernements-kamreraren *Jakob Klerck.* Denne köpte år 1711 $^3/_4$:delar af Sparreparten utaf Christian Bille den Yngre och systern Metta, hvilka båda jemte systern Petronella Catharina strax efter fingo ärfva Krokeparten. Återstående delen, tillhörande den sistnämda systerns man, Bildenskjöld, köpte Klerck år 1725. Om kamreraren Jakob Klerck känner man i öfrigt endast, att han varit en smulgråt af prima sort. Hans hustru dog 1731 och han sjelf dog 1735; men redan 1725 hade han afträdt Sparreparten till sin svärson B. Ingelotz, gift med Anna Beata Langh. — Öfverstlöjtnant *Berndt Simon Ingelotz* var prestson, hade tjenat som major vid Norra Skånska Kavalleri-regimentet, blef 1720 adlad och fick 1734 afsked med öfverstlöjtnants titel. Han hade förut varit gift med Christina Stobæa. Med Beata Langh hade han en dotter, Christina Gustaviana Ingelotz, som efter sin mors moster, fröken Margaretha Sillnecker, 1732 ärfde halfva Jordberga. Fadern sålde dock genast denna egendom. Han dog 1765, 80 år gammal, sedan han varit enkling i 18 år. — *Christina Ingelotz* blef gift med öfverstlöjtnanten vid Smålands tremännings-regimente *Christopher Ehrensparre*, hvarigenom halfva Dybeck öfvergick i Ehrensparreska slägten. Han blef adlad 1719 och riddare af Svärds-Orden 1748. Han dog 1767 och efterlemnade en son, Gustaf, samt fem döttrar. — *Gustaf Ehrensparre* var redan vid 30 års ålder major, ingick gifte med Margaretha Kurck, enda dottern till den rike och mägtige excellensen Kurck på Jordberga, och syntes i allt vara gynnad af lyckan. Hans maka skänkte honom 1783 en dotter, men denna afled redan i Februari 1784; 9 månader derefter följde friherrinnan Ehrensparre henne i grafven, och den djupt sörjande maken öfverlefde endast 5 månader sin hustru; han dog i April 1785. — Sparreparten tillföll nu genom arf major Ehrensparres 5 systrar, hvilka innehade egendomen samfäldt till år 1797, då de alla, utom fröken Eva Charlotta, sålde sina andelar till Krokepartens egare J. A. Gyllenkrook. Dessa delar bördades dock 1798 af Eva Charlotta. — *Eva Charlotta Ehrensparre* ingick gifte med ryttmästaren, sedan krigsrådet *Henrik Wilhelm Ljungfelt.* Han hade först varit gift med fröken Maria Roos af Hjelmsäter och hade med henne trenne barn: Carl, som dog ung; Ulla, gift med professor Wahlbom i Kalmar, och Maria, som ännu lefver ogift. Med sin andra hustru, fröken Ehrensparre, hade han en son, Gustaf Ehrensparre Ljungfelt. Brist på sympathi makarna imellan gjorde skiljsmessa nödig, och fru Ljungfelt innehade ensam egendomen till sin död år 1823. Hon inlöste äfven Simonstorp, hvilken egendom öfver 50 år varit pantsatt. Krigsrådet Ljungfelt lät år 1824 förstöra en stor mängd handlingar, som

tillhörde Dybecks arkiv. — *Gustaf Ehrensparre Ljungfelt*, ryttmästare, tillträdde Sparreparten. Då egendomen genom inlösandet af Simonstorp och de många rättegångarna blifvit betydligen skuldsatt, sålde han undan en del af underlydande godset och dog ogift 1845. Han ärfdes af sina tvänne ofvannämda systrar, professorskan U. Wahlbom och fröken Maria Ljungfelt. Den förra sålde sin andel 1849 till prostarne Nils Lovén och Palmqvist, hvilka sedan delat den i mindre lotter och sålt större delen af dessa till olika personer. Den återstående delen af Sparreparten samt hälften af byggnaderna å Dybeck innehafvas nu af fröken *Maria Sophia Elisabeth Ljungfelt.*

Den plats, der Dybecks herrebyggnader blifvit uppförda, var fordom ett kärr, som med stor ansträngning blifvit fyldt. Mangården på Dybeck, omgifven af grafvar, inneslöt fordom på alla sidor en fyrkantig gårdsplats och bestod af flera byggnader. Östra sidan upptogs af det stora stenhus, som Tage Hollunger lät bygga omkring år 1490, och i söder derom af en mindre byggnad. Å norra sidan voro tvänne hus, hvilka sammanbundos af ett högt och starkt porttorn, genom hvilket inkörseln gick, och uti hvilket var inredd en kyrka med altare, predikstol och stormklocka, den sednare nu skänkt till Wemmenhögs kyrka. Detta torn var uppfördt 1555 af Jörgen Marsvin; öfver porthvalfvet skall en granit-tafla hafva varit inmurad med inskriften: »Dette er byggt ikke med Possemad, uden med egit folk og penge», samt derunder Marsvins- och Gyllenstjerne-vapnen. Tornet nedrefs af baron Gyllenkrook år 1802. Det östra af de tvänne sistnämda husen, hvilka vi förmoda hafva intagit norra sidan, synes icke på Fischerska teckningen af år 1680; men i gårdsdelningsdokumentet af år 1684 nämnes »östra längan af tvärhuset», och kan dermed icke menas någon annan än en byggnad på den ifrågavarande platsen. Det vestra åter af dessa hus har, jemte det, som intog vestra sidan, blifvit uppfördt af Lave Bille i medlet af 1600-talet. I ett gammalt manuskript heter det, att norra och vestra byggnaderna i äldre tider varit använda till befästning; Lave Bille har troligen då borttagit de gamla byggnaderna och uppfört de nuvarande boningshusen, ty i delningsdokumentet talas om »den ny byggning, som går i vester och norr.» Till nämda vestra länga stötte i söder ett till omfånget mindre, men tre våningar högt hus, och framför detta var åt gårdssidan ett åttkantigt trapptorn, som i äldre tider varit prydt med en hög spira, hvilken tjenat sjöfarande till märke och finnes utsatt på gamla sjökort. Södra sidan af borggården intogs af ett lågt envåningshus med porthus å midten, förmodligen det i delningsdokumentet omtalade »söndersta porthuset», från hvilket en brygga öfver grafven ledde till trädgården. På norra sidan ledde i äldre tider en vindbrygga, i sednare en bro, med två hvalf öfver grafven till ladugården, som äfven varit af grafvar omgifven. Grafvarna, som fingo sitt vatten af Dybecks-ån, skola fordom hafva varit så inrättade, att vattnet i hast kunde uttappas, så att man med blotta händerna kunnat taga den qvarstannade fisken.

Öster om ladugården ligger en ättehög, och sägnen förtäljer, att Dybecks grundläggare der skall vara begrafven. Folktron sätter hvad der tilldrager sig i närmaste samband med Dybecks-egarnes öden. Kort inan någon på gården dör, hör man alltid trumning i högen. Likaledes har man lagt märke till, att, hvarje gång försök gjorts att kringskära högen, har någon af egarne eller deras familjer träffats af en olycka. Major Ehrensparre blef svårt sjuk vid ett dylikt tillfälle. En annan gång, då man börjat gräfva i högen, hände det sig, att godsegarens broder, baron Nils Gyllenkrook, i mörkret föll genom en uti förstugan lemnad glugg ned i källaren, bröt ryggen och afled få dagar derefter. Äfven några hästar och fäkreatur dogo vid samma tillfälle. För icke lång tid sedan företog sig en inspektor att å nyo kringgräfva högen; förgäfves varnade honom en gammal bondqvinna, som af detta tilltag spådde nya olyckor. Några dagar derefter föll en årsgammal gosse af egarens familj ut genom ett fönster och slog ihjäl sig mot stengrun-

den på gården. Samtidigt störtade flera hästar och kreatur i ladugården; och den gamla vidskepelsen fick ny fart.

Den så kallade Bingsmarken skall fordom hafva tillhört Stora Beddinge; men Åke Bing påstod, att den hörde till Dybeck, och sedan han lagt jord från Dybeck i sina skor, gick han på den omtvistade marken och svor, att den tillhörde honom. Men efter döden har han ingen ro; han går nattetid omkring och ropar: »Alle Beddinge byamän, kommen hit, kommen hit, skolen ni få er Bingsmark igen!»

Imellan Dybeck och Skifvarp lågo fordom tvänne högar, nu genom grushemtning inskränkta till en och en half; de kallas af folket Toftahögarne. Om dem har allmogen mycket att förtälja. Så har en skatt der blifvit funnen; en dräng hittade der en gång en urna, och Nils Nilsson såg, då han en gång gick och plöjde derinvid, ett vackert barn sitta på högen. Men märkligast af allt var det, som hände Jon »Hyre». Han lade sig en varm eftermiddag att sofva på den ena af högarna och blef genast bergtagen. Inkommen i högen, började han i sin förskräckelse att tuta och skramla med »ringastafven» och ropade: »Vår herre bevare oss!» Detta besvärade en käring, som låg i en korg, så att hon befallde de andra trollen att köra ut honom; och dessa togo Jon »Hyre» (byns fäherde) och kastade honom ut med sådan kraft, att han föll ned på Skifvarps tufvor, en fjerdedels mil från Toftahögarna. Imellertid var Jon »Hyre» lång tid derefter underlig till sinnes.

Nära Wemmenhög står, söder om landsvägen vid de s. k. Herremansbroarna, en runsten, hvars inskrift på Linnés tid var så fylld af spatgryn, att endast några ord kunde läsas. Folket säger, att ingen kan läsa den, utan att stå på hufvudet. Vid den är följande sägen fästad. En fager jungfru bodde i gamla tider på Dybeck, och till henne friade samtidigt tvänne kämpar. Jungfrun aktade båda högt och kunde icke bestämma sig i valet. Enligt tidens sed fick då ett envige afgöra, hvem den fagra skulle tillhöra. På den plats, der Wemmenhögs kyrka nu är belägen, stod striden. Efter en häftig kamp föll den ena kämpen, och segraren, svårt sårad, begaf sig på väg till Dybeck; men han kunde icke hinna längre än till Herremansbroarna, der han nedföll död. Den bedröfvade jungfrun lät då uppresa minnesvårdar på de platser, der hennes älskare aflidit; åt den ena reste hon en ättehög, åt den andra en runsten. Vid högen, som ligger inpå kyrkan, samlades sedan kämparne, då de drogo i leding, och deraf erhöll den namnet »Väpmannahög», som sedan blifvit förvandladt till Wemmenhög, hvarefter häradet och socknen blifvit uppkallade. — Denna sägen stämmer dock föga öfverens med inskriften på stenen, hvilken Liljegren sålunda läst: **Runir. raſti. ſtin. daiſi. auftir. Ruſa. brudur. ſin. harda. kudan. trik.** — Såsom motstycke till den sägen, hvilken folket fäst vid denna sten, tillåta vi oss att anföra en förklaring, som en lärd antiqvarie gifvit af stenens inskrift; den utgör ett interessant exempel på den obesvärade och naiva tolkningsmethod, som forntida antiqvarier använde, och hvilken stundom hade till följd, att de höggo vida bättre i sten än runristarne sjelfva. Chytræus Vejanus läser inskriften sålunda: »**Sier Gudør ſin erde; Gudør vør bør i kri,**» och finner deraf klart, att stenen blifvit rest omkring år 600 under konung Svens regering, då en häftig hungersnöd tvingade Cimbrer och Göter till en stor utvandring. Då hafva, menar han, fäderna följt sina utvandrande barn till skeppen och sagt: »**Sier Gudør ſin erde**» (gifven gudarna sin ära), hvarpå barnen svarat: »**Gudør vør bør i kri**» (Gudarna äro vår tillflykt i krig). Och dermed var för honom gåtan löst.

Den omtalta högen vid kyrkan har sedermera blifvit tagen i besittning af högfolket. Som vanligt lefde det på förtrolig fot med sina grannar, som här voro bönderna uti det närliggande hemmanet, Skotgården. Högfolket lånade af bönderna hvad de behöfde och voro dem till återtjenst; de bivistade äfven understundom böndernas gillen, men afvandes derifrån, då en gång en dräng tog skummet af en svettig hingst och blandade det i ölet, som bjöds dem;

från den stunden kommo de aldrig mer i »Hörenslaget». Man berättar äfven härifrån en tilldragelse, liknande den vid Ljungby-magle-sten, huruledes nämligen en dräng från högfolket bortsnappade ett dryckeshorn. Dock har man icke här, såsom i Ljungby, hornet att visa.

I högen vid Persemölla bodde förr 8 à 10 kattor, åt hvilka folket i hemmanet icke blott måste gifva så mycket mjölk, som de förmådde dricka, utan måste äfven höfligt bemöta dem; ty sade man till någon af kattorna: »Fy, hvad du är led, blånäsa!» så spottade katten tvärt öfver golfvet på den talande.

Från snapphanetiden har man endast en berättelse. »Mårten i Saxen» var stor Dansk-vän och väldig snapphane. Han brukade säga: »Förr skola mina slagtade oxar gå och beta på Almaröds hög, än Svenskarne vinna Skåne»; men för dessa ord fick han plikta med sitt lif.

En mängd af de förr allmänt gängse vidskepliga föreställningarne finnes ännu qvar i denna trakt. Större delen af de vidskepelser, för hvilka Nicolovius redogör i sitt bekanta arbete om »Folklifvet i Skytts Härad», återfinner man här med en och annan förändring eller tillsats. Varulfven, maran, bäckahåsten, »dammapågen», elfven, nordskytten och grafsuggan äro trosartiklar, synnerligen för de äldre. Som bevis för folkets benägenhet att sätta tro till allt, som stöter på det underbara, vilja vi meddela en sägen från sednare tiden, på hvilken ingen bonde i Wemmenhögstrakten tviflar, och som vi af flera olika personer hört på ungefär samma sätt förtäljas. Den är äfven märklig derföre, att den är fäst vid namngifna och på orten kända personer.

År 1757, då Jakob Qviding var kyrkoherde i Östra Wemmenhög, afled en qvinna, som vid nattvardens begående stulit oblaten och gifvit den till kreaturen. Till straff för detta gick hon igen och sågs om aftnarna sitta på bakugnen, klädd i sin skinnpels. Hennes man, som fann sig besvärad af denna efterhängsenhet, gick till presten och bad honom befria sig från den aflidnas (»dödingens») besök, hvilket också denne lofvade att vid tillfälle göra. En afton kom Qvidingen från Dybeck, stadd på resa hem, och hade redan hunnit halfvägs, då han mötte dödingen på vägen. Genast befallde han sin kusk, Siver, att taga högra bakhjulet af vagnen och tvang derpå dödingen att hålla under och springa bredvid. Anländ till prestgården, som ligger utmed kyrkan, och hvars loge vetter ut åt kyrkogården, bjöd han Siver spänna ifrån och gå att lägga sig. Men Siver, som var nyfiken, gick in på logen, från hvars ena glugg han kunde se allt, som på kyrkogården tilldrog sig. Derifrån såg han då, huru Qviding manade dödingen ned i grafven; men denna gjorde motstånd och ville icke ned, sökande att insnärja Qvidingen genom frågor och görande honom förebråelser af olika art. Men för hvarje fråga, som Qviding besvarade, och hvarje förebråelse, han vederlade, sjönk dödingen djupare ned i grafven. Som prof på deras samtal anföres. *Dödingen:* »Du har dragit venstra hosan på högra benet.» *Qvid.:* »Det hjelper dig icke, jag skall strax byta om.» Detta verkställdes. *Död.:* »Du åt ett ägg till frukost och gaf icke din hustru deraf.» *Qvid.:* »Det hjelper dig icke, jag bjöd henne.» *Död.:* »Du vill straffa mig och kan icke hålla styr på din egen dräng, som står och lyss på oss.» *Qvid.:* »Det hjelper dig heller icke.» *Död.:* »Du har stulit 4 styfver från din mor.» *Qvid.:* »Det gjorde jag; men för dem köpte jag denna bok, med hvilken jag kan drifva bort dig och alla leda djeflar», och så slog han dödingen i pannan med boken, så att denne sjönk ned i grafven. Men prosten Qviding var af ansträngningen så medtagen, att han insjuknade och dog några dagar derefter.

För närvarande utgöres Sparreparten af: säteri $3^1/_{24}$ mantal samt underlydande $4^{70}/_{576}$ mantal. Krokeparten utgör $31^{19}/_{32}$ mant., hvaraf $5^3/_4$ mant. säteri. (Skånska Herrgårdar.)

Dyed. Ett sjettedels mantal skatte i Warnums socken och härad af Carlstads län. Af detta hemman skall en del hafva tillhört Riseberga kloster, men

hvilken troligen varit den del, som nu är krono, och som skall blifvit skänkt till klostret af en nunna, född på Dyed. Den sjettedel, hvarom här egentligen är fråga, har från äldre tider varit anslagen till boställe åt komminister i Warnum eller Christinehamn. Genom Kongl. Brefvet den 16 April 1858 tillläts Warnums församling att försälja komministerbostället Dyed, dock ej till lägre pris än 9,000 rdr rmt, och att af denna köpeskilling jemte ett årligt tillskott af församlingen, stort 150 rdr rmt, och 10 tunnor råg af komministerlönen, att utgå under 10 år, bilda en fond dels till inköp af en boställsgård i Christinehamn, dels till förbättring af komministers lönevilkor, och skulle komministertjensten under tiden bestridas genom vikarie.

Dyfvelsten. »En namnkunnig och hos allmogen märkelig sten, — säger Fernow, — invid Klara-elf, 6 fjerdingsväg norr om Tingvalla (Carlstad). Hans ställning utvisar, att han med menniskohänder är ditsatt för någon besynnerlig orsak. Allmogen har om honom många berättelser.» Bland dessa anför Fernow såsom den sannolikaste, att stenen blifvit i Halfdan Hvitbens tid uppsatt som ett gränsmärke mellan Norge och Sverige, hvaraf sedan en tid förorsakats »dyfvel» och trätor mellan bägge folken. — En annan mening är, att stenen varit ett gränsmärke mellan Wärmland och den skog, som skiljde Götaland derifrån, — »dock fattas icke folkets skrock om honom, att han blifvit ditkastad af en jätte, Thor i Jotun, som varit halfsjette aln lång och haft krafter i jemförelse.» Stenen står söder om Löfede bro på en tämligen stor hög, i hvilken en Svensk höfding skall hafva blifvit jordad, sedan han stupat i någon strid med Norrmännen.

Dylta. Svafvelbruk i Axbergs socken och Örebro härad af Örebro län, ungefär i midten af socknen, skall leda sin upprinnelse från 1575 och har tillhört flera slägter, sednast den friherrliga Åkerhjelmska, som ännu eger detsamma. Svaflet brytes ur ett svafvelkishaltigt qvarzlager och påstås vara af utmärkt beskaffenhet, »af allt gjordt svafvel det bästa», säger den nyaste redaktionen af Tunelds Geographi. Axbergs, Kils och Hofsta socknar kallas »frisocknar», emedan de njuta frihet för rotering mot skyldighet för der boende skatte-allmoge att årligen af hvarje mantal utgöra 32 dagsverken vid svafvelbruket samt på bruksallmänningen hugga och till bruket hemföra 7 stafrum ved, hvarförutom allmogen är förbunden att till inlösen hembjuda bruket de kol, den af egna skogar bränner. Under åren 1815—1821 minskades brukets tillverkning, emedan de nämda socknarnas tjenstbarheter till bruket då undergingo förändringar; men sedan dessa tjenstbarheter åter blifvit stadfästa år 1823, har tillverkningen tilltagit. Mellan 1830—1840 tillverkades omkring 180—290 sk℔ svafvel årligen, utom rödfärg och vitriol. Enligt de sednaste uppgifterna uppgick tillverkningen år 1857 till 238 sk℔ svafvel, 510 sk℔ vitriol och 3,500 tunnor rödfärg. För svafvel- och vitriol-tillverkningen erlägges i afrad $1/_{10}$ af tillverkningen och af svaflet hvar 10:de tunna. — Af historiska minnen, fästa vid Dylta, känner man ingenting annat, än att kon. Carl XI den 29 Augusti 1695 gjorde ett besök vid bruket, som då beboddes af häradshöfding Levienhofs enka. Konungen åtföljdes af Kongl. råden grefvarne Bengt Oxenstjerna, Nils Bjelke, Nils Gyldenstolpe, Didr. Wrangel och L. Wallenstedt. — Till svafvelbruket, som nu eges af löjtnanten baron Chr. W. Åkerhjelm, höra Dylta qvarn med 3 par stenar och Dylta enbladiga såg, tillika med en masugn, som endast tillverkar svafvelkrukor för svafveldestillationen. Vid Dylta bruk är ny station på jernvägen Köping—Hult under anläggning, och vid stationen hafva flera nya sidospår jemte platform blifvit anlagda för bantåg, som der möta hvarandra eller göra uppehåll. Brukets afstånd från Örebro är $1^3/_4$ mil.

Dylta Å. Så kallas den i trakten af Dylta framrinnande Järle-ån, hvilken sedan antager namnet Oppboga Å och sist Arboga Å samt vid Kungsö faller ut i Mälaren.

Dyne. Ett mantal »ofrimans»-frälse i Hogdals socken och Wette härad af Bohuslän, beläget vid ändan af Dynekilen, har god åker och äng, är bebygdt för ståndspersoner samt försedt med trädgårdsanläggningar, tegelbruk och qvarn. Eges af premierlöjtnant G. F. Belfrage.

Dynekilen. Hafsvik i Wette härad af Bohuslän, på hvars kust den intränger mellan höga, stupande klippstränder; i fjorden ligger en samling små holmar, af hvilka de största kallas *Tjurholmen* och *Krossö*. Mellan Dynekilen och Säckefjorden utbreder sig den betydliga halfön Hogdalsnäset. Dynekilen är lastageplats och en god hamn. — Dynekilen har sedan Carl XII:s sista år en bedröflig historisk ryktbarhet. Här låg i Juni månad 1716 en från Göteborg anländ Svensk transportflotta, lastad med krigs- och munförråd för arméen i Norge och försvarad af en galér-eskader under befäl af schoutbynacht Olof Strömstjerna. Fienden hade länge haft afsigter på att taga denna för Svenska arméen högst vigtiga transport, och den 27 Juni, då officerarne på den Svenska eskadern bivistade ett bondbröllopp på Dyne, företog den djerfve Tordenskjold ett angrepp. Han styrde, gynnad af en strykande vind, med en fregatt, några kanonpråmar och galèrer midt in ibland Svenska flottan och gaf henne lag efter lag. Striden varade i fyra timmar, men aflopp så, att flera af de Svenska skeppen skötos i sank, andra togos af Tordenskjold, och resten sprängdes af Svenskarne sjelfva. Inan dessa hunno betänka sig på att besätta stränderna vid utloppet för att försvåra fiendens återtåg, var Tordenskjold redan i säkerhet med sitt byte. Genom denna olycka såg sig Carl XII tvungen att upphäfva årets fälttåg. Allmogen utvisar sjelfva platsen för striden mellan Apelviken och Askeviken.

Dyrehög, Dyrehöga. Grafhögar med denna benämning förekomma på flera ställen i vestra Sverige, synnerligast i Bohuslän och på Dal. Allmogen berättar vanligtvis, att en konung eller höfding, vid namn Dyre, hvilar i högen. En sådan Dyrehög träffas i Brålanda socken på Dal, en annan i Skee socken af Bohuslän.

Dyrhall. Ett bland de i Bohuslän s. k. *Dyrhusen*, äfven *Jättestugor* och *Stenstugor* kallade, forntida grafkamrar, från samma period som ättehögarne. Dessa dyrhus bestå af på kant resta väggstenar, hvilka uppbära en, någon gång två ofantliga takhällar och bilda ett slags fyrkantiga eller runda kamrar, merändels till hälften insatta uti en hög, hvilken likväl aldrig betäckt hela stenvården. Ibland utspringer från ena väggen en smal, låg, igenfylld och obetäckt gång. Uti takhällarna ser man stundom ganska många runda hålor inhuggna, hvaraf de största äro 2 tum djupa och 4 tum i diameter. Golfvet i dyrhusen håller uti medel-areal 12 qvadratalnar och består oftast af fin sand. Kammarens höjd invändigt är i medeltal 2 alnar. Att de hafva tillhört ett folk, som brände sina döda, ses deraf, att man i dem alltid finner brända menniskoben och fragmenter utaf grafurnor af lera. Det här ifrågavarande *Dyrhall* ligger vid Kortås, ett torp under Haborsby i Walla socken på Tjörn i Bohuslän. Dess fordom af fyra väggpelare uppburna takhäll har nu rasat ned; i densamma äro 8 runda hålor ursvarfvade, de största af ett par tums diameter.

Dyvik. Två mantal frälsesäteri uti Öster-Åkers socken af Åkers Skeppslag och Stockholms län, vid en vik af hafvet, mellan två ansenligt höga kullar, innehades 1685 af Erik Geete, tillhörde 1741 kapiten Leyonflycht, 1772 fru Leyonflycht och egdes sednast af enkefru lagmanskan Boström på Östanå i Kulla socken af samma Skeppslag och län. Under Dyvik lyda derjemte öfver 1 1/4 mantal i Öster-Åker.

Dåderö. Fordom ö uti Jerna-fjärden, nu mer sammanhängande med Mörkön, men tillhörande Ytter-Jerna socken af Öknebo härad och Stockholms län. Ön innefattade fordom säteriet Dåderö, som tillhörde slägten Sparre, af hvilken riksrådet Lars Sparre skref sig till Dåderö;

efter reduktionen blef det år 1695 boställe för öfversten vid Adelsfanan, men såldes sedermera till skatte. Gården, 2 mantal skatte, egdes 1809 af kronobefallningsmannen Möller, 1828 af bönder; 1856 tillhörde 1 mantal af Dåderö kapitenlöjtnanten C. J. Hjerta. — Under Dåderö frälsesäteri lydde fordom Äugsholm, på Dåderön, 2 mant. kronosäteri, som efter reduktionen blef militieboställe och förblifvit det.

Dådran. Jernverk i Rättviks socken af Öster-Dalarne, anlagdt vid sjön Dådran år 1806 af krono-inspektoren G. Bergström, privilegieradt 1815 och 1824 samt 1828 tillhörande brukspatron P. Forssling, nu ett bolag, består af en masugn med oinskränkt blåsningsrätt, 2 stångjernshamrar med 4 härdar, 1 knipphammare, 2 spikhamrar, en liestock med 3 hamrar, nu nedlagda, husbehofs-såg och qvarn. Bruket har varit privilegieradt till 2,200 sk℔:s smide mot dubbel hammarskatt, deraf 150 sk℔ för manufakturverket.

Dåvö. Gammal gård nära Mälarviken Galten i Munktorps socken och Snäfringe härad af Vesterås län, består af 2 mantal frälsesäteri med tillhörande 2½ mantal. Gården har sitt namn af Vestmanländningarnes apostel, den Helige David, som skall först hafva landstigit vid södra sidan af Munktorps socken, vid den utanför Dåvö belägna s. k. Biskopsholmen; sedermera bodde han på Dåvö, som efter honom kallades Davidsö; men derifrån berättas han hafva flyttat längre upp i socknen till det ⅛ mil från kyrkan belägna Sandstad, som egentligen skall hafva hetat Sanct-D.-Stad. Davidsö eller Dåvö nämnes sedan som kungsgård, der flera konungar vistats. Magnus Ladulås har härifrån utfärdat flera bref, t. ex. ett af år 1275, *pridie Cal. Jun.*, då han instiftade ett kanonikat i Uppsala, ett år 1286, då han skänkte den nuvarande Norrmalm i Stockholm åt Clara kloster derstädes, o. s. v. År 1276 gaf samma konung Dåvö med Fellingsbro och Åkerbo samt Snäfringe härader i morgongåfva åt sin drottning Hedvig, dotter till grefve Gerhard af Holstein. Enkebertiginnan Ingeborg, kon. Magnus Erikssons moder, fick år 1326, den 14 Februari, Dåvö gård med Snäfringe och Åkerbo härader i förläning af sin son i stället för en del af Vestergötland med Wärmland, hvilka hon innehaft under morgongåfvorätt. Vid denna tid hade Dåvö sina egna *Advocati* eller fogdar (fogater), bland hvilka Peder Advocat nämnes 1318, Lars Ingeborgsson 1360. Gården blef 1655 förlänad åt enkan efter assessor Lagercrona för hennes lifstid och kom derpå (1704) genom byte mot andra gårdar (Hammarby i Gripsholms län, Ladby och Bäckeby i Eskilstuna län) till ätten Lagercrona, som länge innehade gården. År 1828 egdes Dåvö af brukspatron Dybeck och tillhör nu grefvinnan Chr. Louise von Rosen, född Aspelin.

Dädesjö. Socken i Uppvidinge härad af Kronobergs län, mellan Sjösås socken i norr, Lenhofda och Granhult i öster, Herråkra och Furuby i söder, Gårdsby och sjön Innaren i vester, har en areal af 32,053 tunnland, af hvilka 2,320 äro sjöar och kärr. Socknen har sannolikt sitt namn af sjön *Dädlingen* eller *Dällingen*, som med en bäck föll i Drättinge sjö och hade, likasom den sistnämda, en fjerdedels mil i längd, men nu är en äng, sedan »Dällingen» blifvit urtappad af major Carl Gustafsson Rappe, under det denne var egare af Drettinge. En annan af socknens sjöar är *Linnebjörke sjö*, der sjömalm finnes. Dädesjö socken består af de fordna socknarna Dädesjö och Eke, hvartill ytterligare kommer Herråkra annex eller kapell, hvars uppförande på de från Dädesjö aflägsnaste i sydost liggande hemmanen tilläts i Gustaf Adolf den Stores tid. Socknen, som 1856 uppgifves bestå af 54⅛ förmedl. mantal, beboddes 1840 af 1,626, 1850 af 1,727 och 1856 af 1,699 invånare, till hvilka ytterligare kommo 454 invånare i Herråkra, som 1850 hade 504 invån. Socknen hade 1856 ambulatorisk skola med 2 examinerade lärare, bägge tillika klockare, hvilka undervisade 88 gossar och 106 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt undervisningsverk. — Dädesjö utgör tillika med Herråkra ett

konsistorielt pastorat af 2:dra klassens 2:dra afdelning i Uppvidinge kontrakt af Wexiö stift. Den för Eke och Dädesjö gemensamma nya kyrkan, 2½ mil från Wexiö, uppbyggdes 1793—94 på grund, skänkt af baron Ad. Fredr. Rappe på Drettinge, och invigdes 1796; hon har torn och är 74 alnar lång samt 24 bred. I gamla kyrkan, som inrättades först till materialbod, sedan till sockenmagasin, såg man bilden af en konung (Olof?) med spira och äple, trampande på en underliggande man; på en äldre altartafla, gifven af Hans Kyhle och fru G. C. von der Lühe år 1635, föreställdes Hans Kyhle i pansarskjorta liggande på knä. Eke gamla kyrka, som nedtogs 1794, var 16 alnar lång, 12 bred och 6½ alnar hög till panelen samt byggd af ek. På ett kalkkläde, skänkt af major Rosenstråle, läste man här en Italiensk sonett till St. Knuts ära. Herråkra socken finnes icke i jordeboken; men dertill höra 12⅜ förmedlade hemman, och en ny träkyrka med torn uppfördes här 1803 samt invigdes 1820. — Bland minnen från fordna dagar nämnas *Ramnåsa* såsom säte för häradets kung Ramne, som blef öfverfallen och slagen af kung Kåre i Kårestad (Furuby socken); på hans ättehög, *Ramnes hög*, står en bautasten af 3 alnars höjd. I grannskapet ligger *Rafvelekälla*, 4 alnar i diameter, helt rund, »der man druckit blott för att dermed bota krankheter; undvikes af vallbarnen, som dricka för att släcka törst», — säger Wieselgren, som anser källan hafva stått i samband med den hedniska kulten, likasom flera med stenbanor omgifna kullar på ett afstånd af ⅛ mil från kyrkan. Stensättningar träffas också vid den s. k. *Tingsbron* i trakten af kyrkan, der den ännu befintliga *marknadsplatsen* (marknaden hålles årligen i Augusti) »synes vara en qvarlefva af sammankomster för hednisk gudstjenst och ting.» På en jemn plan vid nordöstra ändan af sjön Innaren på Målajords egor i f. d. Eke socken stå 7 uppresta stenar, 4 ställda i qvadrat, 3 i triangel. — I socknen ligga säterierna *Drettinge*, *Linnebjörke*, *Ramnåsa*, *Stora Wret* och *Målajord*. — Adress: Wexiö.

Däfvensö. Ö i Mälaren, tillhörande Lossa socken och Bro härad af Uppsala län, norrut från Svartsjölandet och Munsön; förekommer under namnet *Deffinsø* eller *Defwinxø* 1259 och 1307.

Dänninglanda. Annex-socken i Kinnewalds härad af Kronobergs län, ¾ mil s. s. v. från Wexiö, har en areal af 6,202 tunnland, af hvilka 560 äro sjöar och kärr. Bergunda och Wexiö sjöar ligga vid socknens norra gräns. Socknen, hvars åkerjord är mager, räknar på 7½ mantal 736 invånare; dessas antal var 348 år 1850. Socknen hade 1856 ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 29 gossar och 24 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk. — Dänninglanda är annex till Wederslöfs prebende-pastorat af 3:dje klassen i Kinnewalds kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, ½ mil från Wederslöfs kyrka, afbrann 1750, men uppbygges åter 1751 af hemmansåboer, sedan Kongl. Maj:t på deras enträgna begäran befriat församlingen från att sammanslås med Wederslöfs. — I socknen står en runsten, rest af Julfkill och Rofein åt Hifin fun fin. — Adress: Wexiö.

Döderhult. Socken i Stranda härad af Kalmar län, 8 mil norr från Kalmar, vid hafvet, har en areal af 54,687 tunnland, af hvilka 3,050 äro sjöar och kärr. Socknen består af 41 9/16 förmedlade mant. och beboddes 1840 af 4,454, 1850 af 5,259 och 1856 af 5,952 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare i den förra och 2 i den sednare. I fasta skolan undervisades 50 gossar och 43 flickor, i den ambulatoriska 175 gossar och 143 flickor, medan 3 gossar bivistade allmänt läroverk, 93 gossar och 74 flickor hade enskild undervisning samt 186 gossar och 205 flickor undervisades i hemmet. — Döderhults socken utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Stranda kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan, byggd af sten 1770—1772, belägen 10 mil från Kalmar, invigdes Pingstdagen 1776. År 1797 uppfördes ett sockenmagasin, hvartill fond done-

rades af enkefru Cederbaum. — Inom socknen ligga *Fredriksberg, Fredriksfors* stångjernsbruk, öfverstlöjtnants-bostället *Sandshult*, köpingen *Påskallavik* och den på frälsehemmanet Rikebos egor belägna fordna köpingen *Döderhultsvik*, sedan den 15 Januari 1856 stapelstad under namnet *Oscarshamn*. — Uti Döderhults skärgård finnas på de högsta och brantaste bergen stenhögar, samlade som försvarsvapen för att afhålla fienden. — Adress: förr Vestervik eller Kalmar, nu Oscarshamn.

Dödevi. By uti Högby socken och Åkerbo härad af Ölands Norra Mot, bekant för sina fornlemningar. Bland dessa utmärker sig företrädesvis en, bestående af flera runda stenläggningar af omkring 18 alnars diameter, som bestå af sammanpackade smärre stenar (planerade), de flesta så tunga, att de utgöra en karlbörda. En af dem har en stensatt ingång af klumpformiga granitblock samt omgifves af en stenring på något afstånd från sjelfva kretsen. En annan krets är i kanten försedd med en upprest pelarformig bautasten. Flera smärre ättekullar, i hvilka man hittat skeppsnaglar och brända ben, samt pelarformiga bautastenar befinnas omkring stenkretsarna, hvilka sannolikt varit offerplatser, der offren förbrändes. Bredvid dem befinnes en vanlig domring af 20 alnars diameter och bestående af 7 klumpformiga stenar från 1½ till 2½ alnars höjd och 7, 8, 9 alnars omkrets, alla hvilande på fotkulor. Inom dessa tingskretsar skådades de djur, som skulle offras. Vid norra gården i Dödevi finnes nära landsvägen en rund planerad offerkrets med dubbel kant, och på en liten backe, som sträcker sig åt vester från denna offerkrets, synas tomtningar i stor mängd.

Döds-språnget. Ättestupa vid Wettern på Hofvaskogs egor i Ölmestads socken och Wista härad af Jönköpings län.

Dömle, *Öfra* och *Nedra*. Jernbruk i Nedra Ulleruds socken och Kihls härad af Wärmlands län, anlagda, det förra före år 1628, det sednare 1639, bägge på frälsegrund, hafva nu oinskränkt smidesrätt med 4 härdar, qvarn med 4 par stenar och en finbladig såg. Till bruket hör ½ mantal frälse Dömle; alltsammans tillhör för närvarande brukspatron C. E. Andersson.

Dömmestorp. Säteri om 3¾ mantal i Hasslöfs socken och Höks härad af Halland, vid foten af Hallandsås, har stor åbyggnad af sten, betydliga trädgårdar samt bördig jordmån, qvarnar, fiske och skog. Bland äldre egare nämnas baron Fr. Gust. Stjernblad och major af Winklerfeldt, bland nyare kommerserådet G. Möller och ryttmästar Möller. — En tradition berättar, att under Danska tiden en egare af Dömmestorp gifvit biskopen en örfil, och att detta brott skulle försonas dermed, att ett hospital på den förolämpandes bekostnad byggdes i kyrkogårdsmuren i Karup och att en stående fond i Dömmestorps säteri för evärdliga tider till stiftelsens underhåll donerades. Säkert är, att i Holger Rosenkrands testamente 1,000 rdr donerades till denna stiftelse, och att denna summa skulle innestå i Dömmestorp mot förbindelse att underhålla 4 fattiga i Karups hospital. Stiftelsen har småningom förlorat sina tillgångar och är nu försvunnen.

Dörarp. Annex-socken i Sunnerbo härad af Kronobergs län, 8 mil v. n. v. från Wexiö, mellan Woxtorps socken i öster, Berga i söder, Hvitaryd och Berga i vester samt Tånnö i norr, har en areal af 11,895 tunnland, af hvilka 4,170 äro sjöar och kärr. I socknen märkas, utom sjön *Widöstern*, från hvilken *Lagan* utgår, äfven den mer än tre mil långa *Flåren, Färsjö, Hallsjö sjö*, m. fl.; *Toftaholms-ån*, som kommer från närheten af Flårens vestra strand, faller ut i Widöstern. Hisinger anmärker, att vid Dörarp slutar den lilla fägring, som naturen fått vid Widöstern, — en oas i öknen; — sedan visar sig blott sand, som lagt sig i kala åsar, ryggar och kullar, bevuxna med ljung, och hvilkas mellanrum fyllas med myrar och kärr. En half mil söder om Dör-

arp utbreder sig sanden på gränslösa fält kring Laga-ån, med några smärre upphöjningar och terrasser. Denna oas har tidigt blifvit uppsökt och bebyggd. Socknens näringsgrenar äro åkerbruk och boskapsskötsel; hemmantalet 18 mantal; folkmängden uppgick omkring 1840 till 545, 1850 till 613 och 1856 till 607 personer. Socknen hade sistnämda år tillika med Hvitaryd ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 57 gossar och 82 flickor, medan 10 gossar och 9 flickor undervisades i hemmet. — Dörarps socken är, tillika med Berga, annex till Hvitaryds konsistoriela pastorat af 2:dra klassens 1:sta afdelning i Sunnerbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, af sten, grundligt reparerad 1807, är en af de vackrare i stiftet och har en klocka, som enligt inskriften derpå skall vara gjuten i Ryssland under czar Iwans regering år 7035 (1527). En bror till Carl XII:s följeslagare på resan från Wallachiet till Stralsund, general J. Chr. Düring, har skänkt en af kyrkans ljuskronor. Dörarps socken innefattar derjemte den fordna socknen *Hallsjö*, innefattande 6½ hemman, och som qvarstår i jordeboken, fastän kyrkan utdömdes i Gustaf Wasas tid vid en af de visitationer, då »öfverflödiga kyrkor» skulle utsynas, hvilket också var en bland anledningarna till Småländningarnes uppror. Dörarp och Hallsjö kyrkor sägas, i likhet med många andra, vara byggda af två systrar, som icke kunnat trifvas under samma tak, icke ens i Guds hus. Utmed landsvägen mellan Berga och Dörarp, ⅜ mil från den sistnämda kyrkan, skall det finnas spår efter ringmur samt kyrkmurar af 2—3 alnars höjd och 1½ alns tjocklek, till en del af huggen sten; den vall, som åtskiljde de bägge fiendtliga systrarnas egor, visades ännu år 1758. Nästan hela socknen tillhör eller lyder under det gamla godset *Toftaholm*, som i 13:de århundradet tillhörde ätten Stenbock, nu ätten Bonde, och som sannolikt tillhört Sparrar, inan det öfvergick till Stenbockska slägten (se *Toftaholm*). Vid landsvägen, ⅙ mil från Toftaholm, ligger *Tofta skans*, anlagd vid en militäriskt vigtig punkt mellan Wernamo och Ljungby år 1657 af grefve Pehr Brahe. Nära Toftaholm står i *Blodmossen* det s. k. *Fickakors*, ett kors af sten, rest, som det förmodas, till minne af missionären Wolfred, som blifvit mördad och nedsänkt i kärret. Uti detta har man funnit gevärspipor, stigbyglor och värjor, sannolikt minnen från drabbningar mellan Svenskar och Danskar år 1611 och derförut, likasom *Dangraf*, »der 1,000 Danskar ligga begrafna». Uti sjön Widöstern ligger *Silfhall*, dit, enligt traditionen, en Dansk anförare ridit ut och der nedlagt en silfverkedja och en skrift, hvilka sedan ansågos hafva kommit till Dörarps kyrka. Vid Hallsjö ligga på en obetydlig höjd öster om landsvägen 2 små stenkretsar och en treudd samt 38 steg derifrån en domring af 50 stegs omkrets, bestående af 7 resta stenar, som icke ligga på tre andra (såsom förhållandet är med t. ex. tingskretsen vid Dödevi på Öland). Andra stensättningar, rör och grafhögar synas nära intill denna. — Adress: Wexiö.

Dörby. Socken i Norra Möre härad af Kalmar län, ¾ mil norr från Kalmar, har en areal af 8,031 tunnland, af hvilka 75 äro sjöar och kärr. Socknen utgör 31¼ mantal och beboddes omkring 1840 af 894, 1850 af 887 och 1855 af 924 invånare. I socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 41 gossar och 1 flickor, medan 4 gossar undervisades i allmänt läroverk, 3 gossar och 4 flickor hade enskild undervisning samt 6 gossar och 14 flickor undervisades i hemmet. — Dörby moderförsamling utgör tillika med Kläckeberga annex ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Norra Möre kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan brändes af Danskarne den 5 December 1611, men blef sedan återuppbyggd och tillbyggdes 1768. På kyrkogården hvila biskoparne Schröder och Wallenstråle samt stiftskanslern i Quedlinburg S. A. Molzer. — Bland gårdar inom socknen märkas *Ebbetorp*, *Barkestorp*, *Solberga*, *Tegelbruket*, *Dansbo*, *Bo*, *Tingby* och *Hagbynäs*. — Adr.: Kalmar.

Dössebacka Hed i Romelanda socken och Inlands Södre härad af Bohuslän, på de höjder, som skilja Romelanda slätter från Göta-elf, begagnas mot arrende till närliggande hemman af Kgl. Göta Artilleri-regimente som öfningsplats för målskjutning och bombkastning. Skottlinien går till det närbelägna berget Aleklätten, och på heden äro stall och andra byggnader uppförda.

E.

Earyd. Ett mantal kronosäteri och rusthållsstam i Fryeleds socken och Östbo härad af Jönköpings län, hvaraf nu mer hälften blifvit löst till skatte, har i äldre tider varit innehafdt af slägterna Bråkenhjelm, von Rohr, Silfversvärd och slutligen till hälften af kapiten Bengt Ennes, genom gifte med en fröken von Rohr. Efter förrättadt skifte mellan kapitenen och innehafvaren af andra hälften, byggde den förre ett genialiskt hus, hvars norra vägg utgöres af en lodrät bergmur. Likasom vid slottet Marienlyst i Danmark, kommer man här från bergets spets in uti husets tredje våning. För närvarande eges hela gården af bönder. — Vid Earyd finnes en liten lund af bokar, af hvilka dock icke många stå qvar, men som af folket anses för de nordligaste bokarne i Sverige. Samma förhållande är med ett bokhult vid Ekholmen i Vestbo härad, hvilket också af befolkningen derstädes anses som det nordligaste i riket. De ligga också, enligt Hermelins charta, under samma parallel (57° 15′ nordl. br.).

Ebbarp. Hemman i Säby socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län, märkvärdigt för sina fornlemningar. Man träffar här, — säger Allvin i »Beskrifning om Mo samt Norra och Södra Wedbo Härader», sid. 115, — »ett af de ställen, der en större kommuns menighet fordom sammanträdde till doms och andra öfverläggningar, utmärkta genom stenkretsar af 12 stenar i hvardera; sex sådana ligga i en rad norr om landsvägen på Ebbarps egor från vägen uppåt en jordrygg, som liknar en fästningsvall; de två, som ligga närmast vägen, äro knappt igenkänneliga, och blott en af de öfriga i denna rad har sina 12 stenar i behåll; strax utom södra rundelns södra omkrets äro 3 och strax inom äfven 3 stenar resta; mellan rundlarna är 8 fots afstånd; men de 2 mellersta ligga så nära hvarandra, att en sten i den enas peripheri är supplement till den andras. Omkring 240 fot längre i vester synas tvänne dylika rundlar, men mindre och af helt låga stenar.»

Ebbehult, Stora. Fordom herresäte, nu skattehemman i Madesjö socken och Södra Möre härad af Kalmar län. Den första med säkerhet kända egaren till gården är majoren *Sven Håkansson Krååk*, som ligger begrafven i Madesjö kyrka, och om hvars bedrifter traditionen ännu vet mycket att berätta. Enligt anteckningar af prosten Frigelius, förvarade på Kalmar elementarläroverks bibliothek, skall denna Sven Håkansson hafva varit bondson från Madesjö, tjenat sig upp under tio-åriga kriget i Ryssland och ådagalagt synnerlig tapperhet i Danska fejden år 1611. När kommendanten en gång ville uppgifva staden åt Danskarne, ställde sig Sven Håkansson i stadsporten och försvarade den manligen med sitt svärd. Sedan Some ändock 1611 uppgifvit Kalmar åt Danskarne, ströfvade de i stora flockar inåt landet samt hemsökte äfven Madesjö kyrka och prestgård tvänne gånger, den 18 Maj 1611 och den 6 September 1612. Sista gången ämnade de

äfven helsa på Sven Håkansson på Ebbehult. Men Sven hade bådat upp allmogen och klädde sig sjelf som tiggare samt satte sig utmed vägen vid Nybro, nedom prestgården och Göljemåla. Då det Danska ströfpartiet kom, kastade anföraren en slant åt honom och sporde, om han kunde visa vägen till Ebbehult. Tiggaren svarade ja; men som han låtsade vara halt och hafva svårt för att gå, lät den Danska höfdingen honom sitta upp på hästen bakom sig. Då de kommit ifrån landsvägen och upp i de ännu så kallade *Jutebackarna*, mellan Fagerbron och kyrkan, drog Sven hemligen upp en pistol, sköt Dansken genom ryggen, kastade sig af hästen och hastade undan. Skottet var signalen för de uppbådade bönderna, som stodo i bakhåll, men nu skyndade fram och nedhöggo hela den Danska ströftruppen, så att ingen enda man kom tillbaka till Kalmar. En liten hop lyckades väl slå sig igenom, men kom icke längre än $1/4$ mil derifrån, till ett kärr mellan Göstorp och Madesjögårdarna, der bönderna gjort en bråte, och der denna sista qvarlefva af den Danska truppen blef nedhuggen. Kärret kallas ännu *Jutekärret*, och den deröfver ledande bron heter *Jutebron*. I kärret har man i sednare tider hittat vapen, och i Madesjö kyrka förvaras qvarlefvorna efter en fana samt två värjor, som skola hafva tillhört Sven Håkansson, ehuru en annan tradition vill veta, att blott den ena varit hans, men den andra tillhört Danska ströfpartiets anförare. — Genom Kongl. Maj:ts bref af den 13 December 1664 donerades Ebbehult till öfverstlöjtnanten Riddarlou (för sin trätgirighet af bönderna kallad Trätlou, hvaraf minnet ännu lär lefva); denne begick ett dråp; men hans fru fick genom kongl. nåd behålla egendomen till sin död 1697. Kyrkoherden i Madesjö, Nils Braun, sedan biskop i Kalmar, slutligen ärkebiskop och stamfader för adliga ätten Braunerhjelm, egde Ebbehult 1700 och köpte det till skatte 1705. Af sednare egare nämnes en C. E. Holm, 1829, som på Ebbehult anlade ett pottaskeverk. Sednast uppgifvas som egare af $4/5$ i skattehemmanet Stora Ebbehult № 1 A. F. Holm, af $1/5$ Jonas Petersson; № 2, $3/4$ mantal skatte, tillhör bönder.

Ebbetorp. Fordom säteri, nu skatterusthåll i Norra Möre härad och Dörby socken af Kalmar län, innehades år 1550 af en Joen Ebbesen och Sten Bengtsson, från 1560 till 1590 af slägten Ekenberg och derefter af en fru Anna på Åboö; 1686 utbytte dåvarande egarinnan, fru Wendla Hammarsköld, gården till kronan, då den indelades till rusthåll, hvarefter Ebbetorp 1709 löstes till skatte af kommissarien Mühlenbrük. Landshöfdingen i Kronobergs län, G. F. Rothlieb, blef sedan egare af gården, som 1758 tillföll hans dotter, gift med kanslirådet P. Linnerhjelm. Efter denne innehades gården af hans son, kanslirådet och riksheraldicus J. C. Linnerhjelm, som här bildade en taflesamling och ett mindre bibliothek i Svensk topographi och landthushållning. Hufvudbyggnaden, af trä, men reveterad, stor och vacker, ligger på en med ekar och andra löfträd tätt bevuxen kulle; genom tvänne tätt invid hvarandra stående ekar, hvilka äro uthuggna i midten, har man en vacker utsigt till Kalmar kyrka och slott, utan att någonting af staden i öfrigt synes. Ebbetorp är aftecknadt uti J. C. Linnerhjelms Resor i Sverige. — Som efter honom egare till Ebbetorp, 1 mantal skatte, med derunder lydande № 2, 1 mantal skatte, samt № 3 och 4, hvartdera 1 mant. frälse, uppgifves fröken Linnerhjelm.

Eckern. Liten sjö eller utvidgning af Laga-ån, på gränsen mellan Östbo och Tveta härader i Jönköpings län. Största delen af sjön ligger i Byarums socken af Östbo härad. På Sveningstorps egor vid sjöns södra ända ligger en hög bergkulle, som fordom var bevöxt med skog, hvilken dock 1819 förstördes genom skogseld. Kullen, som ligger enstaka, omgifven af sjön och en låg sandmo vid Lagans utlopp ur denna, kallas af folket i orten för Galtesberget, emedan en kung Galte skall hafva stupat här i ett slag. Icke långt från bergets fot i sydost står en vacker

sten af $2\frac{1}{2}$ alnars höjd och $1\frac{1}{2}$ alns bredd, kallad Galteball eller kung Galtes grafsten. Det spökar naturligtvis i trakten af stenen; men ett vid bergets fot nyanlagdt torp torde snart förjaga alla spöken derifrån.

Eckersholm. Jernverk i Byarums socken och Östbo härad af Jönköpings län, anlagdt vid Laga-ån, som här kallas Eckersholms-å, på Sveningstorps egor af en viss Pet. Sträff, 1638, hvarefter hammarsmeden Schultz i Byarum år 1649 fick privilegium på bruksanläggningen. Bruket kom sedan i lägervall, men upprättades år 1663 af borgaren i Jönköping Peder Håkansson, mot 6 års frihet, köptes 1665 af en brukspatron C. von Scheele, innehades sedermera af dennes son, bergsrådet Chr. Benjamin, som adlades och introducerades 1768, och derefter af hans son, kammarjunkaren J. A. F. von Scheele, som 1814 försålde bruksegendomen till major G. Odencrantz, hvilken år 1826 afyttrade bruket till grefve John Hamilton. Bruket har egen masugn samt egna skogar till halfva kolbehofvet; det består af 1 stångjernshammare och 2 härdar med 460 sk℔ smide. Major Odencrantz anlade härstädes på försök ett vaskverk för den hårdsmälta Tabergsmalmen; men resultatet blef icke nöjaktigt. Bruksegendomen, som med Järahof och underlydande hemman är uppskattad till 68,745 rdr, eges för närvarande af grefvarne Malcolm Casimir och Hugo Diedrich Hamilton. — Några hundra alnar i sydost från Eckersholm, på sandbanken norr om Laga-ån, vid pass 30 fot från strömfåran, icke långt från det s. k. Rasevad, der fordom vägen mellan Svenarum och Stigamo gick öfver Lagan, står *Eckersholms-runstenen,* hvars inskrift i alla tider varit en stötesten för antiqvarierna. Den sista af dessa, komminister J. G. Lagergren, läser: **nkiirkul-r. aukr. Kud-kurn. rid. itrn-dan. ifunr. auti. rtin-f.**; men språket är obekant, och inskriften kan icke med säkerhet öfversättas. Af ordet **rid**, möjligen från det Isländska *rida,* gömma, förvara, vill dock Lagergren förmoda, att Ikirkuler och Gudkurn här nedsatt de jordiska qvarlefvorna efter den, hvars minne stenen skulle förvara.

Eckerslund. Ett för sina fornlemningar bekant ställe i Wärö socken och Wiske härad af Hallands län, en sextondels mil sydost från Wärö kyrka. Stället har fordom varit kalladt *Jättehöjden,* och ännu på 1820-talet räknades der 28 upprättstående bautastenar, de största mellan 4 och 5 alnar höga; men en stor mängd sådana stenar hafva blifvit inlagda i stenmurar omkring stället. Saxo Grammaticus berättar, att konung Frode ligger begrafven vid Wäröbro, och deraf hafva antiqvarierna tagit sig anledning att anse Eckerslund, som ligger icke långt från denna bro, för kung Frodes sannskyldiga lägerstad. Då assessorn i Antiqvitets-archivet Richardson år 1751 antecknade Eckerslunds-fornlemningarna, hörde han bland allmogen i trakten icke allenast traditionen om kung Frodes begrafning härstädes, utan bönderna sökte också bevisa detta med åtskilliga stropher ur gamla qväden. Äfven i Peder Syvs Danska kämpavisor heter det: »Saa kom da hans Fader Kong Frode, Han ligger vid Wäröbro» m. m. — Wärö kyrka står också nära Eckerslund, och traditionen berättar, att man först börjat bygga henne på en höjd, kallad Björnefoten, $\frac{1}{8}$ mil norr om kyrkan; men att, då denna byggnad nedrefs hvarje natt, man slutligen börjat bygga vid Eckerslund. Då byggnadsmaterialierna skulle ditföras, hörde man från det ställe, der kyrkan nu står, en röst, som ropade: *Här vill jej väre!* Rösten åtlyddes, och kyrkan, som här byggdes utan hinder, fick namnet Wäre.

Ed. Socken i Sollentuna härad af Stockholms län, $2\frac{1}{2}$ mil norr från Stockholm, vid Mälaren, har en areal af 8,054 tunnland, af hvilka 450 äro sjöar och kärr. Socknen är belägen vid östra stranden af segelleden till Uppsala, från Görväln och Stäket till Skarfven; till densamma hör största delen af Edsjön med en del af densammas sydliga tillopp och hans utlopp vid socknens östra gräns till Oxundasjön, som åter vid nordöstra gränsen

faller ut i Rosersbergsviken. Stranden mot Mälaren är bergländig och skogig, det öfriga landet omvexlar med bergbackar, slätter och ängar. Rådande jordmånen är lerjord, der och hvar sandblandad; näringarne åkerbruk, boskaps- och trädgårdsskötsel; de binäringar, som andra till hufvudstaden närmare belägna socknar kunna förskaffa sig, börja här redan att aftaga. Socknen, som består af 27 förmedlade mantal, beboddes 1815 af 469, 1850 af 651 och 1856 af 617 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 25 gossar och 20 flickor, medan 18 gossar och 19 flickor hade undervisning i hemmet. — Eds socken nämnes år 1315 såsom *Edh* i *Sollendahundæri* och utgör nu tillika med Sollentuna ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Vestra Roslags kontrakt af ärkestiftet; Ed är moderförsamlingen. Kyrkan är gammal, af gråsten, med torn; af kyrkoherdar nämnes en år 1310. — Vid kyrkan finnas åtskilliga runstenar; en sådan, som suttit i kyrkomuren, har på begäran af konung Wilhelm i England blifvit med Carl XII:s tillåtelse förd till universitetet i Oxford. Bland andra fornminnen nämnas runstenar vid Erlesunda och Runby i öster samt lemningar efter en borg vid Runsa. — Bland gårdar i socknen märkas *Erlesunda, Antuna* vid Edsjön (se denna art.), på 1600-talet tillhörande ätterna Scheding, Wrangel och Stenbock, 1772 von Scholing; — *Runsa,* vid Skarfven, m. fl. — Adr.: Stockholm, Antuna.

Ed. Socken i Norra Tjust härad af Kalmar län, 4 mil v. n. v. från Vestervik, vid hafvet, har tillika med *Eds kapell* en areal af 61,097 tunnland, af hvilka 4,700 äro sjöar och kärr. Bland sjöarna nämnas Storsjön och Ramen; den förra afbördar sig i hafsviken *Syrsan* genom en å, vid hvilken Eds bruk är beläget. Socknen, som tillika med Eds kapell består af 82¾ mantal, beboddes omkring 1840 af 2,800, 1850 af 2,806 och 1856 af 2,969 invånare. Socknens fasta skola, till hvilken en år 1819 afliden ung man, C. F. Ringeltaube, testamenterade 5,000 rdr banko, och som har en stående fond af 8,000 rdr samma mynt, besöktes 1856 af 61 gossar och 52 flickor, den ambulatoriska, med en oexaminerad lärare, af 76 gossar och 61 flickor; 5 gossar hade allmän undervisning, och i hemmet undervisades 113 gossar och 152 flickor. — Eds kapell hade 1850: 1,346 och 1856: 1,355 invånare. I den ambulatoriska skolan undervisades sistnämda är 40 gossar och 27 flickor, i hemmet 78 gossar och 60 flickor, medan 1 gosse åtnjöt allmän och 1 enskild undervisning. — Eds socken och kapell utgöra ett patronelt pastorat af 2:dra klassen i Norra Tjusts kontrakt af Linköpings stift. Patronrätten åtföljer Winäs säteri, men sträcker sig icke till sacellaniet. Eds urgamla kyrka var på 1840-talet så förfallen, att nybyggnad måste företagas; Eds kapellkyrka är byggd åren 1783—1785. — Inom kapellförsamlingen finnas ett par smärre milda stiftelser med penningefonder, af hvilka räntan utdelas till sådana fattiga, som icke åtnjuta annat understöd. — Om uppkomsten af Eds kapell berättas i en anteckning uti Eds kyrkobok, att andra kyrkoherden efter reformationen, Matthias, »sträfvade mägta emot kapellets uppbyggande; men när det färdigt vardt, och han ledsen blef vid en hop hofbetjenters öfverlopp året in och året ut, fattade han tankar hellre med en beta sitta i ro än två i oro; flyttade alltså år 1625 till Eds kapell och blef dess första komminister; satt der först inhyses hos en bonde i Svinebäck, Simon Finne benämd; sedan bodde han i socknestugan.» — Bland folkseder i socknen nämnes det s. k. *kryckgänget,* bestående deri, att på första lysningsdagens afton kontrahenternas ungdomsvänner infinna sig hos dem och stundom medföra gåfvor till bruden, men alltid aflemna käpp och krycka, hvaremot de göra anspråk på dans och undfägnad. — Inom Eds socken ligga *Eds säteri* och *bruk,* säteriet *Winäs,* fordom ätten Grips friherrskap, frälsesäteriet *Forsby,* säteriet *Hellerö, Troserum* m. fl.; vidare märkas lastageplatsen *Helgenäs* och *Eds marknadsplats,* der nu mer marknad hålles årli-

gen i September månad (fordom äfven i Maj). I Eds kapell ligga säteriet *Kråkvik* och säteriet *Windö*. — Adr.: Söderköping.

Ed. Annex-socken i Grums härad af Carlstads län, mellan Wenerns fjärdar Grumsfjärden i norr och Åsfjärden i öster, samt i söder gränsande till Bro socken af Näs härad, har en areal af 18,260 tunnland, af hvilka 420 äro sjöar och kärr. Ed räknades fordom till Näs härad; socknen är nu annex till Nors konsistoriela pastorat af 1:sta klassen i Nors kontrakt af Carlstads stift. Socknen består af 21 ½ mantal och beboddes på 1840-talet af 1,308, 1850 af 1,421 och 1856 af 1,331 invånare. Den fasta skolan hade 1856 en examinerad lärare, som undervisade 72 gossar och 64 flickor, medan 57 gossar och 45 flickor undervisades i hemmet. — Kyrkan ligger 3 ½ mil v. s. v. från Carlstad. — Bland gårdar i socknen märkas *Segmon, Ekholm* och *Walnevik; Kyrkobyn,* som ligger invid kyrkan, är en gammal gård, hvilken väpnaren Torsten Niclisson tillbytte sig år 1440, sannolikt af Riseberga kloster mot sina 2 gårdar i Ullarö, Uplanda och Deya. Gården *Malöga* egdes 1434 af »friboren man i Wärmeland, Amund i Mallui». I Eds socken låg äfven det bekanta fogdenästet *Edholms* eller *Asa slott*, hvarom se artikeln *Asa slott,* hvarifrån en jerndörr skall blifvit förd till Stafnäs kyrka, der den 1708 sattes för sakristian. Efter fru Rangela på Edholm förvaras minnet ännu genom *Ramsunds* (Rangel-sunds) bro, som byggdes 1649 vid det så kallade *Drängespringet,* om hvilket Fernow på sitt naiva gammaldags språk har följande att berätta: »Drängespringet förtjenar ock här sit namn, hvilket det, tvifvelsutan, fått i Påfviska tiden. Det var just då, som Roman-kärlek kom i full gång, och en sådan tildrog sig äfven här, fast imellan mindre folk än riddare och amazoner. En dräng, på ena sidan sundet, fattade kärlek till en piga på andra sidan, som icke lät hans bögelser bli olönta; men stjufmödrar pläga sällan äga godt loford i älskogs-saker, och bätre förtjente icke pigans här. Hon böd, på alla upptänkeliga sätt, til at hindra de två älskande; men de funno utväg att länge förnöga sig i hvarsannars omgänge, genom det han simmade til hänne öfver sundet. Dock vakade afunden. Stjufmodern kom härmed under väder och lät hemligen nedslå pålar under vattnet, där drängen brukade gifva sig i sjön. En afton såg han, med lika fägnad som alla, sin älskada flicka på andra sidan och kastade sig med nöge i djupet, men fastnade på en påla och dog. Det hade icke skadat, om kärringen blifvit satt bredevid, till en välment varnagel för sina likar, hvilka ofta nog, utan ringaste orsak, lägga hinder i vägen för ärligt anstälda giftermål, icke sällan till sen ånger, sedan de lagt grund til barns eller anhörigas olycka.» — »Det är underligt, — fortfar Fernow, — att man i Atlantican icke gjorde Asa slott till Byzantium, emedan en lika händelse äfven tildraget sig icke långt derifrån. Det hade varit artigt att träffa Konstantinopel eller Miklagård midt ibland Wäringarne, och de hade då ej haft så lång väg dit.» — Adress: Carlstad.

Ed. Socken på Dal, i Wedbo härad af Elfsborgs län, 6 mil v. s. v. från Åmål, 4 mil sydost från Fredrikshall, är provinsens största socken, nära 3 mil lång och 1 mil i största bredden, uppgifves hafva en areal af 65,981 tunnland, af hvilka 9,590 äro sjöar och kärr. Bland sjöar märkas, utom södra delen af Stora Lee, äfven Lögsjön; men derjemte finnas icke mindre än 124 små sjöar och så kallade kärn. Landet omkring Stora Lee består till stor del af berg; vestra och norra delarne äro till det mesta obeboeliga. Genom södra delen går Görja-ån, som äfven kallas Skalltorps-elfven, och derjemte finnas flera större bäckar ur de många småsjöarna, med fall för mindre vattenverk. Socknen består af 34 mant. och beboddes omkring år 1840 af 1,930, 1850 af 2,505 och 1856 af 2,554 invånare. I Socknens ambulatoriska skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 156 gossar och 126 flickor. — Eds modersocken utgör, tillika med Nössemark, Håbol och Töf-

tedal, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Vestra Dals kontrakt af Carlstads stift. Hela pastoratet består af 89¾ förmedlade mantal och hade 1857 7,183 invånare. Kyrkan, af sten, belägen nära sydligaste spetsen af Stora Lee, tillbyggdes 1728, tornet, af sten, 1794. — Under krigen med Danmark har detta pastorat haft mycket mehn af de fiendtliga infallen, likasom af inqvarteringar af Svenskt krigsfolk. Vid ett fiendtligt inbrott af Norrmännen den 19 Februari 1718 blef då varande kyrkoherden Jon. Johannis Carlhamn så våldsamt behandlad, att han dog två dagar derefter. Carl XII bodde under kriget i Norge 1718 på hemmanet Klefmarken hos bonden Halvard Bryngelsson, och många anekdoter från konungens vistande härstädes berättas ännu. — Sockneus namn skrefs 1305 Ede, och d. 5 Januari detta år gaf Tholno Pætærsson en mark penningar till kyrkan och presten. För ordentliga utbetalningen af denna och flera gåfvor pantförskref han hälften af sitt hemman *Æng* i Ed socken. — Adress: Åmål.

Ed. Annex-socken i Södra Ångermanland vid Ångerman-elfven och dennas förening med den från Jämtland kommande Långsele-elfven, anses hålla 1½ mil i längd och ¾ mil i bredd, består af 10 hemman och beboddes omkring 1780 af 293, 1840 af 570, 1850 af 685 och 1856 af 767 invånare. Socknen hade 1856 fast skola med en examinerad lärare, som undervisade 28 gossar och 14 flickor, medan 1 gosse gick i allmän skola, 51 gossar och 51 flickor undervisades i hemmet. Befolkningens näringsgrenar äro åkerbruk, boskapsskötsel, sågning och laxfiske, det sistnämda synnerligast i Edsforssen, som slutar ofvanom Eds kyrkoby och gör ett två famnars fall öfver en klippa. Ofvanför kyrkan befinnes i Ångerman-elfven den s. k. Hellings-Eden, som liknar en hafshvirfvel och är äfventyrlig för båtfarten, eftersom den drager till sig träd och allt, som kommer i dess grannskap, rycker ned det i djupet och derpå åter slungar det upp igen. — Ed är annex till Sollefteå konsistoriela pastorat af 1:sta klassen i Ångermanlands vestra kontrakt af Hernösands stift. - Kyrkan, af sten, utan torn, ligger 1 mil från moderkyrkan norr om elfven, är mycket gammal och står på svag grund. — Några fornminnen eller märkeliga gårdar finnas icke inom socknen. — Adr.: Sollefteå.

Ed. Bernstadt säteri uti Eds socken och Norra Tjust härad af Kalmar län, icke långt från sockenkyrkan och på stranden af Storsjön, har tillhört Olof Boson (Oxehufvud) den Äldre och Yngre, som bägge skrefvo sig till Ed, kom sedan till ätten Grip och genom grefve Johan Casimir Lejonhufvuds gifte med Sidonia Grip omkring år 1615 till grefliga ätten Lejonhufvud, som ifrån grefve Johan Casimirs son Carl Mauritz kallat sig Lewenhaupt. Ed förblef sedan inom Lewenhauptska slägten, tilldess det reducerades 1692. År 1764 tillhörde åter Ed en grefve Lewenhaupt, som sålde gården till brukspatron Volter Petersson, hvilken åter 1782 sålde den till sina barn. Sedan kom Ed till brukspatron Hultman och egdes 1799 af hans enka, men såldes af hans arfvingar till lagman Chr. Risellsköld, efter hvars död hans bror, expeditions-sekreteraren P. J. Risellsköld, innehade egendomen. Ed består af 2 mantal säteri, och till egendomen hör derjemte *Eds bruk*, beläget vid den å, genom hvilken Storsjön afbördar sig i hafsviken Syrsan. Brukets 4 stångjernshärdar hafva oinskränkt smidesrätt, och den 13 Juli 1856 beviljade Bergskollegium tillstånd till anläggande af ett nytt manufakturverk af 4 spikhamrar och nödiga eldstäder. Dessutom finnas masugn, qvarn, såg och tegelbruk. — Eds sednaste egare är brukspatron B. De Marée.

Ed. Uråldrigt herresäte i Woxtorps socken och Östbo härad af Jönköpings län, beläget på ett näs mellan sjön Furen och Årån i öster samt Flåren i vester, består af 5 mantal frälsesäteri, med underlydande 1⅝ mantal rå och rör samt 25 torp. Mellan Årån och Flåren är näset en uppsvämning af ån och bägge sjöarna samt företer en jordmån, som består af alldeles stenfri, lerblandad sandmylla; på den öfriga delen af näset mellan sjöarna är deremot

jordmånen till ytterlighet stenbunden; men mellan stenarna är jorden ganska god, såsom vanligt i bokskogar, ty hela näset eller landtungan mellan sjöarna utgöres egentligen af en bokskog, der i ollonår flera hundrade svin kunna födas och gödas. Till egendomen höra ett större qvarnverk i Årån, ett tegelbruk, ett pottaske-kalcinerverk och såpsjuderi-privilegier. Säteriets byggnader hafva ett vackert läge på Åråns vestra strand, och från dem leder en vacker allé till den med vindbrygga försedda bro, som är slagen öfver ån, på andra sidan om hvilken man kommer in på landsvägen mellan Wernamo och Wexiö. Det äldre tvåvåningshuset är sedan 1840-talet ersatt med en ny, stor och prydlig byggnad, och under de sednare åren har trädgården blifvit förskönad och egorna likaledes förbättrade.

Ed har både historisk och traditionel märkvärdighet. Gården skall i 11:te århundradet hafva tillhört en Harve eller Horve Ulf, som tros hafva antagit namnet Trolle och således är denna slägts egentliga stamfader. Om antagandet af namnet Trolle berättar en af Eds sednare egare, Monthan, enligt folktraditionen, följande:

»En Horve eller Harve (Hervor, femin. Hervora?) Ulf bodde på Ed. Blifven christen, skulle han en julotta resa till Woxtorps kyrka. Han hade vaknat sent, och inan hans tjenare hade hunnit sadla sin häst och följa med, sprängde Horve af i sporrsträck. Midtför det ställe, der Årån flyter ut i Flåren, ligger ett ganska högt berg, fordom lodrätt, men för närvarande ett verkligen rysning väckande bergras, och derofvanför fanns en djup skog. Imellan sjön och berget, nu kalladt Trolle Klippa, och helt nära till den sednare, gick, likasom än i dag, vägen från Ed till Woxtorp. När Horve hunnit fram mot klippan, såg han denna upprest på pelare och en mängd troll dansa derunder. (Enligt en annan version dansade de omkring berget, men icke derinunder.) Då Horve färdades förbi berget, utkom en ung, vacker flicka, som i handen höll ett dryckeshorn, hvilket hon räckte Horve, med anhållan, att han på ridderligt vis måtte dricka henne till. Horve mottog hornet, men kastade ut drycken bakom sig, drog sitt svärd och afhögg flickans hufvud samt grep genast till flykten undan de honom eftersättande trollen. På Bohrs gärde, ungefär halfvägs till kyrkan, voro de nära att hinna upp honom. Men der möttes han af en annan qvinna, som ropade till honom:

Du vän, men dåre,
mig vantar gaf i våre;
rid ej vägen den håre (hårda),
men åkern den åre (ärjade)!

Han lydde rådet och red in på en korsärjad åker; der hade trollen ingen magt med honom, ty för korstecknet skyr den Onde och all hans här. Ulf fick sålunda i fred fortsätta resan och hemförde hornet.» — Allvin förmodar, att berättelsen har historisk grund, och att någon af slägten Ulf under striden mellan hedningarne och de christna kunnat vid denna klippa hafva bestått en strid, som förmådde honom att antaga namnet Trolle. Den omständigheten, att tvänne qvinnliga väsenden här uppträda, kan gifva anledning till den förmodan, att orten varit helgad åt någon qvinnlig gudomlighet, som någorstädes der ännu haft något altare, möjligen på höjden af berget. Hvad hornet beträffar, så synes det vara en verklighet, att en Trolle eröfrat eller egt ett sådant. Monthan berättar i sin beskrifning, »att en Carl Ogerius (Charles d'Ogier), som rest i Sverige och Danmark, säger sig hafva med egna ögon sett och i sina händer haft hornet i Wexiö Domkyrka», och derjemte skall det i en disputation af en viss Scharin stå att läsa, det Wexiö domkyrka, då hon år 1570 förstördes af Danskarne, förlorade en dyrbar klenod, ett dryckeshorn, som hade 300 färger.» Man har förgäfves efterforskat hornet i Danmark, dit man trott, att det blifvit fördt.

En annan tradition, som också antyder, att Ed varit ett urgammalt herresäte, lyder så: »på Ed bodde en hertig Herman, en sträng och omild herre, som på en kulle strax norr om gården hade en galge, der han lät hänga dem af sina underhafvande, som ådro-

go sig hans onåd.» Kullen kallas ännu i dag Galgabacken. »Hertig Herman uppreste sig mot konungen, hvilken han vid Nydala mötte med en krigshär. Konungen segrade och förföljde upprorsmannen till Ed, der Herman inneslöt sig i ett fäste, som låg på en udde vid åns utlopp i sjön Flåren, och der man ännu finner omisskänneliga spår efter en befästning. Den förföljande konungen hade slagit läger på en kulle midt emot fästet, på Bohrs gärde. Konungens folk fann ett vad öfver ån, så att den uppdragna vindbryggan vid Ed icke hindrade honom att angripa Ed. Herman nödsakades att fly öfver sjön vester om till skogen Hyatåget; men han förföljdes äfven hit, påträffades, gömd i en ihålig ek, och blef ihjälslagen. Eken kallades sedermera Hermans ek, och tecken skola än i dag utvisa, hvarest eken stått.» — Berättelsen synes vara ett svagt minne af de strider, som Finvedsfurstarne fingo utkämpa för sin sjelfständighet.

Inan Ed förvandlades till ett enda helt med säterinatur, utgjorde det en by af 5 hemman, men för så lång tid tillbaka, att man icke känner namnen på de särskilda hemmanen; dock skola, enligt Monthans uppgift, lemningar efter de fem gårdarna ännu finnas, och på en kulle söder om gården synas derjemte qvarlefvor efter nedbrända byggnader. Kullen kallas för Kopparkullen, emedan smälta kopparbitar träffas vid gräfning derstädes, och Monthan skall af en sådan bit hafva låtit förfärdiga en käppknapp. Han tror, att här funnits någon befästning; men dertill lär utrymmet vara för litet; möjligt är, att ett hus med deri förvarade kopparkärl här nedbrunnit.

På Eds egor finnas åtskilliga fornminnen, såsom en runsten omkring $1/8$ mil från vägskilnaden vid Ed i söder, — två griftrör 400 alnar i söder från ladugården, m. m. Strax vester om Sandliden, en backe på vägen till Ed, funnos fordom två större ättekullar, nu förstörda, men öppnade af Monthan, som uti hvardera af dem fann en hällekista; kisthällarne äro nu borttagna. Vid torpet Eriksbo ligger ett stort griftrör, i hvilket man funnit en hällekista af 8 alnars längd och 2 alnars bredd; men allt är nu förvandladt till en oredig stenhop. Några af kistans hällar stå likväl qvar. Folket berättar, att två jättar blifvit här begrafna, och i hällkistan lär man hafva funnit två knifhandtag samt en kil eller huggjern af flintsten. Vid grafven står en stor gran, af folket kallad Jättegranen, som, i fall den blifvit planterad, då grafven anlades, hvilket icke är så alldeles otroligt med anledning af trädets enstaka plats, bör hafva en ålder af omkring 2000 år; granen ser också ganska gammal ut. — Enligt en tradition i orten skall i trakten af Ed hafva funnits en runsten med inskrift:

»Imellan Fur och Flå,
der stå de kistor två;
deruti finnes ring öfver ring,
väl hundrade tusen guldring.
På Ed skall födas de tvillingar två.
Bägge dessa barn den skatt skall få.»

Monthan berättar, att många med mycken möda sökt att påträffa skatten; men att det varit förgäfves. För att åt fruarna på Ed, hvilka med anledning af denna spådom nog torde önska sig tvillingar, förvara minnet af prophetian, har Monthan låtit med runor rista versen i en bautasten, som påträffades 160 alnar i norr från Sandliden. Å en sten i Eds trädgård har han likaledes med runor låtit rista en minnessten öfver sig sjelf, sin fru, M. G. Papke, och sin son Christer. Runorna på bägge stenarna äro illa och origtigt ristade.

Ed innehades af Trolle-slägten från den ofvannämde Harve (Arved), som tros hafva lefvat omkring år 1000 eller 1220, till omkring 1550. I början af 15:de århundradet var drottning Margarethas bekanta gunstling, Abraham Broderson (sannolikt en Trolle), egare af Ed, emedan han år 1407 köpte en del deraf. Han innehade Finved och Wärend med all kunglig rätt. Öfriga kända egare af Trolle-slägten äro: Arvid Birgerson, omkring 1476, hans son Joachim och sonson Arvid, 1539; den sistnämde riksråd och lagman i Tio Häraders Lagsaga. Den sista Trolle på Ed var Herluf, amiral och befallnings-

man på Kronoberg. Efter honom kom Oluf Rosenstjerna, som 1560 förpantade Ed åt generalmajor Granatenhjelm och en rådman Stråle, af hvilka han lånat 10,000 daler. Godset återlöstes af generalmajoren Liebert Rosenstjerna, innehades länge som morgongåfva af Eleonora Liljehöök, derefter af baron Yxkull von Köhler och kapten Wernsköld. Den förstnämde sålde 1771 sin andel till en baron Alexander de Geer, och denne åter till en Löthman, efter hvilken hela gården innehades af en öfverstlöjtnant Tornerhjelm, den sista adliga innehafvaren af Ed. År 1783 köptes gården af lagman Monthan; då hörde $3^7/_8$ mantal rå och rör och 7 mantal frälse till godset; men lagmannen sålde flera af de sistnämda, så att vid hans död blott $4^3/_4$ mantal återstodo. Godset ärfdes af hans enda son, assessor Erik Christer Monthan, Eds historieskrifvare, gift med en fröken Papke. Efter hans död, 1830, skiftades jordegendomen mellan sonen, löjtnant Christer Monthan, och dottern, gift med kammarherren Jakob Fredrik Ridderborg. Vid säteriet bibehöllos då $1^5/_8$ mantal rå och rör samt 25 torp. Efter löjtnant Monthans död köptes Ed 1842 af handlanden i Petersburg Leon. Jonathan Lindström, som innehade gården 1852. — Enligt Liljegren är Ed ett och samma med *Trolleborg*, som år 1434 förstördes af Engelbrecht (jemför *Edsborg)*, och spådomen om »gullkistorna» tyder Wieselgren på bokskogen och dess ållonkistor med dubbla frukter, dit i århundraden svinhjordar drefvos på bete och förskaffade egarne stora inkomster.

Ed. Ett mantal frälsesäteri i Sunds socken och Ydre härad af Östergötlands län, vid östra stranden af sjön Läjern, tillhörde 1852, tillika med Lilla Bräng, $^1/_2$ mantal frälse, öfverjägmästaren C. J. Åstrand. Ed är ett gammalt säteri, som skall hafva tillhört slägten Bååt; det egdes 1636 af Lindorm Nilssons enka, Beata Drake, som derunder hade 13 hemman gammalt frälse och 7 tillköpta hemman; kallas 1683 Lennart Enhörnings frälse och tillhörde honom ännu år 1709, men 1725 kyrkoherden Strandberg och 1750 löjtnant A. R. Gardemein, 1786 hof-auditör Hoffstedt, 1818 häradshöfding C. Åstrands enka, C. U. Key, 1825 öfverjägmästaren C. J. Åstrand och häradshöfdingen A. G. Åstrand, 1852 den förstnämde ensam. Lilla Bräng lydde sedan 1825 under Ed.

Eda. Annex-församling i Jösse härad af Wärmlands län, utmed Norska gränsen och omkring de öfversta bland de vattendrag, som längre i söder förena sig till Elgå- och Glafs-fjordarna samt slutligen med By-elfven falla ut i Wenern, har en areal af 54,756 tunnland, af hvilka 4,570 äro sjöar och kärr. Bland vattendragen märkas: Wrangselfven, som utfaller i Hugnsjön, hvars nordliga del hör till Eda socken, Bysjön med de deri utfallande vattendragen, en del af Fjällsjön, sjön Wallen vid Norska gränsen, Morast-sjön, icke långt från samma gräns, m. fl. Socknen, som består af $24^3/_4$ mantal, beboddes omkring 1840 af 3,520, 1850 af 4,166 och 1856 af 4,244 invånare. Eda hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examin. och en oexamin. lärare, som undervisade 209 gossar och 187 flickor, medan 2 gossar undervisades i allmänt läroverk samt 116 gossar och 122 flickor undervisades i hemmet. — I socknen befinnas 2 stångjerns-, 2 knipp-, 9 spik-, 1 plåt- och 1 ämneshammare å skatte- och frälsejord, 22 par qvarnstenar till husbehof, 2 sågar till husbehof, 3 sågar till afsalu och 8 par qvarnstenar för tull. Vid Emterud är ett glasbruk, som 1855 hade 97 arbetare och tillverkade för ett värde af 106,664 rdr banko. — Eda socken är, tillika med Jernskog och Skillingsmark, annex till Kölns (eller Köla) konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Jösse kontrakt af Carlstads stift. Beläget på den s. k. Tolfmila-skogen, omtalas Eda ofta hos våra äldre häfdatecknare och var socken redan år 1225, då konung Håkan Håkansson drog härigenom med 3,600 man samt hade läger först vid Marasten (Morast) och sedan natthärberge i Mellby. Kyrkan, $10^3/_4$ mil n. v. från Carlstad, belägen nära till »edet» mellan sjöarna Hugn och Bysjön, hvaraf sannolikt socknens namn, är mycket

gammal och anses af Fernow byggd strax efter Olof Skötkonungs död, vid den tid, då Olof den Helige christnade Solöer. Det tros, att hon blifvit bränd under de Norska partistriderna; socknen har också varit utsatt för fiendens härjningar, t. ex. 1658 och i Gyldenlöws-fejden 1675, då 14 gårdar i socknen brändes och i Morast icke ens teglet i murarna lemnades qvar, utan fördes till Norge. — I socknen ligga *Morast*, *Emteruds* och *Eda* skansar; bland gårdar nämnas *Morast*, *Magnor*, m. fl., bekanta i Svenska krigshistorien. I synnerhet lefva här talrika traditioner om Carl XII, som under sina sednaste krigsår hade qvarter på Haga, Nolby och Wästby, der man sannolikt ännu förvarar de kärl, ur hvilka konungen spisat. — I socknen ligger *Charlottenbergs* eller *Morastforssens* bruk. — Adress: Arvika.

Eda. Glasbruk. Se *Emterud*.

Eda Skans ligger i ofvannämda Eda socken på en höjd ett stycke i söder från Eda kyrka vid landsvägen till Norge. Skansen anlades sannolikt af riksrådet, lagmannen Gabriel Gabrielsson Oxenstjerna, omkring 1656, då man befarade ett angrepp af Danskarne, hvilket också gjordes i den s. k. Krabbe-fejden 1657. Vid Mathsmessotiden detta år togs den nyanlagda skansen af Danska öfversten Michaël Obitz, och skedde detta så oförmodadt, att, som det berättas, den Svenska kommendanten i skansen stod med ölkannan för munnen för att dricka en kamrat till, då en värja stöttes honom genom magen. Imellertid stadnade Obitz icke länge qvar i skansen, utan när generalen grefve Douglas kort derefter kom anryckande, förnaglade Obitz alla kanonerna, brände magasinerna och drog sina färde. Under denna expedition inträffade sannolikt följande tilldragelse, hvarom berättelsen än lefver i orten: »De Norske gingo öfver gränsen och rastade på Långelanda säteri uti Eda socken; men bonden der i byn, Anders Regardsson, tog två karlar med sig, hvar och en ställde sig ett stycke från den andra, och lossade de så af sina bössor på tre särskilda håll, hvarpå följde ett utrop: *fall nu på, på alla sidor, så skola vi fösa dem i sjön hvarenda käft!* I häpenheten tordes de Norska icke bida, förrän de voro hemma i sitt land, och de tre Svenskarne fingo så mycket till byte, som alla Norrmännen haft med sig.» — Eda skans underhölls sedan fortfarande, och besättningen derstädes kommenderades af en major. År 1675 (i Gyldenlöws-fejden) fick ingeniör-kapitenen von Seulenberg, som blef kommendant derstädes, befallning att göra skansen mindre på den åt Bysjön vettande sidan. Generalmajor Gyllenspetz drog sedan dit Wärmlands regimente, och öfverste Kruus kom snart efter med ett annat, hvarförutan äfven Bergs-regimentet drogs till Eda samt allmogen från hela landet låg på vakt derstädes. Inan alla dessa trupper hunnit dit, fingo likväl Danskarne tillfälle att gå öfver gränsen samt belägrade Eda skans under befäl af Wibe, men måste snart draga sig tillbaka med oförrättadt ärende. År 1680 var Carl XI personligen der och befallde, att skansen skulle nedrifvas; men 1716 gaf Carl XII då varande kommendanten, grefve Ekeblad, befallning att åter sätta densamma i stånd. År 1718 hade Carl XII ofta sitt högqvarter i trakten af Eda skans, som då hade 800 till 1,000 mans besättning och var bestyckad med 60 kanoner. När konungen kom till Eda, fann han der före sig en hel här beväpnade Wärmlandsbönder, hvilka han tillsporde: »Hvem har kallat er hit?» — »Våra officerare!» — svarade bönderna. — »Gån ni hem, gubbar», — genmälte då kungen, — »och hållen i er plog; denna saken skall jag nog uträtta sjelf.» — Efter Carl XII:s död, år 1719, gick Danska generalmajoren Budde med en ansenlig styrka öfver gränsen och hotade Eda skans, der major A. von Didron förde befälet och dessutom fick förstärkning, deribland af Fersens dragoner, så att Danskarne ingenting kunde uträtta. Dessa »Fersens dragoner» hafva lemnat ett mindre vackert minne efter sig i landet: »de våldtogo qvinnor, förde in venerisk smitta, slogo ihjäl folk och plundrade hvar de

foro fram.» Kung Carl sjelf hade den oturen att i Carlstad bli ansedd som en af Fersens dragoner, då han den 16 Februari 1716 anlände till staden på natten och gick in i gästgifvarens kök för att värma sig. Hustrun ville då, att han skulle gå ut i staden och se sig om, medan folk ännu var vaket; men då kungen envisades, började gumman svärja »öfver de förb.— Ferserna, som öfverfalla alla menniskor, och som ingen kunde slippa.» Carl gick också och letade sig till general Delvig, der han låg om natten på en halmkärfve. — År 1721 indrogs besättningen på Eda skans, som mot slutet af 1700-talet icke hade större garnison än en styckjunkare och 6 handtlangare, tilldess den slutligen lemnades alldeles öde såsom obehöflig, sedan Norge blifvit förenadt med Sverge.

Edbo. Socken i Frösåkers härad af Stockholms län, vid Gullfjärden och Edboviken af Ålands haf, har en areal af 33,187 tunnland, af hvilka 1,250 äro sjöar och kärr. I Edboviken utfaller den från sjön Närdingen kommande Skebo ström, som tillika med viken bildar socknens östra gräns mot Häfverö socken; nära sydvestra gränsen rinner Hydinge ström från Järingesjön åt sydost och faller in i sjön Närdingen. Utmed vattendragen är marken dels kullig, dels jemn, här och der sank, med lerhaltig jordmån; eljest består socknen mest af bergländig skogsmark, med steniga höjder och stenbunden jordmån i allmänhet. Näringarne äro åker- och skogsbruk, körslor för jernverken i grannsocknarna, sjöfart och fiske. Hemmantalet är $65^{11}/_{20}$ förmedlade mantal; folkmängden, år 1815: 1,563, uppgick 1850 till 1,831 och 1856 till 1,888 personer. Socknen hade 1856 både fast och ambulatorisk folkskola; i den förra undervisades 56 gossar och 32 flickor, i den senare 28 gossar och 25 flickor, medan 3 gossar åtnjöto allmän undervisning, 9 gossar och 10 flickor undervisades enskildt och 14 gossar samt 42 flickor i hemmet. — Vid Skärstad, i den för lastbåtar segelbara Edbovikens innersta hörn, är marknadsplats, der 2 marknader hållas årligen. — Edbo socken utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Närdinghundra kontrakt af Uppsala ärkestift samt förekommer under namnen *Ebo-*, *Edbo-* eller *Egbonered* redan 1291, 1293 och 1314 såsom hörande till *Nærdhingiahundæri*. En kyrkoherde nämnes 1293. Kyrkan, $3^1/_2$ mil från Norrtelge och 4 mil från Uppsala, är gammal och sednast reparerad 1841; hon hade ännu 1828 sitt målade hvalf i behåll. Här förvaras ryggbenet af en hvalfisk, som strandat i Edboviken omkring 1489. — Omkring $^1/_2$ mil från kyrkan ligger berget *Gillberga Gryte* med grottor, om hvilka folksägnen har åtskilligt att berätta (se *Gillberga Gryte*). Socknens kuster hemsöktes år 1719 af Ryssarne. — Bland gårdar inom Edbo märkas: *Harbroholm*, *Järinge*, *Lundås* samt *Runö* eller *Runeholm*. *Berga* by, 6 mantal, har på 1600-talet varit säteri och tillhört riksrådet grefve Lichtone, men från 1680 icke varit bebyggd för ståndspersoner; byn lyder nu under Skebo. — Adress: Norrtelge.

Edboviken. Vik af Ålands Hafs fjärd Gullfjärden, mellan Edbo och Häfverö socknar, mer än milslång och segelbar till Skärstad. Uti viken utfaller Skebo ström, som kommer från sjön Närdingen, och derjemte åtskilliga smärre tillflöden från *Ås-sjön* samt *By-* och *Gräs-sjöarna* i Frösåkers, *Mörtsjön*, *Arnöfjärden* och *Örviks-sjön* i Wäddö skeppslag.

Edby. Två mantal skatte i Skå socken och Färentuna härad af Stockholms län, vid Mörbyfjärden, har tillhört slägterna Cruus, Helmfeldt, Gerner, Segercrona (1772); Heidenstruch 1825, Halldin 1847, sednast Lallerstedt.

Edby. Ett mantal frälsesäteri uti Rasbo Kils socken och Rasbo härad af Uppsala län, nära socknens kyrka, har tillhört slägterna Skytte, Planting (omkring 1740), sedan Tigerhjelm omkring 1825, von Küsel, Nordenstolpe.

Edeby, 1 mantal skatte och *Magerö*, $1^3/_4$ mantal skatte, i Aspö socken och Selebo härad af Nyköpings län, blefvo bägge 1599 donerade till Samuel Nils-

son, 1602 och 1604 till Johan Bengtsson Schroderus, adlad Skytte; hemmanen synas sedermera hafva tillhört drottning Hedvig Eleonora, derpå en Marschalk; de reducerades 1683 såsom hörande under Tynnelsö, köptes till skatte 1704 af Thunberg, innehades 1825 af Svedberg, 1851 af Sundbergs arfvingar, tillika med $^5/_{16}$ i Fogdö. Vid Edeby finnes en helsobrunn, som fordom varit besökt.

Edeby. Frälsesäteri uti Helgarö socken och Åkers härad af Nyköpings län, består af 2 mantal frälsesäteri med underlydande $2^1/_2$ mantal i Helgarö samt $^3/_8$ mantal i Fogdö socken. Gården har, likasom mycket annat i Helgarö socken, tillhört Wårfruberga kloster och sedan kommit under kronan; som egare nämnas från 1546 Märtha Sparre, enka efter Claës Hansson Wyeman (riksrådet Bjelkenstjernas far), derefter fru Märthas brorsdotter, Karin Sparre, gift med landshöfding P. Fleming, deras måg Anders Cruus, som skref sig till Edeby, från år 1583, hans son Jesper, m. fl. Af ätten Cruus och dermed beslägtade ätter nämnas vidare som egare fru A. Cruus, född Berendz (1685), fröken H. Cruus (1724), hennes kusin fröken M. C. Fleming (1735), dennas systersöner Erik och P. A. Wrangel, den sistnämdes enka (1760) och hans son F. O. Wrangel. Från honom öfvergick gården till hans svåger, lagman Hassenkampf (1764—1772), och köptes sedan af riksrådet grefve von Hermansson. Från 1784 har gården genom köp tillhört en Hebbe, friherre O. M. Munck genom gifte och lösen från 1801, L. G. Silfverstolpe genom köp från 1810 till 1832, hans enka till 1846, slutligen Jennings och v. Heyne genom arf, 1851 ryttmästaren G. F. von Heyne-Lillienberg, som bär det sednare namnet derföre, att hans fru, Julie Charl. Silfverstolpe, innehar Liljenäs i Småland som fideikommiss, hvilket förbinder hennes man att till sitt eget bifoga namnet Lillienberg.

Edeby. Ett mantal kronosäteri uti Ludgo socken och Rönö härad af Nyköpings län, nära sjön Eknarn, har varit militieboställe sedan reduktionstiden, men innehades förut såsom donation af Carl Carlsson Gyllenhjelms mor och sedan af Carl Carlsson sjelf. När gården reducerades, indrogs den från arfvingarne efter W. Drakenhjelm, hvilken genom köp kommit i besittning deraf.

Edeby. Säteri uti Ripsa socken och Rönö härad af Södermanlands län, 11 mil från Stockholm, $3^3/_4$ mil från Nyköping och $3^3/_4$ mil från Malmköping, består af 18 oförmedlade, till $10^3/_4$ förmedlade mantal, af hvilka 1 mantal säteri, 2:ne dito säteri-ladugård och $7^3/_4$ rent frälse samt 27 stycken större och mindre jordtorp. Säteriet har utmärkt vacker belägenhet invid en vik af sjön Båfven eller den så kallade Edebysjön. Mangårdsbyggningen är af trä, byggd 1750 och renoverad 1850. Till egendomen finnes en god och vacker skog af alla slag jemte indrägtigt fiske under vårtiden, kalkstensbrott, af nuvarande egaren anlagdt tegelslageri, nybyggd 2-ramig husbehofs-såg jemte cirkulärsåg och gröpqvarn samt en tullmjölqvarn med 2:ne par stenar. — Edeby har sannolikt tillhört Lars Axelsson Tott, hans son Axel omkring år 1515 och dennes dotter Karin († 1559), gift med riksrådet Ivar Månsson (Liljeörn) och sedan med riksrådet Hans Claësson Bjelkenstjerna, hvilka alla skrifvit sig till Edeby. Sedan tillhörde gården Måns Ivarsson (Liljeörn) och hans dotter, gift med friherre Arv. Gustafsson Stenbock; efter hennes död egdes gården omkring 1605 af Hans Claëssons sonson, Nils Claësson Bjelkenstjerna, och kom med dennes dotter Anna till landshöfding Jakob Skytte samt innehades 1678 af deras son, friherre Johan Skytte. Det tyckes nu, som skulle godset hafva blifvit såldt, men bördadt af landshöfdingen friherre M. Posse, gift med riksrådet Johan Skyttes dotterdotter M. Gyllenstjerna; Posse egde gården 1686 och hans slägt efter honom under ett helt århundrade, tilldess den 1788 köptes af brukspatron Samuel Thorsson, hvars arfvingar sålde egendomen 1842 till nuvarande egaren, Thure von Eckermann.

Edeby. Frälsesäteri, 3 mantal, i Hölö socken och Hölebo härad af Nyköpings län, nära södra stranden af Lillsjön, donerades som krono till Joh. Lode 1617, utbyttes till frälse 1675 af hans son, öfverste Gustaf Lode (död 1681), och var redan 1663 bebygdt till säteri; innehades af Lodes enka, Anna Silfversparre, sedan omgift med Björnberg, 1716 af hennes bror, lagmannen Aron Silfversparre, 1719 af hans måg J. Grüner och derpå af dennes slägt ända till 1814, då det köptes af friherre Trolle-Löwen, men snart såldes till sekreteraren P. Rosander. Säteriet tillhörde 1849 en Wallenstråle, 1857 skräddarmäst. C. P. Lindström.

Edeby. Två mantal kronosäteri uti Björkviks socken och Jönåkers härad af Nyköpings län, på landtungan mellan sjön Yngarns vik Klubbviken och öppna sjön, har varit (1653) doneradt till Jakob Schüttehjelm, blef sedan reduceradt, uppläts på lifstid till M. Lindhjelm och blef slutligen anslaget till militieboställe. Gården är nu kapitensboställe.

Edeby. Under Drottningholms kungsgård lydande gård af $2\frac{1}{4}$ mantal i Lofö socken och Färentuna härad af Stockholms län, anmärkningsvärd emedan Stockholms läns landtbruksskola derstädes befunnits från 1852 till 1856, hvilket år den flyttades till Wårby.

Edesnäs, eller **Utö Gård.** Ett och ett fjerdedels mantal frälse-säteri uti Utö kapellsocken och Sotholms härad af Stockholms län, vid en bugt på öns östra kust, torde tillika med hela ön hafva ursprungligen tillhört kronan och 1533 genom byte kommit till en Gudmund Persson till Töresö, men nämnes seduare såsom af slägten Bjelkenstjerna till Årsta utbytt 1641. För 1678 förekommer K. Kurck som innehafvare, men 1686 Ulf Bonde, gift med en Bielkenstierna, hvilken ätt eller dess arfvingar innehade gården och nästan hela ön till år 1721, då Ulf Bondes son, riksrådet Claës, förpantade och 1723 sålde gården till en Wefverstedt, inspektor vid Utö grufvor, som förut på ön egde några afsöndrade hemmansdelar i Träma. Från 1746 var slägten Stjernheim egare i följd af arf och köp, från 1770 Reutersköld genom köp till 1803, då ett för grufrörelsen bildadt bolag blef egare äfven af Edesnäs. Se vidare *Utö.*

Edesta. Gård af två och ett åttondels mantal frälsesäteri uti Wårdinge socken och Öknebo härad af Södertörn och Stockholms län, belägen nära Långsjön, har på 1600-talet kommit från slägterna Rosenstjerna och Rosensköld till Rosenhane, tillhörde på 1700-talet slägterna Rosenholm och Rosenstam, 1827 Nisbeth, 1849 grefve Mörner, 1850 Möller, 1856 Edv. Rütterskjöld. Under gården lyder 1 mantal.

Edestad. Annex-socken i Medelstads härad af Blekinge län, $2\frac{1}{2}$ mil v. n. v. från Carlskrona, nära Ronneby, har en areal af 5,462 tunnland, af hvilka endast 40 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af $19\frac{5}{8}$ hemman, med 4 oskattlagda qvarnar, 11 ängar och 2 utjordar, beboddes omkring 1840 af 780, 1850 af 927 och 1856 af 941 invånare. Socknen hade sistnämda år fast skola med en examinerad lärare, som undervisade 60 gossar och 43 flickor, medan 8 flickor undervisades i hemmet. — Edestads socken är annex till Hjortsberga regala pastorat af 2:dra klassen i Medelstads kontrakt af Lunds stift. Kyrkan, en mycket gammal stenbyggnad, är helgad åt det Hel. Korset och för i sitt sigill ett kors, med omskrift: *Ederstad Kircke.* — Vid sjelfva kyrkogårdsmuren befinnes en fordom vida beryktad offerkälla, som talrikt besöktes af sjuka och vidskepliga menniskor. Man offrade då icke allenast i källan, utan äfven i en dertill inrättad kyrkostock, hvars inskrift lofvade »himmelriges gledje» åt dem, som inlade penningar deri. År 1665 förbjödos genom Konungens Befallningshafvande besöken vid källan, hvilka också afstadnade, i synnerhet sedan Ronneby helsobrunn blifvit funnen. Ännu i slutet af förra århundradet egde någon högtidlighet rum vid källan midsommarafton, och ännu i dag lär det stundom offras derstädes. På de omkring källan stå-

ende buskarna upphängde de besökande linnelappar, med hvilka de tvättat sig, och som skulle sitta qvar för att torkas och helgas. — Adress: Ronneby.

Edet, Lilla. Stor by i Fuxerna socken och Flundre härad af Elfsborgs län, vid Göta elf, med häradets tingsställe, apothek, skola och ansenliga sågverk samt laxfisken. De äldsta sågverken och likaledes de slussar, som anlades för att undvika fallen i elfven, inlöstes 1624 af konung Gustaf II Adolf från en viss Hans Skrifver, som tyckes hafva anlagt dem; de öfverlemnades åt Göteborgs stad på 6 år och mot vissa villkor. Imellertid var slussverket i behof af oupphörliga reparationer, och man fann dessutom, att slussarnas dimensioner voro alltför mycket knappt tilltagna för att motsvara ändamålet. Vid medlet af 1700-talet företogs derföre en större ombyggnad och förbättring af hela slussbyggnaden, och de nya slussarne voro, enligt Hårlemans berättelse, 9 alnar breda, 33 aln. långa, med väggarna »murade med klinkert och cement på Holländska sättet». Imellertid förföll äfven denna slussanläggning småningom allt mer, och derföre beslöt Trollhätte-Kanal-bolag år 1826 att låta anlägga en alldeles ny kanal-ledning med slussar midt emot Edet, på andra sidan elfven, förbi herrgården Ström. Den 12 Juli 1832 öppnades de nya slussarne och kallades *Carl XIV Johans* samt *Oscars;* de besöktes den 3 September samma år af konung Carl Johan. Under arbetet på detta slussverk inträffade den 29 Aug. 1830 i Lilla Edet en våldsam eldsvåda, som förstörde 11 sågverk och 40 hus; 45 man af det vid slussarbetet sysselsatta Vestgöta-Dals-regimente skyndade öfver elfven för att komma till hjelp; men färjan sjönk med dem allesammans. — Enligt sednaste Landshöfding-berättelser tillverkades vid Lilla Edet 1855 vid 6 sågar med 10 ramar och 4 centrumstrissor för kantning af 6,000 tolfter blockar, 12,000 tolfter plank, värda 160,000, och 12,000 tolfter bräder, värda 48,000 rdr banko. Hälften af sågverken tillhörde detta år, tillika med laxfisket, Hichens & C:o i Göteborg, andra hälften af sågverken egdes af major Kock på Wågsäter. — Vid Lilla Edet finnes postkontor.

Edholms Slott. Se *Asa Slott.*

Edinge (1316 skrifvet *Edungi).* Ansenlig by uti Tuna socken och Olands härad af Uppsala län, bekant genom talemannen för bondeståndet vid 1660 års riksdag, Per Eriksson, som var ifrån denna by och ådrog sig styrelsens missbag. Sannolikt är denna Per Eriksson samma man, mot hvilken under de följande åren den på sin tid likaledes ryktbara prosten Sparrman hade åtskilliga klagomål att anföra.

Edingsborg. Gammal skans i Hogdals socken och Wette härad af Bohuslän, vid landsvägen utmed Svinesund, bestyckad under 1808:års krig och då stående under befäl af en von Eding, efter hvilken den qvarvarande stenhopen af landtfolket fått detta namn.

Edsberg. Härad i Örebro län, med tingsställe vid Edsbergs Sanna, består af följande socknar och sockendelar: $39\frac{1}{4}$ förmedlade mant. af Knista, $18\frac{1}{2}$ förmedlade mant. af Hidinge, Edsberg, $15\frac{1}{8}$ förmedlade mantal af Qvistbro, $14\frac{1}{2}$ förmedl. mantal af Nysund, Tångeråsa och Skagershult. Häradets areal uppgifves till 95,881 tunnl., af hvilka 14,556 äro sjöar och kärr; hemmanens antal uppgifves till $178\frac{3}{8}$ mantal och befolkningens till 7,959 personer. — Bland häradets större sjöar märkas Toften, Teen, Multen, m. fl. — Häradet bildar, tillika med Sundbo, Lekebergs Bergslag, Kumla, Hardemo och Grimstens härader, Vester-Nerikes domsaga.

Edsberg. Prosteri inom Strengnäs stift, bestående af följande socknar: Bodarne (i Sundbo och Grimstens härader), Edsberg och Hackvad (i Edsbergs och Grimstens härader), Knista och Hidinge (i Edsbergs och Lekebergs härader), Kräklinge, Qvistbro (i Lekebergs och Edsbergs härader), Skagershult, Wiby och Tångeråsa (i Grimstens och Edsbergs härader). Prosteriets hela befolkning uppgick 1856 till 16,314 personer.

Edsberg. Socken i Edsbergs härad af Örebro län, $3^1/_2$ mil sydvest från Örebro, belägen i Nerikes lågland, mellan Hackvad i öster, Wiby i söder, Tångeråsa i sydvest, Qvistbro i vester och Knista i norr. Arealen är 9,720 tunnland, deraf 380 tunnland sjöar och kärr. Östra gränsen är här och der något sank, den vestra utgöres till en del af Trystorps-sjön, hvars vatten går genom Welandasjön till Svartån. Socknen är en af länets bättre bygder, mestadels slät och bördig, med lerhaltig jordmån; från söder till norr stryker imellertid en låg sandås, som slutligen delar sig i flera armar. Hemmantalet är $59^1/_2$ förmedlade mantal; hufvudnäringen åkerbruk; folkmängden, 1840: 1,480 personer, utgjorde 1850 ett antal af 1,599, 1856 af 1,682. Socknen hade sistnämda år fast och ambulatorisk folkskola med en examinerad och en oexaminerad lärare, som undervisade 59 gossar och 51 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk och 8 gossar samt 15 flickor undervisades i hemmet. — Edsbergs socken utgör tillika med Hackvad ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen i Edsbergs kontrakt af Strengnäs stift. Den förekommer redan på 1300-talet under namnet *Edzberg* och räknar till namnet kända kyrkoherdar ända från reformationstiden samt komministrar från slutet af 1600-talet. Kyrkan, nästan midt i socknen, 3 mil från Örebro, har en graf, tillhörig slägten Horn. — I socknen ligga ruiner af *Riseberga* kloster invid gården af samma namn (se denna artikel). Af det i socknen belägna *Benningsby* tros en Binningen, »bergsöfverste och befallningsman» öfver bergverken i Gustaf den Stores tid, hafva tagit sitt namn. — Vid *Sanna* är Edsbergs och Lekebergs häraders tingsställe. — Adress: Örebro.

Edsberg. Ett mantal frälsesäteri med qvarn, såg och tegelbruk, vid norra stranden af Edsviken i Sollentuna socken och härad af Stockholms län, bebygdt med stenhus, tillhör nu hofmarskalken baron Claës Reinhold Rudbeck. Gården har på 1600-talet tillhört slägten Oxenstjerna, 1741 Ribbing, från 1750-talet friherrliga familjen Rudbeck. För närvarande lyda under gården $15^1/_2$ mantal samt qvarn och såg.

Edsborg, eller **Edsholm.** Fordom ett slott eller fäste på en holme, kallad *Slottsön*, i Göta elf, uti Tunhems socken och Wäne härad af Elfsborgs län. Ännu skola tydliga qvarlefvor synas efter ett ansenligt stenhus, som stått på denna holme, och sagan vill som en bland slottets fordna beherrskare nämna ingen mindre person än Bolmsökonungen Angantyr, som skall här hafva haft sitt säte, när Hunernas här blef slagen på Dunaheden! Uti Palmsköldska Samlingarna läses om Edsborg följande anteckning af Erik Dahlberg: »*Edsborg*, beläget i Naglums socken, en half mil från Wenersborg, uppå en holme, Edsholmen kallad, i stora Göta elf, som uti Vestgötalagen kallas Naglums-sund, der ock stora landsvägen utur Vestergötland inåt Dal och Norge fordom gått, med en färja öfver Naglums-sund. På samma holme har nu det i gamla tider fasta slottet och kungssätet Edsborg varit beläget uppå en öfvermåttan lustig och ljuflig ort, eftersom ock förbemälte Edsholme är kringhvärd af andra nie åtskillige med ekeskog och andre fruktsamme trä bevuxne holmar, ibland hvilka äro de förnämste: Korsön, Kohlön, Löfön, Tjufön, Barkön, Slossön, de der gifva ett härligt anseende ifrån sig. Uppå östra sidan om elfven hafver varit konungens stallgård, på norra sidan ladugården, som ännu i dag visa vestigia derefter och bibehålla namnen. Under jorden finnas ock vid denna tid af sjelfva konungshuset åtskilliga rudera, såsom hvalf, murar, hvilka nogsamt utvisa, att der varit ett härligt kungshus. Af detta skall ock stora Edsvägen hafva fått sitt namn. Allena jordhögarne samt en del af grafvarne och slottets förborg äro denna tid bibehållne. Johannes Magnus i sin krönika kallar detta slott Edsholm.» När slottet förstördes, vet man icke, och sannolikt är det icke heller det Eds slott, som Engelbrecht lät genom Peder Ulfsson förstöra 1434, då Herman Gisebar innehade slottet för konung Erik XIII:s räkning (se *Ed* i Woxtorp). Vid herredagen i Wadstena

1559 beslöts, att alla fästningar skulle förbättras, i synnerhet *Naglums Sund*, som Edsholm då sannolikt kallades, förmenar Dalin. En utsigt af Edsberg finnes i Dahlbergs *Suecia Ant. et Hod.*

Edsbro. Annex-socken i Närdinghundra härad af Stockholms län, mellan Knutby i vester, Fasterna och Rimbo i sydvest, Lohärad, Estuna och Söderbykarls i sydost och Ununge i nordnordvest, har en areal af 20,204 tunnland, af hvilka 1,950 äro sjöar och kärr. Det förnämsta vattendraget är Sätterns, som går genom Kyrkviken till Närdingen vesterut och mottager tillopp från Gisen och Fannsjön i söder samt från en mängd smärre sjöar i norr; omkring Såttern ligger socknens mellersta del, som utgöres af en tämligen jemn och småkullig dalgång; de nordliga trakterna bestå mest af bergländig skogsmark, och likaledes socknens södra del, som skjuter långt in imellan kringliggande secknar; här bilda sjöarne Trehörningen och Åltan hvar sin gren af ett vatten, som går till Lohärad. Jordmånen är dels stenbunden lermylla, dels sand och mojord; näringarne äro åkerbruk, ängs-, skogs- och bergsbruk med åtföljande körslor och något fiske. Socknens hemmantal är $28\frac{1}{2}$, med 12 qvarnar, 1 utjord och 26 oskattlagda torp; hvartill kommer Edsbro masugn, som med $10\frac{4}{9}$ mantal lyder under Skebo i Ununge socken. Socknen beboddes år 1815 af 1,123, 1850 af 1,203 och 1856 af 1,238 invånare. Sistnämda år hade socknen fast folkskola med en lärare, som undervisade 22 gossar och 19 flickor, medan 62 gossar och 74 flickor undervisades i hemmet. — Edsbro socken är för närvarande annex till Ununge och utgör tillika med denna ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Närdinghundra kontrakt af ärkestiftet. Under namnet *Esabro* eller *Æsabro* förekommer socknen 1291 och hörde 1314 till *Nærdhingiahundæri;* en *sacerdos* i *Hæhsaro* nämnes 1287, kaplaner från 1641. Kyrkan är byggd af sten och gammal; dock är choret yngre än skeppet. — Af fornlemningar nämnas stensättningar nära kyrkan, runstenar i trakten af Såttern samt lemningar efter *Lundbo Borg* nära *Edsbro masugn.* Gården *Lund* nämnes 1291, och Edsbro masugn, nära invid kyrkan, hitflyttades från Skebo 1686 samt lyder under detta bruk. — Adress: Norrtelge, Skebo bruk.

Edsele. Annex-socken i Ramsele tingslag af Södra Ångermanlands fögderi, vid Faxel-elf, $11\frac{3}{4}$ mil från Hernösand, håller i längd $2\frac{3}{4}$ samt i bredd 2 mil och består af $92\frac{2}{16}$ hemman, med 9 stycken sågqvarnar, 3 nybyggen, 2 fisken och 8 afradsland. Socknen, som vanligtvis kallas Edsle, af några Edslö, beboddes på 1840-talet af 615 personer, 1850 af 788 och 1856 af 843 invånare, hvilkas hufvudsakliga näringsfång äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknens största del intages af berg och höjder, ehuru godt utrymme för mulbete finnes. Socknen hade 1856 ambulatorisk skola med 43 lärjungar; 2 gossar hade allmän undervisning; 43 gossar och 40 flickor undervisades i hemmet. — Edsele är annex till Ramsele konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Ångermanlands Vestra kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, af trä, belägen vid elfven, har ingenting märkvärdigt. Om socknen i allmänhet nämnes icke heller någonting af vigt, om man icke vill som en egen sed anse, att, när någon aflidit, man fordom och kanske ännu brukade utanför gården bränna den halm, hvarpå den döde legat. — Vid kyrkan är en stor forss, som af en derintill belägen gård fått namnet Eds- eller Ödsgårdsforssen. — Adress: Sollefteå.

Edshult. Annex-socken i Södra Wedbo härad af Jönköpings län, vackert belägen mellan tvänne större sjöar, Solgen och Mycklafloen, samt två mindre, Bellen och Skedesjön, gränsande i norr till Hult, i öster till Ingatorp, i sydost till Bellö, i söder till Kråkshult och Skede samt i vester till Medelby, har en areal af 13,908 tunnland, af hvilka 4,540 äro sjöar och kärr. Af de ofvannämda sjöarna kan Mycklafloen sägas nästan hel och hållen tillhöra socknen, som har ett godt klimat och anses som den bästa inom Södra Wedbo

härad. I Solgen, hvilken likasom de öfriga sjöarna är rätt fiskrik, fångas laxöring om 8 till 10 marker. Öfver Mycklafloen lades af egaren till Norrsunda gård här i socknen, öfver-inspektoren Nils Flintensten, en 300 alnar lång bro till förkortande af den långa kyrkovägen för dem, som bodde på andra sidan sjön; men efter Flintenstens död förföll bron, tilldess man år 1763 träffade den öfverenskommelsen, att vissa rotar i Edshults och Hults socknar, kallade Östersjö-rotarne, skulle underhålla bron mot befrielse från annan väghållning. Jordmånen är god svartmylla på grusbotten, men på sina ställen örig och mindre fruktbar; skog och bete äro någorlunda tillräckliga för behofvet. Jordbruk, boskapsskötsel, linodling och ladugårdsskötsel äro de hufvudsakliga näringsfången här som i hela häradet. Socknen, som består af 30¾ förmedlade mantal, beboddes år 1805 af 765, omkring 1840 af 956, 1850 af 943 och 1856 af 875 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 69 gossar och 25 flickor, medan 3 gossar bivistade allmänt läroverk samt 2 gossar och 52 flickor undervisades i hemmet. — Edshults annex-socken bildar tillika med modersocknen Hult ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Södra Wedbo kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, belägen 12¼ mil från Linköping, 5¼ mil från Wimmerby samt 1¾ mil från Eksjö, nybyggdes med torn åren 1836—1838 och invigdes Första Adventssöndagen år 1838. Hon är ganska prydlig och har ett vackert läge; år 1843 erhöll hon ny orgel. Innan kyrkobyggnaden företogs, hade församlingen uppfört ett tvåvåningshus till sockenstuga och skolhus; i denna byggnad hade man insatt stora ringklockan, den nyförfärdigade predikstolen samt en mängd snickare-arbete till den under byggnad stående kyrkan; allt detta förstördes genom eldsvåda, hvilken förmådde församlingen att begära stamboksmedels insamlande öfver hela riket, hvilket eljest icke varit tillämnadt. Under det den nya kyrkan stod under byggnad, begagnade församlingen den gamla, som sedan nedtogs och försåldes styckevis på auktion. Edshults gamla träkyrka har varit ett af forntidens mästerstycken, och det beklagas af flera, att hon icke fått stå orubbad. Öfver densamma läses uti Allvins »Beskrifning öfver Mo, Norra och Södra Wedbo Härader» en efter artisten Mandelgren*) och »Arch. Smol.» sammandragen beskrifning, hvilken vi här icke kunna underlåta att införa. Den lyder som följer: »Denna gamla kyrka tillhörde den äldre Byzantinska eller Grekiska byggnadsordningen från 13- eller 1400-talet, fastän helt och hållet af trä. Målningarne på väggar och hvalf, som föreställde uppträden i Bibliska historien, voro härmed fullkomligt öfverensstämmande. Vestra delen af kyrkan hade krysshvalf, uppburet af 4 pelare; choret hade tunnhvalf. I fönstren funnos glasmålningar, som vid visitationer ådragit sig biskoparnes uppmärksamhet, men detta oaktadt icke blifvit vårdade. Altaret var bygdt af trä, men hade till bord en finslipad sten af 7 fots längd och 4 fots bredd; bredvid, på ett litet altare, sågs St. Lars i sittande ställning med påfvemössa på hufvudet och en stenkruka under fötterna. På skåpdörrarna voro hans martyrlidanden framställda i präktiga målningar. På fruntimmerssidans vägg hängde äfven ett skåp med sidodörrar, som kunde tillslutas, i hvilket funnos Maria Magdalena och Maria i bilder, den förra med ett oljekrus i handen och den sednare med ett barn i knäet samt en drake under fötterna. Uti ett annat skåp på väggen fanns Christi bild efter uppståndelsen med uppstungen sida samt genomborrade händer och fötter, stående på jordgloben, och derbredvid en ängel, tillika med ett större crucifix och tvänne små Christusbilder. Uti ett halfskåp eller nisch stod en bild med gult hår och skägg, utsträckande tre fingrar på den upplyfta högra handen och i den venstra hållande en rund

*) Hr M. genomreste på 1840-talet Sverige för att efterforska, beskrifva och afteckna konstalster från forntiden, särdeles i kyrkor och andra äldre byggnader. Edshults gamla kyrka finnes afteckuad i 2:dra häftet af hans i Paris utkommande planschverk.

spegel, hvari ett lamm syntes spegla sig; allt detta tillhörde väggarnas prydnader. Altartaflan var 5 fot hög och 8 fot bred samt utgjorde likaledes ett skåp, som kunde tillstängas omkring de derinanför uppställda bilderna medelst dörrar i form af ett par med äkta förgyllning öfverdragna vingar. Midt uti altarskåpet syntes Christus och röfrarne på sina kors samt Joseph, hvilken klättrade upp på en stege för att nedtaga Christi lekamen; bredvid stodo 2 mans- och 2 qvinnobilder; öfver röfvaren på högra sidan syntes en vingad ängel med ett barn i famnen, och öfver den venstra afgrundsfursten i vederstygglig skepelse; på högra sidan stod mellan två andra bilder Maria Magdalena med oljekrukan i händerna, hvarunder lästes: *S:ta Maria Magdalena, ora pro nobis!* På venstra sidan stod St. Johannes med en kalk i händerna och derunder: *S:te Johannes, ora pro nobis!* På bägge ställena voro orden *ora pro nobis* bakfram vända. Då altarskåpets dörrar eller vingar voro tillslutna, visade sig på deras yttre sidor en ganska vacker och artistisk målning. Målningarne hade likväl till slut lidit af tiden.» Mandelgren klagar bittert och med skäl öfver det sätt, hvarpå man förfarit vid kyrkans nedtagande och de söndertagna delarnas försäljning; »den inköpta gamla predikstolen begagnades till hundkoja, — säger han, — och altardisken till stängsel kring en svingård.» — I gamla kyrkodörren fanns en runsten, med inskrift: »+ **Hesrr. . rsitham ſtain : ꝼ +»** samt derefter en rad med streck, liknande Helsingerunor (hvilka då tyckas innehålla: **frianth ſain .** .), ehuru de ock kunnat vara lemningar efter utplånade runor. Denna sten är också säkerligen förstörd, ehuru den enligt Kongl. Förordningen af den 17 April 1828 bordt insättas i den nya kyrkans dörr. — Bland gårdar i socknen märkas *Bollstra, Norrsånna* eller *Norrsunda,* nu skattehemman, fordom tillhörigt öfver-inspektor Flintensten († 1713), som icke allenast byggde den i det föregående omnämda bron, utan äfven till kyrkan skänkt kommunionkanna och oblatask af silfver; samt slutligen *Edshult* (se nedan). — Adress: Eksjö.

Edshult. Ett mantal säteri med underlydande $4^3/_4$ mantal frälse samt $^3/_4$ af en utjord, i Edshults socken och Södra Wedbo härad af Jönköpings län, beläget nära sjön Solgen och Edshults kyrka, som ligger på säteriets område, är en bland de bättre och vackrare gårdarna i länet, väl belägen, med stora åbyggnader, vacker trädgård, goda egor och förmånligt fiske. Edshult innehades på 1670-talet af major Erik Julius Cederbjelm, derefter af grefvinnan Anna Maria Kruus, som till kyrkan skänkt en messhake, och efter henne förmodligen af grefvar Lewenhaupt, åtminstone har en grefve C. Axel Lewenhaupt och hans grefvinna, Charlotta Stenbock, år 1795 till kyrkan förärat förgylld kalk med patén samt kalkkläde med guld- och silfverbroderier. År 1859 innehades Edshult af majoren, R. S. O., Carl Key, som betydligt förbättrat och förskönat detsamma.

Edshultshall. Uselt fiskläge uti Morlanda socken och Orousts Vestra Härad af Bohuslän.

Edsken. Masugn i Thorsåkers socken och tingslag af Gefleborgs län, märkvärdig med anledning af de derstädes anställda lyckade försöken att bereda jern efter Bessemerska methoden.

Edskön. Ö uti Hille socken och tingslag af Gefleborgs län, bekant genom det s. k. *Drakberget,* i hvilket finnes en håla, liknande ett ägg och täckt med en stor sten. På hålans botten ligger en slät aflång sten af $^3/_4$ aln i diameter, nednött i berget. Höjden till detta ställe från vattenbrynet skall vara omkring 30 alnar.

Edsmären. Kronopark i Skaraborgs län om 2,475 tunnland. Parken var 1856 under beredning och besåning, hvilken sistnämda då var nära afslutad; behållningen för året uppgick till bko rdr 256: 14. 9.

Edsvalla. Stångjerns- och manufakturverk uti Nors socken och Grums härad i Wärmland, vid Frykselfven, med 2 hamrar, 4 härdar och 1,552 skꝶ

smide, samt 2 knipphamrar för 2 härdar. Smidet är nu oinskränkt. Dessutom äro vid den underlydande gården *Mörnersberg* mjölqvarnar med 12 par stenar samt sågverk med 48 blad. — Den 6 Aug. 1859 tillät Kongl. Maj:t inrättandet af en provisorisk våg vid Edsvalla bruk under magistratens i Carlstad tillsyn.

Edsviken, Östra. Ett halft mantal skatte i Årtemark socken och Wedbo härad på Dal, nämnes redan 1488 såsom af Lindorm Björson Lagman tillika med Näs tilldömdt Ramund Lassa hustru, egdes 1563 af Lars Torstensson på Lunden, 1603 af Harald Bengtsson, 1626 af Lars Håkansson till Kåretorp, 1693 af kapten Göran Svenske, som sålde gården till häradshöfdingen Lejonbjelke. Omkring år 1768 köptes Edsviken af Petrus Lignell och hans hustru Elisabeth Forsæus. Lignell, hvilken här afled 1779 som pastorsadjunkt i Steneby, är farfader till den förtjente And. Lignell, kontraktsprost och kyrkoherde i Kila, som år 1852 utgifvit en »Beskrifning öfver grefskapet Dal.»

Edsviken. Saltsjövik mellan Danderyds och Sollentuna socknar af Stockholms län; faller genom Stocksund ut i Lilla Wärtan.

Edsvära. Annex-socken i Skånings härad af Skaraborgs län, 2¼ mil sydvest från Skara, har en areal af 12,057 tunnland, af hvilka 470 äro sjöar och kärr. Antalet af små sjöar uppgifves till 18. Socknens näringsfång äro åkerbruk och boskapsskötsel, tillika med något biskötsel och gåsafvel. På skog är brist, men några torfmossar finnas, ehuru de icke synas tillräckliga för någon längre tid. Jordmånen består för det mesta af mylla och sandmylla; i Edsvära by af god lera. Socknen består af 29 mantal och beboddes omkring 1840 af 892, 1850 af 951 och 1856 af 1,188 invånare. Sistnämda år fanns här fast folkskola, der en examinerad lärare undervisade 44 gossar och 36 flickor, medan 2 gossar åtnjöto allmän undervisning, 15 gossar och 25 flickor undervisades i hemmet. — Edsvära socken är, tillika med Qvänum, annex till Wånga regala pastorat i 1:sta klassen af Winköls kontrakt i Skara stift. Kyrkan, belägen på en hög kulle, så att hon på alla sidor synes flera mil omkring, har i sednare tider blifvit ansenligt tillbyggd, men saknar torn. Utom sockenkyrkan hafva i Edsvära förut funnits ytterligare två kyrkor, efter hvilka lemningar synas vid Borgja och Balstorp. — På södra sidan om Edsvära kyrka finnas åtskilliga smärre kullar, hvilka tros vara ättehögar, och der ligger derjemte en slättmark, kallad *Algustorps Hed*, hvilken förmodas vara en och samma med heden Qviskede, der lagman Lumber (hvars grafhög visas i Wånga by uti socknen af samma namn) fordom hade sin domplats. Omkring ett litet hemman, kalladt Kullen, nära intill landsvägen, synas tecken till gropar och vallar, sannolikt lemningar efter någon byggnad, kanske ett fäste. På heden befinnes ännu ett domarsäte, bestående af 3 kretsar, en med 5 och de andra bägge med 9 stenar i cirkel. Det har blifvit gissadt, att inom de 5 stenarna fälldes dom i första instansen, och att målet derifrån hänsköts till två högre instanser, hvilkas ledamöter hade sina säten i de af nio stenar bestående kretsarna. I sammanhang med dessa domareringar vill man äfven ställa socknens namn af *Ed* och *värja*. Sin största namnkunnighet härleder imellertid Edsvära socken från den ryktbara Edsvära-slägten, som hade sin bostad i Edsvära by. Ättens stamfader var Vestgöta-lagmannen *Carl af Edzväri*, som lefde omkring år 1130 och af sin rättrådighet fick binamnet Fäderneslandets Fader, såsom han kallas i Lagmansförteckningen uti Bihanget till Vestgötalagen. Af hans ätt har Vestergötland haft många lagmän, och slägten blef slutligen så mägtig och ansedd, att endast Folkungarne kunde bestrida densamma företrädet. Lagman Carls sonsons sonson var Vestgöta-lagmannen Algot Brynolfsson, hvars efterkommande förde ett svart griphufvud i vapnet. Bland dessa var den mägtige Bo Jonsson, och från Algot Brynolfsson härstammade på möderret Ture Jönsson

Roos, den mot Gustaf Wasa upproriska rikshofmästaren. — I socknen ligger säteriet *Dissarås*. Ett halft mantal frälse Edsvära Smedsgården har tillhört Hogenskild Bjelke, men såsom af honom förbrutet blifvit lagdt under kronan. — Adress: Skara.

Edåsa. Annex-socken i Skaraborgs län, till en del i Gudhems, till en del i Kåkinds härad, belägen i sydsydost från Sköfde, har en areal af 2,916 tunnland och består af 6¾ förmedlade hemman, af hvilka 4⅞ med 282 invånare höra till Gudhems härad, 1⅛ med 90 invånare till Kåkinds. Edåsa socken, hvars jordmån består af bättre och sämre lera, lefver hufvudsakligen af jordbruk och boskapsskötsel (deribland icke obetydlig svinafvel), saknar icke skog och beboddes omkring 1840 af 339. 1850 af 361 och 1856 af 372 invånare. Uti handaslöjder är landtmannen väl öfvad; men dessa idkas föga mer än till husbehof och aldrig så, att åkerbruket blir lidande derpå. Äfven tjärubränning idkas till husbehof. Socknen hade 1856 tillika med Warola fast skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 51 gossar och 28 flickor, medan 7 gossar bivistade allmänt läroverk. — Edåsa socken är, tillika med Wärsås och Ljunghem, annex till Walora eller Warola konsistoriela pastorat af 1:sta klassen i Kåkinds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, 1¾ mil från Sköfde, är byggd af sten, men har sina klockor i stapel. Den 5 Juli 1644 skiljdes Edåsa och Ljunghems socknar från Warola och Wärsås och blefvo ett s. k. compastorat; men den 22 Juni 1693 förenades de åter med Warola. Nära till Edåsa kyrka har varit ett S:ti Laurentii Martyris Convivium Sacrum eller Brödragille, för hvilket biskopen i Skara, Sven Grotte, 1442 utfärdade sitt stadfästelsebref, hvari 40 dagars aflat utlofvades åt dem, som gåfvo någonting till gilleshusets uppbyggande, eller som bivistade gillets messa i Edåsa kyrka och dervid offrade på altaret. Sjelfva gilleshuset anses hafva legat på ett ställe, der nu ett litet hemman, kalladt Gillestugan, är beläget. Till gillet hörde också en liten äng i Ljunghems socken, kallad Gillesmaden. Hemmanet tillhörde sedan Edåsa kyrka ända till 1695, då det genom rättegång blef vunnet derifrån. Strax nedanför Gillestugan finnes en offerkälla med godt och klart vatten, hvari dock offrandet för längesedan upphört. — Någon större gård finnes icke i socknen; men vid *Wretaholm* har ett tegelbruk blifvit drifvet. — Adress: Sköfde.

Edö. Ett mantal säteri uti Askersunds landsförsamling och Sundbo härad af Örebro län, midt emot Stjernsund, på andra sidan om sundet, har länge varit fideikommiss i Liljestjernska slägten, men tillhörde år 1850 en von Matern, som tillbytt sig gården mot Eks säteri uti Skaraborgs län. Riksföreståndaren Gustaf Eriksson utfärdade år 1521 på St. Augustini dag ett bref om utskylderna af Ed i Askersunds socken, der 2 gårdar blifvit lagda till en; detta Ed anses vara detsamma som Edö och innehades då af »den goda qvinnan, hustru Brita på Årestadh.»

Eftra. Annex-socken i Åhrstads härad af Hallands län, 1 mil sydost från Falkenberg, vid hafvet, har en areal af 7,267 tunnland, af hvilka endast 30 äro sjöar och kärr. Marken är bergaktig; rådande jordmånen sandmylla och sand; någon löfskog finnes, men ingen barrskog. Åkerbruk är hufvudnäringen; derjemte idkas mellan utarbetet af qvinnorna väfnadsslöjd. Socknen, som består af 31$\frac{7}{24}$ mantal med 3 husbehofsqvarnar, 31 torp och backstugor, 3 kyrkjordar och ett tegelbruk, beboddes omkring 1840 af 918, 1850 af 939 och 1856 af 954 invån. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 50 gossar och 58 flickor. — Eftra socken är annex till Slöinge regala pastorat af 2:dra klassen i Halmstads kontrakt och Göteborgs stift. Kyrkan, belägen ¼ mil från moderkyrkan, har grundmuradt torn och är täckt dels med koppar, dels med bly. Enligt en anteckning i pastorsarchivet skall här redan år 1010 hafva stått en träkyrka, helgad åt Jungfru Maria, hvars bild

stod i kyrkomuren åt landsvägen; denna träkyrka skall sedan hafva blifvit nedbränd i krigstider. Sedermera var Eftra moderförsamling ända till 1560-talet, då, under Erik XIV:s krig med Danmark, fienden satte eld på prestgården, så att pastor, Herr Hans, nödgades flytta till stomhemmanet i Slöinge, hvilket blef prestgård, hvarefter Eftra blef annex. Nuvarande kyrkan och tornet byggdes 1779. I kyrkans chor befinnes en murad graf, som tillhört Stensjö säteri, och der flera personer hvila af slägterna Oxenstjerna och Rosencrantz, hvilka egt Stensjö och haft patronatsrätt till Eftra. En af kyrkans klockor skall hafva ett ovanligt starkt och klart ljud, hvilket härleder sig från det myckna silfver, som kyrkans patronessa, fru Metta Rosencrantz, och hennes tärnor kastat till metallen, då klockan gjöts. — Socknen är rik på minnen från fordna strider mellan Svenskar och Danskar. I pastoratets archiv finnes en anteckning af innehåll, »att hertig Carl af Södermanland år 1564, efter Warbergs intagande, upphunnit den Danska styrka, som skulle undsätta Warberg, vid Eftra och här, vid Eftra-högar, slagit Ranzow på flykten, hvarunder många Danskar drunknade i Eftra å» (eller Suse-å, som rinner igenom pastoratet). Imellertid bör det anmärkas, att Warberg icke eröfrades 1564 utan 1565, och att hertig Carl efter slutad belägring genast skyndade till konung Erik på Orreholm för att afgifva berättelse om sin seger, så att hertigen sannolikt icke anfört de Svenska i affären vid Eftra-högar. Vid den s. k. Skotthögen på Hanarps gärde nära landsvägen qvarstå ännu några stenar, hvilka bönderna förmena vara resta till minne af de i den ofvannämda drabbningen fallna Svenskarne. Det berättas äfven, att Svenska artilleriet stått på Skotthögen och beskjutit det Danska, som stod på Eftra-högar, der äfven flera stenar varit resta, och af hvilka ett par ännu stå qvar. — Vid Ullarp i Eftra socken står en 4 alnar hög sten, kallad Lyngasten, sannolikt en fornhednisk andaktsvård, om hvilken traditionen berättar, att Eftra kyrka der först skulle uppföras. Omkring Lyngasten håller ungdomen ännu sina vårlekar. På Wastads gärde stå likaledes fyra resta stenar, den största 3 ¼, den minsta 2 alnar hög. Nära derintill ligga ruiner och grundvalar efter ett gammalt slott, som varit omgifvet af en djup graf och af vallar; stället kallas Herrgården, och här bodde fordom riksrådet Arvid Oxenstjerna. Från denna Wastads fordna sätesgård flyttades säterifriheten och byggnaderna till Asige socken, till ett hemman, som efter anläggaren, herr Knut Knobe, kallades Knobesholm. Uti Wastads kohage och i Trollekull vid Westlunda äro grottor; när man kommit några steg inåt den förstnämda grottan, mötes man af ett stort stenblock, som tillsperrar henne. — I socknen ligger säteriet *Stensjö*. — Adress: Falkenberg.

Efvensäter. Ett mantal krono, kapellansboställe i Ferglanda socken och Walbo härad på Dal, kallades fordom Evindssetter och tillhörde 1563 Claës Christerson Horn till Åminne.

Efverlöf. Socken i Torna härad af Malmöhus län, 2 ½ mil o. s. o. från Lund, har en areal af 5,439 tunnland, af hvilka endast 6 äro sjöar och kärr. Åkerbruk och boskapsskötsel äro här, som öfverallt i häradet, de hufvudsakligaste näringsfången; åkern är i allmänhet skarp och sandig, ängen god; derjemte finnes någon torfjord samt vid Hemmestorp en furuplantering, anlagd till hämmande af flygsanden. Socknen, som består af 19 $^{17}/_{24}$ hemman, med 7 qvarnar och 64 gatuhus, beboddes omkring 1840 af 764, 1850 af 770 och 1856 af 780 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med en examinerad och en oexaminerad lärare, som undervisade i den fasta skolan 21 gossar och 28 flickor, i den ambulatoriska 12 gossar och 14 flickor, medan 2 gossar och 1 flicka undervisades i hemmet. — Efverlöfs modersocken utgör, tillika med Slimminge annex i Wemmenhögs härad, ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Torna kontrakt af Lunds stift. Kyrkan ligger 2 ½ mil från Lund och 3 ½ mil från Malmö. — Ingen större

herrgård finnes i socknen. — Efter äldre uppgifter meddela vi om Efverlöfs socken följande: »Med nästgränsande Bleutarps, Illstorps och Wombs socknar stå Efverlöfs-boerna icke i någon förbindelse och ingå ej heller äktenskap med dessa socknars åboer, men väl med dem i den vester tillgränsande Weberöds socken, hvars inbyggare, i likhet med denna sockens, äro förmögna bönder. Till deras förmögenhet bidrager framför allt boskaps- och hästafveln samt deras goda hushållning och mindre begagnande af öfverflöds-artiklar, bland hvilka kaffe och finare drycker sällan förtäras. Betraktar man Efverlöfsbonden under arbetet, synes han sluten, utan sinne för den yttre naturen. Åkern, på hvilken han plöjer, sår eller skördar, de kreatur han sköter, utgöra hans verld; för allt annat, som ligger utom denna verkningskrets, är han i allmänhet likgiltig, kall och utan deltagande. I sitt väsende är han maklig, långsam och trög: egenskaper, hvilka röja sig äfven i sjelfva språket. Okända personer och tiggare få med största svårighet härberge någon natt hos honom, och för ståndspersoner hyser han icke synnerligt förtroende. Efverlöfsbonden är till växten stor och grof, men ej alltid af vacker kroppsbyggnad, och sällan når han en hög ålder. — Klädedrägten så väl i denna som Weberöds och Hellestads socknar är alldeles egen och ännu nästan sådan den varit i århundraden, emedan det hör till folkets lynne, att icke älska något nytt eller något, som nyttjas annorstädes. Bland synnerliga namn på vissa karlarnes klädespersedlar kunna anmärkas: *milkjahufva*, en stickad, hvit yllemössa, utan skärm; *fläskahufva*, en mössa af hund- eller hillerskinn, hvilken begagnas på resor; *selar*, byxhängslen; *synadekrafve*, en konstigt sydd skjortkrage eller nattkappa. Vid bröllopshögtider fästa qvinnorna, på sina svarta klädeströjor, öfver bröstet fyra förgyllda, stora och runda silfverplåtar *(bruaspänne)*, med hängande löf uti. Midt imellan dessa häktas dessutom en fyrkantig silfverplåt, med många löf, kallad *särkasöl*. Anbud om äktenskap sker hos flickans föräldrar, och hafva dessa intet att påminna, i synnerhet mot förmögenheten, så är saken uppgjord. Skulle flickan möjligen hysa kärlek för en annan och afsky den, som erbjudes, så begagnas äfven handgripligt tvång, sedan goda föreställningar af föräldrar och anhöriga icke velat hjelpa. Oftast är det syskonbarn, som bygga äktenskap sinsimellan, på det förmögenheten ej måtte gå utur slägten. Det härpå följande *ja-ölet* firades fordom med större ståt än numera, då det försiggår i all tysthet, af fästmannen och ett par hans närmaste slägtingar, hos flickans föräldrar. Vid detta tillfälle lemnar han åt fästmön så kallad *ja-gåfva*, bestående af en större silfverbägare *(ståv)*, till ungefär 60 rdr bkos värde, med inneliggande några större silfvermynt, ett par silfverskedar, några sidensbawletter och tyg till en halsduk, m. m., det hela knutet i en bomullshalsduk, hvilken ej får öppnas och beses förrän följande dagen. — Vid begrafningar deltaga äfven qvinnorna i liktåget; från byarna och orter längre från kyrkan ser man ofta processionen åkande. Det af qvinnorna vid sådana tillfällen brukliga sättet att uppfästa sina hufvudkläden *(hycklä)*, ger åt det hela en dyster och allvarsam stämpel. Gästabud, anställda i följd af begrafningar, fortfara vanligtvis i tre dagar, med iakttagande af stillhet och anständighet. — Bland ord, talesätt och andra här gängse bruk anmärka vi: *Snuda* eller *Snudesö*, ett slags soppa, kokad på rökt kött; *Barleja*, en föräring till barnsängshustrur, bestående af ett fat gröt, af bohvete- eller risgryn, med derpå lagda bakelser. Bäres barleja till annan socken, medföljer äfven bröd, fisk och sockerkaka; *Avel*, April månad; *hvad Thor lå'r gro, lå'r Avel ajsno*, ett ordspråk, som betecknar, att hvad som stundom grönskar i Mars, blir förödt uti April, i följd af en strängare vinter; *ejärn*, ekorre; *kyrkegrim*, ett slags tomte eller nisse, som tros uppehålla sig i kyrkorna och skydda desamma; *komma för något*, ett talesätt att uttrycka, när någon hastigt insjuknat, att han blifvit det i följd af väder eller vatten, genom osynliga, onda magters vållande. Vid sådana tillfällen ef-

tersändes genast en käring, som anses ega förmåga att häfva det onda. Härvid tillgår på det sätt, att hon i den sjukes högra träsko lägger glödande kol, öfver hvilka smältes bly, taget ur någon kyrka, och hvilket aldrig får hafva fallit till golfvet. Smältningen sker öfver den sjukes hufvud, och blyet hälles sedan i vatten, taget, der patienten tros råkat ut för det onda. De figurer, som bilda sig i vattnet, anses likna de onda varelserna. Stundom blossas med krut trenne gånger öfver den sjukes hufvud. Hjelper ej allt detta, så besökas s. k. *kloka*, oftast flera mil från orten. — *Lergille* eller *klinegille* anställes, sedan timmermans-arbetet i afseende på väggar och tak är slutadt. Då »uppklinas» väggarna af lera, halm och grus. Härtill samlas byns ungdom och husegarens slägtingar; flickorna verkställa sjelfva murningen, och drängarne passa upp såsom handtlangare. Arbetet börjas om natten och är slutadt inan påföljande middag. I anledning häraf anställes stort gille, med musik och dans, i 2 till 3 tre dagar. I dessa gillen få äfven tjenstehjon deltaga, hvilket icke är fallet vid bröllopp och begrafningar. — Folktron antager, att i Efverlöfs kyrka finnes en vädur, hvilken, då prestgården för längre tid sedan afbrann, syntes springa från det ena till det andra ljudhålet i tornet, och afhöll elden, blåsande, från kyrkan. Denna sägen har uppkommit derigenom, att, då kyrkan byggdes, skall något lefvande djur eller en menniska blifvit nedgräfd i jorden. — I socknen märkes: *Jättestenen*, en stor sten, liggande vid en bäck vid byn Stora Rödde. På denna sten säges en jätte hafva trampat, hvilken, i anseende till sin tyngd, nödvändigt måste gå på stenar, för att ej med fötterna sjunka ned i jorden, och skall han tagit $^1/_8$ mil i hvart steg. Fjätet är ej större än efter en qvinna, och i stenen finnes ett fullkomligt aftryck af en fot, 2 tum djupt. *Klackerstenen* omtalas af Sjöborg såsom fordom utgörande skiljemärke imellan Efverlöfs, Slimminge och Weberöds socknar, således imellan Torna och Wemmenhögs härader, emedan denna sockens annex är beläget i sistnämda härad. Stenen håller omkring 5 alnar i höjd och bredd. På sidorna finnas ristningar. Den säges hafva blifvit slungad från Seeland af en jätte, för att dermed kullkasta Blentarps kyrka, men har under farten sprungit i tvänne delar, af hvilka den ena stannat på Romeleklint. — *Breamosse-haren* är en hare, som säges uppehålla sig i och kring trakten af en torfmosse, kallad Breamosse. Åtskilliga jägare skola, tid efter annan, hafva skjutit på denna hare, men ej träffat honom. Sägnen tillägger, att, om man begagnar silfverkula och träffar haren midt i pannan, skall detta troll förvandlas till — en skinnpelsärm. — En stor vild *törnrosbuske* har stått på Efverlöfs flygsands-fält. Busken, som var mycket hög, hade ett besynnerligt utseende, emedan intet växande träd fanns på långt afstånd deromkring. Under denna buske skall, enligt sägnen, stå en stor kista, full med guld och silfver, och deribland en kalk, som tillhört kyrkan, jemte en värja. Kistan skall stå ofvan jord hvarje Juldag, och under det texten uppläses på predikstolen, skall det vidunder, som bevakar skatten, vara liksom i dvala. Men ingen vågar göra försök att bortföra kistan, emedan, så fort texten blifvit uppläst, vidundret skulle ertappa den sökande och denne få plikta med lifvet. Denna buske blef hösten år 1826 uppgräfven af skattsökare; men det betviflas, att någon kista blifvit funnen. — Ett kapell säges fordom hafva stått vid Hemmestorps by, hvarest en mängd tegelstenar påträffas i jorden». — Adress: Lund.

Efveröd. Socken i Gärds härad af Christianstads län, 1 $^1/_2$ mil s. s. v. från Christianstad, 1 $^1/_4$ mil vester från Åhus och hafvet, har en areal af 6,827 tunnland, af hvilka endast 4 äro sjöar och kärr. Jordmånen är god; någon furuskog och torfjord finnas, och åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen består af 18 $^7/_8$ mantal och beboddes omkring år 1810 af 952, 1850 af 1,075 och 1856 af 1,057 invånare. Sistnämda år hade socknen fast folkskola med 2 examinerade lärare, som undervisade 77 gossar och 58 flickor, medan 2 gossar bivi-

stade allmänt läroverk, 8 gossar och 24 flickor undervisades i hemmet. — Efveröds moderförsamling utgör tillika med Sönnarslöf ett alternativt regalt och patronelt pastorat af 1:sta klassen i Gärds kontrakt af Lunds stift. Patronus är egaren af Maltesholm i Sönnarslöfs socken. Se vidare *Maltesholm*. — Adress: Christianstad.

Egby. Socken i Runstens härad och Ölands Norra Mot af Kalmar län, i en skoglös, men bördig trakt vid Ölands östra kust, är den minsta på ön och har en areal af 2,361 tunnland, af hvilka 10 äro kärr och vatten. Jordmånen är mer eller mindre mullblandad ör- och sandjord, ängen i allmänhet svag; Laxeby- och Ytterby-byalag eger en liten, väl vårdad lund af högstammiga björkar. Jordbruk är hufvudnäringen; derjemte idkas fiske af sill vid östra och af ål vid vestra stranden. Socknen består af $11^3/_8$ mant. och beboddes omkring 1840 af 280, 1850 af 333 och 1856 af 373 invånare. Sistnämda år hade socknen fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 14 gossar och 11 flickor, medan 6 gossar och 5 flickor hade enskild undervisning, 7 gossar och 13 flickor undervisades i hemmet. — Egby socken är, tillika med Borgholms stadsförsamling, annex till Köpings konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Ölands Norra kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan, en half mil från moderkyrkan, $1^1/_5$ mil öster från Borgholm, är ljus och tillräckligt rymlig samt försedd med torn, uppfördt 1818. I vapenhuset under tornet förvaras den gamla altartaflan, målad i början af 1600-talet på bräder och föreställande Christus på korset; likaledes förvaras der en gammal bild af Jungfru Maria, som håller den af korset nedtagna Jesus i knäet. På kyrkogården finnes en gammal dopfunt, väl huggen af sandsten, samt tvänne grafstenar med munkstil, tagna från kyrkan, då hon reparerades 1818. — Af fornlemningar nämnas flera spridda bautastenar på Ytterby gärde. — Adress: Borgholm.

Egeby. Två mantal skattesäteri uti St. Pehrs socken och Aska härad af Östergötlands län, upptogos från öde af Peder Fahnehjelm omkring 1653, brukades som sätesgård af hans enka Brita Armsköld, lemnades vid reduktionen åt sonen Axel Fahnehjelm för lifstid och tillhörde slägten ännu omkring 1700. På 1750-talet egdes gården af auditör P. G. Wadman; 1829 innehades den af bönder, men tillhörde 1850 krigskommissarien E. G. Lallerstedt och år 1853 hans arfvingar.

Eggby. Annex-socken i Walle härad af Skaraborgs län, $1^1/_4$ mil v. n. v. från Sköfde, $1^1/_2$ mil o. n. o. från Skara, på Billingens vestra sluttning, har, tillika med Istrum och Ögglunda socknar (likasom Eggby annexer till Warnhem), en areal af 15,645 tunnland, af hvilka 1,680 äro sjöar och kärr. Sjöarne äro helt små, men så talrika, att man i hela pastoratet räknar ända till 93 stycken; inom denna socken ligger Eggby-sjön m. fl. Jordmånen är sandmylla, och socknens hemman hafva någon skog för eget behof. Socknen består af $20^1/_2$ mantal och beboddes omkring 1840 af 528, 1850 af 569 och 1856 af 579 personer. Sistnämda år hade socknen, tillika med Istrum och Ögglunda, fast folkskola (ursprungligen af biskop Weideman 1827 stiftad vexelundervisningsskola) med en examinerad lärare, som undervisade 26 gossar och 13 flickor. I hemmet undervisades 110 gossar och 103 flickor, i allmänt läroverk 2 gossar, enskildt 1 gosse och 3 flickor. — Eggby socken är, tillika med Istrum, Ögglunda och Lundby, annex till Warnhems præbende-pastorat af 1:sta klassen i Billings kontrakt af Skara stift. Kyrkoherde i pastoratet är biskopen i Skara. Kyrkan, gemensam för Eggby och Istrums socknar, är ljus, rymlig och vacker, har torn och utvidgades år 1759. Några böss-skott från Eggby, vid Näs, skall också en kyrka hafva funnits. — Icke långt från Eggby nuvarande kyrka träffas uti en hage smärre stenrör utöfver en icke oansenlig rymd, så tätt lagda, att de tydligen synas vara hitförda från annat håll, och förmodligen forntida grafställen. — *Eggby äng* har fordom varit mötesplats för Vestgöta

kavalleri, och Carl XI har härstädes flera gånger mönstrat detta regimente. — Förnämsta gården i socknen är *Höjentorps* kungsgård (se denna artikel); *Torp*, ett mantal säteri, som år 1626 innehades af P. Ulfsparre, blef 1690 militieboställe. — Socknens klockareboställe, Eggby № 1, ¼ mantal, är den 19 September 1723 dertill skänkt af kamreraren N. G. Palm, som till skatte köpt detta hemman, hvilket år 1668 varit doneradt åt furstinnan Maria Euphrosyna. — Adress: Skara.

Eggeby. Ett mantal skattesäteri uti Skönberga socken och Hammarkinds härad af Östergötlands län. Se *Wiggeby* i samma socken och härad.

Eggeby. Gård af 2 mantal frälse i Östra Husby socken och Östkinds härad af Östergötlands län, för närvarande tillhörande Carl Johan Pettersson, har hört under Skenäs kungsgård i samma socken, men blifvit donerad till en hofbarberare, Casper Erik, och genom köp kommit till slägten Scheibe samt derefter genom gifte till ryttmästaren von Schulzenheim († 1751).

Eggebyholm. Gård i Östuna socken och Långhundra härad af Stockholms län, vid sjön Walloxens norra ända, 2 mant. frälsesäteri och 1½ mant. frälse med qvarn, var år 1685 deladt mellan Björnklou, Rosenstjerna, Svinhufvud och Toll; tillhörde omkr. 1740 Toll, 1772 Grundelstjerna och 1849 kapiten Nisbeth, tillika med 2⁷⁄₃₂ mantal.

Eggvena. Annex-socken i Kullings härad af Elfsborgs län, genomfluten af Nissan, ¾ mil nordost från Alingsås, har en areal af 3,819 tunnland, af hvilka 230 äro sjöar och kärr. Åkerbruk är socknens hufvudnäring; men jordmånen är icke synnerligen bördig, och skog saknas nästan alldeles. Vid Lilla Eggvena finnes en liten barrskog. Socknen består af 6¾ mantal och beboddes omkring 1840 af 444, 1850 af 497 och 1856 af 526 invånare. Om skolväsendet, se moderförsamlingen. — Eggvena är, tillika med socknarna Tarsled, Remmene och Fölene, annex till Herljunga konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, af okänd ålder, är af sten. — På Eggvena åkergärde står en runsten, och i kyrkans vapenhus likaledes en. — Ingen större gård finnes i socknen. Kapellansbostället *Bajagården* har bästa åkern och ängen i hela pastoratet. — Adress: Skara, Olstorp.

Ehrendal. Nu mer nedlagdt styckebruk och masugn i Frustuna socken och Daga härad af Nyköpings län, vid ett i sjön Sillens sydvestra vik utfallande vattendrag, anlades mot slutet af 1600-talet af handlanden Jesper Elieson (adlad Ehrencreutz), tillhörde derpå hans slägt i några leder, kom sedan genom köp till Hahr och Wahrendorf, tillhörde vidare Hahr ensam, sedan Koschell, Löfling, Klingspor från 1806, Rundbergsson och Brandt 1851; både här och vid det derunder lydande Säby vid samma vattendrag och i samma socken är bruket nedlagdt, dock bibehölls ännu 1852 en år 1846 anlagd kupolugn. Se vidare *Säby* i Frustuna socken.

Ehrentuna. Socken i Uppsala län, till större delen i Norunda härad, belägen mellan Björklinge-ån i sydvest mot Bälinge, Björklinge socken i nordost, Tensta i norr, Lena i nordost samt i sydost Fyris-ån mot Gamla Uppsala, har en areal af 6,550 tunnland, af hvilka 120 äro sjöar och kärr. Närmaste omgifningarne kring vattendragen äro något sidländta, i nordligaste bygden förekommer bergländig skogsmark; allt det öfriga är en skoglös slätt på lerjord med spridda kullar; en sandås höjer sig der och hvar vid Fyris-åns venstra strand, en annan stryker fram längst i vester. Åkerbruket är den nästan uteslutande näringen, dock deltager socknen äfven i körslorna för jernbruken. Socknen består af 45 mantal, af hvilka 6½ med 104 invånare ligga öster om Fyris-ån och gemensamt kallas *Ehrentuna Kyrklag*. Af dessa 6½ mantal tillhöra 2½ med 44 invånare Waksala härad och ligga inom Gamla Uppsala socken, medan 4

mantal med 64 invånare ligga inom Lena socken af Rasbo härad. Socknen beboddes 1840 af 663, 1850 af 684 och 1856 af 683 invånare. Uti socknens fasta folkskola undervisade sistnämda år en examinerad lärare 26 gossar och 13 flickor, medan 6 gossar och 4 flickor undervisades enskildt, 10 gossar och 16 flickor i hemmet. — Ehrentuna socken utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Norunda kontrakt af ärkestiftet. Kyrkan, $1\frac{1}{4}$ mil från Uppsala, invigdes 1435, men undergick förändringar 1668. Folksägnen antager som kyrkans första grundläggare en viss Ehrent, öfver hvilken en vid prestgården stående bautasten skall vara rest. *Ernatuna* omnämnes år 1314 såsom hörande till *Provincia Norundt* af *Tiundia* och ärkestiftet; kyrkoherdar förekomma från 1400-talet, kaplaner från 1599. — Af fornminnen träffas i socknen talrika runstenar, af hvilka en finnes i vapenhusdörren och en i vapenhuset, en på kyrkogården, två vid Fjuckeby och dessutom sju andra. — Bland gårdar i socknen märkas *Wallby* och *Kättsta*. — Adress: Uppsala.

Eista. Socken på Gotland i Hablinge Ting och Södra fögderiet, vid hafvet, har en areal af 8,146 tunnland, af hvilka 850 äro vatten. Trakten är tämligen jemn, utan berg och med lindrig sluttning åt vester till hafvet. Rådande jordmånen är stenör, med helt litet mylla. På några ställen finnes den på Gotland vanliga röda sanden och i en trakt en fin, djup, hvit sand med mylla, tjenlig för råg och i synnerhet linsäde, hvartill den också med fördel nyttjas. Socknen, som består af $16\frac{1}{4}$ mantal, beboddes omkring år 1840 af 680, 1850 af 643 och 1856 af 648 invånare. I socknens fasta skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 44 gossar och 28 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 4 gossar och 6 flickor hade enskild undervisning och 9 gossar samt 22 flickor undervisades i hemmet. — Eista moderförsamling utgör tillika med annexet Sproge ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Södra Kontraktet af Wisby stift; hela pastoratet består af $22\frac{7}{8}$' förmedlade mantal och hade 1856 inalles 998 invånare. Kyrkan, $4\frac{1}{2}$ mil söderut från Wisby, skall enligt Strelow vara byggd 1160. Uti densamma finnes en med runor ristad grafsten, hvilken »Botvarþr i Snoþu» låtit göra öfver »sina husfroiu Botaiþu til asta». I östra kyrkoporten står en runsten med fragmentarisk inskrift. Uti en spiselmur i Thomasarfve gård är insatt en från Urgude i Sproge socken ditförd sten med följande inskrift i runor: + **Betar : ŭſir : Kuþarſa : han : lit : gierva : tisſan : mur : ok : ſtuſona : ok : baþe : ſendr : lŭgtaþ : a tosdahin : om : fŭ' Katrino · meſo; ta var : ᚠ : ſunudahr : ᛚ : prim : : i : ſjurtando : rado : i : taflone.** — Adress: Wisby.

Ek. Annex-socken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, 1 mil söderut från Mariestad, har en areal af 4,027 tunnland, af hvilka 400 äro sjöar och kärr. Tidan bildar socknens östra gräns mot Ekby. Socknen utgör en skogsbygd, hvarföre landtbruket icke är synnerligen betydande, och härifrån afsättes i synnerhet ved till Mariestad. Ek består af 7 mant. och beboddes på 1840-talet af 510 invånare, 1856 af 530. Socknen hade sistnämda år fast skola med en examinerad lärare, tillika klockare, som undervisade 32 gossar och 16 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk, 11 gossar och 19 flickor hade enskild undervisning. — Eks socken är, liksom Ullerva, annex till Mariestads regala pastorat af 1:sta klassen i Södra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Socknen har fordom varit modersocken och haft Ekby till annex intill år 1504. Den gamla kyrkan, en af de äldre i stiftet, nedtogs och en ny byggdes åren 1795—1798, i synnerhet genom riksrådet grefve Ulrik Scheffers försorg. Grefven, som dog 1799, ligger begrafven på kyrkogården under en ansenlig sten utan inskrift, men omgifven med ett jernskrank. — Vid vestra kyrkoporten står en runsten, och vid Skaravägen en annan, som på ena sidan förvarar minnet af en Thorsten och på den andra har en ristning, föreställan-

de ett fyrfotadt djur. — Socknens vigtigaste gård är *Ek*. — Adress: Mariestad.

Ek. Sätesgård i Eks socken och Wadsbo härad af Skaraborgs län, vid Tidan, består af 3 ½ mantal säteri och 2 mantal frälse samt underlydande ¾ hemman rå och rör, har tillhört Knut Krabbe, död 1594, And. Claësson, död 1614, men härleder sig i sitt närvarande skick egentligen från grefvarne Carl och Ulrik Scheffer, hvilka ombyggde och egentligen skapade gården. Till minne häraf upprestes år 1782 i en af trädgårdarna en pyramid af sten med inskrift på alla fyra sidorna, Gården kom sedan till major Nils Eckermann och derefter till kapiten A. G. Lilliestjerna, som gjorde Ek till fideikommiss genom öfverflyttande af fideikommissnaturen från *Edö* i Nerike (se denna artikel). Godset eges för närvarande af possessionaten A. H. Lilliestjerna. — Höstutsädet är 90, vårutsädet 200 tunnor.

Eka. Egentligen *Söder-Eka*, 1 mantal säteri, med dertill hörande 2 mant. skatte Bond-Eka samt ¾ mantal, beläget i Lista socken och Vester-Rekarne härad af Nyköpings län, nära till Hjelmaren, torde hafva tillhört Johan Liljeström, död 1657, lydde sedermera under Hvargarn i samma socken, reducerades, men uppläts 1700 åt döttrarna at generalmajoren Joh. Ribbing till Hvargarn, som stupat i Narva-slaget. Gården köptes sedan till skatte 1763 af fröken H. Ribbing och egdes 1790 af B. Ribbing, 1795 af lagman Franc, 1816 och 1825 af Elgenstjerna, 1849 af Wahrenberg. Åbyggnaden är af sten.

Eka. Ett och ett halft mantal säteri uti Lillkyrka socken och Trögds härad af Uppsala län, vid en vik af Mälaren, är ett gammalt gods, som synes hafva tillhört den efter gården så kallade Eka-slägten, från hvilken kon. Gustaf Wasa härstammade på mödernet, åtminstone från 1200-talet till år 1527, dock med afbrott från 1432 till 1450, då gården innehades af Uppsala domkyrka. Från 1527 tillhörde gården slägterna Ferla och Gera, från 1560 till 1839 Oxenstjernska ätten och derefter grefve Lewenhaupt, som dertill eger ½ mantal.

Ekarebohl. Fideikommiss i Bolstad socken, Sundals härad, på Dal och i Elfsborgs län, fordom kalladt Ekaboil, består af 2 hemman skatte, tillika med ½ hemman Början. Gården egdes år 1577 af Eggert Stake, väpnare, 1769 af fogden Jonas Ingman och sedan af hans efterkommande. Omkring 1820 utbyttes Ekarebohl mot Kaggeholm i Uppland, hvars fideikommissnatur öfvergick till denna gård. Gården är fideikommiss för slägten Silfversvan och egdes 1858 af L. F. R. E. Silfversvan.

Ekbolanda. Fordom *Iblanda, Skebolanda*, 1 mantal berustadt säteri uti Hagby socken och Hagunda härad af Uppsala län, egdes 1857 af Ludvig Johan Willéns arfvingar. Bland föregående egare nämnas slägten Nordenstedt omkr. 1741 och Winbom 1825.

Ekby. Modersocken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, 1 ¼ mil s. s. o. från Mariestad, har en areal af 3,425 tunnland, af hvilka 290 äro sjöar och kärr. Tidan utgör socknens gräns mot vester och flödar vanligen 2 till 3 gånger årligen öfver den derintill liggande ängsmarken samt äfven öfver åkerfälten, som derigenom bli mindre bördiga. Jordmånen är till största delen styf lera, hårdbrukad, men tämligen gifvande. Åkerbruket är nästan den enda näringsgrenen; skog finnes helt obetydligt, och betet är äfven ringa. Ekby socken, som består af 21⅝ mantal, beboddes omkring 1840 af 586, 1856 af 589 invånare. Socknen hade sistnämda år fast skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 38 gossar och 30 flickor, medan 2 gossar och 4 flickor undervisades i hemmet. — Ekby utgör tillika med Utby annex ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Södra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 1 ¼ mil från Mariestad och 4 mil från Skara, lär vara byggd omkring år 1504, till hvilken tid Ekby varit annex till Ek, på andra stranden

af Tidan, öfver hvilken en spång underhållit kommunikationen mellan bägge socknarna. Söder om Ekby kyrka, som 1804 utvidgades och försågs med torn, stod ända till 1650 ett litet kapell af 8 alnars längd och 6 alnars bredd. — På kyrkogården uppgräfdes 1817 ett antal (70) små gamla silfvermynt och brakteater, vägande $2^{1}/_{16}$ lod tillsammans. En annan påminnelse om äldre dagar är en gammal ladugård och bod i Björsgården Ekby, byggda af länsmannen Sven Månsson, som 1546 fick detta hemman af befallningsmannen Jöran Arvidsson för det han bidragit till Nils Dackes fall. Ännu år 1812 skola dessa hus varit fullt brukbara och vittnat om forntidens solida byggnadssätt. Som en naturmärkvärdighet berättas, att i Maj 1719 en liten mosse i socknen, kallad Amboten, börjat »af underjordisk eld brinna och gifva ifrån sig stark hetta och rök, ända till medlet af September, då elden släcktes af sig sjelf. Nu är derefter en håla af samma namn.» År 1744 svämmade Tidan öfver vid Olofsmessan och förderfvade grödan på så väl åker som äng, hvaraf följde hunger för menniskor och boskap. — Någon större egendom finnes icke i socknen. — Adress: Mariestad.

Eke. Annex-socken på Gotland, i Hemse Ting och Södra Befallningen, $5^{3}/_{4}$ mil söder från Wisby, vid hafvet, har en areal af 3,459 tunnland, af hvilka endast 10 äro vatten. Näringsfången äro de på ön vanliga. Socknen, som består af $7^{5}/_{8}$ mantal, beboddes omkring 1840 af 220 och 1856 af 233 invånare. Fasta folkskolan hade sistnämda år en examinerad lärare, som undervisade 15 gossar och 11 flickor, medan 3 gossar och 4 flickor undervisades i hemmet. — Eke är annex till Rohne konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Södra Kontraktet af Wisby stift. Kyrkan, af sten, är enligt Strelow byggd år 1249 och försedd med alfresco-målningar, under hvilka finnas lemningar efter runor, tecknade med svart. På kalkslagningen å norra pelaren vid choret läses en likaledes med svarta runor tecknad inskrift, att i Årum efter Christi börd þusina urhundraþ at ok sekstih blef kirkia malaþ. — I socknen ligger landthamnen *Ekevik*. — Adress: Wisby

Eke. Ett mantal frälse-säteri uti Hagby socken och Hagunda härad af Uppsala län, nära Hagby kyrka, med Forssa, $1^{3}/_{4}$ mantal berustadt säteri, har tillhört slägterna Liljeström, Duvall (omkring 1740), Bergenstjerna (omkring 1770), Fredenberg (1849). År 1851 egdes gården af major C. Fredenbergs enka.

Eke. Tre mantal frälse-säteri uti Bro socken af Bro och Wätö skeppslag i Stockholms län, är en gammal gård, som 1603—1623 tillhörde en Aron Carlsson Månesköld, kom med hans dotter till slägten Mörner och 1849, jemte underlydande $^{1}/_{8}$ mantal, tillhörde general-adjutanten Mörner. — Pläng, 2 mantal skatte, som nu lyder under frälsesäteriet Wernberg i samma socken, har på 1600-talet lydt under Eke. — Som sednaste egaren af Eke uppgifves handlanden Fr. Åkerberg i Waxholm.

Ekeberg. *) Gammalt säteri uti Lillkyrka socken af Örebro län, är beläget på en udde i sjön Hjelmaren midt emot Göksholm. Egendomen består för närvarande af 1 mantal säteri, ensamt uppskattadt till 116,000 rdr rmt, samt underlydande 5 mantal frälse. Hela egovidden är 900 tunnland åker och äng samt 875 tunnl. skogs- och hagmark. Till godset utgöras årligen 2,864 dagsverken. Corps de logis har tvänne gånger afbrunnit, sedan det blifvit flyttadt från s. k. Djurgården, der det fanns på 1500-talet och till 1660, då landshöfdingen öfver Nerike och Wärmland Abraham Gustafsson Leijonhufvud uppbyggde boningshuset på nuvarande källarmuren. Sedan det efter hans död 1676 nedbrunnit, lät öfverstlöjtnanten Abraham Abrahamsson Leijonhufvud uppbygga mangården vid kanalen å norra sidan, sådan den finnes aftecknad i Dahlbergs Svecia Antiqua & Hodierna,

*) Meddeladt af herr protokolls-sekreteraren C. F. W. Lamberg.

med 7 särskilda byggnader, hvilka år 1748 afbrunno, hvarefter kammarherren Carl Hildebrandsson Uggla uppförde största delen af de nuvarande byggnaderna. Slägten Leijonhufvud har varit egare af Ekeberg alltsedan 1400-talet till år 1738. *Abraham Christersson Leijonhufvud*, son af Sveriges rikes råd, Christer Gregersson till Ekeholm och Brunsberg, samt Margaretha Pedersdotter Ugerup, är den första af slägten, som omkring 1450 finnes hafva egt Ekeberg. Han blef riksråd och var gift med Brita Natt och Dag, dotter af riksrådet och lagmannen i Nerike, Måns Bengtsson till Göksholm. Ekeberg ärfdes af sonen *Erik Abrahamsson*, herre till Ekeberg och Laholm, riddare, höfvidsman på Örebro slott 1511, ståthållare i Vestergötland 1512, Sveriges rikes råd och marsk 1514, halshuggen på Stockholms Stortorg vid blodbadet 1520. Gift med Ebba Wase, dotter af höfvidsmannen på Stockholms slott, Erik Carlsson Wase, och Anna Carlsdotter till Winstorp; hon förblef beständigt trogen katholska läran och dog i Wreta kloster 1549. De efterlemnade flera barn och deribland Margaretha Leijonhufvud, sedermera konung Gustaf I:s andra gemål. Egendomen har förmodligen länge varit odelad och stått under fru Ebba Wases disposition, intilldess genom drottning Margarethas och hennes syskons bref af den 17 Februari 1544, hvilket i original förvaras vid Ekeberg, den tillföll brodern *Abraham Eriksson.* Han skref sig till Ekeberg, Gräfsnäs och Kjäggelholm, hade i förläning Skeninge stad, var Sveriges rikes råd, ståthållare i Östergötland och på Wadstena slott, öfverste för krigsfolket vid Wiborg. Gift 1:o med Anna Åkesdotter Tott; 2:o med Emerentia Gere. Ekeberg ärfdes af sonen i första giftet *Erik Abrahamsson* till Ekeberg, Lagmansholm och Hjelmarsberg, Sveriges rikes råd och lagman i Nerike, ofta förekommande i kon. Carl IX:s historia. Gift 1:o med Carin Åkesdotter Soop; 2:o med Elisabeth Arendtsdotter Gyllenhorn. Sonen *Abraham Eriksson*, friherre till Nynäs, användes mycket i Carl IX:s tid och under Gustaf Adolfs första regeringsår. Han blef år 1610 baroniserad och fick Nynäs i Södra Finnland till friherreskap; lagman i Nerike och Sveriges rikes råd. Dog 1618 och begrofs i Lillkyrka, hvarest en grafsten med hans och hans hustrus vapen finnes. Han köpte Blybergs hemman af kronan och skänkte det till prestbol. Med sin hustru, Beata Sparre, hade han inga barn, således utslocknade med honom hans friherrliga ätt. Enkan gifte om sig med *Carl Bonde*, friherre till Laihela, herre till Esplanda, Sveriges rikes råd och förste president i Bergs-kollegium. Han skänkte Björnbotorp till kapellansbol åt Lillkyrka (gåfvobrefvet finnes i original förvaradt i kyrkan), lät på egen bekostnad utvidga Lillkyrka kyrka, skänkte åt densamma en stor klocka, en messhake och predikstolen. Äfven han dog barnlös, hvarefter egendomen tillföll *Gustaf Eriksson Leijonhufvud*, halfbroder till Abraham Eriksson till Nynäs. Han var landshöfding öfver Nerike och Wärmland, blef år 1651 af drottning Christina upphöjd till friherre, och skulle han och efterkommande skrifva sig friherrar till Ekeberg, »med de före detta af ålder förvärfvade ärftliga frälse vilkor och conditioner dervid oförkränkta.» Han var tvänne gånger gift, först med Catharina Eriksdotter Sparre från Sundby och sedan med Catharina Nilsdotter Posse. Han egde äfven Hjelmarsberg och Ådön. Sonen *Abraham Gustafsson*, landshöfding i Nerike och Wärmland samt Bergslagerna, egde, utom Ekeberg, äfven Hjelmarsberg, Frösvidahl, Götavik, Röforss bruk och Knobsholm i Halland, m. m., samt var gift med friherrinnan Brita Nilsdotter Kagg. Ekeberg stannade hos 3:dje sonen, *Abraham Abrahamsson*, öfverstlöjtnant, gift tvänne gånger, först med Catharina Maria Sparre och sedan med Christina Horn. Äldsta sonen, *Abraham Abrahamsson*, ärfde Ekeberg, som han sålde med underlydande gods till brukspatron *Carl Swedenstjerna*, gift med Margaretha Petré. Egendomen köptes år 1750 af kammarherren *Carl Hildebrandsson Uggla*, som tillköpte flera hemman samt utvidgade och ombyggde socknens kyrka. Han var gift tvänne gånger, först med Hedvig Charlotta Dankwardt Lilljeström och sedan med Margar. Char-

lotta Ehrensvärd. Hans dotter ärfde Ekeberg, som, genom hennes giftermål med majoren *Carl von Horn,* tillföll deras trenne döttrar. Kapiten *J. Dalman,* gift med en af fröknarna Horn, löste till sig de andras andelar i egendomen, som han 1847 sålde till öfverstlöjtnanten *J. Lamberg,* hvilken betydligt förbättrade godset. De nuvarande egarne af egendomen äro hans trenne omyndiga barn och efterlefvande enka, fru Aurora Lamberg, född von Schantz.

Med egendomen följer jus patronatus vid tillsättande af pastor i Lillkyrka och komminister i Ödby.

På stället förvaras en märkvärdig solvisare af sandsten, ganska korrekt och väl gjord, med Wasa- och Leijonhufvudska vapnen inristade samt årtalet 1534. Den tros vara en fästmanspresent af konung Gustaf I till Margaretha Leijonhufvud.

En mycket stor ekkista med utskurna ornamenter och Wasa-, Sture-, Leijonhufvudska och Ribbingska vapnen medföljer alltid egendomen. Traditionen förmäler, att Margaretha skall ha gömt sig i denna kista, då Gustaf I kom till Ekeberg för att fria.

Ekeberga. Annex-socken i Uppvidinge härad af Kronobergs län, 3 ¼ mil österut från Wexiö, har en areal af 35,524 tunnland, af hvilka 1,950 äro sjöar och kärr. Sjöarna äro små; bland åarna märkes en, som kommer ur Widasjö och går i söder till Kosta glasbruk vid Löfsjön och vidare inåt Algutsboda, hvilken socken gränsar till Ekeberga i söder, der ån faller i Rostocks-sjön. En mindre å, som kommer från Lenhofda socken, till hvilken Ekeberga gränsar i norr, faller ut i sjön Låen eller Lessebo-sjön. I socknen ligger skogen *Gråstensmo,* som sträcker sig österut till Hälleberga socken. Jordbruket har på de sednare åren blifvit en hufvudnäring; förut sökte allmogen hufvudsakligen sin utkomst genom skjutsning och körslor för bruken i trakten. Socknen, som består af 16 ½ mantal, beboddes på 1840-talet af 855, 1856 af 1,079 personer. Sistnämnda år hade socknen ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 84 gossar och 83 flickor, medan 1 gosse hade enskild undervisning, 17 gossar och 33 flickor undervisades i hemmet. — Ekeberga är annex till Lenhofda konsistoriela pastorat af 2:dra klassens 2:dra afdelning i Uppvidinge kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, 3⅝ mil från Wexiö, är af trä med ett 24 alnar högt trätorn och byggdes 1824—1825 samt invigdes 1826. — Inom socknen märkes det 1741—1743 anlagda *Kosta* glasbruk (se denna artikel). — Adress: Wexiö.

Ekeby Pastorat, *) som utgöres af Ekeby och Rinna socknar i Göstrings härad och Wadstena län af Östergötland, gränsar i söder till Säby af Jönköpings län, inneslutes vidare af sjön Sommen samt Torpa, Malexander, Åsbo, Mjölby, Hogstad, Wäderstad, Rök och Trehörna socknar och är uppodladt af den bekanta skogstrakten *Holaveden,* hvars namn för närvarande bibehålles endast uti den till pastoratet angränsande Norra Wedbo härads allmänning. Milslång sträcker sig norrut ifrån denna Göstrings härads allmänning, genom hvilken i samma rigtning, utan att vara utmärkt å mark eller charta, går gränsen mellan Ekeby och Rinna. Hela arealen uppgifves till

i *Ekeby:*

Åker och äng	3,151	tunnland.
Skoglösa beten	8,052	»
Skogsmark	17,000	»
Sjöar och kärr	3,850	»
Summa	32,053	tunnland.

i *Rinna:*

Åker och äng	2,169	tunnland.
Skoglösa beten	6,904	»
Skogsmark	10,356	»
Sjöar och kärr	890	»
Summa	20,219	tunnland.

Med undantag af nordliga gränsen, som utgöres af en skogbevuxt bergås, löpande från Svartån mot vester och i Rinna sänkande sig till slätten, går så väl bergens som vattendragens hufvud-

*) Meddeladt af herr kyrkoherden A. A. Aurelius.

sakliga sträckning från söder till norr. Alla vattendrag upptagas af *Svartån,* som genomflyter Ekeby från Sommen till Mjölby gräns, omkr. 2 mil i nordlig, östlig och åter nordlig rigtning. Hon upptager vid Fjetmunna, nära Ekeby kyrka, *Lillån,* hvilken, bildad af 3 inom Trehörna och Rinna socknar uppkomna, i Rinna sammanflytande vattendrag, benämnes olika efter de byar den förbiflyter. Svartån, hvilkens utlopp ur Sommen ligger vid 492 fot, sänker sig vid stora bron på Boxholms bruk till 436 och vid gränsen till Mjölby till 353 fot öfver hafvet. Lillån, hvilkens sydliga källor ligga omkring 800 fot högt, har vid utloppet i Svartån sänkt sig omkring 400 fot. Bergåsarne, mägtigast i söder, uppstiga ej mycket öfver 600 fot. Utom Svartåns och Lillåns dalar samt norra delen af Rinna, som angränsar till stora Östgöta-slätten, är pastoratet ett bergigt skogland med allvarlig, sällan vild, charakter. Ådalarne, i synnerhet Svartåns från Boxholms bruk till Mjölby-gränsen, förete en täck Blekingsnatur. Jordmånen är der i allmänhet lera, i höjdsträckningarna sand- och örjord, på gränsen till slättlandet och undantagsvis annorstädes mylla. I dalsträckningen från slättlandet vid Harstad-gränsen till Ekeby by är rådande jordmånen sand. Pastoratet är en öfvergångstrakt från Smålands bergsbygd till Östergötlands slätt; klimat och växtlighet äro till följd deraf olika uti olika nejder deraf. I kärrtrakterna härja froster, för hvilka Sommens stränder vanligen äro mindre blottställda. I anseende till den förutnämda dalsträckningen mot Wettern är vestanvinden, särdeles i norra delen, rådande. Försök att från Omberg här acclimatisera bokträd och från Blekinge bohvete hafva misslyckats. Här begagnade sädes-slag äro: hvete, ärter, råg, korn, blandkorn, hafre (deraf i skogsbygden vanligen blott råg och hafre); lin och hampa blott för eget behof; jordfrukter: potates och rofvor; fodervexter: klöfver och timothej. Rationelt landtbruk är infördt vid säterierna och några andra herrgårdar; allmogen följer vanligen förfädrens brukningssätt, dock med småningom skeende förändringar. I hela skogsbygden bestämmas åkerbruksarbetena, särdeles såningen, i öfverensstämmelse med den i hela Småland öfliga veckoräkningen = 13 veckor, räknade tillbaka från den 24 Juni till d. 25 Mars gamla stilen. Grof skog börjar här blifva sällsynt; i allmänhet är skogshushållningen mindre väl vårdad; flera hemman sakna för behofvet erforderlig skog. Att pastoratet är en öfvergångstrakt, märkes icke blott af dess naturförhållanden, utan ock af dess invånare, som förete märkbar olikhet vid de 3 mil aflägsna norra och södra gränserna. Från södra gränsen till Boxholms bruk i Ekeby och till Lillåns böjning åt öster i Rinna röjer sig så väl genom utseende som i synnerhet genom lynne, språk och lefnadssätt folkets frändskap med de gamla Wedernas bebyggare. Vid nämda punkter är tämligen hastig öfvergång från Småländska tarfligheten till Östgöta-slättbygdens lyx. Hufvudnäringar äro: åkerbruk, boskapsskötsel och derjemte i Ekeby jernbruksrörelse; binäringar: kolning, tegel-, kalk-, pottaske-, tjäru- och becktillverkning, laggning, fiske, m. m. Vattenverk vid Svartån äro: Tolhems såg, Boxholms jernbruk med 2 sågar och 1 större qvarn samt tröskverk och tegelbruk, Linneforss och Öringe qvarnar samt Öringe stampverk; vid Lillån: Kifarps såg, Rickelhags qvarn och såg, Gärdslätts qvarn, Ryckelsby qvarn och såg, samt vid ett Svartåns tillflöde: Arrebo såg. Vattenfallens höjd vid Boxholms bruk uppgifves till 89 fot på 1,000 alnars längd. Pastoratet innehåller: Ekeby: oförmedlade $72\frac{1}{4}$, förmedlade $51\frac{3}{4}$ mantal, deraf skatte 17, krono $5\frac{3}{8}$ och frälse $29\frac{3}{8}$ mantal; Rinna: oförmedlade $35\frac{5}{8}$, förmedlade $34\frac{5}{8}$ mantal, deraf skatte $23\frac{1}{4}$, krono 1 och frälse $10\frac{3}{8}$ mantal. Af frälsehemmanen äro i Ekeby 6 mant. säteri, $\frac{1}{2}$ rå och rör; i Rinna $1\frac{1}{2}$ mant. säteri, $\frac{5}{8}$ rå och rör. Inom pastoratet äro förlagda 35 Nummer af 1:sta och 2:dra Lifgrenadier-regementena. Folkmängden i Ekeby uppgick 1810 till 1,827, 1840 till 2,205 och 1856 till 2,363 personer; i Rinna: 1810 till 1,165, 1840 till 1,396 och 1856 till 1,585 personer.

När kyrkosamhällen här först bildades och kyrkor byggdes, kan icke med visshet bestämmas, men synes sannolikt hafva skett uti Ekeby i 12:te seklet, uti Rinna något sednare. När Ekeby och Rinna socknar blifvit förenade till ett pastorat är ock obekant, dock tyckes denna förening hafva skett vid Rinna församlings uppkomst, alldenstund ingen särskild kyrkoherde i Rinna någonstädes är nämd. Pastoratets båda kyrkor äro belägna i dess norra del: i Ekeby ¼ mil från norra och 3 mil från södra sockengränsen, i Rinna ⅛ mil från norra och 2¼ mil från södra sockengränsen.

Ekeby kyrka, belägen nära Svartån, 3⅞ mil från Linköping, 1¾ mil från Skeninge och 2½ mil från Wadstena, är byggd af gråsten till sin mellersta del från slutet af 12:te eller början af 13:de seklet. Dess grofva stenpelare och stenhvalf borttogos 1788. Choret med derunder murade Ribbinge-graf uppfördes 1648. Tornet byggdes 1754 efter ritning af Hårleman. Altartaflan, af Ehrenstrahl, föreställer korsfästelsen. Orgelverket, med vacker structur, af Schörlin 1788, innehåller 17 stämmor. Den af Broocman omtalade runstenen befinnes i vestligaste delen af södra muren, gömd under grof spritrappning. Här finnes en dopfunt af sandsten; arbetet derå vittnar om hög ålder. En mängd adliga vapensköldar finnas å chorets och kyrkans väggar.

Rinna kyrka, belägen vid sjön af samma namn, på en höjd, hvarifrån man har vidsträckt utsigt öfver slättlandet med Wadstena och Skeninge, Omberg samt sjöarna Tåkern och Wettern, 4⅛ mil från Linköping, 1¼ mil från Skeninge, 2 mil från Wadstena och ¾ mil från moderkyrkan Ekeby, är byggd af sten år 1802 af Seurling. Altartaflan, af Hörberg, föreställer Himmelsfärden. Orgelverket, om 10 stämmor, är bygdt af Andersson år 1835. Gamla kyrkan, byggd af gråsten i 4 skiften, var, då den år 1802 borttogs, ganska förfallen. Dess torn hade redan år 1680 måst nedrifvas.

Ekeby utgör tillika med Rinna ett patronelt pastorat af 2:dra klassen i Göstrings kontrakt och Linköpings stift, hvartill egaren af Boxholm och Mossebo sedan år 1729 har fullkomlig patronrätt. Den första här kända pastor var Andreas, Curatus in Ekby-Holavid 1223, första bekanta komminister Andreas, som underskref Uppsala Mötes beslut 1593. Nuvarande pastor är A. A. Aurelius sedan 1855, komminister i Ekeby F. J. Lindhagen sedan 1855, komminister i Rinna L. Runnell sedan 1853.

Uti Ekeby folkskola, upprättad 1837, meddelas årligen undervisning åt 250 barn på 3 stationer. Skolhus äro uppförda vid kyrkan och det ⅞ mil derifrån belägna Boxholms bruk.

Uti Rinna folkskola lemnas årligen undervisning åt 150 barn, halfva tiden i skolhuset vid kyrkan och halfva tiden i det 1½ mil derifrån belägna skolhuset vid Mossebo.

I Ekeby har omkring 20 år varit verksam en arbetsinrättning, som ledes af fattigvårds-styrelsen med biträde af en fruntimmersförening.

Bland gårdar i pastoratet märkas: i Ekeby: *Boxholm* (se denna artikel), *Göthvik* (se denna artikel), *Arrebo* och *Carlsberg*, det förra: 1 hemman kronoskatte under Boxholms bruk, beläget vid sjön af samma namn, 1¾ mil söder från Ekeby kyrka, var i 17:de seklet sätesgård med underlydande gods, tillhörande Gyllenborgska familjen, men öfvergånget till kronan genom byte och är sedermera skatteköpt, — det sednare: ett halft frälsehemman på en höjd ofvan Boxholms bruk, med sambruk 1⅝ frälsehemman, i synnerligt vackert läge, väl bebygdt, sedan 1816 bebodt af bruksegaren, har från brukets anläggning haft gemensamma egare med detsamma. Kallades förr *Berg* och var bland de under Boxholm lydande hemman, som donerades till riksrådet Lindorm Ribbing. — I Rinna ligger *Mossebo* (se denna artikel). — Helsobrunnar finnas vid Linneforss och Rosebo i Ekeby, vid Särstad i Rinna, m. fl.

Postadressen till Ekeby är: Boxholm, till Rinna: Skeninge och Wäderstad.

Å ett fält från Svartån till Hagby tegelbruk, i synnerhet den bergiga delen deraf, der en höjd förekommer med

namnet »Wimpelthussberget», finnes en mängd kummel, de flesta fyrhörningar, men icke alla rätvinkliga, en del med upprättstående stenar i hörnen, närmare ån en stor hög, omgifven af stenring. I Hagby derintill belägna äng ha funnits flera högar med uppresta stenar, men som genom odlingar i detta sekel blifvit förstörda. Hela denna trakt, som mot norden angränsas af det fordna »Giöthawij», utgöres af utjordar, tillhöriga åtskilliga hemman i församlingen.

Der vägarne till Boxholms jern- och tegelbruk skilja sig, vid skogshöjdens fot, är en större trekantig stensättning, kallad »Jättegrafven». Jättens hufvuds, utsträckta armars och fötters lägen skola vara med stensättningen utmärkta.

Folktron fäster sig ännu vid förmenta uppenbarelser af »Tyrsjögubben» å Ekeby skog, Gubben i »Rädsberget» vid Fjetmunna, invånare i Pukeberget å Göstrings allmänning, Ringsberget vid Blåvik, Gubbeberget mellan Ekeln och Sommen, det vilda Fiskeviksberget, m. fl. Sägnerna om Ekeby storklocka, som skulle bortföras af en jätte, men tappades uti Igelbäcken å Ekeby gärde, der en stor ännu befintlig videbuske öfvervuxit klockan, till hvilkens upphemtande flera misslyckade försök skola blifvit gjorda, samt om stenarna i Stertingeströmmen, af en jätte slungade från södra skogstrakten för att krossa Ekeby kyrka, men i anseende till slungbandets bristande ej till vederbörlig ort framhunna, med flera dylika, antyda väl dunkla minnen från den tid, då christendomen och hedendomen här våldsamt kämpade. Striden är beklagligen icke ännu utkämpad.

I sundet mellan Sommen och Andersbosjön (Svartåns utlopp med namnet »Virken») äro några murlika refiar tvärsöfver sundet, höjande sig nära vattenytan. De äro, enligt traditionen, början till en fördämning för att afleda Sommens utlopp i annan rigtning och dymedelst beröfva en nedanför boende ovän det fördelaktiga fisket.

Nära Eklabo, vid en vik af Sommen, kallad Ekeln, är en hög oval sandkulle, benämd »Slottsbacken», enligt sägnen använd till »lekplan», då stället egdes af Christer Lilje på Liljeholmen i Torpa. En annan sägen förmäler, att en Somme der residerat; men inga lemningar efter byggnad märkas. Af skogstraktens invånare vid Sommens stränder omtalas »Sven Somme» såsom en mägtig och trollsk man, hvilken man understundom tillskrifver förutnämda fördämning; men sagan förmäler hvarken när han lefvat eller hvar han bott (om ej vid Eklabo). Den enda Somme, som veterligen haft egendom inom detta pastorat, var Sven Somme till Göthery (i Rinna) och Oplunda (i Wikingstad), hvilken officierade vid hertig Johans jordafärd från Wadstena slott år 1618, och hvilkens vapen med årtalet 1624 finnes i Ekeby kyrka.

På Ryckelsby södra gärde, en knapp ¼ mil från Ekeby kyrka, har fordom varit »Gisings» (nu Göstrings) härads tingsplats, utmärkt genom åtskilliga stensättningar, som i början af innevarande sekel funnos qvar, men nu äro förstörda.

Å Bleckenstad boställes egor, ej långt från landsvägen, äro upptornade stensättningar, enligt sägnen lemningar af någon förskansning,

Mellan Ekeby kyrka och Fjetmunna å Ljungby egor, nära vägen, äro en mängd kullar, somliga försedda med nu nedfallna stenar, kallade »Jutebackarne» till minne af Danskar, som här blifvit begrafna efter ett fältslag med Svenskarne under det Danska mordbrands- och plundringståget i Erik XIV:s tid.

Vid »Juteliden» å landsvägen nära Hester skall vid samma tid slag blifvit hållet. Kulor af omkring 2 tums diameter hafva i sednare tid blifvit funna der och i en kålgård vid det närbelägna Stora Herkhult.

Å Rinna bys vestra gärde och vid den angränsande byn Ljungstorp skola, obekant när, heta strider blifvit utkämpade. Lemningar af förrostade vapen, sporrar, m. m., hafva der blifvit funna.

Mellan byarna Gärdslätt och Stenstorp i Rinna förekomma vidsträckta stensättningar, enligt tradition i orten lemningar efter en stad, kallad Lokestad eller Lockerstad.

I Hästmarken vid Tingkullanäs (på en udde i Sommen) stå 3 höga stenar

hvälfda mot hvarandra, och vid Jakobsberg nära Ekeby kyrka är rest en hög, nu lutande, sten, å hvilken inga inskriptioner finnas, och om hvilken sägnen tiger.

Vid en källa med starkt flöde invid landsvägen å hemmanet Korskälla egor är upprest ett kors, som innehafvarne af nämda hemman för undvikande af ofärd från uråldriga tider ansett sig pligtiga att vidmagthålla. Det berättas, att detta kors blifvit upprest antingen till minne af en drottning, som der födt barn, eller till minne af någon, som der blifvit mördad.

På flera ställen å skogarna, äfven på Ekeby prestgårds egor, förekomma backar med benämning »Brudelid», till erinran att en brud der blifvit bortröfvad under färden till kyrkan.

I Ekeby kyrkobok är antecknadt af prosten S. Rinman: »År 1698 Tredje »Bönedagsafton, klockan 8 förmiddagen, »märktes vid Blåvik, att Sommen var »betäckt med fingertjock blod, som »qvarblef till följande morgon, då ve»stanvind dref bloden i land, hvaraf »uppkom odräglig stank. Dylikt har »händt, inan konung Gustaf II Adolf »drog till Tyskland.»

Af prosten N. Curman finnes antecknadt: »År 1759 den 20 December, »klockan 12 eftermiddagen, Thomæ-natt, »märktes jordbäfning.» »År 1768 den »18 Februari, »onda fredagen», inträffa»de storm med stark köld och yrväder, »dervid många både menniskor och kre»atur omkommo.»

Det är allmänt bekant, huru illa beryktad Holaveden var i fordna tider, hvarom ock de gamla här förekommande hemmansnamnen Röfvaretorp och Tjufarp bära vittnesbörd. Ännu för 200 år sedan klagade »Mäster Nils i Egby» (prosten N. Juringius, pastor i Ekeby och Rinna 1626—1648), att här var »ett argt och treskt folk, som rin»ga achtade Herrans Ord och Christi »tjenare», hvarföre han ock fann sig föranlåten att författa en Kyrkolag för Rinna i 36 artiklar, hvilken år 1630 antogs på sockenstämma. Under de sednare åren af hans här ådagalagda nitiska och kraftfulla själavård var förhållandet redan mycket förbättradt. Herdakallet har sedan här blifvit förvaltadt af flera christligt sinnade och verksamma män, hvilkas minne lefver i välsignelse. Nu varande pastor erkänner sig förbunden till innerlig tacksamhet mot Gud, som beredt honom verkningskrets inom dessa församlingar, der förhållandet i både kyrkligt och borgerligt hänseende nu är fullt jemförligt med, om icke bättre än i de flesta andra.

Ekeby. Socken uti Olands härad af Uppsala län, östligaste socknen i länet, vid och omkring Olands-ån, har en areal af 14,904 tunnland, af hvilka 1,530 äro sjöar och kärr. Olands-ån går inom socknen från sjön Ginningen först vid södra gränsen österut, sedan mot norr utefter socknens vestra gräns och slutligen midt igenom socknen samt mottager från vester Mörtsjöns vattendrag. Längst i öster ligger norra delen af sjön Wellen inom socknen. På Olands-åns venstra strand är kullig slättbygd, dock åt norr mer bergländig och kärraktig; närmast ån är högra stranden också jemn samt här och der sidländt; men längre bort vidtager bergländig skogsmark. Hela trakten öster om ån kallas *Ekeby Åtting* och har inpå 1700-talet tillhört Stockholms län. Rådande jordmånen är dels lera, dels svartmylla, dels mojord. Åkerbruk är hufvudnäringen och dernäst skogsbruk, mest för Gimo jernverk i Skefthammars socken. Hemmantalet är 49¾ förmedlade mantal (deraf 31 skatte, 3½ krono samt 15¼ frälse), med 1 väderqvarn, 1 utjord, 7 torp och 1 ladugård. Folkmängden, 1840: 977 och 1848: 1,116, hade 1850 stigit till 1,142, men utgjorde 1856 blott 1,119 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 38 gossar och 20 flickor, medan 4 gossar bivistade allmänt undervisningsverk och 22 gossar samt 35 flickor undervisades i hemmet. — Ekeby socken, som år 1314 under namnet *Ekiby* förekommer såsom hörande till Oland, utgör för närvarande tillika med Bladåker i Stockholms län ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Olands och Fröåkers kontrakt

af ärkestiftet. Kyrkan, belägen $4\frac{1}{2}$ mil nordost från Uppsala, af gråsten, är gammal och reparerad 1840. En kyrkoherde nämnes 1304, kaplaner från 1593. — Inom socknen ligga frälsesäteriet *Tånga* och lägenheten *Charlottendal,* bägge vid Olands-ån och lydande under Gimo bruk i Skeptbammars socken. — Vid norra ändan af sjön Wellen (Wallen) ligger det så kallade *Röfvareberget,* der, enligt gamla sägner, röfvare fordom vistats och gjort allmogen mycken skada på dess boskap. I berget synas öppningar, som längre in vidga sig i form af kamrar eller boningsrum, tecken efter eldstäder o. s. v. Nära derintill ligger en med löfträd omgifven vacker plan, kallad *Landsätter.* — Adress: Uppsala.

Ekeby. Socken i Skyllersta härad af Örebro län, är belägen mellan Gällersta i norr, Kumla i vester och Skyllersta i sydost, mellan hvilka sistnämda Ekeby bildar en lång spets, som sträcker sig mot söder. Arealen är 7,915 tunnl., af hvilka 490 äro vatten. Socknens norra del, den bördigaste och jemnaste, med lerhaltig jordmån, stöter till Mosjön, Attersta-ån och Vestra Qvismaren samt den derutmed liggande Fornskinnsmossen; södra delen går in i den höjdsträckning, som skiljer Telge-åns vattendrag från Tisarn. Hufvudnäringen är åkerbruk, deribland linodling. Socknen består af $40\frac{3}{8}$ förmedlade mantal ($18\frac{1}{2}$ skatte, $2\frac{1}{8}$ krono, $19\frac{3}{4}$ frälse) och beboddes 1840 af 1,176, 1850 af 1,151 och 1856 af 1,134 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 36 gossar och 20 flickor, medan 18 gossar och 50 flickor undervisades i hemmet. — Ekeby socken, hvilken omkring 1314 förekommer under namnet *Ekebi,* och hvars kyrkoherdar äro kända sedan början af 1500-talet, utgör för närvarande tillika med Gällersta ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Örebro kontrakt af Strengnäs stift. Kyrkan, belägen $1\frac{1}{8}$ mil från Örebro och $12\frac{3}{4}$ mil från Strengnäs, har föga märkvärdigt att uppvisa. — Betydligaste gården inom socknen är *Nynäs.* — Adress: Örebro.

Ekeby. Socken i Luggude härad af Malmöhus län, $1\frac{3}{4}$ mil o. s. o. från Helsingborg, har en areal af 5,277 tunnland, af hvilka endast 6 äro vatten. Åkern är mager, men ängen god; skogen obetydlig. Socknen består af $20\frac{1}{8}$ mantal och beboddes omkring 1840 af 700, 1850 af 1,010 och 1856 af 1,163 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med en examinerad lärare i den fasta och en oexaminerad i den ambulatoriska. Lärjungarnes antal var i fasta skolan 85 gossar och 57 flickor, i den ambulatoriska 38 gossar och 46 flickor, medan 7 gossar och 11 flickor undervisades i hemmet. — Ekeby socken är annex till Frillestads omvexlande regala och patronela pastorat i Luggude kontrakt af Lunds stift. Egaren af *Gedsholm* (Gidsholm), socknens förnämsta gård, nämner pastor två gånger och konungen den tredje. — Adress: Helsingborg.

Ekeby. Socken på Gotland, i Endre Ting och Norra Fögderiet, omkring $1\frac{1}{2}$ mil österut från Wisby, är i vestra delen någorlunda högländig, i den östra mer lågländ och saknar icke hvarken löf- eller barrskog. Socknens norra del är bergaktig; der finnas kalkbrott. Socknen, som består af $12\frac{7}{8}$ förmedl. hemman, deraf $\frac{3}{8}$ krono, medan alla de öfriga äro skatte, beboddes 1850 af 231 och 1856 af 237 invånare. Socknen har gemensam folkskola med Barlingbo, tillika med hvilken socken den bildar ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Norra kontraktet af Wisby stift. Kyrkan, enligt Strelow byggd år 1182, är prydlig och uppförd af huggen sten. — Adress: Wisby.

Ekeby. Sätesgård, $1\frac{2}{3}$ mant. frälsesäteri med underlydande, uti Knutby socken och Närdinghundra härad af Stockholms län, vid sjön Kärfven, tillhörde 1660 öfversten W. Philp, bibehölls efter reduktionen genom byte åt ätten och såldes af öfverstens sonson, A. Philp, 1723 till lagman Wattrang. Genom gifte kom gården sedan till presidenten J. Gerdesköld och tillhörde vidare major Lindrot, underståthållaren von Axelsson samt, 1804, lagmannen

grefve J. H. Gyllenborg. Bland senare egare nämnas von Düben 1825, Braunerhjelm 1847, kapiten A. Bring 1856.

Ekeby. Två mantal kronoskatte med underlydande Gillberga, 1 mant. frälse, i Ytter-Enhörna socken och Selebo härad af Nyköpings län. Gården ligger på en höjd midt för kyrkan, ³/₄ mil från Södertelje och 4 ¹/₄ mil från Stockholm. Den har en två våningars byggnad af trä, reveterad, och 2:ne flyglar af en våning, äfven af trä och reveterade, omgifna på norra och södra sidorna af trädgårdar. År 1836, då blott halfva hemmanet Gillberga tillhörde denna egendom, hade den 126 tunnland åker, 135 tunnl. äng och 1,612 ¹/₂ tunnland skog och betesmark, men är nu, sedan den öfriga delen af detta hemman blifvit tillagd, betydligt förökad. Sistnämda år framföddes på egendomen 12 hästar, 19 oxar, 16 kor, 4 st. ungboskap och 75 får. Under egendomen lyda en utgård, Bastmora, vid Mälaren, en husbehofssåg och 9 jordtorp. Skogen är god, men har fordom varit högst betydlig. Jordmånen är till en del svartmylla och lera, till en del sand och skogsjord.

Egendomen skall efter Tham hafva tillhört Strengnäs kloster. År 1538 förekommer den såsom 2:ne hemman med hvar sin åbo, och 1642 upptagas dessa såsom arf och egna under Räfsnäs. Skatterättigheten blef af drottning Christina den 20 November 1645 donerad till kamreraren i Kongl. Räknekammaren Nils Johanson, adlad Rosenflycht; men räntan ingick till kronan. Drottning Hedvig Eleonora förlänte d. 19 Maj 1676 egendomen till samma man på lifstid. Efter hans död, 1678, tillföll egendomen 3:ne hans döttrar, hvilka år 1681 af drottningen erhöllo förmedling af hälften af ovissa persedlar och 1687 fyra års frihet för räntan; år 1712 bekommo de räntan af dessa hemman fri i sin lifstid. Genom gifte med en af dessa fröknar, Anna Rosenflycht, kom egendomen till en löjtnant Cosswa, hvilken den tillhörde 1719 och 1724. Efter Kongl. Kammar-kollegii bref den 18 Juni 1723 blef det ena hemmanet indragct med detta års ränta och den 27 April 1724 doneradt till öfver-inspektoren Tullstedt i dess lifstid, det andra tillhörde, ännu år 1725, Anna Rosenflycht; men enligt Kongl. Kammar-kollegii bref d. 25 April 1730 blef äfven med år 1731 den skedda förmedlingen indragen och hvartdera hemmanet 1732 till helt mantal uppfördt. Egendomen tillhörde, 1739, ryttmästaren, sedan öfverstlöjtnanten och riddaren, Lorentz Ridderhoff, som egde den till sin död 1750, hofrätts-assessor Carl Nic. Wadström 1751—1762, — brukspatron Isak Rothoff 1764, — kapiten Nils Bard 1770—1798, derefter en Ehrenheim och understallmästaren, sedan landshöfdingen, Michaël v. Törne 1805, hvilken uppförde det nuvarande boningshuset. Genom köp öfvergick gården till presidenten, kommendören af Kongl. Nordstjerne-Orden, Abraham Nic Edelcrantz, som år 181 . försålde egendomen till färgaren, löjtnant Isak Thunberg. Från honom blef densamma utmätt och på auktion den 17 Juli 1822 inköpt af garfveribolaget Jakob Westin & Son, men öfvertogs den 4 April 1826 af kapitenen, riddaren af Kongl. Wasa-Orden, Jakob Westin. Denna egare gjorde stora odlingar, mångdubblade åkern och uppodlade 2:ne stora ängar, den ena omkring 70, den andra 40 tunnland, uppförde nya uthus och förbättrade de gamla. Han tillköpte 1827 och tillade till egendomen hälften af hemmanet Gillberga. Sedan han 1829 aflidit, inlöste sonen, Carl Oscar Westin, den 29 Maj 1832 sina medarfvingars ⁸/₉:delar och tillade år 1837 den återstående delen af Gillberga. Egendomen försåldes af honom den 9 Maj 1841 mot 90,000 rdr rmt till hr F. A. Wallenstråle, efter hvilkens död, 1853, den tillföll nuvarande egaren, löjtnant Paul Emil Wallenstråle.

Sydvest om gården finnas några mindre ättekullar, hvarutur urnor och brända ben blifvit uppgräfda. — På Skansberget vid Mälaren och på Högholmen finnas lemningar efter befästningar, och i ett berg, kalladt *Zachrisberg,* finnes en kula, 6 alnar djup i berget, hvari, efter sägen, röfvare i äldre tider skola uppehållit sig.

Ekeby. Jernverk i Fellingsbro härad och socken af Örebro län, vid Essingsån, som faller in i Oppboga- eller Arboga-ån, med 2 härdar, 1 hammare och 613 sk℔ smide af eget tackjern (1849), tillhör brukspatron M. Holmstedt.

Ekeby. Tre mantal frälse i Fresta socken och Wallentuna härad af Stockholms län, tillhörde år 1685 B. Oxenstjerna och på 1700-talet slägterna Löwen och Creutz, af hvilken riksrådet E. J. Creutz innehade gården år 1741. Egdes 1850 af en Lake.

Ekeby. Ett mantal frälsesäteri och 2 mantal frälse i Vester-Haninge socken och Sotholms härad af Södertörn och Stockholms län, tillhörde år 1648 presidenten Bohm (till en del), sedan Lindsköld, landshöfding Gabr. Falkenberg (från 1678), G. Lovisin (från 1684), Gripenklou (1687—1689), dennes måg Adelström, Wulfvenstjerna (1713—26), grefve De la Gardie till Häringe (1731 och 1732, då gården arrenderades af Ingem. Liljestråle). Gården köptes sedan af baron C. J. Löwen och tillföll efter hans död hans enka, grefvinnan Löwen, född Cronstedt, men införlifvades efter hennes afgång åter med Häringe. Gården tillhörde sedan någon tid friherrarne Löwen på Häringe, men hade 1850 till egare handlanden C. Tydén.

Ekeby, Stora och **Lilla.** Sätesgård i Rytterne socken och Snäfringe härad af Westerås län, icke långt från Mellansundet, mellan fasta landet och Nyckelön, i söder om hvilken Qvicksund är beläget, en gammal gård af 2 mantal säteri, har tillhört Jon Skrifvare, som, från början mjölnardräng, men af Gustaf Wasa hållen i Westerås skola och sedan ståthållare på Westerås slott samt gift med Måns Grens till Tidön enka, afsattes »för sin högfärd skull» och dog på Ekeby år 1531. Gården innehades år 1697 af Reuterholmska slägten, som innehade den till 1803, då Ekeby såldes till ståthållaren på Strömsholms slott, öfverste J. A. von Gerdten. Nuvarande egaren är kammarherren C. F. Gyllenhaal, gift med grefvinnan Math. Orosca. — Den till gården hörande lägenheten Öholmen skall vara anlagd af C. v. Linné, som der planterat 40 stycken bokträd. På egorna ligga ruiner af en forntida borg.

Ekeby. Sätesgård, bestående af $2\frac{1}{4}$ mantal skattesäteri, $\frac{3}{4}$ mantal frälsesäteri och $\frac{1}{4}$ mantal frälse uti Qvillinge socken och Bråbo härad af Östergötlands län, har varit ladugård under *Björnsnäs* (se denna artikel) och tillhört slägterna Krusbjörn och Kjörning. Det indrogs vid reduktionen, men innehades år 1700 tillika med Björnsnäs af fru Elisabeth Kjörning, född Krusbjörn, egdes sedan af löjtnant Gripenberg, dennes son A. J. Gripenberg och N. C. Cantersten på 1750 talet, friherre F. U. Friesendorff 1783, friherre F. Friesendorff 1825, slutligen 1858 af brukspatron Henning Trozelli, tillika egare af Björnsnäs.

Ekebyborna. Socken i Bobergs och Aska härader af Linköpings län, vid södra stranden af Boren, har en areal af 7,105 tunnland, af hvilka 2,390 äro sjöar och kärr. Sjöstranden har hufvudsaklig rigtning mot nordvest, men med flera uddar och mellanliggande vikar, af hvilka sistnämda den största ligger mellan Ulfåsa och Djurgårdsudden längst i vester; strandens hela längd i rak sträckning är $\frac{3}{4}$ mil. Ytan är för det mesta jemn och slät, med blott smärre kullar; Djurgårdsudden bildar en någorlunda hög och bergig upphöjning, som fortsättes $\frac{1}{4}$ mil söderut. Uti Boren infalla söderifrån tre bäckar, delvis omgifna med sidländta ängar. Jordmånen är omvexlande lera, sand och svartmylla; åkerjorden öfverväger ängen och betesmarken; skog finnes blott till några hemman. Åkerbruk, i förening med boskapsskötsel, är hufvudnäringsgrenen; dertill kommer något fiske i Boren. Socknen består af $36\frac{3}{8}$ förmedlade mantal, af hvilka $20\frac{3}{4}$ höra till Bobergs och $15\frac{5}{8}$ till Aska härad. Befolkningen, på 1840-talet 850 invånare, uppgick 1850 till 908 och 1856 till 919 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en till

prest ordinerad lärare, som undervisade 19 gossar och 12 flickor, medan 34 gossar och 45 flickor undervisades i hemmet. — *Ekeby Borin* (det är vid Boren) eller *Ekeby i Aska härad*, som socknen kallas till skilnad från *Ekeby Holavidh* i Göstrings härad, förekommer år 1318 och oftare med namn på en eller annan kyrkoherde. Socknen, modersocken, utgör tillika med Aska ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Aska kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, belägen 3 mil från Linköping, murad af kalk och gråsten, är synnerligen gammal, hvilket bevisas af hennes byggnadssätt. Om anledningen till hennes uppbyggande berättas följande sägen. En gång, då den Heliga fru Birgittas man, Herr Ulf Gudmarson, ville ro öfver sjön till Krigsberg, kom han i sjönöd och var nära att sjunka, men räddades genom sin fromma husfrus böner. Då utlofvade han, att han skulle bygga en kyrka på stranden, der han kom i land. Dagen derpå, när de voro hemkomna till Ulfåsa, tog den heliga frun ett rö i handen, red omkring på stranden och yttrade: »der röet faller, der skall uppväxa en ek, och der eken växt upp, der skall kyrkan byggas.» Detta skedde också, och der spöet föll, uppväxte inan kort en stor ek. När kyrkan sedermera byggdes, höggs eken undan, och det uppgifves, att ännu år 1648, då golfvet i kyrkan omlades, man under det gamla golfvet funnit en stubbe af $2\frac{1}{2}$ alnars tjocklek. Af denna ek och sjön Boren härledes kyrkans namn. Uti tornet visas St. Britas bönkammare; kyrkan har derjemte ett smakfullt grafchor, hvilket Hogenskild Bjelke låtit uppföra åt sig och sin familj, ehuru han sjelf hvilar i Riddarholmskyrkan. En kalk med patén, den sistnämda försedd med munkstils-inskription, förvaras i kyrkan. Den nya altartaflan är målad af Hörberg. Bland andra minnen af S:ta Birgitta nämnas hennes källa, der hon hemtat vatten och hållit sina *tider* (bönestunder), och *St. Britas Näs*, der man bland träden finner lemningar efter byggnader och källarhvalf. — Socknens vigtigaste gods är *Ulfåsa* (se denna art.); derjemte märkas *Österskog* och *Fossala*, fordom säteri, nu skatte genom byte med kronan. — Adress: Motala.

Ekebyhof. Gammalt gods i Ekerö socken och Färentuna härad af Stockholms län, beläget på Ekerön österut från kyrkan och sammansatt af Ekeby och Hofgården, har tillhört Sten Sture den Äldre, som år 1472 till kronan afstod denna gård jemte andra sina arfvegods mot Gripsholm och underlydande. Sedermera kom gården från kronan till enskilda, tillhörde Claës Horn, köptes 1661 af fältherren grefve C. G. Wrangel, tillhörde hans dotter 1685, en friherre Wattrang omkring 1740, Fredenstjerna omkring 1772, kanslirådet Ihre och innehafves nu af hans exc. friherre Alb. El. Ihre. Af byggnaderna finnes en teckning i Dahlbergs *Svecia*. Godset består af $5\frac{1}{4}$ mantal frälse.

Ekebyholm. Gammalt herresäte i Rimbo socken och Sjuhundra härad af Stockholms län, vid norra hörnet af sjön Synningen, sammansatt af Ekeby, 1 mantal och Holm $\frac{1}{2}$ mantal, har länge tillhört slägten Oxenstjerna. År 1523 sålde Magdalena Hansdotter Ekeby till sin fränka, Märtha Jönsdotter på Mörby, enka efter Bengt Oxenstjerna; bland andra egare till Ekebyholm nämnas fru Märthas sonsons son, friherre Bengt Gabrielsson Oxenstjerna, † 1591, och hans sonson, riksrådet Bengt Oxenstjerna, den s. k. Resare-Bengt, omkring 1640. Sedan kom gården till riksrådet friherre Bengt Horn och dennes son, öfversten frih. Christer Horn. Amiralen Gustaf Horns arfvingar erhöllo år 1703 Carl XII:s tillåtelse att lösa Ekebyholm och innehade godset till år 1716, då det köptes af öfverste Odelström, men af honom såldes till riksrådet grefve Arvid Bernhard Horn. Dennes son, riksrådet grefve Ad. Horn, sålde 1746 godset till riksgrefvinnan Ebba Barck, född Horn; det köptes år 1757 af presidenten grefve G. A. Horn och tillföll år 1793 excellensen grefve Claës Gustafsson Horn samt innehades sedan af hans enka, född Blomstedt. Godsets nuvarande egare är hofmarskalken baron C. Gabr. Oxenstjerna till Eka och Lindö. Godset består af $1\frac{1}{2}$

mantal frälse-säteri med $17^5/_8$ mantal underlydande, tillika med qvarnar och sågar. Åbyggnaden är af sten; trädgården betydlig. Gårdens fordna utseende ses i Svecieverket.

Ekeby Åtting. Så kallas en del af Ekeby socken i Olands härad och Uppsala län (se denna artikel), öster om Olands-ån, som till 1700-talet tillhörde Stockholms län, men då lades till Uppsala län, hvaremot en del af nuvarande Hökhufvuds socken (den s. k. Sandby Åtting) kom till Stockholms län.

Ekedahl, fordom **Tokared.** Sätesgård i Sjötofta socken och Kinds härad af Elfsborgs län, 1 mantal frälse, har tillhört amiral Gyllensting på 1680-talet och sedan familjen Knylenstjerna, som i början af innevarande århundrade sålde gården till ofrälse. Som sednaste egaren uppgifves löjtnant Ehrengranat.

Ekedahl, Östra. Ett halft mantal kronoskatte i Wärmdö skeppslag och socken af Stockholms län, vid Gustafsbergsviken af Saltsjön, har fordom lydt under Fahrsta säteri uti samma socken, utan att bekant är, när det såldes derifrån. År 1800 egdes Östra Ekedahl af Ad. Nettelbladt, 1816 af öfverstlöjtnant E. C. Uggla och hans fru, född grefvinna Horn, men såldes 1817 till guldsmeden G. Folcker, hvarefter gården genom köp kom i flera händer och slutligen 1853 inköptes af landtbrukaren Ad. Fredr. Jansson.

Ekekull. By uti Skede socken och Östbo härad af Jönköpings län. Om denna by berättar Wieselgren följande: »på byns dragontorp föddes rotmästaren Peter Eks son *Johan Gustaf Ek* den 3 September 1808; gossen uppläste sin fars bref från Leipzig efter det stora slaget 1813 så väl, att han till belöning fick tillåtelsen att studera. Modern förde honom ännu tre år derefter till Wexiö till en begynnande lästermin, då hästen tröttnade, och modern, som medhade 2 rdr rgs kontant, vände sig med sorgbundet hjerta till gossen, frågande, om han ej skulle vilja lemna »läsningen»; han kunde på det han läst bli skrifvare hos länsmannen. Ek berättar sjelf: 'jag hade ett ögonblicks strid inom mig. Men kärleken till min mor segrade. Jag teg, vände mig bort, men vände också kärran om mot hemmet. Då såg jag en tår i min moders öga. Den tåren glömmer jag aldrig. Hon gick in på gästgifvargården, men kom snart ut igen. Tåren var borta. I stället röjde sig uti blicken en fasthet och ett mod, sådant hos qvinnan endast moderskärleken och förtröstan till Gud kan skänka. Äfven hon teg, men vände kärran mot Wexiö.' Derpå vann den lärda verlden professorn i Latinska litteraturen i Lund, J. G. Ek.» — På Ekekulls egor är en med ekar beväxt kulle, hvarifrån man ser sju kyrkor och Solgen med dess vackra stränder.

Ekekullen. Ställe på Sorsjö egor i Wernamo socken och Östbo härad af Jönköpings län, nordost från gården, märkeligt för de talrika, — till antalet 24, — större och mindre, af sten och jord sammansatta griftrör, som der träffas. Uti en af dessa högar, som öppnades vid början af detta århundrade, påträffades bland annat ett väl ciseleradt bröstsmycke af messing i triangelform, med afrundade hörn. Inuti triangeln är en helt liten spetsig triangel ristad och derinuti en ännu mindre. Smycket förvaras bland Lunds Akademis antiqvariska samlingar.

Ekensberg. Lägenhet vid Klubbfjärden i Brännkyrka socken och Svartlösa härad af Stockholms län, förr ett af Stockholmsboerna mycket besökt utvärdshus, sedan begagnadt till åtskilliga fabriksanläggningar. Lyder under Hägerstens gods i samma socken.

Ekensberg. Säteri i Öfver-Enhörna socken och Selebo härad af Nyköpings län, beläget $5^1/_2$ mil sjö- och landväg från Stockholm, 2 mil landväg från Södertelje och $9^1/_4$ mil från Nyköping, består af 2 mantal säteri under eget bruk samt underlydande $6^1/_2$ mantal frälse, $3^1/_2$ mantal frälseskatte och $^1/_8$ mantal kronoskatte. Mangården är väl-

byggd, i nyare smak, med ett tvåvånings-stenhus, utom rez-de-chaussé, under jernplåt-tak, och har utsökt vacker belägenhet vid Mälaren. Trädgården är stor och vacker, med en mängd frukt-träd samt orangeri och vindrufskast. Ladugårds- och uthus äro af trä i godt stånd. Egendomen har tröskverk och ett tegelbruk, der 100,000 murtegel årligen tillverkas. Utsädet utgör något öfver 30 tunnor, oberäknadt hvad som utsås på odlingar till ängarnas förbättring. Hö-afkastningen uppgår per medium till 300 lass. Under gården ligga 12 dagsverkstorp. Skogen är obetydlig. Vid gården vinterföddes 1840: 5 hästar, 12 kor, 2 tjurar, 10 par oxar och 40 à 50 får. De underlydande hemmanen, som ligga dels i Öfver-, dels i Ytter-Enhörna socknar, äro utarrenderade emot skatt, dels i spannmål och något penningar, dels emot natura-skyldigheter i dagsverken och ängsbergning.

Egendomen har i äldre tider hetat *Husaby* och varit kungsgård. Den har tillhört hertig Erik Birgersson och blef vid hans död år 1275 genom testamente anslagen till betalande af hans skulder. Konung Magnus I öfverlät till följe deraf densamma, utgörande 2 markland jemte många derunder hörande qvarnar, gårdar och hemman i Östmo, Sorunda, Telje, Ytter-Enhörna och Taxinge socknar samt på Färingsön, hvilka brukades af landtbönder, till biskop Amund i Strengnäs och hans kyrka emot 600 mark penningar eller den summa, hvartill egendomen efter en föregående värdering blifvit uppskattad. Denna försäljning blef bekräftad genom samma konungs bref af åren 1280 och 1281. Under den tid, gården tillhörde Strengnäs domkyrka, torde den blifvit brukad af landtbönder, emedan en Anders i »*Hwsaby*» år 1446 förekommer bland Öknebo härads nämnd. Gården indrogs år 1527 till kronan och lades troligen under Räfsnäs, men blef 16 . . donerad till underståthållaren Bengt Ekehjelm, † 1650, som förändrade namnet till Ekensberg efter sitt eget. Den ärfdes sedan af hans dotter, Sigrid, som skref sig till Ekensberg och Friggestorp, gift 1:o 1671 med general-inspektorn öfver småtullarna i Sverige, Finnland och underliggande länder, Crispinus Flygge, † 1674, och 2:o med assessoren i Svea Hofrätt Marcus Cronström (tjocka Cronström kallad), † 1680. Från henne blef egendomen reducerad till kronan, men skall, efter Tham, blifvit emot andra gods utbytt. Detta lärer icke vara så säkert; troligare är, att hon fick innehafva den i sin lifstid. Egendomen innehades sedan, efter kontrakt med general-guvernören öfver enkedrottning Hedvig Eleonoras lifgeding, af en direktör Silfvercrantz, derefter af assessor Peter Cronström, † 1708, hans enka, Johanna Grau, 1711 och en Mörtling 1718. Kom sedan till kammarrådet Carl Henrik Wattrang, hvilken 1720 var egare; tillföll i arf sonen med samma namn, som skref sig till Rinkesta och Ekensberg. Han dog här 1766, hvarefter egendomen öfvergick till öfversten, riddaren af Svärds-Orden, Jean Wilhelm Elgenstjerna, gift med en Wattrang. Efter dennes död, 1783, egdes densamma af förenämda hans enka, till hennes död 1784. Följande året kom gården genom köp i landshöfdingen, riddaren af Svärds-Orden, Michaël von Törnes händer (död 1796), ärfdes af sonen, understallmästaren, sedan landshöfdingen, kommendören af Kgl. Nordstjerne-Orden, Michaël von Törne, hvilken uppbyggde mangården och 180 . försålde egendomen till öfversten, kommendören af Kgl. Wasa-Orden, friherre Erik Göran Adelsvärd, efter hvars död, 1810, Ekensberg tillföll hans enka, grefvinnan Eva Beata Lovisa Stackelberg, omgift med generalmajor. grefve Ulrik Gyldenstolpe. Efter hennes död, 1839, öfvergick egendomen till Adelsvärds arfvingar, hvilka försålde den till nuvarande egaren, kammarherren Adam Magnus af Forselles, som gjort stora odlingar och betydligt förbättrat egendomen.

Eken, Stora. Ö i Wenern, nordost från Kållands ö.

Ekensholm. Sätesgård i Dunkers socken och Willåttinge härad af Nyköpings län, ett mantal frälsesäteri med Ökna, 1⅞ mantal frälse, samt tegel-

bruk, Näs och Nyqvarns qvarnar, Starrsäter, $^{3}/_{8}$ mantal frälse med jerngrufva, Mora, 1 mantal frälsesäteri med Mortorp, $^{1}/_{8}$ mantal rå och rör samt qvarn och såg, Björndams masugn och Stålboga bruk vid sjön Eklången, alltsammans 9 $^{1}/_{8}$ mantal inom socknen, ett gods, taxeradt till 105,144 rdr banko. — Ekensholm kallades fordom *Holma* och upptogs år 1593 af H. von Masenbach som torp å Ökna frälsehemmans egor, af hvilket Masenbach hade ett mantal i donation, samt brukades ännu år 1600 som torp under Ökna. Sedan tillhörde det, 1618—1624, som halft hemman Masenbachs enka och ärfdes af deras dotter, gift med Knut Lilje till Ökna i Floda socken. Gården reducerades år 1684 och blef ett mantal krono, men utbyttes 1685 åter till frälse och kom genom gifte till Lars Carpelan († 1737). Den ärfdes af hans dotter, som var gift först med C. Carpelan, sedan med J. Herlin, men öfverlefde bägge sina män och egde gården ännu 1769. Hennes arfvingar innehade den till 1792. Sedan kom gården till kammarherren baron K. Kurck, som 1807 förändrade godsets namn till Ekensholm och ansenligt förbättrade och förskönade så väl hufvudgården som de dertill hörande Björndams masugn och Stålboga bruk. Kurck innehade Ekensholm till 1825; 1849 tillhörde det Friesendorffs arfvingar, 1851 P. Jansson och G. Bernhardt till hälften hvardera, 1856 G. Bernhardt. Gården har utmärkt vacker belägenhet på en i sjön Dunkern utskjutande höjd, som fordom varit kringfluten, men nu är förenad med fasta landet genom en bördig dal, som innefattar en del af det till gården närmast belägna gärdet och deromkring befintliga ängsparker. Från gården ser man på andra sidan sjön ett högt berg, med tydliga spår af ett vikinganäste. Berget reser sig 250 fot öfver vattenytan, är tillgängligt på tre sidor och omgifvet med en stenmur af ungefär 150 alnars längd, med en ingång af 8—9 fots bredd; på fjerde sidan stiger berget lodrätt i höjden och är der otillgängligt. På Ekensholms egor förekomma derjemte åtskilliga stensättningar. — Af de till Ekensholm hörande gårdarna synes *Starrsäter* länge hafva hört derunder; grufvan är sannolikt bearbetad sedan långt tillbaka för Björndams masugn. Denna anlades 1637 af H. von Föhrden och Anders Hindersson, var en tid styckebruk, hade sedan plåtsmide, nedlades 1702, men upptogs åter 1726 för *Stålboga bruk,* hvarom se denna artikel. Mora har varit kyrkohemman från slutet af 1200-talet till reformationen och donerades 1630 till G. G. Krail von Benenberg. Vid Mora fanns en tid en sedermera nedlagd masugn, och den år 1643 vid Nyqvarn anlagda stångjernshammaren raserades 1716.

Ekenäs. Urgammalt säteri uti Kihls härad och socken af Wärmlands län, blef som en fast arf- och hufvudgård gifven till prestbord i socknen af väpnaren Alexander Torstensson (Busk) och hans fru, Välb. Qvinna Ingeborg Torbjörnsdotter (Stuth). Dertill lades derjemte landbogårdarne och ödetorpen Kjälsätra, Ulfverud, Benthetacken, Torstrud och Skotten. Deremot skulle presten i Kihl »föda dem till dödedagar och sedan hålla en själamessa i hvar månad, för deras egna, deras föräldrars och alla Christnas själar, till evig tid.» Detta stadfästes af biskop Siggo i Tingvalla, Tisdagen näst efter St. Eriks dag 1431, och bevittnades af 4 prester samt 5 väpnare. Herr Laurents i Kihl var den första, som hade Ekenäs till boställe; kyrkoherden bodde förut troligen vid *Prestgården* i N. Ullerud. Alexander Torstenssons sonson, väpnaren Magnus Hansson Busk, egde gamla prestestommen, Mogården, i förläning på lifstid, men gaf både den och Ekenäs ifrån sig och de sina everldeligen år 1477. — Kihls pastorat är præbende för biskopen i Carlstad, och Ekenäs sålunda boställsgård för denna höga andliga funktionär. Gården är belägen vid nordvestra stranden af sjön Stora Hyen, som har sitt aflopp i Klar-elfven.

Ekenäs. Säteri uti Blacksta socken och Oppunda härad af Nyköpings län, vid Wassjöns utlopp i sjön Långhalsen, ett mantal frälsesäteri, har hetat *Traxsta* eller *Träckesta* och hört till Wads-

bro socken, blef 1423 frälse för väpnaren Nils Jonsson, tillhörde 1663 Carl Sabelskjöld († 1664), 1686 hans son, Jöns; sedan Tornerfeldt, Ekebom (Ekfeldt) 1709, dennes arfvingar till 1783, Landell till 1815, Ramström till 1844, nu löjtnant C. J. O. G. Silfversparre, gift med Eva Nadeschda Groen. Under gården lyder 1 mantal.

Ekenäs. Rusthåll i Målilla (Molilja) socken och Aspelands härad af Kalmar län, der, enligt Tuneld, en af Dackens höfdingar, den s. k. Knapen i Ekenäs, skall hafva haft sin bostad. Mellan Ekenäs och Hagelsrum i samma socken ligger ett torp, kalladt Dackeholmen eller Dackhålan, vid hvilket man hittat lemningar efter vapen.

Ekenäs. Frälsesäteri uti Örtomta socken och Bankekinds härad af Östergötlands län, vid sjön Teden, består af 5 mantal med dertill hörande Klefstad, $2^3/_8$ mantal frälse, Kyrkeby $^5/_8$, Broby, $1^7/_8$, Bransås $^1/_2$, allt frälse, Åhs $1^1/_2$ skatte, $1^3/_8$ frälse, alltsammans 1850 taxeradt till 53,420 rdr bko, och hvartill kommer åtskilligt underlydande i andra socknar. Första kända egaren af Ekenäs var riksrådet Axel Nilsson Banér år 1541, som byggde säteriet å Wrå bys egor; år 1562 tillhörde det, jemte det i samma socken belägna Mauritzholm, Svante Stensson Sture, men tillföll sedan riksrådet Gustaf Axelsson Banér, gift med grefvinnan Christina Sture, dotter af Mauritz Svantesson Sture. Detta par hade 5 söner, som blefvo stamfäder för lika många grenar af slägten Banér, nämligen Svante B. till Djursholm och Tärna, Per B. till Ekenäs, Axel B. till Herreborum, Joh. B. till Målhammar och Carl Banér till Örby. Per Banér till Ekenäs dog 1644, och efter honom egdes gården af hans söner Gustaf († 1689), Claës († 1675) och måhända Svante († 1659). Claës Persson Banér förbättrade den af fadern åren 1630—1640 uppförda hufvudbyggnaden och försåg densamma med tre torn. Gustaf Persson Banér sålde godset för 20,000 rdr till hofmarskalken Lützow och Holländska köpmannen Isak Briandt, men fortfor ändock att skrifva sig till detsamma; gården såldes sedan till grefve Lindsköld, men egdes 1700 och 1726 af riksrådet grefve Mauritz Wellingk, gift med E. M. Banér, dotter af Per Gustafssons brorson Svante Svantesson Banér till Djursholm. Wellingks dotter var gift med general-löjtnanten friherre Johan Banér, och genom henne kom godset åter tillbaka till ätten Banér, i hvars ego det sedan förblifvit, dock med småningom minskadt antal af underlydande hemman. Kgl. rådet grefve Mauritz Wellingk, som 1705 låtit ombygga choret till Örtomta kyrka och gjort ansenliga föräringar till densamma, förvärfvade derigenom för Ekenäs gård patronatsrätten till Örtomta pastorat. Gården tillhörde omkring 1750 Johan Banérs enka, derpå hennes son, kammarherren Joh. Banér, dennes son, majoren Svante Banér († 1817), hans äldsta son Svante och 1852 friherre Eskil Banér. — Hufvudbyggnaden på godset är af sten, försedd med tre torn och, som ofvan uppgafs, byggd på 1600-talet; flyglarne härleda sig från grefve Wellingk. Byggnaden ligger på en hög klippa, från hvilken en bro leder öfver den nedanför liggande trädgården till de öfriga åbyggnaderna. Broby, Brunsås och Åhs hafva, åtminstone delvis, lydt under Ekenäs redan 1686 och allt framgent, utom att Åhs en tid från 1817 varit skiljdt derifrån; Klefstad och Kyrkeby hörde 1686 under Svinneby i samma socken (se *Svinneby*) och 1700 samt 1726 tillika med detsamma under Ekenäs; Broby lydde 1726 under Sörby, likaledes i Örtomta socken.

Ekenö, eller **Eknö.** Ö uti Skällviks socken och Hammarkinds härad af Östergötlands län, mellan Pålsundet och Ettersundet, består af 2 mantal skatte och lyder under Kåreholm i Rönö socken. På ön finnas lemningar efter en skans med jordvallar, hvilken, enligt Widegren (Beskrifn. öfver Östergötland), sannolikt är den så kallade Ettersunds skans, som af Broocman orätt förlägges i farvattnet till Jonsberg. Från denna skans besköt Gustaf Wasas folk den Danska flotta, som under Severin Norrby sökte undsätta Stegeborg den

18 December 1521, men här förlorade 600 man och måste draga sig tillbaka. Traditionen berättar, att liken lemnades obegrafna på en holme i Ettersundet. Man har för längre tid tillbaka icke långt från skansen funnit en i jorden nedsjunken kanon. Vid smalaste passet mellan ön och södra landet synas ännu under vattnet pålningar, som vid den ofvannämda tiden blifvit gjorda för att utestänga fiendens skepp från Stegeborg. Deraf kallas sundet ännu för *Pålsundet*, och en backstuga på ön heter *Skansvallen*

Eker. Socken i Örebro härad och län, mellan Längbro i sydost och söder, Gräfve i vester, Kihl i norr och Hofsta i nordost, har en areal af 3,865 tunnland, af hvilka 350 äro sjöar och kärr. Midt igenom socknen går en liten å söderut till Svartån; den åtföljes på bägge sidorna af långa åsar, som upptaga socknens östra och vestra delar; längst i vester ligger Bredmossen, i sydvest ett annat kärr. Odlingen finnes hufvudsakligen i sjelfva dalgången, på lerhaltig jord. Socknen består af 14 hemman (11$^1/_2$ skatte, 2$^1/_2$ krono) och beboddes 1840 af 353, 1850 af 432 och 1856 af 474 personer. Socknen hade sistnämda år fast skola med en examinerad lärare, som undervisade 26 gossar och 16 flickor; 3 gossar bivistade allmänt läroverk, medan 16 gossar och 22 flickor undervisades i hemmet. — Eker utgör ensamt ett præbendepastorat af 3:dje klassen i Glanshammars kontrakt af Strengnäs stift. Socknen synes hafva varit annex till Kihl ända till medlet af 1600-talet, då den först genom enskild öfverenskommelse och 1692 med vederbörlig stadfästelse blef præbende för konrektor vid Örebro skola. Kyrkan, gammal och byggd af gråsten, ligger nästan midt i socknen, $^3/_4$ mil nordvest från Örebro. — Enda gården af betydenhet är *Norra Rynnaby*, 3$^1/_2$ mantal kronoskatte. — Adress: Örebro.

Ekeryd. Ett halft mantal säteri uti Weckelsångs socken och Konga härad af Wexiö län, dit tillagdt från Tingsås socken. Vid Ekeryds Qvarn anlades 1679 och privilegierades 1680 ett jernbruk, som 1711 flyttades till Bräken i Tingsås socken och nu bär namnet Stenfors. Ekeryds-bruket kallades *Ekefors* och anlades af häradshöfdingen Paul Rudebeck den Äldre, † 1687, som fick tillstånd att inrätta »ett jernverk och allehanda gjuterier af kulor och granater.» Efter honom tillhörde Ekeryd hans son Paul Rudebeck den Yngre, likaledes häradshöfding, och sedan Christina Paulsdotter Rudebeck samt hennes man, Gustaf Berghman, † 1735. Gården tillhörde sedan deras son, C. H. Berghman, och köptes 1757 af borgmästaren i Nyköping, C. C. Finerus, som här samlade ett nätt bibliothek. Gården egdes sedan af kapiten Jakob Uggla, gift med Christina Finerus, som sålde den till landshöfd. baron Sal. von Köhler, efter hvilken löjtnant G. Kjellson uppgifves som egare.

Ekeryd. Ett bondhemman i Byarums socken och Östbo härad af Jönköpings län, på hvars egor år 1781 träffades ett fynd, bestående af en stor guldring om 10 dukater och 3 stänger om 51 dukater fint guld, uti ett stenrör, der guldet tycktes hafva varit nedlagdt i en träurna. Hemmanet utgör $^1/_2$ mantal skatte i 4 delar och eges af bönder.

Ekerö. Socken i Färentuna härad af Stockholms län, består af Mälaröarna Ekerön, den dermed sammanhängande Kersön i nordvest, Lillön i sydvest, skiljd från Ekerön genom Norrsundet, de smärre öarne Gällsta-ön, Estbröte och andra i öster och söder samt en del af kusten söder om Bockholmssund, alltsammans omfattande en areal af 8,910 tunnland, af hvilka 40 äro sjöar och kärr. Från Färingsön eller Svartsjölandet skiljes Ekerön genom fjärden Långtarmen och Tappström; södra gränsen bildas af Ekerö-fjärden, den vestra af Södra Björkfjärden; i nordvest sammanhänger den till socknen hörande Kersön med Munsön. Ekerön och Kersön bestå af en smal, bågformigt sträckt sandås, icke utan barr- och löfskog, samt å ömse sidor omgifven af stundom bergländiga, stund-

om jemna eller med kullar omvexlande strandtrakter, som mer sällan äro sidländta. Jordmånen är mest svartmylla och sand, här och der lera; hufvudnäringen är åkerbruk; men derjemte idkas skogsbruk och trädgårdsskötsel, hvars alster säljas till den närbelägna hufvudstaden. Socknen, som består af 39 förmedlade mantal ($30^3/_4$ frälse, $2^3/_4$ krono och $5^1/_2$ skatte), beboddes 1840 af 916, 1850 af 995 och 1856 af 972 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 28 gossar och 15 flickor, medan 3 gossar åtnjöto allmän undervisning, 1 flicka undervisades enskildt, 14 gossar och 12 flickor i hemmet. — Socknen, hvilken omkring år 1314 under namnet *Ækrö* räknades till *Provincia Torensis* af Strengnäs stift, men kort efter medeltidens slut blifvit lagd till ärkestiftet, utgör nu af detta ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Svartsjö kontrakt. Kyrkan, invid öns strand, är byggd af sten med ett högt torn och af okänd ålder. Den 27 Juni 1647 hemsöktes hon af en eldsvåda, som förstörde taket och tornet, nedsmälte klockorna och skadade tornet invändigt; det nya tornet uppfördes då af Kongl. rådet grefve E. Lindsköld, som likaledes lät uppföra ett grafchor, i hvilket han och hans slägting Alex. von Cock († 1712) ligga begrafna. Ett annat grafchor tillhör slägten Gripenstjerna. I kyrkan finnes en grafsten öfver Dionysius Beurreus, som i grafven hvilar med sin fru och 4 barn. Beurreus har, förmodas det, i kyrkan deponerat en jernkista, som man trott innehålla handlingar, men som vid öppnandet befunnits innehålla gammalt jernskräp. Bland andra grafstenar finnes en af hög ålder, tecknad med ett kors och deröfver en öppen krona samt inskriften på latin med runor: *Ingeborg, filia Ermundi, jacet hic.* — Att ön är gammal bygd, synes af grafhögarna vid Ekebyhof och runstenarna vid kyrkan samt vid gårdar på södra stranden (Stafsundsbacke, Skytteholm, m. fl.). På Ekerö låg sannolikt *Askanäs*, bekant genom Folkungen Johan Jarl och hans strid med Esterna (se *Askanäs*). — Bland gårdar i socknen märkas: *Ekebyhof, Stafsund, Rastaborg, Skytteholm, Menhamra, Kersö, Kaggeholm*, på Lillön, samt *Bockholmssätra* i den till socknen hörande andelen af Södermanland. — Adr.: Stockholm.

Ekesjö. Uppstad i Södra Wedbo härad af Jönköpings län, $32^1/_2$ mil sydvest från Stockholm, $5^1/_2$ mil från Jönköping, den 47:de i ordningen af de Svenska städerna och tillhörande 4:de klassen, belägen lågt och plant, men vackert mellan ett vattendrag, som på stadens vestra sida kommer ned från Rokalf-sjöarna, och ett annat från öster kommande dylikt, som snedt genomskär stadens norra del och förenar sig med det förra. Om stadens grundläggning har ingen bestämd upplysning kunnat vinnas; men Ekesjö är sannolikt af mycket hög ålder. Allvin tyckes antyda, att Ekesjö varit hufvudort och konungasäte i ett särskildt fylke, och tror, att de lemningar efter byggnader, som finnas på den s. k. Dunderbacken, äro qvarlefvor efter något forntida fäste. Det faller honom imellertid svårt att förklara, huru staden kunnat vara anlagd flera tusen alnar från kyrkan; men han tror dock detta hafva sin grund deri, att staden stått i hednatiden, och att stadsboerna bibehållit sin hednatro, medan folket i Ekesjöbyn gått öfver till christendomen och byggde kyrka, till hvilken också stadsboerna slöto sig, sedan äfven de blifvit christna. »Kanske voro de första stadsboerna härstädes flyktingar från den förgångna staden Birka i Kalmartrakten, de der, förföljda af de christna, undanstuckit sig i dessa djupa skogar; ty säkerligen voro vid denna tid de nu så vackra åkerfälten vester om staden icke annat än furuskogar. De många här sammanstötande vägarna häntyda ofelbart på en ställets fordna betydenhet.»

Stadens äldsta privilegier skola vara utfärdade af en konung Erik, sannolikt Erik Birgersson, som vid rikets delning med fadern fick Småland, och hafva blifvit stadfästa af Carl Knutsson såsom riksföreståndare och ytterligare såsom konung samt vidare af Gustaf I

och Erik XIV. Staden låg vid denna tid omkring 2,000 alnar längre i vester, och eftersom den var belägen djupt inne i landet och aflägset från de vanliga tummelplatserna för kriget i södra delen af riket, från trakten af Kalmar, Wärend och Finved, der under gamle kung Göstaf och hans söner Svenskar och Danskar litet imellan höllo drabbningar med hvarandra, blef Ekesjö sällan besökt af fiendtliga skaror. På Dunderbacken, å stadens nordvestra sida, finnas säkra tecken till förskansningar; men om dessa vet man nu mer ingenting. Under kriget med Danmark år 1564 ströfvade Danska hopar från Finveden inåt Ekesjö-trakten; men traditionen i orten har derom ingenting att förmäla. Det berättas, att konung Erik 1563 mönstrat sin här vid hemmanet Risa, strax vester om Ränneslätt, hvilket, beläget på det åt staden af drottning Christina år 1639 donerade hemmanet Brothults egor, nu är exercisplats för Smålands husar- och grenadier-regimenten. Sannolikare är dock, att denna mönstring blifvit hållen år 1564, då konungen med de trupper, som han samlat, ämnade i Vestra Härad förena sig med Carolus de Mornay, som då i Vestbo och Östbo kämpade mot Danskarnes hufvudstyrka, men vid Ekesjö vände sig åt Wimmerby och Kalmar. Först år 1568 fingo Ekesjöboerna lära sig känna krigets fasor. Daniel Rantzow hade nämligen på hösten år 1567 företagit sig ett tåg inåt Sverige ända upp till Östergötland, bränt Jönköping och Östergötlands städer, utom Skeninge, der han hade sitt högqvarter, samt utplundrat hela landet derofvan. Svenskarne under Per Brahe och Erik Stenbock lyckades imellertid innestänga honom vid Skeninge, och han skulle hafva varit förlorad, om icke konung Erik beordrat de ofvannämda fältöfverstarne att möta sig vid Stora Malm i Södermanland. Rantzow skyndade att bryta upp, mötte visserligen åtskilliga bakhåll och förhuggningar på Östra Holaveden, men besegrade alla hinder genom sin djerfhet och med tillhjelp af vintern. Öfver sjön Sommens is tågade han med kavalleri och kanoner och kom slutligen till Wedbo härad, der han ämnade förunna sitt folk någon hvila. Här led dock en Dansk ströfkorps af Hogenskild Bjelke och Sten Banér ett nederlag vid Rosjön, på gränsen mellan Ekesjö och Flisby socken, hvilken sjö äfven kallas Röda-sjön. Hundrafemtio man af Jutska fanan stupade, tillika med 5 Danska adelsmän, och en Dansk fältprest yttrade med anledning deraf i en predikan: »Vi äre komne öfver Röda Hafvet, men ej öfver Jordans flod.» Uti konung Eriks krönika af Daniel Danielsson Hund förmäles om detta slag följande:

314. Mot Ekesiö opå en skogh
Begynte vanke hugg rett nogh
Aff en hoop Smålandz knekter,
Som skulte på theras hinder holdh
War them värre än en månedt soldh,
Så illa worde the förskräckte.

317. Men hvar natten eij hade kommit opå,
The hade eij så lätt slupit thå:
Theras fahne the ock miste;
Ther bleff ock slagne fem adelzmæn,
I Ekesiö bigroffe the them,
Thet var uti sanning wisse.

318. Som the nu sågo, att så gick till,
Sade the: Gudh rådhe nu väll
Och hielpe oss väl hem till landhe!
Thet Röde Haaff äre vi förbi,
För Jordans flodh äre vi eij frij,
Hielp oss Gudh och then helghe Andhe!

Men nederlaget vid »thet Röde Haaff» hämnades Ranzow på det fruktansvärdaste dermed, att han lät nedbränna Ekesjö stad, sannolikt helt och hållet, ty så tyckes man böra sluta af det bref, som Johan III den 7 Maj 1569 utfärdade från Stockholm, och hvari han meddelar den förstörda stadens husvilla invånare, att »Arent Byggmästare skulle på en beqvämligare plats upprätta en köpstad igen, vid Ekesjö kyrka, hvarjemte den nya staden »skulle njuta frihet för skatt och annan tunga i sex samfeldta år.» På detta sätt blef staden flyttad till sitt närvarande läge och fick åtskilliga friheter sig förunnade vid riksdagen i Norrköping 1620, men mer omständliga privilegier än de förut erhållna först 1620 af Gustaf den Store och sedan 1647 af dr. Christina. Staden hade förut varit sjö- och stapel-

stad samt till stapelställe haft Döderhultsvik, dit Gustaf I lärer hafva haft för afsigt att flytta staden. Äfven vid 1604:års riksdag fick staden rättighet att till utrikes ort föra allehanda varor; men denna rättighet har icke på lång tid varit begagnad. År 1648 fick Ekesjö ändock nederlagsfrihet i Kalmar, och hit synes Carl IX hafva varit betänkt på att flytta stadens borgerskap. Sannolikt kunde Ekesjö under dessa svåra tider icke hinna till någon synnerlig blomstring.

Sedan Ekesjö stad flyttades från sitt gamla läge, har den varit fredad för fiendehand, ty fastän Danskarne under den yngre Ranzow 1612 kommo från Wimmerby ända upp mot Ekesjö, hunno de ändock icke fram till sjelfva staden, som försvarades af de tappra höfdingarne Jakob Jakobsson och Jesper Andersson, hvarjemte den unga konung Gustaf Adolf snart stäfjade de Danskas vidare framfart. Imellertid hemsöktes staden sednare af en annan olycka, den åren 1710—1711 härjande pesten, som bortryckte 174 personer af stadens sannolikt helt fåtaliga befolkning, och år 1856 inträffade en eldsvåda, som lade en stor del af Ekesjö i aska, men ur ruinerna efter hvilken staden åter rest sig, sedan de brandskadade blifvit genom den allmänna och enskilda välgörenheten understödda med 50,000 rdr riksmynt.

Ekesjö stad, som 1858 räknade en befolkning af 2,034 personer (1805: 1,075; 1853: 1,897), består egentligen af blott en enda lång gata, som »Arent Byggmästare» hade det felet att göra oförsvarligt smal, eller blott 10 alnar bred, hvilket man dock vid sednare ombyggnader afhjelpt. Denna stadens stora gata är 1,275 alnar lång och löper tämligen rak genom staden från söder till norr; derifrån utgå två s. k. bakgator, en i vester och en i öster. Bland byggnader märkas: stadens *rådhus*, bygdt år 1791, två våningar högt med torn och tornur; — *Stadshuset*, vid Lilla Torget, en prydlig byggnad, uppförd af handlanden Aschan; — *Skolhuset*, bygdt 1846, och stadens *kyrka*, sannolikt en af de äldsta i Sverige. Den äldsta kyrkan var af sten, 88 fot lång, men blott 25 fot bred, hvarföre hon 1625 på norra sidan utvidgades till ett halfkors af furutimmer, 45 fot långt och 31 bredt samt lika högt med stenkyrkan; choret hade förut blifvit tillbygdt år 1521. År 1666 utvidgades kyrkan ytterligare på södra sidan, så att stenkyrkans långskepp blef 49 fot bredt. På vestra gafveln befinnes en vacker tornbyggnad, fristående åt Stora Torget, uppförd 1784 och försedd med slagur samt 3 ringklockor, af hvilka den minsta, gjuten år 1683, har inskriften: *Florentia heter jack.* Det inre är vördnadsbjudande med sin med träfigurer försedda altarprydnad, sina med uppträden ur bibliska historien målade takhvalf, sina omålade, men mycket utkrusade ekstolar och sina gammalmodiga fönster. Altartaflan är förfärdigad 1708 och skall till hälften vara bekostad af landssekreteraren Johan Drefling eller Liljenberg, borgmästarson från Ekesjö. I choret står en dopfunt af marmor med väl huggna figurer, och gentemot denna synes dörren till Ehrenbjelkeska, nu Ehrencronska grafven. Kyrkogården är nu jemnad och den fordna ringmuren deromkring borttagen, sedan en ny begrafningsplats blifvit vid norra tullen anlagd och år 1842 invigd af biskop Hedrén.

Ekesjö lefver hufvudsakligen af handel, handtverk och jordbruk. Af fabriker funnos 1855 en för gröfre kläden, 2 för läder och 1 för vaxljus och vaxstaplar samt ett Baierskt bryggeri; klädesfabriken tillverkade samma år 1,726 alnar kläde, värda 4,998 rdr banko. Härtill kom 1858 en lack- och vaddtillverkning samt garfveri. De handlande voro (år 1855) 9 af mankön, med en betjening af 12 personer, och 8 qvinnor; de erlade tillsammans i bevillning 126 riksdaler 44 sk. banko. Handtverk idkades af 53 män och 1 qvinna, som höllo 41 gesäller och 58 lärlingar. Det klagas öfver minskad afsättning för stadens borgerskap, emedan 81 personer intill år 1855 nedsatt sig i staden för att idka handtverk som försörjningsmedel. Derjemte finnas i staden postkontor, apothek och boktryckeri, hvarifrån en tidning utgif-

ves. Dess undervisningsverk äro ett lägre elementarläroverk, en folkskola och en söndagsskola, hvilka bägge sistnämda 1855 begagnades af 92 barn. Elementarläroverket, fordom en lägre trivialskola, skall vara stiftadt af Gustaf I, ehuru de bestämda underrättelserna derom icke gå längre tillbaka än till Carl IX. Staden, som styres af en borgmästare och 4 rådmän, hade 1855 114 hus och tomter, 416½ tunnland jord, deraf 160 tunnland åker, 140 tunnland äng och 116 tunnl. skog, var uppskattad till 232,108 och erlade i statsbidrag 10,012 rdr banko. Fattigförsörjningen medtager årligen 2,800 rdr bko. Stadens vapen är en ek med ollon, med kunglig krona öfver och omskriften: *Sigillum civitatis Ekesioensis.* Ekesjö stad var, tillika med Linköping, 1620 anslagen till lifgeding för drottning Maria Eleonora. År 1653 blef staden friherrskap för ätten von Liwe, men indrogs vid reduktionen.

Midt emot staden ligger det vackra *Vestanå,* från ett ruskigt kronobränneri förvandladt till en täck villa och synnerdeles förskönadt genom sin egare, generalmajoren baron Ulfsparre. Utanför norra tullen ligger *Åkerslund* och längre bort *Lunna* eller *Lunnagård,* der en häradshöfding Munthe i början af detta århundrade anlade ett Engelskt garfveri. Nära staden är en helsobrunn, som dock föga besökes; här har man fordom öfvat ett täflingsspel bland ungdomen, af hvilka somliga varit klädda i hvitt, andra i grönt; men hvari täflingen bestått, har icke kunnat utletas, Staden, som har 3 årliga marknader, i Februari, Maj och September, eger 4 s. k. köpingar eller marknadsplatser: Hvetlanda, Säby, Sandsjö och Nottebäck.

Ekesjö stads- och landsförsamling utgör ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Södra Wedbo kontrakt af Linköpings stift.

Ekesjö Landsförsamling omgifver helt och hållet staden af samma namn och har en areal af 30,595 tunnland, af hvilka 1,970 äro sjöar och kärr. Socknen är bergig i öster och norr, men har derföre ingen brist på kärr, mossar och furumoar; icke mindre än 54 större eller mindre vatten skola finnas inom densamma, och af dessa tillägges namnet sjöar åt 24 stycken; af de s. k. gölarna ligga 20 ensamt på Ekesjö stadsjord. Uti en af sjöarna, kallad Hästsjön, ligger en liten ö, i hvilken Linköpings och Jönköpings län sammanträffa, likasom Ekesjö, Hult, Askeryds och Vestra Ryds socknar. Östra delen af Ekesjö socken ligger ända till 1,730 fot öfver hafvet, sålunda 600 fot högre än Taberg; bland de märkligare höjderna inom socknen nämnas Soåsen i nordvest samt Klinte-, Kråk- och Skurubergen i nordost. Uti dessa mot öster belägna höjder befinnes socknens kanske största märkvärdighet, den s. k. *Skurugatan,* som finnes aftecknad i Dahlbergs *Svecia,* och hvilken Allvin beskrifver i följande ordalag:

»Nära hemmanet Bjessarp i Ekesjö landsförsamling, i gränsen mot Hult, är en hög bergås, som sträcker sig i nordost och sydvest; i denna har genom bergmassans särskridning en öppning blifvit gjord i bergsryggen, 432 fot lång, men af olika bredd, från 30 till 80 fot; höjden på sidorna är äfven olika, eller från 76 till 190 fot. Ofvanpå, der bergväggen är högst, ligger ett betydligt stort bergblock, som med en undre slät sida utskjuter flera fot öfver öppningen, liksom till tak öfver skuran, och kallas af denna anledning *Skure-hatt.* Märkligt nog ligger ett annat block ofvanpå detta, likasom till motvigt, att ej det undre genom öfverbalans må falla ned i djupet. På bergväggen nära derintill är en öppning eller ett slags grotta, naturligen bildad genom ett bergras, af allmogen kallad *Sakristian,* af den anledning, att man tror, det hedniska gudstjenster här utöfvats. Det antiqvariska phantasteriet har i fordna dagar härom haft mycket att orda och sett forntidens så kallade Skurgudar här åkallas. Möjligen hafva ock hedniska andaktsöfningar hållits i grottan, emedan de hedniska presterna dertill valde sådana ställen, der dylika naturkrafternas våldsamma inverkningar på berg och stenmassor voro särskildt i ögonen fallande och på inbildningen mägtigt inverkande, dem de säkerligen tillskrefvo sina gudar. Men skur, skura,

skorsa (t. ex. med en knif i en limpa eller annat mjukt ämne) är ju icke något ovanligt Svenskt ord; det är sålunda skurorna, som gifvit de i dem dyrkade gudarne namn, icke tvärtom. Namnet Skurugata bevisar sålunda icke, att hedniska gudstjenster härstädes förehafts. Gatan är mycket igenfylld af stenblock, som lossnat och nedfallit från sidohöjderna samt genom regnflöden ditfört jord. Fastän solstrålarne sällan eller aldrig nå skurans botten, träffas likväl derstädes åtskilliga växter, de flesta likväl Lapplandsväxter.» (Allvin uppräknar åtskilliga bland dessa med tilllägg, att uppgiften blifvit honom meddelad af Anders Thorstensson, torpare under Bjessarp, som vid sin stuga anlagt en botanisk trädgård med åtskilliga främmande växter, är särdeles hemmastadd i botanik och ledamot af Svenska Trädgårdsföreningen.)

Ekesjö landsförsamling, som består af $37\frac{1}{4}$ förmedlade hemman (14 skatte, 8 krono, 9 frälse och 5 säteri), beboddes år 1805 af 1,134, 1850 af 1,602 och 1855 af 1,553 invånare. Socknen är annex till Ekesjö stad i Södra Wedbo kontrakt af Linköpings stift och håller sin gudstjenst i stadskyrkan. — Bland gårdar i socknen nämnas *Qvensås*, väl bebygdt, nära Hunsnäs-sjön, tillhörigt f. d. apothekaren Forshæll, — *Ekesjöholm* (se denna art.), *Stensgjöl*, välbygdt, men beläget djupt inne i socknens östra skogar; — *Skedhult*, vid en af socknens många sjöar, med 2 qvarnar och 1 sågverk; — *Hagersryd*, *Bytteryd* och *Bred*, eller *Brevik*, det sistnämda boställe för öfversten vid Smålands husarer; — *Sälleryd*, fordom kalladt *Salingryd*, nu tillhörigt bönder, testamenterades år 1338 af Catharina Brynolfsdotter (Folkunge) till Wreta kloster, »för en lägerstad derstädes samt ena mässo i veckan». — Adr.: Ekesjö.

Ekesjö Hofgård. Tre och ett fjerdedels mantal säteri, med Runnehult, i Wallsjö socken och Vestra härad af Jönköpings län, ett gammalt gods, som tillhört ätten Sture med Natt- och Dagvapnet, hvilken ibland sig räknar riksföreståndarne Svante Sture och Sten Sture den Yngre, men icke riksföreståndaren Sten Sture den Äldre, som i sitt vapen förde »tre sjöblad». Wieselgren, som anför gårdens egare under en tid af mer än 300 år, låter deras rad begynna med en Sigtrug, »möjligen en ättling af Dagfari och Nattfari uti Bråvallaslaget», samt fortsätter med Matts Sigtrugsson, år 1150; Bengt Mattsson, riksråd, död före 1219; Bo Mattsson, 1250; Nils Sigfridsson, Wärendslagman, 1286, † 1299; Bo Nilsson, lagman i Östergötland; Bo Bosson, riddare, far till biskop Knut i Linköping; Sten Bosson; Bo Stensson, gift med Katharina, dotter af Sven Sture; Nils Bosson, riddare, 1452, † 1503, som upptog mödernenamnet Sture och skref sig till Ekesjö. Efter honom innehades Ekesjö Hofgård af *Svante Nilsson Sture* till Ekesjö, riddare, riksföreståndare 1504, † 1512; af riksföreståndaren *Sten Sture den Yngre*, † 1520, samt hans enka, *Christina Gyllenstjerna*, som år 1520 af konung Christian II fick Vestra Härad och Södra Wedbo härad i förläning. År 1528 fick Svante Sture på sin lott Ekesjö Hofgård, som sedan tillhörde grefve Mauritz Sture och grefve Svante Sture, den sista af ätten. Han dog år 1616, och hans enka, Ebba Mauritzdotter Lejonhufvud, sålde gården till C. Lewenhaupt. Den innehades sedan af grefve Ad. L. Lewenhaupt, som till grefve Fab. Wrede 1706 sålde godset, hvilket då utgjorde 23 mantal, hvarefter det innehades af grefve Ax. Lillie, gift med Fabian Wredes dotter, grefve Magn. Gabr. De la Gardie och fröken Brita Sophia De la Gardie, som gick öfver till Katholska läran och förlorade sin arfslott, hvarefter Hofgården öfvergick till ett bolag af 200 lottegare, som innehade godset från år 1760 till år 1810. Det underliggande godset afsöndrades sedan, och nu inlöstes säteriet af en Stedt, hvarefter det 1828 tillhörde major Hedenstjerna och sedan brukspatron Fagerberg. — Redan 1720 var Ekesjö Hofgård blott 3 mant. med ett afhyst $\frac{1}{4}$ och ett rå- och rörstorp; derunder lågo *Halstorp*, $\frac{1}{4}$, *Måletorp*, $\frac{1}{2}$, m. fl. Mangården är för längesedan flyttad från den holme i Ekesjö-Hofgårds-sjön, der en ruin af det gamla slottet ännu står qvar, till fasta lan-

det, nära sjön och invid vägen. Vid Hägnens tullmjölqvarn har fordom funnits en under Ekesjö Hofgård lydande masugn (kopparugn, enligt 8:de uppl. af Tuneld). Det gamla slottet finnes afteeknadt i Dahlbergs verk.

Ekesjöholm, fordom **Maggarp.** Ett halft mantal säteri med underlydande $1^1/_2$ mantal dels frälse, dels skatte, i Ekesjö socken och Södra Wedbo härad af Jönköpings län, tillhör löjtnanten baron Chr. Bennet, är väl bebygdt och vackert beläget mellan två sjöar. Om äldre egare saknas uppgifter.

Ekeskog. Socken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, vid sjön Wiken, som till en del utgör gränsskilnaden mellan Ekeskogs och Beatebergs socknar, har en areal af 7,984 tunnland, af hvilka 980 äro sjöar och kärr. Utom sjön Wiken, som medelst en liten å står i förbindelse med Örlen eller Ransbergssjön, märkas i socknen Tidan, som flyter igenom pastoratet, och *Göta Kanal*, som vid Tåtorp lemnar sjön Wiken. Jordmånen består för det mesta af mycket stenbunden sandmylla, i hvilken dock råg och hafra sås med fördel. Ängen består till större delen af mossar; i södra delen af socknen odlas lin till afsalu. Två tredjedelar af socknen utgöras af oländig, stenbunden och skogbeväxt mark. Socknen, som består af $20^7/_8$ förmedlade hemman ($5^1/_4$ skatte, $^3/_4$ krono och $14^7/_8$ frälse), beboddes på 1840-talet af 601 personer, men hade 1850: 660 och 1856: 598 invånare. Socknen har gemensamt med Bellefors fast folkskola, i hvilken en examinerad lärare 1856 undervisade 53 gossar och 17 flickor, medan 6 gossar bivistade allmänt läroverk, 2 gossar hade enskild undervisning samt 11 gossar och 15 flickor undervisades i hemmet. — Ekeskogs socken är tillika med Beateberg annex till Bellefors' konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen nära intill Ekeskogs by, af hvars egor hon omgifves, är gammal, uppförd af sandsten och tillbyggd 1698. — I socknen märkes *Gäddenäs Jungfrugården*, invid Tidan, en gammal gård, på hvilken öfversten grefve Wasaborg 1690 uppförde en manbyggnad af trä. — Adress: Wassbacken.

Ekesund. Ett mantal frälse-säteri med *Bårstad*, $2^1/_4$ mantal skatte-säteri och $^3/_4$ mantal frälsesäteri, uti f. d. Löt socken af Memmings härad och Linköpings län, tillhörde 1507 Carl Bengtsson väpnare och 1509 hans enka, Elina, sedan Peder Lax omkring 1518, 1687 L. de Geer till Finspong samt var då väl bebygdt och sköttes af arrendator. Gården innehades sedan af de Geers arfvingar, af landshöfdingen Stjerncrantz (1725), af bergsrådet Strömner, brukspatron And. Gyllenhöök (1742) och på 1750-talet af major Alex. Morath. Ekesund kom sedan till slägten Kuylenstjerna och egdes 1852 af majoren friherre J. C. Kuylenstjerna, efter hvars död det såldes till S. A. Weidling, gift med K:s brorsdotter.

Ekesåhs. Ett och ett fjerdedels mantal krono, pastorsboställe, i Gårdsby socken och Norrvidinge härad af Kronobergs län, ligger $^3/_8$ mil från kyrkan och uppodlades synnerligt af biskop O. Wallqvist, som gerna bodde der. Af gården hafva slägterna Ekehjelm och Dryander (det Grekiska ordet *Drys* betyder Ek) tagit sig namn. Slägten Ekehjelm härstammar från biskop J. Bazii den Äldres son Bengt; slägten Dryander från biskop P. Jonæ Angermanni brors, Er. Jonæ Angermanni, söner.

Eketorps Borg, belägen i Gräsgårds socken af Ölands Södra Mot, beskrifves af Ahlqvist som följer: »Vestra sidan af borgen sträcker sig mot höga flisallvaren; men de öfriga tre sidorna gränsa mot sidländtare mark, hvarest vattnet höst och vår gör stället otillgängligt. Borgen är nära cirkelrund, ena diametern 130 och den andra 114 alnar. Sjelfva ringmuren, som är mycket raserad och på inre sidan liknar en »stenbröttel», har varit upplagd af grofva kalkhällar, med yttre sidan brant, och haft 12 alnars tjocklek. Höjden kan icke nu bestämmas, men tyckes hafva utgjort 6—8 alnar. På $17^3/_4$

alnars afstånd utom ringmuren har en yttre vall af $4^{1}/_{2}$ alnars bredd varit uppförd af grofva kalkstycken. Två ingångar hafva ledt till borgen, den ena i söder, den andra i nordost. I borgens nordöstra del finnes en stensatt brunn af $3^{1}/_{3}$ alnars djup och med förträffligt vatten. Rhezelius, som aftecknat borgen, har anmärkt fyrkantiga rum, som funnos i sjelfva inre ringmuren och varit »theras gömehol och reserveter»; men sedan murarne blifvit raserade och stenen bortförd, finnes nu deraf intet tecken.»

Ekevik. Landthamn på Gotland, i Eka socken och Hemse Ting.

Ekhammar. Frälsegård af $2^{3}/_{4}$ mantal i Grefbäcks socken och Kåkinds härad af Skaraborgs län, väl belägen vid Wettern och försedd med prydlig åbyggnad, stor trädgård och trädskola, brygga ut i sjön, qvarn och såg, m. m., har tillhört kammarherren grefve Posse, som der gjort betydliga odlingar samt efter honom, 1814, kongl. sekreteraren baron Adelsvärd. Egdes sedan af possessionaten Jens Malling och såldes af honom 1857 för 600,000 rdr rmt till grosshandl. Aug. Gödecke i Norrköping. Utom Ekhammar egde baron Adelsvärd de i samma socken belägna säterierna *Fagerberg* 2, *Ulfhult* 2, *Spakås* 1, *Öfvergården Spånhult* 1, *Millomberga* 1, *Gärdesboda* 1 och *Sörberga* $^{1}/_{2}$ mantal, allt oförmedladt.

Ekhamn. Sätesgård i Wassunda socken och Erlinghundra härad (före år 1714 i Håbo härad) af Stockholms län, i närheten af Skokloster, 2 mil från Uppsala, $5^{1}/_{4}$ mil från Stockholm och $1^{1}/_{2}$ mil från Sigtuna, utgör 4 mantal berustadt säteri och jemte underliggande hemman inalles $10^{1}/_{2}$ mant. Egendomen har på sednare tiden blifvit betydligt förbättrad och förskönad, i synnerhet dess trädgård, som, med en vacker vinkast och en mängd trädplanteringar m. m., är en af de vackraste i orten. Stället har vackert läge vid en vik af Mälaren, midt emot Alsike kyrka. En runsten finnes nära gården.

Ekhamn är en ibland de nu mera få egendomar, som sedan urminnes tider aldrig varit såld, utan alltid gått i arf. I Katholska tiden tillhörde det, enligt hvad gamla på gården befintliga handlingar upplysa, klostret i Sko; vid reformationen blef det, i likhet med de flesta klostergods, Wasa-slägtens tillhörighet, hvilket äfven synes deraf, att det år 1607 donerades af konung Carl IX till riksrådet Johan Skytte, hvars dotter var gift med landshöfd. Kyhle. Dennes dotter var gift med riksrådet Axel Stålarm, som var Ekhamns egare år 1683, då det genom reduktionen blef indraget. Genom en hos Carl XI högst sällsynt mildhet fick Stålarm behålla det, emot *»præsterande af en drägelig rusttjenst»*, som Carl egenhändigt skrifvit på Stålarms supplik, hvilken i original finnes qvar. Skada, att denna rusttjenst blef, i proportion till egendomens storlek, i stället odräglig, ty den utgör 3 nummer vid nuvarande Lifregimentets Dragoner eller, som de vid reduktionstiden kallades, Lifregimentet till häst. En tradition uppgifver orsaken till denna starka berustning sålunda. En afton, kort efter sedan Stålarm fått Ekhamn tillbaka, hade han suttit och druckit i sällskap med konungen, som sagt: »Ja, ja, det blir dervid, min kära Axel! — du får dig ett par ryttare på Ekhamn.» Stålarm hade då, upprymd, oförsigtigt svarat: »Ja väl, ers majestät, om det också vore 3!» — »Håll till godo, det skall ske efter din önskan!» svarade konungen, och dervid blef det. Stålarms dotter (hvars porträtt finnes på gården, väl måladt troligen af Ehrenstrahl), var gift med öfverstlöjtnanten baron Magnus Fleming (död 1719); hans dotter var gift med öfverstlöjtnanten vid Lifregimentet till häst, grefve Carl Gabriel Oxenstjerna (död 1745), och hans dotter var gift med nuvarande egarens farfars far, kammarherren hos drottning Lovisa Ulrika, Erland Ulfsparre. Nuvarande egaren, kammarherren F. Ulfsparre, som benäget meddelat ofvanstående, är den fjerde egaren till Ekhamn af denna slägt, och ärfde gården år 1822.

Ekhof. Sätesgård i Björnlunda socken och Daga härad af Nyköpings län,

förut kalladt *Ånhammar*, ligger på en udde i Storsjön och består af 1 mantal frälsesäteri samt $^7/_8$ mantal kronosäteri. Det förra utbyttes från kronan 1661 af generalmajoren friherre Erik Sivertson Kruse, egdes från 1665 och ännu 1681 af Carl Kruse, reducerades 1690, men förklarades 1703 åter för frälse. Kronoandelen var köpt till frälse redan 1648 och egdes 1681 af C. Kruse, likaledes med säterifrihet, reducerades, men stadnade uti innehafvarens händer. Under Kruses fångenskap i Ryssland såldes gården af hans hustru år 1720 till enkefru Belau, tillföll sedan hennes måg Gudm. Adlerbeth, men såldes till friherre Thure Bjelke, som var inveckIad i den komplott, hvilken slutades med Gustaf III:s mord, och som skref sig till Ekhof. Bjelkes enka innehade godset ännu 1795. Bland sednare egare nämnas von Baumgarten 1799, hans excellens grefve Cl. Wachtmeister 1816, Edlund 1825, Lönnerberg 1849, Aspelin 1856 Derunder lyder Öja, $^1/_2$ mantal frälse, och Gammalgården, ett skattlagdt torp.

Ekholmen. Gammal gård i Weckholms socken och Trögds härad af Uppsala län, har omkring år 1330 varit bygdt för kloster och tillhörde sedan riksrådet och lagmannen i Uppland Thure Bengtsson Bjelke, från 1399 till 1417, samt riksrådet och lagmannen i Uppland Gustaf Carlsson, hvars syster Brita var gift med konung Carl VIII Knutsson. Sedermera tillhörde gården ärkebiskop Gustaf Trolle och innehades efter honom af Bjelkar och Sturar. Godset tillföll sedan kungliga Wasaätten och blef 1571, tillika med Weckholms och Hacksta socknar, af Johan III förvandladt till friherrskap för Pontus De la Gardie, som var gift med konungens naturliga dotter, Sophia Gyllenhjelm. Pontus' son, grefve Jakob De la Gardie, byggde slottet, som afbrann år 1688, men med någon förändring återställdes af rikskansleren, grefve Magnus Gabriel, hvilken likaledes år 1671 lät bygga ett på gården befintligt kapell, som man i sednare tider begagnat till spannmålsbod! Han stiftade likaledes i Weckholms socken ett hospital, hvars byggnad, af trä under spåntak, reparerades 1798 på Seraphimer-Ordens-Gillets bekostnad, samt en skola, hvilka bägge stiftelser han rikligt doterade. Weckholms kyrka är likaledes ett verk af grefve Magnus Gabriel. Genom reduktionen föll godset till kronan, men kom snart åter till enskilda personer af slägterna Oxenstjerna, Odelström (omkring år 1740), Broman (presid. baron Broman gjorde hälften af godset till fideikommiss, tillika med ett bibliothek och andra samlingar), Burensköld (på 1780-talet; kammarherren Fale Burensköld var gift med en fröken Broman) och Croneborg. År 1849 innehades Ekholmen af Hörstadius. Godset tillhör nu friherre Johan Banér, som 1859 sålt hälften deraf till kapiten E. Norlin för 250,000 rdr rmt. — Trädgården är stor och vacker; på en der befintlig piedestal tros en staty af Magnus Gabriel hafva stått. Af Ekholmen finnes en teckning i Dahlbergs *Svecia*. — Godset består för närvarande af $8^3/_8$ mantal säteri-rusthåll med underlydande *Amnö*, 6 mantal skatte, och andra $1^3/_4$ mantal inom socknen. — I Amnö norra gärde står en runsten, rest af Ikilaif till minne af Brun, »boanta sin, »som dog i Danmark i hvita vadum.»

Om Ekholmens utseende, medan godset var ätten De la Gardies friherrskap, meddelas i De la Gardieska Archivet: »trädgården kring slottet var den tiden den skönaste i Sverige, 400 alnar lång, 220 bred, »med oräkneliga lusthus, parterrer, portiker, o. s. v.» Dessutom jagtparker, djurgårdar, med vackert målade lusthus. En köksträdgård, upptagen ur ett moras, 342 aln. lång, 316 bred, hade 9 stycken dammar, tillhopa af 3,000 qvadratfamnar. Humlegården synnerligt stor. Slottet, 32 alnar långt, 28 bredt, 3 våningar med vindsvåningen, hade 2 flyglar, hvardera 14 alnar lång och 12 bred, samt ett vackert, koppartäckt torn. Stallet var 80 alnar långt, badstugan 73, med 25 rum. Friherrskapet reducerades, »emedan det i kronans gamla handlingar någon tid stått antecknadt för sakfallsgods och skänkts till friherrskap.»

Ekholmen. Säteri uti Landeryd socken och Hanekinds härad af Linköpings län, består af 1 mantal skatte-säteri, 2 frälsesäteri, f. d. Qvinneberga, samt $^1/_2$ skatte af samma namn, med underlydande Hjulsbro, $^1/_4$ skatte med qvarn om 3 par stenar, och Möjtorp, $^1/_2$ skatte. Utom Möjtorp, som blifvit förvärfvadt i en sednare tid, har alltsammans, dels som gammalt frälse, dels genom donation af år 1627, tillhört E. Slatte och, 1676 och 1683, Knut Drake, hvilken hade en gård af Ekholmen som frälsesäteri; år 1700 egdes gården af Germ. Cederhjelm, 1726 af assessor Liljenadlers arfvingar, 1783 af major Brunjean, omkring 1817 af major Lagercrantz, 1825 af friherre Adelsvärd till Åtvidaberg, 1856 af protokolls-sekreteraren E. C. Ljungstedt.

Ekholmen. Ett och ett halft mantal frälsesäteri uti Stenberga socken och Östra Härad af Jönköpings län, tillhörde år 1758 öfverstlöjtnant Staffan Klingspor, som nämda år sålde det till kapiten O. Stålhammar, hvarefter gården tillhörde slägten Stålhammar till år 1815, då den såldes till öfverste O. Fr. Påhlman, men 1821 återköptes af öfverste J. Stålhammar och egdes 1855 af kapiten A. Stålhammar på Salshult.

Ekholmen, eller **Stommen.** Ett mantal säteri uti Gunnarsnäs socken af Nordahls härad på Dal och i Elfsborgs län, inköptes af församlingen, då kyrka här först anlades i katholska tiden, och förblef pastors stomhemman till 1547, då det reducerades af Gustaf Wasa och sålunda upphörde att vara andligt frälse. Redan år 1577 var gården verldsligt frälse och Olof Stake den Äldres sätesgård. Det tillhörde sedan länge ätten Stake, tillika med Kyrkebyn, 1 mantal säteri, Rinnen, $^1/_2$ mantal frälse, och Björsäter, $^1/_4$ mantal rå och rör, alla i Gunnarsnäs socken. Bland egare af denna ätt nämnas: Gustaf Stake 1645, fru Malin Stakes, enka efter kapitenen Ol. Forbes, arfvingar år 1681, fruarna Hamfrid och Elsa Stake år 1686 (den förra gift med Bengt Claësson Hårdh, den sednare med Johan Pleningsköld), Elsa Stake tillika med Carl och Harald Belfrage 1716. År 1734 tillhörde gården kapiten Hjertas enka, 1775 Carl Hjerta, 1794 fändrik Hjerta och sedan patron And. Utterholm, efter hvars död säterierna Ekholmen och Kyrkebyn med underlydande tillföllo hans styfson, Leonard von Wolcker. År 1833 inköptes säterierna af krigsrådet Daniel Fryxell, som tillika med sin fru, Margaretha Langensköld (född den 30 Mars 1776 i Finnland, samma år och dag som Fryxell föddes i Högsäter, och förut gift med kapiten Toll, sedan år 1821 med Fryxell), den 17 Juli 1827 anslagit all sin och hennes gemensamma egendom till en välgörande stiftelse, för hvilken Fryxell utfärdade reglemente år 1832 och enkefrun ett ytterligare 1840, kort före sin död, som timade den 27 April sistnämda år (Fryxell hade aflidit redan 1837.) Dessa bägge makars förordnande går ut derpå, att utaf årliga afkastningen af deras efterlemnade egendom skola minst trefjerdedelar utdelas till pauvres honteux och det öfriga till stipendier åt behöfvande studerande ynglingar, allt inom Wärmland och Elfsborgs län, företrädesvis Dal. Derjemte är en viss summa (25 silfverspecier årligen) anslagen till grundfond för en skola, som skall kallas Daniel Fryxells Skola. Stiftelsen, som bär namnet *Fryxell-Langensköldska Stiftelsen,* står under en direktion, hvari landshöfdingen i Elfsborgs län för ordet, och har sin på Ekholmen boende kamrer; till densamma höra säterierna *Ekholmen* och *Kyrkebyn* med underlydande i Gunnarsnäs socken, säteriet *Vesterråda* med underlydande, $4^1/_4$ hemman och 4 par fotqvarnar i Holms socken samt frälseräntor af talrika gårdar i Skaraborgs och Wärmlands län samt på Dal. Nettobehållningen af stiftelsens egendomar och kapitaler utgjorde år 1850 tillsammans 5,272 rdr rgs. Fryxell och hans maka hvila på Högsäters kyrkogård under en minnesvård af Kålmordsmarmor.

Ekhult. Två mantal frälsesäteri uti Fliseryds socken och Handbörds härad af Kalmar län, $^1/_8$ mil från socknens kyrka, kringflutet af Emmån på alla sidor utom den vestra och nordvestra,

är väl bebygdt och tillhörde 1829 kapiten M. F. Marcks von Würtemberg, 1856 konsul Kreuger.

Ekhult. Sätesgård i Björsäters socken och Bankekinds härad af Östergötlands län, vid sjön Teden, är en gammal gård, som 1480 tillhörde riksrådet Nils Bese, hvars dotter Karin medförde den åt sin man Joh. Olofsson Gullhorn år 1529. Gården egdes sedan af herr Johans son, Arndt Johansson Gullhorn, som dog i pesten 1580, och efter honom af hans måg, riksrådet Ulf Jönsson Sneckenborg till Fillingerum. Med Ulfs dotter Anna fick öfverste Henrik Horn säteriet, som sedan tillföll deras dotter Helena, gift med öfverstlöjtnant Joachim Fredrik Sjöger. Fru Helena sålde 1645 godset till Lydert Reuter på Skälboö, hvilken som innehafvare efterträddes af sin son Johan och dennes son, kapitenen Henrik Reuter, som ärfde Ekhult 1726. Efter hans död 1760 innehades Ekhult af hans dotter, enkefru Sophia Rosenstjerna, omgift med sedermera riksrådet grefve F. C. Sinclaire († 1776). Grefvinnan dog år 1769, och Ekhult tillföll hennes son med första giftet, ryttmästar N. Rosenstjerna († 1811), hvarefter gården innehades af hans son, öfverstlöjtnant O. Rosenstjerna till 1817 och dennes son, ryttmästar N. M. Rosenstjerna, som var egare år 1857. — Ekhult består af 1 mantal frälsesäteri med underlydande 1 mantal frälse Tegelsäter, $^1/_4$ mantal frälse Klacksäter, $^1/_4$ dito Ubbetorp och 1 dito Wissevik, utom annat i Örtomta socken (1 mantal frälse Skärdahla och derjemte $2^1/_2$ mantal frälse). Samma egare innehar också det i Björsäter vid Ommen belägna säteriet *Sjöberga*, 2 mant. frälsesäteri, f. d. Elfstorp med Karstorp, tegelbruk, qvarn och Tegelsäters såg. Ekhult och Sjöberga voro 1850 tillsammans taxerade till 29,350 rdr banko.

Ekhult. Skattehemman i Tofteryds socken och Östbo härad af Jönköpings län, märkvärdigt för de på dess egor befintliga fornlemningarna. Dessa bestå dels af resta stenar, af hvilka åtminstone en tydligen blifvit rest af menniskohänder, dels af en s. k. jättesten, enligt folksägnen kastad af en jätte ända ifrån Svenarum för att nedslå Tofteryds kyrka, men hufvudsakligast af en djupt inne i hemmanets skog, på en slät och stenfri mark, belägen så kallad »jättestuga» eller af menniskohänder byggd grotta. Denna består för närvarande af blott ett rum, men berättas hafva bestått af två, ett större och ett mindre, hvilket sistnämda igenrasat. Det bibehållna rummets sidoväggar, som hvardera bestå af en enda sten, äro 5 alnar långa och 2 höga. Takhällarne äro två, en mindre vid ingången och en större, inuti släta, likasom väggarne, men kantiga utanpå. Vid grottans södra vägg ligger i det inre, midt emot ingången, en kubisk sten, förmodligen ett altare. Utanför ingången, som nu ligger en aln djupt ner i jorden, hafva stenar varit resta, troligen som en förgård till grottan. Allvin anser grottan för en så kallad tempelgrotta, och allmogen ser ännu spöken kringsväfva grottan till och med på ljusa dagen. Omkring 1,000 alnar längre mot öster i samma skog finnes uti ett bergras en brunn bredvid en slät bergvägg, 6 alnar djup och på två sidor murad med jemn, vacker sten och sannolikt på detta sätt omvärnad för att derur hemta reningsvatten vid offren.

Eklunda. Sätesgård i Simtuna socken och härad af Westmanlands län, 2 mil från Enköping och 10 mil från Stockholm, består af 1 mantal frälsesäteri samt underlydande hemmanet Eknäsbo, $^1/_4$ mantal frälse, med en areal af 575 tunnland, deraf omkring 270 tunnland åker och äng samt återstoden hagmark och vacker skog. Egendomen, som har behagligt läge, med trädgård och trädplanteringar, omgifne af bördig slättmark, blef omkring år 1680 af en Olof Rosenstierna bebyggd till sätesgård och har sedermera, utom andra okända egare, tillhört adliga ätten Adelhielm samt friherrarne Leijonhufvud och Stromberg (1790), hvarefter gården haft åtskilliga innehafvare. Nuvarande egaren är v. häradshöfdingen Melcher Jacobson.

Eklången. En af källsjöarna till den i Gripsholmsviken af Mälaren utfallande Åkers- eller Berga-ån, belägen till största delen i Årila socken och Öster-Rekarnes härad af Nyköpings län. Sjön, som har 97 fots höjd öfver hafvet, upptager söderifrån ett vattendrag från *Björndams-sjön,* som ligger vid 197 fots höjd.

Ekna och **Eknaholm.** Säterier, hvardera af 1 mantal, i Tjureda socken och Norrvidinge härad af Kronobergs län, äro gamla Strålegods. Sven Andersson Stråle till Eknaholm hade sönerna Johannes Svenonis, domprost i Wexiö, och Anders Svensson till Eknaholm, som underskref Uppsala Mötes beslut 1593 bland adeln i »Wägzsjö Sticht». Han var ståthållare på Kronoberg år 1600, och hans son, Olof Stråle till Ekna, var den, som uppgaf Elfsborg, hvarföre han dömdes att böta 4,000 rdr; dock blef han sedan, 1619, president i Svea Hofrätt. Ätten, som förmenade sig härstamma från Holdo Lagman i Wärmland 1268, hade blifvit adlad eller fått bekräftelse på sitt adelskap år 1574, då Anders Svensson till Eknaholm fick adelig sköld. Efter Stråle-ätten, under hvars tid Eknaholm skall hafva haft ett slott med tre torn, innehades gårdarne af generalmajoren friherre Sprengtporten, derpå af en major Ulfsax, brukades sedan som ladugård under Åby säteri uti samma socken på 1820-talet och innehafves nu af bönder.

Eknarn. Sjö uti Södermanland, mellan Spelviks, Runtuna och Lid socknar af Rönö härad. Sjön, som har sitt aflopp till Ludgosjön, ligger 45 fot öfver hafvet.

Eknö, Vester-. Berustadt säteri af $1^1/_2$ mantal samt 1 mantal skatte i Björskog socken och Åkerbo härad af Westerås län, har fordom under namnet *Ekne* eller *Ekna* tillhört biskoparne i Westerås och köptes af biskopen Lydike Abelsson år 1473 för 30 mark penningar, men kom efter reformationen till kronan samt blef af Gustaf Adolf genom ett kongl. bref af år 1626 doneradt åt herr Jakob Krafoord. Säterifriheten förlänades genom ett kgl. bref af den 19 November 1683. Omkring 1750 tillhörde gården Örnsköld, 1849 var den delad mellan två egare, Kallstenius och Strömberger, och 1856 var löjtnant Wolffram vid Westmanlands regimente egare af $1^1/_2$ mantal berustadt säteri Vestra Eknö med underlydande $^{11}/_{16}$ mantal skatte Råby, $^1/_6$ dito Segelsberga samt $^1/_4$ dito Igelsäter i Sätterbo socken.

Eknö. Ö uti Stockholms skärgård, mellan Haröfjärden i vester och öppna hafvet i öster, tillhör Wermdö pastorat af Wermdö skeppslag och Stockholms län.

Ekoln. Mälarens nordligaste fjärd, i hvilken Fyris-ån utfaller. Genom fjärden Oxen står Ekoln i förbindelse med den mot vester liggande *Låsta-viken,* i hvilken Örsunds-ån faller ut, och genom *Skofjärden, Erikssund, Bondkroken, Sigtunafjärden, Skarfven* och *Stäkes-sund* sammanhänger Ekoln med *Görväln* och den egentliga Mälaren.

Ekolsund, rätteligen **Ekholmssund.** Herresäte i Husby-Sjutolft socken och Trögds härad af Uppsala län, 7 mil från Stockholm och $1^1/_2$ mil från Enköping, är anlagdt först på Segersta egor och sedan på Harvesta, ett namn, som förekommer på en i trakten vester om socknens kyrka, den s. k. Gidsmarken, befintlig runsten. Gården nämnes redan 1307, och under medeltiden har åtminstone en person af adel skrifvit sig till densamma. Genom byte och köp kom gården år 1542 i konung Gustaf I:s händer och blef kungsgård. Här bodde Gustafs dotter, hertiginnan Sophia, gift med Magnus III af Sachsen, och dog här 1611, sedan hennes son, hertig Gustaf, redan 1597 aflidit på Ekolsund. I arfskiftet efter Gustaf I tillföll Ekolsund Johan III och ärfdes efter honom af hertig Johan af Östergötland. Konung Gustaf den Store donerade hemmanen till Uppsala Akademi, från hvilken de återbyttes, och från år 1630 kom hela godset genom byte och donation till slägten Tott, af

hvilken grefvarne Åke och Claës Åkesson uppbyggde mangården och anlade kanaler, vallar, dammar, o. s. v. Ekolsund kom sedan för kort tid genom byte till Magnus Gabr. De la Gardie, ärfdes af Sten Bjelke och lemnades år 1681 åt kronan. Ekolsunds gods med Segerstads ladugård och alla derunder liggande hemman och lägenheter skänktes 1715 åt arfprinsen Fredrik af Hessen, Ulrika Eleonoras gemål, men löstes 1747 och gafs åt prins Gustaf, sedan Gustaf III, som ofta vistades här och 1776 höll en praktfull karusell på Ekolsund. Den 9 November 1785 sålde Gustaf III Ekolsund till grosshandlaren G. Seton; men nu uppstod process om godset mellan konungen och furst Hessenstein, konung Fredriks son. Konungen blef dock den vinnande parten, och Setons arfvingar innehafva ännu godset. Egare var 1857 herr Alexander Seton, och gården brukades af baron C. G. Adlercreutz. Vid Ekolsund är postkontor. Godset består af 4 mantal säteri med vidlöftiga egor, holländeri och talrika anläggningar; underlydande voro 1847 9 mantal inom socknen, 31 mantal och 1 qvarn i kringliggande socknar inom häradet, $6^3/_4$ i Öfver-Gran och 10 i Hjelsta, m. m. Gården är ståtligt bebyggd, dock utan egentlig hufvudbyggnad, med blott två stora flyglar, har stor trädgård, park, o. s. v.

Ekornahult. Hemman i Bondstorps socken och Östbo härad af Jönköpings län, om hvilket i 8:de upplagan af Tunelds Geographi berättas, att Nissa-ån här har sin källa, hvilken uppgift imellertid är origtig. Nissan upprinner inom Månsarps sockens gräns ur en rund källa vid hemmanet Hacklarsbo eller Hackelsbo. — Uti Ekornahults s. k. »Klosterhage» ligger ett vanligt tempelrör af 15 alnars sidor. Strax söder derifrån stodo 1833 tre stenar, sannolikt lemningar af någon forden helgedom. Allmogen i trakten tror, att Byarums kloster varit beläget härstädes, troligen med anledning af namnet »Klosterhage»; men denna benämning härleder sig sannolikt derifrån, att hemmanet fordom tillhört Nydala kloster. »Det är icke troligt, — säger Allvin, Östbo Beskrifn., sid. 67, — att i en så vild trakt som denna något kloster varit anlagdt, och än mindre är det ofvannämda röret en lemning af en klosterbyggnad.»

Ekornarp. Ett och ett halft mantal skatte i Berga socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län, kallas i 1637:års jordebok *IKornatorp*. Herr Jusse Skytte, höfvidsman i Småland, kallas Jon på Ickornatorp 1360—1418 och uppgifves som fader åt Olof Jönsson Stenbock, Stenbocks-ättens äldsta stamfader. (Wieselgren, Ny Smål. Beskrifn., II, 899.)

Ekornavallen. En »vall» eller slätt i Hornborga och Gudhems socknar af Gudhems härad och Skaraborgs län, i närheten af Hornborga-sjön, anses hafva i fordna dagar varit ett större offerställe och domareplats samt har ännu talrika fornlemningar att uppvisa. På den del af Ekornavallen, som utgör Hornborga bys betesmark, befinnes t. ex. $^1/_8$ mil från byn och strax invid stora landsvägen till Falköping ett antal (vid pass 20) *stenhällar* af omvexlande beskaffenhet, till en del upprättstående, till en del lutande eller omkullfallna. Inga ristningar kunna upptäckas å dessa stenar. Hadorph vill i en anmärkning till Rimkrönikan hänföra dem till slaget mellan konung Albrecht och drottning Margareta 1389 och anser dem hafva blifvit uppresta till minne af de stupade höfdingarne; men detta synes föga sannolikt. Troligare är, att stenarne utmärka den fordna offer- eller domplatsen, och i Bihanget till Westgöta-lagen berättas det, att lagman Alli, som skall hafva lefvat i Erik Segersälls tid, *talde lagh a Lintornä vallum*, hvilket man öfversatt med: han skipade lag på Ekornavallen. — Ofvanför de nu nämda stenarna, något längre ifrån landsvägen, finnes en af allmogen s. k. *Gigerugn* eller *Jättegraf*. Denna består af ovanligt stora stenhällar, parallelt uppresta till ett afstånd af 3 alnar, med gafvelstenar och öfverliggare, hvilka likväl äro till största delen rubbade ur sitt

läge. Den på östra sidan befintliga ingången består af smärre stenar. Sjelfva grafvens längd uppgår till 18 alnar; höjden har varit i det närmaste 3 alnar. Icke långt derifrån finnas lemningar efter ytterligare tvänne, dock smärre, dylika grafvar, hvilka dock äro nu mer förfallna, och hvilkas stenar till en del äro bortförda. Ytterligare märkes på Ekornavallen den s. k. *Runehall*, en vid landsvägen mellan Thornbjörntorp och Hornborga stående runsten, som finnes upptagen i *Bautil* under № 944, och hvars inskrift af Liljegren läses som följer: + + þurþiR × siti × stin × þonsi × iftiR + ⁊into × sun × sin × þurþa × kuþan × trik. — »På Ekornavallen, — säger Lindskog i Skara Stifts Beskrifning, — är sandstensberg, hvarifrån sten förmenas blifvit tagen till Skara domkyrkobyggnad samt sjöledes (på Hornborga-sjön och ån) förd till Skara. Nakna åsar, kullar, slätter, kärr och mossar finnas på Ekornavallen, äfvensom lemningar af skog, förruttnade fururötter m. m.»

Eksebo. Säteri af $2^1/_2$ mantal i Wirserums (eller enligt Cælius: Wierserums, det är Wi-Ers = den Helige Eriks Rums) socken och Aspelands härad af Kalmar län, har fordom tillhört slägterna Rothlieb, Riddersköld, Grönhagen, Cederstjerna (biskop Wirenii arfvingar), m. fl. Gården köptes 1810 af öfverste A. F. Reutersvärd, som sålde den till major Du Rietz, hvarefter den tillföll dennes måg, major A. F. Rothlieb, som gjort stora förbättringar på godset, uppbyggt ny ladugård och anlagt nya vägar. Gården egdes 1856 af enkefru Norbäcks arfvingar, och det derunder förut lydande säteriet Århult, 2 mantal, tillhörde samma år orgelnisten Liedbergius. Till Eksebo hör en mjölqvarn.

Ekshärad. Socken i Elfdals härad och Wärmlands län, 10 mil norrut från Carlstad, har, tillika med annexerna, en areal af 406,271 tunnland, af hvilka ensamt inom modersocknen 18,800 tunnland äro sjöar och kärr. Utom Klarelfven, som löper midt igenom socknen, har denna stor rikedom på vattendrag och sjöar, bland hvilka vi märka följande: *Mu-sjön*, som genom *Mu-ån* utgjuter sig i *Knon-sjön*, hvilken åter har sitt aflopp till *Uf-ån*, som genom Rådasjön faller in i Klar-elfven på dennas östra strand uti Råda socken, som i söder gränsar till Ekshärad och är annex till denna socken; vidare den genom en å på Klar-elfvens vestra strand i denna elf utfallande *Bu-sjön*, som från vester upptager *Grängens* och *Gröckens*, från norr *Harasjöns* vatten, sjöarna *Björklången*, *Jangen* och *Brevisten*, som infalla i Fryken, och sjön *Naijen*, som i öster utgör en del af Ekshärads sockens gräns mot Äppelbo socken i Dalarne. Bland namngifna bergshöjder märkas *Tönnets fjäll* i öster, mot Dalarnes gräns. Ekshärads socken består af $34^1/_2$ mantal ($16^5/_{24}$ skatte, 1 krono, $1^1/_3$ säteri och $16^1/_{24}$ frälse), med 3 husbehofsmjölqvarnar, 16 husbehofssågqvarnar, 1 tullqvarn, 2 vallmarsstampar, 74 torp, 3 stångjernshamrar och 1 äng. Socknen, som på 1840-talet beboddes af 4,782 personer, hade år 1850: 4,822 och år 1856: 5,484 invånare. Samma år hade socknen fast folkskola med 1 och ambulatorisk dito med 3 lärare. I fasta skolan undervisades 50 gossar och 45 flickor, i den ambulatoriska 267 gossar och 245 flickor, 4 gossar åtnjöto undervisning i allmänt läroverk, 3 gossar och 2 flickor hade enskilda lärare, medan 82 gossar och 91 flickor undervisades i hemmet. Hela antalet barn inom skolåldern utgjorde detta år 406 gossar och 383 flickor. — Ekshärads modersocken utgör för närvarande, tillika med Råda, Sunnemo och Gustaf Adolphs kapell, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Elfdals kontrakt af Carlstads stift. Hela pastoratet består af $66^1/_{24}$ förmedlade mantal och beboddes 1856 af icke mindre än 14,281 personer. Kyrkan, belägen $10^1/_2$ mil norr från Carlstad och $12^1/_2$ mil nordvest från Christinehamn, vid Klar-elfvens strand, af trä, ljus och rymlig samt försedd med torn, lär vara byggd år 1686. Hennes och socknens egentliga namn är *Hökeshara*, efter Hara gård, der hon först stod, och det derinvid liggande Hökeberget. Hon lärer imellertid hafva

blifvit flyttad från detta ställe i anledning af elfvens öfversvämningar, och skall denna flyttning hafva skett före Digerdöden. Denna farsot skall hafva på det förfärligaste hemsökt Elfdals härad, i synnerhet södra och mellersta delarna deraf, och folksägnen berättar, att socknens befolkning dött ut och kyrkan blifvit öde. Först långt efteråt (icke ens Fernow uppgifver när) hände sig, att en skytt, som sköt efter en tjäder, men icke träffade fogeln, vid återhemtandet af pilen, som han tyckte hafva fallit ned på en kulle, varseblef, att den förmenta kullen var det med mossa öfvervuxna taket till en byggnad, hvilken befanns vara en af groft timmer i åttkant uppförd kyrka, hvars inre var i alldeles samma skick som då gudstjenst sista gången firades deri. Kyrkan blef återupptagen till kyrka för Ekshärads socken. — Inom socknen finnas tvänne jernbruk, *Föskefors* och *Halgå*, tillhörande de i Råda socken belägna Uddeholmsverken. — Socknens invånare, hvilkas näringsfång äro de i Elfdals härad vanliga, bibehålla för det mesta sin gamla klädedrägt, karlarne fårskinnspels, svart eller grå vallmarsrock, kortbyxor, skor och damasker; qvinnorna fårskinnströja samt kjol af svart, hemväfdt tyg, nertill kantad med röda band. — Adress: Råda.

Ekstad. Se *Eista*.

Ekströmmen, eller **Herrestad.** Frälsesäteri af 2 mantal i Rappestads socken och Walkebo härad af Linköpings län, med dertill hörande Herrestad, 4 mantal frälse, och Åsarps Äng, har alltsedan början af 1680-talet, dels som gammalt frälse, dels som utbytt från kronan, tillhört familjen Holst. Öfverste Holst var egare omkring år 1683, hans arfvingar 1686; år 1700 tillhörde gården öfverstlöjtnant C. Holst, 1801 major J. G. Holst och 1852 öfverstlöjtnant C. L. Holst på Trystorp i Nerike. — Från år 1680 omnämnes Nils Sölfversparre såsom egare af en gård i Herrestad (Härsta) med säterifrihet.

Ekság, Stora och **Lilla.** Det förra 1/4 mantal skatte, det sednare likaledes 1/4 mantal skatte med gästgifveri, 2 qvarnar med 7 par stenar samt såg, i Härads socken och Åkers härad af Nyköpings län, lyder tillika med 1 1/8 mantal skatte och några lägenheter under Åkers styckebruk i Åkers socken och härad. Från Ekságs gästgifveri skjutsas till Malmby, ö., 1 1/4, och Kjulsta, v., 1 mil.

Ekäng. Frälsesäteri om 1 mantal, med Horsnäs, 1 1/2 mantal frälse, i Asby socken och Ydre härad af Linköpings län, på Asby Udde, som skjuter ut i sjön Sommen, egdes år 1636 som säteri af Jöran Andersson Armsköld (adlad 1628) med underlydande 7 frälsehemman i Asby, Torpa och Malexanders socknar. Gården tillhörde sedan Armskölds afkomlingar, och 1725, när den egdes af Jöran Armsköld, lydde ännu fem hemman derunder. En assessor Odencrantz, gift med dotterdottern af en kapiten Armsköld, lät 1775—1777 uppföra den ännu qvarstående sätesbyggnaden af 3 våningar. Sedan år 1786 har Ekäng tillhört familjen Reutersvärd, af hvilken ätt f. d. notarien i Krigs-kollegium, P. A. Reutersvärd, var gårdens egare 1857. Egendomen, som gifver omkring 80 à 100 tunnor säd af alla slag årligen, har god tillgång på löfskog, gifvande fiske i sjön, goda fruktträdgårdar med till stor del yngre träd, planterade af egaren, samt vinterföder 18 à 20 nötkreatur, 1 par hästar och omkr. 30 får. Linodlingen, som fordom var ansenlig här, likasom öfverallt i Ydre härad, har nu mer betydligt aftagit, sedan bomullstyger blifvit vanliga och fås för vida bättre pris än linet. — Några minnen från forntiden finnas icke, med undantag af åtskilliga stenrör i gårdens s. k. Fårhage. Dessutom omnämnes en fönsterruta med jernkors, hvari är inbrändt Patkullska vapnet med årtalet 1640 och underskriften: »Jurgen Patkull, Sr Königl. Maj. in Sweden bestalter Oberstlieutnant ueber die squadron Smalandischer Soldaten.» — Ekängs nuvarande egare har på gården upprättat ett ansenligt bibliothek och sysselsätter sig med att samla Svenska ordspråk och sägner, traditioner m. m. från Y-

dre, eller s. k. »Ydrealismer», hvilken samling han ämnar utgifva från trycket.

Ekön. Ö uti den i Glan utfallande sjön Dofvern, i Risinge socken och Finsponga Läns härad, räknas för ett halft mantal säteri och hörer för närvarande tillika med ett mantal säteri Åsunda på fasta landet till Finspongs gods. Ekö och Åsunda utbyttes från kronan år 1625 af Matthias Kagg, gift med Märta Ulf, och egdes 1683 af C. G. Kagg samt kallas då säteri af $1^1/_2$ allodialhemman, tämligen bebygdt; 1686 och 1700 tillhörde Ekö och Åsunda Kaggs arfvingar, hvarefter gårdarne innehades af S. Skutenberg, sekreteraren Fägerstjerna (1725) och hans enka, som sålde gården åt öfverste A. v. Nieroth, hvilken åter sålde Ekön till öfver-intendenten Louis de Geer. Mellan ön och fasta landet hafva funnits bro å ena och färja å andra sidan, bildande en väg till Wånga; men nu mer begagnas icke denna väg.

Eldsberga. Socken i Tönnersjö härad och Halmstads län, vid hafskusten, nästan midt imellan städerna Halmstad och Laholm, har en areal af 7,197 tunnland, af hvilka blott 75 äro sjöar och kärr. Det enda större vattendraget i socknen är Genevads-ån, som utgör gränsen mellan Eldsbergs och Weinge pastorater. Rådande jordmånen nere vid hafvet, der *Tönnersa* och *Guldbranna* byar äro belägna, består af starkt sandblandad mylla och endast på få ställen lera. Flygsanden hotar bägge dessa byars egor. De öfriga byarnas egor äro högländta och utsatta för torka; ek, björk och furuskog finnes på säteriet Stjernarps egor. Socknen, som består af $26^7/_8$ hemman ($1^3/_4$ krono, $14^1/_8$ utsockne- och $6^1/_2$ insockne-frälse samt $4^1/_2$ säteri, alla, utom kronofogdens samt prestens och klockarens boställe, lydande under Stjernarps gård), med 1 tegelbruk, 1 tullqvarn, 1 husbehofsqvarn, 1 skattlagd vallmarsstamp och 1 såg, beboddes omkring år 1840 af 675 personer, men hade 1850: 781 och 1856: 982 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 46 gossar och 51 flickor, medan 4 gossar undervisades i hemmet. — Eldsberga modersocken utgör tillika med Tönnersjö annex ett patronelt pastorat af 3:dje klassen i Laholms kontrakt af Göteborgs stift. Patronus är egaren till Stjernarps och Alslöfs säterier. Hela pastoratet innefattar $58^{11}/_{24}$ förmedlade mantal och beboddes 1856 af tillsammans 1,715 personer. Kyrkan, belägen $1^1/_4$ mil från Halmstad och $1^1/_8$ mil från Laholm, ligger på ett högt berg, der man fordom bränt vårdeldar, är byggd af gråsten, hvälfd med tegel och täckt med bly. Ställets äldsta namn var *Ighilsberg*, under hvilket det förekommer år 1277. En dekoration öfver kyrkans dopfunt är gifven af »Iffue Krabbe på Laholms Slott», och en tafla i choret berättar, att »fru Karine Packs till Ericsholm den 12 November 1619 gifvit kyrkan ett altarkläde» till minne af sin i kyrkan jordade man, »salig Jörgen Daa, som dödde den 6 Febr. 1619 her i Prestegaarden, der han med menige adelschaff var opdragen at taga emod Kong Gustavum aff Sverige, som daa besögte Kgl. Maj:t aff Dannemark i Halland.» Under taflan hänger Herr Jörgens värja, omlindad med förmultnadt sorgflor. — Socknen är ovanligt rik på ättehögar, hvilka dock alla nu mer sakna vårdprydnader. På den höjdsträckning, som går från stranden i Eldsbergs socken och emot Tönnersjö sockengräns, hade konung Christian V och hela Danska hären sitt läger 1676 och stadnade här till hösten, då truppera marscherade till Skåne, der de togo vinterqvarter. Vid Genevads bro sammandrabbade Svenskar och Danskar den 30 Aug. 1657, efter hvilken träffning Danskarne drogo sig tillbaka och upphäfde belägringen af Laholms slott. — Bland fornminnen märkas: *Trehögarne*, tre ättehögar mellan Eldsbergs och Tönnersjö kyrkor; *Elfvaberget*, mellan Eldsberg och Alslöf (i Tönnersjö socken), uppnämdt efter elfvor, som man sett utföra sina dansar på berget, m. m. — Ännu på 1820-talet bibehöllo Eldsbergs-boerna sin gamla drägt, karlarne korta, oftast hvita vallmarströjor och skinnbyxor, qvinnorna stickade tröjor, vallmarskjortlar och bindmössor. Sock-

nens qvinnor utmärka sig genom sin slöjdflit och tillverka så väl lärft som vallmar. — Förnämsta gården är, som ofvan nämdes, *Stjernarps* säteri. — Adress: Halmstad.

Eldstorp. Ett och ett halft mantal säteri i Askeryds socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län, tillhör Bordsjö fideikommiss. Se *Bordsjö*.

Eldsund. Så kallas mynningen till det ännu är 1723 farbara, men nu nästan helt och hållet igenvallade sundet mellan Fogdön och Södermanlands fasta land, och hvilket bildar gränsen mellan Fogdölandet och Strengnäs socken. På Kasgarholmen nära Eldsund finnas lemningar efter en borg.

Elfdal. Härad i Wärmland, bestående af två tingslag: Elfdals härads Öfre och Nedre, samt innefattande socknarna *Ny* eller Elfdal, med Norra och Södra Finnskoga kapell, och *Ekshärad*, med Gustaf Adolph, Råda och Sunnemo, samt en liten del af Elfsbacka kapell (det oskattlagda torpet Magnstorp med 19 invånare). Tillika med Fryksdals härads Öfra Tingslag utgör Elfdals härad *Norr-Sysslets* fögderi och domsaga. Häradet, hvars areal uppgifves till 1,002,060 tunnland, af hvilka 69,650 äro sjöar och kärr, består af $112^1/_{12}$ mantal och beboddes år 1856 af 23,101 personer. I slutet af 1630-talet delades Elfdalen i *Ekshärads* och *Råda* församlingar samt i *Dalby* och *Ny*; på 1650-talet tillkom Sunnemo; på 1780-talet Gustaf Adolph. — Elfdalens invånare anses i allmänhet som de minst bildade och hyfsade af de egentliga Wärmländningarne och beskrifvas som liknöjda, bekymmerslösa, tröga, tarfliga, härdiga och starka; Elfdalen är i allmänhet den ofruktbaraste af Wärmlands dalar, hvarföre skogsbruk och boskapsskötsel här äro hufvudnäringarne. Fernow berättar, att då år 1675 en graf af stora uppresta stenar öppnades på Ekesberget eller Hökeberget vid Ekshärads kyrka, man der fann »en stor benragla af en menniskiokropp med en stålboga på bröstet». Han förmenar, att denna »benragla» tillhört en af Elfdalens första bebyggare, Hök, vid Hökeberget och Rettnedalen, om hvilken följande berättas: »Hök var vid ett ting i Norge, men fick ej den rätt han ville hafva och slog derföre en hop af rättens ledamöter och vederparterna med en yxa till döds. Vid sin hemkomst kunde han ej annat än vänta fiendtliga besök, lade derföre en sten i sin hufvudgärd, tände upp eld vid sin koja och ställde sig ett stycke derifrån med sin boga. Om en natt komma några Norrske; en högg yxan i stenen, som han trodde vara Höks hufvud, emedan han (stenen) var öfvertäckt med ett kläde; men en annan stalp strax för Höks boga; dock måste han ej länge derefter sjelf sätta lifvet till vid Gutedalen, litet stycke sunnan från berget.» En annan af Elfdalens första bebyggare var *Gräim;* och derjemte nämnas *Svelting*, som skall hafva svultit till döds, och *Bold*, som satte sig ned på Gräims hemvist, sedan denne blifvit dräpt af Vester-Dalkarlarne. — År 1582 slogs Elfdalen till det då upprättade Mellan-Sysslet, men tillhör nu Norr-Sysslet, som i det föregående nämdes.

Elfdal. Prosteri uti Carlstads stift, bestående af Ekshärads moderkyrka med Råda, Sunnemo och Gustaf Adolphs kapell, samt af *Elfdals pastorat,* som består af Ny, Dalby samt Norra och Södra Finnskoga kapell. Hela pastoratet hade 1856: 23,082 invånare.

Elfdal. Socken i Elfdals härad af Wärmlands län, $13^3/_4$ mil norr från Carlstad, har en areal af 190,119 tunnland, af hvilka 5,500 äro sjöar och kärr. Midt igenom socknen flyter Klarelfven, som inom densamma upptager *Femt-ån* och *Wäsjöns* vattendrag, hvarjemte den inom Ekshärads sockengräns i Klar-elfven infallande *Holg-ån* rinner igenom socknens östra del, nära intill gränsen mot Dalarne; i vestra delen tager *Ljusnan* igenom socknen sin väg till sjön Öfre Broken i Hvitsands socken, som i vester begränsar Elfdal. Bland öfriga sjöar märkes *Karbol-sjön.* Mer betydande berg äro *Horrsjöberget* nära vestra gränsen, *Bäckelberget* och *Wäberget* nära den östra. Genom östra

delen af socknen sträcker sig den s. k. *Tiomilsskogen* ända in i Dalarne. Socknen, som består af 17 $^{11}/_{12}$ mantal, hade omkring 1840: 2,425 invånare, men beboddes 1850 af 2,976 och 1856 af 3,008 personer. — Elfdals eller *Ny* modersocken utgör, tillika med Dalby samt Norra och Södra Finnskoga kapell, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Elfdals kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan ligger vid stranden af Klar-elfven. Pastoratet upprättades först 1831, och det lär redan nu vara i fråga att åter dela detsamma — Inom socknen ligger *Wärå* bruk. Se vidare *Ny*. — Adress: Råda.

Elfdalen med **Evertsbergs kapell.** Socken i Ofvan-Siljans fögderi, Elfdals och Särna socknars tingslag af Dalarne och Stora Kopparbergs län, har en areal af 490,212 tunnland, af hvilka 40,000 äro sjöar och kärr. Socknen genomskäres af Öster-Dalelfven, som delar densamma i två lika stora hälfter, och ensamt på hvars stränder man träffar odlad bygd, medan det öfriga är vildmark. Bland andra vattendrag märkas Rot-elfven, som faller in i Dal-elfven icke långt från socknens kyrka, Wåmån och Tjen-ån. Den bergsrygg, som genomgår Öster-Dalarne och följer utmed elfven, fortsättes här genom *Elfdals-* och *Tjåkås-bergen* ända fram till Städjan uti Idre. Bland socknens namngifna berg märkas Blidberg, Rännås, Jernklitten och Lokaberget m. fl. Elfdalen är en af Dalarnes fattigare socknar, der skörden ofta slår felt, och allmogen måste derföre taga sin tillflykt till åtskilliga binäringar. Sådana äro arbetet vid porphyrverket, hvari allmogen vunnit en förvånande skicklighet, samt förfärdigande af båtar, askar, kistor, skåp, laggkärl, såll, väfskedar, ståltråd och annat, hvarmed Dalkarlen vandrar ut för att försälja dessa alster af sin industri. Elfdalens dialekt skiljer sig från de öfriga socknarnas genom någonting jemrande och gnällande, hvilket enligt en med orten noga bekant författares påstående skall återfinnas i hela hans charakter; »en viss hjertängslan läses i hans drag, som tala om felslagna skördar och läseri uti krassare form.» Socknen, som består af 25 $^{1}/_{4}$ mantal, beboddes på 1840-talet af 3,312 invånare, år 1850 af 3,208 och 1856 af 3,287 personer. Sistnämda år hade Evertsbergs kapell 519 invånare. Socknen hade samma år både fast och ambulatorisk folkskola med en examinerad lärare i den fasta och 4 oexaminerade i den ambulatoriska. I den förra skolan undervisades 45 gossar och 37 flickor, i den sednare 95 gossar och 125 flickor, medan 37 gossar och 41 flickor undervisades i hemmet. — Elfdalen med Evertsbergs kapell utgör för närvarande ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Mora kontrakt af Westerås stift. Kyrkan, 27 mil från Westerås och 13 mil nordvest från Falun, ligger vid stranden af Dal-elfven, som här har 783 fots höjd öfver hafvet. Hela pastoratet beboddes 1856 af 3,806 personer. — Socknens märkeligaste inrättning är *Elfdals Porphyrverk*, hvarom mera framdeles. Vidare märkas *Långö* jernverk, som tillhör porphyrverket, den nu raserade *Rotenskans* och *Storhars* silfvermalmskärpning vid Dalelfven, som upptäcktes 1734 och hvars bearbetande började af ett bolag 1743, men som för länge sedan blifvit nedlagd.

På historiska minnen är Elfdalen särdeles rik, och enligt äldre författare meddela vi här några bland dessa. År 1627 hade en skräddare, som uppgifves hafva hetat Duken, uppviglat hela Orsa socken och tågade i spetsen för de upproriska till Elfdals prestgård, der han begärde att få låta ringa med klockorna och sålunda sammankalla allmogen. Kyrkoherden i Elfdalen, Mäster Johannes, öfvertalade imellertid bönderna att gå in i en stor stuga för att der vidare rådpläga, men undfägnade dem med så mycket öl, att de blefvo rusiga och somnade samt fängslades af den genom presten om förhållandet skyndsamligen underrättade landshöfdingens folk. Presten fick i belöning samma år konung Gustaf Adolfs donationsbref på 15 tunnor spannmål, men dog, förrän han hunnit komma i åtnjutande af donationen. — Ännu märkeligare än Herr Johannes blef hans son, komministern i Elfdalen Mäster Daniel Bu-

scovius, som lade Särna, Idre och Hede socknar under Sveriges krona. Den 14 Mars 1644 anlände landshöfdingen Kruse till Elfdals kyrka, der allmogen var samlad, och tillfrågade på drottningens vägnar sockenmännen, om de under det nu pågående kriget skulle vara benägna att företaga ett angrepp mot Norge. Bönderna hade ingenting deremot, men ville icke hafva någon annan anförare än den de sjelfva finge välja, och valet föll på den allmänt omtyckta komministern. »Fåm vi vårom Daniel med oss, så dragom vi gladir åstad!» — menade bönderna, och fastän prestmannen ursakade sig dermed, att han icke kunde föra verldsliga vapen, blef han dock af landshöfdingen öfvertalad till att ställa sig i spetsen för de uttågande bönderna. Fullmagt utfärdades för honom och länsmannen Lars Olsson att anföra allmogen från Elfdal och Venjan, och allt gjordes i ordning till expeditionen. Kort förrän tåget skulle sätta sig i rörelse, hände likväl den olyckan, att länsmannen vid utdelningen af krutet blef illa bränd i ansigtet, så att han icke kunde medfölja, hvarföre Mäster Daniel ensam måste åtaga sig anförarskapet. Han bar sjelf sin bössa, klockaren följde med socknebudstygen och handboken, och den samlade skaran bestod af 200 Dalamän, väpnade med bössor, stålbågar och spjut. Tåget ställdes mot det då till Norge hörande Särna, der folket, som på åratal icke sett en prest, med glädje svor Svenska kronan trohetsed. Herr Daniel slapp sålunda att nyttja sin bössa, men fick så mycket mer att skaffa med att döpa, viga och begrafva. Sedan den tiden hafva de tre byarna Särna, Idre och Hede tillhört Sverige. — En mindre glädjande ryktbarhet har Elfdalen vunnit genom sin delaktighet i det beryktade »trolldomsväsendet», hvartill pastor L. P. Elvius härstädes gaf första anledningen genom en d. 5 Juli 1668 till biskopen i Westerås insänd berättelse om att från Lill-Herrdal till Elfdalen anländt en 8 årig flicka, som af en piga lärt sig att trolla och förfört flera barn till Hin Onde; fredagen efter Bartholomei-dag samma år blefvo 7 personer i Elfdals socken halshuggna och brända för trolldom. — Från Carl XI:s besök i Elfdalen finnas ännu talrika minnen. Konungen anlände hit sommaren 1686, ridande öfver skogen från Herjeådalen. »I Dyver-ån nära intill Dyverberget, som af Wåmhus-boerna i Mora kallas Gyrisberget, vestan vid sockenskillnaden mot Mora, $2^1/_4$ mil från Elfdals kyrka, var då så högt vatten, att konungen icke kunde rida öfver; Dalkarlarne höggo derföre en stor fura och lade den öfver ån, hvarefter den sålunda bildade spången kallades Kungsbron. Den 13 Juni, andra söndagen efter Trefaldighet samma år, bivistade konungen gudstjensten i Elfdals kyrka, der ingen Svensk kung förut varit; han gaf 20 dukater i håfven åt de fattiga och skänkte 400 daler silfvermynt till kyrkans utvidgande. Efter gudstjensten bivistade kungen ett bröllopp i kyrkbyn, der han gaf 20 dukater åt bruden, med hvilken han dansade; en kulla, som spelade på nyckelharpa, fick 6 dukater, och nyckelharpan lär ännu förvaras vid porphyrverket, likasom bröllopsgården i kyrkbyn ännu skall vara i stånd.» — Till Transtrand och Lima tog Carl XI samma väg som Gustaf Wasa tagit på sin flykt från Mora, och traditionen kommer ännu ihog, att kung Carl druckit ur en källa mellan Elfdalen och Evertsberg. När konungen talade med Dalgubbarne om den svåra vägen, fick han till svar: »Vägen är god nog; vi vilja ej hafva den bättre i denna ort; nog slippa vi fram här, lika väl som kong Gösta före oss.»

»För att från Elfdal komma till Särna, passerar man Dal-elfven vid Bredvad nära Åsens by och stiger derifrån allt högre upp i höjden på en ödslig gångstig. »Skogen är i allmänhet icke reslig och grof, utan utgöres snarare af en hed, hvilken på de ofta kala, merändels glest beväxta höjderna bär furu, men omkring kärren och träsken gran. Vid elfven, som man genast lemnar och sedan återfinner vid *Rödhällarna,* träffar man endast sparsamt några löfträd och albuskar. Om någorstädes, känner man sig här ensam och öfvergifven; ingen fogel qvittrar i träden, intet djur rör sig på marken; men der-

emot hvimlar luften af hungriga flugors och myggors myriader. Der och hvar framsipprar en obetydlig bäck, och det hör till undantagen, om man i Särnaskogen påträffar någon mensklig varelse. Utsigten begränsas af skogen, och det är först på *Tjåkåsen,* 2 mil från Åsbyn och 1,671 fot öfver hafvet, som man kan se litet grand öfver skogstopparna. Der öppnar sig dock en vidsträckt synkrets, och man varsnar de första snöbelagda fjällen åt Transtrandssidan till. Dessa tillhöra den fjällrygg, som följer Vester-Dalelfven och som i Malung kallas *Almebergen,* i Transtrand *Hemfjället* och *Gammalsättersfjället,* i Lima *Hormundsberget, Storhammarklint* och *Limberget* Genom *Faxe-, Fulu-, Härjehogna* och *Dævelsfjäll* förenas denna bergsträcka med den stora fjällryggen vid *Fæmunds-sjön,* och som sedan fortsätter sin vandring ner genom Nerike, Vestergötland, Småland o. s. v.»

»Byarne i Elfdalen hafva den egenheten, att gårdarne icke äro skiljda från det öfriga genom något slags stängsel, och att hela bolbyns hemegor ligga inom gemensam hank och stör. Åker och äng omvexla sålunda med hvarandra, utan att gärdesgårdar skilja dem åt. Dalkarlen har visserligen sitt egentliga hem i bolbyn; men fastän jordbrukare är han likväl ännu på visst sätt herde och nomad, som tillbringar en god del af året i fäbodarna, de så kallade *Budar* eller *Budom,* hvilka i Ofvan-Siljans fögderi kunna vara en åbo tilldelade på flera ställen samt flera mil aflägsna från bolbyn. Dessutom är det äfven vissa andra tider, då han måste draga ännu längre bort på sina s. k. *Tjölslogar* eller *Tjyêl,* sumpiga slottermarker, der han afbergar en del af fodret, med hvilket han öfver vintern skall föda sin boskap.» För att gifva ett begrepp om detta Dalfolkets lif i fäbodarna, taga vi oss den friheten att här afskrifva, hvad en författare, som synes väl hemmastadd med ortens seder och bruk, och som kallar sig »Jeremias Orkborn», derom har att berätta:

»Så snart det blifvit något bete i skogen, öfverenskomma socknemännen, på hvilken dag *»budförningen»* skall ske. Vanligtvis väljes den 5 Juni, *»Bonifanus»,* som de här kalla dagen, och då *»buffyer»* är, flyttar man till fäbodarna med alla bolbyns kreatur, der de med vallhjonen, *gässlkall,* *) qvarblifva till hösten. I somliga socknar eger dock en mindre hemflyttning rum, då kreaturen betas på de s. k. *»hemlötarna»,* hemskogarna, och då vanligen höbergningen vid hemmet företages. Allt eftersom fäbodelagens storlek är, medfölja 2 eller 3 *gässlkallar,* gifta eller ogifta qvinnor, kreaturen till budom att *gäta.* Med *»slätjukuppan»,* der skäket är förvaradt, vid sidan, och ur hvilken de gifva boskapen en och annan näfve, för att dymedelst tilldraga sig dess tillgifvenhet, gå de i spetsen för hjorden. Alla korna *(kynär)* hafva sitt särskilda namn, af hvilka somliga äro rätt klangfulla, såsom *Majros, Grannlåt, Hvitvacker, Frökenros,* o. s. v. Om hvarandra upprepas dessa namn af vallhjonen, hvilka, för att locka och uppmuntra kreaturen, fördrifva ensligheten samt skräma odjuren, esomoftast blåsa i sina lurar eller horn. De enkla melodier, som utgöra vallåtarna, äro merändels uteslutande klagande, och, ehuru utan egentligt musikaliskt värde, dock af en ingripande verkan, der de genljuda i ödsliga skogen. Under detta gätande råka vallhjonen ofta i strid med *»Ofre'n»,* björnen, hvarvid de försättas i sådant raseri, att de esomoftast icke draga i betänkande att i bokstaflig mening basa Nalle med ris, ehuru det gamla ordspråket då nästan alltid sannas: »det är för sent», enär den, som sålunda djerfves bruka riset eller käppen, vanligtvis får en minnesbeta för hela sitt lif. Ofta nog blifver dock skogskonungen så flat öfver de värnlösas djerfhet, att han helt beskedligt lomar sin väg; dock sker detta ej gerna, om han anträffas på fastande mage.

»Alla *kynär,* äfvensom de öfriga *smali,* getter och får, äro vanligtvis märkta i pannan eller på länden med ett kors af tjära, med hvilket kors menige man förmodligen tror, att allt ondt skall ifrån boskapen afvändas. Af-

*) *Gässlkall,* d. v. s. *gätkall* af verbet *gäta,* gå i vall, och substantivet *kall,* som betyder karl. Eget är det, att ordet kall ingått i detta ord, då gätningen uteslutande bestrides af qvinnor.

ven öfver ingången till fähusen, — *fjåsen* i Ofvan-Siljans, *fjusen* i Nedan-Siljans fögderi, — och öfver dörrarna äro sådana kors anbragta, tvifvelsutan af samma orsak. Efter hjordens talrikhet bär en eller flera kor skälla, och de, som till denna heder utses, få icke hafva gjort sig kända som okynnesfä, utan skola vara de allvarsammaste och stadigaste bland sina likar. Före utgången om morgonen och vid hemkomsten om aftonen mjölka vallhjonen korna; af den samlade gräddan göres sedan smör, af mjölken ost och af vasslan så kallad »*mis*» eller miss-smör, som, hopkokadt, blifver mes ost eller s. k. »*missbulla*». Dessutom åligger det hvarje vallhjon, att under gätgången förfärdiga ett så stort antal vidjor af björk, här kallade »*länkar*», att hvarje kreaturs hals vid återkomsten hem är med dylika öfverfull, och användas dessa sedermera till handtag på ämbrar, till kreaturens bindande, o. s. v.

»De i bolbyn hemmavarande afflytta omkring början af Juli till sina tjölslogar eller »*längstfäbodar*», som kunna vara belägna 4 à 5 mil inne i skogarna. Dessa slättmarker äro, i motsats till tägterna kring fäbodestugorna, icke inhägnade, ej heller finnas derstädes några boningshus, utan endast några ovårdsamt uppresta tak eller skyfven, hvarunder hvilan sökes. Denna tid är Dal-allmogens behagligaste och, då väderleken är gynnande, äfven en verklig högtid för dem, der de utan alla närmare bekymmer icke en gång behöfvande efterse kreaturen, som här icke äro medtagna, få under arbete och samspråk lefva i Guds fria natur. Sedan slogen försiggått och höet blifvit på hässjor uppsatt, begifva de sig till fäbodarna, der de i sin ordning afslå hvad som kan vara växt, hvarefter turen kommer till bolbyarna att der förrätta samma arbete. I de öfversta Dalsocknarna qvarstanna kreaturen på de flesta ställena till hösten, då de äfven på samma dag och gång gemensamt hemflyttas. I Mora skänker då hvarje fäbodelag en eller tvänne ostar dels till kyrkan, dels till kyrkotakets beläggande med koppar, såsom ett vedermäle af tacksamhet för den välsignelse och det skydd, de af himmelen åtnjutit under sin bortovaro. På dertill särskildt utlyst auktion försäljas ostarna sedermera, då de äfven af allmogen betalas rätt hederligt, ända till 32 sk. marken, eftersom inkomsten tillfaller deras kära kyrka, hvars prydande och utsirande tyckes vara deras högsta ära. Annorstädes plägar ock hvarje vallhjon gifva efter lyktad gätning en större eller mindre skärf till sin församlings kyrka och fattiga.»

Elfdals socken, som begränsas af Särna, Lima, Venjans, Mora och Orsa socknar, är 7 mil lång och 5 mil bred. — Adressen till socknen är: Mora.

Elfdals Porphyrverk, beläget i ofvannämnda socken, 3 mil norrut från Elfdals kyrka och $^1/_4$ mil öster om vägen, vid byn Näset, har för sin uppkomst att tacka kyrkoherden i Elfdalen, prosten Er. Näsman, 1715—1744, hvilken var den första, som meddelade underrättelse om att porphyr förekomme här i trakten. Bergskollegium lät i anledning deraf 1731 företaga undersökningar i Klittberget och Wåmhusskogen, och efter ytterligare undersökningar år 1785 blef ett bolag organiseradt till bedrifvande af ett porphyrverk. Bolaget stiftades af riksrådet grefve Bjelke, hvilken såsom ordförande i sällskapet Pro Patria under missväxt-åren 1772 och 1773 utdelade understöd åt Elfdalen och andra socknar i Dalarne. Första arbetet började år 1788, då öfverdirektören Hagström blef verkets styresman. Han hade inom Näsbyn inköpt en plats till verkets anläggning midt ibland de åt alla sidor sig sträckande porphyrbrotten, och hela anläggningen hade ännu år 1802 icke kostat mer än 8,000 rdr bko. Det inköptes sedan af kon. Carl Johan såsom hans enskilda egendom och fortsattes under en följd af år samt förskaffade befolkningen i socknen en behöflig arbetsförtjenst; men småningom minskades tillverkningen så, att den t. ex. år 1854 uppgick till ett värde af blott 1,700 rdr bko. Sedan verket nu mer sköts af en person med nit och drift, hafva beställningar och inkomster ansenligt ökat sig.

De första författare, som nämna Elfdalens porphyr, äro Tilas i »Stenrikets Historia» och Cronstedt i sin »Mineralogi». Elfdals-porphyrn, af allmogen kallad *Koppsten* eller *Kopyttsten*, är hufvudsakligen s. k. *felsit-porphyr*, hvilken bergart äfven träffas i Wärmland (Gåsborns och Rämmens socknar) samt på en del ställen i Småland. De förnämsta porphyrbrotten äro i *Blyberget, Klitten, Dyrberget, Brunsberget, Rännåsarne, Norderåsen* samt vid *Åsen;* här sprängas ur berget stora block, i hvilka en rad hål borras, hvarefter stycket sönderkilas och brytes i smärre delar, hvilka grofhuggas på stället, men sedan fortskaffas till verket, der de formas, slipas och poleras; smärre stycken, som passa till urnor, vaser och dylikt, både grof- och finhuggas vid brottet, innan de föras till verket, som är försedt med maschiner för porphyrns sågning, sliphus med borr-, slip- och svarfbänkar, verkstäder till polering och facettering m. m. Alla arbeten verkställas af bönder från socknen, hvilka redan af Hagström inöfvades till en förvånande skicklighet, och hvilka icke sällan göra uppfinningar till arbetets underlättande. Bland större arbeten, verkställda vid Elfdals Porphyrverk, utmärka sig piedestalen till Gustaf III:s staty i Stockholm, den stora *Rosendals-vasen*, hvartill blocket, vägande omkring 600 sk₶, efter mycket sökande år 1823 träffades vid byn *Gåshvarf*, och som fullbordades 1825, samt slutligen *Carl XIV Johans sarkophag*, hvars block påträffades nära 2 mil från verket, i skogen bortom byn Garberg (bägge dessa block bestå af porphyrartad granit). När sarkophagblocket efter grofhuggningen på stället hemsläpades till verket, vägde det ännu 90—100 sk₶. Sjelfva den färdiga sarkophagen är en reproduktion af den, hvari Augusti fältherre Agrippa hvilade. Arbetet på densamma fortfor i åtta år och började 1844. Sarkophagens flyttning från Elfdalen till Stockholm började den 9 Februari 1856, och efter otroliga mödor och ansträngningar kunde densamma den 25 samma månad hålla sitt intåg i Gefle, hvarifrån den på kronoångfartyget von Sydow fördes till Stockholm, der den nu är uppställd i Bernadotteska grafchoret. — På spetsen af *Hyckieberget* har man påträffat ett block af svart porphyr; men detta blef olyckligtvis sönderslaget, så att blott smärre artiklar kunnat förfärdigas deraf.

Elfgärde, eller **Memminge.** Frälsesäteri uti Rasbo socken och härad af Uppsala län, bestående af 4 mant. med tegelbruk, beläget nära Långsjön, har tillhört slägterna Ulfsparre och Douglas 1686 och 1741; eges nu af friherre H. von Düben.

Elfkarleby. Socken i Örbyhus härad af Uppsala län, kring Dal-elfvens nedersta lopp, mellan Söderforss i söder, Wessland i sydost, Bottniska Viken i nordost och norr samt Gefleborgs län i vester, har en areal af 42,051 tunnland, af hvilka 4,800 äro sjöar och kärr. Dal-elfven, som här kallas Elfkarleby-elf, utbreder sig först i flera fjärdar eller delar sig kring en mängd större och smärre öar och bildar forssar, t. ex. Marma- och Tanforssarna; öarna äro rika på löfskog samt, likasom de närmaste flodstränderna, för det mesta sidlända och utsatta för öfversvämningar. Dessa upphöra vid Elfkarleö bruk, och längre ned, vid Elfkarleby, störtar elfven i ett vattenfall på ömse sidor om en skogbevuxen holme, 163 fot bredt på ena sidan, 94 fot på den andra och omkring 50 fot högt på en sträcka af 500 fot, ett bland Sveriges praktfullaste vattenfall. Ofvanför forssen vid Marma ligger elfvens spegel vid 108 fots höjd, ofvanför Elfkarleö bruk vid 104, nedanför Tanforssen vid 73, ofvanom Elfkarleby fall vid 63 och nedanför detsamma vid 12 fot. Här förenar sig elfven till ett helt, med inskränkt bredd, men delar sig åter en half mil längre ner kring några holmar vid sitt utlopp i hafvet. Nedanför fallet är en vacker bro af 137 fot på tre hvalf, byggd 1816 och påbörjad redan 1715, då virke till bron höggs på socknens allmänning och stockarna fördes fram, men sedan såldes. Bron kallas Carl XIII:s Bro. Socknen består i öfrigt till största delen af bergländig eller kärrfylld skogsmark; från

norr till söder går länets stora sandås, som vid Elfkarleby afbrytes af elfven. Rådande jordmånen är mojord; näringarne åkerbruk, skogs- och bergsbruk, laxfiske i elfven, fiske af strömming och nejonögon i hafvet samt båtfart. Socknen består af $42^3/_8$ (48?) mantal ($26^5/_8$ skatte, $2^1/_2$ krono, $^3/_4$ kungsgård, 2 prestgård, $10^1/_2$ frälse), med 2 utjordar, 9 oskattlagda torp och lägenheter, 3 mjölqvarnar, 3 sågqvarnar, 1 jernbruk, 2 hamrar, 4 härdar, 1 spikhammarstock, 2 masugnar, ett laxfiske och ett strömmingsfiske. Socknen, som vid 1840-talet beboddes af 2,217 personer, hade 1850: 2,422 och 1856: 2,626 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare; som undervisade 89 gossar och 75 flickor, medan 4 gossar bivistade allmänt läroverk, 98 gossar och 102 flickor undervisades i hemmet. — Elfkarleby socken utgör för närvarande ensam ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Örbyhus kontrakt af ärkestiftet. Socknen har haft egen kyrka sedan 1478, men var annex till Tierp ända till 1641, då Elfkarleby fick egen kyrkoherde; kaplaner nämnas sedan samma tid. Nuvarande kyrkan, enligt sägen byggd i Johan III:s tid, ligger $2^1/_2$ mil från Gefle och 8 mil från Uppsala; de mordbrännande Ryssarne skadade henne 1719, men förstörde henne icke. — I socknen finnes en sparbank. — Bland bruk och gårdar inom socknen märkas: *Elfkarleö bruk* och *Elfkarleby kungsgård, Ytterboda, Sågarbo,* som lyder under Carlholms bruk, och *Harnäs,* längst i nordvest vid afloppet för sjön Trosken i Gefleborgs län. På Hyttön, der Elfkarleö bruk nu har en masugn, arbetades vid 1820-talet på jernmalmsanledningar. — Adress: Tierp.

Elfkarleby By. By uti Elfkarleby socken, belägen på bägge sidorna om elfven och derföre delad i *Östanå* och *Vestanå,* omfattar omkring 14 mantal; någon del deraf torde vara det Elfkarleby, hvartill kammarrådet M. A. Leyonsköld († 1665) skref sig som friherre. Vid byn synes i elfven en lång holme, som i Johan III:s tid skall hafva blifvit af floden bortskuren på vestra sidan. För hundrade år sedan berättade de gamla, att man i deras barndom kunnat på ett starkt sågbräde gå öfver från fasta landet till holmen, der nu den starkaste strömmen brusar fram.

Elfkarleby Fall. Se *Elfkarleby socken.*

Elfkarleby Kungsgård. Ett mantal, förmedladt till $^3/_4$ mantal, är utarrenderadt, jemte såg och qvarnverk m. m., till hr M. Larsson intill den 14 Mars 1881. Den väl underhållna åbyggnaden är belägen uti Elfkarleby socken midt i Vestanå by invid stora landsvägen, $2^1/_2$ mil från Gefle och 8 mil från Uppsala; men egorna äro spridda vidt omkring på bägge sidor om elfven och af mindre god beskaffenhet. Före år 1840 var arrendet af kungsgården förenadt med allt laxfiske i elfven och dennas mynning i hafvet. Laxfisket, om hvilket ett gammalt rim säger:

»Hjelmare gädda och Sotare brax,
Mälare sik och Elfkarl'by lax
Är bästa fisk i Sverige tags»,

utgjorde fordom en betydlig del af statens inkomst och bedrefs för dess räkning genom fogdar, hvilka ständigt lågo i delo med elfvens strandboer, som till och med »dråpo» fogden, då han mot allmän lag tilltäppte kungsådran i den gren af elfven, der uppgång förbi de stora vattenfallen är möjlig. Mellan herr Johan Oxenstjerna till Salesta och konung Hans uppstod till och med ett ordentligt krig om laxfisket. Dessa oenigheter föranledde ej mindre konung Hans och »gamble Här Sten Sture» än Gustaf Wasa att år 1528 personligen å stället hålla syner och undersökningar, hvarvid alltid enskildes rätt fick vika för kronans.

Af handlingar synes, att Carl IX:s enkedrottning haft kungsgården med fisket som lifgeding. År 1650 lemnades den till hof-intendenten, f. d. hofskräddaren Leyoncrona, men indrogs till drottning Hedvig Eleonoras hofstat d. 17 Mars 1668, då kamreraren Claës Depken (Ankarström) var arrendator. Allt ifrån denna tid till år 1809 synes det, som Elfkarleö bruks egare skulle

arrenderat kungsgården (år 1698 för 600 daler silfvermynt). Under detta långa arrende förblandades dess och Öns bruks öfriga hemmans egor så, att de 1819 i brist på upplysande handlingar ej kunde skiljas, utan efter lång rättegång förening måste ingås af dåvarande arrendatorn, kapitenen Ludvig Zettersten. Denna driftiga arrendator uppbyggde karaktershuset, anlade trädgården, iståndsatte byggnaderna och skördade en god inkomst af arrendet, oaktadt afgiften till kronan nu uppgick till ungefärligen 2,000 rdr rgs årligen. Hans arrendetid slutade den 5 Maj 1840, då, vid herr C. Hyckerts antagande till arrendator, genom landshöfdingen baron v. Kræmers nitiska försorg ett liberalare system infördes, lax fisket skiljdes från kungsgården och utarrenderades särskildt i mindre lotter, den olagliga stängseln för laxens uppgång i elfven upprefs, och strandegarne tillätos att emot åtagen skatt fiska vid sina stränder med viss inskränkt redskap. År 1851 förnyades utarrenderingen af notvarpen och vrakhusen, då strandegarne befriades från skatten, men bibehöllos vid den beviljade rättigheten att fiska vid sina stränder med nät och ref, och detta oaktadt har Kongl. Maj:t och Kronan nu en flerdubbel inkomst af fisket och kungsgården mot då fisket var ett monopol, som till den grad hölls strängt, att 1815 flera personer, som ej gittade utgifva 80 daler silfvermynt i böter, fingo deremot svarande vatten och bröd för det de metat i elfven. Genom ofvannämda mer liberala systems införande har hufvudsakliga anledningen till de evinnerliga rättegångar, som allt ifrån konung Hans' tid till våra dagar fortgått om rätten att fiska, nu blifvit undanröjd. Af gamla monopolier, som stå i strid med allmän lag och fiskstadga, återstår dock en lemning i förbudet att fiska i den öppna hafsvik, uti hvilken elfven utfaller. Detta förbud är orimligt, utan ändamål, kan ej kontrolleras, öfverträdes och demoraliserar folket.

Herr C. Hyckert afträdde arrendet 1855 till M. Larsson, som vid stora fallet uppfört ett sågverk med tvänne dubbla ramar med konstverk.

Elfkarleö, eller **Öns bruk**. Jernbruk på en ö i Dalelfven uti Elfkarleby socken, bestående af 2 hamrar, 4 härdar, 1 stålugn, 1 mjölqvarn med 2 par stenar, 1 såg och 1 spikhammarstock med 3 hamrar, anlades 1659 och 1662 af Claës Depken och Leijel, af hvilka den förstnämda för sina försök att smida ankaren under vattenhammare fick privilegium på anläggandet af Söderforss bruk. Elfkarleö tillhörde sedan för det mesta Leijelska slägten och dennas anhöriga till 1772, derpå grosshandlaren Thomas Tottie och brukspatron C. Tottie, sednast Carl Östberg. Bruket hade masugn till 1726; nu hemtas tackjernet från masugnen på *Hyttön* vid en annan gren af elfven. På grund af Kongl. Kungörelsen af den 27 April 1846, att en minimiskatt af 4 sk℔ skall erläggas för hvarje härd, har bruket haft fritt smide sedan början af år 1848, och erlägger det för sina 4 härdar en skatt af 16 sk℔, svarande mot en smidesrätt af 1,600 sk℔ bergsvigt om året. Tillverkningen 1856 uppgick till 2,329 sk℔ 11 l℔ stångjern och dessutom ämnesjern och smältstycken till 346 sk℔ 5 l℔ diverse manufaktursmide. Brukets taxeringsvärde år 1856 var 131,547 rdr bko.

Elflången. Sjö i Nora bergslag och socken, uppgifves vara näst Svart-elfven det högst belägna vattnet i Vestmanland, Wärmland, Nerike, Öster- och Vestergötland; den skall ligga 439 fot högre än Östersjön.

Elfros. Socken i Svegs tingslag af Herjeådalen, 13 mil söderut från Östersund och uppnämd efter en liten elf, som faller in i Ljusnan strax ofvanför kyrkan. Genom socknen rinner Ljusneelf, och i denna hafva flera små sjöar sitt aflopp, deribland Mölingen söderut, Nästsjön och Andås sjön, med flera. Den bebodda delen af socknen håller $^3/_4$ mil i längd och $^1/_2$ mil i bredd; näringsgrenar äro åkerbruk, dock otillräckligt, boskapsskötsel, fiske, jagt och något myrjerns-smide. Socknen, som består af 12 oförmedlade mantal, beboddes 1773 af 348 personer, 1850 af 545 och 1856 af 549 invånare. Uti

sockneus ambulatoriska skola undervisade sistnämda år en oexaminerad lärare 19 gossar och 25 flickor, medan 4 gossar och 5 flickor undervisades i hemmet. — Elfros socken är, tillika med Lillherrdal och Linsells kapellförsamling, annex till Svegs konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Jemtlands Södra Kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, af trä, mycket gammal, men ombyggd 1740 med två kors och ett litet torn, har ingenting anmärkningsvärdt. — Vid Rismyra-byn, ytterst i socknen, norr om elfven, skall fordom hafva funnits en skans eller jordvall, som längesedan är förstörd. — Hülphers anmärker, att karlarne tala långsamt och draga ut orden, medan qvinnorna tala mycket fort. — Adress: Östersund.

Elfsbacka. Annex-socken i Ny-Eds härad af Wärmlands län, $4^1/_2$ mil n. n. o. från Carlstad, omgifves af Nyeds, Öfra Ulleruds och Sunnemo socknar, på gränsen mot hvilken sistnämda sjön Gräsmången tillstöter. Östra Örten är socknens största insjö och sammanhänger med Gräsmången genom ett vattendrag, vid hvilket Elfsbacka bruk är beläget. Östra Örten sjelf sammanhänger med Vestra Örten, hvilken sjö genom Lusten sammanbindes med Klarelfven. Socknen, som består af $4^1/_6$ mantal ($3^7/_{12}$ skatte, $^1/_4$ krono och $^1/_3$ frälse) med 4 mjölqvarnar, 1 sågqvarn, 2 hamrar, 2 manufakturverk och 15 oskattlagda torp, beboddes omkring år 1840 af 1,012 personer, 1850 af 1,220 och 1856 af 1,222 invånare, deri inberäknade de 19 invånare på det oskattlagda torpet Magnstorp i Sunnemo socken af Elfdals härad och de 17 åboerna på det likaledes oskattlagda torpet Gräsviken i Öfra Ulleruds socken af Kihls härad. Uti socknens ambulatoriska skola undervisades sistnämda år af en oexaminerad lärare 84 gossar och 63 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk samt 25 gossar och 43 flickor undervisades i hemmet. — Elfsbacka är annex till Nyeds konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Nyeds kontrakt af Carlstads stift. Sedan brukspatron Henrik Koltboff på Brattfors af konung Fredrik begärt och erhållit tillstånd att vid sitt bruk Elfsbacka få uppbygga ett kapell, invigdes kyrkan 1731 och fick samma år sin första predikant, åt hvilken kammarherren von Hofsten donerat $^1/_9$ hemman Lersjön till boställe. — I socknen ligger *Elfsbacka bruk*. — Adress: Carlstad.

Elfsbacka. Jernverk i Elfsbacka socken och Ny-Eds härad af Wärmlands län, består af Elfsbacka Öfre Hammare, anlagd 1642, och Elfsbacka Nedra Hammare, anlagd 1656, och har för närvarande oinskränkt smidesrätt för 5 stångjernshärdar, vid hvilka under 1855 tillverkades 3,815 sk℔ 19 l℔ stångjern, hvarjemte vid 3 spik- och 1 knipphammare 180 sk℔ manufakturjern tillverkades. Till bruket höra en tullmjölqvarn med 2 par stenar, en husbehofssågqvarn och en legosåg. Bruket eges nu af ett bolag, hvars disponent är löjtnant W. Croneborg. På 1670-talet egdes bruket af Sekreter. i Kammarkollegium Carlström, adlad Tigerbjelm, som gaf Elfsbacka i morgongåfva åt sin fru, Maria Regina Leyoncrona.

Elfsborg, Gamla. På södra stranden af Göteborgs Revier, mellan Klippan och Röda Sten, synas ännu några stenhopar efter detta fordom väldiga fäste, omkring hvilket i medlet af femtonhundratalet en stad af samma namn uppstod, som förde ett så tynande lif, att man icke ens med bestämdhet kan uppgifva, när det slutade, och hvars återlösande ur fiendehänder kostat Svenska folket så mycket blod och så mycken svett, att återkräfvandet af *Elfsborgs Lösen* länge var i folkets tankar en tillräckligt gälltig anledning till krig mot vår sydliga granne.

Fordom kalladt *Elfvesborg* och *Ällesborg*, var Elfsborg, som hvars grundläggare man uppgifver Birger Jarl, omkring år 1260, länge en vigtig gränsfästning mot Danmark och Norge, då det förra egde Halland, det sednare Wiken eller Bohus län. Uti kon. Erik XIII:s jordebok räknas Elfsborg bland Sveriges slott och län, och under Unionstiden var det flera gånger både be-

lägradt och taget. Så infann sig år 1436 Engelbrecht utanför slottet, som då innehades af konung Eriks fogde Maths von Kalen, och förmådde denne att dagtinga på det villkor, att han skulle tills vidare behålla slottet, men icke befatta sig med styrelsen af det derunder lydande länet; Maths måste imellertid redan samma år utlemna slottet åt marsken Carl Knutsson, som år 1439 till höfvidsman derstädes insatte sin frände, Thure Stensson Bjelke. Denne blef i sin ordning belägrad af Norrmännen under Joh. Umreis, hvilken dock efter 10 veckors förlopp blef af herr Thure så grundligen öfvervunnen, att han med möda kunde rädda sig på en liten båt. Under Christophers tid och under de första åren af Carl Knutssons regering som konung undslapp Elfsborg vidare fiendtliga påhelsningar; men sedan aristokraterna på mötet i Halmstad 1450 kommit öfverens om förnyandet af Kalmar-Union, och Christian af Oldenburg följande året företagit sitt härjningståg i södra Sverige, hvilket af Carl besvarades med rysliga härjningar i Skåne, belägrades Elfsborg 1452 af konung Christian sjelf, men försvarades af Gustaf Olofsson Stenbock, som förut blifvit kallad till Wadstena och der af Carl Knutsson förmanad till trohet. Denna gång upphäfdes belägringen af Elfsborg genom Carls marsk, den tappra Thord Bonde, som likaledes slog konung Christian tillbaka, då han 1455 belägrade slottet. Ändtligen blef Christian af Oldenburg konung 1457 och afgaf en försäkran, att rikets slott skulle lemnas endast åt Svenskt sinnade män. Denna försäkran hölls imellertid lika litet som andra Unionskonungarnes löften, och under oroligheterna efter Carl Knutssons död och under begynnelsen af Sten Sture den Äldres riksföreståndarskap finna vi den Danskt sinnade Ivar Greens tjenare innehafva Elfsborg, hvilket 1471 återtogs af Vestgötarne under Otto Thorbjörnsson. Mot slutet af 15:de seklet var Svante Sture höfvidsman på Elfsborg, inan han blef riksföreståndare, och strax i början af 16:de århundradet, år 1502, uppgafs slottet genom dagtingan åt Danska kronprinsen Christian (sedan konung Christian den Omilde), som dock oaktadt alla löften lät mörda besättningen och uppbränna allt, som brännbart var på slottet. Detta blef likväl sedan iståndsatt och eröfrades 1523 af Gustaf Wasa, som vistades här 1541 och 1559 befallde, att fästet skulle förbättras. Under konung Gustafs tid hade den 1 Maj 1554 åtskilliga af Sveriges riksråd på Elfsborg hållit ett sammanträde med åtskilliga Danska riksråder, för att bilägga stridigheter mellan bägge rikena. Erik XIV hade 1560 på sin friareresa till England hunnit till Elfsborg, då han erhöll underrättelse om sin faders död och blef derföre nödsakad att vända om. Han satte till ståthållare Siward Kruse, som försågs med allt nödvändigt till slottets försvar under det krig mot Danmark, som ej kunde uteblifva. Herr Siward var imellertid med konung Eriks tillstånd frånvarande från slottet och hade lemnat befälet på detsamma åt Erik Kagg, då kung Fredrik i Danmark med en af grefve Günther von Schwarzburg anförd här visade sig utanför Elfsborg år 1563. Stadsboerna satte sjelfva eld på sin stad och drogo sig in på slottet, hvilket uppfordrades. Kagg beslöt att försvara sig, och belägringen började den 21 Aug. Men Kagg fick ingen undsättning, och redan den 4 September uppgaf han slottet till de Danska; besättningen fick gå hem; men höfvidsmannen sjelf blef fånge, tillika med flera af adeln. Det misstänktes, att Kagg uppgifvit slottet af förräderi eller feghet, och åtskilliga berättelser uppgifva, att han sjelfmant flytt undan till Danmark. Danskarna togo imellertid på Elfsborg ett rikt byte, emedan alla kringboende fört sina redbarheter hit, der de ansågo dem vara i säkert förvar; slottet skänktes af kon. Fredrik till grefve Günther, och Göran Rantzow sattes till slottshöfding. Kon. Erik försökte visserligen i April 1565 att återtaga Elfsborg, men misslyckades, och denna gång förblef fästet i Danskarnes händer ända till år 1570, då det genom Stettinska Fördraget åter kom i Sveriges ego, utbytt mot 8 Danska skepp, som lemnades i stället, hvarjemte 150,000 rdr erlades i lösen derför. Under de efterföljande oroliga ti-

derna, då hertig Carl nappades om kronan med konung Sigismund, omnämnes Elfsborg ofta i häfderna. Erik Gustafsson Stenbock, som 1597 var konung Sigismunds höfding på slottet, flydde derifrån vid hertig Carls annalkande, och nu förordnade hertigen Erik Stake och Daniel Danielsson Hund till slottets ståthållare och underståthållare. Konungens skeppshöfding Johan Gyllenstjerna försökte år 1599 att återtaga slottet, men misslyckades, och dermed omintetgjordes Sigismunds plan att upplåta Elfsborg åt konungen i Spanien, som der hoppades kunna finna en lämplig hamn för sin flotta i kriget mot Nederländerna. Carl IX besökte som konung Elfsborg 1609 och förordnade om slottets ytterligare befästande. Redan 1611 utbrast det krig mot Danmark, som gaf Elfsborg dess sista bedröfliga ryktbarhet, och d. 5 Maj 1612 började den sista belägringen af slottet genom Christian IV af Danmark. Olof Stråle förde då befälet på slottet. Han trodde sig kunna försvara detta och, om han erhölle tillräcklig förstärkning, äfven de i hamnen liggande skeppen; men då ryktet förkunnade Danskarnes stora tillrustningar, förtviflade han och begärde sitt afsked. Han sjelf vore oförmögen att försvara fästet; de öfriga höfdingarne vore ej pålitliga; Peder Jönsson, visserligen en trofast man, var illa sårad, och Göstaf Hansson, som tjenat sedan gamle kung Göstafs tid, var alltför mycket till åren. Derjemte lät Stråle Svenska fälthöfdingen Kruus veta, att 42 Danska skepp anländt med folk och krigsförråd, att fienden lägrat sig på reparebanan vid Elfsborg den 6 Maj, att han börjat förskansa sig der och hemtat kanoner från Bohus samt att fiendtliga skepp hindrade all tillförsel; han hade sjelf blott 400 man på slottet och begärde snar undsättning. Stjernsköld, som skulle undsätta slottet, kom imellertid först efter det belägringen var börjad; men konung Gustaf Adolf uppmanade Stråle att försvara sig till det yttersta. Den 13 Maj eröfrade Danskarne ett af slottets utanverk på den s. k. Skinnareklippan, och efter denna framgång lät konung Christian uppfordra slottet med den hotelsen, att icke en enda man skulle lemnas vid lif, om fästet måste tagas med våld. Svenskarne svarade med två kraftiga utfall, af hvilka det första kostade 30 Danskar lifvet; vid det andra blefvo de utfallande tillbakaslagna. Sedan Danskarnes batterier blifvit färdiga, började beskjutningen af slottet, och efter det densamma varit fortsatt en natt och en del af följande förmiddagen, hade hälften af slottets mot Danska lägret vända sida blifvit raserad, tillika med öfversta delen af dess runda torn, hvilket med sina kanoner ramlade ned i vallgrafven. Christian uppfordrade nu slottet å nyo. Besättningen begärde tre timmars betänketid och svarade efter denna tids utgång, att man skulle försvara sig till det yttersta. Nu började beskjutningen å nyo, och kl. 7 på aftonen den 18 Maj företogs den första stormlöpningen. Men Svenskarne försvarade sig manligen; kon. Christians värfvade Engelska trupper, som gingo främst, förlorade 200 man, och när konungen derpå lät sitt eget lifregimente rycka fram tillika med hertig Georgs af Lüneburg knektar, blefvo de så mottagna med kulor och lod samt brinnande beck-kransar, att de måste afstå från försöket. Imellertid hade beck-kransarne antändt slottets torn, och sedan konung Christian förnyat sin uppfordring, försökte han skjuta eld i de slottet tillhöriga husen, der flottans förråder förvarades, samt förklarade ännu en gång, att, om icke slottet gåfve sig godvilligt, skulle icke ett enda menniskolif bli skonadt derinne. Stråle begärde åter betänketid öfver natten; sjelf var han skjuten i ena låret, af besättningen återstodo blott 200 man, ingen undsättning var att vänta; derföre uppgaf han den 24 Maj, efter 19 dagars belägring, slottet mot villkor, att besättningen skulle uttåga med flygande fanor, klingande spel och fulla vapen samt de sjuka få stadna qvar, tilldess de återvunnit helsan. Stråle sattes i fängelse, frigafs, men ställdes likväl återigen till rätta och bötfälldes, för det han uppgifvit slottet. En bösseskytt af besättningen, som öfverlupit från Danskarne och två gånger skjutit efter konung Christian, blef fasttagen och

lefvande sönderstyckad i Danska lägret. Danskarne togo tillika med slottet 40 stora kanoner och förråder samt 6 örlogsskepp, hvilka de Svenska ämnat försänka, men som af Danskarne åter iståndsattes och införlifvades med deras flotta. Herr Otto Rud blef befälhafvare öfver Danska besättningen på Elfsborg. Genom freden i Knäröd 1613 stadgades, att Kalmar, Elfsborg och Gullberg skulle återlösas med den då för tiden ofantliga summan af en million daler silfvermynt, hvilken så kallade *Elfsborgs Lösen* sammansköts af Svenska folket. Lösesumman levererades 1616 den 20 Januari; men den återtogs sedan med ränta genom frederna i Brömsebro och Roeskilde. Under det krig, som föregick den förstnämda freden, försökte Christian IV år 1644 att bemägtiga sig fästningen genom att gå intill densamma under Holländsk flagg; men listen upptäcktes, och försöket misslyckades. Der Ny-Elfsborg nu ligger, anlade Danskarne en skans, kallad Gothenbrille, hvilken dock snart måste öfvergifvas, och alla försök att med hotelser betvinga Elfsborg strandade mot kommendanten Mannersködls fasthet. Gamla Elfsborgs fästning, som icke uppfyllde ändamålet att försvara inloppet till det nya Göteborg, raserades slutligen 1660, och af den stolta borgen återstå nu blott några grusade stenhopar.

Elfsborg, Nya. Fästning i Lundby socken och Östra Hisingens härad af Göteborgs län, på tvänne holmar vid Göta elfs utlopp, 1 mil från Göteborg, anlades, då Gamla Elfsborg icke längre uppfyllde sin bestämmelse, omkring år 1646, men blef icke färdig förrän år 1654, då en Erik Larsson blef kommendant derstädes. Fästningen är femhörnig till formen och har höga gråstensmurar med låga raveliner mellan bastionerna. Det dröjde tämligen länge, innan Nya Elfsborg fick pröfva sina murars styrka och sin besättnings tapperhet mot en fiende, och från de första åren af fästningens tillvaro känner man knappt något annat, än att Carl XI år 1691 här gjorde ett besök och mönstrade garnisonen d. 13 Juli. Men andra tider kommo, sedan Carl XII slutat sitt segerlopp, och Danmarks yppersta sjöhjelte, Tordenskiold, gjorde år 1717 sitt första försök att taga Göteborg och den staden bevakande fästningen. Han ämnade först öfverraska Ny-Elfsborg om natten; men då detta företag misslyckades, gjorde han emot detsamma ett öppet anfall; efter fem timmars strid, hvarunder fästningen kraftigt understöddes af en tillfälligtvis närvarande Svensk eskader, måste imellertid Tordenskiold, som förlorat två galerer, söka öppna sjön. Men detta afskräckte honom icke från ett nytt försök. Han hade 1719 genom kommendanten Danckwardts hufvudlöshet fått Carlsten i sina händer och beslöt derföre att likaledes söka bemägtiga sig Ny-Elfsborg. På slottet fördes, under kommendanten Gaddes frånvaro vid Medevi, befälet af Johan Lilje. Tordenskiold kom, lade sina kanonpråmar bakom den i fästningens grannskap belägna Aspholmen och öppnade ett fruktansvärdt bombardement, som varade i tre dagar och förvandlade en stor del af fästningens verk till ruiner. Men oaktadt förstörda murar, nedramlade bröstvärn, demonterade kanoner och explosionen af ett antändt krutförråd, vägrade Lilje att gifva sig samt hotade med att nedskjuta hvarje parlementärbåt, som kunde infinna sig. Tordenskiold skickade den 22 Juni en slup med hvit flagg, trumpetare och trumslagare med ett bref till kommendanten och uppfordrade fästningen samt lofvade, att besättningen skulle få uttåga med all militärisk honnör; men brefvet tillbakasändes ouppbrutet med muntlig helsning, att Danska amiralen borde i detta ärende vända sig till guvernören i Göteborg, ty från Elfsborg svarade man ej med annat än eld. Lilje bad derjemte Tordenskiold betänka, att han icke vore någon Danckwardt; »han ville hellre föras till Göteborg som en död Lilje än som en lefvande Danckwardt.» Efter detta svar beredde sig Lilje till att med sitt återstående manskap bakom de nedrasade murarna mottaga de stormande Danskarne, då öfverste Staël von Holstein utan andra order än sin egen pligtkän-

slas kom fästningen till hjelp. Öfverste Staël uppförde under den följande natten i största tysthet ett batteri på Hisings-stranden gentemot Aspholmen och tvang genom detta batteris väl rigtade eld de Danska kanonpråmarna bakom holmen att öfvergifva den fördelaktiga ställning, som de der innehade. Tordenskiold fortsatte icke striden, utan inseglade till Marstrand, men qvarlemnade en flottilj för att blokera inloppet till Göteborg. Svenskarne togo visserligen denna flottilj; men den djerfva Tordenskiold, som en natt med några lätta fartyg smög sig förbi Elfsborg, lyckades kort derefter återtaga densamma. Sedan dess har Ny-Elfsborg varit befriadt från fiendtliga besök; men efter Tordenskiolds kulor finnas ännu märken qvar i fästningens garnisonskyrka, som befinnes i ett fyrkantigt torn. På spetsen af bastionen Hvalfisken är nyligen ett fyrtorn uppfördt; fyren, som tjenar till insegling nattetid till Göteborg från Wrångö, stora farleden från Winga samt Kalfsundsleden, synes på 2 à $2^1/_2$ sjömils afstånd.

Elfsborgs Kungsladugård. Belägen utanför Göteborg i Carl Johans församling, intill Gamla Elfsborgs slott och med sina egor sträckande sig omkring förstaden Majorna, tillhörde denna slottets fordna ladugård med dess tillhörigheter af skog och mark staden under Carl XII:s sista år och ämnades af honom till en särskild stadsdel, som skulle kallas stadens vestra, och der de, som ville anlägga 2-våningshus, erhöllo fri tomtplats samt 12 års frihet från alla utskylder till kronan, stora sjötullen undantagen. Men redan år 1719 blef ladugården fråntagen staden och anslagen under landshöfdingens lön, hvarvid det sedan förblifvit. Här befinnes nu Carnegieska porterbryggeriet, sjötullsstationen Klippan m. m.

Elfsborgs Län. Beläget mellan 57° 20′ och 59° 17′ bredd samt 29° 20′ och 31° 32′ long., gränsar Elfsborgs län i norr och nordost till Wärmland och Norge, i vester till Göteborgs och Bohus län, i söder till Hallands län samt i öster till Jönköpings och Skaraborgs län; det består af hela Dal samt af vestra och södra delarne af Vestergötland och upptager 114 qvadratmil, af hvilka 3,80 äro öppen åkerjord, 9,50 äng och beteshagar, 90 utmark, skog och berg samt 11,20 insjöar och vattendrag. Länet består af 5 städer, 18 härader och 223 socknar samt är indeladt i 7 domsagor och 6 fögderier med 27 länsmansdistrikter.

Om provinsen Dals naturliga beskaffenhet hafva vi redan talat vid beskrifningen öfver detta landskap. Af länets Vestgötadel är största delen af de härader, som gränsa till Skaraborgs län, slättbygd; men det öfriga, särdeles mot Småländska sidan, är högländt, bergigt och skogbevuxet samt fullt af småsjöar, mossar och kärr. Utefter en linie, dragen ungefär från Wetterns sydliga ända till Göta elfs utgrening vid Kongelf, sträcker sig landets högsta upphöjning, och från denna upphöjning, som har sin högsta punkt (omkring 1,000 Pariserfot) vid Smålandsgränsen, sluttar landet småningom mot vester och sydvest. Vid den punkt, der Elfsborgs läns och Hallands gränser mötas, har landet sänkt sig till 290 fots höjd. Länets hela Vestgöta-andel är uppfylld med större och sammanhängande sandfält, och bland de minst bördiga trakterna i Sverige märkas särskildt de så kallade *Svälterna*, eller slätten öster ut från Alingsås; i nordvestra delen, omkring Göta elf, är dock jordmånen bättre och landet bördigare. Till länets Vestgöta-andel höra delar af *Halle-* och *Hunneberg*, hvilkas byggnad öfverensstämmer med de öfriga Vestgötabergens. Bland vattendrag i Vestgötadelen märkas: sjöarne *Anten* och *Mjörn*, i hvilken *Säfsjön* afbördar sig genom *Lillån*, hvarefter vattendraget fortsättes genom *Sevelången* och *Aspen*, hvilken genom *Säfve-å* faller i Göta elfs utloppsvik; — *Nedsjön*, som genom *Mölndals å* går till Göta elf; — *Ökern*, *Ören* och *Weselången*, som höra till Wiskans vattendrag; — *Åsunden*, som genomflytes af Ätran. Störst är dock länets gränsflod mot Bohuslän, *Göta elf*, Wenerns aflopp, med dess talrika kanal-anläggningar: *Carls Graf*, mellan sjön Wass-

botten och Göta elf, *Stallbacka kanal, Trollhätte kanal, Åkersströms sluss* och *Ströms kanal.*

Länets hela *befolkning* uppgick år 1855 till 254,326 personer, af hvilka 179,209 tillhörde Vestgöta-andelen. Under de sednaste 20 åren har befolkningen ökat sig betydligt, mellan 1835—1840 med 7,973, mellan 1840—1845 med 13,622, mellan 1845—1850 med 13,649, men mellan 1850 och 1855 blott med 8,570 personer. Anledningen till den betydliga minskningen i folkökningens progression under detta sist anförda quinquennium vill man till en god del söka i de utflyttningar, som under denna femårsperiod egt rum, hufvudsakligast till Amerika. Under de fem åren 1851—1855 utlemnades nämligen pass åt ett antal af 1,123 emigranter, hvarjemte ett icke obetydligt antal utflyttat utan att vara försedda med pass, deribland många såsom tjenstehjon till Danmark samt äfven till andra delar af Sverige. Imellertid har aftagandet i folkökningen inskränkt sig uteslutande till länets Vestgöta-andel, medan på Dal folkstocken tillväxt i enahanda förhållande som förut. De ofvannämda utflyttningarne hafva nu mer i det närmaste upphört.

Befolkningen i hela länet utmärker sig för laglydnad, foglighet, redlighet, arbetsamhet och sparsamhet; den vanliga skilnaden mellan berglandets och slättbygdens befolkning återfinnes äfven här. Om Dalbon hafva vi redan anfört de goda charaktersdrag, som i allmänhet utmärka honom; hans bristande slöjdskicklighet torde till en stor del härleda sig derifrån, att han sällan försöker sig på denna bana, utan i stället köper af den slöjdfärdiga Vestgöten, som, idog och vänlig, i allmänhet är böjd för handel samt för lättare och finare arbeten. Så vidt man af brottmåls-statistiken får bedöma sedligheten, befinnes denna icke på någon låg ståndpunkt, ty då t. ex. i Göteborgs län 1 för brott sakfälld person kommer på 34 invånare, 1 på 62 i Blekinge län, 1 på 14 i Stockholms stad och i Göteborgs läns städer 1 på 7, var i Elfsborgs län detta förhållande år 1850 som 1 till 133. Antalet af häktningar har på de sednaste 15 åren aftagit betydligt; ännu år 1840 räknade man på en ansenligt mindre folkstock (218,000) 1,202 häktade; men 1848 hade af 233,000 personer 818 varit häktade, 1850 af 246,000 blott 754, 1853 af 248,000 blott 764 och 1854 af 250,000 endast 673. Såsom bidragande orsaker till det förbättrade förhållandet uppgifvas: den förändrade bränvinslagstiftningen, de lättade näringsutvägarne för den arbetande klassen och den allmännare spridda välmågan, hvilken dock på vissa orter gifvit anledning till ett betänkligt öfverflöd i lefnadssättet, »hvilket ofta förenas med eller urartar till öfvermod i sinne».

Ehuru i flera delar af länet väfnads-industrien och andra slöjder äro en oumbärlig binäring till det svaga åkerbruket, utgör dock *jordbruket* den näringsgren, som frambringar högsta värdeprodukten, och har vexelbruket blifvit allmänt antaget i länets bördigare delar, södra och mellersta delen af Dal samt den norra af Vestgöta-andelen. Hafra är ännu hufvudsädet; dernäst komma råg och hvete, korn, ärter och vicker; lin odlas å flera orter till husbehof, men i Marks härad till afsalu; hampa förekommer endast på spridda ställen; Dalskogs socken på Dal afsätter icke obetydligt med humla. År 1855 såddes i hela länet, utom på städernas jord, följande qvantiteter:

Hvete	1,883	tunnor.
Råg	17,466	»
Korn	11,972	»
Hafra	107,158	»
Blandsäd . .	30,468	»
Bönor	211	»
Ärter	3,159	»
Potates . . .	73,513	»

och deraf skördades efter afdrag för utsädet:

Hvete	10,879	tunnor.
Råg	102,965	»
Korn	48,558	»
Hafra	358,292	»
Blandsäd . .	107,912	»
Bönor	1,105	»
Ärter	13,501	»
Potates . . .	450,845	»

Länet har en lägre landtbruksskola på Dagsholm, $4^1/_4$ mil från Wenersborg. — *Boskapsskötseln* har icke hållit jemna steg med jordbruket, men är i allmänhet icke obetydligt i tilltagande; hornboskapen är af godt inhemskt slag, och hästarne på Dal berömmas, i synnerhet i provinsens norra del, der den inhemska stammen är blandad med den bättre Norska hästracen. Fårafveln är i det hela icke obetydlig; ett schäferi af 250 elektoralfår fanns 1855 på Nohlhaga. Af fjäderfä hållas i synnerhet höns och gäss, de sistnämda mest på Södra Dal samt på Vestergötlands slättbygd. Länet underhöll 1855 enligt uppgift 19,949 hästar, 21,529 oxar, 82,782 kor, 41,407 stycken ungnöt, 94,534 får, 29,924 svin och 4,794 getter, de sistnämda i bergs- och skogstrakterna inom länets nordligaste och sydligaste delar. — Länets *skogar* omfatta en areal af 775,000 tunnland, af hvilka 542,000 tillhöra Vestgöta-andelen. Af dessa har kronan omedelbart förbehållit sig kronoparkerna *Halleberg* och *Hunneberg*, der ordentlig skogshushållning är införd, *Edsmären*, under behandling för frösådd och plantering, samt *Weden;* härtill komma krono-allmänningarna *Kuleskog* och *Risveden* samt häradsallmänningen *Brevikshult* om 3,670 tunnland, hvilken bibehålles af Kullings häradsboer för gemensam räkning efter trakthuggnings-indelning och skötes af en direktion. Skoglösa äro delar af Nordals och Sundals härader på Dal samt Wäne, Ahle och Marks härader i Vestergötland; deremot äro Wedbo, Wedens och Kinds härader de skogrikaste; dock anses det, att enskildes skogar, om de begagnas hädanefter som hittills, i framtiden icke skola kunna fylla länets invånares behof af skogsprodukter, fastän förödelsen ännu icke gått längre än att, i fall genom ändamålsenliga åtgärder skogshushållning åstadkommes, de skogrikare delarne kunna lemna det öfverskott, som skogsbristen å andra orter kräfver. Trävaruexporten har redan upphört, med undantag af obetydliga qvantiteter, som från Bollebygds och en del af Marks härader gå till Göteborg. I åtskilliga trakter af länet finnes bränntorf; men allmogens byggnads- och stängselsätt äro i alla fall tillräckligt skogsödande.

Länets *bergsrörelse* är i det hela inskränkt; jernverken hemta till största delen sin malm från Nerikes, Wärmlands och Smålands bergslager. Inom Wedbo härad på Dal är den förnämsta bruksrörelsen concentrerad. År 1856 hade länet blott en masugn (vid Billingsforss på Dal), och vid 39 härdar smiddes samma år 29,933 sk℔ stångjern; 1857 utgjorde härdarne ett antal af 42, och stångjernstillverkningen uppgick till 30,207 sk℔. De vigtigaste jernbruken äro Gustafsforss, Bäckeforss, Billingsforss, Cathrineholm, Christinedal, Forsbacka m. fl. Utom stångjernshamrarna funnos 1856 två kopparhamrar (för 1857 uppgifves ingen) och 8 ämneshamrar; jerntillverkningens hela värde utgjorde 1850—1855 i medeltal för året 970,000 rdr banko, hvaremot detta medium under åren 1840—1845 uppgick till blott 381,196 rdr banko. Till bergsrörelsen räknas vidare ett tälgstensbrott i Wedbo och ett i Walbo härad, två skifferbrott i Nordals härad, qvarnstensbrott inom Nordals och Gäseneds härader samt ett antal kalkugnar (1856: 14 stycken) vid foten af Halle- och Hunneberg, hvilka tillverkade omkring 1,000 tunnor kalk hvardera. Bland fabriker och öfriga verk på landsbygden märkas de stora sågverken vid Trollhättan och Lilla Edet, bägge vid Göta elf, hvilkas sammanlagda tillverkningsvärde år 1855 uppgick till 481,333 rdr 16 sk. bko (deraf vid Lilla Edet 208,000, vid Trollhättan 273,333: 16) samt vid Upperud och Skåpeforss på Dal, hvartill kommer ett stort antal tull-, såg- och mjölqvarnar, 1855 uppgående till ett antal af 891, hvartill antalet höjt sig sedan 1850, då det utgjorde 839. — Fartyg och båtar byggas vid Trollhättan, der äfven docka finnes, vid Haneström, Eckerna, Garn och Gammal-Lödöse; vid Trollhättan finnes jerngjuteri och mechanisk verkstad, vid Limmared ett glasbruk, som 1855 tillverkade för ett värde af 45,000 rdr banko, och derjemte räknades sistnämda år inom länet 54 tegelbruk och 4 pappersbruk. *Mechaniska bomullsspinnerier* finnas vid Näs i Wättle hä-

rad, Sjuntorp i Flundre härad samt vid Trollhättan; det förstnämda tillverkade 1855 för ett värde af 619,000, det andra för 215,000 och det vid Trollhättan för 18,000 rdr bko. Vigtigast är dock bomullsspinneriet vid Rydahl i Marks härad, som anlades 1854 af den förtjente Sven Eriksson, och redan 1855 med 202 arbetare tillverkade för ett värde af 519,613 rdr bko. Vid Rydboholm med dertill hörande tjensteverket Skrapered samt vid Kålläng och Lydde, alla i Marks härad, finnas mechaniska konstväfverier. År 1851 funnos på landsbygden i länet 121 fabriker med 1,310 arbetare och ett tillverkningsvärde af 1,159,321 rdr bko; år 1855 var fabrikernas antal 137, arbetarnes 1,884, och tillverkningsvärdet steg till 2,312,366 rdr bko.

Den förnämsta bland länets *binäringar* är *husväfnadsslöjden*, hvilken för husbehof och äfven något till afsalu idkas inom alla socknar, men som dock har sitt hufvudsäte inom södra delen af länet, förnämligast i Marks, Kinds och Åhs härader, der tillverkningen för hand af ylle-, linne- och företrädesvis bomullsväfnader är en högst vigtig näringsgren, af hvilken den talrika befolkningen i dessa till större delen ofruktbara trakter i hufvudsaklig mån hemtar sitt uppehälle. Oaktadt fabrikernas tillverkningsvärde blifvit så ansenligen förhöjdt, bibehåller sig dock husväfnadsslöjden på sin gamla ståndpunkt samt synes icke heller hafva lidit någonting synnerligt af »krisen». År 1856 afstämplades inom Elfsborgs län icke mindre än 14,549,441 alnar sådana väfnader, tillika med 1,626,648 stycken bomullsdukar, eller 35,000 alnar mer än 1855, hvilket år före det närmast föregående hade en öfvervigt af ända till 3,374,627 alnar. Det sålunda tillverkade afsättes genom resehandlare från Borås och Ulricehamn samt genom personer i dessa städer eller på landsbygden, som dermed idka handel i parti på andra inrikes orter eller på Norge, under de sednare krigsåren äfven på Finnland och Ryssland. Dessa handelsmän afsätta äfven i Halland tillverkade väfnader, hvilkas förläggare till större delen tillhöra Borås stad och Marks härad. Andra binäringar äro jagt och fiske; biskötsel, mest i länets södra delar, hvarifrån vax årligen försäljes; kolning för bruken (i Wedbo och Kinds härader) samt körslor för bruken och sågverken; vidare förfärdigande af laggkärl, såll, askar, tunntappar, korgar och dylikt (i Kind, Weden och Bollebygd), hvarjehanda smiden, linhäcklor, kardor och skrubbor (i Kind) m. m. — År 1855 hade länet 9 större och 564 smärre bränvinsbrännerier, för hvilkas tillverkning skatt erlades med 133,632 rdr bko. För år 1858 voro anmälda 12 större och 240 smärre brännerier med en tillverkning af 340,340 kannor, för hvilka skattebeloppet uppgick till 204,204 rdr rmt.

Länets *handel* inskränker sig icke blott till den vanliga med landtmannavaror, utan år 1855 idkades dessutom landthandel af 34 personer på Dal och 66 i länets Vestgöta-del, och härtill kommer den så kallade *gårdfarihandeln*, genom hvilken husväfnadsslöjdens alster afsättas, och som af ålder varit idkad af länets sju sydöstliga härader: Gäsened, Weden, Bollebygd, Mark, Kind, Åhs och Redväg, ehuru rättigheten dertill nu mest begagnas af Kinds och Åhs härader. Sjöfart idkas på Wenern och Göta elf; men sjöfolket är till största delen från Bohuslän. Elfsborgs län egde år 1856 inalles 92 båtar och fartyg om 5 läster och derutöfver; hela lästetalet var 2,171.

Bland länets kommunikationsanstalter tillkommer största uppmärksamheten statens vestra stambana, som stryker igenom Lerums och Skallsjö socknar af Wädtle härad, Hemsjö, Alingsås, Bälinge, Hols, Fullestads, Sköfde, Tumbergs, Bråtensby, Rummeneds, Tarsleds och Herrljunga socknar i Kullings härad samt Hudeneds och Hellestads socknar i Gäseneds härad till Skaraborgs läns gräns vid Snipebro.

Elfsborgs län består af 4,194 förmedlade eller 6,272 oförmedlade hemman samt 20,664 lägenheter, verk och inrättningar, alltsammans år 1855 uppskattadt till ett värde af 24,162,179 rdr bko. Dertill komma städerna med sin jord, 31 hemman, hvilka uppskattades till 2,074,028 rdr banko. Stats-

bidragen för landsbygden uppgingo samma år till bko rdr 909,400, för städerna till 70,049. Häraf utgjorde för landet: de ständiga räntorna 255,752, kost, nad för rustning och rotering 122,994, kleresistatens underhåll 133,336, fattigförsörjningen 67,042 och väghållningen 94,572 rdr bko; för städerna: de ständiga räntorna 1,075, städernas styrelse 10,946, kleresistatens underhåll 4,715 och fattigvården 10,263 rdr bko. Efter roterings-indelningen underhåller Elfsborgs län af Vestgöta regimente 208 man, af Elfsborgs regimente 1,191 man, af Vestgöta Dals 900 man och 87 båtsmän; städerna erlägga vakansafgift för 19 ordinarie båtsmän; extra-roteringen utgöres af 156 rotar. — *Folkundervisningen* i länet är öfver allt ordnad enligt Kongl. Stadgan af den 18 Juni 1842. Inom Istorps och Sätila pastorater af Marks härad finnas särskilda, på donerade fonder grundade skolor, likasom vid åtskilliga bruk och större egendomar. Hit hörer också Östads barnhus, som i donation eger Östads säteri af 20 hela hemman med underlydande samt årligen lemnar undervisning åt 100 barn, hvilka derjemte njuta vård och underhåll på de under säteriet lydande arbetshemmanen. — För *helsovården* finnas provincial-läkare i hvardera af länets 5 städer och offentliga lasaretter i Wenersborg och Borås, i hvilka städer äfvenledes veterinär-inrättningar och djurläkare finnas. Länet har ytterligare tvänne hushållningssällskaper, sockenmagasiner i 56 socknar, sparbanker i de 5 städerna och vid Lilla Edet, åtskilliga smärre brandstodsföreningar och sedan 1841 ett allmänt brandstodsbolag, hvars ansvarighetssumma år 1856 uppgick till 10,978,720 rdr bko för byggnader och 7,615,620 rdr bko för lösören. — De årliga marknaderna äro i städerna 17 och lika många på landet.

Euligt sednaste landshöfdingberättelse göra rofdjuren i länet årligen skada på husdjur för ett värde af minst 11,000 rdr bko, och skola de årligen fälla i medeltal 46 hästar, 120 nötkreatur, 56 svin, 948 getter och får samt 631 tama fjäderfän. I medeltal fällas årligen inom länet 18 vargar, 7 lodjur, 700 räfvar, 94 hökar och falkar m. m.

Elfsborgs län har 5 städer: *Wenersborg, Borås, Alingsås, Ulricehamn* och *Åmål.* Utom de i det föregående omnämda bruken och fabriksanläggningarna märkas inom länet, bland historiska orter: *Gamla* och *Nya Lödöse, Fuxerna, Herrevadsbro, Oppensten* m. fl., samt bland större gods: Torstensonska stamgodset *Forstena* i Tunhems socken, familjen Lejonhufvuds stamgods *Gräfsnäs* vid sjön Anten, Stenbockska godset *Torpa* i Länghems socken, *Ivägsholm* och *Qvantensburg* på Dal m. fl., hvilka alla hvar för sig närmare beskrifvas på sina ställen.

Till år 1697 hörde Göteborgs stad med Askims och Säfvedals härader samt ön Hisingen till de härader, som nu utgöra det egentliga Elfsborgs län, hvilket sedan 1680 är tillökadt med Dal. Länet indelas för närvarande i 6 fögderier och 18 härader, hvilka i juridiskt hänseende bilda 7 domsagor och 18 tingslag. I ekklesiastikt hänseende består det af 224 socknar, fördelade på 57 pastorater under 10 prosterier, af hvilka 4 tillhöra Skara, 3 Göteborgs och 3 Carlstads stift. Denna indelning åskådliggöres närmare af följande tabell:

Juridisk och Administrativ Indelning.

Domsaga	Härad	Socknar
Nordals, Sundals o. Walbo här:s domsaga.	Nordals härad. Mellerud. *	46 mant. af Ör, Skållerud, 13 mant. af Dalskog, Holm, Gunnarsnäs och Jern.
	Sundals härad. Östebyn. *	1/8 mant. af Ör, Bolstad, Grinstad, Erikstad, Gestad, Frändeforss, Ryr, Brålanda.
	Walbo härad. Tångelanda. *	Högsäter, 8 3/4 mantal af Råggärd, Rennelanda, 12 7/8 mantal af Lerdal, Jerbo, Färglanda, Ödeborg, Torp, (Norra) Ryr.
Flundre, Wäne o. Bjerke här. doms.	Flundre härad. L:a Edet. *	Romeled, Åsbräcka, Uphärad, Fors, Fuxerna.
	Wäne härad. Gärdhem. *	Södra Ryr, Wassända Naglum, Tunhem, Björke, Gärdhem, Åsaka.
	Bjerke härad. Sollebrunn *	Mellby med Geneved, Lagmansered, Erska, 18 mantal af Magra.
Wädtle, Ale och Kullings häraders domsaga.	Wädtle härad. Lerum. *	Stora Lundby, Skallsjö, Bergjum, Angered, Lerum.
	Ale h:d. Kattleberg *	Skepplanda, Sköfde, Hålanda, Tunge, St. Peder (ell. Gamla Lödese) 20 5/16 mantal af Östad, Starrkärr, Kilanda, 12 1/4 mantal af Nödinge.
	Kullings härad. Alingsås stad. *	Herrljunga, Fölene Eggvena, Tarsled, Remmene, Algustorp, Härene, Sköfde, Tumberg, Bråtensby, Landa, 3/4 mantal af Magra, Lena, Långared, Bergstena, Fullestad, Hool, Siene, Horla, 5 5/16 mantal af Östad, Alingsås landsförsaml., Rödened, Bälinge, Hemsjö, Ödenäs, Norska Skogsbygden.

* Tingställe.

Ekklesiastik Indelning.

Prosteri	Pastorat	Stift
Södra Dals prosteri.	Ör †, Holm, Dalskog, Skållerud, Gunnarsnäs och Jern. Bolstad †, Grinstad, Gestad och Eriksstad. Frändefors † Brålanda, Ryr.	Carlstads stift.
Vestra Dals prosteri.	Högsäter † Jerbo, Rennelanda, Lerdal och Råggärd. Ed † Nössemark, Håbol och Töftedal. Färglanda † Ödeborg. Rölanda † Gesäter. Torp † Ryr.	
Wäne prosteri.	Wenersborgs stad †. Wassända, Naglum och S. Ryr; Tunhem †, Björke, Åsaka och Gärdhem; Mellby †, Magra, Erska och Lagmansered. (5 andra pastorater tillhöra Skaraborgs län.)	Skara stift.
Domprosteriets Norra kontrakt.	Stora Lundby †, Skallsjö, Lerum, Angered och Bergjum; Starrkärr †, Kilanda och Nödinge; Östad; Skepplanda †, St. Peder, Tunge, Hålanda och Sköfde; Romeled †, Fors, Uphärad, Åsbräcka och Fuxerna.	Göteborgs stift.
Kullings kontrakt.	Alingsås stad † och landsförsaml., Rödened, Bälinge, Ödenäs o. Hemsjö; Lena †, Bergstena, Fullestad och Långared; Norunga †, Ljur, Ornunga, Qvinnestad och Asklanda; Algustorp †, Sköfde, Tumberg, Härene, Bråtensby o. Landa; Björke †, Wesene, Grude, Hjellby och Hudene; Herrljunga †, Tarsled, Rommene, Fölene, Eggvena; Hool †, Siene och Horla.	Skara stift.

† Modersocken.

Juridisk och Administrativ Indelning

Åhs och Gäseneds häraders domsaga.	Åhs härad. Wäby. *	6 mantal af Börstig, Kärråkra, $24^3/_8$ mant. af Hallstad, Wånga, $14^3/_8$ mant. af Möne, Murum, Wing, Grofvared, Fenneslunda, Härna, Rångedala, Warnum, Tärby, Espered, Toarp, Gingrid, Brämhult, $3^5/_{32}$ mantal af Tverreda.
	Gäseneds härad. Ljung. *	Hällestad, Skölfvened, Kjellunga, Hof, Sem, Björke, Hudene, Hjellby, Grude, Wesene, Eriksberg, Mjeldrunga, $9^1/_4$ mant. af Broddarp, Odh, Öra, Alboga, Molla, Norunga (utom Norska Skogsbygden), Asklanda, Ljur, Qvinnestad, Ornunga, 1 mant. af Tämta, 1 mant. af Borgstena.
Kinds och Redvägs härа-[ders domsaga.]	Kinds härad. Svenljunga*	Gällstad, $23^{17}/_{32}$ mantal af Tverred, Marbäck, Grönshög, Sem, Finnekumla, Länghem, Dannicke, Månstad, Åsarp, Sexdräga, Ljushult, Hillared, Roasjö, Dalstorp, Ölsremma, Nittorp, Hulared, Ljungsarp, $1^1/_4$ mant. af Unnaryd, Svenljunga, Ullasjö, Redslared, Refvesjö, Örsås, Tranemo, Måssebo, Sjötofta, Ambjörnarp, $^1/_4$ mantal af Hestra, $5^1/_2$ mant. af Öxabäck, Mjöbäck, Elfsered, Holtsljunga, Kalf, Frölunda, Håksvik, Mårdaklef, $^5/_8$ mant. af Gunnarp.
	Redvägs härad.	4 mant. af Åsaka, 2 mant. af Börstig, $19^1/_2$ mantal af Åsarp, $2^{13}/_{16}$ mant. af Smula, Kölaby, Solberga, Humla, Blidsberg, Dalum, Böne, Fifle-
	Ulricehamnsstad*	

* Tingställe.

Ekklesiastik Indelning.

Åhs kontrakt.	Borås stad †, Torpa, Brämhult, Fristad, Borgstena och Gingrid; **) Rångedala †, Toarp, Espered, Tärby och Warnum; Wing (med Töfve) †, Härna, Fenneslunda och Grofvared; Bredared †, Tämta, Wänga, Sandhult med Hedareds kapell; Odh †, Molla, Alboga och Öra; Hällstad †, Murum, Wånga och Möne; Skölfvened †, Sem, Hofva o. Kjellunga; Eriksberg †, Mjeldrunga o. Broddarp.	Skara stift.
Kinds kontrakt.	Mjöbäck †, Elfsered o. Holtsljunga; Svenljunga med Ullasjö †, Örsås, Refvesjö och Redslared; Sexdräga †, Roasjö, Ljushult och Hillared; Länghem †, Dannicke, Månstad och Åsarp; Gillstad †, Grönahög, Tverred, Marbäck, Finnekumla och Sem; Dalstorp †, Hulared, Nittorp, Ölsremma och Ljungsarp; Tranemo †, Måssebo, Ambjörnarp o. Sjötofta; Kalf †, Håksvik, Mårdaklef och Frölunda.	Göteborgs stift.
Redvägs kontrakt.	Böne †, Knätte, Liared, Fiflered och Kylingered; Bottnaryd †, Mulseryd, Angjerdshestra o. Bjurbäcks kapell; Sandhem †, Härja, Utvängstorp och Nykyrka (Skaraborgs län); Habo † o. Gustaf Adolphs kapell; Åsarp †, Smula, Kölaby o. Solberga; Ulricehamns	Skara stift.

† Modersocken.

**) Borås pastorat delades 1859 i 2 regala pastorater af 2:dra klassen, nämligen 1. Borås, Torpa och Brämhult; 2. Fristad, Borgstena och Gingrid.

Juridisk och Administrativ Indelning.

Domsaga	Härad, Tingställe	Socknar
ders domsaga.	Redvägs härad. Ulricehamnsstad *	red, $26^7/_8$ mant. af Kylingared, Knätte, Liared, $^1/_2$ mant. af Hällstad, $^1/_2$ mant. af Möne, Timelhed, Wist, Brunn, $5^3/_4$ mant. af Bottnaryd, $2^3/_8$ mant. af Bjurbäck, **) Hössna, Gullered, Strengsered.
Marks, Wedens och Bollebygds häraders domsaga.	Marks härad. Skene. *	$1^1/_2$ mant. af Torpa, Seglora, Kinnarumma Fritsla, Skephult, Sätila Hyssna, Örby, Kinna, Berghem, Hajom, Surteby, Kattunga, Foutskäl, Tostared, Thorestorp, $11^{27}/_{32}$ mantal af Öxabäck, Ellekulla, Istorp, Öxnevalla, Horred, Kongsäter, Grimmared, Gunnarsjö, Carl Gustaf (eller Skedeskamma).
	Wedens härad. Borås. *	Bredared, $9^5/_{16}$ mant. af Tämta, Wänga, Sandhult, Hedared, Fristad, $19^5/_4$ mant. af Borgstena, $27^3/_8$ mant. af Torpa.
	Bolleb. härad. Fläskjum. *	Bollebygd, Björketorp, Töllesjö.
Tössbo och Wedbo härs domsaga.	Tössbo härad. Åmål. *	Dalboredden i Svanskog, Hesselskog, Mo, Fröskog, Åmåls landsförsaml., Tössö, Tydie, Ånimskog.
	Wedbo härad. Alltorp. *	Wårvik, Torrskog, Ed, Nössemark, Håbol, Töftedal, Laxarby, Steneby, Ertmark, Billingsforss, Tisselskog, Rölanda, Ödsköld, Bäcke, Gesäter, $3^1/_4$ mant. af Dalskog, $4^3/_8$ mant. af Råggärd, $6^3/_8$ mant. af Lerdal.

* Tingställe.

**) Bottnaryd ligger i 3 län, Elfsborgs, Skaraborgs och Jönköpings, Bjurbäck i Elfsborgs och Skaraborgs, pastoratets bägge öfriga socknar i Jönköpings.

Ekklesiastik Indelning.

Kontrakt	Församlingar	Stift
Redvägs kontrakt.	stad, Timelhed, Brunn o. Wist; Stengårdshult †, Unnaryd, Öreryd, Hestra och Waldshult (Jönköpings län); Blidsberg †, Dalum o. Humla; Hössna †, Gullered o. Strengsered; Yllestad †, Näs o. Wistorp (Skarab. län).	Skara stift.
Marks och Bollebygds kontrakt.	Bollebygd †, Björketorp o. Töllesjö; Sätila † och Hyssna; Seglora †, Fritsla, Kinnarumma o. Skephult; Örby † och Kinna; Berghem † och Hajom; Surteby med Kattunga †, Foutskäl o. Tostared; Istorp †, Öxnevalla o. Horred; Kongsäter †, Gunnarsjö, Grimmared och Carl Gustaf (Skedeskamma); Thorestorp †, Öxabäck och Ellekulla.	Göteborgs stift.
Norra Dals kontrakt.	Steneby †, Ertmark, Ödsköld, Tisselskog, Bäcke och Billingsfors; Hesselskog †, Laxarby, Mo och Fröskog; Tössö †, Tydje och Ånimskog; Åmåls stads- och landsförsamling.	Carlstads stift.
	Wårvik och Torrskog tillhöra Nordmarks kontrakt af Carlstads stift; Svanskog hör till Gilbergs kontrakt af samma stift.	

† Modersocken.

Fögderier:

Wäne, Bjerke, Flundre, Ale och Wädtle häraders;
Kullings, Gäseneds och Åhs häraders;
Redvägs och Kinds »
Marks, Bollebygds och Wedens »
Sundals, Nordals och Walbo »
Wedbo och Tössbo häraders fögderi.

Elfsbro. Stångjernshammare i Warnums socken och Ölme härad af Carlstads län, anlagd 1656 på frälsegrund, med 2 härdar samt hälften i brukssågen med ett blad och hälften i Niklasdams såg, likaledes med ett blad. Tillhör C. M. Juhlin på Niklasdam.

Elfsby. Kapellsocken i Piteå sockens tingslag och Luleå fögderi af Norrbottens län, 6 mil nordvest från Piteå, är tillika med Piteå stadsförsamling, annex till Piteå landsförsamling i Vesterbottens andra kontrakt af Hernösands stift. Om kapellförsamlingen, som 1856 hade 1,559 invånare, se vidare *Piteå*.

Elfsered. Annex-socken i Kinds härad och Elfsborgs län, $6^1/_4$ mil söderut från Borås och 4 mil o. n. o. från Warberg, invid Hallands gräns, har en areal af 9,558 tunnl., af hvilka 1,170 äro sjöar och kärr. Näringsfången äro de i Kinds härad vanliga, och socknen, som består af $23^7/_8$ oförmedlade eller $10^1/_4$ förmedlade mantal ($2^5/_{16}$ skatte, $2^1/_4$ krono, $5^{11}/_{16}$ frälse), beboddes omkring 1840 af 462 personer, men hade 1850: 469 och 1856: 508 invånare, Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 41 gossar och 52 flickor. — Elfsered är, tillika med Holtsljunga, annex till Mjöbäcks konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Kinds kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, af okänd ålder och uppförd af trä, var redan på 1830-talet högst förfallen. — Bland fornlemningar inom socknen nämnes en stensatt grifthög på hemmanet Gamlaryds gärde, norr om Danabäck, hvilken från hemmanet Danhult i Elfsereds socken till Bäckarp i Fagereds socken utgör gränsen mellan Elfsborgs och Hallands län, men fordom var riksgräns. Ofvanpå högen skall fordom en bautasten hafva stått, men blifvit flyttad till Gamlaryd och lagd till tak öfver en källare; i trakten kring högen har man hittat kulor, värjor o. s. v., hvarjemte skattgräfvare derstädes skola hafva funnit silfverpenningar. På hemmanet Ryds egor finnas derjemte 4 st. bautastenar och en mindre grifthög. — Adress: Svenljunga.

Elfsjö. Säteri om $2^1/_4$ mantal i Brännkyrka socken och Svartlösa härad af Stockholms län och Södermanland, är grundadt af riksrådet Johan Skytte, som skref sig till Elfsjö, reducerades 1683, men utbyttes af arfvingarne, tillhörde år 1772 friherre Ehrensvärd och sedan riksrådet och amiralen friherre Axel Lagerbjelke, som dog på denna gård 1782. Han gjorde godset till fideikommiss, och detta egdes sedan af öfver-amiralen grefve Gustaf Lagerbjelke samt tillhörde 1856 landshöfdingen grefve G. Lagerbjelke. Under gården lyda 3 mantal i Huddinge.

Elfsnabben. Hamn i Stockholms skärgård, uti Muskö kapellsocken och Sotholms härad af Stockholms län, uti Mysingefjärden, mellan ön Elfsnabben, Bjurshagen, Kapellsholmen och Gubbholmen, nu lotsort och telegraphstation. Hamnen, som har två inlopp, är tillgänglig för de största linieskepp och kan rymma en hel flotta, som der ligger tryggad för alla vindar. Elfsnabben, äfven kallad Elgsnabben och Hjelmsnabben, var också i fordna dagar Sveriges förnämsta örlogshamn, och härifrån afseglade Gustaf Adolf först till Polska och sedan till Tyska kriget (midsommardagen 1630). År 1719 lågo Ryssarne i Elfsnabben och hemsökte derifrån hela socknen med eld och brand, skonande blott kyrkan. Under sednaste Orientaliska kriget låg Fransk-Engelska flottan några dagar vid Elfsnabben, dit talrika ångfartyg utgingo från Stockholm med passagerare, nyfikna att beskåda det krigiska skådespelet. — Alla från Stockholm utgående eller inkommande skepp, med varor och köpmansgods, få icke taga annat ut- eller inlopp än genom Elfsnabben, Dalarön eller Sandhamn.

Elfsta. Säteri af 2 mantal i Botkyrka socken och Svartlösa härad af Stockholms län, vid Tullingesjön, tillhörde 1686 Starenflychts enka, under större delen af 1700-talet grefliga slägten Lagerberg, sedan genom gifte presidenten grefve Cronstedt omkr. 1772, Hebbe 1825, friherre Sköldebrand, Rönqvist 1850. Underlydande äro $2^7/_{24}$ mantal.

Elfsyssel, *Södra* och *Norra* Två prosterier i Göteborgs stift, af hvilka det *Södra* innefattar pastoraterna: Thorslanda och Öckerö; Säfve, Backa och Björlanda; Kongelfs stad med Rödbo och Ytterby; Karreby och Romelanda; Thorsby, Harestad och Lycke; Marstrands stad och Carlstens slottsförsamling; Hjertum och Vesterlanda; Solberga med Jörlanda och Hålta; Spekeröd med Ucklum. — Elfsyssels *Norra* prosteri innefattar: Ödsmål och Norum; Forshälla med Resteröd, Ljung och Grinneröd; Uddevalla stad med Bäfve och Norra Ryr; Skredsvik, med Herrestad (den egentliga moderkyrkan) och Högås samt Bokenäs och Dragsmark. Södra prosteriet beboddes 1856 af 32,860. det Norra af 23,956 invånare.

Elfsåker. Annex-socken i Fjäre härad af Hallands län, $^3/_4$ mil n. n. o. från Kongsbacka samt $1^3/_4$ mil s. s. o. från Göteborg, har en areal af 9,928 tunnland, af hvilka 790 äro sjöar och kärr. Större delen af socknens hemman äro belägna enstaka i skogsbygd och hafva jordmån af mylla, starkt uppblandad med sand och grus, samt ega god tillgång på skog; nästan alla hafva de husbehofs-vattenqvarnar och god tillgång på bränntorf. De yngre karlarne idka nästan allmänt sjöfart. Socknen består af $35^1/_{24}$ hemman (deraf $20^{23}/_{24}$ skatte, $3^7/_{12}$ krono och $10^1/_2$ frälse) med 34 oskattlagda sqvaltqvarnar, 44 backahus och 2 ålfisken; samt beboddes på 1840 talet af 933, 1850 af 1,160 och 1856 af 1,183 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad och en oexaminerad lärare, som undervisade 46 gossar och 50 flickor, medan 20 gossar och 14 flickor hade enskild undervisning samt 20 gossar och 28 flickor undervisades i hemmet. — Elfsåker är, tillika med Lindome, annex till Tölö præbende-pastorat af 2:dra klassen i Fjäre och Wiske kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan ombyggdes år 1729. — Någon större gård finnes icke i socknen. — Adress: Kongsbacka.

Elfvadansareträdet. Så kallas en lummig lind, som står å en höjd vid Skånes vestra hafsstrand, icke långt från Båtstad. Enligt folkberättelsen skola kring detta träd fagra sjötärnor om nätterna hålla sina dansar efter Neckens underbara spel. Dylika berättelser äro för öfrigt gängse på flera ställen i södra och mellersta Sverige.

Elfvarfylke, eller **Elfvarsyssel.** Det förra redan i 12:te, det sednare i 14:de seklet benämning på Södra Bohuslän, eller landet från Uddevalla till elfven, öarna inbegripna. Inbyggarne, hvilka ansågos som de argaste bland alla Norrmän, kallades för sin vildhet *Elfvagrimar*, det är de grymma vid elfven. Namnet qvarlefver ännu i Elfsyssels bägge kontrakter.

Elfvarqvisla. Så kallas hos Sturleson mynningen af Göta elfs norra gren, Nordre elf, som öppnar sig utmed stranden af Björlanda socken på ön Hisingen i Bohuslän. Af folket i trakten kallas elfmynningen för *Qvillan*.

Elgaryd. Ett mantal skatte i Tolgs socken och Norrvidinge härad af Kronobergs län, födelseort för skalden Pehr Elgström, som föddes här den 24 December 1781, och hvars far, Erik, var bonde i Elgaryd.

Elgarås. Socken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, vid sjön Undens vestra strand, i söder om Hofva, har en areal af 22,009 tunnland, af hvilka 6,250 äro sjöar och kärr. Utom en del af sjön Unden hörer större delen af sjön Welen till socknen, hvilken derjemte genomflytes af ett par smärre vattendrag. Socknen är belägen på kronoallmänningen Fägreds-mon; jordmånen består af lera, ler- och sandmylla; hufvudsädet är råg; lin odlades fordom mer än nu; sedan skogarne aftagit, och kolning och tjärubränning, som förut idkades i stor skala, blifvit förminskade, har äfven boskapsskötseln ådragit sig större uppmärksamhet än som förut varit fallet. Socknen, som består af $20^{13}/_{16}$ hemman, af hvilka $2^1/_4$ äro boställen, beboddes på 1840-talet af omkring 800 personer, men hade 1850: 1,332 och 1856: 1,486 invån. Sock-

nen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola, med en examinerad lärare i hvardera skolan. I den fasta undervisades 30 gossar och 24 flickor, i den ambulatoriska 60 gossar och 40 flickor, medan 16 gossar och 29 flickor undervisades i hemmet. — Elgarås socken utgör, tillika med Finnerydja, annex till Hofva regala pastorat af 1:sta klassen i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen $3^1/_2$ mil o. n. o. från Mariestad och 1 mil från Göta kanal, är af trä, uppbyggd år 1735 och har vid vestra gafveln ett litet torn af bräder, hvari klockorna hänga. — Inom socknen ligga löjtnantsbostället *Elgarås Millomgården* och kapellausbostället *Elgarås Tomten;* vid pass $^1/_8$ mil i öster från kyrkan tror man sig hafva funnit qvarlefvor efter det i Erikska ättens historia ryktbara *Elgarås slott* eller kungsgård. Det var på Elgarås, som kon. Sverker Carlsson år 1205 lät mörda sin företrädares, Knut Erikssons, barn, som uppehöllo sig derstädes; blott en af de unga furstarne, den äldste, Erik, sedan konung Erik X, kom undan och blef af Fale Bure förd öfver Tiveden, genom Bergslagen, Dalarne, Helsingland och Medelpad till Norge. Enligt någras uppgift, skall Fale hafva burit honom på sina armar; men enligt andra var Erik vid denna tid redan fullväxt. — En annan berättelse är, att Knuts söner uppreste sig mot Sverker och föllo i drabbning, icke mördade. — De förmenta qvarlefvorna efter kungsgården befinnas på en med buskar och småskog bevuxen höjd. — Adress: Mariestad.

Elgeberget. Berg i grannskapet af den s. k. Gällnäs Udde i Gesta socken och Sundals härad på Dal. Berget liknar ett skepp »med köl, sidor och ror». Folksägnen berättar: »det var fordom en hop jättar, som här lastade en farkost med bara silfver och ämnade flytta härifrån uppåt Wärmland. Men de kommo en dag i en sådan träta och slagsmål, att de började slå ihjäl hvarandra. Slutligen återstod blott en, hvilken icke kunde komma någon *hvart* med farkosten, som med tiden, jemte silfret i densamma, mer och mer förvandlades till sten. Berget innehåller ännu god silfvermalm.»

Elgebo, *Stora* och *Lilla.* Frälsehemman, det förra $^5/_8$, det sednare $^1/_8$, i Åkers socken och Östbo härad af Jönköpings län. Stora Elgebo, som har vidsträckta egor, var genom hemmanets klyfning förvandladt till by, hvari bonden Johannes Jaensson egde $^1/_8$. Denne hade en son, Anders, som antog namnet Åkerlund, hvilken tidigt började sysselsätta sig med handel och genom flit och verksamhet samlade så mycken förmögenhet, att han år 1815 anlade ett ståltrådsdrageri, hvilket den tiden lönade sig synnerligen väl. Han inköpte kort derefter $^1/_4$ i byn, der han på ny tomt uppförde ett stort corps de logis med flygelbyggnader, vacker trädgård och stor ladugård, hvarigenom stället blifvit en af ortens vackraste sätesgårdar. År 1822 anlades ytterligare ett garfveri, och småningom inköptes ännu $^1/_4$ af gården samt Lilla Elgebo, $^1/_8$ frälse. Bägge gårdarne egdes 1857 af Åkerlunds arfvingar.

Elghammar. Jernbruk i ofvannämda socken, anlagdt 1840 af den i förra artikeln omnämda Åkerlund i den s. k. Öster-, Brandstorps- eller Elgebo-ån i rågången mellan Elgebo och Åkers skogelag. Bruket består af 1 hammare med härd samt manufakturverk; det hade 1852: 600 sk℔:s smidesrätt, nu oinskränkt. Härtill komma 3 knipp- och 1 spikhammare. Elghammar med jernbruk, ståltrådsverk samt garfveri och hemmansdelar, Elgebo, Broddarp och Linås, $1^{13}/_{32}$ mantal, är taxeradt till 31,943 rdr bko. Vid brukets anläggning mötte den svårigheten, att dammmuren måste göras 175 alnar lång. Bruket står på ett hälleberg, i hvilket hammarställningen af tackjern är nedborrad och fäst.

Elghammar. Frälsesäteri af 4 mantal i Björnlunda socken och Daga härad af Nyköpings län, vid norra stranden af sjön Lockvattnet, hvars vatten begagnas som källvatten, blef år 1444 af biskop Erik i Strengnäs bortbytt till riksrådet Magnus Larsson till Tärna

och har sedan tillhört Johan Kruse samt dennes son Sivert i förra hälften af 1600-talet. Efter den sistnämdes enka, Katharina Rosenhane, tillhörde godset deras slägt allt framgent ända till medlet af följande seklet; sednare egare voro O. B. Ehrencreutz 1754 och 1770, König 1788, kommersrådet Welander, slutligen excellensen grefve Stedingk genom köp. Stedingk lät uppföra en ny hufvudbyggnad efter ritning af en architekt Giacomo Qvarenghi, och Elghammar är nu ett af Södermanlands bäst bebyggda herresäten. Kommersrådet Welander donerade 9,000 rdr bko till en vexelundervisnings-skola i Björnlunda socken. Godset eges nu, tillika med ett dertill hörande tegelbruk och torpet Elghammarsberg, af generalmajoren grefve Ludvig Ernst v. Stedingk.

Elghult. Socken i Uppvidinge härad af Kronobergs län, fordom (1304) kallad *Elgiahult,* i öster och norr gränsande till Kalmar län, har en areal af 84,588 tunnland, af hvilka 3,830 äro sjöar och kärr. Socknen har omkring 20 sjöar, bland hvilka den största heter *Ufvasjö,* i hvilken *Säfsjöströms å* eller *Allster-ån* faller ut. Socknen bildar en vågformig bergsluttning mot sydost, och genom en större fördjupning deri framgår Allster-ån. Åkertegarne äro små, jordmånen svartmylla och alf, högst stenbunden. Råg, korn hafre och foderväxter sås. Ännu finnas i socknen två ansenligare skogar, *Klobbingsmark* och *Gråstensmo.* Socknen, som består af $68^1/_3$ mantal ($41^1/_{12}$ skatte, $1^1/_2$ krono och $25^3/_4$ frälse), värderade till 311,139 rdr banko, med 7 qvarnar, 8 sågar och 5 utjordar, beboddes 1840 af 3,049, 1850 af 3,514 och 1856 af 3,762 personer. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med 2 examinerade och 1 oexaminerad lärare, som undervisade 232 gossar och 186 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt undervisningsverk. — Elghults moderförsamling utgör med annexet Hellebergа ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassens 1:sta afdelning i Uppvidinge kontrakt af Wexiö stift. Hela pastoratet består af $94^1/_{24}$ förmedlade mantal, prestgården är 1, stommen $^1/_2$ mantal. Kyrkan, belägen $5^5/_8$ mil från Wexiö, byggdes 1805—1806 af sten med torn och har en vacker altartafla, som fordom tillhört Jakobs kyrka i Stockholm samt blifvit skänkt af prosten N. Colliander och hans fru. På nya kyrkdörren sitter ett gångjern med run-inskrift: **kirk þusmi hak nuþarrn;** i sakristian är en stor tränyckel, som skall föreställa löse- och bindenyckeln. En i gamla kyrkan fordom befintlig bild af den Hel. Dionysius är förkommen, likasom en af Jungfru Maria. Bland kyrkoherdarne i Elghult märkes herr Thord, hvilken tillika med länsmannen Nils Germundsson i Ryd blef som Dackes medhållare lagd på sträckbänken och halshuggen i Strengnäs till straff derför, att han med sin varning räddat den af Jakob Bagge förföljda Dacke. — Bland gårdar inom socknen märkas: frälsehemmanet *Botillaboda,* af hvilket år 1297 såldes $^1/_{10}$ tillika med $^1/_4$ af *Hohult* och $^1/_{18}$ af *Myklaboda* i *Lenhofda* för 22 mark silfver till Peter Öijarsson af fru Ingeborg och hennes son, riksmarsken Håkan Läma, genom dennes styffader, riksrådet Bengt Pætarsson (3 hjorthorn); — *Dubberås,* $^1/_4$ mantal frälse, af Byrghytha Thuresdotter (Bjelke) upplåtet åt *Hr Karl, Sverges, Norges oc Gotha Konung,* då kalladt *Doblaraas* i *Ælhult* socken; — *Flöxhult* och *Hofgården* samt *Höneströms bruk* (se dessa artiklar). — Adress: Wexiö.

Elgmyra. Tre mantal skatte-säteri uti Krigsbergs socken och Bobergs härad af Linköpings län, hvilka för närvarande tillhöra Qvarns bruksegendom i samma socken. Äldsta kända egaren är landshöfding Hans Strijk, som 1645 och 1646 förvärfvade Elgmyra genom köp och donation; hans son, Gotthard, gift med Christina Ribbing, egde år 1683 gården såsom säteri af 4 allodialhemman, men måste lösa en del från kronans anspråk för Ulfåsa gård; på 1750-talet tillhörde gården brukspatron M. Wester, 1818 A. Wester, 1852 brukspatron P. H. Victorin. Se vidare art. *Qvarn.*

Elgå. Annex-socken i Jösse härad af Wärmlands län, på Elgå-fjordens ve-

stra strand, $7^1/_2$ mil nordvest från Carlstad, har en areal af 46,703 tunnland, af hvilka 6,950 äro sjöar och kärr. Bland vattendragen märkas, utom Elgåfjorden, sjön *Ränken*, med den förra sammanbunden medelst en hästbana af 14,650 fots längd, som anlades år 1855 med en kostnad af 60,000 rdr bko, — *Elgsjön*, som enligt chartorna har aflopp både åt Elgå-fjorden och Stora Gla, — nordligaste delen af sjön *Lilla Gla*, *Gränsjön* samt *Norra* och *Södra Ör-sjöarne*. Socknen, som består af $17^1/_8$ hemman ($14^{11}/_{12}$ skatte, $^{17}/_{24}$ krono, 1 säteri och $^1/_2$ frälse), med 4 utjordar, 29 torp, 11 par qvarnstenar till husbehof, 3 par qvarnstenar för tull, 4 salusågar, 1 såg för husbehof, 2 stångjerns-, 2 knipp- och 2 spikhamrar, beboddes på 1840-talet af 1,736 invånare, men hade 1850: 1,972 och 1856: 2,097 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 112 gossar och 79 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt undervisningsverk samt 96 gossar och 95 flickor undervisades i hemmet. — Elgå socken är annex till Arvika konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Jösse kontrakt af Carlstads stift. Socknen nämnes icke förr än år 1469 och hade då träkyrka samt kallades Helga Socken i Vester-Sysslet, ehuru Fernow dock anser det möjligt, att med denna Helga Socken kunnat förstås det i söder om Elgå belägna Glafva (Gladewall, der Gudwalla kloster legat). Samma författare anför, att kyrkan i äldsta tider haft namnet St. Olof och att socknens nuvarande namn kunnat uppkomma genom någon förvridning deraf. Olofsmessan lär också ända till sednare tider hafva här i socknen bibehållit sig i större helgd än annorstädes. — I socknen märkas: *Elgå bruk* (se nedan); — *Fröbohl*, som i början af 1500-talet tillhörde Måns Jenisson, sonsons sonson af kon. Albrechts råd Jenis Hjärne; — *Sulevik* eller *Sulbovik*, alltifrån hedendomen en offentlig marknadsplats, der under den sednare medeltiden marknader höllos vid Korsmessan och Mormessan, m. fl. — Adr.: Arvika.

Elgå. Jernbruk i ofvannämda socken, anlagdt 1695 och 1857 bestående af en stångjernshammare med 2 härdar och manufakturverk för 2 knipp- och 6 spikhamrar med 3 stockar och 4 härdar. Smidet är oinskränkt. Till bruket höra vidare en tullmjölqvarn af 3 par stenar, en siktqvarn, en finbladig salusåg af 8 blad för sågning af 100 tolfter blockar samt tvänne lastbåtar om 11 lästers drägt hvardera. Stångjerns-smidet för året utgjorde 1,105 sk℔ 9 l℔ 5 ℔, med ett värde af 27,805 rdr bko; manufaktursmidets värde uppgick till 16,716 rdr banko. Hela brukets värde, inbegripet $^1/_3$ mantal Åsbohl, uppgick till 74,459 rdr bko.

Eljaröd. Annex-socken i Albo härad af Christianstads län, har en areal af 5,415 tunnland, hvaraf blott 4 äro sjöar och kärr. Socknen består af $7^5/_8$ mant. ($4^{23}/_{24}$ skatte, $^1/_2$ krono och $2^1/_6$ frälse), med 4 mjölqvarnar och ett tegelbruk; större delen deraf lyder under Torups och Christinehofs gods. Eljaröd, som på 1840-talet hade omkring 600 invånare, räknade 1850: 693 och 1856: 761 personer samt hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 54 gossar och 63 flickor, medan 20 gossar och 20 flickor undervisades i hemmet. — Eljaröd är annex till Andrarums regala pastorat af 3:dje klassen i Albo och Jerrestads kontrakt af Lunds stift. — Adress: Christianstad.

Eling. Annex-socken i Barne härad af Skaraborgs län, $3^3/_4$ mil n. o. från Alingsås och $4^1/_2$ mil s. s. v. från Lidköping, har en areal af 5,022 tunnland, af hvilka 220 äro kärr och sjöar. Jordmånen är för det mesta sand- och lermylla, åkerbruk hufvudnäringen. Ängarne bestå dels af mader, dels af temligen mosslupen hårdvall; något löfskog finnes. Socknen, som består af 10 mantal och är taxerad till ett värde af 32,658 rdr banko, hade på 1840-talet 382, 1850: 400 och 1856 406 invånare. — Eling är tillika med Wedum annex till Bitterna konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Wilska kontrakt af Skara stift. Kyrkan är af trä med

trätorn och anses hafva fått namn efter sin uppbyggarinna, en fru Elin (hvilket af allmogen uttalas Eling). — Inom socknen ligga säteriet *Bohl* eller *Bilsholm* och militie-bostället *Soltorp*. — Adress: Skara.

Elingheims Kyrka. Gammal, förfallen kyrka i Hangvars socken och Forsa Ting af Norra Befallningen på Gotland, uppbyggd år 1050 (?), men nu fullkomligt ödelagd, så att träd växa inom murarna. När kyrkan ödelades, är obekant.

Elins Källa. Ett minne af Sköfdes helgon, den Heliga Helena, belägen $^{1}/_{8}$ mil från staden, och öfver hvilken i katholska tiden ett kapell var uppbygdt. Ruiner efter detta kapell qvarstodo ännu 1759 nära hemmanet Källegården, men nedrefvos då och användes till utvidgande af stadskyrkan. Källan blef redan år 1596 igenfylld på ärkebiskop Abraham Angermanni befallning, men letade sig icke desto mindre väg fram i dagen vid sydöstra hörnet af kapellets grundmur och är ännu berömd för sitt friska och välsmakande vatten.

Ellebjär. En höjd i Hyby socken och Bara härad af Malmöhus län, der, enligt sägen, gudstjenst blifvit hållen i sju års tid, under hvilka kyrkan varit i bann. Anledningen dertill uppgifves af traditionen hafva varit följande. På Burö (nu Klägerup) gård i denna socken bodde två adliga jungfrur och samtidigt med dem på Hyby gård tvänne riddare, som friade till jungfrurna och erhöllo deras ja, men derpå drogo ut i härnad och glömde sina löften, så att de vid hemkomsten ej ville vidkännas sina förbindelser. Jungfrurna, med fullt beslut att hämnas, begåfvo sig till Hyby kyrka, der de fått höra att riddarne skulle bivista julottan; den ena ställde sig bakom altaret, den andra gömde sig bakom vapenhusdörren, och när den äldsta riddaren knäböjde vid altaret, blef han genast med en dolk nedstött af den ena jungfrun, medan den andra från sitt gömställe med ett svärd genomborrade den andra riddaren, som skyndade ut genom kyrkodörren för att undgå samma öde. Jungfrurna begåfvo sig genast till Rom för att hos påfven söka aflösning för mordet, hvilket också beviljades; dock förklarades kyrkan i bann i sju (enligt andra i tre) år, så att ingen gudstjenst der fick hållas. Gudstjensten hölls under denna tid på Ellebjär, der man ännu skall se märken efter trappsteg och en upphöjning, der altaret stått. Bakom altaret skall på muren i Hyby kyrka hafva funnits en målning, föreställande morduppträdet; men taflan skall hafva blifvit öfverstruken, då kyrkan hvitmenades i en sednare tid.

Elleholm. Annex-socken i Listers härad af Blekinge län, belägen vester från Carlshamn, vid hafvet, har en areal af 1,412 tunnland. Socknen består af $6^{7}/_{8}$ mantal ($6^{5}/_{8}$ skatte, $^{1}/_{8}$ krono, $^{1}/_{8}$ frälse), med 2 utjordar, 1 krog och 4 gatehus; den beboddes på 1840-talet af 352, 1850 af 405 och 1856 af 396 personer. Socknen är annex till Mörrums regala pastorat af 2:dra klassen i Listers och Bräkne kontrakt af Lunds stift och har med modersocknen gemensam fast folkskola, der 3 examinerade lärare år 1856 undervisade 257 gossar och 251 flickor, medan 1 gosse åtnjöt allmän undervisning, 1 gosse och 4 flickor undervisades i hemmet. Taxeringsvärdet är 68,475 rdr banko. — På en holme i Mörrums å, ungefär $1^{1}/_{4}$ mil från Carlshamns stad, ligger *Elleholms Kyrkoby*, ett af de vackraste ställena i det natursköna Bleking. Här låg fordom staden *Elleholm* med det befästa slottet *Sjöborg*, om hvilka bägge man känner blott föga. När staden först uppkom, känner man icke; dock vet man, att Lunda-ärkebiskopar innehade slottet och der hållit hof. Qvarlefvor efter dess murar och grafvar lära ännu kunna ses. Ärkebiskop Birgerus Gunnari uti Lund bidrog mycket till stadens förbättring genom de privilegier, som han år 1509 förlänade sina undersåter, borgrarne i Elleholm. Ärkebiskop Jacobus Gerhardi hade år 1404 pantsatt Elleholms slott till riddar Absalon Pederssen för ett lån af »1,000 mark i hvita sterlingar»; men ärkebiskop Petrus Lycke inlöste slottet åter

år 1424. År 1436, då Engelbrechts bondehär belade Elleholm, innehades staden af ärkebiskop Johannes Laxman. År 1536 kom Elleholm i Danska konungarnes händer; staden lärer hafva blifvit förstörd af Svenskarne år 1564, och dess stadsrättigheter öfvergingo till Sölvitsborg. För närvarande består Elleholms kyrkoby dels af ett gods om $5^1/_8$ mantal skatte, tillhörigt länsgrefvinnan Louise Danner, kon. Fredrik VII:s af Danmark morganatiska gemål, och enkefru Hedvig Sophie Berling i Köpenhamn samt taxeradt till 42,525 rdr bko, dels eges och brukas den af bönder, hvilkas andel i socknen är taxerad till 25,950 rdr banko så att socknens hela värde uppgår till 68,475 rdr samma mynt. — Se vidare art. *Mörrum.* — Adress: Carlshamn.

Ellekulla. Annex-socken i Marks härad af Elfsborgs län, omkring 5 mil s. s. v. från Borås och ungefär vid samma afstånd nordost från Warberg, har en areal af 7,406 tunnland, af hvilka 625 äro sjöar och kärr. Socknen består af $10^3/_{16}$ mantal med 6 sågar och 2 qvarnar samt är taxerad till 37,391 rdr bko. Invånarnes antal, på 1840-talet 555, hade 1850 stigit till 608 och 1856 till 623. I socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år 10 gossar och 13 flickor, medan 26 gossar och 23 flickor hade undervisning i hemmet. — Ellekulla är tillika med Öxabäck annex till Thorestorps konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Marks och Bollebygds kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, byggd af gråsten, af okänd ålder, tillbyggdes år 1795 och har målningar i taket. — Inom socknen ligga de smärre gårdarne *Annabäckshult* och *Gäddarp.* — Adress: Borås.

Ellenhill. Lägenhet i Solna socken och Danderyds skeppslag af Stockholms län, väl bebyggd, år 1859 af fabrikör Arntz försåld till expedit.-chefen Holmqvist för 55,000 rdr rmt.

Ellholmen, med **Garpströmmen.** Jernbruk och egendomar i Arboga socken och Åkerbo härad af Westerås län, tillhöra för närvarande Jäders bruksbolag, hvarom vidare under artikeln *Jäder.* Ellholmen kallades fordom Alholmen, Älfholmen, Elloholm eller Loholm och hade ett slott på en holme i Arbogaån. Slottet nedbrann omkring 1544, då godset egdes af riksrådet Abraham Christersson Leijonhufvud. Sedan tillhörde Ellholmen åtskilliga ätter, deribland slägten Oxenstjerna, af hvilken friherre Erik Carlsson Oxenstjerna år 1661 förlänade gården åt dåvarande inspektoren O. Unge och hans hustru Margaretha Schaeij. Unge köpte gården till skatte, och hans arfvingar innehade den ännu på 1750-talet och sednare. År 1812 kom Ellholmen till en Mannerstråle af samma adlade slägt (Neumann), som innehade Jäders bruk, och som ännu innehar hela det af Jäder, Garpströmmen och Ellholmen bestående godset. År 1670 inrättades här af en Holländare, Johan von Vlecken, på kronans bekostnad ett pappersbruk, hvilket fortfor till omkring 1730-talet.

Ellinge. Sätesgård i Sallerups socken och Harjagers härad af Malmöhus län, en bland Skånes äldsta gårdar, har alltid varit i högättade mäns besittning. Sjelfva herresätet, hvars nuvarande skick föga påminner om den fordna borgen, ligger omgifvet af breda grafvar, i hvilka nu svanor simma, på en höjd utmed stranden af den lilla Bråön, omgifvet af trädgårdar och parker, hvilka undanskymma den omkringliggande, föga inbjudande slätten. En allé af vackra kastanier leder upp till det grundmurade boningshuset af två våningars höjd, och på något afstånd derifrån ligger den af flera stora korsvirks-byggnader bestående ladugården. Strax i vester från herrgården framlöper statens södra jernvägs-stambana och erbjuder den förträffligaste debouché för gårdens produkter. Om åbyggnadernas äldre utseende skola vi framdeles tala.

Som Ellinges äldsta kända egare, vid början af 1200-talet, nämnes den med ätten Hvid befryndade slägt, hvilken de Lundensiska ärkebiskoparne Jakob och Erland Erlandssöner samt Jens Grand tillhörde. Denna ätt skref sig

till Ellinge och Alvastorp, och dess vapen skall hafva varit tre blå bjelkar i silfverfält, hvartill Jakob Erlandsson tillade en öfver två af bjelkarna uppstigande biskop med krumstaf. Stamfadern, *Erland* till Ellinge, som lefde i början af 13:de århundradet, var gift med Cerilla, styfsyster till Ebbe Suneson Hvid och kusin med Svenska konungen Sverker II:s gemål, drottning Benedicta. Erland, en »ärans man och tapper riddare», som han kallades, blef dödad vid Rendsborg och efterlemnade två döttrar, som gjorde förnäma giften, samt fem söner, hvilka alla blefvo betydande män och nämnas i dessa tiders historia. De fem sönerna voro: ärkebiskop Jakob Erlandsson; Nils, länsman i Lund och sedan gilkare öfver Skåne; Anders, ärkebiskopens trofasta anhängare; Erland, en kort tid sin äldsta brors efterträdare på ärkebiskopsstolen, samt Johan, gilkare i Skåne. Enligt andra uppgifter, fanns det ytterligare en broder, Petrus, som dog före år 1262. Ärkebiskop Jakob och hans bror Johan, som år 1250 var gilkare i Skåne och höfvidsman på Helsingborg, voro bägge, tillika med den tredje brodern, Anders, motståndare till dåvarande Danska konungen Christopher och försvarade de rättigheter, som tillkommo den mördade konung Abels söner. Den fjerde brodern, Nils Erlandsson, sökte deremot förmå ärkebiskopen till att försona sig med konungen, och när konung Christopher ändtligen lyckades förmå en Tysk äfventyrare, Henrik af Mecklenburg, att åtaga sig vågstycket att gripa prelaten, hvilket också skedde år 1259 på ärkebiskopens gård Gissleberga vid Landskrona, understöddes Tysken i detta företag af Jakobs egen bror, hr Nils. Men detta tilltag af konungen blef signalen till stora oroligheter; hela landet belades med interdikt; Anders Erlandsson intog Bornholm och Hammershus; Jakob Erlandssons systersöner, biskoparne Peder och Jens Bang, inkallade i landet den Rügiska fursten Jaromir, som for fram på det gräsligaste; ärkebiskopens parti, de s. k. »chorkarlarne», förenade sig med de främmande röfvarskarorna, och konung Christopher sjelf blef förgiftad af abboten Arnfast, hvilken af ärkebiskopen upphöjdes till biskop i Aarhus. Den tioåriga Erik Glipping besteg nu Danmarks thron under förmynderskap af sin mor, Margaretha, kallad »Sprænghest» eller »Svarta Greta», som lössläppte ärkebiskopen ur hans fängelse, hvarefter prelaten gick i frivillig landsflykt och, fastän af påfven återinsatt i sin värdighet, aldrig återfick denna, utan afled på Rügen 1273. Om hans bror Johan vet man ingenting annat, än att han dog i fängelse 1272, och att han förlorat sin värdighet, ty Nils Erlandsson blef, sannolikt som belöning för sin delaktighet i ärkebiskopens gripande, gilkare öfver Skåne och erhöll sannolikt äfven Ellinge. Åtminstone vet man icke, att detta gods varit innehafdt af något bland Johans barn, hvilka skola hafva varit tre, två söner, Jakob och Anders, samt en dotter, Cecilia. Nils Erlandsson lefde ännu år 1285 och var en bland de 10 gamla män, som efter aflagd ed skulle uppgifva, huruvida Als-land i Slesvig tillhörde konungen af Danmark eller hertig Waldemar. Han var gift med Elisabeth, dotter af Peder Strangeson och Ingeborg, hvars fader var den ryktbare Esbern Snare. Med denna sin gemål hade han tvänne döttrar.

Ellinge synes i det nästföljande århundradet hafva öfvergått till ätten Banér, ty en dotter af Anders Eskilsson Banér, Ingeborg Andersdotter, medförde Ellinge i äktenskapet med sin man Isak Eskilsson, som innehade godset omkring 1360—1370, ehuru man i öfrigt ingenting mer känner om honom. Detsamma är förhållandet med Ellinges egare ända till början af 1400-talet, då gården befinnes hafva varit innehafd af den Skånska Sparre-ätten. Denna ätt, hvars slägtregister man med säkerhet känner ända upp i 12:te århundradet, kallades i äldre tider »de Wognsöner» och delade sig i tre grenar: grenen till Ellinge, som sedan öfvergick till Sverige, grenen till Klågerup och grenen till Skarup. Den äldsta Sparre till Ellinge var Sven Tuleson Sparre, son af Tule Wognson till Klågerup, som var familjens stamgods. Sven lefde i slutet af 1300-talet, och det tros, att hans

hustru var en dotter af den ofvannämda Isak Eskilsson, så att han fått godset med henne. Efter honom innehades gården af hans son, Nils Svensson, som var kon. Erik XIII:s trogna tjenare och af honom användes i åtskilliga värf. Med sin husfru Pernilla Andersdotter Thott hade han två söner, Kield och Claus, hvilka bägge skrefvo sig till Ellinge. *Kield Nilsson*, Danmarks rikes kansler, hade med sin hustru Brita Bille tre söner, hvilka alla skola hafva omkommit i Sverige, på grund hvaraf man dragit den slutsatsen, att Kield nedsatt sig i Sverige, i likhet med en mängd andra Danska herrar vid denna tid. Kield efterträddes uti innehafvandet af Ellinge af sin bror *Claus Nilsson Sparre*, förmäld med kon. Carl Knutssons halfsyster Katharina Bjelke och sjelf en man af utmärkta egenskaper. Med sin hustru fick han egendomen Wik i Uppland och blef efter Carl Knutssons uppstigande på Svenska thronen Svenskt riksråd samt år 1444 höfvidsman i Wärmland. Hans son var den ryktbara *Nils Clausson Sparre* till Wik och Ellinge, en under unions-fejderna synnerligen framstående personlighet och, såsom systerson till konung Carl och frände till Sten Sture den Äldre, mer Svensk än Dansk. Derföre ådrog han sig också konung Hans' ovänskap och blef af honom frångömd sin egendom i Danmark, hvarefter det indragna Ellinge af konungen försåldes till Hans Krummedige. Nils Clausson stadnade qvar i Sverige och satt ännu år 1512 qvar i Svenska rådet, men nämnes sedan icke mer. Han var gift med Margaretha Brock och hade med henne fyra barn: sonen Knut, den sista af sin ätt i Sverige, en ifrig anhängare af Christian II och under nära ett år Wiks ihärdiga försvarare mot Gustaf Wasa, — döttrarna Elsa, gift med riksrådet Axel Posse och genom sin dotter Margaretha mormor till drottning Gunnel (Johan III:s sednare gemål), Pernilla, gift med Sten Bengtsson Oxenstjerna, och Karin, gift med Peder Thuresson Bjelke samt mormor till de under Carl IX:s regering afrättade herrarne Claës, Thure och Hogenskild Bjelke samt Sten Banér. Det var Nils Clausson till Wik, som förklarade till och med konungen af England krig, sannolikt den enda enskilda person, som djerfts någonting sådant. Förhållandet härmed var det, att herr Claus såsom befallningsman på Elfsborg idkade utrikes handel med fartyg, som han sjelf utrustade, och af hvilka Engelsmännen uppbringade ett, värderadt till 1,500 gyllen, hvilket de qvarhöllo i hamnen Hillefort. På sin begäran om fartygets lösgifvande, fick hr Claus nekande svar, och när han ändtligen utverkat sig löfte om full ersättning derför, men denna ersättning icke afhördes, begärde herr Nils af Svenska rådet tilstånd att sjelf kräfva ut sin rätt, fick denna begäran beviljad, utfärdade d. 25 Mars 1495 ett på platt-Tyska skrifvet öppet fejdebref och utsände kapare, som gjorde Engelsmännens handel ansenligt afbräck. Sådana voro den tidens magnater i Norden.

Den summa, mot hvilken konung Hans afstod Ellinge till Henrik Krummedige, och hvarå konungens qvittenser ännu finnas qvar, steg till 2,870 mark och var erlagd till fullo år 1513. Son till Hartvig Krummedige, var herr Henrik en betydande man, höfvidsman på Aggerhuus och länsherre till Bohus samt en tid äfven befallningsman på Elfsborg, hvilket slott han år 1497 eröfrade från Nils Clausson, hvars gods han innehade. Henrik Krummedige var gift med Anna Jörgensdotter Rud och dog år 1530 på sin gård Mogenstrup i Skåne. Han och hans husfru, som dog 1535 eller 1536, hade blott en dotter, Sophia, gift med Eske Bille, som efter svärmoderns död blef herre till Ellinge, ehuru en annan berättelse låter Eske Bille hafva köpt gården af Nils Clausson Sparres dotterson, Nils Pederson Bjelke, som återfått sin morfaders indragna gods. Nog af, Eske Bille, kallad »den rike» af sina många gods, var innehafvare af Ellinge och dog i Köpenhamn 1552. Med sin husfru hade han 13 barn, af hvilka fem afledo i yngre åren. Andra sonen, Jörgen Bille, fick Ellinge och Wallen i Halland. Under det s. k. nordiska sjuårskriget deltog han i ströftågen vid gränsen, dock med föga framgång, bo-

satte sig sedan på Wallen och dog år 1601 samt ligger begrafven i Woxtorps kyrka. Med sin husfru, Margaretha Brock, hade han 4 söner, men öfverlefdes af blott en bland dessa, Eske Jörgensson Bille, slottsherre på Helsingborg 1602—1610 och gift med Helvig Giöe. Han mottog Ellinge under faderns lifstid, lät reparera Sallerups kyrka och uppsätta predikstolen derstädes samt dog barnlös år 1619, då Ellinge samt Örtofta öfvergingo till hans syskonbarn, riksrådet Eske Bille. Efter dennes död år 1625 ärfdes Ellinge och Örtofta af hans svärson Tyge Brahe och afträddes af denne till hans svåger, den rika Frans Lykke, som år 1632 sålde Örtofta till Henrik Ramel och troligen vid samma tid bortbytte Ellinge till Metta Barnekow mot Söholm i Danmark. Ellinge ärfdes af Mettas dotter, Margaretha Barnekow, gift med Christian Walkendorff, som efter fru Margarethas död år 1665 gifte sig med Anna Wind, dog 1690 och lemnade Ellinge i arf åt sin äldsta son, *Hans Walkendorff*, som efterlemnat sig ett föga hedrande minne. Han kallades *Hans Lånekaka*, emedan han vanskötte egendomen, så att han måste låna bröd af sina egna bönder; derjemte var han så begifven på dryckenskap, att han, som det berättas, lät nedsåga bjelkarna i stora stenhuset och sålde dem för bränvin. Slutligen alldeles utarmad sålde han Ellinge 1714 till Margaretha v. Ascheberg för 14,224 daler silfvermynt, för hvilken summa godset redan var pantsatt. Han hade varit gift med Margaretha Elisabeth Barnekow, med hvilken han hade en dotter och 10 söner, af hvilka de flesta förföllo likasom fadern och gifte sig med bondpigor på Ellinge gods; en af dem, Christian, blef profoss i Oxie härad. Efter Margaretha Ascheberg tillföll Ellinge hennes bägge mågar, Meijerfelt och Bennet, af hvilka den sistnämde utlöste den förre. Han, generalen baron Wilhelm Bennet, fick 1734 patronatsrätt till Vestra Sallerup och företog 1735 en större reparation på Ellinge gård. Han dog år 1740, och Ellinge ärfdes af hans dotter, Christina Brita Bennet, gift med grefve C. F. Dücker, son af riksrådet och fältmarskalken grefve C. F. Dücker. Han dog på Ellinge 1784, hans fru 1790, och deras son, grefve C. F. Dücker, erhöll 1795 genom arf och lösen af 132,019 rdr 12 sk. rgs Ellinge och Brynneslöf, hvilket sistnämda fick namnet Christineberg. Denna grefve Dücker blef som löjtnant tillfångatagen i slaget vid Wiborg och qvarhölls ett år i Ryssland. Han var gift med Eva Margar. Wrangel, som dog 1839. Sjelf afled han 1828, och efter honom tillträddes egendomen af hans son, grefve Carl Fredr. Dücker, född 1800, hvilken genom arf och mot en lösesumma af 200,000 rdr rgs blef innehafvare af Ellinge och Christineberg. Sedan 1834, då grefve Dücker tog afsked ur krigstjensten (han var löjtnant vid Skånska dragonerna), har han sjelf egnat sig åt vården af sitt gods, der han högt uppdrifvit åkerbruket och vidtagit flera förbättringar af byggnaderna samt uppfört en flygel och nya ladugårdshus. Grefve Dücker är sedan 1836 gift med grefvinnan Marianna Hedvig Charlotta von Rosen.

Om de äldsta byggnaderna på Ellinge eger man inga underrättelser. Det der nu befintliga stora stenhuset är troligen uppfördt på 1500-talet. Burmanska teckningen af år 1680 visar en fyrkantig och kringbyggd plan, omgifven af grafvar; östra sidan upptogs af ett stort 3-vånings stenhus med snerklade gaflar och utbyggen med rösten på östra långsidan; norra och vestra sidorna intogos af korsvirkshus, två våningar höga; å södra sidan funnos tvänne sammanhängande hus, det vestra ett litet envånings korsvirkshus, det östra ett smalt stenhus, tre våningar högt med tinnade gafvelrösten i öster och vester. I det innerhörn, som bildades af det sistnämda huset och stora stenhuset, var ett flersidigt torn med hög spira. En trädgårdsanläggning fanns inom grafven på östra sidan. I norr förde en träbrygga öfver grafven och inkörseln gick genom norra flygeln. Under Hans Walkendorffs tid förföllo byggnaderna alldeles. Margaretha von Ascheberg lät år 1713 hos rådhusrätten i Lund begära syn å gården. Vid detta tillfälle fattades en

mängd fönsterrutor; fönsterkarmar och dörrar voro förkomna, golfven i flera rum förstörda, en trappa i tornet saknade 19 trappsteg, och de öfriga voro bristfälliga, tornspiran var nedrifven, bryggan obrukbar. Blott till boningshusens iståndsättande tarfvades, enligt uppgjordt förslag, 4,282 daler 2 ören silfvermynt. I detta skick emottogs gården af Wilh. Bennet, hvarföre han år 1735 lät den undergå en grundlig reparation. Byggnaden i vester och tornet nedrefvos, östra stenhuset minskades med en våning, och norra och södra flyglarna ombyggdes till envånings korsverkshus. I vester lades öfver grafven en ny brygga, hvilken förband borggården med trädgård och park; i stället för norra träbryggan byggdes en hvälfd stenbro. — År 1854 blef af nuvarande egaren norra korsverkshuset nedrifvet, och i dess ställe uppfördes en kort flygel af två våningars höjd med snerklade gafvelrösten i öster och vester.

Ladugården har alltid varit och är ännu belägen utom grafvarna, strax norr om gården, omslutande en åt söder öppen fyrkant.

Strax vester om borggården ligger parken, genom hvilken en allé löper ifrån landsvägen upp till gården.

Några traditioner eller historiska minnesmärken från denna trakt hafva vi icke funnit; det enda, som man vet att omtala, äro några i skogen befintliga grafvar, af omkring 40 qvadratalnars rymd, utaf allmogen kallade »Snapphanegrafvarne.»

För närvarande utgör Ellinge $19^3/_4$ mantal, af hvilka $3^1/_2$ mant. äro säteri samt resten utsockne- och insocknefrälse.

Ellmora. Se art. *Hedensunda* i Nyköpings län.

Ellne, *Vestra* och *Östra*. Två frälsehemman i Torps socken och Walbo härad på Dal, enligt en anteckning köpta år 1415 af Jon Knutsson från Skulle Hugersson »för en hingxt, så god som tvåhundrade mark.» År 1563 tillhörde de bägge hemmanen fru Margareta Sparre, enka efter riksrådet Nils Krumme. Lage Posse var egare 1577, öfverstlöjtnant Nils Kagg 1664. År 1681, då gården kallas gammalt säteri, egdes den af jungfru Magdalena Bonde. Gården har sedermera tillhört en Gabriel Lilliehöök 1699, öfverstlöjtnant J. von Mentzer 1736, löjtnant O. Amelgren 1767, hans son, lagman Jakob Amelgren, 1790. En enkefru majorska von Döbeln sålde 1821 hemmanen till kon. Carl XIV Johan, som åter 1835 afyttrade dem till S. A. Holmgren. År 1839 såldes de på konkurs-auktion till Jan Svensson från Wassända socken, och dennes son Johannes Jansson innehade Ellne-hemmanen år 1852.

Ellös. Fiskläge i Morlanda socken och Orousts Vestra härad af Bohuslän, i 17:de seklet ett af de bättre fisklägena i denna del af skärgården, der 21 matlag bodde, omkring 1845 beboddt af 15 matlag, alla fattiga och eländiga.

Elmberget. Berg i Grimethons socken och Himle härad af Hallands län, beläget på Thorstorps skog mellan sjöarna Walasjö och Rörsjö, begagnades vid triangelmätningen i Halland 1816 och är bekant genom den storartade utsigt, som man har derifrån. Ifrån bergets topp ser man icke färre än 14 kyrkor, tillika med Warbergs stad och, stundom i klart väder, Danska ön Anholt.

Elmeboda. Socken i Konga härad af Kronobergs län, mellan Långasjö i öster, Sandsjö i vester, Linneryd i norr och Twing i söder, har en areal af 36,728 tunnland, af hvilka 2,980 äro sjöar och kärr. Till socknen gränsa den milslånga sjön *Varen* och sjön *Flaken;* inom socknens gräns räknas 26 sjöar och 30 gölar. Ännu 1770 nämnas här »stora allmänningar», Ulfvamo, Fäsingsmåla och Flisehult, hvilkas ekeskog mycket anlitades för flottans räkning; nu behöfva socknens flesta hemman köpa skog. Socknen, som består af $70^5/_6$ mantal ($42^1/_3$ skatte, $4^3/_4$ krono, $24^1/_4$ frälse), med ett ålfiske, 8 tullqvarnar, 47 husbehofsqvarnar, 1 tullsåg och 1 stampsåg samt 1 garfveri, alltsammans uppskattadt till 276,580 rdr banko, beboddes på 1840-talet af

2,248, 1850 af 2,934 och 1856 af 3,016 personer. Sockhen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad och en oexaminerad lärare, som undervisade 120 gossar och 86 flickor; 4 gossar bivistade allmänt läroverk, 35 gossar och 40 flickor hade enskild undervisning, och 20 gossar samt 47 flickor undervisades i hemmet. — Elmeboda socken utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassens 1:sta afdelning i Konga kontrakt af Wexiö stift. Prestgården består af 1 mantal; vederlag 6 tunnor. Socknen uppgifves hafva sitt namn efter ett almträd, som stod, der kyrkan byggdes. Kyrkan, belägen $4^1/_2$ mil från Wexiö, tillökades 1787 på östra sidan, men är ändock liten och skröplig. Der fanns ännu år 1770 en af den ofvannämda almen förfärdigad dopfunt, så tung, att knappt 4 karlar kunde lyfta densamma; men denna är nu försvunnen, likasom åtskilliga här förvarade stafvar, hvilka berättades hafva varit begagnade i (en) Blendas (Velledas, Walas) krigshär. Kyrkans klockstapel blåste ned år 1750. Plats för ny kyrka utsågs 1855. Långt söderut i socknen, på Fölsebo hemmans egor, der en gård ännu kallas *Kapellet*, har sannolikt ett kapell funnits. På hemmanet Östergöhl bodde Åke Svensson, hufvudmannen för de så kallade *Åkianerna*, hvilka ville återinföra det Apostoliska tidhvarfvets inrättningar, gemensam egendom, kärleksmåltider, o. s. v., men totalt misslyckades. Prestgården säges vara donerad af 2 fruntimmer med namnet *Blåpanna*, hvilket namn ännu lefver som benämning på en under prestgården hörande äng. — Socknens vigtigaste gård är säteriet *Skärsjöhult*, 3 mantal, nu till största delen tillhörigt bönder. — Adr.: Wexiö

Elmestad Knapagården. Ett mantal säteri uti Hellstad socken och Åhs härad af Elfsborgs län, väl bebygdt, tillhörde år 1816 kyrkoherden Sundborg och egdes 1856 af Carl Larsson, tillika egare af $^1/_2$ hemman skatte Elmestad Jonsgården.

Elmtaryd. Två till $1^1/_2$ mant. förmedlade hemman säteri uti Agunnaryd socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län, tillhörde i 16:de århundradet en slägt, som i vapnet förde en half hjort på ett hälleberg, men gick sedan öfver till Lillie-ätten, af hvilken Christer Lillie skref sig till Elmteryd 1612—1624. Gården kom sedan genom giftermål till Mörnerska slägten, och här afled år 1698 baron Lars Mörner, som skref sig friherre och herre till Näs och Elmtaryd. År 1758 tillhörde gården en fru De la Grange, 1805 en öfverstlöjtnant von Platen, 1828 major L. J. Cavalli, som mycket förbättrade och förskönade gården. År 1856 innehades Elmtaryd af enkefru majorskan Cavalli.

Elseberg. Landeri på Uddevalla stads grund, omkring 1,000 alnar från staden, har ett år 1749 anlagdt tegelbruk, som årligen tillverkar omkring 150,000 tak- och murtegel. Elseberg tillhör för närvarande öfverstlöjtnanten och riddaren C. F. Eding.

Elsegärde. Rå- och rörshemman under Eds säteri uti Woxtorps socken och Östbo härad af Kronobergs län, anmärkningsvärdt med anledning af de der funna fornlemningar, för hvilka vidlöftigt redogöres i Allvins Beskrifning öfver Östbo härad 1852. En på hemmanets åkergärde belägen större hög af vid pass 70 alnars omkrets öppnades 1806 och befanns innesluta en hällekista, fylld med svart jord, hvitbränd sand och benskärfvor, hvarförutan deri träffades åtskilliga af flinta tillhuggna knifvar och verktyg, hvilka tillvaratogos af Eds dåvarande egare, assessor Monthan. Nära högens norra fot fanns en mindre upphöjning af 5 alnars längd och ungefär samma bredd, hvilken vid första påseendet tycktes vara bildad af naturen; men vid närmare undersökning befanns, att derunder voro 3 »bolställer», på hvilka likförbränningar skett, liggande i triangel nära intill hvarandra På alla tre funnos hvitbränd sand, aska och benskärfvor. Se vidare Allvin: Östbo, pag. 120.

Emaus. Helsobrunn på Westerås stads egor, belägen nordost ut ifrån

staden, uppräckt 1718 af kyrkoherden Forskål och begagnad sedan år 1746. Öster om Emaus, hvilket af fornforskaren Dybeck kallas för »ett litet paradis», finnas på en gräsbeväxt höjd några ganska väl bibehållna stensättningar, deribland en fullständig domring, hvars kretsstenar äro 12, alla tjenliga till säten. Några alnar norrut på samma höjd är en helt otydlig stensättning, och i närheten träffas en stenfylld kilndd jemte några i jorden mer eller mindre nedsjunkna kretsar.

Emitslöf. Annex-socken i Östra Göinge härad och Christianstads län, $2^1/_4$ mil norr ifrån Christianstad, har en areal af 5,832 tunnland, af hvilka 45 äro sjöar och kärr. Hemmantalet är $13^7/_{48}$ mantal (8 skatte, $2^3/_8$ krono och $2^{37}/_{48}$ utsockne-frälse), med 2 stycken husbehofsmjölqvarnar, 4 skattlagda mjölqvarnar, 1 oskattlagd mjölqvarn, 1 skattlagd sågqvarn och 7 utjordar. Befolkningen, på 1840-talet omkring 900 personer, uppgick 1850 till 997 och 1856 till 1,050. I socknens fasta folkskola undervisades sistnämnda år af en examinerad lärare 74 gossar och 55 flickor, medan 19 gossar och 42 flickor hade undervisning i hemmet. En af sockenboerna, kronofjerdingsmannen Nils Oredsson, skänkte år 1859 100 rdr som grundpenning till ett sockenbibliothek, till hvars förökande församlingen anslagit en årlig kollekt. — Emitslöf är annex till Broby regala pastorat af 2:dra klassen i Östra Göinge kontrakt af Lunds stift och skall, enligt en sägen, hafva sitt namn af en jungfru, vid namn Emma eller Emits, som skall hafva byggt ett kloster, der nu kyrkan står, och bebott detsamma. Största delen af de utsockne-frälsehemmanen tillhör Wanås säteri uti Gryts socken. — Adress: Christianstad.

Emm. Säteri uti Mönsterås socken och Stranda härad af Kalmar län, vid Emm-åns utlopp i Östersjön, är en gammal gård, som fordom tillhört ätterna Skytte och Mörner, men är 1741 försåldes till generalmajoren baron Ludv. Fahlström, som vid sin död 1765 lemnade den åt sin styfson, ryttmästaren baron Gustaf Johansson Ulfsparre, son af kapitenen Joh. Ulfsparre till Asa i Kronobergs län och Fredrika Strömfelt, hvars andra man generalmajor Fahlström var. — Stället har särdeles vacker belägenhet vid Saltsjön, stora segelleden och ån; utsigten från det s. k. *Oset* är i synnerhet utmärkt. Mangården är byggd i nyare stil, och Gustaf Johansson Ulfsparre har med stor kostnad anlagt en vacker trädgård. Egare 1857 var kapitenen baron C. Ulfsparre. Godset bestod sistnämda år af $^5/_8$ mantal frälse med en såg och 3 utjordar, hvartill kommer ladugården Åserum, $1^3/_4$ mantal frälse. Till gården hör betydligt lax och ålfiske. Det hela är taxeradt till 32,110 rdr banko. Det stamschäferi, som förut varit på Fliseryd i Kalmar län, dit det blifvit flyttadt från Ottenby på Öland, flyttades 1858 till Emm.

Emmån. En af de största floderna i södra Sveriges östra del, upprinner i Emme- eller Ömme-källa vid hemmanet Långarum i Solberga socken och Södra Wedbo härad af Jönköpings län, icke långt i norr från källan till den norrut i sjön Roxen fallande Svartån, med hvilken Emmån utefter en liten sträcka i Solberga socken löper parallelt på ej fullt $^1/_4$ mils afstånd, ehuru Svartån har sitt lopp mot norr, medan Emmån flyter åt söder. Emmån bildar först Gisshults sjö och derefter sjön Nömmen samt faller vidare under namnet Sjustads-qvarn-å i Hafreviks-sjön uti Höreda socken. I denna sjö infalla flera vattendrag, t. ex. från sjön Wrixen, från Rosjön, m. fl. Under fortsättningen af sitt lopp mottager Emmån ytterligare tillflöden från sjöarna Saljen, Tjurken, Näfvelsjön, m. fl., upptager Hessel[?]y-ån, som bildar sjön Hullingen, och flyter sedan i sydlig rigtning genom sjöarna Ryngen och Fliserydssjön samt utfaller efter 13 mils lopp i Kalmar-sund. Af Emmåns tillflöden ligger sjön vid Almesåkra (hvars vattendrag tager sitt lopp till sjön Tjurken) högst, eller 984 Svenska fot. Eksjö stad, genom hvilken vattendraget från Rosjön flyter fram, ligger vid 582 och sjön Ryngen vid 283 fots höjd,

medan Fliseryds-sjön uppnår en höjd af blott 180 fot. — Åns vår- och höstflöden föranleda ofta ansenlig skada på densammas stränder, och genom förberedande undersökningar utröntes år 1839, att vattenytan i ån skulle genom sprängning, uppiensning och undanröjande af andra hinder för vattnets fria aflopp kunna, med en kostnad af 54,000 rdr bko, sänkas 3 till 4 fot, hvarigenom flödena skulle bli mindre skadliga samt nära 6,000 tunnland af vatten skadad jord befrias från vattenstånd. Strandegarne fingo af rikets ständer ett anslag om 10,000 rdr banko på vissa villkor samt ett låneunderstöd af 35,000 rdr bko. Derefter uppgjordes nytt förslag till strömrensning, och den beräknade kostnaden uppgick nu till blott 30,800 rdr banko. Ständerna beviljade nu 15,000 rdr bko som lån; men strandegarne antogo icke detta anbud, utan verkställde på egen bekostnad åtskilliga sprängnings- och rensnings-arbeten, hvilka i någon mån bidragit att minska de härjningar, som flödena förut åstadkommit. Statens kostnader för strömrensnings-arbeten i Emmån hafva icke desto mindre från 1810 till 1843 uppgått till en summa af 45,000 rdr bko.

Emma-ån. En af den i sjön Glan utfallande Finspongs-elfvens hufvudgrenar, som har sitt ursprung vid gränsen mellan Östergötland och Nerike, går in i det sistnämda landskapet, passerar der de på bägge provinsernas gräns belägna sjöarna Storsjön och Åfjärden, fortsätter sitt lopp genom gränssjön Lyren, vid hvars nordöstra ända ån åter går ut för att i sydöstlig rigtning, förbi Folkströms och Grytgöls bruk, vid Sonstorps bruk förena sig med Hellestads-ån, Finspongs-elfvens andra hufvudgren. Åns hela lopp är 5—6 mil.

Emterud, *Södra* och *Norra.* Gårdar i Eda socken och Jösse härad af Wärmlands län, det förra bestående af 1 mantal skatte, taxeradt till 16,500 rdr bko, det sednare likaledes af 1 mantal skatte med glasbruk, en oskattlagd salusåg, husbehofssåg och qvarn med ett par stenar, taxeradt till 15,000 rdr bko. Eda bruksbolag eger glasbruket och sågen. (Se art. *Eda*) — Under den s. k. Hannibals-fejden (1644) hade Norrmännen vid Emterud anlagt en skans, hvilken de likväl icke fingo behålla länge. Den eröfrades nämligen med stormande hand af Gustaf Stake och Ivar Bagge på morgonen den 21 September 1644, sedan Norrmännen förlorat 150 man döda, samt en kapiten, en löjtnant och 14 man blifvit tillfångatagna af Svenskarne, som skickade dessa fångar till Stockholm. Emteruds skans förstördes i grund. Under *Gyldenlöws-fejden* (1675) ödelades Norra Emterud af Norrmännen strax på hösten 1675, tillika med 14 andra gårdar i socknen, och derjemte blef bron vid Emterud förstörd af fienden.

Emtervik, *Östra* och *Vestra.* Socknar i Fryksdals härads Nedra tingslag af Wärmlands län, på ömse sidor om Mellan-Fryken. Östra Emtervik har en areal af 23,421 tunnland, af hvilka 4,880 äro sjöar och kärr; Vestra Emterviks areal uppgifves till 25,249 tunnland, af hvilka 4,220 äro vatten. Till Östra Emtervik hör nordvestligaste delen af den stora sjön Wisten, på gränsen mot Öfra Ullerud, Skaksjön midt i socknen och större delen af Gårdsjön i norr, på gränsen mot Sunne. Östra Emtervik består af $20^1/_2$, Vestra Emtervik af $11^{17}/_{24}$ mantal. Befolkningens antal uppgick i Östra Emtervik 1850 till 2,662, 1856 till 2,719, i Vestra Emtervik det förstnämda året till 2,154, det sistnämda till 2,245. Socknarne hade hvar sin ambulatoriska skola med en examinerad lärare i hvardera; i Östra Emterviks skola undervisades 1856 inalles 140 gossar och 182 flickor, i Vestra Emterviks 118 gossar och 105 flickor, medan i den sistnämda socknen 29 gossar och 35 flickor undervisades i hemmet. — Bägge socknarne utgöra för närvarande, tillika med Gräsmarks socken, annexer till Sunne regala pastorat af 1:sta klassen i Fryksdals kontrakt af Carlstads stift, men skola vid nuvarande innehafvarens, den berömda historieskrifvaren doctor And. Fryxells, afgång skiljas derifrån och ut-

göra ett särskildt regalt pastorat af 1:sta klassen. Östra Emterviks kyrka påstås af traditionen hafva varit äldre än Sunne, och har hon i sådan händelse stått före Digerdöden. Ännu finnes der en gammal altartafla sedan katholska tiden, och på Fernows tid kallades hon »Munke-kyrka». Vestra Emterviks kyrka uppfördes på en enda sommar 1673 af en bonde, Måns Jonsson, som ligger begrafven under en upprest sten och ett jernkors, strax söder om tornet, hvilket grafställe han sjelf valt sig. Såsom den, hvilken egentligen pådref kyrkobyggnaden, nämnes hustru *Brita i Kisterud*, hvilken dagligen red till arbetsfolket och uppmuntrade dem med goda ord och välfägnad. — Hemmanet Kisterud är äfven historiskt märkvärdigt derigenom, att Wärmlandsbönderna vid denna gård år 1438 slogo ihjäl marsk Carl Knutssons fogde i Wärmland, dertill uppäggade af drotset Christer Nilsson. Genom Arvid Svan tuktade likväl marsken snart de uppstudsiga Wärmländningarne kännbart vid Skärmnäs Sund, vid sydvestra viken af sjön Wärmelen, och lät aflifva deras anförare Torsten Ingelsson, Jösse Hanisson och Thure Kjettelsson, hvarefter Wärmländningarne ständigt förblefvo Carl Knutsson trogna. — Adr.: Sunne.

Emtö. Ö uti Östgöta-skären i Gryts socken och Hammarkinds härad, 3 mantal frälse, lyder sedan 1726 under Engelholms gård i St. Annæ socken af samma härad.

Ena Elf. Vattendrag i Åre socken af Jämtland; upprinner på fjällryggen, förökas genom ett stort antal smärre åar och bäckar samt förenar sig med Handöls-elfven i sjön Ånn, som har sitt aflopp i Jefsjön, hvarifrån vattendraget fortsättes till Bodsjön och Tengsjön samt vidare i östlig rigtning under namnet Dufeds-elfven till Åresjön. Härifrån fortgår vattendraget under namnet Undersåkers-elfven till sjön Liten, i hvilken Kalls- eller Hjerpe-elfven likaledes faller ut, och har slutligen sitt aflopp i Jämtlands Storsjö. Mellan Tengsjön och Nordhalls-sjön bildar Ena-elfven ett vattenfall af öfver 30 alnars höjd, hvari, såsom Hülphers anmärker, både elgar och björnar omkommit, hvarföre ock Nordhallens byamän skattat för detta djurfänge.

Endre. Ting i Norra Befallningen af Gotland, innefattar Wisby stad samt Endre, Heideby, Barlingbo och Ekeby socknar och består, enligt 1825:års jordebok, af $49^5/_8$ mantal, deraf $46^1/_2$ skatte, $3^1/_8$ krono.

Endre. Socken på Gotland, i Norra Befallningen, 1 mil o. s. o. från Wisby, uppgifves hafva en areal af 4,883 tunnland, af hvilka 15 äro sjöar och kärr. Socknen består af $13^1/_3$ mantal ($11^1/_2$ skatte, $1^1/_2$ krono och $^1/_3$ frälse), hade på 1840-talet 360, 1850: 343 och 1856: 332 invånare och sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 18 gossar och 11 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmänt läroverk och 2 flickor i hemmet. — Endre utgör tillika med Heideby ett regalt pastorat (præbende) af 2:dra klassen i Norra Kontraktet af Wisby stift. Kyrkan, rymlig och uppförd af kalksten, uppgifves vara byggd år 1200. — I socknen ligger *Endregården, Stora* och *Lilla*, $1^1/_4$ mantal skatte, tillhörig landtbrukaren Th. Wiberg. — Adress: Wisby.

Eneby, Vestra. Socken i Kinds härad af Östergötlands län, vid sjön Åsunden, uppgifves hafva en areal af 24,416 tunnland, af hvilka 3,220 äro sjöar och kärr. Sjön Drögen utgör socknens gräns i nordvest mot Ulrika socken; af Åsunden höra hit sydligast en $^1/_2$ till $^3/_4$ mil lång strand af sjöns bredaste del mot Oppeby i nordost, dernäst en lika lång strand af sjöns smala vik från Hofby till Berga, likaledes i rigtning mot nordost, och slutligen en sträcka af $^1/_4$ mil vid Åsundens nordligaste vik. I Berga-viken af sjön utfaller Kisa-ån. Socknen är i allmänhet en skogs- och bergsbygd, ehuru utan betydliga höjder; mellan bergen och backarna finnas vackra dalar, genomskurna af bäckar, åar och sjöar, hvilka göra orten behaglig och, som det

påstås, »lik Schweiz», — säger Widegren i sin Östergötlands Beskrifning. Mycken rikedom finnes på kärr och mossar, hvilka genom sjöaftappningar kunna bli odlingsbara, men, der de icke äro odlade, bereda tidiga froster. Jordmånen är omvexlande lera, sand- och klapperjord samt svartmylla; på barr- och löfskog finnes ännu riklig tillgång på de flesta ställen, på andra åtminstone hjelplig. Näringar äro åkerbruk, boskapsskötsel, obetydlig bränvinsbränning, skogsbruk med tillverkning af beck, tjära, laggkärl, o. s. v.; som binäringar märkas linodling, humleplantering, biskötsel, väfnadsslöjd, skomakeri, fiske, m. m. Socknen, som består af $41^7/_8$ förmedlade mantal ($9^1/_8$ skatte, $3^3/_8$ krono och $29^3/_8$ frälse), hade i början af detta århundrade 1,298 invånare, men beboddes 1850 af 1,750 och 1856 af 1,760 invånare. Folkskolan, som 1850 hade 268 lärjungar, deribland 122 gossar, räknade år 1856 140 gossar och 136 flickor, fördelade på en fast och en ambulatorisk skola; af detta antal undervisades dock 58 gossar och 101 flickor i hemmet. — Vestra Eneby socken utgör, tillika med annexet Kisa, ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen uti Kinds kontrakt af Linköpings stift. Hela pastoratet, $95^5/_8$ förmedlade mant. med $1^1/_2$ mantal prestgård, beboddes 1856 af 4,685 personer. Åren 1312 och 1320 förekommer socknen under namnet *Enaby, Enabo* och *Æneby* samt synes redan då hafva haft gemensam prest med Kisa. Kyrkan, belägen $4^5/_8$ mil från Wimmerby och $5^1/_4$ mil från Linköping, har före 1641 varit af trä, enligt traditionen byggd af timmer från Tjuks mosse här i socknen; men om platsen för kyrkobyggnaden lär tvist hafva uppkommit derigenom, att några velat hafva kyrkan på Slycke gärde, $^1/_4$ mil längre i söder från den nuvarande kyrkan, der spår också visas efter en kyrkobyggnad, som »blifvit förhindrad af rå». Den år 1641 uppförda lilla stenkyrkan var utan torn; men åren 1778—1780 byggdes en ny kyrka med torn, som fick orgelverk 1851. I kyrkan förvaras ett rökelsekar sedan katholska tiden. På kyrkogården hvilar prosten Nicolaus Petri, far till biskop Enander och stamfader för en stor mängd adliga ätter (biskop Enanders barn adlades till Gyllenadler). — Att socknen varit gammal bygd, torde bevisas deraf, att man i skogarna finner stora marker rörlagda, som hade de fordom varit odlade. Efter Dacke finnas åtskilliga folkminnen, och under en sten i Bankevids äng låter folket »kung Dacke» vara begrafven; på säteriet Hofbys egor ligger vid Åsunden ett berg med qvarlefvor af en borg, hvilken likaledes tillskrifves Dacke, ehuru andra härleda densamma från vikingatiden; men bestämdt från Dackens tid härleda sig de vapen och dylikt, som blifvit funna på Öfra Killingevids egor vid gränsen mellan Vestra Eneby och Horns socknar, der Dacke år 1543 blef slagen af konungens folk och blef skjuten genom bägge låren samt blott med största svårighet kunde komma undan öfver Åsunden. En half mil från Hofbyskansen, likaledes vid Åsunden, befinnes en 7—8 alnar hög mur, utefter en sträcka lagd af jemna och släta stenar. Tham (Beskrifning öfver Sveriges Rike, Ö. G., II, 970) berättar, enligt upplysningar från orten, att socknen i äldre dagar bildat på visst sätt ett hushåll tillsamman, hvilket blifvit upplöst genom befolkningens tillökning och föreningen till ett pastorat med Kisa på 1300-talet. Ännu i början af 1600-talet funnos imellertid spår qvar af detta gemensamhetsförhållande, så att man vid sockenstämmor och andra sammankomster samt vid gemensamma arbeten lagade mat och dryck gemensamt, för kyrkans medel. Vid sådana sammankomster, som ansågos af mycken vigt, så att de från dem uteblifvande belades med böter, gåfvos till kyrkan kreatur, spannmål, silfver o. s. v.; Tham anser sammankomsterna som en lemning efter de första Christnas kärleksmåltider, hvilket dock låter mindre sannolikt än hans likaledes yttrade förmodan, att de voro en qvarlefva efter de hedniska förfädernas offerfester. Församlingen hade en gemensam »sockenstuga i prestgården», der gemensamma inventarier, bordsilfver och dylikt förvarades. Särskildt funnos preststuga,

klockarstuga och sjukstuga. Dessa »sockenstämmor» afskaffades af Magnus Cirrhæus, som blef kyrkoherde 1646. — Lefnadssättet inom socknen skall ännu vara vida enklare än på slättbygden; hela hushållet äter vid samma bord, husbonden tilltalar tjenstfolket och barnen lika, o. s. v. — Bland gårdar i socknen märkas: *Adlerskog* (se denna artikel), *Hofby*, *Tjuk*, *Nedra Killingevid* m. fl. Under katholska tiden tillhörde af socknens gårdar $6^1/_8$ kyrkliga stiftelser, $^1/_2$ Wadstena kloster af $46^5/_8$ enligt 1700:års jordebok. På 1600 talet innehade adel större delen, men förlorade åtskilligt vid reduktionen och ännu mer i sednare tid. — Adr.: Kisa.

Eneby, Östra. Socken i Bråbo härad af Östergötlands län, på landtungan mellan sjön Glan och Bråviken (Rörsviken), i söder begränsad af Motala- eller Norrköpings ström, har en areal af 16,107 tunnland, af hvilka 4,980 äro sjöar och kärr. Genom mellersta delen af landtungan sträcker sig från nordvest till sydost den låga, utplattade åsen *Eneby Mo*, invid hvilken vidsträckta kärr äro belägna; utefter Glans norra strand sträcker sig Kolmorden. Vid socknens vestra gräns ligga sjöarne Risten och Kexen. Rådande jordmånen är dels lera, dels svartmylla, i sydöstra slättsocknen en af de rikaste i länet; skogen är ringa, utom i nordvestra delen, der åtminstone ett par gårdar hafva tillräcklig skog. Åkerbruk och boskapsskötsel äro hufvudnäringar, bägge högt uppdrifna, särdeles närmast till Norrköpings stad. Bland binäringar nämnas bränvinsbränning, fiske, forsling, någon fabriksrörelse, m. m. Socknen består af $47^9/_{16}$ förmedlade mantal ($21^3/_4$ skatte, $2^7/_8$ krono och $22^{15}/_{16}$ frälse), med (år 1825) 1 pappersbruk, 1 tegelbruk, 17 utjordar och torp m. m., alltsammans 1857 uppskattadt till 445,905 rdr rmt. Befolkningen, på 1750-talet 980, hade år 1850 vuxit till 1,681 och utgjorde år 1856: 1,672 personer. Ambulatoriska skolan med en examinerad lärare besöktes 1856 af 89 gossar och 93 flickor; hela antalet barn i skoläldern var 126 gossar och 143 flickor. — Östra Eneby utgör ensamt ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Lösings, Bråbo och Memmings kontrakt af Linköpings stift. Prestgården består af $1^3/_4$ mant. i ständigt vederlag af 10 tunnor 28 kappar. *Enebo* eller *Eneby*, äfven *Östra Eneby*, förekommer icke sällan på 1300-talet; kyrkan ($4^1/_4$ mil från Linköping, $^1/_4$ mil från Norrköping) af gammalt helt liten, har i äldre tid blifvit tillbyggd vid östra ändan, afbrändes af Ryssarne 1719 och tillökades sedan vid vestra ändan, der tornet förut stått; nytt torn tillbyggdes 1775. Utbyggd från kyrkan är Schuhmanska familjgrafven; på kyrkogården har »Broocmanska slägten från Himmelstalund» sin graf. Socknen har sparbank sedan 1853. — Bland fornminnen märkas ättehögar vid kyrkan och annorstädes, en runsten i Berga äng, en runristning i en bergshöjd vid Ingelstad (till någon del utplånad) samt, socknens vigtigaste fornminne, ruiner efter det gamla slottet *Ringstadaholm* på en holme i Motala ström, med lemningar efter en bro mellan holmen och norra stranden vid Fiskeby lastplats. Ringstadaholm (se denna artikel) afbrändes under 1470:års krig. — Bland gårdar i socknen märkas: *Fiskeby*, som lyder under Finspong; *Himmelstalund*, med helsobrunn.; *Ståthöga*, *Ingelstad*, *Marieborg*, *Ringstad*, *Lennartsberg*, socknens största gods; *Svärtinge*, *Loviseberg* m. fl. — Mot slutet af katholska tiden lydde af socknens $58^1/_2$ gårdar 8 under kyrkliga stiftelser och 2 under Wadstena kloster. På 1600-talet var mycket i adelns hand, men blef till stor del återtaget genom reduktionen. — Adress: Norrköping.

Eneby. Ett och ett halft mantal frälse i Hacksta socken och Trögds härad af Uppsala län, hade 1850 samma egare som Fånö gård i Löths socken af Trögden. Under Eneby lydde 5 mantal frälse och $1^1/_2$ krono.

Eneby, Ytter-. Ett mantal frälse och $^3/_4$ mant. skatte i Ytter-Järna socken och Öknebo härad af Stockholms län, har tillhört slägten Liljehöök, egdes år 1668 af en fru Sparre, född Bååt, år 1686 af Lovisin, 1849 af en Schultz. Under gården lyda $^3/_8$ mant.

Enebyberg. Ett och ett halft mant. skatte med qvarn i Danderyds skeppslag och socken af Stockholms län, tillhörde 1849 en fru Sundström, 1858 herr Allenius.

Enebåga. Ett mant. frälsesäteri uti Lilla Malma socken och Willåttinge härad af Nyköpings län, förlänades år 1626 till en Gilbert, men återföll till kronan 1645 och donerades samma år till Jöns Eriksson Silfverbrand, som fick donationen stadfäst 1650. Gården åtnjöt sedan denna tid säterifrihet och innehades 1661 af Hans Ulfsparre till Broxvik, under Yxtaholm i Mellösa, men köptes år 1680 af landshöfdingen Jak. Flemming och öfvergick sedan till hans måg, frih. Joh. Mörner († 1705). Dennes enka innehade gården ännu år 1740, hennes son, friherre Jakob Mörner 1751, grefve Posse 1760, Wattrang 1763, fröken B. U. H. Wachtmeister 1769 och 1795, hennes brorson, frih. B. G. Wachtmeister, 1825. År 1851 innehades Enebåga, tillika med Snödsvad, 2 mantal frälse med qvarn och såg, samt ytterligare $1^1/_4$ mantal, af v. Hamm.

Enevik. Landthamn i Hamra socken och Hoborgs ting af Södra Befallningen på Gotland.

Engaholm. Gods i Aringsås socken af Allbo härad och Kronobergs län, bildades år 1746 till fideikommiss af landshöfdingen friherre Anders Koskull, som från friherre Mårten Cronstjerna inköpte 2 mantal frälse *Enga* och dertill lade 3 mantal frälse *Spåningslanda* i Aringsås samt *Lyngåsa* i Hjortsberga socken af samma härad och län. Hela godset utgjordes af $28^1/_4$ mantal med 28 torp, och Engaholm blef sjelfva herresätet med trädgårdar, orangeri, bibliothek af 2,000 band, m. m. Hofjunkaren friherre Otto Anders Koskulls tre söner hafva efter hvarandra innehaft fideikommisset, nämligen kammarherren Anders, landshöfdingen Gustaf Adolf och öfverstlöjtnanten Carl Gust. Koskull. Otto Anders Koskulls syster, »fröken Koskull», spelade en roll i Gustaf III:s och Carl XIII:s hof; en annan syster blef gift med grefve M. Fr. Brahe, och en syster till de sednare fideikommissarierna, Aurora Koskull, grefve Brahes sednare fru, var en prydnad i Carl XIV Johans hof. — Det egentliga Engaholm, 2 mantal frälse med tegelbruk, lerkärls- och kakelfabrik, är taxeradt till 21,500 rdr banko; derunder lyder inom socknen $^1/_2$ mantal frälse Enganäs Lillegården med såg med 1 blad.

Engelbrechtsholmen. Holme i Hjelmaren utanför den udde, på hvilken Göksholm ligger, i Askers härad och Mellösa socken, har sitt namn efter Engelbrecht Engelbrechtsson, som under en resa från Örebro till Stockholm den 4 Maj 1436 blef mördad härstädes af Måns Bengtsson, son af Bengt Stensson Natt och Dag på Göksholm, som tillhörde Erik XIII:s anhängare. Det är af historien bekant, att herrarne på Göksholm ingått förlikning med Engelbrecht, med hvilken de förut tvistat om Örebro slott och län, samt att den sjuka fältherren, som måste färdas i båt och landade vid den nu så kallade Engelbrechtsholmen för att der tillbringa natten, på holmen uppsöktes af Måns Bengtsson, hvilken han trodde komma i fredligt ärende för att vänskapligen inbjuda honom till Göksholm, men hvilken i stället kom i afsigt att röja den förhatade medtäflaren ur vägen. Den gamla mannen, som åtföljdes af sin hustru och några tjenare, gick sjelf, stödd på sin kryckkäpp, ned till stranden, för att visa den anländande bästa landningsplatsen; men Måns Bengtsson störtade emot honom med en yxa i handen, sporde under hotande åtbörder: »Är det någon vån för mig att hafva frid och säkerhet för dig inom riket?» och, under det Engelbrecht underrättade honom, att förlikning var sluten mellan hr Måns' fader och honom sjelf, rigtade Måns mot honom ett yxhugg, som afklippte tre fingrar på den hand, med hvilken den gamle lyfte sin krycka för att afvärja hugget. När Engelbrecht derpå vände sig om för att skynda bort, blef han ytterligare förföljd af mördaren, som först högg honom bakifrån i halsen och derpå med ett tredje hugg klöf hans hufvudskål. Derpå fat-

tade Måns i den liflösa kroppen, krossade hufvudet mot en sten, genomborrade kroppen med pilar och lemnade den sedan qvar på stället. All den lösegendom, som fanns i Engelbrechts båtar, blef derpå tillgripen af Måns Bengtsson, som förde Befriarens hustru, barn och svenner till Göksholm. Göksholms-herrarne gjorde derpå ett försök att bemägtiga sig Örebro slott; men sedan detta misslyckats, blef Engelbrechts familj lösgifven. Måns Bengtsson och hans far lemnades imellertid straffösa för dådet; men bönderna upptogo Engelbrechts lik och förde det till Mellösa kyrka, hvarifrån det sedan flyttades till Örebro. — Ett jernkors lär hafva blifvit uppsatt på det ställe af holmen, der mordet föröfvades; men detta var borttaget redan omkring år 1784, och sedan har en af Göksholms egare, envoyéen friherre von Rehausen, låtit på detta ställe uppresa en minnesvård med inskrift: »Här föll Engelbrecht Engelbrechtsson, Svenska frihetens värn, Gustaf Wasas efterdöme, offer för ett nidingsmord, den 27 April 1436. (Detta datum är imellertid origtigt, se ofvan.) Minnet hade lefvat i 382 år, innan minnesmärket restes af Göksholms egare, G. M. v. Rehausen.»

Engelforss. Jernbruk i Husby sockens tingslag och Husby socken i Stora Kopparbergs län, anlagdt 1822 vid ett vattenfall i Glasån, mellan sjöarna Ålänningen och Edsken. Bruket, som ursprungligen privilegierades för 1 härd och 450 sk℔ smide, hade på 1840-talet 2 härdar och 1,200 sk℔:s smide af eget tackjern, mot 12 sk℔:s bammarskatt. Bruket tillhörde Klosters bruks interessenter.

Engelholm. Uppstad i Christianstads län vid Rönne-å, icke långt från Skelderviken och Kattegatt, $56^1/_2$ mil från Stockholm, $10^1/_4$ mil från Christianstad och $2^1/_2$ mil från Helsingborg, närmaste staden derintill, »förmenas hafva sitt namn af the Angler, som man tror härstammat från våre fordne Ynglingar», menar Gillberg, men är säkerligen ganska gammal, om den ock icke blifvit anlagd af Anglerna, samt uppräknas redan under konung Hans' tid bland de Skånska städerna. Staden har likväl troligen varit högst obetydlig, tilldess Christian II år 1516 befallde invånarne i staden Luntertun, som under medeltiden varit ganska ansenlig, men då kommit af sig, att flytta till Engelholm, hvilket derigenom upphjelptes. Engelholms första privilegier äro daterade Malmö den 25 Januari 1516, och år 1530 fick staden frihet för den s. k. »sissen» eller tullen af alla främmande dryeker, som aftappades derstädes. Det dröjde imellertid icke länge, innan också Engelholm förlorade sina stadsprivilegier. Detta skedde 1547, då Christian III befallde stadens borgerskap att flytta till Landskrona, hvarför dem förunnades 4 års skattefrihet. Under Erik XIV:s krig med Danmark lades Engelholm i aska af Svenskarne 1565, och efter stadsprivilegiernas upphäfvande hade stället ingen annan rättighet än den att idka hökerihandel och hålla gästgifveri. År 1657 blef orten åter plundrad och uppbränd, men erlade icke desto mindre under krigsåren en kontribution af 15 daler i månaden och måste 1661 till och med underhålla 6 Tyska ryttare, med häst och furage. Imellertid fick Engelholm 1662 tre års frihet från all kontribution med undantag af koppskatten, och år 1675 utvidgade Svenska regeringen ställets handelsrättigheter samt medgaf Engelholms-boerna att äfven idka handtverkeri. Under Carl XI:s Danska krig blef staden år 1678 totalt nedbränd af Danskarne, så att blott ett enda hus återstod. Den 26 April nyssnämda år angrepo Danskarne under Meerheim och Ranzow en utanför staden belägen skans och eröfrade denna, men blefvo tre gånger tillbakaslagna, då de försökte att likaledes taga staden, hvilken betäcktes af Rönne-å, öfver hvilken bron var upprifven. Då, medan invånarne käckt försvarade sig, sköto Danskarne eld på några hus, och hela staden stod snart i lågor. De 130 man, som utgjorde stadens Svenska besättning, blefvo dels dödade, dels tillfångatagna, och från denna olyckliga dag var Engelholm länge ett mellanting mellan stad och by,

en så kallad »stadsfläck», som styrdes af en justitiarie med 4 bisittare, hvilka lydde under Helsingborgs rådstufvurätt. Sedan 1767 har Engelholm dock åter sin egen stadsrätt och jurisdiktion.

Engelholms olyckor voro imellertid icke slut med 1678:års brand, utan staden hemsöktes ytterligare af eldsvådor åren 1743, 1744 och 1745. Det sistnämda året lades hela staden i aska, med undantag af kyrkan och tvänne små hus; men den uppbyggdes åter med envånings-korsverkshus, som 1752 utgjorde ett antal af 73 och bildade en enda gata; dock kunde 1768 landshöfdingen von Langen gifva Engelholm det vitsord, att »staden vore ansenligare än Cimbritshamn.» — En annan olägenhet har staden haft af flygsanden, som förderfvade åkerjorden och uppgrundade Rönne-å samt förstörde laxfisket derstädes. Till att afhjelpa detta började man 1739 en plantering af sandhafre, och år 1767 voro sådana planteringar uppdragna på tre sidor om staden, hvarförutan man äfven planterat så väl löfträd som tall och gran, allt till samma ändamåls vinnande.

Stadens enda märkligare byggnader äro kyrkan och rådhuset, tillika med den i sednare tider uppförda högvakten med dertill hörande ridhus för den i staden liggande afdelningen af Konungens Husar-regimente. *Kyrkan* nedbrann 1678, likasom hela staden, men blef genom kollekter i Skåne, Halland och Bleking så vida återställd, att hon i början af 1700-talet kunde upplåtas till gudstjensts hållande i stället för det lilla kapell af korsvirke, som under mellantiden varit begagnadt dertill. År 1516 fick »Cantoriet» i Lund af Christian II jus patronatus till Engelholms kyrka; men året derpå bortbytte ärkebiskop Birger denna rättighet, tillika med Barkåkra socken, emot Uppåkra och Flackarp i Malmöhus län. Till Engelholms pastorat hörde fordom socknarna Össjö, Tossjö och Munkalyngby; men från den 13 Juli 1737 äro Össjö och Tossjö ett pastorat för sig sjelfva, medan Engelholm och Munkalyngby utgöra ett patronelt pastorat af 3:dje klassen i Bjära kontrakt af Lunds stift, hvartill egaren af Skillinge är patronus.

Engelholms stad, som år 1790 hade 70 borgare och 211 mantalsskrifna invånare, räknade 1855 inalles 717 invånare, hvilkas antal 1857 uppgick till 1,108 och 1858 till 1,538. Staden, som är nätt och trefligt byggd, lefver af handel och åkerbruk, men mest af handtverkerier. Stadens handelskorps bestod 1856 af 13 män och 3 qvinnor med en betjening af 11 personer; de handlande erlade i bevillning 82 rdr 24 sk. bko. Deremot utgjorde handtverkarnes antal samma år 68 män och 5 qvinnor, med 45 gesäller, 43 lärlingar och 4 andra arbetare, hvilka alla i bevillning erlade 119 rdr 36 sk. bko, medan stadens fabrikanter och manufakturister betalade 31 rdr 24 sk. bko. År 1859 hade Engelholm en vagnsfabrik, åtskilliga kakelugnsmakerier, flera garfverier och färgerier, handskfabriker, Baierskt och Svenskt bryggeri m. m. Under de sednare åren har med bidrag af allmänna medel en ny hamnbyggnad blifvit företagen vid (Luntertun) utloppet af Rönne å, och af gammalt har staden två lastageplatser, *Grytehamn* och *Skepparkroken.*

Utom en af borgerskapet för dess barn särskildt underhållen skola, har staden fast folkskola med 1 examinerad och 4 oexaminerade lärare; af de skolpligtiga barnen undervisades år 1856 i fasta skolan 63 gossar och 31 flickor, medan 28 gossar begagnade allmänt läroverk, 12 gossar och 48 flickor hade enskild undervisning samt 3 gossar och 19 flickor undervisades i hemmet. Utom den af staden aflönade läkaren, äro provincial-läkaren och en bataljonsläkare bosatta derstädes. Stadens fattigvård befinner sig i ett jemförelsevis ganska fördelaktigt tillstånd, emedan de till understöd berättigade fattiga äro få och inrymmas i stadens fattighus, hvars byggande och underhåll hufvudsakligen blifvit besörjda genom ett af kon. Carl XIV Johan i sådant ändamål åt staden skänkt betydligt penningebelopp. Staden bestod 1855 af 172 hus och tomter, 18 sädesparter och 24 gatuhus samt laxfisken, uppskattade till 288,765 rdr bko, och erlade i statsbidrag 5,650 rdr samma mynt; deraf utgjorde bevillningen 2,599,

kleresi-statens underhåll 1,098 samt diverse onera och allmänna besvär 1,392 rdr bko. Staden, som vid riksdagarna har ordningsnummern 57, hör till 5:te klassens städer.

Före de stora eldsvådorna har staden sträckt sig längre i norr än för närvarande är händelsen, och det tros, att åt detta håll fordom något försvarsverk varit anlagdt, likasom på den vid Rönne-åns utlopp belägna Rönneholm, der ett kastell lär hafva stått. Söder om staden och på andra sidan om ån anlade Gustaf Horn år 1644 två batterier, för att från dem beskjuta staden. — I Engelholms grannskap ligga åtskilliga tegelbruk, t. ex. vid Huntby, Bjellegården, Rebbelberga, på Villan och Engeltofta, de bägge sistnämda ansenliga. Laxfisket vid Luntertun, midt imellan staden och hamnen, är för närvarande af föga betydenhet mot hvad det förut varit.

Engelholm. Gods i St. Annæ socken och Hammarkinds härad af Östergötlands län, på en vacker holme, fordom kallad Åndö (Ändö?) $1^1/_2$ mantal frälsesäteri, med underlydande på den nu landfasta Mörkön och på Torrö samt på fasta landet, tillsammans ett gods om $27^1/_2$ mantal utom 43 torp, ett tegelbruk vid Engelholm, bränneri, sågverk och kalkugnar; Engelholms sätesgård, med Ramsdal, Kejsarnäs och Karebo på fasta landet, äro för sig taxerade till 17,509 rdr bko; Engelholms tegelbruk till 1,480 rdr banko; af det underlydande äro $14^1/_8$ hemman taxerade till 45,536 rdr bko. Engelholm med nästan allt det, som nu lyder derunder, har hört under Stegeborg i hertig Johans tid eller varit bland hans arfvegods, men utbyttes eller köptes af Erik Göransson Ulfsparre omkr. 1615 och 1624; godset tillhörde sedermera öfverste Axel Spens, landshöfdingen friherre Axel Rosenhane 1683 (då säteri af 2 allodialhemman), Joh. Gabrielsson Natt och Dag 1687, H. Rentercrantz och 1700 dennes enka. Hon sålde år 1719 Engelholm till riksrådet grefve Jakob Spens († 1721), hvars fru, B. Bonde, gjorde godset till fideikommiss. Engelholm har sedan varit innehafdt af general-löjtnanten grefve Axel Spens, hans brorson fältmarskalken grefve Gabriel Spens, dennes bror majoren grefve Fredr. Gust. Spens, hans son, kapitenen grefve Carl Gabriel, och 1856 af dennes brorsson, grefve Carl Ax. Spens.

Engelsberg, eller **Englikbenning** (*benning,* af *bända* = uppröjning). Masugn och jernbruk i Vester-Wåla socken och Gamla Norbergs härad af Westerås län, nära sjön Åmänningen samt vid Norbergs-jernvägen och Strömsholms kanal, ett gammalt verk, hvars hytta anlades i början af 1600-talet och år 1625 kallades *Engletsbo.* Den första hammaren skall hafva blifvit anlagd redan i konung Sigismunds tid år 1597 och privilegierad samma år. I Carl XI:s tid, år 1663, uppfördes en ny masugn i stället för den gamla och förfallna, och för den nya erhölls sex års frihet. Den år 1597 anlagda hammarens begagnande blef förbjudet 1685; men kyrkoherden i socknen, Petrus Johannis, som var en af delegarne i bruket, utverkade icke desto mindre tillstånd till samma hammares begagnande, och sedan 1689 voro två hamrar i gång. För närvarande har bruket oinskränkt smidesrätt och tillverkade år 1854: 1,550 sk℔ stångjern, i värde motsvarande 30,000 rdr bko, hvaraf i bevillning erlades 60 rdr bko. Bland egare märkas: Gyllenhök mot slutet af 1600-talet, Strömer från 1707, Söderhjelm från 1728, Hebbe från 1788; år 1825 C. G. Timm, i hvars familj egendomen är fideikommiss. Engelsbergs gård består af $^1/_2$ mantal skatte med qvarn om 3 par stenar, såg och tegelbruk, alltsammans taxeradt till 6,600 rdr bko, utom $2^{33}/_{80}$ mantal dertill hörande inom socknen.

Engeltofta. Säteri uti Barkåkra socken och Bjära härad af Christianstads län, en fjerdedels mil norr om Rönneåns utlopp i Skelder-viken, är häradets enda säteri, hvars egor sträcka sig från hafsstranden ända upp mot Hallands ås. När gården grundlades, är obekant, likasom dess äldre historia före år 1620. Man har visserligen velat påstå, att Engeltofta tillhört den Danska ätten

Urne; men detta grundar sig på en förvexling mellan namnen Engeltofta och »Engestofte», en i Danmark belägen gård; och det första, man med visshet känner om det Skånska Engeltofta är det, att gården omkring 1630-talet tillhörde slägten Kruse, och att den första tillförlitligt kända egaren deraf är Danska riksrådet Gabriel Kruse, som i förläning hade Gladsax län, Landskrona, Öster- och Vesterstads län. Han byggde efter erhållen kunglig tilllåtelse år 1640 en nu igenmurad familjgraf under altargolfvet i Barkåkra kyrka och afled några år derefter. Efter honom innehades Engeltofta af hans hustru, fru Karen Lycke, och efter henne af en son eller brorson till Gabriel, herr Nils Kruse, konung Fredrik III:s »resesecretair», som innehade Engeltofta, då Skåne blef Svenskt, men sålde det 1660 till borgmästaren Elers i Helsingborg, en svåra rik man, men dock oförsigtig i affärer. Han utlånade år 1666 till general-guvernören G. Banér af Helsingborgs kyrkas och hospitals medel en summa penningar, hvilken, då Banérs tillgångar icke räckte till att betala den, hans son Johan Elers, Danskt etatsråd, måste gälda med Engeltofta gård, som i tio år innehades af Helsingborgs kyrko- och hospitalskassa. Under tiden pantsattes gården i banken och köptes på bankoauktion af sekreteraren i Kammar-kollegium, Hans Pahl, för 10,509 daler 24 öre silfvermynt. Han dog år 1708 och hade varit tvänne gånger gift samt i det första äktenskapet haft 8, i det sednare två barn. Efter Pahls död disponerades gården oskiftad af barnen med första giftet, och 1721 öfvertogs den på arrende af ryttmästar Ebberhard, gift med en af Pahls döttrar med första giftet. Men år 1722 väckte öfverstlöjtnanten grefve David Fröhlich, gift med en Pahls dotter af andra giftet, tvistefråga om gården, hvilken han sannolikt vann genom process, och hvilken ur den vanhäfd, hvari den råkat, någorlunda upphjelptes af hans son, grefve Bengt G. Frölich, som var egare af Engeltofta 1751. Efter honom löste hans son, hofstallmästaren grefve David Frölich, till sig Engeltofta af sina systrar, men sålde det 1784 till öfverste Stjernsvärd.

Öfverste Rudolf Hoddert Stjernsvärd, före adlandet Ahlberg, född 1728, hade gått i krigstjenst 1745, med utmärkelse deltagit i Pommerska kriget, blifvit riddare af svärdsorden och, 1762, major i arméen samt adlad till Adlerhjerta, hvilket namn han dock efter konung Adolf Fredriks önskan utbytte mot Stjernsvärd, sedan han genom sin rådighet att nedhugga ett par hästar, som med drottning Lovisa Ulrikas vagn skenade vid den bro, som vid Laholm går öfver Lagan, räddat drottningens lif. Han blef öfverste 1772 och hade redan 1768 af kejsar Joseph II fått diplom som Romerska rikets adelsman med namnet von Ahlberg. Han var gift med Vendla Magdalena Skytte, enka efter ryttmästar Otto Thott på Skabersjö, och sedan han köpt Engeltofta, slog han sig der till ro, utvidgade åkerbruket, och vidtog flera förbättringar. Han dog 1793 och efterträddes på Engeltofta af den i Skånska landtbrukets historia berömda *Carl Gustaf Stjernsvärd*, som, född 1767, kornett 1777, ryttmästare 1790 och blesserad vid Savitaipal' s. å., 1791 hade tagit afsked ur krigstjensten.

Denne mottog år 1794 Engeltofta gård med en skuld af 33,752 rdr specie för faderns räkning, utom 11,111 rdr rgs, å hvilken summa han utfärdat skuldsedel till sin mor, och denna skuldbörda nödsakade honom till stora ansträngningar för att hålla sig uppe. Snart inseende, att det i Skåne brukliga sättet att sköta jorden aldrig skulle kunna bereda honom tillräcklig vinst, begärde han af sin vän, lorden af Kellie, förut Engelsk konsul i Göteborg, några dugliga jordbrukare från Skotland och fick i April 1803 från Kellie ett »helt ekonomiskt batteri», bestående af en farmer, en uppsyningsman, två smeder, tre mechanici och två plogdrängar. Stjernsvärd anlade genast på Engeltofta en fabrik för åkerbruksredskap efter Engelskt mönster, hvilken snart spriddes kring Skåne; samtidigt dermed började odlingar efter Skotska sättet, och som enskiftes-stadgan för Skåne vid samma tid utfärdades, kun-

de Stjernsvärd af de spridda jordstyckena bilda ett sammanhängande helt, hvilket han indelade i 19 farmer, som bebyggdes och utarrenderades, utom tre, Engeltofta, Kelliehouse (uppkalladt efter lord Kellie) och Nådala (så benämdt af kon. Gustaf IV Adolf), hvilka sköttes under eget bruk. Hofveriet afskaffades, foderväxter odlades, bränneriet uppdrefs, förädlade boskapsracer införskrefvos, mejeri anlades, skog planterades och ett stort tegelbruk upprättades. Genom allt detta hade Stjernsvärd på 20 år uppdrifvit gårdens afkastning från 700 till 7,000 tunnor säd, oberäknadt 10,000 tunnor jordfrukter, samt dessutom försett Engeltofta med allt, som erfordrades till dess skötsel och vidmagthållande, deribland uppfört 110 större och smärre byggnader. Men åtskilliga missöden tillstötte, han förlorade år 1814 genom mordbrand å en ladugård 25,000 rdr banko; en gång måste han ihjälskjuta 58 af rots anstuckna hästar; han hade mottagit gården med stor skuld; allt detta gjorde, att han år 1819 måste begära cession; men då han fann, att »gode männen» förvaltade egendomen så, att hans verk höll på att förstöras, tog han cessionsansökningen tillbaka och skyndade till Stockholm, der konung Carl XIV Johan, som ofta förut understödt honom med lån, af honom köpte Engeltofta för 400,000 rdr bko. Stjernsvärds far hade velat sälja gården för 40,000 rdr bko. — Detta olyckliga slut på Stjernsvärds reformatoriska företag gaf fritt lopp åt det tadel och klander, som redan förut låtit afhöra sig mot honom, och han utgaf derföre till sitt försvar 1821 en broschyr, »Engeltofta förr och nu», hvari han redogjorde för alla sina redan vidtagna och ytterligare tillämnade förbättringar. Han dog år 1825, efterlemnande sju barn, och hade före sin död den sorgen att se Engeltofta genom vanskötsel nedsjunket till sin fordna obetydlighet. Efterverlden har gjort honom rättvisa; det i Skåne år 1849 hållna första Svenska landtbruksmötet erkände offentligen hans förtjenster, och vid Skånska landtbruksmötet 1856 upprestes på en kulle vid Nådala farm en genom subskription tillvägabragt minnesvård öfver honom. Minnesvården består af en stympad obelisk på en hög piedestal, å hvars ena sida läses: »Åt majoren och riddaren C. G. Stjernsvärd, † 1825.» — »En erkänsam efterverld reste minnesvården 1856.» — »Hans minne skall beständigt fortlefva genom de efterdömen, han lemnat.» — På andra sidan står: »Med omdöme före sin tid och klar blick i framtiden, tillämpade han ny landthushållning i så allmänt gagnelig rigtning, att han förvärfvat sig ett välförtjent rum bland utmärkta medborgare.»

Den af konung Carl Johan till förvaltare af Engeltofta utsedda öfverste de Mottoni vanskötte, som ofvan sades, godset, hvars förfall fulländades under åtskilliga efter hvarandra följande arrendatorer, och efter konungens död 1844 såldes gården af hans arfvingar för 266,666 rdr 32 sk. bko till borgmästar Ödmansson i Landskrona och landssekreteraren Hane i Halmstad. Den förre utlöste 1855 sin medinteressent, och sedan man äfven här tillegnat sig de nya förbättringarna i landtbruket, är Engeltofta åter en betydande egendom. Flera nya byggnader hafva blifvit uppförda, deribland vid Barkåkra-farmen eller Öfvergård ett stort corps-de-logis, der egaren sjelf bor.

Det äldsta Engeltofta var sannolikt befäst, ty vattengrafvarne finnas ännu qvar, och en sägen berättar, att gården blifvit tvänne gånger afbränd under krigstid. — Under Frölichs tid, år 1767, bestod åbyggnaden af ett envånings-korsverkshus; men egaren sjelf bodde på det nuvarande Öfvergård, der ett envåningshus med fyra flyglar af korsvirke var uppfördt. Den nuvarande Engeltofta-gården är bebyggd med ett envånings-korsverkshus med fronton och sex vindskappor, uppfördt af major Stjernsvärd. Ladugården, skild från gårdsplanen genom en vattengraf och landsvägen, är uppförd af grefve Bengt Frölich och består af en kringbyggd gård med torn i de bägge yttersta hörnen utåt landsvägen. — Det af borgmästar Ödmansson uppförda corps-delogis'et på Öfvergård byggdes 1848—1849 och är ett stort prydligt tvåvåningshus med frontespice, med en stor

trädgård på södra sidan. Uti en stor skogsplantering en åttondels mil öster om Öfvergård ämnade Stjernsvärd uppföra ett boningshus för egen räkning; blott trädgårdens anläggning blef i hans tid påbörjad, och förvissnade fruktträd midt i skogen utvisa stället, der herresätet skulle stå. — På Engeltoftas egor ligger hamnen vid Skepparkroken, $^1/_4$ mil från gården, samt staden Engelholms nya hamn vid Luntertun.

Orsaken till Stjernsvärds olyckor på Engeltofta vill folktron se i en tradition om en på denna gård i fordna tider bosatt tyrannisk herre, som med obeveklig stränghet utöfvade den Danska adeln tillkommande »hand- och halsrätten» öfver de underhafvande samt låtit till döds piska prestens son för det han snattat ett par äplen. Den förbannelse, som den olyckliga fadern då uttalat öfver mördaren, öfver Engeltofta gård och dennas framtida egare, skall hafva gått i fullbordan på den oskyldiga Stjernsvärd.

Engeltofta består för närvarande af $1^5/_8$ mantal säteri, $6^{25}/_{48}$ mantal insockne frälse, $2^{77}/_{96}$ mantal utsockne frälse och $1^{27}/_{144}$ mantal kronoskatte. Åbyggnaderna å alla farmer och lägenheter äro brandförsäkrade till 101,750 rdr bko; brutto-inkomsten uppskattas till 107,000 rdr rmt. Nära intill lastageplatsen Skepparkroken ligger ett tegelbruk; derjemte finnas 2 tullmjölqvarnar, skog och torfmosse till husbehof samt fiske i Saltsjön, Rönne- och Kägle-åar, hvilka löpa genom egendomen. (Se vidare: *Skånska Herrgårdar*, V, Häft. 3, 4.)

Engsö, eller **Ängsö**. Socken i Ytter-Tjurbo härad af Westerås län, utgörande den större Mälarön Engsö, som för närvarande sammanhänger med Kurön, hvilken tillhör Teda socken, och åtskilliga smärre öar, Måholmen, Långholmen, Fageröн, m. fl. Genom Spånsundet i norr skiljes ön från Westmanlands fasta land (Kungsåra och Björksta socknar) samt omgifves i öster af Oxfjärden, i söder och vester af Granfjärden, i hvars sydöstra ända, inemot Aspön till, de s. k. Biskopsstenarne ligga, vid hvilka Uppsala, Nyköpings och Westerås län sammanstöta. Ön, som »fordom varit en hästhage och legat under Kungsgården i Kungsåra socken», är tämligen bergig, jemnast och mest bebyggd i norra delen, men har i allmänhet icke god jordmån, mest sandblandad lera. Socknen består af $18^1/_2$ mantal, allt frälse, deraf 3 säteri, och lydande under Ängsö gård. Socknen, som 1840 hade 505 invånare, räknade 1850: 572 och 1856: 574 invånare. Sistnämda år fanns i socknen fast folkskola, der 1 examinerad lärare undervisade 39 gossar och 33 flickor, medan 3 gossar och 4 flickor undervisades i hemmet. — Engsö förekommer åtminstone från 1300-talet såsom hörande till Westerås stift och är för närvarande ett patronelt pastorat af 3:dje klassen i Domprosteriet af nämda stift. Prestgården utgör $^1/_2$ mantal. Ön hörde sannolikt först till Kungsåra socken och hade inga andra invånare än åtskilliga fiskare; men när ön sedan blef mer befolkad, uppfördes vesterut på densamma, vid byn Berga, ett kapell på den plats, som ännu kallas Kapellsbacken. Detta kapell begagnades till år 1340, då den nuvarande kyrkan uppbyggdes. Denna är en vacker byggnad med högt, spetsigt torn (bygdt 1744 af grefve C. F. Piper och hans grefvinna Ulrika Christina Mörner) och ett derinvid utbygdt grafchor, tillhörigt Piperska slägten, ligger $2^1/_2$ mil från Westerås och 3 mil från Enköping; kyrkoherdelängden går tillbaka till år 1346, hvilket år riksdrotset Nils Ambjörnsson till Salestad och Engsö af kon. Magnus Ladulås fick »frihet från alla utlagor för den gåfva och fundation, som han gifvit och gjort till kyrkan här på ön». Dörren till det fordna kapellet skall vara sakristi-dörr i den nuvarande kyrkan. Socknen saknar i öfrigt fornminnen, hvilket torde bevisa, att ön först i sednare tider blifvit bebyggd; endast på Backa egor träffas 2 eller 3 nu knappt märkbara jordförhöjningar, af hvilka en skall hafva innehållit förbrända benskärfvor. Den i Granfjärden belägna, bergiga holmen *Skarpen*, som likaledes hörer till socknen, berättas hafva fordom varit ett tillhåll för sjöröfvare, »hvilka, för att der kunna fördölja

sig, sägas begagnat läderbåtar, som de hopvecklade och medförde uti sina gömslen i bergshålorna.» Uti ett berg på ön träffas s. k. *Engsö-granater*, bestående af kiselsyrad lerjord och kiselsyrad jernoxidul-manganoxidul af trapezoidal-dodekaëdrisk form, med mörkröd, i violett dragande färg. På öns strand märkes äfven en stor jättegryta, kallad *Ryssby gryta;* den runda sten, som man förmodar hafva ursvarfvat denna jättegryta, förvaras i kyrkan. Åtskilliga märken, som afse Mälarens vattenstånd vid olika tider, finnas inhuggna i klipporna på öns stränder. — Adress: Enköping.

Engsö. Gods uti ofvannämda socken, hvilket, utom ön af samma namn, 3 mantal frälsesäteri, $4^1/_4$ rå och rör samt $11^1/_4$ mantal frälse, har underlydande $3^1/_8$ mantal i Björksta, 1 mant. med qvarn i Sevalla samt $4^1/_4$ mant. i Kungsåra. Öns och godsets häfder begynna med uppförandet af det s. k. *Engsö Hus*, ty, heter det, »på denna gård hafver fordom varit ett fast huus, ståendes med sina murar och grafvar omkring; men uti kon. Gustaf den Förstes tid blef det förlamat och nedskutit, efter detta innehades af riksrådet Knut Bengsson Sparre, som sig emot kon. Gustaf uplade.» Men tiden, då »Engsö» eller »Engzöö Hus» först uppfördes, är icke heller bekant. Den äldsta kända egaren till ön har varit herr Magnus Gregersson Läma till Arnö och Grönsö, Svea Rikes råd och lagman i Westmanland omkring år 1282. Herr Magnus' far, Greger Knutsson till Salesta och Arnö, skref sig sjelf »Jarlens son», emedan hans far var Knut Jarl, en son af Håkan Jarl i Östergötland, som lefde i Sverker Carlssons tid och år 1217 var på förslag att väljas till Norges konung. Huruvida hr Magnus fått godset genom arf, köp eller förläning, är obekant; men den tiden var ön icke så stor som nu, emedan Mälarens vatten då skall hafva stått 9 alnar högre än nu. Efter herr Magnus Gregersson innehades Engsö af hertigarne Erik och Waldemar, kon. Magnus Ladulås' söner, hvilka år 1307, die b. Barnabæ Apost., uppläto godset åt drotset Ambjörn Sixtensson (Sparre) till Tofta, Göksholm och Salestad i vedergällning för de försträckningar han gjort hertigarne under deras krig mot sin bror konung Birger. Gården innehades sedan af drotset Nils Ambjörnsson, som blef stamfader för Oxenstjernorna af Salestad derigenom, att han upptog sitt mödernevapen, af den utdöda grenen Oxenstjerna till Langarum. År 1360 ärfdes Engsö af herr Nils Ambjörnssons dotter, fru Ingeborg, gift med riksrådet och marsken herr Sten Thuresson Bjelke. Deras son, riksrådet och lagmannen i Westmanland, Sten Stensson Bjelke, gick 1395 i Wadstena kloster; men af honom köpte eller tillbytte sig herr Ulf Bengtsson till Hjulstad och Lagmansö Engsö gods år 1404. Derigenom kom gården ifrån Bjelke- till Sparre-ätten och tillhörde efter Ulf Bengtsson hans son, riksrådet och riddaren Fader Ulfsson (omkring 1435), som tillika med sin fru, Elin Nilsdotter Natt och Dag, ligger begrafven vid sakristi-dörren i Engsö kyrka. Gården ärfdes af hans son, riksrådet Bengt Fadersson, gift med Hillevi Brahe (af Danska Brahe-ätten) och begrafven i kyrkans chor. Omkring år 1520 innehades gården af riksrådet Knut Bengtsson Sparre, under hvars tid »Engsö Hus» blef »förlamat och nedskutit» af Gustaf Wasa. Herr Knut dog 1522, och som hans söner, Bengt, Erik och Knut, redan aflidit, tillföll godset hans dotter Hillevi, gift med lagmannen och amiralen Arvid Trolle, en bland de herrar af ridderskapet, som underskrefvo 1544:års arf-förening; Trolle dog 1549 och ligger begrafven i kyrkans chor; efter honom ärfdes gården af hans dotter, Elsa, gift först med en Dansk riddare, hr Johan Skouggaard, sedan med Arvid Gabrielsson Oxenstjerna till Aspenäs, rikskanslern Axel Oxenstjernas farbror. Hon var barnlös i bägge sina äktenskap, hvarföre Engsö ärfdes af hennes yngre syster, Anna Arvidsdotter Trolle, först barnlöst gift med Knut Haraldsson Soop, sedan med Lage Axelsson Posse till Aspenäs, genom hvilken godset öfvergick till ätten Posse och innehades först af herr Arvid Lagersson Posse och sedan af dennes dot-

ter, Elsa, genom hvars giftermål med riksrådet och presidenten i Göta Hofrätt baron Per Eriksson Sparre Engsö återigen kom till ätten Sparre. Under Per Sparres tid reparerades det gamla stenhuset, hvarom kontrakt ingicks med Mårten Murmästare år 1636. Gården ärfdes af riksrådet och guvernören i Liefland, Peder Pedersson Sparre, frih. till Croneborg, gift med Sigrid Horn. År 1712 såldes godset af Erik och Johan Sparre till Kgl. rådet, grefve Carl Piper (eller rättare till hans fru, grefvinnan Piper, född Törnflycht), i hvars slägt det blef fideikommiss. Presidenten grefve Carl Fredrik Piper (omkring år 1750) lät ställa slottet i det skick, hvari det nu befinnes, ett stenhus af 4 våningar med torn midtpå taket. Nuvarande innehafvaren af fideikommisset är kammarherren grefve Axel Mauritz Piper.

Engsön har i fordna dagar varit alldeles befriad från alla utskylder, hvilket man finner af kon. Albrechts bref år 1387 samt kon. Christophers af år 1447, die beat. Schol. Virginis, hvari Engsö sockenprest, hans kapell och præbende samt allt gods och landbo på ön tages i konungens värn, frid och beskärm, likasom af konung Gustaf I:s bref af den 2 Mars 1538 för fru Hillevi Sparre, som då var öns egarinna. Engsö är sannolikt en af de gårdar, hvilkas egare som längst bibehållit den genom Kalmare-stadga af år 1483 åt »hvar god man, andlig och verldslig» meddelade rättigheten »att få vara konung öfver sin egen landbo». Denna så kallade *halsrätt*, som upphäfdes först år 1692, utöfvades i slutet af 1600-talet på det sätt, att, enligt Hadorph, »när någon halssaak eller annor synd der på Öön skeer, låter dess Herskap kalla hvad domare dem behagar, när dhe icke sielfve villia i saken sittia, och låta missdådaren döma, sedan efter gjord communication der om med Hof Rätten, sjelfva dem afstraffa.» Arvid Trolle säger i sin »Jorde Boch», att landbönderna på Engsö »liggia til ingen tingstad, utan til Engzö bårgårdstugu såå ofta som ting timmar äro om åred. Therfore må iju hvar wetha, ad the kunna daa ingen annan Svara til någon Kongligen tunga, utan som af aller ward hafver.» På gården stod en stor träbyggning, kallad »Kungsbyggningen», och en stor »Borgstufva», der halsrätten hade sina sessioner. Den sista så kallade *Leuterationsdomen* utfärdades år 1686 af fru Sigrid Horn, enka efter Peder Pedersson Sparre; målet rörde en i kyrkan begången stöld. Detta egna rättsförhållande har, fastän det nu långt för detta upphört, gifvit anledning till åtskilliga egenheter hos allmogen på ön, genom hvilka den skiljer sig från de kringliggande socknarnas invånare, och hvilka hafva sin utgångspunkt derifrån, att de anse sig på visst sätt utgöra ett sjelfständigt samhälle med rättigheter och skyldigheter, som bero endast af »grefven», »deras Herre», hvilken de äro obrottsligt tillgifna. De ingå icke heller gerna giften med utsocknes folk och tycka icke rigtigt om, att sådana bosätta sig på ön. Särskildt torde vi böra omnämna öns gamla *slåtterstadga*, hvilken ännu icke kommit alldeles ur bruk, och hvilken af Grau beskrifves som följer: »En s. k. *förkarl* väljes af allmogen, som skall gå förut i slaget på ängarna, antingen ett eller flera år; till honom väljes (en *styrman*, som går sist i ordningen med sitt slag, och) fyra så kallade *Stöt*-(stutt-)*knektar*. När nu slåtterkarlarne gått fram med slaget öfver ängen, går förkarlen med de 4 stutt-knektarne öfver samma slag; finna de något slag, som är illa slagit, sättja de då en qvist i det slaget; lika så sker det, när de gå andra eller tredje gången öfver ängen. När ängen är afslagen, känner hvar och en igen sitt slag; uti hvilkens slag qvisten då är satt, han blir dömd att undergå deras rätt, som består deruti, att de 4 stutt-knektarne taga densamma i händer och fötter och »stutta» (studsa, stöta) honom tre gånger emot en tufva på marken; men hvar gång hissas han två gånger öfver tufvan, och i den tredje svängningen stötes han emot marken; de, som der omkring församlat sig af hela slåtterlaget, ropa vid hvar svängning *hoj!* så att det blir 9 rop eller 3 gånger tre rop. Alla skola då taga hattarna af sig, annars måste en sådan äfven blifva på ett lika sätt stött.»

Efter slutad »stuttning» begifver sig slåtterlaget till herrgården, der de undfägnas med en kanna öl på man; i ölet drickes grefvens och herrskapets skålar. Sedan sista ängen är afslagen, marschera alla slåtterkarlarne upp på borggården, alla med liarna på axeln, de stuttade dock med fällda liar; här vandra de under musik en gång omkring gården, undfägnas derpå med öl och utropa derefter *god natt!* alla på en gång, hvarefter de skiljas.

Bland de äldre sägner, som äro fästa vid Engsö, berättas följande, hvilken tyckes bestämdt tillhöra ön. På Engsö bodde i fordna dagar en adlig fru, som varit tvänne gånger gift. Hon ämnade sig en julotta i kyrkan, vaknade ur sin sömn och såg ljus i kyrkan, som ligger strax invid slottet. Troende, att ottan redan var började, steg hon upp, klädde sig och gick till kyrkan, åtföljd af en tärna. Men när hon kom in i kyrkan, fann hon till sin förskräckelse alla bänkarna fyllda med svepningsklädda, långt för detta hädangångna personer, af hvilka hon kände igen de flesta, deribland sin nyligen begrafna fateburspiga. Denna skred ljudlöst fram till henne, sägande: »hvad vilja de lefvande i de dödas otta?» Hon rådde derpå frun att skynda ut ur kyrkan, men att vid utgåendet igenom dörren icke se sig om eller gå närmare till den ena sidan än till den andra, emedan fruns bägge aflidna män stodo en på hvardera sidan om dörren, och hon, der sådant skedde, icke skulle komma lyckligt ut. Hon följde rådet och kom oskadad tillbaka till slottet; men tärnan, som såg sig tillbaka vid utgåendet, blef »borttagen» och hennes ömkliga rop hördes vida omkring.

Med Engsö gård följer en kedja af fint guld och ovanligt arbete, hvilken alltid bäres af godsets egare, och om hvilken följande sägen berättas:

»År 1710 egdes Engsö gård af friherre Johan Sparre, en man af ett vildt och gudlöst sinnelag, som lät tillstänga kyrkan, för att hindra gudstjensten derstädes, och som i öfrigt betedde sig på ett otillbörligt och fördömligt sätt. — Han drömde en natt, att den Onde kom för att släpa honom med sig till pinorummet. Sparren spjernade emot, så mycket han förmådde, men blef slutligen fängslad med en kedja, som den Lede kastade kring hans hals. När han vaknade, bar han omkring halsen den kedja, hvarom han drömt. Natten derpå drömde han, att en god ande uppenbarade sig för honom och förmanade honom att som en helgedom förvara kedjan, emedan, så länge hon innehades af godsets egare, skulle hon skydda det för all fara; men om hon lades å sido eller förlorades, skulle eld och brand öfvergå gården. Sparre sålde följande året godset åt grefvinnan Piper och lemnade henne guldkedjan, hvars betydelse han tillkännagaf. Från denna tid har kedjan alltid åtföljt godset och varit buren af dettas innehafvare; ett par gånger, då hon icke följt med hans person, skall verkligen eldsvåda hafva utbrustit. Kedjan består af mycket fina länkar med en egen, besynnerlig vridning, som gör det omöjligt att deri inpassa någon länk i stället för dem, som brustit sönder af ålder. Hon är vid pass $2^1/_2$ alnar lång.»

Olof von Dalin vistades ofta på Engsö gård, och en icke långt från slottet befintlig liten plantering af träd med qvarlefvor efter en omhägnad kallas ännu »Dalins Trädgård». Slottets park utmärker sig synnerligen genom sina storartade alléer af lummiga träd, hvilka på långa sträckor bilda ordentliga löfhvalf, som erbjuda den angenämaste svalka.

Enholmen. Holme vid inloppet till Slitehamn i Othems socken och Forsa Ting af Norra Befallningen på Gotland, på hvilken Carl X låtit anlägga fästningen *Carlssvärd*, som beherrskade inloppen till hamnen. Utom Carlssvärds fäste låg här skansen *Carlsbälte* med 5 batterier: Baljan, Klingan, Doppskon, Fästet och Haken. Carl XII ämnade här anlägga en stad. Fästningen hade långt för detta varit raserad, då, med anledning af de under året 1853 inträffade politiska förhållandena, Kongl. Majestät ansåg nödigt, att inloppet till Slitehamn åter befästes, »för att så väl då som för framtiden under likartade omständigheter upprätthålla förbudet

mot främmande och gifva skydd åt egna fartyg.» Förslag uppgjordes till permanenta befästningar på Enholmen, och der anlades provisoriskt jordverk och byggnader, för hvilket allt kostnaderna under åren 1853—1855 uppgingo till 116,083 rdr bko. Dessa kostnader bestriddes af de kreditiv till bestridande af kostnaderna för utomordentliga åtgärder till rikets försvar, som af Rikets Ständer blifvit anvisade vid riksdagarna åren 1850—1851 och 1853—1854. Under loppet af år 1856 användes till fästnings-byggnaden på Enholmen en summa af 39,707 rdr bko, hvarjemte 1,541 rdr samma mynt utgåfvos för fästningsverkens bestyckning.

Enhörna, Öfver- och Ytter-. Pastorat i Selebo härad af Nyköpings-län, på det i Mälaren utskjutande s. k. Enhörna landet, som kringslutes af Gripsholmsfjärden i vester, Prestfjärden och Södra Björkfjärden i nordost, Vester-Telje och Turinge socknar samt Sundsörs-viken i söder. Öfver-Enhörna socken, som intager nordligaste delen af Enhörna-landet, uppgifves hafva en areal af 6,133 tunnland, af hvilka 380 äro sjöar och kärr; det sydligare Ytter-Enhörnas areal är 11,132 tunnland, af hvilka 130 skola vara sjöar och kärr. Till bägge socknarna höra en mängd öar och holmar, Algö i vester, Ridö, Hamnskär, Kalholmen, Djurstaholmen, Slandön och Högholmen i nordost m. fl. Södra gränsen är tämligen bergländig och har icke oansenliga höjder, t. ex. det 277 fot höga Axsjöberget; i mellersta delen af Ytter-Enhörna är jemnare bygd, likasom i Öfver-Enhörna, der bergkullar omvexla med små slätter, hvilkas vattendrag äro nästan utsinade; öarne äro bergiga och rika på löfskog eller barrskog; Ridön innehåller en kronopark. Rådande jordmånen i bägge socknarna är lera, här och der sandblandad; näringarne äro jordbruk, fiske, sjöfart och handel med uppköpt boskap, m. m. Hemmantalet i Öfver-Enhörna är $16^1/_8$, i Ytter-Enhörna $25^3/_8$ förmedlade mantal; bägge socknarnas taxeringsvärde uppgår till omkr. 215,000 rdr banko. Befolkningen, 1810 inalles 1,171 personer, utgjordes 1856 i Öfver-Enhörna af 537, i Ytter-Enhörna af 725 personer, sålunda af 1,262 personer i bägge socknarna tillsammans. Bägge socknarna hade 1856 fasta folkskolor, och utgjorde de skolpligtiga barnens antal inalles 60 gossar och 57 flickor. — Öfver- och Ytter-Enhörna socknar, den förra moderförsamling, den sednare annex, utgöra för närvarande ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Södertelje kontrakt af Strengnäs stift; prestgården utgör 1 mantal, vederlag 15 tunnor. Öfver-Enhörna kallades omkring år 1314 *Husaby*, Ytter-Enhörna *Tuna*, bägge hörande till *Præpositura Tørensis;* något sednare förekomma de nuvarande namnen och år 1315 en *curatus* i *Tuna-Enhørne.* Kaplaner i Ytter-Enhörna nämnas sedan år 1597. Bägge kyrkorna äro från medeltiden. Moderkyrkan, belägen $2^3/_4$ mil o. s. o. från Strengnäs, är tillbyggd med chor 1783 och har en af drottning Ulrika Eleonora skänkt altartafla; på kyrkogården finnes en minnesvård öfver justitierådet Blom († 1820). Annexkyrkan, belägen $3^1/_2$ mil från Strengnäs, reparerad efter en eldsvåda år 1764, är oansenlig; här finnes en graf, tillhörig slägten Gynterfeldt. Hela Enhörnalandet hörde till sednare hälften af 1600-talet till Öknebo härad; vid Öfver-Enhörna kyrka hölls lagmansting 1466. — Bland fornlemningar nämnas grafhögar och stensättningar på flera ställen i socknarnas inre bygder, en runsten i moderkyrkan, borgruiner på Skansberget vid Ekeby, vid Waraby och på Högholmen i Ytter-Enhörna samt Stafvenborg vid Horn i Öfver-Enhörna. På Slandön och vid Underås torp under Ekeby skall drottning Christina hafva gjort besök. — Bland gårdar i socknarna märkas: *Ekensberg* och *Horn* i Öfver-Enhörna; i Ytter-Enhörna: *Ekeby* och *Gillberga.* — Under medeltiden hafva flera gårdar i socknarna tillhört Mariefreds kloster. — Adress: Södertelge.

Enköping. Uppstad vid Enköpingsåns utlopp uti innersta hörnet af Svinngarnsviken af Mälaren, $7^4/_5$ mil nordvest från Stockholm, $4^1/_3$ mil sydvest från Uppsala, i Åsunda härad af Upp-

sala län, dels på en sandås, som stryker från norr till söder genom häradet, dels på uppgrundadt land omkring ån vid åsens vestra sida, är, såsom redan namnet köping, handels- och marknadsplats, antyder, en af rikets äldsta städer. Stället tyckes fordom hafva varit kalladt *Stora Ena*, till skilnad från det 1 mil österut från den nuvarande staden belägna Litsel-Ena eller *Litslena*. Det uppgifves till och med, att Fjerdhundras fylkeskonungar haft sitt säte vid denna handelsplats, der sedermera vapensyner och räfsteting höllos. Under katholska tiden omtalas *Enescopinge* i slutet af 1100-talet (en prest härstädes nämnes 1168), borgare i *Enescopia* nämnas 1250, och på den s. k. Tryggön, hvilken omslöts af åns bägge grenar, — af den vestra ågrenen återstår nu blott en rännil, som från den s. k. Munksundskällan faller ut i ån, — och hvilken ö af Magnus Ladulås år 1272 skänktes till Gråbröderna att der bygga sig ett *nytt* kloster, låg sedan år 1278 detta stadens Franciskanerkonvent. Från början af 1300-talet nämnas också ett hospital och tre kyrkor, *St. Ægidii*, äfven kallad *St. Iliani*, *St. Olai* och *Wårfrukyrkan*, den enda ännu qvarbefintliga. Klostrets kyrka var invigd åt St. Laurentius. Man tror sig nära den nuvarande prestgården hafva funnit spår efter ett annat kloster, tillhörigt Bernhardiner-Orden; men skriftliga bevis för detsammas tillvaro saknas. Hospitalet, som nämnes efter reformationen, var förfallet år 1728, och under katholska tiden torde staden också hafva haft ett gille, åtminstone omtalas en gillestomt år 1584. Under Hättebrödra-oroligheterna hemsöktes staden af dessa konung Albrechts vänner med eld och brand 1389, men repade sig åter och fick under 1400-talet af de flesta regenterna privilegier, hvilka dock förkommit i de eldsvådor, som härjade staden åren 1572 och 1609. De äldsta kända privilegierna skola hafva varit utfärdade af Erik XIII år 1413; de sednaste äro gifna af Carl XI år 1676. Hela Fjerdhundra, tillika med Enköpings stad, gafs år 1300 af konung Birger Magnusson till morgongåfva åt hans gemål, den Danska prinsessan Märtha. Ivar Axelsson Tott och Sten Sture hade staden i förläning, likasom i sednare tider grefvarne Gustaf Roos och von Steinberg. År 1436 hylllades Carl Knutsson härstädes som rikshöfvidsman af allmogen i Fjerdhundra.

Redan i början af Wasa-ättens tid torde staden hafva varit rätt ansenlig, fastän gatorna icke voro stenlagda och husen ännu år 1629 täckta med halm; men folkmängden synes icke desto mindre hafva varit rätt betydlig, enär 1580-års pest uppgifves hafva bortryckt 6,000 menniskor, och staden berättas hafva gifvit ansenliga bidrag till flera kontributioner för kronans och andra allmänna behof. Sedan Gustaf Wasas tid föll klostrets och de öfriga kyrkliga stiftelsernas jord till kronan, och sjelfva klostret på Tryggön blef sannolikt först sjukhus, sedan salpetersjuderi, — hvaraf holmen, som först i Carl XI:s tid tillföll staden, kallades Salpeterholmen eller Holmen. En tid lärer det på Holmen också hafva funnits ett krutbruk; men ingendera af dessa inrättningar omtalas efter 1670. Gustaf I hade en kungsgård nära Munksundet, och under Johan III uppfördes vid torget ett kungshus, der förut rådhuset stått; men detta kungshus förstördes sannolikt vid 1609:års brand. Platsen skänktes 1628 af Gustaf II Adolf åt staden, som 1642 lät der uppföra rådhuset, hvilket åter afbrann år 1799. Efter denna eldsvåda reglerades staden, som ända från Christinas tid haft trånga och krokiga gator, hvilka då förbättrades. Nu är Enköping en i rektangelform reguliert byggd småstad med raka gator (6 på längden och 11 på tvären), trädplantering på torget, jernbro öfver ån samt flera vackra och nya hus, bland hvilka dock blott prestgården och rådhuset äro af sten. Det sistnämnda, beläget vid en gata öster om torget, är ursprungligen ett enskildt hus, uppfördt i slutet af 1700-talet af en handlande Stahre och sedermera inköpt af staden. I rådhuset finnes ett väl ordnadt archiv med domböcker och handlingar från början af 1500-talet. Ett gammalt rättarsvärd förvaras derstädes som ett curiosum.

Det nämdes i det föregående, att

Enköping under katholska tiden haft tre kyrkor. En af dessa, *St. Ægidii* eller *St. Iliani,* som hon äfven kallas, hade redan 1572 länge stått öde, och qvarlefvor efter henne ses ännu strax nedanför Wårfrukyrkan; *St. Olai* kyrka, som låg i stadens norra hälft och sannolikt var den egentliga stadskyrkan, nedbrann 1572, så att blott *St. Maria* eller *Wårfrukyrkan,* ursprungligen landsförsamlingens kyrka, återstod. Denna sistnämda, 72 alnar lång och 24 alnar bred, byggd dels af tegel, dels af gråsten, har blifvit tillbyggd tvänne gånger, sednast 1622 (1648?). Midt på kyrkans tak uppfördes 1840 ett torn, som år 1850 helt och hållet bekläddes med koppar. Om denna kyrkas uppkomst gå flera sägner, bland hvilka följande är den allmännast berättade. En herde, som vallade boskapen vid Haga kungsgård, såg litet imellan, att en qvinna med ovanligt utseende kom fram ur skogen, klappade boskapen, som deraf tycktes befinna sig väl, och återvände samma väg hon kommit. Nyfiken att få veta, hvem hon var, följde han en gång efter henne. Han såg då, att hon gick in uti det närbelägna Husberget genom en remna, som ännu visas. Försigtigt smög han sig in efter henne, fann bergafrun sofvande och såg derinne icke allenast högar af guld, utan äfven framför den sofvande en spinnrock af klaraste guld. Han bemägtigade sig alltsammans och kom lyckligt ut. Men så snart han hemkommit, insjuknade han, och då han kände döden nalkas, lät han kalla en munk och bad denne att för det röfvade guldet låta uppbygga en kyrka och helga henne åt den Heliga Jungfrun, för hans själs salighet. Detta verkställdes, och kyrkan kallas ännu, åtminstone af de gamla, för Wårkärs, det är Vår Kära Frus, kyrka. Kyrkan har vacker altarprydnad och predikstol, förfärdigade af Thoman, samt ett 1786 bygdt orgelverk. Uti kyrkan finnes en så kallad munkbänk, och i kyrkodörren sitter en runsten, enligt Liljegren rest af »ikibirn . ok . þir . brüðr . — — at . Hakun . faþur . sin . Kuþ . hialbi . onta hans.» (Vid St. Egidii kyrka finnes också en runsten, № 714 hos Liljegren: Run-Urkunder.) Wårfrukyrkan begagnades till 1500-talet af landsförsamlingen ensam, och som dennas kyrkoherdar förekomma flera från 1300-talet. Vid denna tid nämnas 2 stadspastorer, de för hela det nuvarande pastoratet gemensamma sedan föreningens tid. Kaplaner i Enköping förekomma från år 1593. För närvarande utgöra Enköping och Wårfrukyrka ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Åsunda kontrakt af Uppsala ärkestift. Den nuvarande kyrkoherden är upptecknaren af Neckens Polska, »Sagohäfdernas» författare, den frejdade Arvid August Afzelius.

Uti stadens folkskola undervisades år 1856 af en examinerad lärare 77 gossar och 3 flickor; 8 gossar bivistade allmänt läroverk, 6 gossar och 20 flickor hade enskild undervisning, och 67 flickor undervisades i hemmet.

Enköping, som år 1785 hade 1,100 invånare, hvilkas antal 1850 hade växt till 1,409 och 1859 till 1,471, synes i äldre tider hafva haft sin hufvudsakliga näring af handel med Westmanlands och Dalarnes bergverksprodukter. Under Carl IX, som till handelns upphjelpande skänkte staden 6 stycken lådjor från Stockholms flottstation, uppfördes ett våghus; men Gustaf II Adolf inskränkte Enköpings utförsel af sådana produkter, hvilken också snart af sig sjelf upphörde genom segelledens uppgrundning. Derjemte hade stadsboerna en annan näringsgren i fiske och handel med fisk. Odlingen af köksväxter idkades likväl redan då och kom allt mer i gång efter jernhandelns upphörande, i synnerhet som Kronan upplät tomter och jord till stadens upphjelpande. För närvarande lefver staden hufvudsakligast af odling af köksväxter, af hvilka, företrädesvis grönsaker, kål, pepparrot, morötter, palsternackor m. m., stora qvantiteter årligen gå till Stockholm, derifrån till och med utrikes, samt af jordbruk, hvilket är så betydligt, att årliga skörden på stadens 709 tunnland åkerjord uppgifves till 2,600 tunnor spannmål och 4,000 tunnor potates. Äfven boskapsskötseln är icke obetydlig; deremot saknar staden skog, och vedpriserna äro derföre höga. Bland sednare fabriksanläggningar nämn-

nas tegelbruk och en ångqvarn. Stadens handtverks-borgerskap utgjorde år 1856 ett antal af 56 män och 2 qvinnor, med 16 gesäller och 19 lärlingar; bevillningen på handtverkerierna uppgick till 177 rdr bko. Dessutom funnos samma år i staden 20 män och 1 qvinna, som med egna händer till afsalu åstadkommo handtverksarbeten, och hvilka i bevillning erlade 21 rdr bko. Stadens handelskorps utgjordes ofvannämda år af 28 män och 8 qvinnor med 14 biträden och erlade i bevillning 212 rdr 24 sk. bko. Likaledes samma år egde Enköping 3 fartyg om 53 läster och underhöll kommunikationen med Stockholm medelst ett ångfartyg om 25 hästars kraft. I staden finnas postkontor, apothek, källare samt åtskilliga traktörs-ställen och krogar. Den består af 189 hus och tomter samt 2,189 tunnland jord, deraf 709 åker, 812 äng samt 668 skog och betesmark, alltsammans i taxeringsvärde upptaget till 351,055 rdr bko. Enköpings statsbidrag för 1855 uppgifvas till 27,478 rdr bko; kostnaden för stadens styrelse uppgick detta år 2,000, för kleresiets underhåll till 1,533: 16, för fattigförsörjningen till 1,337 rdr bko. Hamnbyggnaden och segelleden vidmagthållas genom en särskild kassa, bildad af de afgifter, som inflyta för begagnandet deraf. Stadens styrelse består sedan år 1682 af en borgmästare (den hade fordom 2, tidtals 4) och 6 rådmän. — Åsunda härad har sitt tingställe i Enköping, der lagsagan likaledes hade ett af sina tingställen, tilldess lagmansembetena indrogos 1850.

Enköpings marknader hållas årligen i Januari, Mars och September månader. Stadens vapen, förut en lilja, är nu fyra liljor i kors. Stadens riksdagsnummer är 60.

Enköpings Å. En mindre betydande å i Uppsala län, som uppkommer af flera grenar från Simtuna och Thorstuna härader i länets sydvestra del samt går med sydlig hufvudrigtning genom nordöstra delen af Åsunda härad, derunder mottagande tillflöden från vester, tilldess den efter ett par mils slingrande lopp, sist genom Enköpings stad, faller ut uti innersta hörnet af Svinngarnsfjärden i Mälaren.

Enneryda. Fordom marknadsplats i Wirestad socken och Allbo härad af Kronobergs län, nu aflyst med anledning af de oordningar, som der inträffade, och hvilka stundom ledde ända till mord.

Ennesbovad. Ställe i Kisa socken och Kinds härad af Östergötland, vid gränsskilnaden mellan Östergötland och Småland, på Fröåsa egor. Der synas lemningar efter en skans, som i Carl IX:s tid blifvit anlagd till värn mot Danskarne, hvilka, sedan Some förrädiskt uppgifvit Kalmar, visat sig här vid gränsen, men blifvit af konungen nödsakade att draga sig tillbaka.

Enskede. Herrgård i Brännkyrka socken och Svartlösa härad af Stockholms län, o. n. o. från sockenkyrkan, består af 1 mantal skatte och $1/2$ mantal frälse, omnämnes först år 1546 och har i sednare tider tillhört en Fogel 1772, Ehrenhoff 1825, nu Kongl. sekreteraren Odelberg, som synnerligen förbättrat gården. Det underlydande Bägersta, 1 mantal skatte, nämnes år 1449; hela egendomen är taxerad till 75,000 rdr rmt.

Enskär. Känningsbåk af trä i Bälinge socken och Rönö härad af Nyköpings län, hör till Norrköpings fördelning under Norra Lotsdistriktet.

Enslöf. Socken i Tönnersjö och Halmstads härader af Hallands län, 1 mil nordost från Halmstad, uppgifves hafva en areal af 33,719 tunnland, af hvilka 2,865 äro sjöar och kärr. Nissan flyter igenom socknen och delar densamma mellan de bägge häraderna; bland öfriga vattendrag märkas *Sånneå*, som kommer från Kragaresjö och faller ut i Nissan, samt *Ullasjöå*, som, i likhet med den förra, upprinner ur en sjö inom socknen, går igenom en del af denna och faller in i Fylleån. Bland sjöar uppräknas: Stora och Lilla Amsjön, Nörresjö, Ömdesjö, Svartesjön, Ålsjön, Utorrgölen, Ullasjön och Kroksjön

m. fl. Bland högre berg inom socknen nämnas: *Wiersehatt* på det vid Sånneån belägna hemmanet Wiershults egor, och hvilket fått sitt namn deraf, att det ifrån hafvet ser ut som en hatt, *Långebroknatt,* m. fl. Socknen har flera dels bok-, dels gran- och furuskogar, bland hvilka den största, här kallad *Kragareörk,* sträcker sig till flera pastorater både i Halland och Småland samt der kallas endast *Örken.* Jordmånen är i allmänhet svag, i synnerhet på gränsen åt Breareds socken, der den är ljungbevuxen och saknar bördighet; dock finnas inom socknen trakter med bördigare jordmån. Ehuru åkerbruket i allmänhet är svagt, är det ändock hufvudnäringen; den i allmänhet för slöjder icke synnerligen fallna allmogen förskaffar sig derjemte någon inkomst genom försäljning af bokved och förfärdigande af vallmar. Allmogens söner och drängar bruka (åtminstone var det fordom vanligt) årligen utvandra till Skåne för att tröska. Socknen består af $61^1/_6$ förmedlade mantal, af hvilka 50 höra till Tönnersjö, $11^1/_6$ (den s. k. Fjelgimefjerding) till Halmstads härad. Befolkningen, på 1840-talet 1,719 invånare, uppgick 1850 till 1,993 och 1856 till 2,214 personer. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 105 gossar och 100 flickor. — Enslöfs socken utgör för närvarande ensam ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Laholms kontrakt af Göteborgs stift. Prestgården är 1 mantal, och derjemte finnes enkesäte af $^1/_2$ mantal. Kyrkan, belägen, $1^1/_4$ mil från Halmstad, $3^1/_2$ mil från Laholm och $15^7/_8$ mil från Göteborg, är af sten med torn och täckt dels med bly, dels med takspån, har orgelverk, men saknar i öfrigt märkvärdigheter. — Bland historiskt märkvärdiga ställen förtjenar socknens största by, *Fjelgime,* att nämnas, såsom skådeplatsen för åtskilliga krigshändelser under Erik XIV:s tid, hvilka af nämda konungs historieskrifvare Erik Jöransson Tegel blifvit förlagda till »Fjällgränna» (t. ex. slaget den 10 November 1563), hvilket namn byn dock aldrig haft, ehuru densamma på de äldsta chartorna kallas *Fjällkene.* Bland fornlemningar nämner Hallands beskrifvare, prosten Bexell, ett på Huneljung nära säteriet Arlösa befintligt monument, bestående af en horizontal sten om 5 alnars längd, under hvilken en annan häll ligger, tillika med åtskilliga smärre stenar; omkring dessa befinnas flera kantiga hallar ställda i noggrann ordning, dock hafva flera fallit omkull. Vid vägen från Enslöfs kyrka, omkring 500 alnar från Nissan, ligger den s. k. *Presthögen,* hvari man funnit en urna med ben och aska. I Näfverkärret på Amböke skog finnes en stenläggning, liknande en ugn, hvartill den också skall hafva varit begagnad af dem, som under krigstider flytt inåt skogarna. Ett invid prestgården beläget berg kallas »Hökens kyrka» efter socknens kyrkoherde Nicolaus Hök († 1703), som på denna höjd brukade hålla sin andakt hvarje dag vid soluppgången. — Bland gårdar inom socknen märkas säterierna *Arlösa* och *Ättarp* eller *Ettarp.* Af det förra, som ligger på gränsen mellan Enslöfs och Snöstorps socknar, höra 2 hemman till Enslöf; det är bebygdt med en gammal gråstensbyggnad och en nyare byggnad af trä, midt emot den gamla. Om *Ättarp,* som har historisk märkvärdighet, se denna artikel. — Adress: Halmstad.

Enviken. Kapellförsamling i Kopparbergs fögderi af Dalarne, är, tillika med Svartnäs bruksförsamling, annex till Svärdsjö konsistoriela pastorat i Stora Tuna kontrakt af Westerås stift, består af $5^1/_2$ mantal skatte och beboddes 1856 af 1,696 invånare. Genom Kongl. Brefvet af den 6 November 1857 skiljdes Enviken från Svärdsjö socken. Se vidare *Svärdsjö.*

Enviken. Landthamn på Gotland i Hamra socken och Hoburgs Ting af Södra Befallningen.

Enåker. Annex-socken i Simtuna härad af Westerås län, på östra stranden af sjön Hallaren, som inom socknen har sitt norra utlopp åt Dalelfven och det södra åt Clasbomyren, uppgifves hafva en areal af 23,814 tunnland, af hvilka 3,850 äro sjöar och kärr.

Största delen af socknens sjöareal upptages af den ofvannämda sjön Hallaren, hvaraf hela ena hälften hör hit; landet, i det hela ett högland, men icke desto mindre en slättbygd, som till stor del upptages af kärr och sanka ängsmarker, särdeles kring de små vattendragen, sluttar i norr mot Dalelfven, i vester mot Hallaren, och genomstrykes längst i vester af Dalkarsåsen, hvarjemte enstaka bergkullar uppsticka här och der. Jordmånen är dels svag lera, dels sand och mojord; hufvudnäringen är åkerbruk, och dertill komma boskapsskötsel samt kolning för Sala silfververk. Bland binäringar omnämnas i äldre tider tjärbränning, hjulmakeri, förfärdigande af skoflar och spadar samt fiske i sjöarna Hallaren, Clasbomyren, Nickelsbosjön och Hofden m. fl. smärre vattensamlingar. Socknen, som består af $12^2/_3$ förmedl. hemman ($11^1/_8$ skatte, $^1/_4$ krono och $1^1/_4$ frälse), med 2 utjordar, en qvarn och 2 fisken, beboddes på 1840-talet af 810 personer, men egde 1850: 812 och 1857: 856 invånare samt har ett taxeringsvärde af 153,105 rdr rmt. Socknen hade 1856 både fast och ambulatorisk skola; i den förra undervisades af 1 examinerad lärare 31 gossar och 14 flickor, i den sednare af en oexaminerad lärare 10 gossar och 9 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk, 31 gossar och 34 flickor undervisades i hemmet. — Enåker är annex till Vester-Löfsta konsistoriela pastorat af 1:sta klassen i Södra Fjerdhundra kontrakt af Uppsala ärkestift. Kyrkan räknas bland de äldsta i orten och blef år 1696 grundligen reparerad. Pastoratets komminister besitter $^1/_4$ mantal krono i Enåkers by; kaplanslängden går tillbaka till 1593. — Att socknen är af gammalt odlad bygd, bevisas af flera grafhögar och tvänne runstenar vid åsens södra och norra ända. Den södra, kallad Stora Runhällen och enligt Grau rest till minne af en Helsinge-konung, som tilllika med sin son här stupat i ett slag mot en Uppsala-konung, visar ett tecknadt fyrfotadt djur och har en inskrift, enligt hvilken »Erlukn» lät hugga stenen till minne af Unc, son sin; den andra, Lilla Runhällen, är till stor del sönderslagen, så att blott föga af inskriften kan läsas. — Ingen gård af betydenhet finnes inom socknen. — Adress: Sala.

Enånger. Socken i Norra Helsinglands fögderi och Enångers tingslag i Gefleborgs län, $2^1/_2$ mil söderut från Söderhamn, vid hafvet, uppgifves hafva en areal af 78,316 tunnland, kärr och sjöar inberäknade. Socknen består af $46^7/_8$ mantal och hade på 1840-talet 2,360 invånare, hvilket antal år 1850 hade tillväxt till 2,418 och 1856 till 2,496. Sistnämda år hade socknen ambulatorisk skola med 2 examinerade och 1 oexaminerad lärare, som undervisade 167 gossar och 141 flickor, medan 3 gossar bivistade allmänt läroverk samt 21 gossar och 26 flickor undervisades i hemmet. — Enångers moderförsamling utgör, tillika med annexerna Njutånger och Nianforss kapell, för närvarande ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Helsinglands Norra kontrakt af ärkestiftet. Hela pastoratet, som 1856 hade 3,982 invånare, bestod då af 78 oförmedl. mantal, med prestgård af $^1/_8$ och stom af $^3/_{16}$ hemman. Kyrkan, belägen $2^1/_2$ mil från Hudiksvall och 22 mil från Uppsala, är gammal och tros vara byggd på 1400-talet. — Ryssarne hemsökte socknen i slutet af Maj 1721 samt brände Långvinds bruk och flera byar; men kyrkan och prestgården blefvo ändock räddade. — I socknen ligga jernbruken *Långvind* och *Boda* samt lastageplatsen *Tytterön*, hvarifrån stora qvantiteter plank och bräder årligen föras till Gefle och Huddiksvall; brädsågning till afsalu utgör också i Enångers socken en vigtig binäring. — När år 1838 en reparation skulle företagas på bordet i Enångers kyrkas sakristia, hittades der under bordets läderbeklädnad en gammal anteckning af följande lydelse: »*Memoria præteritorum et præsentium temporum:* År 1676 begyntes en sådan stor hunger i Sverige, så att många tusende menniskor svälte ihjäl, fastän konungen all möjlig flit använde att understödja allmogen med spannemål; men i Helsingland, Medelpad, Ångermanland och Jämtland uppehöllo folket endels lifvet

med barkbröd, efter the här i orten äro vana vid svagt bröd, hvarvid man med förundran såg, huru underligen Gud välsignade thetta brödet, att thet hade kraft att föda, så att många fattiga mans barn voro vid bättre trefnad och hull än rika mans barn, som kunde vara magra och bleka nog. Kan hända hos the fattiga fanns på then tiden mera förråd på böner, gudsfruktan och nöjsamt sinne än på bröd. Men år 1700 begynte Gud af nåde tänka på vår nöd och vår bön, och gaf godt bröd att äta och god säd att så, och thet med stor välsignelse, hvilken Guds godhet har förnyat sig allt sedan, år ifrån år. — År 1708 den 28 September om aftonen begyntes en svår köld, hvilken utan någon tö varade inemot vårtiden. Thå förmentes merendels hela hafvet här i Norrland vara igenfruset. Hafsisen varade och lät sig se nästan inemot midsommaren. Om vintren flögo sjöfoglarna opp i strömmarna. Thet berättades ock, att thå sjöfoglarna sågo röken af kohlmilorna, flugo the dit, menandes (then) vara dimba af strömmar. Och när the ditkommo, voro the så utmattade af flygande, att the icke mera förmådde flyga. Thet berättades ock af sjömännerna, att på hafvet mellan Stockholm och Lybeck låg mycken sjöfogel på vattnet döder, utan tvifvel om vintern döda af köld. — År 1710 afsomnade på the södra orterna i riket många tusende menniskor af pestilentien. Här i Helsingland inkom samma sjukdom med sjöfarande folk ifrån Stockholm, och blefvo döda af samma sot i Huddiksvall allenast några personer; uti Forssa socken, i Sörvigsta, uti vestra gården, blefvo alla menniskor döda, men ingen mer uti socknen. I Njutånger på Iggesunds bruk afsomnade åtta personer. En malmskuta förde sjukdomen på bruket. — Vid thessa nu varande tider är ett stort elände uti Sveriges land. Konungen är genom flykten, tå slaget stod vid Pultava, kommen i Turkens land, ther han ännu är. Storförstendömet Finland, Estland, Liffland, Ingermanland, Carelen med dess städer hafver Ryssen intagit. Många städer på Tysk botten äro endels intagne och endels stå i samma fara. Härtill hjelper konungen i Dannemark med sina vapen. — — Enångers prestgård d. 13 April 1714. Inter otia sacra scripsit Michaël Jerff, pastor i Enånger och Njutånger.» — Adress: Söderhamn.

Enåsa. Kapellförsamling i Wadsbo härad och Hasslerörs tingslag af Skaraborgs län, $1^1/_2$ mil nordost från Mariestad, vid Wenern. Kapellförsamlingen, som på 1840-talet hade 298 invånare, räknade 1850: 317 och 1856: 309 personer. Den hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 62 gossar och 33 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 2 gossar och 1 flicka undervisades i hemmet. — Församlingen är kapell till Hassle patronela pastorat af 2:dra klassen i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift; patronrättigheten tillkommer gemensamt egarne af säterierna Börstorp i Hassle och Säby i Berga socken. Enåsa kyrka, som ligger i Hassle socken, var fordom af trä, men blef åren 1785 och 1786 på bekostnad af landshöfdingen grefve Spens uppförd af sten, är vacker och rymlig samt har torn och orgelverk. Vid kyrkan är Spensiska familjgrafven. — Till ett skolmästarboställe i Enåsa skänkte grefvinnan Beata Falkenberg, född Douglas, 333 rdr 16 sk., hvarefter landshöfdingen grefve Spens ytterligare ökade donationen med 6 tunnor spannmål, mot villkor, att skolmästaren skulle tillika vara kapellpredikant i Enåsa och utnämnas af egaren till Börstorps säteri. Se vidare *Hassle*. — Adr.: Mariestad.

Erfvinge. Gård i Spånga socken och Sollentuna härad af Stockholms län, bestående af $^7/_8$ mantal krono och $1^3/_8$ frälse, egdes år 1858 af herr F. U. Castelli.

Eriksberg. Socken i Gäseneds härad af Elfsborgs län, 4 mil n. n. o. från Borås och $2^3/_4$ mil sydvest från Falköping, uppgifves hafva en areal af 4,235 tunnland, af hvilka blott 20 äro sjöar och kärr. Socknen genomflytes af Lidan, som inom densamma gör ett fall, hvilket drifver en qvarn; slätt-

trakten består för det mesta af kärr och mossar, påminnelser om den skog, som fordom beklädt denna nu kala och skoglösa trakt. Ännu på 1700-talet funnos inom Eriksbergs pastorat tvänne med ek- och löfskog bevuxna krono-allmänningar, *Wåthult* och *Vesterskog;* men nu växa endast låga enbuskar i dessa fordna skogar, som nyttjas till betesmark. Åkerjorden består för det mesta af sand- och klapperjord, men odlas med omsorg. Potates odlas mycket; lin, hampa och tobak till husbehof; humlegårdar funnos ännu på 1820-talet vid nästan hvarje gård. Af spannmålsodling och boskapsskötsel hemtar allmogen sin hufvudsakligaste inkomst; några sälja äfven lärft och vallmar. Socknen, som består af $16^{31}/_{32}$ mantal ($11^{7}/_{32}$ skatte, $2^{3}/_{4}$ krono och 3 frälse) med en qvarn, uppskattades år 1857 till 70,775 rdr banko och beboddes på 1840-talet af 560, 1850 af 523 och 1856 af 568 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 23 gossar och 19 flickor, medan 2 gossar undervisades i allmänt läroverk, 3 gossar och 11 flickor i hemmet. — Eriksbergs moderförsamling utgör, tillika med annexerna Broddarp och Mjellrunga eller Mjelldrunga, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Åhs kontrakt af Skara stift. Prestgården utgör $^{3}/_{4}$, stommen 1 hemman, vederlag 19 tunnor 26 kappar. Kyrkan skall vara uppbyggd år 1190 af konung Knut Eriksson, som skall aflidit härstädes på gården Gathe 1195 eller, efter andra uppgifter, 1199, efter det han afstått Göta Rike till Sverker Carlsson. Kyrkan, som byggdes till Erik den Heliges ära, lär vid samma tid hafva af biskop Bengt den Gode fått tvänne klockor, hvilka likväl antingen blifvit tagna af fienden eller på annat sätt förkommit, emedan kyrkan aldrig lär hafva varit i besittning af dem. Hon är af gråsten med torn. Inom henne förvaras en kalk med Slavonsk inskrift samt ett helgedomsskrin af ek, i form af en kyrka och öfverdraget med starkt förgylld koppar, hvaruti, enligt inskriften derpå, fordom varit förvarade åtskilliga dyrbara reliquier, nämligen Frälsarens hufvud-duk, tagen i hans graf, en bit af korset, några droppar blod af diverse martyrer, deribland af St. Vincentius, hår, ben och naglar af de 11,000 Jungfrur, o. s. v. Socknen med dess bägge annexer var under katholska tiden kanonikat under Skara stift och skall enligt Biskopskrönikan hafva varit innehafd af biskop Torstanus, som krönte Erik XIII i Kalmar år 1397. Vid reformationen blef Eriksberg eget pastorat. — Bland gårdar i socknen märkas: *Ladås,* 1 mantal säteri, uti äldre tider kalladt Ladusa, vid Lidan, 1858 tillhörigt A. Ekholm, samt *Gathe,* fordom *Gafva* eller *Gatha,* der kon. Knut Eriksson vistades och dog, samt der man ännu lär se lemningar efter större tomtningar. I trakten skall Knut hafva förlorat en drabbning mot Carl Sverkersson, och ännu visas en sten, kallad *Kungsbotten,* under hvilken Knut skall hafva gömt sig, inan han flydde till Norge. Rusthållet *Bricka-* eller *Bryggagården* skall fordom hafva tillhört Eriksbergs kyrka, och tror man, att kanikernas öl bryggdes derstädes, så framt icke namnet uppkommit af en bro öfver ån, som då funnits invid gården. — Adress: Alingsås.

Eriksberg. Detta Södermanlands största herregods, beläget i Stora Malms socken och Oppunda härad af Nyköpings län, söder från socknens kyrka, vid Eriksbergs-sjöns södra strand, är ursprungligen uppkommet af Pintorp eller Eriksberg, 1 mantal, med Timmermon $^{1}/_{8}$, Dunsjötorp $^{1}/_{8}$ och Djulforss qvarn $1^{1}/_{2}$ mantal, hvartill sedermera kommit en mängd gods i Stora Malms och andra socknar, så att det hela utgör en possession af nära 600,000 rdr bko i taxeringsvärde. Man känner icke, hvem som först bebyggt denna gård; men under namnet Pintorp eller Pinatorp såldes den år 1508 af väpnaren Knut Nilsson i Boosgård till fru Anna Carlsdotter på Windstorp, enka efter riddaren Erik Eriksson Gyllenstjerna till Fogelvik († 1502). Sedan denna tid saknas alla underrättelser om egarne af gården, hvilken sannolikt stadnat i slägten Gyllenstjernas händer, tilldess riksrådet friherre Erik Gyllen-

stjerna, född 1602, död 1657, Erik Erikssons ättling i fjerde led, började att uppföra hufvudbyggningen och synes hafva gifvit sitt namn åt gården. Det ännu stående stora stenhuset fulländades 1660 af hans enka, fru Beata Conradsdotter von Yxkull, den i folksägnerna bekanta s. k. Pintorpa-frun, hvilken efter Gyllenstjernas död blef omgift med riksrådet Matthias Soop. Pintorpa-frun dog 1667. Efter Erik Gyllenstjerna ärfdes godset af hans son, grefve Christopher, född år 1647, död 1705, gift först med grefvinnan Johanna Oxenstjerna, sedan med Catharina, dotter af pfalzgrefve Adolph Johan till Stegeborg och död 1720. Under det första äktenskapet byggdes sannolikt slottets flyglar, hvilket man förmodar deraf, att Gyllenstjerne- och Oxenstjernevapnen här förekomma i nästan hvarje rum. Grefve Christophers son, lagmannen C. A. Gyllenstjerna, dog ogift i Carlskrona 1733 efter en duell med kapten-löjtnanten baron Krassow, och godset ärfdes af hans syster Maria Gustava, enka efter Kongl. rådet och presidenten grefve Carl Bonde till Björnö. Hon öfverlät åt 1732 godset till assessor J. H. Hildebrands enka, Florentina von Reede, hos hvilken det var pantsatt. Efter fru Florentinas död försålde hennes arfvingar sina lotter, som utgjorde $^7/_9$ af egendomen, till sin bror och svåger, ryttmästaren D. H. Hildebrand, hvilken år 1739 tillköpte säteriet Juleforss af enkefru Bondes måg, öfverste Düring, samt åren 1740 och 1743 Öfverby, som förut tillhört grefliga slägten Nieroth. Under D. H. Hildebrands tid utvidgades Eriksberg betydligt, så att gården, utom Forssjö bruk, bestod af omkring 70 hela hemman. Godset blef af Hildebrand och hans sednare fru, Anna Sophia Schönström, den 1 November 1778 förklaradt för fideikommiss för deras son, David Gotthard Hildebrand, och förenades med fideikommisset äfven det då s. k. Hildebrandska, nu Bondeska huset vid Rosenbad i Stockholm. Den första fideikommissarien dog ogift 1808, och egendomen tillföll nu hans systerson, juris doktorn friherre Carl Carlsson Bonde, son af hans excellens öfverste-kammarjunkaren friherre Carl Bonde. Godset innehafves för närvarande af öfverste-kammarjunkaren friherre Carl Jedvard Bonde.

Eriksbergs hufvudbyggnad är uppförd af sten, tre våningar hög med 4 flyglar, som sluta med torn, och inredningen motsvarar det yttre utseendet. En af flyglarna upptages af ett vackert kapell, uti ungefär samma stil som kapellet i Stockholms slott; uti en annan af flyglarna befinnes ett praktfullt, med marmorstatyer försedt, badrum, hvari dagern infaller från taket. Slottet har ett bibliothek och en taflesamling, den f. d. Lagerbringska, hvari åtskilliga stycken af Potter, Wouwermans, Rembrand m. fl. mästare förekomma. En här befintlig samling af mynt och medaljer räknas bland de rikaste enskilda i Sverige. Friherre Carl Carlsson Bonde har låtit reparera och iståndsätta den förut tämligen förfallna hufvudbyggnaden.

Utom af de i det föregående uppräknade hemmanen består Eriksbergs gods af Djulforss $1^1/_4$, Djulforssqvarn $^1/_2$ mant. frälsesäteri, Öfverby ladugård $^5/_8$, Solberga 1, Zachristorp $^1/_2$, Markustorp $^1/_4$ mantal, från år 1755, samt Myrkärr, $1^1/_4$ mant. frälse, från 1788; Forssjö såg och qvarn med 2 par stenar samt Djulaforss såg och qvarn med 7 par stenar; Forssjö jernbruk (se denna artikel), Östra Djulö (se denna art), Stenta och Kathrineholm, f. d. Fulbonäs (se denna art.), år 1851 tillsammans $41^7/_{20}$ mant., samt räntor af $8^3/_8$ mantal inom socknen; vidare 2 mantal i Björkvik, $2^1/_4$ mantal i Nykyrka, 2 mantal i Bogsta, 1 mantal i Hölö, o. s. v., samt $4^1/_4$ mant. med qvarnar och grufvor i Floda och Skalunda grufva i Sköldinge. — Egaren af Eriksbergs gods har sedan 1777 patronatsrätt till Stora Malms pastorat, hvars kyrka blifvit år 1780 reparerad af godsets egare, som likaledes (1749) skänkt orgelverk och (1799) en af Hörberg målad altartafla. Under kyrkans chor befinnes Eriksbergs eller Hildebrandska grafven.

Eriksberg. Jernbruk i Vestra Schedvi socken och Åkerbo härad af Westerås län. Se art. *Westlandaholm.*

Eriksberg. Två mantal skatte i Åryd socken och Bräkne härad af Blekinge län, taxerade till 20,000 rdr bko, tillhörde år 1858 landtbrukaren J. P. Johnsson, som dessutom innehade Dragsö och ett till gården hörande tegelbruk, jemte åtskilliga hemmansdelar i Hellaryds socken, alltsammans taxeradt till 26,750 rdr banko. — Gården har förut hetat *Mara* och bebyggdes först af schoutbynachten Ankargrip. Den blef sedan säteri och fick sitt nuvarande namn af generalguvernören grefve Erik Ruuth, som innehade densamma omkr. år 1790.

Eriksberg. Nedlagdt kopparverk i Neder-Calix socken af Vesterbottens län, $2^1/_4$ mil nordost från kyrkan. Hülphers berättar, att »något malmbrott har här varit bekant på 1690-talet, men sedan blifvit ödelagdt genom olyckshändelser, och att det 1769 upptogs på nytt af några sockenbor samt drefs en tid genom ett bolag om 30 lotter.» Bolaget gjorde åtskilliga anläggningar, men fick icke synnerligt mycket koppar (första profsmältningen år 1770 gaf 2 sk℔), hvarpå man efter åtskilliga mindre lönande försök och uppkomna tvistigheter upphörde med arbetet. I Lappträsk- och Talltjärnberget i samma socken skall man också hafva funnit kopparmalm.

Eriksberg. Timmermans-Ordens egendom vid Träsket i Ladugårdslands församling inom Stockholms stad, först bebyggd år 1669 af en rådman Hörner och inköpt af Orden den 6 Mars 1788 för 5,633 rdr 16 sk. spec. Egendomen består af Ordenshuset, i hvilket äfven det af Orden år 1796, på Gustaf IV Adolfs myndighetsdag, inrättade Hospitalet, som 1857 hade 12 underhållstagare, är inrymdt. På Eriksberg befanns fordom en liten theater, der smärre stycken uppfördes, men hvarom inga närmare uppgifter förefinnas.

Eriksholm. Lägenhet i Tjärstad socken och Kinds härad af Östergötlands län, vid Hallsta-ån, anmärkningsvärd derföre, att stället först blifvit uppröjdt och bebygdt af den bekanta Erik Tuneld, författaren till den första utförligare geographiska beskrifningen öfver Sverige. En af hans vänner skref om denna uppodling följande »poetiska vers»:

»År 46 var här rätt stygdt;
År 47 ett hus först bygdt:
År 48 gräft och plöjt;
År 51 på Mugghult röjt;
År 52 väg, bro och damm;
År 53 nu herrgårds-stam;
År 54 trädgårds skick;
Då Eriksholm sin Madur fick;
Se'n herrgård, gärden, ängar, fält,
Till landtbruk, skötsel, odlat, stält.«

Här dog Tuneld den 3 April 1788. Stället innehades sedan af rusthållaren Samuel Nilsson i Håkantorp, som lät det alldeles förfalla; det har likväl blifvit åter ordnadt af O. W. Molin, egare 1855. — I Tunelds Geographi berättas, att vid Eriksholm »synas åtskilliga s. k. vargfjät och andra märken i en stor jordfast sten; under en annan, der bredvid, är en håla eller kula, i hvilken menniskor fordom haft tillhåll, den tid de hedniska Göter, såsom Jornandes säger, *inhabitabant excisis rupibus.*» — År 1857 anlades här ett manufakturverk.

Eriks Kapell. Uti det äldre Uppsala omnämnas tvänne sådana. Det ena var uppfördt af trä inuti Uppsala domkyrka, mellan högchoret och vestra dörren, och deruti förvarades konung Eriks Skrin, tilldess domkyrkan blifvit fullbordad, då skrinet insattes i högchoret och kapellet borttogs. — Ett annat St. Eriks kapell var beläget nedanför Trefaldighetskyrkan, söder om det nuvarande Riddartorget, under hvilket, likasom under de närgränsande tomterna, det ännu skall finnas hvalf, som tillhört kapellet. Det började byggas 1271 eller 1291 af trä, men uppfördes omkring 1334 af tegel, på bekostnad af kaniken, magister Arnerus, som der skall hafva inrättat en præbenda med vederbörliga inkomster. Detta kapell afbrann åren 1473 och 1572 samt stod sedan länge utan tak. Enkedrottning Christina skänkte visserligen år 1632 till akademien 10,000 daler för att återuppbygga kapellet, hvarjemte det skulle inredas till »Ex-

cercitia Academica och Professorum grafvar»; men denna summa blef aldrig utbetalad, och först i Carl XI:s tid, år 1687, kunde genom beviljade kollekter och andra bidrag tak och fönster m. m. iståndsättas och byggnaden, hvars murar voro väl bibehållna, inrättas till ett »*Collegium Pietatis*», der prediko-öfningar, *Excercitia concionatoria*, förehades. Kapellet afbrann å nyo år 1702, och teglet af ruinerna användes till domkyrkans reparation. Detta kapell är troligtvis det så kallade öfra kapellet, *capella superior*, så benämdt till åtskilnad från *capella inferior*, det nedra kapellet, öfver St. Eriks Källa, hvilket omtalas i kaniken Henrici Ludovici testamente af den 8 Maj 1346, och hvilket blifvit repareradt af kon. Johan III, hvarefter det kallades *St. Johannes' kapell*, men förstördes i 1702:års brand.

Erikslund. Frälsesäteri uti Vesterljungs socken och Hölebo härad af Nyköpings län, $^1/_2$ mantal med tegelbruk och dertill hörande Backa, $^1/_4$ mantal frälse, samt andra underlydande $5^1/_4$ mantal, tillika med $1^1/_8$ mantal i Sättersta socken af Rönö härad inom samma län, är grundadt på Backa, som nämnes 1484, jemte andra torp under Gilberga i Enhörna socken, såsom tillhörande ett præbende vid Strengnäs domkapitel. Gården lydde sedan under Tullgarn, men löstes derifrån år 1778 af Erik Brander, adlad Skiöldebrand, som gaf densamma dess nuvar. namn och ditflyttade säteri-friheten från $^1/_2$ mantal frälse Berga i Thorsåkers socken af Rönö härad. Redan under Erik Branders lifstid öfvergick Erikslund till hans son, friherre P. G. Skiöldebrand, såldes 1819 till kon. Carl Johan, återköptes 1826 och tillhörde 1851 kommendör J. P. Hjelm, nu frih. J. Alb. Kantzow. Hela egendomen är taxerad till ett värde af 29,570 rdr bko.

Erikssund. Sund mellan Skofjärden och Sigtunafjärden i Mälaren, vid segelleden mellan Stockholm och Uppsala. Invid sundet ligger gården *Erikssund*, äfven *Sundby*, ursprungligen *Håtunabo*, i St. Pehrs socken och Erlinghundra härad af Stockholms län. Gården, $1^5/_8$ mantal skatte med qvarn, reducerades från fältmarskalken Kaggs arfvingar, tillhörde 1772 Roselius von Rosenheim och har i sednare tider ofta ombytt egare.

Erikstad. Socken i Sundals härad af provinsen Dal och Elfsborgs län, mellan Dalbergs-ån i sydost och Kål-ån i vester, uppgifves hafva en areal af 4,397 tunnl. och saknar alldeles både sjöar och kärn. Örs-ån stryker genom socknens södra del. På skog är sådan brist, att endast $2^5/_8$ mantal hafva sådan till gärdsel och vedbrand. Socknen, som består af $19^1/_4$ hemman, deraf 5 mantal frälse, beboddes på 1840-talet af 933 personer, men hade 1850: 989 och 1856: 1,080 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola, i hvilken en examinerad lärare undervisade 47 gossar och 39 flickor, medan 5 gossar undervisades i allmänt läroverk, 13 gossar och 17 flickor i hemmet. — Erikstad är annex till Bolstads regala pastorat af 1:sta klassen i Södra Dals kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan, af sten, är gammal, liten och oansenlig; sakristian, af sten, är uppförd på bekostnad af major C. G. von Mentzer. Till socknens fattigkassa har aflidne bonden Anders Jonsson i Berg skänkt ett stående kapital af 66 rdr 32 sk. bko. — Bland gårdar i socknen märkas *Björnebol*, som varit säteri och tillhört Stake-ätten, men efter år 1683 upphört att anses som säteri, samt *Vestergården*, 1 mantal säteri, år 1563 tillhörigt Sivard Kruse, från åren 1754—1832 familjen von Mentzer. — Bland fornlemningar nämnes en ättehög af öfver 100 alnar i omkrets vid hemmanet Berg, kallad Bergskulle. — Adress: Åmål eller Wenersborg.

Erikstad. Säteri om 2 mantal uti Hvitaryd socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län, egdes i 15:de och 16:de århundradena af Stenbockar till Toftaholm, i 17:de århundradet af friherrar Sparre till Kronoberg. Th. Sparre, riksråd 1645—64, skref sig herre till Erikstad, likasom Pehr Pehrsson Sparre, riksråd 1664—69, och en öfverste baron Sparre. I 18:de seklet

egdes Erikstad af häradshöfdingen i Sunnerbo, B. Bergius, † 1730; af hans bägge söner var Bengt († 1784) assessor i antiqvariska archivet och bankokommissarie, en Svensk Langebek, efter Wieselgrens utsago; andra sonen, Petrus Jonas, assessor i Coll. Med. samt Botan. Prof. i Stockholm, † 1790, donerade »Bergianska Trädgården» till Vetenskaps-akademien. Bland sednare egare af Erikstad nämnas landshöfding Arvid Hägerflycht, hans dotterson kammarherren Arv. Theet och generalmajor Hägerflycht, hvars arfvingar egde gården 1843. Gården, med en dertill hörande enbladig såg, tillhörde 1858 hr P. Stéen och var taxerad till 7,050 rdr bko. — Vid en bäck på gårdens egor står en runsten, rest af en fader till minne af hans son, som seglat »österut till Grekland», d. v. s. ifrån Kalmar till Estland och derifrån flodvägen genom det nuvarande Ryssland.

Eringsboda. Kapell i Tvings socken och Medelstads härad af Blekinge län, omkring 2 mil från Tvings kyrka, invigdes på tjugonde söndagen efter Trefaldighet 1738 och är uppfördt af furutimmer på bekostnad af åboerna på 22 hela hemman inom Tvings socken, hvilka år 1736 inkommo med klagomål öfver att de hade både för lång och för svår kyrkväg. För sitt genom predikandet i kapellet ökade besvär fick pastor i Tving genom testamente af Måns Lind och hans hustru, Helena Blackstadius, år 1740 rentan af frälsehemmanet Fösingsmåla i Elmboda socken och Konga härad af Kronobergs län sig anslagen. Kapellet ligger på Södra Eringsboda egor; på samma gårds egor fanns 1857 ett färgeri, vid Norra Eringsboda ett garfveri. Se vidare art. *Tving*. — Adress: Carlskrona.

Erkerna, eller **Idekalfvarne.** Fem små, trädbevuxna holmar i sjön Wettern.

Erlesunda. Två mantal frälse i Eds socken och Sollentuna härad af Stockholms län, tillhörde på 1600-talet slägterna Wrangel och Stenbock, öfvergick sedan i andra händer och egdes 1849 af en Smerling.

Erlinghundra. Kontrakt i Uppsala stift, innefattar pastoraterna Odensala med Husby; Wassunda och Haga; Sigtuna stad med St. Olofs och St. Pehrs socknar, hvilka alla tre gemensamt begagna stadskyrkan, samt Alsike och Knifsta. Utom Sigtuna, som är regalt, äro de öfriga pastoraterna konsistoriela. Kontraktets hela befolkning uppgick år 1856 till 5,282 personer.

Erlinghundra. Härad i Stockholms län, beläget utefter de nordliga Mälarfjärdarna, från och med Skarfven, till och med Ekoln, mellan Sollentuna och Wallentuna härader i söder, Seminghundra och Långhundra i öster och nordost, intill Uppsala läns gräns och Fyris-åns utlopp i norr och nordost. Häradet består dels af bergig strandbygd, genomskuren af inskjutande vatten, dels af jemnare, småkulliga inre trakter, dels slutligen af sandig skogsmark på Långåsen längst i öster. Det består af socknarna Alsike, Knifsta, Wassunda, Haga, Odensala, Husby, St. Olof, St. Pehr och Norrsunda, af hvilka Wassunda, Haga och St. Pehr till år 1714 tillhörde Håbo härad af Uppsala län. Häradet uppgifves bestå af $283^3/_4$ mantal på en areal af 59,061 tunnland, af hvilka 940 äro sjöar och kärr. Det beboddes år 1856 af 5,572 personer och var 1857 uppskattadt till 1,568,500 rdr banko. Tillika med Seminghundra, Långhundra och Wallentuna härader, utgör Erlinghundra härad en domsaga, tillika med Långhundra och Seminghundra ett fögderi. Häradets tingställe är vid Märsta gästgifvargård i Husby socken.

Erlången. Insjö i Östergötland, $^3/_4$ mil lång, sällan öfver $^1/_8$ mil bred, den sista af de sjöar, som bildas af Stångån, inan denna faller ut i Roxen, och belägen omkring 100 fot högre än den sistnämda sjön. Sjön tillhör Grebo och Svinstad socknar af Bankekinds härad.

Erska. Socken i Bjerke härad af Elfsborgs län, uppgifves hafva en areal af 4,189 tunnland, af hvilka 525 äro sjöar och kärr. Det vigtigaste vattendraget är sjön Anten. Marken är slät

och bördig, och socknen bebos af flitiga och slöjdskickliga invånare. Hemmantalet är $16^3/_4$, och invånarnes antal, på 1840-talet 1,045, uppgick år 1850 till 1,127 och 1856 till 1,148. Uti sockneus ambulatoriska skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 32 gossar och 58 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmänt läroverk samt 37 gossar och 53 flickor i hemmet. — Erska socken är, tillika med Magra och Lagmansered, annex till Mellby konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Wäne Härads kontrakt af Skara stift. Kyrkan, byggd i 16:de århundradet af grefve G. A. Lejonhufvud till Raseborg, reparerades 1798. — I socknen ligger, vid sjön Anten, det för närvarande hertigen af Augustenburg tillhöriga godset *Gräfsnäs*, hvarom mer på dess ställe. Vid gästgifvargården Sollebrunn är postkontor. — Adress: Sollebrunn.

Erstavik. Kapellförsamling i Svartlösa härad af Stockholms län, på östra stranden af Baggarsfjärden, i sydost och söder gränsande till Agnöfjärdens vik Erstaviken samt Tyresjö socken, består af $8^2/_3$ mant. och beboddes 1815 af 340, 1845 af 442 och 1856 af 393 invånare. Socknens största vattendrag är Älta-sjön, som genom Nacka-ån har sitt aflopp i Sickla-sjön. Bland högre berg nämnes Åltaberget. Jordmånen är dels lätt lera, dels sandmylla, och på bergen i öster och söder växer både barr- och löfskog. Näringarne äro åkerbruk, boskapsskötsel och sjöfart med några storbåtar. Socknen hade 1856 fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 12 gossar och 17 flickor, medan 18 gossar och 6 flickor undervisades i hemmet. — Erstaviks och Nacka kapellförsamlingar äro, tillika med Bränkyrka, annexer till Huddinge konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Södertörns kontrakt af Strengnäs stift. Kapellkyrkan, byggd år 1763 af trä på bekostnad af egaren till Erstaviks gård, är förfallen. — Bland gårdar i socknen märkas *Erstavik* och *Älta*. — Adress: Stockholm.

Erstavik. Herresäte i Erstaviks kapellförsamling och Svartlösa härad af Stockholms län, $1^3/_4$ mil sydost från Stockholm, består af 2 mantal frälsesäteri med underlydande. Gården är herresäte åtminstone från 1400-talet, då riksrådet Otto Olofsson (omkring 1453) skref sig till denna gård, likasom sedan riksådet Peder Ragvaldsson Fargalt och Hans Kyhle samt Claës Hansson Bielkenstierna (den sistnämde på 1600-talet). Gården tillhörde sedan slägten Leijonhufvud och såldes 1717 af Charlotta Eleon., grefvinna af Lewenhaupt-Falkenstein, boren burggrefvinna af Dohna, åt riksrådet friherre Olof Törnflycht. Af ett upplåtelsebref befinnes, att en grefvinna Posse år 1752 innehaft Erstavik, hvilket af riksrådet Olof Törnflychts arfvingar försåldes till grosshandlaren Herman Petersen. Han gjorde år 1765 Erstavik till fideikommiss inom sin slägt, hvilken år 1774 adlades med namnet af Peterséns. Godset innehafves nu af H. M. af Peterséns. Det består, utom Erstavik, af gårdarna Drefvinge, Fisksättra, Neglinge, Skogsö, Slumnäs, Öfverby m. m. och var 1857 taxeradt till 70,000 rdr bko. Den nuvarande åbyggnaden, af sten, med flyglar, är uppförd åren 1763—1765 af Herm. Petersen. Bland de under godset lydande lägenheterna skall Nedra Kolbotten hafva fått sitt namn deraf, att man der bränt kol för det fordna krutbruket vid Nacka. — Ryssarne hemsökte år 1719 äfven Erstavik och uppbrände flera till godset hörande byar; men då de härifrån tågade längre fram, »blefvo de på Skogsö-ängen af Södermanlands regimente mötte och så undfägnade, att Ryssen med hast efter ett skarpt fäktande måste taga flykten ned till sin flotta.» Södermanländningarne lågo sannolikt på Skutudden vid Stäkes krog, der på ömse sidor om sundet märken efter förskansningar ännu skola synas, och Ryssarne landstego vid det $^1/_4$ mil längre ut, vid Baggarsfjärden, belägna Skogsö.

I »Tessin och Tessiniana» läses om Erstavik följande: »År 1697 i Oktober anmältes i Bergskollegium, att ett malmstreck af ädel metall var upptäckt i Stockholms Skären, ej långt från Baggens-stäket; anmäldes af Johan Pehrs-

son, som var vid myntet, och Jacques Michel, köpman i Stockholm. Saken var, att en bonde vid Erstavik hade, då han fiskat, märkt en rörelse i vattnet vid foten af en platt berghäll. Der var en håla, 6 qvarter djup, ur hvilken han sedermera med en jernslef upphemtat rent, gediget qvicksilfver. Stället bör sökas på Erstaviks-kusten från Neglinge-udden till Östervik.»

Ertemark. Socken uti Wedbo härad af provinsen Dal och Elfsborgs län, kring södra delen af sjön Lelång, uppgifves hafva en areal af 32,909 tunnland, af hvilka 6,864 äro sjöar och kärr. Enligt Lignell äro af socknens 1,525 qvadratmil 1,284 land och 0,241 vatten. Till socknen höra följande sjöar: en stor del af Lelång, hela Ärtingen och Fyllingen, delar af Torrsjön, Åskesjön m. fl,, samt nära 70 småsjöar eller kärn. Lelång har vid Bengtsforss sitt utlopp genom en elf; en å leder vattnet från Fyllingen och andra smärre sjöar till Ärtingen vid Årbol. Sjöarne Lelången och Ärtingen äro förenade genom en helt kort vattenådra, genom hvilken dessa sjöar ömsom flöda i hvarandra; men i allmänhet ligger Ärtingens yta några tum högre än Lelångs. Socknen, hvars vestra del kallas *Fjälla*, består af $26^1/_8$ hemman och beboddes på 1840-talet af 2,015, 1850 af 2,390 och 1856 af 2,569 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola; i den förra undervisades af en examinerad lärare 40 gossar och 44 flickor, i den sednare 86 gossar och 72 flickor, medan 90 gossar och 87 flickor undervisades i hemmet. På de genom socknen löpande vägarna förekomma åtskilliga svåra backar, bland hvilka en mot gränsen af Torrskogs socken betecknas med namnet Hafveruds-bräckan och tillika med en annan backe vid stranden af Ärtingen, söder från Årbol, är en bland de brantaste i orten. — Ertemark är annex till Steneby regala pastorat af 2:dra klassen i Norra Dals kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan, vackert belägen på en udde vid norra stranden af Ärtingen, är af sten, men utan torn, gammal, tillbyggd och förfallen. Genom ett Kongl. bref af år 1640 anslogos 4 tunnor spannmål till hennes iståndsättande, emedan hon året förut blifvit svårt skadad af en orkan. — Af fornlemningar förekomma griftrör vid Grea, Herrenäs, Gunnerbyn och Norra Lund samt en grafhög vid N. Grea. I söder från Hägersknatten, vid Skärsdalen, är en grotta, kallad Jättestugan. — Socknen har två säterier, *Näs*, 1 mantal, länge tillhörigt slägten Svenske, men efter 1810 i allmoges händer, och $^2/_{16}$ mantal *Fårenäs*. På halfva skattehemmanet Vestra Edsviken bodde och afled den förtjente And. Lignells farfar, Petrus Lignell, † 1779 som pastoratsadjunkt i Steneby. — Adress: Åmål.

Ervalla. Socken i Fellingsbro härad af Örebro län, i vester och söder omgifven af Järle-ån, som faller ut i sjön Wäringen, uppgifves hafva en areal af 12,520 tunnland, af hvilka 680 äro sjöar och kärr. De smärre vattendragen i den till största delen jemna och bördiga socknen flyta ned i Järle- eller, som den också kallas, Dylta-ån. Jordmånen är lerhaltig, der och hvar något träskig. Ervalla har fordom hört till Åkerbo härad och Westerås län, men blef år 1640 lagdt till Örebro län, tillika med Fellingsbro och Näsby socknar. Socknen består af $45^1/_4$ mantal, bestående till stor del af några betydliga byar; ungefär hälften lyder under Ervalla säteri. Taxeringen uppgick år 1855 till 148,556 rdr bko. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen beboddes 1849 af 1,139 personer, men räknade 1850: 1,253 och 1856: 1,303 invån. Sistnämda år hade Ervalla både fast och ambulatorisk folkskola; i den förra undervisades af en examinerad lärare 37 gossar och 24 flickor, i den sednare 25 gossar och 10 flickor, medan 5 gossar och 41 flickor hade undervisning i hemmet. — Ervalla socken är annex till Näsby alternativt konsistoriela och patronela pastorat af 2:dra klassen i Fellingsbro kontrakt af Westerås stift. Kyrkan, belägen 2 mil från Örebro, byggdes år 1673 af grefvinnan Sigrid Bjelke och är nu återställd efter en af åskeld uppkommen brand 1789; i kyrkan finnes en släg-

ten Mörner tillhörig graf. Kaplanslängden går tillbaka till början af 1600-talet. Igenom socknen löper den s. k. *Nora-Ervalla-jernvägen*, den första Svenska jernvägen för lokomotiv, öppnad den 5 Mars 1856 och 3 mil lång. — Af minnen från äldre tider finnas lemningar efter en skans och bro, som påstås vara anlagda af Danskarne under Christian II:s tid. — Första rummet bland socknens gårdar intages af *Ervalla gård*, som ligger nära kyrkan och består af 4 mantal säteri, utom mer än 20 underlydande hemman. Gården har från 1500-talet tillhört flera ätter af den högre adeln, såsom Roos, Liljehök, Leijonhufvud, Horn, Bjelke, Piper, Rudbeck, Åkerhjelm, m. fl. Vid gården, som har patronaträtt till gället, fanns länge ett jernbruk, anlagdt vid Dylta-ån och sannolikt omnämdt redan år 1625 under namn af Nils Bjelkes och Grefvinnans Hamrar; det har i sednare tider hört under Dylta; men smidet nedlades på 1830-talet, då privilegierna öfverflyttades till Skogaholm. Nuvarande egaren af Ervalla gård är brukspatron Baumgarten; gården är taxerad till 23,842½ rdr bko. — I öfrigt ligga inom socknen *Tingstorps* bruk, 1 mantal säteri *Hult*, som lyder under Järle bruk i Nora socken, *Öster-Kasta*, m. fl. — Adress: Arboga.

Esarp, eller **Eserup.** Socken i Torna och Bara härader af Malmöhus län, 1½ mil sydost från Lund, uppgifves hafva en areal af 3,078 tunnland, af hvilka endast 4 äro sjöar och kärr. Genom socknen löper Säje-ån. Af socknens 13½ mantal höra 4¼ till Torna härad. Den beboddes på 1840-talet af 765 personer; år 1850 uppgick invånarnes antal till 965, 1856 till 957. Uti socknens fasta skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 79 gossar och 67 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk. — Esarp är annex till Kyrkheddinge konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Bara kontrakt af Lunds stift. — Vigtigaste gården inom socknen är berustade säteriet *Esarp*, 1 mantal, bebygdt för ståndspersoner, ehuru i mindre godt skick, med stora ladugårdshus och tillhörande (1857) majoren baron Wrangel v. Brehmer. — Adress: Lund.

Esbjörnamåla. Kronohemman af 1 mantal i Urshults socken och Kinnevalds härad af Kronobergs län, köpt till skatte år 1843, upptogs af ödemarken på Kronans allmänning af Djur Nilsson, hvars son, Måns Djursson, konungens länsman i socknen, genom ett i Högsby den 20 Juli 1612 utfärdadt bref på detta hemman fick bördsrätt för sig och sina efterkommande, så länge de derför gjorde den skatt och skuld, som vederborde. Han blef dock befriad från alla årliga och vissa pålagor, så länge han skaffade konungen vissa kunskaper om fienden och gjorde denne den mesta möjliga afbräck. (Se Wieselgren, Ny Smålands Beskrifning, II, pag. 746.)

Eskelhem. Socken i Banda Ting och Södra Befallningen af Gotland, 1¾ mil s. s. v. från Wisby, vid hafvet, uppgifves hafva en areal af 8,239 tunnl., hvaraf 480 äro myrar och kärr. Socknen består af 21 mantal, taxerade till 75,515 rdr bko, och beboddes på 1840-talet af 685, 1850 af 795 och 1856 af 820 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola, der en examinerad lärare undervisade 41 gossar och 53 flickor, medan 14 gossar och 13 flickor undervisades i hemmet. — Eskelhem utgör tillika med Tofta ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Medel-kontraktet af Wisby stift; hela pastoratet består af 30⅞ förmedlade mantal och beboddes 1856 af 1,407 personer. Prestgården utgör 1⅝ mant. Kyrkan, af kalksten och med okänd ålder, fick sitt torn repareradt 1824. — År 1703 gjordes strax invid kyrkan ett fynd af flera Romerska guld- och silfvermynt. — Adress: Wisby.

Eskhult. Två mant. säteri uti Solberga socken och Södra Wedbo härad af Jönköpings län, ligger på största höjden af den bergskedja, som löper genom socknen, och har sålunda ett högt, vackert läge samt är väl bebygdt. Säteriet egdes år 1702 af Casper Stålhammar, som likaledes egde Gisshult i

samma socken; det år tillhörde 1857 en herr Gustafsson. — På hemmanets egor ligger Svartåns ursprung, Svarte Källa.

Eskilskälla. Källa vid Dalängsberget eller Dalängen, öster om Strengnäs, var fordom en offerkälla, dit pilgrimsfärder anställdes från främmande orter, enligt uppgift ännu år 1558, då en Engelsman, vid namn W. Molteik (?), skall hafva besökt källan. Enligt sägnen hade de, som buro den Hel. Eskils lik mellan Strengnäs och Eskilstuna, tröttnat och stadnat med liket vid det nyssnämda berget för att hvila sig; men när de åter satte sig i rörelse, uppsprang der källan, som fick namn af St. Eskils Källa, men efter reformationen förlorat sin undergörande kraft.

Eskilstorp. Annex-socken i Oxie härad af Malmöhus län, $1^1/_2$ mil söder från Malmö, vid hafvet, har en areal af 1,643 tunnland jord, och består af $9^1/_8$ hemman med 2 oskattlagda gatehus, 6 utjordar och 1 qvarn, alltsammans sednast taxeradt till 114,360 rdr banko. Invånarne, på 1840-talet 428, utgjorde år 1850 ett antal af 437 och 1856 af 458. I socknens fasta skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 36 gossar och 1 flicka. — Socknen är annex till Gessie och utgör med denna socken ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Oxie kontrakt af Lunds stift. — Ett mantal krono *Eskilstorp*, taxeradt till 12,000 rdr bko, innehafves af ryttmästaren E. B. von Segebaden. — Adress: Malmö.

Eskilstorp. Säteri i Bredaryds socken och Westbo härad af Jönköpings län, har tillhört slägterna von Schantz, af hvilken en benämnes »starka Schantzen» och var kapiten, Berencreutz, Gyllengranat och Danckwardt, tilldess lagmannen C. Danckwardt omkring 1809 sålde sätesgården till bönder, hvaremot förpantningsrätten till de underliggande torpen, som innehafva nästan halfva säteriets egendom, är förbehållen slägten.

Eskilstuna. Fristad i Nyköpings län, på ömse sidor om den efter staden uppkallade Eskilstuna-ån, $^7/_8$ mil från dennas utlopp, $^5/_8$ mil i söder från Thorshälla, $8^1/_2$ mil i nordvest från Nyköping samt $11^1/_4$ mil vester från Stockholm, är uppkallad efter Södermanlands apostel, den Helige Eskil, och en gammal ort, som nämnes redan i slutet af 11:te århundradet. Omkring år 1080 blef nämligen den Helige Eskil stenad af hedningarne, der det nuvar. Strengnäs ligger, och de Christne, som skulle bära hans lik till hans hemvist Fors, blefvo nödsakade att stadna vid det nuvar. Eskilstuna, emedan (säger legenden) liket blef så tungt, att de icke kunde föra det längre. På det ställe, der detta järtecken inträffade, uppfördes en kyrka, och platsen fick namnet Eskilstuna, i stället för den urgamla benämningen Fors, hvilket syftar på ortens läge mellan de fall, som ån bildar mellan Tunaforss och Carl Gustafs Stad. Vid samma tid, eller måhända redan derförut, omkring år 1060, skall här ett kloster hafva blifvit uppbygdt för Cluniacenser- eller Bernhardiner-munkar, men hvilket år 1255 under kon. Waldemar Birgerssons regering uppläts åt Johanniter- eller Hospitalsbröder. Detta kloster hade snart genom testamenten och fromma gåfvor vunnit sådan förmögenhet, att det i Gustaf Wasas tid kunde med 200 mark lödig bidraga till betalandet af Svenska skulden till Lübeck. Det indrogs år 1527 till kronan genom Westerås recess, och 10 år derefter nedbrötos på Gustafs befallning de flesta klosterhusen, hvarefter stenen användes till Gripsholms slott. I nordost om den nuvar. staden, möjligen på den plats, som klostret förut intagit, lät kon. Gustaf bygga ett praktfullt slott, hvilket afbrann 1680 och dervid blef helt och hållet förstördt. Omkring först klostret och sedan slottet hade en köping uppstått och sannolikt blifvit rätt betydande; men den hade ändock icke egen jurisdiktion, utan ända till medlet af 1600-talet ansågos de här bosatta näringsidkarne lyda under Thorshälla stad. Först sedan konung Carl Gustaf låtit genom Liefländaren Rademacher vid Eskilstuna anlägga ett manufakturverk, hvartill jord anslogs inom Forss socken, fick Eskilstuna stadsprivilegier

år 1659 och sin egen domstol under en justitiarie. År 1664 hade staden 42:dra rummet bland rikets städer, och på dess signet, som föreställer ett städ med en derutöfver utsträckt arm med slägga i handen, läses årtalet 1665. Staden sträckte sig likväl ännu endast på östra sidan om ån, söder ut från slottet och den fordna platsen för klostret; manufakturi-inrättningarne utgjorde ett eget helt för sig inom vestra landsförsamlingen. På den till dem hörande och till stor del obegagnade jorden på åns vestra strand nedsatte sig imellertid efter hand en del stadsboer och grundlade den så kallade Nystaden, och fastän manufakturverkets egare väckte rättegång om de sålunda intagna tomterna, fingo dock stadsboerna genom förlikning (vid 1756:års riksdag) behålla hvad de bebyggt. År 1771 grundlade Adolf Fredrik ytterligare en tredje stadsdel, den s. k. Fristaden, der jern-, stål- och metall-arbetare tillätos nedsätta sig och, utan förbehåll af genomgångna läroår, idka sitt yrke, mot skyldighet att en verkstad skulle finnas i hvarje gård. För att skaffa tillräckligt utrymme, köpte kronan jord från manufakturverket, tillika med verkstäder, en knipphammare, Flackersta hemman, m. m. Uti justitiemål lydde fristaden under gamla stadens magistrat, som från år 1677 till slutet af 1700-talet hade gemensam borgmästare med Thorshälla; i allt annat lydde fristaden under en der boende, för hela riket gemensam direktör för fin- och svartsmidet, vid hvars sida 1799 ställdes en ordningsman, bägge under öfverinseende af Kommers-kollegium, hvilket med denna uppsigt fortfor till år 1824. Då tillsattes en direktion, ehuru de bägge ofvannämda tjenstemännen bibehöllos, och åt direktören uppdrogs derjemte uppsigten öfver Carl Gustafs Stads gevärsfaktori. År 1833 indrogs ordningsmanstjensten, hela staden förenades under en gemensam styrelse af borgmästare och rådmän, och gamla staden fick fristads-privilegier, dock utan förbindelse att hafva verkstad i hvarje gård.

Det nuvarande Eskilstuna består sålunda af tre delar, öster om ån Gamla Staden och vester om ån Nya Staden och Fristaden. Efter de förändringar, som det hela i sednare tider undergått, är Eskilstuna nu en ordentligt och reguliert byggd stad, om ock föga mer prydlig än de öfriga Svenska småstäderna af samma betydenhet. Staden är i alla fall för närvarande den största af Södermanlands städer, och dess folkmängd har alltjemt ökat sig. År 1772 hade hela staden 727 invånare; år 1810 hade dessas antal ökat sig till 1,855, år 1840 till 3,260, år 1850 till 3,961 och år 1858 till 4,394 personer. På östra sidan om ån framlöper den s. k. Gamla Stadsgatan genom sydligaste delen af Gamla Staden, går vidare genom den större och bredare delen af samma stadsdel till Gamla Torget och fortsättes sedan, allt i nordöstlig rigtning, till Skinnarebron vid det fordna slottets ruddamm och genom dess fordna trädgård, som nu blifvit upplåten till stadens utvidgning. En och annan kort gränd går ned till ån eller åt motsatta sidan. Vid torgets östra sida ligger rådhuset och det i sammanhang dermed byggda cellfängelset; på den nya stadsplatsen ligger Rekarnes lasarett och en begrafningsplats, anlagd år 1834. Derinvid synas ruiner af slottet. Åt nordost fortsättes Stadsgatan af landsvägen åt Strengnäs och Stockholm. Åt norr vidtager Fristadens nya utrymme, med platser för två torg, ett längst i söder och ett i midten vid ån, samt för kyrka vid det sistnämda torgets östra sida. Hufvudgatan på åns vestra sida är Kungsgatan, som från Stora Bron går midt igenom Nystaden och Fristaden samt vid gränsen dem imellan afskäres af ett torg, vid hvars östra sida borgmästarens boställe är beläget, och midt på hvilket befinnes en minnesvård öfver Sven Rinman, död år 1792 såsom direktör öfver Fristaden. Den äldsta gatan i denna del af staden är Kronhusgatan, der flera i Rademachers tid byggda hus qvarstå och hafva sina gaflar vända åt gatan; vid denna gata ligga flickskolan och, längre bort, fattighuset och arbetsinrättningen. Längre bort i norr vidtager Carl Gustafs Stads område; men på en holme, der dess verkstäder ligga, finnas

också några verk, som blifvit köpta till staden, dels 1777, dels 1836. Vester ut från Stora Bron ligger stadens kyrka, inom Fors' sockens område, likasom gevärsfaktoriet. Rådhuset och cellfängelset samt ett par fabriksbyggnader äro af sten, alla andra inom staden af trä. Bland de offentliga byggnaderna märkas följande:

Kyrkan, belägen utom staden och gemensam för denna samt landsförsamlingarna, Kloster och Fors, hvilka tillsammans bilda ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Vester-Rekarnes kontrakt af Strengnäs stift. Hela pastoratet består af $65^7/_8$ förmedlade mantal och beboddes 1856 af 6,374 personer. Prestgården består af $1^1/_2$ mantal, vederlag af 5 tunnor 22 kappar. — Kyrkan, den fordna Fors kyrka, sannolikt från 11:te århundradet, ehuru sedermera flera gånger reparerad och tillbyggd, reparerades sednast år 1843. Altartaflan, af hög ålder, är af okänd mästare, och excellensen Lohe, som skänkt henne, skall äfven ligga begrafven under densamma. Loheska familjen har sitt grafchor i kyrkan, hvilken dessutom innehåller några smärre epitaphier öfver medlemmar af familjerna Drakensköld, Lagerqvist, Adlerhoff m. fl. — Stadens äldsta *Rådhus* uppbyggdes år 1702 vid Stadstorget, men flyttades 1768 till närheten af den samma år färdigbyggda Stora Bron. Ett tredje Rådhus byggdes åren 1849—1851, i förening med ett nytt Cellfängelse för stadens och fögderiets behof. Utom sessionsrum och archiv för rådhusrätten och magistraten, innehåller rådhuset boningsrum för fängelsedirektören, och fängelset är inredt till 22 celler. — *Fattig-* och *Arbetsinrättningen* uppfördes i början af 1840-talet, och vid Fristadstorget ligger *Skolhuset*, bygdt 1804 och tillbygdt 1838, sedan en elementarskola blifvit upprättad i staden 1835 genom en af statsverket lemnad fond af 16,000 rdr banko. År 1837 testamenterade ortens provincialläkare, kommersrådet O. Galléen, till staden 25,000 och till hvardera landsförsamlingen omkring 17,000 rdr bko, hvaraf räntan skulle användas till skolor och till uppfostran, kläder och underhåll för fattiga barn af bägge könen. Medlen utföllo år 1843 och disponeras för de bestämda ändamålen. Ur denna fond togos till en del medlen till en år 1845 grundlagd flickskola. Enligt uppgifter från vederbörande undervisades i Eskilstuna församlings fasta folkskola år 1856 ett antal af 98 gossar och 101 flickor, medan 42 gossar bivistade allmänt läroverk, 31 gossar och 78 flickor hade enskild undervisning samt 17 flickor undervisades i hemmet, så att hela antalet barn i skoläldern utgjorde 171 gossar och 196 flickor. Särskildt finnes en söndagsskola, i hvilken folkskolans lärare undervisar handtverkslärlingar mot arfvode ur en bibel- och katecheskassa, som grundades år 1814 genom en Brittiska Bibelsällskapets gåfva af 100 pund sterling, och som 1852 hade en fond af 1,853 rdr bko. — Försökvis har man ytterligare i staden inrättat en technisk söndags- och aftonskola, hvars lärare aflönas med ett anslag af manufakturmedlen.

Jern- och stålförädling utgör stadens förnämsta näringsgren, och dermed sysselsättes också företrädesvis handeln, hvilken likväl äfven i öfrigt idkas med fördel; tillförseln af landtmannavaror är under höstmånaderna ganska betydlig. Antalet af mästare och qvinnor, som idkade jernmanufaktur i Eskilstuna, uppgick 1856 till 180 med 816 mantalsskrifna arbetare, eller tillsammans 996 personer. Enligt stadens privilegier äro alla de invånare, som idka tillverkning af smides-manufakturarbeten eller handel med sådana, fria från erläggande af mantalspenningar samt bevillning efter 1:sta art. Staden hade 1856 i öfrigt 22 handlande med 17 biträden, som i bevillning erlade 247 rdr 24 sk. bko, och hela antalet handtverkare uppgick samma år till 204 mästare och 25 qvinnor, som dref-vo verkstad, med 795 gesäller, 109 lärlingar och 2 andra arbetare, hvilka i bevillning erlade 1,025 rdr banko. Eskilstuna har inga seglande fartyg, men en ångbåt om 6 hästkrafter, som besörjer kommunikationen derimellan och Thorshälla. Vid 1854:års riksdag erhölls ett statsbidrag af 100,000 rdr bko på 5 år för anläggande af en ka-

nal-ledning mellan Eskilstuna och Mälaren. — Bland de vigtigare fabrikerna märkas Munktells mechaniska verkstad, Ståhlbergs och Heljestrands fabriker, m. fl.

Eskilstuna stad bestod 1855 af 260 hus och tomter med 7 verk och inrättningar samt 51 tunnland jord, alltsammans uppskattadt till 452,273 rdr bko. Staden erlade samma år i bevillning 2,333 rdr bko, och dess samtliga statsbidrag uppgingo till 11,194 rdr samma mynt. För fattigvården användes sistnämda år 3,813 rdr bko, och genom en gåfva af konung Carl Johan är en särskild fattigkassa grundlagd. I den nya Arbetsinrättningen, stiftad år 1844 genom ett af ständerna år 1841 beviljadt anslag af 10,000 rdr bko, erhålla omkring 50 personer bostad och, för det arbete, som de förmå åstadkomma, äfven föda, kläder m. m. Staden har derjemte lasarett för Rekarnes landsbygd med lokal för en afdelning af länets kurhus, postkontor, apothek, boktryckeri, tullkammare och sparbank, grundlagd 1828.

Stadens magistrat består af 1 borgmästare med 6 rådmän; den förre med 2 rådmän utgör en särskild poliskammare, och kostnaden för stadens styrelse uppgår till 2,576 rdr 32 sk. bko. Af statsmedel åtnjuter staden årligen 583: 16 banko till löneförbättring åt borgmästaren och 566: 32 till aflöning åt stadsläkaren. — Staden, hvars riksdagsnummer är 45, har en årlig marknad i Oktober månad. Staden har ännu sin lastageplats vid Thorshälla.

Eskilstuna Län. Så kallades fordom Öster- och Vester-Rekarne härader, hvilka tillhörde det s. k. Lifgedinget, af hvilket ingen enkedrottning varit i besittning sedan 1715.

Eskilstuna Kungsladugård, belägen i Klosters socken af Östra Rekarne härad, invid Eskilstuna stad, består af 9 mantal kronosäteri, det fordna klostrets och sedan slottets eller kungsgårdens egor, skattlades 1727 och arrenderas sedan 1757 till hälften af staden, till hälften af enskilda. Under Carl IX:s tid fanns här ett schäferi.

Eskilstuna Slott. Anlagdt, som vi redan nämt (se art. *Eskilstuna stad*) af konung Gustaf I, var detta slott bygdt i fyrkant, med fyra höga hörntorn, men afbrann i Carl XI:s tid och blef sedan icke åter uppfördt, utan användes teglet till slottsbyggnaden i Stockholm. Gustaf Wasa uppehöll sig här år 1560 och mottog sin son hertig Johan, som vid sin hemkomst från England medförde den första täckvagnen. Här vistades också hertigarne Johan och Carl år 1568, då de af konung Erik bjödos till hans bröllopp med Katharina Månsdotter. Hertig Carl residerade ofta på Eskilstuna slott, och här föddes hans dotter Anna 1568, likasom hans första gemål, hertiginnan Anna Maria, afled här den 29 Juli 1589. På slottet höll hertigen år 1596 ett möte med borgerskapet från Arboga, Köping m. fl. städer. Af slottets fordna utseende finnes en teckning i Dahlbergs Suecia.

Eskilstuna Å. Med detta namn betecknas under en del af sitt lopp sjön Hjelmarens aflopp i Mälaren, som först under namnet *Qvisla-* eller *Hyndevadsström* går åt öster, nordost och öster, sedan under namnen *Eskilstuna-* och *Thorshälla-ån* flyter åt norr, nordvest, vester och norr till Mälarfjärden Blacken, hvari ån faller ut efter 3 mils lopp. Ända till Hyndevad, en dryg mil från Hjelmaren, har ån föga lutning och är för det mesta tillräckligt djup för smärre fartyg; hon bildar derunder större vattensamlingar, deribland *Tandla-* och *Närsjöfjärdarne;* från Hyndevad till Eskilstuna går ån igenom en på ömse sidor sammanträngd dal, mellan berg, som på östra sidan resa sig ända till 185 fot; vid Hyndevad bildar den en forss af $6^1/_2$ fots höjd, vid Rosenholm två af tillsammans 5 fot, vid Rosenberg ett fall af $14^1/_2$, vid Skjulsta ett af knappa 3, vid Tunaforss ett fall af 19 samt vid Eskilstuna eller Carl Gustafs Stads jernverk ett fall af 5 fot. Längre ned förmärkes åter föga lutning; men åns bredd är några hundra fot, och den går fram mellan tämligen jemna, der och hvar sanka stränder samt är farbar, tilldess en sänkning af 5 fot åter möter vid Holm

och vid Thorshälla en af 14 fot. I vester går, mellan berg af 135 fot, en ursprungligen med konst anlagd gren af ån, som har ett fall vid Nyby. Nedanför Thorshälla har ån segelbart djup och går ungefär $^3/_8$ mil fram mellan sanka stränder. Från öster mottager ån den s. k. *Husby-* eller *Ärla-ån*, af 2 mils längd, och hvilken bildas genom afloppen från flera småsjöar, som förena sig i de med hvarandra sammanhängande sjöarna *Borsten* och *Hagbysjön* (101 fot), hvilken sistnämda fortsättes af *Lundbysjön;* Husby-ån faller ut i Tandlafjärden af Hyndevads-ån. Från Vestra Rekarne utfaller ett litet vattendrag i Nässjö-fjärden. Ån går fram genom Gillberga, Husby, Forss, Klosters och Thorshälla socknar.

Eskilsäter. Annex-socken i Näs härad af Wärmlands län, belägen ytterst på Wärmlands Näs, uppgifves hafva en areal af 12,520 tunnl., af hvilka 130 äro sjöar och kärr. Socknen består af 18½ mantal, taxerade till 146,408 rdr bko. Invånarne, på 1840-talet 950 personer, utgjorde 1850 ett antal af 1,115 och 1856 af 1,177. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 64 gossar och 67 flickor, medan 21 gossar och 12 flickor undervisades i hemmet. — Eskilsäters socken, hvartill den i Wenern belägna Lurö skärgård räknas, är annex till Millesviks konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Nors kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan, af sten, har sin egen byggnads-saga. »Presten Eskil, som ville bygga kyrkan, — berättar Fernow, efter att först hafva reserverat sig mot slika »tilläguingar, som kunna tillskrifvas egennyttiga munkar och dumme bönder, men intet sundt förnuft», — presten Eskil kom öfverens med ett troll, att i arbetslön gifva det sitt ena öga, andra säga sig sjelf, så framt han icke vid arbetets slut kunde uppgifva trollets namn. Han var väl glad öfver att se sin kyrka snart färdig; men blef dock mer och mer ängslig öfver att icke få nyttja henne. Då han gick i denna ängslan i skogen, hörde han ur ett berg en röst, som tystade ett barn:

Tyst, tyst, sonen min!
Rätnu kommer far din, Kinn,
Och ger dig presten Eskil att leka med.

Han gick derpå glad till kyrkan och sade till trollet, som höll på att sluta tornet: du, Kinn, sätt knappen rätt! — då trollet blef så förbittradt, att det kastade sig i backen och antingen slog ihjäl sig eller bröt låret.» — Man finner, att det är ungefär samma saga, som berättas om Lunds domkyrka, ehuru trollet här hette Finn och var tingadt af St. Lars. — En annan sägen från denna socken berättas i »Runa» som följer. »I en sandmo mellan Goås och Biörudd finnes en några alnar djup och lång graf, kallad *Runskegraf,* hvarest gamla jättar berättas hafva bott. Vidare säges, att en bonde, vid namn Arfved i Goås, nu för 250 år sedan (vid påfviska tidens slut) skall sent en afton rest derom, då jätten och dess sällskap voro ute. sprungo omkring grafven och dansade; men när jätten ropade åt bonden samt bad honom töfva och supa julsoppan med honom, hvartill han nekade, skall jätten bedt honom smaka på dess *julebuska* och i detsamma drack honom till utur en förgylld silfverkalk; denna tog väl bonden emot, men slog en del af det islagna på marken och en del på hästen, hvaraf håret gick af, och red sedan bort med kalken, då jätten sprang efter, ropandes, att bonden *skulle rida bergen de hala och icke i djupa dala.* Samma kalk skall han sedan hos sig behållit till Juldagsmorgonen och då skänkt honom till Eskilsäters kyrka, der han, som säges, ännu skall finnas.» Der skall verkligen hafva funnits en kalk, hvars metallkomposition ingen guldsmed haft reda på, och hvilken, enligt Fernows uppgift, öfverceremonimästaren Sparfvenfeldt bytt sig till mot en större silfverkalk. Den märkvärdiga kalken skall sedan hafva kommit till Maria kyrka i Stockholm (?). Fernow tillägger, att ett kors af samma metall på hösten år 1772 hittades icke långt från Engelholm i Skåne. — En dörr i Eskilsäters kyrka skall vara dithemtad från klostret på Lurön, hvarom se under denna artikel. — I den så kallade *Ringbohls-åsen,* ett berg nära intill sä-

teriet Rosenborg i denna socken, träffas den ena af de hittills kända två hällristningarna i Wärmland. Den upptäcktes, då man ref mossa från berget, och föreställer fyra farkoster, af hvilka två, tätt invid hvarandra, fram i fören hafva upprättstående streck och framför sig flera på eget sätt ordnade hålor. — Inom socknen ligga *Rosenborg* eller *Gårstad,* taxeradt till 21,400 rdr bko, och *Säter* med *Dåsserud.* På Lurön finnes ett tegelbruk. — Adress: Carlstad.

Espered. Annex-socken i Åhs härad af Elfsborgs län, $1^1/_2$ mil o. n. o. från Borås, vid sjön Tolken, uppgifves hafva en areal af 6,179 tunnland, af hvilka 875 äro sjöar och kärr. Utom den till socknen hörande andelen af Tolken, nämnes bland dess sjöar Löfvaskogs-sjön. Socknen består af 12 mantal ($9^7/_8$ skatte, $^7/_8$ krono och $1^1/_4$ frälse), taxerade till 34,075 rdr banko, och beboddes på 1840-talet af 685 personer, men hade 1850: 765 och 1856: 763 invånare, hvilka hufvudsakligen sysselsatte sig med husväfnadsslöjd och gårdfarihandel, men imellertid icke försumma jordbruket. Socknen hade år 1856 fast folkskola, i hvilken en examinerad lärare undervisade 29 gossar och 21 flickor, medan 31 gossar och 30 flickor undervisades i hemmet. — Espered är annex till Rångedala regala pastorat af 2:dra klassen i Åhs kontrakt af Skara stift. Kyrkan, af okänd ålder, tillökades år 1769 och skall hafva sitt namn af asp, hvilket allmogen uttalar äsp, emedan här fordom funnits någon aspskog. — Inom socknen ligger *Sundsholms* gård med några få qvarlefvor efter ett länge sedan förstördt slott på en holme i sjön Tolken. — Adress: Borås.

Esphult. Modersocken i Gärds härad af Christianstads län, $3^1/_4$ mil v. s. v. från Christianstad, uppgifves hafva en areal af 7,475 tunnland, af hvilka 210 äro sjöar och kärr, och består af $12^{17}/_{24}$ mantal, taxerade till 63,492 rdr bko. Socknen, som på 1840-talet hade 860 invånare, beboddes år 1850 af 1,081 och 1856 af 1,156 personer. Uti fasta folkskolan undervisades af en lärare sistnämnda år 64 gossar och 44 flickor; samtliga de skolpligtiga barnens antal utgjorde 66 gossar och 64 flickor. — Esphult utgör tillika med Linneröd ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Gärds kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet består af $27^7/_{12}$ förmedlade mant., prestgården af $^2/_3$; annexhemman af $^{23}/_{48}$; kronotionde $61^3/_4$ tunnor. Folknummern uppgick 1856 i hela pastoratet till 1,895 personer. — Inom socknen ligga åtskilliga militieboställen. — Adress: Christianstad.

Espinge, Östra. Annex-socken i Frosta härad af Malmöhus län, $3^3/_4$ mil o. n. o. från Lund, har en areal af 8,216 tunnland, af hvilka blott 25 äro sjöar och kärr, består af $15^{19}/_{24}$ mantal, taxerade till 109,525 rdr bko, med 1 qvarn, 15 husbehofsqvarnar, 1 stampverk, 1 garfveri, 1 skattlagdt och 25 oskattlagda torp. Socknen beboddes på 1840-talet af 670 personer, men hade 1850: 808 och 1856: 856 invånare. — Östra Espinge är annex till Fulltofta alternerande regala och patronela pastorat af 3:dje klassen i Frosta kontrakt af Lunds stift. Patronus är egaren af Fulltofta säteri. — Adr.: Hörby.

Esplunda. Sätesgård i Ringkarleby socken och Glanshammars härad af Örebro län, vid Hjelmaren, består af 2 mantal frälsesäteri, $1^1/_2$ mantal berustadt säteri samt underliggande $17^3/_4$ mantal, är en gammal gård, som nämnes redan på 1300-talet och af ålder tillhört Bonde-slägten, men mot slutet af 1600-talet genom gifte öfvergick till slägten Mörner, inom hvilken godset alltjemt blifvit bibehållet genom arf och lösen. Nuvarande egaren är statsrådet grefve C. G. D. Mörner. — I följd af grannskapet med Dylta svafvelbruk har Esplunda alltid varit ansedt som en tillflyktsort emot pesten. — På gården finnes en mindre bok- och manuskriptsamling.

Espö. Modersocken i Wemmenhögs härad af Malmöhus län, 3 mil v. s. v. från Ystad, vid hafvet, uppgifves hafva en areal af 995 tunnland och består af

$9^1/_2$ mantal, taxerade till 73,330 rdr bko, med 4 skattlagda och 10 oskattlagda gatehus, 1 allmänning och 5 utjordar. Folkmängden, på 1840-talet 285 personer, steg 1850 till 290 och 1856 till 302 invånare. I socknens fasta folkskola undervisade sistnämda år klockaren 17 gossar och 16 flickor. — Espö modersocken utgör, tillika med annexet Klagstorp, ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Wemmenhögs kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet består af $23^3/_8$ mantal och beboddes 1856 af 1,059 personer. Prestgården utgör 1 mant., kronotionden $17^3/_4$ t:r. — Adress: Malmö.

Essunga. Annex-socken i Barne härad af Skaraborgs län, $3^1/_2$ mil n. n. o. från Alingsås, genomskuren af Nossan, uppgifves hafva en areal af 10,484 tunnland, af hvilka 230 äro sjöar och kärr. Jordbruk och boskapsskötsel äro hufvudnäringarne; skog saknas nästan alldeles. Socknen består af $22^{11}/_{16}$ mantal (9 skatte, $^{11}/_{16}$ krono och 13 frälse) samt beboddes på 1840-talet af 1,105, 1850 af 1,389 och 1856 af 1,482 invånare. I socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år 59 gossar och 32 flickor af en examinerad lärare. — Essunga är annex till Lekåsa konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Wilska kontrakt af Skara stift. Kyrkan, förut af trä, uppfördes år 1762 af sten. — Essunga by uppbrändes år 1611, då Danskarne brände Skara, och hemsöktes sedermera af eldsvåda d. 11 April 1796. — Inom socknen ligga säterierna *Djupsås* om 1 mantal, *Winstorp*, *Åsen*, *Stallaholm* och *Tumleberg*, alla om $^1/_2$ mantal. — Adress: Alingsås.

Estbröte. Se *Asknäs*.

Estuna. Socken i Lyhundra härad af Stockholms län, $^3/_4$ mil norr från Norrtelje, vid södra stranden af sjön Erken, uppgifves hafva en areal af 18,075 tunnland, af hvilka 4,250 äro sjöar och kärr och 1,227 anses höra till Frötuna skeppslag. Utom sjön Erken, af hvilken större delen hör hit, ligga inom socknen Gräfstasjön, som faller ut till Gillfjärden, och Eksjön, hvars vatten går till Malsta. Af sjön Erkens utloppså hörer större nedersta delen till denna socken med Håfbo-, Notsta- och Putt-sjöarna, Gillfjärden och Koviken af Norrteljefjärden, alla i östra gränsen och fordom utgörande en redan år 1380 igengrundad farled inåt landet. Socknen är i allmänhet en bland de bättre lottade i Roslagen; rådande jordmånen är stenbunden lermylla, här och der sand; näringarne: åkerbruk och ängsskötsel, något skogsbruk samt fiske. Socknen, som består af $49^1/_4$ mant. skatte, 12 mant. krono och $18^1/_8$ mantal frälse, beboddes 1805 af 1,147, 1850 af 1,269 och 1856 af 1,243 invånare och var 1857 uppskattad till ett värde af 340,525 rdr bko. Socknen hade 1856 fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 36 gossar och 17 flickor, medan 5 gossar bivistade allmänt läroverk, 49 gossar och 72 flickor undervisades i hemmet. — Estuna socken utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Lyhundra kontrakt af ärkestiftet; prestgården utgör $2^1/_2$ mant., vederlag $3^3/_4$ tunnor. Den förekommer under namnet *Æsatuna* år 1289 och nämnes år 1314 såsom hörande till *Lyhundare*. En kyrkoherde är känd sedan 1290-talet, kaplaner sedan 1600-talet. Kyrkan, belägen på en höjd midt i församlingen, är af hög ålder och har på östra gafveln en anteckning, enligt hvilken den äldsta kyrkan skall vara byggd år 1063; enligt Tham blef hon sannolikt år 1298 invigd åt St. Lars, Olof och Erik, reparerades 1733 samt 1844. Hon torde ursprungligen hafva haft ett Byzantinskt hvalf, men har nu ett hvalf af det slag, som byggdes på 13- och 1400 talen, hvars freskomålningar dock för länge sedan blifvit öfverstrukna. Detta hvalf hvilar på sidopelare, hvaremot det äldsta stödde sig på långmurarna. Uti altaret i choret finnes en liten murad graf, hvari reliker skola varit förvarade. Altaret har bilder af alabaster, ett Italienskt konstverk, hitskänkt år 1783 af sedermera general Borgenstjerna. Uti kyrkans tillbyggda vestra del kände man till år 1832 endast den förfallna Stjerncronska grafven, hvari äfven medlemmar af slägten In-

senstjerna hvila; men 1842 upptäcktes der ytterligare en graf, innehållande 2 stora och 5 små lik, bland de förra liket af en stor, vacker qvinna, så väl bibehållen, som hade hon nyss blifvit ditsatt. Hennes hufvud var rakadt, och på den fylliga armen låg Christusbarnet med en af silke sydd gloria. Kistan, af ovanlig form, var af ek, med grofva och illa smidda jernhandtag. I en mindre kista fanns en hufvudskål med deromkring i tre hvarf lindade äkta guldgaloner. — Att socknen är gammal bygd, bevisas af dess talrika fornminnen, bland hvilka man nämner dels upprättstående, dels kullfallna bautastenar på Wemlinge egor, kummel och ättehögar vid Svinninge by, en år 1834 öppnad ättehög vid Eneby fogdeboställe, der man uti en med gråsten hvälfd graf träffade ett skelett af en fullvuxen menniska och en barnhufvudskalle, m. m. I Norrmånö by träffades Arabiska och Romerska silfvermynt under en gräfning i kon. Gustaf III:s tid. Att den ström, som drifver qvarnen vid Uddeboö, fordom varit segelled, bevisas af ett vid denna gård förvaradt Kongl. bref, hvari det vid lifvets förlust förbjudes att kasta stenar i segelleden, — hvilken nu kan öfvervadas och ligger flera alnar högre än hafvet. I Kullsta by förvaras 2 af Upplands lagmän utfärdade, med 3 vidhängande sigillkapslar försedda utslag på pergament, rörande byamännens eganderätt till utjorden Fläskängen. — Redan år 1800 anslog generalen friherre F. C. Wredes enka 2,000 rdr till en sockenskola i Estuna, och till denna skänkte sedan enkefru Helena Christ. Hjort af Ornäs (÷ 1830) 1,000 rdr bko, hvarjemte mamsell Sophie Elisabeth Lang, egarinna af Wemlinge (÷ 1843), till fattiga skolbarns underhåll skänkte 500 rdr rgs. — Bland socknens gårdar märkas: *Uddeboö,* vid Gillfjärden; *Wemlinge,* fordom tillhörigt Clara kloster och ärkebiskopsstolen, sedan Ortala grefskap; *Stjernholm,* vid Erken. m. fl. — Adress: Norrtelje.

Etelhem. Socken i Garde Ting af Södra Befallningen på Gotland, 4 mil s. s. o. från Wisby, uppgifves hafva en areal af 10,877 tunnland, af hvilka 1,840 äro sjöar och kärr, består af 10 mantal och är taxerad till 33,777 rdr bko. Folkmängden, i slutet af 1840-talet 320 personer, uppgick 1850 till 403 och 1856 till 425 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 15 gossar och 11 flickor, medan 3 gossar och 4 flickor undervisades i hemmet. — Etelhems socken är annex till Garda konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Södra kontraktet af Wisby stift. Kyrkan, enligt Strelow byggd i slutet af 11:te seklet, med torn, ombygdt 1788, har ett måladt fönster bakom altaret. — Adr.: Wisby.

Etla Borg. På en holme i Bråviken, icke långt från Bråborg, i Dagsbergs socken och Lösings härad af Östergötlands län, skall det hafva legat en borg af detta namn, hvilken Widegren i Östergötlands Beskrifning äfven kallar Ätla- eller Attila-borg. Uti Palmsköldska Samlingarna berättas, att man i 17:de seklet här funnit en guldpenning af 9 lods vigt, som lär förvaras bland statens samlingar.

Ettak. Kungsgård i Welinge socken och Wartofta härad af Skaraborgs län, vid Tidan, ett gammalt konungasäte, nu utarrenderadt militieboställe om 2 mant. krono med qvarn och såg. Konung Waldemar lär hafva hållit hof på Ettak, sedan han efter slaget vid Hofva år 1272 måste åtnöja sig med Göta Rike; år 1434 eröfrades kungsgården af Engelbrecht, och år 1442 innehades den troligtvis befästa gården, som uppräknas bland Sveriges slott och län, af Ficke Bülow, hvars arfvingar hade gården i förläning, hvilken dock skall hafva blifvit återkallad af Sten Sture den Äldre. År 1602 hörde Ettak till Braheska grefskapet, men indrogs vid reduktionen. Här har fordom också funnits en kyrka, *Ettaks kyrka,* som ödelades omkring år 1720, och hvarifrån den huggna stenen togs till Welinge kyrka.

Ettersunds Skans. Se *Ekenön.*

Ettra Å. Se *Ätran.*

Evedal. Smålands äldsta helsobrunn, belägen $^1/_2$ mil norr från Wexiö stad, i Wexiö landsförsamling, upptogs år 1705 af provincial-läkaren doktor Joh. Lindelius, hvars uppmärksamhet på källan skall hafva blifvit väckt genom en blind häst, som blifvit öfvergifven af sin egare, en torpare, men druckit ur källan och derigenom fått igen sin syn. Brunnen blef imellertid snart åter bortglömd, tilldess provincial-läkaren doktor Rothman år 1720 åter undersökte densamma. Linné fann vattnet likna Medevis och Ramlösas. Biskop Wallqvist gaf brunns-anläggningen dess nuvarande namn till minne af grefvinnan Eva Mörner, född Leijonhufvud, gift med hans exc. grefve C. St. Mörner. Stället, försedt med erforderliga byggnader, är vackert beläget nära Helga-sjö.

Evertsberg. Kapellförsamling i Ofvan-Siljans fögderi af Stora Kopparbergs län, annex till Elfdalen, består af ungefär 4 mantal och hade 1850: 395, 1856: 519 invånare. Se *Elfdalen.*

F.

Fagered. Socken i Fauräs härad af Hallands län, $5^1/_4$ mil o. n. o. från Warberg, uppgifves hafva en areal af 14,719 tunnland, af hvilka 890 äro sjöar och kärr. Socknen är i allmänhet skogsbygd och landet bergigt, med några större, men i allmänhet mindre dalar och slätter imellan bergen. Bergen och höjderna äro bevuxna med gran och tall, blott på en del ställen med bok, och skogsskötsel är, med anledning af åkerbrukets svaghet, befolkningens hufvudsakligaste näringsfång, hvartill komma boskapsskötsel och husväfnads-slöjd. Socknen är rik på insjöar och vattendrag, bland hvilka nämnas *Stråk-ån,* som till en del utgör gränsen mellan Halland och Vestergötland, *Högvads-ån* och *Danabäck* (se detta ord). Flera hemman inom socknen hafva insjöar på sina egor, och det finnes icke ett enda hemman inom densamma, som icke har tillgång till å eller sjö. Socknen består af 27 mantal och beboddes på 1840-talet af 700 personer, men hade 1850: 777 och 1856: 786 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en för Kjällsjö gemensam oexaminerad lärare, som undervisade 30 gossar och 21 flickor. — Fagereds moderförsamling utgör, tillika med Kjällsjö och Ullared, ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Warbergs kontrakt af Göteborgs stift. Hela pastoratet, bestående af $60^{101}/_{180}$ förmedlade mantal, beboddes 1856 af 1,824 personer; prestgården består af 1 mantal; enkesäte 1 mantal, helgonskyld 10 tunnor. Socknens, likasom häradets namn skrefs i äldre tider *Farthusä,* sedan *Fauröd;* när det från häradets namn afvikande namnet Fagered först kommit i bruk, är okändt. Kyrkan, af sten, är försedd med spåntak och trätorn; altartaflan och predikstolen äro gamla, och från katholska tiden förvaras ännu i kyrkan en Mariebild af ek. — Bland minnen från äldre tider nämnas förskansningar på en bergkulle, kallad *Skansen,* belägen $^1/_8$ mil från Vestgöta-gränsen, uti Hackarps hage; dessa förskansningar fortsättas ända ner till Högvads-ån, och på motsatta sidan af ån synas äfven lemningar af en graf, som varit uppgräfd ända till de österut derifrån belägna bergen. — Adress: Warberg.

Fagerhult. Socken i Norra Åsbo och Vestra Göinge härader af Christianstads län, vid gränsen mot Halland, har en areal af 15,483 tunnland, af

hvilka 765 äro sjöar och kärr. Socknen, som har svag åker och äng, men tillräcklig både ek- och barrskog, beboddes på 1840-talet af 920 invånare, men hade 1850: 892 och 1856: 942 inbygg. Af densamma höra $9^{31}/_{48}$ mantal till Norra Åsbo och $2^{1}/_{2}$ mant. till Vestra Göinge härad. — Fagerhults socken är annex till Hishults konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Laholms kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan ligger $5^{1}/_{2}$ mil o. n. o. från Engelholm; omkring densamma synas vallar, som blifvit uppkastade under krigen mellan Sverige och Danmark. — Ingen större gård finnes inom socknen. — Adress: Engelholm.

Fagerhult. Socken i Handbörds härad af Kalmar län, $7^{1}/_{2}$ mil nordvest från Kalmar, invid gränsen mot Jönköpings län, uppgifves hafva en areal af 31,035 tunnland, af hvilka 2,950 äro sjöar och kärr. Trakten, fordom en otillgänglig skogsbygd, utan körvägar, och glest befolkad, är högländ och uppfylld af höjder samt genomdragen med ett nät af smärre sjöar och bäckar, hvilka dels falla i Emm-ån, hela länets hufvudflod, dels genom Grönsgårda-ån i Allstran, som utgör pastoratets södra gräns. Största insjön är Wälen. Befolkningens hufvudnäring är jordbruk och ladugårdsskötsel; tillfälle till biförtjenster saknas i anseende till ortens aflägsenhet från städer, köpingar och bruk. Socknen, som består af $45^{3}/_{8}$ mantal och på 1840-talet beboddes af 2,080 personer, hade 1850: 2,526 och 1856: 2,676 invånare. Uti socknens ambulatoriska skola med 1 examinerad lärare undervisades sistnämda år 89 gossar och 50 flickor, 2 gossar undervisades i allmänt läroverk, 74 gossar och 67 flickor hade enskild undervisning, och 36 gossar samt 94 flickor undervisades i hemmet, så att hela antalet barn i skolåldern uppgick till 201 gossar och 211 flickor eller 412 barn. — Fagerhults moderförsamling utgör, tillika med Kråksmåla annex, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Handbörds kontrakt af Kalmar stift. Hela pastoratet består af $63^{7}/_{8}$ förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård, och beboddes 1856 af 4,657 personer. Kyrkan, belägen i en vacker, af urgamla ekar och andra löfträd beskuggad trakt icke långt från sjön Wälen, är byggd år 1730 af groft furutimmer i ett slags skeppsform, så att hon är bredare på midten än mot ändarna; den efter en på samma ställe belägen äldre träkyrka qvarstående sakristian är hvälfd af sten. Altarskåpet, sedan katholska tiden, har åtskilliga helgonbilder, deribland St. Laurentius, i fordna dagar kyrkans patron. I choret sitta Silfversparre- och Rothliebs-vapnen, hvilka slägter haft gods i socknen. — Till Fagerhults kyrka anlände den 1 Juli 1543 Nils Dacke med 100 man för att uppvigla sockenboerna mot konung Gustaf; men Jakob Bagge, som hitkommit från Högsby med en skara knektar, angrep genast Dacken och jagade honom 7 mil på ett dygn; dock undkom han den gången genom kyrkoherdens i Elghult varning. Den tätt invid kyrkan belägna prestgården, som utgöres af två till ett förmedlade hemman gammalt frälse, af hvilka det ena i urminnes tider blifvit skänkt till prestgård af en adlig fru, det andra för kyrkans penningar och församlingens gåfvomedel inköptes år 1628 från herr Olof Hård till Segerstad, har stor och prydlig åbyggnad samt vacker belägenhet. — Inom socknen ligga säterierna *Tribäck* och *Sadershult*, bägge fordom tillhöriga ätten Rothlieb. Socknens flesta herrgårdar egas nu af bönder, bland hvilka man märker en vidt utgrenad slägt Habbe, som skall vara af Liefländsk adel, och hvars stamfader varit en af kung Carls bussar. — I ett par af socknens sjöar finnes jernmalm. — Socknen har kreatursmarknad i September månad årligen. — Adress: Kalmar.

Fagerhult. Hemman i Unnaryd socken och Westbo härad af Jönköpings län, märkvärdigt genom den fornlemning, som förekommer på dess egor vid norra stranden af Nejsjön. Fornlemningen, beskrifven af Allvin i Westbo Härads Beskrifn., sid. 52, består af ett större griftrör om 40 fots diameter och 5—6 fots höjd, sammansatt af blandad jord och sten samt öppnadt af skatt-

sökare, hvarefter en stor fura växt upp i öppningen. Österut från röret är en krets af 8 runda stensättningar, i hvilka 5-, 7- och 9-talen förekomma. Kretsarne ligga helt nära hvarandra; en eller annan sten är borttagen eller omkullfallen, men kretsarne äro tydligt skönjbara; på en sten om $2\frac{1}{2}$ alnars höjd och lika bredd tycker man sig spåra tecken efter bokstäfver, liknande dels runor, dels latinska skrifttecken, men omöjliga att tyda. I vester om det stora griftröret finnas fyra upprättstående och en kullfallen bautasten. Hela fornlemningen intager en rymd af 26 alnars bredd och 125 alnars längd samt är omgifven, utom af sjön, af en jemn plan, nu beväxt med furuskog och ljung. Stället kallas af de kringboende *Nejsjö-Rem* eller *Nejsjö Kyrka.* Sägnen förmäler, att en gård varit belägen härstädes, och längre inåt skogen visas också en stensatt brunn; men några tecken till byggnader finnas icke. — Hvad ordet »rem» betyder, tilltror sig Allvin icke om att upplysa, men anser det som ett betydelsefullt ord, betecknande någon helgedom.

Fagerhult. Ett mantal säteri uti Marbecks socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län, ligger inne uti socknens skogsbygd, är välbygdt, har goda egor och tillräckligt bete samt skog; uppskattadt till 4,050 rdr bko. Bland egare nämnas en baron d'Albedyhl, fändrik Röjser, löjtnant Gripenstedt, assessor Georg Åberg; 1857 hr Carl Fryberg.

Fagerhult. Ett frälse- och ett skattehemman i Kråkshults socken och Södra Wedbo härad af Jönköpings län, har vackert läge vid sjön Bellen och goda egor, bland de bättre i trakten, men gammal och skräpig åbyggnad, emedan ingen egare på länge bebott densamma. Äldsta kända egaren är en löjtnant Kalmberg, vid slutet af år 1715, efter hvilken gården ärfdes af hans son Georg, korporal vid Drabanterna, som innehade Fagerhult till 1774. Sedermera tillhörde gården en ryttmästare Silfverbrand (1742), — vice-presidenten Chr. Fr. Klingspor (1744), — en Fleming, — en baron Henrik Eriksson Sparre, — ryttmästaren J. M. Key (1793), — dennes måg, kapiten N. G. Liedholm; 1857 innehades gården af kapiten C. Key på Edshult. Gården, som har såg och qvarn, är uppskattad till 10,349 rdr banko.

Fagerlid. Fordom socken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, nu förenad med Hofva. Efter socknens kyrka finnas på en höjd, en half mil sydvest från Hofva, ännu lemningar; men man vet icke, vid hvilken tid kyrkan blifvit ödelagd. Ett litet stycke söderut från det ställe, der kyrkan stått, finnes ibland flera jordfasta stenar en stor sten, kallad *St. Pehrs Sten,* som på ena sidan har en cirkelrund öppning af knappt ett qvarters diameter och ett qvarters djup. I denna öppning hafva de vidskepliga förut offrat runstycken, knappnålar, o. s. v.

Fagersta. Jernbruk i Vestanforss socken och Gamla Norbergs härad af Westerås län, vid Kolbäcks-ån, ofvanför sjön Aspen, är ett gammalt jernverk, som före år 1662 hade blott en härd, men då fick privilegium på ytterligare en, hvilken anlades af kongl. rådet och fältmarskalken Horn, som då egde bruket. Detta, som utom stångjernshamrar år 1856 hade 3 manufakturstockar, 1 plåtvalsverk, 1 stålugn och 1 sågqvarn för husbehof, tillverkade ofvannämda år 3,749 sk℔ stångjern, värderade till 254,110 rdr bko, och hvaraf 157 sk℔ bergsvigt förädlades till brännstål samt 1,833 sk℔ dito till plåt; manufaktursmidet, 1,200 sk℔, uppskattades till 40,666 rdr banko. — Bland egare nämnas, utom slägten Horn, äfven slägterna Christiernin, Barcheus, Stockenström, som äfven egde ett blyertsverk vid Fagersta och det i samma socken belägna Vestanforss; år 1856 egdes bruket af herr Th. Aspelin i Stockholm.

Fageröu. En kal klippa med strödda skär i Wettern, hörande till Nässja socken i Östergötland och belägen nästan midt imellan Wadstena och Rödesund.

Fahnhult. Ett och ett halft mantal säteri uti Wirestads socken och Allbo härad af Kronobergs län, med qvarn och såg, tillhörde 1828 major Rudebeck, sedan löjtnant Rudebeck, nu häradsskrifvaren G. O. Boring. Hela egendomen är taxerad till 15,116 rdr bko. — På Linnés tid lefde här ännu en klok qvinna, Ingeborg i Mjärhult, utrustad med de gamla Veledernas (prestinnornas) hemliga visdom. Hon gick, — berättar Wieselgren i Ny Smålands Beskrifn., I, sid. 453, — tigande och fastande till Säfsabusken (Osmunda regalis) på en liten holme i Fahnhultsån, der hon ansågs hafva fått sin lärdom. Busken kallades för hennes predikstol. Linné besökte henne för att studera både hennes religion och medicin. Hon ansåg hela naturen befolkad med andevarelser; neckarne bodde i vattnet, elfvorna i träden, skogsnufvorna eller rå i skogarna och tomtegubbarne under husen. Hon visste, att det varit så, allt sedan Lucifer blef med sitt anhang nedkastad från himmeln, då hvar och en af dem måste stadna, der de fallit. (Det var mörkt, då de föllo ner, — berättas det bland allmogen i Wirestad, — och de upptäckte hvarandra genom sina klagoläten. Lucifer sjelf och de brottsligaste kastades djupare ned i helvetet; de minst brottsliga blefvo rå, neckar, o. s. v.) Mor Ingeborg lät Linné veta, att den skugga, som man ser af sig sjelf vid ett vatten, är ens hamn, som går med hufvudet neråt i jorden lika fort som vi på jordytan. Men hvad som skadar den ena, väcker lidande hos den andra. Så kan värk genom möte af en vätte komma åt min motmenniska i jorden och kännes sedan i min kropp. Mor Ingeborg behöfde icke tala vid sina patienter, utan blott få någon dem tillhörig klädespersedel i handen; men som orsak till sjukdomen uppgaf hon alltid en förbrytelse mot någon andevarelse. Botemedlen voro, att man skulle gå ut 3 morgnar å rad fastande och tigande, eller ock skulle man 3 Thorsdagsqvällar gå till någon ström, som gick åt *norr*, eller till något träd eller rör *norrut* och der offra mjölk eller dylikt, alltid under 3 veckors tid. — Omkring 1800 ansågs Fahnhultaherrn såsom innehafvare af mor Ingeborgs hemliga visdom och njöt samma anseende som hon. (Se vidare Wieselgren, anf. st.)

Fahrsta. Frälsesäteri uti Wermdö skeppslag och socken af Stockholms län, söder om Högarsfjärden, 2 mantal, har tillhört slägten Oxenstjerna från 1646, Gyllenstjerna 1691, Creutz 1741, Hamilton 1772; gården egdes 1825 af Öhman, 1849 jemte $^1/_2$ mantal af Godenius.

Fahrsta. Ett mantal frälsesäteri uti Ytter-Järna socken och Öknebo härad af Stockholms län, har tillhört Chesnecopheri arfvingar, reducerades, men utbyttes af Lovisin och tillhörde år 1686 C. M. Stuart; bland sednare egare nämnas von Schewen omkring 1772, Suther från 1785, Lindegren 1807, Bucht, Wigert 1850. Under säteriet lyda $2^1/_4$ mantal.

Fahrsta. Ett mantal frälse i Svartlösa härad och Brännkyrka socken af Stockholms län, vid sjön Magelungen, tillhörde år 1772 en Tottie, 1850 en Willebrand.

Falbygden. Med detta namn betecknas orten omkring staden Falköping i Vestergötland, som med en sträckning af 3—4 mil från norr till söder har en bredd af omkring 2 mil, är slät och skoglös, men har synnerligen bördig jordmån. Från slätten höja sig tre af de märkvärdiga Westgötabergen: Billingen, Ålleberg och Mösseberg, och vestra sluttningen af det för dessa berg gemensamma underlaget är den egentliga Falbygden. Enligt Bihanget till Westgöta-lagen har den nu skoglösa slätten fordom haft tre ansenliga skogar, *Norr-*, *Söder-* och *Öster-Falan.* Vester om Falköping kallas slätten *Falan,* der slaget mellan Margaretha och Albrecht uppgifves hafva stått. Uti denna del af provinsen kallar man sina skoglösa betesmarker för Falor, och Lindskog (Skara Stifts Beskrifn., II, 192) sluter deraf, att hela orten, hvilken, som tidigt bebyggd, saknade skog, men ännu var föga uppod-

lad, i äldsta tider blifvit kallad Falan och sedan Falbygden. Samma författare menar, att de *Nyckelängar*, der det ofvannämda slaget stod, icke varit belägna invid Mösseberget och staden Falköping, utan vid Åsled, mellan Åsleds och Tiarps kyrkor, österut från Falköping (se art. *Falköping.*) Vester om staden står på Falan den s. k. *Ballersten* eller *Ranten*, hvarom se sistnämda ord.

Faleby. Ett mantal f. d. öfverstlöjtnants-boställe i Foss socken och Tunge härad af Bohuslän, anses vara det bästa hemmanet i hela Bohuslän, har jordmån af den bördigaste lera, stor ladugård, fiske i Gullmaren, men saknar skog. Gården har tillhört Harald Stake, men blef efter hans död reducerad till kronan.

Faleholmen. Holme i sjön Skagern, tillhörande Rudskoga socken i Wisnums härad och Wärmlands län, säges hafva sitt namn efter Fale Bure den Yngre, som skall hafva legat gömd här med prins Erik, sedan Erik X, Knutsson, då han förde honom från Elgarås i Vestergötland till Norge, sedan hans bröder blifvit dödade af kon. Sverker år 1205.

Faleqvarna. Fordom kyrka i Slöta socken och Wartofta härad af Skaraborgs län, på en höjd vid hemmanet Munkebo, öster från gården, har varit cirkelrund och haft en diameter af 24 alnar. Der finnes ännu en grafsten, hvilken enligt allmogens uppgift tillhör gården Bondehemmet. När kyrkan lemnades öde, är obekant; traditionen i orten berättar, att i Johan III:s tid sten fördes från Faleqvarna kyrka till Orreholmen för att dermed uppdämma sjön.

Falkenberg. Sjöstad i Halland och Faurås härad, 4 mil från Halmstad, vid utloppet af Ätran och på åns vestra strand, har sannolikt fordom legat i nordost från sin nuvarande plats på det så kallade Östra Gärdet, som i Lunds Landebok af år 1569 kallas Nyby gärde, hvilket namn det troligtvis erhållit sedan staden flyttades. På detta gärde ligger ett berg, kalladt Falkberget, af hvilket staden sannolikt har sitt namn. Att denna nya stad, — omskriften kring stadens signet lyder: *Falkenbergensis Novi Oppidi Sigillum,* — stått på sin nuvarande plats redan år 1307 är säkert, emedan hertig Christopher detta år på den Hel. Petronellas dag i Falkenberg utfärdade privilegierna för Halmstad; men när staden först anlades, är mer osäkert. Uti berättelsen om det härnadståg, som Norska konungen Hakon IV år 1256 företog mot Halland, då han med en flotta af 300 fartyg lade sig vid Warberg och derifrån den 24 Augusti utsände ströfvare, som härjade och brände utefter hela kusten af Norra Halland ända till Ätran, omnämnes icke Falkenberg, och man har på grund häraf förmodat, att staden då icke fanns till. Rudbeck (Svenska Städer, III, I, sid. 23) tror, att denna berättelses Norska författare af partiskhet icke velat omtala, att just Falkenbergs murar hejdade hans landsmän och förmådde dem att vända om, och denna förmodan kan hafva så mycket mera skäl för sig, som staden måste hafva varit af rätt mycken betydenhet redan strax i början af 1300-talet. Utom hvad som ofvan nämdes såsom i Falkenberg passeradt år 1307, utsågs staden nämligen år 1310 till mötesplats mellan den Svenska hertig Erik och hans brud, prinsessan Sophia af Werle, Danska konung Erik Menveds syster, som dit beledsagades af grefve Gerhard af Holstein. Hertig Erik infann sig imellertid icke, utan gifte sig 2 år derefter med Norska prinsessan Ingeborg. År 1313 utsattes åter ett möte i samma sak uti Falkenberg mellan kon. Eriks och hertig Eriks fullmägtige, hvilka skulle bestämma ersättningen åt den förskjutna bruden; men huruvida detta möte verkligen blef af, derom äro häfdatecknarne icke ense. Det påstås dock af några, att det verkligen hållits, och att hertig Erik samma dag med all möjlig prakt firat sitt bröllopp i Opslo. Under denna tid innehades Falkenbergs slott af hertig Erik till hans död år 1317, då hertig Christopher af Söder-Halland sannolikt bemägtigade sig slottet, eftersom konung Erik Menved, som 1318 kom sin svåger konung Birger i

Sverige till hjelp, genom Nils Olofsson lät eröfra slottet från hertig Christopher; om slottets utseende vet man ingenting annat, än att det haft ett högt torn och varit kringbygdt med hus. Af Magnus Smek lemnades Falkenberg åt hans gunstling, Bengt Algotsson, men eröfrades år 1346 eller 1356 af Magni son, konung Erik XII, som beviljade slottsherren Eskil Krak fritt aftåg, men lät i grund nedrifva slottet. Detta blef imellertid snart uppbygdt återigen, man vet icke af hvem; men i Engelbrechts tid var det så starkt, att det kunde 1434 försvara sig mot en af Engelbrechts underfältherre Berman företagen stormlöpning. Slottsherren, Åke Axelsson, afbidade imellertid icke en ny bestormning, utan satte eld på slottet och skyndade derifrån. Huru det sedan förhållit sig med Falkenbergs slott, vet man icke; af detsamma, — det kallades både Falkenbierg och Falkenborg, — återstår nu blott en jordhög, öfver hvilken landsvägen går strax på andra sidan om bron. Man har vid anställda gräfningar funnit, att murarne sträckt sig mer än 12 fot ner i jorden. Traditionen berättar, att, när slottet förstördes, sannolikt år 1356, slottsherrens syster låtit med en mängd dyrbarheter frivilligt begrafva sig i slottets underjordiska hvalf, och att hon ännu skall bevaka dessa skatter i sällskap med en ond ande, som har skepnad af en tupp.

Uti Christophers Lagbok af 1442 bestämmes, att vapensyn för Södra och Norra Halland skulle hållas i Falkenberg. Sedan nämnes icke staden förrän 1565, under Erik XIV:s krig mot Danmark, då Knut Hand befalldes att ifrån lägret vid Risa rycka in i Halland och afskära kommunikationen mellan landskapets norra och södra del. Hand skyndade till Falkenberg och uppbrände bron öfver Ätran, slog den Danska styrka, som befann sig i staden, och sköflade denna. Detta är den sista olycka genom krig, som öfvergått Falkenberg, hvilken stad visserligen sedan blifvit hemsökt af eldsvådor, — under åren 1850—1855 icke mindre än fyra gånger, — men dessa oaktadt blifvit både utvidgad och bättre byggd.

Stadens för närvarande äldsta privilegier äro gifna af Christian III år 1558 och innehålla bekräftelse på dem, som blifvit gifna af föregående Danska konungar. Såsom Svensk tillhörighet fick Falkenberg år 1651 genom guvernören C. O. Sperling rättighet för sina invånare att med egna varor och skutor segla från Falkenberg utan att först anlöpa Halmstads redd, och genom en kongl. resolution af den 12 Februari 1799 bestämdes årliga arrendet till kronan för det åt staden upplåtna laxfisket för evärdeliga tider till 106 rdr spec.

Staden, till hvilken en vacker, 1756 uppförd, stenbro leder öfver Ätran, ligger, som ofvan sades, på åns vestra strand, och dess gator följa flodens krökningar, först ifrån öster till vester, sedan, närmare Ätrans utlopp i hafvet, från norr till söder. Staden har två torg, vid det ena af hvilka, det s. k. Gamla Torget, *kyrkan* är belägen. Denna, helgad åt St. Laurentius, är en gammal gråstensbyggnad, som sedan år 1787 har torn af sten i stället för det förra trätornet. Altartaflan, som fordom tillhört Halmstads kyrka, men blifvit hitköpt, föreställer korset, nattvardens instiktelse och två apostlar med deras vanliga symboler; sedan början af det innevarande århundradet har kyrkan orgelverk, och i tornet hänga två klockor. Staden utgör tillika med annex-socknen Skrea ett regalt pastorat af 2:dra klassen uti Warbergs kontrakt af Göteborgs stift; hela pastoratet innefattar $20^4/_5$ förmedlade mantal med prestgård om 1 mant. (*Dammet* i Skrea socken), och bebroddes 1856 af 2,272 personer. Uti stadens fasta folkskola undervisades 1856 af en examinerad lärare 25 gossar och 11 flickor, medan 13 gossar bivistade allmänt läroverk, 11 gossar och 35 flickor hade enskild undervisning samt 6 gossar och 10 flickor undervisades i hemmet.

Falkenberg hade år 1858 ett antal af 1,047 invånare emot 649 år 1815; de hufvudsakligaste näringsfången äro, utom lax- och annat fiske, handel och sjöfart. Handeln idkas icke blott inrikes, utan äfven å Danmark och Norge, med det sistnämda riket enligt särskildt för staden utfärdadt Kongl. Bref af d.

28 Mars 1835, som medgifver staden att till s. k. bundt-tunnor förarbeta och till Norge direkt utföra den bokstäfver, som af allmogen införes till staden. Deremot införes från Norge sill och torkad fisk mot erläggande af tull och öfriga umgälder till tulldistriktets hufvud-tullkammare. Sedan den 22 Juli 1859 har Falkenberg, som 1858 begärde stapelfrihet, hvilken dock afslogs, rättighet att utan särskild tillåtelse af general-tullstyrelsen direkt utföra trävaror och spannmål af alla slag samt att till riket införa alla slags fiskvaror. Imellertid lägges ett svårt hinder i vägen för handeln derigenom, att Ätran vid utloppet är genom flygsand så uppgrundad, att endast fem fot djupgående fartyg kunna komma in i elfven, som utgör en god hamn, hvaremot redden är öppen och utsatt för stormar. Denna olägenhet torde dock nu kunna bli afhjelpt, sedan ett förslag blifvit gjordt att upprensa Ätran ända från sjön Åsunden vid Ulricehamn ut till hafvet. Denna farled, som under loppet af sommaren 1859 undersöktes af major Remmer, skulle bli $13^1/_4$ mil lång, deraf $5^1/_4$ mil inom Halland och något öfver 8 mil inom Vestergötland. Största svårigheterna möta inom Halland, der ån på de 5 milen faller 364 fot, medan den inom Vestergötland på hela 8 mil icke faller mer än 197 fot. Om detta arbete blir verkställdt, så kommer det sannolikt att medföra stora fördelar för denna på kommunikationer synnerligt fattiga ort, som då troligen får en stapelplats i Falkenberg, hvars hamn i samband härmed skulle upprensas och utvidgas.

Falkenberg, som 1856 hade 6 fartyg om 68 läster, hvilka begagnades till utrikes sjöfart, räknade 1855 blott 12 handlande män och 2 qvinnor med 12 biträden, hvilka i bevillning erlade 99 rdr bko; handtverkarnes antal var samma år 30 män och 6 qvinnor, med 24 gesäller, 24 lärlingar och 3 andra arbetare; dessutom förfärdigade 4 män och 1 qvinna handtverksarbeten med egna händer till afsalu. Hela bevillningen af manufakturer och handtverkerier uppgick till 94 rdr banko. — Staden bestod 1855 af 132 hus och tomter, med dertill hörande 720 tunnland jord, hvilka afkastade 12 tunnor hvete, 730 tunnor råg, 190 t:r korn, 360 t:r hafra, 45 tunnor blandsäd och 1,150 tunnor potates. Staden med dess jord hade ett uppskattnings-värde af 200,312 rdr banko och erlade i statsbidrag 5,981 rdr samma mynt, deraf till fattigförsörjningen 666: 32, till kleresistaten 1,080 och till stadens styrelse 1,050. Styrelsen består af borgmästare och 4 rådmän; ifrån 1680 till 1703 kallades stadens styresmän Justitie-kämnerer och hade till sitt biträde endast 2 rådmän. Staden, som har apothek och är station för läkare, innehar vid riksdagarna nummern 78 och har årliga marknader i April, Juni och Oktober.

Falkenå. Herregods i Kräklinge socken och Hardemo härad af Örebro län, i öster från socknens kyrka, består af 3 mant. säteri och grundades på 1600-talet, på dåvar. byn Hacketorps mark, af en Falkenberg, sannolikt landshöfdingen Melcher Falkenberg, som skref sig till Falkenå. Gården har sedan tillhört åtskilliga personer af slägterna Lagerhjelm, Sahlfelt, Hermansson, Horn, sednast friherre Brauner. — År 1849 fanns på Falkenå ett betydligt schäferi.

Falköping. Gammal uppstad i Skaraborgs län och Wartofta härad, på den s. k. Falbygden, mellan Mösse- och Ålleberg, vid foten af det förstnämda, $37^3/_4$ mil från Stockholm och $6^3/_4$ mil från Mariestad, af obekant ålder, men länge liten och oansenlig, tilldess nu genom den strax utmed staden framgående Vestra Jernvägs-stambanan en lyckligare epok må hända väntar den lilla staden. Om man undantager det ryktbara *slaget vid Falköping*, såsom det kallas af historieskrifvarne, och genom hvilket Sveriges krona från Folkunga-ätten öfvergick till den Danska Margaretha, har Falköping, — »köpingen på Falan», — icke heller några historiska minnen att uppvisa. Dock har staden varit i fiendehand och blifvit bränd af Danskarne, möjligen tvänne gånger, men säkerligen en, nämligen år 1566, i händelse den för år 1450 gjorda uppgif-

ten skulle vara mindre pålitlig. En fiende af annan och ännu hemskare art, pesten, hemsökte staden år 1710 och härjade der med stor våldsamhet samt bortryckte inom pastoratet icke färre än 400 personer. Men detta är också allt, som Falköpings annaler hafva att meddela om stadens fordna öden.

Falköping, som i slutet af förra århundradet hade blott 120 mantalsskrifna invånare och år 1810 räknade 461, 1842: 574, 1850: 693 och 1858: 964 inbyggare, lefver för närvarande hufvudsakligen af jordbruk och handel, i synnerhet med spannmål, hvaraf stora qvantiteter införas från den omgifvande bördiga slättbygden och afyttras till Elfsborgs län. Sedan jernvägen blef färdig, hafva, under slutet af 1858 och början af 1859, omkring 100,000 tunnor spannmål, mest hafra, från Falköpings station gått ned till Göteborg. Staden hade år 1805 endast 5 handlande, men 1856 steg dessas antal till 9 med 19 biträden, och erlade handelskorpsen i bevillning 111 rdr bko. Deremot tyckas handtverkerierna hafva sjunkit, ty Falköping, som 1805 hade 31 handtverksmästare, hade år 1845: 28, 1850 blott 7; men 1856 hade antalet åter stigit till 16, med 9 gesäller och lärlingar, hvartill kommo 16 personer, som försörjde sig med att åstadkomma handtverks-arbeten med egna händer. Handtverkare, fabrikanter och manufakturister erlade i bevillning 65 rdr bko. Stadens hus och tomter utgjorde 1855 ett antal af 58 och voro uppskattade till 78,700 rdr banko, medan stadens jord, 1,536 tunnland eller $12^1/_4$ mantal, hvaraf 652 tunnland åker, uppskattades till 59,604 rdr samma mynt, så att stadens hela värde uppgick till 138,304 rdr bko. På stadsjorden skördades år 1855 inalles 142 tunnor råg, 424 t:r korn, 1,044 t:r hafra, 344 t:r blandsäd, 48 t:r ärter och 510 tunnor potates. Stadens samtliga statsbidrag uppgingo 1855 till en summa af 4,550 rdr bko, hvaraf för fattigvården 666:32, för kleresistaten 450 och för stadens styrelse 920 rdr. Stadens fabriker utgjordes 1859 af åtskilliga garfverier, en snus- och tobaks- samt spegelfabrik, en mössfabrik samt ett Svenskt och Baierskt bryggeri. Stadens areal är 24 tunnland; vapnet 3 höga, spetsiga torn; privilegierna bekräftades af Gustaf Adolf år 1620. Marknader hållas årligen i Januari, Mars, Juni och Augusti. Botolfsmessan, i Juni, var under katholska tiden fridlyst, och fick då ingen sjelfhämd utöfvas.

Bland Falköpings byggnader märkas:

Kyrkan, af sten; åldern okänd. Orgelverket förskrifver sig från år 1782. På den jernbeslagna kyrkdörren synas märken efter kulor, hvilka skola träffat densamma under slaget mellan Albrecht och Margaretha, hvilket dock svårligen torde vara händelsen, emedan detta slag sannolikt icke stod vid Falköping, utan öfver en mil österut från staden. Falköpings pastorat är regalt af 1:sta klassen i Wilska kontrakt af Skara stift och består, utom staden, af annexerna Falköpings socken, Thorbjörntorp, Friggesåker och Luttra, tillsammans $79^3/_8$ förmedlade mantal med 2,360 invånare år 1856. Prestgården utgöres af 2 mantal; dertill komma stom 1 mantal och vederlag 13 tunnor 30 kappar. Staden och landsförsamlingen hade 1856 fast folkskola med examinerad lärare, som undervisade 35 gossar och 39 flickor, medan 15 gossar undervisades i allmänt läroverk, 3 gossar och 10 flickor hade enskild undervisning, 40 gossar och 50 flickor undervisades i hemmet samt 7 gossar och 5 flickor saknade undervisning. — Ett rymligt *skolhus* påbörjades 1840 och fullbordades efter 5 år på stadens bekostnad, sedan det gamla i flera år varit bofälligt och odugligt. *Rådhuset* uppbyggdes 1813, och vid samma tid inköptes en tomt med vacker och rymlig åbyggnad af Gudhems och Wilska härader till *tingshus.* Derjemte har staden en vacker byggnad, sedan December 1856 upplåten till *lasarett* för länet; rum finnas der inredda för läkaren och 40 patienter. Utanför staden ligger Falköpings *Jernbansstation* och *bangård,* 4,000 fot från staden, vid foten af den jordvall, af hvilken Mösseberg omgifves. Stationshuset är af 2:dra klassen.

Falköpings stad, der äfven boktryckeri finnes, har riksdagsnummern 70.

Det nämdes i det föregående, att Falköpings vigtigaste historiska minne är det märkliga *Slaget vid Falköping*, som stod på Mathsmessodagen den 24 Februari 1389. Man har velat påstå, att det stod den 21 September 1388; men detta härleder sig från en förblandning af namnen Matthias och Matthæus. Mindre säker är man i afseende på stället, der slaget stod. Traditionen uppgifver, att *Nyckelängarne* skola varit skådeplatsen derför; men i denna trakt finnes det Nyckelängar, — namnet kommer deraf, att »en drottning der tappat sina nycklar», berättar sägnen i orten, — på tvänne närbelägna ställen, det ena mellan Falköpings stad och Mösseberg, det andra vid Åsleds by nedanför Ålleberg. De första skriftställare, af hvilka detta slag omnämnes, Ericus Olai och Krantzius, antyda med nästan fullkomlig bestämdhet de sistnämda Nyckelängarna som slagfältet, och i synnerhet den sistnämdes beskrifning stämmer fullkomligt öfverens med verkligheten. Slaget borde sålunda egentligen kallas *slaget vid Åsled;* men den gamla benämningen torde icke vara så lätt att utplåna, någonting, som icke heller egentligen erfordras, då det är nog att veta, att drabbningen hölls på Falbygden (*Falbogia, Falonia* eller *Falona,* som det heter på den tidens latin), och Nyckelängarna så väl vid Falköping som vid Åsled obestridligen tillhöra Falbygden.

Det är af historien bekant, huruledes de Svenska aristokraterna, exekutorerna af den rika Bo Jonssons testamente, uppreste sig mot kon. Albrecht och erbjödo Sveriges krona åt Margaretha, Norges och Danmarks drottning samt enka efter kon. Håkan i Norge, Magnus II Smeks son och den sista manliga ättlingen af kungliga Folkunga-ätten, om man undantager hans och Margarethas son Olof, hvilken afled som ung. Den inflytelserikaste mannen bland de Svenska store, som på detta sätt kastade sig i Margarethas armar, var marsken Erik Kettilsson Wase (Puke kallas han af en del författare, äfven nyare Danska), och under honom samlade sig en här emot konung Albrecht. Då började äfven denne rusta sig till strid och stod snart i spetsen för en betydlig här af Tyska legotrupper, som anfördes af åtskilliga mägtiga furstar och herrar. Bland dessa nämnas grefve Albert af Holstein, hertig Bogislaus af Pommern, hertig Johan af Mecklenburg, konungens brorsson, grefvarne af Ruppin och Lindau m. fl. Albrecht afsände nu till Margaretha sin krigsförklaring, åtföljd af den i Uppsala domkyrka förvarade brynstenen, på hvilken han anmanade »kung Broklös» att slipa sina nålar. Han lofvade derjemte att icke sätta på sig sin »hätta», förrän han straffat de upproriska och eröfrat Danmark och Norge. De tyska knektarne läto sig äfven stolt förnimma, att de hvar för sig skulle taga tre Svenskar på sitt samvete, om dessa skulle våga hålla stånd emot dem. Det Tyska öfvermodet har i alla tider varit sig likt; det var i dessa dagar detsamma som nu.

Drottning Margaretha sände visserligen sin motståndare en fana, som likaledes förvaras i Uppsala och skall vara förfärdigad af hennes linne; men hon stod också stridsfärdig i spetsen för en af Danskar, Norrmän och Svenskar bestående här, som anfördes af marsk Erik, hvilken man velat tillägga öfverbefälet, af Ivar Lykke, de Danskas, och Henrik Paron, de Norskas höfding. Den förenade hären angrep Axevall, men upphäfde belägringen, då underrättelse inträffade, att Albrecht nalkades. Hären ryckte konungen till mötes igenom Falköping och hade anländt till Leaby, en mil i öster derifrån, då kon. Albrecht från Jönköpings-sidan närmade sig till denna trakt. Strax efter det man från Falköpings-sidan passerat den nuvarande gästgifvargården Leaby, möter en bäck, öfver hvilken vägen går, men som bildar en smal, höst och vår nästan otillgänglig mosse, som sträcker sig ända till byn Åsled, der de s. k. *Nyckelängarne,* nu till större delen uppodlade, utbreda sig ända till Åsleds och Tiarps kyrkor. Mellan Åsled och Leaby finnes öfver bäcken ett enda vadställe, Årebro. I denna trakt stod efter all sannolikhet slaget.

Den 24 Februari 1389 hade kon. Albrecht intagit sin ställning i denna trakt med 18,000 man, både Svenskar

och Tyskar, till större delen ryttare. Bron vid Leaby, den enda, som ledde öfver bäcken, var redan besatt af Margarethas folk; men konungen företog ett anfall mot bron och jagade undan de der stående förposterna. Efter denna framgång sammankallades ett krigsråd, och man öfverlade, huruvida man skulle gå öfver vadet vid Årebro och angripa fienden i hans venstra flank. En gammal man, Tyke, af Danskarne kallad Fikke, Olofsson, som såg, huruledes nästan hela den förbundna hären, hvars antal uppgifves till 10,000 man, försvarade vadet, gaf nu konungen det rådet, att han borde afvakta fiendens angrepp eller också på en stor omväg kringgå mossen och fiendens ställning. Mot detta af klokheten förestafvade råd uppreste sig Tysken Gert Schnakenburg, som i stället fann konungens plan förträfflig och derföre blef slagen till riddare samt anbefalldes att med 60 ryttare försvara den eröfrade bron vid Leaby. Till trots för Tyke Olofssons spådom: »det varder oss icke till fromma, om vi strida med Dansken i dag», drog sig hären nedåt Årebro för att försöka passera vadstället; men mossen, som sannolikt var frusen, ehuru icke tillräckligt starkt, förmådde icke bära de harneskklädda ryttarskarorna, utan dessa sjönko ned deri, medan de förbundna anföllo dem med all magt. Snart måste Schnakenburg å sin sida fly för öfvermagten, och slaget var förloradt, redan inan det hunnit börjas. »Gubbe, gubbe, — ropade den förtviflade konungen åt Tyke Olofsson, — om jag hade följt ditt råd!» — Men här fanns ingen annan hjelp än skyndsam flykt. Skarorna sökte undkomma norrut, åt byn Åsled; men Albrecht sjelf och hans son, junker Erik, som förlorat sina hästar i kärret, måste gifva sig till fånga. Samma öde drabbade hertig Johan af Mecklenburg, grefvarne af Holstein, Ruppin och Lindau, biskopen af Skara och en stor mängd riddare och svenner. De förbundna hade förlorat 8 riddare, bland dem Henrik Parou; men på konungens sida stupade 20 riddare, och Albrecht tappade derjemte Sveriges krona på dessa Nyckelängar, der folksägnen låter en drottning tappa sina nycklar. Säg-nen vet äfven att berätta, det en drottning åskådat ett slag från *Frueskår* i Hvarfsberget, och andra minnen af slaget har man i namnen *Helfveteskärret*, *Segerberget* och *Danåsen*, som alla förekomma omkring Åsleds by. För att icke sakna traditionens bekräftelse på den åsigt, som förlägger slaget till Falköping, berätta förfäktarne af denna åsigt, att Mösseberget fått sitt namn deraf, att Albrecht der gjort sitt ofvannämda löfte angående sin »hätta» (mössa).

Drottningen var imellertid sannolikt på Bohus, ty dit lät hon föra de fångna, och här sattes på Albrechts hufvud en tillräckligt stor hätta, hvilken skall hafva varit 14 alnar lång och försedd med ett släp af 19 alnar. Att Margaretha lät lägga honom i sin egen säng, bunden till händer och fötter, torde dock vara föga sannolikt. Nog af, att från detta slag på Falan daterar sig Margarethas välde öfver Nordens tre riken och den snart följande Unionen i Kalmar. Först år 1395 blef Albrecht befriad från sitt fängelse på Lindholms slott i Skåne.

Falköping. Annex-socken i Wartofta och Gudhems härader af Skaraborgs län, uppgifves hafva en areal af 5,716 tunnland, af hvilka 280 äro sjöar och kärr. Socknen, som är bördig och skoglös, likt alla på Falbygden, beboddes på 1840-talet af 450, 1850 af 493 och 1856 af 516 invånare och består af $24^1/_2$ mantal, af hvilka $14^1/_2$ tillhöra Ållebergs Fjerdings tingslag af Wartofta härad, 10 deremot Gudhems härad. — Socknen är annex till Falköpings stad och begagnar samma kyrka som staden, dock har här fordom stått en kyrka vid Agnestad, mellan staden och säteriet Wiken, på vägen åt Leaby. — Inom socknen finnas åtskilliga af allmogen så kallade jättegrafvar, bestående i en aflång fyrkant af på kant resta stenhällar med dertill hörande takhäll. Bland dessa märkes i synnerhet *Hjelmarsrör*, ett större och ett mindre, nordost från staden. — Bland gårdar märkas *Snösbäck*, som till hälften tillhör Slöta församling, *Wiken* och *Agnestad*. — Adress: Falköping.

Falla. Sätesgård i Torpa socken och Ydre härad af Linköpings län, består af 2 mantal säteri och tillhörde med säterifrihet Anders Ulff 1683 och 1686; han var gift med Anna Rääf och dog 1705. Redan 1700 tillhörde säteriet Balth. Lejonsten, år 1725 Jöran Armsköld, derpå Bengt Rääf, omkring 1750 och 1786 fru Elisabeth Rääf, 1825 kapiten Aminoffs enka, Elisabeth Hvittfelt, 1852 Ridderborg på Ribbingshof i Norra Wi.

Falla. Hemman i Hellestad socken och Finsponga län af Östergötland, anmärkningsvärdt derföre, att Pehr Hörberg, den Svenska målaren, här egde ett fjerdedels hemman, hvilket han bebodde och der han dog den 24 Jan. 1816. Han var född d. 31 Jan. 1746 och ligger begrafven uti Risinge.

Falla. Skattehemman i Ödestugu socken och Vestra Härad af Jönköpings län. På hemmanets egor tyckes en valplats hafva varit. Den kallas *Kyrkogården* och är nu en äng, $^1/_3$ mil från sockenkyrkan. På platsen befinnas en mängd resta stenar af 1 till $1^1/_2$ alns höjd, 2 runda rör och ett fyrkantigt sådant med 16 alnars sidor, som kallas *Kyrkan*, i norr om de förra.

Falla. Säteri af 1 mantal uti Bottnaryds socken och Mo härad af Jönköpings län, blef år 1650 säteri för Johan Hård, reducerades 1682, men blef kort derefter återgifvet till en Carl Hård. Det ligger djupt inne i skogarna och är ett af de magraste hemmanen i häradet, men har betydlig vidd och mycken skog. Det egdes år 1760 af en kapiten Westfeldt och vid detta århundrades början af majoren baron David Liljecreutz. Under hans tid uppbrann sätesbyggningen med alla gårdens handlingar. Säterifriheten sattes i fråga och förlorades genom kungligt beslut i April 1823; men gården skulle dock först 1847 återgå till frälse med dermed åtföljande onera. Egare 1852 var brukspatron Anders Åkerlund.

Falsterbo. Stad i Skytts härad och Malmöhus län, på Skånes sydvestligaste udde, Sveriges sydligaste stad, hade år 1858 inalles 319 invånare och stod under gemensam jurisdiktion och gemensam kyrkostyrelse med Skanör, med hvilken stads historia Falsterbos på det närmaste sammanhänger. I likhet med Skanör, är Falsterbo en gammal stad, som befann sig i blomstrande tillstånd under tiden för det stora sillfiske, som ifrån 1280 fortfor ända till 1519, då det började aftaga, för att alldeles upphöra mellan åren 1550 och 1560, och under hvilken tid Hansestäderna hade privilegium på uteslutande handel på den landtunga, som begränsades å ena sidan af Skanörs, å den andra af Falsterbos slott. Så väl Skanör som Falsterbo voro, tillika med Skånes öfriga sjöstäder, förpantade åt Hansestäderna mellan åren 1369 och 1384, och stodo sedan i pant hos hertig Albrecht af Mecklenburg samt, efter honom, hos biskop Peder i Roeskilde och hans domkapitel. En vigtig historisk händelse, som tilldragit sig i Falsterbo, är Danmarks och Norges konungs, Olofs, Margarethas enda sons, dödsfall på Falsterbo slott år 1387, genom hvilket Margaretha blef Norges och Danmarks drottning, snart äfven Sveriges och Unionens stiftarinna. Med 16:de århundradets ingång börjar Falsterbos, likasom Skanörs, förfall. Dertill bidrogo icke blott de oupphörliga tvisterna med Hanseaterna, utan framför allt sillfiskets aftagande och flygsandens härjningar, hvarföre ock Falsterbo år 1594 såg sig nödsakadt att söka befrielse från utskylder till kronan. Detsamma begärdes äfven år 1632, allt i följd af öfversvämningar och flygsand, hvilken förstörde både jord och hus, samt med anledning af fiskets aftagande. När Skåne kom under Sverige, hade Lübeckarne ännu ett stort stenhus i Falsterbo, och när sillen år 1662 åter började visa sig på Svenska kusten, fingo de åter tillstånd att der idka sillfiske samt att tullfritt införa så mycket salt, som behöfdes till sillens insaltning. På samma gång staden kom under Sveriges välde, förlorade den också sin stapelstads-rättighet och blef sjöstad. I öfrigt fick Falsterbo, likasom Skanör, sina privilegier stadfästa af de Svenska konungarne åren

1676 och 1697. Under Carl XI:s krig med Danmark, då Svenskarne nästan alltid voro olyckliga till sjös, lyckades dessa d. 4 Juni 1676 utanför Falsterbo öfverrumpla Nils Juel, då han med sina 30 skepp efter eröfringen af Gotland seglade förbi staden; men Juel höll tätt under Skånska vallen, och i det slag, som stod följande dagen, hade Svenskarne ingen annan fördel än den, att de uppbrände ett Danskt skepp. Juel låg i säkerhet bakom Falsterboref, den med fyr försedda sandbank, som sträcker sig en mil ut i sjön, och redan följande dagen stötte Tromp till honom med 11 Holländska skepp, och den förenade flottan vände nu tillbaka till Östersjön.

Den enda byggnad i det nuvarande Falsterbo, som förtjenar uppmärksamhet, är kyrkan, hvilken måtte vara gammal nog, om, såsom det i folksägnen heter, hon »stått redan före syndafloden.» Också var hon redan 1594 så förfallen, att staden begärde befrielse från krono-utskyldernas utgörande, också för att kunna iståndsätta sin kyrka. Ännu 1749 bibehöll sig det allt ifrån katholska tiden gängse bruket att offra till denna kyrka på midsommarsdagen. Man lade sin gåfva i ett bäcken vid altaret, der St. Görans och St. Christophers bilder stodo, och stundom kunde offret uppgå till 100 à 300 daler silfvermynt, hvilka penningar användes till kyrkans underhåll. Resande kommo ända från Danmark och offrade för sjuka eller slägtingar, som voro stadda på sjöresor. Allmogen kallade dessa offringsfärder att »resa till St. Hans' stad» och trodde sig derigenom befriad från alla sjukdomar under årets lopp. Nu har denna plägsed aftagit. Kyrkans altartafla härleder sig från medeltiden och föreställer Jungfru Maria med Barnet; ett par smärre altarskåp finnas här dessutom. Kyrkan har varit helgad åt Jungfru Maria och håller 137½ fot i längd, 27 fot i bredd och 30 fot i höjd, allt invändigt; tornet är 60 fot högt. Flygsanden, som i synnerhet vid östliga och sydliga vindar kommer ifrån hafs-sidan och hotar med att begrafva staden, är vid kyrkans ena sida så sammanpackad, att den bildar ett litet sandberg och synes snart skola öfverhölja kyrkan. Sydvest från kyrkan ligga några sandkullar, som tillkännagifva det ställe, der det fordna slottet stod. Detta slott, inom hvars murar konung Olof, Margarethas son, afled, innehades 1523 i förläning af Albrecht Jepssen, mot skyldighet att underhålla detsamma; men 1596 var det så förfallet, att lemningarne deraf med kungligt tillstånd användes till att iståndsätta en kyrka.

Falsterbo lefver för närvarande, likasom Skanör, af sjöfart för andra städers räkning, och de bägge små städerna uppamma Skånes må hända skickligaste sjömän. Stadens öfriga näringsgrenar äro ett föga tacksamt jordbruk och fiske, hvilket sistnämda sedan 1853 varit i märkbart aftagande. Å stadsjorden odlas spannmål och potates; men i anseende till sin svaga beskaffenhet kräfver den mångårig hvila. De stora flygsandsfälten omkring staden besås årligen till någon del med trädfrön, allt eftersom flygsanden dämpas och marken vinner mer stadga.

Falsterbo har en folkskola, men ingen läkare och icke något apothek, icke ens en krog, som dock eljest icke saknas i våra småstäder. Närmare uppgifter om den lilla staden skola meddelas vid beskrifningen öfver systerstaden Skanör. — Om *Falsterbo Ref* och *Fyren* derpå, se nedanföre.

Falsterbo. Gård och jernbruk uti Hjorteds socken och Södra Tjust härad af Kalmar län, tillhörde omkring 1760 brukspatron H. Bauman, som med ansenlig kostnad iståndsatte bruket, hvilket vid hans tillträde var mycket förfallet. »Han uppbyggde smedjor, masugn, mangård, byggnader för arbetare, upprensade dammar, förbättrade vattendrägten, uppgräfde mossar och kärr, upparbetade Åldebäcks grufva och höll densamma i gång, anlade flera tusen famnar stengårdar m. m. och erhöll derföre af konung Adolf Fredrik assessors namn, heder och värdighet samt upphöjdes i adligt stånd af kon. Gustaf III den 20 December 1788 med namnet Liljenstolpe,» — berättas det i Tunelds nyaste upplaga. År 1799 tillhörde bru-

ket och gården assessorskan Liljenstolpe, på 1830-talet öfverstlöjtnant Montgomery. Nuvarande egaren är brukspatronen och riddaren J. Tillberg, som eger Falsterbo gård om 1 mant. skatte, taxerad till 3,550 rdr banko, Falsterbo bruk med tillverkning af 1,072 sk℔ 17 l℔ stångjern, och Bolhults masugn, taxerade till 36,325 rdr bko, en mjölqvarn med 4 par stenar, 2 sågqvarnar med 2 ramar, 1 dito med 1 ram samt dessutom uti samma socken hemman, qvarnar och sågar, tillika med bruket taxerade till 151,700 rdr bko.

Falsterbo Ref. Det bekanta och för seglare farliga refvet vid Falsterbo sträcker sig en mil ut i hafvet, men har sedan 1843 en lentile-fyr, som synes hela 6 mil ut till hafs, och derjemte utlägges sedan 1844 här ett fyrskepp, genom hvilka åtgärder strandningar blifvit anseuligt mer sällsynta än förut. Före 1843 fanns här blott en kolfyr. Om sjöslaget vid Falsterbo ref, se *Falsterbo stad.*

Falu Bergslag och **Grufva.** Se *Stora Kopparberget.*

Falu Bergslags Enskilda Verk. Stora Kopparbergs Bergslag består af ett bolag, deladt uti 1,200 lotter eller s. k. fjerdeparter. Ursprungligen egde Bergslaget endast Stora Kopparbergs Grufva; men efter hand hafva de s. k. *Enskilda Verken,* d. v. s. åtskilliga bruk, inrättningar och egendomar utom Grufvan, tillkommit dels genom köp, dels genom anläggningar. Med *en* tolfhundradel i grufvan eller en s. k. »fjerdepart» följer oskiljaktigt en tolfhundradel i de »Enskilda Verken», hvilka sistnämda hafva sin särskilda styrelse, skiljd från hufvudverkets eller Stora Kopparbergs Grufvas, ehuru bägge styrelserna hafva samma principaler. Dessa »Enskilda Verk» äro: *Svartnäs* jernverk, — *Ågs* masugn, — *Vintjerns* grufvor, — *Korså* jernbruk, — *Noraå* jernbruk, — *Janså* masugn, — *Löfsjö* masugn, — *Lindesnäs* jernbruk, — *Andersforss* bruk, — *Eriksforss* bruk i Jerna socken af Kopparbergs län, vid Wanån, anlagdt 1837, men åter nedlagdt 1853, hvarefter stället blifvit anslaget till boställe åt Falu Bolags forstman i Vester-Dals distrikt, — *Snöå* jernbruk, — *Johannisholms* glas- och jernbruk, — *Falu Svafvel-Vitriol-* och *Rödfärgs-verk,* — *Konung Gustaf III:s Silfververk,* — *Limå* jernverk — och *Laxsjö* masugn, hvarom närmare på vederbörliga ställen.

Falu Kungsgård, eller **Noret,** belägen icke långt från staden Falun, har varit säte för höfdingarne i Dalarne; men byggnaden är längesedan nedtagen. År 1621 egdes Noret af en rik bergs-adelsman, Christopher Olofsson, som adlades af Gustaf den Store och i orten allmänt kallades *Gyllenknoster.* Kungsgården är för närvarande anslagen åt landshöfdingen på hans lön.

Falun. Landskapet Dalarnes hufvudstad, belägen vid 60° 35′ nordl. br., 23 mil från Stockholm, mellan sjöarna Warpan och Runn, är såsom stad alldeles icke gammal, men deremot urgammal som handels- och marknadsplats. Namnet skrefs i fordna tider på flerahanda olika sätt, t. ex. Faahlan, Falone, Fahlån, Fahlund, Kopparbergs-Fahlun m. m. och härleder sig sannolikt, likasom Falköpings namn, från det gamla ordet Fala, en slättmark, och å, emedan en sådan, som förenar de bägge sjöarna, slingrar sig igenom den Fala, på hvilken den nuvarande staden är belägen. Redan Carl IX var betänkt på att vid den gamla marknadsplatsen anlägga en stad, för hvilken han skall hafva utfärdat privilegier år 1608; men planen kom icke till verkställighet förrän år 1624, då Gustaf II Adolf förnyade de af fadern meddelade privilegierna, hvilka ytterligare bekräftades 1641 af drottning Christina och sedan af flera följande regenter. Den sålunda anlagda stadens historia utmärker sig icke för några synnerligen märkvärdiga tilldragelser, fastän den i äldre tider varit skådeplatsen för åtskilliga sådana, för hvilka vi framdeles få redogöra under artikeln *Stora Kopparberget.* Ehuru förskonad från härjande sjukdomar, — roströken påstås säkert skydda staden mot pest, — har Falun likväl varit utsatt för åtskilliga olycks-

händelser, såsom eldsvådor och öfversvämningar. Den 27 Juli 1666 anställdes t. ex. stor förödelse af ett skyfall, åtföljdt af åska, blixt och hagel. Det fruktansvärda natur-upproret förde bort hus och bredde ut slagghögar, drog med sig stora kolhögar och vedstaplar, förstörde konstgrafven till grufvan och sopade bort åtskilliga bergsmäns bruk vid Gammeltorget. Det varade blott ett par timmar, men förorsakade icke desto mindre ansenlig skada, hvilken af en samtida författare uppskattas till mer än 30,000 daler kopparmynt. Densamme uppgifver, att många derigenom förlorade sina egor, emedan från dessa all svartmyllan blef bortsköljd och de i stället öfverhöljdes med slagg. Grufvan var i stor fara, och förlusten derstädes uppskattades till 1,000 sk℔ ofri råkoppar. Regeringen anslog 10,000 daler kopparmynt till utdelning åt dem, som blifvit lidande vid tillfället. År 1677 ledo äfven de, som bodde vid den genom staden rinnande ån, mycket af dennas öfversvämmande. Både före och efter denna tid, åren 1655, 1728 och 1764, förorsakade vårfloden sådana öfversvämningar, att vattnet stod flera alnar högt på Helsinge- och Nytorgen. Under mer än 130 år efter stadens grundläggning hade den blifvit förskonad från eldsvåda; men år 1761 inträffade tvänne sådana tätt efter hvarandra, den 20 Juni och natten till d. 1 Juli, hvarigenom större delen af staden afbrändes. Sedan inträffade ingen sådan olyckshändelse, förrän i Oktober 1847, då eld utbröt i stadens nordvestra del, Östanforss, och skadan beräknades till icke mindre än 60,000 rdr bko.

Falun var år 1743 skådeplatsen för den under namnet *Dal-upproret* kända oroliga rörelsen i Dalarne under nämda år. De upproriska hade till d. 8 Juni detta år sammankallat alla Dalsocknarnas invånare till Falun, der Dalamännen också ganska rigtigt infunno sig, väpnade med bössor, spik-klubbor, spjut och vapen af alla slag, som de i hast kunnat anskaffa, anförda af riksdagsmannen Per Andersson från Mora, major Wrangel och bruksbokhållaren Schedin. Beslut fattades att strax tåga till Stockholm, der de ämnade genomdrifva sina fordringar. De begärde genast af landshöfding Wennerstedt vapen och kulor; men ehuru sådana förvarades i en byggning vid Kungsgården, svarade landshöfdingen, att ingenting fanns, och att han sålunda ingenting kunde gifva. När Wennerstedt sedan återkom från staden till Kungsgården, som då var landshöfding-residenset, hade en mängd allmoge samlat sig på gårdsplanen och fordrade återigen vapen. Landshöfdingen gaf då samma svar som förut, men måste slutligen förbinda sig att följande dagen infinna sig vid Dalkarlarnes chorum. Till detta uppmarscherade de på torget om morgonen den 9 Juni socknevis i leder, hvarje trupp under gevär med sina anförare; och det berättas, att de då hade skarpladdade skjutgevär. De bildade midt på torget en ring, i hvilken landshöfdingen måste träda fram för bokhållaren Schedin. Pastor Wallman i Gagnef gjorde morgonbön, som afhördes af landshöfdingen, öfverstlöjtnant Adlerstråle, major Wrangel, borgmästaren, lands sekreteraren och landskamreraren, tillika med några prester, som följde med allmogen, och efter slutad bön framträdde ur bondhopen Fors Larsson, som till landshöfdingen lemnade ett papper, hvilket han anmanade honom och de närvarande tjenstemännen att underskrifva, ty »alla borde göra ett med allmogen, af hvad stånd de vara måtte.» Imellertid voro bullret och sorlet sådana, att Wennerstedts svar icke kunde höras, hvarföre han med allmogens samtycke steg upp i ett fönster, hvarifrån han gjorde bönderna föreställningar och tillade, att den nyss afslutna freden vore fördelaktig, och att äfven de borde vara nöjda med villkoren. Derpå svarade riksdagsmannen Per Andersson: »freden är nog god; men en neslig fred vilja vi ej hafva», och vände sig till bönderna med frågan: »är det icke så, kära bröder?» Allmogen besvarade denna fråga med ett dundrande ja! och på torget lossades ett eller annat skott, så att landshöfdingen fann sig, tillika med de öfriga herrarne, nödsakade att teckna sitt namn under skriften. Under allt detta ovä-

sende gick en direktör Ehrenström omkring på torget och föreställde bönderna, huruledes de borde afstå från sitt galna företag; men då hans föreställningar ingenting hjelpte, skyndade han på bivägar till Stockholm och aflade hos konungen berättelse om upproret. Under det bönderna uppehöllo sig i Falun, måste Bergslaget förse dem med lifsmedel och tobak; men dermed åtnöjde de sig icke, utan fordrade, att Bergs-regimentet och Bergs-kavallerikompagniet skulle följa dem till hufvudstaden och att till allmogen skulle utlemnas 120,000 daler; de nöjde sig imellertid med 6,000 daler, 1,200 rullar tobak och medikamenter från apotheket för 1,000 daler, hvarjemte de togo det för regimentets räkning uppköpta brödet, tillika med dess nya gevär och ammunition, som förvarades i den förut omnämda byggningen vid Kungsgården. Derjemte måste landshöfdingen föranstalta om skjuts och proviant åt dem till Stockholm, dit de ändtligen bröto upp på morgonen den 11 Juni. Huru snöpligt hela upproret slutades i hufvudstaden, är bekant af Svenska historien. Schedin och Per Andersson från Mora blefvo, såsom de egentliga anförarne, afrättade tillika med 4 bönder, major Wrangel insattes på Warbergs fästning; men öfverstlöjtnant Adlerstråle, som af bönderna tvingades att medfölja från Falun, rymde ifrån dem under vägen.

Ett annat historiskt märkvärdigt uppträde, hvartill Falun som stad varit vittne, inträffade år 1788. Man känner, huru Gustaf III började ett anfallskrig mot Ryssland tvärtemot den af honom sjelf stiftade grundlagen, och huru de missnöjda inom hans egen här begagnade detta för att förlama hans operationer mot Ryssarne och lägga band på honom sjelf. Det är likaledes kändt, att, då underrättelse i detsamma anlände, att Danskarne infallit från Norge, Gustaf, som nu fann sig räddad, eftersom han fått emot sig en anfallande fiende, beslöt att, lik Gustaf Wasa, söka sin räddning i Dalarne. Han lyckades med sin vältalighet förmå Dalkarlarne att uppsätta en frikorps om 3,000 man, och efter sålunda lyckligen förrättadt ärende inträffade han den 13 Sept. i Falun, der han helsades med allmän hänförelse och följande dagen steg ned i grufvan, hvarefter han återreste till Stockholm.

Det nuvarande Falun bildar en oliksidig fyrkant på ömse sidor om Östanforss- eller Falu-ån, öfver hvilken fem broar, Falubron, Slaggbron, Nybron, Pappersbruksbron och Qvarnbron, alla af trä, leda. Staden, som har raka gator och reguliert indelade qvarter, har icke mindre än 6 torg, Stortorget, Helsingtorget, Yxhammarstorget, Gustafs torg, Qvarntorget och Get-torget, af hvilka dock endast Stortorget bildar en regelbunden fyrkant. Landshöfdinghuset, Bergshauptmannens boställshus, kopparvågen, kronomagasinet, kyrkoherdens boställe, det fordna kronomagasinet, nu bergslagens spannmålsmagasin, och några andra hus äro af sten; derjemte finnas åtskilliga hus, uppförda af slagg, enligt en uppfinning af bergsrådet Svab; men alla de öfriga äro af trä och hafva från början varit bestrukna med rödfärg, men äro nu svartnade af svafvelröken, i synnerhet i den delen af staden, som ligger närmast till Stora Kopparbergs grufva, hvilken är belägen på stadens område. Fastän röken icke gifver trähusen något vackert utseende, har densamma dock på dem den fördelaktiga inflytelsen, att ingen mask eller röta förstör bjelkarna, hvarföre man också här får se trähus, som äro ett par hundrade år gamla. Röken sväfvar ständigt öfver staden och är så genomträngande, att silfver, koppar och messing svartna deraf, hvarjemte den meddelar en obehaglig lukt åt linne, som i längden blir skört deraf, hvarföre ock de förmögnare bruka på sina landställen förvara finare duktyg och andra linnepersedlar, hvilka blott vid förefallande behof intagas till staden. Det är också denna rök, som, enligt hvad vi förut anfört, tros skydda Falun för pestsmittor; en omständighet, som till och med föranledt hofvet att, då pesten började visa sig i Stockholm 1622, flytta till denna aflägsna stad.

Bland stadens byggnader förtjena följande att företrädesvis nämnas:

Christinæ kyrka eller *Nykyrkan*, be-

lägen vid östra sidan af Stortorget och uppkallad efter drottning Christina, som år 1635 köpte plats till densamma på bergsmannen Maths Göranssons gård. Grunden till kyrkan lades 1642, och planritningen dertill uppgjordes af Nicodemus Tessin. Kyrkan, som invigdes år 1655, har 130 alnar i längd, 50 i bredd och 30 alnar i höjd samt var fordom försedd med ett torn af 121 alnars höjd, hvilket likväl, antändt af åskeld, nedbrann den 26 Juni 1711, vid hvilket tillfälle också 6 klockor förstördes. Det efter branden uppförda tornet är icke så högt som det äldre, men har ett af Polhem förfärdigadt urverk. Altartaflan uppsattes omkring år 1670, orgelverket, bygdt år 1657, har sedan blifvit repareradt. I kyrkan finnas en mängd vapen och epitaphier, t. ex. öfver landshöfdingarne Brandes, Duvall och Gripenhjelm, bergsrådet Svab m. fl. Christinæ församling bildar, tillika med Stora Kopparbergs socken, ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Stora Tuna kontrakt af Westerås stift. Pastoratet, som består af 19½ mantal med prestgård af 35/192 mantal, beboddes 1856 af 6,136 personer. Uti stadens fasta folkskola undervisades samma år af 1 examinerad och 6 oexaminerade lärare 153 gossar och 119 flickor, medan 70 gossar åtnjöto undervisning i allmänt läroverk samt 46 gossar och 123 flickor hade enskild undervisning, så att de skolpligtiga barnens hela antal uppgick till 269 gossar och 242 flickor.

Mariæ Magdalenæ eller *Kopparbergskyrkan*, i dagligt tal kallad Gammalkyrkan, länge bergslagens enda, nu landsförsamlingens kyrka, ligger på stadens område vid den så kallade Norra Kyrkobacken. Hon skall vara byggd i medlet af 15:de århundradet och lärer hafva år 1471 blifvit invigd af biskop Lydichinus i Westerås. Kyrkan, som tillbyggdes åren 1656 och 1685, hade i början midt på taket ett torn, hvilket på midsommar-aftonen 1757 nedbrann af åskeld, hvarefter man år 1778 började att uppföra ett nytt torn, som sammanbyggdes med kyrkan och blef färdigt 1783. Kyrkan är rik på silfver (öfver 1,200 lod) och har åtskilliga epitaphier, deribland öfver Dalahöfdingen Jöns Danielsson Svinhufvud, † 1569, samt ståthållaren Carl Bonde, † 1600, m. fl.

Landshöfdingbostället, ett tvåvåningsstenhus vid Åsgatan, är bygdt år 1762 af en rådman Engström, men ombyggdes af landshöfding Nordin, som var länets höfding från 1790 till 1812, och såldes af honom till kronan för 20,000 rdr bko. Residenset består af en hufvudbyggnad med två dermed sammanhängande flyglar, som kringsluta en rymlig, stenlagd borggård. Dala-höfdingarne bodde fordom på Noret, och man känner fogdar och höfvidsmän från 14:de århundradet ända till år 1581, då benämningen förvandlades till ståthållare. Mellan åren 1622 och 1634 var provinsen delad i två län; Vester-Dalarne hörde då under Westerås län, medan Österdalarne och Bergslagen utgjorde ett eget. De sammanslogos år 1634, men 1641 bildades af Kopparbergslagen jemte Salbergs och Näsgårds län ett landshöfdingdöme med residens i Falun, hvaremot Vester-Dalarne, Vester-bergslagen och Säters län utgjorde ett annat; de förenades dock till ett enda år 1646.

Stadens *Rådhus*, vid Stortorget, är uppfördt år 1650, hufvudsakligast genom drottning Christinas frikostighet, men blef »förbättradt och fullbordadt år 1749», såsom det heter i den öfver porten anbragta inskriften. Såsom det enda i sitt slag kallades det länge »Falu Stenhus», likasom ortens fängelse sedan gamla tider haft namnet »Falu Kista.» Rådhuset har undergått flera reparationer, sednast 1853; stadens högsta styresman kallades i början »burgrefve» (burggrefve), och under denne fungerade icke mindre än 3 borgmästare. Första burggrefven var H. M. Teet, omnämd 1641. Sedan 1683 hade staden 2, sedan 1720 blott en borgmästare.

Vid Stortorget ligger likaledes *Bergshauptmannens boställe*, egentligen uppfördt (år 1762) till magasin för bergslagen, men sedermera tillbygdt (1807—1819) och inredt till boställsrum och lokaler för bergslagens direktion, fattigvården och sparbanken, hvartill kommer en stor salong för allmänna förlu-

stelser. I byggnaden förvaras en af en grefve Bjelke skänkt mineralie-samling. — *Lasaretts-, Kurhus- och Hospitals-byggnaden* är ett vackert stenhus vid samma gata som landshöfdinghuset, uppbygdt efter 1761:års brand och af länet inlöst från Seraphimer-Ordens-Gillet. — *Bergsskolan* har sin lokal i den gård, som fordom egdes af den bekanta chemisten Gahn, hvars bibliothek och samlingar likaledes blifvit inköpta för bergsskolans räkning. — Bland nyare byggnader märkas *Cellfängelset,* uppfördt 1848, och *Theaterhuset,* en stor byggnad af bräder, täckt med stenpapp och försedd med 2 logerader.

Utom ett fullständigt *högre elementarläroverk,* en folkskola, en söndagsskola och en slöjdskola för flickor, eger Falun en *Bergsskola,* för hvilken reglementet utfärdades den 31 Dec. 1821, och hvars syftemål är att meddela praktisk undervisning i de vetenskapsgrenar, som tillhöra bergshandteringen. Utom de ordinarie lärarne finnas extra lärare, som antagas af föreståndaren. Staten bidrog år 1856 till detta läroverk med 6,712 rdr bko; men bidrag dertill utgå äfven af bruks societeten, så att skolans årliga inkomster stiga till öfver 10,000 rdr bko.

Falun, som år 1760 beboddes af 5,180 personer, hvilkas antal år 1850 sjunkit till 4,260, hade 1858 inalles 4,775 invån. och bestod 1856 af 247 hus och tomter, hvartill kommo 71 kopparhyttor, 3 rödfärgsverk, 6 fabriker m. m. Den staden tillhörande jorden bestod af $946^{7}/_{8}$ tunnland, deraf 192 åker, och hela uppskattningsvärdet steg till 768,378 rdr bko, medan statsbidragen inalles uppgingo till 116,864 rdr samma mynt, deribland de för Stora Kopparbergs grufva inberäknade. Deraf åtgingo till stadens styrelse 5,413, till kleresiets underhåll 5,458 och till fattigförsörjningen 8,022 rdr banko. Stadens domstolar äro Grufve- och Rådstugu-rätt; genom sina privilegier af år 1741 är Falun befriadt från båtsmanshåll. Fattigvården är ordnad enligt ett af Kongl. Maj:t faststäldt reglemente och hade enligt räkenskaperna för 1855 en behållning sedan föregående året af 2,210 rdr, hvartill kommo 8,722 rdr inkomst under året och en donation af 4,200 rdr banko, medan utgifterna för 69,394 portioner mat till 148 almosetagare och åtskilliga beklädnadspersedlar m. m. uppgingo till 6,482 samt för 62 barns uppfostran och underhåll på landet till 1,509 rdr bko. Dessutom uppfostrades samtidigt på landet 19 barn af fattiga föräldrsr i Falun, hvartill kostnaden för år 1855 uppgick till 610 rdr, tagna af en fond, dertill anslagen af brukspatron Forslind. Inom länet är derjemte insamlad en fond till en räddningsanstalt för vanvårdade och vanartade barn, hvilken vid 1855 års slut uppgick till ett belopp af 13,142 rdr, och för räntan af hvilken 20 barn från Falun och andra kommuner inom länet njöto underhåll och vård.

I staden finnes länets lasarett med sin lasarettsläkare, som tillika är stadsläkare, hvarjemte läkarevården besörjes af provincial-läkaren och gruf-läkaren. Staden är säte för Kopparbergs Läns och Bergslags Enskilda Bank och har derjemte en sparbank. Af fabriksinrättningar funnos 1858 repslageri, Baierskt bryggeri, garfveri, en svafvelsyrefabrik och två boktryckerier. De handlandes antal uppgick 1856 till 37 män och 3 qvinnor, med 31 biträden och en bevillningstaxering af 568 rdr bko, hvaremot handtverksklassen bestod af 66 män och 8 qvinnor med 100 gesäller, 107 lärlingar och 4 andra arbetare; bevillningen på manufakturer och handtverkerier uppgick till 316 rdr banko. Dertill kommo ytterligare 25 män, som med egna händer tillverkade handtverksarbeten till afsalu som försörjningsmedel.

Sedan den 13 Juli 1859 är Falun förenad med Gefle genom Gefle-Dala-jernvägen. Staden innehar vid riksdagarna nummern 15; dess vapen är ett berg och derunder utsigt af staden med omskrift: *Insignia Cuprimontanæ Civitatis Falun.*

Falun. Säteri uti Strö socken och Kållands härad af Skaraborgs län. Se *Lindholmen.*

Falu Svafvel-, Vitriol- och **Rödfärgs-Verk,** beläget invid staden Falun och

Stora Kopparbergs Grufva, är ett af rikets vigtigare verk i denna rigtning och utgör ett af de så kallade Stora Kopparbergs Bergslags Enskilda Verk. Redan Carl IX påminde i bref af den 20 Dec. 1608 ståthållaren Carl Bonde om inrättandet af ett Vitriol-sjudningsverk; men först genom ett Kongl. Bref af d. 12 April 1748 anbefalldes Bergskollegium att befordra en *vitriol-sjudnings-inrättning* vid Stora Kopparberget, och från denna befallning härleder sig egentligen verkets uppkomst. Dåvarande gesehwornen A. Lundström ingick då med bergsrätten aftal om verkets anläggning, och denna påbörjades den 3 April 1749 samt var fullbordad den 20 Dec. samma år; men efter $1^1/_2$ års förlopp blef det upprättade verket åter nedlagdt. År 1762 gaf Bergskollegium grufverätten tillkänna, att det anmodat bergsrådet Anton von Svab att gå Bergslaget tillhanda med råd och underrättelser för inrättningens återupptagande. Ändtligen den 17 Febr. 1764 utföll Bergs-kollegii privilegium för ett dels *Svafvel-* och *Rödfärgsverk*, dels ett *Precipitationsverk*. Bergslaget utförde imellertid icke sjelft anläggningen, utan uppdrog densamma genom ett ständigt arrende, enligt kontrakt af den 20 December 1777, åt bergsrådet friherre S. G. Hermelin, assessorn Gottl. Gahn och bergshauptmannen A. Polheimer, hvilka också fullbordade anläggningen. Polheimer sålde år 1794 sin tredjedel till baron Hermelin, hvarefter $^1/_6$ transporterades till Gahn, så att Hermelin och Gahn blefvo innehafvare af hvar sin hälft i verket. Hermelins hälft inköptes af Bergslaget år 1805 mot $7,333^1/_3$ rdr bko, och den andra hälften blef slutligen, sedan verket vunnit ansenlig utvidgning, år 1852 inköpt för 19,216 rdr bko. — Vitriolen tillverkas af grufvattnet, svaflet genom rostning af svafvelkis och rödfärgen genom slamning och bränning af gamla vittrade grufvarp. Verket består nu af ett graderverk för grufvattnets afdunstning, pannor för detta vattens ytterligare inkokning samt sumpar för vitriolens kristallisering, 2:ne slamminrättningar för den vittrade varpen, en kalciner-ugn för den slammade jorden samt qvarn för rödfärgens malning, äfvensom pannor för råsvaflets inkokning och sublimering. Skatt till kronan erlägges med hvart 30:de sk℔ svafvel och grön vitriol samt hvar 30:de tunna rödfärg. Tillverkningen uppgick 1854 till 2,492 tunnor rödfärg,
12 sk℔ vitriol № 2,
1 sk℔ 8 l℔ svafvel,
4 sk℔ gulocker och
1856 till 1,880 tunnor rödfärg,
477 sk℔ vitriol № 1,
116 sk℔ » № 2,
122 sk℔ svafvel.

Fardhem. Ting i Södra Befallningen på Gotland, innefattar socknarna Fardhem, Linde, Loista, Levide och Gerum, består af $3^5/_8$ mant. krono och $42^5/_8$ mantal skatte.

Fardhem. Socken i Fardhems Ting och Södra Befallningen på Gotland, belägen inne i landet, uppgifves hafva en areal af 4,050 tunnland, af hvilka 780 äro sjöar och kärr. Socknen består af $9^3/_4$ mant. och beboddes på 1840-talet af 313 personer, men hade 1850: 286 och 1856: 319 invånare. I socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 43 gossar och 29 flickor, medan 6 gossar och 9 flickor undervisades i hemmet samt 2 gossar och 3 flickor saknade undervisning. — Fardhems socken utgör tillika med Linde och Loista ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Södra kontraktet af Wisby stift. Hela pastoratet, som består af $24^3/_4$ förmedl. mantal med $^3/_4$ mant. prestgård, beboddes 1856 af 853 personer. Kyrkan, af sten, skall vara byggd år 1049. Fardhems kyrka var enligt gamla Wisbylagen en fristad för mandråpare. — Adress: Wisby.

Farhult. Socken i Luggude härad af Malmöhus län, $1^1/_2$ mil v. s. v. från Engelholm, vid hafvet, uppgifves hafva en areal af 4,065 tunnland, af hvilka blott 4 äro sjöar och kärr. Socknen, som har skarp och mager åker och äng med något ek- och furuskog, består af $17^1/_6$ mantal ($8^7/_{12}$ skatte, $3^1/_4$ krono samt $5^1/_3$ utsockne-frälse), är uppskattad till 83,640 rdr bko och beboddes

på 1840-talet af 865 personer, men hade 1850: 1,047 och 1856: 1,155 invån. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med hvar sin examinerade lärare; i den fasta skolan undervisades 46 gossar och 26 flickor, i den ambulatoriska 25 gossar och 26 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 17 gossar och 28 flickor undervisades i hemmet. — Farhults modersocken utgör, tillika med annexet Jonstorp, ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Luggude kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet, som består af $71^7/_{12}$ oförmedl. hemman, med prestgård af $^5/_8$ mantal och annexhemman om $^3/_4$ samt 4 tunnor 22 kappar kronotionde, beboddes 1856 af tillsammans 2,805 personer. — Ingen större egendom finnes i socknen. — Adress: Engelholm.

Faringe. Annex-socken i Närdinghundra härad af Stockholms län, vid vestra stranden af sjön Ginningen, uppgifves hafva en areal af 13,056 tunnland, af hvilka 820 äro sjöar och kärr. Ett midt igenom socknen gående vattendrag faller ut i Rycklingesjön eller Wiken och följer vidare socknens vestra gräns till Stamsjön och norra gränsen till Ginningen, hvilken afbördar sig genom Olands-ån. I socknens sydvestra hörn ligger sjön Testen. Socknen utgöres till största delen af bergländig skogsmark, utom i midten kring kyrkan och det ofvannämda vattendraget. Lera och svartmylla äro rådande jordmån i dalgångarna, annars sand och mojord. Näringar äro åkerbruk, ängs- och skogsbruk, körslor för bruken i de kringliggande socknarna samt något fiske. Socknen består af $31^7/_8$ mantal ($12^3/_4$ skatte, $2^3/_8$ krono och $16^3/_4$ frälse), med 31 oskattlagda torp och 3 qvarnar, samt beboddes 1840 af 831, 1850 af 799 och 1856 af 832 invån. Uppskattningsvärdet uppgick 1857 till 109,025 rdr bko. Socknen hade 1856 fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 18 gossar och 19 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk samt 40 gossar och 39 flickor undervisades i hemmet. — Faringe är annex till Knutby konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Närdinghundra kontrakt af Uppsala stift; socknen förekommer år 1287 under namnet *Farungy* eller *Farunge* och hörde år 1314 till Nærdhingiahundæri. En *sacerdos* nämnes härstädes 1287, kaplaner från 1593. Kyrkan är gammal, byggd af gråsten. — Socknens vigtigaste gård är *Ora*, vid Stamsjön. — Adress: Stockholm, Rånäs.

Farsta. Ett mantal frälse i Brännkyrka socken och Svartlösa härad af Stockholms län, vid sjön Magelungen, taxeradt till 40,000 rdr bko, egdes år 1857 af statsrådet Almqvist. Gården har tillhört en Erik Bjelke, som 1733 tillbytte sig densamma från Joh. Skytte; 1772 tillhörde den en Tottie, 1850 en Willebrand.

Farstorp. Socken i Vestra Göinge härad af Christianstads län, $4^1/_2$ mil nordvest från Christianstad, uppgifves hafva en areal af 11,000 tunnland, af hvilka 750 äro sjöar och kärr. Socknen är en skogstrakt med större myrar och kärr; största sjön är Luhrs fiskrika sjö. Näringsgrenarne äro de i Vestra Göinge vanliga. Folknummern, på 1840-talet omkring 1,400, uppgick 1850 till 1,492 och 1856 till 1,552 invånare. Socknen består af $24^3/_{16}$ mantal, deraf $21^1/_3$ skatte, $^2/_3$ krono och $2^3/_{16}$ frälse, med 1 mjölqvarn, 5 skattlagda och 1 oskattlagd sågqvarn och ett stampverk samt 7 utjordar på kronojord. Hela taxeringsvärdet uppgår till 98,100 rdr banko. Socknen hade 1856 både fast och ambulatorisk folkskola med 1 examinerad och en oexaminerad lärare; i den förra skolan undervisades 20 gossar och 30 flickor, i den sednare 63 gossar och 60 flickor, medan 5 gossar och 11 flickor hade undervisning i hemmet. — Farstorps socken, som förut varit moderförsamling, är för närvarande annex till Hästveda regala pastorat af 2:dra klassen i Östra Göinge kontrakt af Lunds stift. Kyrkan, för icke längesedan utvidgad, är vacker och väl bibehållen. — Adress: Christianstad.

Farstorp. Ett mantal säteri uti Kråkshults socken och Södra Wedbo

härad af Jönköpings län, är bland ortens mindre goda hemman och tillhör nu bönder. Det egdes på 1760-talet af vice-presidenten Klingspor, som innehade Fagerbult i samma socken, och har sedan varit innehafdt af flera herremän.

Farstorp. Ett mant. frälsesäteri uti Nye socken och Östra Härad af Jönköpings län, med dertill hörande såg värderadt till 5,600 rdr bko, tillhörde 1856 öfverstlöjtnanten och riddaren C. Lagercrantz, som uppfört nytt corpsde-logis m. m. Ett mantal Biltingaled är som ladugård lagdt under säteriet. Såsom egarinna af gården uppgifves år 1635 »frun på Korpagården», 1646 och 1651 fru Brigitta Roos. Omkring år 1770 egdes Farstorp af baron Carl Rappe, hvars måg, majoren Bengt Lagercrantz, mottog gården 1779. Den har sedan tillhört slägten Lagercrantz.

Fasma. Fyra och ett halft mantal frälse i Tensta socken och Norunda härad af Uppsala län, nordvest från sockens kyrka, nämnes redan år 1316 och gjordes till herresäte af slägterna Oxenstjerna och Lewenhaupt. Gården tillhörde 1825 en Wrede och egdes 1849, tillika med 8 mantal inom socknen samt $1^1/_8$ mant. i Wiksta, af Björkman, egare till Sätuna i Björklinge.

Fasta Wisnare. Med detta namn betecknas $2^2/_3$ till Närdinghundra härad hörande mantal af den i Stockholms län och Sjuhundra härad belägna Fasterna socken.

Fasterna. Socken i Sjuhundra härad och Stockholms län, $2^3/_4$ mil vesterut från Norrtelje, mellan Rimbo i sydost, Edsbro och Knutby i nordost och nordvest, Almunge likaledes i nordvest och Gottröra i sydvest; mellan Edsbro och Knutby skjuter socknen in i Närdinghundra härad, till hvilket den s. k. Fasta Wisnare, 0,121 qvadratmil, hörer. Socknens areal uppgifves till 22,541 tunnland, af hvilka 3,320 äro sjöar och kärr. Socknens tre största sjöar äro *Körnan*, *Gafvel-Långsjön* och *Skeviken*, alla sammanbundna med hvarandra; den sistnämda faller ut åt öster till Rimbo; genom dessa tre sjöar gick fordom gränsen mellan de bägge socknarna Fasta i öster och Estarne i vester, hvilka sammanslogos till en vid slutet af nästförflutna århundradet. Socknen upptages till största delen af skogsmark med betydliga kärr, bland hvilka Helveteskärret på norra gränsen; blott kring Skeviken finnes å ömse sidor dels jemn, dels småkullig bygd af större vidd med lera eller svartmylla som rådande jordmån. Näringarne äro åkerbruk, ängs- och skogsbruk, bergsbruk samt något fiske. Socknen består af $49^{19}/_{24}$ förmedl. hemman, af hvilka 2 äro skatte, $4^1/_4$ krono samt $43^{13}/_{24}$ frälse; hela taxeringsvärdet var 1857: 454,025 rdr bko. Folkmängden, som 1805 utgjordes af 1,412 personer, hade 1850 stigit till 1,534 och 1856 till 1,581 invån. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare; i fasta skolan undervisades 93 gossar och 55 flickor, i den ambulatoriska 26 gossar och 8 flickor; 2 gossar undervisades i allmänt läroverk, 11 gossar och 7 flickor i hemmet. — De bägge socknarne Fasta och Estarne sammanslogos enligt Kongl. resolution af 1797. *Estarne* nämnes 1303, *Fastakirkiu*, 1317; kyrkorna lågo på hvar sin sida af Skeviken; men på det ställe, der Estarne kyrka fordom låg, uppfördes åren 1799—1801, på bekostnad af egaren till Rånäs bruk, den nya gemensamma kyrkan, en korskyrka af tegel med högt torn. Under choret är en graf för grefliga Oxenstjernska slägten; på kyrkogården finnes en marmorminnesvård öfver bergsrådet Lefebure. Fasterna socken utgör ensam ett patronelt pastorat af 3:dje klassen i Sjuhundra kontrakt af Stockholms län; prestgården utgör $1^1/_4$ mantal, vederlaget 15 tunnor 3 kappar. Patronus är egaren af Rånäs. — Bland fornlemningar nämnas grafhögar vid Rånäs, Mörby och Örby; vid Skevikens vestra ända står ruinen af det gamla Oxenstjerneslottet *Mörby*. — Socknens förnämsta gård är *Rånäs bruk*, till hvilket Mörby gård nu lyder. — Adress: Stockholm, Rånäs.

Fastorp. Hemman i Tofteryd socken och Östbo härad af Jönköpings län, anmärkningsvärdt med anledning af ett fornminne, som träffas vid torpet Moliden å hemmanets egor och består af en fyrsidig plan, belagd med smärre kullersten, likasom en stadsgata, 20 alnar på hvar sida. Stenplanen ligger på en hög backe strax söder om torpets åkerlycka. Liljegren och Brunius förmena, att sådana stenplaner varit begagnade vid offerförbränningar, och den nu ifrågavarande är i öster, norr och söder innesluten af en låg stenmur, som blott till $^1/_2$ aln höjer sig öfver jordytan. Allvin, som, med anledning af denna stenhägnad, frågar: »månne vi icke här ha framför oss den i sagan förekommande Balders hade?» beskrifver fornminnet närmare i Östbo Härads Beskrifning, sid. 41. — Fastorp är äfven beryktadt för ett i orten mycket omtaladt spökeri på detta hemman om hösten 1805. Dermed förhöll sig som följer. En rik och myndig bonde, Anders Thorsson i Skog, hade år 1796 till Tofteryds kyrka skänkt en messingsljuskrona, hvilken han var fåfäng nog att låta hänga upp midtför sitt bänkrum i kyrkan. Detta väckte förtrytelse, och en vacker natt sex år derefter blef kronan helt och hållet sönderslagen. Ransakning hölls vid domstol; men förbrytaren kunde icke upptäckas. Då försökte man, att låta en qvinna, vid namn Lisbeth, som dött för 20 år tillbaka, gå igen i Fastorp och om nätterna utropa helgerånarens namn. Vid ny domstolsransakning kunde icke heller upphofvet till spökeriet upptäckas, ehuru riksdagsmannen Anders Johansson i Ryd, som likaledes skänkt en ljuskrona till kyrkan, misstänktes hafva sin hand med i spelet. Anders Thorsson skänkte imellertid en ny krona till kyrkan, och denna fick vara i fred.

Fatmomack. Kapell i Åsele Lappmark, tillhörande Wilhelmina socken och beläget vid öfra ändan af Kultsjön. Kapellet eller Bönehuset, som ligger minst 12 mil från Wilhelmina kyrka, uppfördes ungefär vid samma tid som denna (1785—1794); gudstjenst förrättas derstädes endast *2* gånger hvarje sommar, då Lapparne samla sig dit för att fira Andra och Tredje Bönedagen, hvilka i Lappmarken icke alltid firas på de anbefallda dagarna, utan vid den tid eller de tider, då det är beqvämast att färdas. — Bönehusets namn skrifves äfven *Fatmomakke* eller *Fatmomåkke* och skall härleda sig från ett par Lappska ord, som uppgifvas betyda *grepe* och *göromål.* Enligt Zetterstedt lär imellertid stället egentligen hafva hetat *Fadne-makke* eller *Fadno-måkke,* af hvilka ord det förra betyder Angelikaörten, det sednare göromål, men också ända, botten, så att namnet skulle betyda *det innersta af en vik, der Angelika-örten växer.* Angelika-örten är, som samma författare anmärker, Lappens både läckerhet, läkemedel och nästan enda krydda, och den växer utmed Kultsjöns hela vattendrag endast på det ställe, der bönehuset är beläget.

Fauràs. Härad i Halland, innefattande socknarna Fagered, Källsjö, Ullared, $28^{137}/_{144}$ mant. af Gällared, $20^{19}/_{96}$ mantal af Gunnarp, Okome, Svartrå, Köinge, Sibbarp, Dagsås, Ljungby, Alfshög, Morup, Winberg och Stafsinge. Af dessa socknar höra Ljungby, Alfshög, Morup, Winberg och Stafsinge, jemte delarne af Gällared och Gunnarp till Halmstads, de öfriga till Warbergs fögderi. Häradet, som har sitt tingställe i Köinge socken vid Köinge by, beboddes 1856 af 13,221 invån. Det utgör 415 mantal och innefattar en areal af 139,666 tunnland, af hvilka 10,665 äro sjöar och kärr. Hela taxeringsvärdet för år 1857 uppgifves till 656,829 rdr bko. Den delen af häradet, som gränsar till Elfsborgs län, är i allmänhet bergig och skogbevuxen; mot hafvet plattar landet ut sig till en slättmark med någorlunda bördighet; men här råder brist på skog. I förening med Årstads och Himble härader bildar Fauràs härad en domsaga, kallad Årstads, Fauràs och Himble häraders eller Hallands Mellersta domsaga.

Faxaholm, Faxeholm eller **Faxehus.** Fordom befäst slott i Helsingland, icke långt från den plats, der staden Söderhamn nu är belägen. Slottet har varit

väl befäst och försvarade sig tappert mot Margaretha, af hvars folk det eröfrades först den 9 Okt. 1389. Faxeholm blef sedan ett Danskt fogdenäste och eröfrades af Erik Puke samt Elof Djekn, som nedbrände och förstörde det. Sedermera blef det sannolikt icke återuppbygdt.

Faxelån. Se *Södra Ådals elf*, biflod till Ångerman-elfven.

Feet-elfven. Biflod till Vester-Dalelfven, kommer norr ifrån fjällen, flyter genom Idre och Särna socknar samt faller genom dessa socknar in i Vester-Dal-elfven.

Fegen. Sjö af tre mils längd, tillhörande Åtra-åns vattensystem och belägen på gränsen mellan Elfsborgs och Jönköpings län. Se vidare *Åtran.*

Felestad. Socken i Rönnebergs härad af Malmöhus län, $1^3/_4$ mil o. n. o. från Landskrona, har en areal af 1,041 tunnland och består af $2^3/_8$ mantal, taxerade år 1857 till 33,860 rdr banko. Socknen hade på 1840-talet 267 invånare; år 1850 var invånarnes antal 268, år 1856 blott 244. — Socknen är annex till Kjells-Nöbbelöf i Onsjö härad och bildar tillika med denna socken ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Rönnebergs kontrakt af Lunds stift. — Adress: Landskrona.

Fellingsbro. Härad i Nerikes Östra fögderi, norr om Dylta och Oppbogaån, till Westerås läns gräns i öster, innefattar $^1/_2$ förmedladt mantal af Vestra Schedvi socken, $186^{11}/_{12}$ förmedlade mant. af Fellingsbro socken samt Näsby och Ervalla socknar. Häradets areal uppgifves till 91,413 tunnl., af hvilka 8,045 äro sjöar och kärr. Det uppgifves bestå af 254 mantal och beboddes 1856 af 8,260 invånare. Häradet har sitt tingställe vid Fellingsbro prydligt bebyggda gästgifvargård. Tillika med Nya Kopparbergs Bergslag samt Ramsbergs och Lindes Bergslag utgör Fellingsbro härad Lindes domsaga. Marken är i allmänhet mer jemn än bergaktig; spannmåls-odling och boskapsskötsel utgöra invånarnes förnämsta näringsfång. — Fellingsbro härad upprättades 1640 (se *Fellingsbro Fjerding.*)

Fellingsbro. Kontrakt i Westerås stift, består af socknarna Fellingsbro, Lindesbergs stads och Bergslags församling, Näsby och Ervalla samt Ramsberg. Hela befolkningen utgjorde år 1856 inalles 21,827 personer.

Fellingsbro. Socken i Fellingsbro härad af Örebro län, belägen i norr om Oppboga-ån, uppgifves hafva en areal af 64,985 tunnland, af hvilka 5,200 äro sjöar och kärr. Socknen ligger imellan Götlunda och Ödeby i söder, Näsby i sydvest, Lindesberg i vester, Ramsberg i norr samt Schedvi och Medåker af Westerås län i öster. I Oppboga-ån, socknens södra gräns, infalla tre mindre åar, nämligen Sverkersta-ån, som kommer från Ramsberg, flyter igenom Sundbo- och Hammarbo sjöarna samt mottager ett tillflöde från Skillingen och Gellingen i vester, — Essingsån, från gränsen af Medåker, och slutligen Schedvi-ån vid socknens östra gräns. De större vattendragen åtföljas af åsar, som norrut hafva temligen betydlig höjd, men ännu större utsträckning; socknens öfra del är derföre rik på höjder och kullar, sjöar och moras samt har till största delen sandig jordmån. Denna öfra eller norra del, socknens skogsbygd, utmärker sig genom sin naturskönhet framför den södra eller slättbygden, hvilken deremot har vida bättre jordmån. Ortens hufvudnäring är åkerbruk, hvars afkastning dubbelt motsvarar det egna behofvet; dertill kommer betydligt skogs- och bergsbruk samt bruksrörelse. Befolkningen är, synnerligen på slätten, välmående och sjelfständig. Af socknens $203^5/_{12}$ hemman höra $186^{11}/_{12}$ till Fellingsbro härad, $1^1/_2$ till Ramsbergs och Lindes Bergslag, men $15^1/_2$ hemman till Åkerbo härad af Westerås län (efter Statistiska Byråns uppgift; eljest uppgifves socknens hemmantal till $198^1/_{12}$ mantal). Folkmängden, som år 1840 uppgick till 5,838 personer, utgjordes 1850 af 5,879 och 1856 af 5,960 invånare. Socknen hade sistnämnda år både fast och am-

bulatorisk folkskola med 4 examinerade lärare, utom klockaren; i fasta skolan undervisades 99 gossar och 78 flickor, i den ambulatoriska 196 gossar och 158 flickor, medan 4 gossar undervisades i allmänt läroverk, 3 gossar och 5 flickor hade enskild undervisning och 146 gossar samt 206 flickor undervisades i hemmet, så att samtliga barnen i skoläldern utgjorde ett antal af 448 gossar och 447 flickor. — Igenom socknens södra del framlöper Köping-Hultjernvägen och har här en station. — Fellingsbro, på 1300-talet kalladt *Fjælandsbro* och räknande till namnet kända kyrkoherdar från år 1396, komministrar från slutet af 1500-talet, är för närvarande ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Fellingsbro kontrakt af Westerås stift. Prestgården består af 2 mantal. Kyrkan, belägen vid landsvägen från Nora och synlig från jernvägen utefter en lång sträcka, är byggd af sten, stor och rymlig samt troligen gammal, ehuru flera gånger reparerad i nyare tider; enligt Grau har hon fordom »varit med 18 torn beprydd.» På kyrkogården finnes en graf för slägten Svedenstjerna.

Fellingsbro sockens invånare lofprisas högeligen för bildning, god omdömesförmåga och ovanlig upplysning. »Folket, — säges det om socknens allmoge, — älskar ordning och skick samt räknar för sin heder och pligt att befordra nykterhet och ordentlighet i lefnad och umgänge. Det utmärker sig äfven för en högre grad af heders- och rättskänsla och är varmt tillgifvet en hvar, som omfattar det med sann välvilja. Allmogen lefver godt och är svag för prakt både i mat och klädsel, hvilket sednare egentligen afser qvinnorna; dock lefver man icke öfver sina tillgångar, hvilka mestadels äro tillräckliga att bestrida årets utgifter. Klädedrägten, — nu mer dock icke allmänt bruklig, — är för mannen: en svart rock med röd ståndkrage, röda uppslag och tumsbred röd kant längs knappraden på bröstet samt byxor af sämskskinn; rocken knäppes igen med häktor. Qvinnorna bära svart kjol, som icke räcker ända ned till fötterna, svart tröja, hvit halsduk, hvitt förkläde och hvitt huckle på hufvudet. Denna männernas halft militäriska drägt skall, enligt traditionen, härleda sig från befrielsekriget under Engelbrecht, och i kyrkans archiv förvaras en kongl. förordning af Carl XI, som påbjuder, att denna drägt, hvilken för församlingen bibehåller minnet af ärofulla tider, vid vite icke får afläggas. Samma påbud är förnyadt af Carl XII och anbefaldt att uppläsas midsommardagen hvarje år. Fellingsbro häradsboer, i synnerhet Fellingsbro socknemän, gingo nämligen »man ur huse» emot Danskarne, aktade ingen uppoffring för stor och förstörde hellre sjelfva sin egendom, än de lemnade den uti fiendens händer; de drogo med hustrur och barn åt skogarna, hvarifrån de tappert försvarade sig och slutligen blefvo fienden öfvermägtiga. Den egentliga hufvuddrabbningen skall hafva stått vid Spånga å, vesterut i Fellingsbro socken, och såsom böndernas anförare nämnes en Ola Jansson. Äfven hustrurna skola hafva deltagit i striden med sina män, och berättas det, att en qvinna under sjelfva drabbningen framfödt ett barn samt att både hon och barnet förblifvit oskadda, hvilket af bönderna ansågs som ett för deras företag gynnande järtecken. I socknen och trakten der närmast omkring visas ännu qvarlefvor efter de skansar, som Engelbrecht här anlade, och från hvilka det egentliga angreppet på fienden skall hafva blifvit företaget. Dessa skansar ligga på Spånga egor och kallas »Romare Skans» och Spånga Skans», hvarförutan man på Nederby egor träffar lemningar af en liknande skans, anlagd gent emot en annan sådan på andra sidan Frötuna å, på Urvalla bys egor i Götlunda socken. Alla dessa, tillika med flera smärre inom Fellingsbro och Götlunda socknar i grannskapet af Spånga och Frötuna åar samt sjön Wäringen, anses hafva utgjort ett slags skanssystem med en större fästnings-anläggning i den angränsande Ödeby socken, hvilket fäste varit föreningspunkten för dem alla. I trakten, der striden stått, har man uti jorden hittat gamla förrostade pilar och svärd. — En annan krigshändelse, som timat i Fellingsbro socken, är det nederlag, som den gamle Danskvännen, Erik Carlsson Wase, un-

der Carl VIII Knutssons sista år själen i det mot konungen fiendtliga partiet, led vid Oppboga Färja genom Sten Sture. Herr Erik hade på sitt återtåg från Dalarne fattat posto vid Oppboga, men led der ett sådant nederlag, att hela hans här skingrades och att han sjelf icke vågade på sin flykt stadna, förr än han hunnit till Juleta kloster, 16 mil härifrån. Äfven här bistodo qvinnorna sina män mot de förhatade Danskarne, — af sådana bestod till största delen Erik Carlssons här, — och en rask piga skall hafva tillfångatagit en af herr Eriks hofmän. — Äfven i Gustaf Wasas befrielsekrig finna vi Fellingsbro-boerna verksamma, och en hel skara allmoge från denna socken skall hafva frivilligt stött till Herr Gustafs här vid Westerås, der Fellingsbrobönderna lägrade sig på de s. k. Oxbackarna. De anfördes af en bland sina prester, som i striden förlorade benet, men, då bönderna uttryckte sin ledsnad deröfver, förklarade, att slikt ingenting betydde, eftersom han ändock kunde predika lika bra. — Anmärkas bör också, att i Fellingsbro socken lefvat en af de äldsta Svenska män, afskedade gardisten Johan Modig, född i Hjulsjö den 18 Mars 1740 och ännu 1842 frisk och rask, ehuru 103 år gammal. — Utom de ofvannämda skansarna, träffar man äfven i socknen ruiner efter en större borg på Finnåkers egor. — Bland socknens jernbruk märkas: *Oppboga*, *Norrby*, *Finnåker*, *Storboda* med *Rockhammars* manufakturverk, *Kåfalla*, *Grönbo*, *Ekeby* m. fl. — Adress: Arboga.

Fellingsbro Fjerding. Så kallas de 15½ mantal af Åkerbo härad i Westmanlands län, som tillhöra Fellingsbro socken. Fellingsbro socken hade, tillika med Näsby och Ervalla, förut tillhört Åkerbo härad; men ett eget härad bildades under namnet Fellingsbro år 1640; Fellingsbro Fjerding kom åter tillbaka till Åkerbo härad vid uppgåendet af rågången 1694.

Femsjö. Socken i Westbo härad af Jönköpings län, på gränsen mot Hallands län i sydvest och Kronobergs län i sydost, uppgifves hafva en areal af 15,552 tunnland, af hvilka 2,290 äro sjöar och kärr. Socknen har sitt namn af 5 större sjöar, som dels omgifva densamma, dels sträcka sig djupt in deri, nämligen de 3 Färgen-sjöarne, Frillen och Femsjön; dessutom märkas Hallasjön i socknens vestra del och Yabergssjön på nordöstra gränsen. Igenom socknen stryker öfver Färgen-sjöarna ett bredt bälte med större och mindre, högre och lägre kullar af ett groft, ofruktbart grus, blandadt med klapper, men saknande kullersten och icke eller blott högst litet jernrostadt, — enligt uppgift af Allvin. Der det jernrostade gruset vidtager, följer vanligtvis större kullersten vid ytan; men här är jordmånen bättre. Socknen är i allmänhet mindre bördig; men imellertid finnas ännu skogar sparade åt den nu lefvande generationen. I socknens östra del finnas dock hemman med bördigare jordmån. Socknen består af 19⅜ förmedlade mantal, af hvilka 1 mantal, förmedladt till ⅜ (Sännö), hör till Sunnerbo härad af Kronobergs län. Socknen, som på 1840-talet beboddes af 960 personer, hade 1856 774 invånare och fast folkskola, i hvilken en examinerad lärare undervisade 53 gossar och 50 flickor, medan 2 gossar undervisades i allmänt läroverk. — Femsjö, som i äldre tider varit annex till Unnaryd i samma härad och kontrakt, blef efter Johan III:s förordnande särskildt pastorat, hvilket bekräftades af Carl XI år 1691. Det utgör för närvarande ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Westbo kontrakt af Wexiö stift; prestgården utgör 1 mantal, vederlag 7 tunnor 17 kappar. Kyrkan, belägen 14¾ mil v. s. v. från Jönköping och lika långt från Wexiö, är af sten, ombyggd 1739, med torn sedan 1781 och orgelverk sedan 1801; hon lär hafva blifvit plundrad af Danskarne år 1564. Hon är en gammal offerkyrka, till hvilken gåfvor lära lemnas ännu i dag. — Socknen har ett enda säteri, *Öjaböke* eller *Yaberg*. — Wieselgren anmärker i Ny Smålands Beskrifning, II, pag. 97, att Femsjö sockens Flora är den fullständigast kända inom Sverige; denna Flora är beskrifven i *Stirpes Femsio-*

nenses; man har här funnit den i Sverige högst sällsynta *Epipogium aphyllum,* hvilken här träffades år 1816 och sedan blifvit af Læstadius funnen i Ångermanland och af Classon i Dalarne. Wieselgren föreslår att kalla det af Gmelin och Swartz till ett genus upphöjda Epipogium för *Friesia* efter prof. Elias Fries, som är född i Femsjö socken, der hans far, Theod. Fries, var kyrkoherde mellan 1793 och 1839, samt der han sjelf eger en del af säteriet Yaberg. — Socknen är rik på fornlemningar, såsom treuddar, af hvilka man här räknat icke färre än 13, tempelrör, ett större griftrör, benämdt Silfkullen, beläget på ett näs (kalladt Ibro eller Jebro) mellan sjöarna Södra och Mellan-Färgen, och hvari man påstår sig hafva funnit en silfver-rustning. I en lund af björkar på en udde i Yasjön befinnes en fornlemning af i orten mindre vanligt slag, kallad *Mårtens Graf* och bestående af tre aflångt ovala grafhögar, af hvilka en är 12 fot lång och 6 fot bred. Dessa grafhögar äro af det slag, som af fornforskarne kallas Skeppsformsgrafvar, och sannolikt ligga vikingar begrafna under dem. Uti en af grafvarna finnes ett rundt hål, som enligt folktron hvarken kan eller får (*må* heter det) fyllas. Nära Halländska gränsen ligger det s. k. *Wrange-Rör,* ett stort stenröse af 100 alnars omkrets, om hvilket en uti en gammal kyrkobok antecknad tradition berättar, att, då Hunnerna måst fly för de Finveder, hafva de förra »af vrångt sinne» uppkastat detta stenrör. En annan tradition berättar, att vid ett fredsslut mellan Danskar och Svenskar hvarje man i de bägge krigshärarna hitkastat en sten till åminnelse. Vidare nämnas *Guldstenarna,* två stora stenblock i Femsjö gärde, på hvar sin sida om vägen till Färgaryd; på södra sidan är den 6 alnar höga och 4 alnar tjocka prismatiska stenen ännu hvilande på smärre underlagda kullerstenar, medan stenen på norra sidan är söndersplittrad och nedfallen i en sandgrop. Det påstås, att man hittat guld under stenarna vid gräfning. I ett hälleberg på Knallhults egor, mellan sjöarna Frillen och Dafresjön, finnes en i berget uthuggen trehörnig brunn, fullkomligt liksidig och jemnt huggen. Hvarje sida är i öfversta kanten 2 fot; men sidorna aftaga lika mycket ända ned till botten, der de hålla blott 3 tum; botten är planhuggen, och brunnens djup $1^1/_2$ fot. Traditionen berättar, att brunnen bildat sig för ett slag af St. Sigfrids staf. Den är en offerkälla, i hvilken de vanliga offren, — kopparslantar, knappnålar, hästskosöm, o. s. v., — nedläggas. — Inom socknen finnas äfven, på Elmhults egor, lemningar efter en ännu tämligen väl bibehållen skans, och det berättas, att Danskarne under drottning Christinas tid blifvit här slagna af Småländska bönder, sannolikt år 1644, då Danska ströfpartier oroade Westbo. — Adress: Halmstad.

Femtinge. Skattehemman i Bringetofta socken och Vestra Härad af Jönköpings län, nämnes af Wieselgren (Ny Smålands Beskrifn., III, sid. 300) med anledning af en på hemmanets egor förekommande hvitkornig qvarz eller sandstens-art, som träffas i lösa block och användes till qvarnstenar. På ett fält af 3—4 tunnlands areal finnas åtskilliga olikformiga högar, dock utan att man med säkerhet kunnat afgöra, huruvida de hafva någon antiqvarisk betydelse.

Femtå. Jernbruk i Ny socken och Elfdals härad af Wärmlands län, med 2 härdar och 2 hamrar samt 1,000 sk℔ stångjernssmide, taxeradt, tillika med en tullmjölqvarn om 2 par stenar, till 38,970 rdr banko. Bruket tillhör Uddeholms Bolag.

Femtån. Östligt tillflöde till Klarelfven, hvarom närmare se sistnämda elf.

Fenestads Lund. Med detta namn betecknar Allvin i Westbo Härads Beskrifning, sid. 118, en plats i Forsheda socken och Westbo härad af Jönköpings län, vid vägen från byn Fenestad till Forsheda. På ömse sidor om vägen ligga på byns gärde 40 större och mindre ättehögar inom en liten krets, beskuggade af björkar. En enda bautasten är rest mellan högarna. Tre

af högarna utmärka sig genom sin storlek framför de öfriga och hålla 42 till 46 fot i diameter. »Egentligen, — fortfar Allvin, — är icke denna den helgade lunden, utan en annan något mer i vester om vägen på en jemn plan; men antingen har derstädes aldrig funnits någon utmärkelse genom stenbildningar, eller har något dylikt verkligen funnits, men blifvit förstördt, emedan för närvarande ingenting är qvar, som kan utmärka en offerplats. Deremot har man 60 alnar i öster från de förstnämda högarna ett större griftrör, i hvilkets midt en bautasten af $6^1/_2$ fots höjd, prismatisk och något spetsig uppåt, är rest såsom vårdprydnad. Detta griftrör är likaledes omgifvet af björkar. På lika afstånd i öster från det sistnämda röret äro åter 6 större och mindre, men låga ättekullar, allt inom samma gärde, och 90 alnar än vidare åt öster på en större höjd ligga åter 12 ättekullar af mindre slaget.» Fornlemningen är aftecknad i »Allvins Westbo», pl. X.

Fenneslunda. Socken i Åhs härad af Elfsborgs län, 2 mil v. n. v. från Ulricehamn, uppgifves hafva en areal af 4,906 tunnland, af hvilka 210 äro sjöar och kärr. Tre små sjöar uppgifvas. Någon bokskog lär ännu finnas. I stället för gårdfarihandeln, har jordbruk nu blifvit socknens hufvudnäring, och äfven linodling idkas i pastoratet, der denna odling blifvit införd af en vice-häradshöfding Sundler, som 1813 deri tog undervisning af Norrländningar. Socknen består af 8 mantal, med 2 sågar, 4 qvarnar, 1 pappersbruk, 2 garfverier och 1 spikhammare; den beboddes på 1840-talet af 415 personer och hade 1850: 465, 1856: 469 invånare. Socknen hade tillsammans med Grofvared sistnämda år ambulatorisk folkskola, hvari en examinerad lärare, gemensam för dessa socknar samt för Wing och Härna, undervisade 30 gossar och 15 flickor, medan 1 gosse och 2 flickor hade undervisning i hemmet. — Fenneslunda socken är annex till Wings konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Åhs kontrakt af Skara stift. Kyrkan, liten och mörk, anses vara af hög ålder på den grund, att, då man i Maj 1737 skulle förse henne med nytt spåntak, hittades i kyrkan ett gammalt oblatjern med 3 oblatmått uti och årtalet 1126. Uti kyrkan befinnes ett epitaphium öfver landshöfdingen, generalmajoren H. v. Vicken. — Bland fornlemningar nämnas ett forntida domaresäte i en åker på hemmanet Brestorp Lillegårds egor samt vid Fenneslunda säteri en runsten med inskrift: **Kafli risþa. ſtin. þiſi. atR. KiRa. þakhn harþa kuþan bruþur ſun rita.** — Bland gärdar i socknen märkas: *Fenneslunda*, *Solberga*, *Strömshof* och *Sotarhed*. — Adress: Borås.

Fenneslunda. Ett och ett fjerdedels mantal frälsesäteri (förmedladt från 3 mantal) i Fenneslunda socken och Åhs härad af Elfsborgs län, beläget mellan två höjder i en vacker dal vid början af Fenneslunda sjö, skall hafva sitt namn deraf, att socknens kreatur haft godt sommarbete i denna dal, hvilken deraf blifvit kallad Fänadens lund, sedermera sammandraget till Fenneslund. På 1600-talet bestod säteriet af en bondby, som egdes af landshöfdingen von Vicken, hvilken skall hafva bebyggt och äfven tidtals bebott stället. Efter hans död köptes gården af friherrliga slägten von Knorring, kallades *Knorringsdahl* och innehades af lagmannen Göran von Knorring samt ryttmästaren Gust. Seb. von Knorring. Af den sistnämdes arfvingar öfverläts gården år 1779 till landskamreraren Th. Sundler, och säteriet kallades nu åter vid det gamla namnet Fenneslunda. Sundlers son, vice-häradshöfding J. Sundler, vidtog ansenliga förbättringar på gården, införde cirkulationsbruk derstädes, uppsatte ny man- och ladugårdsbyggnad, m. m. Han innehade äfven *Strömshof* eller *Baggelunda*, med manufakturverk och garfveri. Efter hans död egdes gården af herr Fr. Sundler; den tillhör nu löjtnant A. M. Almqvist och är taxerad till 13,200 rdr bko.

Ferglanda. Socken i Walbo härad på Dal och Elfsborgs län, vid gränsen mot Bohuslän, genomfluten af Walboån, uppgifves hafva en areal af 20,435

tunnland, af hvilka 2,070 äro sjöar och kärr. Utom Walbo-ån rinner igenom socknen Lillån, som förenar sig med den förra nära till kyrkan. Bland sjöar nämnas Nyckelvattnet, Strandsjön, Kroksjön, Hillingssäters-sjön, Halvattnet samt öfver 20 s. k. kärn. Socknens största längd i öster och vester är $1^1/_2$, största bredden 1 mil. Öster i socknen, på Stigsfjället, befinnes den betydligaste skogen; men flera hemman sakna skog till husbehof, ehuru de flesta hafva sådan till stängsel och bräusle, om än icke till bustimmer. Socknen består af $43^3/_4$ mantal, med 10 qvarnar, 2 knipp- och 1 spikhammare m. m., och beboddes på 1840-talet af 2,235 personer, men hade år 1850: 2,666 och 1856: 2,831 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk folkskola med 2 examinerade lärare, som undervisade 134 gossar och 130 flickor, medan 2 gossar hade enskild undervisning samt 35 gossar och 35 flickor undervisades i hemmet. — Ferglanda modersocken utgör, tillika med annexet Ödeborg, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Vestra Dals kontrakt af Carlstads stift. Hela pastoratet består af $59^1/_8$ förmedlade mantal med 1 mantal prestgård samt vederlag, tillika med Torps pastorat i samma kontrakt, af $8^1/_2$ tunnor. Pastoratets hela befolkning uppgick år 1856 till 4,073 personer. Kyrkan, belägen 15 mil från Carlstad, $3^1/_8$ mil från Wenersborg och Uddevalla, är af sten, utan torn och sakristia, från påfviska tiden, men sedan tillbyggd tvänne gånger. Flera adliga vapen, som hängde på väggarna, borttogos vid en reparation år 1785; i choret ligger majoren Lars Fahneskiöld begrafven, och på kyrkogården har Rydingsvärdska ätten sin graf. På östra yttre kyrkogafveln sitter en inmurad grafsten öfver prosten Johan Bergman. På prestgården föddes 1795 öfverste Berndt v. Schinkel, adlad 1840 och son af kyrkoherden härstädes Bengt Bergman, som afled 1801. — Af hemmanen i socknen har kon. Gustaf Wasa egt nuvarande militiebostället Wrine och säteriet Östra Stigen, bägge om ett helt mantal; Lignell uppgifver (Beskrifn. öfver Dal, I, sid. 424), »att konungen tog dessa hemman af kyrkoherden Lars Ingonis i Floby, Skaraborgs län, som af kammarskrifvaren Jöns Månsson angafs att icke vara nyttig der i landsändan.» — Af fornlemningar inom socknen uppgifver samma författare s. k. hällekistor vid Skriketorp och Baggetorp, ett »stenrör» vid Horntveten och 2 vid Baggetorp, 156 ättehögar, deraf 70 vid Wrine, 4 »stenbanor» vid Hillingssäter, glesa stenrader med åtskiljda stenar, kallade »Grytfötterna», m. m. — Adress: Wenersborg.

Ferna. Landt- och bruks-egendom i Gunilbo socken och Skinnskattebergs härad af Westerås län, belägen vid Öfra Fernasjöns utlopp, är en gammal gård, ursprungligen grundad på $^1/_4$ hemman Ferna, hvilket år 1617 skänktes af kon. Gustaf den Store till en viss Halvar Olsson, och som år 1797 erhöll säterifrihet. Bruket anlades 1607, då här fanns blott en hammare med 2 härdar. För år 1634 uppgifves, att en nedbränd hammare blifvit åter uppbyggd. Egentliga anläggningen torde likväl hafva skett mellan åren 1632 och 1640 af kamreraren L. Abrahamssons enka E. Widiksdotter, och 1641 privilegierades bruket till 1,200 sk℔ stångjernssmide. Bruket tillhörde då en H. Neumann (enligt Grau: Hans Nyman), som fick Riks-Berg-Amtets privilegium att utan erläggande af tull få genom den 3 mil aflägsna staden Köping föra all säd och alla varor, som han behöfde för sina arbetare; samma privilegium stadfästes af drottning Christina år 1652, då bruket innehades af Neumann och Abr. Momma. Åt dessa meddelades tillåtelse att förse arbetarne vid bruket med hvad de behöfde af kläden, tyger eller matvaror samt att med sådant betala kolningar, körslor och materialier. Imellertid förbjöds all oloflig landthandel, och brukets egare skulle för den sålunda vunna friheten årligen till Köpings stad, som blef lidande derigenom, betala en s. k. recognition af 300 daler silfvermynt. Dessa förmåner föranledde, att bruket utvidgades ansenligt; en tredje stångjernshammare anlades, ett ankarsmide inrättades 1678 af Jakob Renstjerna (Momma), en plåt-

hammare uppsattes och privilegierades 1685, och samma år erhöll egaren 30 års privilegium på att gjuta klockor af jern. År 1706 fick bruket en allmännings-skogspark vid gränsen af Ramnäs socken, mot förbindelse att derför i recognition årligen erlägga 28 daler 21 öre silfvermynt. Under bruket lydde Flena stångjernshamrar, som anlades 1627, men raserades 1712 och 1716. Bruket tillhörde sedan C. Wilkens, år 1754 H. Wilkens och efter honom Jakob Ramsell, som var gift med Eva Wilkens och 1789 gjorde bruket med allt derunder lydande till fideikommiss, hvars första innehafvare var Ramsells närmaste slägtings, L. F. Dahlssons, son, hvilken kallade sig Jakob Ramsell Dahlsson. Bruket tillhör nu grefve C. F. von Hermansson. Det tillverkade 1856 icke mindre än 9,662 sk℔ stångjern, värderade till 392,872 rdr bko, och 163 sk℔ manufaktursmide, värda 11,052 rdr bko. Det hade sistnämda år privilegium för 7 härdar; men af dessa hade 5 blifvit nedlagda, och i deras ställe voro uppförda 3 smälthärdar och 1 vällugn. Manufakturverket bestod af en stålugn med 2 knipphamrar. Under Ferna lyda $^3/_4$ mant. skatte Fantebo, $^1/_4$ mantal frälse Fernatorp, $^1/_8$ mantal frälse Furutorp, $^1/_4$ mantal skatte Öster-Flena, $^1/_3$ mantal frälse Flena m. m., jemte qvarn med 2 par stenar. *Ferna* och *Bockhammars* jernbruk, tillika med *Kedjebo* och *Killinghammar,* alla i Gunilbo socken, samt *Trummelsberg* i Vester-Wåhla, utgöra de s. k. *Ferna-verken,* med tillsammans (1849) 7,941 sk℔ smide af eget tackjern, mest från hyttor i Dalarne (*Björnhyttan* i Grangärdes, *Finnbohyttan* i Norrberkes socken). Under fideikommisset lyda derjemte qvarnar och sågar m. m. samt $6^3/_4$ mantal i Gunilbo socken, $2^3/_4$ i Skinnskatteberg, hemman i Vestanfors, m. m. (Se *Bockhammar.*)

Fernebo. Kontrakt i Westerås stift, beläget i Westmanlands län och bestående af socknarna Vestra Fernebo, Norberg, Vestanforss, Romfartuna, Haraker, Fläckebo, Vester-Wåhla och Karbenning, 1856 bebodda af tillsammans 15,491 personer. Utom Vestanforss, som är regalt af 3:dje klassen, äro alla de öfriga socknarna, hvilka hvar för sig bilda ett pastorat, konsistoriela, Vestra Fernebo af 1:sta, Vester-Wåhla och Karbenning af 3:dje, de öfriga af 2:dra klassen.

Fernebo. Härad af Öster-Sysslets domsaga i Wärmlands län, består af socknarna Näsräm (Rämen), Gåsborn, Nordmark, Fernebo, Brattfors, Kroppa, Lungsund, beboddes 1856 af 17,100 personer och har sitt tingställe i Philipstads stad.

Fernebo. Så hette den äldsta kyrkan på *Wärmlands Berg* eller i *Wärmlands Bergslag,* och enligt Fernow var hon belägen vid Kallhyttan och Fernsjön, »fast jag tviflar, — tillägger han, — om hon denna tiden haft samma namn.» Kyrkoherden, herr Anders, dog i digerdöden 1350. Efter digerdöden stod kyrkan sannolikt öde någon tid, men blef åter begagnad, när befolkningen började ökas. Hon var byggd af trä och lär hafva varit 26 alnar lång och 13 bred, »hvilket mérändels var en vedertagen storlek för de påfviska kyrkorna», — tillägger Fernow. Hon kallades också *Bergs kyrka i Wärmeland,* och till socknen hörde en del af Grythytte socken i Westmanland. Under kyrkan lydde tvänne kapell, på *Capellsheden* och vid *Herrhult,* $1^1/_4$ mil sydost från Fernebo, vid en elf mellan Östersjön och Yngen. När Carl IX på Wärmlands Berg anlade Philipstad, flyttades Wärmlands-Bergs-kyrka från Kallhyttan år 1611 och sattes bredvid rådhuset vid Öfra Torget, så att mellan kyrkan och rådhuset den gata gick fram, som vidare fortsättes af landsvägen till Nordmarks grufvor. Då klockorna kördes öfver Fernsjön, brast isen under den ena vid Kallhytte-ön, — berättar traditionen, och hon sjönk i botten, der hon ännu ligger. Den andra klockan, fortfar berättelsen, ljöd då alltjemt: »min make ligger i Fernebo-sjö»; hon såldes eller skänktes slutligen till Kroppa. Kyrkan kallades sedan Lillkyrkan och begagnades till aftonsånger och bönestunder, sedan en större kyrka blef uppförd i staden, hvarom närmare

vid Philipstads beskrifning. Efter denna Fernebo kyrka benämnes nu en af annex-församlingarna till Philipstads pastorat, nämligen *Philipstads Landsförsamling* eller *Fernebo.* Denna socken, belägen i Philipstads Bergslags Härad och omgifvande staden, är utomordentligt rik på sjöar och vatten, hvilka intaga en areal af, efter uppgift, icke mindre än 15,520 tunnland. Hit höra sjöarna Yngen och Långban, Daglösen, Låsjön, Transjön och Bosjön, med flera. Socknen består af blott 2 skattehemman, med 23 skattehyttor, 35 bergsskattetorp, 8 kronotorp, 22 mjölqvarnar, 7 sågqvarnar och 5 hamrar m. m., men beboddes icke desto mindre vid slutet af 1840-talet af 4,510 personer och hade 1850: 5,125, 1856: 5,458 invånare. Efter digerdöden skola på hela Wärmlands Berg icke mer än 4 personer hafva varit qvarlefvande, och Fernow tror, att den sedermera inflyttade befolkningen bestått af Tyskar och Finnar, emedan de äldsta slägterna i Bergslagen räkna sig härstamma från sådana. Han menar, att invånarne i Westmanlands och Gestriklands Fernebo likaledes härstamma från Tyskar, sannolikast Sachser, hvilka efter sitt fädernesland uppnämt flera orter och vattendrag (Sax-än, Saxbytta, Saxknuten m. fl.), och att de kallat sina boställen Fernebo, af det Tyska ordet *Ferne,* med anledning af deras från hvarandra afskiljda lägen. — Den folkrika socknen hade 1856 både fast och ambulatorisk folkskola med tillsammans 6 examinerade lärare, hvilka undervisade i fasta skolan 107 gossar och 81 flickor, i den ambulatoriska 242 gossar och 194 flickor, medan 3 gossar bivistade allmänt läroverk, 1 flicka hade enskild undervisning och 147 gossar samt 201 flickor undervisades i hemmet. — Fernebo socken är, som ofvan nämdes, annex till Philipstads regala pastorat af 2:dra klassen i Nyeds kontrakt af Carlstads stift och begagnar till sin gudstjenst stadens kyrka. — Inom socknen ligga *Persbergs* och *Långbans* grufvor och talrika hyttor samt hamrar; hvilka vi på deras ställen få tillfälle att närmare beskrifva. — Adress: Philipstad.

Fernebo, Vester-. Socken i Wagnsbro härad af Westmanlands län, upptager hela häradet, med undantag af $5^{11}/_{16}$ mant., som tillhöra Karbennings socken. Arealen uppgifves till 64,476 tunnland, af hvilka 3,860 äro sjöar och kärr. Socknen genomflytes af Svart-ån, här kallad Wagns-ån, som kommer från Karbenning genom Långsjön, går söderut till Hörende-sjön, vänder sig sedan åt vester, mottager ett mång-grenigt tillflöde från By- och La-sjöarna m. fl. i norr, ett annat från Hansjön, Gersjön och Gergen i söder samt flyter genom ansenliga träsk, der den åter vänder sig åt söder, tills den genom Fläckebosjön går ut ur socknen. Åns breda och sidlända dalgång omgifves af vidsträckta slätter, hvilka icke alltid äro bördiga; i nordvest och sydvest är socknen bergländig, men tillika kärrig. I norr framstryker den breda Långheden och i öster ett sydligt utskott deraf, Salboheden. Utåt socknens gränser ligga talrika småsjöar med aflopp till de angränsande socknarna. Rådande jordmånen i de bättre bygderna är lera, eljest moss- eller sand- och mojord. Åkerbruket är knappt tillräckligt för ortens behof; jemte detsamma idkas boskapsskötsel, kolning, tjärbränning, något bergsbruk, linne- och mattväfveri samt forsling af varor. Jernbruken äro föga betydande. Socknen, som består af $103^3/_4$ hemman (af hvilka 3 tillhöra Norbergs Bergslag), med 3 skatteängar, 2 mjölqvarnar, 16 husbehofsqvarnar, 3 sågqvarnar, m. m., beboddes 1840 af 3,088 personer, men hade 1850: 3,339 och 1856: 3,578 invånare. Vester-Fernebo socken hade sistnämda år både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad och 3 oexaminerade lärare. I fasta skolan undervisades 34 gossar och 7 flickor, i den ambulatoriska 95 gossar och 81 flickor; 4 gossar bivistade allmänt läroverk; 131 gossar och 156 flickor undervisades i hemmet. — På 1300-talet förekommer socknen under namnet *Ferneboda,* och från denna tid känner man en eller annan kyrkoherde; de öfriga äro kända från början af 16:de seklet och kaplaner från slutet af samma århundrade. Ända till nyare tider har Karbenning hört hit, tills det 1813

lades under Vester-Wåhla. För närvarande utgör Vester-Fernebo ensamt ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen i Fernebo kontrakt af Westerås stift; prestgården utgör 2 mantal. Kyrkan, belägen $4^1/_2$ mil från Westerås och $2^3/_4$ mil från Sala, är icke oansenlig. — Bland minnen från forntiden nämnas grafhögar vid Södra Salbo och Stäfre i sydost samt på Långheden. — Häradet har sitt tingställe i sockenstugan; det skall fordom hafva varit på Wagnsbacken nära kyrkan. — Af gårdar i socknen märkas: *Stäfre, Fors* med jernbruk, *Bjurforss* eller *Lasjö* samt åtskilliga bergsmanshemman. Inom socknen ligger exercisplatsen *Salbohed.* — Adress: Sala.

Fernebo, Öster-. Socken i Hedesunda och Öster-Fernebo tingslag af Gefleborgs län, vid Dal-elfvens utvidgning, Fernebo-fjärden, uppgifves hafva en areal af 73,340 tunnland, af hvilka 15,000 äro sjöar och kärr. Flera vattendrag falla in uti Fängsjön, som afbördar sig uti Fernebofjärden; vid östra gränsen, mot Hedesunda socken, ligger Bysjön. Näringsfången äro åker- och ängsbruk, boskapsskötsel samt kolning och forsling för bruken. Socknen består af $55^{19}/_{40}$ förmedlade mantal och beboddes 1840 af 2,761 invånare, 1850 af 2,800 och 1856 af 2,882 personer, — Öster-Fernebo är för närvarande ensamt ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Gestriklands kontrakt af ärkestiftet. Kyrkan, $6^3/_4$ mil från Gefle och $8^1/_2$ mil från Uppsala, har vacker belägenhet vid Fängsjön och är mycket gammal. — Befolkningen beskrifves som välmående, idog och hushållsam. Att den till en del härleder sig från inflyttningar, bevisas redan af den Wallonska dialekt, som ännu bibehåller sig vid Gysinge bruk; i vestra delen af församlingen liknar uttalet de närliggande Dalsocknarnas, i södra delen är det åter lika med uttalet hos dem, som bo söder om elfven. (Se *Fernebo.*) — Inom socknen ligga *Gysinge* bruk, det största i Gestrikland, *Opsjö* och *Grönzinka* bruk. Vid Bastfallet, $1^1/_4$ mil norr om kyrkan, är en helsobrunn, upptagen 1736 af prosten Wåhlberg, och vid Wista by befinnes likaledes en mineralkälla, upptagen 1791. — Adress: Gysinge.

Fiby. Tre mantal frälse-säteri uti Wänge socken och Ulleråkers härad af Uppsala län, disponeras af ärkebiskopen å tjenstens vägnar, tillika med 3 mantal af Ekeby i samma socken och ytterligare $2^1/_4$ mantal i Wänge samt $^1/_4$ mantal i Jumkil.

Fide. Socken på Gotland, i Gröttlinge Ting af Södra Befallningen, på det näs, som sammanbinder Gotlands sydligaste halfö med hufvudön, uppgifves hafva en areal af 2,222 tunnland. Socknen håller $^1/_2$ mil i längd och $^1/_4$ mil i bredd, så att hafvet kan synas på bäggc sidorna om den igenom socknen löpande landsvägen. Hela socknen består af $3^7/_8$ mantal och beboddes år 1840 af 277 invånare, men hade 1850 en befolkning af 295 och 1856 af 305 personer. I socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 13 gossar och 22 flickor, medan 1 gosse undervisades i allmänt läroverk, 2 gossar och 9 flickor i hemmet. — Fide socken är annex till Gröttlingbo konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Södra Kontraktet af Wisby stift. Kyrkan, belägen $6^3/_4$ mil från Wisby, uppgifves af Strelow vara byggd år 1240; tornet ombyggdes år 1826. Under katholska tiden hölls i Fide en stor årsmarknad, kallad *Fide Samfund*, på St. Lars dag, då presten i kyrkan förrättade så kallad kyrkomessa och penningar offrades i en krucifix-stock till St. Laurentii ära; denna sed fortfor ända till 1699. Krucifixstocken begagnas nu till fattigbössa. — Adress: Wisby.

Fiflaryd, eller **Stjernehult.** Två mantal säteri uti Anderstorps socken och Westbo härad af Jönköpings län, på bägge sidorna om Anderstorps-ån, hvarföre gårdarne urskiljas med benämningen Östra och Vestra Stjernehult. Detta namn bära de efter sina äldre egare af den gamla slägten Stjerna; sednare hafva de tillhört löjtnanterna Gyllenhöök och Wallerman och derefter öf-

verstlöjtnanten baron Fletwood, som afhände sig säteriet, dels som gåfva till sin betjent Gisslander, hvilken erhöll en del för trogen tjenst, och dels genom förpantning till bönder. Hälften af Östra Stjernehult, med qvarn och såg, egdes mot slutet af 1840-talet af landskamrer Seth, det öfriga af bönder. En åttondedel af Östra Stjernehult skänktes 1839 af egaren, drängen P. Ekström, till bostad åt komministern, för att få denne närmare till kyrkan, och derjemte skänkte Ekström 400 rdr banko, hvaraf räntan skall användas till fattiga barns undervisning i christendomen.

Fiflered. Socken i Redvägs härad af Elfsborgs län, 3 mil nordost från Ulricehamn, uppgifves hafva en areal af 6,804 tunnland, af hvilka 450 äro sjöar och kärr. Inom socknen ligga sjöarna *Lönnern*, en härlig sjö med vackra stränder, och *Laxsjön*, »en pöl utan lax». Socknens näringsfång äro jordbruk, varuforsling och åtskilliga slöjdtillverkningar samt afsalu af skogsprodukter, bräder, kol, tjära m. m., ty socknen eger ännu skogar, fastän dessa äro i synbart aftagande. Gårdfarihandel har icke på längre tid varit idkad i större skala. Socknen, som består af $12^3/_4$ mantal, beboddes 1840 af 547 personer, men hade 1850: 565 och 1856: 612 invånare. — Fiflered är annex till Böne konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Redvägs kontrakt af Skara stift. Kyrkan, vid sjön Lönnern, af okänd ålder, tillbyggdes 1734 och skall hafva sitt namn af de fibler (Horsafibler), som i ymnighet växa omkring henne. — Vid Björnaslätt finnes en f. d. offerkälla; men offringen deri har längesedan upphört. — Socknens vigtigaste gård är frälsehemmanet *Carlskogar;* kapellansbostället heter *Elmered.* — Adress: Ulricehamn.

Fifvelstad. Socken i Aska härad af Östergötlands län, mellan Hagebyhöga och St. Per i v. n. v., Orlunda i v. s. v. och söder, Allhelgona i s. s. o., Styra i öster och Vestra Steneby i n. o., uppgifves hafva en areal af 3,934 tunnland, af hvilka blott 25 äro sjöar och kärr. Socknen bildar i allmänhet en slätt utan backar, och omkring en tredjedel deraf mot öster är bevuxen med furuskog i hagarna. Äfven bränntorf finnes. Jordmånen är sandblandad mylla; åkerbruk, odling af fodervexter, boskapsskötsel och bränvinsbränning äro näringsgrenarne, och dertill kommer äfven spetsknyppling. Socknen består af $20^5/_8$ förmedlade hemman, deraf $15^5/_8$ skatte, 2 krono och 3 frälse, samt beboddes 1840 af 722, 1850 af 720 och 1856 af 716 invånare. Uti socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 39 gossar och 22 flickor, medan 1 gosse undervisades i allmänt läroverk, 7 gossar och 21 flickor i hemmet. — Socknen, hvilken i början af 1300-talet nämnes som gård med namnet *Fivilstadhir* och sedan som socken, är annex till Hagbyhöga konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Aska kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, belägen $^1/_2$ mil öster från Wadstena, är mycket gammal, byggd af kalksten och försedd med stentorn, men förfallen, hvarföre anstalter äro vidtagna till nybyggnad. — Af fornlemningar finnas några dels stående, dels omkullfallna bautastenar på Fifvelstads-löten nära kyrkan; Broocman omnämner äfven en stor och flat sten, hvilken han tror hafva varit ett offeraltare; men deraf finnes nu icke något spår. — Under katholska tiden lydde af socknens 32 gårdar 9 under kyrkor, 7 under kloster och en under hospital. På 1600-talet egde adel en del af socknens gårdar. Vigtigaste gården för närvarande är säteriet *Räfsjö.* — Adress: Skenninge.

Figeholm. Köping under Kalmar stad, belägen i Tunaläns härad och Misterhult socken af Kalmar län, hade år 1856: 6 handlande, som i bevillning erlade 33 rdr banko, 3 handtverkare, hvilkas hela bevillning uppgick till 5 rdr bko, och idkade inrikes sjöfart med 8 fartyg om 178 läster.

Fiholm. Gammalt herregods i Jäders socken och Öster-Rekarne härad af Nyköpings län, beläget nära Söderfjärden af Mälaren, består af 2 mantal säteri med 4 mantal rå och rör, Fi-

holms by, 1 mantal Nybacka, 1 Norrby och $^1/_2$ Ekhammar samt Björsunds fiske och 18 underlydande inom socknen, tillika med åtskilligt i andra socknar, och är taxeradt till omkr. 148,000 rdr bko. Fiholm anses hafva tillhört riksrådet Rörek Birgersson af Ekaslägten omkring år 1300, hans son Anund, dennes måg riksrådet Waldemar Eriksson (kon. Waldemars sonson) och hans son Erik år 1388. Den sistnämda gaf gården i morgongåfva åt sin fru, Ermegård, hvarefter den år 1402 såldes till drottning Margaretha och af henne 1403 skänktes till konung Erik. Sedan känner man ingenting om gården förrän mot slutet af 1500-talet, då den tillhörde slägten Oxenstjerna, af hvilken ätt riksrådet Gustaf Gabrielsson och hans son, rikskansleren Axel, skrefvo sig friherrar till Fiholmen. Vid medlet af 1700-talet kom godset genom gifte till slägterna Soop och Dohna och sedan till riksrådet grefve Joachim Beckfriis, som gjorde det till fideikommiss 1791, hvarefter det tillhört denna ätt. Norrby byttes till godset från slägten Körning, och Ekhammar köptes år 1627 från fru Boy. Fideikommisset har patronatsrätt till Jäders pastorat, och församlingens kyrka ombyggdes år 1651 på bekostnad af Axel Oxenstjerna, Fiholms dåvarande egare. Herr Axel ligger sjelf begrafven under kyrkans högchor, i hvilket marmorminnesvårdar äro anbragta öfver honom, hans far och andra medlemmar af slägten. Till kyrkans och grafvarnas underhåll finnes en betydlig kassa, grundlagd år 1767 af enkegrefvinnan Dohna, född Soop, till Fiholm. — På Fiholms gård visades länge Axel Oxenstjernas sängkammare med ett uti sjelfva muren apteradt sängställe, till hvilket man steg upp på 4 till 5 trappsteg från golfvet. Äfven förvarades här några kläder, som tillhört rikskanslern. Om den med fideikommisset Fiholm och Börringe kloster följande grefvetiteln, se *Börringe*.

Fiholm. Gammal sätesgård i Rytterne socken och Snäfringe härad af Westerås län, nära Mälaren och det sund, som går fram mellan Tråssön och fasta landet, består af $3^7/_8$ mant. frälsesäteri, med derunder lydande 10 hemman i Rytterne och 1 i Dingtuna. Gården har fordom tillhört biskoparne i Westerås och kallades deraf *Biskops-Fiholm;* biskoparne hade sin gård på Tråssön, der qvarlefvor efter biskopliga slottet ännu lära synas. Genom Carl Knutssons räfst indrogs gården (1454) från dåvarande biskopen Åke Johansson, hvilken i stället skaffade sig en gård Wreta i Skultuna socken, sedermera efter biskopen kallad Åkesta. Fiholm var sedan kungsgård och blef år 1561 tillika med Strömsholm förlänad åt enkedrottning Katharina (Stenbock), kon. Gustaf Wasas tredje gemål. Af Gustaf II Adolf såldes gården år 1623 till fältherren Gustaf Horn mot 4,000 daler silfvermynt, men blef åter bytt tillbaka (1628) af konungen mot Häringe i Stockholms län, som lemnades åt Horn. Fiholm blef nu återigen kungsgård och fortfor att vara det till 1723, då fru Katharina von Rosenfeldt tillbytte sig Fiholm mot Rådmansö vid Norrtelje, som i stället blef kungsgård. Fru Rosenfeldts arfvingar innehade sedan gården, tilldess den genom gifte kom till familjen Ridderstolpe, af hvilken riksrådet friherre C. J. Ridderstolpe gjorde Fiholm till fideikommis 1779, och hvilken ätt godset nu tillhör.

Film. Socken i Olands härad af Uppsala län, kring Fyris-åns öfversta lopp, mellan Morkarla i sydost, Dannemora i sydvest, Tegelsmora i vester, Löfsta i norr, Forsmark och Walö i öster, uppgifves hafva en areal af 25,851 tunnland, af hvilka 2,950 äro sjöar och kärr. Bland vattendrag märkas Biasjön, som faller ut i Filmsjön, uti hvilken Slagsmyrans och Österby Dammars förenade vattendrag likaledes hafva sitt aflopp, hvarefter Filmsjön faller ut i Dannemora Grufsjö. Österby Stordamm bildar, tillika med Lillsjön och Kjabbomossen, en sammanhängande sjö, som i sednare åren blifvit utvidgad genom uppdämning. Åt nordost går Älgsjön ut till Forssmarks socken, åt nordost och norr Äng-, Wika- och Finnsjöarna till Löfsta. Socknen ligger på sjelfva landhöjden, hvarföre vattendrag derifrån utgå åt alla håll; men den är ändock

icke särdeles högländ och bergaktig, utan, om man undantager den högländare östra delen, i allmänhet en sank och stenbunden skogsmark med ringa åkerjord å svag lera och sand. Inom vestra gränsen ligga Dannemora Grufvors norra allmänning. Näringarne äro åkerbruk, skogs- och bergsbruk, det sistnämda vid Österby stora jernverk; dertill kommer grufbrytning i den del af Dannemora gruffält, som sträcker sig inåt socknen. Hemmantalet är 32, deraf $3^1/_2$ krono och $28^1/_2$ frälse; befolkningen, som 1805 uppgick till 2,044 personer, steg år 1850 till 2,309 och 1856 till 2,340 invån. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola, den förra med 1 examinerad och 1 oexaminerad, den sednare med 4 oexaminerade lärare. I den förra skolan undervisades 52 gossar och 31 flickor, i den sednare 50 gossar och 36 flickor; 3 gossar bivistade allmän läro-anstalt, 4 gossar och 7 flickor hade enskild undervisning, och 109 gossar samt 74 flickor undervisades i hemmet. — *Fylm* nämnes 1314 såsom hörande till *Norundh*; socknen utgör nu, tillika med Österby bruks församling, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Örbyhus kontrakt af ärkestiftet. Prestgården utgör 1 mantal. Kyrkan, belägen 4 mil från Östhammar och $5^1/_4$ mil från Uppsala, är gammal och uppförd af gråsten, men tillbyggd med tegel på 1700-talet, hvilken tillbyggnad bekostades af egaren till Österby bruk. Uti kyrkan står på högra sidan om fönstret i choret en konung, målad med krona på hufvudet, svärd i högra handen och riksäple i den venstra; framför hans fötter befinnes en sköld med 3 kronor. På venstra sidan om chorfönstret står en liknande bild med krona; denna håller med högra handen en yxa på axeln, med den venstra ett äple, utan kors, med en lilja på. Framför bildens fötter ligger en sköld med en flygande drake, — det urgamla Götiska vapnet, som fördes af Sverkerska konunga ätten. Det förmodas, att bilderna syfta på Magnus Smek och Erik XII, hvilka år 1354 delade riket sinsimellan, så att fadern skulle behålla Svea Rike, på hvilket de 3 kronorna syfta, och sonen det öfriga. — Bland fornminnen omnämnas stensättningar vid Gamla Österby samt qvarlefvor efter den förmenta konung Filmers förmenta konungasäte vid Filmsjön; vid prestgården skola äfven finnas lemningar efter något slags befästning. — Socknens vigtigaste gård är *Österby Bruk.* — Adress: Uppsala, Dannemora.

Filsbäck. Ett mantal skatte-säteri uti Säfvareds socken och Kinnefjerdings härad af Skaraborgs län, har varit doneradt till Thord Amundsson, reducerades år 1683, köptes till skatte 1807, tillhörde 1812 ryttmästar Lindencrona och 1857 Johannes Andersson.

Fimmersta. Gård i Fägred socken och Wadsbo härad af Skaraborgs län, belägen invid Göta kanal och Wassbacken samt icke långt från Moholms station på Vestra Jernvägs-stambanan, har qvarnar, såg och tegelbruk samt tillhörde 1832 kommerserådet Santesson, sedan öfverstlöjtnanten frih. von Otter.

Finja. Socken i Vestra Göinge härad af Christianstads län, $3^1/_2$ mil v. n. v. från Christianstad, vid Finjasjön, uppgifves hafva en areal af 10,414 tunnland, af hvilka 945 äro sjöar och kärr. Uti Finjasjön utfalla åtskilliga åar. Socknen har god åker och äng samt skog af ek, bok och barrträd; äfven torfmossar finnas, och åtskilliga hemman hafva fiske i sjön. Socknen, som består af $19^7/_8$ mantal, beboddes 1840 af 1,100 personer, 1850 af 1,242 och 1856 af 1,306 invånare. Uti socknens folkskolor, — den har både fast och ambulatorisk sådan med en examinerad lärare i hvardera, — undervisades sistnämda år 42 gossar och 55 flickor i den fasta, 22 gossar och 33 flickor i den ambulatoriska, medan 4 gossar undervisades i hemmet. — Finja modersocken utgör tillika med annexet Hörja ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Vestra Göinge kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet består af $39^1/_6$ förmedlade hemman, prestgården är $^1/_2$, annexhemmanet $^1/_2$, kronotionden 2: 13. — Vid Finja sjö ligger kronosäteriet *Mölleröd*, reduceradt år 1680 och nu

militie-boställe. — Adress: Christianstad.

Finja Sjö. En af Skånes större insjöar, belägen ungefär midt i Vestra Göinge härad, har tillopp från åtskilliga vattendrag och faller genom *Almaån* ut i Helge-å. Statens södra stambana är sträckt till sjöns norra ända. Vid Finja-sjöns stränder ligga Finja kyrka samt Mölleröds, Hessleholms och Hofdala herresäten.

Finnbergs Grufvor. Redan år 1790 ödelagda grufvor i Grythytte Bergslags härad och Grythytte socken af Örebro läns Westmanlands-andel, ifrån hvilka Grythytte Bergslag i fordna tider hemtade sitt hufvudsakliga malmförråd.

Finnbo. Masugn i Norrberkes tingslag och socken af Stora Kopparbergs län, tillhör Ferna bruk, anlades 1572 och förbättrades år 1650 af H. Neumann.

Finnboda. Beck- och kimröksbruk i Sickla församling och Svartlösa härad af Stockholms län, invid Saltsjön strax utanför Stockholm, tillhör ett bolag. Tillverkningen för år 1857 utgjorde $1{,}785\frac{1}{2}$ tunnor beck, 1,339 ℔ kimrök och 160 tunnor beckolja, alltsammans värderadt till 31,184 rdr.

Finnekumla. Annex-socken i Kinds härad af Elfsborgs län, $1\frac{3}{4}$ mil söder från Ulricehamn, vid sjön Åsunden, har en areal af 5,601 tunnland, af hvilka 2,510 äro sjöar och kärr. Socknen består af $8\frac{5}{6}$ mantal och beboddes 1840 af 420, 1850 af 422 och 1856 af 385 personer. I socknens fasta skola undervisade en examinerad lärare, gemensam för Finnekumla och Gällstad, 25 gossar och 21 flickor. — Finnekumla socken är annex till Gällstads regala pastorat af 1:sta klassen i Kinda kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen vid stranden af Åsunden, är af sten, af obekant ålder, men reparerad 1821. — Bland gårdar inom socknen uppgifves *Sundet*. — Adress: Ulricehamn.

Finnersånger. Ett och ett åttondels mantal frälsesäteri samt $\frac{1}{2}$ mant. frälse i Wesslands socken och Örbyhus härad af Uppsala län, brukas under det på dess egor anlagda Carlholms bruk och tillhör slägten De Geer sedan år 1725. (Se *Carlholm*)

Finnerödja. Socken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, på Tiveden och näset mellan sjöarna Unden och Skagern, uppgifves hafva en areal af 53,761 tunnland, af hvilka 13,576 äro sjöar och kärr. Socknen ligger på Södra Sveriges Stora Landrygg, som öster om sjön Skagern går in i Westergötland, vid Finnerödja kyrka uppnår en höjd af 525 Svenska fot och fortgår till sjön Unden, hvarifrån den som helt låg fortsättes till närheten af sjön Wiken samt vidare mellan Tidan och Wettern till Dommeberg. Utom de bägge stora sjöarna, till hvilka socknen gränsar, finnas derinom icke färre än 12 mindre sjöar. Jordmånen består för det mesta af sandmylla och sandör samt är utomordentligt stenbunden; råg, hafra och potates odlas mest, och äfven linodling har här blifvit idkad med fördel; i fordna tider, då svedjande var tillåtet, var boskapsskötseln högre uppdrifven än nu. Vid Skagerns stränder finnas slipstensbrott. Socknens omkrets uppgifves till ungefär 6 mil; den består af $22\frac{5}{8}$ mantal och beboddes 1840 af 2,128 invånare, men hade 1850 en befolkning af 2,428, 1856 af 2,543 personer. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med en examinerad och en oexaminerad lärare; i den förra skolan undervisades 47 gossar och 43 flickor, i den sednare 105 gossar och 91 flickor, medan 29 gossar och 42 flickor undervisades i hemmet. Skolan grundlades genom brukspatron Jak. Arfvedsson och advokat-fiskalen A. Wallenstam, hvilken sistnämde som egare af Skagersholm år 1774 skänkte 50 tunnor spannmål till grundläggande af ett sockenmagasin. Socknen skall, såsom namnet antyder, hafva blifvit uppröjd af Finnar, och nästan på hvarenda höjd i skogen träffas hoplagda stenhögar, som tyckas bevittna, att orten varit mycket befolkad och odlad, sannolikt före di-

gerdöden (1350). — Finnerödja socken är för närvarande annex till Hofva regala pastorat af 1:sta klassen i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift, men kommer enligt Kongl. Brefvet af den 21 Juli 1854 att vid nästblifvande pastorsledighet utgöra ett särskildt regalt pastorat. Kyrkan, belägen $4^1/_2$ mil nordost från Mariestad och $3^3/_4$ mil vester från Askersund, är vacker och rymlig; hon uppbyggdes af sten 1763, då den förut här befintliga träkyrkan såldes och inköptes af en von Döbeln på Bärestad i Nerike, der den fordna kyrkan ännu år 1812 skall hafva stått som mangårdsbyggnad. Uti den nu varande kyrkan förvaras tvänne porträtter i kroppsstorlek af kon. Fredrik och drottning Ulrika Eleonora. — Inom socknen märkas *Skagersholms* säteri och jernbruk samt säterierna *Ramsnäs* och *Wallsjön.* — Adress: Mariestad.

Finnforsen. Vattenfall i Skellefte elf. Se vidare denna artikel.

Finngrufvefältet. Koppar-grufvefält i Nya Kopparbergs härad och Ljusnarsbergs eller Nya Kopparbergs socken af Örebro län, upptäckt 1699. Se vidare *Ljusnarsberg.*

Finngrundet, Östra. Bank i Bottniska Viken, vid Lat. N. 60° 55′ 30″ och Long. O. Greenwich 18° 26′, der ett fyrfartyg nu mer finnes utlagdt. Fyrfartyget, som är rödmåladt, har ordet »Finngrundet» i stora hvita bokstäfver på hvardera sidan, är tackladt med tvänne master och förer om dagen på den högsta eller förtoppen en genombruten rödmålad toppkula och om natten en fyr-apparat, bestående af 8 stycken försilfrade reverberer, som lysa med stillastående sken rundtomkring horizonten och böra i sigtbart väder synas på minst $2^1/_2$ sjömils afstånd. Fyren tändes hvarje dygn vid solens nedgång och hålles brinnande till solens uppgång. På fyrfartyget finnes en klocka, hvarmed klämtas under disig och tjock luft, för att varsko annalkande seglare.

Finnhyttan. Bergsmanshammare och masugn i Grythytte socken af Grythytte Bergslags härad och Örebro län; hammaren har 400 sk℔:s smide, värderadt till 16,250 rdr bko, och eges, tillika med en tullmjölqvarn, taxerad till 1,140 rdr bko, af interessenter. — Kyrkoherde-bostället i Jernboås socken af Nora och Hjulsjö Bergslag i samma län heter likaledes Finnhyttan och består af 1 mantal krono.

Finnhytte- eller **Nitt-elfven.** Vattendrag, som bidrager till bildandet af Arboga-åns nordliga hufvudgren och upprinner på gränsen mellan Örebro län och Dalarne, i Helleforss socken upptager en vestlig gren från sjön *Silken* (838 fot), går genom *Ljusnaren* (518 fot), upptager *Salbosjöns* aflopp från vester och fortsättes åt sydost till *Norr-sjön* (468 fot), der Nitt-elfven förenar sig med Hörks-elfven, hvarefter alla de här förenade floderna gå genom *Söder-sjön* och under namnet *Stor-ån* fortsättas till *Roswalen* (211 fot) i Lindesbergs socken, tilldess de slutligen under namnet *Wedevågs-ån* falla ut i norra viken af sjön *Wäringen,* som genom *Oppboga-* eller *Arboga-ån* afbördar sig i Mälaren.

Finninge. Se *Olivehäll* eller *Ulfhäll.*

Finnmark. Med detta namn betecknas de trakter af riket, som bebos af Finnar, antingen sedan urminnes tider eller inflyttade i den historiska tiden, till största delen efter 1597, då hertig Carl till Sverige inkallade ett stort antal Finnar och anvisade dem bostäder i de nu s. k. Finnmarkerna. Sådana finnas i norra delen af Stora Kopparbergs socken, i Rättviks, Orsa, Norrberkes, Malungs, Malingsbo och Grangärdes socknar i Dalarne, i Wärmlands Finnskogar, i Nya Kopparbergs socken af Örebro läns Westmanlands-andel, i Helsingland, i allmänhet utmed fjällryggen ifrån Svinesund i norra delen af Bohuslän ända upp emot Lappmarken. De Finnar, som inflyttade i Wärmland, tillhörde hertig Carls anhängare i storfurstendömet och hade af konung Sigismunds trogne man, Fleming, blifvit så förföljda, att de icke sågo någon säkerhet, inan de kommo öfver till Sve-

rige. En del Finnar hade dock sannolikt redan på 1580-talet blifvit inkallade af hertig Carl. Så väl dessa som de förutnämda inflyttarne fingo af hertigen boningsplatser sig anvisade på skogarna i Dalarne och Norrland, men företrädesvis i Wärmland, der de satte sig ned i Bergslagen, Elfdalen, Fryksdalen, Jösse härad, Nordmarken och Gillbergs härad. I början voro Finnarne högdragna, och om en Svensk dräng friade till en Finsk piga, så var han säker om en korg, hvilket, — menar Fernow, — »till någon del lärer kommit deraf, att de hålla sina qvinfolk för vackrare än de Svenska, hvilket ock torde på somliga ställen träffa in, så länge de äro ogifta eller, rättare, så länge de äro unga; men längre varar det heller icke, emedan röken i deras badstufvor efter hand tärer på skönheten, och man knappt någonting osnyggare kan få se än en Finnekäring med sin pipa i munnen, hvarvid de merändels vänja sig, så snart de blifva gifta; härutaf har kommit, att Finnarne blifvit af sina grannar nämde för *Finneadel.*» Denna »Finne-adel» mådde en tid rätt väl i landet; men sedan den utbredt sig allt mer och började svedja och bränna på bolbyars och bergslagernas skogar, blef man mer nogräknad med dem och klagade hos regeringen öfver det förfång, som man derigenom led. Derföre stadgade regeringen 1647, att, »om lagman, häradshöfding och nämd pröfvade, det deras byggande befunnes land- och bergsbruk till skada, så skulle deras torp nedrifvas, sveder och säden tagas ifrån dem, och om de sedan icke ville afflytta, skulle de sjelfva fängslas, husen uppbrännas, och allt hvad de egde, gå till treskiftes.» Denna förordning verkställdes också ett par gånger i all sin stränghet, vid Bogen i Gunnarskog och på Sundsjöhytte-skog vid Elfdals-gränsen. Egaren till Uddeholm, brukspatron Carlström, som tyckte Finnarne bo sig alltför nära, förmådde häradshöfdingen, Gyllenflycht, att »döma dem ut». Finnarne besvärade sig hos konungen; men många af dem blefvo illa medfarna, och vid Råda kyrka måste till och med en blind Finne underkasta sig att ledas gatulopp, fastän han icke gjort annat än gått och tiggt i Bergslagen. Han fick dock, såsom det står att läsa i Elfdals Härads Dombok, en hel »sexstyfver i sårabot». Den stränga förordningen förnyades den 24 Augusti 1664 med det tillägg, att, »om någon bonde läte en Finne, sig till förfång, bygga och bo på sin skog, skulle han första gången plikta 40 daler silfvermynt och andra gången varda hängd.» Under kon. Carl XI:s tid blef en del af Finnarnes hemman skattlagd, mest till fjerdedelar. Oaktadt alla förföljelser qvarlefva ännu Finnar i Wärmlands, Dalarnes och Westmanlands skogar, der de lefva dels af boskapsskötsel, dels af kolbränning för bruken och hyttorna i närheten. Deras förnämsta husdjur äro getter, hvilka gifva dem ymnigt med mjölk; men förbudet mot att hålla dessa skogödande djur torde till Finnarnes utrotande bidraga mer än alla de fordna förföljelserna. De Wärmländska Finnarne äro kortvexta, med brun och nedrökt hy, rakt, stripigt hår, bredt ansigte och smala, blå ögon; de äro nationalstolta, outtröttliga i att röja, men annars makliga och overksamma, enfaldiga och råa, bibehålla sina förfäders språk, plägseder och bruk samt afhålla sig så mycket som möjligt från beröring med den Svenska befolkningen, ehuru de nu åtnjuta samma förmåner som och behandlas i allt lika med denna. Ännu finner man i Finnmarkerna de s. k. *rökstugorna,* stora rum utan annat tak än byggnadens yttertak, midt uti hvilka man anbragt en murad fyrkantig ugn, hvari veden inlägges till stugans uppvärmning. Framför ugnsöppningen befinnes den s. k. *panken,* en af gråstenar sammansatt spiselhäll, på hvilken maten tillredes, och i en stolpe bredvid befinnes ett jern, hvari en brinnande torrvedssticka, den så kallade pertan, insättes för att upplysa stugan. Ingen skorsten finnes, utan röken går ut genom en öppning på taket eller genom de gluggar på väggarna, som företräda fönstrens ställe. Dessa gluggar tillslutas med träluckor, och nedanför dem befinnas inne i stugan sängställen, eller s. k. lafvar, kring väggarna. Dessa rökstugor bli dock nu allt mer sällsynta. Imellertid kunna af

dessa Finnar högst få nu mer läsa sina gamla Finska psalmböcker, hvilka de säga vara skrifna på *Grekiska*. De talrika ortnamn i Westmanland och annorstädes i öfra Sverige, som begynna med stafvelsen *Finn*, hänvisa till en del till uppröjningar af Finnar. Huru stort den Finska befolkningens antal är inom landet, finnes ingenstädes officielt uppgifvet; men att det är ganska ansenligt, finner man deraf, att, utom de Wärmländska och öfriga Finnarne inne i landet, i Norrbotten, mot gränsen mot Finnland, talrika Finnar äro bosatta i de nästan rent Finska socknarna Pajala, Hietaniemi, Öfver- och Neder-Torneå, m. fl.

Finnskoga, Norra och **Södra.** Kapellförsamlingar till Elfdals pastorat i Elfdals härad och Wärmlands län, innefatta Wärmlands öfversta hörn mellan Dalarne och Norska gränsen, omkring Klar-elfven och dess bifloder, Tosan, som kommer från Tisjön, Warån och Höljan. Inom kapellförsamlingarnas område ligger likaledes sjön Rangen, hvars aflopp slutligen förenar sig med den Norska Glommen. Kammarkollegium stadfäste 1840 det förslag, som blifvit uppgjordt till indelning af kapellförsamlingarna, och enligt hvilket Norra församlingen består af $1^{17}/_{241}$, den Södra af $3^{14}/_{72}$ mantal; den förra är taxerad till 11,951, den sednare till 64,078 rdr bko. Norra Finnskoga kapellförsamling beboddes 1856 af 1,195, den Södra af 1,669 personer. Bägge kapell-församlingarna hade samma år ambulatoriska folkskolor; i Norra församlingens skola undervisade 1 examinerad lärare 59 gossar och 62 flickor, medan 1 flicka hade enskild undervisning och 10 gossar samt 12 flickor undervisades i hemmet; Södra församlingen var delad i 2 skoldistrikter, i det norra af hvilka klockaren i den ambulatoriska skolan undervisade 42 gossar och 59 flickor, medan 1 examinerad lärare i södra distriktet undervisade 65 gossar och 74 flickor. I hemmet undervisades 17 gossar och 10 flickor; 22 gossar och 34 flickor i Södra kapell-församlingen saknade undervisning. — Kapell-församlingarna äro annexer till Elfdals konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Elfdals kontrakt af Carlstads stift. Norra församlingens kyrka ligger vid Klar-elfven, 20 mil från Carlstad, den Södras närmare Norska gränsen, 19 mil från sistnämda stad. — Adress: Råda.

Finnå, eller **Stadra.** Jernbruk uti Jernboås socken samt Nora och Hjulsjö Bergslags härad af Örebro län, vid Grecken, har 2 härdar med fritt smide af eget tackjern samt tullmjölqvarn med 1 par stenar och tillhör egaren af Stadra gård i Nora socken af samma härad och län.

Finnåker. Bruks- och landtegendom i Fellingsbro socken och härad af Örebro län, nära Finnåkers-ån, består af 1 mantal frälse och $5^1/_2$ mantal berustadt säteri samt Finnåkers bruk med 5 härdar, 3 hamrar, 253 sk℔ 10 l℔ frälserätt, 2,771 sk℔ privilegieradt stångjernssmide mot $^1/_2$ proc. hammarskatt samt spik- och manufaktursmide. Egendomarne hafva tillhört Louis de Geer, men inköptes från hans testaments-exekutorer år 1660 af öfver-guvernören G. Soop och tillhörde sedan Soopiska ättens arfvingar af slägterna Fersen, Dohna, Stenbock, Larsson, adlad Svedenstjerna, Lilje, m. fl. Mellan grefvinnan A. M. Soops arfvingar, general-majoren grefve Dohna och herrarne Svedenstjerna, uppkom en vidlöftig rättegång angående bördsrätten, och denna afgjordes slutligen genom förlikning på det sätt, att egendomarne stadnade i ätten Fersens uteslutande besittning. — På ett högt berg vid egendomen har man funnit lemningar af en borg.

Finska Jungfrun. Så kallas en större klippa i Saltsjön, nära Stockholm, vid mynningen af Swindersvik, midt emot Blockhustullen. En gammal sägen påstår, att, när denna klippa är fri från snö och is, är äfven vattnet fritt mellan Svenska kusten och Åland.

Finspång. Bruks- och landtegendom i Risinge socken och Finspånga läns härad af Östergötlands län, mellan sjöarna Bönern och Dofvern, nu ett bland

Sveriges praktfullaste herresäten, hade år 1563 fem åboer och blef, tillika med samtliga kronohemmanen i häradets sju socknar och i Wreta Klosters socken, förlänad till hertig Johan, sedan kon. Johan III, hvaraf benämningen Finspångs Län uppkommit. Redan på 1500-talet lär ett bruk här hafva blifvit anlagdt för kronans räkning till gjutning af stycken och kulor; men detta bruk bestod omkring år 1618 af en bergsmansmasugn och några små osmundshamrar, allt i dåligt skick. Det blef då, tillika med hela Finspångs län, upplåtet på arrende till *Louis de Geer den Äldre*, född i Lüttich d. 17 November 1587 och död i Amsterdam den 19 Juni 1652. Arrendet afslöts först den 14 Aug. 1618 i Wilhelm de Besches namn, och denne erhöll den 12 Okt. 1619 arrende-kontrakt eller öppet bref på arrendet af kon. Gustaf II Adolph; men år 1641 köpte de Geer sjelf bruket i afräkning på fordringar hos kronan och fick stadfästelse på köpet år 1646. Han introducerades år 1641 på Svenska Riddarhuset. När drottning Christina blifvit myndig, utverkade han sig hennes fastebref på godset och erhöll detta bref, dateradt den 30 Juni 1646. Efter Louis de Geer den Äldre kom Finspång till hans son, assessorn m. m. *Louis de Geer den Yngre*, född i Amsterdam den 24 Juni 1642, som 1668 lade grunden till den storartade slottsbyggnaden. Han förblef i oqvald besittning af egendomen till 1685, då den förklarades underkastad reduktion; en del hemman blefvo verkligen indragna, och det sattes i fråga att förvandla sjelfva hufvudgården till öfversteboställe. Carl XI tog sjelf stället i ögonsigte, och med anledning af de stora kostnader, som blifvit nedlagda på egendomen, samt af omöjligheten att skilja gården och bruket från hvarandra, blefslutligen de Geerska arfvingarne försäk[illegible]e om besittningsrätten genom ett den 2. Juni 1689 uppgjordt arrendekontrakt, enligt hvilket för evärdeliga tider 600 daler silfvermynt årligen skola erläggas i strömsafrad. Endast af denna anledning kallas Finspång ännu för kronobruk. Gården kallas år 1683 två mantal säteri med ett afhyst Ingestorp; 1687 bestod den af $1^1/_2$ mantal krono, $^1/_2$ arf och eget, bägge säteri, med 1 mantal ladugård Öfversäter. Sedermera hafva flerfaldiga förändringar inträffat. Hufvudgården med dertill hörande innehades efter den yngre Louis de Geer, som dog på Finspång 1695, af hans son *Johan Jakob de Geer*, död 1738, dennes son, öfver-intendenten *Louis de Geer* († 1758), som uppförde flyglarna till slottet, vidare af hans son, friherre *Johan Jakob de Geer* († 1809), hans son, hofmarskalken *Gerhard de Geer*, och mågen, hans exc. grefve *Gustaf af Wetterstedt*, gift med Aurora de Geer; 1853 egdes godset af grefvarne *Nils* och *August Gyldenstolpe* samt deras systerdöttrar fru friherrinnan Leijonhufvud och fröken Troil, dels genom arf, dels genom köp; sedan af brukspatron C. Ekman. Vid deras tillträde till egendomen voro verkstäderna i bristfälligt skick, men hafva småningom, synnerligast under sednare åren, blifvit iståndsatta och tillökade. De bestodo 1855 af en masugn, uppsatt af huggen granit, en rostugn och en ny gasrostugn, en verkstad för kanoners svarfning och bearbetning, innehållande 2 svarfstolar, 6 borrstolar, tappsvarf och hyfvelmaschin, samt mechanisk verkstad med flera svarfstolar, borrstolar, gängmaschin och hyfvelmaschin, modellverkstad och klensmedjor, m. m.; gjuteri; stångjerns-smedja, uppsatt år 1851, innehållande puddel-ugn, 3 Lancashire-smälthärdar och 3 vällugnar med 7 hamrar samt ett valsverk för tillverkning af stångjern, mindre plåtar och rails. Af kanoner tillverkas här årligen omkring 2,000 sk℔, af mechaniskt gjutgods 1,500, af stångjern omkring 12,000 sk℔, de underlydande brukens tillverkning inberäknad. Det till allt detta erforderliga tackjernet tillverkas till största delen på stället; en del köpes från Nora Bergslag och andra ställen, och en del jern för gjuteriet tages från Småland. Malm till tackjernstillverkningen hemtas ur egna grufvor, nämligen hälften i Järna grufvor, hälften i Förola grufvor i Södermanland, hälften i Stenebo grufvor i Småland och $^3/_4$ i Rullerums grufvor i Börrums kapell af Hammarkinds härad. Trans-

porten sker sjöledes till Norrköping, derifrån landväg till Fiskeby i Östra Eneby socken på en år 1855 öppnad s. k. hästbana och vidare sjöledes öfver Glan på eget ångfartyg; på samma väg föras brukets effekter till Norrköping. Kol erhållas dels af egna skogar, dels köpas de från kringboende allmoge; på de sednare åren har man börjat med kolning af rötter och derigenom uppdrifvit den egna kol-tillgången till omkring 14,000 läster.

Finspångs hufvudbyggning ligger på en holme i strömmen nedanför bruket och är uppförd af sten, likasom de flesta byggnaderna på stället. Den bildar ett ansenligt slott med torn, ståtliga trappor och talrika rum, allt från år 1688; i högra flygeln, — bägge flyglarne äro sedan 1742, — befinnes ett kapell, der offentlig gudstjenst hålles af brukspredikanten alla sön- och helgdagar. Kapellet, som upptager flygelns bägge våningar, håller 20 alnar i längd och 11 i bredd; altartaflan, af Hörberg, föreställer sju änglar, som sväfva uppåt med Frälsarens kors. Predikstolen har sin plats ofvanför altaret och är rikt ornerad; kapellet har derjemte orgelverk och prydes af flera taflor, bland hvilka en, som föreställer Petri Förnekelse, lärer ega verkligt konstvärde. I slottets hufvudbyggnad förvaras en ansenlig taflesamling, hvars perla är en Jordaens, föreställande Petrus, som finner skattepenningen i fiskens mun. Bibliotheket är icke oansenligt. Längre ned på holmen ligger en orangeribyggnad af sten, och i parken befinnes ett Auroras Tempel, en rotunda, hvars hvalf hvilar på 12 fristående Joniska pelare, byggd efter ritning af Sergel och med hvalfmålning af Hörberg, som äfven målat fresker på parkens mur. Midtuti Templet står ett altare med porträtt-medaljonger af åtskilliga damer, tillhörande familjen de Geer, nämligen friherrinnan Fredr. Aurore de Geer, född grefvinna Taube, hennes döttrar Charlotte Aurore och Fredrika Emilia Aurore, den förra gift grefvinna Wetterstedt, den sednare grefvinna Piper, samt deras i barndomen aflidna systrar Sophie Aurore och Julie Aurore; hvalfmålningen föreställer Aurora, förjagande Natten. Uti parken befinnes derjemte ett monument af gjutet jern öfver Aurora de Geer, född Taube, och vid parkens ända ligger det s. k. *Nya Lugnet*, ett lusthus med Joniska pelare och praktfulla rum. Söder om strömmen ligga tingshus, som tillika innehåller värdshus, fattighus eller hospital, anlagdt af Johan Jakob de Geer, skolhus, o. s. v. Såsom en egen märkvärdighet i sitt slag anmärker Broocman, att ännu i hans tid, omkring år 1760, fanns på Finspång öl, brygdt år 1646 af en Wallonska, Lina Goffin, som »sig till åminnelse bryggde 10—12 fat sådant öl, hvartdera om 8—9 oxhöfdens rymd»; vid förstnämda tid fanns dock blott fjerdedelen af ett sådant fat qvar, så att den »kraftiga medicinen», som Broocman kallar det, nu långt för detta tagit slut.

Finspångs gods består af 2 mantal frälsesäteri med Öfversäter, 1 mant. ladugård, 2 tegelbruk, qvarn med 4 par stenar, grynqvarn, såg; masugn med 2 pipor för kanongjutning och tackjernstillverkning; verkstäder för kanoners och mechaniska arbetens förfärdigande; jern- och metall-gjuteri, stångjernsbruk (se ofvan); — *Lotorps* stångjernsbruk och manufakturverk med såg och qvarn, anlagdt 1635 af Gillis de Flon, på 1750-talet tillhörande Chr. Hebbe, sedan kommet under Finspång, — *Ekö,* på en ö i Dofvern, köpt af öfver-intendenten Louis de Geer från öfverste A. v. Nieroth, med dertill hörande 1 mantal ladugård Åsunda, m. m., tillsammans $23^{131}/_{480}$ hemman med räntor af $27^{409}/_{480}$ mant., hvartill komma ytterligare $43^{33}/_{48}$ mantal med räntor af $25^{46}/_{48}$ mantal samt verk och lägenheter i 10 andra socknar, deribland Djurshytte bruk i Hellestad, i Tjellmo, i Regna, Wånga, Stjernarp, Östra Eneby, Qvillinge, Borg och Löth, Ringarum samt Järna i Södermanland. Det hela var år 1857 taxeradt till öfver 800,000 rdr bko. — Hela befolkningen på egendomen uppgick år 1852 till öfver 3,000 personer, hvaraf 631 vid bruket.

Finspånga Län. Härad i Östergötland, det nordligast belägna och största af alla detta läns härader, ligger

dels på Kålmorden, dels på den bergås, som bildar norra gränsen för Motala ströms dalgång, dels slutligen i Tisnarens dalgång på Kålmordens norra sluttning; häradets längd från sydvest till nordost är 5—6 mil, bredden i sydvest omkring 5, eljest 4 mil. Arealen uppgifves till 15 qvadratmil, deraf 2 qvadratmil vatten, eller 334,045 tunnland, af hvilka 44,210 äro sjöar och kärr. Det utgör tillika med Bråbo och Memmings härader ett fögderi och består af tvänne tingslag: Risinge samt Hellestads och Tjellmo, af hvilka det förra har sitt tingsställe vid Finspång, det sednare i Tjellmo. Finspångs län består af följande socknar: *Skedevi*, $33^3/_4$ mantal af *Regna*, *Risinge*, *Wånga*, $15^3/_4$ ($10^3/_4$?) mantal af *Kullerstad*, $5^1/_2$ mantal af *Kimstad*, 1 mantal af *Bo* (hvilken socken i öfrigt tillhör Söllersta härad af Örebro län), *Hellestad*, *Godegård*, *Tjellmo*, $1^1/_2$ mant. af *Krigsberg* samt $4^{17}/_{24}$ mantal af *Stjernarp*. Hela befolkningen utgjorde 1856 tillsammans 22,863 personer, af hvilka 12,089 tillhörde Risinge, 10,774 Hellestads och Tjellmo tingslag. Hemmantalet uppgifves till $436^{21}/_{48}$ mantal, hvaraf $106^1/_{12}$ skatte, $28^{19}/_{48}$ krono och $301^{23}/_{24}$ frälse. Jordbruk, boskapsskötsel, skogs- och bergsbruk äro befolkningens näringsgrenar. Bland insjöar nämnas *Glan*, *Roxen*, *Tisaren* och *Hunn*; betydligaste strömmen är *Finspångs-ån*. Häradet har flera jerngrufvor, t. ex. *Katterums* och *Stor-* eller *Sörgrufvan* i Hellestad, *Storgrufvan* i Wånga, m. fl.; bland jernverken märkas: *Finspång*, det vigtigaste af alla, *Sonstorp*, *Stjernvik*, *Folkström*, *Grytgöl* och *Borggård*. — Finspånga län förekommer under detta namn första gången i 1581:års jordebok, men omfattade då äfven Hammars, Askersunds och Snaflunda socknar af Lerbäcks Bergslag. Det blef den 12 Oktober 1619 förlänadt eller, rättare, utarrenderadt till Louis de Geer den Äldre mot 9,222 daler 21 öre 16 penningar Sv. mynt och upptages enligt 1620:års stat i Statskontoret till 13,919 Sv. daler och 3 öre.

Finspångs Å. Ansenligt vattendrag i Östergötland, utfallande i sjön Glan och bildadt af flera hufvudgrenar, bland hvilka de vigtigaste äro *Godegårds-* eller *Hättorps-ån*, sist kallad *Hellestads-ån*, och *Emma-ån*. Den förra af dessa kommer från Tylö-skogen i länets nordvestligaste trakt och upprinner ur en mängd dels genom natur, dels genom konst med hvarandra sammanhängande sjöar, som slutligen samla sina vatten i *Åhrsjön*, hvarifrån *Godegårds-ström* går ut åt sydvest, upptager flera vestliga tilllopp från landthöjden mot Wettern (från Hökesjön, Blina-sjöarna, Bremossen m. fl.) och slutligen vid De Geersforss, $1^1/_2$ mil från källorna, tager nästan rak östlig rigtning utöfver en mils väg samt vid Hättorp bildar betydliga fall utför en ås, som bildar likasom ett trappsteg från den bergiga Godegårds-trakten till den jemnare Tjellmo-bygden. Den nu mer s. k. *Hättorps-ån* fortgår vidare i östlig och nordöstlig rigtning till sjön *Stor-Tron*, men upptager dessförinan, en half mil från Hättorp, två större vattendrag, ett nordligt samt ett annat, *Salsterns* och *Stråkens*, från söder. — Det förra af dessa uppkommer ur sjöar och gölar vid Nerikes-gränsen, deribland Skönnarbosjön, och hvilka alla samla sina vatten i *Annsjön*, som med Lemneå-forsar faller ut i *Lyren*, hvilken har sydligt utlopp genom Dråsa-sjön till Hättorps-ån. Den sistnämdas sydliga tillflöde kommer deremot från vestra landhöjden, hvarifrån vattnen samla sig i den ansenliga sjön *Salstern*, från hvilken Carlströms-ån går till *Stråken*, som består af tvänne med ett sund förenade milslånga sjöar, ur den östra af hvilka vattendraget tager nordöstlig rigtning, bildar ett fall vid Qvarns nu nedlagda bruk och förenar sig med Hättorps-ån en mil från utloppet ur Stråken. — Den sålunda förstorade Hättorps-ån lemnar den milslånga, men smala och flera bäckar upptagande sjön *Stor-Tron* genom Borggårds-ström och kommer nu ut på en ny terrass, *Hellestads-slätten*, efter hvilken vattendraget nu får sitt namn. Hellestads-ån flyter först $^1/_4$ mil åt norr och derpå $^1/_2$ mil åt öster till Sonstorp, der *Emma-ström* (se denna artikel) förenar sig med Hellestads-ån. Vattendraget fortgår nu i sydöstlig rigtning utefter $^3/_4$ mil till sjön *Bönern*,

gör ansenliga fall vid Finspång och faller, under namnet *Finspångs å*, genom den milslånga sjön *Dofvern* ut i sjön *Glan*, hvilken sjelf genom Norrköpings ström faller ut i Bråvikens innersta vik, Rörsviken. Vattendragets område upptager större delen af Finspånga län, nämligen Godegårds, Tjellmo och Hellestads socknar, största delen af Risinge, tillika med en del af Krigsberg i Bobergs härad.

Finsta. Gammalt gods i Skederids socken och Sjuhundra härad af Stockholms län, nära nordöstra ändan af sjön Björken, 1 mil från Norrtelje, består af 2 mantal frälsesäteri, med $1^1/_4$ mantal Skedersby, 2 qvarnar med 4 par stenar och 2 enbladiga sågar. Gården nämnes år 1318 såsom tillhörande riksrådet och Tiunda-lagmannen Birger Pedersson, fader till den Heliga Brigitta, hvilken skall hafva blifvit född härstädes 1304. Gården är anlagd mellan sönder-rasade berg, i hvilka åtskilliga grottor ännu bära den Heliga Britas namn; den fortfor att i 200 år stadna inom slägten, och Joachim Brahe gaf Finsta till sin fru, Margaretha Wase, Gustaf I:s syster. Deras dotter blef gift med Birger Nilsson Grip till Nynäs, och dennas dotter Elisabeth medförde egendomen till sin man, friherre Anders Keith, som 1570 skref sig till Finsta. Han blef landsflyktig under oroligheterna mellan konung Sigismund och hertig Carl; men sannolikt innehade hans fru egendomen till sin död 1616. Finsta öfvergick sedan till riksrådet Åke Axelsson Natt och Dag († 1655), som innehade gården genom förpantning 1629 och sedan genom köp. Den tillföll slutligen hans dotter Beata, gift med riksrådet Gustaf Sparre († 1690), som sålde Finsta till landshöfding Sv. Leyonmark, hvilken här hade ett bibliothek, och från hvilken gården gick i arf till hans son, sekreter. S. J. Leyonmark och andra af slägten. År 1825 egdes hälften af kapiten Leyonmark och andra hälften af Nils Carlström, som 1849 var ensam egare; såsom egare år 1857 uppgifves enkefru Lundqvist. Taxeringsvärdet är 29,200 rdr banko. — Gården har en rymlig, gammal åbyggnad af trä, hvilken dock icke motsvarar teckningen i Sveciæ-verket, der flera af forntidsminnena härstädes äro aftecknade. I »Svenska Minnen» finnes en ritning af »St. Britas Bönekapell». Ett sådant af trä, hvari herr Erik Johansson Wase »alltid låg rädd i sina böner, att det gamla taket skulle falla ned öfver honom», afbrann redan i hans tid. Flera grafhögar finnas på egorna; en runsten påträffades 1722, och en fjerdedels mil från gården står den s. k. »Salmunge-stenen», rest af Jubra och Irni efter »IRbrn fadur sin».

Finsta. Gård i Bro härad och socken af Uppsala län, mellan Brogård och Brolöfsta, består af 1 mantal frälse och 1 mantal skatte samt egdes 1849, jemte 2 mantal och Norrboda qvarn, af en fröken Taube.

Finsta. Ett mantal frälse i Wänge socken och Ulleråkers härad af Uppsala län, har tillhört slägten Krusbjörn, sedan Svedberg omkr. 1782, Liljeblad omkring 1825; var 1849 styckadt.

Finstad. Två och ett halft mantal frälse-säteri uti Borg och Löts socken af Memmings härad och Östergötlands län, köptes 1646 af grefve Axel Lilje, var 1683 ladugård under Löfstad och köptes derifrån först på sednare åren af N. Gabrielsson, som egde Finstad år 1855.

Finsta Fjerding. Så kallas en del af Hedemora socken i Hedemora sockens tingslag och Stora Kopparbergs län. Finsta Fjerding består af $26^7/_8$ mantal skatte.

Finstaholm, eller **Finsta.** Tre mantal skatte-säteri i Häggeby socken och Håbo härad af Uppsala län, icke långt från Arnöfjärden af Mälaren, synes före reduktionen hafva tillhört slägterna von Deppen, Planting Gyllenbåga och Berglod, sedermera Cronsköld, Frölich till 1831, omkring 1850 friherre Tersmeden (åt hvilken det försåldes till skatte år 1836), som dessutom innehade $1^1/_2$ mantal i socknen, sedermera kapiten C. A. Hadorph.

Finved. Med detta namn, som skrifves på flerahanda sätt, äfven *Finhed, Vinewith,* betecknades fordom ett Småländskt fylke, styrdt af egna konungar och bestående af de tre härader, som nu benämnas Westbo, Östbo och Sunnerbo. Allvin förmodar, som det synes, på goda grunder, att i äldsta tider äfven Mo härad hört till det Finvediska riket, hvars äldsta gränser omfatta äfven detta härads. Inom Finveden ligga sjöarna Bolmen och Unnen, Widöstern, Furen och Flåren, den förra omslutande den märkvärdiga ön Bolmsö, till hvilken alla minnen hänvisa som Finvedskonungarnes säte. Lagan och Nissan genomflyta landet. Finvedens berg bestå af finlagrig gneiss och innesluta på några få ställen jern, dock till så ringa mängd, att malmens brytning icke lönar sig; i stället finnas sjömalmer i de flesta sjöarna och myrmalmer nästan öfver allt, särdeles under mossar och kärr. Med sådana är också landet rikligen välsignadt, och de Finvedska mossarnas areal beräknas till minst 100,000 tunnland. Åtskilliga mossar hafva en areal af 10,000 tunnland och ett djup af 30 fot och derutöfver. De hafva blifvit bildade genom fälld skog, som fått ligga qvar på stället att förruttna. Allvin (Westbo Beskrifning, sid. 7) indelar dem i lefvande, d. v. s. ännu växande, och utdöda; i de förra har man ända på sexton fots djup icke funnit annat än frisk, oförruttnad hvitmossa, som närmare botten varit brandgul, — troligen en påbörjad öfvergång till upplösning; de döda mossarne hafva deremot helt och hållet gått öfver till ett brunt, svartbrunt eller svart ämne, med fina växt- eller rot-trådar, allt eftersom upplösningen kunnat framskrida. Derjemte är landet ytterligt rikt på ljunghedar, och hela södra delen deraf, mellan sjön Bolmen och Lagan, från Jönköpings läns gräns till Hallands och nära den Skånska, är nästan ett enda ljungfält, der hemman och byar ligga strödda som oaser i öknen. En stor del af dessa hedar har, likasom mossarna och många bland Finvedens sjöar, fordom varit skog, och ännu är landet i öfrigt skogrikt, så att hvart hemman kan i medeltal räkna omkring 500 tunnland skogs-areal. Både bok och ek förekomma, den sistnämda hufvudsakligast inom Östbo; tall och gran kläda höjderna. Men landets jordmån under växtmyllan på ytan är nästan uteslutande sand, antingen mer eller mindre röd och jernblandad eller hvit, den förra ansedd som bättre botten under åkern än den sednare. Inom Finved eger det märkvärdiga förhållandet rum, att flodstränderna ofta äro mindre bördiga än de närliggande höjderna. Elias Fries förklarar detta genom stora vattenmassor, som gått fram och bortsköljt dalgångarnas matjord, men skonat den högre belägna matjorden. Imellertid förekommer den fina hvita sanden äfven på berg och höjder, sannolikt ditdrifven som flygsand och tydligen en yngre bildning, emedan dess yta är alldeles fri från den rull- eller kullersten, som, af mångfaldiga arter, eljest på vissa ställen bokstafligen betäcker jordytan, så att det förefaller, — för att nyttja Allvins ord, — »som skulle guden Thor med sin hammare på vissa ställen hafva krossat hela berg.» Bättre jordmån finnes imellertid i Östbo härad och de dertill närmast angränsande delarne af Westbo och Sunnerbo. — Om den folkstam, som bebott denna trakt, har man i sednare tider uppgjort hvarjehanda gissningar. Att den är en och samma med den, hvars afkomlingar ännu i dag bebo Wärend och Njudung samt Bleking, torde få anses som fullt tillförlitligt, likasom att den är en invandrad menniskostam, som från hafvet gått uppåt flod-dalarna. Man vill till och med uti åtskilliga namn på orter spåra en Grekisk kolonisation och Grekisk kultur. Att landet varit urgammal bygd, förefaller troligt af många omständigheter, och Allvin synes benägen att antaga, det landets nu rådande naturliga beskaffenhet härleder sig lika mycket från befolkningens som från naturens inflytelse, om icke mer från den förras. Munarten i landet har mycken likhet med det gamla Götiska språket, med en betydlig blandning af Anglosachsiska, hvilket sistnämda är öfvervägande i vestra Finveden. Genom Anglosachsiska språket får man också den sanno-

likt rigtigaste härledningen till sjelfva namnet Finved. På detta språk är *Fen* lika med kärr, och ved (vold, det Engelska wood) betyder skog. I detta kärrens och skogarnas land bör man sålunda sannolikast söka det Finland, hvarom det så ofta talas i de gamla sagorna, hvilka svårligen kunna hänvisa till det Finska talande Finnland på andra sidan Bottniska Viken. Wieselgren förlägger också icke utan skäl Fornjoter och hans Jotar till Småland, der på Flishult i Njudung (Näsby socken af Östra Härad) en ätt varit bosatt, som ledde sin börd från Gylfe. Ur Hervara sagan, som »för Småland är detsamma som Ynglinga-sagan för Uppland», har man ledt sig till en Finvedisk kungalängd, började med Andgrim Rese, hvars sonson Grim eller Eigrim först tog sitt konungasäte på Bolmsön. Efter honom nämnes hans son Andgrim, som öfvervann konungen i Gardarike, Svafurlam, och tog hans svärd Tirfing samt gifte sig med hans dotter Eivor. Med henne hade han tolf söner, bland dem Angantyr och Hjorwarder, hvilken sistnämde till envig på Samsö (der Bolmsö-kungarne hade sin ättegrift, menar Wieselgren) utmanade Uppsala-konungen Yngve Erikssons kämpe, Hjalmar, hvars trolofvade, konungadottern Ingeborg, skulle bli segervinnarens pris. De tolf bröderna stupade alla, likasom Hjalmar; men Angantyrs dotter, Hervor, uppträdde efter sin far på Bolmsö-thronen. Vidare nämnas som konungar i Finved Håkan Ring, Eigil Enhändt, Asmund, en Norsk fursteson, Armodr, Kol, i slutet af 9:de århundradet. Wieselgren låter imellertid kungaraden sluta med Hervor, genom hvars giftermål med Haufudr, son af kon. Gudmund i Glesiswall (bernstenskusten mellan Weichsel och Düna), Finveden blef förenadt med det rike, som Wieselgren kallar Virdaland, och hvilket enligt hans mening bestod af Wärend och Möre i Småland samt Reidgötaland (öster om Östersjön) och Glesiswall och till hufvudstad hade ett *Birca* vid det nuvarande Kalmar. — Under den rent historiska tiden, sedan Finved blifvit införlifvadt med Svea och Göta Rike, nämnes det år 1123, då Sigurd Jorsalafar företog den så kallade *Kalmare Leding,* »för att återinföra Christendomen», som det påstås, eburuväl vinnandet af byte sannolikt var hufvudändamålet, enär Finveden redan länge varit christnadt och enligt Adam af Bremen redan år 1070 hörde till Skara stift. Jemte Skåne, Halland och Bleking lydde Finved 1152—1157 under Danska kungen Sven Grathe, men blef år 1157 åter förenadt med Wärend till en lagsaga. Sedermera innehade hertig Erik Magnusson Småland med Finved från 1310 till 1315, och mellan åren 1353—1357 var Finved (Finland, som det kallas) Bengt Algotssons hertigdöme. Äfven Abraham Brodersson, drottning Margarethas gunstling, lär hafva innehaft Finved som län. Under Unionstiden sutto Finvedens fogdar på Thorsborg, Piksborg eller Sunnersborg i Sunnerbo, på Ed i Östbo, Walsnäs i Westbo o. s. v.; i början af 16:de seklet hade Thure Jönsson Östbo i förläning. Efter 16:de århundradets slut har Finveden varit deladt mellan Kronobergs och Jönköpings län; Sunnerbo har tillhört det förra, Westbo och Östbo det sednare. — I ekklesiastikt hänseende kom Finved år 1157 till Linköpings stift och tillhörde detsamma ännu år 1544. Under Wexiö stift, dit det ännu hör, lades landet år 1555.

Fiskeby. Tre mantal frälse i Östra Eneby socken och Bråbo härad af Östergötlands län, vid Motala ström, med utjord, hage, åkrar, 3 ålfisken, bresiljeqvarn, nedlagdt pappersbruk, lastplats, jernväg, m. m., lyder nu under Finspångs gods, tillika med $1/2$ mant. frälse Tråbrunna och 1 mant. frälse Knifberga. Fiskeby, som förut lydde under Norsholms kungsgård, köptes år 1641 från kronan af Louis de Geer, innehades år 1687 af Louis de Geer den Yngre och 1725 af Johan Jakob de Geer; Tråbrunna har lika länge tillhört Finspång, Knifberga först från 1700-talet.

Fiskebäck. Kapellförsamling i Habo pastorat och Wartofta härad af Skaraborgs län samt Redvägs kontrakt af

Skara stift, hvartill hänvisas. Fiskebäcks kapell flyttades år 1780 till hemmanet Lilla Flyttered och kallas nu *Gustaf Adolphs kyrka;* denna ligger 1 mil i norr från Habo och är en rymlig korskyrka af trä. Kapellkyrkan underhålles af $25^1/_2$ hemman af pastoratets $64^{29}/_{32}$ förmedlade mantal.

Fiskebäckskihl. Kapellförsamling i Orousts Vestra Härad af Göteborgs- och Bohuslän, på ön Skaftö eller Skaftöland, mellan Gullmaren och Ellös-fjorden. Församlingen, som är kapell till Morlanda patronela pastorat i Orousts och Tjörns kontrakt af Göteborgs stift, består af fiskläget Fiskebäckskihl, hvilket, beläget på gymnasii-hemmanet Fiskebäcks mark, lär vara ganska gammalt, fastän det först i sednare tid vunnit något anseende. Sägnen berättar, att det först varit anlagdt vid Oxvik på Bokenäs och sedan flyttadt till sitt nuvarande läge. Det hade kyrka redan i medlet af 17:de århundradet, och denna kyrka lät fru Margaretha Hvitfeld reparera. Den nuvarande kyrkan, af trä, med torn, uppfördes år 1772 och är väl underhållen, invändigt målad »med både andliga och verldsliga föreställningar», säger Holmberg, samt försedd med en predikstol, som skall vara den smakfullaste och dyrbaraste bland alla i Bohuslän; altartaflan är förfärdigad år 1656. Fiskläget, snyggt bebygdt, ligger trångt på ömse sidor om en liten vik och hade 1845: 728 invånare, hvilkas antal 1850 steg till 812, men 1856 hade sjunkit till 633. Kapellet har ingen särskild kapellpredikant, men deremot 1 examinerad lärare vid sin skola, som år 1845 var, utom skolan i Säfve på Hisingen, den enda skolan i Bohuslän. Holmberg berättar om denna skolas uppkomst, att kyrkan hade i början af förra seklet utlånat 84 daler silfvermynt och derför som pant erhållit $^1/_3$ mantal Köperöd, hvilket hon sedan fick behålla. Hemmanet såldes för 7,000 rdr banko, och för dessa medel inrättades en skola, för hvilken ett större hus uppfördes och en prestvigd lärare anskaffades. År 1856 undervisades i denna skola 51 gossar och 32 flickor, medan blott 1 gosse och 1 flicka undervisades i hemmet. — Adress: Oroust.

Fiskekihl. Se *Kihls* socken i Wisnums härad af Wärmlands län.

Fiskeryd. Säteri om 1 mantal i Ljunga socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län, egdes år 1670 af herr Kåse till Fiskeryd som säteri-ladugård och tillhörde 1843 en kronobefallningsman J. W. Ahlmark, sedan Nils Gustafsson. Hemmanet är uppskattadt till 2,100 rdr bko.

Fiskmansboda. Ett mantal frälsesäteri uti Nysätra socken och Lagunda härad af Uppsala län, har på 1740-talet tillhört en Hermansson, 1825 en von Körning; 1849 tillhörde det slägten Wiholm.

Fittja. Modersocken i Lagunda härad af Uppsala län, vid Låstavikens södra strand, mellan Hjelsta i sydvest, Girista i vester, Holm i nordost och Kulla i söder, uppgifves hafva en areal af 2,685 tunnland, af hvilka 40 äro sjöar och kärr. Tvänne små vattendrag gå igenom socknen, det ena till Låsta-, det andra till Arnö-viken. Landet är en skoglös slätt, med spridda bergbackar, de betydligaste åt öster; jordmånen är dels lera, dels svartmylla, icke utan blandning med sand; hufvudnäringen är åkerbruk. Hemmantalet är $11^5/_8$ skatte, $1^1/_4$ krono samt $4^1/_4$ frälse; folknummern, år 1805 bestående af 386 personer, uppgick 1850 till 298 och 1856 till 309 invånare. Om skolväsendet saknas uppgift. — Fittja, omnämdt 1314 såsom hörande till Laghund, utgör tillika med annexet Hjelsta ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Lagunda kontrakt af ärkestiftet. Hela pastoratet består af $44^1/_4$ förmedlade mantal, med prestgård af $1^1/_4$ mantal, vederlag 15 tunnor. Kyrkan, belägen $2^1/_2$ mil från Enköping och 3 mil från Uppsala, af okänd ålder, förvarar flera minnen af De la Gardieska slägtens frikostighet. Kyrkoherdarnes namn äro kända från början af 1500-talet. — I östra delen af socknen lära några runstenar finnas. — Bland går-

dar i socknen märkas: *Friberg*, som tillhört slägten De la Gardie, och *Hessle*. — Adress: Ekolsund.

Fittja. Två och ett tredjedels mantal skatte med gästgifvargård i Botkyrka socken och Svartlösa härad af Stockholms län, vid Alby-sjöns utlopp, har tillhört riksrådet von der Linde år 1661 och presidenten friherre Höpken år 1772. Gården har stor åbyggnad af sten.

Fituna. Tre mantal frälsesäteri med såg och qvarn i Sorunda socken och Sotholms härad af Stockholms län, vid en vik af Kaggfjärden, nära dennas utlopp genom Morkars-sundet, är ett gammalt gods, som från äldsta tider tillhört slägten Bååt och år 1480 innehades af riksrådet Peder Erlandsson Bååt, hvilken med sin husfru, Märta Jakobsdotter Banér till Östad, hade tre söner: riksrådet Björn Pedersson till Fållnäs, riksrådet Johan Pedersson till Fituna och Erlandus Petri, den sista katholska och första lutherska kyrkoherden i Sorunda. Gården ärfdes af Johan Pederssons dotter Ebba, som blef gift med Henrik Fleming, och efter dem ärfdes gården af riksrådet Fleming, som år 1653 flyttade sätesgården från Storängen, der den förut legat, till dess nuvarande plats, der den omgifves på ena sidan af en liten ström, som drifver qvarn och såg, samt på andra sidan af Saltsjön. Efter den gamla bolstaden i Storängen synas ännu lemningar, tillika med en fiskdamm; den flyttade åbyggnaden bestod af ett stort corps de logis och två flyglar af ek. Denna åbyggnad nedbrändes 1719 af Ryssarne, hvarefter ett par provisoriska byggnader uppfördes, som först 1811 ersattes med ett mindre tvåvåningshus af sten. Genom riksrådet Flemings dotter Ebba, gift med presidenten i Bergs-kollegium friherre Philip Bonde, kom Fituna till slägten Bonde, tillhörde på 1840-talet presidentens sonssonsson, hans exc. friherre Carl Bonde, och nu grefve C. H. Anckarsvärd. — Kon. Christian II hade sitt läger vid Fituna 1518, då han genom Kaggfjärden lät sin flotta gå upp till Grödinge kyrka, hvarifrån han marscherade till Botkyrka, der han af Sten Sture nödsakades att vända om till sina skepp. — Fituna gård med såg och qvarn är taxerad till 24,400 rdr bko.

Fjelgime Fjerding. Se *Enslöfs* socken i Halland.

Fjelie. Socken i Torna härad af Malmöhus län, $^1/_2$ mil v. n. v. från Lund, uppgifves hafva en areal af 4,929 tunnland, af hvilka endast 2 äro sjöar och kärr. Socknen består af Fjelie by med mycken och god åker, ringa höfångst och någon torfjord, halfva Önnerups by (andra hälften ligger i Fledie socken), med mycken och god åker samt äng, Laxmans-Åkarp, med mycken och god åker, svag äng och något torfjord, hvartill komma utsockne-frälsehemmanen Stora och Lilla Habo, Ljunghus, Bohus och Mariedal, alla med mager och sandig åker, Habo dock med god höfångst. Socknen, som består af $23^1/_2$ mant., beboddes i slutet af 1840-talet af 1,054 invånare, 1850 af 1,079 och 1856 af 1,116 personer. Hela uppskattningsvärdet för 1857 uppgick till 244,450 rdr bko. Socknen hade 1856 fast folkskola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare, som undervisade 59 gossar och 45 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmänt läroverk. — Fjelie modersocken, till hvilken Lunds domkapitel fordom haft jus patronatus, är, tillika med annexerna Fledie och Lomma, præbende-pastorat för biskopen i Lund, af första klassen uti Torna kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet består af $44^1/_2$ oförmedlade mantal, med prestgård af 2 mantal, annexhemman $^1/_2$, mensalhemman $^3/_8$, kronotionde $12^1/_8$ tunnor; hela pastoratets befolkning steg 1856 till 2,563 personer. Fjelie har fordom utgjort ett pastorat för sig sjelft och varit præbende för Rector Scholæ i Lund; vid samma tid utgjorde Fledie och Lomma ett pastorat. Från denna tid härleder sig troligen också delningen af Önnerups by mellan Fjelie och Fledie socknar, ty några hemman af Önnerup, utmed hafvet, lades då till Fjelie som en förbindelseänk mellan denna socken och Lom-

ma. Fjelie kyrka är uppförd af tuktad gråsten med huggen sandsten till socklar, hörnstycken och omfattningar. Hon är byggd i rundbågsstil; tornet har på hvardera sidan en stor ljudöppning, som uppbär två rundbågar. Kyrkans bägge klockor äro anmärkningsvärda för sitt vackra, harmoniska ljud. — Om allmogens seder och bruk i denna socken hemta vi ur »Svenskt Konversations-Lexikon» följande: »Gillet efter den döde kallas af allmogen *Ärede, Œrede,* d. v. s. *ära den döde.* Till att åtfölja liket bjudas alla inom byhemmet, men till äredet eller gillet endast de, som böra till laget. Detta lag hålles i sträng helgd, utan afseende på slägtförhållande. Dessa fester räcka vanligen 3 till 4 dagar, och så länge skiftas äfven förningar, hvilka qvinnorna medhafva. På sista festdagen intages en frukost, som varar inemot aftonen. Första bröllopps- eller begrafnings-dagen ätes vid middagen ingen annan mat, än som gilleshuset består. (Rörande middagen, se uppgiften för Lomma.) Sedan middagen är slutad, framsättas på bordet förningarne i den ordning, som hustrun, hvilken haft förningen med sig, står i närmare eller fjermare slägtförhållande till de gifta eller till den aflidne. Samma ordning iakttages äfven vid bordet bland gästerna, hvarföre det ofta dröjer $^1/_4$ timma och deröfver, inan män och qvinnor hunnit ordna sig. En förning utgöres af flera stora kakor af sött, syradt och hvetebröd samt uppstaplade födoämnen af många slags kötträtter och nästan alltid ett par stekta grisar. Ofvan eller omkring detta köttlager ligger en krans af kringlor, trädda på ett band, sedan gorå-, sand-, smör- och små sockerbakelser, mandelmusslor m m. Ett annat lika stort fat innehåller ris gröt, och i ett tredje ligger en stor sockerkaka. Förningarne kringdelas af någon ibland de förnämsta gästerna vid bordet, då äfven gröten skiftas med knif och lägges på tallrikar, hvilka sedan gå omkring från man till man. Af alla de slag förningarne innehålla, måste gästerna taga för sig ett stycke. Härigenom händer ock, att gästernas tallrikar likna förningarna i uppstapling. Sedan gillet är slutadt, erhåller hvar och en qvinna hem med sig i sitt fat ett stycke af de särskilda slagen. Drycken vid gillet består i öl, hvilket oafbrutet kringbjudes i stora silfverbägare af dertill utsedda munskänkar, jemte bränvin vid måltiderna, då en sup oftast är tillräcklig för flera karlar. Något omåttligt bruk af bränvin visar sig hvarken vid den ena eller andra dagens slut, och skulle någon i så fall öfverskrida måttlighetens gräns, står han under värdarnas särskilda uppsigt. Allt går sålunda mycket stilla och ordentligt till. — Vid äredet hålla sig den efterlefvande maken och de fullvuxna barnen afsides i en kammare och synas icke till ibland gästerna, hvarken under eller imellan måltiderna. — Vid bröllopstillfällen dansas mellan måltiderna, mest af ungdom; men sedan aftonmåltiden på första dagen omkring klockan 11 eller 12 på natten är slutad med bön och sång, och talmannen gjort inbjudningen till följande dagen samt alla uppstigit från sina platser, träder han fram och tager först bruden vid handen samt för henne, med sång, till sängkammar-rummet, och derefter brudgummen på samma sätt. Sedan brudparet lagt sig, inträda gästerna för att taga afsked af dem, då karlarne lemna till brudparet en gåfva (»brudskänk») i penningar, efter råd och förmögenhet. Åt spelmännen uppbäres, under musik, penningar på tallrik af gästerna vid hvarje slutad aftonmåltid. Gilleslaget delas vanligen andra bröllopsdagen på eftermiddagen, då brudparet tager brudgummens slägt och gäster med sig och till sig i sin nya bostad, men de öfriga qvarstanna i bröllopshuset. De spelmän, brudgummen haft med sig dit, åtfölja nu äfven. — Klädseln hos så väl man- som qvinnokönet består uti mörkblåa hemväfda tyger. De förmögnare hålla sig dessutom klädeskläder af samma färg. Mankönet kläder sig uti långbyxor, väst och korttröja, hvaruti sitta kullriga silfverknappar. Männerna bära stundom hatt med smalt skygge; de gamla hafva dock ännu qvar sin låga, kullriga hatt, med bredt brätte; en rund, blå mössa, med liten skärm uti, har likväl redan blifvit vanlig. Qvinfolkens kläd-

sel består i tyger af samma väfnad och färg. Deras korta kjortlar, med korta lif, göra, att en brud, med 5 à 6 st. sådana på sig, synes, om än annars väl formad, alldeles oformlig.» — Adress: Lund.

Fjelkestad. Modersocken i Willands härad af Christianstads län, $^1/_8$ mil norr ifrån Christianstad, uppgifves hafva en areal af 9,851 tunnland, af hvilka 680 äro sjöar och kärr. Helge-ån flyter igenom socknen, som består af Fjelkestads by, der Carl XI i September 1677 stod med Svenska hären, Torseke och Röstved m. fl. byar och gårdar samt har tillräcklig åker och äng samt skog af både ek, bok och barrträd. Socknen består af $2^1/_2$ mantal skatte, $^{11}/_{16}$ krono och $30^1/_3$ mant. frälse samt beboddes 1805 af 851, 1850 af 1,698 och 1856 af 1,663 personer (tillika med annexet Råbelöf). Socknen var 1857 uppskattad till 118,861 rdr bko. År 1856 hade Fjelkestad både fast och ambulatorisk folkskola, med en examinerad lärare i hvardera; i fasta skolan undervisades 42 gossar och 29 flickor, i den ambulatoriska 62 gossar och 23 flickor; 2 gossar undervisades i allmänt läroverk, 2 gossar och 4 flickor hade enskild undervisning, och 49 gossar samt 69 flickor undervisades hemma. — Fjelkestads modersocken, som med annexet Råbelöf förenat sig om en kyrka, utgör för närvarande ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen uti Willands kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet består af $57^{113}/_{240}$ förmedl. mantal med $^1/_2$ mantal prestgård. — I socknen ligger säteriet *Odersberga*. — Adress: Christianstad.

Fjelkinge. Socken uti Willands härad af Christianstads län, 1 mil österut från Christianstad, $1^1/_4$ mil från Åhus och Landö hamn, uppgifves hafva en areal af 4,976 tunnland och har god åker, svag höfångst samt något litet skog. Socknen består af $14^3/_4$ mantal skatte, $3^{11}/_{12}$ krono och $3^1/_4$ frälse samt beboddes år 1805 af 858, 1850 af 1,133 och 1856 likaledes af 1,133 personer. Hela taxeringsvärdet uppgick 1857 till 101,026 rdr banko. Socknen hade 1856 fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 67 gossar och 82 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk. — Fjelkinge socken utgör, tillika med Nymö, ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Willands kontrakt af Lunds stift; hela pastoratet består af $29^{97}/_{240}$ förmedlade hemman, med prestgård af $^7/_8$, annexhemman af $^5/_{12}$ mantal och 5 tunnor kronotionde; hela befolkningen uppgick 1856 till 1,496 personer. Kyrkan är en urgammal gråstensbyggnad med högt torn. — Befolkningens klädedrägt liknar den Blekingska. — Norr om Fjelkinge by ligga två ansenliga backar (kallade *Stora* och *Lilla Ö)*, bägge, enligt Gillbergs ord, »med större och mindre stenar af gamla verlden kringsatta. Uti den förra finnes ett hål, som går långt in i backen, fyrkantigt och högt inuti, men trångt vid ingången, som af ortens inbyggare förmenas hafva varit en jättebouing.» »Vid Legeveds by har, — fortfar Gillberg, — i förra tider varit en herregård, hvaraf Rudera ännu (1765) äro synbara, och säges, att en vid namn Winå deraf varit egare.» — Adress: Christianstad.

Fjellbacka. Fiskläge i Qville socken och Qville härad af Bohuslän, på hemmanet Lerstens mark, 6 mil norr om Uddevalla och 5 mil söder om Strömstad samt $1^1/_2$ mil från allmänna landsvägen och gästgifvargården Rabbalshed. Fjellbacka är det lifligaste af alla länets fisklägen och har 120 större och mindre hus med omkring 700 invånare. Der idkas diverse- och stor spannmålshandel; hamnen, i hvilken *Gudmundsskäret* (se detta ord) ligger, är god och rymlig; de största fartyg kunna lägga till vid bryggorna. Fiskläget hade år 1858 icke mindre än 16 fartyg af 811 lästers drägtighet, ett stort salteri med inläggning af s. k. Fjellbacka-anjovis, garfveri, 14 handtverkare m. m.; talrika fiskare idka sill-, makrill-, ostron- och hummerfiske. Omkring Fjellbacka ligga fisklägena *Hunnebo, Bovallsstrand, Grebbestad, Gerles Borg*, nära Bovallsstrand, m. fl.

Fjellemyr. Här, i Mästerby socken och Banda Ting af Gotlands Södra Be-

fallning, stod den 24 Juli 1361 ett slag mellan Gotländningarne och Danska konungen Waldemar; de förra ledo nederlag tvänne dagar å rad.

Fjellgrenna. Se *Enslöfs* socken i Halland.

Fjellskäfte. Gammalt gods i Floda socken och Oppunda härad af Nyköpings län, vid Gålsjön, bestående af 2 mantal frälse, taxerade till 14,250 rdr banko, och underlydande, så att hela godset utgör 11 mantal. Gården tillhörde 1426—1458 Germund Larsson (Lilje), derpå hans dotter Brita, gift med Matts Kagg till Rossvik (1471), dennes son Nils (1506), vidare Matts (1567), Nils († 1602) och riksmarsken grefve Lars Kagg († 1661), allt son efter far. Godset fick år 1686 jus patronatus till Floda och innehades då af Lars Kaggs enkegrefvinna Agneta Ribbing, som dog år 1689. Hon och hennes arfvingar förlorade vid reduktionen godset, som utbyttes af hennes brorssons, landshöfdingen Lennart Persson Ribbings, enka, Katharina Falkenberg, och sedan tillhörde generalmajor Gabriel Ribbing († 1742), vidare kammar-rådet Wulfvenstjerna († 1758), hans enka, född Leijel († 1788), presidenten friherre von Celsing 1795, sedan dennes arfvingar af adliga ätten von Celsing och, genom gifte, major E. Ihre, hans son, öfverstlöjtnanten J. U. Ihre († 1846) och hans enka, fru Lov. Ihre, likaledes egarinna af Abbotnäs i samma socken. Gården har fordom varit prydligt bebyggd; men sedan corps de logis blifvit förstördt genom vådeld, har det icke mer blifvit återuppfördt; tvänne flyglar af trä qvarstå.

Fjellskär. Två mantal frälsesäteri uti Stigtomta socken och Jönåkers härad af Nyköpings län, sammanbyggda med andra 2 mantal, Djelp och Ekeby; en gammal gård, som år 1545 finnes, tillika med Walinge vid sjön Yngarn i samma socken, upptagen som kronan behållen och 1551 var, äfvenledes tillika med Walinge, förlänad åt Johan Turesson; år 1557 tillhörde Fjellskär ensamt Börje Nilsson, 1565 Nils Börjesson och 1624 Johan Skytte. Från 1636 till 1657 var Fjellskär antecknadt såsom beläget under Tärnö i Husby-Oppunda på frihets-milen. Först 1658 nämnes Fjellskärs säteri, som år 1663 tillhörde landshöfdingen frih. E. Sparre, men förpantades 1686 åt borgmästar Willemoth i Nyköping, som för sig och sina barn fick frälsemans frihet på Fjellskär 1719. Willemoths arfvingar sålde 1744 Fjellskär åt fru Brita Wallrave, och 1776 blef gården försåld till ryttmästaren baron Fr. Ad. Ludv. Sparre, som år 1783 åter försålde gården till löjtnanten baron Gabriel Falkenberg. Denne sålde år 1786 Fjellskär till sin mor, fru Beata Christina Ribbing, som år 1787 transporterade köpebrefvet på kammarherren, friherre Fr. Bengt Rosenhane. Sedermera har gården haft samma egare som Tista i Bärbo socken af samma härad och län.

Fjerdhundra, eller **Fjerdhundraland.** Ett af Svea-väldets tre äldsta folkländer, innefattande trakten vid Mälaren omkring staden Enköping mellan Sag-ån och Säfva-ström, tillika med andra dertill hörande trakter norr om Mälaren och Dal-elfven. Såsom Fjerdhundralands fylkeskonung på Ingjald Illrådas tid och ett offer för den sistnämdes förstoringsplaner, nämnes Yngvar. Fjerdhundraland är sannolikt det första Westmannaland och omfattade troligen de nuvarande Trögds, Åsunda, Lagunda och Thorstuna härader, det sistnämda med utsträckning öfver det nuvarande Simtuna. I handlingar från 1300-talet nämnas såsom under ärkestiftet hörande delar af *Fjædhundria* tvänne *provinciæ* (prosterier), *Thorsakir* (Thorstuna) och *Simbohundæri* (Simtuna). Det nuvarande Fjerdhundra består af Simtuna, Thorstuna, Wåhla och en del af Öfver-Tjurbo härader och tillhör i administrativt hänseende Westmanlands län, i ekklesiastikt Uppsala ärkestift.

Fjerdhundra, Södra. Kontrakt i Uppsala stift och Westmanlands län, innefattande pastoraterna: Norrby, konsist. af 3:dje klassen, — Simtuna och Altuna, regalt af 1:sta klassen, — Hvittinge, konsistorielt af 2:dra klassen, —

Frösthult och Hernevi, konsist. af 3:dje klassen, — Tärna, konsistorielt af 3:dje klassen, — Thorstuna, regalt af 1:sta klassen, — Vester-Löfsta och Enåker, konsist. af 1:sta klassen. Hela presteriet beboddes år 1856 af 11,245 personer.

Fjerdhundra, Norra. Kontrakt i Uppsala ärkestift och Westmanlands län, består af pastoraterna: Wåhla, regalt af 2:dra klassen, — Nora, konsistorielt af 2:dra klassen, — Harbo, konsistor. af 3:dje klassen, och Huddunge, konsist. af 3:dje klassen. Kontraktets hela befolkning år 1856 utgjorde 7,697 personer.

Fjerrestad. Socken i Luggude härad af Malmöhus län, 1 mil o.s.o. från Helsingborg, uppgifves hafva en areal af 2,962 tunnland, af hvilka endast 2 äro sjöar och kärr. Socknen består af $6^{37}/_{48}$ mantal skatte, $5^{9}/_{16}$ dito krono och $4^{1}/_{6}$ frälse samt uppskattades 1857 till 141,160 rdr bko och beboddes år 1805 af 507, 1850 af 779 och 1856 af 769 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 62 gossar och 37 flickor, medan 13 gossar och 11 flickor undervisades i hemmet. — Fjerrestad är annex till Bårlöfs regala pastorat af 2:dra klassen i Luggude kontrakt af Lunds stift. Af Fjerrestad höra $^{3}/_{4}$ mantal till Lunds domkyrka, donerade till densamma år 1349 af kaniken Peder Svensson. — Vigtigaste gården är $2^{5}/_{8}$ mantal utsocknefrälse *Fjerrestadtorp.* — Adress: Helsingborg.

Fjetmunna By. Se *Ekeby-Rinna.*

Fjäderholmen. Holme uti Lidingö socken och Danderyds skeppslag af Stockholms län.

Fjäl. Gästgifvargård i Timrå socken af Medelpad, nära intill hvilken man passerar Indals-elfven, som här flyter omkring en holme, öfver hvilken stora landsvägen går. Zetterstedt berättar i sin sednare Resa (1832), att elfgrenen norr om denna holme, den s. k. *Färjeholmen,* är 200, södra elfgrenen 100 famnar bred, och öfver denna smalare gren är en bro lagd. En och en half mil från Fjäls gästgifvargård, vid en liten årännil, är gränsen mellan Medelpad och Ångermanland.

Fjäll. Säteri af 1 mantal i Lugnås socken och Kinne härad af Skaraborgs län. Hemmanet, som var doneradt till Bengt Pehrsson Pihlfeldt till Fjäll, reducerades år 1683; det tillhörde sedan en handlande Pauli och egdes 1857 af Olof Nilsson. Enligt bref af den 18 Mars 1845 skulle torpet Lund bibehållas vid säteriet utan skattläggning. Uti sednaste upplagan af Tunelds Geographi berättas, att en dotter af Johan Printz, första guvernören i det Nord-Amerikanska Nya Sverige, skall hafva bott och aflidit här 1712, efter det hon i 13 år med sina föräldrar vistats i Amerika.

Fjälls Skog, i Eda socken och Jösse härad af Wärmlands län. Här skall enligt Fernow finnas en silfvergrufva, »den ingen rört vid».

Fjällsjö. Annex-socken i Ramsele tingslag af Vester-Norrlands län, vid Fjällsjö-elf, 16 mil n. n. v. från Hernösand, består af $9^{1469}/_{1920}$ oförmedlade mantal, var år 1857 uppskattad till 28,500 rdr bko och beboddes 1840 af 425, 1850 af 622 och 1856 af 723 invånare. Socknen gränsar mot vester till Jämtland, i norr och nordost till Tåsjö socken och Åsele Lappmark, i öster till Junsele och i söder till Ramsele. Åkerbruk, boskapsskötsel och jagt äro näringarne, tillika med skogsbruk. — Fjällsjö hörde fordom till Ramsele pastorat, men utgör nu annex till Bodums konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Ångermanlands Vestra Kontrakt och Hernösands stift. Kyrkan, belägen vid Fjällsjön, $3^{1}/_{2}$ mil ofvanför Ramsele, är af trä med platt tak och har sedan 1755 egen sockenpredikant. Före denna tid predikades här endast hvar tredje helgdag. Några märkvärdigheter förekomma icke i denna aflägsna socken. — Adress: Sollefteå.

Fjällsjö Elf. Elf i Ångermanland, som uppkommer från flera sjöar i Lappmarken och Norska Fjällen samt, enligt Hülphers, i början kallas Sax-elfven. Den bildar i Tåsjö socken Tåsjön, fortgår sedan genom Bodum, mottager tilllopp från Flåsjön i Jämtland och Annsjön i Åsele, bildar ytterligare sjölika utvidgningar (Fjällsjön m. fl.) och faller $1^1/_2$ mil från Fjällsjö kyrka vid Nordantjäl i Wengel-elfven, Ångerman-elfvens vestra gren.

Fjäre. Härad i norra delen af Hallands län, gränsande i norr till Göteborgs och i öster till Elfsborgs län, består af socknarna Tölö, Lindome, Elfsåker, Fjärås, Frölanda, Wallda, Släp, Hanhals (af hvilken socken $^1/_2$ mantal Hambrö i ekklesiastikt hänseende tillhör Fjärås socken), Onsala, Frillesås, Gällinge, Idala, Örmevalla, Landa och Kungsbacka stad. Hela arealen uppgifves till 10 qvadratmil eller 139,367 tunnland, af hvilka 10,400 äro sjöar och kärr; hemmantalet är 695 mantal, och befolkningen steg 1856 till ett antal af 22,573 personer. Kungsbackafjärden tränger djupt in i landet, som bevattnas af Kungsbacka-ån, Rolfs-ån och en del af sjön Lygnern. Häradet är i allmänhet bergigt samt omvexlande med smärre klippor och dem imellan liggande dalar; mot Westgöta-gränsen bli bergen högre och skogbevuxna. Befolkningens vigtigaste näringsfång äro spannmålsodling, boskapsskötsel och saltsjöfiske; i Lindome socken förfärdigas allehanda möbler och snickar-arbeteten, som öfver Göteborg afsättas till och med till utlandet. Fjäre och Wiske härader utgöra tillsammans Hallands norra domsaga, med tingställen, det förra vid Skansen i Hanhals socken, det sednare vid Backa by i Wärö socken. Fjäre härad utgör tillika med Wärö socken af Wiske härad Fjäre fögderi, som år 1856 beboddes af 25,231 personer.

Fjäre och Wiske. Kontrakt i Hallands län och Göteborgs stift, omfattar följande pastorater: Tölö med Lindome och Elfsåker, præbende af 2:dra klassen; — Wallda och Släp, patronelt af 2:dra klassen (patronrättigheten åtföljer Wallda säteri); — Onsala, regalt af 2:dra klassen; — Kongsbacka stad och Hanhals, reg. af 3:dje klassen; — Fjärås och Frölanda, præb. af 2:dra klassen; — Örmevalla och Landa, konsist. af 3:dje klassen; — Frillesås, Gällinge och Idala, reg. af 2:dra klassen; — Wärö och Stråvalla, reg. af 2:dra klassen; — Weddige, Åhs och Sällstorp, regalt af 1:sta klassen. Prosteriets hela befolkning uppgick år 1856 till 30,374 personer.

Fjärås. Socken i Fjäre härad af Halmstads län, omkring sjön Lygnern och ända ut till hafvet, uppgifves hafva en areal af 10,553 tunnland, af hvilka 230 äro sjöar och kärr. Bland vattendrag märkas, utom sjön *Lygnern,* som sträcker sig från *Fjäråsbräcka,* — den grusås, hvilken mot Lygnerns öfversvämningar skyddar den 10—15 fot under Lygnerns vattenyta nedsänkta dalgången *Dufveheden* mellan sjön och hafvet, — till Sätilla kyrka i Marks härad, äfven *Stensjön* och *Sandsjön* samt *Rolfs-ån.* Socknen fördelas i tre afdelningar: *Slättbygden* samt *Södra* och *Norra Skogsbygden,* af hvilka sistnämda den södra ligger på Stensjöns södra och Lygnerns norra strand, den förra på norra stranden af Stensjön. Hemmanen i dessa mest med löfskog bevuxna skogsbygder äro, särdeles i den norra, för det mesta skiljda från hvarandra genom mossar och ljungbevuxna utmarker samt äfven genom smärre insjöar; befolkningen utmärker sig genom slöjdflit, i synnerhet för smide af liar. Socknen består af $50^3/_8$ mantal skatte, $11^2/_3$ dito krono och $72^5/_8$ frälse samt beboddes 1840 af 1,996 personer, men hade år 1850: 3,970 och 1856: 3,991 invån. Socknen var 1857 uppskattad till 458,010 rdr bko. Socknen hade 1856 både fast och ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare i den förra, i den sednare 2 examinerade och 1 oexaminerad. Uti fasta skolan undervisades 38 gossar och 41 flickor, i den ambulatoriska 120 gossar och 81 flickor; 4 gossar och 1 flicka hade enskild undervisning, 86 gossar och 110 flickor undervisades i hemmet; men ändock voro 46 gossar

och 48 flickor inom skolåldern i saknad af undervisning. — Fjärås modersocken, som tillika med Förlanda annex tillhör 2:dra klassens pastorater, har varit personligt præbende för biskopen i Göteborg; hela pastoratet utgöres af $161^{17}/_{24}$ förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård, $^{3}/_{8}$ mantal enkesäte och en befolkning af 4,843 personer (1856). Helgonskylden utgör 17 tunnor. — Fjärås (socknens namn skrefs år 1577 *Fyeras)* kyrka, belägen $^{3}/_{4}$ mil från Kungsbacka och $3^{1}/_{2}$ mil från Göteborg, ligger på en höjd, så att hon ses från landsvägen och hafvet, är byggd af sten, tillbyggd 1701 på vestra sidan, och har ett 1801 uppfördt stentorn. Den gamla altartaflan renoverades 1724. I kyrkan finnas åtskilliga grafstenar öfver kyrkoherdar och godsegare i socknen och andra. — De vigtigaste gårdarne äro säterierna *Rossared, Dahl* och *Tjolöholm.* — Af särskildt interesse är Fjärås socken för sina fornlemningar, af hvilka den förnämsta är valplatsen på Fjäråsbräcka, en af de större i Skandinavien. Uti en mosse mellan byarna Tom och Li, — säger Bexell, — står en mängd upprestа bautastenar, hvilka likasom föreställa de stupade kämparnas vålnader. »Att döma efter valplatsens fornlemningar och efter den här fordom hållna striden mellan tvänne uti det smalaste landpass, som finnes i hela Halland, kämpande härar, har striden varit blodig.» (Chytræus Vejanus menar, att Harald Hildetands och Sigurd Rings stora slag stått härstädes.) Man räknade här år 1752 något öfver 200 bautastenar, en hög med ätthäll och fotkedja samt en mängd småkullar. Sedan hafva åtskilliga fornlemningar sannolikt blifvit rubbade, under det stället i slutet af 1700-talet var marknadsplats; men ännu 1820 syntes, enligt Bexell, på stället 5 ättehögar, nästan regelbundet omslutna af större bautastenar, till ett antal af 120. Af dessa är en 6 alnar hög, de andra från $2^{1}/_{2}$ till och med 4 alnar höga. Den s. k. *Frode-stenen* håller 11 alnar i längd, och vid densamma är, enligt sägnen, konung Frode jordad, åtminstone heter det ännu i allmogens mun i trakten: »mellan Tom och Lida, der måste kung Frode bida.» Denna sten, som länge legat omkullfallen, blef 1816 på prosten Bexells bedrifvande åter upprest, och man hittade vid detta tillfälle under stenen en ler-urna och i denna kol samt brända ben, deribland en bränd menniskotand af ovanlig storlek. Under sina forskningar på valplatsen har Bexell funnit uti nästan hela jordytan spridda benskärfvor, åtskilliga vapenlemningar, dels af jern, dels af koppar, urnor med ben och perlor, m. m. — Mellan Bräckan och kyrkan har varit en föreningskedja af här och der upprеsta bautastenar, af hvilka ännu några finnas qvar. — Vid Limmanäs äro tre ättehögar, kallade *Limhögarne,* och ofvanför Bräckan ligger en förstörd ättehög, *Svalhögen.* — På Lygnerns andra strand, vid Sättila, står en s. k. jättesten, om hvilken sägnen berättar, att en jätte brutit lös honom från en af bautastenarna på Bräckan och kastat honom emot Sättila kyrka; den andra delen af stenen skall, enligt allmogens påstående, ännu stå qvar på Bräckan. — Adress: Kungsbacka.

Flackarp. Annex-socken i Bara härad af Malmöhus län, vid Lomma- eller Wärpinge-ån, $^{1}/_{4}$ mil sydvest från Lund, uppgifves hafva en areal af 2,361 tunnland, af hvilka blott 3 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af $^{1}/_{4}$ mantal skatte, $5^{3}/_{4}$ krono och $5^{7}/_{10}$ frälse, beboddes 1805 af 166 invånare, men 1850 af 242 och 1856 af 244. Uppskattningsvärdet år 1857 var 104,875 rdr bko. Uti socknens fasta folkskola undervisade 1856 en examinerad lärare 20 gossar och 15 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 1 gosse och 2 flickor undervisades i hemmet. — Flackarps socken, till hvilken domkapitlet i Lund fordom haft patronrätt, och hvaraf $^{1}/_{4}$ mantal blifvit doneradt till domkyrkan af ärkedjeknen Hagen i Lund omkring år 1282, är för närvarande annex till Stora Uppåkra præbende-pastorat af 2:dra klassen i Bara kontrakt af Lunds stift. — Största egendomen i socknen är *Wärpinge,* nu *Trolleborg.* — Adress: Lund.

Flahult. Hemman i Byarum socken och Östbo härad af Jönköpings län, bekant genom sina fornlemningar, hvilka Allvin närmare omnämt i sin Beskrifning öfver Östbo Härad. I hemmanets skog, nära rålinien mot Restad, stå på en sandkulle åtskilliga utan ordning resta minnesstenar, deribland på fyra ställen par- eller enviges-stenar. Af annan art är deremot det säkert från christna tiden sig härledande stenkors, som på Flahults egor står nära Sonarps-sjön, som ligger i gränsen mot Vestra Härad. Korset är hugget af en enda sten, $2^3/_4$ alnar långt, deraf $2^1/_8$ alnar ofvan jord, och vid foten $^3/_4$ aln bredt, men sedan afsmalnande, så att bredden vid sjelfva korset är blott 5 tum. Tvärstycket har 20 tums längd. Folksägnen berättar, att korset är rest till minne af en brudskara, som vid färden öfver den isbelagda sjön drunknat i närheten af stranden. Till berättelsen vidfogas rimmen:

Gunil åkte och Tuve red,
Båda föllo de i sjöen ned.

Ett stycke söderut härifrån är en vik af sjön, kallad Prestviken, der den brudskaran medföljande presten drunknade. — Om fornlemningarna vid Flahult i Westbo härad, Tanåkers socken, se Allvin, Westbo Härads Beskrifning, sid. 157.

Flaka. Hemman i Södra Wi socken och Sefvedes härad af Kalmar län, vid gränsen af Horns socken i Östergötland, anmärkningsvärdt såsom tillhörigt en af Dackens underhöfdingar, Sven i Flaka. Denne lyckades att, tillika med en annan af upprorshöfdingens män, Peder Djup, slå konungens folk, som anfördes af fogden i Sefvede och Aspeland, Erik Östgöte; men sedan Dacke ungefär samtidigt blifvit sårad i en drabbning vid sjön Åsund och hans upprorshär skingrad, gåfvo sig Sefvedes- och Aspelands-bönderna åter under konung Gustaf. Dacke fördes hemligen undan från slagfältet af Sven i Flaka och låg hos honom, tilldess hans sår blefvo läkta. Sven deremot, som tillika med Peder Djup öfverföll konungens befallningsman Per Nilsson, då denne höll ting i Ydre härad, blef der ihjälslagen, men begrofs af Ydreboerna hederligen på Sunds kyrkogård. Sedermera, — berättar Crælius, — »blef han på konungens befallning af dem åter uppgrafven och med en klocksträng släpad in i klockarestugan, uti hvilken derefter i alla fyra hörnen sattes eld, att Svens döda kropp således blef till aska.»

Flakeberg. Socken i Wiste härad af Skaraborgs län, $2^3/_4$ mil o. s. o. från Wenersborg, uppgifves hafva en areal af 3,101 tunnland, af hvilka 10 äro sjöar och kärr. Socknen är flack och jemn; jordbruk, gås- och fårafvel idkas. Socknen, som består af $10^1/_8$ mantal skatte, 1 mantal krono och $4^1/_8$ dito frälse, 1857 taxerade till 49,538 rdr bko, beboddes 1840 af 608, 1850 af 576 och 1856 af 649 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk folkskola, hvari en examinerad lärare, gemensam för Täng, undervisade 30 gossar och 23 flickor, medan 1 gosse och 13 flickor undervisades i hemmet. — Flakebergs socken är annex till Särestads regala pastorat af 1:sta klassen i Wäne härads kontrakt af Skara stift. Kyrkan, tämligen stor och ljus, tillbyggd 1725, har af drottning Ulrika Eleonora den Yngre fått silfver och messhake. — Inom socknen ligger säteriet *Gunnarstorp*. — Flakebergs socken skall fordom hafva hört till Tengeneds pastorat, som bestod af 9 socknar, men har sedan blifvit afskiljd derifrån. — Adress: Lidköping.

Flatenberg. Bergsmans-hammare i Norrberkes socken af Stora Kopparbergs län, anlagd år 1616 och konfirmerad 1689, hade 1858 en ofri härd med 80 sk℔ privilegieradt smide mot 8 l℔ hammarskatt.

Flatö. Ö, tillhörande Morlanda socken och Orousts Vestra Härad af Bohuslän, $^1/_4$ mil lång och ungefär hälften så bred, belägen öster om Skaftö (se *Fiskebäckskihl*) och skiljd derifrån genom ett föga bredt sund, kalladt *Snäckdjupet*, är vacker och skogbevuxen samt innehåller 6 välbebyggda hemman.

Vid Flatö ligga de smärre, men likväl bebodda öarna *Engö*, 1 mantal, *Malö*, $^1/_2$ mantal, och flera. De trånga sunden mellan dessa öar kallas med ett gemensamt namn *Strömmarne* och äro märkvärdiga derföre, att man, enligt Holmbergs uppgift, kan uti dem observera ebb och flod bättre än på något annat ställe i skärgården.

Fledie. Socken i Torna härad af Malmöhus län, $^3/_4$ mil v. n. v. från Lund, vid hafvet, uppgifves hafva en areal af 1,273 tunnland, har tillräcklig åker och äng, består af $3^1/_2$ mantal skatte, $2^1/_2$ mantal krono och $^1/_4$ dito frälse samt beboddes år 1805 af 267, 1850 af 428 och 1856 af 457 personer. Hela socknens uppskattningsvärde år 1857 var 50,725 rdr bko. Socknen hade 1856 fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 43 gossar och 41 flickor. — Fledie socken är annex till Fjelie præbende-pastorat af 1:sta klassen i Torna kontrakt af Lunds stift. Socknen kallas i äldre handlingar *Flaghög*. Kyrkan, som till sitt yttre mycket liknar moderkyrkan, har, likasom denna, ett litet crucifix, hvilket under katholska tiden alltid skulle hänga i bågöppningen mellan skeppet och choret. — Adr.: Lund.

Fledingstorp. Säteri af 3 mantal i Wissefjerda socken och Södra Möre härad af Kalmar län, med ansenligt underlydande gods, hvaraf större delen ligger i Kronobergs län, till hvilket en del af Wissefjerda socken hörer. Som egare nämnas 1739 kammarherren Dalman, 1857 kapitenen baron O. Raab. Inom Wissefjerda socken hörde sistnämda år till godset: Forlångsön, 1 mantal skatte, Fahlebo $^3/_4$ dito, Fiddekulla 1 dito och Foglasjö $1^7/_8$ mantal frälse (i Kronobergs län) m. m.

Flemingsberg. Tre mantal frälsesäteri uti Huddinge socken och Svartlösa härad af Stockholms län, hette fordom *Anderstad*, tillhörde 1686 H. Fleming, 1825 Friesenheim och 1850 Odelberg; under säteriet lyder 1 mantal frälse.

Flen. Annex-socken i Willåttinge härad af Nyköpings län, mellan Forssa i sydost, Wadsbro och Sköldinge i söder och sydvest, Mällösa i norr samt Helgesta i öster, uppgifves hafva en areal af 10,461 tunnland, af hvilka 1,280 äro sjöar och kärr. Socknen består af berg och kullar med omkring 160 fots höjd, eller 80 fot öfver temligen trånga dalar, slätter och sjöar samt vidlöftiga kärr; der och hvar, t. ex. midt i socknen omkring kyrkan, förekommer bergland i smått, bland de vackrare i länet. Största delen sluttar mot sydvest, dit Helleforss-ån går i många bugter, från norra gränsen söderåt till Kyrksjön och derpå mot vester till Waldemaren, hvars sydöstra del bildar socknens gräns mot Sköldinge. I sydost ligga Qvarn- och Torpsjöarne, i öster innersta delen af Båfvens vik Helgestad-viken. Rådande jordmånen är i de jemnare bygderna lera, eljest mojord; näringar äro åkerbruk, ängs- och skogsbruk, fiske m. m. Socknen består af 19 förmedlade mantal ($5^3/_4$ skatte, $^1/_4$ krono och 13 frälse) samt beboddes 1805 af 639 personer, 1850 af 719 och 1856 af 740 invån. Socknen hade sistnämda år fast folkskola, grundad af von Kræmerska slägten, hvari en examinerad lärare undervisade 46 gossar och 15 flickor, medan 5 gossar och 29 flickor undervisades i hemmet. — Flens socken, som under namnet *Fleen* förekommer under medeltiden, var då som nu annex till Lilla Mällösa alternativt konsistoriela och patronela pastorat i domprosteriet af Strengnäs stift. Egaren af Stenhammar utöfvar patronaträtten i församlingen. Kaplaner nämnas från år 1627. Kyrkan, belägen $1^1/_2$ mil s. v. från Malmköping, är gammal, till större delen af gråsten, tillbyggd med chor på 1730-talet, med torn 1797; under choret är en graf, som tillhört slägten Rosenhane, men blifvit upplåten åt slägten von Kræmer. — Af fornlemningar nämnas runstenar i södra delen. — Bland socknens gårdar märkas: *Hornsund*, *Orrhammar* och *Stenhammar*. — Adress: Eskilstuna.

Flenninge. Annex-socken i Luggude härad af Malmöhus län, $^5/_8$ mil nordost från Helsingborg, uppgifves hafva en

areal af 4,166 tunnland, deraf blott 4 äro sjöar och kärr. Rådande jordmånen är sidländ lera, hufvudnäringen åkerbruk. Socknen består af $12^{47}/_{96}$ mantal skatte, $1^{27}/_{32}$ dito krono och $^{7}/_{8}$ frälse samt beboddes 1805 af 627, 1850 af 1,063 och 1856 af 1,138 personer. Hela uppskattningsvärdet uppgick år 1857 till 119,070 rdr banko. Uti socknens fasta folkskola undervisades år 1856 af en examinerad lärare 90 gossar och 91 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk och 10 flickor hade enskild undervisning. — Flenninge socken är annex till Allerums alternativt regala och patronela pastorat i Luggude kontrakt af Lunds stift. — Ingen större gård finnes i socknen. — Adress: Helsingborg.

Flenshult. Säteri af 3 mantal uti Carlstorps Skate och Aspelands härad af Kalmar län, nu deladt mellan bönder, har tillhört en enkefru De la Grange, född Ridderborg, sedan N. Ulfsax (år 1770), som tillika egde 1 mantal säteri *Bölö* i samma socken, hvilken sistnämda gård i sednare åren tillhörde en löjtnant J. A. Ulfsax. Flenshult tillhörde 1799 en löjtnant von Schantz.

Fleringe. Annex-socken på Gotland, i Ruthe Ting af Norra Befallningen, 5 mil nordost från Wisby, vid hafvet och Fårösund, uppgifves hafva en areal af 15,830 tunnland, af hvilka 1,850 äro sjöar och kärr, bland hvilka nämnas Bästeträsk, Hauträsk m. fl. Socknen, som består af 4 mant. skatte och $^{3}/_{8}$ dito krono, beboddes 1805 af 213 personer, men hade år 1850: 275 och 1856: 339 invånare och var uppskattad till 39,790 rdr banko. Uti fasta folkskolan undervisades 1856 af 1 examinerad lärare 26 gossar och 20 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 1 gosse och 1 flicka undervisades i hemmet. — Fleringe är annex till Ruthe konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Norra Kontraktet af Wisby stift. Kyrkan, en af de mindre och af obekant ålder, har en dopfunt af sten med vackra basreliefs och en liksten med runor. (Se Liljegrens Run-Urkunder, № 1696.) — Adress: Wisby.

Flerohopp. Jernbruk i Madesjö socken och Södra Möre härad af Kalmar län, beläget 4 mil från Kalmar, anlades af landshöfdingen i Kalmar friherre Fletwood samt herrar Rothlieb och Hoppenstedt, hvilka d. 24 November 1725 fingo privilegium på att anlägga en masugn, en stångjernshammare med två härdar och en knipphammar-hjulstock med hamrar å kronoskatte-hemmanet Rås, hvarefter de uppkallade den nya anläggningen efter första stafvelsen i hvardera anläggarens namn. Bruket anlades i en på sjö- och myrmalmer rik trakt vid Flerohopps-ån, som upprinner i Helleberga socken i Kronobergs län (ur Orranäs sjö) samt med sina grenar rinner genom socknarna Madesjö, Christvalla, Ljungby och Hossmo, tilldess den faller ut i Östersjön söder om Kalmar, sedan den under sitt lopp haft åtskilliga namn, af hvilka Ljungby-ån är det allmännast antagna. Flerohopp skattlades år 1741 och fick då rättighet till 3,000 sk℔:s smide samt privilegium på anläggandet af en ny stångjernshammare, hvilken år 1748 skattlades till 600 sk℔:s smide af eget tackjern. Imellertid hade bruket tillfallit Casper Hoppenstedt den Yngre, som 1743 bytte bort det mot Orrefors bruk i Helleberga socken till direktören C. D. Luthman, hvilken 1748 sålde Flerohopp till landshöfding C. Broman, efter hvilken egendomen dels genom arf, dels genom köp kommit i flera händer. År 1766 fick dåvarande egaren, brukspatr. Brock, tillstånd att flytta den sednast skattlagda hammaren med 300 sk℔:s smide till ett nyanlagdt bruk på Ufvahults egor i Kråksmåla socken och Norra Möre härad, vid Alster-ån, samt att sälja den samma hammare ytterligare åtföljande rättigheten till 300 sk℔:s smide till Säfsjöströms bruk i Lenhofda socken af Kronobergs län. Den nya bruksanläggningen kallades *Ludvigsfors;* men der smiddes blott 50 sk℔, hvarefter verket nedlades och smidesrättigheten såldes. År 1774 inropades Flerohopp på banko-auktion af handelshuset Lor. Morien & Son i Stockholm, och 1782 köptes det af direktören vid Ostindiska Kompagniet J. Abrah. Grill, hvars enka år 1811 sålde det till fru

Lovisa Hildebrand, hvars man förvaltat bruket under Grills tid och från grunden ombyggt alla verkstäder och byggnader. Fru Hildebrand bortarrenderade år 1819 bruket till sin son, J. Hildebrand, hvars arfvingar innehade det efter hans död. Det tillverkade 1857 vid 2 fria härdar blott 300 sk℔ stångjern, värderade till 7,560 rdr bko; men manufaktursmidet för samma år taxerades till ett värde af 13,000 rdr bko, och den egendomen tillhörande enbladiga sågen och qvarnen till 900 rdr samma mynt. Från början hörde ingen jord till bruket, mer än de få tunnland på Rås' egor, på hvilka verkstäderna uppfördes; sedermera har dock hela Rås' hemman blifvit inköpt, tillika med åtskilliga andra hemmansdelar. Bruket har två charaktersbyggningar af trä, den ena uppförd år 1821, bägge med vackert läge.

Flian. Biflod till Lidan, utgörande afloppet från Hornborga-sjön, som flyter i vestlig rigtning från sjön och faller ut i Lidan vid Skofteby uti Saleby pastorat.

Flik. Hytta i Norbergs socken och Gamla Norbergs härad af Westmanlands län, vid sjön Gäsens utlopp, fanns redan år 1651 och tillhör ett bolag.

Flisby. Socken i Södra Wedbo härad af Jönköpings län, mellan Bälaryd och Bredestad i norr, Askeryd i öster och nordost, Ekesjö och Solberga i söder samt Barkeryd och Järsnäs i Tveta härad i vester, uppgifves hafva en areal af 34,830 tunnland, af hvilka 4,280 äro sjöar och kärr. Inom socknen finnas sex sjöar, och den gränsar till en sjunde, nämligen Aneby-sjön. Socknen är en skarpt kuperad trakt, men har i allmänhet ganska god jordmån, bestående allmänneligen af svartmylla på grusbotten, stundom lera, särdeles under kärrjorden närmast sjöar och kärr. Slätmossar saknas icke, men äro likväl af föga vidd. Trakten närmast Tveta härad och närmast till Bälaryd kallas med anledning af en viss vildhet i sin charakter af de öfriga sockenboerna för Turkiet. Betesmarkerna äro tillräckliga, och ännu finnes det skog, hvilken »allmogen, oaktadt ihärdig svedning, ännu icke kunnat helt och hållet förstöra», säger Allvin i sin beskrifning öfver socknen. Odlingsfliten är allmän. Socknen består af $58^3/_4$ förmedl. mantal, deraf 24 skatte, 12 krono, 15 frälse och 7 säteri, samt beboddes 1805 af 1,313, 1850 af 1,706 och 1856 af 1,801 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 119 gossar och 117 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 14 gossar och 10 flickor hade enskild undervisning samt 20 gossar och 7 flickor undervisades i hemmet. — Flisby modersocken utgör tillika med Solberga annex ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Södra Wedbo kontrakt af Linköpings stift. Hela pastoratet består af $92^7/_8$ förmedlade mantal, med prestgård af 2 mantal och ständigt vederlag af $3^3/_4$ tunnor; pastoratets befolkning uppgick 1856 till 3,271 personer. Kyrkan, belägen $9^3/_4$ mil från Linköping, 5 mil från Jönköping och $1^1/_2$ mil från Ekesjö, uppfördes 1830 och följande åren samt är 120 fot lång och 56 fot bred, med murar af gråsten, förstärkta med jernband; hon ligger i norr och söder, så att tornet står i det förra, altaret i det sednare väderstrecket. Kyrkan har vacker altarprydnad, predikstol och orgelverk; i det 80 fot höga tornet hänga två ringklockor. Den nya kyrkan är anlagd 600 fot från den gamla, som ännu står qvar och är af obekant, sannolikt ganska hög, ålder, emedan en afskrift af Danaholms-fördraget förvarades derstädes. Gamla kyrkans altartafla föreställer i bilder Christi födelse och lidande samt hans 12 apostlar, men har icke särdeles konstvärde. — Bland gårdar i socknen nämnas: *Johannesberg*, *Knutstorp*, *Gäddeviksholm* och *Eskeryd*, *Gullarp*, *Åkersberg*, *Thorsjö*, *Hammarsberg*, *Syreda* och *Orreda*. — Af fornlemningar nämnas två runstenar; 5 runda stensättningar på prestgårdens skog i den s. k. Bruddungen, möjligen en tingsplats, fastän traditionen berättar, att en brudfärd här blifvit förvandlad till sten; ett ovanligt stort grifthummel på Svaneryds egor; 5 runda stenkret-

sar, sannolikt forntida helggdomar, nära Johannesberg samt på Luttersjö gärde ett nu afröjdt större ättekummel, som betäckte en hällekista, hvilken befanns innehålla två större stridsyxor af sten samt två svarta flintstenar. Vid vägen uti prestgårdens skog finnes ett af de ofta förekommande risbålen, enligt traditionen upplagdt till minne af en klockgjutargesäll, som här blifvit mördad af sin mästare, hvilken blifvit afundsjuk deröfver, att gesällen gjutit en vackrare klocka än mästaren kunde åstadkomma. Vid Borrsjön i samma skog tror man sig fordom hafva sett ett långt, hvitklädt fruntimmer gå i lutande ställning, likasom för att söka någonting; möjligen det s. k. Flisby spöke, som omnämnes i De la Gardieska Archivet, 12: 29. På hemmanet Erkestorps egor finnes en offerkälla, vid hvilken socknens ungdom brukar infinna sig midsommarsnatten. — Af krigsminnen anför Allvin följande: »Vid Danskarnes återtåg från Östergötland år 1568 hade en skara Danskar lyckats leta sig fram till denna från stora stråten aflägsna trakt; men detta lyckades icke bättre, än att de upphunnos af Henrik von Minden och anföllos vid den s. k. Rödeller Rosjön, der de drefvos ut på isen, som brast, då en mängd nedhöggos, många drunknade och blott några få kommo undan. Sägnen i orten är, att isen var förut söndersågad, och äldre personer berätta, att man vid lugnt och klart väder på sjöns botten kunnat skönja lemningar af trossvagnar och annat krigsbehör, hvaraf vid notdragning på östra stranden ett och annat blifvit uppfiskadt, deribland en jernbeslagen vagnsgaffel, hufvudskallar efter de drunknade m. m. Vantron ser här stundom en på vattnet flytande likkista samt ett sjörå, som vaktar en på botten liggande, af de slagna förlorad, skatt; dessutom uppgifves, att vid kräftfiske blossen stundom slockna af sig sjelfva i det lugnaste väder.» — Adr.: Ekesjö.

Fliseryd. Socken i Handbörds härad af Kalmar län, 6 mil norr ifrån Kalmar och $1^1/_4$ mil från hafvet, genomfluten af Emm-ån, uppgifves hafva en areal af 54,617 tunnland, af hvilka 2,220 äro sjöar och kärr. Socknen består af $14^3/_4$ mantal skatte, 1 mantal krono och $22^1/_4$ mantal frälse, värderade 1857 till 216,710 rdr bko; den beboddes år 1805 af 2,125, 1850 af 2,957 och år 1856 af 3,162 personer. Socknen hade 1856 ambulatorisk folkskola, i hvilken en examinerad och 2 oexaminerade lärare undervisade 150 gossar och 151 flickor, medan 110 gossar och 120 flickor hade undervisning i hemmet. — Fliseryd är ensamt ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Handbörds kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan, som lär hafva blifvit först uppbyggd i konung Birger Magnussons tid på säteriet Fliseryds egor, afbrann genom vådeld den 6 Juni 1811, hvarefter en ny kyrka af trä grundlades 1816 och invigdes 1818. Prestgården är 1 mantal. — Gårdar inom socknen äro: *Fliseryd*, *Bankeberg*, *Högsrum*, *Läggevi* och *Fliseryds krutbruk*. — Pesten härjade år 1630 i Fliseryd och kringliggande socknar. — Adress: Kalmar.

Fliseryd. Ett mantal frälse-säteri med underlydande i Fliseryds socken och Handbörds härad af Kalmar län, vackert beläget vid Emm-ån, har fordom tillhört slägten Edelfeldt och andra adliga slägter, men inköptes i början af 1790-talet af vice-amiral Johan Nordenankar, som gjorde godset till fideikommiss i sin ätt. Han förskönade gården mycket och uppförde ett tretvåningars trähus, som sedan afbrann, men ersattes med ett nytt, så att gården ännu är väl bebyggd. Godset egdes 1820 af öfverste Nordenankar, 1830 af ryttmästar Nordenankar, en brorson till amiralen. Socknens gamla kyrka skall hafva varit anlagd på säteriets egor.

Fliseryds Krutbruk, eller **Läggevi**, uti Fliseryds socken och Handbörds härad af Kalmar län, är enligt Kongl. Brefvet af den 18 Augusti 1752 upplåtet åt innehafvaren att drifvas under kontrakt, och skall den innehafvare af krutbruket, som sina skyldigheter fullgör, sjelf och dess arfvingar besitta krutbruket, så länge kronan vill verket behålla. Fliseryds krutbruk är ännu ett

bland länets betydligaste manufakturverk. Det sysselsatte år 1855 omkring 25 arbetare och tillverkade under de sednare åren omkring 1,000 centner krut till ett värde af 35,000 rdr bko. Flera förbättringar i tillverkningssättet hafva blifvit införda, och bland annat skall det här fabricerade jagtkrutet i godhet täfla med det utländska.

Flishult. Tre och ett halft mantal frälse med Kalkaby säteri, uti Näsby socken och Östra Härad af Jönköpings län, nära till en å med ett vattenfall, som leder Tjurkens vatten in i sjön vid Näsby och drifver såg med qvarn af 2 par stenar. Här, — säger Wieselgren, — »synes Njudungens kungaboning hafva varit belägen med Flishultaby slott, nu Hultaby, något öfver $^1/_4$ mil härifrån jemte sjön, som sträcker sig till Bexheda. Den äldsta slägt, som skref sig till Flishult, räknar anor från vår bekanta Forn-Jota-ätt, som enligt en tids åsigt regerade öfver hela Sverige, enligt en annans öfver Finland» men hvilken herrskat i Finved och Njudung, enligt Wieselgren, som uppgör en stamtafla, enligt hvilken Ragnvald Möre Jarl härstammar från Heiter, hvars brorson var *Gylfe*, hvilken uppgifves som regerande i Sverige vid Odens invandring. Ragnvald Möre Jarl var fader åt hertig Rolf af Normandie, döpt år 912, och åt Torf-Einar, Jarl på Orkenöarna, från hvilken de äldsta Flishulta-herrarne härstammade. (Se Wieselgren, Ny Smålands Beskrifn., I, pag. 154, 155). »Att, — fortfar W., — alla dessa Flishulta-herrar med en *båt* i vapnet voro ättlingar af Orkenö-jarlarne, blir än klarare ådagalagdt, då en son af Smålands lagman, herre till Flishult, ännu i medlet af 14:de seklet utkallades till detta jarldöme. Efter all sannolikhet var Bonde-ätten, med gemensamt ättemärke, en gren af denna samma Båt-ätt. Månne ej Jon Pederssons till Flisby broder blef kallad Thord Bonde *(Bondo, -onis* i diplomer från denna tid), derföre att han blef hemma som häradshöfding i Njudung, då Jon for till hofs och vann en prinsessa af Ynglinga-ätten i Norge?» (Jon Pedersson till Flishult var riksråd 1279 och gift med en dotter af konung Erik Presthatare i Norge, således svåger med hertig Waldemar Magnusson Folkunge. Jon Pederssons sonson, Erengisle Suneson, var Jarl till Orkenöarna, riksråd, riddare, lefde 1344—1392. Erengisles far, Suno, hade en bror, Jon, hvars son Peder Jonsson, som 1430 skref sig till Flidishult, är Båt-ättens stamfader.) På 1500-talet tillhörde Flishult Ulf Pedersson Sjöblad. »I hans tid (1568) slogo Danskarne sitt läger här nära, under det Svenskarne, 200 hakeskyttar, förlades i en granskog, men deras befälhafvare, Hogenskild Bjelke, låg på Flishult. Härifrån flyende om morgonen, då Danskarne, som haft eld om natten, nedhuggit de anträffade Svenskarne, hvilka ej fått göra upp eld, som kunnat röja dem, blef han, jemte ståthållaren i Småland And. Griis och Sten Banér, tillfångatagen af en Chphr Krabbes dräng och förd till Köpenhamn. På Flishult dog 1687 öfverste Patrik Patkull, herre till Flishult, född 1629. På Flishult bodde baron Jöran Silfverhielm, död 1737; sedan hans son, öfversten baron C. A. Silfverhielm; 1827 egdes godset af expeditions-sekreteraren G. Hummelhjelm, som sålde det åt ett bolag; sedan innehades gården af mönsterskrifvaren C. A. von Porat och år 1857 af direktören och riddaren J. M. Svenson. Se vidare *Hultaby*.

Flistad. Annex-socken i Gullbergs och Bobergs härader af Östergötlands län, mellan Ljung i nordost, Wreta i öster, Ledberg och Björkeberg i söder samt Klockrike i vester, uppgifves hafva en areal af 3,402 tunnland, af hvilka 30 äro sjöar och kärr. Sucknens södra gräns bildas till en del af Svartån, och landet ligger på södra sluttningen af den låga landthöjd, som skiljer Svartåns dalgång från Motala-ströms, samt består hufvudsakligen af slätter med obetydliga kullar. Mot norr är kärrig mark, sannolikt en igenvallad sjö, som fordom skall hafva funnits här och burit namnet Wikaren. Jordmånen är lera och sand; åkerbruk är nästan enda näringsgrenen, i förening med någon boskapsskötsel och bränvinsbränning; äng och betesmark äro klena, skog finnes

nästan ingen. Socknen består af $23^1/_8$ förmedlade hemman, af hvilka $14^3/_8$ höra till Gullbergs, $8^3/_4$ till Bobergs härad; gränsen mellan bägge häraderna går nästan rakt från norr till söder utefter en bäck. Folkmängden, 1805 bestående af 555 personer, uppgick 1850 till 774 och 1856 till 825 invånare. Uti fasta folkskolan undervisades sistnämda år af en examinerad lärare och klockaren 37 gossar och 32 flickor, medan 6 gossar och 16 flickor undervisades i hemmet. — Flistad socken är annex till Ljungs konsistoriela pastorat af 3:dje klassen uti Gullbergs och Bobergs kontrakt af Linköpings stift. Socknen nämnes under katholska tiden och har då sannolikt haft egen kyrkoherde. Kyrkan, belägen $1^3/_4$ mil nordvest från Linköping, är gammal, byggd af gråsten och kalksten, hvälfd vid katholska tidens slut och tros hafva varit invigd åt den Hel. Stephanus; hon är försedd med en hög tornbyggnad. Uti kyrkomuren är en runsten insatt; stensättningar finnas vid åtskilliga ställen. — Af socknens 38 gårdar före reformationstiden innehade Wreta kloster 1 och kyrkliga stiftelser 10. På 1600-talet innehades en del gårdar af adeln, hufvudsakligen under gods utom socknen; nu besittes det mesta af allmoge. Största gården är *Kullersbro,* i Bobergs härad, 2 mantal frälse rå och rör. — Adress: Linköping.

Flistad. Modersocken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, vid sjön Östen, $1^1/_4$ mil från Göta kanal samt vid statens vestra stambana, mellan Wärings och Moholms stationer, uppgifves hafva en areal af 3,379 tunnland, af hvilka 735 äro sjöar och kärr. Jordmånen är för det mesta god lera och djup matjord; åkerbruk är hufvudnäringen; något lin sås och äfven något tobak planteras. Socknen består af $14^1/_2$ mantal skatte, $1^1/_4$ dito krono samt 3 frälse och var 1857 uppskattad till 90,500 rdr banko. Invånarne, på 1840-talet 438 personer, utgjorde 1850 ett antal af 452 och 1856 af 480. Socknen hade sistnämda år fast folkskola, i hvilken 1 examinerad lärare och klockaren undervisade 58 gossar och 35 flickor, medan 4 gossar bivistade allmänt läroverk, 7 gossar och 38 flickor undervisades i hemmet. — Flistads modersocken utgör, tillika med annexet Göthlunda, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Södra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Hela pastoratet består af $46^1/_4$ förmedlade mantal, med 1 mant. prestgård, $1^1/_2$ stom och $13^1/_2$ tunnor vederlag; pastoratets befolkning utgjorde 1856 inalles 1,772 personer. Kyrkan, belägen 2 mil från Sköfde och 4 mil från Skara, med sitt spetsiga torn synlig från jernvägen, är ljus och rymlig. — Vid kyrkan befinnes en stor kulle, sannolikt en ättehög, och vid Odinslunda by förekomma andra sådana högar, i hvilka man hittat urnor. På Hyltåsen, söder om Flistad, finnas stensättningar, till en del lagda som gator, och hvilka, enligt allmogens berättelse, skola vara lemningar efter en stad, hvaremot andra tro, att stenen blifvit sammanförd dit till Flistads kyrkobyggnad; i grannskapet ligger den s. k. Bjästa Backe, der ett slott berättas hafva stått. Uti Snärfva äng skall man ännu i början af 1800-talet hafva sett qvarlefvor efter en byggnad, som lär hafva varit ett kapell, upppbygdt af en fru eller jungfru; efter kapellet benämnas de närmast liggande åkrarna »Kapells-lindorna». Lindskog berättar, att man vid detta ställe hittat ett fönstergaller af messing. — Bland gårdar i socknen nämnas *Storegården* och *Backgården,* bägge säterier om 1 mantal. — Adress: Mariestad.

Flistads Helsobrunn, belägen i Flistads socken uti Östergötland (se ofvan), var under katholska tiden flitigt besökt, i synnerhet midsommarsnatten, af folk, äfven från aflägsna orter, ehuru källans egenskap af helsobrunn då icke var bekant. Källan upprensades år 1723 på bekostnad af kyrkoherden Duræus i Ljung och Flistad, och 1729 uppfördes ett brunnshus efter befallning af dåvarande landshöfdingen Ehrencrona, att hvar och en af Ljungs socknemän skulle till byggnaden framköra en stock och Flistads socknemän »hvar sitt behållet bräde». Stället blef sedan mycket förbättradt och förskönadt; vattnet har

visat sig verksamt mot gikt, chronisk rheumatism, skrofler, nervsjukdomar, hemorrhoider m. fl. sjukdomar.

Flo. Modersocken i Åse härad af Skaraborgs län, vid Dettern samt vid Halle- och Hunneberg, som stöter intill församlingen på vestra och nordvestra sidan, uppgifves hafva en areal af 11,409 tunnland, af hvilka 50 äro sjöar och kärr. Socknen har sannolikt sitt namn af sin sidländа belägenhet, som efter starka regn och vid sjöns stigande och fallande, särdeles höst och vår, utsätter densamma för vattuflöden. Jordbruk är hufvudnäringen; boskapsskötseln är föga betydande; socknen är skoglös, likasom orten i allmänhet; men vid Dettern ligger en torfmosse, hvilken begagnas som allmänning för hela häradet, men lider mycket af sjöns flödande. Kalkstensbrott bearbetas i Halle- och Hunneberg. Socknen, som består af $6^3/_8$ mantal skatte, $6^1/_{32}$ dito krono och $23^3/_8$ mant. frälse, taxerade 1857 till 150,257 rdr banko, hade år 1840: 1,298 invånare, men beboddes 1850 af 1,388 och 1856 af 1,452 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 32 gossar och 22 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk, 28 gossar och 34 flickor undervisades i hemmet. En vice-hofmästare hos hertigen af Cumberland, P. Lundqvist, sannolikt född i socknen, men död i Reading i Berkshire, testamenterade år 1769 100 Pund St. till skola i Flo. — Flo modersocken utgör, tillika med annexerna Åhs och Sahl, ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Wäne Härads kontrakt af Skara stift. Prestgården består af 1 mantal, och folknummern för 1856 i hela pastoratet utgjorde 2,467 personer. Kyrkan, belägen 5 mil från Lidköping och $1^3/_4$ mil från Wenersborg, ombyggdes 1746 och fiek 1786 ett nytt torn, hvartill konung Gustaf III uppgifves hafva lemnat ritningen. Hon blef i stället för den fordna moderkyrkan Åhs år 1617 moderkyrka på föranstaltande af Magnus Gabriel De la Gardie, till hvars grefskap Leckö Åse härad hörde. — Bland gårdar i socknen märkas säterierna *Håberg* och *Gunnarstorp* samt hemmanet *Magnusberg*, som varit säteri och tillhört Magnus Gabriel De la Gardie, men sedan 1796 varit bebodt af bönder. Lemningar efter stenhus lära ännu i sednare tider hafva varit synliga der. Som någonting eget bör anmärkas, att regementsskrifvare-bostället *Detterstorp* måst minst tre gånger flyttas i anseende till Detterns inkräktningar. Den bekanta skalden Olof Kolmodin var kyrkoherde i Flo, der han dog år 1753, och på hvars kyrkogård han hvilar. — Adress: Wenersborg.

Floby. Modersocken i Wilska härad af Skaraborgs län, vid Lidan, som här (vid Snipebro) bildar gränsen mellan Skaraborgs och Elfsborgs län, samt statens vestra stambana, hvars station Sörby ligger inom pastoratet, uppgifves hafva en areal af 6,387 tunnland, af hvilka endast 15 äro sjöar och kärr. Jordbruk är hufvudnäringen, och ett högst obetydligt fiske idkas i Lidan, som drifver talrika qvarnar. Skog finnes icke. Socknen består af $11^1/_2$ mantal skatte, $2^1/_8$ dito krono samt $14^1/_4$ frälse, alltsammans 1857 taxeradt till ett värde af 87,500 rdr banko. Folknummern, 1840: 670 personer, uppgick 1850 till 742 och 1856 till 781 invånare. Socknen hade sistnämda år, tillika med Göteved, fast folkskola, hvari en examinerad lärare och en klockare undervisade 28 gossar och 23 flickor, medan 29 gossar och 37 flickor undervisades i hemmet. — Floby modersocken utgör, tillika med annexerna Göteved, Trävattna och Hellestad (det sistnämda i Elfsborgs län), ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Wilska kontrakt af Skara stift. Hela pastoratet består af $75^1/_{16}$ förmedl. mantal, med 1 mantal prestgård och 1 dito stom samt $31^1/_2$ tunnors vederlag; pastoratets befolkning utgjordes 1856 af 2,002 personer. Kyrkan, belägen $1^1/_4$ mil från Falköping och 3 mil från Skara, är urgammal, af sten, med torn och genom tillbyggnad i sednare tider förvandlad till korskyrka. Vid byn Wist finnas lemningar efter en kyrka eller, enligt andra uppgifter, ett kapell af trä, som blifvit ödelagdt, emedan biskop

Spegel ansåg detsamma onödigt och derföre icke ville inviga det. — Inom socknen ligga de nu af bönder bebodda säterierna *Gunkestorp*, *Wistaholm* och *Wist Östergården.* Till socknens skola har den i Floby födda guldsmeden Arvid Floberg skänkt $2,666^2/_3$ rdr bko. Bland i socknen födda personer märkes för öfrigt skalden Johan Henrik Kellgren, hvars far var kyrkoherde härstädes. — Adress: Falköping.

Floda. Modersocken i Vester-Dalarne och Stora Kopparbergs län, i vester gränsande till Jerna och Nås, i norr till Leksand, i öster till Gagnef och i söder till Grangärde, uppgifves hafva en areal af 94,169 tunnland, af hvilka 10,000 äro sjöar och kärr. Igenom socknen flyter Vester-Dalelfven, och bland sjöar och vattendrag märkas i öfrigt Flosjön, Damsjön, med aflopp till Dal-elfven, Närsen, Olsen och Tyren, med aflopp åt Grangärde, likasom Stora Löfsjön, hvilka sistnämda tre slutligen samla sina vatten i sjön Wessman. Bland bergåsar nämnas Kläberget i socknens nordvestra hörn, Ridåsen på östra gränsen, söder om elfven, Mejdåsen, ungefär midt i socknen, likaledes söder om Dal-elfven. Socknen har betydlig skog, och skogsbruk, tillika med åkerbruk, boskapsskötsel och fiske, utgöra befolkningens näringsgrenar. Socknen består af $15^1/_2$ mantal skatte samt $^1/_8$ krono, med 8 qvarnar, 13 fäbodvallar och 2 nybyggen, och var 1857 taxerad till 108,854 rdr bko. Befolkningen, 1840: 2,008 personer, steg år 1850 till 2,157 och 1856 till 2,228 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad och en oexaminerad lärare, som undervisade 138 gossar och 120 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 3 flickor hade enskild undervisning och 6 gossar undervisades i hemmet. — Floda socken, som 1610 var förlänad åt hertig Gustaf Adolf, utgör sedan 1612 ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Vester-Dahls kontrakt af Westerås stift. Prestgården är $^1/_8$ mantal. — I socknens Finnmark ligger *Löfsjö* masugn, som tillhör till hälften Klosters bruk, till hälften Stora Kopparbergs Bergslag, och hvarom vidare se art. *Löfsjö.* — Enligt Bergmans Beskrifning öfver Dalarne förekomma uti Floda socken bergkristall och syenit. — Adress: Gagnef.

Floda. Modersocken i Oppunda härad af Nyköpings län, mellan Sköldinge i sydost, Stora Malm i söder, Vestra Wingåker i sydvest, Juleta, Näshulta och Husby-Rekarne i nordvest och norr samt Mällösa i öster, uppgifves hafva en areal af 46,980 tunnland, af hvilka 3,300 äro sjöar och kärr. Socknens lutning är mot sydost, från stora landhöjden, som följer hela nordvestra gränsen med en höjd af 200—300 fot, dock mestadels tämligen utplattad; hela det inre landet är en sagta sluttande, tämligen jemn skogsmark af 100 till 150 fots höjd, med något djupare och bördigare dalgångar samt icke små slätter; gränstrakten mot söder är mer skogig, mot öster bergländig. Förnämsta vattendraget kommer från Långsjön, på gränsen till Juleta, går åt sydost till Lundsjön, vidare åt öster till Floden, som från söder upptager Jägern och andra vatten från norr, samt vidare till Floda Kyrksjö, hvarefter vattendraget fortsättes mot sydost till Sköldinge. På gränsen mot Mällösa ligger Hornsundssjön, i hvilken en å faller från sjön Lören i socknens nordöstra del. Längst i norr ligga Flensjöarne, ur hvilka Helleforss-ån upprinner. Längst i sydvest stöter sjön Näsnaren till socknen. Rådande jordmånen är lera, i de högre skogstrakterna sandblandad; näringarne äro åkerbruk, ängs- och skogsbruk, något bergsbruk, fiske, m. m. Hemmantalet är $88^{11}/_{40}$ förmedlade mant., med 13 mjölqvarnar och 12 sågqvarnar, alltsammans taxeradt till 362,373 rdr bko. Befolkningen, som år 1840 steg till 2,879 personer, utgjorde 1850: 3,830 och 1856: 3,944 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med 2 examinerade lärare utom klockaren, hvilka undervisade 97 gossar och 31 flickor i den fasta skolan, 132 gossar och 91 flickor i den ambulatoriska, medan 8 gossar bivistade allmänt läroverk, 5 flickor hade enskild undervisning samt 38 gos-

sar och 94 flickor undervisades i hemmet. — Vid kyrkan hållas nu mer s. k. torgdagar första och sista tisdagen i hvar månad. — Floda socken är ensam ett patronelt pastorat af 1:sta klassen i Oppunda Östra kontrakt af Strengnäs stift; prestgården utgör 1 mantal, vederlaget $22^1/_2$ tunnor. Patronus är egaren af Fjellsköfte. Socknen förekommer under namnet *Flotha in præpos. Nicopensi* omkring 1314 och redan 1275, då första kyrkoherdenamnet förekommer; andra namn på kyrkoherdar förekomma åren 1319, 1347 o. s. v. Kyrkan, belägen 5 mil från Nyköping och $7^3/_4$ mil från Strengnäs, är gammal, har blifvit skadad af åskan 1413 (*Anno Domini MCDXIII, ipso die Antonii confessoris fuitecclesia combusta ex igne tonitrui et magno fulmine,* står det med förkortad munkstil uti jern på mindre kyrkdörren) och utvidgad 1640 samt tillbyggd på södra sidan. Hon har takmålningar från 1500-talet, föreställande scener ur bibliska och legendhistorien, samt eger derjemte en mängd dyrbara taflor, troligen krigsbyte, enligt berättelse hitskänkta af fältmarskalken grefve Lars Kagg. Bland dessa taflor nämnas: altartaflan, föreställande nedtagningen från korset, kopia efter en Italiensk mästare, Christi hudflängning, af Martin de Voss, Christi törnekröning, kopia, Petrus vid kolelden, original, likasom Christi gång till Golgatha m. fl. Slägten Kagg har i kyrkan sitt praktfulla grafchor, bygdt år 1667 och försedt med skulptur-arbeten i taket, repareradt 1793, nu mer kyrkans högchor. Detta chor är prydt med talrika adliga vapen, tillhörande slägterna Kagg, Ribbing, Oxenstjerna, Sparre, Gyllenstjerna, m. fl., och på bägge sidor om altaret stå tvänne af Gotlands-sandsten huggna sarkophager med bilder af Lars Kagg och hans grefvinna Agneta Ribbing. — Inom socknen ligga följande gruffält: *Stafs* gruffält, som lyder under Helleforss jernverk, *Mällösa, Skarndals* och *Gölstugu* gruffält, lydande under Eriksberg, samt *Wallfalla* grufvor, upptagna år 1640 och lydande under Helleforss. I Stafs malmfält brötos år 1858 inalles 9,700 sk℔ viktualievigt jernmalm. Bland gårdar inom socknen märkas: *Forss, Nästorp, Wegersberg, Ökna, Abbòtsnäs, Fjellsköfte, Bie* med *Augustenbad,* som lyder under Gimmersta i Juleta, m. fl. — Adr.: Nyköping.

Floda. Säteri uti Skallsjö socken och Wädtle härad af Elfsborgs län, vid Säfve-åns fortsättning ur sjön Säfvelången, skall hafva varit en adlig sätesgård redan i Erik den Heliges tid. Bland dess innehafvare nämnes en Anders Kringla; men i en sednare tid kom det under Wisingsborgs grefskap. Riksdrotset Peder Brahe skänkte gården till lagman Johan Örnevinge, i hvars slägt den var till 1734, då den köptes af kommendör-kapitenen Conrad Wilh. von Döbeln. Som sednare egare nämnas kommersrådet C. Arfvedson, kapiten W. Tham, fru Wahlfelt, brukspatron Howing och brukspatron Proschwitz. Till egendomen höra qvarn med 3 par stenar och sågverk med finbladig och centrums-såg. Under säteriet lydde fordom ett jernmanufakturverk, anlagdt år 1739 af von Döbeln, men för alltid nedlagdt från 1858. Midt emot gårdens manbyggnad ligger *Floda Jernvägs-station* af femte klassen tätt invid Flodasjön.

Flodbergs Grufvor. Nedlagda koppargrufvor i Åhls socken af Öster-Dalarne, upptogos omkring år 1677 af bergsmannen Trotzig och bearbetades en tid med fördel, men nedlades omkring 1730.

Flodhammar. Se *Uttersberg* i Skinnskattebergs socken af Westerås län.

Flor. Segelduksfabrik i Arbrå socken af Södra Helsingland, hade 1857 9 stolar med en mästare och 17 arbetare samt tillverkade segel- och tältduk för 3,000 rdr bko.

Flosjö. Jernbruk, hytta och $^1/_2$ mantal skatte *Flosjötorp,* i Grythytte socken och Grythytte Bergslags Härad af Örebro län, nära sjön Halvarsnoren; bruket har en härd och en hammare med 400 sk℔ privilegieradt smide. Hammaren anlades sannolikt år 1765, då en E. Dahlberg fick tillåtelse att

flytta Norra Kjerfvingeborns bergsmanssmide till Flosjöhyttan.

Flosta. Två mantal frälsesäteri uti Altuna socken och Simtuna härad af Westmanlands län, nära Örsunds-åns östra strand, blef säteri 1630, tillhörde 1647 fröken Ebba Soop och 1675 riksrådet Lorenz Creutz, från 1750 grefliga ätten Cronhjelm. Under godset lydde fordom Säfva, 2 mantal säteri ladugård i samma socken; men denna gård är nu afskiljd från Flosta. Dit höra i stället $2^1/_2$ mantal frälse inom socknen samt Flosta och Hvilstena qvarnar. Flosta säteri var år 1857 taxeradt till 24,800 rdr banko. — Icke långt från sätesgården ligger *Flosta Källa*, en af de största och vattenrikaste i landet.

Flottsund, eller **Flötsund.** Byteshandelsplats vid Fyris-åns utlopp, tillhör Kungshamns eller Flötsunds säteri uti Alsike socken och Erlinghundra härad af Stockholms län, på gränsen mot Uppsala län. I stället för den fordna färjan öfver Fyris-ån leder nu en präktig bro, kallad Prins Gustafs Bro. Vid Flottsund sammanträffar omkring Midsommaren och vid Michaëli-tiden allmogen från skärgården och det inre landet och utbyter saltade fiskvaror mot spannmål.

Flundre. Härad i Westergötland, Elfsborgs län, på östra stranden af Göta elf, har en areal af 29,484 tunnland, består af 106 mantal och utgöres af socknarna Romeled, Åsbräcka, Uphärad, Fors och Fuxerna samt beboddes 1856 af 5,009 personer. Häradet har i allmänhet god och bördig jordmån, skog till husbehof och god gräsväxt, så att åkerbruk och boskapsskötsel äro befolkningens hufvudnäringar. Häradets märkvärdigaste ort är *Lilla Edet*, der det har sitt tingställe. — Ur häradets historia anföres, att Danskarne härjade detsamma år 1565 och framforo med yttersta grymhet, så att de skuro brösten af qvinnorna och ryckte tungan ur munnen på folk. Flundre härad var sedan ett af dem, som stodo i pant hos Danmark för Elfsborgs Lösen, och på denna grund begärde grefve Axel Lejonhufvud uti en Bohus den 12 Nov. 1613 daterad skrifvelse, att häradets invånare skulle hos de Danska embetsmännen stå till rätta, för det länsmannen i Flundre år 1600, då grefven från Gräfsnäs begaf sig ur riket, uppbådat 200 bönder och knektar samt med våld afhändt grefven hans egodelar, hvilka han ämnade föra med sig till Norge. Genom bref af den 19 Februari 1614 tog imellertid unga konung Gustaf Adolf häradsboerna i sitt beskydd och förklarade, att de gjort ganska rätt, då de sökte hindra grefve Axel att resa, eftersom grefven varit sitt fädernesland otrogen. — Drottning Christina donerade åren 1647—1650 fjorton hemman i detta härad åt riksrådet grefve Stenbock. — Tillsammans med Wäne, Bjerke, Ale och Wädtle härader utgör Flundre härad ett fögderi, tillsammans med Wäne och Bjerke en domsaga.

Fluxerum. Gammal gård i Carlstorps sockens skate i Kalmar län, vid sjön Folken, af allmogen kallad Flocken, anses hafva sitt namn af denna sjö, så att gården egentligen skall heta Folkesrum; sjön Folken sjelf anses vara uppnämd efter Folke, stamfadern för Folkunga-ätten. Gården anses hafva tillhört Folkunga-slägten, och skall fru Ingrid Ylfva, Birger Jarls mor, hafva bott derstädes; äfven Carlstorps socken anses uppnämd efter biskop Carl, fru Ingrids son. Om den myndiga frun gå ännu många sägner i trakten. Så påstås det, att en kanal mellan sjöarna Folken och Kolsjön, vanligen kallad »Ulfvagraf», skall vara gräfd på fru Ingrids befallning; på en bjelke i gamla kyrkan fanns år 1759 inhugget *I. M. S. 1252*, hvilket förklarades betyda Ingrid Månesköld, och ännu i sednare tider berättades en sägen, att, när hon en dag gick till kyrkan, hvilken hon låtit bygga till minne af den i Finnland dödade sonen, biskop Carl, hon satt sig utmed kyrkväggen i afvaktan på att kyrkfolket skulle samlas och befallt sin piga reda sitt hår, men tilllagt: »om du får se någonting, så blif icke rädd; men om du för någon omtalar hvad du sett, så blir du stum i all din tid.» Under det håret reddes,

somnade fru Ingrid; då slingrade sig fram ur henne tvänne ormar, som genast började klättra uppför kyrkväggen; den ena kom ända upp på taket; men den andra föll ner, när han hunnit ett stycke uppför väggen. Bägge ormarne kröpo sedan åter in i fru Ingrid igen, och när hon vaknade, frågade hon pigan, om någonting händt. Pigan svarade då, att hon sett ormarna; och fruu förklarade synen på följande sätt: dessa ormar betyda mina söner (sonsöner, Waldemar och Magnus Ladulås?); den ena blir en stor man, och den andra vill följa honom efter, men blir nedstött af sin bror.» Fru Ingrid omtalas eljest i orten, anmärker Crælius, »dels som helgon, dels prophetissa och dels trollpacka.» — Fluxerum tillhörde 1770 Pechlin och major Silfverbrand, sedan öfverståthållaren baron Rudbeck, 1799 N. L. von Sydow, 1844 öfverste J. C. von Schoting, sedan regementsskrifvaren Euell. Det består af 3 mantal, förmedlade till $1^1/_2$.

Flyinge. Kungsgård i Sandby socken och Torna härad af Malmöhus län, bestående af $3^5/_{16}$ mantal, har under katholska tiden tillhört biskoparne i Lund, men blef vid reformationen indragen till Danska kronan, kom sedan i frälsemäns ego och blef efter freden i Roeskilde Svensk egendom såsom Bornholms vederlagsgods. Redan år 1660 anlades här ett stuteri, hvilket 1836 organiserades till hingst-depôt; men sedan har stuteriet åter blifvit uppsatt och förvaltas gemensamt med Dalby kungsgård. Större delen af kungsgårdarna är utarrenderad, och för 1856 uppgick detta arrende till kontant bko rdr 236: 16, 114 tunnor råg, 114 tunnor korn, 614 tunnor hafra, 17,850 ℔ hö och 8,300 ℔ halm. Vid slutet af 1856 funnos på stuteriet 32 hingstar, 20 ston och 42 föl; under loppet af året hade 15 stycken hästar blifvit sålda till ett medelpris af 325 rdr; högsta priset, som detta år betalades för en från stuteriet såld häst, var 562 rdr bko. Flyinge kungsgårds egor uppgifvas utgöra en areal af 2,684 tunnland, af hvilka 400 äro åker, 1,316 äng och 216 beteshagar. På kungsgården finnes ett boningshus af sten om två våningar, hvilket 1856 undergick nödig reparation till det yttre; stallarne, ridhuset och ladugårds-byggnaderna äro uppförda af gråstensmur.

Flåren. Ansenlig sjö uti Östbo härad af Jönköpings och Sunnerbo härad af Kronobergs län, tillhör Lagans flodsystem och afbördar sig i den stora sjön Widöstern. Sjön, som är öfver 2 mil lång, men ingenstädes uppnår en half mils bredd, omgifves af Woxtorps och Tånnö socknar i Östbo samt af Dörarp och Berga i Sunnerbo.

Flåsjön. Sjö i Jämtland, på gränsen mot Ångermanland och socknarna Tåsjö samt Bodum, uppgifves hafva 4 mils längd samt 1 mils bredd. Sjön, der sik och laxöring fiskas, har sitt aflopp till Fjellsjö elf, hvarom se denna artikel.

Fläckebo. Socken i Norrbo härad af Westmanlands län, mellan Haraker i sydost, Kila i nordost, Vester-Fernebo i nordvest och Ramnäs i sydvest, på ömse sidor om Svartån, som här går från Fläcksjön i norr till Hällsjön i söder, uppgifves hafva en areal af 20,343 tunnland, af hvilka 1,950 äro sjöar och kärr. Mellersta delen, kring Svart-åns hufvuddal, har någorlunda god, ehuru svag lerjord, och likaledes östra gränsen, der dock ansenligt utrymme upptages af oländig mark, kärr och sjöar, af hvilka flera hafva aflopp till Svartån, de största från Stäfre- och Gu-sjöarna; mer oländigt och bergigt är landet mot vester, der Ösjön, Tillingsjöarne, Toften m. fl. sjöar och kärr bilda ett flergrenigt vattendrag, som faller ut i Fläcksjön. Socknens näringar äro åkerbruk, skogsbruk, tjärbränning, tillverkning af träkärl samt af mattväf och gröfre linneväfnader. Socknen består af $31^1/_8$ förmedlade mantal, deraf $14^5/_8$ skatte, 1 krono och $15^1/_2$ frälse. Befolkningen, som 1840 uppgick till 1,218 personer, utgjordes år 1850 af 1,213 och 1856 af 1,212 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola; i den förra undervisades 34 gossar och

16 flickor, i den sednare 9 gossar och 10 flickor; 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 2 gossar och 1 flicka undervisades i hemmet. — Socknen, på 1300-talet kallad *Flætiabo*, utgör nu ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Fernebo kontrakt af Westerås stift. Prestgården består af 1 mantal. Kyrkan, belägen $3^1/_4$ mil från Westerås och $1^1/_2$ mil från Sala, är gammal, men utvidgad år 1798. — Af fornminnen nämnas en bautasten vid Öfra Wreninge i öster och ett par runstenar. — Socknens enda gods af betydenhet är *Axholm* (se detta ord). — Adr.: Sala.

Flämslätt, med $^1/_8$ mantal frälse *Lilla Kalhult,* i Öglunda socken och Walle härad af Skaraborgs län, en mindre egendom, som dock förtjenar att nämnas i anseende till sin vackra belägenhet vid foten å vestra sidan af Billingen, mellan rika löfängar, som genomdragas af flera vattendrag och småsjöar. Gården skall hafva tillhört och varit bebodd af någon medlem af ätten De la Gardie. — På Lilla Kalhults egor finnes en helsokälla, hvilken i fordna dagar synes hafva varit flitigt begagnad; flera stensättningar befinnas derjemte på gårdens egor. Folket berättar, att man i Flämsjöns botten funnit en trattformig fördjupning, som skall vara sjöns enda aflopp, genom hvilken vattnet leder sig till en, icke synnerligt aflägsen äng, der en stark vattenådra springer upp och drifver Lerdahla qvarnar och 5—6 par stenar. Detta underjordiska aflopp skall, enligt berättelsen, hafva uppkommit på det sätt, att någon ovän till egaren af qvarnarna tilltäppt sjöns rätta aflopp, då vattnet sökt sig denna utväg. Ställets egare, som meddelat dessa underrättelser, är herr N. A. Hasselskog.

Flättna. Ett mantal frälse i Nikolai socken och Jönåkers härad af Nyköpings län, har redan på 1400-talet tillhört slägten Sjöblad, hvilken innehade gården till långt in på 1700-talet, då den öfvergick till general-majoren Carl Sjöblads enka, Ulrika v. Berchner, som 1769 upprättade Arnö fideikommiss till förmån för sin dotter Juliana, gift med riksrådet Fr. Ulr. Sparre till Rossvik, med hvilket fideikommiss Flättna sedan varit förenadt. Se vidare artikeln *Arnö* i Nikolai socken af Nyköpings län.

Flögforss. Kopparhytta i Ramsbergs socken och Lindes Bergslags Härad af Örebro län, hemtar sin malm från *Håkansboda* grufvor. Från 1815 till 1821 brötos i dessa grufvor 26,582 sk℔ malm, som vid Flögforss smältverk gåfvo 1,161 sk℔ 19 l℔ garkoppar. Delegarne i Håkansboda grufvor fingo år 1840 privilegium på en profhytta vid Flögforss under tre års tid och tillverkade följande året 60 sk℔ 9 l℔ stapelstadsvigt garkoppar. Under år 1858 tillverkades vid Flögforss 448 sk℔ råkoppar, som vid garning lemnade 409 sk℔ 5 l℔ 1 ℔ bergsvigt eller 450 sk℔ 3 l℔ 11 ℔ stapelstadsvigt garkoppar.

Flöxhult. Ett mantal frälsesäteri i Elghult socken och Uppvidinge härad af Kronobergs län, egdes 1857 af vice-kronofogden C. Hagström.

Fogdarp. Gård om $3^1/_2$ mant. skatte i Bosjö-klosters socken och Frosta härad af Malmöhus län, med god åker och äng, skog och torfjord samt vattenqvarn, tillhörde på 1840-talet en hr Schartau.

Fogden. Klippa uti inloppet till Åmålsviken. Bredvid densamma ligga *Torkelsholmarne* och i närheten den s. k. *Jungfru-udden.* Sägnen berättar, att i fordna tider bodde en fogde på »Fogden» och en Torkel på Torkelholmarne. De stridde med hvarandra om en jungfru, som slutligen störtade sig utför en klippa på den udde, hvilken sedan dess bär namnet Jungfru-udden. På udden står ett kors, hvilket midsommardagen hvarje år klädes med blommor.

Fogdö. En bland Mälarens största öar, omgifven af Norrfjärden, Granfjärden och Söderfjärden, men nu mer sammanhängande med Wansö, hvilken fordna ö återigen sammanhänger med Södermanlands fasta land, emedan det vattendrag, som förenar Norr- och Sö-

der-fjärdarna, alltmer utsinar. Den egentliga Fogdön består af två socknar, *Fogdö* och *Helgarö*, hvartill *Wansö* räknas som den tredje.

Fogdö. Socken i Åkers härad af Nyköpings län, dels på sjelfva Fogdön, dels på den gent emot belägna Toster-ön, uppgifves hafva en areal af 10,507 tunnland, af hvilka 80 äro sjöar och kärr. Fogdöns sydöstra hälft är hufvudsakligen slättland, med blott enstaka berg- och sandkullar; i vester, norr och mot stranden af Norrfjärden omvexla mer bergkullar och skogsbackar med sädesfälten; längst i norr sticker Djurgårdsudden ut i Granfjärden; andelen af Toster-ön är tämligen bergländig. Inre vattendrag saknas nu mer nästan alldeles, ehuru utan allt tvifvel ett sådant, ännu igenkänligt af träsk och sidlända ängar, fordom skiljt Fogdön från Wansön. Rådande jordmånen å slättbygderna är lera, åkerbruk hufvudnäringen, och derjemte idkas något ängsbruk, fiske, o. s. v. Socknen består af $55^1/_2$ förmedlade mantal, hvaraf $31^1/_8$ skatte, $7^1/_8$ krono och $17^1/_4$ frälse, med 1 utjord, 47 oskattlagda torp på skatte, 1 oskattlagd prestgård, 1 tegelbruk, 1 skattlagd mjölqvarn, 2 utjordar, 4 holmar, 17 oskattlagda torp å kronojord, 1 väderqvarn, 1 utjord och 26 oskattlagda torp på frälse. Befolkningen, på 1840-talet 1,356 personer, utgjordes år 1850 af 1,338 och 1856 af 1,400 invån. Socknen hade sistnämda år fast folkskola, i hvilken en examinerad lärare och en klockare undervisade 36 gossar och 19 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk, 9 gossar och 17 flickor undervisades i hemmet. — Fogdö moderförsamling är, tillika med annexet Helgarö, för närvarande ett patronelt pastorat af 1:sta klassen i Öfver-Selö kontrakt af Strengnäs stift. Patronrättigheten utöfvas gemensamt af egarne till Hesselbyholm, Bergshammar och Edeby (i Helgarö socken). Prestgården är omkring $1^1/_2$ mantal, vederlaget $11^1/_4$ tunnor; hela pastoratets befolkning utgjorde år 1856 ett antal af 1,880 personer. Kyrkan, belägen $9^3/_4$ mil från Nyköping och 1 mil från Strengnäs, må hända till en del den fordna klosterkyrkan (se *Fogdö kloster*), — socknen kallades fordom oftast *Gambleklosters*, sednare *Fodhöö* och erkändes både 1233 och 1311 vara under klostrets disposition, — är gammal, af gråsten, kanske från 1200-talet och har högt, spetsigt torn; i kyrkan finnes ett grafchor för friherrliga slägten Sack, med 2 marmorkistor; på kyrkogården är Hesselbyholms graf och en minnesvård öfver öfverståthållaren grefve Törnflycht († 1738). — Bland gårdar i socknen märkas: *Kungsberg* (kungsgård), *Bergshammar* och *Hesselbyholm.* — Bland minnen från forntiden förekomma, utom ruinerna efter klostret, några grafhögar och stensättningar vid Bergshammar, ett par runstenar samt borgruiner vid Stenby och Kalby; endera af dessa borgar torde i hednatiden hafva varit den Ränningeborg på Fogdön, der konung Ingjald innebrände sig sjelf, för att icke lefvande falla uti Ivar Widfamnes händer. — Adress: Strengnäs.

Fogdö Kloster. På samma ställe, der nu Fogdö sockens kyrka står, stod fordom den äldsta byggnaden af Fogdö Cistercienser-kloster, äfven kalladt *Coenobium Montis Marianum, in Monte Beatæ Virginis* eller *Warefruberg.* När klostret först anlades, är obekant; Rhyzelius anser det hafva blifvit anlagdt i Erik Läspes tid, och det nämnes ganska rigtigt 1233. I Juli månad 1252 utfärdade Birger Jarl för nunnorna, *dominas in Fothö*, ett frihetsbref, hvarigenom de fritogos från all konungens ränta och skatt, och Magnus Ladulås doterade klostret rikligen. Den äldsta klosterplatsen öfverlemnades åt socknen 1289, och nya klosterbyggnader uppfördes invid Kungsbergs kungsgård, der ruiner ännu qvarstå. Klostret skall hafva hållit 148 alnar i längd och 32 i bredd; det omgafs af en mur, som sträckte sig ända ned till sjön. Från klosterbyggnaderna hade man utsigt öfver fjärden till Strengnäs samt uppåt Mälaren och Westmanland. Det rika klostret blef genast efter riksdagen år 1527 indraget, sedan det stått i omkring 300 år. Byggnaderna nedrefvos; en del af stenen användes till Grips-

holms slottsbyggnad, det öfriga begagnades till förbättrande af Strengnäs domkyrka. Traditionen berättar, att nunnorna utan förskoning drefvos ut ur klostret, emedan man vid sjöstranden funnit flera skallar efter barn, som nunnorna dränkt. Det fordna klostrets egendom lades under den af Gustaf I grundade kungsgården Kungsberg, hvilken redan år 1529 gafs i förläning åt Söffren Andersson. (Se vidare artikeln *Kungsberg.*)

Fogelbro. Gård i Wermdö socken och skeppslag af Stockholms län, på det så kallade Fogelbrolandet, 2 mantal frälsesäteri med tegelbruk, har tillhört slägterna Burcus, Svart (1685), v. Höpken (1741 och 1772), Luchou (1825), sedan Silfverhjelm. Vid gårdens tegelbruk, som 1857 hade 33 arbetare, tillverkades detta år tegel till ett värde af 12,000 rdr bko.

Fogelforss. Jernverk i Högsby socken och Handbörds härad af Kalmar län, hade 1858 900 sk℔:s stångjernssmide och $4^1/_2$ sk℔ hammarskatt. Egdes 1857 af enkefru Laura af Harmens.

Fogeln. Se *Björn* och *Fogeln.*

Fogelsta. Säteri uti Juleta socken och Oppunda härad af Nyköpings län, vid Aspån, 4 mantal frälsesäteri med såg och qvarn, taxerade till 37,620 rdr bko, egdes i början af 1850-talet af landshöfdingen baron C. Åkerhjelm. Gården köptes till frälse år 1645 af P. Khewenhüller, men beboddes ännu år 1663 af bönder; den blef 1681 säteri för Khewenhüllers dotterdotter C. R. Palbitzki, gift med en Sjöblad och död 1738; den såldes på 1750-talet af arfvingarne till riksrådet F. Wrede († år 1768) och stadnade i hans slägt ända till 1825.

Fogelsta. Frälsesäteri af 2 mantal i Salems socken och Svartlösa härad af Stockholms län, vid Bornsjön, har tillhört A. Lindhjelm 1686, sedan kanslirådet Ferner, presidenten friherre Höpken år 1772, Holterman 1825, Stafhell 1844, Hedbom 1850 och löjtnant N. G. Stråhle. Säteriet är taxeradt till ett värde af 25,000 rdr bko.

Fogeltofta. Annex-socken i Albo härad af Christianstads län, $2^3/_4$ mil v. n. v. från Cimbrishamn, uppgifves hafva en areal af 6,850 tunnland, af hvilka endast 4 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af $3^9/_{16}$ mantal skatte, $^5/_{16}$ mantal krono och $11^3/_{10}$ dito frälse, var år 1857 uppskattad till 76,804 rdr bko och beboddes 1805 af 744, 1850 af 923 och 1856 af 1,034 personer. Uti sockuens fasta folkskola undervisade sistnämda år en examinerad lärare 51 gossar och 63 flickor, medan 10 gossar och 10 flickor hade undervisning i hemmet. — Fogeltofta socken är annex till Löfvestads konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Färs kontrakt af Lunds stift. Moderförsamlingen ligger i Malmöhus län och Färs härad. Uti kyrkan förvaras en vacker dopfunt af hvit marmor. — Inom socknen ligger *Kronewalls* säteri. — Adr.: Hörby.

Fogelvik. Annex-socken i Wäse härad af Wärmlands län, mellan Nyeds socken i norr, Alster i vester, Wäsehärad i öster och Wenern i söder, uppgifves hafva en areal af 18,299 tunnland, af hvilka 1,150 äro sjöar och kärr. Sjön Gaperns sydligaste vik skär in i socknens norra del. Socknen, som består af $27^1/_3$ mantal, beboddes år 1840 af 1,498, 1850 af 1,704 och 1856 af 1,717 invånare. Uti socknens ambulatoriska skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 60 gossar och 50 flickor, medan 33 gossar och 42 flickor hade undervisning i hemmet. — Fogelviks socken är annex till Wäsehärads konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Nyeds kontrakt af Carlstads stift. I kyrkan förvaras en munkekåpa och ett rökelsekar som reliquier sedan påfvetiden. — Adress: Carlstad eller Christinehamn.

Fogelvik. Annex-socken i Nordmarks härad af Wärmlands län, invid Norska gränsen, uppgifves hafva en areal af 20,991 tunnland, af hvilka 6,990 äro sjöar och kärr. Till socknen hörer stör-

sta delen af sjön Foxen. Socknen består af $31^1/_3$ mantal och beboddes år 1840 af 942, 1850 af 1,042 och 1856 af 1,145 invånare. Sistnämda år hade Fogelviks socken ambulatorisk skola, i hvilken 80 gossar och 81 flickor undervisades. — Socknen är annex till Holmedals konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Nordmarks kontrakt af Carlstads stift. — Adress: Arvika.

Fogelvik. Gammalt gods i Tryserums socken och Norra Tjust härad af Kalmar län, på en holme i Saltsjön, som medelst två långa broar sammanhänger med fasta landet, vackert, men osundt beläget. Såsom första kända egaren till Fogelvik uppgifves Ulf Ambjörnsson Sparre, konung Carl Knutssons morfars far; men med större visshet uppräknas följande innehafvare af godset: år 1378 Nils Joansson till Fogelvik, gift med Kerstin, dotter af Ulf Ambjörnsson (Sparre); år 1389 Christina till Fogelvik, död 1389 och sannolikt enka efter herr Nils; år 1413 Knut Thordsson Bonde till Fogelvik, hvilken anses hafva fått godset med sin fru, Margaretha, dotter af Carl Ulfsson, som var son af Ulf Ambjörnsson. År 1426 innehades Fogelvik af Thure Stensson Bjelke, först gift med Brita Abrahamsdotter Tjurhufvud, som tillika med tvänne unga adeliga fruntimmer blef af våda innebränd i en lada år 1415, sedan med Margaretha Krummedik. År 1431 innehades Fogelvik af Carl Knutsson Bonde, hvilken,

»medan han var herre till Fogelvik,
då var han både mägtig och rik:
men sedan han blef konung i Svea och Göta land,
blef en arm och olyckelig man»,

och som genom testamente af år 1470 lemnade gården i arf åt sin dotter Christina, gift med Erik Eriksson (Gyllenstjerna), hvarigenom godset kom till denna ätt. Godset ärfdes år 1477 af Erik Eriksson den Yngre, som blef ihjälslagen år 1502, då Fogelvik tillföll Göran Eriksson, i hvars tid gården år 1540 uppbrändes af Dacken, hvarefter förmodligen herr Göran flyttade gården till dess nuvarande ställe, $^1/_4$ mil från det gamla, der ännu några ruiner och fördjupningar efter källrar och vallgrafvar lära finnas qvar. År 1575 innehades godset af Nils Göransson Gyllenstjerna, riksdrots under Johan III och Sigismund samt död på Fogelvik år 1609. Efter honom egdes gården af Nils Nilsson Gyllenstjerna och sedan af Carl Nilsson, om hvilken det berättas, att han af våda sköt sig ihjäl, då han skulle skjuta en skata, som störde hans middagssömn. Han dog år 1650. Godset innehades sedan af kongl. rådet och generalguvernören grefve Nils Gyllenstjerna, som bar grefvetitel sedan 1706 och skref sig »grefve till Fogelvik»; men denna gård var imellertid icke grefskap; han dog i Stockholm den 30 Mars 1720 och slöt sjelf sin ätt. Det gamla stamgodset öfvergick nu till en annan ätt, den Hornska, och Fogelviks första egare af denna ätt var Arvid Horn, grefve Nils' måg, som dog 1742 och efterträddes af sin son, Adam Horn, död 1778. Grefve Gustaf Horn, som dog barnlös 1798, hade testamenterat godset till Claës Horn, som i början af 1800-talet måste afträda det till grefve Claës Thott, hvilken utlöste sina medarfvingar och efter några års förlopp sålde gården till kammarherren grefve C. H. Posse, hvilken innehade Fogelvik år 1827. Hans enka, grefvinnan Alexandrine de Bréant, innehade sedan Fogelvik, tilldess hon afreste från Sverige, hvarefter hon ingick i ett kloster i Paris och dog derstädes; till arftagare hade hon utnämt sin svåger, hofmarskalken grefve Claës Posse. Som egare 1856 uppgifves friherre A. M. Koskull. — Fogelviks gamla »torn och gård», omtaladt i ett bref af år 1419, förstördes af Dacken, hvarefter, som i det föregående nämdes, sannolikt Göran Eriksson Gyllenstjerna flyttade gården till dess nuvarande ställe, der corps-de-logis, tillika med spannmålsmagasin och flera andra hus uppfördes af sten år 1796, sålunda under det Gustaf Horn var godsets egare. Redan under det ätten Horn egde Fogelvik, fanns här ett bibliothek, som dock i synnerhet bestod af riksrådet grefve Arvid Horns ministeriela handlingar under en tid af 40 år; men grefve C. H. Posse samla-

de på godset ett tämligen ansenligt bibliothek af 3,000 band. Samma egare anlade vid gården en ostfabrik; år 1819 upprättades der en fattigskola. I fordna tider, då Fogelvik beboddes af sina egare, hölls här hofprest, som förrättade gudstjensten vid gården uti det så kallade *Fogelviks Kapell.* Godset har patronatsrätt till Tryserums församling, och egaren af Fogelvik tillsätter icke allenast kyrkoherde, utan äfven de bägge komministrarne i Tryserum och Hannäs; patronatsrätten är stadfäst genom Göta Hofrätts utslag af den 7 Juni 1799. — Bland Fogelviks äldre minnen nämnas följande: här bodde år 1418 riddaren Otto Peccatel; — i närheten af gården hade år 1597 hertig Carl utsatt möte med riksdrotset Nils Gyllenstjerna, som lofvade hertigen att infinna sig på en rådplägning i Stockholm, och året förut hade en af de från Wadstena kloster fördrifna nunnorna kommit till Fogelvik i hafvande tillstånd; hon var nära att förgöra fostret, men hindrades i tid derifrån. (Jemf. Tuneld, uppl. af 1832, III, 2, sid. 615.)

Fogelvik. Två mantal frälse med qvarn uti Ingarö socken och Wermdö skeppslag af Stockholms län, vid Lagnösund, utbyttes från reduktionen dels af Bjelke, dels af Lindsköld, hörde 1849 under Lemshaga i samma socken och tillhörde sedan friherre F. T. Leuhusen. Taxeringsvärdet år 1857 var 4,825 rdr banko för gården och 4,000 rdr för qvarnen.

Fogelvik. Välbyggd salteri-lägenhet på Herrenäset vid Åbyfjorden uti Bro socken och Stångenäs härad af Bohuslän. (Se Holmberg: Bohusläns Beskr., III, pag. 22.)

Foglanäs. Frälse-säteri af 1 mantal i Götheryds socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län, är en gammal gård och tillhörde på 1600-talet en Peter Duda eller Dudde, som skänkte 1 mantal Stockhylte i Pjeteryds socken till prestgård i Pjeteryd. Uti en Sunnerbo härads tingsdom af den 23 November 1694 läses, att samma herre låtit nedtaga sångchoret till Götheryd kyrka, som var uppbygdt af trä, och i stället låtit af egna medel uppbygga ett af sten. Hans arfvingar lefde ännu i slutet af 16:de århundradet och klandrade gåfvan till Pjeteryd. År 1790 egdes Foglanäs af landshöfdingen frih. G. A. Falkengren; på 1840-talet var major Hammarberg egare, och säteriet hörde då likasom sedan under Askenäs i samma socken.

Foglavik. Station på Statens Vestra Jernvägs-stambana, nära till gränsen mellan Elfsborgs och Skaraborgs län, omkring $8^1/_{10}$ mil från Göteborg och 9 mil från Göta kanal, märkvärdig genom den s. k. *Foglaviks-banken,* ett af de största jernvägs-arbeten, som hittills blifvit utförda i Sverige, och hvilken blifvit anlagd för öfvergången öfver en här mötande djup, bred och mycket lång dalgång. Bankens längd är 2,200 fot, dess största höjd 46 fot, och sidornas sluttningar äro beklädda med sten. Hans hela volum utgör 5,400 kubikstänger (= 25,000 kubikfot), och till hvarje kubikstång hafva åtgått 689 fullt lastade skottkärror med jord och grus; hela detta jordfyllnings-arbete erfordrade mer än ett års tid. Ungefär på midten af banken löper en trumma för vatten-afloppet.

Foglum. Annex-socken i Barne härad af Skaraborgs län, vid Nossan, på gränsen mot Elfsborgs län, uppgifves hafva en areal af 6,526 tunnland, af hvilka 153 äro sjöar och kärr. Socknen, som saknar skog och hufvudsakligast lefver af jordbruk och boskapsskötsel, består af 11 förmedlade mantal, taxerade 1857 till 46,400 rdr bko, och beboddes på 1840-talet af 530, år 1850 af 586 och 1856 af 648 invån. Foglum hade, tillika med Kyrkås socken i samma pastorat, 1856 fast folkskola, der en examinerad lärare undervisade 41 gossar och 42 flickor. — Foglum socken är annex till Lekåsa konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Wilska kontrakt af Skara stift. Kyrkan är trång, mörk, byggd af gråsten vid okänd tid. — Inom socknen ligga *Holm,* ett mantal säteri, nu tillhörigt

bönder, och kaptens-bostället *Tegalund*, vid Nossan. — Adress: Alingsås.

Foglås. Modersocken i Kåkinds härad af Skaraborgs län, ½ mil s. s. v. från Hjo stad, vid Wettern, uppgifves hafva en areal af 23,421 tunnland, af hvilka 280 äro sjöar och kärr. Jordmånen är sand och sandmylla samt på några ställen lera; jordbruk, boskaps- och fårskötsel äro hufvudnäringarne; dertill komma äfven biskötsel och humleplantering. Socknen består af 24⅞ mant. skatte, 5 mant. krono och 46⅛ dito frälse, med 2 vattenqvarnar på skatte-, 5 qvarnar på krono- samt 2 qvarnar, 2 sågar, ett tegelbruk och kalkugn på frälsejord, alltsammans år 1857 uppskattadt till 357,948 rdr banko. Folkmängden, omkring år 1840: 2,558 invånare, steg år 1850 till 2,807 och 1856 till 2,919 personer. Socknen var sistnämda år indelad i 2 folkskoledistrikter, det Norra och det Södra; i det förra distriktets fasta skola undervisades 59 gossar och 37 flickor, medan 26 gossar och 33 flickor hade undervisning i hemmet; i det sednare distriktets likaledes fasta folkskola undervisades 43 gossar och 23 flickor, medan 50 gossar och 61 flickor undervisades i hemmet. Lärarne voro 2 examinerade och en klockare. — Foglås modersocken utgör, tillika med Hjo stads- och landsförsamling samt Foglås kapell, ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Kåkinds kontrakt af Skara stift. Hela pastoratet omfattar 96½ förmedlade mantal, har prestgård af 1, stom af 3 mantal och vederlag af 22½ tunnor samt beboddes 1856 af 5,003 personer. Foglås moderkyrka, belägen vid pass ⅜ mil från Hjo, har en graf, tillhörig grefliga familjen Stackelberg. I södra delen af socknen ligger det s. k. *Kapellet*, uppfördt på 1680-talet af trä. Vid gränsen mellan Kåkinds och Wartofta härader, icke långt från Wettern, låg fordom ytterligare en kyrka, kallad *Nykyrkan*, der gudstjenst hölls blott på de s. k. apostladagarna och fjerdedagarna; kyrkan var offerkyrka och rascerades, när dessa öfverflödiga helgdagar indrogos. — Inom socknen ligga *Almenäs* (se denna art.), *Hjellö*, *Erlandstorp*, 1 mantal säteri, *Carlsberga* eller *Storegården*, ½ mantal säteri, *Ruder* och *Söder-Ryd*. — Adress: Hjo.

Foglö. Tre och ett halft mantal skattesäteri uti Thorsö socken och Wadsbo härad af Skaraborgs län, beläget icke långt från Thorsö kapell vid en vik af Wenern på den så kallade vestersidan af Thorsön, har fordom tillhört friherrliga ätten Posse till Säby, men såldes af sista egaren af denna ätt, kammarherren friherre C. H. Posse, till löjtnant Hjerta, efter hvars död gården tillföll hans måg, landssekreteraren J. Beckman, som dog 1811. År 1814 innehades gården under förpantningsrätt af öfverstlöjtnant B. U. von Knorring. Kommersrådet Santesson egde år 1833 gården, som nu tillhör Bromö bruks-interessenter och år 1857 tillika med ½ mantal Sånna samt en husbehofs-väderqvarn var taxerad till 24,700 rdr banko.

Fohle. Modersocken i Bro Ting och norra fögderiet af Gotland, 1¾ mil öster från Wisby, uppgifves hafva en areal af 5,392 tunnland, af hvilka 35 äro sjöar och kärr. Socknen består af 15¼ mantal skatte och ⅝ mantal krono, taxerade 1856 till 50,900 rdr banko, och beboddes år 1805 af 324, 1850 af 355 och 1856 af 365 invån. Sistnämda år hade socknen fast folkskola, hvari en examinerad lärare undervisade 16 gossar och 17 flickor. — Fohle modersocken utgör, tillika med annexet Lokrume, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Norra Kontraktet af Wisby stift. Hela pastoratet består af 28⅛ förmedlade mantal med prestgård af 1 mantal och beboddes år 1856 af 754 personer. Kyrkan, af sandsten, uppgifves vara byggd 1096. På kyrkogården finnes en med run-inskrift försedd grafsten, i hvilken ett abebräde (?), ett ris och en käpp äro ristade. På kyrkans dörrpost finnes likaledes en med runor ristad inskrift, ett åtkomstbetyg af följande lydelse: þeta : ier : vitni : kirkiur presti ok : sokna manna at Halvis boar aihu kauptan meþeinn kirkiur faveh ginom litlo Folboa garþa. — Adress: Wisby.

Folkärna. Modersocken i Folkärna (Folkare) härad af Näsgårdsläns fögderi och Stora Kopparbergs län, omkring Dalelfven, som här börjar att utvidga sig till fjärdar, uppgifves hafva en areal af 43,786 tunnland. Af sjöar finnas inom socknen icke mindre än 40 stycken; den största ibland dem är sjön Bäsingen, 235 fot öfver hafvet, $^{3}/_{4}$ mil lång och $^{1}/_{4}$ mil bred, egentligen en utvidgning af Dalelfven. Åtskilliga bland bergen i socknen äro tämligen höga, och bland dessa nämnes *Helgeberget* i socknens nordliga del, der enligt sägnen fordom funnits en ättestupa. Jordbruk är nu hufvudnäringen, och blott ett par bergsmanshamrar finnas inom socknen, som likväl sannolikt fordom haft större jernhandtering, hvilket antydes af de många nedlagda hyttorna samt äfven af socknens signet, hammare och tång, liggande i kors. Socknen består af $65^{1}/_{4}$ mantal, deraf $5^{21}/_{208}$ mantal boställen, var 1857 uppskattad till 303,675 rdr bko och beboddes 1840 af 2,924, 1850 af 2,955 och 1856 af 3,132 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med 1 examinerad och 4 oexaminerade lärare, utom klockaren. I fasta skolan undervisades 39 gossar och 28 flickor, i den ambulatoriska 104 gossar och 84 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk, 1 flicka hade enskild undervisning och 48 gossar samt 83 flickor undervisades i hemmet. — Folkärna socken, fordom kallad *Folkir, Folkyrio, Folkerne* m. m., utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Hedemora kontrakt af Westerås stift. Prestgården består af $1^{1}/_{8}$ mantal. Kyrkan, 7 mil från Westerås och 2 mil från Hedemora, ligger vid sjön Bäsingen och är ganska gammal, ehuru hennes ålder icke kan med bestämdhet uppgifvas. Af ett biskop Matthiæ bref från år 1378 ser man, att kyrkan då nyligen nedbrunnit, hvarföre biskopen uppmanar till gåfvor för hennes återuppbyggande. År 1687 förökades kyrkan åt öster; sedermera har hon undergått åtskilliga smärre reparationer. — Bland gårdar i socknen nämnas *Ön*, vid Dalelfven, och *Kungsgården*, f. d. öfverstlöjtnants-boställe, anslaget åt chefen för Westmanlands regimente. I Folkärna socken ligger *Brunbäck* med det bekanta färjstället öfver Dalelfven, som här kallas Brunbäcks elf (se *Brunbäcks färja.*). — Vid Knutsbro grufva i denna socken brötos (1858) 1,549 skꝉ jernmalm. — Adress: Avesta.

Folkeslunda. By uti Långlöts socken och Runstens härad på Öland, bekant genom ett derstädes befintligt fornminne. Ett litet stycke söderut från Långlöts kyrka ligger här uti byns gärde på en sten- eller grushög en stor klotrund sten af $9^{1}/_{2}$ alnars omkrets. Högen har varit en planerad ättehög med fotkedja, och stenen, som är slät, anses hafva tjenat till offerbord. Den har två borrade hål, och om densamma berättas, att »en jätte, vid namn Wälter, och hans hustru beslutit att taga reda på, hvar midten vore på Öland, i hvilken afsigt jättinnan gick till öns norra udde, men jätten sjelf till den södra, hvarefter de skulle från bägge ändarna kasta stenar, hvilka borde falla ned midt på landet.» »Då kastade heller slungade hon först dän små sten, i förstnämda rör är, och han den trinde stenen, hvilken hafver så kommit mitt ofvan på röret, Och de små holen på be:te sten skall vara efter fingren, där han hållit hadhe med fingeränddarna, hvilka hol skinbarligen synas, såsom det vore efter finger så blefvet eller huggit, Sammaledes är ock sjelfva stenen trinder som han vore af villia så huggin och tillgjordh. Sålunda sägs denna stenen vara ditkommin, och är ett visst märkie, att det skall vara mitt å landet. *Item* sades, att stenen hafver varit afvältrat och åter dijtkommen, ingen vet huru.» Allmogen tillägger, att en jättinna kastat stenen med önskan, att den måtte träffa Runstens kyrka, så vida hon låge på norra sidan om landets mellersta del; men annars borde stenen falla ned midt på landet, hvilket den också gjorde och skonade således kyrkan.

Folkström. Jernbruk i Hellestads socken och Finspångs Läns Härad af Östergötlands län, n. n. v. från socknens

kyrka, långt uppe i skogen ofvanför sjön Gryten vid den i Hellestads-ån infallande Sonstorps-ån, är ett af de äldre i provinsen och bar först namnen Folkströms masugn och Simonshults hammare, hvilken sistnämda anlades före 1649 och privilegierades 1685 och 1690. Bruket tillhörde år 1700 Jak. Ekebom, 1704 borgmästaren i Norrköping Carl Johansson, som anlade Skönnarbo bruk och hade egendomar i flera provinser. Hans söner och arfvingar af slägterna von Carlsson och Carlsköld, Wingeflycht och Lagersvärd innehade bruket till år 1770, då kapiten Lagersvärd sålde det till brukspatron C. D. Burén, som lät anlägga skär- och valsverk. År 1797 såldes bruket till P. Wassrin på Skönnarbo i Tjellmo socken, hvars son P. A. Wassrin år 1857 sålde det till löjtnant Tigerklou m. fl. Bruket bestod sistnämda år af 3 stångjernshamrar med oinskränkt smidesrätt, 2 stålugnar, skär- och valsverk samt 3 manufakturhamrar. Till egendomen höra omkring 4,000 tunnland, belägna nära bruket, och på kort afstånd derifrån flera jernmalmfält och ett takskifferbrott. En del af de under Folkström lydande hemmanen har förut hört under Finspong.

Follingbo. Modersocken på Gotland i Dede Ting och Norra Fögderiet, $^3/_4$ mil sydost från Wisby, uppgifves hafva en areal af 7,174 tunnland, af hvilka 10 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af $16^1/_8$ mantal skatte samt $^3/_4$ mant. krono, 1856 taxerade till 74,390 rdr bko, bebobdes 1805 af 347 personer, men hade 1850: 470 och 1856: 454 invånare. I socknens fasta folkskola, som har en examinerad lärare gemensam med Akebäck, undervisades sistnämda år 25 gossar och 18 flickor, medan 9 gossar och 13 flickor undervisades i hemmet. — Follingbo modersocken utgör, tillika med annexet Akebäck, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Norra Kontraktet af Wisby stift. Hela pastoratet består af $22^3/_4$ förmedlade mantal med 1 mant. prestgård; pastoratets hela befolkning utgjorde 1856 ett antal af 633 personer. Kyrkan, byggd af sten, är af obekant ålder och har ett vackert chorfönster med i glaset inbrända figurer. — Inom socknen ligger egendomen *Rosendal* (se detta ord). — Adress: Wisby.

Forentorp. Ett mantal säteri-rusthåll, med underlydande $3^1/_4$ mantal frälse och $^1/_8$ dito kronoskatte, jemte qvarn med ett par stenar, i Gudhems socken och Gudhems härad af Skaraborgs län, har på 1600-talet tillhört fru Agneta Horn, Matthias Soop, Carl Stenbock m. fl., under senare åren Brynte Lilje (1813), Liljehök, Gustaf Granfeldt, 1857 landtbrukaren A. Nylén. Uti en vid gården befintlig ättehög låter folktraditionen en Fornjoter vara begrafven och härleder ifrån honom gårdens namn. Säteriet var 1857 taxeradt till 6,675, qvarnen till 145 rdr bko.

Forgalla-Skeppet. Fornlemning uti Böda socken och Åkerbo härad af Ölands Norra Mot, en nära sjön på Vestra Landtborgshöjden befintlig skeppssättning, som väl icke kan jemföras med Ölands präktigare fornlemningar af detta slag, men dock har en viss märkvärdighet genom sitt namn. Skeppssättningen har 11 alnars längd med en rest kalflisa mot nordost till stam- och en annan till aktersten. Akterns bredd är 4 alnar. På hvardera sidan om skeppsformen finnes ett stenrör, och till den här samlade gruppen af monumenter höra dessutom 13 låga ättekullar samt en förstörd fotangelform. Norr om skeppsformen ligga i en sträckning 10 stenrör och 6 låga ättekullar, som sluta med några stenar, hvilka säkerligen utgjort bordstenar till en annan skeppsform. I botten på stenrören och ättekullarna finnas liken omslutna med stenkistor. Hela stensättningen har charakteren af ett slagfält. Strax nedanföre monumentgruppen ligger ute i sjön, på flera alnars djup, ett grund, kalladt *Furugalla-Stapel*, der enligt allmogens berättelse ett skepp strandat, och skall stensättningen vara ett minnesmärke derefter. (Se Ahlqvist, Ölands Beskr., II, 1, pag. 54.)

Forkärla. Annex-socken i Medelstads härad af Blekinge län, vid haf-

vet, uppgifves hafva en areal af 7,545 tunnland, af hvilka 60 äro sjöar och kärr. Till socknen höra öarna *Qvalmsö, Almö, Hasselö* och åtskilliga holmar; på en af dessa sistnämda, Hästholmen, har en liten skans varit uppförd. Socknen består af $7^7/_{24}$ mantal skatte och $16^1/_6$ mantal frälse, 1857 taxerade till 165,600 rdr bko. Folkmängden, som år 1805 bestod af 843 personer, steg 1850 till 1,321 och 1856 till 1,418 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad och en oexaminerad lärare, som undervisade 54 gossar och 28 flickor, medan 54 gossar och 75 flickor hade undervisning i hemmet. — Forkärla socken, omkring år 1300 kallad *Förchorle,* är annex till Listerby konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Medelstads kontrakt af Lunds stift. Kyrkan är af sten, men klockstapeln af trä; uti en under altaret befintlig graf, som tillhör Tromtö gård, förvaras de balsamerade liken af ryttmästaren Krägenfelt och hans fru. Socknen var en tid annex till Tyska församlingen i Carlskrona. — Vigtigaste gården är *Tromtö,* 1 mantal säteri, hörande till Wachtmeisterska fideikommisset Johannishus. — Adress: Ronneby.

Forn-Sigtuna. Se *Sigtuna.*

Fornås. Modersocken i Bobergs härad af Östergötlands län, söderut från sjön Boren, mellan Klockrike och Elfvestad i öster, Skeppsås i söder, Hvarf och Ekebyborna i vester samt Ekebyborna och Lönsås i norr, uppgifves hafva en areal af 4,271 tunnland, hvaraf minsta delen är kärr eller skogsmark. Genom socknens östra del stryker i sydlig och sydvestlig rigtning en ås, som börjar vid Boren i Lönsås socken, och mellan åsens bägge grenar går en liten bäck från en långt för detta igenvallad sjö vid gränsen till Lönsås söderut genom delvis sanka trakter till Skeppsås och vidare till Svartån. Socknens mellersta delar äro jemna; vesterut vidtager den likaledes tämligen jemna skogsmarken Bosemarken eller Bobergs vestra allmänning, om 380 tunnland. Derifrån går en bäck norrut genom Lönsås mot Boren. Rådande jordmånen är sandblandad lera och sandmylla; äng och bete äro i allmänhet knappa; enskilda hafva knappt någon skog. Åkerbruk, med boskapsskötsel och bränvinsbränning, är hufvudnäringen. Vid Skrigstad finnes ett kalkstensbrott och vid Fornåsa by en helsokälla, kallad Tokällan. Socknen, som består af $30^1/_2$ förmedlade mant. ($18^1/_2$ mant. skatte, $3^1/_2$ dito krono och $8^1/_2$ frälse), beboddes 1805 af 640, 1850 af 822 och 1856 af 823 invånare. Socknen hade sistnämda år tillsammans med Lönsås fast folkskola, hvari 40 gossar och 22 flickor undervisades, medan 9 gossar och 15 flickor hade enskild undervisning samt 15 gossar och 39 flickor undervisades i hemmet. — Socknen, som på 1300-talet förekommer under namnet *Fornuse, Fornhusa,* utgör för närvarande tillsammans med Lönsås ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Gullbergs och Bobergs kontrakt af Linköpings stift. Hela pastoratet består af $50^7/_8$ förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård, 18 tunnor 3 kappar ständigt vederlag och (år 1856) en befolkning af 1,533 personer. Kyrkan, belägen $2^3/_4$ mil från Linköping, $2^1/_2$ mil från Wadstena och $1^1/_4$ mil från Skeninge, är byggd af huggen kalksten och ligger på en hög sandås vid stora landvägen till Skeninge; hon skall hafva blifvit bränd af Danskarne 1567 eller 1568 och skadades af åskeld 1730. Altartaflan är en skänk af kapiten J. G. Boye och hans fru, Margaretha Sparre. — Af fornminnen nämnas vid Bobergs by grafhögar och bautastenar; af denna by, der en höfding skall hafva haft sitt säte, tros häradet hafva sitt namn, och den höjd, på hvilken byn ligger, af gammalt tingsställe, nämnes som sådant ännu år 1381 (häradet har nu sitt tingsställe vid Husbyfjöl i Krigsbergs socken). På Vestra Fornås kyrkobys stora gärde skall, enligt berättelsen, ett slag hafva stått mellan Svenskar och Danskar; Svenskarne uppförde derunder ett batteri vid byn Slottet, som deraf skall hafva sitt namn. — Socknens vigtigaste gård år *Tornby,* 1 mant. skttte-säteri, nämdt redan 1381. Mot slutet

af katholska tiden lydde af socknens $36^1/_2$ gårdar 9 under kyrkan och præbenden, $2^1/_2$ under kloster; på 1600-talet innehade adeln större delen. — Bland anteckningar i kyrkoböckerna förekommer en om den s. k. *Stora* eller *Olofsmessofloden*, den 27 Juli och följande dagar år 1649, då regn och vattenflöde förstörde grödan och nedbröto qvarnar, hus, gärdesgårdar o. s. v.; »och blef jorden så sjuk, att hon på try år liten eller kärnlös gröda och äring bära kunde.» Säden kostade 5 à 6 rdr tunnan, »och thetta begyntes år 1649 och varade intill 1663, tå Gud välsignade Östergöthland med så ömnig äring, att en tunna säd såldes för 4 daler kopparmynt». Från November 1710 till November 1711 bortryckte pesten 86 personer i denna socken. — Adress: Linköping.

Fors. Annex-socken i Flundre härad af Elfsborgs län, $^3/_4$ mil från Göta elf, uppgifves hafva en areal af 4,490 tunnland, af hvilka 380 äro sjöar och kärr. Socknen består af $15^1/_2$ mantal skatte, 1 mantal krono och 18 mantal frälse samt var år 1857 taxerad till 497,492 rdr banko. Folkmängden, på 1840-talet 1,310 personer, uppgick år 1850 till 1,325 och 1856 till 1,394 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola; den förras examinerade lärare var gemensam för denna socken och för Romeled. I fasta skolan undervisades 27 gossar och 15 flickor, i den ambulatoriska 19 gossar och 16 flickor, i hemmet 68 gossar och 64 flickor. — Fors socken är annex till Romeleds konsistoriela pastorat af 1:sta klassen i domprosteriets Norra Kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen $2^3/_4$ mil söderut från Wenersborg och $^3/_4$ mil från Lilla Edet, är mycket gammal och skall, enligt sägen, fordom hafva varit kloster (?). Ett i kyrkan befintligt grafchor tillhör slägterna Olbers och Gedda. — Inom socknen ligger *Torpa* säteri. — Adress: Göteborg och Lilla Edet.

Fors, eller **Forss.** Annex-socken i Vester-Rekarne härad af Södermanlands län, vester om Eskilstuna å, mellan denna å och Eskilstuna stad i öster, Klosters och Thorshälla socknar i norr, Råby i vester och Gillberga i sydvest, upptager en areal af icke fullt $^1/_3$ qvadratmil (arealen i tunnland uppgifves för Fors och Klosters socknar tillhopa till 16,778 tunnland, deraf 650 tunnland sjöar och kärr) och håller $^3/_4$ mil i längd från öster till vester, högst $^1/_2$ mil i bredd. Stranden omkring ån är söderut bergländig, omkring staden jemn, längst i norr sidländ; inåt landet omvexla slätter, dalgångar, kärr och bergkullar; men vid gränserna tager skogsmarken öfverhand. Flera vattendrag gå fram åt olika håll. Rådande jordmånen i de bättre bygderna är lera; näringar äro åkerbruk, ängs- och bergsbruk, fabriksrörelse, fiske o. s. v., allt gynnadt genom det nära grannskapet med Eskilstuna stad och Carl Gustafs Stads faktori. Socknens hemmantal är $22^3/_8$ förmedlade mantal, deraf $10^7/_8$ mantal skatte, $4^3/_4$ dito krono och $6^3/_4$ frälse, utom Tunaforss och andra verk. Folkmängden, tillsammans med Kloster, år 1810 utgörande 1,805 personer, steg år 1850 till 2,244 och 1856 till 2,397 invån. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 41 gossar och 19 flickor, medan 4 gossar bivistade allmänt läroverk, 4 flickor hade enskild undervisning och 27 gossar samt 56 flickor undervisades i hemmet. — Fors socken är annex till Eskilstuna regala pastorat af 2:dra klassen i Vester-Rekarne kontrakt af Strengnäs stift. Kyrkan, gemensam för Kloster, är belägen inom Fors socken och anses vara mycket gammal, ehuru flera gånger reparerad; hon är en korsbyggnad om 78 alnars längd, 16 alnars bredd och 38 alnars höjd samt innehåller en runsten, en grafsten med munkstil, en graf för slägterna Leijel och Lohe samt åtskilliga adliga epitaphier m. m. Alltifrån år 1314 förekommer Fors såsom jemte *Eskilstuna* (kloster) hörande till Præpositura Strengnensis; men ofta nämnes endera socknen för bägge, Fors när fråga är om gårdar, Eskilstuna när prester omtalas; äldsta kyrkan var antingen Fors eller Eskilstuna klosters; sedan klostrets för-

störing (se Eskilstuna stad) har Fors kyrka varit gemensam för bägge socknarna och för hela pastoratet, hvartill också Eskilstuna stad hörer. Fors och Kloster hafva gemensam fattigvård med två fattighus; men Carl Gustafs Stad och Tunaforss manufakturister hafva egen fattigvård. Fors har, likasom Kloster, af kommerserådet Galléen fått en donation af 16,000 rdr till skol- och fattigväsendet, och dessutom har framlidne prosten Wallqvist till fattiga barns uppfostran åt bägge socknarna gemensamt donerat 1,266 rdr. — Inom Fors socken ligger *Carl Gustafs Stads* jernmanufaktur och gevärsfabrik (se denna artikel); vidare märkas inom denna socken: *Tunaforss* jernverk, *Stålforss*, lägenhet med bonings- och smidesverkstadshus, — *Lagersberg* eller *Hansta, Tuna* och *Hagby*. — Adr.: Eskilstuna.

Fors, eller **Forss.** Annex-socken i Ragunda tingslag af Jämtlands län, vid Indals-elfven, 8 mil från dennas utlopp i hafvet, på gränsen mot Lidens socken af Medelpad och Graninge bruks skog i Sollefteå pastorat af Ångermanland; uppgifves hålla i längd ungefär 2 mil. Socknen är rik på sjöar, hvilkas antal uppgifves till öfver 20, och flera betydligare berg nämnas, t. ex. Högskallen, Knylan, Wårdkase-berget, m. fl. Åkerbruk, boskapsskötsel och laxfiske i elfven äro de hufvudsakligaste näringsgrenarne. Socknen består af $15^1/_3$ mantal skatte samt $1^1/_6$ mantal krono och var 1857 taxerad till 46,700 rdr bko. Folkmängden, omkring 1840 bestående af 845 personer, steg 1850 till 1,023 och 1856 till 1,212 invån. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare, tillika med klockaren. I fasta skolan undervisades 29 gossar och 13 flickor, i den ambulatoriska 33 gossar och 36 flickor; 36 gossar och 43 flickor undervisades i hemmet, och blott 2 barn saknade undervisning. — Fors socken är annex till Ragunda konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Jämtlands Norra Kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, belägen 2 mil sydost från moderkyrkan, vid Indals- eller Ragunda-elf, skall vara byggd omkring år 1480 af en i orten ryktbar munk, Joseph, som besörjt flera kyrkobyggnader i Medelpad. — Någon märklig gård finnes icke inom socknen. — Adress: Sollefteå.

Fors. Säteri och jernbruk i Vester-Fernebo socken och Wagnsbro härad af Westerås län, vid Härendesjöns utlopp, består af 1 mantal säteri, 1 mantal frälse, 1 mantal skatte med qvarn och tegelbruk, samt *Fors* eller *Lämsmedjans* jernbruk, med en ofri härd, 15 sk℔ frälserätt, 175 sk℔ privilegieradt smide och 17 l℔ 10 ℔ i hammarskatt, allt af köpetackjern. Bland egare nämnas: Hök (adlad Gyllenhök) 1697, Efverts arfvingar, omkr. 1750; sednast Björkenstam. Bruket skall vara grundadt 1617; år 1625 nämnes det likväl icke, men i dess ställe Fors hytta.

Fors. Bergsmanshammare i Folkerna socken af Stora Kopparbergs län, privilegierad år 1689, har en ofri härd med 140 sk℔ smide och 14 l℔ i hammarskatt.

Fors, eller **Forss.** Ett mant. frälsesäteri, med Hustorps qvarn, i Floda socken och Oppunda härad af Nyköpings län, vid Kyrksjön, utbyttes från kronan 1628 af M. Kagg, blef säteri antingen under hans tid eller under Jöran Kaggs, som egde gården omkr. 1663, och tillhörde slägten ännu 1760; gården tillhörde derefter grefve Spens på Ökna i samma socken omkr. 1768, fröken von Nerés, och från 1784 Hildebrand, hvarefter den hört under Eriksberg i Stora Malm.

Forsa. Ting i Gotlands Norra Härad, består af pastoraterna Hangvar och Hall, Othem och Boge, Lärbro och Hellvi. Hemmantalet är $72^1/_8$ mantal skatte och $4^3/_4$ mantal krono, med 15 kalkugnar och en holme på skatte-, 5 holmar och 1 fiske på kronojorden.

Forsa, eller **Forssa.** Bruk i Östra Wingåkers socken och Oppunda härad af Nyköpings län, 5 mil från Norrköping, 7 mil från Nyköping och lika långt från Örebro, består af stångjernsverk med 2:ne hamrar och 3 härdar,

manufakturverk med 6 spikhamrar för 2:ne stockar samt en tredje stock med ytterligare 3 hamrar, för närvarande under byggnad, pappersbruk med 2:ne kypar och 3 valsar, qvarn med 3:ne par stenar i ett hus samt ett 4:de par i särskildt qvarnhus, såg och skattlagdt ålfiske. Den tillhörande landtegendomen ligger till en del i Södermanland och det öfriga inom Skedvi socken af Östergötland, der brukets skog är belägen. Stångjernsbruket uppbyggdes på 1650-talet af ryttmästaren Svante Rosenstråle på Barksäter, men synes icke under hans tid kommit i god gång, ty smedjan flyttades kort efter anläggningen, för otillräcklig vattendrägt skull, från den första byggnadsplatsen. Då hr Svante Rosenstråle få år derefter afled, skiftades bruket mellan hans barn, så att sonen, generalmajoren friherre Libert Rosenstråle, fick hälften, och den andra hälften delades mellan 2:ne döttrar, men inlöstes af en slägting, gen.-major Carl Gyllenpistol, sedan landshöfding öfver Kalmar län och Öland, gift med Märta Rosenstråle från Sonstorp, en brorsdotter till herr Svante. Efter detta skifte, som skedde 1663, fortfor bruket att vara deladt under nära hundra år eller till 1756. Den ena härden (ty bruket bestod då endast af 2:ne stångjernshärdar med en gemensam hammare) ärfdes efter Libert Rosenstråle af hans son, Svante, gift med Sigrid Märta Rosenholm, hvilken, sedan hon blifvit enka, disponerade brukslotten till början af 1720-talet. Derefter öfvergick denna lott till hennes svägerska, Margaretha Rosenstråle, gift med majoren Olof Rosenstierna, mellan hvars barn den ytterligare skiftades, så att denna härd, då benämd den Rosenstiernska, på 1750-talet var delad i tolfte-delar.

Den andra härden öfvergick från Gyllenpistol till dess enka, och efter hennes död år 1710 till dottern, baronessan Charl Gyllenpistol, gift med öfversten Lorentz Hyltenhjelm, som egde Skesäter i Vestra Wingåker. Sedan de bägge aflidit åren 1719 och 1722, utan att efterlemna barn, ärfdes deras lott i Forsa bruk af en annan dotter till Gyllenpistol, Margaretha, gift med öfverstlöjtnant Rutger Fuchs. Det var han, som år 1719, i spetsen för Södermanlands regimente, hvars chef han då var, slog Ryssarne vid Södra Stäket, der de landstigit i afsigt att bränna Stockholm. Bruket sålde han redan år 1723 till öfver-inspektoren Mårten Westerling, hvars son bibehöll härden till medlet af 1740-talet, då svågern, kapitenlöjtnant C. R. Vult von Steijern, inlöste densamma. Denne började att inlösa de Rosenstiernska lotterna i andra härden, men sålde sjelf år 1756 sin andel, som då utgjorde $^{19}/_{24}$:delar i bruket, till handlanden Johan Lundmark i Nyköping, hvilken kort derpå löste till sig de återstående Rosenstiernska lotterna och började bygga på stället, i afsigt att der bosätta sin son. Han lyckades ock genom lifstidsköp komma i besittning af de angränsande säterierna Beckershof och Skalltorp, hvilka han ämnade förena med bruket; men då sonen dog i början af 1770-talet, försålde han all denna sammanbragta egendom till brukspatron Carl Gustaf Indebetou, som förut varit delegare i Nyköpings messingsbruk. Landtegendomarne hann Lundmark aldrig tillträda; men $^{1}/_{2}$ år efter försäljningen till Indebetou afled egaren till Beckershof, dit den nya köparen genast utflyttade.

Brukspatron Indebetou uppbyggde manufakturverket vid Forsa, hvarom han likväl hade en långvarig process med riksrådet grefve Stromberg, som egde hälften i qvarnen, belägen vid samma vattenfall. Han förskaffade ock bruket dess rekognitions-skog, hvarom fråga varit allt sedan Gyllenpistols tid, på 1600 talet, utan att saken ändock kunnat föras till slut. Äfven inlöstes under hans tid Noors krono-ålfiske, hvaraf hälften tillföll bruket och hälften Forsa qvarn. Efter hans död år 1791 tillföll stångjernsbruket yngsta sonen, Daniel Indebetou, som ock inlöste manufakturverket, hvilket blifvit förenadt med Beckershof och några år tillhörde en äldre broder. Han lyckades ock med bruket förena 2:ne närgränsande hemman och hälften i qvarnen, som under någon tid varit skiljd från bruket. Den öfriga hälften af samma qvarn

hade grefve Stromberg förenat med Claëstorps fideikommiss; men icke desto mindre blef äfven denna hälft genom kongl. tillstånd skild derifrån och inköptes år 1820 af Daniel Indebetous enka, Johanna Sophia Arosenius. Gemensamt med sina äldre söner, Carl och Daniel Indebetou, inköpte hon sedan efter hand all den egendom, som bruket för närvarande eger inom Skedvi af Östergötland. De sistnämda anlade pappersbruket i slutet af 1820-talet och utvidgade jernbruket genom köp af privilegier till den 3:dje stångjernshärden, hvilken jemte den 2:dra hammaren uppbyggdes år 1825. Manufakturverket förökades från 3:ne spikhamrar till det närvarande antalet, som vid 1858:års slut utgjorde 9 stycken. Ett nytt corps-de-logis uppfördes på en ny plats år 1826 och bebos af sönerna. Bruket har vackert läge, och vattendrägten är en af de bästa i orten, beroende af den ofvanföre belägna ansenliga sjön Tisnaren, som utgör gränsen mellan Östergötland och Södermanland. — Pappersbruket hade år 1857 tillsammans 22 arbetare och tillverkade för ett värde af 15766 rdr bko.

Forsaström. Jernbruk i Gärdsrums socken och Norra Tjust härad af Kalmar län, anlades på 1730-talet af aktuarien Forss, tillhörde 1829 Adelsvärdska fideikommisset och innehafves nu af friherre E. S. Adelsvärd. Brukets förut privilegierade 3 stångjernshärdar förvandlades år 1855 till 2 Franche-comté-härdar, en räckhärd och en vällhärd med 1 smälthammare och 2 räckhamrar, allt med oinskränkt smidesrätt. Till bruket hör en mjölqvarn med 3 par stenar och ett tegelbruk.

Forsby. Två mant. gammalt frälsesäteri uti Eds socken och Norra Tjust härad af Kalmar län, vid stora landsvägen mellan Eds bruk och Fogelviks säteri, en mil från socknens kyrka, är en gammal gård, som år 1639 af fru Ebba Stjernsköld såldes till Bengt Bagge och sedan tillhörde ätten Bagge af Berga till 1708, då gården af hofmarskalken P. Bagge och hans fru, född Fleming, såldes till brukspatronen Isak de Besche, som uppbyggde charaktershuset derstädes. Forsby ärfdes af De Besche's dotter, gift med öfverstlöjtnanten baron Isak von Knorring, som vid sin död (1755) lemnade gården åt sin son, kapitenen baron G. J. von Knorring, hvilken dog barnlös år 1797 och förut sålt Forsby åt sin systerson, baron Otto Lybecker, som egde gården år 1829. Som egarinna uppgifves sedan friherrinnan Sophie Lybecker. Baron G. J. von Knorring förbättrade mycket gården och lät på en höjd vid landsvägen inviga en med en enkel minnesvård prydd grafplats åt sig och sina föräldrar. Till Forsby höra mjölqvarn med 3 par stenar och såg med 2 ramar; de bägge frälsehemmanen voro år 1856 taxerade till 19,000 rdr banko. Uti Landshöfding-berättelsen för 1850—1855 omnämnes denna gård med anledning af den derstädes i stor skala företagna ängsvattningen.

Forshaga. Säteri uti Carlstads härad af Wärmlands län, vid Klarelfven, anlagdt omkring år 1660. Stället, der säteriet byggdes, hette förut Skifvefors och var ett laxfiske, tillhörande Löfeds hemman. Före digerdöden, berättar Fernow, tillhörde det hemmanet Grossbohl; »men der dogo alla bort, utom en liten flicka, som ändtligen fick man; men i fattigdomen borgade de en häst på Löfed och satte laxforssen i pant. Efter många års trätor dömde ändtligen lagman Jakob Pedersson till förlikning, i kraft hvaraf fisket ständigt hört Löfed till, och Forshaga säteri derinvid blifvit bygdt.» Vid Forshaga lärer äfven, enligt samma sagesman, en ättehög finnas.

Forsheda. Modersocken i Westbo härad af Jönköpings län, mellan Kulltorp i norr, Bredaryd i vester, Torskinge och Dannäs i söder samt i öster Hånger och Kärda af Östbo härad, uppgifves hafva en areal af 12,705 tunnland, af hvilka 850 äro sjöar och kärr. Genom socknen flyter Storån, som utgjuter sig i Bolmen; bland sjöar märkas Rakeryds- och Ramnäs-sjön. »Om en linie drages mellan Ramnäs-sjön och Storån vid Östbo gräns, — säger All-

vin, — så afdelas socknen i tvänne hvarandra till jordmån helt olika delar. Den vestra synes i en aflägsen forntid hafva utgjort ett stort flygsandfält, och jordmånen är sålunda här öfver allt sandig; i östra delen, som är belägen på den bergskedja, som går fram mellan Lagans bägge grenar samt sjöarna Bolmen och Widöstern, är åter jordmånen ganska god, men mycket stenbunden.» Socknen, som består af 21 mantal, beboddes 1840 af 610 personer, men hade 1850: 669 och 1856: 691 invånare. Socknen hade sistnämda år, gemensamt med Torskinge, ambulatorisk skola, hvari 1 examinerad lärare och klockaren undervisade 45 gossar och 30 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk. — Forsheda modersocken utgör, tillika med annexerna Bredaryd och Torskinge, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassens 2:dra afdelning i Westbo kontrakt af Wexiö stift. Hela pastoratet består af 52 förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård och $^3/_8$ dito stom; befolkningen deri steg år 1856 till 2,461 personer. Kyrkan, belägen $8^3/_4$ mil från Wexiö och Jönköping, är af sten, troligen en bland de äldsta i stiftet; liten, mörk och trång, med hoptryckt halfcirkelformigt chor och pyramidformigt spetsigt torn. Beslut är fattadt om hennes sammanbyggande med Torskinge till en ny kyrka. — Inom socknen ligga gårdarne *Skedingsnäs, Forsheda* och *Bestorp*. — I socknen ligger *Fenestads Lund* (se detta ord), och bland fornminnen märkas en större ättehög i prestgårdens hage och ett tempelrör i den s. k. Ramshagen vid Skedingsnäs. En åttondels mil i vester från kyrkan står en vacker runsten. »rest af Rolf och Eskil till minne af deras fader Lifstin, som dog i Skåne på Gärdstånga och fördes till Finheden.» — Bland socknens kyrkoherdar nämnes hr »Sven i Forsa», om hvilken i Stora Rimchrönikan Sten Sture klagar:

— — »Jag må här för allom klaga
Huru Doktor Carl tog mig af daga
— — — — — — — — —
När Herr Sven i Forsa jag nattläger tog.
— — — — — — — — —
I den skrud månde han mig förgifva.»

— Adress: Wernamo.

Forsholm. Forntida fäste, omnämdt i Rhyzelii *Sviogothia Munita*, men okändt till sitt läge. Lindskog förmenar (Beskr. öfver Skara Stift, II, 95), att de ruiner, som träffas vid hemmanet Sjörås nära Wenern i Forsshems socken, äro lemningar efter detta slott, och berättar, att »nu mera (1813) synas allenast några grundstenar till huset, hvilka äro af ovanlig storlek; men man vet ännu omnämna, att den huggna qvadersten, som från längre tider legat i Forsshems kyrkobalkar och åren 1761, 1762 användes till korskyrkobyggnaden, blifvit från detta ställe hemtad. Något af guld och silfver skall ock här fordom blifvit funnet i jorden; man vet dock ej, hvaruti det bestått, utom en guldring och silfversked, som nu likväl icke mer finnas.» »Ställets belägenhet vid sjelfva roten af Kinnekulle, på hvars höjd de gamla *kindat eld* (Lindskog härleder Kinnekulles namn från »kinda», göra upp eld), att förvara sig mot fiender, tyckes visa, att här varit en borg eller skans mot Norska konungens anfall.» — Widegren (Östergötl. Beskrifn.) vill återigen vindicera Forsholm åt sin provins och förlägger det till Kinds härad i Östergötland, till Tjärstads socken, på en holme vid bron öfver Rimforsa ström, der den faller ur Asunden i Jerlunden. Messenius nämner i »Scondia Illustrata» Forsholm bland de slott, som af kon. Albrecht pantsattes hos Bo Jonsson; men Salvius betviflar, att ett sådant fäste funnits.

Forshälla. Modersocken uti Inlands Fräkne härad af Bohuslän, upptager häradets norra hälft och kallades fordom *Forsöla*, såsom namnet ännu uttalas af allmogen. Arealen utgör 29,415 tunnland, af hvilka 1,050 äro sjöar och kärr. Bästa delen af socknen är en trång dalgång, *Forshälla-dalen*, som från stranden drager sig förbi socknens kyrka och innefattar inegorna till mer än 13 hela hemman. Vid yttre ändan af dalen, som här till en del är fylld af sumpiga ängar, ligger en liten insjö, *Åkärn*. Socknens rådande jordmån är mylla på lerbotten och, närmast stranden, styf lera; i fjälltrakten finnas rika skogar, och blott få hemman sakna

skog till husbehof. Hafslemningar förekomma der och hvar i strand-dalarna; men synnerligen anmärkningsvärd är skalbanken vid Funnehult, uppe i fjället, vid en höjd af mellan 3—400 fot öfver hafsytan. Socknen består af 51 hemman (9¹/₄ mantal frälse, 5¹/₄ dito krono och 36¹/₂ skatte; 2 mantal frälse Buddeberg tillhöra gymnasiigodset). Till socknen höra de vackra *Hassel-öarna*, af hvilka den större är upptagen till ¹/₄ mantal. Befolkningen, år 1840 utgörande 2,860 personer, var 1850: 3,215 och 1856: 3,172 invån. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med tillsammans 2 examinerade och 4 oexaminerade lärare, som i fasta skolan undervisade 32 gossar och 21 flickor, i den ambulatoriska 56 gossar och 55 flickor, medan 164 gossar och 188 flickor undervisades i hemmet samt 9 barn saknade undervisning. — Forshälla modersocken utgör, tillika med annexerna Resteröd, Ljung och Grinneröd, ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Elfsyssels Norra Kontrakt af Göteborgs stift. Hela pastoratet, bestående af 95 förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård, beboddes 1856 af 5,982 personer. Kyrkan, belägen ³/₄ mil från Uddevalla och 7³/₄ mil från Göteborg, är byggd 1765, sedan gamla kyrkan året förut nedbrunnit af åskeld. Invändigt är kyrkan »så fattig som möjligt», — säger Holmberg (Bohusl. Beskrifn., III, 253); — »men på det hon måtte hafva åtminstone något, som kan ådraga sig uppmärksamhet, har man *inom sjelfva altar-ringen* uppbyggt stolar för ståndspersonerna, — en inrättning, som troligen sökes förgäfves på något annat ställe i hela verlden.» Uti Forshälla kyrkas chor blef länsherren i Elfsyssel, Jon Dronning, mördad af bonden Trond, hvilken han grymt förorättat (omkring år 1204). — Bland enskildas gårdar nämnas *Östmål* och *Hessleröd;* vid *Groheds* gästgifvaregård är häradets tingshus. — Fornlemningar förekomma sparsamt. Vid gården *Hoga* hafva ättekullar funnits, och längst uppe i fjället ligger den s. k. *Linjerns kyrka,* grundmuren till ett litet stenhus, hvilket allmogen tror vara bygdt af troll och sedan bebodt af röfvare, hvilka, till ett antal af 16, utom en prest, som de höllo fången, skola blifvit röjda genom ett svinkreatur, som en bonde fått se i snön; röfrarne blefvo efter envist försvar gripna och förda till Bohus, der de aflifvades. Efter en Polsk baron Kaman, som egde Kållerö bruk på Dal, har vägen förbi Forshälla kyrka uppåt Stenshult fått namnet Kamansvägen. Det var anläggarens afsigt att öppna kommunikation mellan sitt bruk och Ljungkil, en icke obetydlig vik, som i häradets södra del bildas af den hafsarm, hvilken i olika trakter kallas By-, Hafstens-, Hasselö- och Svansunds fjord. — Adress: Uddevalla.

Forssa. Modersocken i Norra Helsinglands fögderi, omkring södra stranden af sjön Södra Dellen, genomskuren af den från Huddiksvall till Dellensjöarna löpande jernvägen, uppgifves hafva en areal af 64,499 tunnland, af hvilka 10,300 äro sjöar och kärr. Skogstillgången är ringa och knappt tillräcklig för behofvet. Inom socknen ligga de s. k. Forssa-vattnen. Socknen består af 75¹/₈ mantal skatte samt 3 krono och taxerades 1857 till 248,740 rdr bko. Befolkningen, år 1840 bestående af 2,125 personer, utgjordes 1850 af 2,261 och 1856 af 2,274 invån. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med 1 examinerad och 3 oexaminerade lärare, utom klockaren, hvilka undervisade 142 gossar och 140 flickor, medan 1 gosse bivistade allmän undervisnings-anstalt. — Forssa moderförsamling utgör, tillika med annexet Hög, för närvarande ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen i Helsinglands Norra Kontrakt af Uppsala stift. Hela pastoratet består af 109 oförmedlade mantal, med 1¹/₄ mant. prestgård, och beboddes år 1856 af 2,874 personer. Kyrkan ligger 26¹/₂ mil från Uppsala och 1¹/₂ mil från Huddiksvall. Af Tuneld (uppl. af 1794) berättas, att vid kyrkan synes en gammal stenbyggnad, 12 alnar i fyrkant, hvilken skall hafva varit en gillestuga. »I samma socken, — fortfar han, — trodde man vid början af 1760-talet sig hafva upptäckt *jättegrafvar,* hvilka föregåfvos innehålla

menniskoben af ovanlig storlek; men en undersökning, som gjordes af assessor Broocman, ådagalade, att denna uppgift härledde sig från en antiqvarisk synvilla.» — Inom socknen ligger *Forssåns* kakelugns- och stenkärlsfabrik, med tegelbruk, tillhörig major Bergman, handlanden Frisk och bruksförvaltar H. Ohlsson, och hvilken år 1857 tillverkade tegel, kakel och lerkärl för ett värde af 5,333$^{1}/_{3}$ rdr bko. Se vidare *Delsbo.* — Adress: Hudiksvall.

Forssa. Annex socken i Willåttinge härad af Nyköpings län, vid sydvestra stranden af Båfvens vik Helgestaviken, mellan Årdala i sydost, Blacksta och Wadsbro i sydvest och vester samt Flen i nordvest, uppgifves hafva en areal af 9,604 tunnland, af hvilka 1,820 äro sjöar och kärr. Nordvestra delen af den i Helgesta-viken utfallande sjön Uhren ligger inom socknen, som utgöres af mer eller mindre kuperad och bergländig mark kring denna sjö och flera tillflöden till densamma; rådande jordmånen är sandblandad lera; näringarne äro åker-, ängs- och skogsbruk, fiske, m. m. Socknen, som består af 21$^{3}/_{4}$ förmedlade mantal, deraf 6$^{3}/_{8}$ mant. skatte, $^{1}/_{2}$ dito krono och 14$^{7}/_{8}$ frälse, beboddes år 1850 af 588 och 1856 af 589 invånare. Uti socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare, tillika med klockaren, 17 gossar och 21 flickor, medan 14 gossar och 7 flickor hade undervisning i hemmet. — Forssa socken förekommer på 1300-talet såsom annex till Årdala och utgör ännu annex till Årdala konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Oppunda Östra kontrakt af Strengnäs stift. Kaplaner äro kända från år 1614. Kyrkan, af obekant ålder, utvidgades 1703 med ett grafchor för slägterna Ehrenclou och Palmstjerna, hvilket nu är kyrkans högchor. Söderut från den nuvarande kyrkan, på Sundby egor, lära för icke länge sedan hafva funnits lemningar efter en byggnad, som varit ämnad till kyrka, men blifvit flyttad derifrån till dennas nuvarande ställe. — Af fornlemningar omtalas grafhögar och bautastenar i trakten kring den nuvarande kyrkan samt ruiner efter en borg söderut vid sjön; ett berg i trakten lär heta Odensberg. — Bland gårdar i socknen märkas: *Sophielund* och *Skedevi.* — Adr.: Nyköping.

Forssa. Se *Stureforss* i Wist socken och Hanekinds härad af Östergötlands län.

Forssa, Stora. Skattesäteri af 2$^{1}/_{2}$ mantal jemte $^{1}/_{2}$ mantal skatte, i Rappestads socken och Walkebo härad af Östergötlands län, fordom kalladt *Biskops-Forssa,* har varit biskopsgods och synes förekomma som sådant redan år 1177; donerades år 1648 till Magnus Stockenfeldt († 1685), hvilken år 1683 hade det som säteri af 4 donationshemman, bebygdt för bönder; han och hans hustru fingo behålla gården för lifstid, dock berustad. Gården har sedermera tillhört von Holst, E. von Roland († 1754), dennes enka E. v. Stegling, S. Klingspor 1760, G. Ehrenborg 1818, fröken Ehrenborg på Tholeforss 1850 och handlanden Westman 1852.

Forssa. Tre mant. skatte med spikoch knipphammare i Härberga socken och Wifolka härad af Östergötlands län, tillhörde år 1856 herr Nic. Häggberg. Hammaren anlades 1726 af landshöfding J. Funck. På 1300-talet blef Forssa gård af fru Benedicta Niclisadotter skänkt till Skenninge kloster för hennes mans, herr Johan Philippussons, själ.

Forssa. Två mantal säteri uti Björketorps socken och Bollebygds härad af Elfsborgs län, har tillhört slägten Sjöblad, år 1758 fru Reenstjerna och 1829 hofjägmästaren A. W. Silfverhjelm.

Forssa. Sju mantal frälsesäteri uti Hjortsberga socken och Allbo härad af Kronobergs län, tillhörde omkring 1670 en assessor N. Lindegren och 1750 häradshöfding C. Chr. Dahlström, med undantag af 1 mantal, som tillhörde fru N. Bennet. Sednare egare voro en Gyllensköld och en grefve C. G. Mörner. Godset tillhör nu grefvar Hamil-

ton. — Gården ligger nära den å, som faller ut i Salen söder om Alfvestad, och enligt Wieselgren bör man här söka den Forssa Qvarn, som år 1287 lemnades till pant af en Carl Gustaf med 2 liljespiror eller hillebardspetsar, likasom det Forssa, hvartill Lydeke Olsson skref sig i Gustaf I:s tid. Hans dotter Anna var gift med E. Nilsson Slatte.

Forssane. Ett halft mantal skatte i Frendefors socken och Sundals härad af Dal och Elfsborgs län, med qvarn, taxerad till 10,600 rdr banko, eges af Anders Svensson, som der tillika har en vallmarsstamp. På Forssane hemman ligga dessutom ett garfveri, kalladt *Forssebol*, tillhörigt A. Eriksson, som 1857 der tillverkade för ett värde af 987 rdr bko, samt ett färgeri, tillhörigt O. Hasselgren, 1857 med ett tillverkningsvärde af 600 rdr bko.

Forssarum. Annex-socken i Tveta härad af Jönköpings län, 2 mil sydost från Jönköping, uppgifves hafva en areal af 18,954 tunnland, af hvilka 950 äro sjöar och kärr. Bland sjöar nämnas Storsjön, Lillsjön och Klackarps sjön; igenom socknen rinna tvänne åar, bägge fallande i Storsjön. Socknen består af $28^1/_8$ hemman, med 2 sågqvarnar, 1 mjölqvarn och 1 vallmarsstamp, samt beboddes 1840 af 951 personer, men hade 1850: 907 och 1856: 901 invånare. I socknens fasta skola undervisade sistnämda år en examinerad lärare 60 gossar och 51 flickor, medan 1 gosse och 1 flicka undervisades i hemmet. — Forssarums socken är annex till Jersnäs konsistoriela pastorat af 2:dra klassens 2:dra afdelning i Tveta kontrakt af Wexiö stift. Till kyrkosocknen höra blott $22^1/_4$ hemman, de öfriga höra i ekklesiastikt hänseende till Malmbecks socken i Vestra Härad. Kyrkan, belägen $1^3/_8$ mil från moderkyrkan, har ett epitaphium öfver kapit. G. Robertsson Liwingstein (?), född i Skottland 1604, död i Forssarum 1667. — Inom socknen ligga, på nordöstra sidan, de s. k. Trollstugubergen, der, enligt folkets berättelser, ett rå skall hafva sitt tillhåll i en grotta. På Axlarps egor ligger ett stort stenröse, kalladt Kungsröset eller »Dägela Ros», der man för vid pass ett århundrade sedan skall hafva hittat en kista, innehållande dels koppar-, dels silfvermynt. På Tryggarps egor, $^1/_{12}$ mil från kyrkan, finnes en offerkälla, der allmogen åtminstone fordom infunnit sig midsommars-natten samt vid tiden mellan gamla och nya midsommaren (24 Juni—7 Juli), dels för att bada sjuka och lytta barn, dels för att dricka vattnet och derigenom befria sig från sjukdomar. En sägen berättar, att på Forssarums klockaregårds egor, i en äng något norr om kyrkan, fordom stått ett nunnekloster, som motsvarat det $^1/_4$ mil norrut belägna nunneklostret vid Munkeboda i Lekeryds socken. (Enligt Wieselgren hafva bägge klostren legat i Lekeryd och kanske icke varit kloster, utan blott afvelsgårdar under Alvastra eller Nydala.) — Adress: Jönköping.

Forssbacka. Jernbruk i Walbo socken af Gefleborgs län, $1^1/_2$ mil från Gefle stad, vid Storsjöns utlopp, så att Gefle-ån begynner i verkets dammar. Den äldsta hammaren härstädes var anlagd af bönder, men köptes år 1650 af borgmästaren Johan Eskilsson och rådmannen Peder Jakobsson i Söderhamn, hvilka år 1651 erhöllo drottning Christinas privilegium med rättighet att uppbygga ytterligare en hammare. Bland innehafvare efter denna tid nämnas assessor Alb. Behm och hans arfvingar samt öfverstlöjtnant P. Hårleman. Smidet ökades åren 1683 och 1695 samt reglerades 1749. År 1777 blef landshöfdingen i Falun J. M. af Nordin egare af verket och upptog det ur största ödesmål. Bruket hade under hans tid 6 härdar och 3 stångjernshamrar samt en år 1742 anlagd masugn. Kol togos dels af egna skogar, dels användes köpekol, och malmen hemtades mest från egna grufvor i Thorsåker, men till en del från Norberg och från Gräsgrufvan i Bispberget. Bruket har för närvarande 7 fria härdar; vid det dertill hörande gjuteriet åstadkommos 1858: 1,014 sk℔ gjutgods. Bruket är prydligt bebygdt och har vacker trädgård samt Engelsk park.

Forssbacka. Gård i Stora Tuna socken af Kopparbergs län, med dertill hörande frälse-tullqvarn om 3 par stenar och en ensbladig såg, värderad till 16,000 rdr bko, tillhörde 1856 inspektor G. Hanngren. Gården har tillhört den i Gustaf Wasas historia bekanta Måns Nilsson i Aspeboda och blef för hans delaktighet i upproret år 1533 indragen under kronan, men skänktes 1569 af Johan III åt Måns' dotterson, befallningsmannen vid Sahlberget Per Hansson, tillika med den likaledes i Stora Tuna belägna gården Hyttinge. Sedermera hörde Forssbacka under Ornäs, men blef år 1680 reduceradt. År 1828 var brukspatr. Schenström egare.

Forssbacka. Jernverk i Mo socken och Wadsbo härad af Elfsborgs län, hade år 1858 två fria härdar och tillhörde 1845 G. Mannerstråle och C. J. Hedberg.

Forssbro. Stålbruk i Gåsinge socken och Daga härad af Södermanlands län, se *Skeppsta jernbruk* i samma socken och härad.

Forssby. Annex-socken i Kåkinds härad af Skaraborgs län, $^3/_4$ mil öster om staden Sköfde, vid Ösan, uppgifves hafva en areal af 4,629 tunnland, af hvilka endast 15 äro sjöar och kärr. Socknen består af $14^{19}/_{120}$ mant. skatte, $1^{13}/_{120}$ dito krono och $2^3/_4$ frälse, alltsammans 1857 taxeradt till 120,680 rdr bko. Befolkningen, år 1840: 756 personer, uppgick 1850 till 740 och 1856 till 711 invånare. — Socknen är för närvarande annex till Sköfde stads regala pastorat af 1:sta klassen i Billings kontrakt af Skara stift; men enligt Kongl. Brefvet af d. 4 April 1856 kommer detta pastorat att delas i tvänne, Sköfde och Sventorp, och skola de $6^1/_8$ mantal af Forssby, som ligga vester om Ösan, höra till det förra, det öfriga till det sednare pastoratet. Kyrkan, belägen $^3/_4$ mil öster från Sköfde, är gammal, liten och mörk; den har varit offerkyrka. Enligt en inskription på norra chorväggen, är hon invigd år 1135. — Inom socknen ligga *Amuntorp*, 1 mantal säteri, *Bjärby*, 1 mant. skatte-rusthåll samt säteriet *Gammalstorp* med derunder lydande *Lilla Bråten*. — Adress: Sköfde.

Forssby. Ett mant. skattesäteri uti Kimstads socken och Memmings härad af Östergötlands län, invid Motala ströms vestra sida, tillhör, tillika med Kimstad, 2 mantal skattesäteri, och $1^1/_4$ mant. Lera samt 1 till $^1/_2$ mantal förmedladt Gillberga, handlanden G. A. Weslien i Norrköping. Forssby köptes år 1638 af Per Törnsköld, innehades 1683 som säteri-allodialfrälse och 1687 af Arvid v. Runnenberg, men har enligt andra uppgifter tillhört Törnskölds måg Simon Rosenberg, dennes måg Jakob Stegman och öfverstlöjtnant Joh. Ax. Hägerflycht; på 1750-talet tillhörde gården Hägerflychts måg Lars Roxendorff; vid början af 1800-talet var löjtnant Fock egare, sedan major K. F. Görges och 1831 kapiten Is. Forskål. Gården har ett utmärkt vackert läge, vidsträckta egor, som innefatta tre insjöar, och betydlig skog. Flera odlingslägenheter finnas, och har herr Weslien i sin tid upptagit 20 tunnland.

Forssby. Frälsesäteri af 3 mantal med qvarn och såg i Knifsta socken och Erlinghundra härad af Stockholms län, finnes omnämdt må hända redan år 1288, har tillhört slägterna Hård (1685), Stromberg (1741), Ekenstjerna (1772) och egdes 1849 af frih. Raab.

Forssby. Säteri uti Österåkers socken och Oppunda härad af Södermanlands län, vid Öljaren, tillika med Folketorp, 1 mantal frälsesäteri, Ättersta, 1 mantal ladugård samt andra $11^{13}/_{48}$ hemman, Skogbo qvarn med 4 par stenar, såg, tegelbruk, väderqvarn m. m. samt räntor af $15^3/_4$ mantal, taxeradt till omkring 87,000 rdr banko, är ett gammalt gods, som enligt sägnen först tillhört Folkunga-ätten. Omkring år 1310 var gården tillhörig riksrådet Lars Ulfsson (Stengafvel), 1318 kanske Arvid Johansson, år 1340 Anund Sture; den kom sedan under Juleta kloster, indrogs af Gustaf Wasa och innehades af flera medlemmar utaf hans kungliga hus. Drottning Christina sålde Forss-

by till riksrådet Paul Khewenhüller († 1555), hvars slägt på 1660-talet afstod det till Edv. Ehrensten († 1686), som flyttade mangården till dess nuvarande plats vid Folketorps fordna hustomt. Godset tillhörde sedan hans enka, född Wallenstedt († 1720), deras dotter, grefvinnan A. M. Gyldenstolpe, och sedan hennes arfvingar af ätten Gyldenstolpe till år 1790, då gården såldes till friherre A. L. Stjerneld och hans fru, född Gyldenstolpe, som åter sålde Forssby till N. Holterman 1798. År 1824 egdes gården af hans arfvingar, 1836 af friherre Braunerhjelm, 1851 af Sterky, sedan af kapten F. A. Sterky. Åbyggnaden är af sten sedan 1740-talet och innehåller åtskilliga samlingar samt omgifves af trädgård och park; en stendamm vid sjön skall härleda sig från Carl IX:s tid. Egaren af Forssby har patronatsrätten till Österåkers pastorat, och porträtter af godsets egare från Gustaf Wasas tid förvaras i sockenstugan. På godsets egor förekomma flera grafhögar och stensättningar.

Forsse. Jernbruk i Långsele socken af Södra Ångermanland och Vesterbottens län, anlagdt i det innevarande århundradet, har 5 fria härdar och 6,000 sk℔ privilegieradt smide af dels eget, dels köpetackjern, manufaktursmide samt gjuteri. Som egare nämnes herr W. Enblom.

Forsshem. Modersocken i Kinna härad af Skaraborgs län, vid stranden af Wenern och längst i vester stötande till Kinnekulles fot, uppgifves hafva en areal af 11,571 tunnland, af hvilka blott 50 äro sjöar och kärr. Igenom socknen utfaller i Wenern en efter socknen uppkallad å. Inom socknen ligga krono-allmänningarne Kinneskogen och Waraskogen. Näringarne äro jordbruk, bi- och boskapsskötsel samt, i skogsbygden, förfärdigande af stolar, laggkärl, hjul, åker- och kör-redskap m. m. Socknen består af $7^5/_8$ mantal skatte, $2^3/_8$ mant. krono och $13^1/_2$ dito frälse samt var 1857 taxerad till 212,490 rdr bko. Befolkningen, 1,200 personer år 1840, uppgick år 1850 till 1,429 och år 1856 till 1,494 invånare. I socknens fasta skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 68 gossar och 53 flickor, medan 18 gossar och 20 flickor undervisades i hemmet. — Forsshem utgör för närvarande, tillika med annexerna Wedum och Fullösa, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Kinna kontrakt af Skara stift; men enligt ett Kongl. Bref af den 21 Juli 1854 skall, när nuvarande komminister i Forsshem afgår, pastoratet delas i tvänne, det ena bestående af Forsshem, det andra af de nuvarande annexerna. Kyrkan, belägen $2^3/_4$ mil från Skara och 2 mil från Mariestad, en af de äldsta i landet, är byggd af huggen sandsten, utvidgad åren 1761 och 1762, så att hon nu är en vacker och rymlig korskyrka. Hon är prydd med åtskilliga bilder och inskriptioner, såsom bilderna af St. Niklas och St. Martin öfver södra dörren och, på tornmuren, en större afbildning i sten, föreställande en kyrka, ett troll med en klubba och en munk med sin åsna, hvilket förklaras så, att munken genom sin ankomst hindrat trollet från att förstöra kyrkan. I denna finnas murade grafvar för ätterna Stake och Storckenfeldt samt prestslägterna Rydhenius och Forssenius. Till medlet af 16:de århundradet skall mellan Forsshem och Wedum hafva legat en annexkyrka, kallad *Birhem, Bolom* och *Birom,* efter hvilken qvarlefvor synas vid hemmanet *Ödekyrka,* fastän alla närmare underrättelser saknas, emedan de äldsta kyrkoböckerna förstördes vid prestgårdens brand år 1679. Socknens fattigvård ordnades på förträfflig fot åren 1783 och 1784, på tillstyrkan af dåvarande kyrkoherden, prosten Er. Afzelius, och har mottagit åtskilliga donationer. — Bland fornlemningar inom socknen nämnas: Wikarsholme (Wigersholmen), der en konung skall vara begrafven under en der befintlig hög, på hvilken gränsstenen mellan kronoparken Kinneskogen och Forsshems enskilda byskog blifvit upprest; åtskilliga grafhögar i Forsshems storgärde, uti hvilka man funnit grafurnor; en lång stenmur i Forsshems österäng, der likaledes urnor och flintredskap blifvit funna, — samt vid Sjörås, nära Wenern, lemnin-

gar efter en borg, i hvilken Lindskog tror sig återfinna det af Rhyzelius omnämda slottet *Forsholm* (se denna art.). — Socknens vigtigaste gård är *Aranäs* eller *Årnäs*, fordom *Kinugård* (se *Aranäs)*. Tre och ett halft mantal *Forsshem*, som voro donerade till Stake-ätten, indrogos vid reduktionen; och dessutom måste Olof Stake år 1690 släppa till ytterligare $^1/_2$ hemman, som lades till prestgården. — Inom socknen finnas 1 fiske, 1 qvarn, 1 såg på skatte-, och 1 stamp, 2 qvarnar samt 1 glasbruk på frälsejorden. — Adress: Mariestad.

Forssjö. Jernverk i Stora Malms socken och Oppunda härad af Nyköpings län, vid Fors-sjöns utlopp, med egen hytta, 4 fria stångjernshärdar, stålsmide, manufakturhamrar och kopparsmedja (sedan 1849), tillhör Eriksbergs gods i samma socken. Bruket har funnits redan på 1600-talet såsom stångjernsbruk, men raserades år 1684, då smidet flyttades till Häfla i Skedvi socken; det nuvarande bruket anlades af ryttmästaren D. Hildebrand och privilegierades 1748 och 1749. För 1857 uppgifves tillverkningen till 2,023 sk℔ stångjern, 461 sk℔ ämnesjern till manufaktur, 4 sk℔ 8 l℔ koppar, 3,094 sk℔ tackjern samt $31^3/_4$ sk℔ gjutgods, alltsammans upptaget i värde till bko rdr 10,552, efter 5 procent kapitaliseradt till 211,059 rdr banko, hvartill komma 800 rdr banko för stålugnen. Till bruket höra Forssjö qvarn med 2 par stenar och såg med 1 blad, tillsammans taxerade till 2,110 rdr bko, samt 1 oförmedladt hemman om 1,596 rdr i taxering.

Forssmark. Modersocken uti Frösåkers härad af Stockholms län, nordligast på länets fasta land, mellan Börstil och Walö i söder, Löfsta och Hållnäs i vester och nordvest, samt Öregrundsgrepen i nordost, uppgifves hafva en areal af 10,576 tunnland, af hvilka 1,500 äro sjöar och kärr. Landet består till största delen af lågbergiga skogstrakter med stenbunden och kärrig mark; midten genomskäres af Löfsta- eller Forssmarks-ån, som här bildar Södra Åsjön och Forssmarksdamm samt faller ut i Kallriga-fjärden af Öregrundsgrepen. Åt nordost ligger träsket Björnmyran. Åkerbruk, ängs- och skogsskötsel samt bergsbruk, med dettas vanliga binäringar, sjöfart och fiske äro socknens näringsgrenar. Socknen, som består af $4^1/_6$ mantal skatte och $7^1/_4$ mant. frälse, med Forssmarks jernbruk, manufakturverk och masugn, var år 1857 taxerad till 465,100 rdr bko och beboddes år 1805 af 816, 1850 af 989 och 1856 af 993 invån. I socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år af 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare, tillika med klockaren, 74 gossar och 67 flickor. — Forssmarks socken är i sednare tider bildad genom afsöndring från Walö, hade särskild kapellpredikant från 1590-talet, rätt till egen kyrka från år 1613, egen kyrkoherde från 1629 och tillökades 1800 och 1801 med några hemman från Walö och Börstil. Socknen är nu ett patronelt pastorat af 3:dje klassen i Olands och Frösåkers kontrakt af ärkestiftet. Patronus är egaren af Forssmarks bruk. Kyrkan, belägen 2 mil från Östhammar och 7 mil från Uppsala, var ursprungligen byggd af trä och skonades af Ryssarna, när dessa 1719 brände bruket; från 1794 till 1800 byggdes på bruksegarens bekostnad ny stenkyrka efter ritning af Tempelman och Masreliez. Kyrkan innehåller Ugglas'ska ättens familjgraf och en särskild graf för hans exc. Sam. af Ugglas och dennes grefvinna. — Inom socknen ligga *Forssmarks* bruk, *Johannisforss* manufakturverk och *Berkinge* masugn. — — Adress: Tierp.

Forssmark. Jernbruk i Forssmarks socken och Frösåkers härad af Uppsala län, $6^1/_8$ mantal, dels frälse, dels skatte, bildadt af flera sammanslagna gårdar, deribland Kallriga om 3 mantal, torde vara det äldsta bland de s. k. Dannemoraverken och nämnes redan år 1570 såsom tillhörigt bergsmän. Det blef sedan »kändt» under kronan och ombyggdes af Lars Hansson, upptog räntor af »Forssmarks Län», som bestod af Frösåkers och Närdinghundra härader, bestämdes 1613 för tillverkning af krigsredskap under ledning af

von Binningen, och pantsattes samma år till enkedrottn. Christina. År 1624 arrenderades bruket af Gerh. de Besche och Peter Rochette, till hvilka det sål des 1646 af drottning Christina. Från 1653 tillhörde det de Besche ensam, och familjens eganderätt stadfästes af Carl XI år 1682, hvarefter det fortfor att tillhöra slägten de Besche. Georg de Besche och hans systerson, Johan Adelsvärd, voro tillstädes, då bruket uppbrändes af Ryssarne år 1719, hvarefter det fick 8 frihetsår. Forssmark tillhörde sedan general-löjtnanten frih. Grundel, som 1736 sålde det till lagman Wattrang, från hvilken det återbördades af kapiten Gerh. Grundel och såldes 1741 till kammarh. Jak. de Geer; 1751 köptes bruket af kommerserådet F. Jennings och Robert Finlay. Hofmarskalken John Jennings' enka, fru S. Plomgren, sålde sedan 1780 bruket till landshöfdingen baron af Ugglas, och har det sedan varit i denna slägt. Hans exc. grefve Samuel af Ugglas byggde socknens nya kyrka; godsets nuvarande egare är kabinettskammarherren grefve C. F. Ludv. af Ugglas. Herrgårdens åbyggnad, af sten, från 1767—1774, omgifves af en park, i hvilken finnes en minnesvård öfver grefve Samuel af Ugglas, huggen i marmor af Byström. Bruket hade år 1858 4 ofria hamrar med 2,875 sk℔ privilegieradt smide af eget tackjern från Berkinge och Harnäs i Uppsala län. Dertill höra egen malmtillgång vid Dannemora, egna skogar om 26,850 tunnland samt lastageplats vid Kallrigafjärden. Under hruket lyda 2 mantal inom socknen, öfver 27 mantal i Walö, Börstils, Gräsö och Lena socknar samt Johannisfors manufakturverk och Berkinge masugn med qvarn och såg. Hela egendomen var 1850 taxerad till 584,000 rdr bko.

Forssmarks Å. Vattendrag i norra delen af Uppland, som från norra delen af Olands härad i Uppsala län går till och igenom nordligaste delen af Frösåkers härad i Stockholms län. Det upprinner i träsket Floran, går genom *Äng-* och *Wikasjöarna* åt nordost till *Finnsjön*, bildar derpå de nordligare *Lillvass-*, *Åkerby-* och *Ensjöarna*, vänder sig med och ifrån *Löfsta Bruksdamm* åt öster, går genom *Skälsjön* och *Ålsjön*, vidare genom *Norra* och *Södra Åssjön*, af hvilka den sistnämda mottager *Älgsjöns* och *Berkingedamms* vatten från söder, samt genom *Forssmarks damm*, hvarefter det förstärkes från *Fogelfjärden* i söder och slutligen faller ut i *Orsviken* eller *Kallrigafjärden*, en bugt af Öregrunds grepen.

Forstena. Två mant. säteri uti Tunhems socken och Wäne härad af Elfsborgs län, vid foten af Hunneberg, stamgods för Forstena slägten, hvilken med den stora fältherren Lennart Torstenson upphöjdes till greflig värdighet med Ortala till grefskap. Som slägtens stamfader nämnes herr Hans i Todene, omkring år 1440; men redan år 1347 omtalas en Peder Lindormsson af samma slägt som riksråd och år 1402 en Thure Jönsson, hvilken var lagman i Vestergötland. Genom Anna Slattes till Forstena giftermål med Torsten Brunsson till Häggetorp, riksråd 1540, kom Forstena till hans ätt och tillhörde sedan Lennart Torstenson, gift med Margaretha Ekeblad, Torsten Lennartsson, gift med Märta Posse, och Lennart Torstenson, Svea rikes råd, marsk och öfverste fältherre, som föddes på Forstena den 17 Aug. 1603. Till samma slägt hörde också Anders Lennartsson, hertig Carls fältöfverste i slaget vid Stångebro. Godset reducerades och är nu majorsboställe vid Vestgöta-Dals regimente.

Forsvik. Bruks- och landtegendom i Undenäs socken och Wadsbo härad af Skaraborgs län, vid en vik af Bottensjön, är en gammal gård, hvilken redan omkring år 1370 egdes af riksrådet Ulf Jonsson (Blå), som var lagman i Östergötland; gården tillhörde sedan riksrådet Lars Ulfsson Blå, 1412—1444, och riksrådet Måns Gustafsson (Tre Rosor), som skref sig till Forsvik, 1435. Som egare nämnas sedan Peder Nilsson till Forsvik och Kråk, död 1610, — Peder Eriksson Rosensköld, † 1656, — Peder Pedersson Rosensköld, — brukspatron Adam Borg 1710, — kommerse-

rådet Sebastian Tham, † 1729. År 1858 tillhörde gården med underlydande gods P. W. Palmær och öfriga arfvingar efter brukspatron Troselius. Palmær egde likaledes det af Anthoni v. Boy år 1686 anlagda Forsviks bruk, som hade 2 fria härdar med 120 sk℔ frälsesmide och tillverkade 1,120 sk℔ stångjern samt 200 sk℔ manufaktursmide. På säteriets egor, på skogen till hemmanen Böhlet och Tobäcken, ligga de enda i Sverige bearbetade *brunstensgrufvorna*, i hvilka 204 sk℔ brunsten brötos år 1857. Till gården höra dessutom qvarn och såg. Hela godset var år 1858 uppskattadt till 158,328 rdr bko.

Fosie. Modersocken i Oxie härad af Malmöhus län, $^1/_2$ mil s. s. o. från Malmö, uppgifves hafva en areal af 2,569 tunnland, af hvilka endast 3 äro sjöar och kärr. Socknen har mycken och god åker samt tillräcklig höfångst; den består af $16^{41}/_{48}$ mantal, deraf 2 mant. boställen, och var år 1857 uppskattad till 216,000 rdr bko. Befolkningen, som år 1840 uppgick till 668 personer, utgjordes 1850 af 873 och 1856 af 737 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 2 examinerade lärare, som undervisade 66 gossar och 59 flickor. — Fosie, till hvilken socken universitetet i Köpenhamn fordom haft patronatsrätt, utgör, tillika med Lockarp, ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Oxie kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet består af $25^{13}/_{48}$ mantal, med 1 mant. prestgård och $^1/_2$ annexhemman; kronotionden är 16: 11, och pastoratets hela befolkning uppgick år 1856 till 1,753 personer. Kyrkan, belägen $^1/_2$ mil från Malmö, har ett skepp och ett torn i vester; skeppet förlängdes år 1615 på Köpenhamnska universitetets bekostnad. I kyrkan förvaras en dopfunt af sandsten. — År 1410 fanns i Fosie socken en herrgård, *Skoyeholm*, som låg österut från Fosie by vid stora landsvägen, icke långt ifrån Malmö, och efter hvilken man ännu för några årtionden tillbaka kunde se vallar och grafvar. En annan herrgård i sjelfva Fosie by var i behåll ännu 1810, och ännu i sednare tider syntes märken efter densammas vallar och grafvar. — Adress: Malmö.

Foss. Modersocken i Tunge härad af Bohuslän, utgörande häradets södra och vackraste del samt innefattande den icke obetydliga halfön Tungenäset och andra trakter, uppgifves hafva en areal af 21,545 tunnland, af hvilka 584 äro sjöar och kärr. Genom socknen rinner *Örekils-* eller *Qvistrums-elf*, som från Kärnsjön flyter söderut till Gullmarfjordens vik Saltkälleviken. På Tungenäset och i trakten af Foss kyrka, den s. k. *Fosskroken*, består jordmånen af god lera och lermylla; midt i socknen är svagare lerjord, och i bergstrakten öster om Qvistrums-ån består jordmånen mest af sand och sandmylla. De här belägna hemmanen hafva icke alla skog till husbehof; men Tungenäset prydes af rika löfträdslundar, likasom trakterna kring Foss kyrka och Qvistrum. Någon tillgång på skalmergel finnes vid en del gårdar, dock obetydligt. Inom socknen ligger en af länets högsta punkter, *Hästekullen*, på fjell-platån *Hästeskedet*, hvilken fått sitt namn af de kappränningar, som fordom blifvit anställda vid de här hållna marknaderna. Foss socken består af 19 mantal frälse, af hvilka $^1/_2$ tillhör gymnasii-godset, $9^1/_5$ mantal krono samt $28^{13}/_{24}$ dito skatte och beboddes omkring 1840 af 3,000, 1850 af 3,208, 1856 af 3,230 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med 2 examinerade lärare, som undervisade 158 gossar och 168 flickor; af socknens 425 barn inom skoláldern saknade 28 undervisning; man hade dock detta år inköpt tomt till fast skola för halfva socknen. — Foss modersocken utgör med annexerna Håby och Svarteborg ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Vikornes kontrakt af Göteborgs stift. Hela pastoratet består af $149^1/_2$ förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård och 1 dito enkesäte; kronotionden är $2^1/_4$ tunnor; hela pastoratets befolkning steg år 1856 till 8,151 personer. Kyrkan, belägen $2^1/_2$ mil från Uddevalla och 11 mil från Göteborg, ligger på en höjd och har sitt nuvarande utseende, med långhus och torn af trä, sedan 1730-talet, då

hon ombyggdes, eburu sidomurarne sannolikt tillhöra den *Fors* kyrka (i fornsagorna förekommer orten ofta under namnet *Fors),* som nämnes af Sturleson redan vid år 1157. I det inre är kyrkan helt enkel, om man undantager det af finpolerad tälgsten förfärdigade altarbordet, som troligen fordom uppburit ett i kyrkan förvaradt crucifix, mästerligt skuret i ek, och med hvars förfärdigande en förrymd dödsfånge, som uppehållit sig i en bergshåla, kallad *Reors Stuga,* på Skulevik uti Håby socken, skall hafva köpt sig nåd. Derjemte förvaras i kyrkan ett mindre metall-crucifix samt en madonnabild af trä, bägge delarne katholska antiqviteter. Bakom altaret ligger en gammal grafsten med den uthuggna bilden af en qvinna och, enligt Holmbergs läsning af inskriften, förvarande stoftet af lagmannens i Wiken, Thore Symunarsons, bustru. Bland allmogen bibehåller sig ännu fornsägnen om Norska konungen Östen Haraldssons dråp, som timade i Foss år 1157, och om hvilken händelse Sturleson förtäljer, att »liket blef fördt till Fors och stod om natten under backen, söder om kyrkan. Konungen begrofs i Fors kyrka, och hans lägerstad är midt på kyrkogolfvet; öfver grafven breddes en med fransar prydd matta, och han ansågs sedan som helig. Der han blef aflifvad, och hans blod rann ned på jorden, sprang en källa upp, och en annan under backen, hvarest hans lik stod under natten. Af dessa bägge källor trodde många sig fått bot för sina bräckligheter, och Wikvärjarne berätta, att många järtecken skedde på kung Östens graf, tilldess hans fiender orenade den med en soppa, som var kokad på hundkött.» Bägge källorna finnas ännu, och bägge hafva de till våra dagar varit offerkällor. Den ena, som är kringbyggd och har ett förträffligt vatten, kallas ömsom *St. Östens* och ömsom *Helga Korskällan* och är belägen under en kulle, som, till minne af konungens afrättning derstädes, ännu kallas *Galgaberget.* Den andra källan, kallad *Skåren* eller *Skårkälla,* befinnes verkligen under backen sydvest från kyrkan. Nära invid denna källa ligger uti åkern en fyra alnar lång sten, icke olik ett lik-kistlock, och på hvilken Östens döda kropp skall hafva blifvit upplagd under begrafningstillrustningarna. Efter grafven finnes, med anledning af kyrkans ombyggnad, nu icke någon lemning; men ännu i början af 1700-talet funnos på gången i Foss' kyrka murade grafvar, ur hvilka en stark vällukt doftade, då de öppnades, samt i hvilka man fann försilfrade metall-crucifix och stycken af förgyllda ek-kistor, må hända lemningar efter kungagriften. — Bland fornlemningar förekomma i denna socken hällristningar på Tungenäset, på gården Lökebergs egor, der den största ristningen, kallad *Skeppshällarne,* är i olikhet med alla andra anbragt i en helt skroflig klippa. Ristningen består af några orediga figurer, fotsulor, sköldar och 36 skepp, af hvilka flera hafva runda öfverbyggnader; ett skepp har i seglets ställe en granruska. Vid torpet *Hällen,* vid *Fålungeberget* och på *Stahla* egor skola äfven finnas hällristningar, — ett slag af fornlemningar, som här i socknen hafva sin gräns mot söder. — På Stora Foss' egor och i Bergs utmark har varit en större griftplats, af hvars många högar blott 9 återstå; den största af dessa kallas *Spelehögen,* emedan, enligt folksagan, man ur denna hög om nätterna hört en musik, som tjusat de förbivandrande så, att de lyssnat derpå ända tilldess solen rann upp, då ljuden tystnade. Mindre grafkullar finnas på *Gårviks* utmark, på *Borreby* mark, der man skall hafva funnit en nu förlorad smal, omkring 6 tum lång bronz-ask, med inskriptioner af okända bokstäfver och fylld med brända ben. På Faleby egor ligger en kulle, kallad *Korsborg,* platsen för en forntida befästning, hvarom se art. Korsborg, och särskildt namnkunnig, emedan den s. k. affären vid Saltkällan under Gyldenlöws-fejden afgjordes der i November 1675. Derjemte förekomma i socknen några enstaka grafhögar, resta stenar, hällkiströr m. fl. Vid Lökebergs gård har stått en nu omkullblåst reslig rönn, och vid Qvistrum visas en Carl XII:s källa. — Bland socknens gårdar märkas *Saltkällan, Bråland, Munkedal, Torreby,*

Faleby, m. fl. Vid innersta ändan af Gullmarfjorden ligger marknadsplatsen *Sanden*, der marknad hålles årligen i September månad, och en fjerdedels mil norr om Sanden ligger det märkvärdiga *Qvistrum*, hvarom se på sitt ställe. — I Foss hölls stundom i fordna tider det stora tinget med länets allmoge och ännu oftare med inbyggarne i dess norra del. Foss Lagthing omtalas derföre i gamla Norska lagboken och var en benämning på Wikens Lagsaga, som ända till sednaste tider bibehållit sig. Sedermera hölls lagmanstinget för Bohuslän merändels på Qvistrum, der nu Tunge, Sotenäs, Stångenäs och Sörbygdens domsaga har sitt tingställe. Se vidare Holmberg, Bohusläns Beskrifn., III, 42—53. — Inom socknen ligger äfven den af inköpta bondgårdar bestående egendomen *Foss* om $2^5/_{24}$ mant., tillhörig f. d. kronofogden H. J. Nordberg. — Adress: Uddevalla.

Fosstorp. Två mantal frälse-säteri och $^1/_2$ mantal frälse, vid sjön Bjelken, i Östra Wingåkers socken och Oppunda härad af Södermanlands län, utgör tillika med Bodaholm och Boda qvarn en del af Lewenhaupt'ska fideikommisset Claëstorp i samma socken och härad. I förra hälften af 1600-talet innehades Fosstorp af slägten Rosenstråle, 1663 och 1686 af Måns Knutsson Drake, gift med Brita Rosenstråle, och hvilken herre sannolikt uppfört den nu befintliga åbyggnaden af trä; år 1715 tillhörde gården hans son, C. M. Drake, som sålde den åt grefve N. Stromberg, hvars måg, landshöfdingen frih. A. Koskull, innehade Fosstorp 1740, hvarefter denna gård år 1768 inköptes af grefve Cl. Stromberg, som förenade den med Claëstorps fideikommiss. Grefve Nils Stromberg fick 1721 tillstånd att under Fosstorp afhysa Bodaholm, som låg på en udde mellan sjöarna Bjelken och Wiren samt under namnet Boda år 1663 tillhörde Görvel Lagesdotter Posse, enka efter friherre Carl Eriksson Sparre och riksrådet friherre Johan Pontusson De la Gardie; Boda tillhörde sedan Carl Eriksson Sparres son, landshöfdingen Er. Sparre († 1678) och inköptes af grefve Stromberg 1686 från den sistnämdes son G. F. Sparre och dennes medarfvingar. Säterierna Fosstorp och Bodaholm voro år 1857 taxerade till ett värde af 7,980 rdr banko.

Fotö. Ö i hafvet utanför Thorslanda socken i Vestra Hisings härad af Göteborgs län, bekant genom den nederlagsplats, som under kontinentalsperrningens tid Engelsmännen här hade under skydd af sin flottas kanoner ända tilldess Sverige förklarade England krig 1810, ehuru marknaden derstädes icke alldeles upphörde förr än genom freden 1812.

Foutskäl. Annex-socken i Marks härad af Elfsborgs län, 4 mil sydvest från Borås, uppgifves hafva en areal af 6,179 tunnland, af hvilka 120 äro sjöar och kärr. Hemmantalet är $15^1/_2$ skatte, $1^3/_4$ krono och $15^1/_8$ frälse, med 15 qvarnar, 2 torp och 1 ödeshemman på skattejorden, 2 qvarnar och 6 torp på krono- samt 2 qvarnar och 1 ödeshemman på frälsejorden, alltsammans 1857 taxeradt till 80,520 rdr banko. Invånarne, som 1840 utgjorde ett antal af 1,188, stego år 1850 till ett antal af 1,361 och 1856 till 1,379 personer. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola; i den förra undervisades 20 gossar och 36 flickor, i den sednare 16 gossar och 18 flickor, medan 28 gossar och 30 flickor hade undervisning i hemmet samt 23 barn saknade undervisning. — Foutskäl socken är annex till Surteby konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Marks och Bollebygds kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, af sten och med okänd ålder, tillbyggdes 1804. — I socknen nämnes en helsobrunn, kallad *Harekällan*, hvars vatten skall likna Lokas, och derjemte uppgifves, att man i en hög, kallad *Haralds Kulle*, skall år 1833 hafva hittat 14 stycken gamla mynt från Carl IX:s tid, slagna mellan 1604 och 1610. — Adress: Borås.

Fragg. Hytta, qvarn och såg på $1^5/_8$ mantal i Norbergs socken och Gamla Norbergs härad af Westmanlands län, vid Fraggsjöns utlopp, tillhör ett

bolag. Hyttan är gammal och upptagen redan på 1651 års längd; år 1699 voro interessenterna deri 12 bergsmän.

Franshammar. Jernbruk i Hassela socken af Södra Helsingland och Gefleborgs län, vid Köhl-åns och Skans-åns förenade vattendrag mellan Ås-sjöarna och Hassela-sjön, har 6 fria härdar och 3,600 sk℔:s smide, till större delen af eget tackjern, som blåses vid Gnarps masugn, hvilken lyder under Franshammar och under Ström i Harmånger. Till bruket hör äfven Hassela finbladiga sågverk, det äldsta af de här befintliga verken, anlagdt år 1752 af vice-häradshöfdingen And. Gropman i Hudiksvall, hvilken dock med anledning af protest mot anläggningen af egarne till Ströms och Aldersforss (nu Hedvigsforss) bruk, Jennings och Finlay, blef nödsakad att sälja sitt sågverk åt dessa. De nya egarne fingo år 1765 Bergs-kollegii tillstånd att från Ström till Hassela flytta en stångjernshammare med 2 härdar; men med anledning af nya protester och processer utfärdades privilegier för det nya jernbruket först 1790 i November, hvarefter den s. k. Öfra eller Thorsnäshammaren upprättades, grundad på hitflyttadt smide från Ramnäs bruk i Westmanland. Bruket utvidgades ytterligare åren 1836 och 1842. Bruket med jordegendomen, som består af tid efter annan inköpta strödda hemman, kallades sedan Franshammar och har vacker sätesbyggnad med utmärkt vacker belägenhet på en höjd mellan Damsjön och Hassela-sjön.

Freberga, Södra. Två mantal skatte i Vestra Stenby socken och Aska härad af Linköpings län, nära Wettern, med utjordar, betydligt jordbruk, ladugård o. s. v., tillhörde 1853 assessor O. Jansson.

Freberga, Norra. Ett och ett halft mantal skatte-säteri uti Motala socken och Aska härad af Linköpings län, har betydlig ladugård, stenbrott, fiske o. s. v. samt tillhörde år 1853 auditör Salander. Gården har hört under Motala kungsgård, förvärfvades före år 1636 af Carl Frankelin († 1644), innehades af hans måg Anders Koskull, med säterifrihet från 1659, utbyttes från reduktionen af Gustaf Koskull och stadnade sannolikt i slägten åtminstone ett hallt århundrade; på 1750-talet tillhörde gården löjtnant C. G. Ekerman, gift med C. B. Koskull, hvilken såsom enka sålde den till C. G. Wennerstedt, hvarefter den ända till 1830 hade samma egare som det i samma socken belägna Lindenäs, som tillhörde Wennerstedt och dennes arfvingar.

Fredrika. Lappmarkspastorat i Åsele Lappmarks tingslag af Vesterbottens län, 12 mil v. n. v. från Umeå, omkring Lögde-ån, mellan Ångermanelfven och Stöttings-fjellet, uppgifves hafva en areal af 170,000 tunnland, af hvilka 20,000 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af $15^{187}/_{192}$ oförmedlade mantal, beboddes år 1840 af 754 personer, men hade år 1850: 833 och 1856: 909 invånare. Uti socknens ambulatoriska skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 73 gossar och 55 flickor, medan 15 gossar och 18 flickor hade undervisning i hemmet. — Socknen, det enda Lappmarkspastoratet i Ångermanlands nordöstra kontrakt, hörde till år 1797 till Åsele församling; första predikanten härstädes var Jonas Ångman. Såsom ett bevis, huru högt väfnads-slöjden utvecklat sig i denna aflägsna trakt af landet, torde det förtjena anmärkas, att inom Fredrika församling tillverkades år 1857: 2,250 alnar ylleväfnader, 1,950 alnar linneväfnader och 3,150 alnar bomullsdito, alltsammans värderadt till 4,276 rdr banko. Socknens kyrka ligger 21 mil från Hernösand. — Adress: Umeå.

Fredriksberg. Frälse-säteri af $^3/_4$ mantal i Döderhults socken och Stranda härad af Kalmar län, är en gammal gård, som fordom hette *Solberga* och var belägen på ett annat ställe, men omkr. år 1760 inköptes af stats-sekreteraren P. F. von Hegardt, som hitflyttade säterifriheten från Årsjögle i Mörlunda socken, byggde ny mangård och gaf stället namn efter sig. Han dog 1780, och Fredriksberg såldes då till

bergsrådet P. Cederbaum. Efter honom ärfdes gården af ryttmästar Cederbaum, som grundlade nya byggnader på en friliggande höjd, hvilken blifvit terrasserad; dessa byggnader fulländades af Cederbaums enka, Maria Fredr. Wannberg, och vidmagthöllos af sonen, brukspatron P. C. Cederbaum, som egde gården år 1828. I hans tid funnos här stora trädgårdar med orangeri, ett vackert bibliothek, ett mineralie-kabinett, samladt och ordnadt af bergsrådet Cederbaum, m. m. Under gården lydde då $11^{19}/_{36}$ frälsehemman i Döderhults, Fliseryds, Högsby och Mörlunda socknar, tillika med *Fredriksfors stångjernsbruk,* som 1858 hade 2 ofria härdar, 45 sk℔ frälserätt och 300 sk℔ privilegieradt smide af eget tackjern. Fredriksberg har ofta varit besökt af kgl. personer under deras resor, t. ex. af Gustaf IV Adolf, Carl XIII, Carl XIV (1813), konung Oscar som hertig af Södermanland (1819) o. s. v. År 1857 egdes gården af ryttmästaren J. F. Hultenheim.

Fredriksberg. Kopparverk i Fröderyds socken och Vestra Härad af Jönköpings län, fick sin kopparhytta färdig i September 1857, så att detta år ingen koppar kunde derstädes tillverkas; men imellertid hade ur Krongrufvan och Oscars Schacht brutits 326 samt ur Ekedals och Kammarherrens grufvor 52 sk℔ malm, hvarjemte 30 sk℔ blifvit erhållna ur gamla varp. År 1858, då blott 170 sk℔ malm uppfordrades, åstadkommos vid smältverken 80 sk℔ skärsten, men icke någon färdig koppar. Under loppet af år 1858 anlades två hyttor. Fredriksbergs koppargrufva började bearbetas 1764 och drefs af Eksjö Hofgårds bolag till 1810, då bolaget upplöstes.

Fredriksberg. Jernbruk uti Säfsnäs socken af Vester-Dalarne, anlades år 1729 af brukspatron H. O. Ström och utgör tillika med det af samma man år 1737 anlagda Annefors samt Rösjö ett jernbruk med 5 fria härdar, som 1857 tillverkade 5,898 sk℔ stångjern, 187 sk℔ spiksmide och 88 sk℔ stål. Fredriksbergs-verken egas af ett bolag.

Fredriksberg. Kobolt-verk, se *Johannisberg* och *Vena* grufvor.

Fredriksberg. Välbyggd gård uti Oxie by af Oxie härad och socken i Malmöhus län, tillhörde omkring 1840 direktör N. Kockum.

Fredriksborg. Strandverk vid Carlstens fästning, anlagdt åren 1737—1738 vid norra inloppet till Marstrands hamn i stället för ett der förut befintligt blockhus samt förseddt med bombfritt hvalf och logementer.

Fredriksborg, förut kalladt **Oxdjupet.** Fordom ett starkt fäste $1/2$ mil från Waxholmen i sundet mellan Wärmdö och Rindö, nu öfvergifvet och begagnadt till magasin. Redan Gustaf I ämnade år 1549 igenfylla detta inlopp till Stockholm med nedsänkta stenkistor eller möjligtvis skeppsvrak, emedan man vid de i sednare tider företagna fyllningarna funnit, att de äldre gifva betydligt efter. Johan III och Carl Gustaf läto fortsätta fyllningsarbetet; men emedan vattnet var så djupt, att detta icke ville rätt gå för sig, började man 1724 anlägga Fredriksborgs fästning, som fulländades 1735. Fästningen bestod af ett stort torn, bestyckadt i flera våningar, hvälfdt och bombfritt, och hvilket ansågs som det största fästningstorn i Europa. Det hade magasinshus för proviant och krut, kommendantsrum, källrar o. s. v. samt en brunn med tillräckligt vatten. Tornet blef imellertid icke omgifvet med tillräckliga verk, hvilket eljest varit ämnadt. Vid stranden af sundet, mellan Wärmdön och Rindön, funnos två stora kaponierer med flera bombfria våningar samt imellan dem åtskilliga strandverk. Alla verken voro bestyckade med öfver 100 kanoner; men allt, som hörde till fästningen, har redan länge varit bortflyttadt derifrån.

Fredriksdal, fordom *Hättebo,* med underliggande *Klinten;* 2 mantal säteri uti Almesåkra socken och Vestra Härad af Jönköpings län. Bland egare nämnas öfverste Fabian von Vitinghoff till Nordanskog och Fredriksdal, gift

med Katharina Silfverhjelm, hvilken sistnämda skänkte altartafla och predikstol till Almesåkra kyrka år 1694. Kammarherren Cl. H. Stedt var egare 1770, Gust. Ad. Spaldencreutz 1844.

Fredriksdal. Två mant. frälsesäteri (Wrå och Åkra) i Wagnhärads socken och Hölebo härad af Nyköpings län, köptes år 1638 till frälse af öfverste Fredrik Fuchs och bebyggdes till säteri år 1643 samt blef 1647 tillerkändt åt hans enka, född De Wijk. Gården innehades sedan af hennes förra mans, Beckers, måg, Barclay, och såldes af hans arfvingar efter 1684 till S. Rotsach samt 1695 af denne till G. T. v. Berchner och kom genom hans dotter till landshöfdingen A. Hägerflycht, i hvars slägt gården stadnat, till hälften som fideikommiss sedan 1825. Underlydande äro 4 mantal frälse och Huseby qvarn. Egare år 1857 var öfverstlöjtnant N. H. Hägerflycht; säteriet var då taxeradt till 17,315 rdr bko.

Fredriksfors. Jernbruk i Undenäs socken och Wadsbo härad af Skaraborgs län, vid Eds-ån, äfven kalladt *Sättra,* anlades år 1756 af Jöns Kock, som derå erhöll privilegier till 800 sk℔:s smide. Bruket hade 1857 tre ofria härdar med 1,400 sk℔ privilegieradt smide emot 14 sk℔ hammarskatt; jordegendomen, $1^1/_4$ mantal, var taxerad till 10,075 rdr bko, och till gården hör derjemte en såg. Egare 1857 var ryttmästar Liljehök.

Fredriksfors. Jernbruk uti Bygdeå socken af Vesterbottens län, hade år 1858 två fria härdar och egdes af ett bolag. Bruket hade förut 2 ofria härdar med 900 sk℔ privilegieradt smide mot 9 sk℔ hammarskatt.

Fredriksfors. Se *Fredriksberg* i Kalmar län.

Fredrikshof. Det nu till kasern för Svea Lifgarde begagnade slottet Fredrikshof tillhörde fordom den nära derintill belägna Ladugården, och tomten blef den 3 Januari 1652 donerad till architekten Jean de la Vallée, som år 1653 erhöll tillstånd att på denna tomt bygga värdshus »och anställa allehanda lustspel och tidsfördrif till loflig recreation, icke allenast sådant, som här förut brukats, utan ock det han på främmande orter hade sett eller sjelf kunde inventera, samt upprätta bageri, gårkök, bryggeri, vinbränning och distillering m. m.» Stället kallades *Lustdal;* men inrättningen lärer icke haft önskad framgång. Sedan blef egendomen vid reduktionen indragen från en Mellitz' arfvingar och lagd till Gamla Ladugården; men under tiden tillhörde den likväl fältmarskalken grefve O. W. Königsmark och kallades en tid för *Königsmarkshof.* År 1733 blef kon. Fredrik I egare af egendomen och lät der uppföra ett stenhus och anlägga trädgårdar, hvarefter stället fick namnet *Fredrikshof.* Konungen skänkte sin nya skapelse åt presidenten friherre A. Broman, efter hvars död Fredrikshof år 1757 köptes af riksrådet friherre C. Ol. Hamilton, som der anlade ett stort orangeri. Sedan blef gården år 1772 inköpt till vinterpalats åt enkedrottning Lovisa Ulrika. Gustaf III hade imellertid förut köpt den på banko-auktion för 120,000 daler silfvermynt, men afstod den för 100,000 daler. Nu byggdes på Fredrikshof ett slott under inseende af Adelcrantz; men detta blef aldrig fullbordadt till mer än två tredjedelar, och hela vestra delen med dess flygel blef aldrig ens börjad. Slottet fullbordades år 1776 och hade kostat 4 tunnor guld. Efter Lovisa Ulrikas död 1782 bebboddes Fredrikshof en tid af prinsessan Sophia Albertina; men sedan förvandlades slottets nedra våning, der Lovisa Ulrika bott, dels till tyghus, dels till spannmålsmagasin, och arsenalen flyttades till Fredrikshof 1793, men blef 1802 förd derifrån och uppställd uti det nu nedrifna orangeriet i dåvarande Kungsträdgården, nu Carl XIII:s Torg, och Fredrikshof uppläts sedan till kasern för Svea Lifgardet, som ännu innehar detsamma. — De under riksdagen 1780 arresterade herrarne Axel von Fersen, de Geer, Horn och Frietzky m. fl., höllos förvarade på Fredrikshof, och några år efteråt voro de i Anjala-Förbundet deltagande offi-

cerarne af Finska arméen likaledes arresterade här, åtminstone höll den del af Krigs-kollegium, som granskade och dömde i detta mål, sina sessioner på Fredrikshof. — Hästgardets kasern, som äfven i dagligt tal kallas Fredrikshof, är uppförd på de fordna Ekholmska och Sjöstedtska egendomarnas tomter, och anläggningen af denna kasern började s år 1804; men först 1811 kunde regimentet inflytta deri.

Fredriksnäs. Gård i Gryts socken och Hammarkinds härad af Östergötlands län, nära en vik af hafvet, $4^1/_4$ mantal frälse-säteri (bildadt af Mar 1, Marsäter 1, Långedal 2 och Skräddarebo $^1/_4$ mant.), med qvarn och såg samt underlydande 1 mantal skatte Kallerum med såg, Brotorps och Qvarntorps qvarnar och tegelbruk, tillhörde 1857 kammarherren grefve Fritz A. G. Louis Stackelberg; säteriet med qvarn och såg var detta år taxeradt till 30,085 rdr banko. De säteriet utgörande gårdarne donerades 1612 till Bengt Larsson Dufva († 1621), tillhörde hans son och sonson, hvilken sistnämde (Johan Dufva, † 1698) utlöste Mar och Marsäter från reduktionen. Genom gifte med Johanna von Vitinghoffs och Brita Dufvas dotter Maria kom gården till landshöfding Reinh. Rehbinder († 1709) och förblef inom hans ätt till 1825; åren 1850 och 1853 egdes den af C. och T. Lundmark. Ett nu nedlagdt manufakturverk privilegierades år 1816. — Såsom en naturmärkvärdighet i trakten nämnes ett ovanligt starkt echo mot ett berg vid stranden. Det upprepar ända till 26 stafvelser i rad, och för att profva det brukar man vanligen upprepa orden: »*Ett sådant echo som här får man icke höra i all sin dar, om man lefde aldrig så länge.*»

Fredriksskans. Så benämnes den skans, som försvarar inloppet till Gefle och är belägen på en liten holme, fordom kallad *Blockhus-haren*, $^1/_2$ mil från hamnen. Mellan holmen och norra landet är så smalt och grundt, att endast små båtar kunna gå fram; men åt östra landet är vattnet bredare och så djupt, att 20 fots lastade fartyg kunna segla igenom. Här skall i äldre tider ett s. k. blockhus hafva stått. Skansen iståndsattes 1717, och genom densamma hindrades Ryska mordbrännarflottan, som år 1719 låg utanför i skären, från att komma upp till staden. Efter generallöjtnant Hugo Hamilton, som hade inseende öfver arbetet på skansen, kallades denna också *Hugo-skans.* Från åren 1720 till 1742, särdeles 1738, förbättrades skansens försvarsverk; efter freden 1743 bibehöllos der ännu 16 kanoner med 30 mans besättning under befäl af en löjtnant och en styckjunkare; år 1788 flyttades dock både kanoner och garnison till Waxholm. Året derpå iståndsattes imellertid skansen åter på bekostnad af Gefle stad och försågs med 8 stora kanoner. Vid samma tid anlades på Holmudden, vid yttersta inloppet, ett batteri med bestyckning af 8 kanoner.

Fredriksskans. Så kallades en vid Kalmar under Fredrik I:s tid, omkring 1740, anlagd skans, hvilken dock vanligast benämnes *Käringlåret.*

Fredros. Jernbruk i Gunnarskogs socken och Jösse härad af Wärmlands län, mellan sjöarna Stora Mangen och Stora Treen, hade 1858 tre fria härdar, förut 900 sk㏖ privilegieradt smide och 9 sk㏖ hammarskatt, allt af eget tackjern. Derjemte idkas spik- och manufaktursmide.

Fredsberg. Modersocken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, genomskuren af Göta kanal, uppgifves hafva, tillika med annex socknen Bäck, en areal af 23,884 tunnland, af hvilka 1,320 äro sjöar och kärr, bland hvilka Fredsbergs Mosse är den största. Hufvudnäringen är jordbruk; skogarne äro illa vårdade; boskapsskötseln tämligen god. Qvinnorna äro flitiga väfverskor och tillverkade i synnerhet förut hufvudsakligast linneväfnader. Socknen, som består af $49^1/_2$ mantal skatte, $2^7/_{16}$ dito krono och $11^1/_8$ frälse, var 1857 uppskattad till 285,743 rdr bko och beboddes år 1840 af 1,736, år 1850 af 1,927 och 1856 af 2,368 personer. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulato-

risk folkskola; i den förra skolan undervisades 73 gossar och 60 flickor, i den sednare 26 gossar och 20 flickor, medan 25 gossar och 43 flickor undervisades i hemmet samt 19 barn hade dels enskild undervisning, dels bivistade allmänt läroverk. — Fredsbergs modersocken utgör, tillika med annexet Bäck och Björkängs kapell, ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Hela pastoratet består af $75^3/_{16}$ mantal, med 1 mantal prestgård och 1 dito stom, $11^3/_4$ tunnor vederlag och, år 1856, en befolkning af 3,542 personer. Kyrkan, belägen $4^1/_2$ mil från Mariestad och $3^3/_4$ mil från Skara, nybyggd af sten 1814 i fyrkantig form, är ljus och rymlig. Omkring gamla kyrkan syntes tydliga spår af äldre befästningar, i synnerhet på vestra sidan, der man ännu år 1812 kunde se ordentliga vallar. Tornet på gamla kyrkan blef 1691 förstördt genom ett åskslag och sedermera icke återuppbygdt. Bredvid kyrkogården finnas åtskilliga kummel och ättehögar, och vid gräfningar skall man hafva funnit gamla värjfästen, sporrar och spikar m. m. Genom pastoratet stryker Vest-Göta kanal-linien från Fägred i söder till Lyrestad i norr, och i Fredsbergs socken ligger kanalstationen Hajstorp; icke långt från det till pastoratet hörande Björkängs kapell ligger jernvägsstationen Töreboda vid kanalen. Vid Göranstorp i Fredsbergs socken gjordes år 1773 ett fynd af guldringar, dels runda, dels spiralvridna. — Adress: Mariestad.

Fredshammar. Jernbruk i Orsa socken af Stora Kopparbergs län, vid Ore elf, hade 1858 tillsammans 7 fria härdar. Bruket anlades af G. Heidenfelt, G. W. Schultz och friherre J. Cedercreutz samt privilegierades år 1697. Det tillverkar årligen omkring 5,000 sk℔ smide af eget tackjern och har derjemte manufaktursmide. Vid Orsasjön ligger den under bruket lydande *Bäcka* masugn. Vid Fredshammar finnes en husbehofsqvarn. Fredshammar och Bäcka egas af ett bolag.

Fredshög. Ett mant. skatte i Rengs socken och Skytts härad af Malmöhus län, har bördig åker och stor höfångst samt ålfiske i hafvet, till hvilket dess egor gränsa, men är hufvudsakligast anmärkningsvärdt derföre, att enligt en gammal dom de angränsande grannarne äro skyldiga att underhålla alla gärdsgårdar omkring hemmanet.

Fredö. Hemman i Nikolai socken och Jönåkers härad af Nyköpings län, bortbyttes 1619 af S. Banér till hertig Carl Philip, köptes från kronan 1646 af friherre Gustaf Horn, tillhörde sedermera riksrådet friherre Er. Ryning och 1695 K. rådet grefve A. Stålarm till Sjösa i Svärta socken, under hvilket gods Fredö lydde 1854, tillika med andra lägenheter i Nikolai socken.

Frendefors. Modersocken i Sundals härad på Dal och i Elfsborgs län, näst Ed den största i provinsen, uppgifves hafva en areal af 49,956 tunnland, af hvilka 7,680 äro sjöar och kärr. Inom socknen ligger sjön Hästefjorden och en liten del af Rådane-sjön; från Hästefjorden rinner Dalbergs å genom socknens norra del, och i vestra delen leder Bodane-ån vattnet ur Rådane-sjön till Hästefjorden. I sydöstra, södra och vestra delarne är socknen bergig; men bergen äro låga. Hemmanen på slätten sakna skog. Socknen, som består af $48^1/_8$ hemman skatte, $3^1/_8$ dito krono och $1^3/_4$ frälse, 1857 taxerade till 288,045 rdr banko, beboddes 1840 af 3,625 personer, men hade 1850: 4,278 och 1856: 4,560 invånare. Uti socknens ambulatoriska skola undervisades sistnämda år af 2 examinerade lärare 250 gossar och 215 flickor, medan 160 gossar och 181 flickor hade undervisning i hemmet. — Frendefors modersocken utgör, tillika med annexerna Brålanda och Ryr, ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen i Södra Dals kontrakt af Carlstads stift. Hela pastoratet består af $119^1/_4$ förmedlade mant., med 1 mantal prestgård och 1 dito stom samt $8^1/_2$ tunnor vederlag; pastoratets befolkning steg år 1856 till 9,049 personer. Kyrkan, belägen $14^1/_2$ mil från Carlstad och $1^1/_2$ mil från Wenersborg, är af sten, byggd 1800, med torn och sakristia af sten. Altartaflan,

föreställande Uppståndelsen, är målad af Kraft och skänkt 1822 af prosten Stenberg i Bolstad. I choret hvila öfverstlöjtnant Elias Rosengrip och hans fru, Helena Ryting, och på östra gafveln sitter en minnessten öfver prosten doktor P. P. Ekelund. — Bland gårdar i socknen märkas $^1/_2$ mant. skatte *Holmen*, hvilket 1681 som s. k. nytt säteri under namnet *Ekelundsholm* tillhörde generalmajoren Robert Lichtone, och militieboställlet *Kläfverud*, som år 1563 var bland grefve Svante Stures arfvegods och år 1577 tillhörde grefve Gustaf Axelsson Banér, hvilken 1600 halshöggs i Linköping. Hans son, Carl Banér, vice-guvernör i Preussen och död i Elbing 1632, hade Kläfverud under sin sätesgård *Hufvudnäs*, belägen der staden Wenersborg sedan anlades 1643. Inom socknen finnes en mineralkälla, kallad *Dykällan*, och en god bränntorfsmosse, kallad Skeemosse. Af fornlemningar nämnas 5 hällekistor och 25 stenrör. — Adress: Wenersborg eller Åmål.

Frendö. Gård i Fergelanda socken och Walbo härad på Dal, har på en höjd en stor ättehög och tomtning efter en byggnad, enligt sägnen en kyrka, som man här ämnat uppföra. Folksägnen berättar, att under byggandet företog sig en jätte hvarje natt att bära bort grundstenarna till det stället, der Fergelanda kyrka nu står. En natt, då han på detta sätt bar sten, kom han att dröja ute, tilldess solen gick upp. Han förvandlades då till en stor sten. Denna sten finnes ännu upprest mellan Skriketorp och Fergelanda kyrka, och den sten, som jätten bar, då han förvandlades, ligger bredvid den större.

Frenninge. Modersocken i Färs härad af Malmöhus län, uppgifves hafva en areal af 11,849 tunnland, af hvilka 22 äro sjöar och kärr. Åkerjorden är sandig, hötillgången god; torfjord och skog finnas tillräckligt. Socknen består af $18^3/_4$ mantal skatte och $3^{13}/_{24}$ dito frälse, taxerade till 161,325 rdr bko. Folkmängden, som 1840 uppgick till 1,541 personer, utgjordes år 1850 af 2,268 och 1856 af 2,466 invånare. I socknens fasta skola undervisades sistnämda år af 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare 153 gossar och 141 flickor, medan 5 gossar och 6 flickor undervisades i hemmet. — Frenninge modersocken utgör, tillika med Wollsjö annex, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Färs kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet består af $32^1/_2$ förmedlade mantal, med $^3/_4$ mantal prestgård och $^1/_4$ annexhemman, kronotionden är 3 t:r 20 k:r, och pastoratets hela befolkning uppgick 1856 till 3,521 personer. Frenninge kyrka, utförligt beskrifven af Brunius i »Skånes Konsthistoria», sid. 138, ligger på en ansenlig höjd $4^1/_2$ mil från Lund; i kyrkan står en dopfunt af rödaktig marmor. — I socknen ligger hemmanet *Skumparp*, $^7/_{16}$ mantal, Nils Månssons födelseort; derjemte märkas *Wallarp*, $4^4/_{78}$ och *Wallarum*, 3 mantal. År 1858 fanns inom socknen ett garfveri, tillhörigt P. Westlunds Söner, som under året tillverkade för ett värde af 1,265 rdr bko. — Adress: Hörby.

Fresta. Modersocken i Wallentuna härad af Stockholms län, belägen omkring sjön Norrvikens öfra ända, mellan Sollentuna i sydvest, Ed i vester, Hammarby i nordvest, Wallentuna i nordost och Täby i sydost, uppgifves hafva en areal af 4,605 tunnland, af hvilka 420 äro sjöar och kärr. I Norrviken infalla här Fjäturns vattendrag från söder och Skällnora-ån från öster; den sistnämdas stränder utgöras af bergkullig skogsbygd, likasom öfriga delar af socknen, dock omvexlande med jemnare trakter. Till socknen hörer äfven skogen Törn. Rådande jordmånen är lera; hufvudnäringarne åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen, som består af $8^1/_4$ hemman skatte, $6^3/_4$ dito krono och $5^1/_2$ frälse, var 1857 uppskattad till ett värde af 163,425 rdr bko och bebroddes 1805 af 427, 1850 af 474 och 1856 af 441 personer. Socknen hade sistnämda år, tillika med Hammarby, både fast och ambulatorisk folkskola med en examinerad och en oexaminerad lärare; i den förra skolan undervisades 37 gossar och 10 flickor, i den sednare 17 gossar och 15 flickor,

medan 3 gossar och 3 flickor hade enskild undervisning samt 20 gossar och 31 flickor undervisades i hemmet. — Socknen förekommer under namnet *Fræsta* redan 1291 och synes 1314 hafva varit annex till Hammarby af *Provincia Valendahundæri* och *Attundia;* nu mer utgöra modersocknen Fresta och annexet Hammarby ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Vestra Roslags kontrakt af ärkestiftet. Hela pastoratet består af 49 förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård; vederlaget är 18 tunnor 28 kappar; pastoratets befolkning uppgick år 1856 till 974 personer. Kyrkan, belägen $2^3/_4$ mil från Stockholm och 5 mil från Uppsala, är gammal, byggd af gråsten; der finnas grafstenar öfver rikstygmästaren J. von Berfeldt (✝ 1619) och assessor Ehrenstedt (✝ 1717). — Liljegren uppräknar icke mindre än 16 runstenar, dels i och vid kyrkan, dels vid gårdar inom socknen. Inom pastoratet hafva derjemte i äldre tider funnits flera runstafvar, balkar med runor och en s. k. Rime-Runabok om 6 blad (nämd 1628). — Bland gårdar i socknen märkas: *Skällerum*, *Ahlby*, 1 mantal skatte med underlydande 1 mantal, — *Bollstanäs* eller *Grimsta*, $2^1/_2$ mantal frälse, $^3/_8$ krono, — *Ekeby,* 3 mantal frälse, och *Odenslunda,* 1 mantal skatte. — Adr.: Stockholm, Antuna.

Friberg. Bernstadt säteri om $2^1/_4$ mantal uti Fittja socken och Lagunda härad af Uppsala län, vid Arnöviken, anses nämdt redan år 1220 under namnet *Vrebagert,* såsom tillhörande Hagby kyrka; i sednare tider har gården varit innehafd af slägterna Cruus, 1670, De la Gardie 1685 och till 1760, derpå af Buckau, som 1769 köpte det till skatte, och hvars familj egde gården ännu 1825; omkring 1850 egdes Friberg, med $2^3/_4$ mantal i samma socken, af en Almqvist.

Friberg, eller **Borgberg.** Berg uti Tjärstad socken och Kinds härad af Östergötland, icke långt från Hallstads säteri, vid ändan af sjön Jerlunden, kallas äfven *Borgberg* och företer ännu lemningar efter en der befintlig forntida borg.

Fridene. Annex-socken i Wartofta härad af Skaraborgs län, $1^1/_2$ mil vester från Hjo, uppgifves hafva en areal af 5,392 tunnland, af hvilka 70 äro sjöar och kärr. Socknen är belägen i skogsbygd, så att handaslöjder här idkas; men åkerbruket skötes dock med allvar, och socknen står eller stod i ett visst anseende för sitt hvete. Den består af $9^1/_4$ mantal skatte, $2^1/_2$ dito krono samt 1 frälse och beboddes år 1840 af 459, 1850 af 524 och 1856 af 547 invånare. Uti socknens fasta skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare och en klockare 40 gossar och 33 flickor, medan 12 gossar och 15 flickor undervisades i hemmet. — Fridene socken är annex till Fröjereds konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Kåkinds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, ombyggd år 1805, har torn af sten. — Inom socknen ligga $^1/_4$ mant. säteri *Djurahult* samt militieboställena *Tjustorp* och *Wäbjörntorp.* — Adress: Hjo.

Fridlefstad. Modersocken i Medelstads härad af Blekinge län, $1^1/_2$ mil norr från Carlskrona, uppgifves hafva en areal af 37,191 tunnland, af hvilka 3 520 äro sjöar och kärr. Socknen har talrika småsjöar och ett stort antal husbehofsqvarnar; jordbruk och bränvinsbränning äro hufvudnäringarne. Furså och Fursbro utgöra gränsskilnaden mellan Fridlefstads socken i Bleking och Wissefjärda socken i Kronobergs län; vid gränsen mot Tving ligger sjön Alljungen. Socknen, som består af $54^3/_8$ mantal, beboddes 1840 af 4,280 personer, men hade år 1850: 4,692 och 1856: 4,943 invånare. Sistnämda år hade socknen både fast och ambulatorisk skola; i den förra undervisades 55 gossar och 29 flickor, i den sednare 35 gossar och 40 flickor; 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 73 gossar och 76 flickor hade enskild undervisning, och 93 gossar samt 85 flickor undervisades i hemmet. — Fridlefstad socken utgör tillika med Rödeby annex uti Östra Härad och Sillhöfda kapell ett regalt pastorat af 1:sta klassen uti Medelstads kontrakt af Blekinge län. Hela pastoratet består af $90^1/_3$ oförmedlade man-

tal, med $^3/_4$ mantal prestgård och $^1/_4$ dito annexhemman; kronotionden är 1 tunna 13 kappar, tax. 385; hela folknummern steg år 1856 till 8,148 personer. Kyrkan, en gammal stenbyggnad, utan torn, har varit helgad åt den Hel. Martin, hvars dag fordom årligen firades till minne af kyrkans invigning. I kyrkans gamla sigill syntes också helgonet, som vände sig mot en tiggare, och omskriften lydde: *Sigillum Ecclesiæ Frilleste.* Socknen hade fordom två kapeller, i Holmsjö och Höryd, der märken efter dem ännu skola synas; för närvarande har socknen ett kapell vid Sillhöfda. — Icke långt från Fridlefstads by, — berättar Sjöborg, — är en äng, kallad Gunåkra, på hvilken man finner en med uppresta stenar kringsatt höjd, kallad *Fridlefs* eller *Fridleifs Graf.* Stensättningen är äggformig, och vid ena ändan står en sten, större än de öfriga. Sjöborg tror, att socknen fått namn efter denna Fridleif, som varit någon mäktig man, någon fylkes- eller häradskonung, och, fortfar han, »i socknen felas icke minnesmärken efter gamla byggnader, hvilka man tills vidare upplysning kan kalla slott, för att i så måtto bevisa, att hvarken Fridleif varit utan residens eller hans hirdmän utan gårdar.» Sådana qvarlefvor finnas vid Elmeryd, vid Harstorp, vid Björkeryd på en backe, kallad Röerne, vid Askunga, på Riddarehögen, och vid Skygården. — Adress: Carlskrona.

Friel. Annex socken i Åhs härad af Skaraborgs län, $3^1/_2$ mil o. n. o. från Wenersborg och $2^1/_2$ mil v. s. v. från Lidköping, vid Wenern, uppgifves hafva en areal af 3,124 tunnland, af hvilka 10 äro kärr och sjöar. Socknen har fordom haft betydlig skog; men på sådan är nu tillgången ringa, och den bränntorf, hvaraf förut funnits tillgång, är nu också medtagen. Utom jordbruk, idkas något fiske i Wenern. Socknen består af $4^5/_8$ mantal skatte, $1^1/_2$ dito krono samt $4^7/_{16}$ frälse, var 1857 taxerad till ett värde af 42,300 rdr bko och beboddes 1840 af 466, 1850 af 500 och 1856 af 543 invånare. — Friels socken är annex till Thuns regala pastorat af 2:dra klassen i Kållands kontrakt af Skara stift. Kyrkan är af hög ålder, liten, mörk och dyster. — Bland fornminnen i socknen nämnas åtskilliga resta stenar närmare Wenerns strand, men saknande inskrift, och utan att någon tradition är fäst vid dem. För längre tid sedan hittades nära intill Friels by, i ängen åt Wenern till, en kopparflaska med handtag, i hvilken lågo två guldringar och spetsen af en värja, medan flaskan för öfrigt var full af ben och aska. — Ingen märkligare gård finnes inom socknen. — Adress: Lidköping.

Friggeråker. Annex-socken i Gudhems harad af Skaraborgs län, $^1/_2$ mil n. n. o. från Falköping, uppgifves hafva en areal af 3,819 tunnl. och är belägen på slätten mellan Mösse-, Brunhems- och Ålleberget, hvilken i hednatiden var rik på orter, helgade åt gudarne. Socknen består af $12^1/_2$ mantal skatte, $1^1/_8$ dito krono samt $9^3/_4$ frälse och var 1857 taxerad till ett värde af 94,700 rdr bko. Invånarne, år 1840: 380 personer, utgjorde 1850 ett antal af 390 och 1856 af 435 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola gemensam med Thorbjörntorp; i densamma undervisades af en examinerad lärare och en klockare 53 gossar och 32 flickor, medan 33 flickor hade undervisning i hemmet och 11 barn saknade undervisning. — Friggeråker är ett af annexerna till Falköpings stads regala pastorat af 1:sta klassen i Wilska kontrakt af Skara stift. Kyrkan, af sten, belägen invid vestra jernvägs-stambanan, mörk och trång, är en bland de äldsta i Westergötland och anses vara anlagd på den Hel. Sigfrids bedrifvande vid år 1000. — I socknen ligga säterierna *Bäckabo* och *Stugugården* — Adress: Falköping.

Frillen. Sjö i Femsjö socken och Westbo härad af Jönköpings län, på gränsen mot Halland.

Frillestad. Modersocken i Luggude härad af Malmöhus län, $1^1/_4$ mil o. s. o. från Helsingborg, uppgifves hafva en areal af 2,384 tunnland, har åkerjord af lermylla och sandjord, godt höbol, någon skog och tillräcklig torfjord, be-

står af $10^1/_8$ mant., 1857 taxerade till ett värde af 60,530 rdr bko, och beboddes 1840 af 420, 1850 af 519 och 1856 af 538 invånare. I socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år 28 gossar och 18 flickor, medan 5 gossar och 4 flickor hade undervisning i hemmet. — Frillestads modersocken utgör med annexet Ekeby ett alternativt regalt och patronelt pastorat af 3:dje klassen i Luggude kontrakt af Lunds stift. Egaren af Gidsholm nämner pastor två gånger och konungen den tredje. Hela pastoratet består af $26^5/_{56}$ oförmedlade mantal, med $1^1/_4$ mantal prestgård och $^1/_2$ annexhemman, samt beboddes år 1856 af 1,509 personer. Kyrkan ligger $4^1/_2$ mil från Lund. — Ingen större gård finnes inom socknen. — Adress: Helsingborg.

Frillesås. Modersocken i Fjäre härad af Hallands län, med en liten del i vester vid Lyfta-åns utlopp sträckande sig till hafvet, uppgifves hafva en areal af 8,910 tunnland, af hvilka 415 äro sjöar och kärr. Socknens insjöar äro små, och den ur Lofsjön i Förlanda socken upprinnande Lyfta-å rinner igenom socknen. De odlade sträckorna äro hopträngda mellan en mängd kala och ofruktbara berg, inskränkta till utrymme, men bördiga. Jordbruk är hufvudnäringen; derjemte idkas spånad af lingarn, som säljes till Marks härad, hvarjemte någon del af socknens manliga ungdom begifver sig ut på sjöresor. Socknen består af $21^5/_{34}$ mantal skatte, $3^1/_{24}$ mantal krono samt 8 dito frälse, år 1857 taxerade till ett värde af 100,110 rdr banko, och beboddes år 1840 af 1,038, 1850 af 1,235 och 1856 af 1,261 invånare. Sistnämda år hade socknen ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 55 gossar och 29 flickor, medan 2 flickor hade undervisning i hemmet. — Frillesås modersocken utgör, tillika med annexerna Gällinge och Idala, ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Fjäre och Wiske kontrakt af Göteborgs stift. Hela pastoratet består af $64^{101}/_{105}$ mantal, med 1 mantal prestgård och 1 dito enkesäte samt beboddes 1856 af 2,416 personer. Kyrkan, belägen $2^7/_8$ mil från Kungsbacka och $5^5/_8$ mil från Göteborg, är af sten under tegeltak och har torn, uppfördt år 1764. — Inom socknen ligger säteriet *Elekjerr*. — Bland fornlemningar märkes *Kung Fridlefs Graf*, — efter hvilken socknen tros hafva sitt namn. Grafven ligger något i vester från socknens kyrka, har blifvit öppnad år 1730 och befanns innesluta en starkt sammansatt stenkista, hvari stod en urna af ler, fylld med aska, kol och brända ben. Bredvid urnan låg ett kopparsvärd och en ganska väl arbetad gördel, öfverdragen med bronz och emalj. Vid urnan låg också en oformligt stor stigbygel. Längre i vester från Kung Fridlefs Graf ligga två andra grafkullar, den ena af 46, den andra af 51 alnars omkrets. — Adress: Kungsbacka.

Frinnaryd. Modersocken uti Norra Wedbo härad af Jönköpings län, sträckande sig från Svartån till Östergötlands gräns ungefär med 1 mils längd, mellan Säby i norr, Linderås i vester och Marbeck i söder samt mot Linderås begränsad af Svartån, uppgifves hafva en areal af 8,007 tunnl., af hvilka 430 äro sjöar och kärr. Fyra smärre sjöar finnas inom socknen. Jordmånen är öfver allt god, men stenbunden, företrädesvis i östra delen; denna del af socknen har god tillgång på skog, om hvilken det är knappt i vestra delen. Socknen består af $26^1/_4$ förmedl. mantal, deraf $13^1/_4$ mant. skatte, $5^1/_2$ dito krono och $7^1/_2$ dito frälse, med 2 utjordar på skatte, 1 utjord, 1 torp och 1 qvarn på krono. Befolkningen, som 1840 steg till 667 personer, utgjordes 1850 af 728 och 1856 af 691 invån. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 41 gossar och 26 flickor, medan 7 gossar och 9 flickor undervisades i hemmet. — Frinnaryd socken, som i början af Lutherska tidhvarfvet var annex till Linderås, men sedan hörde till grefskapet Wisingsborg, blef af grefve Per Brahe den Yngre år 1641 gjord till särskildt pastorat och är nu ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Norra Wedbo kontrakt af Linköpings stift. Prestgården, skänkt af grefve Per,

består af 2 hemman i Frinnaryds by. Kyrkan, belägen 8 mil från Linköping och $3^1/_4$ mil från Ekcsjö, är af sten och mycket gammalt byggnadssätt. Kyrkan nedbrann af åskeld Christi Himmelfärdsdag 1659, men återuppbyggdes, målades 1664 och reparerades 1757; läktaren, uppsatt år 1693, prydes med bilder i trä af Christus, apostlar och martyrer; altarprydnaden består likaledes af bildsnideri, föreställande Himmelsfärden och Nattvardens instiftelse. En starkt förgylld oblatask af koppar och ett rökelsekar, likaledes af koppar, förvaras i kyrkan; dennas silfver, 199 lod, blef år 1829 bortstulet genom inbrott. — Inom socknen ligga *Hästeryd*, ett urgammalt Bonde-gods, tillhörigt Bondeska fideikommisset Bordsjö eller Kathrineholm, *Qvarnstad, Dagstorp* och *Hyltan*. — Adress: Boxholm.

Fristad. Modersocken i Wedens härad af Elfsborgs län, 1 mil n.n.o. från Borås stad, uppgifves hafva en areal af 7,521 tunnland, af hvilka 1,275 äro sjöar och kärr. Bland sjöar märkas: *Artingen*, $^1/_4$ mil lång, och *Öresjö*, af en half mils längd, uti hvilken den genom socknen löpande *Öre-elf* faller ut; denna å, äfven kallad Risa-elf, antager efter utloppet ur sjön namnet Wiskan. Rådande jordmånen i socknen är sandmylla, ängen är svag, något lin och hampa odlas, likasom något humle. Bland binäringar märkes smide af yxor, liar och bjellror; handelsrättigheten begagnas föga. Socknen består af $12^1/_4$ mantal skatte, $3^7/_8$ mantal krono och $10^3/_8$ dito frälse, med 1 qvarn och 1 tegelbruk på skatte, 1 såg och 1 stamp på krono, alltsammans 1857 taxeradt till ett värde af 88,942 rdr bko. Befolkningen, 1840: 842 personer, steg 1850 till 919 och 1856 till 934 invånare. I socknens ambulatoriska skola undervisades sistnämda år 29 gossar och 25 flickor, medan 26 gossar och 24 flickor hade undervisning i hemmet och 2 barn saknade undervisning. — Fristads socken lades år 1628 under Borås pastorat, skiljdes derifrån år 1671, men förenades åter dermed genom kongl. resolutioner af 1680 och 1687. År 1783 begärde Fristadsboerna åter att skiljas från Borås; men Gustaf III resolverade, att Borås och Fristad skulle framdeles utgöra ett pastorat, hvilket dock åter upphäfdes år 1859, då Borås pastorat delades i 2 regala pastorater af 2:dra klassen, det ena innefattande Borås, Torpa och Brämhult, det andra Fristad, Borgstena och Gingrid. — Fristads kyrka, belägen $1^1/_4$ mil från Borås, är byggd af sandsten med hvälfdt tak utan torn. En tradition berättar, att kyrkan fordom stått på Fristads hed. — Inom socknen ligga det gamla Gylta-godset *Påtorp* samt exercisplatsen *Fristads Hed* med ett gammalt domaresäte. Stensättningar finnas dessutom inom socknen vid *Sjölid* och *Slättäng*. — Adress: Borås.

Fristorp. Säteri uti Tunhems socken och Wäne härad af Skaraborgs län, bestående af 1 mant. frälse säteri samt $1^1/_2$ dito skatte och en kalkugn, alltsammans taxeradt till 15,500 rdr bko, egdes 1857 af förre handlanden Ahlroth. Bland äldre egare nämnes 1812 en Kosboth.

Fritsla. Annex-socken i Marks härad af Elfsborgs län, 2 mil s.s.v. från Borås, uppgifves hafva en areal af 4,467 tunnland, af hvilka 105 äro kärr och sjöar. Socknen består af $6^1/_8$ mantal skatte, $1^{15}/_{16}$ dito krono samt $6^1/_8$ frälse, med 14 qvarnar och 2 sågar, alltsammans 1857 uppskattadt till ett värde af 102,837 rdr bko. Befolkningen, 658 personer år 1840, steg år 1850 till 725 och 1856 till 793 invånare. Uti socknens fasta skola undervisades sistnämda år 18 gossar och 10 flickor, medan 22 gossar och 30 flickor hade undervisning i hemmet samt 17 barn begagnade enskild undervisning. — Fritsla socken är annex till Seglora konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Marks och Bollebygds kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, af trä, uppfördes åren 1612—1621. — Inom socknen ligger en mindre herrgård, *Ramslätt*. — Adress: Borås.

Frodehammar, eller **Fruhammar.** Gård i Norra Wi socken och Ydre härad af

Östergötlands län, anses hafva fått sitt namn af en småkonung, vid namn Frode, som ligger begrafven derstädes, och hvars graf betecknas med 4 stora stenar, 2 vid hufvudet och 2 vid fötterna.

Frodes Hög. Se *Fjärås* socken.

Frosta. Härad uti Malmöhus län, gränsande i norr till Christianstads län, i öster till Färs härad, i söder till Torna och i vester till Onsjö och Harjagers härader, innehåller omkring 4 mil i bredd och i längd vid pass 5 mil samt har en areal af 148,548 tunnland, af hvilka 8,497 äro sjöar och kärr. Inom häradet ligger Ringsjön, hvars aflopp är Rönne å; den betydligaste ån är Getinge å. Häradet är skogrikt, mindre odladt och bördigt än de öfriga häraderna inom länet, har sumpig, kall, kärraktig och stenbunden grus- och lerjordmån och är mindre rikt på säd, men har ansenlig hötillgång och godt mulbete, hvarföre boskapsskötsel är hufvudnäring. Uti häradets betydliga bok- och ekeskogar gödas svin i mängd. Humlegårdar finnas tämligen allmänt; linne- och ylletyger tillverkas. Den vanliga klädedrägten är, för karlarne, hattar med röda band kring kullen, svarta tröjor och skinnbyxor, för qvinnorna svarta och blå tröjor och kjolar med korta lif samt rödbruna skinnpelsar om vintern; de ogifta bruka röda band i hårflätorna, och hustrurna bära på hufvudet hvita kläden med långa utstående ändar. Karlarne sysselsätta sig med skogshygge, och qvinnorna sköta hufvudsakligast ladugården. Häradet, som har sitt tingsställe i Hörby och 1856 beboddes af 23,237 personer, består af följande socknar: $12^1/_8$ mantal af Norra Rörum, $1^{23}/_{24}$ mantal af Tjörnarp, $^5/_8$ mantal af Häglinge, Södra Rörum, Höör, $9^1/_{48}$ mantal af Munkarp, $6^7/_{24}$ mant. af Svensköp, Fulltofta, Östra Espinge, 1 torp (Skältäppehus) af Stödhaf, Hörby, Lyby, Gudmuntorp, Hurfva, Bosjökloster, $1^3/_{16}$ mantal af Vestra Sallerup, Östra Sallerup, Ströö, Skarhult, $12^1/_4$ mantal af Borrlunda, Skeglinge, Höxeröd, $16^{55}/_{96}$ mantal af Gårdstånga, Holmby, Harlösa och Hammarlunda.

Frosta. Prosteri uti Lunds stift, består af följande pastorater: Östra Sallerup och Långaröd, regalt; — Hörby och Lyby, konsistorielt; — Höxeröd, reg.; — Fulltofta och Östra Espinge, alternativt regalt och patronelt; — Södra Rörum och Häglinge, konsist.; — Höör och Munkarp, regalt; — Norra Rörum och Hallaröd, konsist.; — Bosjö-kloster (Klinta), patronelt; — Gudmuntorp och Hurfva, alternativt konsistor. och patronelt; — Borrlunda och Skeglinge, konsistor.; — Harlösa och Hammarlunda, reg.; — Strö och Skarhult, patr.; — Gårdstånga och Holmby, konsistor. Alla dessa socknar tillhöra Malmöhus län, utom Häglinge och en liten del af Norra Rörum, som ligga uti Christianstads län. Prosteriets befolkning uppgick 1856 till 26,311 personer.

Frostviken. Kapell-församling till Föllinge Lappmarkspastorat i Jämtlands Norra Kontrakt, belägen i Jämtlands Norra fögderi, 16 mil från Östersund och 14—15 mil från moderkyrkan. Socknens längd uppgifves till omkring 15 mil; befolkningen steg år 1856 till 680 personer, hvartill kom en Lappförsamling af 248 personer. Församlingen har ständig kapellpredikant sedan 1842; en ny kyrka invigdes 1839; men den gamla står ännu qvar omkr. 2 mil från den nya, och hålles der gudstjenst 2—3 gånger om året. Se vidare *Föllinge* socken.

Fruberget. Berg i Vester-Hanninge socken af Södertörn, $3^1/_2$ mil från Stockholm, på venstra sidan om inloppet till Landfjärden, vid Häringe gods, är i trakten vida beryktadt. Berget, som står i en skog af ekar och granar, röjer, säger Dybeck i »Runa», flerestädes spår efter våldsamma krafter, hvilka en gång tagit i tu dermed. »Den dristige och vettlystne kan, — fortfar han, — genom mörka gångar eller hålor tränga till bergets inälfvor. En af hålorna är märkvärdig för sin rymlighet; endast få känna ingången, och ännu färre söka den, emedan grottan står i ett ganska tvetydigt rykte. Enligt en redan på 1700-talet upptecknad sägen skall vid

den tid, då Christendomen infördes i landet, en fru, som antagit den nya läran, hafva dolt sig härstädes, men blifvit upptäckt genom galandet af en tupp, som hon hade med sig, och derefter afdagatagen, tillika med sina anhöriga. — Gossen Jan i Sotholmen berättade för Dybeck, att, då en dag Gröndalarn var stadd i grannskapet af berget, sysselsatt med att så, framkommo till honom ur skogen två män, som anmodade honom att följa med dem till Frugrottan. Han efterkom deras begäran. När de kommit fram till grottan, gingo de bägge männen in deri och försvunno der, hvarefter Gröndalarn, som stadnade vid ingången, hörde dem från det inre af grottan ropa till honom: »sicks du? sicks du? (ser du?)», på hvilket tilltal de af honom fått till svar ett kort *nej*, hvilket han »för säkerhet skull» fäst med ed. Han hade visserligen kommit lyckligt och väl derifrån, men insjuknat kort derefter. — Vanligen skall man vid besök i det inre af grottan mötas af hvinande slungstenar. Någon gång höres från det innersta sprakning af eld, hvilken förmenas brinna utan låga, emedan sådan aldrig förmärkes. — Sjelfva Bergsrået eller Bergfrun träffas någon gång i trakten omkring. En man hade, »medan solen var som hetast», lagt sig till hvila på en häll i Kalkbergsängen samt insomnat der. Då han vaknade (solen var då nedgången), stod Bergsrået hardt när. Det var klädt i hvita kläder, och han tyckte sig se, att det log åt honom. Mannen menade derföre, att under det han vridit sig i sömnen något af hans plagg råkat i olag, men fann vid efterseendet, att så icke skett. Bergsrået log åt honom andra och tredje resan, hvarefter det makligt återvände till berget, gick tre hvarf omkring detsamma och slutligen dit in. Mannen fann icke något skäl att längre dröja på stället.»

Frugård. Säteri uti Näs socken och Åse härad af Elfsborgs län, på Wenersnäs, 1 mil från Halle- och Hunneberg samt 2 mil från Wenersborg, utmed Wenern, har fordom tillhört slägterna Oxenstjerna, Bååt och Bjelke. Landshöfdingen friherre Thure Bjelke lemnade år 1687 Thureholms sätesgård i Södermanland till sin kusin, kongl. rådet och fältmarskalken grefve Nils Thuresson Bjelke, i utbyte mot Frugård, hvilket gods sedan tillhörde slägten Zelow och derefter riks-ståthållaren grefve B. von Platen, upphofsmannen till Göta kanal. Gården tillhörde under de sednare åren grefve C. D. Rewentlow, som äfven egde Wenersnäs i samma socken. Under Frugårds säteri lyda $10^1/_2$ hemman; gården har vacker barrskog, lastageplats och fiske i Wenern samt det så kallade Frugårdssund. Egendomen har utmärkt vackert läge nästan midt på näset och är bebyggd med corps de logis af sten samt försedd med vackra trädgårdar.

Frustugan. Grotta uti ett berg på Sandhamns-ön (Sandön) i Wermdö socken och skeppslag af Stockholms län, så rymlig, att 6—8 personer kunna stå raka derinne. Grottan är alldeles rund och har en liten ingång på ena sidan.

Frustuna. Modersocken i Daga härad af Nyköpings län, mellan Thorsåker och Lästringe i sydost och söder, sjön Likstammen i sydvest mot Ludgo, Björnlunda i vester, Stor- och Kattnäs- eller Tuna-sjöarna i norr samt Frustuna- eller Frösjön, Sigtuna ån och Sillen i öster, uppgifves hafva en areal af 19,810 tunnland, af hvilka 2,990 äro sjöar och kärr. Landet sluttar mot vattendragen i norr och öster, består i norr af småkulliga slätter, i midten, mot söder och sydvest af skogs- och bergsmark samt genomdrages af talrika vatten, som utfalla dels i Sillens sydvestra vik, dels till Frösjön och Likstammen. Rådande jordmånen är dels lera, dels jäsjord, dels sand; näringarne äro åkerbruk, ängs- och skogsbruk, fiske m. m.; det fordom här idkade bergsbruket är nu nästan alldeles nedlagdt. Socknen består af $40^7/_8$ förmedlade mant. ($28^1/_8$ mant. skatte, $1^1/_2$ dito krono och $11^1/_4$ frälse), och befolkningen, som år 1810 utgjordes af 1,116 personer, steg 1850 till 1,238 och 1856 till 1,257 invån. Socknen hade sistnämda år fast folkskola, i hvilken en examinerad lärare

och klockaren undervisade 33 gossar och 10 flickor, medan 16 gossar och 36 flickor undervisades i hemmet och 49 gossar samt 46 flickor saknade undervisning. — Frustuna socken förekommer under namnet *Frøstuna (cum annexa) in prepos. Nicopensi* omkring 1314 och oftare samt utgör af gammalt tillika med Kattnäs (Kathrinænäs) ett pastorat, nu konsistorielt af 2:dra klassen uti Daga kontrakt af Strengnäs stift. Hela pastoratet består af 55$^1/_2$ mantal, med 1 mantal prestgård och, år 1856, inalles 1,522 invånare. Vederlaget är 7$^1/_2$ tunnor. Kyrkan, belägen 4$^1/_2$ mil från Södertelge, Nyköping och Strengnäs, är gammal, till största delen byggd af gråsten, och har flera adliga grafvar, tillhörande slägterna Ehrencreutz, Silfversparre, Rossfeldt och Ehrensvärd. — Af fornlemningar nämnas en runsten i kyrkan och vid Sigtuna ruiner efter en byggnad, som enligt traditionen skall hafva varit ett kloster, af hvars nunnor tvänne, som blifvit räddade ur sjönöd på Frösjön, grundat och efter sig uppnämt Kathrinænäs' och Dillnäs kyrkor. Af gamla handlingar tror man sig hafva funnit, att gården Söra i socknens norra bygd varit grundstammen för ett præbende vid Strengnäs kapitel, i hvilken egenskap denna gård nämnes redan 1313. — Inom socknen ligga *Säby* och *Ehrendals* bruk, *Målby, Frönäs* och *Södertuna* eller *Wad.* — Till fattiga barns uppfostran har domprosten Graffman i Strengnäs testamenterat 1,000 rdr bko. — Bland gamla sedvänjor bibehålles den, att vid begrafningar förblifva de sörjande i sittande ställning i kyrkan vid de tillfällen, då den öfriga församlingen reser sig upp under gudstjensten. Hofriddare och brudtärnor äro bibehållna vid bröllopen, då hvarje rätt bäres in på bordet under musik af två eller tre spelmän, och vid gästabudet hålles tal af presten, hvarefter brudparets skål drickes särskildt af hvar och en bland gästerna, som då framlemna sina gåfvor. — Adress: Södertelge.

Fryeled. Modersocken i Östbo härad af Jönköpings län ($^1/_2$ mant. hörer till Vestra Härad), mellan Hårån i vester, Nydala socken af Vestra Härad i norr, Gällaryd i öster och Wernamo samt Woxtorp i söder, uppgifves hafva en areal af 17,889 tunnland, af hvilka 780 äro sjöar och kärr. Socknen intager större delen af den för sin vilda natur bekanta södra afdelningen af Östbo härad och genomflytes af de till Lagans system hörande Hårån och Ruskån, kring hvilken sistnämda å den största vildheten i natur träffas. Till socknen stöter en del af sjön Hindsen; inom densamma ligga sjöarna Lången och Svenaryds-sjön. Af mossar finnas två större, Earyds och Dala, den sistnämda dock hithörande blott till en del. Derjemte förekomma flera smärre skogsmossar. Socknen är i allmänhet skogrik, och boken träffas här så långt nordligt som vid Earyd, hvars lilla boklund af befolkningen anses som den nordligaste i Sverige. Under samma parallel ligger också en liten bokskog vid Ekholmen i Westbo, nordligast i detta härad. Öster om Hårån går en ås näst gränsen mellan Fryeleds och Gällaryds socknar, och från norra delen af Fryeleds bys egor sträcker sig en ås på Hindsens östra sida inåt Wernamo socken. Utom de hemman, som ligga på åsarnas sluttningar, ligga de öfriga nästan på hvar sin mellan sumparna och träsken uppskjutande särskilda höjd; de flesta hafva god, men stundom mycket stenbunden jord. Socknen består af 17$^1/_2$ hemman skatte, 4$^1/_8$ dito krono och 6$^5/_8$ frälse, allt förmedladt, och beboddes 1840 af 1,185 personer, men hade 1850: 1,252 och 1856: 1,219 invånare. Sistnämda år hade Fryeleds socken både fast och ambulatorisk folkskola; i den förra undervisades 44 gossar och 48 flickor, i den sednare 39 gossar och 43 flickor; lärarne voro 2 examinerade och en klockare. — Socknen, omnämd redan år 1207 och kallad *Fröale, Froal, Fryelle*, utgör nu, tillika med annexet Hagshult, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassens 2:dra afdelning i Östbo kontrakt af Wexiö stift. Hela pastoratet består af 45$^3/_8$ förmedlade mantal, med 1$^1/_4$ mantal prestgård och $^5/_8$ dito stom samt beboddes 1856 af 1,877 invånare. Kyr-

kan, belägen $6^1/_2$ mil från Jönköping och $8^1/_2$ mil från Wexiö, nybyggdes år 1788 af sten och har ett 32 aln. högt torn; hon ligger vackert, fastän lågt, och är synlig öfver Lagans och Storåns dalar på betydligt afstånd i sydvest. Den äldsta kyrkan byggdes år 1299, då presten i Fröale, Genuitus, skänkte sin äng Hiutbol till prestgårdens förbättrande; vid kyrkan höres ett ovanligt echo, som 4—5 gånger upprepar till och med 6—7-stafviga ord. — Bland säterier i socknen märkas: *Näsbyholm, Earyd* och *Loftås*, hvarom särskildt på deras ställen. Efter klosterbröderna i Nydala finnas flera minnen i benämningar på gårdar och ställen, t. ex. »Munkarödjorna» nära Earyd, »Munkadalen» strax öster om prestgården, »Munkavadet» öfver Häråu, ett par »Munkakällor» m. m. Om gården Svanaryd, nu kapitens-boställe, berättas, att der bodde två fröknar Klingspor, hvilka vid utbrottet af 1643:års krig byggde sig ett hus på en otillgänglig ö uti mossarna, kallad Svanakulle, norr om Svanaryds sjö, der de bodde till krigets slut, och efter hvilket hus ännu tydliga tecken synas på den nu med tät skog bevuxna ön. — Socknen är rik på fornminnen. På Fryeleds bys egor ligga talrika griftkullar, alla små och af vanligt slag, sannolikt efter ett der hållet fältslag; på Näsbyholms egor träffas likaledes öfver 30 ättehögar, af hvilka fornforskaren major Ennes, förf. af »Carl XII:s krigare», som egde Näsbyholm, låtit öppna åtskilliga, i hvilka träffades ben, förrostade jernsaker, glasperlor o. s. v. På Näsbyholms gärde, icke långt ifrån den punkt, der vägen upp till herregården träffar på häradsvägen, befinnes ett af ortens mest interessanta fornminnen, tvänne offerplaner och en offerhög med dertill hörande stensättningar samt ännu synliga arbeten för det till offren nödvändiga vattnets ledande till offerstället (se Allvin, Östbo Härad, sid. 73). En offerplan träffas också på hemmanet Mjöhults skog, ett offerbord på ett berg i en mosse på Svanaryds egor, griftkummel och stensättningar på Galuås egor, ett stort kummel på Södra Loftås egor (se *Loftås*), m. m. På den så kallade Kyrkobacken å Söljes egor träffas ett större tempelrör; backen har sitt namn deraf, att man enligt sägnen först ämnade der bygga Fryeleds kyrka; men hvad som byggdes om dagen, refs ned om natten, hvarföre man släppte ett par tvillingoxar lösa och anlade kyrkan der de stadnade. På hemmanet Lilla Hyltan i denna socken föddes den bekanta fornforskaren, kanslirådet Liljegren. — Adress: Wernamo.

Fryggestorp. Två mantal skatte uti Linneryds socken och Konga härad af Kronobergs län, tillhör bönder; $^1/_4$ mantal frälse tillhörde år 1708 Ax. Pistol. — Vid Fryggestorp är en *lyftesten*, om hvilken i Palmsköldska Samlingarna berättas, att Thor under en vandring från Asagård till Walhall täflade med jätten i Fryggestorp om hvilkendera som skulle kunna lyfta stenen; Thor blef den segrande, och jätten föll.

Fryken. Ett af Wärmlands större vattendrag, bestående af de med hvarandra sammanhängande tre sjöarna *Öfra Fryken, Mellan-Fryken* och *Nedra Fryken*, hvilken sistnämda genom *Norselfven* faller ut i Ås-fjärden af Wenern. I Öfra Frykens nordligaste ända afbörda sig från vester Wiggs- och Rögdelfvarna, som bilda sjöarna Kläggen och Welen, från öster Ljusna- och Mangselfvarna, som bilda Broken-sjöarna och Hänsjön; på Öfra Frykens östra strand infaller i sjön den från Bada-sjö kommande Bada elf. Öfra Fryken omgifves af socknarna Fryksände i norr, Gräsmark i vester och Lysvik i öster. Förbi Sunne kyrka stryker det smalare vattendrag, som förenar Öfre Fryken med *Mellan-Fryken*, hvilken upptager Rottna elf från sjön Rottnen och sköljer Vestra och Östra Emterviks socknars stränder. Till Kihls socken hör *Nedra Fryken*, hvars sydligaste ända sträcker sig ända till Kihls kyrka, men som vid Hannäs, uti en på vestra stranden bildad vik, afbördar sig genom Nors-elfven. Vattendragets hela längd uppgifves till 8 mil.

Frykerud. Annex-församling i Kihls härad af Wärmlands län, $3^1/_2$ mil n. v.

från Carlstad, mellan Vestra Emtervik i norr, Boda i vester, Kihl i öster och Grums samt Nors socknar i söder, uppgifves hafva en areal af 29,947 tunnland, af hvilka 3,280 äro sjöar och kärr. Socknens talrika vattendrag gå till Nedra Fryken och Nors-elfven, såsom afloppet för Torpa- och Prim-sjöarne, som utfaller i Fryken, samt Emsens m. fl. sjöars aflopp, hvilket går ut i Nors-elfven. Socknen, som består af $18^{29}/_{32}$ hemman skatte och $2^{1}/_{96}$ dito krono, var 1857 taxerad till 286,703 rdr bko och beboddes 1840 af 3,095 personer, 1850 af 3,419 och 1856 af 3,422 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola, der 2 examinerade lärare samt klockaren undervisade 162 gossar och 144 flickor, medan 92 gossar och 80 flickor undervisades i hemmet. — Frykeruds socken är annex till Kihls præbende-pastorat uti Kihls kontrakt af Carlstads stift. Uti den gamla kyrkan förvaras en munkekåpa och ett rökelsekar sedan katholska tiden. — Adress: Carlstad.

Fryksdal. Härad i Wärmland, uppnämdt efter de midt igenom detsamma strykande Fryken-sjöarna, med en areal af 536,638 tunnland, af hvilka 56,800 äro sjöar och kärr. Utom Fryken-sjöarna förekomma här talrika vattendrag och insjöar. Landet, utmärkt för sin naturskönhet, är bergigt och skogrikt, men äfven på många ställen jemnt och odlingsbart, ehuru icke på långt när tillräckligt uppodladt; jordbruk och boskapsskötsel äro dock befolkningens hufvudsakligaste näringsfång. Invånarne äro hvarandra tämligen olika i olika socknar: Fryksände- och Hvitsands-boerna anses för de bästa och redbaraste i Öfra Fryksdalen; i Nedra Fryksdalen är folket ohyfsadt, stolt och trätgirigt, men eger ovanlig skicklighet i gröfre handarbeten, såsom timring, murning, snickare- och smides-arbeten samt nyplöjning, hvarmed allt de förtjena penningar så väl inom länet som i andra provinser. Östmarks boerna anses som de råaste, som lättjefulla och lösaktiga. Ur häradets äldre historia berättar Fernow, »att den förste, som rådt deröfver, hetat Thore, efter hvilken gården Thoresby vid Frykens norra ända skall blifvit uppkallad, och hvilken skall hafva varit en jätte, som blifvit begrafven i ett af stenkumlen invid Fryken. När ett af dessa omkring år 1770 uppgräfdes, fann man 7 qvarters långa benpipor efter en menniska och andra i jemförelse dermed. — Fryksdals härad är deladt på tvänne fögderier och tvänne domsagor. Till Norr-Sysslets fögderi och domsaga höra Elfdals härads Öfra och Nedra tingslag samt *Fryksdals härads Öfre tingslag*, som innefattar socknarna Fryksände, Hvitsand och Lekvattnets kapell; deremot hör *Fryksdals härads Nedra tingslag*, innefattande socknarna Lysvik, Sunne, Gräsmark, Östra och Vestra Emtervik, tillika med Jösse härad, till Vester-Sysslets fögderi och domsaga. Öfre tingslaget beboddes år 1856 af 14,093, det Nedre af 23,816 personer.

Fryksdal. Prosteri uti Carlstads stift, består af pastoraterna: Sunne, med Östra och Vestra Emtervik samt Gräsmark, regalt af 1:sta klassen; — Fryksände, med Lysvik och Östmark, Hvitsands och Lekvattnets kapell, regalt af 2:dra klassen; — Brunskog, med Boda och Magneskog, konsistorielt af 2:dra klassen. Prosteriets hela befolkning uppgick år 1856 till 46,414 personer, af hvilka 20,388 kommo på Sunne, 17,521 på Fryksände och 8,505 på Brunskogs pastorat.

Fryksände. Socken i Fryksdals härad af Wärmlands län, kring nordligaste ändan af sjön Öfra Fryken, uppgifves, tillika med Hvitsands kapell-församling, hafva en areal af 195,904 tunnland, af hvilka 10,800 äro sjöar och kärr. Bland socknens vattendrag märkas följande, som alla afbörda sig uti sjön Fryken, nämligen sjön *Grunnen* med sitt aflopp *Gran-elfven*, sjöarna *Welen* och *Kilen*, som bildas och genomströmmas af *Rögd-elfven*, *Mangs-elfven* med *Hänsjön* och flera smärre sjöar, *Bada-sjön* och *Bada-elfven*. Socknens vestligaste gräns är *Rottne-elfven*. Socknen, som består af $14^{11}/_{12}$ hemman skatte och 1 dito krono samt år 1857 var taxerad till ett värde af 457,572

rdr bko, beboddes 1840 af 5,720 personer och hade 1850: 6,547, år 1856, tillika med Lekvattnets kapell, 7,099, men utom kapell-församlingens befolkning 5,776 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med tillsammans 4 examinerade lärare och klockaren; i fasta skolan undervisades 53 gossar och 40 flickor, i den ambulatoriska 322 gossar och 334 flickor, medan 3 gossar bivistade allmänt läroverk och 176 gossar samt 186 flickor undervisades i hemmet, så att hela antalet af barn i skolåldern under detta år utgjorde 1,111. — Fryksände socken utgör, tillika med Lekvattnets och Hvitsands kapell, Lysvik och Östmark, för närvarande ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Fryksdals kontrakt af Carlstads stift. Hela pastoratet består af $36^{11}/_{24}$ förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård; vederlaget är 9 tunnor, och hela befolkningen steg 1856 till 17,521 personer. Vid första inträffande ledighet skall imellertid Östmark afskiljas från pastoratet och utgöra ett särskildt regalt gäll af 3:dje klassen. Socknen, i gamla tider kallad *Frijksene,* har varit annex till Sunne och redan af gammalt haft kyrka, hvilken blifvit flyttad tre gånger och för hvarje flyttning varit obrukbar af ålder. Först stod hon, berättar Fernow, vid Thorsby-(Rögd-)elfvens förening med Fryken, och derifrån flyttades hon ett stycke i nordost till en hög kulle på Prestbohls egor, och vidare till sin nuvarande plats på en udde mellan Rögd- och Mangs-elfvarnas utlopp. Ett altarskåp och en dopfunt af sten äro ännu qvar sedan katholska tiden. — Inom socknen ligger *Bada bruk,* en gammal gård, likasom *Westanvik* och *Thorsby,* der Fryksdalens första bebyggare Thore eller Thori Jotun skall hafva bott. — Bland socknens fornlemningar nämnas en ättehög på Gerdsviks udde, söderut ifrån Bada, samt flera större och mindre ättehögar ett litet stycke från den förra, och af hvilka en blifvit ansedd som Thore Jotuns graf. En åttondels mil norr om Bada synas vid Frykens strand lemningar efter en stenbro och derjemte en stensättning, så jemn som på de slätaste stadsgator, efter Fernows uppgift. Nära derinvid är också tecken efter ett forntida domaresäte. — Adress: Sunne.

Främby, eller **Främmandeby** och **Främdeby.** Sätesgård nära Falu stad i Kopparbergs socken, har ömsom tillhört kronan, ömsom enskilda personer. År 1447 nämnes som egare en Wilkin Olsson, 1490 Per Seffresson till Främmandeby, hvilken anses som stamfader för adliga ätten Svinhufvud af Qvalsta, och hvars hustru, Barbro Johansdotter eller Ingemarsdotter, förde 2 hjorthorn i blått fält. Bergsmannen Ped. Siverdsson innehade gården 1542; år 1548 egdes den af Jöns och Daniel Thorkilssöner, men från 1552 till och med 1557 under säterifrihet af kon. Gustaf I, som vistades på gården, då han besökte Kopparberget, hvarföre man der hade uppsatt en »herrebyggnad med 7 stufvor och 39 fönster». Åren 1557 och 1561 förlänades gården åt en Jöran Persson på Risholm, kallad konungens troman, och kom efter honom till flera andra, men blef 1682 reducerad som kungsgård och anslogs 1694 åt landshöfdingen i länet på hans lön. År 1735 blef likväl $^1/_3$ af gården återställd åt rådmannen Ol. Persson Forsslind, och år 1752 utfärdades skattebref på det öfriga, så att gården sedan varit i enskildas händer. Daniel Thorkilsson till Främdeby adlades af konung Erik och hade till vapen ett svinhufvud; det berättas, att han af Carl IX fått Liljan i Aspeboda socken till faddergåfva. En af hans söner var 100 år gammal, då han dog; en annan, Erik Danielsson, var bergsman, den tredje, Jöns Danielsson, var befallningsman i Dalarne, och den fjerde, Daniel, blef kyrkoherde i Wika. En af Daniels mågar var prosten i Leksand, Elof Terserus. Daniel Thorkilssons enka blef sedan gift med bergsknapen Christopher Olsson, som adlades af Gustaf den Store, men enligt berättelse gifvit till konungen 20 skℏ koppar för att bli utstruken ur adelsmatrikeln, på det hans gårdar skulle tillfalla hans döttrar med första giftet och icke falla under kronan. Se Hülphers Dal-resa, sid. 337 och 436.

Främmestad. Modersocken i Wiste härad af Skaraborgs län, $3^1/_2$ mil s. o. från Wenersborg genomfluten af Nossan, uppgifves hafva en areal af 10,530 tunnland, af hvilka 225 äro sjöar och kärr. Halfva socknen är skogsbygd och består dels af Främmestads säteris skog, dels af häradsallmänningen Rolken; rådande jordmånen är svartmylla och ganska bördig; ängarne äro bevuxna med löfskog och bestå till det mesta af mader, som gifva ymnigt och godt hö. Socknen, som består af $8^3/_{16}$ hemman skatte, $^3/_8$ dito krono och $10^5/_8$ frälse samt år 1857 var uppskattad till ett värde af 119,062 rdr banko, beboddes år 1840 af 1,200 personer, men hade 1850: 1,253 och 1856: 1,362 invån. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med 2 examinerade och 1 oexaminerad lärare, hvilka tillika med klockaren i skolorna undervisade 279 barn, medan 44 barn undervisades i hemmet, 9 bivistade allmänt läroverk och 29 hade enskild undervisning. — Främmestad, fordom regalt pastorat och förenadt med Tengeneds, hvilket då bestod af 9 socknar: Tengened, Träkörna, Lägnum, Hyringa, Malma, Främmestad, Bäreberg, Flakeberg och Bjärby, men omkring 1645 skiljdt från Tengened, utgör nu ett patronelt pastorat af 3:dje klassen i Wäne härads kontrakt af Skara stift. Patronatsrätten tillhör Främmestads säteri. Hela pastoratet, bestående af $32^9/_{16}$ förmedlade mantal, med $^1/_2$ mantal prestgård, beboddes 1856 af 2,022 personer. Kyrkan, belägen 5 mil från Skara och $4^1/_2$ mil från Lidköping, Wenersborg och Alingsås, är en af de vackrare landskyrkorna, oval, af sten och utan torn, uppförd år 1775 och kallas Hedvig Charlotta. Förra kyrkan låg helt nära till sätesbyggningen på Främmestads säteri, och när hon råkat i sådant förfall, att en ny måste byggas, anlades denna något öfver 600 alnar från gamla kyrkogården, men på säteriets åkergärde. Dåvarande egaren af Främmestads säteri, baron J. H. Posse, som ansenligt bidrog till den nya kyrkobyggnaden både med penningar och annat, bedref och ledde personligen arbetet. — Vigtigaste gården i socknen är *Främmestads* säteri. — Bland socknens fornminnen nämnes en forntida domplats vid Bäck och den s. k. *Astrids Graf,* hvarom se Främmestads säteri. — Adress: Sollebrunn.

Främmestad. Sätesgård i Främmestads socken och Wiste härad af Skaraborgs län, belägen vid Nossan, som här gör ett 24 fots fall, synes i äldre tider hafva tillhört den i orten mycken egendom innehafvande slägten »af Tre Rosor»; Bengt Gabrielsson Oxenstjerna, hertig Carls råd, gift med Sigrid Roos af denna slägt, skref sig till Främmestad mot slutet af 1500-talet. Hans måg, Nils Thuresson Bjelke, hvilken, sedan hertig Carl blifvit konung, måste rymma ur riket, men återkom år 1612 och ligger begrafven i Linköpings domkyrka, skref sig äfvenledes till Främmestad, äfvensom dennes måg Erik Carlsson Oxenstjerna, introducerad under № 1 bland friherrar och död år 1662. Dennes måg, friherre Axel Leijonsköld, var sedan egare till år 1679, då general-majoren Peder Larsson Hierta tillbytte sig Främmestad med tillhörande gods emot sina arfvegods i Halland samt 400 dal. silfvermynt i mellangift. Hans son, generalmajoren Lars Pedersson Hierta, och dennes son, generalmajoren Lars Larsson Hierta, egde sedan efter hvarandra Främmestad, som af den sistnämde omkring medlet af 1700-talet såldes, men år 1845 af hans sonsons son, frih. Fredrik Philip Hierta, återköptes. Den sistnämde är för närvarande innehafvare af egendomen, som under mellantiden efter hvarandra tillhört en von Zelow, friherre J. H. Posse, friherre J. H. Lillje, Herman af Petersens, friherre N. Silfverschiöld, Adolf Coyet, kon. Carl XIV Johan och kon. Oscar I, af hvilken nuvarande egaren köpt gården.

Egendomen består af omkring 10 mantal säteri, rå och rör samt frälse, med en areal af något öfver 4,600 tunnl:d, jemte tegelbruk, såg, vadmals-stamp, benstamp samt qvarn med 6 par stenar, drifven af det 24 fot höga Baljefors-fallet; 3:ne andra ännu obegagnade fall i Nossan tillhöra dessutom egendomen. — Till Främmestads säteri hörer,

enligt Göta Hofrätts dom af 1738, jus patronatus i Främmestads församling.

På det till egendomen hörande hemmanet Bredgården är Jakob Johansson Vestrogothus, år 1570 biskop i Skara, född, och berättas han hafva rymt undan värfvare, under det han stäckte hö i Bredgårds hage, samt begifvit sig till Skara och der fått tillfälle att studera. På en annan hithörande gård, Råglanda, säges drottning Astrid, Olof Skötkonungs dotter, Norska konung Olof den Heliges gemål, hafva under sina sista lefnadsår bott, och visas ännu hennes graf derstädes. Åtskilliga andra fornminnen, såsom ättehögar, hällekistor, stensättningar m. m. å egendomens område vittna om att denna ort varit tidigt bebodd.

Främmestad. Ett mantal säteri uti Söne socken och Kållands härad af Skaraborgs län, vid stranden af Wenern, egdes 1857 af kapiten C. Påhlman och var taxeradt till 6,375 rdr bko. Bland äldre egare nämnas öfverstlöjtn. grefve Ad. Ekeblad 1814 och grosshandl. L. Hjertström 1830.

Främsbacka. Tvänne välbyggda gårdar vid Hosjön uti Stora Kopparbergs socken af Dalarne, tillhöriga bergsmän. Från Gustaf Wasas vandringar i Dalarne berättas, att, när han kom från Ornäs öfver sjön Runn till Korsnäs, der han gick in i hyttan, stod der en bergsman, Nils Hansson på Främsbacka, hvilken var en af Christians medhållare, och när »Gustaf såg honom der ståendes, stack han sig ut och gick in i Sandvikshyttan, der han begärte af en smältare visa sig väg till herr Joen i Svärdsjö; så följde smältaren honom till vägs och visade honom vägen, och då gaf herr Gustaf honom en sölfverdart, sägandes: Om Gud hjelper mig, så kom till mig, då skall jag väl betala dig.»

Frändöga. Ett mantal säteri uti Ferglanda socken och Walbo härad på Dal, äfven kalladt *Frändö,* egdes 1563 af Christopher Torstensson på Ulfstorp; 1610 af Erik Christophersson; 1619 af hans enka; 1637 af fru Ebba på Ulfstorp. Gården kallas gammal sätesgård 1681 och tillhörde då fru Margareta Ekeblad; 1716 innehades den af Agneta Silfversvärd; 1736 af löjtn. Wall; 1767 af hof-auditör Hoffstedt; 1794 af kapiten Ridderbjelke; nu af bönder. På egorna finnas 2 oskattlagda sågar.

Frängsäter. Ett mantal frälsesäteri uti Skedevi socken och Finspongs Läns härad af Linköpings län, utgör, tillika med *Häfla* stångjernsbruk, *Sillesjö* gård, *Skärforss* manufakturverk och *Reymyra* glasbruk m. m., ett gods af öfver rdr 270,000 banko taxering. Frängsäter, som i äldre tider varit blott frälse, tillhörde jemte $1/4$ mantal Bråustorp år 1687 fru Märtha Kurck, enka efter Arvid Ivarsson Natt och Dag; åren 1700 och 1725 var jägmästaren O. Mörner egare af gården, hvilken 1783 som säteri innehades af generalmajor v. Post och 1825 af kapiten E. G. von Post. Så väl Frängsäter som de ofvannämda gårdarna och verken tillhöra nu kapiten von Posts arfvingar, brukspatron Victor v. Post m. fl. Frängsäter särskildt består af 1 mantal frälsesäteri med tegelbruk, 1 mantal frälse samt $1/2$ mantal frälse gästgifvargård, som eges till säteriet.

Frö. Gammal sätesgård af 1 mantal skatte- och 1 mant. frälse-säteri uti Lillkyrka socken och Åkerbo härad af Linköpings län, fordom kallad *Öfrö* eller *Öfverö,* skall hafva tillhört Jakob Thuresson Rosengren, men blifvit återlemnadt till kronan år 1558. Enligt reduktions-jordeboken har skatte-säteriet varit krono arf och eget, men blifvit af Per Andersson Törnesköld köpt år 1638 samt skall vid slutet af 17:de århundr. hafva tillhört Törnesklölds måg, Simon Rosenberg († 1689) och hans arfvingar; frälsesäteriet tillhörde desamma genom byte med E. Trotz. Samtidigt med eller före Simon Rosenberg torde hans måg, öfverste Stegman († 1676), hafva innehaft Frö; hans arfvingar innehade det år 1700; men 1726 tillhörde Frö lagman B. Sederholm. Bland egare i sednare tider nämnas doktor Johan Törner år 1783, öfverste Törner 1828 och 1850 L. M. Ekelund,

hvars arfvingar år 1852 innehade Frö, tillika med Rännefjälla, 1 mant. frälse, Nedra Lundby, 1 dito frälse, Fyrby, 2 mantal skatte, och Ernestad, 1/4 mantal skatte och 1/2 dito frälse, allt inom socknen. Ernestad har tillhört Törnsköld och slägten Rosenberg.

Frö, Lilla. By uti Resmo socken och Algutsrums härad af Ölands Södra Mot, af hvilken drottning Margaretha år 1408 donerat ett hemman till nunneklostret i Kalmar (brefvet derom läses i Ahlqvists Beskrifn. öfver Öland, III, 185). En uti Landtborgens kalkberg utanför hemmanet befintlig urhålkad väg kallas *Fröby Skura*.

Fröberga. Ett mantal skattesäteri och 1 dito frälse i Öfver-Selö socken och Selebo härad af Södermanlands län, är en gammal gård, som 1649, jemte 1/8 mant. skatte Öråsen, var delad mellan slägterna Svinhufvud och Fahnehjelm; år 1686 egdes Fröberga såsom frälse dels af fru Katharina Kyle, dels af fru M. Soop till Mälsåker; år 1695 tillhörde gården lagman Stjerneroos, som fick frälse-rättigheten till en del flyttad på Låsta i Strengnäs socken; och ännu 1795 innehade hans slägt gården, som sedermera innehades af slägterna Svinhufvud och Liljestråle.

Fröbygårda. Färjplats i Wickleby socken och Algutsrums härad af Ölands Södra Mot, 1/4 mil vesterut från sockens kyrka; härifrån besörjes öfverfarten till Kalmar. Omkring medlet af September hålles hvarje år marknad vid Fröbygårda.

Fröderyd. Modersocken uti Vestra Härad af Jönköpings län, mellan Lannaskede, Bäckaby och Ramqvilla i öster, Asa i söder, Skepperstad och Hultsjö i vester samt Lannaskede i norr, uppgifves hafva en areal af 16,246 tunnland, af hvilka 1,210 äro sjöar och kärr. Af sjöar uppräknas Fris-, Skär-, Kall-, Årset-, Holmeshult-, Esprilla-, Angsebo- och Stensjön; af åar: Stor- eller Linneån, som börjar i Linnösjön i Hultsjö socken, går genom Hultsjön, Fris- och Kallsjön in i Östra Härad och der får namn af Emm-ån, samt Lillån eller Skeppersta-ån, som kommer från Skepperstads socken och går ned i Stor-ån. Socknen är i synnerhet märklig genom sin rikedom på mineralier; här finnes t. ex. på Årsets utmark ett *silfvermalm*-streck, som på 1760-talet bearbetades för Ädelfors' guldverks räkning, men icke lönade sig; vidare förekommer *kopparmalm* på Årsets, Fröderyds, Esprilla och Hokhults egor, der Fredriksbergs grufva i det förut s. k. Kyrkoberget nu åter bearbetas (se *Fredriksberg*). På Notteryds egor, omkring 1 mil söder om Årset, ligga *Inglamåla* jerngrufvor. Vidare finnas i socknen *kalk*- eller *limstens*brott vid Årsets by, *quarz*brott på Torps egor, *pipsten* på Fröderyd Norregårdens. Socknen har mycken linodling och förfärdigar väf till afsalu; biskötseln är icke obetydlig. Socknen består af 23 1/2 mantal skatte, 3 1/16 mantal krono samt 5 1/2 dito frälse och beboddes år 1840 af 1,180, 1850 af 1,422 och 1856 af 1,437 invånare. Fröderyd hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 88 gossar och 56 flickor, medan 2 flickor undervisades i hemmet och 9 barn saknade undervisning. — Fröderyds socken, omkring år 1300 kallad *Frøryd* eller *Frearyd*, utgör för närvarande tillika med Ramqvilla och Bäckaby ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassens 1:sta afdelning i Vestra Härads kontrakt af Wexiö stift. Hela pastoratet består af 84 3/16 mant., med 1 1/4 mantal prestgård och 1 dito stom; vederlaget är 5 5/8 tunnor, och pastoratets befolkning uppgick år 1856 till 4,097 personer. Kyrkan, belägen 5 1/2 mil från Wexiö och 7 mil från Jönköping, är gammal och byggd af sten; deri förvaras ett »munkskåp», en djup dopfunt, en bild af Luther, trampande på påfven, m. m. En sägen berättar, att man först ämnade anlägga kyrkan vid Fröset, nära Fröderyd, vid den å, som kommer ur Linnösjön, der ett rör visas med en stor sten; men ett bergsrå i Byaberg, nära »Dansarebacken», nedref om nätterna hvad som byggdes om dagen, hvarföre kyrkobyggnaden flyttades till det nuvarande stället, och när rået hörde klockljuden, flydde det till Gröns-

kulla i Hjelmseryd. Den så kallade »Dansarebacken» ligger på frälsehemmanet Röshults egor och är ett bland de många minnen af Frejakulten, som förekomma i Fröderyds socken. Söder om kyrkan står en runsten, rest af »Björn efter sin broder Sven». Bland kyrkoherdarne i Fröderyd märkes författaren af Smålands Beskrifning, Sam. Rogberg, † 1760. — Adress: Wexiö.

Frödinge. Modersocken uti Sevedes härad af Kalmar län, 1 mil o. n o. från Wimmerby, uppgifves hafva en areal af 30,479 tunnland, af hvilka 4,120 äro sjöar och kärr. Socknens vigtigaste sjö är sjön Yxnern. Frödinge består af $20^1/_4$ mantal skatte, $1^5/_8$ mantal krono samt $16^1/_2$ dito frälse, var 1857 taxerad till 178,620 rdr bko och beboddes år 1840 af 1,776, 1850 af 1,925 och 1856 af 2,053 invånare. — Frödinge socken utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Tunaläns och Sevedes kontrakt af Kalmar stift. Prestgården består af $1^1/_8$ mantal. Kyrkan, belägen $10^3/_4$ mil från Linköping, 5 mil från Westervik och 1 mil från Wimmerby, är byggd af trä år 1739. — Inom socknen ligga säterierna *Stjernvik* vid sjön Yxnern, 1 mantal, och *Möckelhult*, $^1/_2$ mantal. — Adress: Wimmerby.

Fröel, eller **Fröijel.** Annex-socken uti Heide Ting af Gotlands södra fögderi, $3^3/_4$ mil v. s. v. från Wisby, vid hafvet, uppgifves hafva en areal af 8,771 tunnland, af hvilka 220 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af $14^1/_8$ mantal skatte, taxerade till rdr 52,427 bko år 1857, beboddes år 1840 af 568 personer, men hade 1850: 586 och 1856: 607 invånare. — Fröel är annex till Klinte konsistoriela pastorat af 2:dra klassen uti Medelkontraktet af Wisby stift. Kyrkan, af sten, uppgifves vara byggd år 1166; der finnas tvänne likstenar med run-inskrift. — Adress: Wisby.

Fröjered. Modersocken i Wartofta härad af Skaraborgs län, $2^1/_2$ mil v.s.v. från Sköfde, uppgifves hafva en areal af 13,191 tunnland, af hvilka 250 äro kärr och mossar. Ingen sjö finnes inom socknen, som från norr till söder genomskäres af Tidan samt två smärre åar, Yan och Lill-ån. Allmogen inom socknen är allmänneligen välmående, nykter och sedlig, sköter sitt åkerbruk väl och bor snyggt och beqvämt; socknen ligger i skogsbygd, och derföre idkas här äfven handaslöjder, eburu åkerbruket är hufvudnäringen. Socknen, som består af $12^5/_8$ mant. skatte, $2^1/_{16}$ dito krono och 3 frälse, beboddes 1840 af 1,035 personer, men hade år 1850: 1,235 och 1856: 1,275 invånare. Uti socknens fasta folkskola undervisades sistnämnda år af en examinerad lärare och klockaren 48 gossar och 37 flickor, medan 42 gossar och 43 flickor hade undervisning i hemmet. Såsom grundfond för en skol-inrättning skänkte M. Julin år 1810 ett kapital af 200 rdr bko samt 25 tunnor råg och 25 tunnor hafra. — Fröjereds moderförsamling utgör, tillika med Korsberga och Fridene, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen uti Kåkinds kontrakt af Skara stift. Hela pastoratet, som består af $51^1/_{16}$ förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård och 1 dito stom, beboddes 1856 af 2,706 invånare; vederlaget är 14 tunnor och 12 kappar. Kyrkan, belägen $2^1/_2$ mil från Sköfde, $1^3/_4$ mil från Hjo samt 6 mil från Skara, är af sten, men saknar torn. Uti byn Orrleka, $^1/_4$ mil vesterut från nuvarande kyrkan, tror man, att fordom en kyrka stått, emedan lemningar ännu synas der efter ringmurar och sönderslagna grafstenar. Om denna kyrkas namn och tiden för dess nedtagande vet man ingenting. — Inom socknen ligga *Anneforss bruk* och säteriet *Svenstorp.* — Adress: Hjo.

Fröjeslunda, eller **Fröslunda.** Annexsocken i Lagunda härad af Uppsala län, i söder om Alsta-sjön och Örsunds å, mellan Girista i öster, Litslena i söder, Biskopskulla i vestsydvest samt Nysätra och Gryta i norr, uppgifves hafva en areal af 2,708 tunnland, af hvilka 230 äro sjöar och kärr. Socknen är en slätt med spridda kullar och icke alldeles skoglös. Rådande jordmånen är dels lera, dels svartmylla; hufvudnäringen

är åkerbruk, och dertill kommer något fiske i Alsta sjö. Socknen, bestående af 14 förmedl. mant. skatte, $^1/_2$ mant. krono och $4^5/_8$ dito frälse, var 1857 taxerad till 149,248 rdr bko och beboddes år 1840 af 340, 1850 af 407 och 1856 af 415 invånare. Uti socknens fasta skola undervisades sistnämda år 27 gossar och 20 flickor, medan 15 gossar och 18 flickor undervisades i hemmet. Skolan hade en examinerad lärare utom klockaren. — Socknen förekommer år 1314 under namnet *Frøslunda* såsom hörande till Laghund och är nu annex till Biskopskulla regala pastorat af 2:dra klassen i Lagunda kontrakt af ärkestiftet. Kyrkan, belägen $2^1/_2$ mil v. s. v. från Uppsala, är gammal, af gråsten, utan torn, reparerad år 1830. Hon skall ursprungligen vara byggd af en Per Teet till Knyllinge, hvars bild ännu förvaras; före hans tid skall orten hafva hört till Biskopskulla socken. — Af fornminnen nämnas en offerlund, »Frejs Lund», vid kyrkan, kanske ock en åt Thor helgad dylik lund derinvid, samt flera grafhögar, den största vid Knyllinge, och stensättningar nära kyrkan samt vid Hamra. Vid Örsunds Bro, gamla gränsen mellan Tiunda- och Fjerdhundraland, är bytesplats för slättbygdens spannmål och skärgårdens fiskvaror. Söder om ån, på allmänningen Rymningen, hade Gustaf Wasa ett läger år 1521. — Bland socknens gårdar märkas: *Thorslunda, Hamra* och *Taxnäs*. — Adress: Enköping.

Frökind. Härad i Skaraborgs län, söderut från Falköping, begränsadt eller genomskuret af statens vestra jernvägsbana samt af den under anläggning stående jernvägslinien Falköping—Jönköping, uppgifves hafva en areal af 33,049 tunnland, af hvilka 2,180 äro sjöar och kärr, och består af en jemn, skoglös trakt med god jordmån, så att åkerbruk är befolkningens förnämsta näringsgren. Häradet består af socknarna Kinnevad, Wårkumla, 19 förmedlade mantal af Grolanda, $12^7/_8$ förmedl. mantal af Börstig, Brismene, $4^1/_2$ förmedlade mantal af Åsarp och $7^5/_8$ förmedlade mantal af Smula. Hela befolkningen steg 1856 till 3,142 personer. Tillika med Ollebergs tingslag af Wartofta härad utgör Frökinds härad ett tingslag med tingsställe i Leaby af Karleby socken; med Wartofta härad i dess helhet utgör Frökind en domsaga och ett fögderi. Häradet lades 1611 till hertig Johans, kon. Johan III:s sons, furstendöme, men tillföll åter kronan vid hertigens död.

Fröllinge. Säteri af $1^3/_4$ bemman uti Getinge socken och Halmstads härad af Hallands län, med underlydande, tillhörde år 1857 kapiten Fredr. Brummer. Säteriet, bildadt af hemmanen Fröllinge och Dahl, fick säterifrihet år 1623, då det egdes af Holger Rosencrantz. En sten, inmurad i södra gafveln af gårdens i sednare tider uppförda corps-de-logis, har inskriptionen: *Anno 1623 lod erlig och wellbördig mand Holger Rosencrantz Börjesson, Kongl. Maj:ts Befallningsmande på Gythland, och hans Frue Vibike Thott bygge dette hus. Prov. 10. Herrens välsignelse gör huset rikt.* Efter hr Holgers död bodde hans enka några år på Fröllinge; men efter hennes död ärfdes Fröllinge och Bårarp (uti Refvinge socken) af hennes dotter Margaretha, som var gift med öfverste Sten Holk, om hvilken det berättas, att han den 20 Oktober 1678 i rusigt tillstånd med värjan ihjälstack stadsmajoren i Halmstad, Nessner. Efter Holk tillföll egendomen hans dotter, Riborg Holk, gift med fänriken Claës Rålamb, bägge döda utan arfvingar. Fru Riborg testamenterade gården till en fröken B. Ahlefeldt, som vistats hos henne under hennes enkestånd, och fröken sålde gården till major Chr. D. von Konow och hans fru, Euphrosyne Cronström. Deras mågar delade egendomen, så att major P. Stralenberg fick Fröllinge och ryttmästar Casper Ehrenborg fick Bårarp. Major Stralenbergs fru, som afled 1795, var mormor till major P. Brummer, som egde gården 1818. — Gården är väl bebyggd och försedd med trädgårdar, qvarn, såg, tegelbruk m. m.

Frölunda. Annex-socken i Askims härad af Göteborgs läns Vestgöta-andel,

$^1/_2$ mil s. s. v. från Göteborg, vid hafvet, uppgifves hafva en areal af 5,925 tunnland, af hvilka 50 äro sjöar och kärr. Socknen består af 33 mantal skatte, $1^1/_8$ dito krono samt $4^1/_4$ frälse med 25 holmar, öar och skär, 5 skattlagda ängar, 24 oskattlagda torp m. m., alltsammans 1857 taxeradt till 221,370 rdr bko. Befolkningen, som 1840 utgjorde 1,800 personer, steg 1850 till 1,894 och 1856 till 1,950 invån. Uti socknens ambulatoriska skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 100 gossar och 107 flickor, medan 19 gossar och 21 flickor hade enskild undervisning och 12 barn undervisades i hemmet. — Frölunda socken är annex till Fässbergs præbende-pastorat af 1:sta klassen i Domprosteriets Södra kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, uppförd af gråsten, är af okänd ålder. — Till socknen hörer ön *Känsö*, hvarom se denna artikel. — Adress: Göteborg.

Frölunda. Annex-socken uti Kinds härad af Elfsborgs län, $4^1/_2$ mil söderut från Borås, genomfluten af Ätran, uppgifves hafva en areal af 15,297 tunnland, af hvilka 936 äro sjöar och kärr. Socknen består af $8^{15}/_{16}$ mantal skatte, $^7/_8$ mantal krono samt $8^3/_8$ dito frälse, taxerade 1857 till ett värde af 51,600 rdr bko. Folkmängden, år 1840 uppgående till 832 personer, utgjordes år 1850 af 930 och 1856 af 888 invån. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola, hvari 18 gossar och 21 flickor undervisades, medan 31 gossar och 35 flickor hade undervisning i hemmet. Lärarne, 1 examinerad och 1 oexaminerad, äro gemensamma för Kalf, Mårdaklef och Håksvik. — Frölunda socken är annex till Kalfs regala pastorat af 2:dra klassen i Kinds kontrakt af Göteborgs stift. Den gamla stenkyrkan nedrefs 1825, och den 19 Nov. 1826 invigdes en ny, vacker stenkyrka. — Inom socknen låg det fordna fästet *Kinnahus*, hvarom se denna artikel. — Adress: Svenljunga.

Frösböke Skog, uti Slättåkra socken och Halmstads härad af Hallands län, uppgifves af traditionen som stället för en drabbning mellan Svenskar och Danskar, hvilket äfven öfverensstämmer med Puffendorfs, Dalins och Celsii berättelser om ett slag, som vid Kyndelsmessotiden år 1563 stått å Frösböke skog. Nils Sture, som vid tillfället förde Svenska hufvudbanéret, föll i konung Erik XIV:s onåd äfven derföre, att han denna gång icke åtföljdes af krigslyckan.

Fröshammar. Säteri uti Arboga socken och Åkerbo härad af Westerås län, på en udde i Hjelmaren, $^1/_4$ mantal med underlydande $1^1/_4$ mantal frälse, har tillhört slägterna Olivecrantz på 1600-talet, Heykensköld omkring 1820, egdes 1847 af D. Liljeström; bebos nu af bönder.

Fröskog. Annex-socken uti Tössbo härad på Dal och Elfsborgs län, omkring den med Ånimmen sammanhängande Ärrsjön, uppgifves hafva en areal af 14,557 tunnland, af hvilka 2,480 äro sjöar och kärr. Utom Ärrsjön hör Hultsjön till socknen, tillika med delar af Knarrby-sjön, Käppe-sjön och andra. Från Knarrby-sjön går en å till Ärr. Socknen, som består af $3^{11}/_{16}$ mantal skatte, $1^1/_2$ mant. krono samt $9^3/_4$ dito frälse, med 1 mjölqvarn på skattejorden, 3 sågar, 1 mjölqvarn, 1 knipp- och 2 spikhamrar samt 1 valsverk på frälse, var 1857 taxerad till 311,925 rdr bko. Befolkningen, 898 personer år 1840, utgjordes år 1850 af 1,142 och 1856 af 1,239 invånare. — Fröskogs socken är annex till Hesselskogs konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Norra Dals kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan, belägen 2 mil v.s.v. från Amål, är af trä, utan torn, byggd år 1729, sedan gamla kyrkan året förut afbrunnit genom åskeld. — Inom socknen märkes säteriet *Stenarsbyn*, nu *Christinedal*, med jernverk. — Bland socknens fornlemningar förekomma på ett berg vid Österbyn lemningar efter en borg, med dubbel mur vid ingången; fornlemningen kallas *Slottet*. — Adress: Åmål.

Fröslunda. Ett mantal säteri uti Harakers socken och Norrbo härad af Westmanlands län, vid Svartån, kalla-

des fordom *Frösslundir* och nämnes redan år 1288, då biskopen i Westerås tillbytte sig denna gård mot $^1/_8$ i Kopparberget. Gården har sedan tillhört slägterna Ridderhjerta, von Hauswolff, Pistolsköld, Torpadius, von Düben och Goës. — Efter den fordna offerlunden vid Fröslunda torde ännu spår finnas qvar.

Fröslunda. Ett mantal säteri uti Sunnersbergs socken och Kållands härad af Skaraborgs län, var 1857 deladt i tre delar; $^4/_{15}$ mantal, värda 1,920 rdr bko, egdes af omyndiga; $^5/_{15}$ dito, värda 2,400 rdr bko, tillhörde enkefru Ahlén i Lidköping, och $^6/_{15}$ dito, värderade till 2,880 rdr banko, egdes af löjtnant G. Vennerus. Gården har förut varit innehafd af en gren af ätten Ekeblad, som utgick år 1670, då den köptes af en Ekeblad till Stola, hvarefter Fröslunda länge tillhörde grefliga ätten Ekeblad. Gården har vacker trädgård, mycken skog, god åker och fiske i Gissängs-viken af Wenern.

Frösthult. Modersocken i Simtuna härad af Westerås län, på Örsunds åns södra strand, mellan Hernevi uti öster, Sparsätra i söder, Simtuna i vester och nordvest samt Thorstuna i nordost, uppgifves hafva en areal af 4,235 tunnl., af hvilka 30 äro sjöar och kärr. Socknen är ett af låga åsar afbrutet slättland, som sluttar mot nordost och söder; jordmånen är lera och sandmylla; åkerbruket hufvudnäringen. Socknen består af $32^1/_2$ förmedl. mantal, af hvilka 22 äro skatte, $2^1/_2$ krono och 8 frälse. Befolkningen, 1840 uppgående till 534 personer, var år 1850: 549 och 1856: 564 invånare. Uti socknens fasta folkskola undervisades sistnämnda år af en examinerad lärare 23 gossar och 14 flickor, medan 21 gossar och 25 flickor undervisades i hemmet. — Socknen, fordom kallad *Frejestuna* och *Frøstlopt*, under det sednare namnet förekommande år 1314 såsom tillhörande prov. *Simbohundæri* af *Fiædhrundia* och ärkestiftet, utgör för närvarande, tillika med annexet Hernevi, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Södra Fjerdhundra kontrakt af ärkestiftet. Hela pastoratet består af $52^3/_8$ förmedlade mant., med 1 mantal prestgård och 4 tunnor vederlag; hela befolkningen utgjorde år 1856 ett antal af 968 personer. Kyrkan, belägen $1^1/_4$ mil från Enköping och $4^1/_2$ mil från Uppsala, är af hög ålder; kyrkoherdelängden är känd sedan år 1593. — Socknen är gammal bygd och har talrika fornminnen; vid Gästre by tror man t. ex. att en stad legat, och tre hemman af byn kallas ännu *Hofgården* efter ett der förmodadt konungasäte. Vid Brunby stå tvänne runstenar. På gärdet vid kyrkan skola qvarlefvor finnas efter en gammal mur, hvilken af Grau uppgifves hafva tillhört ett »kloster» eller ett kapell. — Ingen större gård finnes inom socknen. — Adress: Enköping.

Frösunda. Modersocken i Seminghundra härad af Stockholms län, mellan Orkesta i sydvest, Wada i sydost, Kårsta i öster, Närtuna i nordost, Skeptuna och Lunda i nordvest, uppgifves hafva en areal af 7,383 tunnland, af af hvilka 390 äro sjöar och kärr. Socknens vigtigaste vattendrag är den å, som längre ned kallas Åkers-ån, och hvilken här bildar sjön Hederviken i nordost samt utgör socknens östra gräns till Helgösjön i sydost, der den upptager ett vattendrag från Lindholms-sjön i Orkesta socken. Åkers-åns vattendrag utgör en del af en forntida segel-, eller åtminstone båtled. Omkring dessa vatten är socknen slättbygd; vid gränserna i nordvest och söder finnas bergkullar eller låga åsar, icke utan skog. Rådande jordmånen är lera, sand- och mojord; åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen består af 15 hemman skatte, 8 dito krono och $9^1/_8$ frälse, år 1857 taxerade till ett värde af 163,150 rdr bko; den beboddes 1805 af 623, 1850 af 626 och 1856 af 683 invånare. Uti socknens fasta folkskola undervisades sistnämnda år af en examinerad lärare 36 gossar och 36 flickor, medan 3 barn hade enskild undervisning och 11 barn undervisades i hemmet. — Socknen förekommer år 1314 under namnet *Frosund*, hörande till *Sæmingiahundæri*, och utgör för närvarande, tillika med Kårsta, ett konsistorielt pastorat af 2:dra

klassen i Seminghundra kontrakt af ärkestiftet. Hela pastoratet består af $59^5/_8$ förmedl. mantal, med $1^3/_4$ mant. prestgård; vederlaget är 15 tunnor 3 kappar, och pastoratets hela befolkning upp gick år 1856 till 1,387 personer. Kyrkan, belägen $3^1/_2$ mil från Sigtuna och $4^1/_2$ mil från Uppsala, har en graf för slägten Örnehufvud. — Bland minnen från forntiden uppräknar Liljegren 3 runstenar, af hvilka en i kyrkodörren; derjemte nämnas lemningar efter borgar i norra bygden på Skrefsta och Ottestads egor; en St. Olofs källa vid Thorsholma; en backe vid Wreta kallas Ryssebacken. Åtskilliga gårdar nämnas i handlingar från tiden omkring år 1300. Uti Stolp-Ekeby bys gärde finnes ett antal grafhögar, af hvilka de större hålla vid pass 30 alnar i diameter. — Bland gårdar i socknen märkas: *Helgö, Billsta* och *Löfsta,* der den bekanta mamsell Warg, under namnet Kajsa Warg alla Svenska husmödrars spiritus familiaris, varit hushållerska hos en grefve Stackelberg. — Adr.: Stockholm, Mörby.

Frösunda, Öfra och **Nedra.** Gårdar i Solna socken och Danderyds skeppslag af Stockholms län, det förra $^{11}/_{12}$ mantal frälse, det sednare $1^2/_3$ mantal frälse. Bland Öfra eller Stora Frösundas egare nämnas grefve Brahe 1772, grefvinnan d'Orozca på 1820-talet, år 1859 enkefru Octavia af Sillén; Nedra Frösunda tillhörde 1772 en Wallencreutz.

Frösved. Annex-socken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, genomfluten af Ösan, uppgifves hafva en areal af 1,458 tunnland, af hvilka 10 äro sjöar och kärr. Rådande jordmånen är lera, mylla och sand; socknen har bördiga madängar och har fordom haft vacker skog, hvilken dock blifvit ansenligt medtagen genom skogseldar. Socknen, som består af $8^7/_8$ mantal skatte, $^9/_{16}$ dito krono och $4^1/_4$ frälse, år 1857 taxerade till ett värde af 88,645 rdr bko, beboddes år 1840 af 544 personer, men hade 1850: 673 och 1856: 714 invånare. Socknen hade sistnämda år tillika med Horn fast folkskola, med en examinerad och 2 oexaminerade lärare, som tillsammans med klockaren undervisade 41 gossar och 22 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk samt 13 barn hade enskild undervisning och 10 barn undervisades i hemmet. — Frösveds socken är annex till Horns konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Södra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Kyrkan, byggd af sten på okänd tid, utvidgades år 1773 och har 2 klockor i trätorn. — Ingen större gård finnes inom socknen, der man vid landsvägen mellan Sköfde och Binneberg anmärkt ett domarsäte, af folket i bygden kalladt *Jättedansen.* — Adr.: Mariestad.

Frösvidal. Landtegendom och jernverk i Kihls socken och Örebro härad af Örebro län, består af 1 mantal säteri med underlydande omkring 6 mantal kronoskatte i Kihls och 2 dito i Ekers socken samt andelar i Pehrshytte grufvefält och Skrikarhytte masugn af Nora socken. Bruket är privilegieradt för 2 härdar och 1 hammare med 700 sk℔ stångjernssmide och 2 manufakturhamrar, hvartill komma qvarn med 2 par stenar och enbladig såg. Egendomen består af 4,000 tunnland skog och 360 tunnland åker, hvaraf största delen är afdikad med tegelrör. Invid gården, som är bebyggd med corps-delogis med två flyglar, ligger en park med trädgård om 30 tunnland. Godset, som i två generationer tillhört slägten Geijerstam, innehafves nu af brukspatron G. E. af Geijerstam. — På ett af gårdens gärden har fordom legat en by, kallad Frösvi, hvilket antyder en åt Frej eller Freja helgad ort, af hvilken den nuvarande gården fått sitt namn. Vid gräfningar har man funnit stenredskap och urnor med deri befintliga ben.

Frösvik. Två mantal frälsesäteri uti Oppeby socken och Kinds härad af Östergötlands län, vid Åsundens östra strand, har varit dels præbende, dels arf och eget; köptes af P. Stjernfelt, kallas år 1683 för Peter Kugelhjelms säteri af 1 mantal allodial-frälse, 1 rå och rör, räknas 1686 och 1700 bland krono, men i slägtens ego, tillhörde

derpå grefve Jakob Spens, 1725 hans enka P. Bonde, sedan hans måg, lagman Sparrsköld, köptes derefter af löjtnant F. Duse, tillhörde hans son L. Duse 1760, grefve M. Falkenberg 1783, grefve J. M. Spens 1818, grefve C. Spens, C. Apelgren och Is. Elg 1825; sedan bönder.

Frösvik. Två mantal säteri uti Östra Ryds socken och Danderyds skeppslag af Stockholms län, vid Wärtan, har fordom hört under Rydboholm; innehades år 1741 af grefve Bjelke; lydde 1849 under Bogesund i samma socken.

Frösåker. Härad i Stockholms län, innefattande östligaste delen af länet, vid Ålands Haf och Öregrundsgrepen, uppgifves hafva en areal af 206,227 tunnland, af hvilka 9,220 äro sjöar och kärr. Vigtigaste vattendragen äro Olands-ån och Forssmarks-ån. Häradet, som innefattar $160^{19}/_{24}$ mantal skatte, $21^{11}/_{12}$ mantal krono och $168^{5}/_{6}$ dito frälse, med 2 jernbruk, 4 masugnar, 1 manufakturi, 6 grufvor och 3 lastageplatser, alltsammans 1857 uppskattadt till ett värde af 2,034,250 rdr banko, består af följande socknar: Forssmark, Wahlö, $99^{23}/_{24}$ mant. af Börstil, Gräsö, Hökhufvud, Harg, Edebo och 4 mantal af Ununge. Dertill komma städerna Öregrund och Östhammar. Till häradet hör en ansenlig mängd öar, deribland Gräsö, Söderö, Fagerö, m. fl. Häradet hörde fordom till Rhoden, och dit räknades äfven socknarna Wessland, Löfsta och Hållnäs. Jordbruk, hyttedrift och bruksrörelse utgöra de förnämsta näringsfången för den år 1856 af 12,550 personer bestående befolkningen. Frösåkers härad, som har sitt tingsställe i Östhammars stad, utgör en domsaga tillika med Wäddö och Häfverö, Bro och Wätö tings- och skeppslag, samt tillika med Närdingbundra härad ett fögderi.

Frösåkers Kontrakt. Se *Olands* och *Frösåkers kontrakt.*

Frösåker. Gammal sätesgård i Kärrbo socken och Siende härad af Westerås län, vid Ångsjöns vattendrags utlopp i Granfjärden, består med Tångsta af $5^{1}/_{4}$ mantal frälsesäteri samt $3^{3}/_{4}$ mantal underlydande och har på 1300-talet tillhört ätten Blå. År 1571 blef Frösåker utbytt från kronan af Nils Larsson till Wernesta mot gods och vederlag i Uppland; Tångsta blef dels utbytt från kronan af Jesper Nilsson Cruus år 1612, dels köpt från kronan 1639 och tillhörde en tid ätten Cruus. Sedan var gården i ätten Gyllenstjernas händer ända till år 1825 och tillhörde 1857 löjtnant C. R. von Post. Gården härjades af eldsvåda 1578, och år 1598, under oroligheterna mellan konung Sigismund och hertig Carl, plundrades gården af de i Westerås liggande Dalkarlarne, som tillhörde hertigens anhängare.

Frösåkrarne. Åkrar i Gårdby socken och Möckleby härad af Ölands Södra Mot, anmärkningsvärda för de talrika stensättningar, som der fordom funnits. Då en sådan uppbröts 1819, fann man på en alns djup en stor sammanpackad mängd af jernskenor, liknande liar, och bland dem en bild af ett djur, som sannolikt skulle föreställa en häst. Denna är illa sammanslagen af tunna kopparskenor och ihålig; benen äro afbrutna; ett öra finnes qvar; men det andra saknas. Längsåt ryggen och halsen nedåt bringan äro tunna kopparlameller öfver sidostyckenas sammanfogningar. Bilden, som är 6 tum lång och hufvudets höjd 4 tum, anses skola föreställa Frejas häst *(Freyfax* eller *Freyfara*).

Frösö. Ö i Storsjön och annex-socken i Jämtlands läns södra fögderi, 1 mil lång och $^{1}/_{2}$ mil bred, sammanbindes med Östersunds stad medelst en bro öfver Östersundet och skiljes från Rödölandet genom Vester- eller Rödösundet samt från Sunnelandet genom Wallsundet. Frösön, som består af $22^{5}/_{8}$ hemman skatte och $8^{5}/_{8}$ dito krono, 1857 taxerade till 71,340 rdr bko, beboddes 1840 af 1,036 personer, men hade 1850: 1,042 och 1856: 1,088 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som tillika med klockaren undervisade

19 gossar och 18 flickor, medan 2 gossar undervisades i allmänt läroverk och 117 barn i hemmet. — Socknen utgör för närvarande annex till Sunne regala pastorat af 1:sta klassen i Jämtlands Södra kontrakt af Hernösands stift. I gamla handlingar kallas den *Frösschö.* Kyrkan, af sten, är mycket gammal; tornet nedtogs år 1768 i anseende till någon tillämnad utbyggnad. — Frösön, en vacker ö, på hvilken *Östberget* reser sig till 500 fots höjd öfver Storsjöns yta, har bördig jordmån, men föga skog och ringa mulbete samt knappt fiske; på ön finnas ett par små s. k. tjärnar, hvilkas botten består af s. k. bleke, som torkas och nyttjas till hvitlimning. Ön var fordom och före anläggningen af Östersund hela provinsens medelpunkt; den hade en år 1674 anlagd trivialschola, postkontor sedan 1675, marknader m. m. Ännu har Jämtlands regimente sin mötesplats på ön, på Kråkstads egor, der man i ett stort stenröse ser en upprest aflång sten med Carl XI:s namnchiffer, bokstäfverna C. H. och årtalet 1690. Det berättas, att öfverste Hård låtit regimentet afröja fältet och hopföra stenen; men eftersom manskapet förrättade detta arbete, klädt i mundering, måste han derför böta 1,000 daler silfvermynt. Ön har flera gamla minnen; hit höra *Frösö Skans* (se denna artikel) och lemningar efter ett kapell på Vesterhus egor samt den vid östra sundet stående runstenen öfver »Östmader Gudfasta son, som lät göra bro denna och som lät christna Jotalant (Jämtland).» Vid Draged, som lyder under militieboställe *Kungsgården*, skall landsthing fordom hafva varit hållet, och på ett ställe vid det fordna scholhuset lär hafva varit afrättsplats. Carl XI besökte ön 1686, och här skall också i 13:de århundradet ett slag hafva stått mellan Norges konung Sverre och Jämtarne. — Hülphers anmärker, att »väderleks-spåmän äro här Oviksfjäll och Åreskutan samt en del af de öfriga fjällryggar, som här synas. När tjocka molnstoder om morgnarna ses öfver fjällen, så väntas nederbörd; men då de visa sig med klar himmel, blir merändels vacker dag, helst när vädret blåser ifrån samma trakt.» Åtskilliga vårtecken och s. k. årsmärken uppräknas derjemte, t. ex. *godt år* väntas af sädesärlans tidiga flygt; *hårda år* bebådas genom myckenhet af harar, fisk och fogel, o. s. v. — Adr.: Östersund.

Frösö- eller Cronstads-Skans. Denna nu raserade skans på Frösön anlades år 1611 af Balzar Beck vid en vik af Storsjön, på samma ställe, der Danska fogdarne fordom haft sitt säte, nära intill Kungsgården. Skansen blef förstörd af Danskarne, men uppbyggdes åter år 1643 genom öfverstlöjtnant Drakenstjerna, togs åter af Danskarne 1644 och återvanns genom Brömsebro-freden, men föll på nytt i Danskarnes händer 1657. Följande året återlemnades skansen, men eröfrades af Norrmännen år 1677 och återficks genom freden i Lund 1679, hvarefter den icke mer sattes i stånd. Icke långt derifrån anlades år 1700 genom kapiten J. Riddercrona en ny skans, som kallades *Cronstads-Skans*, men delat den förras öde. Inom vallarna kring Cronstads skans funnos tyghus, kronomagasin, krutkällare och bostäder för garnisonen, hvilken år 1775 bestod af blott 1 styckjunkare med 2 konstaplar och några handtlangare.

Frösön. En af de, enligt folksägnen, 365 öarna i sjön Åsnen, i Kinnevalds härad af Wexiö län, så benämd deraf, att en missgerningsman, som blifvit dömd att ligga en natt på hvardera af dessa öar, frös ihjäl på »Frösön.»

Frötuna. Skeppslag i Stockholms län, på östra kusten, dels omkring, dels utmed Norrtelje-viken i norr och utmed Saltsjön i sydost, bestående af en vidsträckt skärgård samt ett af vattendrag genomskuret, bergländigt och skogbevuxet fastland, uppgifves hafva en areal af 81,047 tunnland, af hvilka 5,900 äro sjöar och kärr. Fiske och sjöfart äro inbyggarnes hufvudsakliga sysselsättningar, ehuru dock åkerbruk och boskapsskötsel icke äro försummade. Skeppslaget består af Norrtelje stad samt socknarna Frötuna, $47^5/_8$ mantal af Rådmansö, Länna och Blidö, bestående af $98^{23}/_{24}$ hemman skatte, $9^3/_8$

hemman krono samt $117^7/_{24}$ dito frälse, och beboddes 1856 af 6,007 personer. De största öarne äro Rådmansö, Blidö, Yxlan, m. fl. — Frötuna och Länna skepps- och tingslag har sitt tingsställe på rådhuset i Norrtelje; det utgör tillika med Sjuhundra, Lyhundra samt Närdinghundra härader en domsaga samt med Åkers och Wermdö skeppslager ett fögderi.

Frötuna. Modersocken uti Frötuna skeppslag af Stockholms län, utmed Saltsjön i sydost, i söder omgifven af Länna, i vester af Husby Lyhundra, Malstä och Estuna, i öster af Rådmansö och i norr gränsande till Norrtelje-fjärden, uppgifves hafva en areal af 28,026 tunnland, af hvilka 3,390 äro sjöar och kärr. Socknen genomstrykes af flera berg- och sandåsar, som vanligtvis stryka från vester till öster samt på vissa ställen uppnå ansenlig höjd, t. ex. vid södra stranden af Kyrksjön. Ännu mot kusten bilda dessa åsar ansenliga backar, bland hvilka Baltorabacken nämnes som den brantaste i Roslagen. Betydligaste vattendraget är sjön Lomarens, som upptager Kyrksjön från söder och genom Norrtelje stad går ut i Norrtelje-fjärden. I samma fjärd utfaller Limmaren och likaledes Skogsfjärden, som utlöper dit genom Björknäs-fjärden samt det Rådmansö och Frötuna åtskiljande Hattsundet. Omkring vattendragen ligga socknens bästa bygder. Jord- och skogsbruk äro hufvudnäringar, tillika med fiske och sjöfart. Socknen består af $17^{11}/_{24}$ mantal skatte, $2^1/_2$ dito krono samt $47^{11}/_{12}$ dito frälse och var år 1857 uppskattad till 354,150 rdr banko. Befolkningen, 1830: 1,456 personer, uppgick 1850 till 1,632 och 1856 till 1,627 invån. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 42 gossar och 35 flickor, medan 7 gossar bivistade allmänt läroverk; 5 barn hade enskild undervisning och 66 undervisades i hemmet; 2 gossar inom skoläldern saknade undervisning. — Frötuna modersocken, omnämd år 1300 under samma namn och *cum annexa* 1314, såsom hörande till *Lyhundæri*, utgör för närvarande ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Sjuhundra kontrakt af ärkestiftet. Hela pastoratet består af $120^1/_2$ förmedlade mantal, med $2^1/_4$ mant. prestgård samt vederlag af 8 tunnor; pastoratets befolkning steg 1856 till 3,311 personer. Kyrkan, belägen $^1/_4$ mil från Norrtelje och 7 mil från Uppsala, är gammal, byggd af gråsten och hade takmålningar ännu år 1829; i kyrkan finnes ett grafchor, tillhörigt slägten Löwen, på kyrkogården ett för slägten Bonde. Ett i socknen befintligt St. Olofs Gille nämnes 1440. Uti kyrkan förvaras en ovanlig brännspegel af metall om 2 alnar 21 tum i diameter. — Af socknens fornlemningar omnämnas högar på flera ställen kring Limmaren och Kyrksjön, runstenar på kyrkogården och vid Görla by samt i ett berg på Sika gärde spår efter en utnött runristning omkring en teckning af menniskor vid ett kors. På Borgberget vid Kyrksjön synas lemningar efter en borg, tillika med en jättegryta af $1^1/_2$ alns djup. — Bland gårdar i socknen märkas: *Mellingeholm*, *Björnö*, *Ösbyholm*, m. fl. — Adress: Norrtelje.

Frötuna. Gammal sätesgård i Rasbo socken och härad af Uppsala län, nära Funbo-sjöns nordvestra hörn, består af 2 mantal frälsesäteri med $1^1/_2$ dito rå och rör samt underlydande och anses af våra äldre fornforskare för ett gammalt konungasäte. Olof Rudbeck menade, att konung Frode bott härstädes, och att han på en klippa, kallad Frodes Klippa, låtit sin gyllene armring ligga i längre tid, utan att någon tagit bort den, så stor var ärligheten hos folket. Under den sednare medeltiden tillhörde gården Slawacke-ätten och lades af Sten Sture under kronan. I sednare tider har gården tillhört slägten Gyllenkrok omkr. 1740 och 1766, men är sedan 1779 fideikommiss för friherrliga ätten De Geer. Fideikommissets innehafvare var 1857 löjtnanten baron C. Em. De Geer.

Frötuna. Sätesgård och jernbruk i Götlunda socken och Glanshammars härad af Örebro län, vid Oppboga ström, består af 2 mantal säteri uti Götlunda

socken med underlydande $11^1/_{12}$ mant. i Götlunda, Lillkyrka och Fellingsbro socknar, samt jernbruk med 2 härdar, 2 stångjernshamrar och 1 smälthammare, med oinskränkt tillverkning; finbladig såg med 2 ramar och cirkulärsåg, qvarn med 4 par stenar och tegelbruk. Godset grundades på 1600-talet af generallöjtnant Dankwardt-Liljeström, som skref sig till Frötuna, var af Tysk härkomst och hade i Carl XI:s tid flyttat in i landet. Hans son, öfverste Claës Dankwardt-Liljeström, gift med en prestdotter från Fellingsbro af slägten Christiernin, blef fången vid Pultava 1709, men flydde och kom öfver till Stockholm. Okänd och i trasiga kläder begaf han sig å väg till sitt fädernegods, uppehållande sig med fiolspelning och försäljning af småsmide, samt anlände slutligen till Frötuna en dag, då hans hustru hade främmande till middagen. Han begärde först almosor; men under måltiden inträdde han i matsalen och öfvertog värdskapet till allas bestörtning. Under hans frånvaro hade frun inköpt flera gårdar. Gården tillhörde sedan slägten Segebaden och såldes 1793 till brukspatron Ramsell, hvilken skänkte den till lagman Dahlson. År 1847 mottogs egendomen af nuvarande innehafvaren löjtnanten grefve C. J. v. Hermansson.

Fröwi. Jernbruk uti Näsby socken och Fellingsbro härad af Örebro län, vid den på något afstånd från gården i sjön Wäringen utfallande Fröwi-ån, har 4 ofria härdar, 180 sk℔ frälserätt och 1,660 sk℔ privilegieradt smide mot 8 sk℔ 6 l℔ i hammarskatt. Bruket tillhör brukspatron J. A. Tersmeden. Icke långt derifrån leder öfver Fröwi-ån en Köping—Hult-jernvägen tillhörande jernbro, utmed hvilken, ehuru 25 till 30 fot under densamma, landsvägens bro likaledes löper öfver ån. Bron, konstruerad af jernvägs-ingeniören Watson, har 70 fots spännvidd, och dess stenlandfästen hafva 38 fots höjd, 23 fots längd och 34 fots bredd. Icke långt ifrån bron ligger Fröwi jernvägsstation nära sjön Wäringen.

Fröwi. Öfverste-boställe i Skultuna socken och Norrbo härad af Westmanlands län, vid Fröwi-sjön, består af 3 mantal krono-säteri och är en gammal gård, som år 1406 blef af Ingwald Magnusson tillika med Julpa i Romfartuna och flera gårdar i Skultuna såld till Westerås domkyrka, från hvilken gården indrogs till kronan genom Westerås Recess 1527. År 1613 donerades gården åt Henrik Horn, reducerades 1683 och blef 1693 boställe för öfversten vid Westmanlands regimente.

Fröå Grufva. Se *Carlbergs* och *Gustafsbergs* kopparverk.

Fuglie. Annex-socken i Skytts härad af Malmöhus län, 2 mil s.s.o. från Malmö och 1 mil från hafvet, uppgifves hafva en areal af 1,967 tunnland, af hvilka blott 2 äro sjöar och kärr, består af $16^1/_8$ mantal skatte och $1^1/_2$ mantal boställe, taxerade år 1857 till 173,480 rdr bko, och beboddes 1840 af 600, 1850 af 611 och 1856 af 616 invånare. I sockneus fasta folkskola undervisades sistnämnda år af en examinerad lärare 52 gossar och 53 flickor. — Fuglie socken är annex till Hvellinge regala pastorat af 1:sta klassen i Skytts kontrakt af Lunds stift. — Adr.: Malmö.

Fulbonäs. Se *Cathrineholm* i Stora Malms socken af Nyköpings län.

Fullersta. Sätesgård uti Huddinge socken och Svartlösa härad af Stockholms län, nära kyrkan, $3^1/_6$ mantal frälsesäteri med qvarn, är småningom bildad från 1600-talet, dels af Chesnecopherus, Jöran Gyllenstjerna (1686) och andra, dels af Jak. De la Gardie; tillhörde 1772 riksrådet friherre Stjernstedts enkefru, 1827 och 1847 Friesenheim, 1850 Odelberg, 1859 Pettersson. Under sätesgården lyder 1 mantal frälse.

Fullerö. Säteri uti Barkarö socken och Tuhundra härad af Westmanlands län, på en udde i Mälaren mellan Barkarö-viken och en vik af Westerås-fjärden, består af Fullerö, $2^1/_2$ mant. frälsesäteri, jemte *Almö*, $4^1/_2$ mantal frälse-

säteri, samt Almö-Lindö, Löth och underlydande i Barkarö och Lundby socknar och utgör ett af länets större gods. Under katholska tiden tillhörde Fullerö domkyrkan i Westerås och var sedan ett Oxenstjerne-gods ungefär till medlet af 1600-talet. Almö tillhörde till samma tid slägten De la Gardie. Omkring år 1656 kom Fullerö till direktör Gavelius, adlad Cronstedt, som grundlade det nuvarande godset, hvilket af hans styfson, grefve Cronstedt, gjordes till fideikommiss 1739 och allt sedan tillhört slägten. Fullerö egdes 1857 af grefve W. A. Cronstedt. På Fullerö fanns fordom ett ansenligt bibliothek, hvilket skingrades efter den ofvannämda grefve Cronstedts död, då Rikets Ständer 1756 inköpte de Svenska författarne åt kronprinsen Gustaf, medan en del försåldes till Uppsala bibliothek, der det förvaras under namn af Cronstedtska samlingen. Några andra samlingar finnas ännu qvar.

Fullestad. Annex-socken i Kullings härad af Elfsborgs län, genomfluten af Säfve-ån, uppgifves hafva en areal af 3,541 tunnland, af hvilka 25 äro sjöar och kärr. Till socknen hör en del af Sköfde mosse. Hufvudnäringen är åkerbruk, dertill komma boskapsskötsel, spånad och andra handaslöjder. Socknen, som består af $1^1/_4$ mantal skatte, $^3/_4$ mantal krono samt $8^5/_8$ dito frälse, år 1857 taxerade till 46,350 rdr banko, beboddes 1840 af 392, 1850 af 372 och 1856 af 430 invånare. Socknen hade år 1856 ingen folkskola, utan 32 gossar och 41 flickor undervisades i hemmet. — Fullestads socken är annex till Lena konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift. Den gamla kyrkans rifning anbefalldes 1841. — Inom socknen ligger *Fullestad,* $2^1/_2$ mantal frälse, tillhörigt kapiten J. Banér, och *Lagmansholms* säteri samt en lika benämd station vid statens vestra jernvägs-stambana, som löper igenom socknen. — Adress: Alingsås.

Fulltofta. Modersocken uti Frosta härad af Malmöhus län, på Ringsjöns vestra strand, $3^1/_2$ mil nordost från Lund, uppgifves hafva en areal af 9,165 tunnland, af hvilka 1,828 äro sjöar och kärr. Socknen består af $23^9/_{16}$ hemman, som betala eganderätts-afgift, och $1^1/_2$ hemman boställe, taxerade 1857 till 121,650 rdr bko. Invånarne, 1840 uppgående till 965, utgjorde 1850 ett antal af 1,006 och 1856 af 1,029 personer. Uti socknens fasta skola undervisades sistnämda år 70 gossar och 79 flickor. — Fulltofta modersocken utgör, tillika med annexet Östra Espinge, ett alternerande regalt och patronelt pastorat af 3:dje klassen i Frosta kontrakt af Lunds stift. Patronus är egaren af Fulltofta säteri. Hela pastoratet består af $59^{23}/_{48}$ oförmedlade mantal, med $^1/_2$ mantal prestgård och $^1/_2$ dito annexhemman; kronotionden är 3 tunnor 17 kappar, och pastoratets hela befolkning uppgick år 1856 till 1,867 personer. — Inom socknen ligger säteriet *Fulltofta* af 3 mantal, tillika med 32 insockne- och $7^{25}/_{48}$ mant. utsocknefrälse, fideikommiss för slägten Trolle, af hvilken baron Nils Trolle innehade gården år 1857. Gårdens byggnader äro af föga betydenhet; men den har stort utsäde, mycken åker och äng samt stora skogar af ek och bok. —.Adr.: Hörby.

Fullösa. Annex-socken i Kinne härad af Skaraborgs län, vid Kinnekulles östra fot, uppgifves hafva en areal af 4,767 tunnland, af hvilka 10 äro sjöar och kärr. Jordmånen består af lera och lermylla, och socknen har på krono-allmänningen Kinneskogen sin enskilda skog, återvunnen genom Kongl. Maj:ts dom af d. 1 Feb. 1776. Hemmanen på Kinnekulles sluttning hafva mindre åker och äng än de öfriga och idka derföre stenbrytning, kalkbränning samt trädgårdsskötsel; äfven boskapsskötsel och handaslöjder idkas, särdeles förfärdigas träkärl och kör- samt åkerredskap. Socknen, som består af $9^9/_{16}$ hemman skatte, $^1/_2$ dito krono samt $5^3/_8$ frälse, 1857 taxerade till 75,750 rdr bko, beboddes 1840 af 492 personer, men hade 1850: 549 och 1856: 603 invån. — Fullösa socken är ännu annex till Forsshems konsistoriela pastorat af 2:dra klassen uti Kinna kontrakt af Skara stift, men skall enligt

Kgl. Brefvet af den 21 Juli 1854, när nuvarande komminister i Forsshem afgår, utgöra ett särskildt pastorat tillika med andra annexet till Forsshem, Wedum. Kyrkan, af gråsten med klockstapel, belägen 3 mil v. s. v. från Mariestad och $2^1/_2$ mil n. n. o. från Skara, hade kyrkoherde redan år 1290, då en Stenulphus nämnes som curatus härstädes. — Adress: Mariestad.

Funbo. Modersocken i Rasbo härad af Uppsala län, kring Funbo-sjöns södra del och åns utlopp derifrån, mellan Danmark och Waksala i vester, Rasbo i norr, Almunge och Lagga i öster och söder, uppgifves hafva en areal af 11,595 tunnland, af hvilka 600 äro sjöar och kärr. Funbo-ån löper igenom socknen i dels sydlig, dels sydvestlig rigtning och mottager på högra sidan ett tillopp från Waksala, på den venstra ett från sjöarna Ramsen, Trehörningen och Gorren. Rådande jordmånen är lera, och åkerbruk hufvudnäringen. Socknen, som består af 38 hemman skatte, $2^1/_2$ dito krono samt $13^3/_4$ frälse, var 1857 taxerad till 332,033 rdr bko och beboddes 1830 af 1,079, 1850 af 1,199 och 1856 af 1,203 invånare. Uti socknens fasta skola undervisades sistnämda år af 1 oexaminerad lärare och klockaren 38 gossar och 19 flickor, medan 5 gossar bivistade allmänt läroverk, 12 barn hade enskild undervisning och 60 barn undervisades i hemmet; af barn inom skolåldern saknade 6 undervisning. — Funbo socken, som år 1314 förekommer under namnet *Fundbohæredh*, hörande till *prov. Resbohundæri* af *Tiundia* och ärkestiftet, utgör nu ensam ett pastorat af 2:dra klassen i Waksala kontrakt af Uppsala stift. Kyrkan, belägen $1^3/_8$ mil från Uppsala, är af gråsten, gammal, tillbyggd år 1443, reparerad flera gånger, särdeles år 1823, och har grafchor för slägterna Didron och Tärnström; på kyrkogården finnes en graf, tillhörig grefliga ätten Posse. — Liljegren uppräknar inom socknen 11 runstenar, af hvilka en med vänderunor i kyrkodörren, en vid Funbo bro och en vid Broby med en på stenen tecknad drakbild. På kyrkogolfvet ligger en grafsten med run-inskrift. Bland öfriga fornminnen märkes en stor grafhög å *Gråmunkehöga* bys gärde, och sägnen vill veta; att på denna bys egor stått ett kloster, hvarefter dock inga lemningar finnas; sannolikare är, att byn tillhört något Gråbrödrakloster i Uppsala. Ett stycke af häradsvägen öfver Gråmunkahöga egor framåt Rasbo kallas *Brudgatan* efter ett der föröfvadt blodigt rån af en brud. — Bland socknens gårdar märkas: *Löfsta, Broby, Sundby, Hallqued, Söderby* samt *Lund* eller *Marielund*. — Adress: Uppsala.

Funbo Å. Se *Fyris Å*.

Funnesdal, eller **Funäsdal.** By uti Tännäs socken af Herjeådalen, den yttersta byn i Sverige inom provinsen, $1^1/_2$ mil från Tännäs, $6^1/_2$ mil ofvanom Hede och 7 mil från Röräs i Norge. Här inrättades gränsetull i slutet af 1690-talet. Årliga marknader hållas i byn i Januari och Mars månader.

Funäs. Hülphers berättar, enligt »Lärda Tidningar» för år 1750, att man vid Funäs i Myssjö socken af Jämtland träffat alunskiffer och stenkols-anvisningar.

Furby. By uti Badelunda socken och Siende härad af Westmanlands län, som fordom haft egen kyrka, hvilken påstås hafva varit modersocken till Badelunda. Grau berättar, att ännu på hans tid (omkring 1754) qvarstod vid Furby en kyrka, »med murar och tak tämligen behållen.» Kyrkan har blifvit ödelagd, — berättar han, — vid år 1470, af den orsak, att en qvinna vid julottan här begått dråp å en annan, med hvilken hon råkat i tvist om bänkrum. Mörderskan »sattes qvicker i Furby kyrkiogårdz jordh». En annan sägen om orsaken till kyrkans ödeläggande är den, att »Konung Hans Kriigzfollk af Danmark skall brukat kyrkian till Skautz och där allehanda Tyranij och otucht bedrifvit.» Allmogen i trakten berättar också, att några af bygdens flickor blifvit bortröfvade af soldaterna och införda i kyrkan, men att de då alla skyndat fram till altaret,

der ingen fick magt med dem. — I Gustaf Adolphs tid lät fogden Jesper Jönsson renovera kyrkan, men lär dermed icke hunnit längre än att han låtit upplägga och spånslå taket. Murarne efter kyrkan stå ännu qvar.

Furen. Insjö i Östbo härad af Jönköpings län, liggande vid gränsen mot Sunnerbo härad af Kronobergs län samt blott genom ett smalt näs skiljd från sjön Flåren. Se vidare *Ed* i Woxtorps socken.

Furilen. Ö vid Gotlands nordöstra kust, tillhörande Hellvi socken och bekant genom sina kalkstensgrottor.

Furingstad. Modersocken i Lösings härad af Östergötlands län, mellan Tingstad i sydvest, Styrstad i vester, Dagsberg i nordvest, Konungsund i öster, Tåby i sydost och söder, uppgifves hafva en areal af 3,587 tunnland, af hvilka 35 äro sjöar och kärr. Socknen är ett slättland, med spridda bergkullar och skogsbackar; vid östra gränsen löper Wadsbäcken, som kommer från Tingstad och Tåby samt genom Konungsund faller ut i Bråviken. Rådande jordmånen är styf, bördig lera; åkerbruk och boskapsskötsel äro de enda näringsfången. Socknen består af $28^{5}/_{8}$ förmedlade mantal skatte, $1^{3}/_{4}$ mantal krono och $12^{1}/_{8}$ dito frälse, taxerade till 177,138 rdr banko. Befolkningen, 1840: 538 personer, uppgick 1850 till 621 och 1856 till 600 personer. Uti socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare och klockaren 17 gossar och 13 flickor, medan 11 barn undervisades i hemmet och 40 barn saknade undervisning. — Furingstad socken, år 1352 kallad *Furingxstatha*, år 1480 *Fornestadha*, har utgjort och utgör ännu ensam ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Lösings, Bråbo och Memmings kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, belägen $^{3}/_{4}$ mil norr från Söderköping och 5 mil från Linköping, är till en del gammal, men tillbyggd i norr på 1730-talet; hon har torn och altartafla af Hörberg, målad 1803 och föreställande Jesus med den Skriftlärde, för hvilken han föredrager liknelsen om den barmhertige Samariten; hvalfmålningar finnas sedan katholska tiden. — Under denna tid hörde af socknens $30^{3}/_{4}$ gårdar 10 till kyrkliga stiftelser och 5 under Alvastra kloster; på 1600-talet innehades en del hemman af adel. Enda säteriet inom socknen är *Låstad* eller *Lostad*. — Liljegren uppräknar inom socknen tre runstenar, en i torngafveln (nu ej synlig), en i södra kyrkomuren och en i Agetomta källaremur; tillvaron af dessa tre förnekas dock af Widegren, som i stället anför två andra framför spången vid Grönhögs Wad. I en gammal kyrkobok finnes antecknadt, att, när pesten härjade i Sverige åren 1710 och 1711, var ingen i denna socknen angripen eller död af farsoten. — Adress: Norrköping.

Furuby. Annex-socken i Konga härad af Kronobergs län, mellan Herråkra i öster, Hofmantorp i söder, Wexiö landsförsamling och Åryds sjö i vester samt Dädesjö i norr, uppgifves hafva en areal af 32,724 tunnland, af hvilka 1,760 äro sjöar och kärr. Inom socknen ligger *Klefveberget;* af vattendrag nämnas *Kårestads-å,* som upprinner i Lenhofda, går igenom *Åryds-sjö,* der malmtägt finnes, och efter utloppet derur kallas *Agg-ån. Fibble-ån* upprinner i Herråkra socken, går in i Rottnen och faller vid Ronneby ut i Östersjön. Socknen består af $23^{5}/_{8}$ mantal skatte, $5^{1}/_{8}$ dito krono samt $2^{1}/_{8}$ frälse, var 1857 taxerad till 88,492 rdr bko och beboddes 1840 af 988, 1850 af 1,198 och 1856 af 1,301 invånare. Uti ambulatoriska folkskolan undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 130 gossar och 125 flickor, medan 3 barn undervisades i hemmet och 1 gosse i allmänt läroverk. — Furuby socken är annex till Hofmantorps konsistoriela pastorat af 2:dra klassens 2:dra afdelning i Konga kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen $1^{1}/_{2}$ mil från Wexiö, är af trä och mycket gammal. — Vid häradshöfdinge-bostället Kårestad står en runsten, hvars inskrift likväl icke handlar om den fylkeskonung Kåhre, som enligt folksägnen skall hafva haft sitt säte på gården. — Adress: Wexiö.

Furudahl. Jernverk i Ore socken af Dalarne, vid Ore elf, icke långt från dennas utlopp i Ore-sjön, är anlagdt af kapiten-mechanicus B. Elfving och privilegierades år 1709 till »stångjerns-, stycke- och plåtsmideri». Bruket bestod år 1857 af 6 stångjernshärdar, 2 spikhammarstockar, 1 knipphammare, 1 valsverk samt 1 masugn och tillverkade 3,317 sk℔ stångjern, 1,652 sk℔ manufaktursmide och 1,147 sk℔ gjutgods, alltsammans värderadt till 11,983 rdr bko. Hela kapitalvärdet upptogs till 239,671 rdr bko, och dertill kom en qvarn med 2 par stenar, värderad till 1,500 rdr bko. Bruket egdes af brukspatron J. G. Claëssons sterbhus. År 1826 meddelade Bergskollegium egaren af Furudahls jernverk privilegium att här anlägga ett valsverk med glödugn, för beredning af tjenligt ämnesjern till skeppsankar- och gruflinor. Bruket är vackert beläget och omgifves af alléer och planteringar. Arbetarne härstamma från Wärmland.

Furusund. Tull- och lotsplats samt telegraph-station, på Halsön, uti Blidö socken och Frötuna skeppslag af Stockholms län, är väl bebygdt, dels för de ofvannämda publika ändamålen, dels också för badgäster, som under sommarmånaderna här begagna hafsbad. Furusund består af 1 mant. frälse och lydde år 1685 under Björnö gods; år 1777 fanns här ett kronobränneri.

Fuxerna. Annex-socken i Flundre härad af Elfsborgs län, $3^3/_4$ mil s. s. v. från Wenersborg, vid Göta elf, uppgifves hafva en areal af 4,916 tunnland, af hvilka 705 äro sjöar och kärr. Med anledning af sin belägenhet vid elfven, är socknen företrädesvis industri-idkande och sjöfarande. Utom sågverken vid *Lilla Edet* (se denna artikel), som ligger inom socknen, finnas der likaledes flera garfverier, af hvilka det på Fuxerna Stommen år 1857 hade en tillverkning af 3,616 rdr banko i värde, och samma år idkade Fuxerna socken sjöfart med 16 fartyg om 384 läster med 16 skeppare och 17 sjömän. Socknen, som består af 16 mantal, beboddes 1840 af 1,100 personer, men hade 1850: 1,150 och 1856: 1,341 invånare. Sistnämda år hade socknen fast folkskola, hvari 74 gossar och 55 flickor undervisades, medan 10 gossar hade enskild undervisning, 1 gosse bivistade allmänt läroverk och 111 barn undervisades i hemmet. — Fuxerna socken är annex till Romeleds konsistoriela pastorat af 1:sta klassen i domprosteriets Norra kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, byggd af sten år 1768, invigdes 1769 och kallades Sophia. På kyrkogården finnas tre grafchor. — I socknen ligga säterierna *Hanström* och *Tösslanda.* — Fuxerna socken har åtskilliga historiska minnen sedan de äldre fejderna mellan Svenskar och Norrmän. Så kom, om våren 1096 vid första islossningen, konung Magnus Barfot i Norge med en stor flotta genom östra armen af Göta elf upp i Flundre härad till Fuxerna socken, der han landsteg och plundrade hela trakten, aktandes göra elfven till gräns mellan sitt rike och Sverige. Men konung Inge Svenske mötte honom med hela sin magt, och nu stod ett slag, i hvilket Norrmännen, fastän de i början stridde manneligen, till slut blefvo öfvermannade och skingrade. En stor hop af dem nedgjordes vid Fors (nu, likasom Fuxerna, annex till Romeled), och konung Magnus sjelf var i fara att bli fången. Han befann sig bland de flyende, som hårdt ansattes af de förföljande Svenskarne, och bar öfver harnesket en röd kappa. Bredvid honom red Ögmund Skofteson, en storväxt man, likasom konungen sjelf. Ögmund begärde att få taga på sig konungens mantel, och när detta skett, flydde han hastigt undan åt ett annat håll, förföljd af Svenskarne, som i honom trodde sig se konungen, hvilken lyckligt kom undan till sina skepp, dit äfven Ögmund, ehuru med plats, räddade sig. Följande året bröt Magnus Barfot åter in i Vestergötland och underlade sig en stor del af landet, men mötte åter af konung Inge och drog sig tillbaka. Men han kom helt oförmodadt åter och öfverraskade den vid Fuxerna lägrade Inge samt nödsakade honom att fly. Imellertid kunde Magnus icke begagna sina vunna fördelar, utan vände om till Nor-

ge, och freden slöts slutligen i Kongahäll, der Inges dotter Margaretha blef underpanten af freden mellan bägge rikena, hvaraf hon också fick namnet *Fridkulla.* — Adress: Göteborg och Lilla Edet.

Fyllebro. Bro öfver Fylle-ån i Tönnersjö härad och Snöstorps socken af Hallands län, bekant genom den drabbning, som vanligtvis kallas *Slaget vid Halmstad,* och i hvilken Carl XI den 17 Augusti 1676 slog Danskarne under Dunkam. Danska konungen Christian V hade, som bekant, landstigit i Helsingborg med 16,000 man och ämnade genom Halland förena sig med sin Norska armée eller åtminstone sätta Göteborg och den under general Mörner stående Svenska fördelningen mellan två eldar, då Carl XI från Carlshamn skyndade genom Småland för att undsätta Halland. Carl anlände d. 16 Aug. till Knäred med 6,000 man och fortsatte enligt Aschebergs råd under natten marschen till Laholm. Imellertid hade Danska generalen Dunkam, som börjat belägra Halmstad, upphäft belägringen, och det blef nu Carls uppgift att söka förekomma Danskarnas återtåg öfver Laholm; derföre skyndade han att möta fienden och ställde sig den 17 Augusti vid Fyllebro, der han mötte den från Halmstad återtågande Dunkam. Nu stod slaget på fältet mellan Fyllebro och Knistinge by, ungefär $^1/_4$ mil ifrån Halmstad. Drabbningen öppnades dermed, att Ascheberg, som med 300 ryttare skulle gå före Svenska arméen och utforska Danskarnes ställning, kom i handgemäng med fiendtliga förtrupperna, hvilka han förföljde, och från hvilka några fångar togos. Under förföljandet kom Ascheberg upp på en liten höjd, hvarifrån han såg hela Danska arméen framför sig. Han uppställde nu sin trupp på två linier mellan tvänne kärr och skickade genast underrättelse till konungen om sin ställning samt begärde, att Carl måtte rycka fram med hela sin styrka till hans undsättning. Dunkam skyndade att angripa den lilla skaran under Ascheberg, men blef uppehållen derigenom, att hans folk förut upprifvit bron, hvilken nu måste lagas, och derunder anlände Svenska kavalleriet, som fattade posto midt emot fienden, i lugn afvaktande sitt infanteris uppmarschering. När Svenska fotfolket inträffat, började slaget. Ascheberg blef af två kulor sårad i venstra armen, men fortfor ändock att deltaga i drabbningen, hvilken slutade så, att Dunkam sjelf och större delen af hans officerare blefvo tillfångatagna, öfverstarne Rosencrantz och Lützow stupade, Danskarnes hela artilleri och tross eröfrades samt, — heter det, — blott 30 man af hela Danska styrkan undkommo. Danskarne uppgifva sjelfva Dunkamska korpsens styrka till 2,800 man, Svenskarnes deremot till 8,000. Danskarne torde imellertid hafva varit minst 4,000 man. — En af taflorna i galleriet på Drottningholm föreställer detta slag. — Vid det s. k. Kistingehörne nära landsvägen utmärker en upprest sten stället, der öfverste Lützow stupade, efter det han ådagalagt största tapperhet. Bexell (Hallands Beskrifning, I, 248) meddelar ur pastorsarchivet i Knäred följande: »År 1676 den 15 Augusti kom konung Carl XI och i hans svit öfverproviant-mästaren Gabriel Hilletan samt flera andra från Boaltevägen, då konungen om natten låg okänd med sina herrar på Wekabygget uti en lada och om morgonen derpå helt okänd fick mat i Knäred. Sedan for han till arméen i Sjöared, tog den med sig till Knäred den 16 Augusti, då prosten Nils Torsson bjöd sin konung till måltid. Konungen tackade för förra måltiden, då han reste incognito, men fick nu ej tid att spisa i prestgården, utan åstundade något litet till brunnen på Knäreds gata, hvilken var täckt med bräder. Konungen spisade här i hast med sina herrar, fortsatte marschen till Halmstad och följande dagen slog de Danske vid Fullebro.»

Fylleryd. Ett mantal säteri uti Thorskinge socken och Westbo härad af Jönköpings län, beläget vid sjön Fyllen, har tämligen goda, men stenbundna egor. Gården tillhörde Sten Sture år 1502 och har sedan i längre tid tillhört egarne af Skedingsnäs i Forsheda soc-

ken. Wieselgren berättar, att man år 1842 vid en rörkastning på en träda mellan landsvägen och sjön vid Fylleryd fann en »kummelgraf», 15 alnar i qvadrat och kanterna $1^1/_2$ aln höga, fylld med klapper, inom hvilken befanns en mindre graf, $1^1/_2$ aln lång och 1 aln bred, hvars fyra flata stenar sammanhöllos af en smal stenläggning från de större sidostenarna, liknande ett kors. Denna mindre graf var betäckt med en tunn vacker sten och fylld med fin, hvit sållad sand, i hvilken befunnos kol och brända ben.

Fylleskog. Ett mantal säteri uti Ryssby socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län, är ett gammalt Liljesparre-gods. Peder Jonssons till Asa son, som introducerades 1625, skref sig Liljesparre till Fylleskog. Gården egdes 1828 af öfversten baron Sixt. Sparre, 1844 af A. P. Fogelmark.

Fylle-Å. Å uti Halland; upprinner ur sjön Frillen, på gränsen mellan Småland och Halland, går igenom Skäfteboda-sjön och andra sjöar i Breared socken och faller i Snöstorps socken i Halland ut i hafvet.

Fyllingerum. Säteri uti Ringarums socken och Hammarkinds härad af Östergötlands län, nära sjön Tien, består af 2 mantal frälsesäteri med qvarn och tegelbruk samt underlydande (år 1855) $4^1/_2$ mant. frälse och $^1/_4$ mant. skatte. På 1400-talet skall Fyllingerum hafva tillhört slägterna Sparre och Bååt. En Erland Pedersson Bååt skref sig dertill omkring 1470, och omkr. 1520 egdes gården af hans son Henrik, kallad Snakenborg, hvarefter den kom till dennes söner Henrik († omkring 1543) och Ulf († 1583) samt Ulfs son Jöns Snakenborg, hvilken tillika med sin fru, Christina Gyllenhorn, ligger begrafven i Ringarums kyrka, likasom deras son, Jon Jönsson († 1609). Jons dotter, Agneta, medförde gården till sin man, Jesper Nilsson Cruus, som innehade den 1642; bland sednare egare nämnas C. G. Kagg († 1686), öfverste N. Kagg, ryttmästar C. J. Strömfelt, hans enka, född Allongren; general-löjtnanten frih. Jakob Burensköld, som köpte Fyllingerum 1707, och med hvars dotter, Maria Johanna, godset gick öfver till generalmajoren C. Ph. von Schwerin († 1748). Dennes son, riksrådet grefve J. Phil. v. Schwerin, innehade sedan gården, hvilken till år 1851 var i Schwerinska slägtens händer. Den tillhörde 1853 grefve Curt Phil. von Schwerins enka, M. C. Hagberg. — Ett fjerdedels mantal frälse Gullersbo, som lydt under Fyllingerum, skänktes 1724 af Jakob Burensköld till socknens fattigkassa. Fyllingerums hufvudbyggnader nedbrunno 1743, och år 1752 öfvergick samma öde ladugården med alla der befintliga kreatur.

Fyrby. Ett mantal frälsesäteri och $^1/_2$ mantal krono i Östra Ryds socken och Skärkinds härad af Linköpings län, har, tillika med ett stort antal gårdar i socknen, tillhört Tyche Larsson, som fick kronohemmanet genom donation år 1694; sedan innehades gården af öfverste Ludvig Svanstjerna och derpå af Johan Gripenwaldt, som innehade gården med säterifrihet 1680 och 1687, likasom fru Katharina Lowisin år 1700. Fyrby köptes sedan af schoutbynachten von Braunjohan (Brunjean), hvars måg P. Ehrenheim åter sålde det till en major Gripenwaldt, hvilken innehade gården på 1750-talet. Som egare nämnas sedan: major G. Fock, löjtnant J. G. de Falk († 1783), C. H. Malmgren, major C. J. Montgomery, vid 1800-talets början, direktör Mæchel, hans bror löjtnant Mæchel, brukspatron A. Wahlberg 1825 och dennes son C. F. Wahlberg 1853. Under gården lyder $^1/_2$ mantal frälse *Önstorp*, som förut tillhört slägten Rålamb.

Fyrdafylke, eller **Fjerdafylke.** Uppgifves hafva varit det fordna namnet på Jösse härad i Wärmland.

Fyrisvall. Urgamla benämningen på den slätt, af hvilken Fyris-ån omgifves på bägge sidorna under sitt nedra lopp, och som sträcker sig med ej obetydlig bredd och omkring $^3/_4$ mils längd söderut från Uppsala. Här stod *Fyrisåltan,* den drabbning, hvari Erik Se-

gersäll besegrade Syd-Götalandets sista konung, Styrbjörn, och efter hvilken denna del af Sverige införlifvades med Svea-väldet. »Här, — säger Wieselgren, — gick Virdariket under som ett sjelfständigt kungarike, och Svea- och Götakungen från början af 8:de seklet blef tillika de *Weders* eller *Venders* konung i slutet af det 10:de. Namnet Sveas, Götas och *Vendes* konung qvarstår således med skäl i Sveriges konungatitel.» (W. härleder ordet Vendes från »Wed», diminut. *Wedung*, deraf *dunge*, en mindre skog, och anser Virdaland, ursprungligen deladt i *Vender* eller *Weder*, efter hvilken indelning namnen Upp-*vedinge*, Norr-*vedinge* (nu: viddinge) qvarstå). — På Fyrisvall var det äfven, som Rolf Krake krökte ryggen på den mägtigaste mannen i Svialand och sådde guld (Krakes säd, Fyrisvalls säd), för att uppehålla den honom förföljande Adils. — Det nuvarande Fyrisvall, berömdt för sin bördighet och sin rikedom på blommor, utgjorde en kär plats för Linné och hans lärjungar.

Fyris- eller **Uppsala-Å.** Största vattendraget i Uppsala län, rinner igenom mellersta delen af detta län och bildas af *Jumkils-ån, Björklinge-ån* samt *Wendels-ån*, den egentliga *Fyris-ån* och *Funbo-ån*, hvilka alla tillhopa upptaga ett område af minst 6 mils längd från norr till söder samt 2—5 mil från öster till vester och gemensamt afbörda sig i Mälarfjärden Ekoln vid Flottsund (Flötsund). Vestligaste grenen, *Jumkils å*, upprinner på Uppsala läns vestra gräns ur sjöarna *Tarmlången, Hålsjön* och *Emsjön*, går österut genom *Siggefora-* och *Östfora-sjöarna*, bildar sedan med sydöstligt lopp gränsen mellan Ulleråkers och Bälinge härader, upptager från nordvest *Bälinge-ån* och förenar sig slutligen med den egentliga Fyris-ån omkr. trefjerdedels mil ofvanför Uppsala stad. En mil nordligare upptager Fyris-ån sin andra vestliga gren, *Björklinge-ån*, en förening af Wilsåkers-ån, som kommer från sjön *Bången* och kärren deromkring vid gränsen mot Westerås län, samt *Wisjö-ån* från *Wisjön* och *Welången* i Norunda härad, hvilken efter föreningen bildar gränsen mellan sistnämda härad och Bälinge. Ännu en mil nordligare upptager Fyris *Tensta-* eller *Wendels-ån*, som kommer från *Tobosjöarna* på gränsen mellan Örbyhus och Olands härader, går åt öster till *Tegelsmora-sjön* och sedan söderut genom den långsträckta *Wendels-sjön* och *Burunge-sjön*, mottager ett vestligt tillflöde från *Långsjön* och slutligen förenar sig med Fyris-ån nära till Lena kyrka. — Den egentliga *Fyris-ån*, i hvilken alla dessa åar falla ut, upprinner från ett ansenligt antal till en del genom menniskans åtgärd förenade sjöar i östra delen af Uppsala län, t. ex. *Lillbiasjön* och *Filmsjön*, som från söder mottager vattnen från *Österby-Stordamm, Slagmyran, Hammar-dammen* och *Rostsjön*, hvarefter Filmsjöns vattendrag går vesterut till *Grufsjön* och derifrån mot söder till den långa *Dannemora-sjön*, som från öster mottager tillflöden från *Karmens Damm* och *Harviks-damm*. Från Dannemora-sjön fortgår Fyris-ån söderut genom *Stocksjön*, *Knifstasjön* och *Wattholma Bruksdamm*, strax ofvanför Wendels-åns inflöde, böjer sig derefter mot sydost, mottager vidare Björklinge- och Jumkils-åarna, utgör gränsen mellan Ulleråkers och Waxala härader, går igenom Uppsala stad, bildar sjöarna *Lilla* och *Stora Föret*, af hvilka den förra upptager *Funbo-ån*, och faller slutligen ut i Ekoln efter vid pass 7 mils lopp. — *Funbo-ån* (i nedersta loppet äfven kallad *Säfja-ån)*, Fyris-åns enda östliga tillflöde af betydenhet, upprinner i Närdinghundra härad af Stockholms län, kommer in i Uppsala län genom Långsjön, som upptager ett ansenligt tillflöde från socknarna Rasbo och Kil, och ur hvilken ån fortgår åt sydvest till *Funbo-sjön*, derifrån åt söder och sydvest, förstärkt af smärre vattendrag från sjöarna *Ramsen, Trehörningen* och *Gorren*, samt slutligen åt vester, upptagande den från Stockholms län kommande *Star-ån*, tilldess han slutligen efter 2 till 3 mils väg inom Uppsala län faller ut i Lilla Föret. — Oaktadt Fyris-åns icke oansenliga område, är likväl dess vattenmassa icke synnerligen betydlig, utom under höst- och vårflöden, eller när ovan-

ligt regniga somrar inträffa, då öfversvämningar förekomma i lågt belägna trakter, t. ex. Kungsängen vid Föret och andra. Strömfåran är der och hvar igengrundad, så att segelfarten blott genom muddring kan hållas uppe från Flottsund till Uppsala stad (0,8 mil). Sänkningen i alla vattendragen är obetydlig, kanske 160 fot eller något deröfver, ehuru de på sina ställen hafva icke så obetydliga fall, deribland hufvud-ån sjelf inne i Uppsala stad. Landets medelhöjd beräknas från 30 till 300 fot.

Fyrunga. Annex-socken i Skånings härad af Skaraborgs län, $2^1/_2$ mil s.s.v. från Lidköping, uppgifves hafva en areal af 3,518 tunnland, består af $5^7/_8$ hemman skatte, $1^1/_8$ dito krono samt $2^3/_4$ frälse, 1857 taxerade till 43,500 rdr bko, och beboddes 1840 af 420, 1850 af 514 och år 1856 af 576 personer. Socknen ligger på en af Lidan genomskuren slätt, är alldeles skoglös och lefver hufvudsakligast af åkerbruk. I fasta folkskolan undervisades 1856 af en examinerad lärare och klockaren 20 gossar och 15 flickor, medan 46 barn undervisades i hemmet. — Fyrunga socken är annex till Jungs konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i domprosteriet af Skara stift. Kyrkan, fordom kallad Firunge-kyrka, är mycket gammal, men reparerades och tillbyggdes omkr. 1812. — Någon större gård finnes icke i socknen, hvars adress är Skara eller Lidköping.

Fyrö. Kapitensboställe i Sköldinge socken och Oppunda härad af Nyköpings län, bestående af $1^1/_2$ mantal kronosäteri, har före reduktionen varit ladugård till Årsta i samma socken och köptes såsom sådan 1631 af E. Stålarm.

Fållinge. By uti Wilstads socken och Westbo härad af Jönköpings län, bekant genom åtskilliga fornlemningar, deribland en mängd bautastenar på omkring 100 alnars omkrets vid så kallade »gamla kyrkogård» på Hulagårds egor, stensättningar vid Bräcke och Lillgården, treuddar vid torpet Mörkakull, o. s. v. — Se Allvin, Westbo, sid. 84.

Fållnäs, eller **Follnäs,** kanske rättast **Folkunganäs.** Gammalt gods i Sorunda socken och Sotholms härad af Stockholms län, har under medeltiden tillhört Folkungar, egdes af riksrådet Magnus Porse omkr. 1375, riksrådet Arvid Bengtsson Oxenstjerna 1388, men i 16:de och 17:de århundradena af slägten Bååt och hemföll till kronan vid riksrådet Seved Bååts söners död. År 1706 lemnades godset åt general Hummerhjelm, hvars arfvingar på 1740-talet sålde gården åt ryttmästar Hildebrand och hans fru, född Schönström, hvilka egde Fållnäs 1772 och gjorde det till fideikommiss för sina arfvingar af slägten Bonde. År 1825 innehades gården af friherre Bonde, sedan 1850 genom gifte af grefve Carl Henr. Anckarsvärd. Åbyggnaderna uppbrändes 1719 af Ryssarne, men återuppbyggdes af Hildebrand utaf sten. Fållnäs består af 3 mantal frälse-säteri med underlydande $13^1/_2$ mantal inom socknen, Karta holme och kalkbruk samt $1^1/_2$ hemman i Torö och räntor af $6^5/_6$ mantal. Vid gården finnes en af grefve Anckarsvärd inrättad skola för godset och socknen.

Fållökna. Gammalt gods uti Lilla Malma socken och Willåttinge härad af Södermanlands län, vid Nedingen, anses hafva varit ett Folkungagods och innehades år 1560 af en Christopher Persson, som uppgifves hafva egt all jord i socknen; 1593 innehades gården af Martin Kerner och såldes 1601 af »fru Brita och hennes måg Bengt Siggesson» till drottning Christina den Äldre. År 1612 donerades Fållökna till O. H. Wrangel, 1614 till Erik Elofsson, hvars enka stadfästes dervid 1623, lemnades 1655 till A. Liljeqvist, som likväl år 1661 måste afstå gården till Margaretha Froman, hvilken sedan innehade den som säteri; den såldes af hennes man, B. Qveckfelt, till biskop Joh. Matthiæ, men återgick och innehades af M. Fromans styffader, T. Osenius. Gården reducerades, men utbyttes af landshöfding Lovisin, bördades af J. Kranck (adlad Stjernstolpe), som var gift med E. Osenia, och innehades af hans slägt till omkr. 1770. Bland sednare egare nämnas S. A. Piper 1788,

Pantzarhjelm 1795, Jennings 1816—1832, A. Sparre till Axelsberg och år 1840 genom köp landskamr. Oldberg. Gården består af 1 mantal frälsesäteri med underlydande $^1/_4$ mantal.

Fånö, eller **Blidö.** Säteri uti Blidö socken och Frötuna härad af Stockholms län, har varit en betydlig egendom och tillhörde på 1600-talet slägterna Banér och Leijonhufvud, sedermera från 1709 Horn, från 1760 Robsahm, från 1779 Lagerheim, men var styckad 1825 och 1849.

Fånö. Gammalt herregods i Löths socken och Trögds härad af Uppsala län, nämnes under medeltiden, åtminstone från 1274, såsom tillhörigt herrar af ätten Blå, men egdes i slutet af 15- och början af 16-hundratalet af ätten Oxenstjerna samt är den store rikskansleren Axel Oxenstjernas födelseort. Gården tillhörde sedan slägten Wrede omkring 1686, Wrede-Sparre omkring 1740, Rålamb omkring 1825, sedan friherre Tamm och nu dennes arfvingar. Fånö består af 3 mantal frälse med dertill hörande Söderby och ett tegelbruk, alltsammans taxeradt till 41,483 rdr bko år 1857; dertill komma underlydande 12 mantal i Löth, $^1/_2$ dito i Hacksta, 6 i Öfvergran, m. m.

Fårbo. Säteri af $2^1/_8$ mantal, med oljeslageri och qvarn, uti Misterhults socken och Tunaläns härad af Kalmar län, beläget på den s. k. *Jungfrukullen*, eller högsta kullen af en ås, som stryker igenom socknen. Gården har fordom tillhört slägterna Ekenberg och Ehrenstrahl, 1799 amiral Nordenskjöld, sedan major C. A. Nordenskjöld.

Fårdala. Gammal sätesgård i Åsleds socken och Wartofta härad af Skaraborgs län, belägen på en terrass af Fåredalsberget, har af gammalt tillhört ätten Liljehök, af hvilken Brynte Bertilsson är stamfader för Fårdala-grenen. Af hans efterkommande nämnas Peder Bryntesson Liljehök, gift med Rangela Stjerna; riksrådet Anders Pedersson L., gift med Anna Ribbing och † 1572; riksrådet Nils Andersson L., gift med Brita Hand och † 1619; generalfälttygmästaren Johan Nilsson Liljehök, år 1626 introducerad på Riddarhuset som № 1 bland Ridders- och Adelsmän. Han var 3 gånger gift (med Christina Hästehufvud, Ingeborg Bååt och Christina Ulfsparre) och dog 1642; år 1651 blefvo hans söner friherrar, och en af dem, majoren friherre Jakob L., som ärfde Fårdala, dog 1657. Godset kom sedan till amiral-löjtnanten Gust. Horn, † 1689; men sedan äro egarne obekanta till 1719, då gården köptes af riksrådet grefve Sven Lagerberg, † 1766. Efter honom innehades gården af hans måg, riksrådet baron Palmstjerna, som år 1779 sålde Fårdala till fältmarskalken friherre P. Scheffer. Denne bodde aldrig på Fårdala, utan skänkte denna gård till en sin anförvandt, öfverstlöjtnant U. Theophr. Scheffer och hans fru B. Christ. Durietz samt upprättade af Fårdala med underliggande 14 hemman ett fideikommiss i Schefferska slägten. Öfverstlöjtnant Scheffer lät uppföra två flygelbyggnader; men platsen till hufvudbyggnaden, hvilken fältmarskalken utsåg, har icke blifvit bebyggd. Theophr. Scheffers enka innehade egendomen 1830, och 1857 tillhörde densamma kammarherren, ryttmästaren P. H. Scheffer.

Fåredalsberget. Se *Billingen.*

Fårö. Ö och socken, belägen norrut från Gotland och från denna ö skiljd genom det $^1/_8$ mil breda Fårösund. Den vackra ön, hvars invånare hufvudsakligast lefva af jordbruk, fiske, skäl- och fogelfångst, är ungefär 2 mil lång och uppgifves hafva en areal af 27,540 tunnland, af hvilka 1,450 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af $22^3/_8$ hemman skatte och 1 dito krono, år 1857 taxerade till 63,540 rdr bko, beboddes år 1840 af 825 personer, men hade 1850: 976 och 1856: 1,031 invånare. I socknens folkskola, den s. k. Gazeli'ska, undervisades 1856 af 2 examinerade och en prestvigd lärare 59 gossar och 32 flickor, medan 33 barn undervisades i hemmet. — Fårö utgör ensamt ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Norra Kontraktet af Wisby

stift. Kyrkan, belägen $6^1/_2$ mil nordost från Wisby, påstås vara anlagd år 1166, men är bestämdt yngre; det år 1751 uppförda tornet är ett sjömärke. Uti kyrkan finnas åtskilliga tacksägelsetaflor uppsatta af personer, som blifvit räddade ur sjönöd. Tre likstenar med runor anmärkas. Vid kyrkan finnas derjemte spår efter en jordvall och ett bröstvärn. — Vid udden *Lutterhorn* är en god hamn. — Adress: Wisby.

Fägred. Modersocken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, genomskuren af Göta kanal och statens vestra jernvägsstambana, uppgifves hafva en areal af 11,317 tunnland, af hvilka 450 äro sjöar och kärr. Sjön Wiken stöter till socknen i öster. En del af allmänningen Fägremo hörer till socknen. Denna består af 29 hemman skatte, $4^{15}/_{16}$ dito krono och $2^3/_4$ frälse, alltsammans taxeradt till 220,325 rdr bko. Socknens folkmängd, som år 1840 uppgick till 1,693 personer, utgjordes 1850 af 1,883 och 1856 af 1,896 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola, i hvilken en examinerad lärare och en klockare undervisade 53 gossar och 33 flickor, medan 10 gossar bivistade allmänt läroverk, 2 flickor hade enskild undervisning samt 76 barn undervisades i hemmet. — Fägreds modersocken utgör, tillika med annexet Trästena, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Hela pastoratet består af $52^9/_{16}$ förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård och 1 dito stom; vederlaget är $6^3/_4$ tunnor, och hela pastoratets befolkning steg år 1856 till 2,454 personer. Kyrkan, belägen $2^1/_4$ mil från Mariestad, 5 mil från Skara och 3 mil från Sköfde, af sten, var i början liten, men blef år 1665 tillbyggd med ett större grafchor af landshöfdingen i länet, sedermera riksrådet Thord Ulfsson Bonde till Säckestad, och detta chor blef öfverlåtet åt kyrkan år 1704. Samma år tillbyggdes en stor och vacker korskyrka i samma stil och i förening med den gamla byggnaden. Kyrkan afbrann genom vådeld år 1749, men sattes åter i stånd. I densamma förvaras porträtter af och finnas epitaphier öfver medlemmar af ätten Bonde och slägten Fegræus. Altartaflan är målad af Pasch. Socknens skola inrättades 1827 och fick donationer af kommersrådet B. H. Santesson. — Inom socknen ligger herresätet *Fimmersta*. Vid Göta kanal märkes stationen *Wassbacken* med postkontor; vid *Påfvelstorp* har man ämnat uppföra en minnesvård åt konung Carl XIII, bestående af en obelisk om 12 fots höjd på en klippa å kanal-liniens högsta punkt. — I Fägreds socken lefde åren 1350—1370 en Simon, som blef stamfader för grefliga ätten Strömfelt. Från denna Simon härstammade i femte led kyrkoherden i Fägred, Joh. Bengtsson, och dennes sonson, landshöfdingen i Södermanland Joh. Haraldsson, adlades 1642 med namnet Strömfelt. — Kyrkoherden Anders Haraldi Fegræus var stamfader för adliga ätten Fägerstjerna, under hvilket namn hans son Håkan, president i Svea Hofrätt, adlades. — Adr.: Wassbacken.

Fägre-Mo, eller **Fägredsmo.** Allmänning uti Wadsbo härad af Skaraborgs län, sträcker sig genom Fägreds, Bellefors, Undenäs och Fredsbergs pastorater. På skogen ligga sjöarne *Sånningen*, 4,301 fot öfver hafvet, *Åhlången, Olofssjön*, *Welen*, 403, och *Unden* 393 fot öfver hafvet.

Fäjö. Ö uti Lösens socken och Östra Härad af Blekinge län, utgör ett godt välbygdt hemman af $1^1/_4$ mantal, med god äng och mycken bokskog. Öboerna idka icke obetydligt fiske.

Fällforssen. Vattenfall i Umeå-elf, beläget midt imellan Lycksele och elfvens utlopp.

Färed. Socken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, $1^1/_4$ mil o. n. o. från Mariestad och $^1/_2$ mil från Göta kanal, består af $7^1/_8$ mantal, år 1857 taxerade till 37,775 rdr bko, och beboddes 1840 af 242 personer, men hade 1850: 219 och 1856: 207 invånare. Folkskolan är gemensam med Hassle, till hvilket patronela pastorat af 2:dra klassen i Norra Wadsbo kontrakt Färed är

annex. Kyrkan, fordom kallad St. Gertrud, iståndsattes år 1640, sedan hon länge stått utan tak och innanrede, utan att de äldsta i socknen då kunde minnas, huru länge hon varit i detta skick. Se vidare *Hassle.* — Adress: Mariestad.

Färentuna. Härad i Stockholms län, hufvudsakligen bestående af Mälar-öarna Lofö, Ekerö, Munsö, Adelsö, Björkö och Färingsö eller Svartsjölandet, samt en mängd mindre holmar, begränsas af Klubbfjärden i öster, Ekeröfjärden i söder, Södra Björk-, Prest- och Norra Björkfjärden i vester samt Bro- och Löfsta-fjärdarna i nordost. De större öarna äro mestadels jemna och skoglösa, utom Ekerön, de smärre något bergiga och skogbevuxna; alla, men särdeles de större, synas hafva varit sönderdelade i flera genom nu igenvallade vattendrag. Häradets areal uppgifves till 43,901 tunnland, af hvilka 290 äro sjöar och kärr. Det består af $92^5/_8$ mantal skatte, 37 dito krono och $65^5/_8$ frälse, eller tillsammans $195^1/_4$ mantal. Till häradet höra socknarna Adelsö, Munsö, Färentuna, Hillersjö, Sånga, Skå, Lofö med Drottningholms slottskapell, Ekerö och 2 mant. (Löfsta med Riddersvik) af Jerfälla. Färentuna härad, som 1856 beboddes af 5,390 personer, har sitt tingsställe vid Svartsjö slott och utgör tillika med Sollentuna härad samt Danderyds, Åkers och Wermdö skeppslager en domsaga, med Sollentuna och Wallentuna härader samt Danderyds skeppslag ett fögderi. Inom häradet ligga de kungliga slotten Drottningholm och Svartsjö.

Färentuna. Modersocken på Färingsön eller Svartsjölandet, upptagande öns nordvestra hörn, mellan Sånga i söder, Hillersjö i öster, Brofjärden i norr, Norrsundet i nordvest, mot Däfvensö af Bro härad, samt Långtarmen i vester mot Munsö, uppgifves hafva en areal af 4,513 tunnland, af hvilka 30 äro sjöar och kärr. Till socknen höra Eldgarn och några smärre skär i Brofjärden. Socknen, hvars hufvudsakliga näringsgren är åkerbruk, består af $17^5/_8$ mantal skatte samt $3^1/_2$ dito frälse, år 1857 taxerade till 172,650 rdr banko, och beboddes 1830 af 556, 1850 af 631 och 1856 af 656 personer. Uti socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare och klockaren 29 gossar och 18 flickor, medan 24 flickor undervisades i hemmet. — Färentuna, år 1334 under namnet *Færingatuna* hörande till *Brohundæri* och sannolikt den äldsta socknen på ön, hvilken omfattat densamma hel och hållen, utgör för närvarande, tillika med Hilleshög eller Hillersjö, ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Svartsjö kontrakt af ärkestiftet. Hela pastoratet består af $32^3/_4$ förmedl. mantal, med 1 mantal prestgård; vederlaget är 15 tunnor 3 kappar, och pastoratets hela befolkning steg år 1856 till 940 personer. Kyrkan, belägen $3^3/_4$ mil från Stockholm och $10^3/_4$ mil från Uppsala, är gammal, men reparerad i sednare tider. — Bland socknens fornlemningar nämnas runstenar vid kyrkan och en vid Kungsberga by, der man äfven, invid Långtarmen, visar lemningar efter borgen *Ringanäs* och efter den sannolikt yngre kungsgården *Kunungabergh,* Kongsberga, der Magnus Ladulås ofta skall hafva vistats. — Inom socknen ligga *Nora, Ölsta, Staf* eller *Stafsborg* samt *Eldgarn.* — Adress: Stockholm.

Färgaryd. Annex-socken i Westbo härad af Jönköpings län, på östra sidan af Nissan (utom $2^1/_4$ hemman, som ligga i vester om ån), $10^1/_2$ mil s. s. v. från Jönköping, i s. s. v. begränsad af Torups socken i Halland, i s. s. o. af Femsjön och i norr af Långaryd, uppgifves hafva en areal af 19,162 tunnland, af hvilka 1,010 äro sjöar och kärr. Vigtigaste sjön är *Stora Färgen* i öster. Jordmånen är mager och ytterligt stenbunden, socknen tämligen skogrik. Socknen, som innefattar $16^1/_2$ mant. skatte, 3 dito krono och $16^{13}/_{16}$ frälse, beboddes 1840 af 1,060 personer, men hade 1850: 1,141 och 1856: 1,179 invånare. Uti socknens ambulatoriska skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 67 gossar och 47 flickor, medan 15 barn undervisades i hemmet. — Färgaryds socken är an-

nex till Långaryds regala pastorat af 2:dra klassens 1:sta afdelning i Westbo kontrakt af Wexiö stift. Den gamla kyrkan, af sten, refs år 1845, och den nya är anlagd vid Nissan, likasom den förra. Gamla kyrkans dokumenter borttogos af Ebbe Ulfeldt, som anförde en Dansk ströfkorps 1646. Enligt sägnen var det ämnadt att först bygga kyrkan på hemmanet Bexets egor vid sjön Färgen; men osynliga händer refvo ned det, som uppmurades. »Sattes så två nöt för vagn, fingo pissläng och gingo efter behag; stadnade så, der (gamla) kyrkan stod, i en asplund vid Färgens strand.» — Af sockneus fornminnen nämnas ett griftrör på hemmanet Hyltans egor samt en jättesten, Bockehall, vid Lunnabo. På Lahults gärde finnes en helig lund, dock utan andra helgedomstecken. — Adress: Qvarsebo.

Färila. Modersocken uti Ljusdals tingslag af Vestra Helsingland, vid Ljusne-elfven, uppgifves, hafva en areal af 474,706 tunnland, af hvilka 30,000 äro sjöar och kärr. Socknen, som innefattar $52^{7}/_{96}$ oförmedlade mantal, år 1857 taxerade till 62,650 rdr banko, beboddes 1850 af 2,688 och 1856 af 2,805 invånare och hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola, i den förra af hvilka 85 barn undervisades, medan 358 undervisades i den sednare skolan. — Socknen utgör, tillika med Kårböle kapell, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Helsinglands Vestra Öfre Kontrakt af ärkestiftet. Sockneus gamla namn är *Færælda*. Kyrkan ligger $8^{1}/_{2}$ mil från Huddiksvall och 29 mil från Uppsala. — Adr.: Ljusdal.

Färjestaden. Färjeplats och gästgifveri uti Thorslunda socken och Alguts-rums härad af Ölands Södra Mot och Kalmar län, från hvilken resande sättas öfver sundet till Kalmar stad, skattlades 1820 till $^{1}/_{2}$ mantal och bebyggdes af kapiten J. J. Melén, som der anlade Engelskt garfveri och vackra trädgårdar. Här finnas ännu lemningar efter en skans, hvilken Gustaf Adolf lät iordningställa år 1623, och hvilken eröfrades af Danskarne 1677.

Färingsön. Så kallades den ö i Mälaren, hvilken nu allmännare benämnes *Svartsjölandet* och begränsas i öster af Löfstafjärden, Lambaren och Mörbyfjärden, i söder af Kallbergs sundet, öfver hvilket Lulehofsbron leder, i vester af Långtarmen och i norr af Eldgarns- och Däfvensö-sunden; ön håller $1^{3}/_{8}$ mil i längd samt $^{3}/_{4}$ mil i bredd och innefattar socknarna Färentuna och Hillesbög, eller Hillersjö, Sånga och Skå. Sannolikt har ön i fordna tider varit delad i flera smärre genom nu igenvallade vattenleder, och den äldsta Färings-ön innefattade troligen endast norra delen af ön eller den nuvarande Färentuna socken med en del af Hillersjö. I denna del af ön finnas talrika minnesmärken från forntiden, ehuru många sådana blifvit förstörda i sednare tider. Dybeck uppräknar i Runa, II Häft., 1842, flera sådana, till ex. skepps-sättningar och ättehögar vid Hammarlotten, ättehögar på gärdet norr om Färentuna kyrka, ett i Sverige kanske ensamt i sitt slag förekommande grafminne, en aflångt fyrkantig, genom på tvären löpande stenrader i tre delar afdelad stensättning i Kungsberga storgärde och slutligen Ringanäs och Kongsberg, om hvilka se Färentuna socken.

Färingtofta. Annex-socken i Norra Åsbo härad af Christianstads län, $4^{1}/_{2}$ mil o. s. o. från Engelholm, uppgifves hafva en areal af 18,769 tunnland, af hvilka 680 äro sjöar och kärr. Socknen består af $7^{1}/_{12}$ mant. skatte, $3^{1}/_{16}$ dito krono och $13^{11}/_{24}$ frälse, var 1857 taxerad till 138,980 rdr bko och beboddes 1840 af 1,130, 1850 af 1,360 och 1856 af 1,451 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola; i den förra undervisades 65, i den sednare 80 barn, medan 22 barn undervisades i hemmet. — Färingtofta socken är annex till Riseberga patronelt-regala pastorat af 2:dra klassen i Norra Åsbo kontrakt af Lunds stift. — Inom socknen ligger säteriet *Snelleröd*. — Adress: Christianstad och Lilla Åby.

Färlöf. Modersocken i Östra Göinge härad af Christianstads län, $^{3}/_{4}$ mil

nordvest från Christianstad, vid Helgeån, uppgifves hafva en areal af 8,146 tunnland, af hvilka 1,220 äro sjöar och kärr. Socknen består af $1^{3}/_{16}$ mantal krono och $41^{22}/_{32}$ dito frälse samt var tillika med annexet Strö år 1857 taxerad till 283,800 rdr bko. Invånarne, 1840 till antalet 1,458, utgjorde 1850 ett antal af 1,952 och 1856 af 1,961. I socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år 148 gossar och 124 flickor, medan 22 barn undervisades i hemmet. — Färlöfs socken utgör, tillika med annexet Strö, ett alternerande regalt och patronelt pastorat af 1:sta klassen i Östra Göinge kontrakt af Lunds stift. Patronus är egaren af Araslöf. Hela pastoratet består af $66^{11}/_{96}$ förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård, och beboddes år 1856 af 2,940 personer. Kyrkan, belägen helt nära Helgeå, beskrifves utförligt af Brunius i »Skånes Konsthistoria», sid. 147, och har vid en reparation år 1776 blifvit »rent af vanställd». I hennes vapenhus ligger en vacker dopfunt af finhuggen granit. — Nästan hela socknen lyder under *Araslöfs säteri*, om hvilket berättas, att i socknen fordom funnits en herrgård, kallad Färlöfsholm, på hvilken 2:ne systrar bott; men som de icke kunnat trifvas tillsammans, uppbyggde en af dem Araslöf, tillika med en kyrka, som i en sednare tid blifvit begagnad till spannmålsmagasin. Den gamla gården Färlöfsholm förstördes af hr Ove Ugerup, som lät föra alla prydnader derifrån till Araslöf. Efter honom tillföll denna gård hans systerson Björn Ulfeldt, efter hvilken Araslöf innehades af hans son, Christopher, och sonson, *Ebbe Ulfeldt*. Dennes dotter blef gift med ryttmästaren Carl Gustaf Bonde, från hvilken godset genom testamente kom till friherrinnan Staël von Holstein, född Ridderschantz. Godset, taxeradt till bko rdr 280,230, eges för närvarande af grefvarne Hugo och Malcolm Hamilton. — Adress: Christianstad.

Färmansbo. Se *Seglingsberg*.

Färs. Härad i Malmöhus läns östra del, på gränsen mot Christianstads län, uppgifves hafva en areal af 122,172 tunnland, af hvilka 3,864 äro sjöar och kärr. Inom häradet ligga Wombsjön, Söfdeborgs-sjön, Snogeholms-sjön och Ellesta-sjön. Häradet består af socknarna Långaröd, Vesterstad, Östraby, Frenninge, Wollsjö, Kerrstorp, Öfved med Skartofta, Branstad, Åsum, Womb, Löfvestad, Wanstad, Tolånga, Illstorp, Björka, Röddinge, Ramsåsa och Söfde, tillsammans $304^{2}/_{3}$ mantal med 21,557 invånare år 1856. Häradet har stora ek- och bokskogar, hvilkas virke, tillika med spannmål, kreatur, viktualier och bränvin, utgöra häradets afsättningsprodukter. Klädedrägten och uttalet samt lefnadssättet hafva mycken likhet med Frosta härads. Tillika med Frosta härad utgör Färs en domsaga med tingsställe i Sjöbo, och med samma härad utgör det ett fögderi, som år 1856 beboddes af 44,794 personer.

Färs. Kontrakt inom Lunds stift, består af följande pastorater: Wanstad och Tolånga, konsistorielt af 2:dra klassen; — Rödinge och Ramsåsa, konsist. af 3:dje klassen; — Söfde och Blentarp, patronelt af 2:dra klassen; — Illstorp och Björka, konsist. af 3:dje klassen; — Löfvestad och Fogeltofta, konsist. af 2:dra klassen; — Öfved, patr.; — Branstad och Åsum, regalt af 3:dje klassen; — Frenninge och Wollsjö, konsist. af 3:dje klassen; — Womb och Weberöd, konsist. af 3:dje klassen; — Kerrstorp, regalt af 3:dje klassen; — Vesterstad och Östraby, patr. af 2:dra klassen. Kontraktets hela befolkning uppgick år 1856 till 24,328 personer.

Fässberg. Modersocken uti Askims härad af Göteborgs läns Vestgöta-andel, $^{3}/_{4}$ mil sydsydost från Göteborg, uppgifves hafva en areal af 11,919 tunnland, af hvilka 520 äro sjöar och kärr. Socknen, som genomflytes af den till talrika qvarnar och andra industriela anläggningar använda Mölndals-ån, består af 39 mantal skatte, 2 dito krono och $9^{1}/_{2}$ frälse med 38 mjölqvarnar, 1 sågqvarn m. m., alltsammans 1857 taxeradt till 1,356,340 rdr bko. Socknen beboddes år 1840 af 2,190 personer, men hade 1850: 2,672 och 1856: 3,211 invån. Sistnämda år hade Fäss-

berg både fast och ambulatorisk folkskola, i hvilka en prestman, en examinerad och 2 oexaminerade lärare undervisade 167 barn i den förra och 128 i den sednare skolan, medan 352 barn undervisades i hemmet och 9 saknade undervisning. — Fässbergs modersocken utgör, tillika med annexerna Kållered, Råda, Askim och Frölunda, ett præbende-pastorat af 1:sta klassen uti domprosteriets Södra Kontrakt af Göteborgs stift. Hela pastoratet består af $146^1/_8$ förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård och 2 mantal enkesäte samt, år 1856, en befolkning af 7,402 invånare. Kyrkan, belägen $^3/_4$ mil från Göteborg och 2 mil från Kungsbacka, af gråsten, är mycket gammal och tillbyggd 1690, med torn af sten sedan 1812; så väl kyrkan som prestgården plundrades af Danskarne år 1577. Uti en graf i kyrkan hvilar lagläsaren uti Elfsborgs län Anders Torkelsson och hans hustru. — Inom socknen märkas *Lunnagård*, *Åby*, *Gunnebo* och *Lagklarebäck* samt *Mölndals* by med mechaniska spinnerier och väfverier, oljeslagerier, pappersbruk, porterbryggerier, skeppsvarf, sockerbruk m. m., Götiska Förbundets skola o. s. v., hvarom vidare se *Mölndal*. — Adress: Göteborg.

Fölene. Annex-socken uti Kullings härad af Elfsborgs län, vid gränsen mot Skaraborgs län, $3^1/_2$ mil o. n. o. från Alingsås, genomfluten af Nossan, uppgifves hafva en areal af 2,245 tunnland, af hvilka 75 äro sjöar och kärr. Socknen, hvars hufvudsakliga näringsfång är åkerbruk, och som alldeles saknar skog, består af $8^1/_2$ mantal skatte, 1 dito krono och 2 frälse, år 1857 taxerade till 42,200 rdr bko. Folknummern, år 1840 uppgående till 375 personer, steg 1850 till 384 och 1856 till 416 invånare. — Fölene socken är annex till Herljunga konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, af obekant ålder, ombyggdes af gråsten i början af 1770-talet. På kyrkogården befinnas två runstenar. — Enligt traditionen har det på backarna söder om kyrkan stått ett fältslag mellan en kung Nyckel och en höfding Falo eller Föle; den förre stupade i slaget, och den sednare lät för bytet uppbygga kyrkan, som deraf fått namnet Fölene, likasom backarne kallas Nyckelbackarne. Mellan kyrkan och dessa backar rinner Nossan, och öfver ån leder en bro, kallad Föla bro, vid hvilken en tapper Svensk man, Fulo af Byrestad, skall hafva stupat, enligt en annan sägen. — Ingen större gård finnes inom socknen. — Adress: Skara, Olstorp.

Fölinge. Lappmarkspastorat i Jämtlands Lappmark, upptagande provinsens nordvestligaste del, uppgifves hafva en areal af 1,078,110 tunnland, af hvilka 85,000 äro sjöar och kärr, dock i denna areal inberäknade Hotagens och Frostvikens kapeller samt Fölinge och Ströms Lappmarker. Af de till Fölinge Lappmark hörande talrika vattendragen kunna vi här endast omnämna Qvarnbergs- och Jorm- samt Fogelsjöarna, som utgöra de öfra länkarna i Wassdalens vattendrag, samt Hotagen, Fölinge- och Sandviks-sjöarna, hvilka genom ån Hårkan hafva sitt aflopp till Liths- eller Indals-elfven. På riksgränsen mot Norge ligger, vid ungefär 64° 40′ n. br., det märkeliga Portfjället, icke långt från Qvarnbergs-sjön, och hvilket genom en djup skåra är deladt i två delar och bildar en port, som är synlig flera mil nedåt Wassdalen. Pastoratet innefattar $20^{25}/_{72}$ oförmedlade mantal, 1857 taxerade till 41,390 rdr bko; befolkningen i Fölinge socken steg år 1850 till 1,502 och 1856 till 1,619 personer. — Fölinge socken, som i äldre skrifter kallas Fyllinge, likasom Fölinge-sjön benämnes Fyllingen af det der fordom befintliga rika fisket, hvilket dock nu lär hafva mycket aftagit, var fordom annex till Lith, men afsöndrades derifrån år 1746. Den första träkyrkan uppsattes vid Fölingesjön i Gustaf den Stores tid, men ombyggdes 1758 och sednast 1815. Före 1746 hölls här gudstjenst endast 12 gånger om året. Vid Laxsjön inom Fölinge socken finnes en fast missions-skola för Lappbefolkningen; i socknens fasta folkskola undervisades år 1856 af en examinerad lärare 70 gossar och 58 flickor, medan

43 barn undervisades i hemmet och 27 saknade undervisning. Pastoratet tillhör Jämtlands Norra Kontrakt af Hernösands stift. Befolkningen, som lefver af åkerbruk och boskapsskötsel, har enkla seder och kläder sig allvarsamt. År 1856 utgjorde den Svenska befolkningen i hela pastoratet 2,670 personer (deraf 1,619 i Fölinge, 1,680 i Frostviken och 371 i Hotagen, medan Lapp-befolkningen i Frostviken uppgick till 248 och i Hotagen till 134 personer. Se vidare *Jämtlands Lappmark*. — Adress: Östersund.

Föllingsö. Två mantal frälse-säteri med qvarn och såg i Kisa socken och Kinds härad af Östergötlands län, vid sjön Nedra Föllingens utlopp, med underlydande 1 mantal skatte Qvarntorp och Falklyckan, skatte-äng med qvarn och såg, tillhörde 1857 kapiten A. G. Pauli. Gården, som fordom kallades Filungshed, sedan Fyllingsjö, har tillhört Wreta kloster, köptes ifrån kronan 1629 och bebyggdes af P. Stjernfelt, hans dotter Christina medförde den i sitt äktenskap med Christopher Grubbe (÷ 1681). År 1700 innehades gården af Maria Stjernfelt, då som krono, men 1726 som frälse af öfverste F. W. von Goltz, gift med Grubbes systerdotter M. C. Örnflycht; på 1750-talet tillhörde Föllingsö M. Grubbe, 1783 L. Drake, 1818 E. Drake och hans systrar, 1825 J. P. Hellwegh. Qvarntorp har alltifrån 1629 lydt under gården; 1852 hörde $^3/_4$ mantal skatte Torp i Eneby likaledes under Föllingsö.

Föra. Annex-socken i Åkerbo härad af Ölands Norra Mot, uppgifves hafva en areal af 7,359 tunnland, af hvilka 15 äro sjöar och kärr. Utom jordbruk idkas fiske, dock af föga betydenhet, och stenbrytning, som är mer inbringande; qvinnorna förfärdiga strumpor till afsalu. Socknen består af $15^3/_4$ mantal skatte och $4^1/_4$ dito krono, år 1857 taxerade till 58,850 rdr banko; befolkningen, år 1840: 728 personer, uppgick 1850 till 818 och 1856 till 860 invånare. I socknens fasta skola undervisades sistnämda år 46 gossar och 36 flickor, medan 12 barn hade undervisning i hemmet. — Föra socken är annex till Persnäs konsistoriela pastorat af 1:sta klassen i Ölands norra kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan, belägen 6 mil nordost från Kalmar och $2^1/_2$ mil nordost från Borgholm, är af sten, liten och oansenlig, men försedd med två torn, inredda med flera rum eller celler. Vestra tornet, som är afdeladt i 4 våningar, af hvilka den nedersta utgör ett hvalf i kyrkan, de öfriga äro delade i 2 kamrar hvardera, har, likasom andra dylika torn på Ölands kyrkor, varit ett så kalladt convivii-hus (gästrum) för prester och vandrande munkar. I kyrkan förvaras två bilder sedan katholska tiden, en St. Göran och en bild af en biskop; en gammal sönderslagen dopfunt ligger på kyrkogården, och strax öster om kyrkan ligger en sten med latinsk inskrift i munkstil. — Bland socknens fornlemningar nämnas ett stenkors i åkerlyckan Korshorfvan strax söder om kyrkan, upprest till minne af en prest i Föra, herr Martinus, som der blifvit ihjälslagen af en »biskops fougde», — bautastenar vid Grönslunda by, en stensättning på Pjukeberget o. s. v. Vid Föra by har man ur jorden upptagit ett horn af en alns längd och fyldt med 2—300 silfverpenningar. — Adress: Borgholm.

Förarp. Ett mantal frälsesäteri uti Tutaryds socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län, förvärfvades till evärdeligt frälse af Carl Carlsson Gyllenhjelm enligt Kongl. Brefvet af den 31 Maj 1622, hvarefter han gaf det evärdeligen till sätesgård åt sin gamla hofmästare Welam Netherwood, som derpå fick kunglig konfirmation år 1629. Bland sednare egare nämnas prosten Hjelmerus 1805, öfverstlöjtn. v. Brandten 1807, ingeniör Bergh 1844, öfverdirektör Hörstadius 1857.

Föreda. Ett halft hemman skatte i Hvetlanda socken och Östra Härad af Jönköpings län, der, enligt sägen, ett fältslag stått på *Kringemad* och lemningar efter vapen blifvit funna.

Förberg. Bondgård i Refsunds socken och tingslag af Jämtlands län, be-

rättas hafva varit kungsgård och skans i drottning Margarethas tid, och skola ortens invånare ännu år 1410 hafva der utgjort sin skatt.

Förlanda. Annex-socken i Fjäre härad af Hallands län, $1^3/_4$ mil o. s. o. från Kongsbacka, uppgifves hafva en areal af 11,155 tunnland, af hvilka 1,020 äro sjöar och kärr. Socknen är stenbunden och föga odlingsbar samt har flera större, med ljung bevuxna utmarker, åtskilliga insjöar och smärre bäckar samt en betydligare å. Det svaga åkerbruket föranleder, att socknens yngre karlar mest idka sjöfart, hvarförutan både män och qvinnor mycket sysselsätta sig med spånad, de förra äfven med snickeri och timmermans-arbete, hvari de uppnått mycken skicklighet. Socknen består af $26^{19}/_{24}$ mantal, och befolkningen, som år 1840 uppgick till 892 personer, utgjordes 1850 af 891 och 1856 af 936 invånare. Uti socknens ambulatoriska skola undervisades sistnämda år 50 gossar och 32 flickor, medan 70 barn undervisades i hemmet och 5 saknade undervisning. — Förlanda socken är annex till Fjärås præbendepastorat (personl. för biskopen) af 2:dra klassen i Fjäre och Wiske kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, reparerad åren 1807 och 1813, är nu ljus och prydlig samt har en gammal altartafla, föreställande Påskalammet, med nu oläslig inskrift. — Inom socknen nämnes en större jättegryta på Stora Axtorps gärde. — Adress: Kongsbacka.

Förlösa. Modersocken i Norra Möre härad af Kalmar län, $1^1/_4$ mil nordvest från Kalmar, uppgifves hafva en areal af 10,752 tunnland, består af $22^{19}/_{24}$ mantal skatte, $2^1/_8$ dito krono samt $8^1/_4$ dito frälse, alltsammans år 1857 taxeradt till 176,620 rdr bko. Socknen beboddes år 1840 af 1,235, år 1850 af 1,372 och år 1856 af 1,400 personer. Sistnämda år funnos här både fast och ambulatorisk folkskola, den förra med 71, den sednare med 36 lärjungar, medan 4 gossar åtnjöto allmän undervisning och 6 barn undervisades i hemmet. — Förlösa socken, som fordom varit præbende åt scholmästaren i Kalmar, men blef särskildt pastorat åt 1582, utgör för närvarande ensam ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Norra Möre kontrakt af Kalmar stift. Prestgården, 1 mant., afbrändes af Danskarne år 1611. Kyrkan, belägen $1^1/_4$ mil från Kalmar, är gammal och har torn på östra ändan samt förmodas hafva varit klosterkyrka; äfven hon afbrändes af Danskarne 1611 (den 5 Dec.), men uppbyggdes åter och utvidgades ansenligt 1769. — Inom socknen ligga säteriet *Kjälltorp* och frälsegården *Förlösa.* Vid Gössbäcksby har varit Norra Möre härads urgamla tingsplats. — Adress: Kalmar.

Förråd. Frälsesäteri uti Östra Skrukeby socken och Åkerbo härad af Östergötlands län, synes åtminstone till en del hafva tillhört Wreta kloster, men kom genom donation af år 1623 till Lars Skytte († 1634) och fick frälserätt samt innehades sedan sannolikt af Skyttes måg, landshöfdingen Hans Strijk († 1653), och hans son, Gotthard († 1692), men reducerades; en del tillhörde ännu 1700 fru Strijk och 1726 hennes arfvingar. År 1758 blef Förråd med Perstorp och Rysslinge förvandladt till frälsesäteri genom transport från Lannebjörke i Skärkind; gården egdes då af major Lars Roxendorff († 1769) och derpå af hans dotter Beata Charlotta, gift 1792 med kapiten P. von Wilskman, som innehade Förråd ännu 1825, men försålde det för framtiden till enkegrefvinnan Bjelke på Stureforss, som gjorde det till fideikommiss för sin son, grefve Thure Bjelke. År 1857 tillhörde gården kapiten A. Norbeck. Förråd med Perstorp består af $1^1/_2$ mantal frälsesäteri; år 1852 lydde derunder inom socknen Hagby 1 mantal skatte, Wärla, 1 dito frälse, Rysslinge, $^1/_2$ mantal frälse, Lundby, 1 dito skatte, och Sqvallinge, $^1/_4$ mantal skatte. Perstorp, Wärla och Rysslinge egdes 1686 af landshöfd. Balth. Gyldenhoff († 1689), Wärla 1700 af hans arfvingar; Perstorp och Rysslinge tillhörde 1726 öfverstinnan Roxendorff.

Förslöf. Modersocken i Bjäre härad af Christianstads län, $1^1/_4$ mil n. från

Engelholm, vid hafvet, uppgifves hafva en areal af 6,063 tunnland, af hvilka 15 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af 21 mantal, beboddes år 1840 af 1,240, 1850 af 1,857 och 1856 af 1,962 personer. Uti fasta folkskolan undervisades 1856 af 1 examinerad lärare 131 gossar och 101 flickor, medan 143 barn undervisades i hemmet. — Förslöf utgör, tillika med annexet Grefvie, ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Bjäre kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet består af $47\frac{3}{4}$ förmedlade hemman, med prestgård af $\frac{3}{8}$ mantal; hela befolkningen steg år 1856 till 3,895 personer. — Adress: Engelholm.

Fösked. Jernbruk i Nyeds socken och tingslag af Wärmlands län, anlades för 2 hamrar år 1636 af borgmästaren Johan Börjesson i Carlstad, men hade sedan blott en härd, år 1840 privilegierad till 533 sk𝔗 årligt smide af köpetackjern med 5 sk𝔗 6 l𝔗 hammarskatt. Tillverkningen är nu fri. Bruket eges af C. G. Geijer med flera interessenter.

Föskeforss. Jernbruk i Ekshärads socken och Elfdals härad af Wärmlands län, anlagdt 1755, har 4 ofria härdar med 65 sk𝔗 12 l𝔗 10 𝔗 frälserätt och 2,336 sk𝔗 7 l𝔗 10 𝔗 privilegieradt smide mot 11 sk𝔗 13 l𝔗 13 𝔗 i hammarskatt. Bruket hör till de s. k. Uddeholms-verken.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 15 10 12 04 012 3